

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET

KOVÁCS ENDRE

BEM JÓZSEF

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADÁSA
BUDAPEST 1954

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

KOVACS ENDRE

BEM JÓZSEF

**A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET KIADÁSA
BUDAPEST 1954**

Szerkesztő: Borus József
Lektorok: Barta István
Borus József
I. Tóth Zoltán

Technikai szerkesztő: Molnár Pál.

A lengyel és a magyar nemzetnek a Vörös Hadsereg által történt felszabadítása a hitleri rabság járma alól és az a körülmény, hogy a felszabadított országokban a népi tömegek vették kezükbe a hatalmat, megteremtette a lengyel-magyar barátság tartós és szilárd alapjait, hozzájárult e barátság szorosabbá tételéhez, megerősítéséhez. A jelenben a két testvéri nemzetet még jobban összekapcsolja a szocializmus alapjait lefektető hősies munka, de összeköti a kultúra és a történelem is.

A burzsoá-nemesi történetírás hamisan mutatta be azokat a kapcsolatokat, amelyek a múltban a lengyel és a magyar nemzetet egymáshoz fűzték. Mindkét nép burzsoáziája és földbirtokos osztálya arra törekedett, hogy a lengyel-magyar fegyverbarátságot úgy ábrázolja, mint a saját tulajdonát, visszavezetvén arra az ismert szállóigére, hogy „Polak, Węgier dwa bratanki, tak do szabli jak do szklanki” [„A lengyel és a magyar testvérek, a harcban és a pohár mellett is!”, s így a legnagyobb gondossággal iparkodott eltakarni annak a barátságnak mély társadalmi és osztálytartalmát, amely a két nemzet népi tömegeinek legalapvetőbb vágyait és törekvéseit fejezi ki; azokat a tömegeket, amelyek a történelem folyamán olyan sokszor harcoltak együtt közös céljaik megvalósításáért. Különösen a lengyel és a magyar fasizmus szoros kapcsolatainak időszakában jellemezte a történetírást a nemesi hagyományok kultusza, az a törekvés, hogy eltakarják és kitöröljék a haladó hagyományokat, — a reakció és a sötétség, a maradiság és a szellemi tunyaság ellen folytatott közös harcok hagyományait. A két nemzet történettudásainak most egyik legfontosabb feladata az, hogy felszínre hozzák ezeket a haladó hagyományokat, leleplezzék a régi történetírás hamisításait és csalásait. Történészeinkre vár a feladat, hogy a marxista módszerre és a szovjet tudomány nagy eredményeire építve megtisztítsák a történetírást a burzsoá-nemesi történetírók csalásaitól és objektív, helyes képet adjanak a lengyel és a magyar nép szabadságért és haladásért vívott közös küzdelmeinek hagyományáról.

A népi Magyarország és a népi Lengyelország történettudományának e téren megtett első lépéseit — beleértve Kovács Endrének Bem Józsefről, Lengyelország és Magyarország nemzeti hősről írott monográfiáját — forró örömmel üdvözlö a lengyel társadalom. Remélhető, hogy a közeljövőben további olyan monográfiák látnak napvilágot, amelyek teljes fényben világítják meg azokat a testvéri kapcsolatokat, amelyek a

két nemzetet a haladásért és a szabadságért vívott harcukban összekötik.

Népeink történetében gyakran merült fel annak a szüksége, hogy a lengyel és a magyar katonaság közös erővel verje vissza a támadókat. E hagyományok visszanyúlnak a XI. századba, amikor a lengyelek és a magyarok egymással szövetségbe kötődve közös harcokat folytattak IV. Henrik rabló német császársága ellen. Az agresszió elleni védekezésésként jött létre akkoriban a szövetség III. Bátor Boleszláv, Lengyelország uralkodója és I. László magyar király között.

E politika a XII. század elején folytatóra talált Kálmán magyar királyban, aki Ferdeszájú Boleszláv lengyel fejedelemmel szövetségben lépett fel V. Henrik császár ellen.

A XIII. században Kelet- és Középeurópa számára a legnagyobb veszélyt a mongol betörések jelentették. A mongol seregek első, legsúlyosabb csapását Oroszország fogta fel. Amidőn az orosz seregek hősi ellenállása megtört, a mongolok 1241-ben folytatták támadásukat nyugat felé, egyik hadseregük Magyarország területére tört be, a másik pedig Lengyelországba hatolt be. Akkor a lengyel és a magyar had állott szembe velük, számos ütközetet vívtak, amelyek közül különösen nevezetes a legnicai és a Mohi-pusztai csata. Az orosz, a lengyel és a magyar nép áldozatos harca feltartóztatta a mongolokat további előrehaladásukban és ezzel megmentette Nyugateurópát a katasztrófától.

A XIV. század elején, e Lengyelország számára olyan jelentős időszakban, amikor a feudális széttagolódást követően kialakulóban volt a központi hatalom és az egységesülő országrészeket szakadatlanul fenyegették a rabló Lovagrend, a brandenburgiak és a Luxemburgok, Lengyelország gyakran élt a magyar segítséggel.

Amidőn a XV. század elejétől Európát a török támadás veszélyeztette, a magyar és a lengyel nép összefogott néhány évszázadon át, hogy együttesen védekezzenek a török ellen. Már a XV. század első évtizedeiben a lengyel csapatok a magyar katonasággal együtt harcoltak Várnai Ulászló lengyel király alatt a hős magyar vezér, Hunyadi János vezetésével a közös ellenség ellen.

A Nis, Szlatica és Várna alatti csaták a legjobb bizonyítékát adták a magyar-lengyel fegyverbarátságnak ama távoli időkben, amidőn Cesarini pápai követ elvesztegette az időt és hozzájárult ahhoz, hogy a Habsburg befolyás megerősödjék Magyarországon.

A XV. századi Lengyelországban felvetődik egy olyan lengyel-magyar unió terve, amelynek éle a török és a Habsburg agresszió ellen irányul. E tervek elvetését jelzi az 1515. évi Bécsi Kongresszus, amidőn Lengyelország az orosz állam elleni háborúban érdekelt mágánok befolyására kivonja magát abból a dunai politikából, melyet a török és a Habsburg támadás elhárításának helyes terve sugallt.

Mindamellet a renaissance korában a lengyel politikusok haladó csoportja továbbra is amellet a hagyomány mellett szállott síkra, hogy

segíteni kell a magyar népet a török és a Habsburg támadások ellen és pl. segítséget nyújtott Szapolyai Jánosnak.

A XVI. században azt látjuk, hogy a lengyel és a magyar hadművészet gyakran összefonódik, különösen abban az időben, amikor Báthory István, erdélyi fejedelem került a lengyel trónra. A lengyel hadsereg szervezetében a XVI. század folyamán olyan új elemek tűnnek fel, melyeknek alapját a magyaroktól átvett formákban kell keresnünk. A magyar könnyű lovasság, az ú. n. huszárság, lengyel környezetben nehéz lovassággá alakul át. Később, mintegy száz éven át e lovasság győzelmet győzelemre halmoz a harctereken. Magyar mintára szervezték meg a kizárólag parasztokból álló lengyel gyalogságot is. A magyar zsoldos katonaság — melyet Lengyelországban a XVI. és XVII. században széltében alkalmaztak — nyújtott alapot a magyar-lengyel középgyalogság típusának kialakításához; ez már nagy tűzerővel bírt és háborúk idején kiváló szolgálatokat tett.

A török hódítók elleni harc folytatódott. A XVI. és XVII. század kiemelkedő lengyel politikai írói a királyi udvar álláspontjával ellentétben gyakran rátrányították a lengyel társadalom figyelmét arra a fontos kérdésre, hogy segítséget kell nyújtani a magyaroknak és mindazoknak a népeknek, amelyek a török iga ellen küzdenek. De csak a Sobieski János vezette lengyel katonák Bécs alatti 1683-as pompás győzelme és a lengyel hadaknak e hadjárat folyamán elért további sikerei tudták megtörni a török agresszió erejét és ásták alá a török magyarországi uralmát.

Amikor Magyarországon a török igit felváltotta a Habsburg-uralom, mely a magyar nemzeti érdekektől éppenolyan idegen volt, a lengyel hazafiak számos ízben fejezték ki rokonszenvüket a Habsburgok ellen harcoló magyar nemzet iránt. Egyidejűleg a magyar nemzet melegen együttértett a lengyeleknek a megszállók ellen folytatott nemzeti szabadsító harcával. Jó példái ennek az 1794. évi lengyel felkelés eseményei. Ausztria a lengyelek ellen irányította hadseregét, melynek állományában ott voltak a magyar katonák is, akik egyszeriben tömegesen kezdtek átállni a lengyel szabadságharcosok oldalára, kifejezván ezzel azt a szándékukat, hogy a közös ellenség ellen akarnak harcolni. Külön csapatot állítottak össze belőlük.

Amidőn 1794 szeptember 18-án ünnepélyesen szabadon bocsátottak egy magyar és cseh foglyokból álló csapatot, az akkori „Gazeta Wolna Warszawska” [Varsói Szabad Újság] ezt írta: „Annak a szövetségnek az emléke, amely Magyarországot és Csehországot, ez egykoriban szabad országokat a lengyel nemzettel összekötötte, a tegnapi napon olyan módon nyilatkozott meg, amely méltó a nemzethez, méltó Legfőbb Vezérünk-höz”. (Tadeusz Kościuszkóhoz.)

Közel állanak hozzánk a XIX. századi lengyel-magyar barátság hagyományai. Abban az időben, amikor a lengyel nemzet a megszálló hatalmaknak, a Szent Szövetség létrehozóinak ígája alatt nyögött, a magyar nemzet hatalmas rokonszenvvel viseltetett a lengyel nép iránt és minden lehető alkalmammal segítségére sietett.

Lengyelország és Magyarország haladó politikusai tisztában voltak azzal, hogy a lengyel és a magyar nemzet csakis úgy nyerheti el szabadságát, ha sikerül szétzúzni a Szent Szövetséget. A szabadság mind a két nép számára csakis a reakció két bástyája: a Habsburgok Ausztriája és a cárizmus elleni harc eredménye lehet. E közös harc parancsolta a magyar nemzet legjobb fiainak, hogy bekapcsolódjanak a lengyelországi nemzeti-felszabadító harcba, a lengyel hazafiaknak pedig azt írta elő, hogy tevékeny részt vegyenek a magyar nemzet szabadságharcában.

Erős visszhangot váltott ki Magyarországon a novemberi felkelés. A magyar vármegyék rokonszenveztek a harcoló Lengyelországgal. Azon tanácskoztak, mimódon segíthetnének a lengyel felkelőknek, nyomást gyakoroltak az osztrák kormányra, azt követelték, hogy engedélyezze a lengyelek megsegítését. A magyarországi vármegyék állásfoglalása mély visszhangot váltott ki Varsóban. A Nemzeti Kormány háláját fejezte ki a magyar nemzetnek, barátságáért és együttérzéséért. Gyakori eset volt, hogy a magyarok átszöktek a határon, segítséget vittek a felkelőknek. A lengyel országgyűlés követői: Worcell, Niemcewicz, Godebski, Węzyk megnyilatkozásaikban a lengyel-magyar barátságot igen nagyra értékelték.

Amidőn 1848-ban a hatalmas forradalmi hullám sodrásában a magyar nemzet fegyvert ragadott, a lengyel hazafiak a magyar nemzet harcában igéretet láttak arra, hogy a haladás erői győzni fognak a reakció és maradiság felett, a „Ti szabadságtokért és a miénkért” eszméjétől fellelkesülve tömegesen áramlanak a magyar forradalmi hadseregbe. A lengyel és a magyar érdekek közösségének felismerése vezette Kossuthot akkor, amidőn április 12-én kijelentette: „A lengyel ügy magyar ügy”.

A lengyel reakció intrikái ellenére a lengyel demokraták Magyarországra sietnek és tevékenyen résztvesznek a szabadságharcban.

Megalakul a lengyel légio, a lengyel tisztek nem egy alkalommal átveszik a parancsnokságot a magyar csapatok felett. A magyar hadseregben az egyik vezető helyet Bem József tábornok foglalja el. Lanckadatlantul küzd a magyar forradalom ügyének védelmében. Beleadja ebbe a harcba egész mély katonai tudását és nagy hadvezéri képességet. Világosan és csalhatatlanul látja, hogy a magyar forradalom győzelme egyben Lengyelország győzelme is. Megérti, hogy e harcot csakis azzal a feltétellel lehet győzelemre vinni, ha a nemzetek kölcsönösen tiszteletben tartják egymást, ha sikerül bevonni a többi népet is abba a közös harcba, amely a maradiság, a reakció ellen folyik.

Bem tábornok forradalmi magatartása, hadvezetésének újszerűsége hamarosan visszhangra talált egész Magyarországon, sőt messze az ország határain túl is. Bem József tábornok alakja nemzeteink barátságának jelképe. Eppen olyan kedves a lengyel nemzetnek, mint a magyarnak.

A magyar forradalom bukása után még erősebbé vált a kapcsolat a lengyel és a magyar demokraták között. Az emigrációban szorosan együttműködött Kossuth és Worcell. Közös gyűlést szerveztek Londonban és Sheffieldben, az elnyomott és elnémitott nemzetek védelmére moz-

gósították a demokratikus közvéleményt. Amidőn 1863-ban kitört a januári felkelés, a magyar demokratikus emigráció, áthatva Lengyelország felszabadításának eszméjétől, megmozgatta a demokratikus közvéleményt és segítséget szervezett a lengyel felkelők számára.

„Lengyelország amint összetöri bilincseit, Lengyelország amint doronggal és kaszával kezében a colosszusra rohan, mely elnyomja őt, nemcsak rokonszenvet parancsol, hanem az emberiség bámulatát is felidézi” írta Kossuth a felkelés történelmi napjaiban. Habár Kossuth terve: a magyar légió megalakítása a lengyel nemzeti kormány habozása következtében nem valósult meg, néhány száz magyar a lengyelek oldalán harcolt a felkelésben. Köztük voltak Egressy, Walisz, Nyári, Péchy Gyula, Velnovelly Aladár, Hermann Ottó és sokan mások.

A felkelés leverése után a lengyel száműzöttekkel együtt nagyszámú magyart is irányítottak a cári birodalom belsejébe, a száműzetésbe.

A két nemzet közös harcának eszméje azonban tovább élt. Egyik megnyilatkozásaként tekinthetők azok a tervek, amelyek a 60-as években egy magyarországi felkelés kirobbantására irányultak.

A proletariátusnak a történelem színpadán való megjelenése után a két nemzetet egybekötő kapcsolatok a proletár internacionalizmus szilárd alapjaira épültek. Magyarország és Lengyelország legjobb fiatalai együtt harcoltak a Tanácsállam Vörös Hadseregében, védelmezvén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányait.

1919-ben Magyarországon a munkásosztály és a dolgozó tömegek többsége az orosz proletariátus példáját követte, szembefordult az ellenforradalmi hatalommal, a szociáldemokrata vezetőkkel és a Kommunisták Magyarországi Pártja mellé állott.

A Magyar Tanácsköztársaság szövetségese lett a Szovjet Köztársaságoknak és az egész világ dolgozó embereinek.

1919 tavaszán a nyugati imperialisták és szövetségeseik hatalmas rohamot intéztek a Magyar Tanácsköztársaság ellen és a fiatal államot körülvette a blokád harapófogója.

Az imperialista intervenció veszélyének hatása alatt 1919 március 21-én a Magyar Tanácsköztársaság vezetői hozzáálltak az újtípusú forradalmi hadsereg — a Vörös Hadsereg megszervezéséhez. A Vörös Hadsereg egységei mellett a gyári dolgozók soraiban megszervezték a munkás tartalékezredek, melyek a munkaidő után gyakorlatoztak. A proletár internacionalizmus eleven ereje életre hívta a nemzetközi ezredek is, amelyekben résztvettek a Magyarországon élő orosz hadifoglyok, a lengyelek, valamint a szlovákok, csehek, olaszok és jugoszlávok.

Az 1919-es év közepén, három héttel a Magyar Tanácsköztársaság megalapítása után, megindult a nemzetközi ellenforradalom általános támadása. A cseh és román burzsoá ellenforradalmi csapatok, Franchet d'Esperay tábornok francia és szerb katonákból álló csapatai az angol-francia imperialisták szolgálatában átlépték a demarkációs vonalat és az ország közepe felé törtek előre. A Magyar Tanácsköztársaság halálos veszedelembe került.

E nehéz napokban a lengyel nép tevékenyen támogatta a Magyar Vörös Hadsereg igazságos felszabadító harcát. A lengyel munkások tüntetésekkel és sztrájkokkal erősítették a magyar proletár katonákat, akik az ő szabadságukért is vérezték. A Lengyel Kommunista Munkáspárt Központi Bizottsága 1919 március 31-én kiadott „Proletárdiktatúra Magyarországon” című kiáltványában ezeket írta:

„Eltársak! Munkások!

A nemzetközi proletár forradalom új győzelmet aratott. A magyar burzsoá kormány kénytelen volt lemondani a munkás-, katona- és parasztküldöttek tanácsa kormányának javára...

Magyarországon ma a munkáosztály van hatalmon!...

...a magyar proletárdiktatúra példája új tüzzel járja át az elnyomott munkások szívét valamennyi országban...

A magyar proletariátus diktatúrája legyen számunkra is harci ösztönzés!...

Eljen a forradalmi Magyarország!”

Amikor a lengyel burzsoá földbirtokos kormány ostromállapotot hirdetett ki az egykori Kongresszusi Királyság területén, a Lengyel Kommunista Munkáspárt Központi Bizottsága 1919 április 5-én kelt kiáltványában ezeket írta:

„Egy héttel a magyar forradalom kitörése után ostromállapotot rendeltek el. Mi más ez, mint felelet erre a forradalomra? Felelet a lengyel mezőgazdasági munkások sztrájkjaira és a munkanélküliek éhség-tüntetéseire, felelet a sorozásokkal szemben tanúsított ellenállásra és a háborúellenes tiltakozásokra.”

A lengyel és a magyar kommunisták együtt harcolnak a közös ügyért később, a két háború közti időben, amikor országaikban a fasizmus elleni harcba vezetik a népi tömegeket.

A magyar és a lengyel antifasiszták egymást támogatva álltak csatasorba, hogy együttesen harcoljanak a Spanyol Köztársaság védelmében. A nemzetközi brigádokban hősi harcokban védelmezték a spanyol nép szabadságát.

A hitleri agresszió ellen folytatott háború éveiben sok magyar és lengyel partizán küzdött együtt a szovjet partizánosztatokban, így például Kowpak tábornok csapatában. A lengyel Népi Gárda, majd később a Népi Hadsereg partizánosztágaiban csehek, szlovákok, oroszok, ukránok, beloruszok mellett ott küzdöttek a magyar antifasiszták is.

Gyakran került sor együttműködésre a Lengyelország területén lévő magyar katonák és a Népi Gárda, valamint a Népi Hadsereg partizánosztagai között.

Ismeretes, hogy a magyar katonák fegyverrel látták el a lengyel partizánokat. Számos helyen titkos megegyezés jött létre a magyar csapatokkal, melynek értelmében a magyarok a partizán-akciók alkalmával tartózkodtak a beavatkozástól. A Népi Hadsereg parancsnokai számos alkalommal folytattak megbeszélést a magyar csapatok parancsnokaival arról, hogy a magyar katonák lépjenek át a partizánok oldalára. A Népi

Hadsereg kerületi parancsnokságának egy 1944 áprilisában kelt felhívásában — melynek címe „Kedves Magyarok!” — többek között ezeket olvassuk:

„... Azt is tudjuk, hogy keresitek az alkalmat, hogy elhagyhassátok a kultúra és a haladás eme tirannusának a csapatait és ellene fordíthassátok fegyvereket... Mi, lengyelek nagy örömmel fogadunk benneketek a partizánosztatok soraiba, amelyek már több, mint két éve küzdenek. A mi Népi Hadseregünk csapatai erősítsék meg a magyar nemzetet abban a harcban, melyet lengyel területen vív hazájáért... Adjatok rögtön választ — és mi elindítjuk a Népi Hadsereg egy osztagát, amely titeket elvezet a partizánok állásaihoz...”

Amidőn 1944-ben a magyar partizánok Szlovákiából Magyarország területére mentek át a hitleristák elleni harcuk során, ugyanabban az időben a magyar partizánok útvonalán nyomult harcok közepette előre a Sztálin nevét viselő szovjet-lengyel partizán alakulat, mely merész támadásokat intézett ezen a Lengyelországtól távoleső területen.

A hős Szovjet Hadsereg által felszabadított lengyel és magyar nemzet a háború után hozzákezdett a szocializmus alapjainak lerakásához és áldozatos munkájával komoly mértékben hozzájárult a Szovjetunió vezette béketábor, a haladás, a demokrácia erőinek gyarapodásához.

A népi Magyarország és a népi Lengyelország békés alkotó munkáját védelmezik a népi fegyveres erők — a magyar hadsereg és a lengyel hadsereg. Mindkét népi demokratikus ország hadseregét a mély népi hazafiság és az őszinte proletár internacionalizmus szellemében neveljük. A két nemzet haladó, forradalmi hagyományainak felszínre hozása hozzájárul azoknak a testvéri kapcsolatoknak a további megerősítéséhez, amelyek a két népet, a két hadsereget összekötik. Kétségtelenül komoly szerepet tölt be e téren Kovács Endre munkája Bem József tábornokról, Lengyelország és Magyarország nemzeti hősről.

(Stanisław ORECKI)

dandártábornok,

A Lengyel Nemzetvédelmi
Minisztérium Hadtörténeti Bizottságának
Elnöke.

BEM JÓZSEF

Barabás Miklós rajza

A marxista szellemű magyar történetírás elsőrendű feladatai közé tartozik a nemzeti függetlenségi harcokban kiemelkedő szerepet betöltött egyéniségek életrajzainak megírása.

Az 1848—1849. évi magyar szabadságharc katonai vezetői közt különleges hely illeti meg Bem József tábornokot. Nevéhez fűződik az erdélyi téli hadjárat minden dicsősége, a Bánát megtisztítása és a cári túlerővel szemben tanúsított kemény helytállás Erdélyben 1849 nyarán. Bem erdélyi szereplése nem csak a magyar nép körében váltott ki lelkes visszhangot, hanem a külföld figyelmét is felkeltette. Bem győzelmei dicsőséget szereztek a magyar fegyvereknek világszerte. A magyar nép nem felejtette el, hogy mit köszön a lengyel nemzet e nagy fiának. Bem alakja száz év óta a magyar-lengyel barátság jelképeként él népünk tudatában, nevét Kossuth, Petőfi, Táncsics neve mellett emlegetjük.

Jelentőségével és nagyfokú népszerűségével ellentétben a polgári történetírás elenyészően csekély gondot fordított arra, hogy a széles olvasótömegek megismerhessék Bem József egész életét és munkásságát. Bemnek mindeztideig nincs összefoglaló életrajza. 1848 előtti tevékenységéről száz év óta a legkülönbébb homályos történetek keringenek. Akárcsak 1848-ban, Magyarországra érkeztek, Bemét még most, száz év múlva is bizonyos fokig rejtélyes életű emberként tartják számon nálunk. Származását, családi eredetét meghamisították; lengyelországi és emigrációs tevékenységét nagyrészt homály fedi s csak erdélyi szereplése az, ami felől a közvélemény aránylag tájékozottnak mondható. Törökországi tartózkodásának részletei nagyobb részt ismeretlenek.

Bem magyarnyelvű teljes életrajzának megírása szükség-szerű követelményként merült fel már 1950-ben, amidőn népünk kegyelettel emlékezett meg szeretett Bem apójáról, a hős halálának századik évfordulója alkalmából. A magyar tudományos élet irányítói történetírásunk halaszthatatlan feladatává tették a teljes Bem-monográfia elkészítését.

1951-ben a Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének megbízásából e könyv írójának jutott a megtisztelő feladat, hogy Bem tábornok életrajzát elkészítse. A munka megírásához szükségesnek mutatkozott, hogy a Bem tábornok magyarországi (erdélyi) működésére vonatkozó és hazánkban megtalálható levéltári forrásanyagon kívül a szerző összegyűjtse a Lengyelországban található levéltári anyagot, amely Bemnek 1848 előtti és 1849 utáni életére vonatkozik. Egy ilyen szélesebb körben lefolytatott anyaggyűjtés reményt kelthetett aziránt, hogy végre megszületik Bem tábornok teljes életrajza.

A munka, amelyet most az olvasónak átadunk, a magyarországi, a lengyelországi és a bécsi levéltárak anyagának, valamint az idevágó terjedelmes nyomtatott irodalomnak a felhasználásával készült el. Bem tábornok — a lengyel szabadságharcosok jórésztétől eltérően — nem írta meg emlékiratait, korai halála megakadályozta ebben. A róla szóló ismereteinket más kortársak irataiból, saját levelezéséből s egyéb forrásokból kellett merítenünk. Életének egyes, főleg korábbi szakaszairól kevés dokumentum áll rendelkezésre.

Az életrajzíróra várt a feladat, hogy a konkrét történelmi tények ismerete alapján szembenézzen azokkal a legendákkal, amelyek száz év folyamán hozzátapadtak Bem alakjához s amelyek mindeztől nagy mértékben akadályozták érdemeinek kritikai értékelését. A legendák nemcsak a mult termékei. Fiatalkori marxista történetírásunk maga is sok hibát követett el az elmúlt években a személyiség történelmi szerepének megítélésén. Egy-egy kiváló történelmi személyiség tárgyalása közben a dolgozó tömegek gyakran háttérbe szorultak s nem jutott eléggé kifejezésre a történelem igazi hőseinek: a tömegeknek és a nagy egyéniségeknek szoros kapcsolata.

Bemről az elmúlt száz évben sokat és sokféle módon írtak. A róla szóló irodalom azonban csak mennyiségileg gazdag. Ha eltekintünk a Bem életét ismertető rövid s általánosságokban mozgó életrajzi vázlatoktól (mint amilyenek *J. Galicz*, *L. Naimski*, *W. Tokarz* és *Bem de Cosban* írásai), azt kell mondanunk, hogy nemcsak magyar, de lengyel nyelven sem jelent meg Bemről hitelesnek tekinthető életrajzi munka. A polgári irodalom termékei közül még leginkább *J. Galicz* könyve (Generál József Bem, jego życie i czyny, Cieszyń 1927) közelíti meg az életrajz igényét. Hibája azonban, hogy teljesen a felszínen mozog és meg sem próbálkozik azzal, hogy feleletet adjon mindazokra a társadalmi vonatkozású kérdésekre, amelyek egy ilyen monográfia írásánál óhatatlanul felmerülnek. Értéke abban van, hogy első

ízben foglal össze olyan életrajzi adatokat, amelyekről a szélesebb közönség addig keveset vagy egyáltalán semmit sem tudott. A múlt század 50-es éveitől kezdve az európai sajtóban, majd az egyes emlékiratírók munkáiban sok regényes és valótlan hír látott napvilágot. Galicz érdeme, hogy Bem életrajzát megtisztította e romantikus, valótlan elemektől.

A két világháború közti időszakban lengyel részről számos kiadvány járult hozzá, hogy Bem életének egy-egy részletében világosan lássunk. E részlettanulmányoknak különös jelentőséget kölcsönöz az a körülmény, hogy ugyanabban az időben új lendületet vett a Bem életének és történelmi szerepének a meghamisítására irányuló törekvés is. A Bem népszerűségébe kapaszkodó Bem de Cosban gróf szinte két évtizeden át háborítatlanul végezte történethamisító munkáját. Első Bemet ismertető könyvecskéje (*Bem de Cosban W.: Generał Józef Bem. Lwów—Warszawa—Kraków*) 1925-ben látott napvilágot s ettől az időponttól kezdve se szeri se száma a Bem de Cosban gróf tollából származó Bem-ismertetéseknek. Bem „arisztokrata” származásának, a Bem de Cosban grófi családdal való állítólagos rokonosságának legbuzgóbb hirdetője volt a magyar ellenforradalmi rendszernek ez a kitartottja. Nem riadt vissza a történethamisítás eszköztől és mindent elkövetett avégett, hogy a szabadságharcos Bem Józsefet a reakció szolgálatába állítsa. Az ellenforradalmi korszak uralkodó osztályai a maguk osztályérdekeinek megfelelően próbálták kihasználni Bem tábornok halhatatlan hírét és érdemeit és ebben a törekvésükben hű segítőtársra találtak a magát hazug módon Bem dédunokájának feltüntető Bem de Cosbanban.

Bem József származásának sok hozzászólást kiváltó kérdését Z. Lasocki lengyel történész állította a történelmi igazság fényébe (Rodzina generała Bema 1934.), amidőn okmányszerűen kimutatta, hogy Bem egyszerű polgári ősök leszármazottja és semmi kapcsolata sincs a Bem de Cosban grófi családdal. A fiatal Bem életére vonatkozóan rendkívül fontos adatokat tartalmaz T. Mańkowski egyik munkája (Dzieje gmachu zakładu Ossolińskich, Lwów 1927.), mely Bemet mint építész mutatja be. Bemnek 1830 előtti életére egyébként mind a levéltári anyag, mind a nyomtatott irodalom nagyon szegényes. Ebből folyik az a vázlatosság is, amely az itt következő munka 1830 előtti időszakának rajzát is jellemzi.

Bemnek az 1831. évi lengyel nemzeti felkelésben betöltött szerepével már tekintélyes irodalom foglalkozik. Munkánk sajátos jellege megkívánta, hogy ennek a gazdag anyagnak első sorban katonai vonatkozásait emeljük ki. A lengyel-orosz háború

lefolyására hadtörténeti szempontból mindenekelőtt W. Tokarz alapvető tanulmányát (Wojna Polsko-rosyjska 1830 i 1831, Warszawa 1930.) vettük alapul. Tokarznak ez a műve — a szerző burzsoá korlátai mellett is — megbízható támaszt jelent a felkelés katonai eseményeinek értékelésénél, de ezen túlmenően a korabeli események politikai értékeléséhez is számos kitűnő kritikai szempontot nyújt. Bem szerepével természetesen csak kis mértékben foglalkozik. Tokarz mellett a régebbi katonai történetírók egész sora áll rendelkezésre az adatok kiegészítésére. Mi elsősorban R. O. Spazier, A. Puzyrewski, H. Kunz munkáiból merítettünk. Bem személyes szerepére vonatkozóan az 1831-el foglalkozó szakszerű leírások sok apró részlettel szolgálnak. A legfigyelemreméltóbb adatokat Jabłonowski kapitány emlékezéseiben (Wspomnienia o bateryi pozycyjnej gwardyi królewsko-polskiej, Poznań 1860.) találjuk. Bőven használtuk. A korabeli események politikai értékelésében a marxizmus klasszikusainak útmutatásai voltak számunkra irányadók. Az általános jellegű törvényszerűségek felfedése mellett Engelsnek a The New American Cyclopaediába 1858-ban írott cikke magának Bemnek az értékeléséhez is kitűnő szempontokat nyújt. A marxizmus klasszikusai, Marx és Engels a lengyel felkelés vezetői közül (Mierosławski mellett) különösen Bemnek szenteltek nagy figyelmet, amire Engels idézett cikkén kívül az is utal, hogy Marx és Engels levelezésében is visszatér Bem neve és szerepének kérdése. Marx és Engels bírálatban részesítették a lengyel hadvezért, így Engels megállapítja Bem felelősségét Varsó ostromának első napján, ugyanakkor azonban nagy elismeréssel írnak Bem katonai tehetségéről és a lengyel felkelésben betöltött szerepéről. Világosan látják pl. Bem érdemeit az ostromlakai csatában.

Az 1831. évi lengyel felkelés katonai történetének marxista megvilágítása lengyel részről ezideig még nem történt meg. Az e tárgykörben megjelent részlettanulmányok eredményeit magában foglaló J. Danielewicz által írott rövid Bem életrajz (General Józef Bem, Warszawa 1952.) megállapításait felhasználtuk.

Munkánkban a Bem emigrációs életszakaszával foglalkozó fejezet jó része főleg azon a levéltári kutatáson alapszik, amelyet a könyv szerzője 1952-ben folytatott Lengyelországban. Elsősorban a krakkói Állami Vajdasági Levéltár ú. n. Czartoryski-gyűjteménye tartalmaz rendkívül becses anyagot Bem emigrációs tevékenységéhez. A levéltári anyag és az ugyancsak terjedelmes memoár-irodalom alapján Bem közel két évtizedes emigrációbeli élete nagyrészt tisztán áll előttünk. Néhány apróbb-nagyobb vonás mindenesetre még kiegészítheti a portrét,

de lényegén aligha változtat. Felettébb sajnálatos, hogy a lengyel emigráció történetére oly becses anyagot tartalmazó rap-persvilli gyűjtemény a második világháború folyamán elpusztult. A lengyel szerzők tollából származó emlékiratok felhasználásánál óvatosságra intett az a körülmény, hogy a memoárok egy része alig titkolt érzelmi elfogultsággal közeledett Bem alakjához s adataik — ha kritikátlanul átvettük volna — minden bizonnyal Bem igazi arcának eltorzítását eredményezték volna. A lengyel emigráció franciaországi történetére vonatkozóan nagy számmal állott rendelkezésre memoár is, tudományos feldolgozás is. *Handelsman* Adam Czartoryski-ját csak adatközlés szempontjából vettük figyelembe. Hasonlóan a legnagyobb óvatossággal volt felhasználható *Gadon* ismert műve a lengyel emigrációról. Mindeme munkák azonban adataiknál fogva nélkülözhetetlenek a marxista kutató számára is. A franciaországi emigráció politikai és társadalmi harcainak megvilágításával a marxista lengyel történettudomány kellő mértékben foglalkozott és a Szovjetunió lengyel történelemmel foglalkozó történészei is fontos részlettanulmányokkal járultak hozzá a lengyel emigráció csoportjainak megvilágításához. *A. Miller* (Kresztianszki voprosz polszskovo demokratyicseszko obszesztva, Voproszi Isztorii 1948. 9. sz.) és legújabban *I. Sz. Miller* (K voproszu o formirovanii polszskoj burzsoaznoj nacji, Voproszi Isztorii 1952. 7. sz.) idevágó elméleti munkái mellett bőven felhasználtuk a legutóbbi évek lengyel történészkonferenciáinak, vitáinak eredményeit is.

Az 1848—49-es európai forradalmak összefoglaló marxista értékelését és ezen belül a galíciai események megvilágítását *F. V. Potyemkin—A. I. Molok: Revoluczi 1848—49. I—II.* Moszkva 1952. kötetiben találtuk meg. Bem bécsi szerepléséhez a bécsi Kriegs-Archiv anyagán kívül elsősorban *Engels* klasszikus munkája és a bécsi októberi felkelést tárgyaló monografiák voltak az irányadók. A reakciós *Helfert* csak adatközléseivel bírt érdekességgel. Használtuk *Averbuhnak* a Voproszi Isztoriiiban megjelent cikkét a bécsi októberi felkelésről. (Voproszi Isztorii 1948. 10. sz.)

Bem erdélyi szereplésével számos munka foglalkozik. Már a kortársak is kísérletet tettek arra, hogy az erdélyi harcok egy-egy epizódját megörökítsék és Bem apó alakját az eljövendő nemzedékek szívébe véssék. A memoárirók között nem nehéz felfedezni a közös vonásokat: az átélt nagy idők élménye hevíti képzeletüket, mely, ha nem csapong is a szertelenségekbe, mindamellett hajlandó arra, hogy a dicső előidők romantikus pátozával elevenítse meg a történelmi eseményeket. E munkák adatai gyakran nem állják ki a szigorú forráskritikát, a memoár-

írók emlékezete nem egyszer csal, de az élmény heve, mely jellemzi még a később írott emlékezéseket is, átjárja az emlékiratok lapjait és segítségére van a késő korok történésének abban, hogy átérezze a történelmi kor levegőjét s megpróbálja megörökíteni. A magyar szabadságharc mélyreható elemzését hasztalan várni az emlékiratoktól, a szerzők szemlélete is benne gyökerezik egy letűnt kor előítéleteiben, de a közvetlen emlékezés hangján szóló munkák nagy része ma is tanulságos. A memoárirók közül mindenekelőtt *Czetz Jánosnak* 1850-ben Hamburgban megjelent munkája érdemel figyelmet. E könyvnek elsősorban a téli hadjáratra vonatkozó fejezetei használhatók; a nyári hadjáratban Czetz már nem vett részt s idevágó adatai is megbízhatatlanok. Czetz könyvét a Bem-életrajzot helyettesítő munkák közt bátran klasszikus műnek tekinthetjük; sok jó jellemző vonás van benne Bem tábornokról és az erdélyi hadseregről. Lényegében hasonló szellemben íródtak *Bauer* őrnagynak, Bem hadsegédének jegyzetei, *Pataki-Piringer* írása, *Jakab Elek*, *Kövári László* emlékezései. Közös vonásuk, hogy Bem hősiességének állítanak emléket, kiemelik zsenialitását, de nem próbálják bíráló szemmel nézni hadvezetését. Bem ezeknek az írásoknak a tükrében romantikus hősnek tűnik fel az utókor szeme előtt. Az emlékiratíróknak ez a csoportja Bemben a tévedhetetlen, biztos ösztönű, mindenkor a helyzet magaslatán álló katonát igyekezett a magyar nép tudatába átültetni s ez a törekvés jól összekapcsolódott azzal a Bem-kultusszal, amely a szabadságharc után népünk soraiban amúgy is megvolt. Figyelemreméltó ezzel kapcsolatban, hogy *Szilágyi Sándor*, az abszolutizmus hivatalos történésze már 1850-ben megjelentetett egy feltűnéstkelő könyvet (*A magyar forradalom férfiai*), melyben Perczel, Dembiński és Vetter mellett rendkívüli részletességgel foglalkozik Bemmél, összekeverve valót és költött adatokat a lengyel hős életrajzában, mely az első részletes megvilágítást adja Bem 1848 előtti életének. Az értékelés, amely ebben a könyvben a magyar olvasó elé tárult, végső fokon nagyon pozitív. „Bemet nem ritkán mint a középkori condottierek egyik újabb példányát jellemzik, azonban ő sokkal több, mint zsoldos, ő él, hat és hal egy eszméért”, írja róla jellemzésül. A bécsi események mellett behatóan tárgyalja a könyv Bem erdélyi működését, érdemeit a sereg megszervezése terén, amnesztiapolitikáját, megemlíti, hogy sokat tett a fegyelem érdekében, a táblabíró tiszteket seregestül küldte el s újakat nevezett ki helyükbe (köztük egy cigány dobost), eltörölte a vésztörvénytisékeket.

A kiegyezést követő időszakban sokkal szabadabban nyilvánulhatott meg népünk Bem iránti rokonszenve. Alakjának

romantikus vonásait hangsúlyozza ki a róla megjelent emlékezősek tömege. A romantikus hős alakját rajzolta meg ihletett tollal Teleki Sándor is, Bem egykori adjutánsa, kinek írásaiból Bem valósággal a harcok félisteneként tekint az olvasóra. Az emlékiratíróknak ebben a Bem-kultuszában visszatükröződik a magyar nép nagy szeretete a szabadságharcos hős iránt és ebből a szempontból e memoárok történetírásunk pozitív hagyományaihoz tartoznak. Hiányosságuk, hogy a történelmi helyzetet bíráló nélkül próbálják megörökíteni és szoborrá merevítik Bemet. Valamivel több történelmi kritika nyilatkozik meg a szabadságharc lengyel részvevőinek emlékirataiban (Wysocki, Zamoyski, Z. Miłkowski, Falkowski stb. írásaiban.) Ezek egyike-másika a lengyel társadalom keretein belül folyó konkrét harcok szemszögéből nézi Bemet s visszatükrözi azokat az előítéleteket, amelyekkel a lengyel demokrata tábor részéről tekintettek Bemre. (Falkowski, Wysocki emlékirata.)

A magyar szabadságharc eseményeit tárgyaló emlékiratoktól meg kell különböztetni azokat a munkákat, melyek szerzői a hivatásos hadtörténész kritikus tollával nyúltak 1848—49 kérdéséhez. Jellemző, hogy még a császári zsoldban álló hadtörténészek sem tudták kivonni magukat az alól a hatás alól, melyet Bem hadvezetése gyakorol az erdélyi harcok tanulmányozójára. Ramming, az osztrák hadsereg tábornoki főnöke például 1850-ben megjelent munkájában (Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer des Jahres 1849.) teljes elismeréssel emlékezik meg Bemről. „E vezér hadjáratának teljes igazságot kell szolgáltatnunk”, — írja Ramming, — „kevésbé fegyelmezett csapatokból álló csekély erővel naponta szűkebb térre szorítva mindig kellő időben jelenik meg, hogy jelenlétével és példájával a csapatokat felbátorítván, a mindenesetre egyenlőtlen harcot makacsul és ügyesen további időkre is átvihesse.” Elismerően ír arról, hogy Bem kitűnően tudja kihasználni helyzete előnyeit, támaszkodik csapatainak mozgékonyására, minden fenyegetett ponton elegendő erőt hoz össze ahhoz, hogy a harcot felvehesse és a támadást feltartóztathassa. Ramming szerint Bem e gyors, ügyes manőverezésekkel megsokszorozta haderejét. A kedvezőtlen helyzetekben el tud menekülni a teljes megveretés elől, egyik vagy másik oldalra irányítja a visszavonulást, hogy onnan az ellenséget újból fenyegetse.

A külföldi szerzők közül elsősorban Rüstow adott kritikai szempontokat Bem hadvezetéséhez, különösen a téli hadjárat után bekövetkező időszakra vonatkozóan. Rüstow szerint (Geschichte des ungarischen Insurrektionskrieges in den Jahren 1848 und 1849, Zürich 1860) Bem győzelmei valami regényes

színézetet viseltek magukon s a meglepően gyors, döntő mozdulatokon alapultak. Rüstow — akárcsak Engels is már idézett cikkében — a kisméretekben folytatott, ide-oda csapkodó, partizán hadviselést tartja Bem hibájának. Szemére veti, hogy elmulasztott számbelileg nagy hadsereget szervezni s megelégedett a kis, de megbízható sereg eszméjével. Rüstow szerint a számbelileg nagy, ütőképes hadsereg lett volna az előfeltétele annak, hogy 1849 márciusában Bem ne csak kiverje az ellenséget, de meg is semmisítse. Bemnek a nagyszámú hadseregtől való húzódozása kétségtelenül végigkíséri az erdélyi hadjárat történetét. A tábornok kis, de ütőképes sereg egybentartására törekedett és e kis sereg végülis elúszott a kezei között. Bem szervezőmunkájának sikertelenségére már a szabadságharc idején is felgyeltek, magyar részről elsősorban Kossuth, a lengyel emigráció részéről pedig Czartoryski. Rüstow bírálata azonban nem vesz észre egy igen lényeges pozitívumot a lengyel tábornok erdélyi működésében, azt, amire már Engels is felgyelt: Bem sokat tett a román lakosság megnyerésének érdekében. Sajnos, nem tett eleget. Pedig a nagy hadsereg gondolata csakis a nemzetiségek katonai megnyerése útján lett volna megvalósítható, miután Bem minden egyéb tartalékot igénybe vett már s az anyaországtól hasztalan várt újabb erősítést.

Bem nemzetiségi politikáját a burzsoá történetírás teljesen elmellőzte, nem látta meg ennek célját és jeletőségét. *Breit* és *Gelich* közismert hadtörténeti munkáikban nem fordítanak akkora figyelmet Bem politikai, társadalmi tevékenységére, mint amilyent ez minden meglévő korláta ellenére megérdemel. Bemnek a szabadságharcban betöltött igazi szerepéhez éppen ezek az egyébként minuciózus katonai szakmunkák nyújtanak a legkevesbbé használható adatokat. Munkánk megírásánál természetesen nagy mértékben fel kellett használnunk az említett szerzők műveinek adatait, de világos volt az is, hogy Bem történelmi jelentőségét szélesebb keretben kellett tárgyalnunk. Bele kellett venni fejtegetéseinkbe elsősorban a nemzetiségi kérdés területén tanúsított állásfoglalását és a szabadságharc egészéhez való viszonyát.

A Bem hadvezetésére vonatkozó helyes bírálatoktól meg kell különböztetnünk azokat a hangokat, amelyek Bem igazi jelentőségét igyekeznek csökkenteni és egy hamis Bem-kép kialakítását tartják céljuknak. Nem ritkák az ilyen hangok történeti irodalmunkban. A 67-es kiegészítés után megindult a magyar közvéleményben a Görgey-kérdés revíziója. Érdekes megfigyelni, hogy a Görgey rehabilitációjára irányuló törekvés mennyire összefonódik a Bem alábecsülésére irányuló szándékokkal.

Ez pedig nem véletlen. A Görgey rehabilitáció lényegében egyet jelent a forradalom tagadásával, a megalkuvással, a kiegyezés politikájának helyeslésével. Bem a magyar szabadságharc forradalmi vonalának egyik legkövetkezetesebb képviselője volt; ellensége tehát Görgeynek és mindenfajta kapitulációnak. A Görgey-hívek szemében nem volt ellenszenvesebb férfi a magyar szabadságharcban Bem tábornoknál. Görgey már 1852-ben megjelent könyvében igyekezett elvetni a gyanú magját Bemmel szemben, az ő gondolatát vitte tovább *Görgey István*, aki fivére rehabilitáción nagy buzgalommal dolgozott. E reakciós történeti felfogás szívesen terjesztette Bem tábornokról azt a gondolatot, hogy Bem valójában ügyes szerencsevadász, minden igazi vezéri tehetség nélkül, aki nagy sereg vezényletére teljesen alkalmatlan volt. Ezzel szemben mindvégig elméleti kérdés marad, hogy Bem alkalmas lett volna-e egy százezer főnyi had vezénylésére. A történelem nem állította őt ilyen helyzet elé. Ha odaállította volna, minden bizonnyal igyekezett volna megfelelni a feladatnak, mint ahogy a hadjárat minden fordulata közepette bátran, becsülettel helytállott.

A múlt század végének és a XX. század első két évtizedének Bemről szóló irodalmában hatalmas helyet foglalnak el azok az újságcikkek, rajzok, karcolatok, emlékezések, adomák, amelyek a magyarországi sajtóban jelentek meg s amelyek Bem tábornok hatalmas népszerűségének mindmegannyi bizonyítékai. A Történelmi Lapok, a Honvéd, a Vasárnapi Újság, a Honvéd Naptár, a Magyarország és a Nagyvilág, az Ország-Világ, a Hazánk, az Egyetértés, a Pesti Napló, a Budapesti Hírlap, a Fővárosi Lapok, a Magyar Hírlap hasábjain százszámra láttak napvilágot a Bem apóról szóló visszaemlékezések. Történelmi hitelességük gyakran vitatható vagy kétes, a komoly hadtörténeti kutatás általában kevés hasznukat veszi, de együttvéve jó képet adnak a magyarországi Bem-kultusz hatalmas méreteiről. Annál furcsább, hogy száz éven át senki sem vállalkozott arra, hogy Bem József eseménygazdag életét egy nagyobb szintézisben megörökítse. A múlt században megjelent Bem-emlékalbumok — mint amilyen a *Kerekes Sámuel* által szerkesztett s Marosvásárhelyen 1885-ben kiadott Bem-album — is megelégedtek Bem apó életének csillogó részleteivel, az egész élet megörökítésére nem tartottak igényt. Ehhez hasonlóan az orosz és a nyugateurópai közvélemény is Bemnek csupán egy-egy életszakaszával ismerkedhetett meg, összefüggő életrajzának megírására itt sem történt kísérlet. Az orosz katonai szakírók (köztük *Oreusz*) a legnagyobb elismeréssel emlékeznek meg Bem erdélyi működéséről. Így Oreusz Nagyszeben másodszori bevételét fé-

nyes stratégiai manővernek nevezi és a temesvári csata leírásánál is kiemeli Bem éles katonai elméjét. Nyugateurópában — a Bem bécsi szereplését igen érdekesen szemléltető névtelen szerző által írt Bem in Wien (St.Gallen 1851) mellett — Czetz könyvét olvasták, melyet az angol közönség előtt a hazánkban oly ismerős John Paget ismertetett a Quarterly Review 1851. évfolyamának februári számában. Az 50-es évektől kezdve a német, angol és francia katonai szaklapokban több tanulmány méltatta Bem apó hadjáratát, de életrajzát az olvasók nem ismerték.

A magyar polgári történészek közül különösen sokat foglalkozott az erdélyi hadjáratral és Bem tábornok szerepével Gyalókey Jenő. Pontos, lelkiismeretes aprómunkával ellenőrizte a szabadságharc történészeinek korábbi adatait, sorra helyreigazította tévedéseiket. Gyalókey évtizedek szorgalmas munkájával dolgozta fel az erdélyi hadjárat egyes csatáit, ütközeteit. A Hadtörténelmi Közleményekben és másutt megjelent dolgozatait a részletek iránti gondos figyelem jellemzi. A korábbi burzsoá történeti művekkel szemben Gyalókey munkáinak éppen a figyelmes forráskritika a nagy előnyük; a szabadságharc erdélyi szakaszával foglalkozó szakmunkák dzsungelében bizonyos fókig éppen Gyalókey teremtetett rendet azzal, hogy a különböző hadijelentéseket egybevetette és felülvizsgálta. E szakszerűség Gyalókeynál együttjárt egy bizonyos revíziós szándékkal: a jó ítélőképessegű polgári szerző életfeladatként dolgozott az 1848—49-es erdélyi hadjárat illúziótlan feltárásának feladatán. A régi dicsőséget csillogtató memoárirók felfogását elvetette, a hűvös „pártatlan” történész polgári magatartásával közeledett az eseményekhez, messzire űzve gyakorlatából minden frázisosságot és fellengzős hazafiaskodást. Munkásságában pozitív vonás az, hogy józanul megmutatja a harcban szembenálló felek erőviszonyait, leméri az eshetőségeket és ezzel az erdélyi hadjárat tárgyalását megbízható alapra helyezi. A közvéleményben meggyökeresedett tévhiteknek nincs még egy olyan lelkes és meggyőződéses helyreigazítója, mint Gyalókey. Kétségtelen, hogy ezzel a munkával sikerült neki sok hazugságot, sok megrögzött babonát eltávolítania a marxista kutatás útjából. Bem alakjának megítélésénél Gyalókey sem tud felülemelkedni azon a szűk szemponton, amely a multban Bemnek többi tisztelőit is jellemezte: elismeri (és gyakran meg is mutatja) Bem kiváló személyi bátorságát, katonai tehetségét s emberi értékeit, Bemet azonban „apolitikusan” csak mint katonát állítja az olvasó elé, nem érdekli őt Bem társadalmi, politikai hovatartozása, programja, nem érdeklik azok a szálak,

amelyek ezt a katonát az akkori európai társadalmi valósághoz, hazájához és a világhoz fűzték. Bem nemzetiségi politikája, parasztprogramja, e program hiányosságai nem foglalkoztatják Gyalókat. A kép tehát, amelyet művei alapján az olvasó Bem tábornokról nyer, egészében véve hiányos és hamis. Bem politikai egyéniségének teljes elhanyagolása jellemzi egyébként a Horthy-korszakban megjelent egyéb katonai szakmunkákat is, amelyek egyoldalúan csak Bem hadműveleteire korlátozódtak és így magáról Bemről nagyon hiányos képet alakítottak ki. E katonai történetírás a politikai vonatkozású kérdéseket — mint mellékéseket — megkerülte vagy sztereotip válasszal intézte el. A *Berkó-Gyalókat-Markó-Pilch* szerkesztésében megjelent „*A magyar katona. Vitézségünk ezer éve*” (I—II. Bp. 1933.) című nagy kötet száraz leírást közöl az erdélyi hadjáratról. Azt írja a 300. lapon, hogy „*június elején Bemnek vissza kellett térnie Erdélybe*”, — fel sem veti a kérdést, hogy miért kellett visszatérnie és valóban úgy állott-e a helyzet, hogy vissza kellett térnie? Az erdélyi hadjáratnak itt szereplő leírása alapján az olvasó semmilyen képet sem nyer az erdélyi hadjárat erőviszonyairól, arányairól, jelentőségéről és Bem szerepéről.

Bem politikai szerepét, helyét a szabadságharc történetében s általában az európai mozgalmak történetében a polgári történetírás nem tisztázta. Ezzel utat nyitott az ellenforradalom két évtizedében minden hazug magyarázatnak, minden reakciós tendenciának. Ide tartozik mindenekelőtt Bem de Cosban működése, mely velejéig reakciós és ellenforradalmi célokat szolgált. Bem de Cosban Bemet népszerűsítő könyveinek (az első Bemről szóló könyve 1934-ben jelent meg magyar fordításban, az utolsó 1944-ben „*Bem József altábornagy 150. születésnapjának emlékeztetőre*” címen) nyilvánvaló célja az volt, hogy Bem tábornokot, a cári rendszer ellenségét „időszzerű” politikai fordulattal a Szovjetunió és az orosz nép ellenségeként tüntessék fel a tömegek előtt. 1941-től kezdve Bem de Cosban burkolatlanul uszított a fasizmus és ennek rablőháborúja mellett, eszközül használva fel Bem tábornok nevét és alakját. Az akkori magyar történetírás egyetlen szóval sem tiltakozott Bem emlékének e meggyalázása ellen. Nyíltan reakciós törekvéseket szolgált az a népszerűsítő munka is, amelyet Balás György fejtett ki. Báró Balás György egész sor munkában (Bem apó. Bp. 1934., Bem József 1794—1850. Bp. 1927.) igyekezett a reakciós Horthy-politika szekerébe fogni Bem apó nemés emlékét. A Bem-kultusznak e reakciós irányba való terelése ellen a burzsoá magyar történettudomány nem vette fel a harcot. Közkönyv-

tárainkban még ma is megtalálhatók e káros, hazug Bem-brosurák s ez a körülmény is indokolja, hogy Bem apó hazugságoktól megtisztított életét mielőbb az olvasó elé tárjuk.

A felszabadulásunk után történettudományunk figyelme fokozottabban fordult az 1848-49-ik év eseményei felé. Új értékelést kapott a szabadságharc és felvetődött a kiemelkedő egyéniségek értékelésének kérdése is. A centenáriumi év aránylag keveset valósított meg a marxista magyar történetírásra e téren váró feladatokból, de a következő esztendő és Kossuth Lajos születésének 150. évfordulója egész nagyságában tárták fel történetírásunk előtt a szabadságharc problematikáját. Több olyan tanulmány látott napvilágot ezekben az években, amely építő módon járult hozzá Bem magyarországi szereplésének feltárásához. Ilyenek mindenekelőtt *Barta Istvánnak* gazdag forrásanyagon alapuló tanulmányai (A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom, Századok 1951. 3—4. sz.; Kossuth és Csányi, Századok 1952. 3—4. sz.) és *I. Tóth Zoltán* Kossuth Emlékkönyvbéli tanulmánya (Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben. Kossuth Emlékkönyv II.).

Az 1848—49-ik évi erdélyi hadjárat méltán tekinthető Bem hadvezéri pályája tetőfokának. Ezért — habár csak rövid időszakot ölel fel — az erdélyi hadjáratnak az életrajzban is megfelelő teret kellett biztosítanunk. Nem volt és nem is lehetett szándékunk, hogy az erdélyi hadjárat minden egyes mozzanatát a legteljesebb részletességgel tárgyaljuk, minden vitás kérdést eldöntsünk. Bem erdélyi szereplésének igazi jelentőségét azonban csakis úgy lehetett érzékeltetnünk, ha megfelelő helyet juttatunk maguknak a hadműveleteknek is, amelyekben Bem ki-tűnt, amelyeket irányított, amelyekben dicsőséget szerzett.

Bem tábornok törökországi, aránylag rövid tartózkodásához a krakkói levéltár Czartoryski gyűjteménye igen gazdag anyagot tartalmaz. Több emlékirat is foglalkozik Bem törökországi, főleg aleppoi időszakával.

Bem tábornok életrajzának megírásával történetírásunk egyik régi adósságát törlesztjük. Tartozunk az életrajzzal első-sorban saját dolgozó népünknek, melyet joggal érdekel Bem egész életműve és tartozunk vele a baráti lengyel népnek is, amely Bem tábornokot adta a magyarságnak, s amely Bem Jó-zsefben összekötő kapcsot lát a magyar és a lengyel nép között.

A magyar-lengyel barátság a szocializmus építésével lett jelszóból érzékelhető valóság. Ennek a mély és őszinte barátság-nak a történelmi alátámasztását kívánja szolgálni e könyv is.

Kovács Endre

I. AZ IFJÚKOR ÉVEI

A nagy emberek származási körülményeit gyakran takarja el a legendák, a téves hiedelmek szövevénye. E legendák születésének oka csak részben kereshető az életrajzi adatok szegénységében és megbízhatatlanságában; részben éppen az utókor nagyító képzelete adja meg a történelmi hamisítások magyarázatát.

Bem József családi eredetének kérdése hosszú időn át hamis fényben állott mind a magyar, mind a lengyel közvélemény előtt. Ennek elsődleges oka azonban nem az utókor naív romantikája. A magyar nép, melynek szívéhez kitéphetetlenül hozzánőtt Bem apó egyszerű, de egyszerűségében és közvetlenségében is monumentális alakja, soha nem keresett Bem tábornokban grófi származékot, nem látott benne arisztokratát, nem látott benne kegyes és fölényes leereszkedést a nép egyszerű gyermekeihez, egyszóval nem látta benne azokat a vonásokat, amelyek a lengyel és a magyar mágnásokat jellemezték. Maga Bem nem adott okot arra, hogy benne arisztokratát lásson a nép, a magyarság száz éven át nem is gondolt arra, hogy szeretett Bem apójában a főúri kaszt valamelyik ivadéka rejtőzhetik — és mégis, az utóbbi két-három évtizedben hivatalos és nemhivatalos burzsoá történészeink jóvoltából mind többet lehetett olvasni Bem családjának arisztokratikus származásáról. Bizonyos, hogy amit egyesek Bem tábornok származásával kapcsolatban elkövettek, túllépi a naív találgatások körét: tudatos történet-hamisítás volt az, melynek közvetlen és nyilvánvaló célja, hogy a lengyel és a magyar nép nagy szabadságharcos hősét, a bécsi proletáriátus és az erdélyi hadsereg halhatatlan Bem apóját, az arisztokrácia oldalára állítsa, éket verjen a nép és vezére közé. E velejéig hazug, reakciós gondolatnak elszánt ügynökei akadtak a két világháború közti időszakban, a magyar főúri osztályok pedig szívesen ölelték keblükre e hivatásos történelemhamisítókat.¹

¹ A két világháború közti időben Hörthy Magyarországnak állandó vendége és kitartottja volt az a gróf Bem de Cosban, aki szá-

Bem méltán csodálatosnak tartott életéről, változatos és rendkívüli eseményekben gazdag pályafutásáról az évek folyamán érthető módon terjedtek el költött történetek. Nem a békés időszak szürke katonaelete volt az ő sorsa: alakját az európai forradalmi mozgalmak nagy sorsfordulói — az 1830—31-es lengyel nemzeti felkelés, az 1848-i bécsi októberi forradalom, az 1848—49-i erdélyi hadjárat — állították a világ szeme elé, törékeny szervezetét véres csaták tették szívóssá és e csatákban edződött nagygyá, keménnyé és rendíthetetlené az az ember, aki élete programjának, céljának, egyetlen legfőbb tartalmának a zsarnokság elleni szakadatlan küzdelmet tekintette. A szabadságharc volt szemében az élet legfőbb értelme — ezenkívül nem ismert más célt, egyéb hivatást. Magánélete időnkint szinte semmivé törpült e nagy feladat szolgálatában. Az akkori Európában minden bizonnyal páratlan és még a későbbi évek nemzedékei szemében is kissé megfejthetetlen embernek tűnt fel — hogyan fűződnenek csodálatos tetteihez mondák, költemények, a népi fantázia termékei. E költött történetek mondai szépségét ne érintse a történetírói kritika; ezek teszik igazán teljessé és széppé a nagy ember és a tömegek közti eleven viszonyt. Bem családi származásának kérdése azonban egészen más lapra tartozik.

Azok a durva történelemhamisítások, amelyeket a polgári történetírás Bem származásának megvilágítása körül elkövetett, elsősorban a lengyel történetírók körében váltottak ki visszahatást. Bem alakja, történeti szerepe joggal érdekelte a lengyel polgári történetírást is, melynek józanabb képviselői a 30-as években több kísérletet tettek arra, hogy feldolgozzák, ha nem is Bem életét, de legalábbis életének egyik-másik szakaszát. A forráskutatásokon alapuló történelmi vizsgálódás vezetett azután Lengyelországban a Bem származása körül mesterségesen kialakított zavar szétosztatásához és a Bem családi eredetével összefüggő hamisítások leleplezéséhez.²

E leleplezések, jellemző módon, nem váltottak ki semmiféle visszhangot az ellenforradalmi Magyarország történeti iro-

mos röpiratban, újságcikkben próbálta népszerűsíteni az állítólagos arisztokrata Bem tábornokot. A magát Bem-apó leszármazottjának feltüntető Bem de Cosban célzatos hazugságai nagy mértékben befolyásolták e korszak egész Bem-irodalmát. A Bem-kérdés magyarországi ismerői és népszerűsítői javarészt Bem de Cosban cikkeire alapozták munkájukat és ennek alapján sikerült is a Bem arisztokrata származásáról szóló legendát a köztudatba belevinniök.

² Bem származását Zygmunt Lasocki tisztázta: Rodzina generała Bema c. tanulmányában. Warszawa, 1934. Jellemző, hogy a munkát Magyarországon folyóirataink nem ismertették.

dalmában, így nem is járulhattak hozzá a Bem körül burjánzó hazugságok giz-gazának a kiírtásához.

Bem őseinek felkutatásában nem mehetünk el olyan távoli múltba, ahol a források hiánya következtében csak a pusztá képzelet teremt adatokat. Bem családjáról a legkorábbi adat a XVIII. század végéről való.

1709 május elsején Lwów (Lemberg) városában polgárjogot nyer egy Chrystianus Behm (Chrystianus = Keresztély) nevű nyerges, kinek apja, Behm Gáspár a Sziléziában fekvő Świdnicáról származott s akinek neje Zsuzsanna volt. Chrystianus Behm törvényes születését a lwóvi községi hivatal 1697 április 19-én igazolta.³

Ez a Chrystianus Behm 1710 május 17-én vette nőül Es (Hies) Margitot.⁴

A Behm családnév írása sokféle alakot vett fel, míg eljutott a Bem alakhoz. E Lengyelországban semmiképpen sem ritka családnév — melynek eredete minden valószínűség szerint a Bőhm német névre (csehet jelent) megy vissza — a forrásokban hol mint Boem, hol mint Behm, mint Behem, hol pedig mint Behaym fordul elő.

Bem Keresztély tehát Lwówban telepedett le, rövidesen meggazdagodott, házat vett és a lwóvi Halicki-téren saját üzletében mézet, bort, ecetet, likört árusított. Ezzel arányban természetesen tekintélye is megnövekedett s a „*quadraginta viri*” (az első negyven polgár) közé tartozott. Neve leggyakrabban Behm formában szerepel, — mindenkor mint nyerges. 1727 május 12-én már nincs az élők sorában; özvegye újból férjhez ment.

Behm Keresztély házasságából négy gyermek született: Adalbert, Ignác, Lőrinc és Teréz. Közülük a legfiatalabb Lőrinc, a lwóvi karmelita kolostorba vonult Piotr néven. Ignác 1746-ban, mint nyerges-mester, lwóvi városi polgárjogot nyer. Ettől kezdve negyven éven át szerepel a városi aktákban: peres ügyei-

³ *Lwóvi Városi Levéltár, Consularia Leopoliensis*. 103. könyv. 1203. 1. és 107. könyv 333. l. „Ius civitatis... Christianus Bem sellator famatis Gasparo Bem Cive civitatis Szwajniec in Silesia sitae et Susanna conjugibus prout litteris legitimi ortus ab officio civili dictae civitas de data earum 19 Aprilis A. D. 1697 extractis sigillo civitatis praedictae communis, judicialiter coram officio praesenti exhibitis docuit praesentibus ad commendationem Cechmagistrorum contubernis sellatorum... suscepit.”

⁴ *Lwóvi káptalan levéltára*. „*Matrica copulatum Eccl. Metrop. Leopoliensis*. ab. A. 1708—1718. 240. k.” A házasságkötés ténye így szerepel az anyakönyvben: „Ego Joannes Gorecki V. E. M. L. benedixi matrimonium inter Cristianum Byohaym ex Silesia ac Margaretham Hies Leopoliensis.”

nek száma végtelen; mindenkivel veszekszik, pereskedik, szembeszáll a polgármesterrel is. Szakmájában kitűnően megállhatta a helyét, mert egy rövid ideig fő céhmester is volt, de erről a funkciójáról letették, viszont haláláig esküdt maradt. Első felesége halála után másodszor és harmadszor is megnősült; lwówi patricius családok lányait vette nőül.⁵

A legidősebb fiút, Adalbertet 1717 április 20-án keresztelték. Ez ifjúkorában külföldi tanulmányúton járt, 1750-ben „*honoratus Adalbertus Behm medicus pharmacista*”. Venino Katalinnal, egy lwówi írnok és esküdt feleségével együtt tartja keresztvíz alá a Gašanowska házaspár fiát. 1753-ban lép házasságra a bernardinusok templomában Venino Johannával, Venino Ferenc leányával. Az apa már 1703-ban polgármester volt, tehát a menyasszony már nem lehetett fiatal. Valószínű, hogy a tekintélyes após befolyására lett Behm Adalbert esküdt (1753-ig), majd lwówi tanácsos. Ezzel az állással együttjárt a „*nobilis et spectabilis*” cím. Adalbert használta is e címét. 1769 december 14-én a királyi leirat értelmében „*királyi konziliárius és apotekárius*” lett.⁶ 1774 június végén Lwów polgármestere lesz (*proconsul*), de e minőségében nem tud hosszú ideig megmaradni, s ismét városi tanácsos lesz. 1786 után neve eltűnik a városi aktákból. Arisztokrata származást, vagy kapcsolatot, mint láthatjuk, hasztalan keresnénk Bem eme ősenél is. Adalbert címe eleinte „*famatus*” és „*honoratus*”; mint esküdtnek, a „*nobilis et honoratus*” cím jár neki, mint városi tanácsosnak „*nobilis et spectabilis*”, később egyre inkább „*nobilis*”-ként szerepel neve az aktákban.

Adalbertnek Venino Johannával való házasságából születtek: Ágneska Viktória (keresztelték 1753 dec. 10.), Ludwiga Zsófia, Franciska, Jan Ev. Tyron, Jakab Ignác Henrik Dávid (ez utóbbit 1760 július 16-án keresztelték).

Adalbertnek azonban még egy fia volt: András — a szabadságharcos Bem Józsefnek az apja. Ennek az Andrásnak a születését két ízben is megtaláljuk a lwówi székesegyház keresztelőkönyvében: egyszer 1752-ben, egyszer pedig 1764-ben. Mivel kétségtelen, hogy mindkét esetben ugyanannak a Bem

⁵ Lasocki i. m. 5. 1.

⁶ „Cum nobilis Adalberti Behm consulis civitatis Nostrae Leopoliensis egregiam indolem laudabilem in rebus quibuscunque gerendis dexteritatem et prudentiam, tum in arte apothecaria experientiam commendatum habeamus, visum Nobis est, ut eundem in numerum Consiliarorum nostrorum ad apothecarium adscribemus et cooptamus.” Consularia Leop. 133. könyv, 488—490. l. *Archivum Głównie Warszawa*. Sygillati 32. k. 76. l. Id. Lasocki i. m. 6. 1.

családnak a fiáról van szó, nyilvánvaló, hogy az egyik bejegyzés hamisítvány. Lasota lengyel történész, a Bem család genealógiájának kutatása során minden kétséget kizáró módon megállapította, hogy a két bejegyzés közül az első otromba hamisítvány, melyet utólag követett el valamilyen szélhámos, akinek érdeke fűződhetett ahhoz, hogy Bem József származását minél romantikusabbá tegye. Ezenkívül a hamisítót nyilván nem elégítette ki az egyszerű polgári (iparos) származás, tehát hazug történetet költött Bem nagyanyjának, Venino Johannának egy bizonyos Bem de Cosban József gróffal való szerelmi kapcsolatáról és Bem apjának, Andrásnak törvénytelen származásáról.

Mert mit olvasunk a lwóvi székesegyház keresztelőkönyvében az 1752 december 31-i napra — tehát az év utolsó napjára vonatkozóan? Ime a szöveg: „*Andreas filius illegitimus Magnifici Josephi de Cosban Bem Venatoris Livoniae et Joannae Veninówna Virginis L. (levantes) Nblis Adalbertus Bem Scabinus Leopoliensis. et Magnifica Barbara du Perron de Castera*”. Így hangzik ennek az évnek az utolsó bejegyzése, melyet — mint maga az írás is elárulja — utólag, durva, hamisító szándékkal jegyeztek be. A hamisító ugyancsak kontármunkát végzett, mert nem vette észre, hogy ugyanabban a keresztelési könyvben megtalálható a bejegyzés András keresztelésének igazi aktusáról is, mégpedig 1764 november 26-áról. Ez az autentikus szöveg pedig így hangzik: „*Andreas Franciscus Xaverius Spect. Adalberti Bem Scabini Leopoliensis. et Joannae Weninowna C. L.*” Ugyancsak megtalálható András keresztelésének adata (1764. nov. 26. alatt) az eredeti keresztelőkönyvben.

1752 december végének utolsó lapját a keresztelési könyvből egyszerűen kitépték, mivel az annyira tele volt bejegyzésekkel, hogy oda már nem fért volna el a hamisítvány. Ezért történt az, hogy a 235. könyvbe 1752 végére írták be Bem András születésének hamis dátumát. A hamisító korlátozt ezse nem vette észre Bem András autentikus születésének 1764-ből való bejegyzését.

Nem kétséges, hogy az anyakönyvbe való utólagos bejegyzés otromba hamisító szándékkal történt. A Bem származását ily módon meghamisító szélhámos képzelete odáig már nem terjedt, hogy észrevegye — és esetleg megsemmisítse Bem András születésének igazi bejegyzését, az 1764. évi autentikus bejegyzést.

A Bem életével foglalkozó tanulmányok szerzői e hamisítás értelmében tárgyalták Bem családi eredetének kérdését. Mind a magyarországi, mind a lengyelországi Bem-irodalomban számos tanulmány foglalkozott a Bem de Cosban grófi csa-

lád évszázados magyarországi és erdélyi kapcsolataival és nem egy esetben azzal indokolták Bem Józsefnek a magyar szabadságharc iránt tanúsított odaadását, hogy a tábornoknak magyar vér is folyt az ereiben. A lwóvi anyakönyv hamisításának felfedezésével természetesen mindezeknek az alaptalan kapcsolatteremtéseknek meg kell dőlniök.⁷

Nem igaz tehát, hogy Bem József apja törvénytelen születésű, házasságon kívüli romantikus szerelem gyümölcse, mint ahogyan a reakciós Bem de Cosban gróf akarta elhitetni a világgal, hanem igenis törvényes gyerek, s születése körül nincsenek semmiféle titkok, rejtelmek.⁸

Adalbert fiai közül Jakab a lwóvi székesegyház kanonokja lett, később nemességet kért és kapott, mint kanonok. Tagja lett a galíciai rendeknek. 1841-ben halt meg. Előzőleg nagyobb összeget hagyott Bem Józsefnek, akinek a pénzre éppen nagy szüksége volt (13.500 zloty-t örökölt akkor nagybátyjától Bem József).

A legidősebb fiú, András, eleinte a lwóvi városi tanácsnál dolgozott. 1794-ben ügyvéd a nemesi bíróságoknál Tarnów-

⁷ A Bem de Cosban-féle hamis vonalcn keresi Bem József őseit Zb. Zaleski is „Bem József altábornagy származása” című tanulmányában. (Hadtörténelmi Közlemények 1941. évf. 173—180. l.) A szerző mindössze egy jegyzetben hivatkozik Lasocki homályt elosztató tanulmányára és egyszerűen nem vesz tudomást a Bem András származása körül elkövetett hamisításról. Így ez a tanulmány is — habár Lasocki munkája után jelent meg — csak a hamis Bem-legendák szolgálatában áll. W. Tokarz a Polski Słownik Biograficzny-ban (Krakkó 1935.) már szakít Bem grófi származásának elméletével és egy szóval sem említi Bem Józsefnek a cosbani Bemekkel való rokonságát. — Furcsán hat az is, hogy Zaleski, az említett cikk szerzője, Bem arisztokrata származását olyan érvekkel iparkodik alátámasztani, hogy Wysocki és társai Bemben arisztokratát láttak. Hogy Wysocki és a többi lengyel demokrata 1848-ban Bemet arisztokratának tartják, az nem genealógiai bizonyíték; azzal a jólismert ténnyel magyarázható, hogy az 1831. évi felkelést követő években Bem a Czartoryski-féle emigráns táborhoz tartozott. Más lapra tartozik a Bem József őseit szerezeltetett „cosbani” Bemek magyarországi kapcsolatainak problémája. Daróczy Zoltán tanulmányában (A gróf Bem-család, Turul 1930. 32. l.) kiderül, hogy Kosban-vár Magyarországon nem állapítható meg, hasonlókép nyoma sincs az okiratokban „kosbanvári” grófi családnak. A kosbani grófok magyarországi kapcsolata tehát erősen a mitológia világába utalható.

⁸ Bem de Cosban szerint Bem Adalbert, Venino Johannával kötött házassága után, adoptálta annak Kosbani Bem József gróftól származó (!) fiát, Andrást. Így András — valamint ennek leszármazottai — ugyanazokat a jogokat és címeket viselték, mint Bem de Cosban gróf. V. ö. Bem József. Irta: gróf Cosbani Bem Vladimír. Bpest, 1944. — Az egész történetből egy szó sem igaz.

ban (a várossal összeépült Burek-ben lakik), felesége, Agnieszka z Gołuchowskich (Gołuchowska Ágnes). 1794 március 14-én keresztelik meg fiúkat, Zachariasz Józef-et — Bem József Zachariás-t, a későbbi hőst. A templomi szertartás, a keresztelő, a gyermek gyenge egészségére való tekintettel, csak később 1795 január 14-én volt Tarnówban.⁹

András 1803-ban nemességet nyert Galiciában s ezt a nemességet akarta később, amidőn már a Lengyel Királyságban élt, törvényesíteni. Fivére, Jakab 1817 április 16-án kérte a galíciai rendeket, adjanak másolatot a nemesi diplomáról „*pro legitimatione fratris sui Andreae Bem, in Regno ad praesens Poloniae domiciliente*”. Az ő érdekében kéri sokkal később, 1838 február 26-án is Jakab pap a nemesi oklevél másolatának kiadását.¹⁰

Ennyi a történelmi igazság Bem „arisztokrata” származásáról. Polgári család sarja volt tehát a lengyel és a magyar nép nagy tábornoka: alsósziléziai iparosok leszármazottja. Ősei a nyergesmesterségből emelkedtek a vagyoni gazdagodás lépcsőfokain feljebb a polgármesterségig és ügyvédeskedésig. A fiatal lengyel polgárságnak és a középnemességnek abban az időben erősen patrióta jellege volt; ezek az osztályok élesen elváltak az országvesztő mánások osztályától. A feudális arisztokrácia hazaáruló magatartása közvetlen okozója volt Lengyelország első felosztásának (1772), ámde a mánások aljas összejárása a három megszálló hatalommal, Poroszországgal, Oroszországgal és Ausztriával, már az első felosztás után kiváltotta a lengyel középbirtokos és aprónemesség, a polgárság és részben az elnyomott parasztság szövetségét a haza érdekében, mint ahogyan erre a lengyel kérdéseknek mindenkor oly nagy figyelmet szentelő Marx is rámutatott.¹¹

A felosztások következtében Lengyelország önállósága elveszett, de továbbra is fennmaradt a privilégizált feudális osz-

⁹ Bem keresztiszülei Świętosław Łobeski, a tarnówi nemesi bíróság mellett működő ügyvéd és Katarzyna z Łojowskich Korczyńska, tarnówi ügyvéd neje. A keresztelést Wojciech Strykowski, a tarnówi székesegyház dékánja végezte. Ludwik Naimski: General Józef Bem. (Skic biograficzny) Tarnów 1927. 6. 1.

¹⁰ Lasota i. m. 9. 1.

¹¹ „Die Teilung Polens war zustande gekommen durch das Bündnis der grossen Feudalaristokratie in Polen mit den drei teilenden Mächten... Die Folge schon der ersten Teilung war ganz natürlich eine Allianz der übrigen Klassen, d. h. des Adels, der Bürgerschaft, sowohl gegen die Unterdrücker Polens, wie gegen die grossen Aristokratie des Landes selbst.” *Marx-Engels: Gesamtausgabe* (MEGA) VII. 302. 1.

lád évszázados magyarországi és erdélyi kapcsolataival és nem egy esetben azzal indokolták Bem Józsefnek a magyar szabadságharc iránt tanúsított odaadását, hogy a tábornoknak magyar vér is folyt az ereiben. A lwóvi anyakönyv hamisításának felfedezésével természetesen mindezeknek az alaptalan kapcsolatterheséseknek meg kell dőlniök.⁷

Nem igaz tehát, hogy Bem József apja törvénytelen születésű, házasságon kívüli romantikus szerelem gyümölcse, mint ahogyan a reakciós Bem de Cosban gróf akarta elhitetni a világgal, hanem igenis törvényes gyerek, s születése körül nincsenek semmiféle titkok, rejtelmek.⁸

Adalbert fiai közül Jakab a lwóvi székesegyház kanonokja lett, később nemességet kért és kapott, mint kanonok. Tagja lett a galíciai rendeknek. 1841-ben halt meg. Előzőleg nagyobb összeget hagyott Bem Józsefnek, akinek a pénzre éppen nagy szüksége volt (13.500 zloty-t örökölt akkor nagybátyjától Bem József).

A legidősebb fiú, András, eleinte a lwóvi városi tanácsnál dolgozott. 1794-ben ügyvéd a nemesi bíróságoknál Tarnów-

⁷ A Bem de Cosban-féle hamis vonalon keresi Bem József őseit Zb. Zaleski is „Bem József altábornagy származása” című tanulmányában. (Hadtörténelmi Közlemények 1941. évf. 173—180. l.) A szerző mindössze egy jegyzetben hivatkozik Lasocki homályt eloszlató tanulmányára és egyszerűen nem veszi tudomást a Bem András származása körül elkövetett hamisításról. Így ez a tanulmány is — habár Lasocki munkája után jelent meg — csak a hamis Bem-legendák szolgálatában áll. W. Tokarz a *Polski Słownik Biograficzny*-ban (Krakkó 1935.) már szakít Bem grófi származásának elméletével és egy szóval sem említi Bem Józsefnek a cosbani Bemekkel való rokonságát. — Furcsán hat az is, hogy Zaleski, az említett cikk szerzője, Bem arisztokrata származását olyan érvekkel iparkodik alátámasztani, hogy Wysocki és társai Bemből arisztokratát láttak. Hogy Wysocki és a többi lengyel demokrata 1848-ban Bemet arisztokratának tartják, az nem genealógiai bizonyíték; azzal a jólismert ténnyel magyarázható, hogy az 1831. évi felkelést követő években Bem a Czartoryski-féle emigráns táborhoz tartozott. Más lapra tartozik a Bem József őseiként szerepeltetett „cosbani” Bemek magyarországi kapcsolatainak problémája. Daróczy Zoltán tanulmányában (A gróf Bem-család, Turul 1930. 32. l.) kiderül, hogy Kosban-vár Magyarországon nem állapítható meg, hasonlóképpen nyoma sincs az okiratokban „kosbanvári” grófi családnak. A kosbani grófok magyarországi kapcsolata tehát erősen a mithológia világába utalható.

⁸ Bem de Cosban szerint Bem Adalbert, Venino Johannával kötött házassága után, adoptálta annak Kosbani Bem József gróftól származó (!) fiát, Andrást. Így András — valamint ennek leszármazottai — ugyanazokat a jogokat és címeket viselték, mint Bem de Cosban gróf. V. ö. Bem József. Irta: *gróf Cosbani Bem Vladimír*. Bpest, 1944. — Az egész történetből egy szó sem igaz.

ban (a várossal összeépült Burek-ben lakik), felesége, Agnieszka z Gołuchowskich (Gołuchowska Ágnes). 1794 március 14-én keresztelik meg fiukat, Zachariasz Józef-et — Bem József Zachariás-t, a későbbi hőst. A templomi szertartás, a keresztelő, a gyermek gyenge egészségére való tekintettel, csak később 1795 január 14-én volt Tarnówban.⁹

András 1803-ban nemességet nyert Galiciában s ezt a nemességét akarta később, amidőn már a Lengyel Királyságban élt, törvényesíteni. Fivére, Jakab 1817 április 16-án kérte a galíciai rendeket, adjanak másolatot a nemesi diplomáról „*pro legitimatione fratris sui Andreae Bem, in Regno ad praesens Poloniae domiciliente*”. Az ő érdekében kéri sokkal később, 1838 február 26-án is Jakab pap a nemesi oklevél másolatának kiadását.¹⁰

Ennyi a történelmi igazság Bem „arisztokrata” származásáról. Polgári család sarja volt tehát a lengyel és a magyar nép nagy tábornoka: alsósziléziai iparosok leszármazottja. Ősei a nyergesmesterségből emelkedtek a vagyoni gazdagodás lépcsőfokain feljebb a polgármesterségig és ügyvédeskedésig. A fiatal lengyel polgárságnak és a középnemességnek abban az időben erősen patrióta jellege volt; ezek az osztályok élesen elváltak az országvesztő mágnások osztályától. A feudális arisztokrácia hazaáruló magatartása közvetlen okozója volt Lengyelország első felosztásának (1772), ámde a mágnások aljas összejártsága a három megszálló hatalommal, Poroszországgal, Oroszországgal és Ausztriával, már az első felosztás után kiváltotta a lengyel középbirtokos és aprónemesség, a polgárság és részben az elnyomott parasztság szövetségét a haza érdekében, mint ahogyan erre a lengyel kérdéseknek mindenkor oly nagy figyelmet szentelő Marx is rámutatott.¹¹

A felosztások következtében Lengyelország önállósága elveszett, de továbbra is fennmaradt a privilégizált feudális osz-

⁹ Bem keresztstülei Świętosław Łobeski, a tarnówi nemesi bíróság mellett működő ügyvéd és Katarzyna z Łojowskich Krczyńska, tarnówi ügyvéd neje. A keresztelést Wojciech Strykowski, a tarnówi székesegyház dékánja végezte. Ludwik Naimski: General Józef Bem. (Skic biograficzny) Tarnów 1927. 6. 1.

¹⁰ Lasota i. m. 9. 1.

¹¹ „Die Teilung Polens war zustande gekommen durch das Bündnis der grossen Feudalaristokratie in Polen mit den drei teilenden Mächten... Die Folge schon der ersten Teilung war ganz natürlich eine Allianz der übrigen Klassen, d. h. des Adels, der Bürgerschaft, sowohl gegen die Unterdrücker Polens, wie gegen die grossen Aristokratie des Landes selbst.” Marx-Engels: Gesamtausgabe (MEGA) VII. 302. 1.

tályok uralkodó helyzete. A mágnások a nemzet többi osztályának sorsa iránti tökéletes közömbösséggel siettek felajánlani szolgálataikat az idegen uralkodóknak, magas állásokban szolgálták ki a megszálló hatalmakat s minden patriótaérzés híján nem láttak semmi megalázót e lakászerepükben. Ámde volt ugyanakkor Lengyelországban egy haladó szellemű kisbirtokos nemesség és polgárság is, amely a független haza visszaállításában látta életcélját és amely a francia forradalom jelszavainak hatása alatt nem idegenkedett bizonyos társadalmi reformoktól sem. Ennek a kisbirtokos nemesi-polgári haladó környezetnek az elvei érvényesültek abban a családi körben, amelyben Bem József 1794-ben megszületett. Jelentős év volt ez egyébként is a lengyel nemzet történelmében: a Kościuszko-féle felkelés fűződik hozzá; tehát egy olyan nemesi megmozdulás, amelyben elsősorban vettek részt paraszti felkelők, bár korlátozott számban.

A galíciai Tarnów, a szülőváros, Lengyelország első felosztása után Ausztria megszállási övezetéhez esett. Az osztrák birodalom, felhasználva azt a körülményt, hogy Kościuszko a poroszokkal és a cárral is harcba került, elfoglalta Sandomirt és Lublint s e területeket Lengyelország harmadik felosztása idején (1795) Ujgalicia néven bekebelezte. Ennek az Ujgaliciának pińczowi járásába költözött Bem András s a Wielopolski őrgróftól megvásárolta Slabkowice birtokát. A birtokhoz nemességet is szeretett volna nyerni, s 1803-ban ezt a vágyát is elérte; igaz, hogy csak a legalacsonyabb nemesi címet kapta meg.

Bem József apjáról és édesanyjáról, magáról a szülői házról nem sokat tudunk. Maga Bem későbbi nyilatkozataiban nem igen emlegeti gyermekkori környezetét, de a jómódú patricius otthonban minden bizonnyal boldog gyermekkorra lehetett. Slabkowice és környéke egyike a legszebb lengyel tájaknak; falu, amely azonban mégsem annyira elbujtatott hely, hogy el ne jutna oda a távoli nagyvilág eseményeinek zaja. A gyenge fizikumú, de kitűnően tanuló és szorgalmas kisgyermek nemcsak a falusi természet szépséges idilljeivel ismerkedik meg itt, nemcsak a könyvek, ifjúsági olvasmányok keltik fel szunnyadó fantáziáját, hanem a szülői házban folyó politikai jellegű beszélgetések is korán felgyújtják képzeletét: az 1800-as évek legelején vagyunk, Napoleon csillaga most van emelkedőben, távoli háborúk visszhangja tölti be a kis falusi otthon nyugalmas szigetét. Napoleon háborút viselt azokkal a hatalmakkal, amelyek Lengyelországot egymás között felosztották — nagy szó

volt az a lengyel hazafiak számára! A háborúból hazatért lengyel hazafiak reménykedve beszéltek a kis korzikai káplár dicsőségéről és arról, hogy Napoleon lesz az az ember, aki visszaadja a lengyeleknek elvesztett hazájukat.

1809-ben Ausztria elvesztette a háborút Napoleonnal szemben. Az Oroszországgal és Poroszországgal kötött békeszerződés értelmében Napoleon a régi porosz megszállási övezetből Varsói Hercegség néven „független” államot alakított, alkotmánnyal, saját katonasággal. 1809-ben, Napoleon wagrami győzelme után a bécsi békében a Varsói Hercegség jutalmul a neki nyújtott lengyel segítségért (Poniatowski József herceg segítette akkor Napoleont!) megkapta azt a területet, amelyet Lengyelország harmadik felosztásakor Ausztria szállt meg. Ideesett Krakkó is — és Słabkowice is, Bemék faluja. Napoleon Varsói Hercegsége természetesen csak névleg volt független állam; a valóságban Napoleon keleti érdekeinek előretolt állása volt, igazi operett-állam. De a lengyel nemesség nagyrésze őszintén hitt abban, hogy Napoleon valóban a lengyel nép függetlenségét akarja és a Varsói Hercegség az első lépés a teljes szabadság eléréséhez. A lengyel hazafiak önzetlen férfiút láttak Napoleonban, nem tudták, hogy a francia burzsoázia céljainak végrehajtója ő, aki egész Európát le akarja igázni, hogy ezáltal biztosítsa a francia polgárság számára a piacot és Európa valamennyi fontos nyersanyagellátását. Valójában Napoleon Franciaország háborús kiadásainak fedezésére kíméletlenül kizsákmányolta a Varsói Hercegséget is. A Hercegség területén változatlanul érvényben maradt minden feudális kötöttség. A Napoleon által kibocsátott alkotmány a jobbágyrendszert ugyan eltörölte, de nem beszélt a földbirtoktulajdonról, mely továbbra is az urak kezében maradt.

A lelkesedő, hazafias lengyel ifjúság a múlt század elején nem látta ilyen tisztán Napoleon igazi szerepét. Az ifjak tömegestül jelentkeztek a Napoleon alapította hadseregbe, hogy katonai mesterséget tanuljanak és hazájukért verekedhessenek. 1807-ben a kis Bem József, 15 éves, rajongó, lelkes ifjú, a krakkói középiskola tanulója. Szorgalmas, törekvő fiú, de a lengyel sors, hazája jelene és jövője őt is elvonja a tanulástól. Látja a lengyel egyenruhákat, hallja a lengyel nemzeti dalokat, amelyek a szabadságról szólnak, megragadja a szabadság képzelete: elhatározza, hogy szakít az iskolával, elmegy ő is katonának. Napoleon oldalán harcol majd népe szebb jövőjéért. Apja más hivatást szánt neki, bírót szeretett volna nevelni a fiából, de a

gyermek akarata erősebbnek bizonyult: katona lett s ezzel egy életre eldőlt a sorsa.¹²

Katonai pályafutását önkéntes tűzérként kezdte Włodzimirz Potocki ütegénél. Hamar kitűnt szorgalmával. Ennek köszönhető, hogy 1809-ben a varsói tűzérhadapródkarba helyezték át, hogy ott tovább képezze magát a haditudományokban. 1809 október 3-án jelentkezik a fiatal hadapród a Peillet tábornok vezetése alatt álló varsói hadapródiskolában. (Az iskola lengyel neve *Szkoła Elementarnej Artylerji i Inżynierów*). Az iskolát, mely a varsói arzenál épületében működött, 1808 augusztus 1-én alapították. Egyike volt azoknak a tanintézeteknek, amelyekben nagy gonddal képezték ki Napoleon serege számára a fiatal tiszteket. Mindössze 48 kadét számára volt benne hely, így nem lehetett könnyű dolog bejutni az iskolába. A hallgatók főleg nemesi ifjakból tevődtek össze. Felvételük után fekete hajtókás zöld egyenruhát kaptak, egyhavi tanulás után írásbeli fogadalmat kellett letenniük, mely szerint a hazának fognak szolgálni, mire az iskola tisztje átnyújtotta nekik a kardot és a puskát: igazi katonák lettek!

Ott, a varsói fegyvertárban indult el a gyenge testalkatú ifjú Bem József is az ismeretlen, fényes jövőt kínáló katonai pályán. A kadettiskolai oktatás nem annyira mély, mint inkább sokféle ágra kiterjedő volt; az iskolai tantárgyak között szerepelt az aritmetika, a geometria, solidometria (szilárdságtan), trigonometria, algebra, rajz, tervezés, polgári és katonai építészet, erődítéstudomány, elméleti és gyakorlati tűzérsegi ismeretek, a pirotechnika, a történelem, a földrajz, a nyelvek. Az előadások rövidek voltak s csak az egyes tudományok alapjainak a magyarázatára szorítkoztak; aki a kérdéseket részletesen kívánta megismerni, annak egyéni úton kellett elérnie azt, amit az iskola már nem nyújtott.

Már itt, az első lépéseknél megmutatkozott az a különleges és mély vonzalom, amely az ifjú Bemet a matematikai és mérnöki tudományokhoz fűzte. Több volt ez múltó kíváncsiságnál; az elkövetkezendő évek és évtizedek folyamán ez az érdeklődés mindinkább mélyült, egyre gyakorlatibb alakot öltött. A varsói iskolában napközben hallott szűkszavú magyarázatok nem elégtették ki az ifjú tudásra szomjas lelkét, tanult hát éjszaka is, miközben társai az igazak álmát aludták; ő magára maradván elmerült kedvenc könyveibe. Napközben pedig kedvvel verseny-

¹² Bem ifjú éveinek tömör összefoglalását adja részben új adatok alapján: J. *Danielewicz*: General Józef Bem, Sylwetka dowódcy. Warszawa 1952.

zett a hozzá hasonló érdeklődésű, kiváló tanulókkal, köztük első helyen Ignacy Prądzyńskival, akivel különösképpen összebarátkozott. Prądzyński később, a novemberi nemzeti felkelés idején egyike volt a lengyel hadsereg legképzettebb, legtehetségesebb tisztjeinek. Az ifjú Bemmel kötött barátsága megmaradt később is; a novemberi felkelés hadieseményeit megörökítő emlékirataiban például nagy elismeréssel nyilatkozik Bem katonai erényeiről.¹³

A varsói tüzérképző iskolában hamarosan megrövidítették a kiváló ifjak tanulási idejét. Napoleon 1809-ben növelte a Hercegség seregének létszámát, sürgősen szüksége volt tehát fiatal tisztekre. Így történt, hogy Bem József, az eredetileg megkövetelt három év helyett, már fél év múlva, 1810 április 1-én az újoncképző önkéntes iskola állományában, mint alhadnagy szerepel (*podporucznik elew*).¹⁴

A tüzérségi elemi iskola elvégzésével nem a katonai pálya megszokott útját választja, nem megy csapatszolgálatra, mint annyi társa. További szakmai művelődésre akar szert tenni s ehhez nyújt lehetőséget a tüzérségi felsőiskola (lengyelül *Szkoła aplikacyjna artylerji i Inżynierów*). Ezt a magasabbfokú katonai iskolát 1809 február 1-én alapították, tizenkét alhadnagy „*elew*” hallgatója volt, akiknek felvétel előtt nyilvános vizsgát kellett letenniük az aritmetika, a geometria, a trigonometria, az algebra, a statika és a mechanika alapismereteiből. Francia szellemben működő iskola volt, a metzi francia tüzérségi és mérnöki iskola mintájára szervezték meg. Francia volt a parancsnoka is, Rouget Miklós mérnök-alezredes. A tanárok is többnyire franciák, élükön Livet matematika-fizika szakos tanárral. A főbb tantárgyak: a geometria, rajz, mechanika, építészet, tábori erődítés. Az iskola tanítói, tanárai magas színvonalon állottak, de nagy hátrány volt, hogy a tanfolyam mindössze egy évig tartott s ez az idő bizony rövidnek bizonyult ahhoz, hogy a fiatal hallgatók el is mélyedhessenek szaktudományukban. Az ifjú Bem szorgalma itt sem hagyott alább, egész éjszakákon át tanult, nagy kitartással szívta magába a katonai tudományokat. Régi pajtásai közül itt is vele volt Ignacy Prądzyński, vele együtt tanult Klemens Kołaczkowski, Prądzyński barátja, akiből

¹³ Prądzyński: Pamiętniki. Kraków 1909.

¹⁴ „Passe de l'école élémentaire d'Artillerie et du génie aux Élèves comme Sous Lieutenant du génie.” État de Service. Lieut. Bem Danzig 1813 dec 14. Ld: *Levéltári Közlemények* 1923. 189. 1. Az ott közölt személyi iratok a második világháború idején, sajnos, elpusztultak.

később, a Kongresszusi Királyság idején, az iskola parancsnoka lett.

1811 április 1-én, az iskola elvégzése után, Bemet másodosztályú főhadnagyként osztják be Władysław Ostrowski százados lovastüzér ütegéhez. Ez egyike volt a Hercegség legjobb csapatainak s abban az időben Gdańskban állomásozott.¹⁵

A gdański helyőrség tisztikara vegyes összetételű volt, a jó tisztek között akadtak szép számban minden komoly katonai tudás nélküli „aranyifjak” is, akik a könnyűfajsúlyú, nemesi életmódot képviselték. Napoleon köztudomásúan a mágánásokra és a gazdag nemesség fiaira támaszkodott, s nem a köztársasági párti, haladó elemekre. A gdański tüzérek parancsnoka az a Włodzimierz Potocki nevű ifjú mágán, kinek apja Szezēsny Potocki, a targowicai árulók közé tartozott, maga a fiú pedig tizenkilencéves korában, apja feudális összeköttetései révén, lett a lovastüzérüteg parancsnoka. Bem ezredének parancsnoksága eredetileg Łowiczban volt, de azt az üteget, melyben Bem is szolgált, rövidesen Gdańskba vezényelték. Napoleon az üres erődítményt francia és lengyel helyőrséggel töltötte meg, hogy ezáltal sakokban tartsa Poroszországot. Nem volt külön katonai Potockinál Bem későbbi ütegparancsnoka, Władysław Ostrowski sem. Húszéves arisztokrata, kinek családját a porosz király nemrégiben ajándékozta meg a hercegi címmel, apja a Varsói Hercegség szenátusi elnöke, lublini és piotrkówi nagybirtokok ura volt.

1812 áprilisában Ostrowski lovastüzér ütege azt a parancsot kapta, hogy csatlakozzék Mac Donaldnak, Napoleon marsalljának X. hadtestéhez, amely akkoriban Tilsit körül állomásozott. Napoleon új, nagy háborúra készült a cári birodalommal és ebben a rablőháborúban jelentős szerepet voltak hivatva játszani a lengyelek. A francia megszállók és tőkések kíméletlen kizsákmányolása nyomán a Varsói Hercegség a csőd szélére került. Az új oroszellenes háborút Napoleon hazug módon előszeregettel „lengyel háború”-nak nevezte s ezzel a hamis jelszóval igyekezett megszerezni magának a lengyel tömegeket. A valóságban korántsem a lengyel szabadságról volt szó, jellegzetes rablőháború volt ez, kényszerrel összeverbuvált katonákkal, akik között nagy számban voltak találhatók éppen az elnyomott népek fiai, olaszok, németek, hollandok, portugálok, spanyolok. Hatalmas sereget sikerült így összehoznia Napoleonnak, az ak-

¹⁵ „Passe Lieutenant en 2de au Regim. d'Artillerie légère. Etat de Service. *Leváltári Kozl.* 1923. 189. 1.

kori világ legnagyobb hadseregét — 678.000 embert, 1420 ágyút számlált a *Grande Armée*!¹⁶

Most vett részt első ízben hadjáratban az ifjú Bem. Mac Donald hadteste a hadjáratban nem kapott elsőrendű szerepet, a front északi szakaszán, Kurlandban működött. Főleg porosz katonákból tevődött össze ez a hadtest, s ezek ellenséges érzellettel viseltettek Napoleonnal szemben. A hadtesten belül azonban voltak lengyel hadosztályok (12 gyalogos zászlóalj, lovas-tüzérség, gyalogság 24 ágyúval). Mac Donald, a hadtestparancsnok, aki 32 ezer ember felett parancsnokolt, bátorlelkű, de kedvetlen ember; kezdettől fogva látta a hadjárat csúfos kudarcát. Ismerte az orosz katonák értékét az 1799-es olaszországi hadjáratból és úgylátszik, jól ismerte Napoleon kedvetlen tömegeit is. A Napoleon seregében küzdő lengyelek hangulatát az szabta meg, hogy úgy látták: a harc a cárizmus ellen folyik, tehát az ellen a hatalom ellen, amely hazájukat elnyomta.

Napoleon parancsára a X. hadtest elindult Tilsitből Kurland felé, elfoglalta Bowskot, csatát vívott Ekaunál, átlépte a Dwínt. A hadtest tüzérségének — melyben a fiatal Bem is harcolt — komoly feladat jutott, amidőn lépést kellett tartania a lovas-sággal, s közvetlenül a manőverező gyalogság támogatására vették be. (A tüzérségi lövedékek hordtávolsága akkor még legfeljebb 1000 lépés volt.) A Kurlandba való menetelés egész időtartama alatt Bem ütege a X. hadtest elővédjéhez beosztva haladt. Bem kitűnt a Samsonkrug, Dudinot és Linden melletti csatákban és a Dwina mentén folytatott harcok során. A X. hadtest Kurland területén a Libawa és Düneburg közti széles területen húzódott szét, csatát vívott a ryskai erődítmény alatt, de az erődöt nem tudta elfoglalni. Napoleon főseregének helyzete pedig egyre rosszabbodott. A nagy reményekkel és mohó étvágygal indított hadjárat megtört a hazáját szerető orosz nép ellenállásán; a vérmes remények hamarosan csüggedésbe mentek át s a felgyújtott Moszkva égő lángjai jelezték, hogy az orosz nép nem hajlandó semilyen hadizsákmányt juttatni a betolakodóknak.

Kezdetét vette a gyászos visszavonulás! Ebben a visszavonulásban Bem lovastüzérsége az utóvéd szerepét töltötte be; neki kellett fedeznie a szörnyű utat, vissza. Ebben a rendkívül nehéz körülmények között végrehajtott visszavonulásban kerül első ízben közelebbi kapcsolatba az ifjú Bem a paraszti nép

¹⁶ Napoleon 678.000 főnyi seregében 356.000 francia szolgált. 322.000 főnyi katonaságot a szövetségesei szolgáltattak. V. ö. N. F. *Garmyics*: 1812 god. Moszkva 1952. 33. l.

soraiból kikerült tűrő, nélkülöző lengyel katonákkal. Megcsodálja becsületességüket, hűségüket, nélkülözni tudásukat. De a katonák is magasztalták a fiatal parancsnokot, aki miközben tökéletes fegyelmet tartott, úgy bánt velük, mintha a testvéruk volna. A hadtest stratégiai helyzete december végére teljesen elromlott. York porosz tábornok nyíltan átállott az oroszok oldalára. Már régtől fogva kapcsolatot tartott fenn Paulicci tábornokkal, Riga új parancsnokával, s 1812 december 30-án Taurogban aláírta az egyezményt, melyben seregét semlegesnek nyilvánítja.

1813 január 3-án Bem és katonái kitüntették magukat a Labiawa alatti véres harcban, melyet Sepielew tábornok elővédjével vívtak. A Mazúrföldön Bem ismét kitüntette magát a Brandenburg alatti ütközetben. Mivel a X. hadtest az 1812. évi oroszországi hadjáratban Napoleon főcseregéhez képest sokkal kisebb veszteségeket szenvedett s harci szelleme is ép volt, nagyrészt Gdańsk védelmére szánták.

A Moszkva felől visszavonuló francia hadsereg — a *Grande Armée* maradványa — már csak egyetlen dologban reménykedett: elérni a Visztula partját! A franciák ugyanis abban bízottak, hogy az üldöző orosz seregek itt megállnak. Mint kiderült, hiú reménykedés volt, mert a Visztula már nem nyújtott védelmet egy annyira szétszilált hadseregnek, mint amilyen Napoleon serege volt akkor. Napoleon tehát azt tervezte, hogy Toruń, Marienwerder, Marienburg és Gdańsk (Danzig) birtokában — valamint Berlinnek és Németországnak a Rajnáig terjedő része birtokában — kényszeríteni tudja a poroszokat, maradjanak meg szövetségeseinek, így a Visztulánál kívárja a tavaszt és „becsületes” békét köt a cárral. Ehhez a tervhez volt szüksége Gdańskra, mely utánpótlási központ s egyben hadműveleti támaszpont is lehetett.¹⁷

1813 januárjában Bem Ostrowski tüzércsapatával a gdański helyőrségben teljesített szolgálatot. A lengyel lovas-tüzérségen és gyalogságon kívül itt állomásozott három lengyel gyalogezred is (5., 10., 11.), egy dzsidás ezred és egy árkászszázad. Gdańsk lengyel parancsnoka a tehetségtelen Radziwiłł Mihály herceg volt. Nem volt vigasztaló a helyőrség helyzete! Talán csak 12.000 fegyveres tartózkodott a városban, a kórházakban 12—15.000 beteg és sebesült. A tél szokatlanul zord volt, 18—20 fok körüli hidegek uralkodtak. Szemben a gyengén védett várossal, a Visztula tulsó partján, olyan hadvezérek áll-

¹⁷ D'Artois: Relation de la Défense de Dantzig en 1813, Paris 1820. 3. 1.

tak, mint G. A. Kutuzov, Steinheil és Loewis. A hirtelen támadás minden pillanatban bekövetkezhetett.

1813 januárjában Bem az egész erődtímeny tűzérésgével együtt a jéggel viaskodik. A város körül több mint három mérföldnyire szét kellett törniök a vastag jégreteget, hogy járhatóvá tegyék az erődbe vezető utat. Sziszifuszi munka volt ez a hatalmas fagyban, minden nap újból kellett kezdeni a jég eltávolítását. Amit napközben szétromboltak, éjszaka újból megfagyott. Nemsokára tifusz ütött ki a védősereg soraiban, majd tavasz felé megindult a Visztula áradása is, ami ugyancsak sok kárt tett az erődben. Március 4-én indult meg végre a cári sereg általános támadása Langfuhrnál; az első rohamot visszaverték, a franciáknak sikerült visszafoglalniok Langfuhrt és Neu Schottlandot. Már ezen a napon Bachelu tábornok ellentámadásában résztvett a lengyel könnyű tűzéréség is. A március 4-i támadásnál az orosz sereg 2093 főt veszített.¹⁸

Heves összecsapás volt április 27-én, amidőn Bachelu tábornok, 1200 ember (francia, lengyel, bajor, westfáliai gyalogosok és 350 lovas) élén, a lengyel könnyű tűzéréség egy századával Holmon át Heubude-ba intézett rendkívül gyors támadást s a lengyel üteg ennek során Wordelnig vetette vissza a cári előőrseket. A támadás olyan gyorsan zajlott le, hogy az orosz tűzéréségnek nem jutott ideje a lövésre.¹⁹

Komoly szerepe volt a lengyel tűzéréségnek a június 9-i összecsapásban,²⁰ amikor a lengyel gyalogüteg és egy francia tűzér század összpontosított tüze szétverte a támadó porosz és orosz oszlopokat. Jelentős összecsapás volt, melyben az oroszok saját bevallásuk szerint 500 embert veszítettek, a poroszok 1300-at; a franciák soraiban 400 halott és sebesült volt. A védőseregben kitűnt Preuthin tűérkapitány és Vignaux őrmester. Az erőd parancsnoka, Rapp tábornok száz lovagkeresztet és tíz Becslétrend Nagykeresztet osztott szét katonái között.

Erős ellenséges támadás következett be augusztus 24-én éjjel. A harcban kitűntek Bem és lovastüzérei. Sikerrel álltak ellent a Schellmühle állásra irányított erős tűzérégi ostrom-

¹⁸ D'Artois i. m. 80. 1.

¹⁹ D'Artois i. m. 114. 1. Bemnek a kitörésben való részvételéről megemlékezik W. Tokarz: *Polski Słownik Biograficzny*, Kraków, 1935 I. 416—419. 1.

²⁰ „Hendelet... demasque les 28 pièces qui lui restent au centre; l'artillerie à cheval polonaise se poste en avant et se met en batterie sur la ligne des vedettes: on fait avancer successivement une compagnie d'artillerie à pied polonaise et une compagnie française du 7-e régiment” D'Artois i. m. 150. 1.

nak. Az ütközet után Rapp tábornok, az erőd parancsnoka, külön elismerését fejezte ki a lovastüzéreknek, Ostrowski kapitánynak, Bem hadnagynak, Chorzewski hadnagynak és az ágyúkezelőknek (Borowski, Moszyński) — a legderékabb katonának. Az augusztus 29-i sikeres csata azonban nem változtatott az erőd reménytelen helyzetén — hamarosan megkezdődött az utolsó szakasz. Száz nehéz hajúágyú szórta lövedékeit Gdańskra, nyolcvan korvett lőtte a falakat. A Congreve-rakéták pedig felgyújtották az öreg erődöt.

1813 december 20-án kapta Bem első hadikitüntetését: a francia becsületrend lovagkeresztjét.²¹ Röviddel ezután Rapp tábornok aláírja az erőd feltétel nélküli kapitulációját. Hatalmas iskola volt az elmúlt év mindazoknak, akik a körülvett város falai között harcoltak a hideggel, a járványokkal, s az ellen-séggel. 1813 január 21-től 1814 január 2-ig tartott a zárlat, melynek megindulásakor a francia sereg 35.934 főből állott (ezek közül több mint 10.000 volt a betegek száma). Az egy esztendei zárlat alatt elveszett 19.392 ember, úgyhogy a kapituláció idején már csak mintegy 6—7000 harcos tartózkodott a teljesen megrongált erődben. A cári hadsereg parancsnoksága előzékenyen viselkedett az erődben tartózkodó lengyel katonák iránt, mindannyiukat hazaengedte. Bem is azok között a lengyel tisztek között volt, akik a zárlat befejeztével, szívükben a napoleoni hadjárat iránti keserűséggel, reményeikben keservesen csalatkozva, elindulhattak új foglalkozást, új célt, új élet-hivatást keresni. Zsebében ott voltak a legelismertebb kitüntetések. Grandjean hadosztálytábornok bizonyítványa szerint „*plein d'honneur Excellent Officier Mr. Bem a gagné l'estime de tous ses chefs*”.²²

Rapp tábornok, a X. hadtest főparancsnoka pedig egyenesen a francia hadügyminiszter figyelmébe ajánlja a kitűnő, képzett és bátor tisztet.²³

Gdańsk elestével, rövid ideig tartó fogság után, Bem Jó-zsef számára nem maradt egyéb választás, mint visszamenni

²¹ *Proposé par le Général de la 7-e Division, Grandjean, pour la Croix de la Légion d'honneur pendant l'armistice. État de Service. Levélt. Közlemények, 1923. 189. l.*

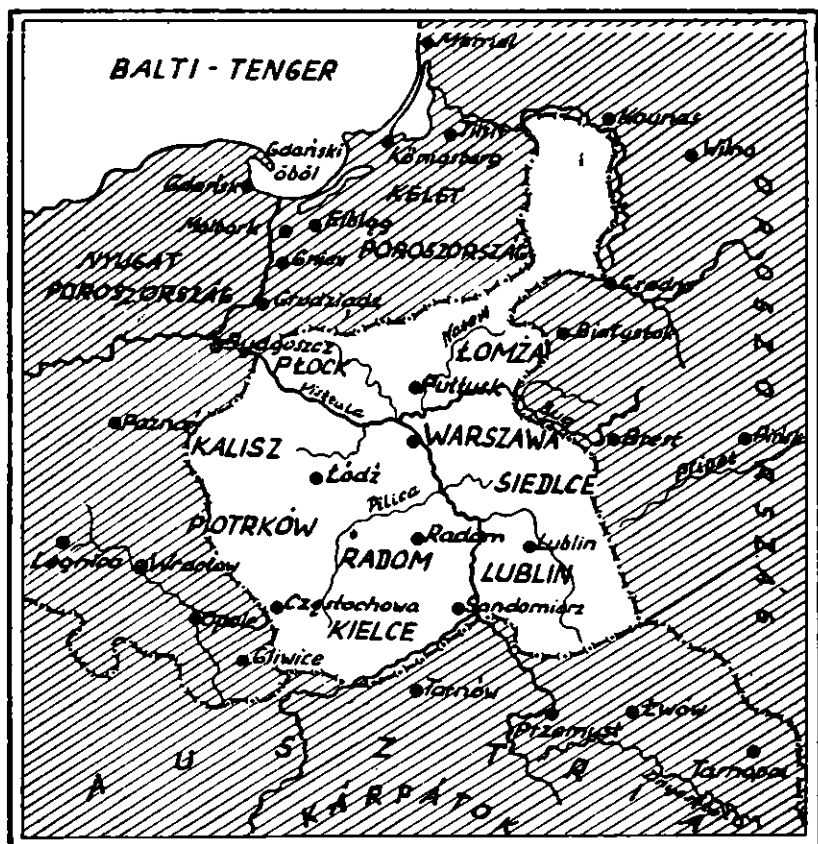
²² *Levélt. Közl. 1923. 190. l.*

²³ *Je recommande à S. E. le Ministre de la guerre l'Officier au dessus nommé. Officier très distingué par son instruction, ses moyens militaires et sa bravour. Il s'est fait remarquer pendant toute la campagne de sa bravour, et pendant la Course de Blocus et de siège de Dantzig. Le général Commandant en Chef le 10e Corps, Arde de Camp de S. M. l'Empereur et Roi. Comte Rapp m. p. Levélt. Közl. 1923. 190. l.*

atyja házába s megpróbálkozni a vidéki földbirtokos életével. A kurlandi hadjárat, Gdańsk zárlata, a kemény harcokban és nélkülözésekben eltöltött hónapok megtanították túrni és küzdeni, kifejlesztették benne a katonai jellemvonásokat, de most a francia hadsereg általános összeomlása idején úgy látszott, hogy félreteheti katonai tudását. Odahaza, Slabkowicén, a pińczowi erdők magányában a föld megművelésére adja magát; ám a vidéki gazdaság nem képes annyira kitölteni az életét, hogy ne hallgatna feszült figyelemmel a világpolitika távoli zajlására, ne figyelne feszült kíváncsisággal: merre dől el a lengyel nép sorsa a Napoleon bukása által teremtdőött új európai helyzetben. Az ujságok beszámolóiból lesi, mit végeznek a győztesek, Napoleon legyőzői Bécsben, milyen sorsot szánnak a lengyel népek.

Európa reakciós nagyhatalmaira várt az a feladat, hogy az 1815. évi bécsi kongresszuson, a napoleoni birodalom romjain, kialakítsák az új európai rendszert. Hosszú tanácskozások után végülis megalkotják a Lengyel Királyságot, melyet — tekintve, hogy a bécsi kongresszus hozta létre — *Kongresszusi Királyság* néven emlegetnek. Az új államalakulat a cár személyén keresztül perszonálunióba kerül Oroszországgal: a cár Lengyelországnak is királya lesz (1822-ben koronázták meg lengyel királlyá). Az így létrejött Kongresszusi Királyság területe lényegében a volt Varsói Hercegség helyén született meg, olymódon, hogy ebből a területből mintegy 130 ezer km²-t, a legértékesebb, lekinkább iparosított és legnépesebb tartományokat, a poznańi és bydgoszczi tartományt kiszakították belőle és *Poznańi Nagyhercegség* címen a poroszoknak juttatták. A bécsi kongresszus úgy döntött, hogy az új lengyel Királyság alkotmánnyal is rendelkezzen. A hivatalokban és az iskolákban a lengyel nyelvet juttatják szóhoz, alkotmányozó testületként kétkamarás szjezmet adnak az új államnak; mint végrehajtó szerv, a kormányzó és mellette a *Rada Stanu* (Rendek tanácsa) s a *Rada Administracyjna* (Közigazgatási tanács) fognak működni; ez utóbbi miniszterekből, tanácsadókból (*radca stanu*) és előadókból (*referendarz*) áll. E burzsoá liberális jellegű alkotmány mellett a Kongresszusi Királyság külön nemzeti hadsereggel is rendelkezik, melyet teljesen orosz mintára szerveznek meg (gárda, gyalogság, lovasság, tüzérség).

A bécsi kongresszus által megalkotott liberális burzsoá alkotmány még sokkal inkább a lengyel nemesség érdekeinek kiszolgálását tartotta szem előtt, mint a Varsói Hercegség alkotmánya. Az új államocskában minden fontosabb közhivatal a nemeseket illette meg, mint a megyék és községek küldöttei,ők

A kongresszusi Lengyelország.

ültek a szenátusban, a követek házában. A lengyel falvakban továbbra is vadul tobzódott a nemesi önkényuralom, a birtokaik iparosításával foglalkozó mágnások, nemesek egyre szigorúbban követelték meg a jobbágyi szolgáltatásokat, nőtték a paraszti terhek s velük növekedett a nyomor is. A nemesek az iparosítást az osztálykizsákmányolás fokozásának árán hajtották végre. A Kongresszusi Királyság területe 2312,19 km²,²⁴ az első felosztás előtti Lengyelországnak körülbelül egyhetedede; lakosai-

²⁴ W. Tokarz: Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831. Warszawa 1930. 1. l.

nak száma 1829-ben 4,137.634 volt s ennek a lakosságnak négyötöd részét a parasztság tette ki. A parasztság embertelen kihasználása mélyen rányomta bélyegét a Királyság általános viszonyaira.

A slabkowicei ifjú gazdálkodó örömmel hallja, hogy a Királyság területén felállították a lengyel hadsereget, melynek tagjai legnagyobb részét a régi napoleoni gárda hadviselt tagjaiból kerültek ki. Az egy esztendeig tartó falusi élet egyhangúsága különben sem elégítette ki a fiatal tisztet, megszokta már a katonai élet zajosabb világát, odavágyott, a régi bajtársai közé. Hamarosan jelentkezett hát a királyi hadseregbe, ahol hadnagyként osztották be a tábori tüzérséghez. A hadsereg a szervezés állapotában volt. A cár 1814 május 15-én hívta életre a hadsereg élén álló Katonai Bizottságot (*Komitet Wojskowy*) s élére saját fivérét, Konstantin nagyherceget állította. A Bizottságban helyet foglaltak a napoleoni idők híres tábornokai, köztük Dąbrowski, Wielhorski, Kniaziewicz, Wojszyński, Sułkowski, Paszkowski tábornokok; a hadsereg káderei nagyrészt a Varsói Hercegség régi katonái közül kerültek ki.

Hamarosan megmutatkozott azonban, hogy nagy ellentétek vannak a Katonai Bizottság és a hadsereg vezetője között. A *Komitet* tisztjei egészen másképpen értelmezték például a katonai fegyelmet, mint Konstantin nagyherceg. A fővezér ugyanis durvalelkű despota volt, nagy híve a katonák testi fenytetésének, melyben a legbiztosabb nevelési eszközt látta, szerette nyíltan megszégyeníteni a katonáit, még a tiszteket is. Különösen működésének első időszakában képviselte rendkívüli makacssággal e reakciós fegyelmezési elveket, amelyek már abban az időben felkeltették a jobbérzésű tisztek ellenállását. Konstantin azonban nem hagyott belebeszélni a dolgába és hosszú előadásokat tartott környezetének e nevelési elvek hatékonyságáról. A hadsereg tagjait nem igazi harci feladatokra készítette elő; az ő szemében mindennél fontosabbak voltak a külső formások: a szemlék, a gombok, az egyenruha. A katonák és tisztek magasabbfokú képzéséről hallani sem akart, nem szerette az iskolákat, nem kívánt művelt tiszteket a hadseregben. E magatartásának egyenes következménye volt, hogy a hadsereg haladóbb gondolkodású tisztjei hamarosan kezdtek kiválni a seregből, odahagyták azt, helyüket pedig reakciós mánások foglalták el, a Potockiak, a Rzewuskiak, Zamoysskiak, Czetwertyńskie, Lanckorońskie — a Királyság egész területéről összeverődő aranyifjúság, mánásfiókák, magukkal hozva osztályuk s környezetük jellegzetes életmódját: az ivást, a duhajkodást, a kártyát, az esztelen szórakozásokat. A hadsereg szelleme rom-

lott volt. A külső pedantériát, a garnizonélet formaiságait teljes rendben betartották, mert a hadsereg felett diktatórikus joggal rendelkező Konstantin főleg erre fektette a súlyt, de a jóérzésű tisztek körében hevesen forrt az elégedetlenség. A Katonai Bizottság pusztá adminisztratív szervvé süllyedt, hatásköre a semmivel volt egyenlő. Mindenki alá volt rendelve a fővezérnek.²⁵

A lovastüzérség első ütege, melyben az ifjú Bem szolgált, egyike volt a fegyvernem legjobb egységeinek. A tüzértisztek aránylag a sereg legértelmesebb részét alkották. Konstantin nagyherceg káros hatása itt kevésbé érvényesült, mint egyéb fegyvernemekben, azon egyszerű oknál fogva, mert Konstantin nem sok érdeklődést tanúsított a tüzérség iránt. Mindamellett a tüzérségi tisztek között is megtalálható volt a jellegzetes nagybirtokosi életfelfogás, hiszen a tüzértisztek is javarészt a mág-násosztály és a nemesség fiaiból rekrutálódtak. A béke éveiben nem a kemény hadiéletre gyakorolták magukat, hanem a mulatozásban, a fékevesztett dárídózásban igyekeztek egymást túlszárnyalni. Łowicz kisvárosban, ahol Bem dandárja állomásozott, a nemesi családok gyakran hívták meg magukhoz mulatásra a tiszteket s az ilyen meghívások hangos duhajkodásokkal végződtek. A tisztikar henye életmódja természetesen nem hagyta érintetlenül az ifjú Bemet sem. Mindamellett messze kiemelkedett a csak szórakozásoknak élő átlagos nemesi ifjak köréből. Tudásvágya, komoly kérdések iránti érdeklődése legyőzte benne a könnyelműséget. Gyermekkori szorgalmát, tanulmánygyását magával hozta új szolgálati helyére is. Amióta megint a hadsereg tagja volt (1815 január 21-én jelentkezett szolgálattételre a királlyági hadseregben), ismét elsősorban a tanulásnak élt. Szolgálatának első évében parancsnoka azt írta róla, hogy „nagyon szorgalmas, nagyon jó magaviseletű” és az 1815. évi minősítési táblázatnak ezt a szép elismerését a következő évben is megtaláljuk minősítési lapján, melyen azt olvassuk, hogy Bem József „igen nagytehetségű tiszt”.²⁶

1816 december 6-án mégis fegyelmi büntetéssel sujtják: „reformra” helyezik. Konstantin nagyherceg seregében a reform fegyelmező büntetésnek volt a neve, szélütében alkalmazták akkoriban a Lengyel Királyság területén. Áthelyezést jelentett

²⁵ T. Merawski: Dzieje narodu polskiego. V. 423. l. Poznań 1872. A Konstantin nagyherceg seregében uralkodó állapotokról lásd még: Pamiętnik Alfreda Młockiego. Lwów 1882. 225. l.

²⁶ V. Ő. W. Tokarz idézett cikkét a Polski Słownik Biograficznyban.

s egyben szigorú megfigyelést is mindaddig, míg a reformra küldött tiszt jelét nem adta megjavulásának. Nem Bem volt az egyedüli, akit akkoriban ez a büntetés ért. Konstantin, működésének elején, 1130 tisztet helyezett ily módon át, küldött „reform”-ra, kivonva őket a tényleges szolgálat alól; a reformon a tisztek félzsoldot kaptak és közvetlenül a fővezér rendelkezései alá tartoztak. Konstantin nagyherceg a reform útján távolította el seregéből a fegyelmezetlen tiszteket, de ugyanilyen módon szabadult meg hadseregének számos haladó gondolkodású tisztjétől is. A „fegyelmezetlenség” különben is számos esetben annyit jelentett, hogy az illető tiszt nem értett egyet a fővezér brutális eszközeivel, megtagadta az engedelmességet. A fővezér durva, maradi módszerei Bemben is élénk nemtetszést keltettek s a szókimondó ifjú tiszt minden bizonnyal nem titkolta ebbeli véleményét. Megfenyítésének oka nem utolsó sorban éppen ez a titkolatlan elégedetlensége volt, ami nem került el a fővezér figyelmét. Emellett persze egyidőre Bem is hatása alá került a hadsereg ifjú tisztikarában uralkodó általános szellemnek. „Fegyelmezetlensége” nyilván ezzel a könnyelmű légkörrel függött össze. Áldozata lett tiszttársainak s a hadsereg közös vétkeinek.

Nem tudjuk, mivel töltötte idejét a fiatal tiszt a reformon, annyi azonban bizonyos, hogy e kényszertartózkodás valamelyik eldugott fészekben és a velejáró szigorú felügyelet elvéték kedvét a további szolgálattól. 1817 március 17-én — miután úgy döntött, hogy megválik a hadseregtől — „családi érdekekből” megkapja a felmentését, saját kérésére elbocsátják Konstantin nagyherceg seregéből. Ismét visszavonul tehát atyja slabkowicei birtokára, hogy a gazdaságnak éljen. Odahaza időközben nagyot változott a helyzet. Anyja halála után apja másodszor is megnősült s Bem mostohát kapott. A mostoha, Maria z Ostasińskich, nem fogadja örömmel a fiút, összetűznek, s a viszályban szembe kerül egymással az apa és a fiú is. A mostoha a fiú ellen ingerli az apát és sikerül megakadályoznia azt, hogy az idősebb Bem kiadja fiának örökségét. Az anyagi viszályok végleg kedvét szegik az ifjúnak s rövidideig tartó tétlenség után érdeklődése újból a katonai élet felé fordul.

1817 szeptember 27-én visszatér a hadseregbe. Az előző évek katonai tapasztalatai, csalódásai következtében komolyan fogja fel élethivatását. Szorgalma, tudásvágya elemi erővel ébred fel, a katonai élet békés éveit most már kitűnő alkalomnak látja arra, hogy elméleti tudást szerezzen, elmélyítse eddigi műszaki ismereteit, magáévá tegye mindazt, amit a korszerű katonai tudomány, különösen a tüzérség kifejlesztése érdekében, az ő

idejéig létrehozott. Nem éretlen kíváncsiság, nem szeszély volt már az a vonzalom, amely a könyvekhez fűzte, hanem érett, komoly felismerés: a hadseregnek valóban szakképzett tisztekre van szüksége, s ha meg akar maradni a katonai pályán, akkor tökéletesítenie kell tudását, mesterévé kell válnia a szakmájának. Mindehhez azonban az is hozzátartozik, hogy szakítania kell környezetének szokásaival, el kell vetnie a nemesi és arisztokrata származású tiszt urak léha életmódját. Érett megfontolás után a könyvek mellett dönt, éjszakára visszavonul tanulószobájába, hajnalokig olvas, tanul. Társai nem értik; őket teljesen kielégíti a mulatság és a vadászat. Ahogy Bem él, az idegen a hadsereg szellemétől, maga a fővezér is csodálkozna, ha hallaná, hiszen köztudomású, hogy nem szereti a tanult tiszteket. A lengyel hadseregben abban az időben ritkaságszámba ment az olyan ezred-, dandár- vagy hadosztályparancsnok, aki gondot fordított volna tudása elmélyítésére s tanulásra biztatta volna az alája tartozó fiatalabb tiszteket. A mágnás- és nemesifjak közt nem egy olyan akadt, aki úgy tekintett a maga ezredére, mint odahaza a majorságra, az ősi birtokra — azt kereste, hogy milyen hasznot húzhat belőle. Konstantin idejében a hadsereg szervezete előírta, hogy az ezredben a gazdasági ügyeket az ezredes kezelje; ez természetesen komoly jövedelmet hozott neki.

Az ifjú Bem ezzel szemben minden idejét tanulásra és a csapatával való foglalkozásra fordította. 1819 április 13-án már másodosztályú kapitány. Tudása mélyül, gondolkodása, magatartása mind komolyabb. Egykorú nyilatkozatok szerint „elég magas, ritka szőke haja van, arca kerek és sápadt, homloka magas, orra kicsiny”. Csak a ruházkodásának nincs különösen ünnepélyes jellege. „Ruházata mindig elhanyagolt, inkább vidéki papra vagy tanítóra hasonlított.”²⁷ E szerény külsejű, de öntudatos, komoly gondolkodású tiszt azonban már magára hívta parancsnokai figyelmét. Elsősorban Bontemps Piotr ezredes figyelt fel rá s ennek komoly súlya volt. Azt jelentette ez, hogy az akkori idők egyik legkiválóbb tüzértisztje vette pártfogásába a fiatal kapitányt.

Piotr Bontemps, 1818-tól a tüzértestület vezérkari főnöke, a tüzérképző intézet tanára, a kitűnő szervező segédtestjének nevezi ki Bemet, ami egyet jelent azzal, hogy a fiatal kapitány Varsóba kerül a tüzérség vezérkarához, ahol ezután minden lehetőséget megadnak neki a tanuláshoz, az önképzéshez.

²⁷ Tokarz i. m. 27. l.

De nemcsak önmagát műveli, hanem másoknak is ad a tudományából. A segédtiszttség mellett ugyanis Bontemps megbízta, hogy adjon elő a varsói tüzérségi téli iskolában (*Szkoła Zimowa Artylerji*). Ezt az iskolát azért nevezték téli iskolának, mivel csak december 1. és március 3. közt folytak benne az előadások. Hallgatói: kadétek, tüzérségi altisztek, akik itt elméleti és gyakorlati oktatásban részesültek. Az iskola parancsnoka francia ember volt, Valentin d'Hauterive, a bari konfederáció ideje óta élt Lengyelországban és maga is ellengyelesedett. Az előadók közt volt Męciszewski ezredes, Paszkowski ezredes, a kitűnő tüzérokutató, Święcicki, a kiváló gyalogsági előadó. A kitűnő környezetben Bem is gyorsan fejlődhetett. Bontemps meg volt elégedve pártfogoltjával, mert egy később keltezett írásában „igen jó és kiváló magaviseletű tiszt”-nek minősíti őt.

A tüzérségi munkálatok során a fiatal tüzértiszt figyelmét leginkább a Congreve-féle hadiröppentyű alkalmazása és tökéletesítése kötötte le. A Congreve-féle rakéta tanulmányozásával Bontemps bízta meg Bemet, mivel tudta róla, hogy Gdańsk zárlata idejéből ismeri e rakéta alkalmazását. A Királyság területén ez még új dolog volt. Konstantin nagyherceg ugyan nem becsülte sokra a műszaki újításokat, de Bontemps rábeszélésének eredményeként végül mégis csak rászánta magát arra, hogy bevezesse ezt az új fegyvert seregében. Bem kísérletezései iránt erős érdeklődés nyilvánult meg, különösen miután a nagyherceg is hozzájárulását adta a dologhoz. Bem pedig a vérbeli tudós és kísérletező odaadásával adta át magát e kísérleteknek, melyeknek színhelye Bem varsói laboratóriuma volt. 1819 áprilisában kísérletezés közben robbanás keletkezett a tüzérségi laboratóriumban és a robbanás tüze megégette Bem arcát. Majdnem látását veszítette ez alkalommal. Arcának súlyos égési sebei idővel begyógyultak ugyan, de a fehér sebhelyek egész életére megmaradtak az arcán, jellegzetes külsőt adva arckifejezésének. A röppentyűkkel végzett hosszas és fáradságos kísérletezések eredményeit röviddel ezután tudományos munkában foglalta össze. Ez volt első megjelent műve.²⁸ Bem *Erfahrungen*-ja előtt a műszaki irodalomban mindössze két tanulmány foglalkozott a rakétalövedékkel, a modern rakétafegyvernek ezzel az őseivel. Bem érdeme, hogy felismerte az új fegyver rendkívüli ha-

²⁸ Bem, Joseph: *Erfahrungen über die Congrevschen Brand-Raketen bis zum Jahre 1819 in den königl. Polnischen Artillerie gesammelt und an Seine Kaiserliche Hoheit den Grossfürst Constantin, General en Chef aller königl. Polnischen Truppen, berichtet von... Hauptmann in der Königl. Polnischen reitenden Artillerie*. Weimar 1820. Új kiad.: Bem, József: *Uwagi o rakietach zapalających*. Warszawa 1953.

tását s előre látta nagy jövőjét. Nemcsak elméleti szakértője volt a röppentyűnek, hanem gyártási módját is tökéletesítette: kiküszöbölte azokat a hibákat, amelyek miatt a lövedék gyakran nem robbant fel. Művében összefoglalja a rakétalövedék alkalmazásának történetét, az új fegyver feltalálása óta. Ismerteti azt az új eljárást, melyet a hadseregben használt új röppentyű gyújtótöltetének tisztítására alkalmaz, leírja a kilövő szerkezetet és a röppentyű gyártására használt gépeket, a lövedék gyártását és kezelését, a különböző gyújtótölteteket és hatásukat.

A munka befejezésében megvizsgálja ezeknek a lövedékeknek az előnyeit és hátrányait, összehasonlítja a különböző hatású lövedékeket egymással. Mint írja, a röppentyűket már az indiaiak használták az angolok ellen; az angolok tőlük vették át e fegyvert és Congreve-név alatt tökéletesítették tüzéségükben. A röppentyűk hírneve akkor alapozódott meg, amikor az angoloknak sikerült velük felgyújtani Koppenhágát. Ezt megelőzően már a boulognei partokra is hajítottak az angolok röppentyűket s bár említésre érdemes kárt nem okoztak, a franciák felfigyeltek rájuk s elkezdték alkalmazásukat. A franciák először 1813-ban, Gdańsk ostromakor használták röppentyűket az angol flotta ellen, a Weichselmünde-i kikötő elleni támadás során. Bem azt bizonyíttatta művében, hogy a csapatcélok ellen alkalmazott röppentyűk nem okoznak komoly károkat, de nagyon hatásosak felgyújtható tábori célok ellen, még nagy távolságból is.

Bem elméleti fejtegetései és kísérletezései azonban nem maradtak papíron, hanem hamarosan gyakorlati formákat is öltöttek. A lengyel hadseregbe nemsokára bevezették a rakétavető új alakulatát, mely Jasowski kapitány egy fél lovas-ütegből, Skalski kapitány fél gyalogszázadából állott. A hadtest Varsó alatt állomásozott s parancsnoka Piotr Bontemps lett.

A robbanásokozta sebesülésből felgyógyulva, Bem felmentését kérte a tanítás alól, s ezzel ismét kihívta Konstantin nagyherceg rosszallását. Ám a kísérletezések egyre inkább lefoglalták a fiatal tüzérkapitány minden idejét; teljesen át akarta adni magát a tudománynak. Pedig az iskolában végzett oktatómunkája is sok sikerrel járt. Tanítványai megcsodálták tárgyi tudását, magyarázatainak világosságát. Sokra tartották őt és szerették is, habár modorában volt egy bizonyos nyersség, ami azonban korántsem vallott durva lélekre, inkább külső, szokásjellegű megnyilatkozás volt csupán.

Abbahagyva a tanítást, Bem mindjobban belemerült a tüzéségi tudományokba és a gyakorlati munkába; segített munkájában a népszerű Bontemps-nak, akit katonái „kovács”-nak

neveztek, mivel mód felett szeretett szerelni és kovácsolni. A varsói arzenál tökéletesítésénél hű munkatársat kapott az erősen gyakorlati érzékű adjutánsában, Bemben. Bontempst és Bemet egyaránt áthatotta a műszaki felfedezések és újítások iránti ragaszkodás. E tulajdonságukkal természetesen nem álltak egymagukban az akkori lengyel hadseregben; a műszaki újítások, a technika találmányai sok más tisztnek a képzeletét is foglalkoztatták, sokan álmodoztak például az akkor erőteljesen fejlődő fémipar alkalmazásáról a hadseregben. Konstantin azonban nem volt barátja a merész terveknek. Az ő makacssága következtében a lengyel hadsereg műszaki fejlettsége viszszaesett, pangott a fegyvergyártás. Később, a novemberi felkelés idején, a lengyel hadsereg ugyancsak megérezte ennek hátrányos következményeit.

Ahogy erősödött a barátság Bem és protektora, a közben tábornokká előlépett Bontemps között, úgy romlott a viszony Konstantin és a fiatal Bem között. A nagyherceg nem tűrte az ellentmondást, nem szerette azt, ha tisztjeinek önálló elképzelései és véleményei voltak. A sűrlődások odavezettek, hogy Bem többször is kérte a hadseregből való elbocsátását, sőt az a gondolat is megfordult agyában, hogy átlép a francia hadseregbe.²⁹ A fővezér visszatartotta őt, mivel teljesen tisztában volt kiváló képességeivel, viszont, ahol csak tehetette, érezte vele ellenszenvét. E feszült viszonnal fűgghetett össze az is, hogy 1821. szeptember 8-án Bemet a nagyherceg a lovastüzérségtől áthelyezte a gyalogtüzérséghez. 1822-ben pedig olyan esemény adódik, amely Bem és a nagyherceg közti ellenséges viszonyt ország-világ előtt nyilvánvalóvá teszi s egyben a lengyel társadalom haladó elemeinek magatartására is fényt vet. Ebben az évben kezdik felgöngyölíteni a hadseregben belül a cárizmus ellen szervezkedő titkos katonai összeesküvéseket.

A katonai összeesküvések létrejöttének okai mélyen ágyazódnak az 1815. utáni Kongresszusi Királyság társadalmi viszonyaiban. Nem a véletlen szülte ezeket az összeesküvéseket, nem is egyes elkeseredett egyének szándékainak voltak a kifejezői. Az összeesküvések széles kiterjedésű hálózata arra mutat, hogy a lengyel társadalom jelentős része vagy maga is részt vett az összeesküvésekben, vagy rokonszenvezett velük.

1815-ben a lengyel mágánások és a nemesi tábor tagjai megadták magukat Sándor cárnak és semmiféle erőfeszítést sem tettek ellene. A kismemesi és polgári tábor pedig vagy le-

²⁹ J. Galicz: General Józef Bem, jego życie i czyny. Cieszyn: 1927. 11. 1.

mondott a további harcról, vagy reménykedve fordult a liberális reformok felé s ezektől várta helyzete javulását. Az 1815. évi alkotmányt sokan jobbnak remélték, mint az 1795. évi állapotokat vagy az 1813. évi bizonytalanságot. De amíg a lengyel főnemesség továbbra is megmarad felvett szerepében és szolgálkúen hódolt a cárnak s a cár helytartójának, Konstantin nagyhercegnek, a kisnemesi-értelmiségi rétegekben 1819 körül erős ellenállási hullám volt érezhető. A nemesi származású értelmiség és a haladó polgárság elemei között 1819-től kezdve mindinkább terjedt a titkos összeesküvés eszméje. A Kongresszusi Királyság területén itt is, ott is alakulnak titkos társaságok, amelyek nem egyszer a szabadkőművesség már meglévő hagyományaihoz kapcsolódnak s ennek titokzatos elemeit, szertartásait veszik át, de a készen talált mozgalmat megtöltik nemzeti függetlenségi tartalommal. 1820 körül már azt is látni lehet, hogy a mozgalomnak két szárnya van kialakulóban, egy radikálisabb és egy mérsékeltebb. Az összeesküvők egy része, Mochnacki, Seweryn Goszczyński, Zaleski és társaik a radikális demokratikus szervezetbe tömörültek, mely a haza függetlenségének gondolatát egybekötötte a parasztok felszabadításának társadalmi programjával.³⁰

Az összeesküvő mozgalmak kitűnő talajra találtak a lengyel hadseregben. Walerian Łukasiński, a 4. gyalogezred őrnagya a Királyságban már korábban engedélyezett szabadkőműves szervezetek felhasználásával építette ki a maga Nemzeti Szabadkőművességét (*Węglarstwo Narodowe*), amely kitűnően fel tudta használni a szabadkőművesség különböző formái kellékeit a forradalmi célok leplezésére. A Łukasiński által létrehozott szerv csak külsőleg volt szabadkőművesség; valójában sokkal zártabb konspirációs jellegű szervezetté nőtt, melynél a titokzatosság mélyebb, forradalmi jelentőségre tett szert. Łukasiński Nemzeti Szabadkőművessége alapján jött létre 1821-ben varsói központtal a Nemzeti Hazafias Társaság (*Narodowe Towarzystwo Patriotyczne*) nevű széles területre kiterjedő forradalmi szervezet. A hazafias társaság megalapítói között találjuk Umiński tábornokot, Ignacy Prądzyński alezredest. Szervezője és vezére Łukasiński volt. Ő vezette be a Nemzeti Szabadkőművesség varsói főpáholyába Bern Józsefet is.

³⁰ A Kongresszusi Királyság területén létrejött titkos szervezetekről lásd: B. *Łimanowski*: *Historia Demokracji Polskiej*. I, 152—200, l. Varsó 1946,

Lukasiński mozgalma gyorsan hódított és hamarosan a mérsékeltbb körökben is sok híve akadt. A Hazafias Társaság haladó társadalmi jelszavakat vallott és mind a három megszálási övezetre ki akarta terjeszteni működésének körét. Belső eszmei tartalmára jellemző, hogy vezérei egy idő múlva kapcsolatba kerültek az oroszországi forradalmi mozgalmakkal, nevezetesen a dekabristákkal, akik ugyancsak a 20-as évek elején szervezték a harcot a cári reakció ellen. A közös elnyomó elleni gyűlölet közel hozta egymáshoz a lengyel és az orosz mozgalom vezetőit. 1824 januárjában Kiebben közös értekezletre ültek össze. Résztvettek rajta lengyel részről Seweryn Krzyżanowski, orosz részről pedig az *Északi Szövetség* kiküldöttei. Muravjev Aposztol alezredes és Besztuzsev alhadnagy kijelentették, hogy a szabad, haladó Oroszország, a cárizmus ledöntése és a társadalmi reformok megvalósítása után visszaadja Lengyelországnak függetlenségét és a két állam a gyűlölt cári reakció megdöntése után örök barátságra lép s „minden születési és vagyoni arisztokráciát elsöpörnek”. A Déli Szövetség küldöttei, Szergiusz Volkonszkij tábornok és Pavel Pesztel ezredes is közös értekezletet tartottak Kiebben a Hazafias Társaság Központi Bizottságának képviselőjével, Antoni Jabłonowskival. A megbeszélésen Pesztel nyilatkozatot kért a lengyel forradalmároktól arra vonatkozóan, hogy milyen kívánságaik vannak a jövőre, kiemelte azt, hogy a haladó Oroszország segít Lengyelországnak szabadsága visszaszerzésében, hozzátéve, hogy Lengyelországnak azonban köztársaságnak kell lennie. Jabłonowski válaszában megígérte, hogy a lengyelek együtt fognak dolgozni az oroszokkal. Közös értekezletet tartottak a lengyel és orosz hazafiak Berdicsovban és Zsitomirban is. A Towarzystwo Patriotyczne és a dekabristák mellett voltak egyéb orosz-lengyel titkos szövetségek is; a fiatal lengyel és orosz tisztek keresték s meg is találták egymás titkos szervezeteit, ahol testvéreként viselkedtek egymás iránt. Ám a szabadkőműves szervezetben szép számmal akadtak besúgók és kémek is, akik siettek feljelenteni a mozgalmakban kompromittált személyeket Konstantinnak és a Királyság cári rendőrbiztosának, Novoszilcov Nyikolájnak.³¹

1822-ben a cári hatóságok leleplezték és elfogták Lukasiński szervezetének egyik tagját, Karskit, amidőn Párizsból hozott bizonyos útmutatásokat az összeesküvőknek. A nyomozás széles körben folyt. Konstantin nagyherceg aggódva látta, hogy a mozgalom túlságosan is széles hullámokat vetett, túl sokan

³¹ Limanowski i. m. I. 192—194. l.

vannak belekeverve a tisztjei közül (állítólag vagy 800-an), s ha a dolog a maga egész nagyságában nyilvánosságra kerül, neki származhatik belőle kára, esetleg kegyvesztett lesz Péterváron, az udvarnál. A nagyherceg tehát megszakította a nyomozást és egyelőre beérte annyival, hogy írásbeli nyilatkozatot kényszerített ki a gyanúsított tisztektől; nyilatkozniok kellett olyan értelemben, hogy nem tagjai és nem is lesznek tagjai ezután sem a titkos társaságnak. Bemmél is aláírtattak egy ilyen nyilatkozatot. Mindamellet a nyomozást is folytatták. Bem neve is rajta volt azon a jegyzéken, amely a szabadkőművességben résztvevő tisztek névsorát tartalmazta. Negyvenhét aktív tiszt, 18 elbocsátott katona és 14 polgári személy volt a főgyanúsítottak között. A katonák közt ott látjuk a későbbi lengyel nemzeti felkelés ismert tábornokait: Prądyński, Chrzanowski, Lewiński és Umiński tábornokokat. A gyanúsítottak közt voltak a Hazafias Társaság megalapítói is, Łukasiński-val az élen. Az ő ügyüket különválasztották a többiekétől s hosszú vizsgálati fogság után a Legfőbb Katonai Bíróság elé utalták. A bíróság Maurycy Hauke reakciós tüzértábornok elnöke alatt négy szavazattal egy ellen meghozta az ítéletet: Łukasińkit lefokozta és kilenc évi súlyos börtönre ítélte. Dobrogoyski alezredest és Dobrzycki kapitányt hat évi börtönrel sújtották. Az elítéltek közül a legszörnyűbb sors Łukasińkit érte. A novemberi felkelés idején Konstantin Oroszországba szállíttatta, és haláláig a hírhedt schlüsselburgi erődben tartották fogva, mint a „legveszélyesebb lázadók egyikét”; ott élte meg 1848-at, sőt 1863-at is. 1868 február 27-én halt meg.

Bem, mint „kisebb bűnös”, a hadosztálybíróság elé került, mely elsőfokú bíróság volt a tisztek részére (alezredesig). A bíróság Bem Józsefet lefokozta s egy évi börtönbüntetésre ítélte. Szerencsére, a papírok, melyeket elvettek tőle, „semmit sem bizonyítottak” (Bem saját nyilatkozata szerint), aminek kedvező hatása abban nyilvánult meg, hogy börtönbüntetését reformra változtatták át. Mielőtt azonban a dolog ilyen szerencsés fordulatot vett, három ízben állították a katonai bíróság elé s több hónapot töltött el a vizsgálati fogságban, ami megviselte az egészségét. 1822 augusztus 8-án érte a szerencsés értesítés, hogy Konstantin nagyherceg a börtönbüntetést reformra változtatta át.

A Łukasiński-féle titkos mozgalom részvevői forradalmi elveket vallottak. Maga az összeesküvés sokféle felfogású egyént tömörített magában. Közös volt bennük a cári abszolutizmus ellen érzett hazafias gyűlölet és a nemzeti szabadság kivívá-

sának gondolata. Ezek lehettek lényegében azok az indítóokok, amelyek Bemet is közelvítették Łukasinski összeesküvéséhez. E haladó szellemű fiatal tiszt a maga bőrén érezte, hogy mit jelent a hadseregen belül a cári reakció és legszebb álmainak, legforróbb hazafiúi óhajának megvalósulását várta a cárizmus megdöntésétől. Hogy mi volt pontosabban szerepe az összeesküvésben, nem tudjuk. Az ítélet indokolása kimondja, hogy a bűntetés oka „olyan körülmények eltitkolása, amelyek a titkos társaságra vonatkozóan tett nyilatkozatot érintik”. E ködös fogalmazás nem árul el semmit arról, hogy mi volt Bem közelebbi szerepe az összeesküvésben. Annyit azonban enélkül is tudunk, hogy az autokrata rendszerrel szemben táplált mélységes gyűlölete nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy napon ott találta magát a forradalmár tiszték társaságában. Kiemelendő többek között az a körülmény, hogy Bemet maga Łukasinski vezette be a főpáholyba; Łukasinski pedig a legderekből forradalmárok közül való volt. Amikor 1822-ben a hatóságok leleplezték az összeesküvést, Konstantin nagyherceg magához hívatta őt, nyilatkozatot kért tőle, majd kinevezte őt — bírónak! Łukasinski nem hagyta magát megvesztegetni, mire Konstantin az általa meghonosított módszer szerint reformra küldte el őt Krasnegoslavba, a württembergi herceg felügyelete alá. Ezután következett be a letartóztatása. Két évig tartott a vizsgálat, de az összeesküvők kemény emberek voltak, nem vallottak. Żyć és Dzwonkowski a börtönben végeztek magukkal, Łukasinski nem tört meg. Ugy viselkedett, mint ahogy igazi forradalmárhoz illő.

1822 augusztus 9-étől 1823 május 22-ig Bem ismét *reformon* volt. Előbb a Wieprz melletti Kocek (Kocek nad Wieprzem) faluban, ebben az igazi istenhátamögötti fészekben élt szigorú rendőri felügyelet alatt, teljes tétlenségben és apátiában. Minden lépésére ügyeltek. A katonai szolgálat kezdett elviselhetetlen teherré válni számára, elhatározta tehát, hogy mindenáron kiszabadul megalázó helyzetéből. Egy idő múlva Kozienice községbe helyezték át. Innen szokott ezután eljárogatni a közeli Varsóba, hogy egy kis időre elfelejtse a száműzetés sivárságát és lelkiileg felüdüljön a *Honoratka* nevű híres varsói kávéházban, amely akkoriban afféle klubja volt a varsói ifjúságnak, polgári és katonai személyeknek. Fiatal és hevesvérű, könnyen indulatba jövő ember volt az ifjú Bem. Egyik ilyen kirándulás alkalmával becsületbeli ügye támadt, a dologból párba lett, ellenfele belehalt a párba. A dolgot súlyosbította az a körülmény, hogy Bem ez alkalommal is — mint korábban is gyakran — engedély nélkül hagyta el száműzetése helyét s így most

kétszeresen súlyos büntetésre volt kilátás. Már jóval a párbajügy előtt kérte elbocsátását a hadsereg kötelékéből, Sándor cárnak 1825 december 1-én bekövetkezett hirtelen halála és a nyomában járó bonyodalmak reményt nyújtottak arra, hogy valóban elbocsátják a katonaságtól, most azonban nem a polgári életbe való visszatérés, hanem a súlyos büntetés várt rá.

Pedig az az egy év, amelyet Bem részben Kocekbén, részben pedig Kozienicén töltött, nem volt annyira terméketlen, mint amilyennek ő akkor érezte. Mint száműzött tiszt, Karol Weisflog ezredes, a tüzérség 2. brigádjának parancsnoka alatt, állandó megfigyelés és ellenőrzés közepette töltötte napjait. Felfedezte maga körül az egyszerű katonákat, a közlegényeket. Foglalkozni kezdett velük, tanította őket, bevezette őket a műveltség elemeibe. A hadseregben időközben bekövetkezett változások is lehetővé tették az ilyen irányú munkát. 1825-től kezdve a Lengyel Királyság területén új szellem vált érezhetővé a hadseregben. Összefüggött ez Konstantin nagyherceg felfogásának megváltoztatásával. Haladó szellemű tanácsadójának figyelmeztetésére a nagyherceg hozzájárult ahhoz, hogy a hadseregben kötelezővé tegyék az írást és olvasást. Minden ezredben, különösen pedig a tüzérségnél, könyvtárakat nyitottak meg, megkezdődött a katonák képzése. Bem számára ez nem volt új gondolat, de most örömmel kapott az alkalmon. Ő maga közeledett a paraszti származású katonáihoz, akik gyorsan megszerették, s jellemző, hogy egymás között már ekkor Bem apóinak nevezték őt.

A közbejött szerencsétlen párbajügy arra bírta Bemet, hogy Galiciába távozzék, megváljon a katonaságtól. Kétségtelen, hogy erre a lépésre elsősorban ifjúi könnyelműsége vezette, hiszen a párbajozást indulatos, heves természetének köszönhette. Mindamellet nem volt könnyelmű és kicsapongó. Weisflog ezredes 1826 január 4-én kelt minősítése szerint „*nem ivott, nem kártyázott, tiszthez illő szolid életet élt*”. Bemnek azonban később is gyakran voltak becsületbeli ügyei: hevesen és sokszor meggondolatlanul szokott rátámadni az emberekre. Később is voltak bonyolult párbajügyei.

Nem teljesen világosak azok a körülmények, melyek közepette Bem 1826-ban megvált a hadseregtől. Galicz úgy tudja, hogy Bem a ráváró, s előreláthatóan súlyos büntetés elől titkon szökött meg az osztrák uralom alatt álló Galiciába,³² Tokarz

³² Galicz i. m. 13. l.

azonban azt írja, hogy „*gyenge egészségi állapota miatt*” mondták le végleg.³³

Ez utóbbi feltevés látszik a valószínűbbnek. A büntetés elől való megszökés semmiképpen sem egyezik azzal a képpel, amelyet Bem katonás bátorságáról, egyenes jelleműségéről alkothattunk magunknak eddigi életmenete alapján.

A katonaságtól való megválása új feladatok elé állította őt: állás, megélhetés után kellett néznie. Rövid ideig Lwówban tartózkodott, Jakab nevű nagybátyjánál, aki közben a lwówi székesegyház kanonokja lett, majd tudomására jutott, hogy Franciszek Potocki, a brodyi uradalom gazdája intézött keres birtokára. Kapott az alkalmon és elfoglalta az állást. Nagy erélyének, gyors tájékozódási képességének és szorgalmának köszönhető, hogy hamarosan beletanult a számára teljesen új és szokatlan munkába. Nemcsak a birtok anyagi ügyei érdekelték, nemcsak arra volt gondja, hogy kenyéradója érdekeit képviselje; gyakorlati képzeletereje meglátta itt is a legfontosabb tenni-valókat. Láttá, hogy Galiciában a földművelés többnyire elmaradt eszközökkel folyik, ő maga pedig híve volt a gépesítésnek, rajongott az új műszaki találmányokért és különösen a gőzgép bevezetése ragadta meg fantáziáját. Korábbi tapasztalatai megmutatták, hogy a gőzgép bevezetése valóssággal forradalmasította az ipart, nagyban hozzájárult a kapitalista fejlődés meggyorsításához. Bem minden tekintetben lelkes híve volt a tudományos haladásnak. Hozzálatott tehát a gőzgépek elméleti tanulmányozásához, s feltette magában, hogy szűkebb hazája területén meggyorsítja a fejlődést a gőzgépek bevezetésével és terjesztésével. Idevonatkozó kutatásainak eredményét foglalja össze 1829-ben kiadott munkája a gőzgépekről.³⁴

Népszerűsítő jellegű szakmunka ez a könyv, a műszaki emberek kézikönyvének készült s azt a célt szolgálta, hogy a lengyelek között minél többen megtanulják a gőzgépek kezelését, hogy ezáltal minél előbb hazaiak váltsák fel a külföldről behozott szakembereket. A gőzgépekkel való foglalkozás mindamellett csak átmeneti kedvtelésnek tekinthető Bem életében. Később, a novemberi forradalom elmúltával, a párizsi emigrációban néha-néha még visszatért e gondolatához, de azután más viharos

³³ Tokarz i. m. 27. l.

³⁴ O maszynach parowych... przez... b. kapitana korpusu artylleryi i inżynierji polskiej, kawalera legji honorowej. Tom I. Lwów 1829. Piller.

események elfeledtették vele a gőzgépeket. A könyv tehát folytatás nélkül maradt.

1827-től kezdve Bem a brodyi birtok intézőjeként a Lwów melletti Basiówka faluban lakik. Egy kis földet kapott ott Jakab nagybátyjától. Ezidőben gyakran járt Lwówba s e látogatásai hozták közelebbi ismeretségbe Lubomirski Henryk herceggel, aki 1827-ben hatalmas könyvtára számára keresett alkalmas épületet. Figyelme a lwóvi volt karmelita apáca kolostorra terelődött, melyet éppen akkor árvereztek. A herceg nyilvános árverésen megvette az épületet és elhatározta, hogy átépítteti s benne helyezi el könyvtárát. Az épület átépítésénél Bem nagy szerepet kapott. Új oldaláról mutatkozott be — mint építész és tervező. 1827 május elején Lubomirski herceg, mint „*kurator literacki*” (irodalmi gondnok) levélben kéri fel a Basiówkán tartózkodó egykori tüzérkapitányt, vezesse ő az építkezéseket. Bem május 13-i válaszáat is ismerjük: köszöni a megbízatást, kifejezi azt az óhaját, hogy hazája javáért dolgozhassék, s ígéri, hogy a herceg szolgálatára fog állni az építkezésnél.³⁵ Ezután hozzálát a tervek kidolgozásához.

Az épület, a későbbi Ossolineum, amelynek átépítésében Bemnek nagy szerepe volt, ma is áll Lwówban. (*Gmach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie.*) Valaha karmelita kolostor volt, később papi szeminárium, majd katonai pékség. 1812-ben leégett, ezután megvette Józef M. Ossoliński s ott szerette volna elhelyezni nagy könyvtárát. 1826-ban meghalt Ossoliński s halála után egy évvel 1827-ben kezdődtek meg Lubomirski megbízásából az építési munkálatok. Bem terveket készített, szenvedélyes érdeklődéssel vetette bele magát új kedvtelésébe, személyesen irányította a munkát, kivívta a lwóviai nagy elismerését, aminek számos elismerő levél volt a bizonyítéka. Galicia kormányzója, Lobkowitz herceg hálás köszönetét nyilvánította neki ügybuzgalmaért, hálás levéllel keresték fel őt a galíciai rendek is.

1828-ban volt az épület alapkőletétele. Mivel azonban hiányzott a pénz, a munka folytatása abbamaradt. Amikor a galíciai rendek meggondolták magukat és mégis folyósították az építkezés folytatására szánt összeget, Bem már nem vett részt az építkezésekben. Az Ossolineum építésénél végzett munkája jó munka volt s kiváló mérnöki szakértelemről adott tanubizonyítást. Tervei általános tetszést váltottak ki s ő, aki eleinte mint

³⁵ *Bibl. Ossol.* Nr. 202.

tanácsadó, nem hivatalos minőségben vett részt a munkálatokban, rövidesen a palota hivatalosan felkért építője lett.³⁶

1830 tavaszán Bem teljesen elmerült az építési munkákba. Ez év nyarán azonban már nem találjuk őt Basiówkán, sem Brodyban. Egy rövid időre Franciaországban tűnik fel — nem tudni, milyen céllal? Építészetet tanulni ment-e oda, avagy a júliusi forradalom messzire ható híre csalta-e Párizsba? Felébredt benne a katona, s közélről akarta látni a történelmi dráma eseményeit? Nem tudjuk. Nemsokára újból a brody-i birtok adminisztrációja körül látjuk őt a munkában elmerülve. A mindennapos szakadatlan tevékenység, melynek egész szívvel-lélekkel átadta magát, lefoglalta idejét és úgy látszik, kielégítette őt; legalábbis erre mutat az a körülmény, hogy három esztendő óta aránylag nyugodt munkával töltött el, egyhelyben. Már ekkori leveleiben megnyilatkozik későbbi életének vezérmotívuma: szolgálni akar a hazájának és a népének. Csalódva a Konstantin-féle hadsereg szellemében, úgy látszik, nem érzett hönvagyat a hadsereg iránt, belenyugodott abba, hogy a polgári életben kell végleg elhelyezkednie és leleményessége, gyakorlatias érzéke megtalálta itt is a tennivalókat. Építő szellemű magatartása rányomja bélyegét ezidőbeli munkásságára is: szeretett és tudott dolgozni, az újítások, a műszaki haladás iránti lelkes ragaszkodásával szerette volna hazáját rávezetni a kapitalisztikus fejlődés gyorsabb útjára. Egy sokkal később kelt levelében arról beszél, hogy brodyi intézősége idején Ptocki birtokán cukorgyárat létesített. Ennek körülményeit közelebről nem ismerjük, de maga a tény teljesen összhangban van Bem egész egyéniségével, alkotó ösztönzésű munkásságával. Magánélete már ebben az időben háttérbe szorult a mindennapi aprómunka ezernyi gondja, ügyesbajos dolga mellett. Abban az életkorban volt, amidőn mások már családot alapítanak; az ő életében ilyen szándéknak nyomát sem találjuk. Mint ahogy katonatiszt korában sem voltak említésreméltó gáláns kalandjai, most sem látjuk, hogy a családalapítás gondolatával foglalkozott volna.

Az az életmód, amelyet Bem a vidéki gazdálkodás viszonyai között folytatott, sok tekintetben hasonlít a magyar középnemesség életéhez. A feudális lengyel urak szolgálatában álló vidéki intéző jellegzetes nemesi-polgári felfogást mutat. A gazdálkodó élet, a földdel való szoros kapcsolat sok szállal fűzték

³⁶ T. Mańkowski: Dzieje gmachu zakładu Ossolińskich. Lwów. 1927.

a fiatal Bemet ahhoz a lengyel birtokososztályhoz, amelynek kezében a földtulajdon összpontosult. A lengyel középnemesség — a magyar középnemességhez hasonlóan — nagy tisztelettel tekintett az arisztokráciára s benne sok szempontból eszményképét látta. A főnemesség súlyos bűneit, hazaárulását, kizsákmányoló lényegét nem vette észre; az arisztokráciától igyekezett példát venni, benne látta a nemzet vezető osztályát.

E korlátozott nemesi szemlélet általában jellemezte a lengyel középnemesség fiait. Bem sem volt kivétel ez alól. Az 1830 előtti időszakban ismeri meg az arisztokráciát a legnagyobb tisztelettel viseltetik irántuk, a nemzet hivatott vezetőit látja bennük.

E nemesi szemlélet azonban Bemnél sok polgári vonással is keveredik. A falu feudális osztályviszonyai között a kapitalizálás eszközei foglalkoztatják képzeletét, a műszaki haladás híve és népszerűsítője.

A vidéki gazdaság ügymenetébe temetkezve, az Ossolineum építésének örvendetes eredményei közepette éri a hír, hogy a lengyel nemzet kibontotta a függetlenségi harc zászlaját és Varsó népe 1830 november 29-én hadat üzent a cári zsarnokságnak. Ez a körülmény rövidesen véget vetett a basiówkai magányos élet apró foglalatosságainak s Bem Józsefet, annyi lelkes honfitársával együtt, a hazájukért harcoló lengyel tömegek első sorába állította. Új szakasz kezdődött az ő életében is.

II. A LENGYEL NEMZETI FELKELÉSBEN

1. A NOVEMBERI FELKELÉS

Az 1830. év végére a Kongresszusi Királyság területén megérlelődtek a feltételek a lengyel nemzeti felkelés kirobbantására. A bécsi kongresszus óta a lengyel nép mind fájdalmasabban érezte magán a cári rendszer brutális, elnyomó hatalmát. A kormányzat minden egyes újabb intézkedése szorított egyet a népre rakott bilincseken. A cenzúra, a személyi szabadság lábbaltiprása, az ártatlan hazafiak bebörtönzése felszította a nemzet ellenállását, gyarapította a titkos szervezetek és az összeesküvések számát. Nemcsak a katonaság körében szaporodtak az összeesküvő szervezetek, hanem a polgári életben is: forrongott, ellenállásra készült az ifjúság Varsóban, Vlnában s egyéb városokban. Valahányszor egy-egy szervezetet lelepleztek, mind szorosabbra fonódtak az összeesküvés szálai a hazájuk szabadságáért harcolni szándékozó hazafiak között.

A nemzeti mozgalom élén a nemesség, részben pedig a városi polgárság haladó eleme állt. A proletariátus még mint önálló osztály nem jött létre a lengyel társadalmon belül, a városi szegénynép pedig nem volt alkalmas arra, hogy az ellenállási mozgalmat vezesse. A teljesen vagyontalan parasztság nehéz harcot folytatott megélhetéséért a mindinkább növekedő és helyenként már a kapitalisztikus gazdálkodás módszereit meghonosító majorságok nemesuraival, akik tömegesen fosztották meg földjétől a parasztokat. A törvény értelmében a földesúr maga bíraskodott jobbágya fölött, ő jelölte ki az újoncokat s engedélye nélkül a paraszt nem hagyhatta el faluját. Az adók túlnyomó része a parasztság vállára nehezl. Az elnyomás következtében a nép fokozódó gyűlölettel fordult szembe saját uraival s kiéleződött az osztályharc a lengyel falvakban.

A lengyel nemesség a nemzeti függetlenség jelszavát írta zászlájára, ami érthető is, hiszen az uralkodó rendszer, amely az apróbb nemességre ránehezedett, idegen volt. Mint Engels írta: „*Lengyelországban, Németországban és Olaszországban*

minden politikai mozgalom kiindulópontja a nemzeti egység helyreállítására irányuló törekvés volt, enélkül a nemzeti lét csak fantóm lett volna.”¹

A nemzeti függetlenség jelszava azonban korántsem tudta közös nevezőre hozni a lengyel társadalom különböző osztályait. Amikor november 29-én Piotr Wysockiék megrohanták a varsói *Belwedert* és felkelésük híre végigszaladt Varsón, a nép fegyvert fogott és lelkesen harcolt a cári hatalom képviselőivel; a főnemesség és a gazdag patriciusok azonban a legnagyobb aggodalommal néztek a jövő elébe: áthatotta őket a saját népük forradalmi fellépése miatt érzett félelem. A novemberi felkelésre már kitörésének első óráiban rávetette árnyékát a főnemesség féltelme és árulása. Az arisztokrácia, mely eladta Lengyelországot a felosztó hatalmaknak, nem azért óhajtotta az ország felszabadítását a cári uralom alól, hogy ezzel megnyissa az utat a polgári átalakulás előtt és felszabadítsa a parasztságot, hanem kizárólag azért, hogy visszaszerezze régi kiváltságait és újból a lengyel nép sorsának korlátlan urává váljék. De az arisztokrácia számára az lett volna az előnyösebb megoldás, ha ezt az eredményt nem forradalmi, nem erőszakos úton érheti el, hanem a cárral való alkudozások révén. A lengyel feudálisok ugyanis sokkal jobban féltek a saját elnyomott népektől, mint a cártól. Félő volt, hogy a nemesi vezetés alatt álló mozgalom széles népmegmozdulásba csap át, forradalmi éle nemcsak a cár ellen irányul, hanem a nép hazai elnyomói ellen is. Ez volt az oka annak, hogy a lengyel főnemesség kezdettől fogva szabotálta a felkelést. Korlátozni akarta ennek minden lépését, arra törekedett, hogy a radikális elemeket kiszorítsa a vezetésből és teljesen a maga kezébe vegye a forradalom sorsának irányítását, a felkelést eltérítse eredeti irányától és rothadt kompromisszumba fullassza.

A lengyel felkelés kitörésének pillanatától kezdve érezhető volt a lengyel mágnások céltudatosan reakciós politikája. Pedig a felkelés hatalmas akkorddal kezdődött és sokat ígért! Az a forrongás, amely hosszú évek óta egyre nőtt s amelyet az európai forradalmi hullám is dagasztott, a kishemesség, a haladó polgárság, a szegénynép, a városi értelmiség, és a fiatal tisztek mozgalmait összehangolta. A radikálisabb elemek között még elevenen élt a Hazafias Társaság szelleme, hatottak a dekabristákkal való kapcsolatok is. Siettette a felkelés kirobantását a franciaországi júliusi forradalom, valamint az a hír is, hogy

¹ *Marx-Engels: Művei*, XIII. 1. rész. 154 1. (oroszul).

I. Miklós cár lengyel katonaságot akar küldeni a francia és belga forradalmak leverésére. November 29-én a zászlós-iskola növendékei, a diákok, az irodalmárok rátörték a Belvederre, Konstantin nagyherceg lakóházára, a varsói nép egykettőre kezébe kerítette az arzenált, felfegyverkezett és megtisztította a fővárost. A nagyherceg sietve menekült Varsóból.

A gyönyörű kezdet után bekövetkezett a megtorpanás, a tétovaság. Hamarosan kiderült, hogy Piotr Wysockinak, az összeesküvés szervezőjének nincs kifejezett programja, nincs konkrét politikai célja. Céltalanság és tervszerűtlen kapkodás jellemzi a felkelés vezetőinek első intézkedéseit. A reakció már a felkelés első óráiban működésbe lép és mivel a forradalom elindítói teljesen tehetetleneknek bizonyulnak, a főúri tábor Czartoryski Ádám herceggel az élen, kezébe veszi a kormányt s ettől kezdve mindent elkövet a cárral való kiegyezés megteremtésére. Hasonló a helyzet a hadseregben is: a sereg élére Chłopicki tábornokot teszik, kinek egyetlen vágya: mindenáron megegyezést létrehozni Miklós cárral, fenntartani a mánások uralmát. Chłopicki volt az, aki lehetővé tette Konstantin nagyherceg menekülését. A Varsó felé érkező lengyel csapatoknak olyan irányt szabott, hogy elkerüljék Konstantint és a kíséretét alkotó 6000 fegyveres katonát. A ravasz és furfangos Metternich helyesen jellemezte Chłopickit, amidőn a „kapituláció diktátorának” monddta.² Valóban, Chłopicki hamarosan megindította az alkudozásokat a cárral.³ Az események megmutatták, hogy teljesen azonos szerepet vállaltak a felkelés elsikkasztása érdekében Chłopicki utódai, az őt követő fővezérek (Radziwiłł, Skrzynecki tábornokok).

1830 december 17-én a lengyel országgyűlés, a *szejm*, törvényesítette Chłopicki diktatúráját. A cár már december 13-án kiadta a parancsot a hadseregnek, hogy készüljön fel a harcra. Fővezérnek Dibics Zabalkanszkit nevezte ki, a lengyelekhez pedig felhívást bocsátott ki (dec. 17.), melyben az állt, hogy a Közigazgatási Tanács (Rada Administracyjna) kezdje meg újból működését, a sereg pedig tegye le a fegyvert a plocki járás területén. Felhívásában a cár nem ígért semmit a lengyel népnek — még amnesztiát sem. Felhívásának lényege ennyi volt: tegyék le a fegyvert s várjatok parancsaimra! A lengyel köve-

² Metternich levele Trauttmannsdorffhoz Berlinbe 1830 dec. 15. Idézi: J. Dutkiewicz: *Austria wobec powstania listopadowego*. 1933. 37. l.

³ W. Tokarz: *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*. Warszawa, 1930. 63. l.

teket be sem engedte Pétervárra; nem alkudozni, hanem rendelkezni akart.⁴

A lengyel polgári és katonai vezetést már a felkelés első szakaszában a teljes tehetetlenség és a reakciós erők felülkerekedése jellemezte. A szejm január 19-től kezdve szakadatlanul ülésezett. Részben a kompromisszum mellett foglalt állást, ugyanakkor pedig egyes szónokai hevesen tüzeltek a kíméletlen harc mellett. A szejm gyenge kormányt állított az élre, s azután magára hagyta, tegyen, ahogy jónak látja. A döntő feladat kétségtelenül a parasztkérdés megoldása lett volna és éppen ezen a téren követte el a kormány a legmegbocsáthatatlanabb hibát és bűnt a felkelés jövő sikerével szemben. A lengyel parasztok eleinte jelentkeztek a felkelő seregbe, mert a felkeléstől várták a gyökeres segítséget. A kormány és a szejm azonban nem ment bele a jobbágyi terheknek pénzzel való megváltásába, még az ú. n. állami vagy nemzeti birtokokon sem, mert a nemesség attól tartott, hogy ezzel siettetné a reformokat a magánbirtokokon is. Ez volt a legfőbb oka annak, hogy a felkelés nem válhatott igazi népi felszabadító háborúvá.

A felkelés első hét hónapjában, tehát a legkomolyabb időkben, gyenge, széthúzó, erélytelen, programmtalan és jellemtelen emberek irányították a kormány munkáját. Chłopicki hamarosan letette a diktátorságot, helyébe a szejm koalíciós kormányt hozott létre, nagyon korlátozott teljhatalommal. Fővezérnek megválasztották Radziwiłł Mihály herceget. A fővezér megválasztása (jan. 20.) megelőzte a kormány megalakulását, ami viszont azzal járt együtt, hogy a reakciós vezérnek túl sok hatalmat adtak a kezébe. A kormány hamarosan szembekerült a szejmmel és a fővezérrel. A kormány elnöke Czartoryski Ádám herceg volt, akit olyan általános tisztelet övezett, hogy hatalmas tekintélyére támaszkodva, minden szándékát keresztül tudta volna vinni a szejmben, tehát döntő befolyást gyakorolhatott volna a felkelés sikeres folytatására. Czartoryski Ádám azonban kezdettől fogva fatalizmussal tekintett az eseményekre, puha beletörődéssel kísérte figyelemmel a felkelés menetét. Sándor cár idejében az orosz birodalom külügyminisztere volt, baráti kapcsolatok fűzték őt a cári udvarhoz s mint a pulawyi mesés gazdagságú földbirtok és kastély urának, a többi mágnessokkal együtt, neki is volt mit féltennie a népi mozgalomtól. Politikája ennek értelmében nem is lehetett másféle, mint a

⁴ Tokarz i. m. 67. l.

megegyezésre, a megalkuvásra törekvő politika.⁵ A kormány hatékony munkáját akadályozta az is, hogy a parlamenti ellenzék is gyenge volt. Vezető férfiai, B. Niemojowski és T. Morawski és a leginkább radikális demokrata Lelewel maguk is sok mulasztásnak voltak az előidézői. A polgári igazgatás és a katonai hatalom viszonyára jellemző, hogy a felkelés első időszakában (1831 február 1831 június) a szejm katonai kérdésekkel egyáltalában nem foglalkozott; az ostrołękai vereség után pedig küldöttséget akartak küldeni a fővezérhez, szerencsét kívánni neki — a győzelemhez.

Ilyen helyzetben indultak meg a hadműveletek a két hadsereg között. A cári sereg január végén egyesült azzal a rendelettel, hogy bevonuljon Lengyelországba. Lengyel részről a kapitulációra törekvő Chłopicki január 17-én letette a diktatúrát és január 25-én hirdette ki a szejm a detronizációt — olyan időpontban, amidőn a lengyel hadsereg mögött még egyetlen győzelem sem volt! A lengyeleknek kezdetben nem is volt fővezérük; Radziwiłł — mint Chłopicki tanácsadója, tehetetlennek bizonyult, de sikerült rokonszenvet ébresztenie maga iránt a hadseregben s megválasztották fővezérnek. Vezérkari főnöke Chrzanowski volt, a főszállásmester pedig Prądyński, — ugyanaz a Prądyński, aki Bommel együtt járt iskolába.

A tervszerűen haladó cári seregek eleinte semilyen ellenállásra sem találtak. Február 5—6-án kapta a lengyel hadseregparancsnokság az első híreket arról, hogy cári csapatok törtek be a Királyság területére. Ekkor indult el az orosz hadsereg fővezére, Dibics marsall a centrummal, 79.000 emberrel, át a határon: Tykocin, Żółtki, Suraz, Piątkowo és Granno alatt. Serege 76 zászlóaljból, 98 lovasszázadból és 220 ágyúból állt.⁶

⁵ Czartoryski nem hitt a felkelés sikerében, a lengyel nép harcat „szörnyű örökltségnek” tartotta. A Romanovok detronizációja után véleménye az volt, hogy nincs más hátra, mint férfiasan elpusztulni. „Tárgyalni kell, sietni, időt nyerni és a hűrt nem túlfeszíteni”, ez volt intenciója. Szívvel-lélekkel arisztokrata volt s most egy forradalmi kormány élére került — mit is kereshetett ott! Bécsnek, Metternichnek azt próbálta bizonyítgatni, hogy a lengyel felkelés „mérsékelt” megmozdulás, s mégfő a monarchikus állam keretében! V. ö. Dutkiewicz i. m. 48. l.

⁶ 1830-ban a cári hadsereg összetétele az alábbi volt: nyolc gyalogos hadtest, 8 tartalék lovas hadtest. Sorhadtestek: 8 gyaloghadosztály, ugyanannyi tüzérségi, lovassági hadosztály, 4 árkászszázalaj és tábori ütegek. Egy gyaloghadosztály 3 dandárból állt (2 sorgyalogsági és 1 gyaloglövész dandár). A dandár = 2 ezred, mindegyik ezred 3 zászlóalj. Egy zászlóalj = 4 század. A tüzérségi hadtest dandára állt 1 lovas és 3 gyalogos tüzérdandárból. A hadsereg vezére, Dibics 1829 óta állt a cári hadsereg élén. Tokarz i. m. 37. l.

A cári haderők egyidejűleg 8 helyen törtek be a lengyel Királyság területére. Északon, Augustowo városnál Sahovszkoj herceg 3 gránátos hadosztállal, 18 zászlóaljjal, 4 lovasosztállal, 60 ágyúval és egy kozákezzel, összesen 18.000 emberrel tört be. Távolabb Grodnon túl, Manderstern tábornok 5 zászlóaljjal, 2 lovasosztállal, 12 ágyúval és egy kozákezzel, összesen 7000 emberrel; jóval alább a nagy hadsereg tört be két részletben: Rosen tábornok a VI. hadtesttel, a 24. és 25. gyalogos hadosztállal Tykocin és Zótki között (26 zászlóaljjal, 24 lovas osztállal, 120 ágyúval, 2 kozákezzel, összesen 30.000 emberrel); mellette a főhadiszállás 2000 emberből állott. Pahlen tábornok az I. hadtesttel Suraznál tört be; hadtestéhez tartozott az 1., 2., 3. hadosztály, 21 zászlóalj, 16 lovas osztály, 72 ágyú és 2 kozákezzel, összesen 24.000 ember. Még lejjebb Witt tábornok hadteste (14.000 ember), mögötte tartalékként Konstantin nagyherceg 24.000 emberrel állott. Breszt Litovszkánál Anrep őrnagy alatt 3000 ember, Geissmar tábornok Włodawa alatt 6000 emberrel rendelkezett. Uściługnál Kreutz tábornok ugyancsak 6000 emberrel. A cári hadsereg állománya: 106 zászlóalj, 136 lovasosztály, 396 ágyú és 11 kozákezzel. Az összlétszám: 91.800 gyalogos, 30.000 lovas, 10.000 tüzér, összesen legalább 132.000 fő.⁷

A támadó jobbszárnyat Sahovszkoj és Manderstern tábornokok hadtestei alkották (25.000 ember, 72 ágyú); a főszereget Rosen, Pahlen és Witt hadtestei és a Konstantin vezetése alatt álló tartalék (96.000 ember, 236 ágyú); a balszárnyat az Anrep, Geissmar és Kreutz alatt álló lovasság (15.000 ember és 48 ágyú). Február 5-én északon és délen lépték át a határt Sahovszkoj és Kreutz tábornokok, 6-án követte őket a többi hadtest. Rosen hadteste Łomża felé nyomult előre, Pahlen hadteste Ostrolékának tartott, a nagyherceg pedig Sokalenak; Witt Ciechanowicén keresztül a Nur folyó felé, Geissmar a Wieprz folyó felé, Kreutz Lublinnak.

A hírre a lengyel erők is megkezdték gyülekezésüket a Bug balpartján Radziwiłł herceg vezetése alatt. A támadás megindulásakor a lengyel sereg az oroszoknak a felét sem tette ki; annál nagyobb volt azonban a kis sereg lelkesedése, harckészsége. Az egyszerű katonák támadni és ütközni akartak, de a sereg vezérei képtelenek voltak elszánni magukat a táma-

⁷ R. O. Spazier: Geschichte des Aufstandes des Polnischen Volkes in den Jahren 1830 und 1831, Altenburg 1832, II. 6—7. l.

dásra. Az orosz csapatok könnyűszerrel nyomultak előre Varsó, a főváros irányában.

Február 14-én Stoczek alatt volt az első komoly összecsapás, mely lengyel győzelemmel végződött. Dwernicki lengyel tábornok volt a győztes. Egyszeriben nemzeti hős lett belőle. A lengyel lakosság körében nagy lelkesedés tört ki, ami annál jelentősebb körülmény volt, mivel előzőleg már egy bizonyos csöggedtség mutatkozott a cári hadsereg akadálytalan előnyomulása következtében. Most úgy tűnt fel, hogy a lengyel hadsereg komoly ellenállásra készül fel.

Február 19-e után a harcok a Prága (Varsó külvárosa) alatti síkságra tolódtak át; a február 19-i és 20-i összecsapásokban a lengyelek erősen tartották magukat s nem adták fel a Visztula arcvonalat. Dibics, aki könnyű előrehaladásra számított s akit ez a makacs ellenállás meglepett, látta, hogy egymaga nem boldogul, s meg kell várnia az Ostrołęka felől közeledő Sahovszkoj-hadsereget. A kis erővel folytatott helyi harcok után a csata kiszélesedett. A Prágáért — és ezen át Varsóért folytatott harcok azonban végül is kudarccal végződtek a cári hadsereg számára.

A grochówi ütközet (február 25.) a lengyelek vereségével végződött. Ötvenezer lengyel állott szembe 80 ezer oroszral, rendkívüli heves, nagyméretű ütközet volt, több, mint 8000 halottal és sebesülttel. Chłopicki is súlyos sebesülést szenvedett.

A lengyel tábornokok egy része (Łubieński, Szembek) a cári támadás hatására fel akarta adni Varsót (febr. 25., 26.), mindenáron Dibicssel akartak tárgyalásokat kezdeni; a kormány és a szejm is megrettentek.⁸

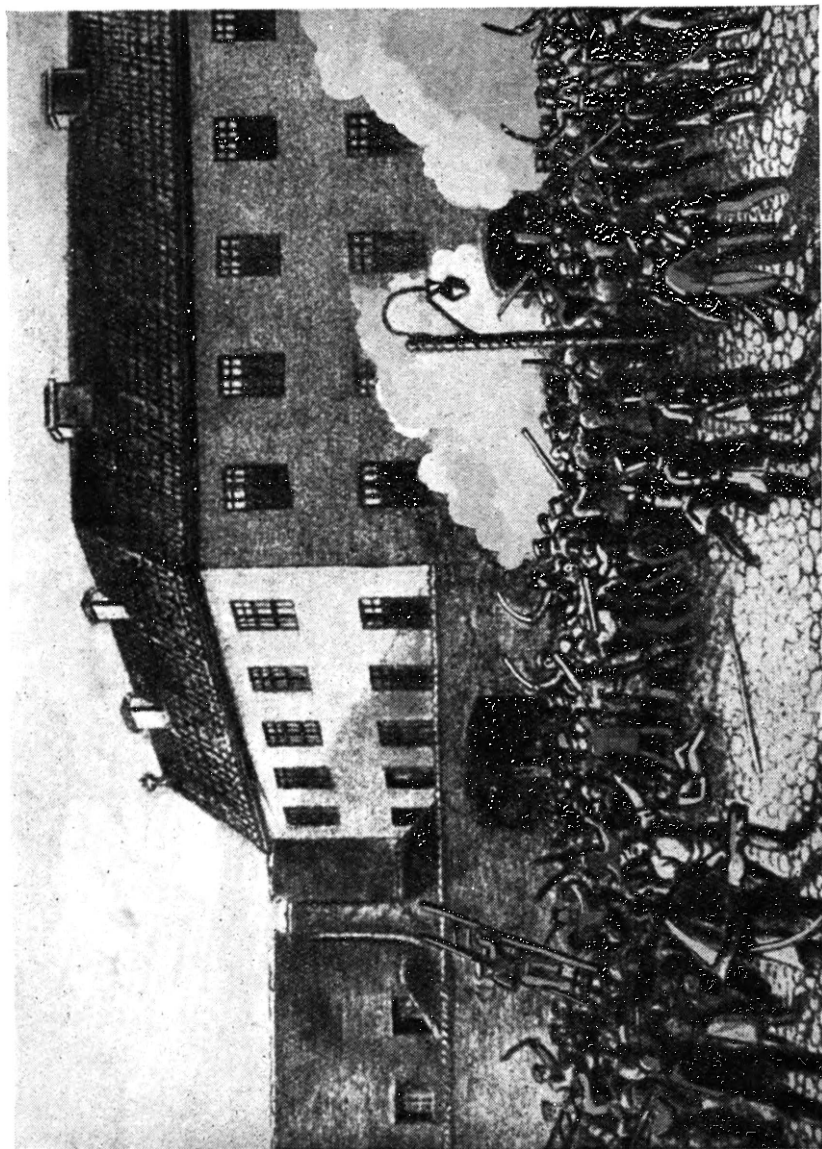
A grochówi orosz győzelem azonban nem hozta meg Varsó elesét. Pedig Dibics mindenekelőtt a fővárost szerette volna elfoglalni s ezért a grochówi csata után sem távolodott el tőle, hanem új tervet készített: átkelve a Visztulán Radom elfoglalásával, Białobrzegin át szeretett volna a lengyel főváros birtokába jutni. Még mindig meg volt győződve arról, hogy a lengyel hadsereg nem fog komoly ellenállást kifejteni Varsó védelmében, a főváros sem bírja el hosszabb ideig a ránehezedő nyomást. Dibics elgondolása szerint a háborúnak rövid időn belül vége lesz. Ennek megfelelően várakozó álláspontra helyezkedett.

⁸ Tokarz i. m. 204. 1.

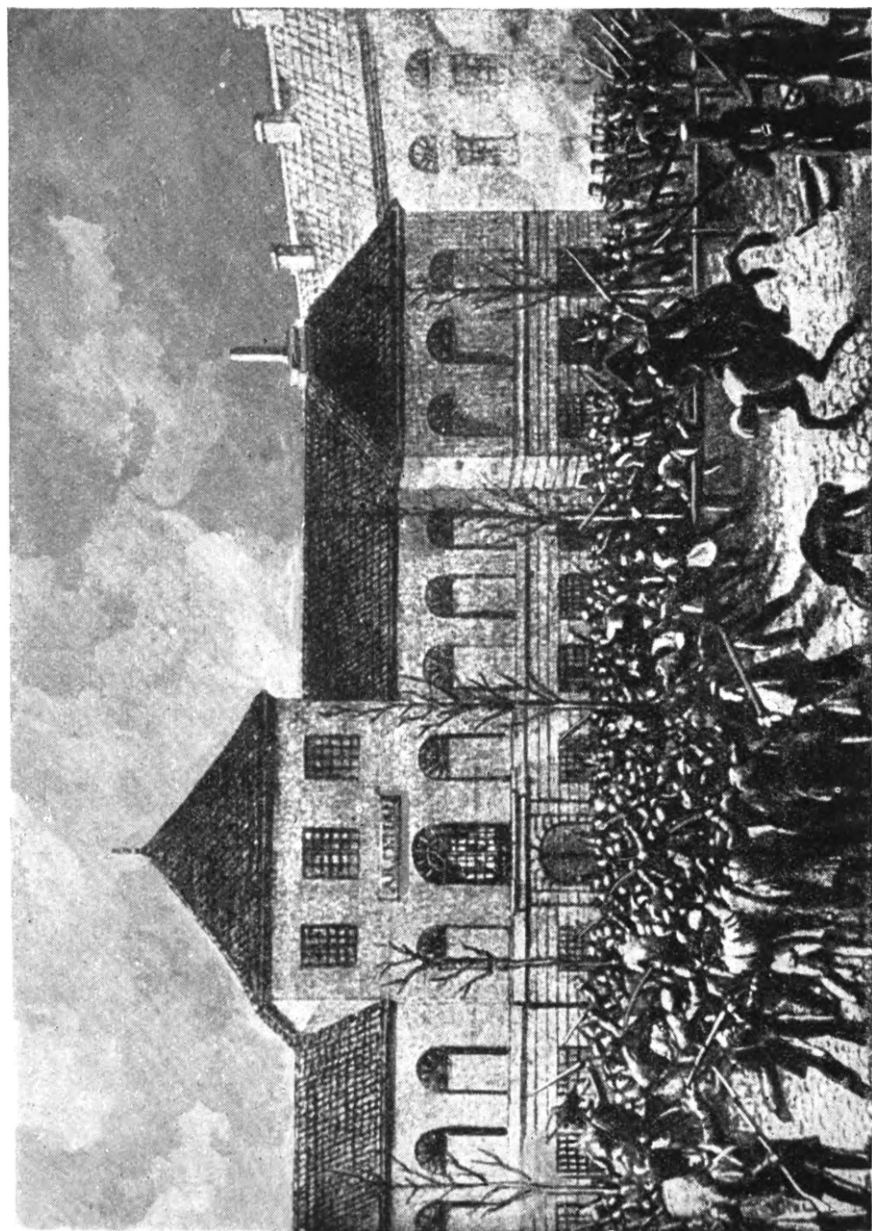
A lengyelek a háború első szakaszában kétségtelenül sikereket arattak. Aránylag kis erőkkel meg tudták gyengíteni az ellenség fölényét, lefékezték ennek kezdeményező erejét.

A háború második szakasza márciusban azokkal az előkészületekkel indult meg, amelyeket az orosz fővezérség a Visztulán való átkelés érdekében tett meg. A Visztulán való mielőbbi átkelést Miklós cár sürgette Dibicsnél, habár még tél volt, az idő nem kedvezett az átkelésnek. Miklós cár azonban félt a francia forradalomtól, mely szükségessé tehetette a cári intervenciót, félt attól, hogy a többi megszállott lengyel területre is átharapózhat a felkelés. A lengyel kérdésnek gyorsan véget akart vetni. Március közepén az orosz mérnökök már a Visztula középső folyásánál tanulmányozták az átkelés esélyeit. A cári hadsereg hadműveleteit komoly veszély fenyegette, mert közben Litvániában és Fehér-Oroszországban is felkelés tört ki, amelyben nemcsak a nemesség vett részt, hanem a parasztok is, különösen Vilna vidékén. A felkelés széles területre terjedt ki, úgyhogy április elején már csak Vilna és Kovno volt a cár kezén. E súlyos fordulat komoly következményekkel járt a hadművelési tervek kidolgozására és helyreállította az anyagi erők egyensúlyát a lengyel és az orosz sereg között. A litvániai felkelés ugyanis nagy cári erőket kötött le.

A háború második szakaszának hadműveleteit megelőzte a fővezérváltozás a lengyel hadseregben. Radziwiłł utóda Jan Skrzyniecki dandártábornok lett, az a férfi, akinek nevéhez fűződik a lengyel hadvezetés minden szerencsétlen baklövése, határozatlansága s akiben mintegy testet öltött mindaz a bűn, amelyet a lengyel felkelés vezérkara elkövetett. Skrzyniecki alakján kitűnően tükröződik a lengyel hadvezetés páratlan zülöntsége és tehetetlensége. A tábornok nem volt új ember, nevét ismerték a hadseregben. Résztvett az 1807. évi napoleoni hadjáratban, 1809-ben az osztrákok ellen küzdött, Mozsajszk alatt megszerezte a *Virtuti Militari* lovagkeresztjét, mint kapitány megsebesült Lipcsénél, 1814-ben megkapta a Becsületrend nagykeresztjét. Később az egyik legrosszabb ezredparancsnok lett, nem törődött a katonáival, kihasználta őket, hosszú időre elhagyta ezredét. Mindenáron Miklós cár hadsegédje szeretett volna lenni, ezért politizálni kezdett és szélsőségesen konzervatív nézeteket vallott. A Łukasiński féle összeesküvés perében bíró volt. A felkelésnek nem örült, de ügyesen beleilleszkedett az események folyásába; Chłopickitól dandárt kapott, Radziwiłł tábornokká tette s hadosztályparancsnokká. Célja az volt, hogy minden áron kitűnjék. Tehetségtelen és jellemtelen ember

A novemberi felkelés

Varsó népe elfoglalja az arzendűt

volt. Mint fővezér, Fabius Cunctator tekintette eszményképének, a kivárás politikáját hirdette, úgy viselkedett, mintha Lengyelországnak hatalmas tartalékai volnának még a harc-hoz s ezért ráérne döntő ütközetet vívni a cári hadsereggel. A tavaszi háborúkra e tehetetlen vezér passzivitása nyomta rá bélyegét. Környezetében volt néhány tehetséges tiszt, elsősorban a vezérkari főnök, Chrzanowski, aki azonban szkeptikus és emberkerülő volt és Prądzyński, a főszállásmester, aki egyszerű elméleti felkészültséggel rendelkezett. A legéletrevalóbb hadműveleti tervek az ő nevéhez fűződtek.

Március közepén a lengyel vezérkarban többféle haditervet dolgoztak ki. Skrzynecki végülis Chrzanowski tervét fogadta el, mely egyenesen a cári gárdahadtest ellen irányította a támadást, hogy ezáltal Dibicset eltérítse a Visztulán való átkelés gondolatától, a Bughoz kényszerítse. A cári gárda abban az időben Andrzejewo, Zambrów, Ostrołęka és Łomża között állt. A lengyel erőket Modlinnál akarták összpontosítani. Három gyalogos hadosztállyal és két lovas hadtesttel készült átlépni a lengyel sereg Serock és Rózan között a Narewen.⁹

Skrzynecki a közvélemény nyomása alatt jutott arra az elhatározásra, hogy szembeszáll a gárdával. Előzőleg azonban átszervezték a lengyel hadsereget.¹⁰ A lengyel haderő most összesen 70.000 embert számlált, de erejét nagyban csökkentette, az, hogy az egyes hadosztályok szét voltak szakítva egymástól.

A március közepén meginduló harcok idején már ott találjuk a lengyel tüzérség soraiban Bem Józsefet is, aki némi késéssel jelentkezett a felkelő sereg parancsnokságánál szolgálatlételre. A novemberi felkelés hírére nyomban a felkelőkhöz akart sietni, de ekkor olyan akadályok léptek fel, amelyek ezt az elhatározást egy időre keresztelték. Potocki, Bem mágnes munkaadója pontos elszámolást követelt intézőjétől, mielőtt ez

⁹ Tokarz i. m. 244. l.

¹⁰ A lengyel hadsereg az átszervezés után a következő erőkből állt: 4 gyalogos hadosztály, 3 lovas hadtest, 1 tartalék hadtest, 2 partizán hadtest. A gyalogos hadosztályok parancsnokai: az 1. gyalogos hadosztály, mely Ramorino és Zawadzki dandárjából állott. Rybiński dandártábornok parancsnoksága alatt állott. A 2. hadosztály parancsnoka Gielgud dandártábornok, a 3. hadosztályé Małachowski dandártábornok, a 4.-é Milberg dandártábornok. Ez összesen 45 zászlóaljat tett ki. A 12 lovasszázadból álló 3 lovas hadtest parancsnokai Umiński tábornok, Skarżyński és Łubieński tábornokok voltak. A tartalék hadtest 11 zászlóaljat számlált, parancsnoka Pac tábornok volt. V. ö. Spazier: i. m. II. 105. l.

elhagyná a brodyi birtokot, Bem pedig túlságosan kényes volt becsületére, semhogy csapot-papot otthagya induljon el a harcokba. Így történt, hogy csak 1831 február 26-án jelentkezett Zawichostból Ostrowski marsallnál egy udvarias levélben, melyben mindenekelőtt megokolja késését s utal arra, hogy a lengyel katonaság teljes joggal várhatja el tőle azt, hogy a harcba vonuljon. „Rendkívül komoly anyagi ügyek, mondhatnám becsületbeli ügyek, más emberek anyagi ügyei akadályoztak abban, hogy már a felkelés első perceiben a szabadság zászlaja alá siessek”, — írja ebben a levélben. Kívánsága az, hogy a legsürgősebben a hadsereg működési területére helyezték, „s mindaddig ott akarok maradni, amíg ereimben vér kering”. Mint levele befejezésében írja, utolsó lehetéig harcolni akar hazája üdvéért.¹¹

Radziwiłł jól ismerte Bemet, valamikor együtt szolgáltak a gdański helyőrségben. Nyomban őrnaggyá tette s megfelelő beosztásról gondoskodott a tehetséges tiszt számára. S mivel a 4. lovas tüzérségi üteg addigi parancsnoka, Piotr Chorzewski a grochówi csatában megsebesült s az ütegnek azóta nem volt parancsnoka, a hadügyi kormánybiztoság (*Komisja Rządowa Wojny*) Bem Józsefet tette meg ütegparancsnoknak. Március 13-tól Bem az üteg ideiglenes parancsnoka lett. Az üteg állandó helyőrsége Varsó volt. Állománya azon a napon, amidőn Bem átvette a parancsnokságot: 12 tiszt, 280 altiszt és katona, 40 tiszt ló, 144 legénységi háta ló és 172 hámos ló, 12 ágyú.¹² Kitűnő csapat volt, régi gárdaüteg, melynek katonái felülmúlták a többi csapat tagjainak színvonalát. A régi parancsnok, Chorzewski reakciós tiszt volt, a katonák örültek a parancsnokváltásnak, habár Bem megjelenését az első napokban hidegen fogadták. Ennek oka az volt, hogy Bemet az ütegben senki sem ismerte, megjelenése előtt nevét sem hallották. Azonkívül a csapat előző három napi kemény harcaiban, melyekben a harcosok összekovácsolódtak, Bem nem vett részt s így rövid ideig idegenkedtek az új parancsnoktól.¹³ Bem azonban gyorsan megnyerte katonái, tisztjei bizalmát. A fiatal tiszt-

¹¹ *Nowa Polska* Nr. 61. 1831. márc 6. Nem helytálló tehát számos Bemmelle foglalkozó cikknek az az állítása, hogy Bem részt vett a grochówi csatában.

¹² *B. Gembarzewski: Artyleria polska w dobie powstania listopadowego. Przegląd Artyleryjski* 1939. évf. 135. l.

¹³ Stanisław Książę Prus *Jabłonowski: Wspomnienia o baterii pozycyjnej artylerii konnej gwardii królewsko-polskiej*. Poznań 1860. (A továbbiakban: *Jabłonowski*) 18. l.

tek, altisztek és katonák hamarosan érezhették gondoskodását s nem sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy idősebb testvért lássanak benne, aki szigorú fegyelmet tart és megköveteli az engedelmességet.

Március 15-én Bem azt a parancsot kapta, hogy indítsa Łabanowski kapitányt 4 ágyúval, lőszeresládákkal és élelmezési szekerekkel Pac tábornok hadtestéhez, mely a Pilica folyónál a Visztula balpartján (Kozienice, Sieciechów és Granica környékén) mint megfigyelő hadtest a cári főszereg mozgulatait volt hivatva figyelni. A cári főszereg ebben az időben Dibics fővezérsege alatt a Visztula jobbpartján Bobrownik, Dęblina és Stężyca környékén állott.¹⁴

Március 29-én érkezett meg a lengyel vezérkarhoz a hír, hogy Dibics a Wieprz felé elvonult és az oroszok előkészületeket tettek a Visztulán való átkelésre. Ez új haditervet tett szükségessé lengyel részről is. Prądyński 4 hadosztály gyalogságot és 3 lovas hadtestet Varsóba akart összpontosítani s ezzel az erővel — Rosen orosz tábornok VI. hadtestének leverése és Siedlce elfoglalása után — Dibicsre lecsapni. Skrzynecki, a fővezér és Chrzanowski azonban elleneztek Prądyńskinak azokat a terveit, amelyek arra számítottak, hogy az oroszok teljesen kivonulnak a Királyság területéről s amelyek figyelembevették a litvániai és wolhiniai felkeléseket is. Skrzynecki és Chrzanowski nem hittek abban, hogy sikerül leverni Rosen tábornok hadtestét, amely Varsóhoz közel, Wawer, Milośna és Wielkie Dębe között állott. A lengyel hadvezetőség végül úgy döntött, hogy mindössze a VI. hadtest ellen veszi fel a harcot, remélve, hogy Rosen VI. hadtestének megtámadása eltéríti a Visztulától Dibicset.

A lengyel hadműveleti terv újabb sikert hozott: előbb Wawernél győztek a lengyelek, majd a Wielkie Dębe alatti ütközetben a lengyel lovasság megfutamította a cári gyalogságot. A dębei győzelem, március 31-e fényes napja volt a lengyel hadtörténelemnek; a cári gyalogság 6850 embert veszített, a litván ezredet teljesen megsemmisítették. Bem és ütege is ott voltak a harcban. Hajnali 2 órakor kapta Bem nyolc ágyús ütege a parancsot, hogy keljen át a Visztulán és foglaljon állást Prágában. Az üteg öt óra körül nyomult előre Dębe Wielkiere, ahol azt a parancsot kapta, hogy küldje el fogatait az ellenségtől zsákmányolt nyolc ágyú elvontatására.

¹⁴ Jablonowski i. m. 19. 1.

Siedlce felé vezet. Különösen a híd birtoka volt fontos, mivel a Kostrzyń felől minden ezen keresztül érkezett.

A lengyelek Boimie és Latowicz felől egyidejűleg akarták megtámadni mind a két hadtestet: Rosent teljesen elvágni, Pahlent eltávolítani Siedlcétől és a várost Dibics megérkezése előtt elfoglalni. Ezzel meg lehetett volna akadályozni azt, hogy a cári sereg összeköttetést teremtsen Białystokkal és a gárdával.

Skrzynecki minden erőt összevont Latowicz, Stargorod és Wielgolas körül. Április 9-én az egész sereg megindult Jeruzalemből Wodynie felé.

Közben Rosen tábornok, csapatait megerősítve, április 6-án Siedlce felé indult el. Seroczynnál találta a lengyel erőket. A seroczyni magaslatokról az oroszok jól látták a lengyel hadsereget. Dibics eleinte támadásra gondolt, de mivel hadserege ellátása nem volt biztosítva, lemondott a támadásról s egy oldalmenettel Łuków és Siedlce felé akart haladni öt oszlopban öt úton, de ez utak közül csak egy volt járható.

Április 10-én a lengyel hadsereg két részre oszlott. Az egyik részt, mely majdnem tisztára lovasságból állott, Chrzanowski tábornok vezényelte. (Alatta Skarzyński hadosztálya és Dembiński dandára.) Ez a csoport Seroczynnak és Róžannak vette az irányt, az orosz fősereg ellen. Rybiński gyalogos dandára szolgáltatta a tartalékot. Prądzyński főszállásmester — akinek Pahlen II. hadtestét kellett megtámadnia a Muchawiec folyó mellett — a sereg legjobb csapataival: a Bogusławski dandárral (4. és 8.), Ramorino dandárjával (1. és 5.), hat lovasosztállyal Kicki alatt és a Bem József parancsnoksága alatt álló 4. lovasüteggel, valamint 6 tábori ágyúval Wodynie-ről Domanicén át a siedlcei úton nyomult előre. Skrzynecki a gránátosokkal Łubieński tábornokhoz sietett a Kostrzyń folyó felé, hogy innen Rosen tábornok csapatait az országúton maga előtt hajtsa. Stryjeński lovasdandárára az a feladat várt, hogy Sucha felől nyomuljon előre Iganie felé és tartóztassa fel a Rosen- és Pahlen-féle hadtestek menekülő katonáit.

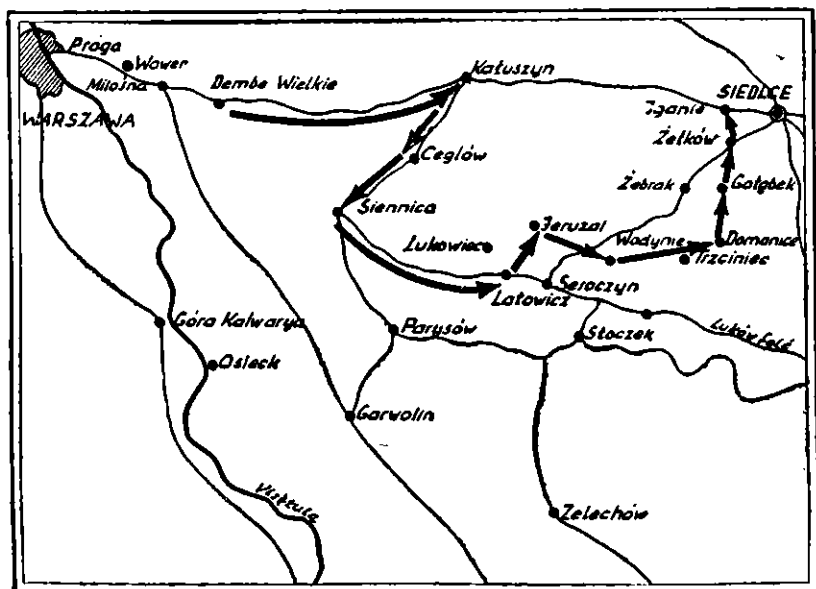
Bem 4. lovasütegét — a 2. lovasüteg két hozzácsatolt ágyújával együtt — a Prądzyński hadtestéhez tartozó Ramorino dandárba osztották be. Bem ütege 9-én reggel elindult Wodynie felé, ott szétvert néhány ellenséges huszárosztályt s az éjt Wodynieben töltötte.

Prądzyńskinak nem volt tudomása arról, hogy amikor a lengyelek elindultak Siedlce felé s ő megkerülte Rosent, Di-

bics hadserege az Okrzejka folyó felől Siedlce felé vonult vissza!

Közben Dibics már megparancsolta Rosennek, hogy Siedlce-t az utolsó emberig védje! Az orosz főserég április 10-én Łukówba menetelt, késő éjjel érkezett oda, s ott éjszakázott. Ott hallotta az iganiei csata zaját. Rosen Seroczynból gyors menetben indult Siedlcebe, de közben előreküldte parancsát Geissmarnak, az ottani parancsnoknak, tartsa magát, amíg megérkezik. Geissmar a parancs vétele után azonnal állást vett a Muchawiec folyó keleti partján, mely uralta a nyugati partot.

Prądyński április 10-én hajnalban Wodynieből a Kostrzyń-folyó felé indult, Trzciniec felé véve az irányt, mert Żebrakban az oroszok ellenőrizték az átkelést. Trzciniecben az

Bem útegének útja Iganiehez.

átkelés hosszabb időt vett igénybe, aminek következtében Rosen, aki lovasságával Iganie felé haladt, korábban tudott átmenni Domanicén, mint ő. Itt kisebb csetepatéra került a sor a Sievers huszárokkal; a két dzsidás ezred a lovastüzérség 2

ágyújától támogatva elűzte a cári dandárt (10 orosz lovasszázad) és 250 foglyot ejtett.¹⁹ Prądyński feltételezte, hogy Domanicétől délnyugatra nagy ellenséges erők vannak, lemondott tehát arról, hogy a Muchawiec folyócskán átkeljen s megkerülje Siedlcét. Túlságosan nagy volt a kockázat! Gołabeken és Żelków-on át indul tehát Iganie felé. Gołabeken utóvédként hátrahagyta a 4. ezred 3 zászlóalját, a Mazur-századot és 2 ágyút. A 8. gyalogszázadot és a Mazur századot a Sokołi malomhoz küldte, a Muchawiec folyó mellé a jobbszárny biztosítására. Prądyński 13 órakor érkezett Iganiehoz 8 zászlóaljjal, 4 lovasszázaddal és 14 ágyúval.²⁰

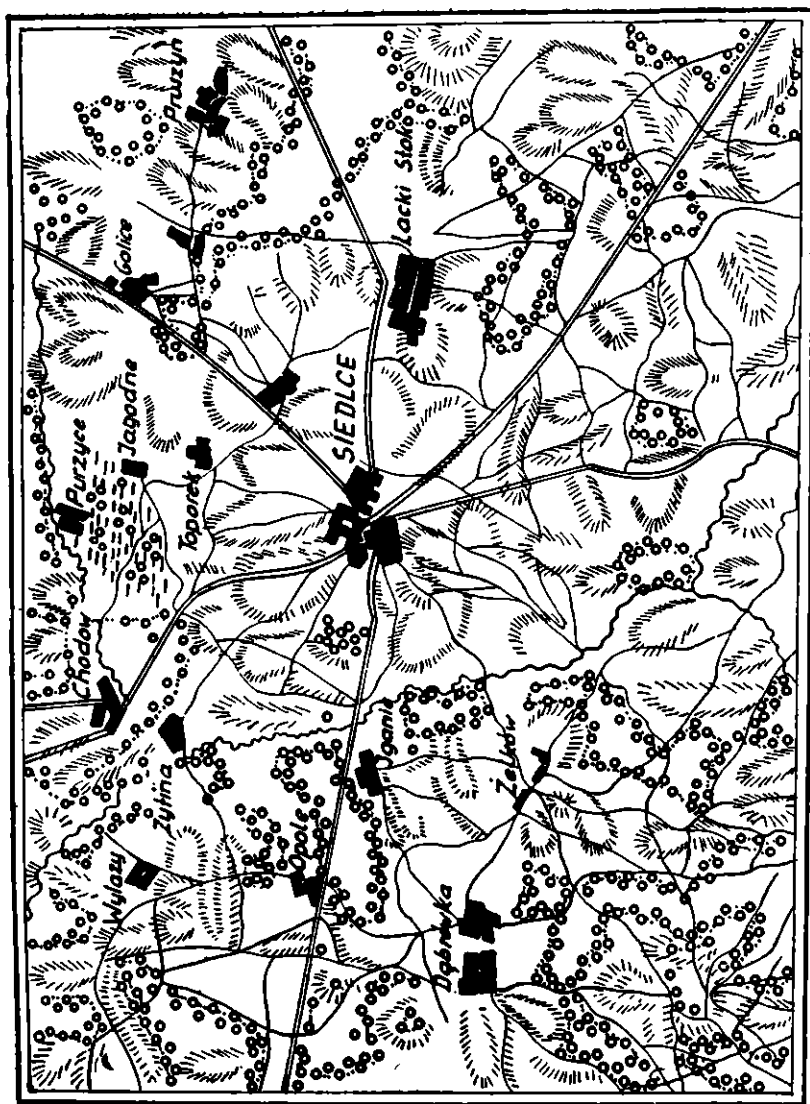
Az iganiei hídnál már ott találta a cári csapatokat. Rosen tábornok már állást foglalt Iganie felett és megszállta a Muchawiec folyó átjáróit. Az országút Żelkówot köti össze Siedlcével s az országúton emelkedik a híd. A hídon túl a Muchawiec jobbpartján a 7. hadosztály 4 zászlóalja állott, mellette 28 ágyú, mely teljesen uralta Iganie környékét. 3 gránátos zászlóalj tartalékban várakozott. A helyzet kulcsa a híd volt. Ha ez a lengyelek kezébe kerül, akkor nemcsak a Kostrzyn felől várható orosz csapatokat, hanem a Muchawiec balpartján lévő összes erőt sikerült a lengyeleknek elvágniuk s a szétvert csapatok a Sucha felől közeledő Stryjeński kezébe esnek. A hidat a Pahlen hadtest I. hadosztályának 3. dandára tartotta megszállva. A többi csapat az országúttal párhuzamosan, a Muchawiec folyó felé merőlegesen állott.

Iganie alá érkezve, Prądyński azonnal átlátta, hogy a cári főerőkkel áll szemben, pedig itt csak gyenge csoportot remélt. A helyzet kritikus volt. Minden további előnyomulás annyit jelentett, hogy csapatai a 28 orosz ágyú hatékony lőtávolságba jutnak. Támadhat-e ilyen kedvezőtlen körülmények között? A lengyel hadvezetőség kombinált terve szerint a lengyel seregnek 3 oszlopban kell támadnia 25 zászlóaljjal, 29 lovasszázaddal, s nagy tüzérséggel. A két másik oszlopról, Skrzynecki és Łubieński hadtestéről azonban Prądyński semmit sem tudott. Prądyński az iganiei hidhoz érve s erős ellenségre találva, leadta a megbeszélrt ágyúlövés-jelet a két másik hadtestnek, s azután nem tudva mitévő legyen, csapatainak pihenőt rendel.

Prądyński alatt a sereg legjobbjai álltak harcra készen: Bogusławski dandárja (a 4. és 8. gyalogezered), Ramorino ez-

¹⁹ *Spazier* I. m. II. 124. lap; *Jabłonowski* i. m. 22. I.

²⁰ *Tokarz* i. m. 276. I.

Az iganiei harcok színhelye.

redes dandárja (az 1. és 5. gyalogezred), a 6 lovasszáhad Kicki tábornok parancsnoksága alatt és a 4. könnyűlovas üteg, mely Bem őrnagy parancsnoksága alatt közben Wodynie felől Iganiehez érkezett. Összesen 12 zászlóalj, 6 lovasszáhad és 16 ágyú, körülbelül 8000 ember. Ebből Prądyński a jobbszárny biztosítására 1 zászlóaljat visszaküldött, 2 zászlóaljat, 2 lovasszáhadot és 2 ágyút az erdőbe irányított, úgyhogy csak 9 zászlóalja, 4 lovasszáhada és 14 ágyúja maradt. Vele szemben még egyszer olyan erős orosz sereg állott.

Az állás határozottan a cári csapatoknak kedvezett. Ilyen körülmények között Rosen nemcsak a Muchawiec folyón való átkelést akarta biztosítani, hanem Iganie falut is, tekintet nélkül arra, hogy a Muchawiec folyó nyugati partjára küldött osztagait, különösen a tüzéséget, az elvágás veszélye fenyegette. Kitűnő állása is erre bátorította. Iganie falu az országúttól délre hosszan terül el s az országút merőlegesen tart a folyónak, valósággal uralja a völgyet, melyen át a żelkówi országút vezet. Az országút messze kiemelkedik az erdő fölé, amelyben Prądyński serege tartózkodott. Iganietől nyugatra egy erdő húzódott, amely biztosította a falu védelmezőinek jobbszárnyát. A Muchawiec keleti partján Geissmar serege fejlődött fel. Az erők ilyen eloszlása és főleg a nagyszámú tábori tüzéség könnyen valóságos harapófogóba kaphatta a falut dél felől támadó lengyel sereget.²¹

Prądyński maga is kitűnő stratégia volt, tisztán látta, milyen szörnyű veszély fenyegeti. Az ellenséget sikerült megkerülnie, de olyan erősnek találta, hogy könnyen megfordulhat a helyzet: őt kerüli meg, vagy, ami még rosszabb, semmisíti meg teljesen az ellenség. Látta, hogy a cári csapatok elfoglalták Iganiet, tehát nyugat felől nem féltek semmitől. De viszont Skrzyneckinek Boimie-ben hallania kellett a domanicei csatározás visszhangját! Prądyński tehát úgy határozott, hogy elhalasztja a döntést. 13-tól 15 óráig várta nyugat felől Skrzynecki életjelét.

Bem aggódva látta a vezér ingadozását. Kicki tábornok az ütközet elfogadása ellen foglalt állást, a sereg azonban küzdeni akart. Bem ekkor odament Prądyński tábornokhoz és felkérte, adjon azonnal parancsot a támadásra. Prądyński tovább is habozott. Ekkor Bem odafordult a mellette álló Stanisław Barzykowskihoz, a Nemzeti Bizottság tagjához s majdnem könnyekkel a szemében kérte őt, hasson Prądyńskira, indítsa

²¹ Tokarz i. m. 276. l.

meg végre a támadást. Bem és Barzykowski unszolása, valamint az a körülmény, hogy Siedlce felől az országúton nagyszámú ellenség mutatkozott, végülis döntésre bírták Prądzynskit: parancsot adott Iganie megtámadására.

Ebben az időtájban Rosen ágyúi erős tüzet nyitottak. „Kihívtak bennünket”, mondta Prądzynski, „akkor hát ki kell állnunk”, — s kiadta Kickinek a szóbeli parancsokat. Délután 3 óra volt.

Megkezdődött a hadjárat egyik legmesteribben vezetett csatája, mely nemcsak Prądzynskinak hozott dicsőséget, hanem a hír és a dicsőség szárnyára emelte a lengyel hadsereg egyik legnagyobb reménységének, Bem József őrnagynak a nevét is. Ebben az ütközetben mutatta meg első alkalommal rettenthetetlen bátorságát és hozzáértését, mindazt a tulajdonságát, amely vezéri szerepre tette őt alkalmassá. S itt előjáróban ki kell emelni Bemnek azt a kiváló tulajdonságát, hogy nagy híve volt a támadó háborúnak. A felkelés lengyel tábornokai éppen a támadás kérdésében követték el a legtöbb hibát s mulasztást. Skrzyneckivel az élen beteges irtózáttal húzódtak a támadástól, valami csodában bizakodtak, ami ütközet nélkül is meghozná a lengyel fegyverek győzelmét. Az iganiei csata eredménye fényesen bizonyította Bem támadó harcmódorának helyességét: ha a lengyel hadsereg kezdettől fogva a támadások, mégpedig a szakadatlan támadások módszerét alkalmazta volna, a hadjárat merőben más eredménnyel zárulhatott volna. Prądzynskit Iganienél Bem és a hozzá hasonló bátor katonák unszolták bele a küzdelembe és Prądzynski a csata megindulása után rövidesen a helyzet urává tudott lenni: az ágyúk tüzében, a nehéz felelősség pillanataiban rátalált önmagában a vezéri tulajdonságokra, a határozottságra és a lelkesedésre. Élete legszebb napja volt ez az ütközet!²²

Délután 3 órakor Bem őrnagy 10 lovas-ágyúval megnyitja a tüzet Iganiera. Közben a 8. ezred keleten marad. a Ramorino dandár, 4 lovasszázad és 4 ágyú a lengyelek felvonulási útjától nyugatra állnak fel. Az majdnem egyenes szögben fekszik az országúthoz, de csak Iganieig tartja ezt az irányt, aztán éles szögben a hídhöz ér. Bem ütege a gyalogság előtt az iganiei völgyben állott, a lehető legkedvezőtlenebb helyen. Bem 10 ágyúja (8 a saját ütegeből, 2 az első könnyűlovas tüzér-ütegből!) teljesen ki volt téve a 36 cári tábori ágyú tüzének.

²² Tokarz I. m. 277. l.

A lengyel tüzerek képtelenek voltak célozni, mert a völgyből nem lehetett látni az orosz ütegek frontját, a cári tüzéség viszont mindent jól látott; különösen a Muchawiec menti dombon felállított cári üteg volt kedvező helyzetben. Már több mint egy órája folyt a lövöldözés anélkül, hogy a völgyben álló lengyel tüzéség bármit is ártani tudott volna az ellenséges lovas tüzéségnek. A tisztok megbízták Jabłonowski kapitányt, szóljon Bemnek, hogy a tüzéség minden törekvése hiábavaló, semmi kárt sem tesznek az ellenségben, az ellenséges tűz nem csökken, a lengyelek viszont sok embert és lovat vesztenek. A katlan baloldalán a föld magasabban van és távolabb is a cári pozíciós tüzéségtől, mely a legtöbb kárt okozta a csata első órájában a lengyeleknek. Ezért Jabłonowski javasolta, hogy oda vigyék fel az ágyúkat.²³ A továbbiakról ugyancsak Jabłonowski érdekes és teljesen hitelesnek tekinthető előadásából értesülünk. Bem az előterjesztett javaslatra így felelt: „*A tiszt urak helyzetünket előnytelennek látják, — jó, — megváltoztatjuk, ha ez a tanács.*” Majd az ágyúk felé fordult és galoppot vezényelt. A lengyel tüzéségi üteg felhatolt a dombra. Innen már jobb kilátás nyílt. Viszont Bem ütege innen jobb célpontot nyújtott az őt oldalról támadó orosz tábori tüzéségnek. Előbb a bokrok némiképp rejtették őket, most azonban teljesen nyíltan állottak az ellenséges tűzben. Mindkét oldalról pokoli tüzelés indult meg. Az új állásban még több ember, ló pusztult el. Az Ekielski parancsnoksága alatt álló 3 szakasz kettő kivételével valamennyi ágyúkezelő tüzerjét elvesztette. Maga Ekielski alhadnagy futott az ágyúhoz, töltött és lőtt. Mint Jabłonowski emlékezéseiben olvashatjuk, ekkor Konarski tábornok, a lengyel tüzéség parancsnoka lépett Bemhez: „*Örnagy, állást kell változtatnod, mert az utolsó szál emberig az egész ütegedet elveszted!*” ... „*A tábornok úr az állás megváltoztatását parancsolja. Engedelmeskedem a parancsnak*”, felelte Bem és újból galoppot vezényel ütegeinek. S ezzel nem törődve az erős ellenséges tűzzel, sietve tolja előre tüzéségét, úgyhogy az üteg most már kartácstávolságra kerül a cári tüzéség arcvonala előtt.

Közben a 9. ezred egy zászlóalja lendületesen veti magát a falura s a cári zászlóalj egy részét visszaűzi, 3 ágyút zsákmányol. Az oroszok állandóan tűz alatt tartják a falut s a lengyel zászlóalj heves kereszttűzbe kerül. Ekkor az oroszok a 7. hadosztály még be nem vetett 3 vadászzászlóalját átküldik

²³ Jabłonowski i. m. 24. l.

a Muchawiecen, viasszaszorítják a lengyel zászlóaljat s viasszaszerzik előbb elvesztett 3 ágyújukat. Az országúton már feltűntek a Jagodnén állomásozó Fäsi cári tábornok első osztagai és nagy sietséggel igyekeztek a hidat visszafoglalni. De mivel a túlsó partról az orosz vadászok nyomultak előre, az úton zűrzavar keletkezett. Prądzyński észrevette, hogy a 3 cári vadász-zászlóalj ügyetlen módon megtartotta a mély oszlopalakulatát, amire egyébként az út keskeny volta kényszerítette. Rögtön felhasználta a cári csapatok eme hibáját, maga állt a Ramorino dandár élére és rohamot vezényelt Iganie ellen. Közben a lengyel jobbszárny tartotta a frontot, a 8. ezred pedig magához vonta a visszavetett zászlóaljat.

Nyolc lengyel zászlóalj (a 8. ezred 2 és a Ramorino dandár 6 zászlóalja) egyidejűleg indult támadásba.

—A cári hadvezetőség hibája megteremtette a győzelmi lehetőségét a lengyelek számára. Pedig a lengyel sereg már-már katasztrofális helyzetbe került. 18 órakor az orosz lövészdandár ellentámadásba lendült, a Sievers huszárok közeledtek az 1. ezred négyszögéhez, nyugat felől már mutatkozott a Kostrzyń felől visszavonuló cári csapatok éle is, elhagyta az országutat és állást foglalt a Sievers huszárság mögött. Konarski ezredes Sokólból azt jelentette, hogy vele szemben nagy gyalogos oszlop közeledik, készen arra, hogy átkeljen a Muchawiecen, tehát vissza kell vonulnia, Bem pedig azt jelenti Prądzyńskinak, hogy hamarosan fogy a lőszere, nem tud tovább küzdeni.

A helyzet kritikussá vált. Az úton nem látni sem Skrzynecki oszlopát, sem Łubieński lovasait, a várva várt segítség nem érkezik meg. Az odarendelt 4. ezred sem jön Gołębekből. Két szárnyról fenyegetve, középen megtörve az ellenséges nyomás súlya alatt, az ágyúlövedékek elfogytak s ekkor látja Prądzyński, hogy az Iganie felől visszavonuló 8. ezredet a 3 orosz vadász-zászlóalj mély oszlopalakulatban követve közeledik.

Prądzyński nem vesztette el lélekjelenlétét, nyomban parancsokat küldött az egyes alakulatokhoz. Bogusławski siessen a harcszinterére, a jobbszárnyon lévő Kicki a legnagyobb rendben vonuljon tovább, maga után vonva a hosszú cári oszlopot. Maga Prądzyński a balszárnyra vágat. Meghagyja Ramorino nak, hogy az 1. ezred élén csapjon a Sievers-huszárokra s ezek elűzése után Iganiera. Ő maga az 5. gyalogezred élére áll, zászlóaljoszlopban vezet Iganie felé.

A 2. dzsidásezred az oroszok leghevesebb tüzében kifejlik a síkságon s támogatja a 8. ezred első zászlóalját, mely Karski vezetésével rohamra indul Iganie ellen. Mellette Pradzyński, aki futás közben a szuronyroham előnyeit fejtegeti katonáinak. Az ellenséges ágyúk kartácstüze alatt a zászlóalj eléri a falut, visszaveti az oroszokat és három ágyújukat elszedi. Az oroszok erős tartalékokat indítanak harcba; a lengyel zászlóalj meginog, visszavonulás közben Karski elesik. Mialatt a 8. ezred két másik zászlóalja segítséget hoz, Ramorino dandárjának 6 zászlóalja a lengyel balszárnyon bontakozik ki. Az első ezred szuronytámadást intéz a cári lovasság ellen, mely az erdőbe menekül; az ötödik Iganie felé fordul, szétveri a cári hadsereg két híres vadászezredét, melyeket a török háború idején Miklós cár Várna oroszlánjainak nevezett el (a 13. és 14. vadászezred volt). A lengyel 5. ezred elfoglalja a hidat s ezzel elvágja a cári csapatokat Siedlcétől. A hidat elfoglalva, a lengyel gyalogezred a töltés felé nyomul, s ugyanide tartanak a cári oszlopok is. Itt kézítására kerül a sor, mely rövid és heves, de egyben befejezi a csatát. Az orosz vadászzászlóaljak mégis keresztül verekedték magukat, persze nagy vérvesztéssel. 44.8%-uk elveszett.

Este 7 óra volt. Skrzynecki és Łubieński nem jöttek meg, aminek az lett a következménye, hogy a lengyel sereg — lovasság és ágyúlőszer híján — nem tudta elég élenken üldözni az ellenséget. Közben az oroszok a Muchawiec mögött erős állásba húzódtak. Pradzyński nehéz helyzetben volt; a cári csapatoknak megverve is volt annyi tartalékjuk, hogy ha nagy tömegekben ismét megtámadták volna a hidat, könnyen elfoglalhatták volna, hiszen a lengyel tűzérségnek már nem volt lőszere. Az oroszok még egy támadást hajtottak végre, de ez bágyadt volt, a 8. ezred visszavetette őket. Most érkezett meg Stryjeński, röviddel ezután pedig Skrzynecki, akinek 3 órára volt szüksége ahhoz, hogy a tönkretett boimie-i hidat helyreállítsa. A lengyel hadsereg az éjszakát a csataterén töltötte.

Az iganiei csatában orosz részről a sebesültek és halottak száma 3000 volt, a foglyoké 1500. A lengyelek mindössze 500 halottat és sebesültet vesztek.²⁴ A hadjárat legragygóbb sikere volt ez. Nyolcezer lengyel legalább háromszoros túlerővel szemben aratott győzelmet. Pradzyński eleinte habozott, de amikor végre döntött, a csatát személyes bátorsággal és hiedegvérúséggel vezette. A dicsőség mégsem az ő nevéhez ta-

²⁴ Tokarz i. m. 279. I.

padt, hanem a francia Ramorinot dícsérték. Szóba sem került, hogy Prądzyńskit tegyék meg fővezérnek, pedig ő, Spazier szerint, a maga idejének talán legnagyobb hadvezéri zsenije volt.²⁵

Prądzyński neve mellett első helyen Bem nevét jegyezte fel a történetírás, mint akinek legnagyobb érdeme volt a győzelem kivívásában. Bem tűzérségének kartácsai hatalmas erővel zuhogtak a szembenálló támadó gyalogságra, sikerült állandó tűzével rövidesen elhallgattatni a cári ütegek egy részét és Prądzyński a Bem ütegei által alkotott tűzfüggönyben vezette az 5. gyalogezred remek rohamát s vágott bele a cári hadtest közepébe. De Bem ütegének is voltak veszteségei. Bem jelentése szerint a 4. ütegben 11 sebesült, a 2. üteg szakaszában 1 sebesült volt, a lovak közül elpusztult 20. Bem-et a győzelmes csata után alezredesnek nevezték ki.

A győzelmes csata nem hozta meg a remélt eredményt. Prądzyński erői csekélyek voltak, nem tudta kihasználni a sikert. Különösen az erős lovasság hiánya volt érezhető. Rosen még nem volt leverve és a lengyel sereg még nem tudta elfoglalni Siedlcét. Az erkölcsi hatás azonban kétségtelenül nagy volt. A katonák szelleme megjavult, különösen Prądzyński és Bem nyerték meg a sereg bizalmát. A lengyel katona, aki Skrzyniecki hadvezetése következtében már hozzászokott az örökös visszavonulásokhoz s akire csüggesztőleg hatott az a körülmény, hogy vezérei nem is akartak győzni, — most örömmel látta, hogy igenis elérhető a győzelem.

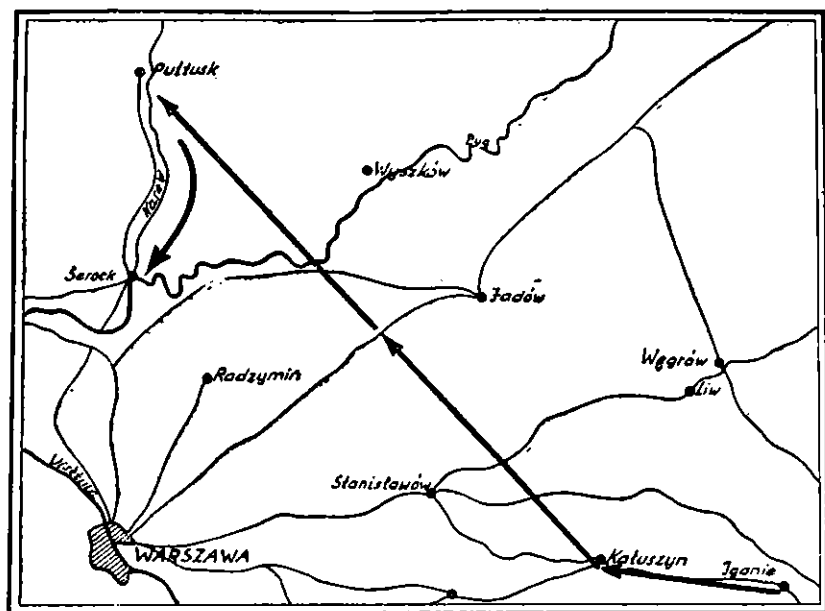
A cári hadvezetőséget lesújtotta az iganiei vereség. Bizonyítják ezt Dibicsnek a cárhoz írott levelei, amelyek tele vannak kishitűséggel. A cári fővezér agyában ekkor fordult meg elsőízben az a gondolat, hogy engedélyt kér a porosz királytól, hadd vonulhasson be seregével Poroszországba s ott próbáljon átkelni a Visztulán.²⁶ A cár is borúlátóan ítélte meg a helyzetet, szemrehányásokkal illette Dibicset, április 17-én pedig Pétervárra hívatta Paszkievicset s neki akarta átadni a fővezérséget a lengyelek elleni hadjárat idejére.²⁷ Ekkor gondolt a cár elsőízben arra, hogy esetleg lemond a Lengyel Királyságról.

²⁵ Spazier i. m. II. 128. 1.; Elismerően emlékezik meg Prądzyński katonai tehetségéről Th. Schiemann is: Geschichte Russlands unter Kaiser Nikolaus I. c. művében, III. 103. 1.

²⁶ Tokarz i. m. 284. 1

²⁷ U. o.

Az orosz vereség felháborította Metternichet is. Előzőleg Bécs hozzájárult ahhoz, hogy a cári sereg felhasználja a galíciai katonai raktárakat; Bécsben biztosra vették a gyors orosz győzelmet. A waweri, dębei és iganiei lengyel sikerek kiábrándító hatása alatt Metternich már arra is kész lett volna, hogy Ausztria fegyveresen segítse meg a cárt, de ott volt Kolowrat, Metternich riválisa, aki közismert volt lengyelbarátságáról és az államkonferencián keresztülvitte akaratát, mint minden súlyos helyzetben, ez alkalommal is lemondással fenyegetőzve.

Bem ütegének útja Iganie után.

A lengyel hadsereg előtt Iganie után új, nehéz feladatok állottak. Mindenekelőtt a hiányokat kellett pótolni. Április 10-én Bem ütege Katuszynba vonult vissza, ahol újjászervezték. Jabłonowski hadnagyot 2. osztályú kapitánnyá, Ostrowski és Ekielski alhadnagyokat hadnagyokká, több altisztet lóhátas tisztté és sok ágyúkezelőt altisztté neveztek ki. Katuszynban egészítették ki új emberekkel, lovakkal, ágyúkkal az üteget. Május 9-ig tartott az újjászervezés.

Az ostroléakai csata

viccsel, végül pedig Orlov adjutánst küldte a nyakára, kellő nyomás végett. Dibics tehát megtette az előkészületeket az ostrołękai előnyomulásra.

Lengyel oldalon elsősorban Prądyński volt az erélyes támadás híve. Az újjászervezett lengyel hadsereg 55—60.000 főből állott, hangulata még jó volt. A lengyel emisszáriusok mélyen behatoltak az orosz megszállás alatt álló területre, még Dibics főhadiszállására is jutott belőlük. Prądyński igen helyesen úgy vélte, hogy sürgősen, még mielőtt Dibics nagyobb erősítéseket kapna, meg kell indítania a támadást. A felkelés számára különben is teret kellett teremteni, mert a rendelkezésre álló erők nem tarthattak az idők végtelenjéig, idővel a kimerülés veszélye fenyegetett: ez ellen pedig a legjobb gyógyszer az lett volna, ha a felkelést átviszik Litvániába, ahol a nép felkelt a cári uralom ellen s ahol nagy támogatást remélhettek ügyüknek. Skrzynecki ezt az érvelést süket füllel hallgatta. Így tehát a lengyel hadsereg hosszú ideig tétlenül állt, miközben Dibics előkészületeket tett a Visztula felé való menetelésre. Annyit azonban Skrzynecki is tudott, hogy a nemzet hangulata már erősen ellene irányul. Különösen Dwernicki tábornok májusi veresége után — tenni kellett valamit. Elfogadta tehát Prądyński új tervét: megtámadni a gárdát, mely a Narew mellett, a plocki vajdaság tulsó felén egészen Łomżaig táborozott.

Egy, a gárda felett aratandó esetleges győzelemnek óriási jelentősége lehetett a felkelés további sikereire. A lengyelek körében az volt a vélemény, hogy ha a gárdát sikerül megverni, akkor egyszeriben véget érhet a harc.³⁰ Egy ilyen győzelem Pétervárott forradalmat robbanthatott ki! Ehhez tudni kell, hogy milyen hivatása volt a gárdának. A cár ezt az alakulatot nem tábori szolgálatra indította el: rendeltetése az volt, hogy győztesen vonuljon be a legyőzött Varsóba. A cári hadsereg fényét kellett megtestesítenie. S eddig valóban ezt a szerepet játszotta a harcban. Az augusztóvi és a plocki vajdaság területén vonult át, tehát olyan területen, amely lengyel részről védtelen volt, s ahol komoly összeütközésekre nem is kerülhetett sor. A gárda tagjai: az orosz arisztokrácia színe-virága, elkényeztetett nemesi sarjak, a cári udvar féltett aranyifjúsága. Remek tiszti felszerelésük volt, ezüstözött szekereik, gyönyörű lovaik, takaróik, ezüst teakészleteik. Egyszóval ez volt a büszke testőrgárda, melynek már a megjelenésével is nagy hatást kellett kiváltania. A gárda megverése hatalmas siker lett volna s talán maga után vonta volna azt is, hogy Dibics kivonul a Királyság

³⁰ *Spazier* i. m. II. 278. 1.

területéről. A gárda parancsnoka, Mihály nagyherceg, a cár fivére volt.³¹

Pradzyński dolgozta ki a gárda szétverésére irányuló haditervet.³² Miután Skrzynecki, a generalisszimusz, Pradzyński tervét elfogadta, a lengyel hadsereg május 12-én kiindult kostrzyńi állásából, május 14-én Serockba ér s innen május 15-én a legjobb hangulatban 3 oszlopra szakadva, elindul a gárda ellen. Mielőtt azonban az ostroiekai eseményekhez ér-nénk, nézzük meg, mit csinált az iganiei ütközet óta Bem ütege.

Április 13-án Bem 4. lovasütege a következő képet mutatta: Bem 2. divíziója 9 tisztből, 194 altisztből és katonából, 121 hátszlóbból és 101 hámoszlóbból, valamint 8 ágyúból állott. Łab-nowski kapitány 3. divíziója (Pac tábornok hadtestében) 3 tisztből, 87 altisztből és katonából, 53 háts- és 49 hámoszlóbból, vala-mint 4 ágyúból állt.³³ Ugyanezen a napon Bem azt a parancsot kapta, hogy küldjön Wegrówba, Umiński tábornok hadtestéhez 4 lőszerrel ellátott ágyút. Erre Jabłonowski divízióját indította el, mely Kałuszynból kiindulva este 8 órakor Liw előtt állt s résztvett az aznapi csatában. Két nappal később ez a divízió Lewiński ezredes parancsnoksága alá került és Zegrze előtt állt a Narew partján. A 3. divízió (Jabłonowski) visszatért a fő-sereghez. Május 7-én Rózanban állt. Mindeme divíziók és szá-zadok egyesültek a tartaléktüzérség alá tartozó divízióval és Bem parancsnoksága alatt résztvettek a gárda elleni hadjáratban.

Május 9-én Bem ütege Pułtuskon át Serockba menetelt. Itt ömlik a Bug a Narewbe. Az üteg átlépte a Narewet.

Az egész lengyel hadsereggel együtt a gárda ellen indult.

Május 16-án volt az üteg első találkozása az ellenséggel Przetycz alatt. Ekielski hadnagy kartácstüzével megtisztította az utat Sokołów felé. Az üteg Łomżán át Rutkinak tartott. Má-jus 21-én Bem ütege a tykocini gát bejárata előtt áll, de a Narew erősen meg volt szállva ellenséges gyalogsággal és tüzérséggel. A lengyel lovasság további előrehaladását feltartóztatták. A hidon — mely a Narew tulsó oldalán lévő Złotorya községbe vezetett — néhány cári zászlóalj, a dombon ott állott a cári lovastüzér táboriüteg 2 ágyúja. A lengyel gyalogság még nem érkezett meg, viszont csak lovassággal a hidat megrohanni le-

³¹ A gárda az alábbi részekből állott: a gránátos gárda ezred, (2 zászlóalj, ami megfelelt 12 századnak), egy árkász zászlóalj, a lovas-gárda lővérszeinek ezrede, egy tábori lovasüteg (4 db 20 fontos gránát-vető és 4 db 12 fontos ágyú), egy fél lovasüteg, a rakétások fél gyalog-s ütege.

³² Tokarz i. m. 336—340. l.

³³ Gembarzewski i. m. 140. l.

hetetlennek látszott, tekintve, hogy a közeli mezőkön ott volt a cári tüzergárda egész tartaléka. Skarzyński lengyel tábornok tehát visszavonult, divízióit a közeli hegyeken helyezve el. Bemet bántotta a kitűnő alkalom elmulasztása. A 6. századból 2 ágyút Rupniewski hadnagy parancsnoksága alá rendelt s a hidhoz vezető országúton lévő két vámház (inkább csak bódé) közé állítja. S ezután elkezdi lövetni Złotoryát, az egész vonalon kihíva maga ellen a cári gárdatüzérség ágyútűzét. Gyönyörű tüzérségi torna kezdődött ezzel a hegyeken elhelyezett hadosztály katonáinak nagy gyönyörűségére. Reggel 10 órától késő éjszakáig folyt a tüzérségi párviadal. Bem és Rupniewski nem fáradtak bele, lőttek reggeltől éjszakáig, az orosz tüzér-ség pedig válaszolt nekik. A lőszeresládák, lovak a két vámház mögé voltak elrejtve, a kezelőlegénység minden kilövés után az országút két oldalán az árokba rejtőzött és ott várta a cári tüzér-ség viszonttűzét. Az ellenség egész nap hiába fáradozott azon, hogy a két bódét eltalálja. Jabłonowski kapitány, a tüzérségi párharc résztvevője, beszámol emlékirataiban arról is, hogyan adta ezalkalommal ismét tanujelét rendkívüli bátorságának Bem. „Az általunk megszállva tartott hegyek és a két bódé között, ahol a két ágyúnk működött, egy síkság húzódott, melyet való-sággal elborítottak az ellenséges lövedékek, úgyhogy tőlünk Rupniewski századához eljutni veszélytelenül csak csodaképpen lehetett. Az egyik vámház leginkább lövéseknek kitett részében volt a vámtisztek éléskamrája, ahonnan jó lett volna valami kis élelmet szerezni. Igenám, de a gránátok olyan sűrűn hullottak, hogy istenkísértés lett volna elindulni. A katonák közt egy sem akadt, aki ki mert volna mozdulni. És ekkor Bem elindul a golyók és gránátok sűrű esőjében, nemsokára sértetlenül visz-szatér, sajtot, kenyeret, húst oszt szét tüzérei között.”³⁴

Május 21-én az üteg azt a parancsot kapta, hogy csatlakoz-zék Łubieński tábornok Czyżewoban lévő hadtestéhez. Czyżewoból Bem ütege Zambrówba ment, ahol két napot időzött. Ekkor parancs jött, hogy Skarzyński tábornok hadosztályához csatlakozzék Troszynban. Ide tartott ugyanis a lengyel főserег.

Ostrołęka volt Bem életének egyik legfényesebb napja. Az ostrołękai csatában tanúsított haláltmegvető bátorságával, talpraesettséggel teremtette meg a katonai világhírnevét, mely el-kísértte, mindenütt, amerre csak járt. Helyes tehát, ha kissé kö-zelebből vizsgáljuk meg ezt a nagyjelentőségű ütközetet és Bem részvételét a csatában.

³⁴ Jabłonowski i. m. 37 l.

A csataelőzményekhez tartozik, hogy május közepén Ostrołęka előtt több összecsapás volt, de nem döntöek. Az oroszok e csatározások nyomán Tykocinra és Żółtkira vonultak vissza. Május 6—13 között a lengyelek csak kis veszteségeket tudtak nekik okozni. Ezután Prądyński Łomża felé akart visszavonulni a Narew jobbpartjára s ott tartani az állást. Skrzynecki ezt a tervet elvetette s az ostrołękai visszavonulás mellett döntött. A lengyel főserég tehát idemenetelt.

A lengyel hadsereg május 13-án Serocknál három oszlopba fejlődött. Dembiński tábornok alatt 4 zászlóalj, 6 lovasszázad, 6 darab 12 fontos ágyú állott, összesen 3897 ember. E seregnek a kownói országúton Ostrołęka felé kellett indulnia.³⁵ Łubieński tábornok alatt 11 zászlóalj, 20 lovasszázad, 24 ágyú, összesen 12.000 ember a parancs értelmében Brokon át a Bug melletti Nurig nyomul előre.³⁶ A maradék: összesen: 25 zászlóalj, 31 lovasszázad, 62 ágyú, vagyis körülbelül 30.000 ember Skrzynecki vezetése alatt Łomża felé ment a két előbbi oszlop között.³⁷ Skrzynecki mindjárt az indulásnál súlyos hibát követett el. Mint látjuk, nagy serege volt a gárda elleni támadásra, de e nagy seregét minden ok nélkül szétforgácsolta. Eredetileg 45.000 embere volt, de a kikülönítések után (Łubieńskit Dibics ellen küldte 12.000 emberrel, Dembińskit Sacken tábornok ellen 4000 emberrel) csak 30.000 embere maradt. Ezzel már kevés sikere lehetett a gárda elleni győzelemre. Azonkívül az irányt is rosszul választotta meg, Łomża helyett okosabb lett volna Ostrównak haladnia.³⁸

Miben bízott hát Skrzynecki? Ő, aki eddig azzal tette ismertté nevét, hogy minden ütközési alkalom elől óvatosan kitért, most miért ragaszkodott makacsul az ütközet tervéhez? Elsősorban jó állásában bízott, másodsorban pedig abban, hogy a cári főserég a csata napjáig nem érkezik meg Ostrołękához és így csak a gárdával kerül szembe.³⁹

Az utóbbi számítás azonban nem vált be. Május 23-án a Dibics parancsnoksága alatt álló cári főserég 2 oszlopban Wysokie Mazowiecki felé közeledett. A jobboszlop, a fő sereg, Pahlen alatt (elővédje Berg tábornok parancsnoksága alatt), a baloszlop Sahovszkoj parancsnoksága alatt állott. Dibics marsall május 24-én Wysokie Mazowieckinél egy napig pihent, 25-én

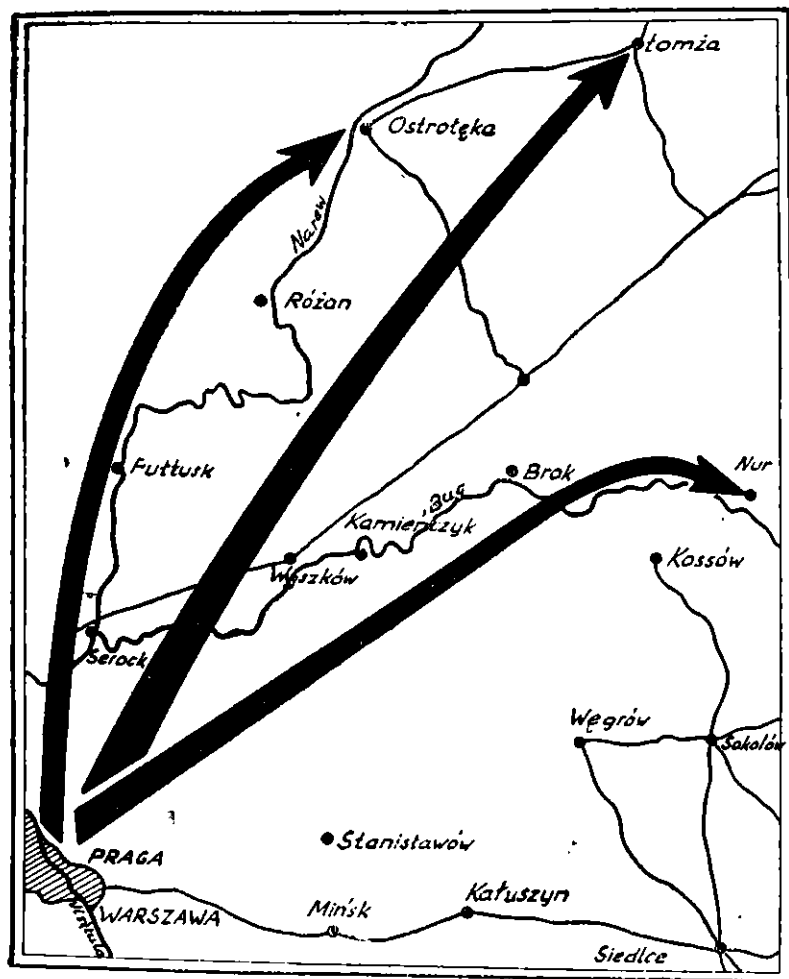
³⁵ Tokarz i. m. 345. l.

³⁶ Tokarz i. m. 345. l.

³⁷ Tokarz i. m. 345. l.

³⁸ Alex. Puzyrewski: Der Polnisch-russische Krieg 1831. Wien 1892. II. 8. l.

³⁹ Puzyrewski i. m. II. 63. l.

A lengyel hadsereg felvonulása a cári gárda ellen.

reggel Nadborynál egyesült a Tykocin felől érkező gárdával. Nem is gondolt arra, hogy utolérheti a lengyeleket és hogy azok a Narew folyó innenső oldalán vannak. Mivel útjának főcélját a Kostrzyńt már korábban elérte, s látta Skrzyneckinek Tykocinból való visszavonulása alapján a lengyel hadvezetés határozatlanságát, ő maga is tenni akart valamit, s ezért előrenyo-

mult. Serege a háti bőröndöket lerakva, 24 óra alatt hihetetlen távolságot: 70 versztet (75 kilométert) tett meg, úgyhogy 26-án reggel Ostrołękához érkezett, magával hozva óriási tűzérségét is.

A lengyel fősereg május 23-án Gać körül volt összpontosítva, a vezérkar elhagyta Tykocint, Wolkába érkezett, majd május 24-én az egész sereg elérte Nadbory-t. Itt csatlakozott a hadsereghez Łubieński hadteste Czyżewoból. Ez a hadtest lett a fősereg utóvédje. Gielgud hadosztálya Łomżára vonult vissza. Május 25-én a lengyel főhadiszállás Troszynban volt.

Skrzynecki fővezér, amidőn 25-én reggel az egész hadsereggel megérkezett Troszynba, arra számított, hogy még van 24 órája a cári csapatok megérkezéséig. Sajnos, Prądzyński ez alkalommal sem tett az irányban, hogy a generalisszimusz ebbeli véleményét megváltoztassa,⁴⁰ s így támadt Skrzyneckinek az a szerencsétlen gondolata, hogy a Narew innenső balpartján elfoglalja Ostrołęka falut s a folyón átvezető hidat nem rombolja le. Skrzynecki egy kis csatához nagyon jónak tartotta az állást, márpedig ő csak kis csatát akart; imponálni szeretett volna az oroszoknak, némi veszteséget okozni nekik. Azonkívül meg akarta nyugtatni a lengyel közvéleményt. Kiadta tehát a parancsot, hogy a lengyel hadsereg keljen át a Narew folyó hídján. Ez 26-án éjjel után egy órakor megtörtént.

Ostrołęka egy kis falu a Narew folyó balpartján, azon a nagy országúton, amely Varsóból Kovnába vezet. Már abban az időben csomópontja volt a Narew—Bug közötti forgalomnak. A kovnoi országút mellett fekszik a falu s itt futnak össze a Czyżewo, Ostrów és Goworewo közti fontos útvonalak. Maga a folyó Ostrołękánál több mint 200 méter széles, híd vezet át rajta. A part alacsony, délről homokos dombok terülnek el. A falunak abban az időben 177 háza, 1500 lakosa volt. Utcái a csata idején gyengén voltak elbarrikádozva. Skrzynecki nem állított erős védelmet. Azt hitte, hogy csak jelentéktelen orosz támadás következik. Biztosra vette, hogy a falut és a hidat tartani tudja. A folyót legyőzhetetlen akadálnak vélte, szükségtelennek tartotta tehát a hidak lerombolását.

26-án éjjel Skrzynecki a lengyel főhadiszállást áttette a Narew jobbpartjára, Kruki faluhoz. A balparton csak Łubieński tábornok hadteste és a 3. hadosztály egy része maradt.

A hadsereg, amely május 15-e után gyors menetben tette meg az utat Tykocinba és vissza Ostrołękára, azt hitte, hogy a nagy fáradalmak után most végre kipihenheti magát. Nem is

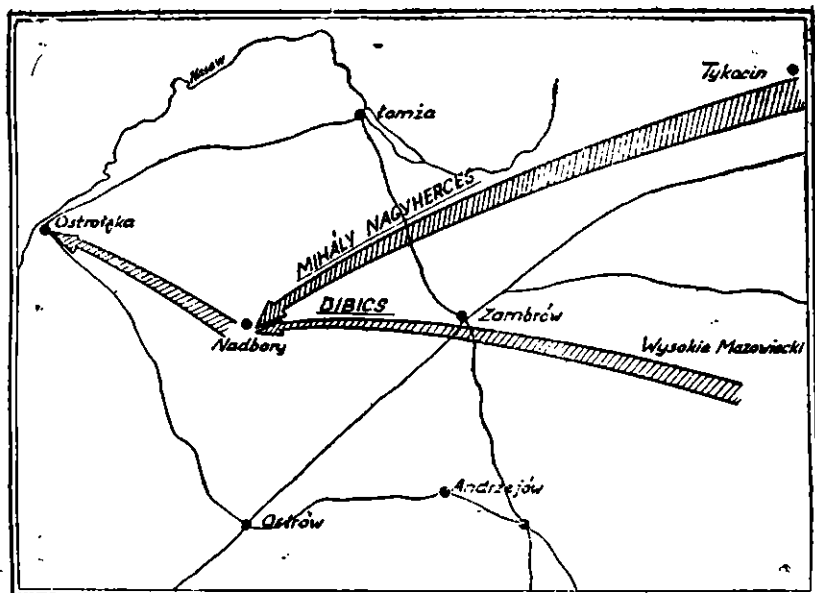
⁴⁰ *Spazier i. m.*, II. 314. 1.

sejtették, hogy Dibics már egyesült a gárdával. A lengyel vezérek a legnagyobb gondatlansággal jártak el, például a tüzérségi löszert Rózanba küldték, úgyhogy a 6 fontos ágyúnak mindössze 80 lövedéke maradt. A gyalogság a folyóban fürdik, a lovasok leszedik lovaikról a nyeret. Prądyński egy épületben éppen vádlevelet szerkeszt Skrzynecki ellen. Itt van — Łubieński hadtestének kivételével, mely 5 versztnyre jobbszárnyával Rzekuń falu felé áll — az egész lengyel hadsereg: Małachowski és Rybiński gyaloghadosztálya, Skarzyński lovashadosztálya. Skrzynecki szilárdan hitte, hogy ha az ellenség meglátja, hogy ez a sereg a híd birtokában van, nem fog támadni.

S amikor reggel 9 órakor a folyó túlsó partján váratlanul ágyúszó hallatszik, Skrzynecki még mindig nem akarja elhinni, hogy itt az ellenség.

Ostrołękától keletre többnyire mocsaras erdők terülnek el, úgyhogy Dibics észrevétlenül tudott egész oszlopokkal az erdőből kivonulni. A cári oszlopok váratlanul hömpölyögtek elő a sűrű erdőkből. Skrzynecki, Kruki faluban javában aludt, amikor az ágyúszó felébresztette. Azonnal hívatta segédtisztjeit tanácskozára. A hely a csata elfogadásának szempontjából a lengyelekre nézve kedvezőtlen volt. A száraz balpart magasabban terült el a jobbspartnál s az utóbbi tele volt mocsárral. Dibics teljesen uralni tudta a jobbspartot, a magas országút pedig megkönnyítette tüzérségének elhelyezését.

Hogyan került a cári hadsereg Ostrołękára? Dibics terve az volt, hogy a lengyel sereget jobbról és balról körülveszi. Ezért Berg tábornokot 3 karabélyos ezreddel, a jekaterinoszlávi gránátos ezreddel, a Łubieński huszárokkal, 8 ágyúval Ławy faluba indította. A gárdadzsidások, dragonyosok és lovasvadászok a 2. lovasüteggel balra, Susknak mentek. A harmadik hadosztály 2. és 3. dandára Gorcsakov parancsnoksága alatt jobbra Miastkowoból a łomzai országúton Ostrołęka felé vette az irányt, ahol a lengyel balszárny állt Bogusławski tábornok alatt 4 zászlóaljjal. Berg először a jobbszárnyat támadta meg Ławynál. A Kamiński hadosztályt jobbról a könnyű lovasság, balról Manderstern gyalogsága kapta oldalba. A nehéz tüzérség már a Narewnél állt. Łubieński kénytelen volt visszavonulni. Ostrołękán át szerencsésen elérte a hidat; utolsó oszlopa már az égő falun haladt keresztül. Megszólt a cári tüzérség: 70 darab 12 fontos ágyú! A lengyel zászlóalj átjut a hídon, megfordul, 2 nehéz ágyút von elő s megállítja velük Manderstern és Sahovszkoj gránátosait. Tíz óra körül orosz ágyúgolyó csapódik be Krukiba, a lengyel főhadiszállásra.

A cári hadsereg felvonulása Ostrołęka elé.

Most azután Skrzynecki is láthatta saját lustaságának, határozatlanságának végzetes következményeit. Az ő rosszakarata és árulása tette lehetővé, hogy a gárda összeköttetést teremthesen Dibics főserégével s végülis találkozzék vele Ostrołękánál.

Pradzyński ebben a helyzetben azt ajánlotta a fővezérnek, hogy ne fogadja el a csatát, hanem a közeli dombokon helyezkedjék el és tüzésével semmisítse meg a cári seregnek azt a részét, amely már átkelt a hídon. Skrzynecki makacszkodott, azt hajtogatta, hogy a hidat vissza kell foglalni az oroszoktól.

Kétségtelen, hogy mindkét oldalon a híd birtoklása okozta a főgondot. Dibics minden erővel a híd elfoglalására tört, hogy egész haderejét átvihesse. Ha most ütközetre tudja kényszeríteni a lengyel hadsereget, akkor ez el van veszve, mert a világ legszerencsétlenebb terepnumán állt, ahonnan sehova sincs kibontakozás. A Narew jobboldala a víz partján mocsaras, a hídtól Rózan felé az országút egy keskeny töltésen halad, mely néhány száz lépésre a hídtól szögben elhajlik, a folyóval párhuzamosan. Ezt a töltést ostromolták ezután az orosz gránátosok; a kanyartól kezdve pedig a tulsó oldalról az orosz tüzéség kartácstüze árasztotta el ezt az útszakaszt. A töltés és a folyó

közi teret az orosz tüzérség tüze következtében a lengyelek nem tudták elfoglalni, viszont az oroszoknak, ha már egyszer odajutottak, kitűnő állást adott, mert a töltés nagyszerűen védte őket, akárcsak egy mellvéd. A tüzérségi túlerő és a terület előnye az oroszoknak kedvezett. A nehézség magának a hídnak az elfoglalásában volt.

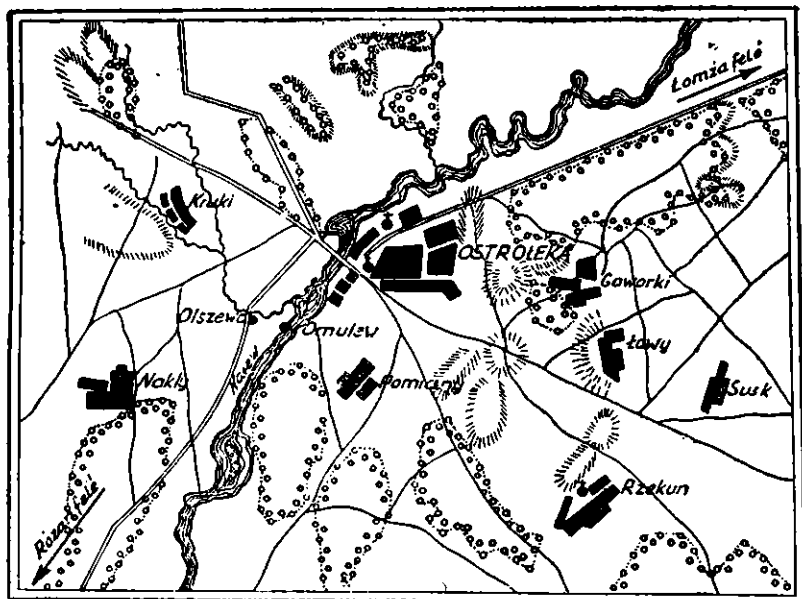
Skrzynecki látta, hogy az egész lengyel ügy veszélyben forog. Ezt megelőzően nem gondolt arra, hogy a csatának ilyen körülmények között való elfogadása súlyos következményekkel járhat. Az adott helyzetben a legcélszerűbb az lett volna, ha Ostrołękát egyszerűen átengedi az oroszoknak. A Narew jobbpartjának mocsaras részén túl erdős, bokros domboldalak emelkedtek, ahonnan kitűnően lehetett volna lőni az ellenséget. Ha az orosz fővezér Ostrołękát üresen találja, bizonyára kétszer is meggondolja, hogy átkeljen-e a folyón, amelyen túl kitűnő állásban egy veretlen, ép lengyel hadsereg várja s azzal fenyegeti, hogy a cári csapatokat visszaveti a Narewbe.⁴¹

Ostrołękát a cári csapatok szuronyrohammal foglalták el. A híd felé történő véres visszavonulásban Bogusławski elvesztette embereinek felét. Az oroszok 1200 foglyot ejtettek a faluban. Fél 12 órakor Ostrołęka az oroszok kezére jutott, s nem volt több lengyel zászlóalj a Narew balpartján. Dübics most már a hídon akart gyorsan átkelni, de várnia kellett, mert seregének egy része még nem érkezett meg: a Pahlen-oszlop, Sahovszkoj még útban volt (dél tájban még 9 versztnyre volt Ostrołękától) Witt az 1. gránátos hadosztállyal tartalékban, a gárdatest tüzérsége pedig 30 versztnyre volt Śniadowon.

Végre a marsall parancsot ad a híd elfoglalására. Gorcsakov 3 ágyút felvonultat a híd ellen a falu kijáratánál, Gerbel 4 ágyút a várostól jobbra, Toll a csapatoktól balra foglal állást a Lubieński huszárezreddel, 2 ágyúval. Az oroszoknak összesen 34 ágyúja irányul a hídra. Grabbe tábornok parancsot ad az Asztrahán-gránátos ezrednek a híd elfoglalására és a lengyel ágyúk elvételére. Az asztrahánok a lengyel tüzérség tüzeiben előnyomulnak, nagy harc fejlődik ki a hídon a gránátosok és a lengyel védősereg közt. A két ágyú orosz kézbe kerül, de a lengyelek visszaveszik. A cári csapatok eközben átjutnak a Narew tulsó partjára.

Ez magához téríti Skrzyneckit passzivitásából. A balszárnyon a Turski-üteget indítja ellentámadásra s ez heves kartácstűz alá veszi az átkelő cári csapatokat. A Węgierski-dandár szu-

⁴¹ *Spazier* i. m. II. 318. l.; ugyanezen a véleményen van *Tokarz* is i. m. 374. l.

Az ostrołękai csata színhelye.

ronyrohamra kap parancsot, de Węgierski úgy látja, hogy az ellentámadás még korai, előbb tüzérségi tűz alá kell venni az orosz sereget, s megrendíteni azt. Közben az asztrahániak egész a lengyel ütegekig nyomulnak előre, néhány ágyút elfoglalva, de ekkor az erdőből előrohannak a lengyel lovasvadászok. A Szuworovisták négyszöget alakítanak, de tüzelésük nem tudja feltartóztatni a lengyel lovasokat abban, hogy a zászlóaljat körül ne zárják. Kritikus pillanat következik, de ekkor a zászlóaljparancsnok rohamot vezényel, a lovak visszafordulnak tőle, a zászlóalj kiszabadul szorongatott helyzetéből. E támadás elhárítása után a lengyel gyalogság (Węgierski dandárja) lendült támadásba jobbfelől. A 3. cári zászlóalj 200 méterre visszavonul. A Skrzyniecki által előreküldött 2. dzsidás ezred támadását azonban a Szuworov zászlóalj megállítja s visszaveti. A lengyel dzsidások támadása a talajnehézségek miatt nehezen bontakozik ki, de végre kifejlődnek, egy ágyút is megszólaltatnak. Ennek tüze visszafordulásra kényszeríti a Szuvoroviakat. A lengyel Węgierski-dandár visszavonulása válságos helyzetbe hozza a Turski-üteget, a lengyelek egész az országútig nyomulnak, ott

a lengyel zászlóalj összekeveredik az orosz gránátosokkal, a Szuvorov 1. zászlóalj oldalba kapja a lengyeleket s a harc elkeseredett formákat ölt. Martinov cári tábornok rohamot fuvat és az orosz gránátosok új erővel vetik magukat támadóikra; újból elérik az országotat. Közben a cári tüzérség a Narew jobbpartjáról tüzel a támadó oszlopokra. A lengyelek Martinov gránátosait a Narew folyó felé szeretnék szorítani, a Wegierski dandár új támadást indít, de Martinov most támogatást kap: megérkezett Berg tábornok Ostrołękába 3 karabélyos ezreddel s a jekaterinoszlávi ezreddel, embereit a hídhöz vezeti, átkelnek a hídon, két oldalba kapják a támadó lengyeleket s visszavetik őket. Ismét az oroszoké az országút.

A Wegierski-dandár már felére olvadt le, teljes rendetlenségben menekül az erdőbe. Az orosz támadás súlya most Langerman dandárjára nehezedik, mely 4000 emberből áll (az 1. vadász- és a 16. sorezred). Ennek a feladata lett volna a parancs szerint, hogy az oroszokat a folyón visszavesse. Ez a dandár azonban hamarosan a Wegierski-dandár sorsára jutott, nem volt képes áttörni. Berg és Martinov gránátosai szuronyaikkal feltartóztatták a lengyel rohamot. Skrzynecki az ellentámadás kudarcáért szemrehányást tesz Langermannak, a megrendült balszárny parancsnokságát Prądyńskinak adja át s előre biztatja csapatait. „Rybiński előre! Małachowski előre! mind előre!” hangzottak a fővezér szájából a sztereotip vezényszavak, de a lengyel sereg már megingott. A lovasság kétségbeesett támadásai nem segítettek a helyzeten, a lovak a sáros talajon nem tudtak előrejutni. A zászlóaljak és lovasszázadok megtizedelve tértek vissza a támadásokból. Nejmanowski ütege (300 méterre a Narewtől, 1 versztnyire a hídtól), mely sokat szenvedett Toll ütegetől, azon a címen, hogy municiója elfogyott, elhagyta a helyét. Így a támadó lengyel jobbszárnyat már csak Rybiński 2. ütege támogatta. A lengyel balszárnyon az erősen megtizedelt Turski-üteg visszavonult az erdőbe, hogy kissé összeszedje magát. Már csak Bielicki ütege tüzelt.

A cári tüzérség döntő túlsúlyra tett szert. Skrzynecki egyik dandárt a másik után veti be, de a gránátosok egymásután véresen verik vissza őket. Az egyik legvadabb támadást Krasicki őrnagy vezette dandára élén, melyet néhány lovasszázaddal erősített meg és amelyhez a 20. gyalogezeredet is hozzácsatolta. A gránátosok keményen ellenálltak. A lengyel támadó zászlóaljak nagy veszteségeket szenvedtek a Narew balpartján. A Berg és Martinov ezredbeliek szuronytámadása Kamiński csapatait menekülésre kényszerítette, Krasicki fogságba esett. És Dibics még újabb segédcsapatokat várt! Meg is érkeztek ezek délután 4 óra-

kor, úgyhogy a Narew jobbpartján hamarosan 17 zászlóaljnyi válogatott orosz sereg gyűlt össze.

Krasicki támadása után egy kis szünet állt be a harcokban. Skrzynecki új rohamot tervezett, de már késő volt. Már ott voltak Dibics segédcsapatai. Manderstern, átlépve a Narewet, a lengyel középhad ellen nyomult, hogy az erdőbe szorítsa vissza s teret nyerjen csapatai kifejlődéséhez s egyben biztosítsa a hidat. Összpontosított támadása sikerrel járt. Micielski 2. dzsidás ezredének ellentámadása összeomlott az orosz tüzérek tüzében. Skrzynecki másodszor is támadásba küldte az ezredet, most is eredménytelenül. Az ezred lovasainak majdnem a fele elesett.

Most a lengyelek általános támadásba indultak; Skrzynecki vezényelte a gyalogságot, mely zászlóaljoszlopokba fejlődött s támogatást kapott a lovasságtól, 4 zászlóalj és 1 lovasezred ment a Rumjancev ezred 2 zászlóalja ellen, 6 zászlóalj és 2 lovasezred indult a 4. tengerészezred és a 3. tengerészezred 1. zászlóalja ellen. A lengyelek előnyomultak, de ahogyan előrejutottak, úgy került jobbszárnyuk a Narew balparti cári tüzérség ütegének hatókörébe, balszárnyukat pedig az 1. vonal (2. zászlóalj) még be nem vetett csapatai támadták meg, akik szuronyrohammal elűzték a lengyeleket s 250 foglyot ejtettek. Ennek ellenére a lengyel támadások folytatódtak: a gyalogság és a lovasság váltogatva indított támadást. A Kicki-féle híres dzsidásdandár (1., 3. és 5. ezred) többször is rávetette magát a cári gyalogságra, de nem volt képes legyűrni. Martinov, sebesülése ellenére, rendületlenül kitartott.

Végre az oroszok mentek át támadásba: az első vonal frontálisan előrehaladt, míg a 3. tengerész gyalogzászlóalj, a Rumjancev- és a szibériai ezredek a lengyelek oldala ellen támadtak. A lengyel csapatok megálltak és visszafordultak.

Ez volt a csata fordulópontja. A lengyelek tüze elnémult. A veszteség óriási volt. Az oroszok számos lengyel csapatot teljesen szétverték, a lengyel katonák az erdőben bolyongtak. Kamiński és Kicki tábornokok elesetek, Pac, Boguslawski és Małachowski megsebesültek. Prądyński kételyek közt várta a csata végét, Skrzynecki azonban, a legsúlyosabb helyzetben, rendíthetetlen nyugalmat tanúsított. Nyolc órán át a leghevesebb tűzben kereste a halált. „Itt győznünk kell, vagy elpusztulunk, itt dől el Lengyelország sorsa”, mondta környezetének.

Dibics marsall minden erejét összpontosította. Este hat órakor már egész gyalogsága, tehát 25 zászlóalj a jobbparton volt. Az újonnan érkezett 3. gyaloghadosztály csapatai mellett feltűntek az Ó- és Ujngermanlandi ezredek az országúttól jobbra, a tűzvonalban. Skrzynecki látva az új erősítéseket, ha-

bozott, indítson-e új támadást. Ezzel csak elárulja, hogy serege felbomlóban van. Célja most már nem lehetett egyéb, minthogy megvert seregét valahogyan egybentartsa, kihúzza a harcot estig. Skrzynecki, mintha minden bűnét, minden árulását jóvá akarta volna tenni a csata kétségbeesett pillanataiban, amikor zászlóaljai sorra pusztultak el, rendíthetetlenül harcolt és egy darab földet sem engedett elfoglalni az ellenség által. A helyzet katasztrófálisan súlyos volt: arról már szó sem lehetett, hogy az orosz csapatokat visszavesse a folyón túlra, már csak azért folyt a harc, hogy egy-két órával meghosszabbítsa a csatát. A lengyel vereség minden képzeletet felülmúlt: oda volt a büszke 2. dzsídasezred, beleveszett a mocsárba, elnémult a lengyel tüzéség s a csata most már teljesen tüzéségi támogatás nélkül folyt.

Skrzynecki négyízben alkotott oszlopokat a 8. zászlóaljból s vezette őket rohamra az ellenség ellen. Néhány száz lépésnyire a hídtól, a híd és a töltés közti darabon olyan harc fejlődött ki, amelyet csak mészárlásnak lehet nevezni. Az utolsó támadás annyira kifárasztotta a lengyel gyalogosokat, hogy az orosz ütegek tüzeiben már aligha lehetett volna őket új támadásba vinni.

Már közeledtek az ostrołękai orosz oszlopok, közülük néhány zászlóalj már a hídon túl volt. Ugy látszott, a harc befejezéséhez közeledik.

Skrzynecki már csak a 2., 6. és 12. gyalogos hadosztály roncsaival rendelkezett, ezenkívül a nagyon megfogyatkozott lovascsapatokkal és néhány üteggel, de ezek az ütegek már aznap nem szólaltak meg.

A lengyel seregnek azonban még volt egy teljesen érintetlen ütege, melyről Skrzynecki a harc hevében tökéletesen megfeledkezett.

Néhány versznyi távolságra a harc színhelyétől, a Narew mögött félkör alakban emelkedő dombokon túl Pułtusk irányában folyik egy kicsi folyócska, az Omulew. Ennek a folyónak a túlsó oldalán, Olszewo falu közelében, várakozott Bem 12 ágyúja. Az üteg parancsnoka egész nap türelmetlenül várta a fővezér intézkedéseit. Már kétízben küldött parancsért a főparancsnokhoz, de eredménytelenül, mert a futárjai valahol elvesztek. Ujból elküldte tehát a segéd tisztjét. Észrevette, hogy a lengyel ütegek hosszabb idő óta hallgatnak. Megsejtván, hogy katasztrófa történhetett, úgy határozott, hogy a parancsot be sem várva, segítségül siet. Ebben a pillanatban habzó lován odaért az adjutánsa és elfúló hangon jelentette, hogy „katasztrófa történt, a mieink visszavonulnak, az orosz katonaság tömege már itt özönlik, nincs vezérkar, nincs vezér”. E hiób hírre

villámgyorsan repült előre Bem ütege. Legfőbb ideje volt, mert a lengyel katonákat elfogta a kétségbeesés, az orosz gyalogsági tömegek pedig kérlelhetetlenül nyomultak előre.

A lengyel jobbszárny felől porfelhő kerekedik, a porból izzadt löfejek bontakoznak ki. Minden szem arra irányul: azt hiszik, hogy a lengyel lovasság indít új támadást. Pedig Bem ütege ez. És ebben a pillanatban az ellenséges gyalogság közvetlen közelében az üteg tüzelőállásba helyezkedik s a következő percben gyilkos ólomeső söpör végig az ellenséges gyalogság sorain. Ötször, hatszor ismétli meg Bem ütege a sortűzet. Csodálatos hidegvérrel végrehajtott mozdulat volt ez, mely meghozta a kívánt eredményt: az ellenséges gyalogság megtorpant és nemsokára az orosz trombiták visszavonulót fújtak. A cári tüzérség hiába feszítette meg minden erejét, hogy megsemmisítse a pokoli üteget, mindössze annyit ért el, hogy a saját gyalogságába lődözött.

Bem ostrolekkai szereplésének nagy jelentőségét kellőképpen értékelte eddig is a világ. Minden hadtörténeti munka kiemeli Bem személyi hősiességét, mely a véres csata résztvevőit is bámulatra ragadtatta és rámutatnak e hősi fellépés egyenes következményeire is: ennek volt ugyanis köszönhető, hogy a megtépázott lengyel hadsereg elkerülte a teljes összeomlást. A gyalogság visszavonulása után ugyanis a lengyel sereg is fellélegezhett. Ágyúharc következett. A többszörös fölényben lévő cári ütegek ki akarták puhatolni Bem ütegét, hogy megsemmisítsék. De Bem megtévesztette őket, mert ahelyett, hogy ágyúit egy állandó helyre állította volna, egyik állásból a másikhoz szaladt, rendezte az ágyúkat, csoportosította őket s egyik pillanatban a homokos dombokról szórta golyóit az ellenségre, majd a partmenti füzesből, hol a híd közepét, hol a parti ütegeket célozva. Hatalmas bravúr volt, látta a katonaság is, nemsokára ezernyi torok kiáltotta: Éljen Bem! A fővezér a hadsereg megmentéséért még ott, a csata közben nevezte őt ki ezredesnek.

Lassan lehullott az éj, az ágyútűz fokozatosan elhalt, majd beállt a teljes csend. Most látszott meg, hogy milyen hatalmas hatása volt Bem tüzérségi tűzének: a part mentén, a hídon hullák hatalmas tömege hevert. Dibics kénytelen volt visszavonulni a folyó balpartjára. Félóráig tartott mindössze Bem ágyúinak tusája az ellenséges tüzérséggel. 10 ágyú harcolt 62 ellen. Amikor Bem ütege megszólalt, Dibics a vezérkar kíséretében éppen a Narew jobbpartjára ment, hogy a helyzetet saját szemével tekintse meg és a 3 elfoglalt ágyút a balpartra vitesse. Bem hatalmas bátorságának nagy része volt abban, hogy a tüzérségi tűz elhalkulása után Dibics lemondott a gondolatról, hogy a meg-

vert lengyel sereget még aznap üldözze, sőt a marsall az első órákban vesztesnek érezte magát s csak később jött rá, hogy a lengyelek semmiféle erősítést sem kaptak, csak Bem ütege tizedelte meg a hídra előretörő katonáit. Ezután már nem volt kedve az üldözéshez.

Jabłonowski kapitány, akinek igen fontos szerepe volt Bem ütegének remek helytállásában, elmondja, hogyan került sor Bem ütegének bevetésére. Kraszewski őrnagy, a fővezér adjutánsa a harc utolsó szakaszában kijelölte Jabłonowski kapitány félütegének helyét. A kapitány éppen el akarja foglalni a kijelölt helyet, amikor odalép hozzá Bem: „Kapitány, mit akar kezdeni ágyúival biztosíték nélkül?” — kérdezi. Majd, amidőn hallja, hogy Kraszewski rendelkezett így, megparancsolja Jabłonowski-nak, hogy egyesüljön az üteg többi részével. „Mit kezdene, kapitány úr, négy ágyúval, ilyen erős ágyútűzben? Megyek a törzshöz és elintézem, hogy az egész üteget harcba lehessen vinni.” Ezzel elment, Jabłonowski pedig csatlakozott az üteg többi részéhez, mely Skarzyński tábornok parancsnoksága alatt az Omulew tulsó oldalán várakozott. (Hat lovasezredből és a 4. lovasütegből állott.) Nemsokára visszatért Bem: „Gratuláljanak önmaguknak és nekem — mondta — be fognak vetni minket. Kitűnő pozíciót találtam. Megyek jelentést tenni Skarzyński tábornoknak. Kapitány, maga ügyeljen rá, hogy az üteg készen álljon!” Bem ezután Skarzyńskivel száll vitába. Skarzyński, mint a legszámasabb és legerősebb lovashadosztály parancsnoka, vonakodik kitenni embereit a biztos halálnak. „Alezredes úr felsőbb parancsra hivatkozik. Rendben van, nem is ellenkezném, ha az ágyúkkal úszva lehetne átjutni a folyón, mivel az egyedüli híd az országút mellett van, az út pedig erősen az ellenséges tűz hatáskörébe esik, úgyhogy alezredes úr aligha tudna ütegeivel átmaszírozni rajta.” Mire Bem kijelenti, hogy a mocsaras, de sekély Omulew folyón igenis át lehet kelni. Jabłonowski kapitány példájára hivatkozik, aki egy félórával ezelőtt négy ágyújával átkelt az Omulewen. A tábornok, erre engedélyt ad, az üteg mellé 2 lovasszázadot osztanak be. A tulsó parton azután Bem semmiféle állásba nem vezette az üteget, hanem egyenesen arra a helyre sietett, ahol a fővezér állt kisszámú törzskarával, majd parancsot adott, hogy az üteget állítsák a törzskar baloldalára. E hely a lengyel hadsereg egész vonalának központjában állott. A lengyel tüzérség ekkor már teljesen elhallgatott, a környékbeli dombokon ott álltak az ezredék oszlopokban, de a katonák fáradtak és kedvetlenek voltak. „Ebből a távolságból már a legerősebb tábori kaliber sem volt képes ártani az ellenségnek. Azon a bizonyos szerencsétlen

síkságon Ostrołęka és a mi táborunk között húzódott szét a mi csatárláncunk, sűrűn hullottak a mi katonáink, a nagyobb-számú orosz csatárok lövéseitől. Ez utóbbiak száma többezer volt. E pillanatban az ellenséges ágyútűz gyengén és ritkán szólt. Csatárláncunk visszavonult, úgyhogy a vezérkar és a mi ütegünk egyaránt ki volt téve a rendkívül sűrű puskatűznek. Méhrajként fűtyültek körülöttünk a golyók, néhány ágyúkezelő tüzér megsebesült, habár előzőleg parancsot kaptak rá, hogy feküdjének a földre. A gyalogostűz egyre erősödött és közeledett felénk. Végre a fővezér belefáradva e feszültségbe, odahívja Bem alezredest és azt mondja neki: „Indítsa előre az ágyúkat, adjon tüzet, űzze el őket!”

Csak erre várt Bem. Nyomban odafordult ütegéhez s megparancsolta Jabłonowskinak, üljön lóra s indítsa az üteget arra a helyre, amelyen Bem fog állani. „Az üteg elindult, nézem, hová vezeti az ágyúkat, látom, hogy nemcsak a mi csatárainkon halad túl, hanem az orosz csatárláncon is, már mögöttük áll és az orosz oszlopok felé tekint, melyek a hid felől nagy tömegben közelednek. Ma sem értem, hogyan lehetséges az, hogy nem sebesült meg, hogy nem maradt ott holtan. Amint az orosz csatárok észrevették mozgásunkat, megkettőzték tüzüket. Odavezettem az üteget, ahol az alezredes áll... Mozdulatunk túl gyors volt, az oroszok közé kerültünk. Mi előre ügetünk, ők pedig ugyanabban az irányban sietnek, az ágyúközökben, a sajátjaik felé. Egynek sem jut eszébe ránk löni, vagy szuronnal nekünk támadni, a mi ágyúink is hallgatnak. Messziről nézve úgy fest, mintha leállt volna a támadásunk. Rohanok Bemhez. Hova áll-jak? „Ide.” — „De alezredes úr, inkább előbbre, itt a golyók el-találnak.” „Nincs elég fedezetem” mondja Bem s az üteghez for-dul. „Stoj! Odprzodkuj!” vezényel. Frontunk ferdén állt, bal-szárnyunk közelebb volt az orosz oszlopokhoz. Nagy csend követ-kezett. A csatártűzet elhárítottuk mozdulatunkkal, az orosz osz-lopok megálltak, tüzéségük nem lőtt. Ekkor Bem parancsot ad: „Jobbról tüzelj!” Amint párszor lőttünk, az orosz tüzéség egész vonala viszonzta a tüzet.”⁴²

Az oroszok ágyúi már nem egyenkint lőttek jobb felől kezdve, hanem sortűzeket adtak le, mint amilyen sortűzeket csak a katonai parádékon szokás leadni. Bem 10 ágyúja s a többi lengyel ütegek maradványai a sík területen könnyű célpontot nyújtottak az ellenségnek. „Soha ilyen kis területen egy pontra nagyobb számú ágyút és lövedéket még nem összpontosítottak”

⁴² Jabłonowski i. m. 47. l.

— mondja jellemzésül Jabłonowski kapitány művében.⁴³ Az ágyúk olyan óriási füstöt és akkora porfelhőt idéztek elő, hogy az üteg körül teljes sötétség lett, két lépésre sem lehetett látni. Jabłonowski kapitány ledobta az egyenruháját, tölténytáskáját, az elesett tüzer helyébe lépett s maga töltött és lőtt. A bravúros fellépés megmentette a lengyel sereget. Az orosz osztagok és csatárok támadásának célja ugyanis az volt, hogy utat nyissanak a híd előtt a lovasság számára az átkeléshez. Az orosz gyalogság nagy része átkelt a hídon, de nem tudta oszlopait kifejleszteni s így megakadályozta saját lovasságát is abban, hogy átjusson a másik oldalra.

A félórai harcban Bem ütege 300 lövést adott le. A 12 darab hatfontos szörnyű vérfürdőt rendezett a cári zászlóaljok sorai-
ban, melyek a gyilkos tűz hatása alatt a földre vetették magukat. A folyón túli egész orosz tüzérség ellene koncentrált a tüzet s Bem emberei, lovai is hullottak a tűzben.

Dibics a csata befejezésének órájában már csak arra vigyázott, hogy gránátoshadosztálya megtartsa állását. Este 10 órakor vége volt az ütközetnek. A nap véres panorámájának utolsó képe: elállván az ágyútűz és füst, Bem kivont karddal lovagol a harctéren, Hancz nevű trombitása kíséretében. Körülötte mélységes csend van, az ostrołękai égő templom tornya bevilágítja a tájat.

Az ostrołękai csata veszteségei mindkét részen nagyok voltak. Az orosz részen a halottak és sebesültek száma: 172 tiszt, 4700 katona. A lengyelek vesztesége: 255 tiszt, 9000 katona, ebből 2100 fogoly és 3 ágyú. A lengyel gyalogos tisztikar fele odaveszett, a legénység egyharmada, Skrzynecki azt írta a kormánynak, hogy minden elveszett.⁴⁴ Bem ütegének vesztesége: sebesült 1 altiszt, 8 katona, elesett egy tiszt, 4 katona, 8 hátas és 7 hámos ló.

Este 11 órakor Skrzynecki haditanácsot tartott, Prądyński javaslatára elvetették azt a tervet, hogy Ostrołękánál további ellenállást fejtsenek ki, hiszen az a veszély fenyegetett, hogy reggel az oroszok tisztába jönnek a sereg igazi helyzetével. nagyszámú lovasságukat utánuk küldik s a szétszéledt lengyel csapatokat nem lehet többé összegyűjteni. Prądyński azt javasolta, hogy erős állást építsenek ki s várják meg Giełgud hadosztályát, mely Łomża felől útban volt. Közben szedjék össze a szétszéledt csapatokat, a sereg vezetését vegye át Giełgud s az ő feladata legyen az, hogy az oroszokat a Narewnél feltartsa. Skrzynecki célja egész más volt: minél hamarabb el akarta érni

⁴³ Jabłonowski i. m. 48. l.

⁴⁴ Puzyrewski i. m. II. 69. l.

Varsót. Megkérdezte a tábornokokat: elfogadhatnak-e másnap egy csatát. A felelet az volt, hogy ez lehetetlenség. A válasz kapóra jött a generalisszimusznak, megparancsolta Łubieńskinek a visszavonulást. Mint mondotta, enged az általános meggyőződésnek.⁴⁵

A május 27-i haditanácson résztvettek: Rybiński, Prądziński, Skarzyński, Turno, Łubieński, Dembiński tábornokok, Bem, Zawadzki és Konarski őrnagyok. A tábornokok nagy része attól tartott, hogy ha a lengyel sereg Ostrołękánál időt veszít, esetleg lekészheti a Varsó felé való visszavonulás alkalmát: Dibics Ostrołękánál előretör, átlépi a Bugot és a sereget elvágja Varsótól.

A fővezérség tehát úgy döntött, hogy a sereg visszavonul Varsóba. Krukin és Naklyn keresztül, mocsaras mellékutakon menekült az éj sötétjében Rózan felé. Dibics értesült a visszavonulásról, de nem adott parancsot az üldözésre. Előbb hadserege ellátását akarta megszervezni. A lengyelek Prága felé tartottak. Puzyrewski szerint ez is hiba volt: okosabb dolog lett volna a Narew jobbpartján visszavonulni és Modlinnak tartani, ahol ismét 50.000 embert lehetett volna összegyűjteni.⁴⁶ Dibics május 20-ig Ostrołękán maradt. Június 10-én Pułtusk alatt váratlanul meghalt. Utóda Paszkievics lett.

Felmerülhet a kérdés, mi lett volna akkor, ha ekkor Dibics a széthullóban lévő lengyel hadsereg ellen egy erős nyomást fejt ki? Ha minden erejével átkel a folyó jobbpartjára és Pahlen hadosztályával egyesülve megtámadja a lengyeleket, mielőtt még ezeknek idejük lett volna soraikat rendezni, minden bizonnyal bekövetkezhetett volna a katasztrófa.⁴⁷ Hogy az oroszok másnap passzívak maradtak, annak részben az az oka, hogy Dibics marsall nem volt tisztában azzal, hogy milyen erőkkal is rendelkezik a lengyel hadsereg. A terület egyenetlensége, az erdő elfedte a lengyelek valódi állapotát. Dibics semmit sem mert kockáztatni. Pedig az ostrołękai csata végén erős lengyel hadseregről már szó sem lehetett; az ütközet után csak néhány zászlóalj és néhány lovas ezred állott kéznél — ez volt Skrzynecki egész ereje.

Az ostrołękai csata óriási anyagi veszteséggel járt mindkét félre. Pahlen és Sahovszkoj hadtestei, a lengyel gyalogság 3 hadosztálya megtizedelve. Az oroszok és a lengyelek bámulatos hősiességgel harcoltak. Orosz részről megsebesült Manderstern tábornok, lengyel részen elesett Kamiński. Stanisław Barzykow-

⁴⁵ Puzyrewski i. m. II. 67. l.

⁴⁶ Puzyrewski i. m. II. 77. l.

⁴⁷ Puzyrewski i. m. II. 65. l.

ski írja, hogy az ostrołękai csata a hadiművészet szempontjából nem volt nagyon érdekes, de a kiömlött vér, az elesett embertömegek szempontjából a legelső csaták közé tartozik.⁴⁸

A gyilkos csatában Bem igazi hősként viselkedett. Tisztában voltak ezek már a kortársak is. Prądzyński emlékiratai az elragadtatás hangján számolnak be Bem helytállásáról,⁴⁹ és ugyanez az elismerés nyilatkozik meg rögtön a csatát követő napon abban a beszámolóban, amelyet a fiatal Zamoyski küldött nagybátyjának, Czartoryski hercegnek Serockból: „*Habár számunk oly kicsiny volt és a csata annyira váratlanul következett be, erőink szét voltak forgácsolva, a híd megsemmisítésére vonatkozó parancsot nem hajtottuk végre és olyan siralmas állapotban voltunk, a csata néhány utolsó órájában 3—4 üteg maradványa és Bem hősi ütege egymagukban tartották fel sikerrel egy egész hadsereg s az ellenséges tüzéség nyomását.*”⁵⁰

Megkezdődött tehát a lengyel hadsereg visszavonulása.

Bem lovasütege is Varsónak vette útját. Rossz hangulatban az elszenvedett vereség lesújtó emlékével. Bem Varsóig le se szállt a lováról. A visszavonuláskor az ütege a hátvédnél volt beosztva. Szomorú hangulatban menetelt a sereg Pułtusk—Serock—Varsó irányában. Bem üteget Varsóból, ahol a lakosság virágosövel fogadta a hős vezért és derék tüzéreit, Kampinoska pusztán át Modlinba vezényelték, ahol táborba szállt. Ott állomásozott Skarżyński tábornok egész lovas hadosztálya. Itt 10 napi pihenőt rendeltek el a seregnek.

Bem ekkor már ezredes volt, a *Virtuti Militari* aranykereszt lovagja és a lengyel tüzéség parancsnoka.

Az egyszerű paraszti katonákkal való együttérzése, a velük való törődése megmutatkozott most, e nehéz napokban is, amikor Bem nevét a dicsőség övezte, de a lengyel hadsereg a legmélyebbre süllyedt, rossz hadvezéreinek hibájából. Az ostrołękai

⁴⁸ Stan. Barzykowski: *Historia Powstania Listopadowego*. Poznań 1883. 51. l.

⁴⁹ „Cependant la nuit approchait; dix pièces d'artillerie légère, commandées par Bem, étaient arrivées avec la cavalerie. Le Général en Chef les dirigea contre la masse de l'infanterie russe, au moment où le maréchal traversait le pont entouré de son état major. Bem s'avança avec ses pièces jusqu'à demi-portée sous la protection des nombreux tirailleurs, restes de l'infanterie polonaise; il dirigea son feu avec un sang froid admirable et fit des ravages si effrayants dans la masse serrée russe qu'elle fut forcée de se replier en partie en ville et en partie jusque sur les ponts”. Prądzyński emlékiratát lásd Puzyrewski i. m. III. 229. l.

⁵⁰ Zamoyski Ostrołękáról máj. 28. *General Zamoyski 1803—1868*. II. Poznań 1913. 244. l.

vereség után sem feledkezett meg Bem a csata igazi hőseiről, a sok szegény parasztemberről, az üteg bátor tűzéireiről, akiket odahaza a földesúri robot hajtott igába s akik bátran, kitartóan verekedtek a csatában, valójában azonban azt sem tudták, hogy miért is küzdenek. Bem a csata után Skrzyneckitől 4 katonai keresztet kért a négy legjobb katonája számára. Skrzynecki megtagadta a kérést, mondván, hogy vesztett csatáért nem osztogat kitüntetést, közben jobbra-balra osztogatta őket az úri gyerekeknek a különféle multságokon, a prágai parádékon. A parasztok számára azonban nem adott kitüntetést.

Skrzynecki magatartása, rossz hadvezetése csak lassan ment át a köztudatba, de az elégedetlenség nőttön-nőtt vele szemben s egyre többen követelték a fővezér leváltását. Skrzyneckinek azonban még módja volt arra, hogy bűneinek számát újakkal gyarapítsa. Dibics marsall halála után (kolerában halt meg) Paszkievics, az új vezér kiadta a parancsot: minden erővel el kell fojtani a felkelést. 54 ezres seregével (318 ágyú, 6500 szekér) Osiek alatt átkelt a Visztula balpartjára anélkül, hogy Skrzynecki a legkisebb mértékben is megzavarta volna ezt a hadmozdulatot. Hallatlan esemény ez a hadtörténelemben! Ezzel Skrzynecki maga könnyítette meg az orosz hadsereg további útját a Visztula balpartján, egyenesen az ország fővárosa, Varsó felé.

A fővezér elleni támadások azonban egyre sűrűbbé váltak, úgyhogy végülis a szejm a kaliszi liberális képviselők és a haladó Hazafias Társaság (*Towarzystwo Patriotyczne*) tagjainak nyomására 1831 július 23-án hozzájárult a haditanács összehívásához. Ennek volt a feladata, hogy a fővezérrel egyetértve, a továbbiakat megbeszélje.

A Varsóba való visszavonulás után Bem, mint a tűzérység parancsnoka, nagy erőfeszítéseket tett, hogy a parancsnoksága alatt álló fegyvernemet ismét a régi színvonalra állítsa vissza. Az ostrołękai csata előtt ugyanis a tűzérység volt a legjobb fegyvernem a lengyel hadseregben. A tűzérység Ostrołękánál 1500 lövést adott le.⁵¹ A régi tűzérek közül azonban sokan elesetek, különösen érzékeny veszteséget szenvedett a tűzérység tisztekben. Bem gondja tehát az volt, hogyan lehetne a régi tisztek helyébe minél előbb jól képzett, fiatal tűzértiszteket állítani. Nem az úrifíúk gyors előléptetésére törekedett, tudta, hogy a háborúban ezeknek nem sok hasznát veszi, hanem a nép egyszerű fiait szerette volna tisztekké előléptetni, persze, a megfelelő szakképzettséggel, hozzáértéssel.

⁵¹ Gembarzewski i. m. 1095. l.

Július 21-én Bem előterjesztést tesz Skrzynecki fővezérhez. Kifejti benne, hogy mióta a hadjárat megindult, a felső tűzér-ségi iskola („szkola aplikacyjna”) feloszlott és a fiatalság, amely a katonai tudományok és a matematikai-fizikai tudományok iránt hajlammal rendelkezik, nem juthat megfelelő oktatáshoz. Az egyetemi ifjúság nagy része csatlakozott a felkészítéshez és a tűzér-ség keretében kapott beosztást. Szükséges, hogy ezeknek az előléptetését szigorúan a szakképzettség elsajátításához kös-sék. Bem azt javasolja a fővezérnek, hogy 2. osztályú kapitányig egyetlenegy tisztet se lehessen előléptetni, mielőtt az arra kije-lölt vizsgáztató bizottság előtt le nem vizsgázott a katonai tudom-ányokból, a matematikából és a kémiából. A jelentkezők közül a letehetségesebbeket kell kiválogatni, ezeket kell vizsgára eresztetni s ezen az úton gondoskodni arról, hogy jól képzett, fiatal tiszteket nyerjenek.⁵² A fővezér július 24-én írott válaszá-ban egyetért Bem javaslatával. Ami Bemnek azt a kérését illeti, hogy Chłapowski tábornoknak csak 2. osztályú kapitányig le-gyen joga kinevezni tűzér-ségi tiszteket, a fővezér erről a tábor-nokot a legközelebbi alkalommal értesíteni fogja.⁵³ Július 24-én Bem javasolja a fővezér-ségnek, hogy mind a lovas- mind a gya-logtűzér-ség külön tiszttikarral rendelkezék. A fővezér július 28-i válaszában ezt a javaslatot is helyesnek találta.⁵⁴ Július 27-én Bem előterjesztést tesz arra, hogy ezentúl a lovastűzér-ségi ágyúkat hat lovat fogjanak be. A fővezér eleget tett a kérésnek, felhívta a Hadi Bizottságot (*Komisja Wojny*), hogy 84 lovat bo-csásson Bem rendelkezésére fogatokkal.⁵⁵ Július 30-án Bem tájékoztatást ad ki a tűzér-ségnek az előléptetések módjáról. Közli, hogy senki sem léphet elő ezután a szükséges vizsga leté-tele nélkül. A vizsga mellett azonban szükséges az előléptetés-hez a parancsnok bizonyítványa arról, hogy az illető hogyan vi-selkedik a szolgálatban, milyen lelkesedéssel vett részt az eddigi harcokban. Az egyetemet, politechnikumot, bányászati főisko-lát végzeteknek nem kell vizsgázniuk.⁵⁶

Figyelemreméltó Bem augusztus 3-án kelt javaslata, me-lyet a Hadi Bizottságnak (*Komisja Wojny*) terjesztett elő. Augusztus 1-én a Bizottság arról értesítette Bemet, hogy a lovas-tűzér-ség számára Varsóban intézetet létesítenek. Bem javasolja, hogy azokat a tűzér-ségi altiszteket, akik nem ismerik eléggé tu-

⁵² Gembarzewski i. m. 1098. l.

⁵³ Gembarzewski i. m. 1099. l.

⁵⁴ Gembarzewski i. m. 1100. lap.

⁵⁵ U. o.

⁵⁶ U. o.

dományosan e fegyvernemet s nem tudnának e téren előrehaladni, tegyék át a gyalogsághoz tisztí minőségben. Bem kérésének a Bizottság nem adott helyet, mivel — mint írja — ez elégedetlenséget váltana ki a gyalogság között, mely emiatt lealacsonyítva látná magát, ugyanakkor ez az intézkedés felbátorítaná más fegyvernemek kevéssé alkalmas altisztjeit is arra, hogy szintén a gyalogsághoz menjenek át, mivel ott könnyen tisztek lehetnek.⁵⁷

Bemnek ez a gondoskodása a hadsereg szervezéséről és elátásáról nem szűnt meg a továbbiakban sem; minél inkább közeledtek a Varsó körüli megpróbáltatások s minél nagyobb szükség lett a hadsereg jó megszervezésére, annál nagyobb buzgalommal fáradozott a sereg szervezésén. Mialatt a lengyel vezérkar egyes tábornokai, valamint Skrzynecki teljes tétlenségben várták az eseményeket, Bem a legkomolyabb szervezési munkával, a hadsereg szellemének, fegyelmének emelésével készült a döntő összecsapásra. A kompromisszum, a kiegyezés gondolata ismeretlen volt előtte.

A július 27-i haditanács Bem forradalmi magatartásának legfényesebb bizonyítékát adta. A haditanács összehívását az a szörnyű mulasztás indokolta, amely ismét Skrzyneckinek, a felkelés áruló fővezérének nevéhez fűződött. Július 12-én az orosz hadsereg a porosz határhoz ért és harcok nélkül átkelt a Visztulán. A lengyelek nem használták ki a remek alkalmat arra, hogy a meggyengült hadseregbe csapást mérjenek (az oroszoknak nem volt elegendő tüzéségük); ehelyett önként visszavonultak Plockon át Modlinba. Így július 19-én az egész orosz hadsereg átkelt a Visztula folyón s erős hídfőt állított a jobbparton. A lengyel főereg Varsóba vonult vissza, amit követett a többi lengyel csapat visszavonulása, úgyhogy az orosz hadsereg számára megnyílt a szabad összeköttetés Oroszországgal.

A lengyel főváros lakóira szörnyű hatással voltak az erről szóló hírek. Nemcsak a Hazafias Társaság fejezte ki nyíltan elégedetlenségét. Minden szem a szejmre irányult, mely június közepétől július 20-ig kis megszakításokkal tanácskozott. 25-én Niemojowski titkos gyűlést hívott egybe s ezen haditanács összehívását javasolta. A generalisszimusz adjon számot tetteiről és terveiről. Elhatározták, hogy összehívják a nemzet egyes képviselőit, a kormány jelenlévő tagjait, a főparancsnokot, a tábornokokat. Július 27-re tűzték ki a haditanács napját, meghívták Krakkó, Sandomierz, Kalisz, Lublin, Plock, Mazóvia és Podlach, Augustów, Podolia és Kiev követeit. A tábornokok közül Lu-

⁵⁷ Gembarzewski i. m. 1101 l.

bieński, Małachowski, Ramorino, Chrzanowski, Prądyński, Sierawski, Węgierski, Kołaczkowski kapott meghívót, meghívták Morawski hadügyminisztert és Bemet — mint az egész tüzéség parancsnokát.

Ott voltak Skrzynecki hívei és ellenségei. Ellene voltak a kormány tagjai közül Niemojowski és Lelewel, a követek közül Chmelnicki, Zwierkowski, B. Niemojowski és Olizar, a tábornokok közül Prądyński és Sierawski. Változatlanul a fővezér mellett állott Czartoryski és Barzykowski, a képviselők közül Węzyk, Małachowski és Luniewski, a tábornokok közül Tomasz Lubieński, Chrzanowski és Morawski.

A gyűlésen egyesek számon akarták kérni Skrzyneckitől elkövetett hibáit, de Skrzynecki hívei szembeszegültek ezzel a törekvéssel. Az volt a kérdés: hivatva vannak-e a követek arra, hogy ítélkezzenek a fővezér lépései felett? Végül a többség úgy döntött, hogy számonkérés helyett rátérnek a tervekre. A küldöttek sorban kérdéseket tettek fel a fővezérnek. Arra a vádra, hogy az oroszokat egyetlen lövés nélkül engedte át a Visztulán, Skrzynecki azzal érvelt, hogy Napoleon szerint „*az ellenséget sohasem lehet megakadályozni abban, hogy átkeljen egy folyón, ha akar*”. Skrzynecki olyan hazug módon, akkora páthosszal beszélt, hogy még elleneinek egy részét is sikerült megtevesztenie, s volt ellenségei közül is melléje álltak néhányan. Csak Chmelnicki, Niemojowski és Olizar tartották fenn vádjait.

Végül megkezdődött a tábornokok megbeszélése, Morawski és Lubieński kijelentették, hogy a seregnek csak 28 napra van élélme, ezzel szemben Bem közölte a haditanáccsal, hogy három csatára elegendő lőszer áll rendelkezésre. Erre a hírre a tábornokok egymás után annak a véleményüknek adtak kifejezést, hogy ha a sereg be hagyja magát zárni Varsóba, akkor éhen kell pusztúlnia, viszont ha sokáig késlekednek, az orosz hadsereg erősítést kap a litvánoktól. Eppen ezért döntő csatát kell vívni.⁵⁸ Chrzanowski tábornok megpróbált kishitűséget kelteni a tábornokok között, alkudozásokat javasolt az orosz hadvezetőséggel. Skrzynecki is amellet kardoskodott, hogy nem lehet a haza sorsát egy kártyára feltenni. Végül a gyűlés meghozta a döntést: „*A generalisszimusz induljon el azonnal és ahol az ellenséget találja, vívjon csatát vele.*”

Július 27-e és 31-e között Skrzynecki minden eszközzel szabotálta a haditanács döntését. Ezzel a lengyel vezérkar elmulasztotta az utolsó alkalmat arra, hogy a Bzura előtt csatát vívjon. Kołaczkowski tábornok, akit Skrzynecki július 28-án neve-

⁵⁸ Spazier i. m. III. 229. l.

zett ki (Prądyński helyére) főszállásmesternek, nem tudott elég eredménnyel szembeszállni Skrzynecki halogató taktikájával.

Igy következett be az, hogy a lengyel sereg július 30—31 közti éjjelen kiürítette Łowiczot. 31-én jelentés érkezett arról, hogy az orosz hadsereg három oszlopban Sochaczew felé közeledik s minden bizonnyal Łowiczot és Bolimówot akarja elfoglalni.

Július 31-én Skrzynecki kénytelen volt újból összehívni a haditanácsot, mely Bem erélyes érvelésének hatása alatt úgy döntött, hogy támadást indít Sochaczew ellen s egyben megszállja Łowiczot. (A haditanács még nem tudta, hogy ez az oroszok kezén van.)

Augusztus 1-én a sereg elindult Varsóból, de Skrzynecki még mindig azon fáradozott, hogy elkerülje a csatát. Augusztus 2-án a lengyel hadsereg — 65 zászlóalj, 81 lovasszáhad és 132 ágyú — Sochaczewen állott.⁵⁹ Skrzynecki itt ismét összehívta a haditanácsot, mely Bem állásfoglalásának eredményeképpen elhatározta, hogy másnap, augusztus 3-án reggel Rybno-Kocierzów irányába végre megindítja a támadást.

Skrzynecki az utolsó pillanatban visszavonta a támadási parancsot!

Augusztus 8-án volt a bolimówi haditanács, melyen Bemnek ismét alkalom nyílt arra, hogy állást foglaljon a támadás azonnali megindítása mellett.

Paszkievics serege Łowicz körül állott, a Bzura két partján. Körülbelül 50.000 főt számlált s ebből 14.000 volt a lovas. A lengyel sereg ezen a napon a Rawka-Bzura menti vonalat tartotta Grabiától Sochaczewig. Több, mint 40.000 emberből állt s ezek között 8000 lovas volt. A haditanács, melyre Bemet is meghívták, arról tanácskozott, hogy folytassák-e ilyen körülmények között a harcot. Kołaczkowski, Prądyński, Umiński, Łubieński és Bem azon a véleményen voltak, hogy a Bzura balpartján kell megindítani a támadást. A tisztek más része a támadás ellen nyilatkozott. Köztük volt Chrzanowski, Małachowski, Skarzyński, Ramorino, Milberg és Jagmin.⁶⁰

A támadás hívei közül Kołaczkowski azt fejtegette, hogy ha a lengyel hadsereg most visszavonul, akkor Paszkievics a mostani erős łowiczi állásában megvárja az útban lévő erősítéseket, seregét megnöveli 80.000 főre s azután ezzel az erővel rácsap Varsóra. Így nemcsak csatát nyer, hanem egyetlen győzelemmel a háborúnak is véget vet. A visszavonulás következtében előállott helyzetben az ellenség fogja diktálni a lengyel sereg minden

⁵⁹ Tokarz i. m. 494. l.

⁶⁰ Tokarz i. m. 498. l.

mozdulatát. Kołaczkowski egyúttal előterjesztette a Bóg bal-partjáról Łowicz ellen intézendő lengyel támadás tervét, mely azon alapult, hogy az oroszok augusztus 6-án erejük nagy részét átszállították a jobbpartra és a balparton már csak gyenge erők állanak.⁶¹

Szkeptikusabban látta a győzelem esélyét Prądzyński, mégis a Bzura balpartján indítandó támadás mellett érvelt. A borulató Umiński a nemzeti becsület megmentése érdekében javasolta a támadás megindítását. Skarzyński, Małachowski Varsóba akartak visszavonulni, Chrzanowski és Jagmin pedig egyenesen az ellenséggel való alkudozást javasolták.⁶²

Ezután Bemet szólították be, mint a tüzérség parancsnokát. Az ő nyilatkozatát így örököltette meg a szejm jegyzőkönyve.

„Nem lehet feltételezni, hogy az ellenség meg akarna bennünket támadni, mielőtt meg nem érkezik Rüdiger hadteste, mely Jozefów alatt átkelt a folyón és mielőtt meg nem érkezne Litvániából Kreutz hadteste. Ezesetben ugyanis az ellenség kétszer olyan nagy erővel rendelkezik, és rákényszerít bennünket arra, hogy Varsó alá vonuljunk vissza s ott az árkokban védekezzünk. Ha megtámadna bennünket azzal a céllal, hogy elfoglalja Varsót, most valóban megverhetjük őt, de ezt nem kell megtenni, mivel, ha Varsót körül tudja zárni, a várost kiéheztetés útján kapitulációra kényszeríti. Abban az esetben katonaságunknak el kell hagynia Varsót és átkelve a Visztulán Litvániába és Volhíniába kell magát vetnie, hogy létét meghosszabbítsa... Legkisebb kétség sem lehet affelől, hogy most, midőn majdnem egyforma erőink vannak, de a hadseregünk szelleme hasonlíthatatlanul jobb, mint az ellenségé, a csatát megnyerjük. A főhadsereget, miután megvertük, ki kell űznünk egészen a porosz határon túlra, hadseregünk másik felét pedig Rüdiger és Kreutz ellen kell fordítanunk, amennyiben ezek az általunk megnyert csata után még előre akarnának nyomulni, ami egyáltalán nem valószínű. Tehát egy rajtaütéssel megsemmisíthetjük Oroszország egész erejét és megnyíluk előttünk az út Litvániába és Podoliába, hogy megszervezzük az ottani provinciákat. Mint katonának, figyelembe kell vennem azokat a következményeket is, amelyekkel egy elvesztett ütközet járna. Vereség esetén visszavonulunk a varsói sáncokba, s habár néhány ezer emberrel kevesebben leszünk, mégis elég erőnk lesz arra, hogy megvédjük Varsót s a fővárost nem engedjük elfoglalni mind-

⁶¹ U. o.

⁶² Dyariusz Sejmu z roku 1830—31. Kraków 1907—1912. Wyd. M. Rostworowski. VI. 338. l. — Tokarz i. m. 499. l.

addig, míg élelmiszerünkéből ki nem fogyunk. A legrosszabb, ami velünk történhetik, az, hogy Varsó elesik, katonaságunk pedig kivonul onnan, akárcsak az első esetben.”⁶³ Ami a támadás részleteit illeti, Bem erre vonatkozólag annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy a Bzura folyó balpartjáról kell megindítani a támadást, a jobbpart akadályai miatt. Rendbe kell hozni a hidakat, a hadsereget Kozłow alatt két vonalban kifejleszteni, gondoskodni tartalékokról.

Bemnek az az okoskodása, hogy Paszkievics nem támad addig, míg segédcsapatai meg nem érkeznek, teljesen helytálló volt. Paszkievics a támadó harcmozdulatot sürgető Toll-t különböző mozdulattal utasította el. Mint mondotta, az orosz hadsereg 40.000 főnyi gyalogsággal Varsót úgysem tudja bevenni. „Mit hozna nekünk egy győzelem? A lengyelek, ha megverik őket, visszavonulnak Varsóhoz, nekünk pedig itthagynak néhány ezer sebesültet. Várjuk meg inkább Kreutz-et”.⁶⁴

Bem tehát teljes nyíltsággal és határozottsággal foglalt állást a támadó hadviselés elve mellett. Augusztus 9-én, a bolimówi haditanácsot követő napon meghívták őt a szejm tanácskozásaira. A fővezér álláspontja ismeretes: várakozni s azután visszavonulni Varsó erődítményeibe. Bem itt is a támadó hadviselés előnyeit hangoztatta. A támadás lehet egyszerű roham (attaque), de történhetik ügyes manőverezés segítségével is. Kijelentette, hogy ezelőtt néhány nappal még előnyösebb lett volna elkezdeni a támadást. A leghatározottabban ellenzi a visszavonulást, ami nyílt bevallása lenne annak, hogy a hazát elveszettek tekintjük. A katonaság harcolni akar, kivéve talán a magasabb rangú tiszteket. A támadó hadműveletről alkotott nézetével összefüggésben kijelenti, hogy amennyiben a fővezér ezzel ellentétes állásponton van, akkor le kell váltani őt, mert az egész nehézséget a vezetésben látja („całą trudność w wyborze widzi”) s erre vonatkozó véleményét lepecsételt levélben átnyújtja.⁶⁵

Bemnek ez az álláspontja komoly visszhangot keltett mind a haditanácsban, mind a szejmben. Skrzynecki ellenzéke mindenestre erős támogatást kapott Bem határozott állásfoglalásától. A fővezérség kérdését Bem mindenkinél nyíltabban vetette fel, egyenesen Skrzynecki leváltását követelve. Arról ugyanis szó sem lehetett, hogy a fővezér magáévá tegye Bem nézetét a támadás szükségességéről.

⁶³ Dyariusz Sejmu VI. 359. l.

⁶⁴ Tokarz i. m. 499. l.

⁶⁵ Dyariusz Sejmu VI. 339. l.

A bolimówi delegációban augusztus 11-én került napirendre a fővezérség kérdése. Hét szavazat egy ellen Skrzynecki letételét követelte. Ezután az volt a kérdés, ki legyen az új fővezér. Abban az időben került előtérbe Dembiński tábornok neve. Dembiński az előző hetekben tért vissza a litvániai hadjáratból, ahol több csatát, köztük győztes csatákat is vívott, s rövid idő alatt kapitányból hadosztály-tábornokká lépett elő. Tiszteji tanácsára úgy határozott, hogy visszatér Lengyelországba s ott folytatja a harcot. Tizennégy napig menetelt hadtestével visszafelé, csupa ellenséges helyőrség között, míg végre átlépte a Nyement. Augusztus 3-án már egy órára volt Varsótól, ahol győzelmi fogadtatásban volt része. Népszerűségéhez minden bizonnyal hozzájárult az a körülmény, hogy a másik két távolabb harcoló tábornok, Chłapowski és Gielgud átlépték a porosz határt és kapituláltak.

Hatvanhét tábornok és ezredparancsnok szavazott, ezek közül 22 Skrzynecki mellett állt ki, a többi szavazat megosztott Prądyński, Dembiński, Bem, Gus. Małachowski, Umiński és Łubieński között. Végül is Dembiński mellett döntöttek.

Dembiński megválasztása nem jelentette a haladó erők szözhözjutását a hadvezetésben. Ellensége volt a haladó irányt képviselő Hazafias Társaságnak, mint hadvezér teljesen tanulatlan volt s egy nagy hadsereg vezetéséhez hiányzott belőle minden tapasztalat. Alkalmatlanságának fényes bizonyítéka az a hadműveleti terv, amelyet augusztus 8-án terjesztett elő Skrzyneckinek, s amelyben azt ajánlja, hogy a lengyel sereg térjen ki a Bzura menti csata elől és átlépve a Visztula jobbpartjára, a kormányval és a szejmmel együtt meneküljön Litvániába, hogy ott győzelmet arasson a „rossz és iskolázatlan” orosz csapatok felett.⁶⁶

Az egyik képviselő, Wincenty Tyszkiewicz Dembiński mellett szavazott azzal, hogy Bemet tegyék melléje törzskari főnöknek (vagy Prądyńskit).⁶⁷ Javaslatát nem fogadták el, helyette a reakciós Tomasz Łubieński herceget tették meg törzskari főnöknek. Dembiński megválasztását a nemzeti kormány nem hagyta jóvá, úgyhogy a fővezérség kérdése nem oldódott meg az ő megválasztásával. A seregben a fiatalok Prądyńskit szerették volna fővezérnek s ez kétségtelenül a jobb megoldásokhoz tartozott volna, ismerve Prądyński kitűnő stratégiai felkészültségét. A nemzeti kormány Morawski tábornokot, a hadügyminisztert augusztus 16-án értesíti arról, hogy leiratot küldött

⁶⁶ Tokarz i. m. 509. 1

⁶⁷ Dyariusz Sejmu VI. 348. 1.

Prądyńskihoz, meghagyja neki, hogy fogadja el a fővezérséget személyes felelősséggel. Amennyiben azonban Prądyński engedetlenséget tanúsítana, abban az esetben a Nemzeti Kormány a nemzeti fegyveres erők fővezérévé Bem ezredest ajánlja és a nevére szóló kinevezést mellékelten megküldi. A levél alatt ott áll Bem kinevezése a fővezérségre augusztus 14-i keltezésel.⁶⁸

Bem megválasztása tehát, mint mondani szokás, a levegőben volt, mégsem következett be. Része lehetett ebben a kormány ellenzékének is, azoknak a haladó politikusoknak, akik Bemet fiatalsága miatt attól féltették, hogy a fővezéri helyre kerülve, nem lesz elég ereje ahhoz, hogy szembe tudjon helyezkedni Czartoryski és az arisztokrata politikusok befolyásával. A Hazafias Társaság tagjai, a Lelewel-féle demokrata ellenzék nem állt oda Bem mellé a maga súlyával s így végülis a hosszabb ideig húzódo fővezéri válság úgy oldódott meg, hogy a szejm kinevezte kormányelnöknek Krukowiecki tábornokot, aki azután a helyzet súlyosbodásának idején Varsó védelmét diktatórikus módon vette kezébe. Krukowiecki 1831 augusztus 22-én Bemet érdemei elismeréséül dandártábornokká nevezte ki.

3. VARSÓ VÉDŐJE

Mialatt a szejm és a kormány a fővezérsegről vitatkozott, az orosz hadsereg Blonieről Raszynba, Varsótól egy órányira nyomult előre és egyesült Rüdigerrel, aki kihasználva a lengyel hadsereg Bzura menti tétlenségét, már augusztus első napjaiban átkelt a Visztulán. Golovin Varsótól keletre Grochównál állt. A lengyel főhadsereg kezében már csak a Wolától Grochówig terjedő szakasz — összesen egy negyed mérföld — volt.

Krukowiecki augusztus 19-én haditanácsra hívta össze azokat a lengyel tábornokokat, akik a július 29-i haditanácson is résztvettek. Feltette nekik a kérdést: milyen intézkedéseket tegyenek a veszélyes helyzetben? Krukowiecki és vele együtt Chrzanowski azt javasolták, hogy Blonie és Varsó között legyen a csata, habár tudták, hogy ez a rossz terep miatt lehetetlenség. Dembiński javaslata az volt, hogy el kell hagyni a fővárost és Litvániába kell vonulni. Umiński a csata ellen érvelt; szerinte a síkságon a győzelem csakis az oroszoké lehet, tekintettel ügyes lovasaikra. A sáncokban a lengyelek nagyobb reménnyel vehetik fel a küzdelmet. Nem helyeselte a főváros elhagyását, mivel

⁶⁸ Br. Pawłowski: *Zródła do dziejów wojny polsko-rosyjskiej 1830—1831. r.* Warszawa 1931. Nr. 1226

ez demoralizálólag hatna a hadseregre. Ehelyett Umiński azt javasolta, hogy jobboldalról kerüljék meg Golovin és Rosen hadtestét, akadályozzák meg, hogy Paszkievics Góránál hidat verjen s egyesülve az előbbiekkal, Siedlcéig elfoglalja az országot. Húsz-ezer főnyi hadtestet kell tehát oda küldeni, azonkívül néhány ezer lovaszt a plocki vajdaságba, az orosz összeköttetések elvágására Ostroléka és a nieszawai híd közé. Az oroszok ugyanis ezen keresztül élelmeztek magukat. Mivel ez a javaslat majdnem teljesen megegyezett azzal, amit augusztus 15-én este a táborban Prądyński terjesztett elő, s mivel Bem tábornok kezbeskedett arról, hogy Varsó a mostani erőikkel egy támadást kibír, a tábornokok többsége elfogadta e javaslatot és az elnök beleegyezett abba, hogy a sereg egy részét az egyik tábornok, pl. Dembiński vezetése alatt Litvániába vezessék. Az ülésen nem hoztak végleges határozatot, hanem felszólították a tábornokokat, hogy véleményüket írásban fejtsek ki.⁶⁹

Milyenek voltak augusztusban az erőviszonyok a fenyegetett Varsónál, melyet Bem tábornok támadó harcmóddal kívánt védelmezni? A varsói lengyel hadsereg a varsói és prágai helyőrséggel együtt az alábbi állománnyal rendelkezett: 63.145 főnyi gyalogság, 10.052 lovas, 3771 tüzér, 140 ágyú, ezenkívül a nemzeti gárdának 6500, a biztonsági gárdának 14.000 tagja volt. Így a védőereg számát összesen 100.000-re tehetjük. Az orosz sereg amely Błoniebe bevonult, legfeljebb 70.000 főnyi lehetett, erős lovassággal és 350 ágyúval. Persze az oroszok még más hadszínterekről is össze tudtak vonni erőket Varsó alá; Kreutz tábornok 25.000 főnyi hadtestével útban volt Litvániából, hogy Paszkievicssel egyesüljön. Keleten Golovin 12.000 emberrel rendelkezett, Rüdiger és Kajzarov tábornok Lublinban és a Felső Visztulánál 33.000 emberrel. Volhíniából Roth és Krasszovszkij hadtesteit várták, ez is 10.000 fő volt. Így az orosz erőt összesen 150.000 főre lehet becsülni.⁷⁰

Rüdiger tábornok augusztus 7-én kelt át a Visztulán Joze főwnál, 14 zászlóaljjal, 30 lovasszázaddal és 42 ágyúval. A vajdaságokban a lengyel erők viasszasorultak. Paszkievics nyilvánvaló célja az volt, hogy a várost bekerítse.

Varsóban pedig Krukowiecki lett a diktátor. Korlátlan hatalommal rendelkezett, habár a szejm is működött. Krukowiecki határozottan reakciós tiszt volt, félt a varsói nép megmozdulásától, félt a demokratikus köröktől és hamarosan hozzálátott, hogy bezárja a Hazafias Társaságot, amely szándékait zavarta.

⁶⁹ Spazier i. m. III. 340. l.

⁷⁰ Spazier i. m. II. 329. l.

Ő nevezte ki Dembińskit főparancsnoknak és Chrzanowskit városi kormányzónak. A város védelmi munkálatai körül a hadvezetőség bűnös hanyagságot tanúsított. Chłopicki, amikor még diktátor volt, nem erősítette meg a várost, mivel nem a csatától, hanem a kiegyezéstől várta a harc végét. Skrzynecki nem értett műszaki dolgokhoz. Maga a főváros síkságon terül el, nehezen volt védhető egy nagyobb ostrom esetén. Házai abban az időben javarészt faházak voltak, citadellája nem volt, viszont számos erődítmény védte. A lengyelek 19 verszt hosszúságú védővonalat építettek, amihez 60.000 főnyi védősereg kellett.⁷¹ A lengyel sereg összlétszáma ezt jóval felülmúlta, de súlyosan esett latba, hogy a lengyel csapatok erősen szét voltak szórva. Maga a főseereg (Umiński, Dembiński hadteste, a tartaléktüzérség Chorzewski tábornok parancsnoksága alatt) mindössze 35.000 főt és 92 ágyút tett ki. Ugyanakkor a Visztula balpartján Różycki 7000 főnyi hadtesttel harcolt Rüdiger ellen. A lengyelek elkövezték azt a súlyos hibát, hogy Varsó ostroma előtt Ramorino 20.000 főnyi hadtestét Breszt-Litovszk (Rosen VI. hadteste) ellen küldték és ezzel ezt a fontos seregrészt végzetes módon eltávolították a fővárostól. Płock vajdaságban Łubieński 4000 emberrel harcolt, Modlinban és Zamośćban 10.600 főnyi lengyel katonaság tartózkodott.

Az orosz támadás megindulására közvetlen okot Ramorino hadtestének eltávoztása adott; a védőseregnek olyan meggyengítése volt ez, amely után be kellett következnie Paszkievics támadásának. Amikor a lengyel vezérkar észbekapott és Ramorinóhoz parancsot küldött, hogy térjen vissza, — már késő volt. Ramorino már nem tudott beavatkozni a Varsóért folyó harcba. Hozzá kell fűzni, hogy Ramorino 40 ágyút vitt magával, Łubieński 8-at, Różycki hadteste pedig 6-ot. Így Varsó védelmére alig 92 ágyú maradt.⁷²

Bem tábornok a tüzérség főparancsnoka és a Varsói Védelmi Tanács tagja, nagy gonddal és lelkiismeretességgel dolgozott a meglévő tüzérség erőinek fejlesztésén. Augusztus 18-án a lovas-tüzérség javítása érdekében írt Chorzewski ezredesnek. Amikor a hadsereg Bolimówból Varsóhoz vonult, felállították a tartalék tüzérhadtestet s ezt Chorzewski ezredes parancsnoksága alá helyezték. A hadtest 5 lovasütegből és rakétásból és 2 gyalogos ütegből állt.⁷³ Augusztus 18-án Bem új rendeletet adott ki a tüzérségi park felszerelése érdekében. Elrendelte, hogy minden

⁷¹ Puzyrewski i. m. II. 295. l.

⁷² Gembarzewski i. m. 1105. l.

⁷³ Gembarzewski i. m. 1102. l.

ágyúhoz 13 lovat kell beosztani teljes felszereléssel. Pontosan előírta az ágyúkhoz tartozó szekerek számát, a tartaléklóvak számát ágyúnként. Augusztus 19-én a tüzérség útrakész állománya az alábbi volt: 126 tiszt, 3534 altiszt és katona, vagyis összesen 3660 fő, 3448 kincstári ló, 134 ágyú. Az ágyúk száma augusztus 25-én 140-re emelkedett.⁷⁴ Bem, mint főparancsnok különös gonddal törődött a Chorzewski parancsnoksága alatt álló tartaléktüzérséggel. Ez 50 ágyúból állott. Ott kellett lennie mindennütt, ahol a szükség úgy kívánta.

A varsói sereg augusztus 25-én a következő részekből állott: Umiński hadteste, Dembiński hadteste, ezen belül a Bogusławski gyalogos hadosztály, Dłuski lovas dandár, Routier 3 zászlóalja és lovassága és a tartaléktüzérség Bem alatt, az állás középpontjában, Czysténél. A balszárnyon Czyżewski, középen Umiński, a jobbszárnyon Dembiński vezényelték.

Szeptember 6-án Paszkievics Łowiczon keresztül egyetlen lövés nélkül Varsó alá érkezett. A lengyel tábornokok között az a téves vélemény alakult ki, hogy az ellenség a Mokotów (Varsó déli oldala) felől támad, itt kezdték tehát az erősítéseket építeni, de nem fejezték be. Közben az oroszok a főcsapást nyugat felől Wolára, tehát a lengyel állások kulcsára mérték. Ez meglepetés volt a lengyel vezérkar számára, mindössze Prądzyński látta tisztán a helyzetet, de ő sem tett semmit Wola megerősítése érdekében.⁷⁵

A város védelmét illetően a varsói haditanácson kétféle vélemény alakult ki: az egyiket Prądzyński képviselte, a másik véleményt a hadsereg mérnökkari tisztjei, köztük Bem tábornok. A varsói védővonal rendkívüli hosszúságára való tekintettel Prądzyński a védelemnek összébbvonása mellett foglalt állást. A tüzérségi ütegek szétszórtsága mellett, mint mondotta, teljesen lehetetlen hosszú ideig tartani az erősítmények harmadik vonalát, tehát a legkülsőbb erődvonalat, mely 18 kilométer hosszúságban húzódott. A lengyel sereg ugyanis a harmadik vonal védelme közben könnyen belebonyolódhatik a sáncok közti közelharcba s közben tüzérségi támasz nélkül marad, mert az ütegek a főerősítményeket támogatják, s az a két-három erőd („*lunettes et redoutes*”), amelyre a lengyel támadás a harmadik vonalon támaszkodhatik, semmiképpen sem pótolhatja Ramorino távollévő 20.000 főnyi hadtestét. Prądzyński javaslata tehát az volt, hogy a harmadik vonalat töröljék el és a második vonalon szervezzék meg az ellenállást,

⁷⁴ *Gembarzewski* i. m. 1104. l.

⁷⁵ *Kunz* i. m. 175. l.

nagyszámú tüzérséget vezényelve a második vonal sáncaira s ugyanakkor kéznél tartva egy tartalékot, amely kellő időben a veszélyeztetett helyekre tud majd érkezni.⁷⁶

Prądzynski álláspontját nagy mértékben befolyásolta az a körülmény, hogy a védőseregnek nélkülöznie kellett Ramorino hadtestét. Amíg ez a hadtest Varsóban volt, nem is fenyegetett közvetlen veszély.⁷⁷ Ramorino azonban Varsótól 26 mérföldre távolodott el Rosen tábornok ellen, és az oroszok ennek tudatában indították meg az előkészületeket a főváros ostromára.

Prądzynski nézetét ellenezték a mérnökök. Szerintük a harmadik erődvonal eltörlése nagy nehézségekbe ütközött volna, tekintettel az ellenség közeledére, azonkívül rossz hatást gyakorolt volna a hadsereg szellemére is. A belső vonalon való védekezés megkönnyítette volna a város lövését, valamint azt, hogy az ellenség hamarabb behatolhasson a védelem valamelyik gyengén funkcionáló pontján a város belső területeire; ennek a hatása pedig, tekintve, hogy ez esetben a védekezés egészen szűk területre szorult volna, végzetes lehetett.⁷⁸

Bem — akinek szava sokat nyomott a latban — határozottan Prądzynski ellen foglalt állást és a harmadik vonal megtartását javasolta. Felszólalásában hivatkozott gdański tapasztalataira, amelyeket 1813-ban szerzett; ekkor bebizonyosodott, hogy egy erősen kiterjedt, elnyúló erődítmény védőserege hosszú ideig sikerrel tudja sakkban tartani az ostromló sereget. Javasolja, hogy tartsák fenn a harmadik vonalat s ígéri, hogy a tartalék mozgó tüzérség minden esetben a fenyegetett szakaszhoz érkezik és lehetővé teszi, hogy ki lehessen várni a tartalékgyalogság odaérkezését. Egyben kéri, hogy neki adják a harmadik erődítési vonal parancsnokságát; ígéri, hogy megvédi azt. „Az emberek könnyen elhiszik azt, amit szeretnének”, jegyzi meg ezzel kapcsolatban emlékirataiban Prądzynski.⁷⁹

⁷⁶ Tokarz i. m. 549 l.

⁷⁷ Kunz i. m. 173. l.

⁷⁸ Tokarz i. m. 549. l.

⁷⁹ *Prądzynski emlékiratai*, Puzyrewski i. művének függelékeként. Az idézett mondat Puzyrewski III. 275. l. Ugyanitt írja Prądzynski, hogy Krukowieckinek tetszettek Bem szavai, annál inkább melléje áll, mivel Bem ragyogó képességei mindenkor nagy súlyt adtak megnyilatkozásának. Ez annyit jelentett, hogy Bem a haditanácsban nagy tekintélynek örvendett, amit katonai érdemei, tudása, bátorsága magyaráznak meg. Prądzynski, aki a haditanácsban nem értett egyet Bemmel, így ír róla e helyen: „Bem éteit non seulement brave; c'est un officier très instruit, dans son arme et d'un caractère très doux.”

Bem biztonságával a maga oldalára állította a Védelmi Tanács tagjait.⁸⁰ Neki adták a harmadik vonal erődítményeinek parancsnokságát, rendelkezésére bocsátván a tartalék-tüzérséget, amely 28 lovastüzérségi és 24 pozíciós ágyúból állott. Mindeme ágyúk a Świętokrzyski folwark (szóról szóra: Szentkereszt-major) nevű téren álltak, a Mokotowska és a Jerozolimska erődítményei előtt.

Bem tüzérsége és a hozzá tartozó gyalogság a Védelmi Tanács gyűlése után a következő erődítményeket szállta meg: a 69. sz. lunette-t,⁸¹ mely Potok előtt volt; a 64. sz. nagy erődítmény bástyáját a Marimont-i erődnél, a Paryż-on lévő 63. sz. erődöt, az 59. sz. erődöt, amely Paryż és Wola között volt, az 57. sz. erődöt, mely Wola előtt terült el; a Wola és a Rakowiec közt lévő 54. sz. redoute-ot,⁸² a 81. sz. sáncot (erődítményt) a Jerozolimska és a Mokotowska torlaszai előtt, a 73. sz. lunettet a Mokotowska torlaszai előtt s végül a Królikarniát.

Szeptember 6-án megkezdődött Varsó ostroma, mégpedig nem ott, ahol a lengyel tábornokok várták (a Belweder, a Mokotow vagy esetleg a Jerozolimska felől), hanem Wolánál. Wola kis falu Varsó előtt (ma Varsó városrésze), a várostól nyugatra, sánc vette körül s csak a délkeleti csücskében volt mesterségesen megerősítve. A falu templomát a védősereg citadellává alakította át. Ramorino hadtestének elindulása előtt itt állt a 3. és 14. ezred, körülbelül 4000 ember és 8 ágyú, amikor azonban szeptember 6-án reggel az első ágyúlövések eldördültek, mindössze egy zászlóalj állott a sáncon. Csak ezután küldte Bogusławski tábornok a veszélyeztetett helyre Piotr Wysocki alezredes alatt segítségül a 10. gyalogezredet. Így a védősereg legfeljebb 2000 emberből állott. Az erődítményeknél és az

⁸⁰ A Védelmi Tanács július 18-ától szervezte a lengyel főváros védelmét. Tehát még Skrzynecki idejében alakult meg. Tagjai voltak: Prądzyński, Lubieński, Morawski, Kołaczkowski, Bontemps, Routier és Bem. A Tanács lelke és irányítója Prądzyński volt. Krukowiecki diktatúrájának időszakában azután, midőn nyilvánvalóvá lett, hogy a főváros védelmében sem Ramorino hadteste, sem Lubieński hadosztálya nem fog résztvenni, a kormány elnöke új Védelmi Tanácsot nevezett ki a saját elnöksége alatt. Ennek tagjai Małachowski, Chrzanowski, Prądzyński, Kołaczkowski, Lewiński, Bem és a nemzetőrség új parancsnoka, Piotr Lubieński lettek.

⁸¹ Lunette = elülső részen négy fallal kerített erődítmény, melynek sarkain nyílás van.

⁸² Redoute = négyszögalakú vagy egyenesszögű tábori erődítmény sánccal és árkokkal, különböző számú ágyúval és a szükséges tartalékkal.

ágyúknál a hős Sowiński tüzértábornok vezényelt, aki az 1812. évnek ugyanezen a napján Mozsajszk alatt egyik lábát elvesztette s aki most, hogy Varsó helyzete súlyosbodott, kikerítte magát a hadügyminiszternél a kényelmes irodai szolgálat alól és elszántan kijelentette, hogy meghal, de magát meg nem adja.

Bem az obszervatóriumban tartózkodott, onnan figyelte az orosz csapatok mozgását. Ezek a legkisebb akadályra sem találtak, könnyen felvonultak az 54. és 57. sz. erődítmények, vagyis az egész varsói védelmi rendszer két legfontosabb pontja ellen, ahonnan az egész védelmi vonalat és a falut minden oldalról löni tudták. 24 ágyú ontotta tüzeit a lengyel mellvédre. Hét óra volt. Ebben a pillanatban érkezett meg Małachowski Czysténél. Egyik segédtsízt a másik után kereste Bem tábornokot azzal az üzenettel, hogy vonuljon elő a tartaléktüzérséggel. Bem azonban nem volt a helyén. Hajnal óta a varsói obszervatóriumban ült, megfigyelő állásban. Mint a többi lengyel tábornok, úgy ő is látszattámadásnak tartotta az oroszok most megindult attackját. Ez, persze súlyos hiba volt Bem részéről. Hiszen ha az ellenségnek 54.000 főnyi gyalogsága van, akkor lehetetlen, hogy 22—23.000 emberrel látszattámadást indítson.⁸³

Közben az oroszok hamar elhallgattatták a lengyelek 8 ágyúját Wolán és az északi oldal felől rohamra indították a Morne ezredbelieket. Mellettük Martinov dandára nyomult előre, az országút felől Malinovszkij a schlüsselburgi és ladogai ezreddel, keletről pedig a 2. könnyű gyalogezred. Végül Berg tábornok 12 zászlóaljjal, az ingermanlandi ezredbeliekekkel, a védőrség háta mögül, a varsói oldalról nyomul előre. A 10. lengyel zászlóalj parancsnoka, Dobrogoyski „meneküljön, aki tud!” kiáltással futni kezd a sáncokból. Wysocki látja, hogy csapata el akarja hagyni, az oroszok előre törnek és a templom körül már vérfürdő folyik.

Ez végre Bemet is meggyőzi arról, hogy itt nem pusztá demonstrációról van szó, előnyomul tehát ágyúival. A nagy sietségben azonban csak egy lovasüteget tudott elővontatni, ehhez pedig hiányzanak a védősereg csapatai. Bem 1 zászlóaljat, 2 lovasszázadot és 12 ágyút vitt harcba. A 12 ágyút Pahlen tüzérségének balszárnya meghosszabbításába állította be s ezt a balszárnát arra kényszerítette, hogy a frontot visszahajlítsa. Rövidesen ott termett Bogusławski dandárjának 12

⁸³ Kunz i. m. 175. l.

ágyúja is s Bem tüzérésségével együtt hatalmas pusztítást vitt végbe.⁸⁴

Bem megszokott bátorságával itt is messze előre merészkedett, de a minden oldalról rázuhogó tüzérésségi lövedékek záporában végül is meg kellett állnia és vissza kellett fordulnia.⁸⁵ Még egy teljes órán át tartott a mézárálás Wolánál. A Szuworov gránátos ezred megerősítést hoz az ostromló orosz seregnek. A lengyel veteránok és a 8. zászlóalj Sowiński hősiessége vezérlete alatt, valamint Wysocki vezénylete alatt minden talpalatnyi földet védelmeznek. Sowiński a templomba szorul vissza, Wysockit súlyos sebesüléssel az oroszok elfogják. Az orosz csapatok behatolnak a templomba, Sowiński egy széken ülve fogadja őket, hiába kiáltják, adja meg magát, feleletül többeket lelő pisztolyával, végül szuronnal leszúrják. „Még halálában is fenyegető volt az arca”, mondotta róla egy orosz tiszt. Ezután a lengyel veteránzászlóalj megadja magát.⁸⁶

Wola a lengyel tábornokok hibájából az oroszok kezére került. Az eredmény a győzelem iránt nagyon is szkeptikus Paszkievics legmerészebb álmait is túlszárnyalta: 1300 fogoly, 18 ágyú a lengyelek vesztesége és sok halott. Paszkievics megálljt parancsol, halálos csend következik a csatatéren. Kábultan állnak Małachowski, Prądzynski és Dembiński a 23. sz. erődítményben. Majd belép a kormányelnök, hogy a veszélyeztetett helyeket megvizsgálja.

Röviddel azután, hogy az oroszok Wola felől újabb mozdulatokat tettek s oszlopaik az úton a város felé közeledtek, Bem a tüzérésségi tartalékkal ismét készségszolgálatban állt s jobbszárnyával Czystère támaszkodva, az ellenséget gyilkos tüzellel fogadta, aminek következtében ez hirtelen megállt. Csak most gondolkodnak a lengyelek arra, hogy végre támadásba menjenek át. Małachowski a Muchowski dandárt odaállítja a Jerozolimka sorompójához, de mielőtt ez megkezdhetné a harcot, Paszkievics a Królikarniánál messze visszaűzte Strandtman tábornokot és a vértess oszlopokat a jobbszárnyra küldte; ezek nyomban Umiński ellen fordultak s úgy tettek, mintha a Rakowiec felől érkező 73. sz. úteget akarnák megtámadni. Umiński ellenük küldi Jabłonowski könnyűúteget a 4. dicsőség ezred védelme alatt; ez kartácstávolságra nyomul a vértess felé, szétveri soraikat és visszanyomja őket.

⁸⁴ Kunz i. m. 178. l.

⁸⁵ Spazier i. m. III. 369. sk. 1.

⁸⁶ Spazier i. m. III. 370. l.

Délután 3 órakor a Wola elleni lengyel ellentámadás elő volt készítve. A tartaléktüzérség Bem vezénylete alatt Wola és az 59. sz. erődítmény között állott. A gyalogságból csak a 8. ezred 1 zászlóalja és a 10. ezred 2 zászlóalja volt meg (Muchowski dandára tartalékban maradt. Krukowiecki visszautasította Rybińskinek azt a javaslatát, hogy hadosztályával visszafoglalja Wolát, mivel egy Jerozolimska felől várható komoly támadástól félt). Ott volt még a 4. szerezred 1 zászlóalja, melyet 2 lovasszázzal együtt a tartaléktüzérség fedezésére állítottak. Małachowski kiadta a parancsot a 8. és 10. zászlóaljaknak, hogy „ha Wolát elvesztették, vissza is kell foglalniok” s előnyomult. Miközben e zászlóaljak kettőzött harci kedvvel vetik magukat az oroszokra, oldalról ugyanilyen bátorsággal nyomul előre Bem tartaléktüzérsége s hajtja maga előtt a nagytömegű lovasságot s az orosz tüzérséget a balszárnyon. Emberfeletti erőfeszítéssel sikerült őket egészen Wola elé kergetni. Ámde Paszkievics nemcsak erős gyalogsággal és nagyszámú ágyúval szállta meg Wolát, hanem új oszlopokat is indított az ostromló lengyel sereg ellen. Itt kezdődött meg azután az igazi méészárlás! Az orosz zászlóaljakat bevetették, Paszkievics 6 új gránátos zászlóaljat irányított Wolához. Háromszor rohamoztak ezek a lengyelek ellen, háromszor vetették őket ismét vissza a faluba. Azonban teljesen lehetetlen volt tovább ellenállni, még kevésbé volt lehetséges Wolát visszafoglalni.

Négyóra tájban a lengyelek lassan megint Czyste felé vonultak vissza. De belefáradtak az oroszok is a harcba. A tüzelés még eltartott 5 óráig, azután a beálló csendet az oroszok arra használták fel, hogy Wolát még jobban megerősítsék. Ezzel végződött Varsó ostromának első napja. A lengyel veszteség, az erődítményeken kívül, mintegy 3700 halott, fogoly és sebesült, az oroszoké több mint 7000 fő.⁸⁷

Varsó azonban még állott. A harmadik vonal egy része még a lengyelek kezében volt, a második vonal még sértetlen és a seregben élt a remény, hogy Varsót mindaddig tartani tudják, amíg meg nem érkezik Ramorino hadteste.

A kishitőség azonban éppen ott ütötte fel a fejét, ahol a legveszesebb következményei lehettek: az áruló, gyáva, megalkuvó vezérkarban. Krukowiecki, Varsó diktátora nem hitt a győzelem lehetőségében és belső meggyőződése szerint nem is

⁸⁷ *Spazier* i. m. III. 372 l.

kívánta tovább folytatni a harcot. Megkezdte tehát az előkészületeket a város átadására. Kifejtette miniszterei előtt, hogy a főváros rövidesen elesik, ezért a nemzeti kormánynak tárgyalásokba kell bocsátkoznia az ostromló sereg főparancsnokságával. A miniszterek tiltakoztak az árulás ellen; egyesek, a jóhiszeműek azt vélték, hogy Krukowiecki csak időt akar nyerni Ramorino megérkezéséig. Sokan nem akarták elhinni, hogy a lengyel védelem főparancsnoka valóban képes ilyen aljas árulásra most, amikor még a város erős védelemmel rendelkezik.

Szeptember 6-a és 7-e közti éjjelen Krukowiecki magához hivatta Prądyński tábornokat és megmutatta neki Paszkiewiczhez intézett levelét. Az üzenetet még aznap éjjel eljuttatták (Prądyński vitte el!) Paszkiewiczhez Wolán s közben reggel 9 óráig fegyverszünetet kötöttek. Másnap reggel a szejm tagjai csodálkozással látták a kormánypalotában Dannenberg orosz tábornokot bizalmas beszélgetésben Krukowieckivel és Prądyńskival. E két lengyel tábornok nemsokára személyesen ment át Paszkiewicz táborába, de Krukowiecki a szejm jóváhagyása nélkül nem merte aláírni a kapituláció feltételeit. Prądyński vállalkozott arra, hogy a szejmben kétségbeejtő képet vázoljon a védelem helyzetéről és rávegye a képviselőket a kapitulációra. Rémületes, elnagyolt képet rajzolt arról, hogy mit látott Paszkiewicz táborában: az első sorban — mint mondotta, — 20.000 ember áll, soraik előtt önkéntesek rőzsekötegekkel és ostromlószerekkel; Paszkiewicz szerint ezek fogják betölteni az árkokat, és készen áll újabb 60.000 ember, aki ezeknek testén át megmássza a falakat. Prądyński látta a löszeres raktáraikat, minden telve van. A lengyelek viszont mindössze 14.000 harcba vethető emberrel rendelkeznek. Varsó egy óra alatt elesik s akkor lesz rablás, gyilkolás, gyújtogatás. A lengyel főváros teljesen megsemmisül. Vázolta Prądyński a csásber ígéretek is: a bécsi szerződést, a forradalom előtti állapotokat, mint mondta, remény van a białystoki kerületre, amnesztiára, sajtószabadságra, az orosz csapatok kivonulására stb.

A szejm sok reakciós, öreg tagja megrémült és készen állott rá, hogy megszavazza a kapitulációt. De ekkor felállt Edward Jelowicki és ezt mondta: „Prądyński nyilván túloz. Éppen most beszéltem Bem tábornokkal, aki arra kért engem, hogy semmit se higyjünk el Krukowieckinek. Biztosított afelől, hogy a város még 24 órán át tartani tudja magát és

hogy ő, Bem is tud számolni és tudja, hogy az oroszok már képtelenek ugyanannyi lövést tenni, mint a tegnapi napon, hiszen már majdnem annyi lőszert elhasználtak, mint amennyit Napoleon magával vitt az oroszországi hadjáratra. Ramorino hadtestének időközben meg kell érkeznie.”

Prądzyński még egyszer fel akart szólalni, de Bonaventura Niemojowski, a szejm elnöke, nem adta meg neki a szót. Az elnök könnyek között kérte a szejm tagjait, hogy tartsanak ki, mire a gyűlés ismét felbátorodott. A tárgyalások közben elmúlt az idő, egy óra lett. Prądzyński minden percben órájára tekint. „Uraim, döntsenek, mert csak kevés idejük van!” Wł. Ostrowski erélyes beszédben szólította fel a szejmet, veresse félre a harangokat, szólítsa fegyverbe Varsó lakosságát, ő maga áll a nép élére. De a gyűlésből hiányzott a bátorság, a harciasság, s a képviselők össze-vissza beszéltek. Háromnegyed kettő volt, s a tehetetlen országgyűlés tagjai döbbenten hallották, amint megszólalt a kétszáz orosz ágyú s a lengyel ágyúk viszonzták a hatalmas tüzet.

E napon az orosz támadás a lengyel védőállás központja Czyste ellen irányult. A 200 orosz ágyú félkörben irányult Czyste ellen; a lengyelek száz ágyúval válaszoltak nekik. Orosz részről egyik támadás a másik után indult. Délután 5 órakor Paszkievics kiadta a parancsot a Czyste elleni döntő támadásra. Prądzyński közben az ágyúk között az ellenség táborába szökött, folytatta a tárgyalásokat, mint a lengyel kormány képviselője jelentkezett Paszkievicsnél. Melléje adták Berg tábornokot s ez csodálkozással állapította meg, hogy Krukowieckinek nincs a kormánytól írásbeli felhatalmazása a tárgyalásokra.

Wolánál az orosz támadás sikerrel járt; a lengyel tüzérség nem bírt ellentállni a 200 orosz ágyúnak, Małachowski kénytelen volt visszavonulni. A lengyel tüzérség visszahúzódott Czystéről. Ezután elesett a 23. sz. erődítmény. Az oroszok a második védelmi vonal urai lettek. A lengyel tábornokok, Małachowski, Wegierski és Muchowski este megpróbálkoztak az ellentámadással, de Czystét már nem tudták visszafoglalni, mert az oroszok már a hátukat fenyegették. Szörnyű harc folyt Wola kertjeiben és külvárosaiban. Itt este 10 órakor az oroszok már messze előrenyomultak.

A kormányban, a hadsereg vezérkarában megfészkelő reakció aknamunkája persze már éreztette hatását. Krukowiecki egy pillanatra sem függesztette fel kapitulációs tárgya-

lásait. Małachowski tábornok mellől kezdtek eltűnedezni a csapatok. A tartaléktüzérség Prága felé húzódott vissza, más osztagok nyomkövették. A parancsok egymásnak ellentmondóak voltak.

Igy végződött az ostrom második napja. Varsóban még egyetlen ház sem esett el, az utolsó védelmi vonal még sértetlenül állt, Ramorino hadteste gyors léptekben közeledett s éle másnap estére Prágába, Varsóhoz érhetett. Az oroszok vesztesége óriási: 12 halott és sebesült tábornok, 500 halott és sebesült tiszt, 10.000 halott és sebesült katona.

A második éjszaka a reakció folytatta a város megadására vonatkozó tárgyalásait. Prądzyński Berg tábornokkal tárgyalt, Krukowiecki pedig már megszökött Modlinba. Berg megbízása tulajdonképpen úgy szólt, hogy Krukowieckivel folytassa a megbeszéléseket, de az áruló diktátort nem találta a kormánypalotában. Utánamentek tehát Krukowieckinek és visszahozták Varsóba. Szakadatlanul tárgyaltak. Az országgyűlés több tagja sietve elhagyta a fővárost és Prága felé igyekezett. Ott a hídnál Bem felállította 40 ágyúját. Ez volt az ő válasza a szejm és a vezérkar áruló alkudozására!

Reggel nyolc órakor a haditanácson a lengyel tábornokok elhatározták, hogy Modlinba vonulnak. Bem tehát hiába készült a legvéresebb, legszörnyűbb harmadik napra, nem került rá sor, hogy helytállását újból, minden eddiginél fényesebben bebizonyítsa. Szeptember 9-én déli 12 órakor Varsót katonailag kiürítették. Bemnek is el kellett hagynia a prágai hídfőt. Megindultak a kormány, a Hazafias Társaság tagjai, közülük számosan gyalogszerrel Jabłonna felé. Prądzyński — aki derék, tehetséges tisztból végülis árulóvá lett — ott maradt az oroszoknál. Krukowiecki, a gyáva és megalkuvó egykori diktátor követni akarta a sereget, de Umiński tábornok megüzente neki, hogy ha át meri tenni lábát a Visztula jobbpartjára, lőni fognak rá; Krukowiecki tehát ott maradt a városban, melyet elárult. A mágánásoknak, a gazdag varsói patriciusoknak, akik kezdettől fogva rossz szemmel nézték a felkelést, elegendő volt a harcból.

Sokan akadtak a visszavonuló hadseregben, akik mélységes felháborodással fogadták Varsó katonai kiürítésének parancsát, s akik harcolni akartak. Közöttük volt Bem tábornok is. Sok évvel később, 1857-ben Marx Károly egy Engelshez írott levelében Bem katonai szerepléséről írva külön kiemeli, hogy Bem negyven ágyúval megszállotta a prágai hidat és csak

Małachowski parancsára indult a tüzérséggel Modlinba.⁸⁸ Parancsra vonult vissza, de a visszavonulással nem értett egyet és 1831-ben az Augsburger Zeitungban keményen megtámadta Krukowieckit gyávaságáért és árulásaért.

Visszatérve Varsó ostromának lefolyásához, válaszolnunk kell arra a kérdésre: hogyan állta meg Bem és ütege helyét a sorsdöntő órákban. A hadtörténeti munkák ezzel a kérdéssel már számos alkalommal foglalkoztak és nem egyízben vetették fel a felelősség kérdését Bem iránt is.

Ami Bemnek a csata első napján tanúsított magatartását illeti, meg kell állapítanunk, hogy a kiváló katona valóban hibát követett el. Engels a Bem életéről írott tömör cikkében⁸⁹ így jellemzi Bem varsói mulasztását: „Az oroszoknak Varsó elleni rohama idején Bem hőiesen küzdött, azonban parancsnoki minőségében hibát követett el akkor, amikor kihasználatlanul hagyta 40 ágyúját és lehetővé tette, hogy az oroszok elfoglalják Wolát, a védelem főpontját.”

Engels véleményét támasztja alá egy jelentés, amely a tartaléktüzérség működéséről számol be Varsó ostromának első napján. A jelentést szeptember 10-én írták Modlinban. Írója megállapítja, hogy Bem csak akkor tűnt fel a tartaléktüzérség táborában, amidőn az ellenség már bevette az 57. számú erődítményt s amikor már megkezdődött a Wola elleni támadás. E jelentés tartalma egyébként megegyezik a felkelés résztvevőinek általános véleményével. A Wola elleni ostrom megszervezése előtt Małachowski és Krukowiecki segéd tisztjei hasztalan keresték Bemet, nem tudták sehol sem megtalálni. Bem ugyanis ebben az időtájban az obszervatóriumban tartózkodott. Az utolsó pillanatban sem hitt abban, hogy támadás nyugat felől történhetik.

Az a körülmény, hogy a tartaléktüzérség a támadás elején nem volt a helyén, végzetes hatást gyakorolt az események menetére és a katonák erkölcsi állapotára is.⁹⁰ Amidőn végül Bem a helyszínre sietett, csak a negyedik lovasüteg 12 ágyúját vehette harcba, mert a többi lövegeket — Bem tilalma ellenére, Małachowski jóváhagyásával — az egyes szakaszok parancsnokai vonták magukhoz. (A 2. könnyűlovas üteget és az első pozí-

⁸⁸ Marx levele Engelshez 1857 szept. 15-én. *Marx—Engels: Briefwechsel*. II. 1949. 268—269. l.

⁸⁹ *Engels Fr.: J. Bem. The New American Cyclopaedia* 1858. III. 112. l. *K. Marx—F. Engels: Szocsinyenia* XI. 2. rész.

⁹⁰ *Tokarz* i. m. 567. l.

ciós üteget Umiński, az első könnyűlovas üteget Dembiński — s ez utóbbi e napon nem is lövetett ezekből az ágyúkból.)

Azt a nézetet, hogy Bem szeptember 6-án tűzértségével elkésztet, alátámasztja Zamoyski is, aki így emlékszik vissza arra a nevezetes napra: „Másnap (szeptember 6-án) ágyúdörgések ébresztettek fel, Wola irányába siettem. E pillanatban Bem tábornokkal találkoztam, amint visszavonulóban volt a könnyű tűzértség ütegével. Az volt a benyomásom, hogy későn érkezett álláshelyére és hogy általában azon a napon tűzértségünket nem valami szerencsés módon használtuk fel.”⁹¹

A marxista klasszikusok azonban ugyanakkor azt is kiemelik, hogy Bem Varsó ostroma idején „hősiesen küzdött” s ez teljes mértékben megfelel a valóságnak. Eltekintve attól a mulasztástól, amelyet Bem az ostrom megindulása után elkövetett, a lengyel tűzértség hősiesen helytállt, habár a túlerőben lévő ellenséges ütegek végülis hátrálásra kényszerítették.

Szeptember 6-án az 1. lengyel pozíciós üteg a Jeruzolimska erődítményei előtt várta a parancsokat. Három ágyú Zboriński hadnagy parancsnoksága alatt a Mokotowskára vonult és visszamaradt 9 ágyú a Jeruzolimska torlaszai elé vonulva, az út közelében foglalt állást. Ebből az állásból sikerült visszaüznie az 54. sz. erődítmény előtt álló orosz üteget. Ennek az ütegnek az elűzése után a 9 ágyút olyan közelre vontatták az ellenséghez, hogy miután a lengyel üteg ágyúi néhány lövést leadtak, a két vonalban elhelyezett orosz tűzértség, mely Wolát lőtte, kénytelen volt arcvonalat változtatni. Az orosz tűzértségnek ez a hirtelen megzavarása már-már azt a hitet ébresztette a lengyel tűzerekben, hogy győztek. Annál nagyobb meglepetéssel látták később, amidőn az ágyúfüst széjjeloszlott, hogy Wola már az oroszok kezében van. Az üteg mellett ott állott maga Bem tábornok is. A helyzetet látva, Bem 4 ágyút hátrahagy a 21. sz. erőd mellett, a többi 5-öt az országút jobboldalához küldi. A 21. sz. erődítmény mellett hagyott 4 ágyúra várt a feladat, hogy kibírja a ráirányzott 20—30 orosz ágyú tüzét.

Másnap már kora hajnalban új állásba helyezték az üteget. Az állás jobbszárnya érintette a 23. sz. erődítményt. Az oroszok déli egy órakor nyitottak tüzet, tűzérségük nagy részét a Jeruzolimska torlaszaihoz vitték előre s lovasságuk is támadásba lendült. Bem, hogy a lovasság rohamát feltartsa, előbb 4 ágyút Czystére indított, ezek közül egy a kocsma melletti sáncon maradt és azt az utat lőtte, amelyen az ellenséges lovasság fel-

⁹¹ *Jeneral Zamoyski. II. Poznań 1913. 277. 1.*

tűnt, 3 más ágyút az országút és a kocsmá között vezető útra állított. Rövid idő múlva újabb 6 ágyút vontat elő s egy mély árokkal körülvett kertben, a legveszélyesebb helyen állítja fel őket. Fedezetül az 5. lövészezred zászlóalja szolgált. A két hátrahagyott ágyú a 23. sz. erődítmény mellett működött. A 6 ágyú elég hosszú ideig állta a feléje irányuló sokkal nagyobb számú orosz ágyúk tűzét, de a lengyel tűzérés ekkor megpillantotta a rohamra induló gyalogososzlopot. Mind a 6 ágyú a gyalogosok felé irányult; a hatása nem volt csekély, mindamellett az orosz gyalogság átverekedte magát a kartácstűzön, elfoglalta a 22. sz. erődítményt és a tüzei háta mögé került. A ház mögött elbujtatott fedezet az 5. gyalogos lövészezred zászlóalj, szégyenszemre megfutamodott. A 6 ágyú kénytelen volt visszavonulni. Visszavonulás közben egy ágyú elveszett. Ez az üteg Varsó ostromának két napján 30 embert és 50 lovat veszített.⁹²

Hol volt Bem tartaléktűzérése a két napon? Szeptember 5. és 6. között az egész tartaléktűzéréség a Świątokrzyski folwarkon állt. 6-án, közvetlenül a riasztás után, a 2. lovasüteg a táborból Umiński tábornok lovasaihoz sietett, köztük töltötte az egész napot s nem vett részt a harcokban. Az 1. lovasüteg 4 ágyúja a Wola sáncainál állott, 4 másik ágyú az Unruh-kert mellett, a wolai út mentén. Ezen a napon ez az üteg is tétlen volt. A 4. lovas üteg, Bemnek az obszervatóriumából való visszatérése után, amikor az oroszok már bevették az 57. sz. sáncot és az ostrom Wola ellen irányult, reggel 7 órakor a Czystéből Wolára vezető úttól jobbra foglalt állást egy mélyedésben, az országútra ferdén és élénk tüzet nyitott a Wolára irányuló orosz ágyúk ellen. Az üteg egy fél órán át igen hatásosan tüzelt, de midőn az ostromló sereg az 58. sz. erődítmény felett új üteget fejlődtetett fel és ez Bem ütegét keresztűz alá fogta, az üteg visszavonult és a gyalogság korábbi táborától balra helyezkedett el; itt a 2. lovasüteg 2 ágyújával megerősödött. Ez az állásváltoztatás éppen akkor játszódott le, amidőn az ellenség elfoglalta Wolát. Bem ütege új tüzet nyitott a lovasságra és tűzérésre, amely a 46., az 58. és az 59. erődítmények között tűnt elő. Ugyanakkor 3 hadosztály visszavetette a Wola felől előnyomuló orosz gyalogsági rohamot.

Egy és két óra között történt, hogy Bem a táborból kihozatta az 5. pozíciós századot (*kompania 5. pozycyjna*) és a 23. sz. erődítménytől jobbra állította fel. Ugyancsak a 23. sz. erődítménytől jobbra tevékenykedett az 1. pozíciós üteg is és az

⁹² Pawłowski i. m. Nr. 1367. 4.

egész 4. könnyűlovas üteg a 2. lovas. üteg 2 ágyújával megerősítve. Bem 4. lovas ütegeének jobbszárnya az 59. sz. erődítményre támaszkodott, a bal pedig ferdén irányult a Wolába vívő útra. Az ütegtől jobbra az 1. krakkói lovasezred („*krakus*”) állott, balra, a 8. és 4. gyalogos serezed zászlóalja. A 29 ágyú hamarosan élénk tüzet nyit, mely 5 óra felé ért véget. Végül, amikor az oroszok visszavonultak wolai állásukból és az 58. és 59. sz. sáncokról, Bem ütege is visszavonult.

Másnap, szeptember 7-én már hajnali 4 órakor megszólaltak az orosz ütegek sortüzei. A lengyel ágyúk válaszoltak nekik, de ezután beállt a szünet, mely fél egy óráig tartott. Tudjuk, mi volt ennek a szünetnek az oka; a szejm a kapitulációról tárgyal. Félkettőkor az 1. pozíciós század („*kompania 1-a pozycyjna*”) a 23. sánctól jobbra állott, az 5. pozíciós század az előbbi mellett s ezek kezdték meg a tüzet. A 4. lovasüteg a támadás megindulásakor korábbi helyéről előbbre nyomult, Narzymiski 1 ütege a 23. számú sánctól jobbra két szélmalom mellé állott fel s tüzet nyitott. Ott állt egész estig, míg végül este teljesen szétverve visszatért a wolai erődítményekhez, ahol még 4 ágyú állott és szórta kartácsait a Wola felől előnyomuló orosz gyalogságra. A másik négy ágyú visszavonult a vadász gárda kasszárnái előtt álló térre. A támadás megindulása után a 4. lovasüteg, a 2. lovasüteg 2 ágyújával a 21. sz. sánctól balra helyezkedett el, a czystei kocsmá és a Rakowiecbe vezető út között az út hosszában különböző irányban kettesével és négyesével állította fel az ágyúkat, tüzet nyitott az ellenséges állásokra és 3 óráig tüzelt. A 6. pozíciós század a téglagyár és a rakowieci út közt volt felállítva s ott nyitott tüzet. Łabanowski ütege az ellenséges pozíciós ágyúk kartácstüzétől visszaszorítva, 3 óra körül — éppen akkor, amidőn az oroszok a Jerozolimski torlaszait távolították el — a 16. és 18. sz. sánc mögé vonult vissza. A 1. pozíciós üteg 2 ágyúja Czystéhez érkezett, felállt a czystei kocsmá előtt és hatalmas kárt tett a közeledő orosz ütegekben. E két ágyú mellé újabb lövegek jöttek erősítésként, s ezek mindvégig megtartották állásukat, az ellenség legsűrűbb tüzérségi tüzeiben is. Este azután a Czystétől balra és a rakowieci út között álló ágyúk a főerődítmény mögé vonultak vissza. Éjfélkor az üteg Prágába menetelt.⁹³

Bem tartaléktüzérsége a varsói csata második napján czystei állásából súlyos veszteségeket okozott az ostromló seregnek. Egy és négy óra között számos ágyúját tette tönkre. Orosz részről

⁹³ Pawłowski i. m. Nr. 1386.

40 tisztt, 400 tüzér és 800 ló maradt a csatatéren. Persze a tüzérségnek végülis kellő tartalékok híján az orosz gyalogososzlopok és a lovasság támadásának súlya alatt vissza kellett vonulnia.⁹⁴

Ha most azt a kérdést vetjük fel, ki volt az oka annak, hogy a lengyel hadseregnek végülis ki kellett ürítenie Varsót, akkor — mint az egész hadjárat folyamán — itt is a lengyel vezérkar tehetetlenségét, ügyetlenségét, és áruló magatartását kell hibáztatnunk. A legfőbb felelősség Krukowieckit terheli, aki mint Varsó diktátora, a lengyel nemzet nyakára ült, kezébe vette a katonai hatalmat, közben sem elég tehetsége, sem kellő bátorsága nem volt az ügyek vezetéséhez. Kicsinynek bizonyult nagy történeti szerepéhez, mint annyian a lengyel hadvezérek közül. Pedig, ha Varsót sikerül megtartani, ha az oroszokat visszaveri, a háború a végtelenségig elhúzódhatott volna. Paszkievics mindent egy kártyára tett fel és ez az egy kártya nem bizonyult volna szerencsésnek, ha a lengyel vezérkar hozzáértéssel intézi a dolgokat. A lengyel hadseregvezetés éppen a legdöntőbb ütközetek előtt és e harcok közben nem mutatta meg, hogy teljes felelősséggel és katonai hozzáértéssel képviseli a nemzet érdekeit. Grochów, Ostrołęka és Varsó: három véres, mondhatni döntő ütközete a lengyel-orosz háborúnak; nem lehet szóltanul elmenni amellett a hasonlóság mellett, amely e három ütközet között megnyilvánul. Mind a három ütközetet jellemzi az, hogy a lengyel sereg vezére és a csapatoknak egy jelentős része nincs ott a csata órájában a hadszíntéren. Grochównál Krukowiecki és Jankowski hadosztálya hiányzott (Białolenkán volt). Ostrołękánál Umiński és Giełgud hadosztálya nem volt jelen, Varsónál Ramorino hadteste. Grochównál Chłopicki megsebesült s ennek következtében otthagya a csata színterét, Ostrołękánál Skrzyniecki elveszítvén fejét, a sereg tulajdonképpen vezér nélkül maradt, Varsónál pedig egyáltalán nem volt vezér!

A Varsóból történt kivonulás után a főserg szeptember 9-én Modlinba érkezett; vele ment a kormány és a szejm is. Małachowski tábornok, aki közben a fővezéri teendőket ellátta, kijelentette, hogy lemond a fővezérségről, nem vezetheti a kapitulációra irányuló tárgyalásokat. Jellemző, hogy a tábornokok egy része már nem is gondolt a háború folytatására: a tisztikar sorai is bomladoztak. A reakciós felfogású, a cári rendszerrel rokonszenvező tisztek kijelentették, hogy átlépnek a cári hadseregbe; egyesek úgy vélték, hogy ott már tárt karokkal fogad-

⁹⁴ Gembarzewski i. m. 1106. l.

ják őket; arról álomodoztak, hogy a cári seregben megtarthatják korábbi rangjukat. A modlini táborból többen visszatértek Varsóba, így Czarnowski és Szydłowski tábornokok. Számos tiszt követte őket. Megindult a dezertálás a közlegények közt is. Ilyen körülmények között hívta össze Bonawentura Niemojowski a csapatparancsnokokat, a tábornokokat, válasszák meg az új fővezért.

A modlini haditanácson 46 tábornok és seregarancsnok vett részt. Dembiński tábornok mindenáron a sereg élére szeretett volna kerülni. Terve az volt, hogy a hadsereget Litvániába vezeti és ott folytatja a harcot. Ő nyitotta meg a gyűlést, támadta Niemojowskit, a kormányt, a szejmet, melyek, szerinte mind csak akadályt jelentenek a további sikerek szempontjából. Nem volt szerencsés ez a beszéd, mert hiszen Dembiński nem a reakciós elemeket támadta a hadsereg vezérkarában és a kormányban, nem a reakciós politikusoktól való szabadulást követelte, hanem általában a kormány és a szejm ellen agitált, hogy ezzel teljhatalmat kapjon a sereg felett és oda vigye, ahova akarja. Bem tábornok — éppen úgy, mint Umiński és Pac tábornokok — a legerélyesebben szembehelyezkedtek Dembińskinek az álláspontjával, nyíltan megmondták, hogy soha olyan nagy szükség nem volt a keménykezü kormányra és szejmre, mint most, midőn a nemzet sorsát — mint ők mondták — magas méltóságérzettel kell képviselniük.⁹⁵

A hadvezetés további sorsát illetően a tábornokok és a parancsnokok a modlini haditanácson két részre oszlottak: az egyik csoport a további harc mellett foglalt állást, a másik csoport a kapitulációs tárgyalások folytatása mellett volt. Bem a leghatározottabban a harcok folytatása mellett állott ki. Ezután került sor a fővezér megválasztására; itt sem volt egységes felfogás a tábornokok és parancsnokok közt. Szavazásra bocsátották a kérdést. Bemre azok szavaztak, akik a háború feltétlen folytatásának a hívei voltak. Tizenöt szavazatot kapott. Ezzel szemben a harc gyors befejezésének hívei Rybiński tábornokra adták szavazatukat s tizenhat szavazattal megválasztották fővezérnek. (Dembiński 6, Umiński 4, Sierakowski 2 szavazatot kaptak.)

Rybiński fővezérré tétele a legszerencsétlenebb választás volt az adott helyzetben. Bátor katona, aki megállta helyét a waweri ütközetben, jó hazafi és kitűnő hadosztályparancsnok volt, de egyszer sem adta tanujelét annak, hogy önállóan is tud működni. Amikor megválasztották, már teljesen környezetének

⁹⁵ *Spazier i. m.* III. 403. 1.

befolyása alatt állott. Álmodozó, erélytelen ember volt, tevékenysége nem a hadsereg megerősítésére irányult, hanem a haladó erők visszaszorítását látta közvetlen feladatának. Még csak tervet sem készített a harc folytatására.⁹⁶

Az erélytelen fővezér mellett a hadseregben helyet foglaló reakció és a kormánypolitikusok reakciós táborra könnyen kezet fogtak és közösen szöveggették további terveiket a teljes megadás szellemében. Az arisztokrata klikk ott volt a seregben, Wieropolski is Modlinba távozott Varsóból, ott voltak hívei szép számban és körülvették az új fővezért. Megindultak az intrikák. Mindenáron meg akarták győzni Rybińskit afelől, hogy folytatni kell az alkudozásokat a cári hadvezetőséggel. Az arisztokrata párt Czartoryski Ádámot akarta felhasználni avégett, hogy a cárnál kedvezőbb engedményeket érjenek el. Czartoryski kapcsolata az udvarral most jó alkalmul kínálkoztak a cárral való megegyezéshez. Niemojowskira, a Nemzeti Kormány elnökére is nyomást gyakoroltak; mondjon le. El akarták távolítani Modlinból a jakobinus oldal képviselőit és el is érték azt, hogy a Hazafias Társaság valamennyi tagját sikerült Modlinból elűzniök. Rybiński mindezt tétlenül tűrte. Pedig ha akkor egy erélyes vezér kerül a sereg élére, a lengyel hadjárat sorsa egészen másképpen alakult volna. A hadjáratot feltétlenül meg lehetett volna hosszabbítani, ki lehetett volna húzni tavaszig. Annyi erő még állott rendelkezésre, hogy legalább a Királyság számára el lehetett volna érni a kedvező békét. Még 25.000 főnyi lengyel sereg állott rendelkezésre és voltak egyéb hadtestek is, Modlinon kívül. Ramorino 20.000 főnyi serege erkölcsileg is jó állapotban volt. Számos helyőrség állt még sértetlenül. Egy 80.000 főnyi hadsereget össze lehetett volna állítani. Nem kétséges, hogy Bem ezt a megoldást választotta volna, ha a sereg élére kerül, de Rybiński hovatovább teljesen az alkudozások síkjára csúszott át. Szeptember 15 körül szakadatlanul folytak a fegyverszüneti tárgyalások az orosz sereg és a lengyelek között. Paszkievics nem fogadta el a szeptember 15-i fegyverszüneti tervezetet, új tervet kellett készíteni; a cári fővezér azt követelte, hogy a kormány mondjon le. Kizárólag katonai hatóságokkal akart tárgyalni a fegyverszünetről. Közben a lengyelek elszenvedték utolsó katonai vereségüket: a Ramorino hadtest Galiciába érve, letette a fegyvert az osztrákok előtt.

A stupnoi haditanácson (szeptember 24) három kérdést tettek fel a tábornokoknak: a választ kis papírlapokra kellett fel-

⁹⁶ *Spazier* i. m. III. 405. 1.; *Tokarz* i. m. 597. 1.

írniok: 1. Átkeljen-e a lengyel hadsereg a Visztula másik partjára a Rózyckival való egyesülés céljából? 2. Folytassák-e a tárgyalásokat Paszkievics marsallal a fegyveres fegyverszüneti állapot megteremtése céljából? 3. Menjen-e a hadsereg Poroszországba?

Az első kérdésfeltevéssel kapcsolatban négy tábornok ellezte azt a tervet, hogy a hadsereg átkeljen a Visztulán; arra hivatkoztak, hogy a dolog elkészt, az oroszok már nagyon közel vannak. Feltűnő volt, hogy a gyalogos alakulatok parancsnokai eltúlozva ecsetelték csapataik rossz helyzetét, arra hivatkoztak, hogy a katonáknak rosszak a csizmáik és a visszavonulás kedvetlenekké tette őket. Hat tábornok azonban a Visztulán való átkelés és a harc folytatása mellett foglalt állást. Ezek Małachowski, Umiński, Bem, Pac és Wegierski tábornokok voltak, tehát azok, akik a hadjárat idején is a legderekabban viselkedtek, hozzájuk csatlakozott egy fiatal alezredes, Kamiński. A többi magasrangú tiszt továbbra is azt magyarázgatta, hogy a harc folytatásához hiányoznak az eszközök. A jobbára idősebb tábornokok azt fejtegették, hogy a további küzdelem már nem a haza üdvét szolgálná, hiszen a harc úgyszólván elveszett. Azzal támadták a küzdeni vágyó fiatalabb tiszteket, hogy mindenáron hadi dicsőségre vágyakoznak és nem törődnek azzal, hogy emberek nélkülöznek és hogy katonáik a további menetelést már nem bírják ki. Erre felállott Małachowski tábornok, aki hajdanában Napoleon légiójában részt vett a San Domingo négerei ellen indított hadjáratban és fájdalmas hangon emlékezett vissza az akkori tapasztalataira. Tanuja volt annak, amint a négerrek teljesen meztelenül, pusztán botokkal és buzogányokkal vették fel a harcot szabadságuk megvédéséért és nem töprengtek afelett, hogy eredményes lesz-e a harcuk; és most 30.000 lengyel 90 ágyúval ki akarja magát szolgáltatni az ellenség kénye-kedvének, holott biztosan tudja, hogy az ellenség semmi egyebet nem nyújt a lengyel hazának, mint a — sírt.

Mindez nem segített: harminc szavazat eldöntötte, hogy folytatják a fegyverszüneti tárgyalásokat. Ki is jelölték a cárhoz kiküldendő küldöttség tagjait: Morawski, Dziekonski és Milberg tábornokok személyében. Morawski el is indult Nowydwórbá az utasításokkal. Bonawentura Niemojowski erre Plockba sietett, összehívta a szejmet és a kormányt s kijelentette, hogy leköszön. Umiński is nyomban bejelentette lemondását.

Közben a lengyel táborban merőben más hangulat uralkodott. Amikor a csapatparancsnokok a táborba visszatértek,

a tisztek már összecsoportosultak, hangos zúgás volt hallható, főleg a lovasság körében. Különösen Skarzyński hadosztálya volt elégedetlen. A hegyi vadász, a 2. Mazur és a 7. dzsidás, valamint az augustówi ezred a lovaikat nyergelte. A katonák kijelentették, hogy a Visztulán túlra akarnak menni s meg akarják védeni a hadsereg becsületét. A tisztek úgy határoztak, hogy küldöttséget menesztenek Dembińskihez, felszólítják, csatlakozzék hozzájuk egész hadosztályaival. Kamiński vállalta, hogy hozzá vezeti a küldöttséget. Kiderült, hogy Plockban is hasonló a katonák hangulata. Az országgyűlés épülete előtt egy sereg tiszt várakozott, sürgették a követeket, hogy mielőbb döntsenek és adják ki a parancsot a visszavonulásra. Közben Niemojowski kitart álláspontja mellett, mely szerint Rybiński hagyja el a helyét. A gyűlés viharos formákat ölt.

Ebben a pillanatban lép be a gyűlésterembe Bem tábornok.

A szejm marsallja felteszi neki a kérdést, lát-e lehetőséget a szabadságharc folytatására és milyen eszközöket javasol?

Bem a szejm feszült figyelme közben a következő véleményét fejtette ki:

„A háború meghosszabbítása nagyon könnyen menne. ha seregünk ebben a pillanatban már a Visztula balpartján volna; az eddigi idővesztés nagyon káros következményekkel járt, mindamellett a dolog helyrehozható, ha a következő tizenkét órán belül az átkelés megtörténik; ezideig az ellenség ebben bennünket megakadályozni nem tud. Ahhoz, hogy a komoly hatást biztosítsuk, mindenekelőtt haladéktalanul el kell venni a parancsnokságot mindama tábornokoktól és parancsnokoktól, akik a szupnoi haditanácson amellet szavaztak, hogy adjuk meg magunkat a cárnak. A parancsnokok kicserélését már a Visztulán való átkelés pillanatában végre kell hajtani, mégpedig olyanformán, hogy a jobbparton hagyjuk mindazokat, akik ügyünkben kételkedtek. Hadseregünk, miközben a legegyenesebb vonalban gyors menetben halad a Felső-Visztula felé, minden valószínűség szerint nem szenvedne veszteségeket még egy nagyobb erőtől sem, ha ilyen nagyobb erő indítának ellenünk Varsó mellől, viszont a kisebb csapatokkal való összecsapások és a győzelem, melyet felettük kétségtelenül aratnánk, felemelően hatna a Visztula balpartjának lakosaira és felébresztené a férfias bátorságot katonáinkban is, akik a hosszú semmittevés következtében elkedvetlenedtek, de akik minden olyan hamis vádaskodással szemben, amilyen a szupnoi haditanácson egyes parancsnokok szájából elhangzott, készen állanak a harcra. Habár előre lehet látni, hogy a hadsereg, abban az állapotban, amely

ben most van, tekintettel a gyors menetelésre, továbbá, hogy részben hiányos az öltözéke, időnként pedig az élelemben is hiányt kell majd szenvednie, számbelileg meg fog fogyatkozni, mindamellett azzal a sereggel, amely így megmarad, átjuthatunk krakkói területre és egyesült erőkkkel, a most rendelkezésre álló fegyver- és pénztartalékjainkkal, még néhány hónapig meg lehet hosszabbítani a háborút; a legrosszabb esetben pedig, ha a sors összeesküvése következtében mindnyájan elveszítjük a reményünket, rosszabb jövő akkor sem várhat ránk, mint manapság; és ha akkor elbukunk, miután menekvésünk minden eszköze kifogyott, legalább meglesz az az érzésünk, hogy teljesítettük kötelességünket a haza iránt.”⁹⁷

Ez forradalmian bátor megnyilatkozás volt. A jelenlévő tisztek közül mindazok, akik a visszavonulás és a további harc hívei voltak, már belépése pillanatában tárt karokkal fogadták Bem tábornokot és hangok hallatszottak amellett, hogy ő legyen a fővezér. Mostani beszéde még nagyobb lelkesedést keltett a hazafias tisztek körében. Mielőtt azonban befejezhette volna beszédét, a ház előtt nagy kiabálás támadt és az 500 összegyűlt tiszts karjain hozta be Umiński tábornokot. Ez fellépett az emelvényre és megnyitotta a gyűlést. Kijelentette, hogy inkább mindent kockáztatni akar, semminthogy a sereget Poroszoszágba vezesse. Reméli, hogy még át lehet jutni a Visztulán. Van rá mód, hogy az ellenséget félrevezessék, hiszen a hídon kívül vannak pontonjaik is. A hadseregnek olyan rejtett utakon kell menetelnie, hogy az oroszok csak későn fedezzék fel megérkezését a hídhoz. Bem ugyan ezzel a tervvel nem értett egyet, a gyűlés azonban úgy döntött, hogy e javaslatot számításba veszi és megvitatja.

Umiński és Bem elhagyták a gyűlést. Umiński fővezérségének is volt tábora a tisztek között, sőt Dembińskinek is, aki szintén késznek mutatkozott a harc folytatására. A jelölőlistára tehát mindegyik nevet felvették. A nagy többség Umiński mellett szavazott. Megválasztják tehát Umińskit és egyúttal törvényt hoznak a polgári és katonai hatalom egy kézben való egyesítéséről. A törvény felolvasása után Ostrowski, a szejm marsallja üdvözli a tábornokot, mint kormányelnököt és fővezért egy személyben. Umiński azonban nem akar diktátor lenni, kijelenti, hogy nem ért a polgári ügyekhez, kéri, hogy ezeket hagyják meg Niemojowski kezében. A szejm tehát új törvényt hoz, melynek értelmében Umiński a fővezér, Niemojowski pedig a

⁹⁷ Dyariusz Sejmu VI. 693. l.

nemzeti kormány elnöke. Skarzyński hadosztálya üdvölgözzel fogadja az új fővezért, aki maga megy a táborba és tudatja Rybińskivel, hogy letették a fővezérségről. Rybiński elfogadja a lemondására vonatkozó javaslatot, kiáltványt akar intézni a sereghöz, de ekkor egy 50 gyalogsági tisztből álló küldöttség keresi fel Umińskit s közli vele, hogy nem ismerik el fővezérnek. A hadseregben már túlságosan is elharapózott az intrikák, az egyenetlenkedések szelleme; jóformán meg sem választották Umińskit, amikor máris megindultak ellene az áskálódások. A tábornok a dolgok ilyen állásától elkedvetlenedik, kijelenti, hogy visszalép.

A hadsereg és a kormány megindulnak Płockból — a porosz határ irányában. Rybiński közben folytonosan tárgyalta a fegyverletételről. Az oroszok állandóan fenyegették a lengyel hadsereg jobbszárnyát, úgyhogy Rybiński — nehogy a legrosszabb helyzetben kelljen folytatnia a tárgyalásokat — amidőn Berg orosz tábornok, a tárgyalásokkal megbízott orosz delegáció vezetője Nowydwórba érkezett, elhagyta Płockot és a sereget Włocławek felé, a porosz határ irányában vezette tovább. Szeptember 28-án, amidőn az oroszok Modlin és Płońsk között az ott felállított poznaí lovasszázadot megtámadták és szétverték, Bem kénytelen volt a Visztula balpartján tartózkodó Pahlen-féle hadtest elővédjének parancsnokát az ellenségeskedések azonnali megindításával megfenyegetni, ha a Nowydwórban folyó fegyverszüneti tárgyalások ideje alatt a legkisebb mozdulatot is teszi.

Közben Paszkievics elküldte a fegyverszüneti feltételeket. Feltétel nélküli fegyverletételt követelt a lengyel hadseregtől. A tábornokok tehát újból feltették a kérdést: elfogadni vagy elutasítani. 34-en szavaztak a feltételek elvetése mellett és csak 6-an voltak hajlandók a Paszkievics által megszabott módon letenni a fegyvert.

A sereg tehát folytatta útját Poroszország felé. Nem volt már miben bizakodni. Rendkívül jellemző, hogy a tisztikarban a reménység utolsó sugara e nehéz napokban is Bem tábornok alakjára irányul. Gadon jegyzi meg a lengyel emigrációról írott munkájában,⁹⁸ hogy amikor a hadsereg körében már minden remény elveszett a hadjárat győzelmes befejezésére vonatkozólag, amikor az áruló és kishitű tisztek egy része a kapitulációról tárgyalta, egy Szulc nevű ezredes ezt mondta: „*Már csak Bem tehetne valamit.*” Kifejezte ez a sóhaj a tisztek jó ré-

⁹⁸ L. Gadon: *Emigracya Polska*. Kraków 1901 I. 18. 1.

szének teljes bizalmát az iránt a hadvezér iránt, aki a felkelés idején soha egy pillanatra sem vesztette el a hitét a győzelemben és akitől távol állott a megalkuvás, a gyáva megadás gondolata. Később, az emigrációban Bem keményen megbírált azokat a tábornokokat, akik a háború likvidálására törekedtek és Bemnek minden erkölcsi joga megvolt ahhoz, hogy szigorú és igazságos kritikát gyakoroljon a lengyel vezérkar felett. Bem magatartása gyökeresen eltért a tisztek nagy részének viselkedésétől; jól látta a teendőket, csak éppen nem tudta kellő eréllyel képviselni a maga nézeteit. A kapituláció általános légkörében nem volt képes megváltoztatni az események menetét. Valójában azonban Bem az egyszerű katonák nagy többségével érzett együtt, azokkal a hazájukat szerető, derék harcosokkal, akik a balszerencse közepette is tovább akartak harcolni, akik nem csüggedtek Varsó eleste után sem és a tábornokok lépését árulásnak tekintették. A lengyel hadsereget nem verték le, a lengyel hadsereget elárulták a saját vezetői.

Az árulás, persze, nem 1831 nyarán kezdődött, hanem végigkísérte az egész felkelést. A hadvezetőség nem mutatott semilyen kezdeményezést, nem is kereste a megoldást a nehéz helyzetekben. A háború egész menete ezt bizonyítja. A szétzilált litván hadtestet meg sem kísérelte a lengyelek oldalára vonni, nem tett lépéseket afelé, hogy Dibics összpontosított seregét visszavesse a Dvinán és esetleg a Dnyeperen, — Rosen leverése után végezzen Dibiccsel akkor, amidőn a litvániai felkelés erre jó alkalmat szolgáltatott; nem verekedett meg a gárdával, amikor a lengyel hadsereg túlerőben volt Śniadowo alatt; harc nélkül engedte át Paszkievicset Pułtuskból Osiekbe, puskalövés nélkül engedte átkelni a Visztulán, és nem gondoskodott a főváros erőteljes védelméről... Mindezt nemcsak az a körülmény hibáztatandó, hogy a felkelésnek nem volt alkalmas vezére. A rossz vezérek mellett a felelősség súlya nehezedik a szejmre is. Hiszen Chłopicki, Skrzynecki és Rybiński mögött ott állott a szejm. Skrzynecki főcélja az volt, hogy kibújjon a csata elől és a szejm ezt hosszú időn át jóváhagyta, helyeselte. A többi vezérről is elmondható, hogy a szejm támogatását élvezte. A Czartoryskiak, az Ostrowskiak, és a többi mágnások mellett a mulasztások árnya esik a parlamenti ellenzék olyan férfiaira is, mint pl. Lelewel, aki szintén tagja volt a szejmnek. Felelős volt az egész vezetőség. Mint Tokarz írja: „A novemberi felkeléshez vezető összeesküvés szervezőiben nem volt meg sem az önmagukba vetett hit, sem az energia és a buzgalom ahhoz, hogy feladatukat teljesítsék. Gyengébbeknek mutatkoztak nemcsak az

1794. évi inszurrekció vezetőinél, hanem a Nemzeti Szabadkőművesség és a Hazafias Társaság vezetőinél is, akik hasonló helyzetben szintén átvették volna a kormányzást. Elkezdték, de nem volt szándékuk befejezni az ügyet; már a felkelés első éjjelén kiejtették kezükből a kormányzást.”⁹⁹

Hibások voltak azok a radikális elemek, amelyek megindították a felkelést, de rövidesen kiejtették kezükből az irányítást és átengedték a kormányzást a konzervatív arisztokraták képviselőinek. De a főfelelősség mégis ezekre hárul: a Czartoryskiakra és kreatúráikra a hadseregen belül, a Skrzyneckiekre, Krukowieckiekre. Ennek az arisztokráciának a felkelés idején tanusított történelmi szerepére, igazi arcára Engels mutatott rá 1848-ban, Brüsszelben tartott beszédében:

„Mit akart a lengyel arisztokrácia 1830-ban? Megóvni szerzett jogait a cárral szemben. Az arisztokrácia a felkelést arra a kis országra korlátozta, amelyet a Bécsi Kongresszus kegyeiből Lengyel Királyságnak hívtak, de ezzel megfékezte a többi lengyel tartomány lendületét, érintetlenül hagyta a jobbágyi elnyomatást, a zsidók nyomorúságát. Ha az arisztokrácia a felkelés folyamán kénytelen volt is engedményeket tenni a népnek, az engedményeket csak akkor tette meg, amikor már késő volt, s a felkelés már elbukott. Mondjuk ki nyíltan: az 1830-i felkelés nem volt nemzeti forradalom, hiszen kizárta Lengyelország háromnegyed részét a harcból, nem volt társadalmi és politikai forradalom; nem változtatott semmit a nép belső helyzetén; konzervatív forradalom volt.”¹⁰⁰

Mit jelent tehát az, hogy a lengyel felkelés belső tartalmát tekintve, konzervatív forradalom volt?

A felkelés nem mozgatta meg Lengyelország háromnegyed részét. Már a Kościuszko-féle felkelésnek is az volt egyik hibája, hogy az oroszországi és az ausztriai területeket nem tudta megmozgatni. Egy iparilag fejletlen, kizsákmányolt Lengyelország felkelése volt ez, mely nem tudott nagyobb mennyiségű katonát, tisztet felfegyverezni és eltartani. De Lengyelország potenciális ereje közben egyre növekedett. 1830-ban már a felkelés joggal számíthatott valamennyi megszállási övezetre, főleg Litvániára, de Nagylengyelországra és Galiciára is. Gazdaságilag is erősebb volt, voltak eszközei a harc folytatásához. A Királyság területén kifejlődött a vászon- és fémipar, melyet fel lehetett volna használni a háború céljaira. A lengyel felkelés

⁹⁹ Tokarz i. m. XVIII. 1.

¹⁰⁰ Engels beszéde a lengyelekről Brüsszelben 1848 febr. 22. Marx—Engels: Gesamtausgabe (MEGA) VI. 412. 1. (franciából fordítva).

győzhetett volna, ha a lengyelek — mint ahogy erre Engels is rámutatott — össznemzeti felkelést robbantanak ki mind a három megszállási övezetben és nem Lengyelországnak csak egy kis darabkáján. Ha a felkelők szeme előtt egy olyan Lengyelország megalkotása lebeg, amely önálló létre képes, valamennyi etnikailag lengyel területet egységes birodalomban egyesít, amelynek kijárata lenne a Baltikumra. De hogyan jöhetett volna létre ilyen egységes Lengyelország? Csakis egy általános felszabadító parasztháború révén, a paraszti tömegeknek a felkelésbe való bekapcsolása útján, ha a falu népe a közös harcban egyesült volna a városi demokrata elemekkel. A felkelés kirobbantása előtt a kadetoknak volt egy maximális és egy minimális programjuk; ez utóbbi győzött. A felkelést csakis egy övezetre korlátozták. Miért történt így? Mert a felkelés vezetői nem érezték maguk mögött a tömegek támogatását, a haladó tábor el volt szakadva a néptől. A demokrácia nem volt társadalmi erő, hiányzott a demokratikus táboron belül mindama előfeltétel, amelyből a cselekvés bátorsága megszülethetett volna. A városi lakosságnak nem voltak vezetői, kereste őket gyakran — a novemberi felkelés kitörésétől egészen a szeptemberi összeomlásig! — de túlnyomórészt árulókat talált. Még a demokrata tábor is messze volt a néptől, — a városi néptől is, meg a parasztságtól is. A lengyel demokráciának nem volt programja a parasztság számára — és ez volt éretlenségének első bizonyítéka. Csak egyes emberek, egyének hirdettek agrárprogramot következetesen, mint pl. Lelewel, Szaniecki, de szavuk visszhangtalan maradt, mert a maga érdekeit féltékenyen őrző nemesség nem vette át jelszavaikat. És éppen ezért értékelte később Engels olyan sokra Lelewelt, aki ha nem is teljes következetességgel, ha megalkudva is, ha késve, határozatlanul is, de mégis csak azt követelte a felkelés vezetőitől, hogy a nemzeti jelszavakat kapcsolják össze társadalmiakkal. Lelewel jelentősége abban van, hogy megértette, milyen fontossága van annak, hogy a paraszt résztvegyen a szabadságharcban. Ezt pedig csakis úgy lehetett volna elérni, ha a parasztnak földet adtak volna, ha megszabadítják feudális kötöttségeitől.¹⁰¹

A paraszti és városi tömegeknek nemcsak osztály-, de nemzeti érdekei is különböztek a nemességtől és az arisztokráciától. A lengyel katonák, parasztok, varsói kézművesek a teljes függetlenségért harcoltak, amilyent Franciaország küzdött ki magának a forradalmi háborúk során; nemzeti államért küzdöttek,

¹⁰¹ V. ö. Engels 1848 febr. 22-i brüsszeli beszédét MEGA VI. 412. sk. l.

amely demokratikus állam lenne. Litvánia, Ukrajna, Belorusszia nem voltak céljai a lengyel nép harcának. Az uralkodó osztály politikailag és gazdaságilag is lemondott a független államról. Es távol volt a társadalmi reformok gondolatától. Célja az volt, hogy a paraszt ne legyen aktív társadalmi tényező, így tehát lemondott arról is, hogy a parasztot, mint szabadságharcos erőt felhasználja a felkelésben.

Marx és Engels élesen megbírálták a lengyel felkelés konzervatív vonásait. Nem állították azonban azt, hogy a felkelés szükségtelen lett volna. A lengyel társadalom feltételei éretlenek voltak. Nyugaton már volt proletár demokrácia, Lengyelországban még nem jött létre az érett burzsoá demokrácia sem abban a formában, mint amilyen a franciaországi 1793-as jakobinus demokrácia. Marx és Engels a lengyel nemzeti szabadságharcot fontos tényezőnek tartották a reakciós cárizmus, a reakciós Szent Szövetség elleni küzdelemben. Felismerték és támogatták a mozgalom gyenge forradalmi erőit. E forradalmi erők megvoltak a lengyel felkelésben s éppen ezeknek a forradalmi elemeknek a megléte jelentett kezességet a marxizmus klasszikusainak szemében arra, hogy a lengyel nemzeti szabadságharc a jövőben demokratikus és haladó lesz. Mint ahogy így is lett.

Elmondhatjuk, hogy habár az 1830—31-es lengyel felkelés társadalmilag konzervatív volt, bár a mágnások politikája a reakciót képviselte, habár a felkelő kormány viszonya a varsói forradalmi néphez és a parasztkérdéshez reakciós volt, — mindamellett a lengyel felkelés haladó szakasza volt a cárizmus elleni nemzeti szabadságharcnak és nemzetközi szempontból forradalmi jelentőséggel bír. Az európai forradalmi és ellenforradalmi erők viszonyában a lengyel szabadságharc forradalmi szerepet töltött be. 1830-ban az európai forradalmi mozgalmak idején Lengyelország a forradalmi erőket gyarapította. Az európai forradalmi mozgalom úgy válaszolt rá, mint egy érzékeny szeizmográf. Akárcsak 1794-ben, úgy most is a lengyel felkelés azzal, hogy lefoglalta a cári hadsereget, végső soron megmentette Franciaországot és Belgiumot a cári intervenciótól.¹⁰²

A francia, majd a lengyel példa nyomán mozgásba lendültek a haladó erők szerte Európában s így Magyarországon is. A lengyel felkelés példáján legjobb hazafiaink lelkesedtek; a vármegyék haladó liberális nemesi vezetőrétege a lengyel felkelők megsegítését kérte a királytól. Bars megye lelkesítő ki-

¹⁰² V. ö. Marx beszéde az I. internacionálé genfi kongresszusán 1866-ban. *Archiv für Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*. VI. évf. Leipzig 1916. 199. 1.

állása után sorra nyilatkozott a többi vármegye és a lengyelek ügyétől volt hangos a magyar közélet. Kölcsey, Deák, Balogh János irányították a közérdeklődést a megyegyűléseken és az országgyűlésen a lengyel forradalom felé és a metternichi abszolutizmus ezernyi besúgója, kémje sem volt elegendő ahhoz, hogy feltartóztassa a haladó középnemesség növekvő rokonszenváradatát a lengyelek iránt. Az elbukott lengyel forradalom hibái ellenére is az abszolutizmus elleni erők fokozását szolgálta.¹⁰³

Ami a lengyel felkelés katonai oldalát illeti, rámutattunk a lengyel reakciós hadvezetés bűneire. A történelemben keresve sem találunk klasszikusabb példát arra, hogy hogyan képes lelkiismeretlenül és aljasan elárulni a saját népét az arisztokrata és nemesi uralkodó osztály, melyet érdekszállai az idegen elnyomó rendszerhez fűznek. A lengyel felkelés vezéreinek a csatában megnyilatkozó egyéni hősiessége sem felejtheti el azt a szálnalmas szerepet, amelyet a hadvezetés egész területén betöltöttek. A lengyel felkelésre a szó szoros értelmében áll az a mondás, hogy nem az ellenséges túlerő verte le, hanem a saját vezérkara, a saját áruló tisztjei és politikusai. Annál nagyobb elismerés illeti ennek a hadseregnek mindazokat a becsületes tisztjeit, tábornokait, akik a felkelés folyamán azonosították magukat a nemzet igazi érdekeivel és becsületes módon harcolták végig a háborút. Bem e tisztek között a legelső helyen áll. A tábornokok, magasrangú tisztek áruló, megalkuvó politikai magatartása következtében a hadseregben terjedő kishitűség egy pillanatra sem tudta őt leteperni: mindvégig hitt a lengyel hadsereg erejében, győznitudásában, hitt magában a győzelemben. Még akkor is megőrizte ezt a hitét, amidőn az általános csüggedés már kezdett úrrá lenni a seregen. Jól látta, hogy e kishitűségnek a terjesztői azok a tábornokok, akikben nem él az igazi szabadság vágya és akik sokkal inkább a saját személyes

¹⁰³ A novemberi felkelés magyarországi hatásával foglalkoznak: Lukinich I.: Az 1830. évi varsói forradalom és a magyar közvélemény. Budapesti Szemle 1931. 220. sz.; Divéky Adorján: Magyarok és lengyelek a XIX. században. 1919.; U. a.: Węgry a powstanie listopadowe. Warszawa 1911.; Szádeczky Lajos: Az 1830–31-iki lengyel forradalom s a magyar nemzet és országgyűlés. Pesti Napló 1882. 331. sz.; Wertheimer Eduard.: Magyarország és a forradalmi propaganda. Századok 1916. Méri Gyula: A magyar reformmozgalom és az 1830–31-es lengyel szabadságharc. Magyar Történeti-Kongresszus, Bp. 1954. 165–181. l. Az osztrák kormánynak a lengyel felkelés iránti magatartására lásd: J. Dutkiewicz: Austria wobec powstania listopadowego. 1939. és Br. Paulowski: Przyczynki do polityki austriackiej w czasie powstania polskiego w r. 1831. Kwartalnik Historyczny 1909.

érdekeiket helyezik előtérbe, mint a haza üdvét. Bem sokkal mélyebben és sokkal szenvedélyesebben gyűlölte a cárizmus rendszerét, mint ezek a tisztek; benne még éltek azok a megálázások, amelyeket a Konstantin nagyherceg főparancsnoksága alatt álló hadseregben kellett elviselnie; mélyen bántotta a Királyság lengyel lakosságára ránehezedő kíméletlen önkény, a cenzúra és a személyes szabadság sok egyéb korlátozása. És Bem eddigi élete során sokkal közelebbi kapcsolatba került magával a lengyel néppel is, mint a nemesi és arisztokrata horizonton túl nem látó tisztársai; Bemben a kisemberek problémái iránt megnyilvánuló érzék, a sorsuk iránt tanúsított érdeklődés és a velük való együttérzés korán kifejlődött. Igazi hazafi volt, azok közül a hazafiak közül való, akiknek számára a haza és a nép nem absztrakt fogalom és akik a szűk nemesi udvarházak ablakaiból ki tudtak tekinteni és észre tudták venni az elnyomott népet. Hogy mennyire így volt, azt az emigráció mutatta meg, — senki a lengyel vezetők közül annyit nem fáradozott honfitársainak érdekében, mint Bem tábornok. A felkelés idején és azután is valóban apjuk, hűséges gondviselőjük volt a lengyel katonáknak.

Hadvezéri hírnevét az iganiei és az ostrołękai ütközetekben tanúsított hősiessége alapozta meg. Az iganiei ütközet messze kiemelkedik a lengyel hadjárat többi csatája közül már pusztán azzal is, hogy Skrzynowski passzivitásával szemben győzött — a szó szoros értelmében — a támadó hadművelleti elv, melynek Bem meggyőződéses képviselője volt már 1831-ben. Hogy az ütközetre sor került, abban Bemnek nagy szerepe volt; hogy a harcban mekkora jelentősége volt Bemnek és tűzértségének, azt láttuk már. A tűzérzési ütegnek ilyen előretolt állásban úgyszólván az ellenséges gyalogság orra előtt való hatásos alkalmazása teljesen új volt az akkori harcászatban, úgyszintén új volt az a mód, ahogyan Bem a maga ütegével az ellenséget megközelítette. Miközben az egyik félütege valósággal elárasztotta az ellenséget golyóival, a másik félüteg megközelítette az ellenséges gyalogság állásait. Bem újító harcászati módszereihez tartozott az üteg állásának megváltoztatása a harc közben. különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Bem ütegének túlerőben lévő ellenséggel volt dolga, amely valósággal elárasztotta lövedékeivel Bem ütegét s így az állásváltoztatás azzal járt együtt, hogy sikerült kijutnia az ellenséges ágyúk hatóköréből.

Az iganiei harchoz hasonlóan alkalmazta tűzértségét Bem az ostrołękai ütközetben, de még sokkal nagyobb gyalogsági és tűzérzési fölényrel szemben. Ágyúit a gyalogság vonala elé

állította, s amikor a támadó lengyel gyalogság elérte az ágyúk vonalát, ismét elébement, meglepve és zavarba hozva az ellenséget, hogy rövid idő múlva újból állást változtasson s új állásból szórja gyilkos tűzét. Mint ahogyan az ostrołękai példa bizonyítja, ez a harcmodor valóban zavarba hozta az orosz vezérkart, amely nem tudta elgondolni, milyen új erők, milyen új tűzérési tartalékok vonulnak fel csata közben a lengyelek oldalán s nem sejthette, hogy mi van még hátul, az arcvonalon túl elrejtve. Az ostrołękai orosz gyalogsági roham éppen Bemnek e különlegesen új, rendkívül merész tűzérési operációján torpant meg. A tűzérésnek ez a forradalmian merész bevetése a lengyel hadsereg egész sorsára döntő módon hatott. Hiszen Dibics éppen a meglepetés és a tájékoztatatlanság által táplált kishitűségétől vezettetve tekintett el a megvert lengyel hadsereg üldözésétől és teljes megsemmisítésétől.

Messze kiemelik Bem tábornok igazi hazafiui alakját a felkelés többi lengyel tisztjei fölé azok a megnyilatkozásai, amelyeket a varsói védelem és a visszavonulás napjaiban tett a haditanácsban. Számos lengyel tábornokkal szemben hűségesen kitartott a felkelés ügye mellett, nem vesztette el nyugalmát a nehéz helyzetekben sem és reálisan mérte fel a két hadsereg erőviszonyait, tehát tisztársainál jobban látta, milyen eszközök állnak a hadsereg rendelkezésére ahhoz, hogy a háborút meghosszabbítsa és a győzelem feltételeit megteremtse. A lengyel hadsereg az utolsó pillanatban is nagy erőt képviselt. Ha az áruló tábornokok az ellenséggel való alkudozások helyett idejüket és erejüket arra fordították volna, hogy a szétszórt erőket összpontosítsák, a felkelés ügyét katonai tekintetben meg lehetett volna menteni. Bem tisztában volt ezzel és e meggyőződésének kifejezést is adott. Azt szerette volna, ha az áruló, megalkuvó, kishitű és ép ezért tehetetlen hadvezéreket sikerül eltávolítani a hadseregből, melynek szellemét e tisztok csak fertőzték. A lengyel felkelésnek az is egyik tragikus vonása, hogy régi fővezérek letétele után nem Bemre esett a választás. Bem tábornok erélye, a szabadságharc sikerébe vetett hite még Varsó után is nagy meglepetéseket tartogathatott volna az orosz hadvezetőségnek.

Most azonban — egy vesztes sereg élén átlépve a porosz határt — egészen más jellegű feladatok vártak rá. Megkezdődött számára is az emigráció és ennek az emigrációnak minden gondja, baja.

III. A FRANCIAORSZÁGI EMIGRÁCIÓBAN

1. BEM A FEGYVERES EMIGRÁCIÓÉRT

1831 október első napjaiban elbukott a lengyel nemzeti felkelés. A 40—50.000 főnyi lengyel hadsereg porosz és osztrák területre lépett. A főhadsereget, melyet Rybiński vezetett, s amely október 5-én Brodnicán tette le a fegyvert, a poroszok egy időre karanténban tartották, majd az Alsó Visztna vidékére internálták. Rybiński utolsó parancsában Bem tábornokot tette meg a lengyel tűzérsg gyámjának („opiekun”) főhadiszállásként Elbląg (németül Elbing) városát jelölve meg. A fővezérkar október 2-án kelt parancsa értelmében Bem az egész tűzérsg parkot és a tartaléktűzérsgot Rypin-en keresztül Galkow irányába vezette; a kíséretet a gyalogság 3. hadosztályának 2 zászlóalja szolgáltatta.¹ Október 6-án a porosz határ átlépésének napján a lengyel tűzérsg állománya a következő volt: a tűzértűzet állománya: 1 tábornok, 4 magasabb tiszt, 92 alsóbb tiszt, 1607 altiszt és katona, 131 nem-frontkatona, összesen 1835 fő, 417 háta és 1266 hámos ló, 153 tartalék hámos ló, összesen 1836 ló és 91 ágyú. Ehhez járultak a lőszertelep és a szertűzérsg, összesen 2906 fő, 2855 ló, 95 ágyú. Ennyi volt a „legyőzött” hadtest, melyet az áruló vezérkar megfosztott attól a lehetőségtől, hogy hazájáért tovább harcolhasson.²

A hadsereg tagjai egy pillanatig sem érezték leveretve magukat és Bem, aki a hadseregben történt árulások után most már a főfeladatát abban látta, hogy együttmaradjon a sereggel, szilárdan meg volt győződve arról, hogy a harcnak még nincs vége. Ha a vezérkar árulása következtében a lengyel seregek most kénytelenek is elhagyni hazájukat, ez csak átmeneti állapot kezdete lehet. Hiszen a hadsereg ép, a katonák még küzdeni akarnak és most, amidőn akaratuk ellenére idegen földre kényszerítették őket, a jó vezérnek nem lehet egyéb feladata, mint

¹ Pawłowski i. m. Nr. 470.

² Gembarszewski i. m. 1108. l.

hogy együtt tartsa a sereget, megőrizze a katonák jó hangulatát és lépéseket tegyen a hadsereg további felhasználása érdekében. A meg nem vert sereg újjászervezése, biztos területen való kiképzése, kiegészítése s adandó alkalommal a harcba való bevetése volt ettől kezdve Bem tábornok legfőbb gondja.

Az utakat és módokat illetőleg az emigráció első heteiben még nem látott tisztán. Poroszországban a lengyel emigránsok a haladó sajtó (Allgemeine Zeitung) részéről kedvező fogadtatásban részesültek, de maga a porosz kormány hamarosan megmutatta, hogy a lengyelekben kellemetlen terhet lát. A határon átjutó csapategységeket lefegyverezték, táborokba zárták, a helybeli lakosságtól — a fertőző betegségtől való óvakodás ürügyén — elszigetelték. Az idő ősz felé járt, a legtöbb lengyel csapat még nyári ruhában, szakadt kabátokban, bakancsokban, részben mezítláb, a legszörnyűbb nélkülözések közepette várta a telet. A lengyel tábornokok, Bem és Rózycki tábornok kivételével, nem törődtek a hadsereggel, csak a saját bőrüket igyekeztek menteni.

A hadsereg minden gondja, megoldatlan problémája Bem nyakába szakadt. A tábornok pedig nem igyekezett szabadulni a kellemetlen kötelezettségektől, hanem az őt jellemző lelkes odaadással látott hozzá a munkához. A porosz határ átlépésétől kezdve nincs egy percnyi pihenője: mélyen elkeseríti az a kép, amely a lengyel katonai táborokban tárul eléje, látja zúgolódó honfitársait, segíteni akar rajtuk. Hamarosan kiderül, hogy a porosz kormánytól nem sok jót lehet várni; nem marad egyéb, mint a társadalmi megsegítés. A lengyel társadalomnak önerejéből kell segítenie bajbajutott fiait, hogy kiszabadítva őket a porosz kormány kezéből, szervezett formák között lehessen átvinni az emigrációt oda, ahol tevékenysége elé a legnagyobb reménységgel lehet tekinteni, Franciaországba... Bem terve az, hogy mindenekelőtt ő maga és a tisztek igyekeznek Franciaországba jutni, ott megnyerik a hivatalos körök támogatását és azután Franciaország területén megalakítják a lengyel katonákból a légiót.

A kiadások fedezésére gyűjtési mozgalmat indít a lengyel tisztek körében; számosan állnak melléje, különösen a tüzértisztek közül és a tisztek adakozásából hamarosan összegyűl 10.000 frank. Közben Bem levéllel keresi fel Pellet tábornokot, a francia hadügyminisztérium osztályvezetőjét, közli vele, hogy a lengyel tisztek Franciaországba szeretnének eljutni. Ugy látszik, a levelet jóindulatúan fogadták, mert nemsokára jó hírek ér-

keztek a berlini francia követségen keresztül.³ Remények élednek, az 1790-es évek franciaországi lengyel légiójának emléke elevenedik meg a lengyel tisztek szeme előtt s maga Bem is úgy látja, hogy francia földön fog megújodni a lengyel hadsereg, onnan indul nemsokára győzelmes harcba elveszett hazája visszanyeréséért.

A külföldön felállítandó legyen hadsereg eszméje az emigráció első heteiben fogamzott meg Bem agyában. Ettől kezdve a gondolat nem is hagyta el őt az emigráció végéig. November 22-én írja első ilyen értelmű levelét József Grabowski-nak Elbląg-ból: kifejti levelében, hogy szükség van egy lengyel hadsereg létrehozására a külföldön.⁴ Ugyanakkor pénzt is kér tőle a hadsereg szükségleteire. Grabowski nagyobb összeggel siet a nyomorgó lengyel katonák megsegítésére. Bem a pénzt nyugtázó levelében azt írja neki válaszként, hogy a küldött összeg válságos pillanatokban érkezett meg, mivel a bankárok nem voltak hajlandók a sereg bakancsainak megjavítására pénzt hitelezni és a megkezdett munkát abba kellett hagyatnia. Kéri őt, hogy a jövőben nagyon vigyázzon a pénzek eljuttatásánál, olyan személyeknek küldje, akik a Franciaországba emigrálni készülő katonák között osztják majd ki azokat s így a pénzsegély nem vesz el a csavargók kezén; mert, mint mondja, ilyen csavargó-ból sok van erre felé.⁵ November 22-én arról értesíti Grabowskit, hogy a Rybiński parancsnoksága alatt Poroszországba érkezett hadtest elhatározta, mindaddig nem tér vissza Lengyelországba, míg „a szerencsés politikai viszonyok lehetővé nem teszik neki, hogy feqyverrel a kézben térjen haza és kiszabadíthassa honfitársait. E sereg egy szent szövetséget akar alakítani a külföldön s idővel alapjává akar lenni a lengyel hadseregnek és katonai iskolájává az ifjúságnak. A porosz kormány nem akadályozhat meg bennünket abban, hogy Szászországba menjünk, ahol megtesszük a további lépéseket.” Az út lebonyolítására van némi pénzalap, de ez kevés lesz egy 12 ezer főnyi hadsereg átszállítására. Bem a Poznańvidéki lengyelek segítségét szeretné Grabowski útján megnyerni.⁶

A tábornok szervezőmunkája csakhamar széles körben terebélyesedett ki; a lengyel tisztek összekötő hálózatot létesítettek a német városok: Frankfurt am Main, Heidelberg, Karlsruhe,

³ Gadon i. m. I. 28. l.

⁴ Bibl. Ossol. 4186/II.

⁵ Bibl. Ossol. 4186/II.

⁶ Bibl. Ossol. 4186/II.

Plauen, Zwickau, Bamberg, Bayreuth között; maga Bem tábornok is csakhamar nagyobb utazásokat tesz Németország területén Elblagból (Königsbergbe, majd Drezdába), széles körben levelez, készíti elő a lengyel csapatok áttelepítését francia területre. E munkát csak sürgette a porosz kormány durva fellépése a lengyel emigránsokkal szemben. Hiába volt a haladó német polgárok, diákok, iparosok rokonszenvmegnyilatkozása, hiába alakultak meg sok német városban a lengyelbarát bizottságok, a kormány bégasmódja kezdett felháborító lenni, különösen akkor, amidőn megjelent Miklós cár amnesztiarendelete.⁷ Sok lengyel katonát és tisztet kényszerítettek arra, hogy hazájába visszatérjen. Akik hittek a porosz és az orosz kormány hitegetésének, keservesen megbánták lépésüket; az emigránsok közt hamarosan híre járt, hogy mindazokat, akik hazatértek, az orosz cár 12—25 évre besorozta katonának a cári hadseregbe, a tiszteket és tábornokokat pedig Oroszország mélyébe internálták. A lengyel katonák visszatérítése körül a porosz kormány aljasul viselkedett, az altiszteket eltávolította tisztjeiktől, megfosztotta támaszuktól, majd csalafinta módon átkergette őket az orosz határon. A porosz kormánynak ez a nyílt lengyelelleses fellépése arra kényszerítette Bemet, hogy tevékenységét titokban folytassa, a helyőrségekbe titkos futárokat küldjön s a küldöncök jelszavait hetenként változtassa. Munkásságának főcélja a franciaországi átszállítás megszervezése volt. 15—16 ezer emberre számított, ami egymillió frank előteremtését követelte. Ez nem volt könnyű dolog. A tisztikar egy része, különösen a magasabb rangú tisztek nem tanúsítottak elég megértést Bem kezdeményezése iránt, tőlük már nem várhatott komoly segítséget. E tisztek nem egyszer együttműködtek a cári hatóságokkal, kiszolgáltatták saját katonáikat a cárnak.

E tapasztalatok arra indítják Bemet, hogy Párizsban keresse a szükséges pénzforrást. Elhatározta, hogy az anyagi eszközök előteremtése céljából személyesen megy Párizsba. December 21-én értesíti Hoyersverdából Grabowskit, hogy megkapta a porosz kormánytól az útlevelet, elhagyta Elblagot s Drezdába érkezett, hogy megkönnyítse honfitársainak az átkelést Franciaországba.⁸ Mielőtt azonban e hosszú útra elindult, december 13-án keményhangú levelet küldött von Rummel porosz tábornoknak, s ebben keserű hangon veti szemére a po-

⁷ Az első amnesztiarendelet 1831. okt. 2-án, a második okt. 9-én a harmadik okt. 13-án.

⁸ Bibl. Ossol. 4186/II;

rosz katonai hatóságok önkényes eljárását a lengyel katonákkal szemben. Von Rummel előző napon Rybińskihez írott levelében kifogásolja, hogy a lengyel tüzérségi tisztek rá akarják venni katonáikat, hogy ne térjenek vissza Lengyelországba, s a porosz tábornok büntetéssel fenyegetőzik. Bem kiemeli levelében, hogy a porosz hatóságok védelmet helyeztek kilátásba akkor, amidőn a lengyel sereg átlépte Poroszország határát; ebben bizakodott a sereg, amidőn fegyverét letette. Kétségtelen, hogy a porosz királyt jószándék vezette akkor, amikor a lengyelek számára amnesztiát iparkodott kijárni, a lengyel katonák nagy része azonban inkább választja a önkéntes emigrációt, mint a cári amnesztiát. Von Rummel viszont most kijelentette, hogy mindazokat a tiszteket, és katonákat, akik nem hajlandók hazatérni, mint szökevényeket, kiadják Oroszországnak. Az önkényeskedések már meg is kezdődtek, sok lengyel katonát hajszoltak át a határon a cár karjaiba. Ezután Bem a porosz tábornok személyéhez intézi szemrehányó szavát: miért türelmetlenebb ő, mint uralkodója? miért követeli meg, hogy mindenki szeresse az orosz kormányt?⁹

Bemet írás közben az erkölcsi felháborodás vezette, s ilyenkor ő nem szokta megválogatni a kifejezéseit. Katonás keménységgel szokta odamondani véleményét, nem törődve azzal, hogy a másik megsértődik-e miatta, vagy hogy levele esetleg éppen az ellenkező hatást váltja ki, mint amilyent vár tőle. Bemtől egész élete folyamán távolállottak a diplomatikus finomkodások; stílusa sokszor nyers, de mindig a lényegét mondja, — nem lehet félreérteni a szavát.

Párizsba való megérkezése előtt levelet írt Wł. Ostrowskinak, a szejm marsalljának. Kéri, siessen honfitársai közé, legyen a katonák segítségére tanácsaival a nehéz körülmények közepe. Boldog lenne, ha visszatérése után már a sereg körében találná a marsallt. Mondani sem kell, hogy levélnek ez a része naív módon appellált Ostrowski hazafias kötelességérzetére: a lengyel mágnásoknak elsősorban a saját vagyonuk megmentése miatt főtt a fejük, s nem az egyszerű katonák jövőjének elrendezésén fáradoztak. Az Ostrowskihoz írott levél ugyanakkor már heves szemrehányásokat tartalmaz azok ellen, akik „az ország ügyét elvesztették”, s akik félő, hogy most a katonaság dolgaiba is bele akarnak szólni. Bem azért siet Párizsba, hogy — mint írta — e „gyűlevésznép” munkáját ellensúlyozza.¹⁰

⁹ Bem von Rummelhez. 5483/Czart. AVL. Krakkó. Másolat.

¹⁰ *Bibl. Ossol.* 5976. II. Bem levele Ostrowski marsallhoz Drezdából 1831. dec. 26.

Bem első franciaországi útja 1832 januárjában úgyszólván semmi eredménnyel sem járt. Párizsban ekkor már mind nagyobb számban gyülekeztek a lengyel emigráció vezetői, s amikor Bem tábornok odaérkezett, már kész érdekképviselői szervezeteket talált a francia fővárosban. Ilyen volt a Lafayette tábornok vezetése alatt működő Bizottság és ilyen volt a Lelewel-féle komité. Mindeme szervek tevékenyen foglalkoztak anyagi eszközök gyűjtésével és az emigráció megsegítésével, de a Lelewel-féle bizottság több volt, mint egyszerű érdekképviselői szerv: ideológiát is képviselt és az emigráció differenciálódását is bizonyította. Bemnek a Lelewel-féle bizottsághoz való állásfoglalásával később foglalkozunk; most Bem első párizsi útjának gyakorlati eredményeit vizsgáljuk. Ez a januári út sokkal jelentősebb volt a lengyel-német együttműködés, mint a francia segítség szempontjából. A novemberi lengyel felkelés őszinte rokonszenvet ébresztett az abszolutizmus jármát nyögő, haladó német polgárság soraiban. A német közvéleményben a lengyel barátság különösen a felkelés bukása után vert mélyebb gyökeret; és kétségtelen, hogy Bemnek is nagy része volt e barátság elmélyítésében. Már elblági működése idején együtt dolgozott az ottani Jakub von Riesen-nel, egy lelkes elblági polgárral, aki segítségére volt a pénzgyűjtésben; segítették őt a haladó német költők is, amidőn felszólították népüket, hogy álljon a lengyelek oldalára; sorra alakultak meg a lengyelbarát bizottságok, amelyek kötszereket gyűjtöttek a lengyel katonák számára; e kötszerek azután a porosz kormány beavatkozása folytán az oroszországi kórházakban vándoroltak. Lelkes lengyel asszonyok, mint pl. Klaudia Potocka, szorgoskodtak a lengyel ügy népszerűsítése érdekében. Bem kapcsolatba lépett a lengyelbarát komitékkal, különösen, amidőn párizsi útja során azt kellett látnia, hogy Szászország határától kezdve Dél- és Nyugatnémetországban mindenfelé lelkes lengyelbarát hangulat uralkodik. A komiték segítségét kérte a lengyelek Franciaországba történő átszállításánál, lengyel tiszteket osztott be minden ilyen bizottság mellé és ahol még nem voltak lengyelbarát bizottságok, ott újakat szervezett, — így ellensúlyozta a közvélemény segítségével a porosz hatóságok és a kormány ellenséges politikáját.

Párizsba érve, január 10-én felhívást bocsátott ki a németekhez. Mint írja, életének hátralévő részét honfitársai javának akarja szentelni. Eddig is a lengyel nemzetért harcolt. Örvend, hogy a német lakosság érdeklődik a szerencsétlen lengyelek sorsa iránt. Mint írja, tiszteletadás ez egy olyan ország népe

iránt, melyet a X. sz. végétől a németek mindenkor elismertek. „*Honorer le malheur, c'est s'honorer soi même: telle est Votre devise! La reconnaissance nationale ne meurt pas: telle est le nôtre.*” („Becsülni a balsorsot annyi, mint önmagunkat becsülni: ez legyen a ti jelszavatok! A nemzeti hála nem hal meg: ez a mi jelszavunk.”) A szózat felhívja a poroszországi és galíciai németeket, segítsék az oda érkező lengyel menekülteket s adakozzanak számukra. A pénzt Kaskel, drezdai bankárhoz küldték.¹¹

Párizsban azonban nem sikerült pénzt szereznie honfitársai számára. A Lafayette vezetése alatt álló Francia—Lengyel Bizottság már előzőleg összegyűjtött vagy 300.000 frankot, de ezt azoknak a lengyeleknek utalták ki, akik már megérkeztek Franciaországba, s ott letelepedtek. A Lelewel-féle Bizottságnak is állott rendelkezésére egy bizonyos összeg s ennek elosztását éppen azokban a napokban tárgyalták, amidőn Bem Párizsba érkezett. Bemnek a katonaság érdekében kifejtett lelkes munkájáról tájékozódva volt Lelewel is s így egészen természetes, hogy őt is meghívták a tanácskozásukra. Lelewel, a demokratikus tábor vezetője levélben hívta meg Bemet a tárgyalásra, de a tábornok, nagy meglepetésre, január 5-én kelt levelében elutasította a megbeszélésen való részvételét.¹²

Ez volt az első világos megnyilvánulása annak a szembe fordulásnak, amely Bemet a Lelewel-féle Bizottságtól, majd az ennek mintegy jogutódját jelentő Demokratikus Társaságtól elválasztotta. Nagyobb anyagi segítséget jelentett egy Klein nevű ügynöknek az elindítása Párizsból Elblągba, de ez a vállalkozás kudarcba fulladt. Kleint a Lafayette-féle bizottság küldte el 30.000 frankkal a Poroszországban tartózkodó lengyel katonák megsegítésére, de ez a német hatóságokkal való kellemetlenségektől elkedvetlenedve Szászországból visszafordult Párizsba.

Bem tehát csalódottan tért vissza Párizsból Németországba. Drezdából Lipcsébe utazik. Frankfurt am Mainba a lengyel ügyek intézésére megbízottat küld. Itt már szembe találkozott a Franciaország felé menetelő első lengyel oszlopokkal. Meglátogatja Heidelberget, Karlsruhét, levélben köszöni meg a német bizottságoknak a nyújtott segítséget. Lipcséből felhívást bocsát ki a lengyel tisztekhez, közli velük, hogy

¹¹ Bem szózata. 5305/Czart. AVL. Krakkó 371. sz.

¹² Listy emigracyjne Joachima Lelewela. Wydała Helena Wiekowska. Kraków, 1948. I. 15. 1.

Franciaország menedéket ad nekik, de ehhez szükséges, hogy ott jól viselkedjenek. Hogy mit jelent ez a jó viselkedés, azt is megmondja: kerüljék a Lelewel-féle Bizottságot, ne lépjenek vele kapcsolatba, hanem a Czartoryski-oldalon álló Kniaziewicz tábornok parancsait teljesítsék.

Bem tábornok már az emigráció legkezdetibb szakaszában élesen elhatárolta tevékenységét a lengyel demokratákétól. A Bem és a Lelewel-féle Bizottság közt mind feszültebbé váló ellentétek lényege abban foglalható össze, hogy Bem a katonai szervezet fentartásában, a katonai erő átmentésében és mielőbbi bevetésében látta az emigráció célját és feladatát, viszont hallani sem akart arról, hogy a lengyelek politikai tevékenységet fejtsenek ki. Lelewelék szemében a fegyveres szervezet nem volt elsőrendű feladat, ők a lengyel emigráció demokratikus politikai tartalmát kívánták fejleszteni a franciaországi demokratikus politikai tábor segítségével.

A döntő kérdésekben megmutatkozó nézeteltérés végigkísérte az emigrációban kiforrálódott két tábor: a Czartoryski-féle tábor és a demokraták egész viszonyát.

Bem tevékenysége ezekben a hónapokban hihetetlenül sokoldalú volt; teljesen áthatotta a segítség eszméje. Pénzhiány miatt egyelőre csak a tisztek átszállításával foglalkozhatott. Ezek egy része semilyen anyagi eszközzel nem rendelkezett, Bem látta el őket a bizottságok útján pénzzel, ruhával, fehérneművel. Komoly eredményeit nagyrészt annak a népszerűségének köszönhette, amelynek a német lakosság körében örvendett; Németországban számontartották ostrołeki érdemeit, tudták, hogy a lengyel nép egyik legkiválóbb katonája kéri segítségüket. A német bizottságokhoz új tiszteket utalt (Bliżynski, Laski kapitányokat), ezek feladata volt a begyűlt ruhák szétosztása. Nem felejtkezett meg a sajtópropagandáról sem; mindenütt, ahol a cenzúra eltűrte, cikkeket helyezett el s igyekezett a közvéleményt megmozgatni a lengyelek mellett. Az ő közleményei útján értesült a német olvasó a lengyelek felkelés-előtti sorsáról, a súlyos cári önkényuralomról, Konstantin nagyherceg visszaéléseiről. Az Allgemeine Zeitungot maga Bem látta el eredeti cikkekkel. (1831, 337—340. sz.) Cikkeiben leírta a lengyel szabadságharc legfőbb eseményeit, élesen támadta a reakciós hadvezetést. A cikkírásnál felhasználta a mellette működő kiváló lengyel költőnek, Wincenty Polnak írói tehetségét is.

A Franciaország felé tartó lengyel csapatok útja. Bem sokoldalú gondoskodásának eredményeképpen, valóságos diadal-

menet volt. Főleg Drezdában, Lipcsében és a délnémet városokban kifogyhatatlan ünneplésekben volt részük; hőökként búcsúztatták őket, a költők pedig versekben énekelték meg a lengyel katonák tetteit.

Bem időközben egyre inkább magáévá tette a légio megalakításának gondolatát. Már Párizsban január 29-én kérte a francia kormányt, hogy engedélyezze a lengyel légio felállítását. Most, hogy ismét Németországban volt, látta, milyen szálamraméltó sorsot szán honfitársainak a porosz kormány; még erősebb lett elhatározása, hogy francia földre viszi át őket. Mindehhez azonban sok pénz kellett, a pénz pedig igen lassan csordogált. Franciaországban megpróbált megmozgatni minden követ, személyes kihallgatáson volt az orleánsi hercegnél is a lengyelek megsegítése ügyében,¹³ levelekkel ostromolta a galíciai mágnásokat, de reményei nem váltak be. Sehol sem kapott komolyabb segítséget. A légio gondolatáról azonban nem mondott le. A lengyel katonaság már elindult Franciaország felé, maga Bem is gondoskodott arról, hogy ez az emigrációs áradat ki ne apadjon, hanem szakadatlanul folyjék. Kruszewski ezredes az ő megbízásából a Krakó környékén bolyongó katonákat is összeszedte (néhány százat) és 1832 februárjában ezek is megérkeztek Párizsba. 1832 nyarán Poroszországból 600 lengyel katona érkezett meg. De már sokkal korábban, január végétől kezdve érkeztek tömegesen Franciaországba a menekült katonák. A lengyelek főútvonala: Frankfurt am Main — Worms, innen pedig vagy Metz vagy Landau és Strassburg. A Poroszországban visszamaradt lengyel harcosok súlyos munkákat végeztek az erődítményekben, többnyire nyomorult ellátásért. Egy részük ottmaradt egészen 1833-ig, amikor a porosz kormány elhatározta, hogy végleg megszabadul tőlük s Amerikába küldi őket.

Hogy a lengyel emigráció a porosz hatóságok kegyetlen bánásmódja, a cári amnesztia ígéretése ellenére is nagy tömegeiben együttmaradt, legfőképpen Bem érdeme. A tábornok megmutatta, hogy nagyszerű szervezői képességekkel rendelkezik: anyagi eszközöktől megfosztva, lerongyolódva, belső széthúzásoknak kitéve, sikerült mégis a több ezer főnyi lengyel emigrációt Franciaországba irányítani. A francia földön való tartózkodást Bem nem tekintette végleges célnak; átmeneti tartózkodási hely lett volna ez a lengyelek számára. Az itt tartózkodásnak véget kellett érnie abban a pillanatban, amidőn alkalom kínál-

¹³ Lásd erről levelét az orleánsi herceghez 1832 febr. 11. 5305/Czart. AVL. Krakó 373. sz.

kozik arra, hogy a lengyel nép újból fegyverrel a kézben küzdjön szabadságáért. Az emigráció: kényszerállapot volt, felkészülés a harc folytatására, iskola, melyet Bem hasznosan akart be rendezni.

A francia határt átlépő lengyeleket költők, szónokok üdvözlük, — de nem miniszterek. És ez döntő fontosságú körülmény az emigráció további sorsa szempontjából. Lengyelország nevének mágikus hatása volt a francia tömegekre, a nép mélyen rokonszenvezett a lengyelek felkelésével és megsiratta ennek elbukását. De Franciaország akkori kormánya távol volt attól, hogy fegyveres segítséget nyújtson az elbukott forradalom nemzetének. Mint Marx írja, „Lajos Fülöp alatt nem a francia burzsoázia uralkodott, hanem a burzsoázia egyik csoportja, bankárok, tőzsdekirályok, vasútkirályok, szén- és vasércbányák, valamint erdőségek birtokosai, a velük újból szövetségre lépett nagybirtok egy része — az ú. n. pénzarisztokrácia”.¹⁴ A vagyonos burzsoázia, a bankárok kormányát pedig áthatotta a félelem a cárral való esetleges konfliktus miatt. A francia kormány még mindig a reakciós Szent Szövetség fenyegetéseinek a hatása alatt állott. Miklós cár gyűlölte Lajos Fülöpöt és a júliusi monarchiát, arra vágyott, hogy élére álljon az 1814-es megújított koalíciónak, elszakítsa a szálakat London és Páris közt, Ausztria és Poroszország közreműködésével elfogadtassa Franciaországgal az idősebb Bourbon-ágot s Hollandiának adja a lázadó Belgiumot. A francia kapitalistáknak, akik gazdagodni akartak, nagyobb érdekük volt a cár rokonszenvének — tehát a békének — a biztosítása, mint az európai liberális haladó körök jó véleménye. A francia kormány nem birt volna sikerrel vezetni egy háborút; a francia hadsereg alig 78.000 katonából állt s ennek fele Görögországban és Algirban állomásozott. Porszország a lengyel felkelés idején nyíltan megmutatta, hogy az oroszok oldalán áll...

A francia kormány azonban kénytelen volt számolni a saját népének elemi erejű lengyel-rokonszenvével. A novemberi felkelés bukásának hírére Párisban a nép a lengyelek mellett tüntetett, betörte a külügyminisztérium ablakait, majd a katonaság szétverte a tömeget és másnap a lapok fekete gyászkeretben jelentek meg. Kniaziewicz és Plater már szeptember 3-án emlékiratot nyújtottak be a francia külügyminisztériumnak, mely a lengyelek nevében megállapítja, hogy „Franciaország semmi segítséget sem nyújtott nekünk.” E francia kormány a saját tömegeinek nyomása alatt állott, félt a néptől, mely nyíltan tüntetett

¹⁴ Marx—Engels: Válogatott Művek. I. Bp. 1949. 117. 1.

a lengyel felkelők mellett. A francia kormány politikájának kétszínűsége abban nyilvánult meg, hogy a francia politikusok nem mondták meg világosan az emigráció vezetőinek, hányadán állnak a dolgok, hanem ravaszkodással és kibúvókkal kezelték a lengyel emigráció ügyét.

A francia kormány 1832 januárjától egyre nagyobb aggodalommal látta az emigráció szaporodását, igyekezett a menekülteket az ország déli részén lévő táborokban összpontosítani (Avignon, Besançon, Bergerac, Châteauroux, Lunel, Lousle, Le Puy, Saunier, Salins a főbb táborok), hogy adandó alkalommal szabadulni próbáljon tőlük. A lengyel katonák a francia kormánytól nagyon szerény zsoldot kaptak. Helyzetük teljesen viaszgatalan volt. Ugyancsak ellenszenvvel fogadta a francia kormány az emigránsok vezetőinek egy franciaországi légió megalkítására irányuló kéréseit. Egy ilyen légió csak arra volt alkalmas, hogy kivívja az orosz kormány rosszallását és támogatást nyújtson azoknak a belső forradalmi erőknél, amelyek a nagykereskedők, nagybirtokosok, az orléansiak Franciaországának reakciós kereteit feszegették. Franciaországban ezek a forradalmi erők nem tűntek el Lajos Fülöp trónrajutásával s az ország belső társadalmi ellentéteit a forradalmi lengyel elem csak erősíthette. A francia burzsoá monarchia ellentétektől zajos politikai légkörében a franciaországi és a lengyel reakcióval való harcban nőtt nagyra, izmosodott meg a lengyel demokrácia is. És a lengyel demokratikus mozgalmak mindjárt az emigráció kezdetekor jelentkeztek, aggodalommal töltve el a francia uralkodóosztályt, mely joggal félt a lengyel és a francia demokraták együttműködésétől.

A lengyel emigráció kezdetben nem a csüggedt, fáradt emberek gyülekezése volt. A fegyveres erő emigrált 1831 őszén a határon túlra, egy le nem vert hadsereg, amelynek a felbomlása lassan, de biztosan Franciaország területén következett be. Az emigránsok soraiban a lengyel nép legjobb fiait láthatjuk: ott volt a hazájáért harcoló hősi lengyel ifjúság színe-java, a legjobb költők és írók, Mickiewicz-csel és Słowackival az élen, az emigrációban születik meg e nagy írói nemzedéknek az irodalmi iránya, a romantika. Elindultak egy bukott forradalom súlyos élményével, a tehetetlen vezérek iránt táplált keserű gyűlölettel a szívükben és megkezdődött a nagy vita a „forradalom”-nak nevezett reakciós rendszer hibáiról, tragikus tévedéseiről. Egy szabadságharc, amely nem szabadította fel a parasztságot, nem hozott reformokat, elszakadt a saját éltető erőitől, nem folytatott nemzeti politikát, hanem a külföldtől várta a segítséget s amelyben nem akadt egyetlenegy alkalmas fővezér sem! A felkelés

elbukásakor 40.000 katona volt fegyverben, — több, mint a felkelés kezdetekor!

Sajátos jellegű emigráció volt ez! Most nem az volt a helyzet, mint 1796-ban, amidőn a politikai emigrációból megalakult a hadsereg: a Lengyel Légió; — most a légió volt adva, az egész lengyel hadsereg s ennek kellett átalakulnia politikai emigrációvá. A hadsereg tagjaiból, a tisztekből alakultak meg a politikai klubok és bizottságok, époly spontán módon, mint amennyire spontán módon folyt maga a felkelés is.

A lengyel emigráció francia orientációja régebbi keletű. Ennek a francia-barátságnak már nagy hagyománya volt a lengyel történelemben. 1789-től kezdve a lengyel alkotmányozó gyűlés Párisba tart és vele mindenki, aki a hazájáért emel fegyvert. Szimbolikus jelentőségű tény, hogy Kościuszko francia polgár lett. Franciaországban alakultak meg Dąbrowski légiói 1796., 1797-ben. E légiók résztvesznek Napoleon olaszországi győztes hadjáratában. Napoleon uralomvágyának áldozataiként sokan a Rajna és a Duna mellett esnek el, mások San Domingóban a benszülöttekkel vívott harcban véreznek az *Empire*-ért, de a lengyel légiók magva megmaradt s a *Grande Armée* része lett. 1812-ben Napoleon seregében a lengyel csapatok száma eléri a százezer főt. Napoleon oroszországi hadjáratában ők töltötték be az elővéd szerepét. Párizs adott ösztönzést a novemberi lengyel felkelésnek!

A lengyel emigrációnak tehát természetes iránya volt Franciaország, melyhez annyi indokolatlan reménykedést fűztek a lengyel katonák s ahol akkora csalódás várt reájuk. A nagy terveket hamarosan kettétörte a kíméletlen realitás: Lajos Fülöp megalkuvó kormánya és a lengyel célokért vívott szélmalomharc. Az emigráció, mely megalakulása pillanatában két egymással szembenálló táborból állott, a személyi és elvi, politikai harcok csataterévé lett. Egymás után alakultak meg a különféle bizottságok, születtek új és új programmok; csaták, viták hevében izzott a politikai élet. A programmok azonban csak programmok maradtak, mivel nem állott mögöttük semmiféle anyagi erő; a lengyel emigráció tehetetlen volt, a francia kormány nem támogatta, sőt szabotálta az emigránsok követeléseit, így a felgyülemlett energiák személyi csatározásokban, egymás elleni acsarkodásokban vezetődtek le. Bohdan Zaleski, a lengyel emigráció egyik ismert képviselője „sűrű, átláthatatlan köd”-ként jellemzi a franciaországi emigrációt, melyben mindent elborítottak a pletykák, rágalmak, intrikák, kölcsönös veszekedések.¹⁵

¹⁵ Gadon i. m. II. 31. l.

Elkeseredés és szorongás váltakozik hirtelen fellobbanásokkal, egy-egy külföldi politikai változás új európai háborúval — minden emigráns vágyálmával! — kecsegtet, a hazátlanok a hazáról, a légioról, új harcokról álmodoznak, de azután lecsillapodik a vihar, elül a nemzetközi konfliktus anélkül, hogy az emigránsok közelebb jutnának céljaikhoz. A nagy politikai cél irreálisítása visszaveti az embereket a magánélet útvesztőibe: a pletykák, intrikák, párbajok világába.

Az emigráció csoportosulásai között azonban mégis szigorú elvi, politikai határvonalat kell húzni. A demokratikus, haladó tábor kezdettől fogva élesen elhatárolódott az arisztokrata, konzervatív csoporttól. A párbajok, viták is többnyire e két politikai ellenfél között folytak; habár a demokrata táboron belül is megvoltak a személyi és politikai ellentétek, amelyek újabb és újabb csoportosulásokhoz vezettek. Az arisztokrata tábor egységesebb volt, itt az osztályérdek világosabban mutatkozott meg.

Kétségtelen, hogy az emigráció kezdeti szakaszában Lelewel volt az a férfi, aki a legtisztábban képviselte a lengyel emigráció demokratikus szárnyát. A nagy lengyel történettudós — a 18. sz. nagy európai gondolkodóinak méltó utódja — 45 éves volt, amikor emigrációba vonult, akkor már nagytekintélyű tudós és politikus, sok tudományos mű szerzője, követ és miniszter. Kifejezetten köztársasági, őszintén demokrata nézeteket vallott, gyűlölte a „koronás fő”-ket és a címeket. Az emigrációban ő küzdött legelsőknek a Czartoryski Ádám herceg köré csoportosuló arisztokrata-monarchista-konzervatív tábor politikája ellen. Amikor 1831 novemberében Párisba érkezett, azonnal felvette a kapcsolatot a francia ellenzéki és liberális körökkel, szabadkőműves páholyokkal (ő maga is régi szabadkőműves volt), a parlamenti baloldallal. Szívélyes barátság fűzte őt Lafayette márkához, aki arisztokrata származása ellenére őszinte republikánus volt és Kościuszkoval együtt harcolt az amerikai szabadságharcban, 1789-ben a Nemzeti Gárda főnöke volt, tagja a titkos szervezeteknek s akit a júliusi monarchia kormánykörei mindezekért nem kedveltek. Ő állott ebben az időben a Francia-Lengyel Bizottság élén, mely a novemberi felkelés idejében alakult meg s főfeladata most, a felkelés bukása után, az emigránsok segélyezése volt. A Bizottság köré gyülekezett az első időben a Czartoryski-ellenes tábor minden képviselője. Működött ugyanakkor az Emigrációs Ideiglenes Bizottság is; ez december 15-én átadta helyét a Lengyel Nemzeti Bizottságnak, amely Lelewelt választotta elnökévé. (Az Ideiglenes Bizottság elnöke Bonawentura Niemojowski volt.) Lelewel politikai jellegű Bizottságának tagjai között olyan neveket találunk, mint Hruszniewicz, Pietkiewicz,

Zwierkowski, Chodźko, a radikálisok közül pedig Adam Gurowski, T. Krępowiecki.

Lelewel hatalmas munkásságba kezdett. Kiáltványokat, szózatokat bocsátott ki sorra. Széleskörű politikai és tudományos képzettsége rányomta bélyegét az egész lengyel emigrációra, mely még akkor is visszatért az ő társadalmi elveihez, amikor már nem ő irányította a demokrata társaságok munkáját. Az ő kezdeményezése alapján mondták ki, hogy a lengyel emigrációnak nem az 1815. évi Kongresszusi Királyság visszaállítása a célja, hanem a független és demokratikus Lengyelország. Ennek eszköze pedig nem a diplomáciai tárgyalás, hanem az általános forradalom, mégpedig széles társadalmi alapokon. Lelewel ismerte fel elsőnek a lengyel demokraták közül, hogy az 1831-es felkelés tragédiájának oka az volt, hogy kihagyták belőle a népet. Ez a haladó felismerés emelte őt ki kortársai közül s szerezte meg neki Marx és Engels elismerését. Lelewel az emigrációban a népek széles összefogásában és a társadalmi forradalomban látta a lengyel ügy várható győzelmét. Ezért küldött felhívást számos európai néphez: a magyarokhoz, a zsidókhoz, az olaszokhoz, a britekhez, a franciákhoz, a németekhez, a litvánokhoz, a csehekhez és az oroszokhoz. Hogy munkássága valóban veszélyeztette a francia kormány szándékait, arra elég bizonyíték az, hogy 1832 decemberében kiutasították Párisból, majd Franciaországból.

Lelewel még tanúja volt annak, hogy az ő Bizottságát felváltotta az új demokratikus alakulat, a Demokratikus Társaság (*Towarzystwo Demokratyczne*), amely nála is világosabban fogalmazta meg a lengyel demokrácia programját, elsősorban a parasztkérdéssel kapcsolatban. „*Független Lengyelország és demokratikus Lengyelország*”, hirdette ez az új haladó tömörülés már megalakulása idején.¹⁶

Lelewel Bizottsága (*Komitet Narodowy Polski*) a haladó lengyel emigránsok első szervezeti kísérlete volt, s jelentősége vitán felül áll. Szoros kapcsolatot tartott fenn a haladó francia körökkel, de a külföldi demokratákkal is. Teljesen érthető tehát, hogy a reakciós francia kormánynak kellemetlenné vált a működése és eltávolította Lelewelt, majd utána a Bizottságát is felosztotta. A francia kormány, miután a saját országa területén nem engedélyezte a lengyel légió megalakítását, szívesen vette volna, hogy ilyen légió azzal a rendeltetéssel alakuljon meg, hogy utána elhagyja Franciaországot és más országokban har-

¹⁶ A Lelewel-féle Komité 1831 dec. — 1832 dec. közt állott fenn.

coljon. Lelewel és Bizottsága élesen harcolt az ilyenfajta légióalakítás ellen.¹⁷

Czartoryski és táborá szemben állott a lengyel emigráció demokratikus haladó törekvéseivel. A régi lengyel államrendszert szerette volna visszaállítani, a nemesség és a mágnások uralmát, a jobbágyságon alapuló korábbi társadalmi rendszert, a parasztság kíméletlen kizsákmányolását. Czartoryskinak nagy része volt abban, hogy a novembri felkelés elbukott; ott állt a kormányruznál, de kiejtette a kezéből. Most, puławy-i birtokáról szerencsésen megmenekülve, a párizsi *Hôtel Lambert*-ben rendezte be politikai szállását, ott csoportosult körötte a társadalmi konzervatizmus táborá, melynek ő adott irányt és tartalmat. Mondottuk, mi volt ez a tartalom: Lengyelországnak az 1772. évi határok közt való visszaállítására törekedett és ennek az egyedüli eszközt a diplomáciai udvarokkal folytatott tárgyalásokban látta.

A lengyel demokratikus gondolat a Czartoryskiékkal és a novembri felkelés kormányának vezetőivel folytatott harcban formálódott ki.

A Lelewel-féle Bizottság 22 tagja 1832 március 17-én aláírta a Demokratikus Társaság alapítólevelét. A Társaság polgári liberális tömörülés volt, azonban nem rekedt meg egy helyben, hanem nézeteiben fejlődés figyelhető meg. 1836-ban megjelent Kiáltványában a nemességet tette felelőssé a felkelés bukásáért. Kijelenti, hogy Lengyelországban a jobbágyrendszert tovább már nem lehet fenntartani és a felszabadító harc sikere a jobbágyság felszabadításától függ. A Társaság Kiáltványa ünnepélyesen hirdeti, hogy a parasztot szabaddá kell tenni a jobbágyság alól, véget kell vetni függőségének, el kell érni, hogy gazdája legyen annak a földnek, amelyet megművel. Ámde a jobbágybirtok a Kongresszusi Királyságban nem haladta meg a 3 hektárt, tehát a jobbágyság eltörlése egy sereg apró paraszti gazdaságot hozott volna létre, melyek az elmaradt gazdasági eszközökkel nem bírtak volna boldogulni, úgyhogy a gazdasági

¹⁷ Lelewel ügynökei mind a három megszállási övezetben igen tevékeny konspirációs munkát folytattak. Lelewel szeme előtt egy egységes „nagy demokratikus Nemzet” kialakítása lebegett; e nemzet tagjai lettek volna az oroszok, a lengyelek, a magyarok és a csehek. Lelewel elgondolása szerint ez az „új nemzet” egy általános európai forradalom eredményeként jönne létre. Lelewel emisszáriusai Németországban, Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban és Törökországban voltak hivatva az általános forradalom kitörését előkészíteni. V. ö. W. Knapowska: *Nawroty polskich ruchów zbrojnych 1830—1834*. Poznań 1948. 120. l.

túlsúly továbbra is a nagybirtokosoké maradt volna. A Demokratikus Társaság tagjai tehát nem a plebejus, forradalmi utat választották, hanem a nemesek meggyőzését hirdették. Általában a társadalmi haladás gondolatát szövegezték meg, de társadalmi kompromisszum útján: megőrizve a nagybirtokok túlsúlyát a kapitalizmus kifejlődésének ú. n. porosz útját választották, a jobbagy-gazdálkodást átváltoztatva kapitalisztikus gazdálkodássá. Mint tudjuk, Marx ezzel szemben a Baltikum és a Fekete tenger közti nagy agrárországok számára a patriachális-feudális barbárságból való kiútként kizárólag az agrárforradalmat jelölte meg.¹⁸

A demokraták programja azonban haladó program volt, hiszen a lengyel állam újjászületését egybekötötte a társadalmi átalakulás szükségszerűségének felismerésével. Egységes nemzeti államot kívánt (megszabadulva az idegen uralkodótól!) és a feudalizmus likvidálását, az állam demokratikus átalakítását, olyan államot, amely legalább formálisan egyenlő jogokat nyújt az ország valamennyi tagjának, eltörli a rendi különbségeket, amelyek az abszolút monarchiára jellemzők.

Szó sem lehetett arról, hogy ilyen körülmények között a két tábor határai elmosódjanak. Harc folyt az emigrációban a két politikai csoport között mind a cél, mind a módszer tekintetében.

Czartoryski — és mellette Bem, valamint Kniaziewicz — abban látták a főtennivalót, hogy fenntartsák a lengyelek katonai szervezetét, hogy ezáltal biztosíthassák a katonai fegyelem fennmaradását arra az esetre, ha az európai diplomáciai bonyodalmak végülis háborúba torkollanak és a lengyel katonák ismét fegyvert kapnak a kezükbe. Bem mindenekelőtt katona volt az emigrációban is, Czartoryskinak a katonai fegyelem megőrzésére irányuló programja természetesen joggal számíthatott az ő helyeslésére. A katonai szervezet fenntartásának gondolata nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Bem az emigráció első napjától kezdve a Czartoryski-féle emigrációs tábor híve és hűséges hirdetője lett Czartoryski Ádám terveinek.

Amidőn kiderült, hogy a francia kormány nem tűr a saját országában lengyel fegyveres alakulatokat s nem járul hozzá a légióhoz, Czartoryski fejében megszületik az idegen országokba

¹⁸ „A Keleti- és a Fekete-tenger közt elterülő nagy földművelő országok a patriarkális feudalizmus barbárságából csak egy agrárforradalom által menekülhetnek ki, mely a személyileg függő és szolgáltatásokra kötelezett parasztokat szabad földtulajdonosokká változtatja át, olyan forradalom, mely egészen azonos a francia síkvidékivel 1789-ben.” MEGA I. 7. 302. l.

küldendő lengyel légió terve. Politikája ezután arra irányul, hogy valahol — számára mindegy, hol — elhelyezze a lengyel emigrációt, katonai keretek közé szorítsa s így az alkalmas idő készen találja ezt a harcra.

Czartoryskinak, a légióra vonatkozó céljai megvalósításához, jó eszközül kínálkoztak mindazok, akik valamilyen módon szembekerültek a demokratikus arcvonallal s akik, hozzá hasonlóan, az európai, elsősorban a francia és az angol diplomácia tényezőitől várták a kezdeményezést a lengyel ügy érdekében. E közös politikai koncepció adta meg az alapját Czartoryski és Bem tábornok együttműködésének is. És ebből a szemszögből kell megvizsgálni Bemnek a demokrata ellenzékkel szemben elfoglalt álláspontját is.

Bemnek a Lelewel-féle Bizottsággal való összekülönbözése még 1832 januárjában, tehát Bem első párizsi tartózkodása idején kezdődött. Bizonyos, hogy személyi okok is közrejátszottak az elhidegülésben. Ilyen ok lehetett az, hogy éppen azokban a napokban, amidőn Bem Párizsba érkezett, a Lelewel Bizottság egy ünnepi bankettjén melegen ünnepelték Józef Zaliwski ezredest, aki tevékeny részese volt a novemberi összeesküvésnek, majd résztvett a litvániai hadjáratban, s mint ilyen, nagyon népszerű volt az emigrációban. Lelewel szerint „a legkiválóbb harcosok egyike”.¹⁹ Zaliwski is éppen akkor érkezett Párizsba és zajos ünneplése egészen úgy hatott, mintha Bemmel szemben, vagy éppen az ő bosszantására történnék a dolog.²⁰

Lelewel kezdetben kapcsolatot akart teremteni Bem tábornokkal és meghívta őt a Bizottság ülésére, amely Párizsban a Rue de Taranne-on (ezért nevezték a Bizottságot *Taran*-nak is!), a Lafayette által rendelkezésre bocsátott helyiségben folyt le, s amely egyben az emigránsok népszerű klubja is volt. Bem a Bizottság meghívójára rendkívül élesen válaszolt. Kijelentette, hogy a nemzet nevében csakis ennek választott képviselői tevékenykedhetnek; továbbá, hogy a katonaság semmi közösséget sem akar vállalni azokkal az emberekkel, akik a varsói és a párizsi kövezeten, a veszélyektől távol töltötték eddig az idejüket s továbbra is ott akarják tölteni. Lelewel klubját Bem gúnyosan a „Honoratka és a jakobinizmus házasságának” nevezte²¹ és azzal is megvádolta tagjait, hogy kihasználva a körülményeket, a nemzet legszentebb ügyét: a lengyel fegyverek dicsőségét

¹⁹ Lelewel Victor de Tracynak Páris 1832. jan. 3. *Listy emigracyjne* 12. 1.

²⁰ Gadon i. m. II. 16. 1.

²¹ A Honoratka kedvelt varsói kávéház volt a Miodowa utcán. Tiszt korában maga Bem is oda járt.

a maguk egyéni hasznára akarják fordítani. Ez súlyos és igazságtalan vád volt! Bem, mint annyiszor, most is túllőtt a célon. Ha támadása azok ellen a kétes elemek ellen irányult, akik szép számmal gyülekeztek az emigrációban s akik valóban nem átalították meglopni a nélkülöző hazafiakat s akik a klubok henye életében, a léha dőzsölésben, személyi civódásokban látták az egyesületek és általában az emigráció létértelmét, — akkor ezek felé a kritikának igaza volt, ám akkor Bemnek pontosan meg kellett volna fogalmaznia, kikre irányul a vád. Mert így az egész Bizottság joggal érezhette magát mélységesen sértve. Bem támadása arra indította Gurowskit és Mochnackit, hogy elégtételt követeljenek tőle, ő azonban erre nem volt hajlandó, mindössze magyarázatként annyit fűzött hozzá, hogy levelében nem a Mochnacki-féle tisztekre célzott, hanem valóban az aszfalttaposó, léha tisztekre, a klubok henyelőire.²²

Bem azonban helytelenül ítélte meg a Lelewel-féle haladó tömörülés tartalmát és céljait. Ő abból a naiv elképzelésből indult ki, hogy a francia kormány őszintén akarja a lengyel emigránsok javát és ha az emigráció „jó fiú” módjára fog viselkedni, akkor a hatóságok mindenben a kedvére járnak majd, lehetővé teszik számára azt is, hogy francia területen légiót alakítson. A demokrata lengyelek kezdeményezéseitől, a francia ellenzékkel fenntartott kapcsolataitól azért idegenkedett, mivel úgy látta, hogy ezek a lépések kiváltják a francia kormány rosszallását s így eltávolodnak eredeti céljuktól. Bem egy január 30-án kelt levelében azt fejtegeti a reakciós Lubomirski Henryk hercegnek, hogy a lengyelek Franciaországtól elsősorban védelmet és pártfogást kérnek, de távol vannak attól, hogy beavatkozzanak az ország belügyeibe. Viszont, mint írja, a lengyelek hajlandók lesznek arra, hogy egy támadás esetén fegyverrel is megvédjék Franciaországot.²³ Januárban Mochnackival nem került sor párbajra, de márciusban, amidőn Bem másodízben érkezett a francia fővárosba és újból megvetéssel nyilatkozott a Bizottságról, Antoni Winnicki tüzérkapitány párbajra hívta őt ki; a párbajra minden bizonnyal sor is került volna, ha Lafayette közbe nem lép: ez azonban már megsokalta a lengyelek körében elharapódzó párbajokat és kijelentette, abban az esetben, ha Bem és Winnicki el nem állnak szándékuktól, bezárja a Bizottságot.

Bem szigorúan katonai keretekben kívánta fenntartani az emigrációt és konkrét célja a légió létrehozása volt. Januárban

²² *Gadon* i. m. II. 140. l.

²³ *Galicz* i. m. 36. l.

még Lelewel sem foglalt elvileg állást a légio gondolata ellen, de ő nagyon helyesen, nem akármilyen légiót akart. Január 18-án még azt írja Matuszewicz ezredesnek Bruxellesbe: kár, hogy Belgiumban nem lehet megalakítani egy lengyel légiót; a belgák ugyanis nem küldenék el a lengyeleket a világ végére, mint ahogy ettől a franciaországi légio esetében joggal lehet tartani. Itt jegyzi meg, hogy Kniaziewicz és Bem tábornokok kijártak valamiféle engedélyt egy Avignonban felállítandó lengyel légiora vonatkozólag; Sznajde tábornok, Potulicki ezredes, Bobowski őrnagy és Kormanski őrnagy el is indultak ezért Avignonba.²⁴ Tény az, hogy Bem kérésére Kniaziewicz interveniólt Casimir Périernél, a francia miniszterelnöknél, de eredménytelenül. A francia kormány túlságosan félt a cártól, nem mehetett bele egy lengyel légio megvalósításába. A franciaországi lengyel légio természetesen belevágott volna a lengyel demokraták elképzeléseibe, de a francia kormány ellenállása megmutatta, hogy ilyen légio alakításra nincs remény. Lelewel kifejtette januárban Bem előtt erre vonatkozó elképzeléseit, de már akkor sem értettek egyet.²⁵

Március hónapban már nyíltan folyt a harc Bem és a Lelewel-féle Bizottság között. Bem tábornok levélben vádolta meg Lafayette tábornok előtt a Nemzeti Bizottságot, mely szerinte pártagitációt folytatott és elsikkasztotta a lengyel közpénzeket. Lelewel már március 4-én keserűen panaszkodik Zwierkowski-nak Bem magatartása miatt: a tábornok bizalmatlanságot ébresztett, megzavarta az emberek gondolatait.²⁶ Bem azt híresztelte, hogy a Bizottság szétesik, pedig csak annyi történt, hogy Sołtyk tábornok vonult vissza.²⁷ Lelewel, minden Bemnek tett szemrehányás ellenére sem esik gyűlölködésbe; jellemének nagysága, szilárdsága megnyilvánul abban a tónusban, ahogyan Bemet Lafayettenek jellemzi. Tehetséges tisztnek mondja őt, olyan tá-

²⁴ *Listy emigracyjne*. 17. l.

²⁵ „Je lui ai communiqué l'idée d'un de nos officiers, que peut être on pourrait engager le gouvernement prussien à laisser aller nos soldats en France, comme colons sous prétexte d'une colonisation. Le gén. Bem a repoussé cette proposition. Les assurances du gén. Bem étaient alors trop prononcées, qu'il n'admettait pas de doute, que les soldats auront à l'instant la permission de se diriger vers la France. C'est pourquoi le Comité National exigeant la formation de la légion a fait son devoir.” Lelewel levele Lafayettehez 1832 márc. 15. *Listy emigracyjne* 39. l.

²⁶ *Listy emigracyjne* 28—29. l.

²⁷ Bem olyan kifejezéseket használt az emigráció vezetőire, mint „des gens sans aveux sans considération dans la nation et dans l'armée”. *Listy emigracyjne* 38. l.

bornoknak, aki minden alkalommal kitűnt, aki végtelenül tevékeny s mindent elkövet avégett, hogy a hadseregben a bátorságot és a nemzeti szellemet fenntartsa, de aki nagyon téved akkor, amidőn a saját érdemeinek méltatásáról van szó, hozzá méltatlan inzultusokba bocsátkozik s olyan dolgok felett ítélkezik, amelyeket nem ismer, — ilyenkor, mondja Lelewel, pirulnunk kell kiváló honfitársunk méltatlan lépései miatt.²⁸

Lelewelék minden bizonnyal realisabban látták a francia kormány igazi arculatát, mint Czartoryski és táborá. Márciusban a francia hatóságok olyan intézkedéseket tettek, amelyekből az volt kiolvasható, hogy a kormány meg akar szabadulni a lengyelektől, s Algirba kívánja őket kitelepíteni. Lelewel sietve ír Lafayette-nak, válaszolja a lengyel fiatalság helyzetét, közli vele, hogy ez az ifjúság tanulni szeretne a francia iskolákon, folytatni szeretné abbahagyott tanulmányait, hogy utána elhelyezkedhessen a polgári életben. Mi lesz ezzel a fiatalssággal, ha most a franciák zászlóaljakra sorozzák be és messzire eltávolítják a hazájuktól és Franciaországtól? Lelewel ebben az időben már az ifjúságnak a polgári életben való elhelyezkedése mellett emel szót, látja, hogy a francia kormánytól semmi jót sem várhat.

Bem április elején még a franciaországi lengyel légió létrehozásán fáradozik. Április 2-án Fabvier tábornokhoz, a Francia-Lengyel Bizottság tagjához írott beadványában azt fejtegeti, hogy a francia kormánynak a lengyel emigrációban egy katonai magot kell látnia, mely mindenkor készen áll arra, hogy megvédje Franciaország határait. Utal arra, hogy Poroszország és Ausztria legjobb minőségű csapatai lengyelekből állanak. Egy 10.000 főből álló lengyel csapat nagy szolgálatokat tehetne orosz támadás esetén. 200.000 puskával és 200 ágyúval be lehetne vetni a lengyel csapatokat Litvániában. Ha Franciaország támaszpontot rendez be lengyelekből a Baltikumon, ha rendszeren felfegyverzi a lengyel hadsereget, akkor térdre kényszerítheti az „északi óriást”. Itt az alkalom arra, hogy a világ legjobb katonaságából 10.000 embert felhasználhasson. A lengyelek szel-leme jó; a francia nép érdeke azonos a lengyelekével. „Csak addig segíthetünk Franciaországnak, míg Európában vagyunk”, fűzi hozzá, mintegy utalva a lengyelek kitelepítésének terveire.²⁹ A francia kormány rendes ellátásában részesítse a lengyel katonaságot. A magasabb tiszteknek napi két és fél frank jár, az aliszteknek zsold mellett rendes ruházat is.³⁰

²⁸ Levele Lafayette-hez. *Listy emigracyjne* 38. l.

²⁹ Bem Favrier tábornokhoz 1832. ápr. 2. 5305/Czart. ÁVL. Krakkó. 459. sz.

³⁰ U. o. 457. sz.

Bemnek a cári birodalom ellen tervezett katonai akciói mint általában a Czartoryski-féle tábor háborús spekulációi, nem a reális lehetőségek talaján születtek és az adott történelmi feltételek mellett nem a haladás vonalába estek.

1832 áprilisában azonban már Bem előtt is világossá vált, hogy a francia kormánytól hasztalanul reméli a lengyel katonai alakulatok létrehozását vagy engedélyezését. Április 22-én megírja Czartoryskinak, hogy a francia kormány hallani sem akar a légióról. A Poroszországban maradt szerencsétlen lengyel katonák átszállítása így reménytelenné vált. Pedig Bem véleménye az, hogy bárhol a világon szívesebben látná őket, mint Poroszországban. A poroszországi lengyel szabadságharcosok sorsa megalázó; az ott rekedt 12.000 embert a poroszok keményen dolgoztatják. A jól képzett fiatal tiszteket és az altiszteket eltávolították a legénységtől, a századok élére porosz tisztek és altisztek kerültek. Ennek ellenére a lengyel katonaság hangulata jó és ha valaki értük menne, nyomban elindulnának bárhová. Szükséges is, hogy értük menjenek, mivel a hosszas üldöztetés vagy az ígéretes végül is ráveszi őket a hazatérésre. Bem főleg Angliára és Belgiumra számít. Czartoryski feladata volna ott egyengetni az emigránsok ügyét.³¹ A herceg ugyanis ebben az időben Londonban tartózkodott.

1832 tavaszán Czartoryski és Bem már azon fáradoznak, hogy a lengyel hadsereg maradványát — különös tekintettel a poroszországi lengyel katonákra — valamelyik európai ország területére vigyék át. Az idők folyamán számos terv és lehetőség merült fel. Időrendben a belgiumi tervé az első.

1832 kezdetétől fogva Belgium a lengyel emigránsok érdeklődésének előterében állott. Kruszewski tábornok, Linowski őrnagy, de főleg Prószynski komoly helyet töltöttek be Lipót belga király mellett. A háború idejére itt vállaltak szolgálatot Wład. Zamoyski és Bernard Potocki is. Prószynski volt az összekötő Lipót király és Czartoryski herceg párizsi irodája között. A király jó szemmel nézte a lengyeleket. 1832 január 31-én az egyik lengyel tisztnak azt mondta, hogy tekintettel a kilátásban levő háborúra, szeretne lengyel tiszteket fogadni seregébe.³² 1832 áprilisában Van de Veyer londoni belga követ megmutatta Czartoryskinak a király egyik levelét, mely szerint Lipótnak 2000 lovasra és 610 tüzérre volna szüksége. Czartoryski tehát levelezésbe lépett Bemmel, Kniaziewiczcel és Platerral, elsősorban a Poroszországban rekedt lengyelek kiszállítása ügyében. Állás-

³¹ Bem Czartoryskihoz 1832 ápr. 22. 5483/Czart. ÁVL. Krakó.

³² *Gadon* i. m. 283. 1.

pontját Bemhez írott levelében így foglalja össze: „*Ha Franciaországban légiók nem alakulnak, a mi érdekünk és Franciaország érdeke is, hogy Belgiumban lengyel hadsereg alakíttassék. Igyekezzünk katonáinkat Poroszországból Franciaországba s onnan Belgiumba szállítani; ezen az úton meg kell maradnunk, ezt a kívihető tervet kell támogatnunk Londonban, Párizsban és Brüsszelben.*”³³ Czartoryski véleménye az volt, hogy Franciaország és Belgium kormányának az érdekei azonosak, a francia kormány köteles támogatni Lipót király terveit. Ő tehát a londoni belga követen keresztül sürgette az ügyet és felhasználta azokat a lengyel tiszteket is, akik a belga vezérkarban befolyással rendelkeztek; mindhiába, háborúra nem került sor; a belga király később elejtette tervét s nem törődött a lengyelekkel.

Bem azonban nem adta át magát teljesen a külföldi légió elképzeléseinek; időközben keményen dolgozott a franciaországi lengyel katonák sorsának megjavításán. A társadalmi szervezetek mellett szükségét érezte egy katonai szerv fennállásának is; ennek lett volna a feladata, hogy a francia kormányval szemben, mint katonai szerv, a lengyel hadsereg tagjainak érdekeit képviselje. A Párizsban tartózkodó lengyel tábornokok május 9-én ülést tartottak Kniaziewicz lakásán, s megalapították az ú. n. *Delegációt*. A megbeszélésen Pac, Bem, Sierawski, Umiński, Sołtyk, Rybiński és Mycielski tábornokok vettek részt. Elhatározták, hogy kérvénnyel fordulnak a királyhoz, tegye lehetővé a lengyelek katonai „*representációját*”. Ugyanakkor Bem a saját nevében is lépéseket tett a katonai szervezet fenntartásának engedélyezése érdekében. Igyekezett megnyugtatóan rendezni a Franciaországban élő lengyel tisztek állampolgárságának kérdését is, szerette volna, ha francia honosságot nyerhetnek, de erre kevés volt a remény. Bem odáig ment, hogy még azoknak a tiszteknek is francia állampolgárságot kért, akik Franciaország határain kívül, a németországi Bizottságokban működtek.³⁴ Eredményt nem ért el.

1832 tavaszán Czartoryski hívei a demokrata Bizottság példáját követve, egyesületbe tömörültek. Londonban már valamivel korábban megalakult és Czartoryski égíse alatt működött egy társaság (*Stowarzyszenie Literackie Przyjaciół Polski*, Lengyelország Barátainak Irodalmi Szövetsége), s ennek a mintájára alakult meg Párizsban 1832 április 29-én a *Towarzystwo Literackie i Historyczne*, az Irodalmi és Történelmi Társaság. Tagja volt ennek a körnek Bem is. A szövetkezés célja, amellet, hogy

³³ *Handelsman*: Adam Czartoryski, II. Varsó, 1949. 67. l.

³⁴ 5305/Czart. ÁVL. Krakkó. 456. sz.

a radikális politikai alakulatok munkáját iparkodott ellensúlyozni, a franciaországi közvélemény tájékoztatása és befolyásolása lengyel kérdésekben. A tagok anyagot gyűjtöttek Lengyelország történetéről, jelenéről, cikkeket akartak írni a folyóiratokba, hogy felkeltsék a külföldi figyelmét is a lengyel kérdések iránt. Május 3-án tartották első összejövetelüket s tiszteletbeli elnökül Czartoryski herceget választották meg. Ezután csütörtöki napokon üléseztek, összejöveteleiken cikkeket olvastak fel, lapszemlét mutattak be a külföldi sajtóból, híreket mondtak el az emigráció életéből. A társaság tagjai cikkeket helyeztek el a francia lapokban (Journal des Débats, Courrier Français, Constitutionnelle, Temps, Siècle, Messenger, Tribune National stb.) s bár egyesületük az „irodalmi és történelmi” jelzõt viselte, mégis működése erősen politikai jellegű volt. Irányát megszabta a tagsága. Czartoryski mellett Barzykowski, L. Plater, G. Małachowski, Józef Swirski voltak az ismertebb nevek.

Lelewel és demokrata köre a Bem-féle Towarzystwoban „arisztokraták és félarisztokraták” tömörülését látta, s ennek megfelelően fogadta megalakulásuk hírért. Lelewel 1832 júniusában úgy tudja, hogy a Társaság tagjai cikkeket akartak írni a francia lapokba, de egyes lapok elutasították őket, nem közölték írásait, aminek következményeként áttérnek a brosúrák kiadására.⁵⁴ Az ellentét a két politikai tábor között természetesen ezután sem szűnt meg, sőt rövidesen olyan események jöttek közbe, amelyek a demokratikus erőket nyílt harcba szólították Czartoryski Ádám körével szemben. Bem ebben a harcban azt az utat folytatta, amelyre mindjárt az emigráció kezdetén rálépett. Az emigráció csoportosulásában ő mindössze személyi kérdéseket látott; a demokrata oldalban nem vette észre azokat az értékeket, amelyek a lengyel emigráció politikai fejlődésének és egyben jövőjének is egyedüli biztató jelei voltak. Nem látta meg azt, hogy a Lelewel-féle Bizottság és ennek utódja, a Demokratikus Társaság (*Towarzystwo Demokratyczne*) azoknak a felismeréseknek adott hangot, amelyekhez minden olyan hű hazafinak el kellett érkeznie, akit nem kötnek a mágnesi osztálykötöttségek.

Bem az emigrációban megőrizte jellegzetes nemesi-polgári gondolkodását. A franciaországi emigráció két táborra szakadása közepette döntését mélyen meghatározták azok a szálak, amelyek gyermekkorától a nemesi oldalhoz fűzték őt. Megnyilvánult itt is az arisztokrácia történelmi szerepének teljes félreismerése. A demokrácia jelszavaihoz Bem nem érkezett el, nem

⁵⁴ *Listy emigracyjne* 58. 1.

pontját Bemhez írott levelében így foglalja össze: „*Ha Franciaországban légiók nem alakulnak, a mi érdekünk és Franciaország érdeke is, hogy Belgiumban lengyel hadsereg alakíttassék. Igyekezünk katonáinkat Poroszországból Franciaországba s onnan Belgiumba szállítani; ezen az úton meg kell maradnunk, ezt a kivihető tervet kell támogatnunk Londonban, Párizsban és Brüsszelben.*”³³ Czartoryski véleménye az volt, hogy Franciaország és Belgium kormányának az érdekei azonosak, a francia kormány köteles támogatni Lipót király terveit. Ő tehát a londoni belga követen keresztül sürgette az ügyet és felhasználta azokat a lengyel tiszteket is, akik a belga vezérkarban befolyással rendelkeztek; mindhiába, háborúra nem került sor; a belga király később elejtette tervét s nem törődött a lengyelekkel.

Bem azonban nem adta át magát teljesen a külföldi légió elképzeléseinek; időközben keményen dolgozott a franciaországi lengyel katonák sorsának megjavításán. A társadalmi szervezetek mellett szükségét érezte egy katonai szerv fennállásának is; ennek lett volna a feladata, hogy a francia kormányval szemben, mint katonai szerv, a lengyel hadsereg tagjainak érdekeit képviselje. A Párizsban tartózkodó lengyel tábornokok május 9-én ülést tartottak Kniaziewicz lakásán, s megalapították az ú. n. *Delegációt*. A megbeszélésen Pac, Bem, Sierawski, Umiński, Sołtyk, Rybiński és Mycielski tábornokok vettek részt. Elhatározták, hogy kérvénnyel fordulnak a királyhoz, tegye lehetővé a lengyelek katonai „*representációját*”. Ugyanakkor Bem a saját nevében is lépéseket tett a katonai szervezet fenntartásának engedélyezése érdekében. Igyekezett megnyugtatóan rendezni a Franciaországban élő lengyel tisztek állampolgárságának kérdését is, szerette volna, ha francia honosságot nyerhetnek, de erre kevés volt a remény. Bem odáig ment, hogy még azoknak a tiszteknek is francia állampolgárságot kért, akik Franciaország határain kívül, a németországi Bizottságokban működtek.³⁴ Eredményt nem ért el.

1832 tavaszán Czartoryski hívei a demokrata Bizottság példáját követve, egyesületbe tömörültek. Londonban már valamivel korábban megalakult és Czartoryski égisze alatt működött egy társaság (*Stowarzyszenie Literackie Przyjaciół Polski*, Lengyelország Barátainak Irodalmi Szövetsége), s ennek a mintájára alakult meg Párizsban 1832 április 29-én a *Towarzystwo Literackie i Historyczne*, az Irodalmi és Történelmi Társaság. Tagja volt ennek a körnek Bem is. A szövetkezés célja, amellet, hogy

³³ *Handelsman*: Adam Czartoryski, II. Varsó, 1949. 67. l.

³⁴ 5305/Czart. AVL. Krakko. 456. sz.

a radikális politikai alakulatok munkáját iparkodott ellensúlyozni, a franciaországi közvélemény tájékoztatása és befolyásolása lengyel kérdésekben. A tagok anyagot gyűjtöttek Lengyelország történetéről, jelenéről, cikkeket akartak írni a folyóiratokba, hogy felkeltsék a külföldi figyelmét is a lengyel kérdések iránt. Május 3-án tartották első összejövetelüket s tiszteletbeli elnökül Czartoryski herceget választották meg. Ezután csütörtöki napokon üléseztek, összejöveteleiken cikkeket olvastak fel, lapszemlét mutattak be a külföldi sajtóból, híreket mondtak el az emigráció életéből. A társaság tagjai cikkeket helyeztek el a francia lapokban (Journal des Débats, Courrier Français, Constitutionnelle, Temps, Siècle, Messenger, Tribune National stb.) s bár egyesületük az „irodalmi és történelmi” jelzõt viselte, mégis működése erősen politikai jellegű volt. Irányát megszabta a tagsága. Czartoryski mellett Barzykowski, L. Plater, G. Małachowski, Józef Swirski voltak az ismertebb nevek.

Lelewel és demokrata köre a Bem-féle Towarzystwoban „arisztokraták és félarisztokraták” tömörülését látta, s ennek megfelelően fogadta megalakulásuk hírért. Lelewel 1832 júniusában úgy tudja, hogy a Társaság tagjai cikkeket akartak írni a francia lapokba, de egyes lapok elutasították őket, nem közölték írásaikat, aminek következményeként áttérnek a brosúrák kiadására.⁵⁴ Az ellentét a két politikai tábor között természetesen ezután sem szűnt meg, sőt rövidesen olyan események jöttek közbe, amelyek a demokratikus erőket nyílt harcba szólították Czartoryski Ádám körével szemben. Bem ebben a harcban azt az utat folytatta, amelyre mindjárt az emigráció kezdetén rálépett. Az emigráció csoportosulásában ő mindössze személyi kérdéseket látott; a demokrata oldalban nem vette észre azokat az értékeket, amelyek a lengyel emigráció politikai fejlődésének és egyben jövőjének is egyedüli biztató jelei voltak. Nem látta meg azt, hogy a Lelewel-féle Bizottság és ennek utódja, a Demokratikus Társaság (*Towarzystwo Demokratyczne*) azoknak a felismeréseknek adott hangot, amelyekhez minden olyan hű hazafinak el kellett érkeznie, akit nem kötnek a mágnesi osztálykötöttségek.

Bem az emigrációban megőrizte jellegzetes nemesi-polgári gondolkodását. A franciaországi emigráció két táborra szakadása közepette döntését mélyen meghatározták azok a szálak, amelyek gyermekkorától a nemesi oldalhoz fűzték őt. Megnyilvánult itt is az arisztokrácia történelmi szerepének teljes félreismerése. A demokrácia jelszavaihoz Bem nem érkezett el, nem

⁵⁴ *Listy emigracyjne* 58. 1.

tudott átlépni osztályának korlátain. Valójában nem tartozott abba a körbe, melyhez Párizsban csatlakozott, neki nem voltak Lengyelországban félténivaló birtokai, mint Czartoryskinak, őt nem kötötték sem az érzelmei, sem az érdekek számai a cári udvarhoz, mint annyi arisztokratát a Hôtel Lambert táján, az ő érdeke egybeesett azokéval, akik az elbukott felkelés kisnemesi szárnyán, a haladó szárnyon állottak s akik az emigrációban le is vonták az osztályhelyzetükből fakadó következtetéseket. Az emigráció gyors differenciálódása idején azonban Bem rosszul tájékozódott, politikailag tapasztalatlan és túlságosan naív volt, — ennek köszönhető tévedése. Egyenes, szókimondó katonai természete nem bírta elviselni az emigráció intrikáit, amelyekkel bőven találkozott; nem ismerte eléggé az emberek cselekedeteinek indítóokait s ezért gyakran tévesen magyarázta őket. Hevessége szembeállította őt a demokrata tábor tagjaival s többé nem volt számára közvetítő út, megőrizte ellenszenvét és bizalmatlanságát a demokratikus tábor tagjaival szemben, akik pedig, mint Lelewel példája mutatja, sokkal jobb véleménynyel voltak róla, mint ő amazokról.³⁶

Bem emigrációs tevékenységének központi rúgója azonban nem a személyi gyűlölködés, hanem az őszinte hazafiasság volt. Hazáján akart segíteni, minden megragadható eszközzel s még tévedéseit is a hazafias segíteniakarás, a jóindulat, a nemes patrióta érzés magyarázza. Így látták már ezt kortársai közül a marxizmus klasszikusai is. „Kalandor jellegű vállalkozását”, (Engels kifejezése) a portugál légió érdekében indított szervezési akcióját is ez a hazafias segíteniakarás jellemzi.

Hogy az emigráció személyi torzalkodásai nem voltak inyére, hogy miközben heves támadásokat intézett a Demokrata Társaság ellen, ő maga is szenvedett ezeknek a viszályoknak a súlya alatt, arra igen jellemző az avignoni tisztekhez küldött felhívása 1832 május 30-áról. Ezt írja benne Bem: „*Elveimhez híven, amennyire erőm, helyzetem és a körülmények engedték, törődtem a lengyel katonák általános érdekeivel, de meggyőződve arról, hogy nemes tevékenységemet lengyel névre méltatlan hitványok befeketítik s rossz fénybe állítják s akadnak elég könnyelműek, akik hitelt adnak nekik, kijelentem, hogy többé nem akarom magam hasonló kellemetlenségeknek kitenni s ezután semilyen vállalkozással nem foglalkozom, semmivel sem*

³⁶ Bem rendkívül éles támadására („*Historyczne wiadomości o Komitacie pana Lelewela*” *Pamiętnik Emigracji* II. r. 5—12. l. 1833. I. 23.) Lelewel nagyon szelíden válaszolt. Bem legsúlyosabb vádjá az volt, hogy Lelewelék elsikkasztották a lengyel emigráció pénzét. A vádagnak természetesen semmi alapjuk sem volt.

törődöm.” Fájó szívvel teszi ezt, de vissza kell vonulnia, hogy — mint írja — lelkiismerete tiszta maradjon. A levélből kicseng az a keserű tapasztalat is, hogy a francia kormány a jelenlegi helyzetben semmiféle lengyel „katonai reprezentációt” nem hajlandó engedélyezni.³⁷

A közügyektől való visszahúzódás természetesen nem következett be. Továbbra is minden gondja az volt, hogyan segíthetne honfitársai sorsán, elsősorban azokén, akiket a balsors még mindig Poroszországban tartott vissza. Lépéseket tett a berlini udvarnál, mint magánember, kiszabadításuk érdekében. Gazdag gdański kereskedők hajlandók lettek volna a lengyeleket kiszállítani Franciaországba, személyenként 22 tallérért (80 frank). Bem tehát ismét pénzgondok előtt állt; Galiciából, Lubomirski Henryktől szeretett volna 800.000 frankot szerezni erre a célra és Czartoryskit is megkérte, járjon közbe a hercegnél. A dúsgazdag Lubomirski azonban nem volt hajlandó áldozatot hozni az egyszerű lengyel katonák ezreiért.³⁸

A poroszországi lengyelek mellett figyelme kiterjedt a franciaországi honfitársainak sorsára is; megbeszéléseket folytatott a francia kormánykörökkel, de ezek a beszélgetések egyre inkább kiábrándították a franciákból. „A lengyelek rosszul viselkedtek”, jelentette ki neki egy alkalommal S. miniszter, mire Bem megvédte a lengyel katonai becsületet a Párizsig elhatoló porosz rágalmakkal szemben.³⁹

A franciaországi légió ügye kútbafulladt, a Czartoryskiék által várva-várt európai háborús konfliktus nem akart bekövetkezni és a herceg, aki egész politikájának tengelyévé helytelenül a nyugat és kelet közt várható konfliktust tette meg, csalódással látta, hogy a két nyugati kormány, a francia és az angol úgy fél a háborútól, mint a tűztől. Nem lett volna semmi értelme annak, hogy ezekután is egy közeli európai háborúban reménykedjenek. 1832 augusztus 29-én Czartoryski Londonból meg is írta Chrzanowskinak: „A háborút még nem látom közelinek. A két alkotmányos kormány nem látja tisztán a saját helyzetét, nem kezdi el a háborút, sőt egész politikája arra irányul, hogy kikerülje azt.”⁴⁰ E felismerés, persze, nem azt jelentette, hogy Czartoryski végleg lemondott arról a reményéről, hogy a fegyveres összeütközés Anglia, Franciaország és Oroszország között egy napon bekövetkezik. Mindössze távolibbnak hitte a háború

³⁷ Bem a tisztekhez Avignonba. Másolat. 5330/Czart. ÁVL. Krakkó.

³⁸ Bem Czartoryskihoz 1832 jún. 21. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

³⁹ Bem Czartoryskihoz 1832 jún. 23. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁴⁰ *Handelsman* i. m. II. 52. l.

kitörésének időpontját, mint egy évvel azelőtt s a maga feladatát többek között abban látta, hogy ezt az időt megrövidítse. Az oroszellenes politikai fókuszát az angol kormányban, személy szerint pedig Palmerstonban látta, tőle várta a kezdeményezéseket és diplomáciai működését is egyre inkább feléje irányította. Czartoryski külpolitikájának egyik főtörekvése ugyanis — a háború előkészítésén és a háborús hangulat munkálásán kívül — az volt, hogy rávegye az angol és a francia kormányt arra, hogy olyan lépéseket tegyenek, amelyek formális kötelezettség-vállalást jelentenének a lengyel ügygel kapcsolatban. Nyilatkozatfelét szeretett volna elérni az angol és a francia kormánynál, melyben ezek a kormányok leszögezik magukat Lengyelország teljes függetlensége mellett. Lajos Fülöp kormányánál ez az erőfeszítés kevés sikert ígért, Palmerston azonban szívesen használta fel a lengyelek ügyét arra, hogy általa nyomást gyakoroljon a cásra. A lengyelek arra voltak jók neki, hogy segítségükkel más téren csikarjon ki engedményeket a cártól, olyan területeken, amelyek Anglia szempontjából az adott helyzetben fontosabbnak látszottak.

1832-től az angol-orosz viszony fokozatosan rosszabbodott; ez is Anglia felé fordította Czartoryski figyelmét, s nyomában Bem is azt vallja, hogy a franciák helyett az angoloktól kellene segítséget kérni.⁴¹ Tegyük hozzá, hogy Czartoryski külpolitikai koncepciója egészen véve irreális volt. Hiszekény, naív felfogás vezette őt a dolgok megítélésében és túl sok bizalmat előlegezett a francia és az angol diplomácia olyan ravasz képviselőinek, mint amilyen egy Talleyrand vagy Palmerston voltak. Igaz, hogy Palmerston Anglia főellenségét Miklós cárbán látta és rokonszenvezett a lengyelekkel, de ugyanígy igaz az is, hogy éppen ő vigyázott a legjobban, nehogy a brit birodalom összeütközésbe jusson a cár országával. Czartoryski azonban Palmerston hűvös modora mögött érző szívet sejtett s tőle remélte a döntő lépést az európai háború kirobbantásához. Addig is kapóra jött azonban minden olyan alkalom, amely lehetőséget nyújtott arra, hogy az emigráció belső forrongását levezesse, a lengyeleket valamiféle „hasznos” foglalatosságra bírja. A légio ilyen megoldásnak látszott Czartoryski szemében.

2. A PORTUGÁL LÉGIO

1832 nyarán alkalom nyílt arra, hogy Európa egy távoli pontján, Portugáliában lengyel légio alakuljon. A francia kor-

⁴¹ Bem Czartoryskihoz 1832 jún. 23. 5483/Czart. ÁVL. Krakó.

mány még mindig nem tett le arról a szándékáról, hogy a számára kellemetlen lengyel katonaságot kitelepíti Algirba,⁴² amivel szemben mind a demokrata, mind az arisztokrata táborban élénk tiltakozás nyilvánult meg. A portugál javaslat megvalósítása Czartoryski számára annyit jelentett volna, mint végre rendezni az emigráció franciaországi ügyeit: zavartalanul adhatta volna át magát ábrándjainak, az európai diplomácia titkos számai bogozásának.

A portugál légio ügyének előzményei röviden ezek voltak: VI. János portugál király halála után 1826-ban Portugáliában belháború tört ki a két fiú: Don Pedro és Don Miguel között. Pedro volt az öregebbik. Neki kellett volna átvennie a portugál kormányt, de mivel már 1822 óta Braziliában volt császár, és mivel a brazilai szenátus és a követek nem voltak hajlandók belemenni a perszonálunióba, ezért Pedro 1826-ban alkotmányt adott Portugáliának s lemondott a trónról hétéves leánya, Donna Mária da Gloria javára, akinek nevében Izabella Mária infánsnő kormányozta az országot. A portugál reakció azonban elégedetlen lévén a Pedro által adott alkotmánnyal, Don Miguelhez fordult s törekvéseihez jó támaszt talált ebben a brutális, erőszakos emberben, aki Bécsben, Metternich oldalán nevelkedett, ott szívta magába az abszolutisztikus légkört s gyűlölt minden szabadságratörekvést. Amikor 1827-ben Don Pedro a kormányzást fivérére, a közben nagykorúvá vált Don Miguelre bízta, ez, megérkezése után, 1828-ban eltörölte az alkotmányt és a kortézek által királlyá kiáltotta ki magát. E lépésre Anglia és Franciaország megszakították kapcsolataikat Portugáliával, a francia flotta 1831-ben megszállotta a lisszaboni kikötőt. 1831. április 6-án Pedro lemondott a brazil trónról fia, II. Don Pedro javára, a következő évben, február 2-án kiáltványt adott ki, melyben kijelentette, minden erejével azon lesz, hogy Portugáliában az alkotmányt ismét életbe léptesse, leverje a bitorlót s megvédelmezze leánya, Donna Mária örökségét. 1832. július 8-án Don Pedro elfoglalta Oportót. Anglia a tengeren megsegítette, de a szárazföldi harc hosszadalmasnak ígérkezett, mivel Don Pedrónak kicsiny haderő állott rendelkezésére. Katonákat kellett tehát valahol szereznie. Így terelődött figyelme a lengyel emigrációra.⁴³

⁴² Bem Róslakowskihoz 1832. júl. 21. *Pawlicowa: Z życia generała Józefa Bema na emigracji. Kwartalnik Historyczny* 1929. 523. l.

⁴³ A portugáliai események részletesebb ismertetését lásd *J. Frejlich: Legion generała Józefa Bema w walce o sukcesję portugalską. Przegląd Historyczny* 1912. 1. füzet 93. sk. 1.

1832 augusztusában a portugál kormány elküldte ügynökeit a lengyel emigráció vezetőihez, még hozzá mind a két táborhoz. Augusztusban találkozott Francesco d'Almeida, Don Pedro megbízottja Antoni Ostrowski tábornokkal Lafayettenek, a Francia-Lengyel Bizottság elnökének a lakásán. Ekkor merült fel első ízben egy portugáliai lengyel légió megalakításának terve. Ennek nyomán Ostrowski érintkezésbe lépett az emigráció vezetőivel, de a demokraták részéről mindjárt az első pillanatban heves ellenzést tapasztalt. A demokrata vezetők kijelentették, hogy Lengyelországba a Pireneusokon át eljutni — túlságosan is nagy kerülő. Ostrowski nem tehetett egyebet, megírta Lafayettenek a negatív eredményt s ezzel a tárgyalások holtpontra jutottak. Ugyanakkor a párizsi portugál komité két tagja (Miranda, Freire de Andrade) megpróbálkoztak a Lelewel-féle Bizottságnál is, de itt kerek elutasításban volt részük.

Don Pedro ügynökei nem nyugodtak bele a kudarcba. A lengyel emigráció nagy segítséget jelentett volna Don Pedrónak, aki odahaza, a felkelés megindításakor arra számított, hogy mielőtt megjelenik Oportóban, a liberális elemek szembefordulnak Miguellal és ő könnyűszerrel a helyzet ura lesz. Nem így történt. Pedro kis hadserege nem számíthatott komoly sikerre, hacsak külföldről nem tudta megerősíteni. A lengyelek közt sok jól képzett magasabb és alsóbb tiszt volt, különféle fegyverekben járatos katonák, sok közlegény és altiszt. Ez erős érv lett volna az akkori helyzetben Don Miguellal szemben. Éppen ezért Don Pedro nem hagyta abba a kísérletezést. Miután a Lelewel-féle Bizottság kereken elutasította a portugál javaslatot, Don Pedro ügynökei a másik táborban, Czartoryskinál próbálkoztak s még hozzá teljes sikerrel. Palmello őrgróf, Donna Mária angliai követe volt a közvetítő Czartoryski és Don Pedro között. Czartoryski felvette a tárgyalások fonalát és hamarosan utasítást küldött párizsi híveinek, támogassák az ügyet. Czartoryski ugyanis ebben az időben Londonban tartózkodott s az angliai parlamentben szerette volna a lengyel ügyet előbbre vinni. Palmello még a bécsi kongresszus idejéből ismerte a herceget, ő ott Portugáliát képviselte. Előterjesztette tehát neki tervét, melyet Czartoryski elvben elfogadott. A herceg ezután visszautazott Párizsba anélkül, hogy a légió tervét bárkinek is elárulta volna. Ez augusztus második felében történt.

Ezzel egyidőben Bem is felfigyelt a portugáliai eseményekre és azokra a tárgyalásokra, amelyek Lafayette közvetítésével Ostrowski és a portugál ügynökök közt folytak. Talán tudott arról is, hogy a demokrata bizottság milyen határozottan elutasította a portugál tervet. Ha erről értesült, úgy az egy ok-

kal több volt számára ahhoz, hogy ő viszont azonnal melléje álljon a tervnek. 1832 szeptember 2-án Bem Barégesből írja Czartoryskinak: látván, hogy jelenlétével Franciaországban semmi hasznosat nem tud tenni, továbbá tekintve, hogy a portugál ügy egyúttal európai ügy is és nagy hatással lehet Lengyelország sorsára, elhatározta, felajánlja szolgálatait Don Pedrónak. Kérdezi a herceget, mitévő legyen, milyen úton induljon el.⁴⁴

Bemnek ez a levele világosan elárulja, hogy a tábornoknak ekkor még esze ágában sem volt lengyel légió megszervezése Portugáliában. Bem csakis a saját személyét illetően jutott arra az elhatározásra, hogy felajánlja szolgálatait a portugál Don Pedrónak. Szerepe volt elhatározásában annak a körülménynek, hogy a francia kormány kétséget kizáró módon ellenezte a franciaországi lengyel légió megalakítását, Belgium időközben szintén meggondolta magát és a belga király hallani sem akart a lengyelek nagyobb számban való befogadásáról. Az emigráció viszáljai, a téltenséghen eltöltött hónapok és a ki nem aluvó lázas cselekvésvágy, amely Bemet minden ízében áthatotta, mind hozzájárultak ahhoz, hogy megérlelődjön benne a portugáliai harcokhoz való csatlakozás szándéka.

A lengyel légió gondolata Portugáliával kapcsolatban Czartoryski eszméje volt, ő tárgyalt a portugál kormány küldötteivel. Az egész terv pompásan beleillett Czartoryski diplomáciai elképzeléseibe is: a herceg, aki előtt ismeretes volt a francia kormánykörök kelletlen magatartása minden lengyel ügygel kapcsolatban, az emigráció túlnyomó részének eltávolítása árán azt remélhette, hogy a reakciós francia kormánykörök honorálni fogják ezt a honfitársai ellen tett lépését, a francia kormány a lengyel forradalom katonáinak távozásával kellemetlen teherrel szabadul meg s talán több megértést tanúsít a jövőben Czartoryski diplomáciai tervei iránt.

Bem levele tehát nagyonis kapóra jött. A tábornok a felkelés bukása után bebizonyította, hogy nemcsak a csatatéren kiváló szervező és vezér, hanem a béke idején is; fáradhatatlanul tevékenykedett honfitársai érdekében, nem riadt vissza az apró munkák fárasztó és bosszantó akadályaitól sem, hanem fiatalos energiával vetette bele magát a szervezési munkálatokba. A herceg úgy látta, hogy Bem bekapcsolásával az akció súlya megnövekedik, Bem magával tudja rántani a dologba a tisztek egy részét és régi hadi dicsőségének vonzóerejére támaszkodva, sikerül megmozgatni a volt katonák nagy tömegeit is. Mert azt Czartoryski is jól tudta, hogy az emigráció túlnyomó többsége nem

⁴⁴ Bem Czartoryskihoz. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

rokonszenvez az arisztokrata párt politikájával, hanem kifejezetten a demokrata vezérek befolyása alatt áll.

Czartoryskiék párizsi otthona, a Hôtel Lambert, a kevesek gyülekezőhelye volt és az is maradt; az egyszerű katonák semmi kapcsolatot sem éreztek a herceggel és főúri környezetével és természetesen Czartoryski sem tett semmit, hogy a Franciaország különböző helyein lévő táborok nagyszámú volt lengyel harcosát magához fűzze. Az arisztokrácia emigrációs tevékenysége, jelszavai és politikai céljai nem fedték az egyszerű lengyel katonák elképzeléseit s éppen ez volt az oka annak, hogy a Czartoryski-párt tulajdonképpen légüres térben élt, elszakadt saját honfitársaitól. A portugál akció természetesen ugyancsak olyan eszköznek bizonyult, amely a nép fiait eltávolította azoktól, akik ebben az ügyben résztvettek s az akciót irányították, tehát Bem tábornoktól is. De Czartoryskinak éppen azért volt szüksége Bemre, mivel ennek a népszerűsége akkor még a lengyel katonák előtt zavartalanul fénylett; hősiessége, vitathatatlan hazafiassága, az egyszerű emberek iránti gondoskodása mindmegannyi érv volt személye mellett. Ez volt a főoka annak, hogy Czartoryski felhasználta a saját tervei számára Bemet, aki nem ismerte fel, hogy a herceg voltaképpen a lengyel emigrációt akarja likvidálni. Czartoryski az első pillanattól kezdve túlértékelte a portugál légio súlyát, nemzetközi fontosságát; úgy érezte, hogy erős támaszt nyer benne diplomáciai tárgyalásai mellé. Nagy súllyal esett latba az a gondolat is, hogy ezúton sikerül neki az emigrációt kivonni a „vörösök”, a demokratikus szervek hatása alól. Éppen fordított eredményt ért el: az emigráció túlnyomó része ellenséges érzülettel fogadta a légio tervét, a Lelewel-Bizottság erőiesen tiltakozott ellene, s ellene fordultak azok az emigráns lengyel tábornokok is, akik egyébként Czartoryski és Bem híveinek számítottak, mint pl. Umiński és Sierawski tábornokok. A portugál légioval kapcsolatban meginduló toborzás, és a légio ügye körül felviharzó közéleti vita a francia kormányt is felvilágosította arról, hogy valójában milyen tömegnélküli politikai pártot képvisel Czartoryski herceg párizsi és londoni köre.

A portugál akcióban Czartoryskinak sikerült hűséges támaszt és kivitelezőt találnia Bem tábornokban. Ez teljes odaadással, az őt jellemző buzgalommal állott az ügy szolgálatába. Czartoryski még 1832 szeptember 13-án azt írta neki levelében, hogy „a portugál légio terve dicséretes” (*chwalitebny*)⁴⁵ és a herceg hatalmas tekintélye, a légio mellett való kiállása Bemet arra a meggyőződésre vezették, hogy az ügy, melyet szolgál,

⁴⁵ Czartoryski Bemhez 5483/Czart. AVL. Krakko. 803. sz.

hasznos és hazafias ügy. Persze, Czartoryski diplomatikusan egyelőre csak Bemmel közölte álláspontját s az emigráció nagy tömegei felé Bem népszerűségét használta fel a propaganda céljaira, míg ő maga csak jóval később állt ki a nyilvánosság elé a légio érdekében. Majdnem egy évig Bem neve állott a légioval kapcsolatos tárgyalások előterében és csak 1833 július 20-án nyilatkozott Czartoryski a lengyel emigráció színe előtt,⁴⁶ és azonosította magát azokkal a szándékokkal, amelyeknek valójában ő volt a szülőjök. A titkos tárgyalásokon azonban Czartoryski képviselte a lengyel emigrációt; 1832 szeptember 28-án ő kötött egyezményt Don Pedro párizsi meghatalmazottjával. Az egyezményt ratifikálás céljából elküldték Oportóba Don Pedrohoz; hogy mit tartalmazott a megállapodás, nem tudjuk. Don Pedro és kormánya azonban nem siettek aláírni a szerződést, úgy látszik, nem voltak nagy bizalommal a Czartoryski-párt iránt, nem hitték, hogy a hercegnek sikerül a lengyeleket nagyobb számban beszervezni a légioba. Közben párizsi ügynökeik további ajánlatokat tettek a demokratikus csoportnak és a saját szakállukra is verbuváltak lengyel tiszteket Párizsban, mire Bem élesen tiltakozott eljárásuk ellen. A d'Almeirával folytatott megbeszéléseken ugyanis úgy határoztak, hogy Bem tábornok legyen a megalakítandó légio főparancsnoka. Bem 1832 október 10-én írt d'Almeidának a lengyel tisztek körében folyó verbuválásról és kéri, hogy akadályozza meg ezt; egyben tiltakozik a belgiumi toborzások ellen is.⁴⁷

Október hónapban Bem tábornok már türelmetlenül várja azt az időt, hogy megkezdhesse a légio szervezési munkálatait. Hiányzik azonban a portugál kormány ratifikálása, hiányzik egyelőre a pénz is a szervezési munkához, pedig, mint Czartoryskinak írja, „az idő sürget”.⁴⁸ November 28-án Bem von Schneider tábornoknál járt és bemutatta neki a légio megalakításának terveit; a francia tábornok Bem jelentése szerint nagyon kedvezően fogadta a terveket.⁴⁹ Hogyne fogadta volna tetszéssel, amikor ily módon lehetőség kínálkozott arra, hogy a francia kormány olcsón megszabaduljon a lengyel emigrációtól!

A portugál légio eszméjének a felvetődésével azonban Czartoryski nem szakított korábbi belgiumi terveivel. Az 1832. év végefelé elküldte Bemet Belgiumba, hogy ott egy megalakí-

⁴⁶ Czartoryski nyilatkozata 1833. júl. 20-ról. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁴⁷ *Frejlich*: i. m. 2. füzet, 253. l.

⁴⁸ Bem Czartoryskihoz 1832 okt. 24. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁴⁹ Bem Czartoryskihoz 1832 nov. 28. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

tandó lengyel légio útját egyengesse; annál inkább kíváncsi-
nak találta ezt, mivel Don Pedro egyelőre nem mutatott hajlan-
dóságot az egyezmény ratifikálására. December 18-án Bem már
Antwerpenből írja Czartoryskinak, hogy megérkezett, beszélt
Evains miniszterrel, aki kijelentette neki, hogy a Belgiumban
tartózkodó katonákkal meg van elégedve s egyúttal beszámol
arról is, hogy milyen lengyel tisztek tartózkodnak Belgium-
ban.⁵⁰ A tisztek közül Zamoyski tett kísérleteket belgiumi kor-
mányköröknél a légio érdekében, de Bem is nagyon aktívan kap-
csolódott be a tárgyalásokba Desprez belga tábornok felhasználá-
sával. Magához a királyhoz akarta vinni tervét. Elképzelése az
volt, hogy a belgiumi légio szervezete hasonlítson a portugáliai-
hoz.⁵¹

Bem buzgalma azonban eredménytelennek bizonyult, a
portugál légiohoz hasonlóan a belga légio ügye is sok akadályba
ütközött, elsősorban az érdekelt kormány részéről. Evains mi-
niszter, aki a királynak a tervet előterjesztette, sajnálattal kö-
zölte Bemmel, hogy „most semmit sem tehetnek”. Bem kedvet-
lenül írja Czartoryskinak, hogy „Belgiumot tehát úgy kell tekin-
tenünk, mint amely elveszett számunkra”, a belga kormány ki-
jelentette, hogy egyetlen idegen eredetű tiszte sem alkalmazhat
a hadseregben. Így tehát nem marad hátra más, mint a portugál
légio. Útni kell a vasat, amíg meleg! Bem még megtekinti a
waterlooi csatateret, aztán siet vissza Párizsba.⁵²

Belgiumból Párizsba visszatérve, Bemnek azt kellett tapasztal-
nia, hogy a portugál kormány is húzódozik a lengyel légio
megvalósításától; erre mutatott az, hogy a párizsi egyezményt
még nem ratifikálták. Bem szakadatlan ostrom alatt tartotta a
francia kormánytényezőket s igyekezett előkészíteni a talajt a
lengyel sereg gyors felszerelésére. Itt is nehézségek mutatkoz-
tak, mivel a francia kormány nem akart hozzájárulni ahhoz,
hogy a lengyel légio teljesen francia területen alakuljon meg,
hanem azt akarta, hogy a lengyel alakulatok tagjai, mihelyt na-
gyobb csoport van együtt, menjenek a Nantes-sal szemben lévő
Belle Ile szigetre s onnan indítsák az egész légiot Portugáliába.
Legalábbis ilyen értelemben utasította Bemet Schneider tábor-
nok. A légio szervezése tehát váratlan akadályokba ütközött.
Bem közben egyre lesújtóbb híreket kapott a poroszországi ka-

⁵⁰ Bem Czartoryskéhoz 1832. dec. 18. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁵¹ Bem Czartoryskéhoz Anversből 1832. dec. 24. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁵² Bem Czartoryskéhoz 1833. jan. 7. Brüsszelből. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

tonai táborokból és honfitársainak a porosz hatóságok által törént sanyargatásáról.⁵³

Közben 1833 január 21-én az Irodalmi és Történelmi Társaság („*Towarzystwo Literackie i Historyczne*”) több vezető tagja Párizsban „*Stowarzyszenie Jedności Narodowej*” („A Nemzeti Egység Szövetkezése”) néven titkos társaságot alakított, melynek tagjai lettek Bem, Barzykowski, L. Plater, G. Małachowski, Józef Świrski. Az új alakulat nem volt forradalmi jellegű szövetkezés, céljának azt tartotta, hogy fenntartsa az emigrációban a nemzeti lelkesedést, az egymással viszálykodó lengyeleket valamilyen hasznos munkába fogja be és megszerezze az emigrációt az arisztokrata párt politikai törekvésének. De milyen politikai törekvései lehettek ennek a főúri pártnak, amely nem tanult a felkelés kudarcából, nem értette meg a felkelés bukásának igazi okait s amely fel sem vetette a lengyel társadalmi fejlődés legizgatóbb problémáját, a parasztkérdést? A Hétel Lambert tagjai nem tudtak, de nem is akartak szembenézni a lengyel társadalmi problémákkal s az egyetlen „konkrét” program, amelyre Czartoryski és köre erőfeszítéseiket irányították: a lengyelek munkába-állítása, ami pedig szükségszerűen egyet jelentett a légió gondolatával. A lengyel katonai szellem még élt, de halálra volt ítélve. Az emigráció viszonyai között a tettekre szorult ifjúság alkotóereje csak sorvadt, a nagy lendület tétlen passzivitásba ment át, álmódosások, képzelgések, személyi civódások és fantazmagóriák lettek úrrá a lelkeken. A tettek emberei, az olyan gyakorlati gondolkodású, aktív katonák, mint amilyen Bem is volt, kezdték megünni a tétlen várakozást és mély aggodalommal töltötte el őket a nemzeti erőik elsikkadásának, kiszáradásának tudata. Ezért akarta Bem mindenáron, minden eszközzel aktivizálni, fegyverhez és cselekedetekhez kapcsolni a fiatalságot, amelyben nem szűnt meg bizakodni s amelytől egykor Lengyelország felszabadítását remélte. Irreális terveit mutatja, hogy február elején, néhány ügyes tüzértisztnek Egyiptomba való küldéséről gondolkodik, pénzt hajszol számukra.⁵⁴

Február végén pedig valóságos tervezetet dolgoz ki a lengyel emigráció további sorsára vonatkozóan,⁵⁵ s e tervezet híven tükrözi egész akkori felfogását. Tervezetének címe „A törökországi expedíció”. Kifejti benne, hogy az emigráció feladata az, hogy Lengyelország határain kívül készüljön a haza felszabadí-

⁵³ Bem Czartoryskihoz. 5483/Czart. Krakko, ÁVL.

⁵⁴ Bem Czartoryskihoz 1832. febr. 4. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁵⁵ „O expedycji do Turcji”. 1833. febr. 26. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

tásáért vívandó harcra. E cél érdekében az emigrációt több kategóriába kell osztani, ezek:

1. a nemzet reprezentánsai,
2. magasabb tisztviselők, irodalmárok, a felkelés vezetői,
3. a polgári rendbe beilleszkedő ifjúság és végül
4. a katonaság.

A jelenlegi helyzetben — Bem szerint — nem lehet szó arról, hogy a lengyel nép idegen segítség igénybevétele nélkül keljen fel hazája felszabadítására. Csakis Anglia és Franciaország segítségére lehet számítani, de katonákat tőlük nem lehet várni. Maguknak a lengyeleknek kell felkészülniök a harcra és elsősorban a fiatalságot kell erre alkalmassá tenni, hogy ha eljön az ideje, fegyvert tudjon a kezébe ragadni. „A Fekete- és a Balti-tenger partjára kell vonulnunk, fegyvert, élelmet kapunk Franciaországtól és Angliától, az ellenséget a saját erőnkkal kell levernünk”, írja. Éppen ezért semmiféle ígérgetésnek nem szabad áldozatául esni. „A nemzetben van lélek és energia, mindaz az erény és erő, mely nagy célunkhoz szükséges, megvan.” Az emigrációnak az a része, melyet Bem az 1. osztályba sorolt, valamint az írók és az ifjúság maradjanak Angliában és Franciaországban. A katonák közül a tisztek és altisztek egy része Franciaországban marad, ellátja az ottani iskolákat, a másik része azonban, amennyiben harcképes, a harcot válassza foglalkozásul. Hadszínterekül kínálkoznak: Törökország, Perzsia, Kína, Mongólia, Kirgizföld. Egyelőre ügyes tűzértisztek, mérnökök, gyalogosok, lovasok induljanak Törökországba, ahol légiót alakítanak belőlük. Az egyszerű katonák azonban maradjanak Franciaországban, ott is elég munka vár rájuk.

Bemnek ez a tervezete nem egyedülálló jelenség és bizonyos fényt vet Czartoryski körének külpolitikai terveire, reménykedéseire. A herceg körében komoly figyelmet szenteltek a keleti kérdésnek, tekintettel a cári birodalom agresszivitására. A konfliktus kitörésére feltétlenül számítottak s igyekeztek Lengyelország sorsát ehhez hozzákötni. A cél tehát az volt, hogy elsősorban Törökországot erősítsék s a török hadsereget. Törökország mellett rövidesen Perzsiára is kiterjedt a figyelmük, mint erősen orosz függőségű államra.

A portugál-lengyel egyezmény aláírása óta hat hónap is eltelt már s Don Pedro még mindig nem hagyta jóvá a szerződést. Bem érdeklődésére február elején d'Almeida azt válaszolta, hogy az egyezmény már megérkezett Oportóba, az aláírása e hó közepére várható; közben eljött március is és eredmény még mindig nem mutatkozott. Bem türelmetlensége nem ismert határt. Elhatározta, hogy maga utazik Oportóba és a helyszínen sürgeti

meg a ratifikálást.⁵⁶ Március 8-ára tervezte az elindulását két tisztt kíséretében. Úgy látszik azonban, hogy maga sem nagyon hitt már útja sikerében, el is halasztotta az indulás időpontját s közben Antoni Klottal tárgyalt, Mehemed Ali alkirály francia orvosával, az egyiptomi hadsereg fősebészével egy esetleges egyiptomi út kilátásairól.⁵⁷ Londonon keresztül készült Portugáliába, az angol fővárosban szeretett volna Don Pedro követétől pénz szerezni további útjára. Néhány nappal elutazása előtt d'Almeida révén azt a hamis hírt kapta, hogy Don Pedro már aláírta a párizsi egyezményt és nemsokára Párizsba küldi a légio költségeire szánt összeget.⁵⁸ A pénz azonban nem érkezett meg. Bem még számos látogatást tett a francia kormányköröknél, hogy megnyerje támogatásukat a légio ügyében. Így kihallgatáson jelent meg az orléáni hercegnél is, s megbeszélte vele a portugáliai hadjárat folytatásának módját.⁵⁹

Végre április hónap második felében megkapta az útlevelet és elindult Londonon át Portugáliába. Több hetes utazás után megérkezett Madridba. Keresztülutazott Gibraltáron, Cadix, Sevilla és Cordoba városokon, közben cikkeket küldött a Timesbe. Május 8-án jelzi, hogy másnap indul Aranjuezbe, ahol elsőnek de Villiers miniszterrel akar tárgyalni.⁶⁰ Május 12-én már Oportóból közli portugáliai benyomásait a herceggel. Mint írja, a „dolgok a legjobban állnak.” A helyőrség szelleme kitűnő. Bem kétezerhatszáz lengyel tisztt kíván ideszállítani; ezek hamar befejezik a háborút. Aki közülük akar, ittmaradhat. Járandóságuk: ruha, lakás, élelem és havi 30 frank, tehát több, mint amennyit Franciaországban kapnak a lengyel tisztek. Itt mindenki jóindulatú, „sok a nemes vonás bennük”, írja. „Meg fogunk egyezni.”⁶¹ Két nap múlva indul tovább.

Bem tehát Oportóba érve meggyőződött arról, hogy a légio ügye itt jobban áll, mintsem odahaza remélték. Úgy látszik, Don Pedro tisztában volt azzal, mit nyerhetne a lengyel katonákban további harca érdekében. Az aláírásra is megértett már a hangulat, hiszen a portugál kormány meggyőződhetett róla, hogy a párizsi lengyel demokratákra nem számíthat. Május 19-én került sor az egyezmény aláírására, ami nem ment egészen símán,

⁵⁶ Bem Czartoryskihoz 1833 márc. 1. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁵⁷ Bem Czartoryskihoz 1833 márc. 5. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁵⁸ Bem Czartoryskihoz Londonba 1833 ápr. 9. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁵⁹ Bem Czartoryskihoz 1833 ápr. 15. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁶⁰ Bem Czartoryskihoz 1833 máj. 8. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

⁶¹ Bem Czartoryskihoz Oportóból. 1833. máj. 12. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

mivel az utolsó percben váratlan bonyodalmak támadtak a zászló és a légio elnevezése körül. A lengyel zászlóhoz Don Pedro nem akart hozzájárulni, úgyhogy végülis Bemnek teljesen le kellett mondania a zászlóról, „*Solignac marsall olyan nagy zajt csinált emiatt*”.⁶² Hosszas vitára adott alkalmat a légio elnevezése is. Végül az alábbi nevet fogadták el: *Legion de la reine, composée des polonais*. Bem május 19-i levelében már a légio pecsétjét is megrendeli a herceg útján. Az egyezmény aláírói De Loulé örgróf, Don Pedro külügyminisztere és Bem József, mint Czartoryski Ádám megbízottja. Öt nappal később Don Pedro is jóváhagyta az egyezményt. Bem a kész szerződéssel nyomban indult vissza Párizsba. Kíséretében volt Vasconcellos dandártábornok. Sietni kellett, mert Bem mindössze két hónapot tervezett a légio szervezésére. Végre zsebében volt az aláírt egyezmény, melyért annyit fáradozott. Naiv derűlátással nézett a jövő elébe. „*Nous avons tout ce qu'il nous faut; en outre beaucoup d'amitié et beaucoup de bonne volonté. On nous aimera même je l'espère comme des frères*”, írta első örömeiben Londonból a hercegnek.⁶³

Nagyon is korai öröm volt ez, s Bem bizakodására az események hamarosan rácaffaltak.

A május 19-én megkötött egyezmény lengyel szempontból kedvezőtlenebb pontokat tartalmazott, mint azok a pontok voltak, amelyek körül Párizsban d'Almeida és Ostrowski tárgyaltak s amelyek alapján Czartoryski egységet kötött a portugálokkal. A Bem által kötött egyezmény X. cikkelye szerint a légio nem hagyhatja el Portugáliát, mielőtt Lisszabont el nem foglalja. Habár Bemnek Oportóban való tartózkodása idején Lisszabon elfoglalása közelinek látszott, egy ilyen feltétel beiktatása az egyezmény szövegébe mindenképpen ellenkezett a lengyel állásponttal s a lengyel érdekekkel! A légio lengyel nemzeti jellegéből is sokat engedett Bem; a légio nem lengyel zászló, hanem portugál kokárda alatt harcolt volna. A portugálok törekvése az volt, hogy a légio nemzeti jellege minél inkább elhomályosodjék, nehogy a kifejezetten lengyel légio felingerelje a pétervári kabinetet s ennek ügynökeit. Pedronak mindössze néhány ezer katonára és tisztre volt szüksége, hogy öccsét leverhesse, ezen túl a dolog jelentősége számára megszűnt. Bem nem volt jó diplomata, érthető, ha hibákat

⁶² Bem Czartoryskinhoz Oportóból. 1833. máj. 19. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁶³ Bem Czartoryskinhoz 1833. jún. 14. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

követett el az egyezmény megkötésénél. A herceg hamar észrevette ezeket a hibákat, szerette is volna jóvátenni őket s ezért új tárgyalásokat akart indítani De Loulé őrgróffal, Don Pedro külügyminiszterével, de erre már nem került sor.

Az egyezmény értelmében a légiót július 31-e előtt fel kellett szerelni, különben a portugál kormány az egyezményt érvénytelennek tekinti. Tíz hét volt a szervezésre. Bem teljes tájékozatlanságát bizonyítja az is, hogy belement ilyen feltételbe. A tízhetes határidő már eleve teljes kudarcra ítélte a légió szervezésének ügyét. Később maga Bem is rájött erre, egyhavi halasztást kért. Ez sem segített volna a dolgon, mivel a tábornok Portugáliából nem hozott magával pénzt, a légió felállításához pedig sok pénzre volt szükség.⁶⁴ Alighogy a tábornok visszaérkezett Párizsba, nyomban kiadások mutatkoztak a légió körül s neki egyetlen frankja sem volt. Megtervezte a légió gazdasági hivatalát, de nem volt mivel gazdálkodni! A francia kormányhoz fordult tehát, ismertette a légió tervét, útiköltséget és pénzt kért a katonák számára. Levelében magáévá téve Czartoryski felfogását az emigrációról, utal arra, hogy most itt van az alkalom, Franciaország megszabadulhat a lengyel emigráció „terhétől”.⁶⁵

A pénzügyi szervezés mellett megindul a leghálátlanabb munka: az emigráns lengyelek beszerzése a légióba. Az emigráns táborok lakóihoz megtalálni az utat, megnyerni őket a portugál vállalkozás céljaira és ellensúlyozni a demokrata tábor ellenakcióját — nem volt könnyű feladat Bem számára sem; ehhez még az ő népszerűsége is kevésnek bizonyult.

Bem mindenekelőtt kiáltványokkal próbált hatást gyakorolni katonáira. Június 24-én adta ki a „*Do Wojskowych Polskich*” kezdetű felhívását, külön felhívást adott ki a tisztekhez, az altisztekhez és a közkatonákhoz, egy külön kiáltványt pedig a Litván Ifjúsághoz címezett. Felhívásaiban utal arra,

⁶⁴ A légió szervezete Bem szerint az alábbi lett volna: 1 sorgyalog ezred, 1 litván lövészszázalóalj, 1 önkéntes tűzérzészalóalj, 3 osztály lovaság, 2 tűzerüteg, 1 mérnök század. Ezenkívül sok tiszt, tűzér, mérnök, külön gyalogos és lovas önkéntesek. „*A légió szervezete*.” 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁶⁵ „Si donc le gouvernement français voulait se libérer de ce fardeau, il pourrait profiter de cette circonstance et faire quitter la France à sa majorité des réfugiés Polonais en leur fournissant le frais de voyage, d'habillement etc.” Tábornokok részére 600—800 frankot, magasabb tisztek részére 300—400, alsóbb tisztek részére 200—300, altisztek és közlegények részére 40 frankot kér. Bem a francia kormányhoz. Párizs 1833. jún. 21. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

hogy a lengyel katonák kötelessége harcolni a szabadságért, hogy így Európában általánossá tegyék a szabadság ügyét s az ifjúság számára lehetőség nyíljon tehetségének kifejlesztésére, hogy tökéletesíthesse magát a katonai tudományokban, ami olyannyira döntő Lengyelország további sorsára. „Juttassuk eszébe Európának, hogy a lengyel katona időtlen-idők óta a világ minden részén karddal írta be a történelem lapjait, harcolt mindenütt, ahol a szabadság ügyéről volt szó. Portugáliának a lengyelek új hazájává kell lennie a szerencsétlenségben és a hazátlanságban mindaddig, amíg a lengyelek ott akarnak maradni gyönyörű ege alatt. Siessünk, s győzzük meg a nemzetet, mely honfitársaiként akar bennünket körében látni, hogy a lengyel fegyver sohasem veszíti el keménységét és a Tajo partjain éppúgy, mint a Visztula partján össze tudja törni a népek sanyargatóit, a szabadság ellenségeit.”

A tábornok lelkesen ecsetelte azokat az előnyöket, amelyek a lengyelségre a portugál akcióból származhatnak; anyagilag is próbál hatni, különösen az altisztekre; a hozzájuk küldött felhívásában rámutatott arra, hogy a légio altisztjei nagyobb gázsít kapnak, mint a franciaországi alsóbb rangú tisztek. A litván ifjúságnak küldött felhívásában kiemeli azt a körülményt, hogy a litván ifjak most gyakorlatot szerezhetnek a partizán háborúban, amire nagy szükségük lesz odahaza. Mellékelte a 21 pontból álló egyezményt, a zsoldról szóló kimutatást, a légio szervezetét.

Az az érvelés, amely a Bem-féle felhívásokban megnyilatkozik, nem volt meggyőző és azért nem volt meggyőző, mert nem volt helyes érvelés. Bárhol és bármilyen körülmények között légiót alakítani és harcolni, nyilván nem volt érdeke a lengyel emigrációnak és a lengyel függetlenségi harcnak. Tisztában voltak ezzel az emigráció demokratikus vezetői, s ennek megfelelő fogadtatásban részesítették Bem tábornok akcióját, mely mögött, helyesen, Czartoryskit sejtették.

A Lengyel Nemzeti Bizottság (*Komitet Narodowy Polski*) élén ebben az időben az emigráció egyik népszerű alakja, Józef Dwernicki tábornok állott. A Bizottság a leghatározottabban állást foglalt Bem légioja ellen. A Bizottság levelet írt a tábornokhoz, megvádolta őt azzal, hogy visszaél a szejm jogával, felszólította, hogy nyomban hagyjon fel az expedíció céljait szolgáló propagandával. A szejm még nincs együtt, tehát semmiféle felhatalmazást nem adhatott Bem tábornoknak; az emigráció sem adhatott neki ilyent; azonnal hagyja tehát abba a toborzást.

Érthető, hogy Bemnek esze ágában sem volt erre a felhívásra visszavonulni a légio szervezésétől. A Dwernicki-Bizottság felhívással fordult az emigrációhoz, indokoltan óvta a portugál ügytől. A felhívás szerint Bem tábornok célja az, hogy eltávolítsa a lengyel emigrációt Franciaországból, abból az országból, amellyel a lengyelek sorsa és reménysége annyiszor volt egybekötve s amely nemes nemzet barátsággal viseltetik a lengyel nép iránt. Bem Portugáliába akarja szállítani őket, egy olyan országba, amelynek népe soha semmiféle kapcsolatban nem állott a lengyelekkel, amelynek érdeke nem egyezik a lengyelekével, amelyet nem fenyeget ellenség s amely nem is kéri a lengyelek segítségét. Fekvésénél fogva Portugália soha európai változások színtere nem lehet, ott tartózkodásuk semmit sem segítene a lengyel ügyön, sőt inkább elszakadnának attól, mert a portugálok nem engednék őket többé vissza Európa közepébe.⁶⁶

A lengyel emigráció demokratikus szárnya annál nagyobb felháborodással fordult szembe a portugáliai tervvel, mivel abban az időben, amidőn Bem az emigráció légióba való szervezése körül fáradozott, a demokraták egy általános európai forradalom bekövetkeztében reménykedtek. 1832 őszétől az egész franciaországi lengyel demokrata tábor eleven forrongásban élt és a Dwernicki-féle Komité konkrét terveket készített a lengyelországi felkelés megszervezésére.

A lengyel emigrációban széles mozgalom bontakozott ki a légio és Bem személye ellen. Egész sor tiltakozás hangzott el. Bourges, Châteauroux, Cahors, Bergerac, Le Puy emigráns táborai sorra tiltakoztak. Különösen nagy visszhangja volt annak a szózatnak, amelyet Bem a litvániai ifjúsághoz intézett. A Litván Társaság július 7-én Párizsban szenvedélyes hangú röpiratot fogalmazott, amely Bemnek az egyezmény megkötésekor elkövetett hibáit is kihasználva, élesen ítéli el a tengerektől kalandot és feltárja a franciaországi lengyel emigránsokra Portugáliában váró veszélyeket. Felveti azt a kérdést is, hogy mi lesz a légio tagjaival, ha véget ér a portugál beháború és Franciaország nem lesz hajlandó visszafogadni őket, miután már egyszer megszabadult tőlük?⁶⁷

A demokrata tábor megmozdulása természetesen nagyban megnehezítette a verbuválásokat, a légio szervezése hovatovább roppant nagy akadályokra talált. A demokrata körök

⁶⁶ *Frejlich*: i. m. 3. füzet 345. 1.

⁶⁷ *Polacy w Oporto*. Paris. 1833.

kíméletlenül támadták Bemet, szemére vetve egyéni hiúságot, önzést, diplomáciai és politikai tehetségtelenséget. E vádak ellen senki sem védte meg Bemet. A tábornok maga is szervező körútra indult. Július 13-án Bourges-be érkezik. A tábor emigráns tanácsa felszólítja őt, hogy távozzék a városból s amikor a tábornok erre a felszólításra nem hajlott, viharos gyűléseket rendeztek ellene. Erre Bem a Bourgestól négy kilométernyire fekvő Mehunba távozott. Itt egy Platon Pasierbski nevezetű lelkes demokrata ifjú rálőtt. Szerencsére a pisztoly gyengén volt megtöltve, átfürödött Bem kabátján s megakadt a bordáján.⁶⁸

A francia kormány megtorlással fenyeget és számos lengyelt kiutasít Bourgesből. Bem megpróbálja lecsillapítani az emigráció felzaklatott légkörét, nyilatkozatában kijelenti, hogy a légióalakításra a portugál kormány tett javaslatot: hangsúlyozza, hogy közügyekben mindenkinek szabad beszélnie, mindenki azt teheti, amit jónak lát; senkit sem kényszerít a légióba, mindenki saját belátása szerint cselekszik. E válasz azonban nem volt elég ahhoz, hogy lecsillapítsa a kedélyeket. Elkerülhetetlen volt most már az, hogy kiálljon a légió ügye mellé az az ember, aki az egész terv szülőapja volt s aki mindaddig iparkodott a háttérből irányítani az eseményeket. Július 20-án Czartoryski herceg is nyilatkozott. Kifejti felfogását a lengyel emigráció jövő sorsát illetőleg. Rendkívül fontosnak tartaná, hogy ha sikerülne egy olyan szigetet találni Európa valamelyik sarkában, ahol a lengyel emigráció meghúzódhatna, ahol biztonságban kivárhatná azt az időt, amelynek el kell telnie addig, amíg út a hazatérés órája. Egy ilyen csendes szigeten az emigrációnak módja nyílnék arra, hogy katonailag kifejldhessen, tanuljon, dolgozzék, felkészüljön azokra a feladatokra, amelyeket a haza tartogat neki. Egy ilyen távoli szigeten gondosan el lehetne zárni az ajtót mindama szenvedély elől, amely most az emigrációt szerteszaggatja s egymás ellen uszítja. Ilyen szigetnek mutatkozik most Portugália. „Ott távol leszünk minden kellemetlenségtől, távol az emigráció keserűségeitől. Eltávolodunk ugyan hazánk határaitól, de csak látszólag, mert a tenger minden távolságot megrovidít.” A herceg hármas jelszava, mint e nyilatkozatból is kitetszik, a munka, a tanulás, a fegyelem.⁶⁹

⁶⁸ Limanowski: i. m. I. 324. l.

⁶⁹ 5280/Czart. Pisma Oryginalne Polityczne 1830—2. ÁVL. Krakkó.

A hercegnek a légio ügye mellett történt kiállása természetesen nem hatott vonzóan a lengyel emigrációra. A légio főirodájának Nantes-ban továbbra is a legnagyobb nehézségekkel kellett megküzdenie, különösen a szervezés pénzügyi akadályai következtében. A francia kormány, melytől Bem a pénzt remélte, hivatalosan nem is vett tudomást a portugál ügyről. Azoknak, akiknek mégis sikerült a francia kormánytól útlevelet kieszközölni, a hatóságok Amerikába szóló útlevelet adtak.

Szervezési útján Bem tábornok is meggyőződhetett arról, hogy az emigráció nagy tömegei őszintén ellenzik a kalandos tervet. A mehuni merénylet nem egy elkeseredett hazafi felelőtlensége volt csupán. Pasierbski mögött ott állott az emigrációs követelmény.

A pénzhiány továbbra is súlyos akadályokat okozott a légio szervezésénél. Don Pedro kormánya megmaradt az ígéreteknél, Vasconcellos értéktelen papírrongyokat hozott magával, mindössze Czartoryski adott némi összeget a szervezésre. Időközben Don Pedro elfoglalta Lisszabont s ezzel az ő oldalához pártolt a hadiszerencse. Most már nem volt szüksége a lengyel csapatokra, kereste tehát az alkalmat arra, hogy az egyezményt visszavonja, semmisnek nyilvánítsa. Bem még mindig bizakodott, De Louléba vetette reményét, ám ennek nem volt befolyása a portugál politikára. Pedig Bem július hónapban már a légio hivatalos papirosán egész sor tisztet nevezett ki a légio élére, így pl. Władysław Zamoyskit július 31-én kinevezte a légio lovas ezredének parancsnokává.⁷⁰

A légio időközben diplomáciai következményeket is vont maga után. Az orosz kormány érdeklődésére a francia kormány 1833 augusztusában megtagadta a lengyel emigránsoktól a további útlevelek kiadását. Bem a királyhoz és a belügyminiszterhez folyamodott, tiltakozott többek között az ellen, hogy a lengyelek Franciaország területén „*hors la loi*” vannak, kérte a rendelet visszavonását és kifejezte azt a szándékát, hogy ő és a légio tagjai azonnal indulni akarnak.⁷¹

D'Argout belügyminiszter azonban nem mutatott hajlandóságot arra, hogy rendeletét visszavonja. Bem augusztus 28-án még La Rochelleben van szervező úton és elégedetlenül látja, hogy kevés az önkéntes jelentkező, mindamellett készen áll

⁷⁰ 5483/Czart. AVL. Krakko.

⁷¹ Bem Czartoryskihoz Nantesből 1833. aug. 17. 5483/Czart. AVL. Krakko.

arra, hogy mihelyt az útlevelek megérkeznek, az első szállítmányt, néhány száz embert útnak indítson Portugáliába. Bem lázas sietségében megfélekedett arról, hogy a Don Pedróval kötött egyezmény megsabta a légió minimális létszámát. Látva, hogy az egész ügyet a kudarc veszélye fenyegeti, mielőbb a helyszínen szeretett volna lenni. Odahagyva La Rochellet, Párizsba siet s helyettesül Felix Breańskit teszi meg, ő maga pénzszerzéssel foglalkozik. A Czartoryskitól kapott 1500 frankot elküldi Nantesba és La Rochelleba. Megpróbált Vasconcellostól is pénzt szerezni, de eredménytelenül. Ugy döntött, hogy hajót bérel és néhány száz emberével elindul a tengeren. Az út 10—15.000 frankba került volna és Bem Czartoryskitól szeretne volna ezt az összeget megkapni, a herceg azonban óvta őt ettől a vállalkozástól; azt javasolta neki, hogy menjen néhány önkéntes kíséretében Lisszabonba és közlődjön meg a portugálok igazi szándékát. Ezzel a szándékkal egyébként Bem már Párizsban is eléggé tisztába jöhetett, mivel Xavier portugál külügyminiszter, Don Pedro külpolitikájának új irányítója levelet intézett hozzá s bejelentette, hogy a portugálok az oportói egyezményt — mivel a lengyelek nem tartották be a határidőt — semmisnek tekintik.

Ezzel tehát az egyik részről az ügy le volt zárva. A portugál kormány nagyon ügyesen, a Bem által megkötött egyezmény XX. cikkelyére hivatkozott s ennek be nem tartása ürügyén kívánt kibújni kötelezettségei alól. Bemet azonban ez nem tudta eltéríteni tervbevett útjától. Londonon keresztül kívánt eljutni Lisszabonba, útközben meg akarta látogatni Palmerstont is, hogy előadja neki az ügyet és segítségét kérje az orosz törekvésekkel szemben Párizsban és a lisszaboni udvarnál. Azt remélte, hogy a portugál légió nyomban rokonszenves lesz Palmerston előtt, mihelyt ez megtudja, hogy a cárnak nincs igénye a dologra. E reményeket Czartoryski is osztotta, pénzt küldött Bemnek az útra s egyben megnyugtatta a tábornokot affelől, hogy mindent elkövet a légió érdekében. Elutazása előtt Bem még egyszer d'Argout belügyminiszterhez fordult pénzért, de ez kereken elutasította.

Szeptember 14-én indult el Bem Lisszabonba. Néhány hétig Le Havreban volt kénytelen vesztegelni, a kedvező szélre várakozva. Tele volt reményekkel és kompromisszumos tervekkel. A légiót mindenáron létre akarta hozni és most már arra is gondolt, hogy ha a portugáliai légió megvalósul, a tevékenységét ki lehetne terjeszteni Spanyolországra is. Számított

azokra a tisztekre, akiket Nantesben és La Rochelleban hátrahagyott s akik egy ideig valóban együtt maradtak, várva, hogy a tábornok értük jöjjön és magával vigye őket Portugáliába, de amidőn hosszabb idő eltelt s Bem még mindig nem jött, szétszéledtek, visszazárlingóztak eredeti táboraikba. Ezzel megszűnt a portugál légiónak az a kicsiny magva is, amelyet Bemnek és híveinek fáradságos, nehéz agitációval sikerült kialakítaniok a lengyel emigráció többesres tömegéből.

Novemberben Bem délibábkergető útján végre Lisszabonba ért és lépéseket tett a portugál kormánynál az egyezmény megvalósítása érdekében. A braganzai herceg azonban kereken kijelentette, hogy a lengyelek megsértették az egyezményt s így azt a kormány tárgyalannak tekinti. Bem ebbe egyáltalán nem volt hajlandó belenyugodni: benyújtotta a portugál kormánynak a légio kimutatásait, követelte a már befektetett összegek kiutalását, pénzt kért a további szervezésre. November 23-án még erélyesebb választ kapott João Fereira Garment-től, aki a hadügyminisztérium nevében közölte vele, hogy a lengyelek nem tartották be az egyezmény által előírt határidőt, ezért ezt tárgyalannak kell tekinteni. Egyben közölte azt is, hogy semmiesetre sem alkalmazhatnak lengyel tiszteket a portugál hadseregben.⁷²

Bem tábornok helyzete ezek után a portugál fővárosban megnehezült: legfőltettebb reményeit látta összeomolni maga előtt. A portugál kormánytényezők hivatalos nyilatkozatai után édeskeves reménye maradt azíránt, hogy a portugál légiót létre lehessen hozni. Mindamellett nem szakította meg a tárgyalásokat, továbbra is megpróbált érvelni, hivatkozott a szervezés körüli eredményeire, a befektetett pénzre, de a kormány nem akart hallani semmiféle adósságról és az egyezmény megghiúsulásáért minden felelősséget a lengyelekre hárított. Bem már ott tartott, hogy a portugál kormány nagyobb bizalmának elnyerése kedvéért felajánlotta szolgálatait a portugál hadseregnek és kifejezte azt a szándékát, hogy a portugáliai belviszályok befejezése után letelepszik Portugáliában és kéri a királyt, hogy adjon neki állampolgárságot. Mint a braganzai herceghez 1833 december 1-én írta, reméli, hogy ő, aki az utolsó leheletéig a hazájáért harcolt s ezt kénytelen volt elhagyni, kedvező fogadtatásra lel egy nemzet ölén, melynek

⁷² Bem Czartoryskihoz 1833. nov. 23. Lisszabon. 5483/Czart. AVL. Krakkó,

sorsa sokszor hasonlított a lengyel nép sorsához — ugyanolyan szerencsétlen sorsa volt.⁷³

Tárgyalásai során Bem a portugál hadügyminiszter előtt felvetette azt a szerényebb jellegű javaslatát: alakítsanak 500 lengyelből egy lovass csapatot („*corps de cavallerie*”), melynek költsége Bem szerint 5000 frankot tenne ki. A tábornok úgy tervezte, hogy az első szállítmány 15—20 napon belül útrakelhet Franciországból.⁷⁴

December elején egy udvari bálon Bem beszélt a portugál királlyal is, de Don Pedro kikerülte a légio témáját. A hadügyminisztérium is késlekedett a válasszal a lengyel lovasság megalkotásával kapcsolatban, s Bemnek ugyancsak nehéz napjai voltak. Messzi útjára is elkísérte őt a franciaországi lengyel katonai táborok szomorú képe; szíve most is együtt volt sokat szenvedett honfitársaival. A portugál kormánnyal folytatott reménytelen tárgyalásai idején is arra kéri a távolból a herceget, hogy míg ő hazaérkezik, törődjék a táborokban sínylődő szerencsétlen lengyelekkel. December végén már semmi reményt sem táplál a portugál ügy sikere iránt, már csak a légio költségeit szeretné megtéríttetni a portugál udvarral. A pénzügyekben való fáradozása sodorta őt végül is a legkellemetlenebb helyzetbe. 1834 újévjének napján keserű számvetést készít az emigráció eltelt esztendejéről, amely nem hozott semmilyen megoldást a hazátlan lengyelek sorsában. A harmadik újév ez már a felkelés elbukása óta és a lengyelek még sehova sem tudtak csatlakozni; és mégsem szabad elveszteni a reményt!

Január folyamán Bem szünet nélkül tárgyalt a portugál hadügyminiszterrel, akivel súlyos személyi konfliktusba került. Három havi portugáliai tartózkodás után jutott be a portugál pénzügyminiszterhez, Silva Carvalho-hoz audienciára. A kihallgatás során a portugál miniszter durván inzultálta Bemet.

⁷³ Bemnek a levelében ezeket olvassuk: „Ma mission se trouvant terminée par cette mesure de loyauté, j'ai l'honneur de prier V. M. de vouloir m'employer à l'armée active sous les chefs, que V. M. daigne honorer de sa confiance et de la manière qui lui paraîtra la plus convenable. Et si après la guerre V. M. aura trouvé que mon zèle et mon dévouement peuvent être une garantie de mes services à venir, j'aurais l'honneur de déposer au pied du Trône la demande très respectueuse d'être naturalisé en Portugal.” Bem levele a braganzai herceghez 1833 dec. 1. 5483/Czart. AVL. Krakkó (másolat).

⁷⁴ Bem a portugál hadügyminiszterhez Lisszabonban 1833. dec. 1. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

Erre Bem, mint magánember, párbajra hívta ki José de Silva Carvalho pénzügyminisztert.⁷⁵

Sivár és nehéz hetek következtek ezután: Bem a királytól vár levelet, majd személyesen szeretne hozzá bejutni, de Pedro beteg és senkit sem fogad, vagy talán csak Bemet nem akarja fogadni. A pénzügyminiszter nem is válaszolt Bemnek párbajra kihívó levelére, de a kért 100.000 frankot természetesen a minisztérium megtagadta. Most már nemcsak a pénzügyek tartják Lisszabonban Bemet, hanem elintézetlen becsületbeli ügye is. Március 4-én sürgette a feleletet korábbi kihívására, amire meglepő választ kapott: a portugál rendőrség felszólította, hogy azonnal hagyja el az ország területét. Arra a válaszára, hogy előbb rendezze számláját, a rendőrfőnök azt a kibúvó feleletet adta, hogy menjen csak vissza Párizsba s utólag elintézik a pénzkérdést. A hatóságok a legközelebbi hajóval Belembe akarták őt indítani, Bem ebbe bele is egyezett, elszállították őt Torre de Belembe, ahol fegyházba zárták. A braganzai herceghez és francia követhoz fordult segítségért, lefestve méltánytalan helyzetét és kérve azonnali szabadonbocsátását.⁷⁶

Március 15-én a börtönből levelet intézett Palmerstonhoz. Csak tájékoztatásul mondja el neki a lengyel légió történetét, majd az emigráció sorsának megnyugtató rendezése végett felhívja az angol államférfi figyelmét a kínálkozó lehetőségekre. A lengyelek most, a portugál légió meghiúsulása után abban reménykednek, hogy a francia kormány jónak látja egy algiri lengyel sereg felállítását a Poroszországban maradt lengyelekből. Egyébként a lengyelek kelet felé fordítják tekintetüket. Az egyik lengyel tábornok már el is utazott Egyiptomba. A lengyeleket az a meggyőződés fűti, hogy az egyiptomi pasának előbb-utóbb egész Törökországot uralnia kell, ha meg akarja akadályozni az orosz birodalmat abban, hogy elfoglalja Konstantinápolyt. A londoni és a párizsi kabinet nyilván nem fog késlekedni segítséget nyújtani ebben az egyiptomi pasának és ebben az esetben a lengyelek, akik közben gyökeret vertek az egyiptomi kormány mellett, halálos csapást mérhetnek Oroszországra. A másik fontos terület: Perzsia. Bem rövidesen Londonba megy s ott elő fogja adni tervét Palmerstonnak: a régi lengyel hadseregnek majdnem valamennyi katonáját be kell

⁷⁵ Bem Czartoryskihoz 1834. febr. 4. Lisszabon. 5483/Czart. ÁVL. Krakó.

⁷⁶ Bem a braganzai herceghez 1834 márc. 15. 5483/Czart. ÁVL.

szervezni az ázsiai hadseregbe. A lengyel tiszteknek a perzsa hadseregbe való besorozásával egy lengyel magot kell kialakítani Perzsiában és a többi, Oroszországgal szomszédos ázsiai országban. E katonák lengyel zászlók alatt harcoljanak. Nagyszerű biztosíték lesz az így létrehozott és kitűnő tisztekkel ellátott lengyel sereg Anglia számára Oroszország keletindiai terveivel szemben. Ha terve tetszésre talál: választ kér; miután a portugál kormánnyal elszámolt, nyomban indul Londonba. Ha az angol kormánynak e terv nem felelne meg, akkor Bem kérése az, hogy keletre érvényes angol útlevelet kapjon.⁷⁷

Ugyanakkor Mortin báró, lisszaboni francia követből, meghatalmazott minisztertől francia útlevelének meghosszabbítását kérte. Mortin még csak válaszra sem méltatta Bem kérését, aki még mindig a börtönben várakozott kiszabadulására. A fogságban különféle tervek foglalkoztatják; szerepét, munkáját távolról sem látja még lezártnak; új terület kellene, olyan környezet, ahol hasznosan segíthetne hazáján. Arra gondol, hogy ha sikerülne Galíciába visszatérnie, ott talán szolgálhatna a lengyel ügynek. Hosszabb levélben számol be elképzeléseiről Czartoryskinak. Említi Potockit, akinek birtokán valamikor cukorgyárat épített. Közel az orosz határhoz szeretne letelepedni, ott kapcsolatokat építhetne ki a cári birodalommal s összeköttetésben állana egész Galíciával. Mint írja, nem akadályozhatják meg, hogy visszatérjen egykori hazájába. Egyébként döntse el a herceg: hol lehet ő hasznosabb. Bármilyen lesz is a döntése, nem mond ellent neki, mert mint már kijelentette, „hátralévő napjaimat teljesen Lengyelország szolgálatába akarom állítani”.⁷⁸

A börtönben visszatekint eddigi munkásságára. Nem érez semilyen lelkiismeretfurdalást amiatt, amit végzett. Még egyszer összefoglalja a portugál légió körüli fáradozásainak értelmét: az volt a célja, hogy a világban szétszórt lengyel ifjúságnak, az egykori katonáknak módot adjon katonai tehetségük kifejlesztésére, egyben pedig segítségére siessen a megátadott alkotmányosság elvének. Keserűen emlékezik vissza az emigráció viszályaira, melyekben ma sem lát egyebet, mint személyi torzszalkodásokat.⁷⁹

⁷⁷ Bem levele Palmerstonhoz 1834 márc. 15. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁷⁸ Bem Czartoryskihoz 1834 ápr. 5. Lisszabon; 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

⁷⁹ Bem Czartoryskihoz 1834 ápr. 11. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

Portugáliába új angol követ érkezett és nyomban közbenjárt Bem érdekében. Neki köszönhető, hogy Bem április 12-én már angol hajón ült s Gibraltár felé tartott. Lord Howard, a követ ellátta útiköltséggel, általában rendkívül szépen viselkedett a hős lengyel tábornok iránt. Az angol hajó először Spanyolországba vitte Bemet.

Spanyolországi útjáról is lelkiismeretesen beszámolókat küldött a hercegnek Londonba. Cadixon, Sevilán, Cordobán át jutott el Madridba. Találkozott a Triesztből odaszállított lengyel honfitársaival, kapcsolatba lépett spanyol és egyéb nemzetiségű diplomatákkal, tárgyalt a spanyol vezérkar tisztjeivel arról, hogy nem lehetne-e lengyel tiszteket elhelyezni a spanyol hadseregben. Segoviába Bem már nem tábornokként, hivatalos minőségben érkezett meg, hanem mint művész és műgyűjtő; főleg a spanyol népviseletet tanulmányozta. Mint a hercegnek írta, így kevés pénzből nagy tájakat látogathat meg. Segoviaról, erről a 10.000 lakosú városról azt jegyzi meg, hogy sok benne a pap, kevés a tanult ember és a nép rosszul műveli meg a földjét.⁸⁰

Spanyolországi útja során egy darabig még azt remélte, hogy sikerül a spanyol kormány intervencióját kieszközölnie a portugál testvérharcban, de ez a remény is elillant akkor, amidőn Pedro Asseiceira alatt végleges győzelmet aratott Miguel felett és a két testvér megegyezett egymással. Ezzel véget ért a portugál ügy, nem volt többé mire felkészülni, miért verekedni. Bem visszatért Párizsba és most már onnan próbálta lankadatlan kitartással érvényesíteni a lengyel anyagi igényeket a portugál kormánnyal szemben.

A következő években még számos ízben kísért a portugál légio ügye: Bem újból és újból megkísérli behajtani a légioval kapcsolatos költségeket a portugál kormányon, — minden esetben hasztalanul.⁸¹

Az 1834. évi hányatott esztendő volt Bem tábornok életében. Csupa csalódás, csupa haszontalan vállalkozás, csupa kudarc. A portugál akció következtében sok derék honfitársa elhidegült tőle; emellett magára vonta a demokrata tábor engesz-

⁸⁰ Bem Czartoryskihoz. 1834. jún. 11. Segovia. 5483/Czart. AVL. Krakó.

⁸¹ Bem levele 1835 szept. 8-ról. — Levele Donna Maria II. Portugália királynőjéhez 1839 szept. 4. — Bem levele vicomte da Carreira portugál teljhatalmú miniszterhez 1839 okt. 26-án és Bem francia nyelvű levele Donna Maria II. királynőhöz 1845 áprilisából. Valamennyi levél: 5483/Czart. AVL. Krakó.

telhetetlen haragját s valóban úgy volt, ahogyan L. Gadon, a lengyel emigráció történetírója mondja, az emigráció legfényesebb csillaga kezdett elfátyolozódni. A portugál kaland megmutatta, hogy a politikai koncepció, amelyet Czartoryski és hívei vallottak, hajlandó irreális célok szolgálatába szegődni s az emigráció nagy részét tévútra vezetni. A katonai elvet, a fegyelmet, a seregek egybentartását, a felkelésre való előkészületet a herceg és köre olyan úton és módon akarta a gyakorlatban megvalósítani, amely kétségtelenül nem volt célravezető. Bem nagy hiszékenységgel és sok politikai naivitással rendelkezett. A portugál légióban ő csak a harc, a fegyverforgatás gyors lehetőségét látta, de hogy mi lesz utána a franciaországi emigrációval, ha majd a portugál belháború lecsillapultával a hontalanok ismét az új haza keresésének gondja előtt állnak, azzal ő nem törődött. Programjának e gyengéjére teljes joggal mutattak rá a demokraták, akik nagyon helyesen a franciaországi belső ellenzékre, az elégedetlen francia népre és polgárságra építettek, velük keresték a kapcsolatot, s ezzel sokkal realisabb politikusoknak bizonyultak, mint a Hótel Lambert. Ezzel persze nem akarjuk azt mondani, hogy a lengyel emigráció demokrata szárnya nem adta át magát szintén bizonyos irreális magatartásnak, a passzív csodavárásnak, amely a nemzetközi konfliktus gyors háttérdejét jósolta meg és nagyon is belesüllyedt a klubélet személyi torzsalkodásaiba, egy bizonyosfajta mozgalmasdiba, ami abban nyilvánult meg, hogy hónapról-hónapra alakultak meg az új „komiték”, új meg új politikai bizottságok, amelyek természetesen ádáz harcot vívtak egymással.

Ez az egyesületesdi volt az, amit Bem szívből megvetett. Nem bírta elviselni azt a gondolatot, hogy az emigráció vezetőinek egy jó része könnyedén és önfeláldozóan merült bele a párizsi társadalmi élet tarka zsidvásárjába, a 30-as évek Párizsának hatalmasan zajló, minden nap új és új szenzációt ígérő kulturális és társadalmi életébe, a színházak, orfeumok, fővárosi kávéházak és lebujok rendkívül színes és az ifjú lengyelek számára annyira izgató káprázatába. Ezt az iramot a francia nagyburzsoázia diktálta és Párizs valóban a fény, a szórakozások városa volt, ahol a hazátlan bujdosó lengyelek egy része szívesen temetkezett bele a frissen felfedezett gyönyörök világába és élvezte az életet. Volt azután az emigrációnak egy másik része, amely éppen az ellenkező végletbe esett: az ott-hontalanság és céltalanság, a bukott felkelés miatt érzett keserűség kitűnő talaja volt a hamis prófétáknak, akiknek műkö-

dése nyomán megszületett a lengyel emigráció miszticizmusa és reakciós spiritualizmusa. Tért hódított és kitűnő szellemeket igazított le a lengyel messzianizmus, amely messze eltávolodott az adott valóságtól az ótestamentomi légkörbe. Hogy mennyire erős volt az emigráció hajlama a misztikára, annak bizonyítéka, hogy a kor két költőóriása, Mickiewicz és Słowacki sem tudták magukat megóvni befolyása alól; maga Mickiewicz évekig Towiańskinak, az álprófétának a szektájához tartozott és csak a népek tavaszának nagy eseményei tudták kimozdítani passzivitásából. Mickiewicz 1832-ben Párizsban írta meg remekművét, a Pan Tadeuszt, melynek elsőrendű inspirálója a költő honvágya volt s 1832 után ez a nagy költő nem alkotott semmit, a párizsi aszfalton kiégett, kihúnyt belőle az alkotó szikra. Az emigráció nem táplálta költői zsenijét. Az emigráció sűrű és áthatolhatatlan ködként ült a lengyel hazafiak legjobbjainak agyára, elhomályosította tisztá látásukat és irreális célok szekerébe fogta legtisztább törekvéseiket.

Bem teljesen elhibázott akciójától nem lehet elvitatni a tiszta hazafias szándékot. Ez a szándék azonban nem használt Bemnek és a lengyeleknek, hanem idegen érdekeknek a malmára hajtotta a vizet. A portugáliai tervének végső mérlegét és értékelését már Marx és Engels is Bem jószándékának teljes elismerésével állították fel. Engels írja róla életrajzi cikkében, hogy „rendkívüli jelleme, amelyben a munkaszeretet és a pontos tudomány iránti szeretet egyesült a hajlíthatatlan cselekvési szomjúsággal, arra ösztönözték, hogy túlságosan elsietve a dolgot, kalandor jellegű vállalkozásokba bocsátkozzék, amelyeknek sikertelensége ütőkártyát adott ellenségei kezébe.”⁸²

3. A POLITIKAI FEJLŐDÉS ÉVEI.

A csalódások és az ellene irányuló támadások nem törték meg Bem munkakedvét, de most más terep próbált hasznára lenni az emigrációnak. 1835 március 15-én több társával együtt megalapította a „*Towarzystwo Politechniczne Polskie*” („Lengyel Politechnikai Társaság”) nevű szervezetet, mely a lengyel kolónia igen széles rétegeiből kívánt magába tömöríteni tagokat: mérnököket, művészeket, zenészeket, festőket, rajzolókat — főleg művészettel foglalkozó lengyeleket. A Társaság meg akarta könnyíteni a lengyel ifjak bejutását a francia szakiskolákba, propagálni kívánta a lengyel gyártmányok eladását,

⁸² New American Cyclopaedia 1858. III. k. 112—114. 1.; Marx—Engels művei XI. 2. rész (oroszul).

tehát gyakorlati érdekvédelmi szervként alakult meg. Protektorául az alakuló gyűlésen Czartoryskit és Kniaziewicz tábornokot választotta meg. Az új szerv megalakításához Bemnek az a megfigyelése adott indokot, hogy észrevette a sok kallódó lengyel tehetséget Franciaország különböző tájain; látta, hogy e tehetséges ifjak magukra vannak hagyatva, nincs aki törődne velük, aki egyengetné útjukat a francia iskolák és munkahelyek felé. Az új Társaság fontos feladata lett volna a francia ipar és kereskedelem területein elhelyezni a lengyel tűzérket, mérnököket, művészeket, erdészeket, bejuttatni őket a francia bányákhoz, az útépitésekhez, a kereskedelembé, a tengerészethez, a teljesen magukra maradtakat pedig ösztöndíjjal támogatni. Lényegében tehát munkaközvetítés volt a Társaság főcélja, teljesen egybehangzóan Czartoryski elméletével, amely az emigrációt hasznos munkára szeretne volna fogni.

Az első hónapokban a Társaság működése ígéretesen indult, de az anyagi bajok csakhamar jelentkeztek. Az első hónapokban Bem azt írta a hercegnek, hogy máris körülbelül 60 személyt sikerült elhelyeznie a franciaországi iskolákban. A Társaság irodája a rue d'Alger 6. szám alatt működött 2 tisztviselővel. A hivatali helyiség berendezése, a tisztviselők fizetése hamarosan súlyos pénzügyi problémák elé állította Bemet. A francia kormány segítségére hasztalanul számított, az orléansi dinasztia tagjai sem segélyezték a Társaságot és a tagsági díjak sem folytak be. Bemnek szeptember 30-án már 1200 frank adóssága van, melynek — mint minden ezután fellépő adósságnak — a megfizetésére a herceget kéri.⁸³ A Politechnikai Társaság féléves mérlege elszomorító képet mutat, a bevétel kevés, nem fedezi a havi 200 frankos adminisztrációt. Bem már azon gondolkodik, hogy csődöt jelent be. Ilyen körülmények között a hasznos, gyakorlati céllal megalakult Társaság működése halálra van ítélve; nem is bírta sokáig a katasztrofális pénzhiányt.⁸⁴ Bem a maga részéről, mint minden eddigi munkáját, ezt a feladatot is teljes alapossággal és nagy gyakorlati érzékkel igyekezett megoldani. Még az angliai lengyel emigránsokkal is levelezésbe lépett olyan lengyel ifjak elhelyezése érdekében, akik a párizsi mérnöki főiskola tanfolyamát elvégezve, mérnöki oklevéllel rendelkeztek.⁸⁵

⁸³ Bem Czartoryskihoz 1835. szept. 30. 5483/Czart. AVL. Krakko.

⁸⁴ A Politechnikai Társaság működésére vesd össze Bem nyomtatott jelentését: *Rapport des travaux de la première année de la Société Polytechnique*. Paris 1835.

⁸⁵ Bem levele egy ismeretlenhez. 1835 aug. 22, Bibl. Ossol, 9871—/II.

A Politechnikai Társaság munkája és e munka körül adódó nehézségek mind érezhetővé teszik azt a nagy problémát, hogy a lengyel emigránsok tulajdonképpen hazátlan emberek, Franciaország határain belül megtúrt elemek, nincs állampolgárságuk, nincsenek, nem is lehetnek jogaik. Az emigráció honosításának kérdését Bem ismét olyan kérdésnek érzi, amelyhez neki személy szerint segédkezett kell nyújtani. 1835 november 27-én javaslatot nyújt be a francia hadügyminiszterhez és a honosítás kérdése mellett új tervet fektet fel a lengyelek katonai felhasználására.⁸⁶ Kifejti ebben a beadványában, hogy a franciaországi lengyel emigráció körülbelül 5000 embert tesz ki; ebből 300 szenátor, képviselő, tanár, író és polgári alkalmazott; körülbelül 2500 tiszt s több mint 2000 altiszt és katona. A Politechnikai Társaság célja, hogy ezt a nagy tömeget megszervezze és hasznossá tegye Franciaország számára. Viszont Franciaország is adja meg a lehetőséget, hogy e hontalanok négyévi itt tartózkodás után naturalizálhassanak. Ezzel a francia kormány megtakaríthatná a 2000 főnek kifizetésre kerülő zsoldot, amit most ingyen dob ki. A lengyel emigránsok rendkívül hasznos munkát végezhetnek a francia iparban és mezőgazdaságban; ha pedig Franciaország háborúba keveredik Oroszországgal, módja lesz rá, hogy az egész lengyel emigrációt bevesse Lengyelország területén: 20 milliónyi elnyomott nép fog ennek nyomán felkelni, mint egyetlen ember. Ebben az esetben egész Lengyelország területén partizánháborút kell szervezni, melynek módját és lefolyását Bem élénk színekkel ecseteli beadványában.⁸⁷ Biztosítani kell tehát e célra az anyagiakat. A lengyel hadsereg a rend és a

⁸⁶ „Le meilleur parti à tirer de l'emigration polonaise“. 1835. nov. 27. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

⁸⁷ „C'est la guerre de partisan qu'il faudrait organiser dans cette circonstance, sur toute la surface de la Pologne, en envoyant dans chaque districts les officiers et sous-officiers, les plus intelligens et nés dans le même district, en leur ordonnant d'organiser sur le lieu avec les habitants les plus valeureux des colonnes mobiles que l'un ferait circuler chacune dans sa province respective, pour intercepter les communications, exterminer les détachemens isolés, délivrer les prisonniers de guerre et évitant les forces ennemies plus considérables les harceler de tous les côtes, après leur passage. Quelques généraux commandant des colonnes mobiles circuleraient en même temps sur toute la surface de la Pologne, attaqueraient et extermineraient les détachemens plus considérables et évitant les batailles, tomberaient sur des corps qu'ils seraient en état de détruire. La Russie ne pourrait certainement pas résister à ce système de guerre, et elle serait anéantie, si même elle était quatre fois plus forte.“ 5483/Czart. AVL. Krakkó.

figyelem példaképe, mint ahogy ezt a legutóbbi felkelés bebizonyította. Emlékeztet rá, hogy a grochówi csatában a lengyel sereg, mely kezdetben 30.000 főből állott, majdnem megvert egy 120.000 főből álló orosz sereget.

Bemet tehát 1835-től kezdve ismét élénken foglalkoztatja egy oroszellenes akció terve; a francia hadügyminiszterhez intézet beadványa mellett ennek számos jelét találjuk levelezésében. Az orosz birodalomnak és a szomszédnépeknek a konfliktusa, mint komoly lehetőség, csak erősítette Bem irreális elképzeléseit egy lengyel területről intézendő partizán háború lehetőségében és sikerében. Ezek az elgondolások összefüggtek a Czartoryski-féle politikával. Czartoryski, a lengyel emigráció nemhivatalos külügyminisztere 1833 tavaszától Londonban minden összeköttetését felhasználta, minden követ megmozgatót abban az irányban, hogy elhidegítse és elmérgesítse az angol-orosz viszonyt s rávegye az angol politikai vezetőit egy oroszellenes akció megtételére, aminek azután háború lehetett volna a vége. A herceg mindenekelőtt deklarációt szeretett volna elérni az angol kormánynál; ez a törekvése nem járt ugyan sikerrel, de annyit elért, hogy Palmerston kijelentette: Oroszország rendszeresen megsértette az 1815. évi szerződés pontjait Lengyelországot illetően. Nesselrode pétervári követ élénken tiltakozott ez ellen.

1833-tól kezdve Czartoryski diplomáciai érdeklődésének előterében a keleti kérdés állott. Az 1832—33-iki szíriai események odafordítják figyelmét. Mehemed Ali egyiptomi alkirály megszervezte az egyiptomi hadsereget, melynek élére elsősorban Franciaországból verbuvált tiszteket, instruktorkot, mérnököket. Ez a hadsereg komolyan fenyegette Törökország hatalmát. Mehemed Ali fia, Ibrahim pasa elfoglalta egész Szíriát, megverte a szultán csapatait Konia alatt, meghódította Szmírnát és Konstantinápolyt fenyegette. Namik pasa, a szultán megbízottja beutazta Európát, megpróbálta megszerezni Törökországnak a francia és az angol kormány támogatását és kapcsolatba lépett a lengyel emigrációval is. Czartoryski 1833 február 15-én és 18-án tárgyalt vele Londonban; a Porta és Perzsia viszonyát tudakolta a szultán megbízottjánál. Kiderült, hogy belső ellentétek vannak Törökország, Egyiptom és Perzsia között. Ekkor került szóba az is, hogy Törökországban fel lehetne használni a lengyel tiszteket instruktorként, esetleg sor kerülhetne lengyel légio alakítására is. Namik pasa felajánlotta, hogy a lengyelek rendelkezésére bocsátanak valamilyen kerületet a szultán birodalmában,

vagy egy szigetet adnak a lengyel katonáknak. Ennek nyomán megindult a vita. Dembiński, Bem, G. Malachowski és Kniaziewicz tábornokok összeültek, hogy a tennivalókat megbeszéljék.⁸⁸

Különösen Dembiński fáradozott a lengyel katonaságnak Törökország mellett való felhasználása érdekében. A török-lengyel összefogásra alapozott remények azonban rövidesen szétoszlottak: az angol és a francia kormányok nem támogatták Törökországot Egyiptommal szemben, ellenben a szultán oldalára állott az orosz cár. Elküldte flottáját és 15.000 katonáját a Boszporuszra. A szultán (II. Mahmud) nem tehetett egyebet, mint hogy elfogadta ezt a nagyon is veszedelmes segítséget, amely egyenesen Konstantinápolyt fenyegette. Abban a pillanatban, midőn a cár magáévá tette a török ügyet, a lengyel emigráció Czartoryski-csoportja is irányt változtatott: az egyetemes szövetség szövetéses ezek után csakis Mehemed Ali lehetett. A lengyel emigránsok azt remélték, hogy rövidesen kitör a háború s ebben az egyik oldalon a gyenge Törökország és Oroszország, a másik oldalon pedig Franciaország, Anglia, Egyiptom és a Török birodalmon belüli ellenzék állanak. A lengyel emigráció jobb- és baloldala egyaránt nagy reménységgel tekintett Mehemed Ali felé, megbízottakat küldtek Alexandriába, tárgyalásokat folytattak az alkirályal. E tárgyalások egy ideig jó úton haladtak, Dembiński Szíriába utazott s előterjesztette az egyiptomi hadsereg újjászervezésének tervét Ibrahim pasának, az egyiptomi hadsereg fővezérének, de a francia, angol és orosz részről meginduló diplomáciai tárgyalások hamarosan eredményre vezettek és a szultánnal megegyező Mehemed Alinak nem volt többé érdeke a lengyel barátság.

Czartoryski és köre természetesen ezután sem fordították el figyelmüket Keletről.

1834-ben a perzsi tervek kerültek az előtérbe. Czartoryski 1834 április 12-én írja Fergussonnak: keleten Oroszország terjeszkedése elkerülhetetlen; ennek minden áron elejét kell venni, ezért ki kell ragadni Perzsiát az orosz kézből, egy erélyes angol követet kell odaállítani. Perzsiában lengyel csapatot kell szervezni azokból a katonákból, akik korábban a Kaukázus szélén teljesítettek szolgálatot. Legalább egy lengyel tábornokot (Bemet) Perzsiába kell küldeni. A perzsi lengyel kiküldött különösen a kaukázusi törzsek szabadságmozgalmaikat figyelje. Anglia hivatása, hogy segítse visszaszerezni a lengyel függetlenséget s így helyreálljon az európai egyensúly.

⁸⁸ *Handelsman*: Adam Czartoryski II. 69. 1.

Czartoryski tevékenysége ebben az időben már egész Európára kiterjedt, s most a keleti területeket is fokozatosan bevonta diplomáciai hálózatába.⁸⁹ Amikor a Perzsiához fűződő remények csődöt mondtak, Törökország körül kovácsoltak terveket, Törökország azonban egymaga nem kezdhett semmit az oroszok ellen, csakis Anglia támogatása sodorhatta volna bele egy Oroszország elleni háborúba. A lengyel emigráns diplomácia ezután arra számít, hogy Törökország angol és lengyel segítséggel, az elnyomott kaukázusi népekre támaszkodva, megindíthatja a harcot; a perzsa sahot azután kényszeríteni lehetne a csatlakozásra.

Reális volt-e Czartoryskinak ez a politikája az adott történelmi helyzetben? Nem volt reális, mert Anglia — bármennyire is ellenszenvezett Palmerston Miklós cárral — végső soron mégsem volt hajlandó egy háborút megkockáztatni, nem is szólva Lajos Fülöp francia kormányáról, amely még az angol kormánynál is jobban vigyázott a régi állapotok fenntartására. Lajos Fülöpnek éppen elég oka volt rettegni minden külső konfliktustól, hiszen egy ilyen nemzetközi fordulat alkalmassá tette volna a helyzetet a belső forradalmi erők fellépésére. A francia kormánynak nagy teher volt az Angliával kötött szerződés, szeretett volna alóla valamiképpen kibújni és függetleníteni magát az angol diplomácia befolyásától. Ezért kereste Lajos Fülöp a dinasztikus kapcsolatokat a Habsburgokkal, ezért félt okkal Palmerstontól, aki eleinte hűvös protektora, majd heves ellensége lett. A nyugati kormányoknál nem volt meg az a határozott szándék, amelyet Czartoryski szeretett volna elérni és a lengyel s európai diplomáciának ez a bolygó lovagja éveken át haszta-

⁸⁹ Az angol és a francia minisztériumokban Czartoryski régi barátai ültek. Így pl. John Backhouse, mellette a Foreign Officeben államtitkárként a hercegi ház régi barátja, Fox Strangway működött (1835), Párizsban Emile Désages, a külügyminisztérium politikai főnöke volt jó barátja Czartoryslinek. Ezeken keresztül folytak szakadatlanul a két állam kormánya felé a herceg beadványai, tervei, javaslatai. Rajtuk keresztül diplomáciai postán levelezett megbízottjaival, küldte nekik titkos utasításait a távoli országokba. A konzulátusokban ott ültek barátai, akiket ő helyezett állásba. Angliában ebben az időben néhány nagy család uralkodott; elég volt egy barátra szert tenni s az egész uralkodó osztály felé megnyílt az út. 1833-ban hirtelen a lengyelek oldalára állott lord Dudley Stuart, aki haláláig hű híve lett Ádám hercegnek s rokonságban is állott vele. Rajta keresztül nyerte meg Czartoryski a Canningokat, a Stuartokat, a Sandon-Harrowby családot, az Elbington családot, de Lacy Evanst, sir Francis Burnettet, O'Connellt, stb. Franciaországban C. Périer és de Broglie herceg a jó barátai közé tartoztak. Minderről lásd részletesen *Handelsman*: Adam Czartoryski II.

lan próbált hol erre, hol arra a kormányra hatni, diplomáciai bonyodalmakat előidézni, — a nagy cél, a háború kirobbantása nem sikerült. Minden újabb akciója új és új csalódást hozott ennek az árnyék-diplomatának, aki Párizs és London között utazgatva, a diplomáciai hálózatnak hihetetlenül finom szövevényét szötte-fonta, a végső siker reménye nélkül.

A keleti tervekben a többi emigráns tábornok mellett fontos hely jutott Bemnek. A herceg új és új szerepet szeretett volna eljátszatni vele. A szerencsétlen portugál légió mellett Bem állandó jelöltje volt a hercegnek, hol mint a kurdok, hol mint a perzsiai, kaukázusi és egyéb törzsek vezére. Czartoryski irreális, távoli és homályos tervei visszhangra találtak Bem tábornokban is; az emigrációval való elégedetlensége a leggyakorlatibb munkák közben is megindítja benne a fantázia képsorozatát; új és új vállalkozások tüze gyullad ki benne, hol itt, hol ott látja megnyílni az alkalmat egy végső leszámolásra a gyűlölt cárizmussal.

A lengyel emigráció Czartoryski-féle szárnya, a szerbiai kapcsolatok ápolása mellett, nagy jelentőséget tulajdonított a cserkeszek több éve húzódó oroszellenes háborújának. A cserkeszek felkelését jó szemmel nézte Törökország és Anglia is, ez utóbbi főleg az Indiába vezető út birtoka szempontjából. A cári hadseregben szolgáló több ezer lengyel katona közül sok átállott a kaukázusi hegyekben küzdő cserkeszek oldalára. Az emigráció soraiban megindult az önkéntesek verbuválása. Bem tábornok fantáziáját is megmozgatta a cserkesz felkelés. 1836 március 7-én azt írja a hercegnek Londonba, hogy úgy látja, ebben az évben az angolok és a franciák már nem kezdenek semmit sem az oroszok ellen, — a cserkeszek azonban nagy bonyodalmakat okozhatnak, ha a lengyelek melléjük állnak s támogatják felkelésüket. Nem szabad az időt vesztegetni! *„Én a magam részéről elhatároztam, hogy május hónapban cserkeszföldre indulok és teljesen ennek az ügynek szentelem magamat.”* Kéri a herceget, járjon ki neki ajánlóleveleket a keleti angol követségekhez s könnyítse meg ezzel személyi biztonságát. Esetleg egy angol hajón szerezzen neki helyet. Tervét azonban tartsa teljes titokban, főleg lengyellel ne közölje, *„mert tapasztalataim arra tanítottak, hogy mi egymásközött mindig készek vagyunk arra, hogy ártsunk egymásnak, nem hogy segítsünk. Én itt ezt senkivel sem közöltem, talán csak az egyedüli Kniaziewicznek szólok róla.”*⁹⁰

⁹⁰ Bem Czartoryskihoz 1836 márc. 7. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

Az 1836. év első felében Bem tábornok nagy eréllyel próbálta dűlőre vinni a lengyel emigránsok naturalizálásának kérdését; március közepén a francia igazságügyminiszternél próbálkozott, de az eredmény elutasító volt. Még erre sem adta fel a reményt, áprilisban tovább próbálkozott a francia kormányköröknél, mindhiába. A Politechnikai Társaság rossz anyagi viszonyai arra készítették, hogy személyesen vegyen részt a pénzügyek elrendezésében. E fárasztó és sziszifuszi munkák közben is szakított azonban magának annyi időt, hogy egy történelmi munka megírásába fogjon és rövid idő alatt be is fejezze tanulmányát. A mű címe: „*Lengyelország régi határai között és az Orosz Birodalom.*”⁹¹

A könyvet nem annyira a történelmi események leírása és magyarázata teszi érdekessé, mint inkább a közelmúlta és a jelenre vonatkozó célzásai: a szerző a cári birodalom zsarnokságának kirívó tényeit csoportosította és Lengyelország visszaállításának gondolatát állította a munka középpontjába.

A könyv bevezetője a Lengyelország iránti általános rokonszenv megnyilatkozásának okait keresi és találja meg a „*nemeseen elszenvedett szerencsétlenségek és a derekasan védett meggyőződés iránti tiszteletben.*” Kifejezi azt a meggyőződését, hogy Lengyelország sorsa előbb-utóbb jóra fordul, de a reményt nem a rokonszenvre s érzelmekre kell alapozni; a politikában csak számítás és érdek van; ez az oka annak, hogy a nyugati országok nem kockáztatnak semmit s nem szállnak szembe Lengyelország régi ellenségeivel. A lengyelek a mostani viszonyok között nem remélhetik, hogy bármelyik ország is kockáztassa miattuk saját érdekeit, biztonságát. A munka a továbbiakban Lengyelország és Oroszország egymáshoz való viszonyát tárgyalja, valójában azonban a cárizmus terjeszkedésének politikáját bírálja s a „*keleti veszély*”-re figyelmezteti nyugatot. A cári rendszer bírálatát áthatja a deszpotizmus elleni gyűlölet.

Bem e fejtegetései során felveti azt a kérdést, milyen erő volna alkalmas a cárizmus leverésére és sorban megvizsgálja az európai országokat, hogyan felelhetnének meg ennek a hivatásnak. Jól mutat rá Ausztria soknemzetiségű jellegére, gyengeségére, Magyarország és Olaszország súlyára. Hangoztatja az Angliát és Franciaországot fenyegető orosz veszélyt és az európai népek közös érdekein alapuló összefogást hirdeti. Ujból vissza-

⁹¹ La Pologne dans ses anciennes limites, le Duché de Moscou en 1473 et l'empire des Russes actuel. (J. B. Gólurowski álnéven.) Paris 1836. (Ujabb kiadásai 1837, 1843 Paris.)

tér a cárizmus kritikájára; elmondja azokat a sérelmeket, amelyeket a cári rendszer a bécsi kongresszus óta a Királyság területén a lengyel lakosság alkotmányos jogai ellen elkövetett (a titkos választójog, a nemzeti képviselő, az intézmények, a nyelv, az iskola, a szabad sajtó"jogainak megsértése). Említi a deportálásokat, az adókat, az idegen hivatalnokok önkényeskedését. Felsorolja azokat az előnyöket, amelyek Franciaországot és Angliát érnék, ha visszaállítanák Lengyelországot régi határai között. Lengyelország a múltban mezőgazdasági terményeit cserélte el külföldi iparcikkéért; 1772 után a németek a balti tengerparton olcsó pénzen hozzájutottak a lengyel gabonához, amelyet csak nekik lehetett eladni, mivel a felosztás után a lengyelek el voltak zárva egyéb piacoktól. A németek aztán jó pénzen tovább adták a lengyel gabonát. Viszont elárasztották Lengyelországot igen drága iparcikkekkel; nem lévén konkurenciájuk. A lengyel birtokosok ebbe tönkrementek. Most Angliának és Franciaországnak, Lengyelországnak újjáéledése után, módja volna jó terményekhez jutni.

A munkában nagy helyet foglal el annak az ismertetése, hogyan torlta meg a cári rendszer az 1831-es lengyel felkelést; milyen szünetek vártak azokra a lengyelekre, akik Paszkievics győzelme után a cári ukázok áldozatai lettek. Végül a cároknak Konstantinápolyra és Indiára irányuló céljait vázolja, mintegy felhíva megint a nyugati világot, hogy fogjon össze a veszély ellen.

Azok a gondolatok, amelyeket a szerző e művében kifejt, nem újak, egy részük már az emigráció kezdete előtt is jellemezte Bem gondolkodását; a munka inkább időszerű politikai pamflet, melynek célja gyűlöletet kelteni a cári rendszer ellen és Lengyelország mellett mozgósítani az olvasókat. Nemcsak az jellemző, ami a műben benne van — a cári abszolútizmus gyűlölete és a lengyel hazafiság — hanem az is, ami belőle kimaradt: feltűnő, hogy Bemet az emigráció demokratikus gondolkodású tagjaival szemben mennyire nem foglalkoztatja az eljövendő független Lengyelország társadalmi berendezkedésének, alkotmányának kérdése. Ugyanazokban az években, amikor a lengyel demokrata emigráció hosszas viták és fokozatos elméleti tisztulás után eljutott a világos, egyértelmű állásfoglalásig a jövő Lengyelországát illetően, Bemnél ezek a gondolatok még csak csírájukban sem jelentkeznek. Neki még most is a lengyel birtokosok veszteségei jelentik a főproblémát, — ugyanebben az évben, 1836-ban pedig már megjelenik a Demokratikus Társaság (*Towarzystwo Demokratyczne*) híres Kiált-

ványa, amely kiadta a demokratikus szárny jelszavát: „*Független és demokratikus Lengyelország: ez a mi Társaságunk célja.*”

A Towarzystwo Demokratyczne, mely 1832-ben alakult meg, az eltelt négy év alatt egyesítette magában a lengyel emigráció valamennyi demokratikus erejét. 1836-ban egy széles kollektív irányító szerv, az ú. n. *Centralizacja* állott az élére. Ugyanennek az évnek a végén (dec. 4.) fogadták el a Társaság Kiáltványát, mint alapvető programot. Érdekes megfigyelni, milyen nagyfokú különbség nyilatkozott meg Bem ugyanabban az évben kelt munkája és a Kiáltvány eszmei mondanivalója között.

A lengyel demokraták nem elégedtek meg azzal a kérdéssel, hogy folytatni kell-e a harcot Lengyelországért vagy sem; ők azt vizsgálták, hogy *miképp* kellene e harcot folytatni. Ehhez azonban vissza kellett tekinteniök a felkelés tíz hónapjának eseményeire, meg kellett állapítaniök a kudarc okát. A Demokratikus Társaság már létrejöttékor megállapította, hogy a felkelés bukásának főoka az volt, hogy a felkelés nem volt demokratikus; a nemzet nem támogatta a harcot, mert a felkelés mindjárt kitörése után elvesztette forradalmi jellegét és reakciós vezetés alá került. Ha a mozgalom széles népi tömegekre alapult volna, az ellenség nem tudta volna leverni; ám ehhez az kellett volna, hogy a nép magáénak tekintse a felkelést és az ő számára is legyen értelme a harcnak. Ebből a felismerésből fakadt a Demokratikus Társaság programja, melyet a Kiáltvány fejezett ki legpregnansabban: „*Független és demokratikus Lengyelország, ez a mi Társaságunk célja.*”⁹²

A demokraták a leleweli történeti koncepció folytatói, tőle vették át azt a tételt, hogy Lengyelország a múltban a történelem tanulsága szerint nem az ellenség fölénye következtében bukott el, hanem társadalmi berendezkedésének hiányossága miatt.⁹³ A nemesség, mondja a demokraták Kiáltványa, elnyelte magába a nemzet egész életét; a nemzeti eszmének egy szűk körbe bezárva, el kellett vesztenie hatalmas erejét. A szabadság-egyenlőség-testvériség egyetlen társadalmi réteg előjogává vált; a népi tömegeket kizsárolták a politikai életből, megfosztották minden jogától, ennek következtében a népnek nem is lehettek a vezetőosztályokéval közös céljai. A nemesség és a nép érdekei ellentétesek voltak, mint ahogy ellentétes egymással

⁹² *Demokracja polska na emigracji*. Wyjątki z pism Wiktora Heltemanna. Lipsce, 1866. 10. l.

⁹³ *Demokracja polska* ..., 4. l.

a szabadság és a rabszolgaság, a gazdagság és a nyomor. Az erők ilyen megoszlása vezetett végülis a felkelés bukásához.⁹⁴

A lengyel demokrata hazafiak programja *objektíve* nem lépte túl a burzsoá demokraták programját. Lelelewel történelmi példáiból tanulta megismerni ez a haladó tábor azt, hogy miképpen zsákmányolta ki a lengyel nemesség osztályöngzése a parasztságot a multban. Volt azonban sok utopizmus is abban, ahogyan a demokraták a parasztkérdést rendezni kívánták a régi lengyel paraszti faluközösségek felújításával. Az emigrációban tért hódító messzianizmustól nem tudtak teljesen mentesek maradni. Hatottak rájuk a 18. századi felvilágosodás burzsoá filozófusai és a francia utópista szocialisták is. Az akkori szocialistákhoz azonban nem sok közül volt; a szocializmussal és a kommunizmussal a Társaság később sem vállalt közösséget. A Kiáltvány azonban, mely mögött joggal látjuk a lengyel emigráció nagyobbik felének véleményét, megmutatta, hogy a felkelés bukásának igazi okait a lengyelek nagyobb fele már tisztán látja és helyes következtetést tudott levonni a jövőre. A Demokrata Társaság a demokratikus utat választotta, ezt hirdette gyűlésein. A Towarzystwo már 1832 szeptember 12-én felhívással fordult a katonákhoz: „Az Isten a földet minden embernek adta, de főleg azoknak, akik rajta dolgoznak. A parasztokat illeti meg azoknak a földeknek a tulajdonjoga, amelyeket megművelnek; megszabadulva a robottól s egyéb, uraik iránti kötelezettségük alól, jól megművelhetik a földet s nem fognak nyomorogni. Megilleti őket a törvényhozásban való részvétel is.”⁹⁵ A Kiáltvány azonban nem beszél arról, hogy milyen feltételek mellett történjék a robot alóli megváltás, nem tisztá az álláspontja a tulajdonjogot illetően sem. A Kiáltvány arról a földről beszél, amelyet a parasztok művelnek; de a parasztok a földesúr földjét is művelték; a Társaság kiáltványa ennek a földnek az átadására nem gondolt, csak azt a földet akarta a parasztok tulajdonába juttatni, amely már eddig a paraszt birtokában volt. Nem volt tehát világos a fogalmazás, sőt még később is sok homályosság tapasztalható a lengyel demokraták parasztpolitikájában. E politika mégis haladó volt, mert pontosan megjelölte, hogy mivel kezdje működését a forradalmi hatalom: eszerint az új lengyelországi rendszernek mindenképp el kell ismernie, hogy a paraszt tulajdonosa a neki járó földnek, minden földesuraknak adandó kárpótlás nélkül. A tu-

⁹⁴ Demokracja polska... 4. 1.

⁹⁵ Demokracja polska... 73, 1.

lajdon feudális felfogása helyébe a demokraták programja a teljes és korlátlan burzsoá tulajdonfogalmat tette. E program megvalósítása pedig hatalmas lépés lett volna előre a feudális örökség lerombolása útján.⁹⁶

A lengyel emigráció parasztpolitikáját illetően a Demokratikus Társaság képviselte a többség hangját; tőle balra helyezkedtek el egyes radikális csoportok, amelyek még tovább mentek, de amelyeknek programját a Társaság tagjai nem fogadták el, mivel nem akarták a nemességet elidegeníteni maguktól, — és jobbra álltak a Czartoryski-féle arisztokrata irányzat tagjai, akik a lengyel felkelés bukásából a legfontosabbat nem tanulták meg és továbbra is a régi, 1772 előtti Lengyelország feudális társadalmi szerkezetét szerették volna visszaállítani. 1836-ban még Bem sem ismerte fel a parasztkérdés döntő fontosságát, és hogy mennyire nem ismerte fel, azt éppen munkája bizonyítja. Egy szóval sem érinti a jobbágyság helyzetét, nem vizsgálja a módjait annak, hogyan lehetne a nép széles rétegeit bevonni a felszabadító harcba. Ennek a kérdésnek a felvetéséhez 1836-ban ő még nem érkezett el.

A demokrata tábor erejét, igazságát bizonyítja, hogy az évek folyamán felismeréseit átvette sok olyan jószándékú hazafi, aki az arisztokrata táborban elmélkedett és küzdött az emigrációs célokért. Végülis a parasztkérdés jelentőségét az arisztokrata tábor sem tudta megkerülni. A lengyel emigráns sajtóban megjelent értekezések idővel visszhangot kaptak az arisztokrata tábor lapjaiban; a demokrata jelszavak egy része átszivárgott a konzervatív táborba. Persze, az arisztokrata tábor felfogása lényegesen különbözött a demokratikus felfogástól. A lengyel nagybirtokosok között már 1830 előtt is mutatkoztak kísérletek a parasztkérdésnek a békés, óvatos fejlődés irányában történő megoldására. A birtokos osztály azonban nem a feudális intézmények likvidálására, csak megreformálására törekedett. A földbirtokosok félték a parasztkérdés forradalmi megoldásától, mert ez elsöpörte volna őket a feudális berendezkedéssel együtt; álláspontjuk tehát az volt, hogy jobb részletengedményeket tenni a parasztnak, mintsem egy forradalom áldozataivá válni. Ilyen

⁹⁶ A lengyel Towarzystwo Demokratyczne parasztpolitikájának ilyen értékelését lásd: A. Miller: Kresztyanszki voprosz v programe polyszkovo gyemokratyicseszkoivo obszesztva, *Voproszi Isztorii* 1948. 9. sz. (41—62. l.)

értelemben volt híve később az emigrációban az arisztokrata tábor a parasztkérdés rendezésének.

E viták, e sajtóhangok eljutottak Bemhez is. Határozott álláspontot azonban ezen a téren csak a 40-es években foglalt el. Politikai koncepciójának éppen azért kellett légüres térben mozognia, mert a hazai társadalmi valóságot nem méltatta figyelemre; nem jutott el odáig, hogy a felkelés bukásának legmélyebb okát felfedje és ebből levonja azt a következtetést, hogy a jövőben minden lengyel megmozdulás csakis akkor járhat sikerrel, ha résztvesz benne a nép. A saját erőkre való támaszkodás gondolata Bemnél a 30-as években nem nyer konkrét tartalmat, mert a saját erők címen egyelőre Bem csakis az emigráció volt katonáira gondol s amennyiben mégis arról beszél, hogy egy külső megmozdulás esetén a lengyelországi néptömegek is felkelnek elnyomóik ellen, nem veszi figyelembe azt a körülményt, hogy egy ilyen széles népi megmozdulásra csakis a szociális elnyomás alól való szabadulás reménye bírhatja a paraszti tömegeket. Bem 1836-ban megjelent munkája csak az orosz uralom következtében előállott nemzeti sérelmeket sorolja fel, — az osztályharc ténye szóba sem kerül. Ugyanígy nem beszél arról sem, hogy milyen legyen az az új Lengyelország, amely egy felszabadító háború eredményeként jönné létre.

Az 1837-es és 1838-as év a súlyosbodó anyagi zavarok nehézségei közepette telt el. A Politechnikai Társaságot megbénították a pénzügyi gondok. A könyvkiadás adósságokba taszította Bemet és ezeknek az adósságoknak egyre inkább krónikus jellegük lett; nem segített a herceg jóakarata sem, Bem újabb és újabb kölcsönökhöz volt kénytelen folyamodni. A *La Pologne dans ses anciennes limites* után folytatta tudományos tevékenységét. Egy Antoni Jazwiński nevű lengyel azokban az években népszerűsítette tanítási módszerét, melyet általában lengyel módszernek neveznek. Bem lelkes híve lett ennek a módszernek. Főleg a történelem, a földrajz és a nyelvek tanítása terén alkalmazták ezt az „új” módszert, amely természetesen nem volt tökéletesen új, mert a régi mnemotechnika gépies szabályait alkalmazta az értelmi összefüggéseken alapuló modernbb tanítási elvvel szemben. Haladó jelentősége nem volt az új módszernek, és mindenbizonnyal nem érdemelte meg azt a sok fáradozást, amelyet Bem, népszerűsítése és elterjesztése érdekében kifejtett. Éveken át foglalkozott ennek a mechanikus tanítási

módszernek az elméletével és főleg a történelemtanításban való alkalmazásával. Eredményeit több munkában tette közzé.⁹⁷ Bár maga a mnemonikai módszer (mnemotechnika) didaktikai szempontból nem volt haladó jelentőségű, a szándék, amellyel Bem az ügy szolgálatába állott, ismét a legnemesebb forrásokból táplálkozott. Bem olyan művelési módszert velt benne felfedezni, amely könnyen, aránylag csekély nehézségek árán juttatná el a műveltség elemeit a nép szélesebb rétegeihez. Ugy vélte, hogy a lengyel módszer, ha gyökeret ver pedagógiai körökben és a hivatalos szervek támogatása révén elterjed, idővel eljuthat a lengyel parasztok közé is, terjesztheti a tudást, a történelmi, földrajzi és egyéb alapismereteket és kedvet ébreszt a lengyel parasztokban az olvasás és a tanulás iránt, melytől eddig meg volt fosztva.

Bem még jól emlékezett arra, hogy milyen elmaradottságban élt a galíciai parasztság a falvakban. A katonaságnál is elég alkalma volt ahhoz, hogy megfigyelje, milyen tudatosan tartották vak sötétségben az idegen megszállók a maguk területén a népet. Ezen a szellemi sötétségen és elmaradottságon kívánt ő változtatni, hogy művelté, olvasottá és a szabadság eszméje iránt fogékonnyá tegye saját népét.

A társadalmi munka, a könyvkiadás, az emigráció napi szükségleteivel lépést tartó szervezés súlyos anyagi gondokba sodorták Bemet. 1838 január 19-én feltárja kétségbeejtő anyagi helyzetét a hercegnek, beszámol adósságairól és kéri kiegyenlítésüket. A teljes anyagi leromlás közepette újból felmerül előtte az a gondolat, hogy elhagyja Franciaországot és keleten próbál segíteni hazája ügyének. *„Ha a cserkesz háború szerencsétlenül végződne is, elhatároztam, hogy akkor is keleten maradok, mivel rájöttem, hogy további itt tartózkodásommal a lengyel*

⁹⁴ A legfontosabb közülük: Exposé général de la méthode mnémonique polonaise perfectionnée à Paris, suivé d'une application spéciale à l'histoire d'après le programme et les ouvrages prescrits par le conseil royal de l'Université de France pour l'enseignement de l'histoire dans les collèges royaux et dans les autres établissements d'instruction public; avec planches et tableaux. Paris 1839. Újabb kiadása 1840, 1843. — Ugyanennek a módszernek a terméke: Atlas chronologique formant nomenclature de la carte chronologique de l'histoire de France arrangée par siècles. D'après les ouvrages prescrits par le Conseil Royal de l'Université dans les Collèges Royaux. Paris 1843. Caron.; — Planches et tableaux de l'exposé général de la méthode mnemonique Polonaise... (inv. par Jazwinski) Paris 1839. U. a. 1844. — Cours d'histoire de France en vingt-quatre leçons d'après le programme et les ouvrages prescrits par le Conseil Royal de France. (Méthode mnemonique franco-polonaise) Paris 1840.

ügynek semmi segítséget sem nyújthatok. Másrésztől azt hiszem, hogy ott keleten mindenütt nyílt teret találok arra, hogy fellépjek az orosz ellen, mert ha nem a cserkeszek, akkor Perzsia vagy Törökország előbb vagy utóbb alkalmat nyújt erre és ha végül Anglia is rászánja magát arra, hogy megsemmisítse Oroszországot... minden bizonnyal hasznosabb lehetek ott, mert könnyebb az összes lengyel száműzöttel onnan az ukrán sztyeppéken át Lengyelországba jutni, mint a tengeren és még hozzá Isten tudja, milyen kísérettel.” Titoktartásra kéri Czartoryskit, aki — Bem meggyőződése szerint — mindenkinél jobban ismeri a lengyel érdekeket.⁹⁸ Április 22-én ismét anyagi gondjairól ír a hercegnek. Nem tudni, miért, adósságai miatt, vagy egyéb okokból, ebben az időben inkognitó lakik Párizsban, a Rue St. Honoré 390. sz. házban. Eladósodása még veszesebben fenyegeti őt, mint a multban; hozzájárul mindehhez, hogy mint franciaországi idegennek, sokkal súlyosabb elbírálásra kell számítnia a francia hatóságok részéről adósságai miatt, mintha francia honos lett volna. Egyik törekvése most tehát az volt, hogy ha már a honosságot a francia hatóságok nem is adják meg, legalább a „*jouissance des droits civils*”-t, a polgári jogok élvezetét elnyerhesse. 1838 július 19-én Rambuteau gróf párizsi prefet-hez fordul, elmondja, hogy tudományos és irodalmi vállalkozásai balul ütven ki, elvesztette 20.000 frankra rúgó vagyonát, most a teljes anyagi romlás szélén áll, amiből csakis a polgári jogok élvezete menthetné meg, mert csak ez biztosítja neki a törvény védelmét kereskedelmi ügyekben.⁹⁹

A prefet azonban nem volt hajlandó az ügyben intézkedni, mert augusztusban Bem a herceg közbelépését kéri a francia minisztériumoknál. Eszébe juttatja Czartoryskinak, hogy ő már 1812—13-ban a francia zászlók alatt küzdött, — miért tekintik hát most idegennek Franciaországban? A saját munkájából és pénzéből kíván megélni ezután is, akárcsak a multban, de a rossz emberek úgy néznek rá, mint „*qualité d'étranger*”-re és le akarják húzni róla a bőrt. Most már nem naturalizálást kér, csak „*jouissance des droits civils*”-t, ami lényegesen kevesebb, de mégis menekvést nyújt a hitelezők visszaéléseivel szemben.¹⁰⁰ A pénzügyeket a herceg rendezte, de az állampolgári jogok megszerzése már nehezebb kérdés volt. Bem minden nehézség elle-

⁹⁸ Bem Czartoryskéhoz 1838 febr. 15. 5483/Czart. AVL. Krakko.

⁹⁹ Bem gr. Rambuteau prefetnek, Páris. *Levéltári Közlemények* 1923. 190. o.

¹⁰⁰ Bem Czartoryskéhoz 1838 aug. 5. 5483/Czart. AVL. Krakko.

nére rendületlen kitartással dolgozott kedvenc „*lengyel módszérének*” elterjesztésén s boldog volt, amidőn a francia hivatalos körök, így többek között a *Conseil Royal de l'Université* érdeklődtek készülő munkái iránt. Maga Bem is tervezeteket készített a mnemonikai módszer alkalmazására a franciaországi iskolákban és főiskolákon.¹⁰¹ Munkájának eredményeiről rendszeresen beszámolt a hercegnek s akárcsak pénzügyekkel kapcsolatban, itt is meghallgatta tanácsait.

E munkák lefoglalták a tábornokot és eltávolították az emigráció franciaországi harcaitól. A Demokratikus Társasággal és képviselőivel folytatott küzdelem már a múlté volt, a portugál légió teremtette feszült légkör idővel csendes ellenszenvvel cserélődött fel. Bem elmerült az irodalmi, könyvkiadói munkájába, sokat levelezett a francia pedagógiai szakkörökkel s minden újabb eredmény arról győzte meg, hogy hasznos munkát folytat. Megjelent munkáit saját maga „adminisztrálta”, maga terjesztette, maga gondoskodott arról, hogy széles körbe eljussanak. Az apró munka, a megújuló pénzügyi nehézségek, a szakadatlan gondok, s mindezek mellett az emigráció legköreinek sivársága ránehezedtek a hangulatára. Kiutat keresett helyzetéből, mert úgy érezte, hogy egy helyben topog, élete, amely a multban sok élményt, és szépséget tartogatott, egyre inkább elcsékélyesedés felé tart; nincsenek nagy céljai, mert az emigráció nem teremt lehetőségeket arra, hogy apró munkák mellett valamilyen nagy cselekedettel szolgálhassa a hazáját, és ha időnként felmerül is egy-egy bátor, nagyvonalú kezdeményezés, gyorsan semmibe foszlik. Bem fáradhatatlan volt az újabb és újabb tervek — gyakran csak új légvárak — építésében, de minden reményének összeomlása benne hagyott egy tüskét. A csalódások, a sok hasztalan tervezgetés, a hiábavaló beadványok, a honfitársai érdekében való sok szaladgálás mintha egy időre elfárasztották volna. Az emigrációs közélet s ennek vitái mélysegesen untatták. Negyvenhatéves volt, egymaga állt a világban, elszakadt mindenkitől és mindentől: rokontól, hazai tájtól, — a felkelés bukása a párizsi aszfaltra sodorta őt s itt egy percig sem érezte magát otthonosan. Nem asszimilálódott a környezetéhez, nem adta át magát a párizsi élet fényének és zajának. Valóban úgy volt, ahogy mondogatta, kizárólag hazájának akart szolgálni. A nagy tettekhez azonban nem születtek nagy alkalmak s így nem maradt számára egyéb, mint mélyebbre húzódni

¹⁰¹ „*Projet pour un cours d'Histoires à l'école royale d'État Major.*” 1839. júl. 7. 5483/Czart. ÁVL. Krakkó.

bele az irodalmi és tudományos munkásságba, amely egy bizonyos kielégülést mégis csak hozott neki. 1840-ben levelet írt Lubomirski hercegnek Lwówba s e levele, akkori foglalatossága mellett, fényt vet akkori terveire is, lelkiállapotát is tükrözi. Elmondja, milyen eredményeket ért el a lengyel módszer alkalmazása terén a francia iskolákban, majd közli a herceggel, hogy megpályázza az Ossolineum könyvtárosi állását Lwówban. „Közel öt év óta kizárólag történelmi munkákkal foglalkozom Párizsban, — írja — és midőn most viharos pályafutásom végén a nyugalom után vágyom, a legkellemesebb az volna számomra, ha minden időmet irodalmi, főleg pedig történelmi munkáknak szentelhetném.” Kéri a herceget, járuljon hozzá kinevezéséhez s ebben az esetben nyomban lépéseket tesz, hogy szülőföldjére, Galiciába való visszatéréséhez megszerezze az engedélyt.¹⁰²

A közéleti tevékenységben való csalódás azonban Bem esetében nem eredményezett rezignációt, világtól való elvonultságot és önmagába temetkezést. Az emigráció politikai harcaitól távoltartotta magát, de nem szakított a gyakorlati munkával, nem szünt meg ezután sem azon töprengeni, hogy milyen jelentős kezdeményezéshez köthetné hozzá a franciaországi emigrációt; hogyan tehetné elviselhetővé honfitársai életét, milyen módon készíthetné fel a külföldre kényszerült lengyel ifjúságot azokra a felszabadító harcokra, amelyek eljövételében soha nem szünt meg kételkedni. A francia kormánykörökkel való tárgyalásai a 40-es években sem szüntek meg. Ebben a tekintetben lényegében azon a vonalon haladt, mint az emigráció arisztokrata vezére, habár nem állíthatjuk azt, hogy az ő diplomáciai akciói minden esetben függvényei lettek volna Czartoryski lépéseinek. E diplomáciai tevékenység mindenesetre azt a szellemet tükrözte, amely Czartoryski munkásságát is áthatotta. Mindketten, a herceg is, meg Bem is, továbbra is a nemzetközi konfliktusok bekövetkezésére építették újabb és újabb terveiket; az emigrációt sokféle módon próbálták elmozdítani tartózkodási helyéről, szívesen vitték volna olyan környezetbe, ahol — véleményük szerint — az új nemzetközi összeütközések gyújtóanyagai voltak elhelyezve, elsősorban keletre. A 40-es évek elejére esik Czartoryski Keleti Ügynökségének fokozatos kiépítése. Az alkalmi ügynököket ekkoriban váltja fel az állandó nemhivatalos diplomáciai képviselő, melynek középpontja Konstantinápoly

¹⁰² Bem levele Lubomirski herceghez, Páris, 1840 febr. 10. Bibl. Ossol. 5809/III.

lett, az a város, amelyhez a herceg a legtöbb reménységet fűzte egy oroszellenes háború kitörése szempontjából.

A 40-es évek folyamán azonban még egy gondolat jut fontos szerephez a hazája sorsán tépelődő Bem tábornok életében: a lengyelországi belső felkelés előkészítése és kirobbantása. Nem véletlen, hogy ez a terv csak ilyen későn vetődik fel előtte. A 30-as években az elbukott felkelés következtében előállott helyzet semmi olyan reménnyel nem kecsegtetett, hogy egy lengyelországi felkelés megszervezése reálisnak lett volna tekinthető. Az emigráció arisztokrata szárnya hosszú ideig csak a külső segítségre számított. Czartoryskiék valamilyen nemzetközi háborús konfliktus bekövetkezése nélkül el sem tudták képzelni a nemzeti felszabadító harc elindítását; nem a meglévő és mozgósítható hazai erőkre építettek, hanem a diplomácia szerencsés sakkhúzásaitól reméltek mindent. Az emigrációban eltelt 10—12 év azután megmutatta, milyen ingatag talajra építették terveiket. A nyugati kormányokban való csalódások és az emigráció általános fejlődése irányították az idők folyamán Bem tekintetét mindinkább a meglévő lengyel erők felé. Ugyancsak az emigráció általános fejlődésének visszhangja volt az is, hogy a 40-es években Bem is felismerte a parasztság kérdésének fontosságát; nemcsak, hogy felismerte ennek jelentőségét, de le is vonta a belőle folyó következtetéseket is.

1840-től kezdve néhány éven keresztül a tudományos munka mellett mind több időt fordít apróbb-nagyobb utazásokra. Bejárja Belgium, Franciaország, Spanyolország, Hollandia, Németország és Anglia számos városát, tanulmányozza a nyugati államok katonai szervezetét, megpróbálja felmérni erőiket egy esetleges háború esetén; de érdeklődő tekintetét nem kerülik el ezeknek az államoknak a gazdasági intézményei sem; a tisztán katonai jellegű kérdések mellett megfigyeli a társadalmi fejlődés képét. Minden bizonnyal nagy hatással voltak rá utazásai, előbbre vitték őt azon az úton, amelyre rá kellett lépnie ahhoz, hogy el ne maradjon a fejlődéstől. Volt alkalma összehasonlításokat tenni a fejlődő nyugati kapitalizmus és saját hazájának feudális elmaradottsága között és ebből az összehasonlításból szükségszerűen következett az a felismerés, hogy Lengyelországban is el kell takarítani a feudális kötöttségeket, fel kell szabadítani a parasztokat, földhöz kell juttatni az egykori jobbágyokat, mert csakis ezen az úton érhető el a nemzeti erők megmozdítása és a szabad Lengyelország kivívása. Nem tudni, hol, mikor és milyen körülmények között jutott első ízben ehhez a felismeréshez; nem ismerjük nyugati utazásairól

készített feljegyzéseit, így nehéz is volna nyomon követni a parasztkérdésben tanúsított felfogásának alakulását. Annyit minden valószínűséggel mondhatunk, hogy nem volt nála szó gyökeres fordulatról; nem szakított egyik napról a másikra korábbi nézeteivel, hanem fokozatosan ismerte fel a nép szerepét a forradalmakban. Álláspontjának kialakulásában nagy része lehetett a Demokrata Társaságnak is, amely már 1836-tól nagy súllyal és tekintéllyel képviselte a haladó eszméket a parasztkérdés területén s amelynek befolyása alól még az ellenkező oldalon állók sem vonhatták ki magukat. Bem jól ismerte a demokratikus sajtó megnyilatkozásait, hiszen az emigráció minden életmegnyilvánulását figyelte és tanulmányozta; korábbi elfogultságai gátat emeltek közé meg a demokrata tábor tagjai közé, hosszú időn át utópiát, éretlen kísérletezést látott a szociális jelszavakat hangoztató demokrata tábor programjában. Túlságosan erős szálak fűzték az arisztokrata párt egyik-másik befolyásos tagjához, mintsem, hogy egykönnyen szakítani tudott volna velük. Meglepő elsősorban a Czartoryski herceghez fűződő viszonya: rendkívül imponált neki a herceg, tisztelte benne a széleskörű intelligenciát, a mély kultúráltságot, a rutinos diplomata megkapó allűrjeit, hosszú időn át lenyűgözte őt a herceg abszolút tekintélye, amelynek Czartoryski a konzervatív táborban örvendett, az emigráció legfőbb támaszát, erkölcsi és anyagi támaszát látta benne, olyan férfit, akit születési előjogai, neveltetése, társadalmi helyzete egyaránt a nemzet reprezentációjára érdemesített. Még 1845 május 2-án is hűséges híve a hercegnek, Párizsból biztosítja őt megbecsüléséről és kifejti azt a nézetét, hogy egvedül a harceget tartja továbbra is az emigráció legfőbb patrónusának és képviselőjének.¹⁰³

A 40-es évek elején a lengyel módszer körül kifejtett fáradozásai, irodalmi és történetírói tevékenysége, könyvkiadói munkássága, főleg a mnemonikus módszer terén végzett gyakorlati irányú munkája, úgy látszik, egy bizonyos tekintélyt szereztek Bemnek a francia szellemi életben. A lengyel módszernek nevezett mnemotechnikai tanításai elv terjesztését 1839-ben kezdte el, innen datálódhatnak kapcsolatai a francia tanügyi körökkel. E téren kiemelkedő sikerekhez jutott. 1841-ben örömmel értesíti a herceget, hogy a történelemkönyvét bevezetik a franciaországi „primaire” (elemi) osztályokba.¹⁰⁴ előző évben pedig már összeköttetésbe került a híres Brockhaus lipcsei könyvkereskedővel,

¹⁰³ Bem Czartoryskihoz 1845 máj. 2. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

¹⁰⁴ Bem Czartoryskihoz 1841 ápr. 17. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

nyilván abból a célból, hogy módszerét a francia határon túl is sikerrel terjeszthesse.¹⁰⁵ 1843-ra, 1844-re esnek korábbi műveinek új kiadásai, 1845-ben pedig a mnemotechnikai módszernek egy újabb, a világtörténelemre vonatkozó alkalmazását jelenteti meg Párizsban.¹⁰⁶ Nevének franciaországi népszerűségével függhetett össze az is, hogy 1845 május 28-án a francia király a Becsületrend Lovagjává nevezte ki. Tekintve, hogy Bem ezt a kitüntetést már 1813 december 20-án elnyerte, most udvarias levélben figyelmezteti erre a tényre Saint Marcot, a L'Ordre Royal főkancellárját.¹⁰⁷

Az 1846. esztendő — a krakkói felkelés esztendeje! — Bem tábornok életében is fokozott mozgalmasságot hozott. A galíciai konspirációs mozgalmak híre elhatolt az emigrációba is azt mutatva, hogy a lengyelországi és galíciai belső erők is forronganak és új, nagyszabású szabadságharc van érlelődőben. Különösen a krakkói földalatti mozgalom vált egyre érzékelhetőbbé. 1846 februárjában Krakóban már a „*levegőben volt*” a forradalom s a készülődések azt mutatták, hogy mind a három megszállási övezetre kiterjedő megmozdulás várható. A krakkói felkelés előkészítői között ott látjuk Ludwik Mierosławskit és Wiktor Helmannt, a Demokratikus Társaság Centralizációjának tagjait, akiknek kétségtelen befolyásuk volt a párizsi Demokratikus Társaságra is. Mierosławski, akit kitűnő katonai felkészültség, nagyszerű szónoki tehetség jellemzett s aki széleskörű népszerűségnek örvendett, a felkelést mind a három megszállási övezetre tervezte. Az előkészületek nemcsak Galiciában, hanem a Királyság és a Poznańi Hercegség területén is folytak; a börtönök mindhárom megszállási övezetben telve voltak összeesküvőkkel. Az összeesküvések szervezői át voltak hatva attól a gondolattól, hogy véget kell vetni a parasztok földesúri kizsákmányolásának, amely az 1831-es felkelés bukása után minden övezetben súlyosbodott. Galiciában, a forradalmi mozgalmak központjában, a galíciai nemesség teljes mértékben élvezte az osztrák udvar bizalmát, mert a császár éppen az arisztokrácia támogatására építette a maga uralmát; a Kongresszusi Királyságban Paszkievics terrorizálta és megalázta a lengyel nemzetet, de mindenkor szem előtt tartotta, és kímélte a Királyságban uralkodó 8000 nemesi család anyagi érde-

¹⁰⁵ Bem Czartoryskéhoz 1840. nov. 19. 5483/Czart. AVL. Krakó.

¹⁰⁶ Table de la Carte Chronologique de l'Histoire Universelle avant Jésus-Christ. Par le Général Bem. Paris 1845.

¹⁰⁷ Az erre vonatkozó levélváltást lásd *Levéltári Közlemények*. 1923. évf. 191. l.

keit. A Towarzystwo Demokratyczne, mely a parasztkérdésben a parasztság felszabadításának programját hirdette és következetesen demokratikus-köztársasági állásponton állott, ugyanakkor fenn akarta tartani a régi nemesi „*folwark*”-okat, átalakítva őket kapitalista gazdaságokká, — végeredményben tehát az osztályok kompromisszumát hirdette: a nemesség kiegyezését a néppel.¹⁰⁸

Am ugyanakkor az emigrációban és a megszállott övezetekben nemcsak a Demokratikus Társaságnak voltak nagyszámú hívei, hanem radikálisabb plebejus irányzat is keletkezett, elsősorban a *Gromada Grudziąz* nevű szervezet, melynek tagjai jó részt a földesúri birtokok egykori cselédjeiből kerültek ki. Ennek a radikálisabb, plebejus népi szervezetnek a programja messze túlment a Demokratikus Társaság megalkuvó céljain: forradalmi diktatúrát hirdetett, „terrorizmust” a nemesekkel szemben, „a nép fegyveres felkelését”. Mind a három megszállási övezetben nagy erővel jelentkezik a népi forradalmi szárny, amely megtalálja a vezetőit is a nép fiaiban. A 40-es évek e lengyel radikális forradalmi mozgalmait olyan kitűnő forradalmárok szervezik, mint Piotr Ściegenny és Edward Dembowski. Az ő mozgalmuk a parasztság minden kárpótlás nélküli teljes felszabadítását tűzte ki programmul. Ez a világos célkitűzés tükröződik Ściegenny „*Arany Könyvecskéjében*”, e nagyszerű agitációs röpiratban, mely a pápai bullák formáját használja fel radikális parasztpolitikájának hirdetésére: a parasztság egyértelmű, teljes felszabadítását hirdeti, a parasztság szolidaritását sürgeti az urakkal szemben, a parasztok és polgárok összefogását kívánja létrehozni a „királyok és urak” ellen. A galíciai parasztság forradalmi hangulatát erősítette az olyan nagyszerű forradalmár is, mint Julian Goslar, akit a 40-es években folytatott felvilágo-

¹⁰⁸ A Towarzystwo Demokratyczne parasztpolitikája lényegében a Lelewel által kijelölt úton haladt. Lelewel elgondolása az volt, hogy Lengyelország a függetlenség elnyerése után új agrárstruktúrájú állam lenne, kapitalisztikus mezőgazdaságra támaszkodnék, erős parasztgazdaságokra, amelyek mentesek lennének minden hűbéri teherből. Eszerint a feudális „*folwark*” átnövése a kapitalisztikus mezőgazdaságba heves megrázkódtatások nélkül menne végbe az össznemzet képviselőinek parlamenti határozata szellemében. Az agrárforradalom megkerülésének útja volt ez Lelewelnél is és a Towarzystwo Demokratyczne tagjainál is. A gazdasági és politikai életben egyaránt fenn akarták tartani a nemesség vezetőszerepét. Maguk is a haladó középnemesség és a kisenemesség soraiból kerültek ki. V. ö. W. Łukaszewicz: Wpływ masonerii, karbonaryzmu i Józefa Mazziniego na polską, myśl rewolucyjnego w latach propedzających Wiosną Ludów. Wiosną ludów w Europie. III. 173—4. I. Warszawa 1951.

sító munkájáért az osztrák hatóságok halálra ítélték, majd „kegyelemből” Kufstein és Spielberg börtöneiben raboskodott, hogy utána, 1848-ban kiszabadulva, a németek és olaszok között folytassa munkáját s akit végülis 1851-ben Grazban elfogtak és 1852-ben Bécsben az osztrák reakció felakasztatott. A poznańi Hercegség területén a forradalmár Edward Dembowski végzett hatalmas munkát a nép felvilágosítása és mozgósítása terén; gyűlölettel fordult a nemesség ellen és széles forradalmi gárdát gyűjtött maga köré a forradalmi konspiráció érdekében.

A múlt század 40-es éveiben forrongásban volt a lengyel nép is: a jobbágyok elégedetlensége találozott a nép köréből származó forradalmi írók, szónokok, filozófusok munkásságával, s a kettőből egy új, nagy népi forradalom ígérete fejlődött ki. Paszkievics, Metternich és Miklós cár teljes joggal féltek ettől a mindinkább harapózó lángtól.

A lengyelországi összeesküvési mozgalmak erősödése, a parasztság problémájának előtérbe jutása mind az emigráns, mind a hazai sajtóban s az ezzel összefüggő radikális felfogások kihatottak Bem álláspontjára is. 1846 május 17-én Párizsban ismeretlen céllal feljegyzést készít s ebben pontokba foglalja álláspontját a felkelés előkészítése és az ezzel kapcsolatos problémák felett. Miben látja ebben az időben a főteendőket?

1. Az új nemzedék hangulata megköveteli a felkelést.
2. A parasztnak biztosítani kell azoknak a földeknek a tulajdonát, amelyekkel ezidőszert rendelveknek és földet adni mindazoknak, akik a felkelésben résztvesznek. A jobbágyság alól teljesen felszabadítani őket.
3. A parasztnak által a kormányra fizetett adó egy részét a polgárok kárpótlására kell szánni s az ebből a célból előirányzott kölcsön százalékait kell fizetni belőle.
4. Minden vidékre egy jó tisztt küldendő a felkelés előkészítésére és kirobbantására.
5. Néhány mozgó oszlopot küldeni az ország szívébe. E célra Zamoyski, Kamiński, Breański, Podczaski tábornokokká, nevezendő ki. A régiek közül felhasználandók: Dwer-nicki, Dembiński, Bem, Kraszewski, Kraiewski tábornokok.
6. Biztosítani a felszerelést és a hadianyagot.
7. Egy felszerelő állomást felállítani Algirban vagy Jersey-szigeten.

8. Francia és angol légió megalakítása.

A terv 20.000 főt és 60 ágyút vesz számításba.¹⁰⁹

Bem tehát eljutott oda, hogy a parasztok felszabadítását hirdeti. Javaslata ugyan nem volt radikális jellegű, Bem magatartásában mégis nagy haladást jelentett. Első biztos jelét láthatjuk itt annak, hogy Bem a Czartoryski herceghez fűződő személyi kapcsolatok és kétségtelenül meglévő érzelmi szálak mellett is végső soron akarva-nemakarva a Demokratikus Társaság burzsoa demokrata programját tette magáévá: mentesíteni akarja a parasztokat a feudális kötöttségektől, de a földosztás szükségességének gondolatáig nem jut el. Ugyanakkor Bem nemcsak elméletben közeledik a demokratákhoz, hanem gyakorlati lépéseket is tesz ezirányban. Csakis így foghatjuk fel azt a körülményt, hogy 1846 október 27-én levélben keresi fel Lelewelt, azt a férfit, akivel korábban semilyen közösséget sem vállalt demokratikus magatartása miatt. A levél jellemzően világítja meg Bemnek a parasztkérdéshez való viszonyát is:

„Erzem, hogy eljött a cselekvés ideje — írja — mert, ha visszahúzódunk, nemcsak, hogy lassan kihalunk, de alkalmatlannokká is válunk az erélyes cselekvésre, sőt mi több, ha a parasztoknak nem adunk tulajdont, akkor vagy a mi ellenségeink fognak ezzel az érveléssel a nemzet ellen fellépni, vagy pedig maguk a parasztok fognak mérszárhlást rendezni ennek érdekében... Nem voltam a felkelés híve mindaddig, míg meg nem győződtem arról, hogy az új nemzedék, mely gyerekkorban volt akkor, amidőn mi 1831-ben elhagytuk s amely ma erejének teljében van s amelyet a legjobb szellem hat át, kész meghozni minden áldozatot a haza oltárán, csak hogy függetlenségünket visszaszerezhesse. Ma már senki sem mond ellent annak, hogy a parasztoknak földbirtokot adjunk s minden jobbágyi teher alól felszabadítsuk. Nem kevésbbé fontos dolog, hogy az országban általánossá váljék a meggyőződés, hogy semmiféle idegen segítségre nem számíthatunk, hanem saját erőnkkel kelhetünk csak fel és fel is kell kelniünk.”¹¹⁰ Több, mint egymillió lengyel hadsereget remél; az ellenség nem képes több katonát kiállítani, mint négyszer százezret. A felkelést valamennyi megszállott területre ki kell terjeszteni s partizánháborús jelleget kell

¹⁰⁹ Bem sajátkezű feljegyzése. Párizs 1846. máj. 17. 5483/Czart. AVL. Krakko.

¹¹⁰ Bem Lelewelhez 1846. okt. 27. Pawlicowa i. m. 530. l.

adni neki. Lengyel vezetéssel meg kell valósítani a szláv népek konfederációját.¹¹¹

A levélben ott van tehát a földbirtokosok félelme egy általános parasztfelkeléstől. Ez teljesen összhangban van a hazai mágnások és nemesek aggodalmával, de Bem következtetése ebből az, hogy a parasztokat fel kell szabadítani. Czartoryski és köre, valamint a hazai mágnások idáig már nem mentek el félelmükben. Ellenkezőleg: a megszállott területek nagybirtokosai a saját népüktől való félelmükben a hatóságokra, ezek fegyveres erőire támaszkodtak és még jobban szorították markukba vagyonukat. Bem álláspontját tehát nem lehet közös nevezőre hozni az arisztokrata állásponttal még akkor sem, ha nála is mindössze a kártalanítás nélküli megoldásról van szó. Helyes volt — habár persze elkésve jelentkezett nála — a parasztság felszabadításának összekapcsolása a nemzeti felszabadító harc ügyével. Ide a Demokratikus Társaság már rögtön az emigráció kezdetén eljutott. Most Bem is ezt az álláspontot képviseli. A Demokratikus Társaság már a felkelés kezdetén elkészítette az 1831-es felkelés mérlegét, feltárta a katonai vereség okait, Bem most az előkészületben álló új felkelés alkalmával tart vizsgálatot a mult felett és összegezi eredményeit abban a munkájában, amely a lengyelországi nemzeti felkelésről szól.¹¹²

A „minden jó lengyelnek” ajánlott, igen érdekes fejtegetés hű tükörképe Bem akkori gondolkodásának. Előljáróban újból hangsúlyozza azt, hogy Lengyelország nem számíthat idegen segítségre, hanem csakis saját erejéből állhat talpra. Teljesen a Demokratikus Társaság 1836-os Kiáltványának szellemét lehelik azután azok a sorok, amelyek arról beszélnek, hogy ahhoz, hogy az egész nemzetnek közös érdeke fűződjék a felkelés sikeréhez, szükséges, hogy a parasztoknak odaadják azt a földet, amelyet megművelnek s felmentsék minden hűbéri szolgáltatás

¹¹¹ A szláv összefogás gondolata egyik alappillére alkotta Czartoryski herceg politikai koncepciójának. A 40-es években főleg Szerbia, Bulgária, az osztrák területen élő szláv népek, valamint az ukránok állottak Czartoryski diplomáciai tevékenységének előterében. A herceg ügynökeinek a feladata volt e szláv népek orosz-ellenes irányban való szervezése. Czartoryski 1845-ben egy galíciai-szlovák-horvát egység létrehozásán fáradozott, egy Ausztria-ellenes galíciai felkelés tervét dolgozta ki s ebben lengyel irányítás mellett számított a magyarországi szlovákokra és a magyarokra is. A magyarok összebékítése a szláv szomszédokkal — Czartoryski politikájának pozitív vonása volt. V. ö. M. Handelsman: Adam Czartoryski. II. 125—6. l.

¹¹² O powstaniu narodowem w Polsce przez jen. (Józefa) Bema. Paryż 1846, 1848.

alól. (A Demokratikus Társaság is arról a földről beszélt, amelyt a parasztok „megművelnek”.) Bem ezután a felkelés előkészítésének feltételeiről beszél. Az emigrációnak fel kell állítani a legfelsőbb hatalmat, vagyis a szejmet, amelynek szuverén joga legyen a lengyel kérdések elbírálásánál; élesen elítéli Bem az emigrációs politikai pártokat, az egyes szektákat, amelyek szerinte károsak és a „*polgárháború csiráit hintik széjjel*”. Sürgeti a szejm egykori tagjainak összehívását, hogy ez végre hatékony szervvé váljék és véget vessen az emigráció „*anarchiájának*”. Kiderül, hogy a lengyel felkelés előkészítését, az összes hadműveleti tervet Bem ezzel a létszámában alaposan megfogtakozott szejmmel szeretné elkészíttetni. Az így felállított vezérkar a felkelés időtartama alatt Franciaországban működne és csak akkor térne vissza hazájába, amidőn onnan az ellenséget már sikerült kikergetni. Hogy ez az elaggott öreg urakból, egykori földbirtokosokból, és tisztekből álló szejm hogyan volna képes kezébe venni a felkelés ügyét és milyen eredménnyel járna az ilyen „szervezés”, Bem erre nem gondol.

Ami magát a hadműveleteket illeti, Bem óva int attól, hogy a hadművészet szabályait tankönyvekben keressük, mivel a hadművészet „*egyszerű és egyedül csak az egészséges értelemre támaszkodik. Az egész hadművészet elméletét össze lehet foglalni ebben a néhány szóban: Ott kell megverni az ellenséget, ahol éppen van.*” Az 1808. évi spanyol-francia háború tanulságaként azt a tételt állítja fel, hogy „*a nemzeti felkelésnek egyetlenegy ellenséges hadsereg sem állhat ellent hosszú időn át*”. Ezután következik a szembenálló erők, a lengyel és az osztrák—porosz—orosz haderő számbeli részletezése.

A partizánharcokra való egyéni felkészülés mellett a munka kifejti az általános hadviselési szabályokat. A felkelés tehetetlen fővezéreiben való csalódás mondatja Bemmél azt, hogy a felkelőknek nem szabad a haza és a szabadság ügyét egyetlen emberhez kötniök. Napoleon mellett Kościuszko példája lebeg szeme előtt; ez utóbbi esetben is az volt a hiba, hogy teljesen egy ember kezébe volt letéve a nemzeti szabadság ügye s amidőn Kościuszko fogságba esett, az egész ország leengedte karját „*és senkinek sem jutott eszébe, hogy a 20 és néhány milliót számláló Lengyelország más vezér alatt könnyűszerrel meg tudná semmisíteni azt a néhány tízezer főnyi ellenséges csapatot, amely ebben az időben Lengyelföldön állott.*” Az 1831-es felkelés vezetői közül hasonló szerepet játszott Chłopicki és a többi vezér, akik iránt a nemzet túlsok bizalommal volt s akik túl sok hatalmat tartogattak a kezükben anélkül, hogy élni

tudtak volna vele. Bem itt régi elméletét ismétli el a mozgó, támadó háború előnyeiről. Az új felkelés is csak mozgó, partizánjellegű felkelés lehet, mely egyszer helyi felkelés formájában, másszor, mint reguláris hadsereg, könnyű, mozgékony oszlopok formájában száguldozna szerteszéjjel az országban, nem hagyva nyugtot az ellenségnek. A vezérek kiválasztásánál nem az életkor a döntő, hanem az egyéni rátermettség. „A vezér számára első előfeltétel az, hogy az ellenséggel szembeálálkozva az első szempillantásra felismerje a hadihelyzetet, azonnal elhatározásra jusson és elhatározását nyomban végrehajtsa, minden körülményt a saját előnyére használva fel.” Élesen hadakozik Bem a hadművészetnek könyvekben lefeketett merev elvei ellen, melyek szerint csak zavart keltenek; a hadászati szakkönyvek helyett a szaktudományok elsajátítását javasolja. (Matematika, földrajz, statisztika, történelem, kémia, fizika.)

A lengyel felkelés természete nem lehet egyéb, mint partizánharc, mivel sem nagyobb számú, sem jól megszervezett nemzeti hadsereg nem lehet számítani. „*Helyzetünk tehát teljes mértékben különbözik minden egyéb helyzettől, amelyet a hadtörténelem élénk tár.*” Bem ártalmas célnak tartja azt, hogy az egész nemzetet fegyverbe szólítsák (!); egy kis számú, de ütőképes hadsereg a célja, mely megbízható volna, s amelynek a fenntartása, élelmezése nem járna túl nagy nehézségekkel. Elgondolása az, hogy a 28 milliós lakosságból egymillió százhuszezret hívnának be a harcra; ennek felét a helyi felkeléseknél, másik felét a mozgékony oszlopoknál alkalmaznák. Ezzel az erővel meg lehetne semmisíteni az ellenséget. A lakosságnak egy jó része tehát nem venne részt a harcban, hanem otthon folytatná foglalkozását. A seregnak a szétszórása az ország minden részébe megkönnyítené az élelmezést, s a lakosság többi része nem szakadna el a földműveléstől. A háború tehát nem szabad egyforma súllyal rakni az ország minden lakosára, mindenkit a maga tehetségének megfelelően kell felhasználni. A nemzeti felkelés előkészítésére és kirobbantására elérkezett az idő, nem szabad tovább halogatni ezt az ügyet. A hazai ifjúság szelleme kitünő, csak alkalmas vezérek kellenek. A lengyel emigráció az egész világon szét van szórva s több, mint hatezer tapasztalt emberből áll. Ebben a számban van 3—4000 tiszt, altiszt és katona, s ezek képesek lesznek a felkelés megszervezésére és a partizánháború folytatására. Ami a partizánháború folytatásának gyakorlati kérdéseit illeti, a munka teljes részletességgel szabja meg a követendő irányvonalat; hasonlóképpen megszabja a mozgékony oszlopok fel-

adatkörét. A mozgó oszlopok parancsnokának feladata, hogy az ellenség kiűzése után a parasztokat földjeikhez juttassa s felmentse őket mindenfajta szolgáltatástól.

Foglalkozik a munka a felkelés időpontjának kérdésével is. Szembeszáll azokkal az érvekkel, amelyek a felkelést el akarják halasztani arra az időre, amikor Oroszország és valamely más nagyhatalom között fegyveres konfliktus tör ki vagy amikor Oroszországban szociális forradalom üti fel fejét. Bem szkeptikusan ítéli meg a nemzetközi helyzet bonyodalmain, nem lát egyhamar lehetőséget a háborúra; a felkeléssel tehát várni nem lehet. Ami pedig az oroszországi szociális forradalmat illeti, ez éppen a lengyel felkelés nyomására következhetnék be, hiszen a felkelés szabaddá teszi a lengyel parasztokat s ennek híre eljut Oroszországba is és megrendítheti a cárizmus rendszerét. A felkelés gyakorlati megkezdését az jelezné, hogy az emigrációban néhány ezer főnyi oszlopot küldenének az ország belsejébe, „*olyan emberek parancsnoksága alatt, akik hisznek a nemzeti erőiben és másokban is bizalmat ébresztenek*”. A munka befejezésében a portugál példát állítja a lengyelek elé: ezek is emigránsok voltak, amidőn megkezdtek a harcot s győztek, mert a szabadságért harcoltak; velük szemben a spanyolok partizánháborút folytattak, de elbuktak, mert a zsarnokságért küzdöttek.

Ez volt tehát Bem összegezése és programja, amelyről azt írta, hogy boldog volna, ha megvalósításában személyesen részt vehetne.¹¹³ A lengyelországi felkelés kitörésének szüksége annál is inkább áthatotta, mert az 1846-ik esztendő, az előző tervekhez hasonlóan, sok új elképzelést vetett felszínre és sok új csalódást tartogatott. Májusban Bem megbetegedett és vidékre kellett mennie kezeltetni magát.¹¹⁴ Júniusban azt írja a hercegnek, hogy Bulgáriában akar lovakat vásárolni,¹¹⁵ s hogy mi célból van szüksége a lovakra, arra megfelel a francia kormányhoz beterjesztett javaslata, mely Algír lengyel gyarmatosítására vonatkozik.¹¹⁶ A lengyel szabadság ügyét politikai rövidlátás-

¹¹³ Bem a lengyel nemzeti felkelésről írott könyvét sietett megküldeni Lelewelnek. Lelewel a könyvet valahogy elveszthette, mert Walenty Zwierkowskihoz írott levelében arra kéri őt, küldjön egy példányt Bem művéből, mivel egész Brüsszelben nem kapható a munka. Listy emigracyjne. 385. l.

¹¹⁴ Bem Czartoryskihoz 1846 máj. 24. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

¹¹⁵ Bem Czartoryskihoz 1846 jún. 17. ÁVL. Krakko.

¹¹⁶ „*Colonie militaire polonaise en Algérie*.” Bem felterjesztése a francia kormányhoz. 1846. jún. 17. 5483/Czart. ÁVL. Krakko.

sal a franciáknak az algíri népet elnyomó, gyarmatosító tevékenységével kívánja összekötni. Bem terve szerint, ha a francia kormány hozzájárul, akkor a lengyel menekültek fegyveresen települnének le Algírban, ahol mindama jogokat élveznék, amelyekkel Franciaországban bírtak. Katonáskodhatnak, gyalogos-, lovas- és tüzérlégiót alakíthatnának a francia szabályok szerint, legfőbb francia parancsnokság alatt. Ezzel kapcsolatban Oranban kellene létrehozni egy katonai telepet. Bem egészen komolyan vette ezt a javaslatát is és külön levélben kérte meg Czartoryskit, hogy támogassa a francia kormánynál.

Az algíri telepítés gondolata természetesen nem volt újdonság a herceg számára. Czartoryski már az emigráció kezdetétől fogva arra törekedett, hogy többek között Algírba indítsa a lengyel hazafiakat. Az emigráció tagjai Czartoryskinak ezt a tervét is nagyon kedvetlenül fogadták. 1840-ben Bystrzonowski, a herceg egyik ügynöke Algírba utazott, hogy az ottani viszonyokat tanulmányozza és megfigyelje az arab-francia hadakozások módszereit. A telepítési akció nem sikerült, de mint látjuk, Bem még 1846-ban is visszatér a szerencsétlen eszméhez, melyet demokrata részről indokoltan támadtak.¹¹⁷

A tábornok június 16 óta betegen feküdt Barèges-ben, de betegsége sem akadályozta meg messzirenyúló terveinek szövögetésében. Augusztus 8-án levélben hívta fel Duc de Nermonds figyelmét; milyen kereskedelmi haszna lehet Franciaországnak a lengyelek afrikai letelepítéséből. Érdekes, hogy ugyanebben a levelében az algíri akcióval együtt a herceg támogatását kéri a lengyelországi partizánakció megindítására. Bem tehát ezt a kettőt: az emigráció egy részének afrikai letelepítését és a lengyelországi felkelés elindítását egymással összefüggő, párhuzamos akciónak tervezte, nyilván úgy, hogy az afrikai katonai tábor fogja majd szállítani Lengyelországba a legjobb tiszteket és katonákat. Vonzóan ecseteli a régi határai között felállítandó Lengyelország gazdasági értékeit, melyek révén Franciaország olcsón juthatna mezőgazdasági terményekhez. Elmondja Lengyelország felosztásának történetét és vázolja a partizánháború folytatásának feltételeit és várható eredményét.¹¹⁸ Augusztus 14-én Bem Czartoryski segítségét kéri az algíri telepítéshez szükséges pénz előteremtéséhez s kilátásba helyezi, hogy elmegy Oranba, s ott helyszíni szemlét tart.¹¹⁹ Augusztus 27-én még

¹¹⁷ Lelewel 1846. nov. 29-ről írott levele. Listy emigracyjne III. 381. l.

¹¹⁸ Bem memoireja Duc de Nermondshoz, 1846. aug. 9. 5483/Czart. AVL. Krakkó.

¹¹⁹ 5483/Czart. AVL. Krakkó.

mindig Barègesben van s onnan kéri a herceget, hogy lépjen közbe a francia hadügyminiszternél az afrikai ügy érdekében. Fontos volna, hogy a kormány pénzzel segítse ezt a vállalkozást. Az afrikai telepítés mellett tárgyalásokat folytatott a lengyelországi expedícióról is, mégpedig olyan széleskörű megbeszélést kezdeményezett, amelyen nemcsak a konzervatívok, hanem a demokrata párt emberei is résztvettek. Bem nagyon jól tudta, hogy az emigráció túlnyomó része nem a Czartoryski-oldalon áll, hanem a *Towarzystwo*-val rokonszenvezik. Éppen ezért azt is látta, hogy a hazai felkelést a demokraták támogatása nélkül nem lehet megvalósítani, annál kevésbbé, mivel a Demokratikus Társaságnak odahaza, a megszállott Lengyelországban is megvoltak a titkos alakulatai, amelyek élénk tevékenységet fejtettek ki s amelyek részvétele nélkül egy széles tömegakció nem jöhetett létre. Bem tehát megpróbálta szélesebb alapokra helyezni a mozgalmat. Bizonyoság erre, hogy 1846 október 27-én újabb levélben fordul Lelewelhez, melyben közeledni kíván régi ellenfeléhez. Azt írja többek között, hogy habár a multban politikai téren sokmindenben különböztek egymástól, mindig meg volt győződve Lelewel igazi hazafiasságáról.¹²⁰

Az emigrációnak a felkelés irányában teendő lépéseiről és a felkelés megszervezéséről az volt a véleménye, hogy ez a szejm hatáskörébe tartozik. A szejm van hivatva arra, hogy egységet teremtsen az emigráció széttagoaltsága helyén, hogy összefogja a különféle szálakat, a széthúzó szándékokat. Ezt az álláspontját kifejtette a nemzeti felkelésről írott munkájában is, de nem elégedett meg az elméleti megállapítással, hanem hozzálátott, hogy a szejm tagjait összehívja és melléjük állítva mindazokat, akik hívei voltak az országgyűlésnek, valóban a szejm tagjainak kezébe adja a kezdeményezést a további lépéseket illetőleg. Ez ismét hálátlan feladat volt, hiszen a szejm az 1831-es felkelés idején távolról sem volt a helyzet magaslatán s a tekintélye az emigrációban nem növekedett, hanem inkább csökkent. Bem személyes levelezésbe lép W. Platerral, hivatkozik rá, hogy a régi tüzértisztek most is hajlandók elismerni a szejmet, Plater jöjjön Párizsba és segítsen neki az algíri ügyet, valamint a szejm összehívását előbbre vinni. 1846 december 14-én egy ismeretlennek (talán St. Grabowskinak) azt írja, Algír telepítésének terve csak a látszatot szolgálja, mert főcélja az, hogy a lengyel fegyveres erőket valahol — mindegy, hogy hol, — össze lehessen gyűjteni, elő lehessen készíteni a lengyelországi expedícióra,

¹²⁰ Pawlicowa i. m. 533. l.

melyet „nekünk, emigránsoknak most végre Lengyelországban végre kell hajtanunk... Én jelenleg semmivel sem akarom a kezemet megkötni, mert minden törekvésem arra irányul, hogy mindama emigránsokkal, akik véleményemet osztják, elinduljak Lengyelországba...”¹²¹

A szejm összehívását illetően október 27-én még azt írta panaszképpen Godebskinek, a szejm lelkes hívének, hogy nem mindenki ért egyet a tervével és hogy a lengyelek többsége bizonytalan,¹²² mindamellett megpróbálták összehozni egy gyűlést, melyen Godebskinek kellett volna elnökölnie; erre a gyűlésre várt a feladat, hogy létrehívja a szejmet, utána a szejm felhívást bocsásson ki az emigrációhoz s Bem terveinek megfelelően a katonai expedíció elinduljon Lengyelországba. Bem elképzelése azonban nem vált valóra: a demokraták, amint azt várni lehetett, nem értettek egyet az arisztokrata-konzervatív irányból kiinduló akcióval, nem értettek egyet Bem afrikai terveivel sem, s így az egész gyűlés eredménytelen maradt. Bebizonyosodott, hogy a demokratikus tábor nélkül reális tervet készíteni az emigrációban nem lehet.

Hasonló tervezgetésekkel, reális alapokat nélkülöző számításokkal telt el az 1847-es esztendő is. Bem továbbra is messzi országok konfliktusaitól várta, hogy valahol tér nyíljen annak a néhány ezernyi lengyel emigránsnak, akikben ő a jövőendő lengyel hadsereg magvát látta. 1847 februárjában Liège-ben tartózkodott, miután már előzőleg megjárta Brüsszelt is és tárgyalásokat folytatott az ott élő honfitársaival. Liègeben fegyverről és pénzről tárgyalt az ottani körökkel, mert most újból a cserkesz-expedíciót látta fontosabbnak. Foglalkoztatta az afrikai terv is, de legesleginkább a hazai felkelés. Liègeből írta Czartoryskinak — igen jellemzően és határozottan: „Kész vagyok elindulni bármelyik erélyes parancsnok alatt, akár mint önkéntes is, hátralévő napjaimat hazám javára akarom fordítani.”¹²³

1848 tavaszán végre megindultak azok az erők, amelyek európaszerte harcba sorakoztatták a népeket az abszolutista rendszerek, a reakció, az egész feudális világ ellen. Beköszöntött a népek tavasza. A lengyel ügy is hatalmas lökést kapott. Most végre, úgy látszott, megszületik az összefogás a népeket leigázó Szent Szövetség korhadtt épülete ellen és végre fellélegezhetik a lengyel nép is. A februári francia forradalom híre megmoz-

¹²¹ Bibl. Nar. Varsó. 2917. sz.

¹²² Pawlicowa i. m. 533. l.

¹²³ Bem Czartoryskihoz Liège 1847 febr. 2. 5483/Czart. AVL. Krakko.

gatta az elnyomottakat, új reménysugár nyílt meg mindenfelé és a szabadság hajnalát köszöntötték az elnyomott népek.

Bem 1848 tavaszán Londonban volt. Március 31-én Oxfordból jelezte érkezését az angol fővárosba,¹²⁴ ahol az angol kormány közbenjárását szeretné kieszközölni a lengyel ügyben. Április 12-én emlékiratot nyújt be az angol parlamentbe: az angolok kereskedelmi hasznát fejtegeti egy független Lengyelország létrejötté esetén. Hangsúlyozza, hogy Angliának az egész akció semmijébe sem kerülne, mert egy 28 milliós nemzet megtalálja a szükséges eszközöket. Anglia feladata csak annyi volna, hogy álljon ki Lengyelország természetes határai mellett, foglaljon állást a bécsi béke rendelkezései ellen és nyomja vissza Oroszországot régi határai mögé. Az emlékiratot beadta és válaszra várt.¹²⁵ Az akciónak semilyen eredménye sem lett. Bem április 22-én még mindig a válaszra várakozott. „*Nem ismerem az angliai viszonyokat*”, írta védekezésül Szytejkának Londonból, s valóban igaza volt; az angol képviselőknek eszük ágában sem jutott kiállani Lengyelország ügye mellett most, amikor recsegett-ropogott az egész korhadt, feudális Európa és a küszöbönálló háborúk, forradalmak Anglia kereskedelmi érdekeit is fenyegették.

Bem tehát sietve áttette működését régi otthonába. Május 23-án már Cavaignac hadügyminisztert keresi fel egy emlékirata, melyben rámutat arra a veszélyre, amely Oroszország—Poroszország—Ausztria szövetsége következtében Franciaországot fenyegeti. Javasolja, hogy Franciaország titokban támogassa a lengyelek tervbevett felkelését, segítse a lengyeleket abban, hogy talpraálljanak. Adjon fegyvert és pénzt, amellyel a lengyel emigráció Magyarországra mehet. Magyarország lesz az a hely, ahol a lengyel emigráció támaszpontot talál, mielőtt hazájába visszatér. Amikor minden előkészület megtörtént, a lengyelek átkelnek a Kárpátokon, elfoglalják Galiciát s a régi lengyel határokon belül harcra mozgósítják a nemzetet. Javasolja, hogy Franciaország területén négy gyülekezőhely legyen. Mihelyt Magyarország késznek mutatkozik befogadni a lengyel emigránsokat, ezekről a helyekről küldjék majd őket oda. A francia kormány járuljon hozzá egy lengyel légió megalakításához. A légió nem volna nagyszámú. hiszen az emigrációban kevés a katona, de száma egyre növekednék azokkal, akik a porosz és osztrák seregből dezertálnának ide. A légió parancsno-

¹²⁴ Bem levele egy ismeretlenhez 1848 márc. 31. Bibl. Ossol. 5976/III.

¹²⁵ Bem az angol parlamenthez. 1848. ápr. 12. Pawlicova. i. m. 534.1.

kául Dwernicki tábornokot javasolja.¹²⁶ Ebben az emlékiratban találkozunk első ízben Bem tábornoknak azzal a szándékával, hogy Magyarországra jön és ide irányítja a lengyel emigrációt is. Helyesen ismerte fel a márciusi események jelentőségét a magyar történelemben, jól látta, hogy a magyar nép rálépett a szabadságharc útjára és ebben a harcban a magyar és a lengyel nép érdekei közösek.

Cavaignac már május 25-én megküldte elutasító válaszát az emlékiratra; sietett Bemet lehűteni.

Bem egész nyár végéig Párizsban maradt. Júniusban már útra készülődött, hívták a forradalmi események; Angliában és Párizsban nem látta jelenlétének semmi értelmét. Oda kíváncszott, ahol már nagyban készülődnek az elnyomott népek a szabadság lábbaltiprói ellen. Elsősorban szűkebb hazáját, Galiciát, a 40-es évek forradalmi mozgalmainak e klasszikus földjét szerette volna viszontlátni, mert úgy látta, hogy főképen ott van remény a fegyveres akció kirobbantására. 1846-ban Krakkó már megmutatta, hogy tud harcolni a szabadságért! Krónikus pénzgondjai azonban nem engedik el Párizsból. Június 30-án Leonard Chodźko-hoz (Lelewel hívéhez!) fordul, kéri, segítsen megszerezni neki az utazáshoz szükséges kölcsönt Lengyelország Barátai Franciaországi Bizottságánál, de kérése nem jár eredménnyel, mert a bizottság tagjai nem voltak összehozhatók, várnia kellett tehát Bemnek Párizsban. Végre augusztus hónapban útnak indul és egyenesen Galiciába siet.

1848-ban Galiciában nem volt olyan párt, amely a forradalmi mozgalom élére állhatott volna, amely vezetni tudta volna a parasztságot és a városi szegénységet a harcban. A lengyel burzsoá demokraták, akik egyedül jöhettek számításba a vezetés tekintetében, teljesen szakítottak az 1846. év forradalmi demokrata hagyományaival, Edward Dembowski örökségével. Habár Galiciában a helyzet teljesen megérett az agrár-forradalomra, a burzsoá demokraták csak annyi reformot akartak engedélyezni amely elég ahhoz, hogy „lecsendesítse” a parasztokat. A liberális körök még emlékeztek az 1846. év véres eseményeire s a félelem határozta meg politikájukat: a földbirtokosok és a parasztság kibékülését hirdették sajtójukban és a jobbság megszüntetését a földesurak adományaként igyekeztek feltüntetni.¹²⁷

¹²⁶ Bem emlékirata Cavaignac hadügyminiszterhez 1848 máj. 23. Rapp L. 638. id. Pawłłowicz I. m. 535. sz.

¹²⁷ Az 1848-as galíciai események összefoglaló értékelését lásd: Revoljucii 1848—1849. Moszkva 1952. I. 390—416. l.

Bem Lwówban jelentkezik a Nemzeti Gárda parancsnokságánál. Jelenti, hogy a Gárda Franciaországból rövidesen 100 ezer darab fegyvert és 200.000 frankot kap azzal a feltétellel, hogy az adminisztrációs tanácsba olyan személyeket vegyenek be, akiket ő, Bem válogat ki: a tanács feladata lesz, hogy Lwówban az ügyeket irányítsa.

A Nemzeti Gárda 1848 nyarán alakult meg Galiciaszerte. A lwóvi gárdának 5000 jól felfegyverzett tagja volt. A gárda a loyális nemesi vezetés alatt kívánt működni, vezetői félték minden társadalmi forradalomtól. Éppen ezért megnehezítették a Gárdába való belépést az iparos és munkás ifjúságnak.

Bem nagyon rövid idő alatt tisztába jött a Gárda jellegével és arra törekedett, hogy kiszorítsa a Gárda adminisztrációs tanácsából a reakciós elemeket s olyan embereket vonjon be, akik alkalmasak a felkelésben való részvételre. Ez nem volt könnyű dolog: Roman Wybranowski tábornok, aki rangját is az osztrákoktól kapta loyálisáért, és a Gárda mérsékelt irányzatú vezetősége nem volt hajlandó szakítani Béccsel, félt a nép és a polgárság szabadságtörekvéseitől. Bem mint egyszerű közkatona lépett be a Gárdába, hogy ezzel is kifejezésre juttassa, nem ért egyet ennek vezetőségével. Amikor látta a Gárda vezetőségének megalkuvását, felmerült benne a gondolat, hogy egy új Nemzeti Gárdát hoz létre paraszti, kispolgári és munkáselemekből. Számos megbeszélést folytatott Wybranowskival a felkelés szervezéséről, de nem talált nála megértésre. Az ifjúsághoz fordult tehát: lángoló felhívást adott ki Galicia népéhez, melyben felkelésre szólítja fel az ifjúságot. A felhívása azután ráirányította a rendőrség figyelmét, aminek az lett a következménye, hogy el kellett hagynia Lwówot. Távozását nem lehet teljesen önkéntesnek nevezni, a bécsi kormánytól és a lwóvi helyőrség parancsnokától aggódó Wybranowskinak is része volt benne.

Bem Galiciából Bécsbe indult. Uticélja eredetileg nem Bécs, hanem Magyarország volt. Lwówban részletesen tájékozódott a magyarországi eseményekről, s meggyőződött arról, hogy itt már a forradalmi állapotok annyira előrehaladtak, hogy minden remény megvan egy fegyveres felkelésre. A magyar szabadságharc sikereinek előmozdítása az ő szemében elsőrendű lengyel érdek volt; az osztrák abszolutizmusra mért csapás megingatta volna az egész Szent Szövetséget, s maga után vonhatta a többi elnyomott nép szabadságharcát. Tavasz óta mozgásban volt az egész lengyel emigráció. Mickiewicz, a költő, májusban

Rómában lengyel légiót alakított, hogy olasz földön harcoljon a lengyel szabadságért. Számos lengyel emigráns indult meg márciustól kezdve a Kárpátok hágóin át Magyarország felé Galiciából s egészen kézenfekvő volt, hogy ez a szám egyre növekszik. Bem kedvelt gondolata: a külföldi lengyel légió eszméje most új területen bukkant fel, de Bem úgy látta, hogy most nemcsak harci feladatai lesznek a légiónak, hanem lesz még egy különleges, nemzetiségeket összehétköztesítő missziója is, melyet csakis a lengyelek vannak hivatva elvégezni. Szeptember 29-én egy lengyel—szláv légió tervét fejt ki Zamoyski grófnak: „*A magyarok, írja levelében, akikkel a lengyelek évszázadok óta barátságos viszonyban éltek, most nagyon válságos helyzetben vannak. A horvátok, valamint a többi szlávok, akik századok óta velük együtt éltek, most a németektől, sőt az osztrákoktól is felbujtogatva ellenük támadtak. A belharc mind jobban elmérgesedik. Csak mi, lengyelek, békíthetjük ki a harcbanállók között, hogy egyrészt rábírhassuk a magyarokat, hogy a szlávoknak minden alkotmányos szabadságot megadjanak, másrészt, hogy ezeket viszont meggyőzzük, hogy a magyarokkal való szoros szövetség a legelőnyösebb rájuk nézve. E nagy misszióhoz felszólítottam Mált. Uram fiát, Sanguszko Vladiszláv herceg, Lubomirski György herceg és még néhány igen kiváló egyéniség fog a követségben szerepelni. Tarnówon át Bécsbe megyünk, ahol összeülve, megbeszéljük a további teendőket terveit, s onnan Pestre utazunk. Egy lengyel—szláv légió megalakítása, melybe az egész emigrációt bevonnánk, lehetővé tenné nekünk fegyveres erő szervezését Magyarországon, ami közbelépésünknek súlyt adna s megvethetné alapját a jövő lengyel hadseregnek.*”¹²⁸

Ennél is részletesebb tervet rajzol Bem terveiről és felfogásáról az a felhívása, amelyet közvetlenül elindulása előtt október 5-én adott ki Lwówban. A kiáltvány címe: „*A magyarok és a lengyelek Európa mai helyzetében*”.¹²⁹ Széles történeti visszatekintéssel kezdődik a kiáltvány. A magyarok, akik 887-ben a Dunánál letelepedtek s akikkel a szlovákok 1079 óta, a horvátok 1102 óta szoros kapcsolatban élnek; akik Erdéllyel többször (1570., 1594., 1699) egy államot alkottak; akik fölött Kálmán (1214. Halics és Vladimir, Galicia és Lodoméria királya)

¹²⁸ J. Falkowski: Wspomnienia z roku 1848 i 1849. Warszawa 1908. 101. l.

¹²⁹ Eredetije: „Węgry i Polacy w dzisiejszym stanie Europy. OL. Bp. Bem József iratok.

két évig uralkodott; akiknek állama két ízben volt Lengyelországgal egy jogar alatt (Lajos 1370—1382 és Várnai Ulászló 1440—44); a magyarok Lengyelországgal mindig baráti viszonyban éltek s ma is a legtermészetesebb szövetségesei. Ezért a lengyelek, akik saját politikai létük visszaszerzésére törekednek, kötelességüknek tartották, hogy Magyarország függetlensége, hatalma és egészének megtartása felett örködjének. Moszkva, amely bűnös politikájával egykor Lengyelországban polgárháborút idézett elő, hogy a lengyeleket szétzúzhassa, ugyanaz a Moszkva a pánszlávizmus gondolatát felvetve, Magyarországon a szlávokat a magyarok ellen úszítja, hogy utána egyiket is, a másikat is elnyelje. Ugy látszik, az osztrák alkotmányos kormányzat még eddig nem vette észre a pétervári kabinet aljas szándékait, de mi, ismervén a cárok hitvány politikáját, kötelesek vagyunk kinyitni a szemét nemcsak az osztrák kormánynak, hanem a magyaroknak is, a mi régi és állandó szövetségeseinknek. Alakítsunk tehát lengyel—szláv légiót, mely bírja rá a magyarokat arra, hogy adják meg a szlávoknak és a románoknak alkotmányos jogaikat s ne nyomják el őket nemzetiségileg. Ez utóbbiakat pedig igyekezzünk meggyőzni arról, hogy a további kapcsolat a magyarokkal, akikkel annyi évszázad óta egy államot alkotnak, a legelőnyösebb, s előzzük meg ezáltal azt, hogy hosszas polgárháború után e népek az orosz cárok hatalmába kerüljenek, hogy visszatérjen az egység és a belső egyetértés nyugalma, megszilárduljon a liberális rend a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján.

A kiáltvány, mint látjuk, jól sejti meg a nemzetiségi harcokból eredhető következményeket az egyik oldalon (a cárizmus előretörése), de Ausztria felé nem lát tisztán; ismételten azt hangsúlyozza, hogy az osztrák kormányt meg kell győzni az orosz kormány szándékai felől. A galíciai ifjúságot is a moszkvai ügynököktől és a német bürokratáktól óvja, de nem látja és nem világítja meg a bécsi udvar politikájának lényegét: a nemzetiségi ellentéteket nem annyira Moszkvából, mint inkább Bécsből szították s közvetlen haszna ebből nem az orosz cárnak, hanem a bécsi udvarnak volt. Bem egyelőre csak a pánszlávizmus s ami az ő szemében ezzel egyenlő, az orosz térhódítás veszélyére figyel fel. Hogy az osztrák udvar ugyanolyan halálos ellensége a monarchia kereteiben élő népek összefogásának, mint a cári politika, erre Bem csak később ébred rá, amikor már közletről ismeri meg az osztrák abszolutizmus módszereit.

Egybevetve az emigráció közel két évtizedes tapasztalatait és fejlődését, miben láthatjuk az 1848 őszén Bécs felé tartó Bem politikai és társadalmi magatartásának jellemző vonásait? Hová érkezett el közel két évtizedes emigrációs tevékenysége folyamán? Hol volt a helye az akkori lengyel emigráns irányzatok közt?

Végigtekintve e sok tekintetben kalandos életszakaszon, mely olyan gazdag volt a tervekben s olyan szegény a tervek valórváltásában és amely ugyanakkor mélyen jellemző a lengyel emigráció általános helyzetére, azt kell mondanunk, hogy Bem tábornok élete nem volt egyhelyben mozgás. A sajátos lengyel kérdések megoldása mindvégig foglalkoztatta képzeletét és nem állíthatjuk, hogy az emigráció kezdetén és végefelé ugyanabban látta volna a főtennivalókat. 1831 után a lengyel társadalom főkérdése a parasztság problémája volt. Bem ebben a kérdésben nagy fejlődést tett meg: nemcsak, hogy felismerte a jobbágyfelszabadításnak elsőrendű fontosságát, hanem ezt a feladatot minden további szabadságharcos tervének a középpontjába állította. Ebben teljesen a Demokratikus Társaság programját tette magáévá. A főkérdésben eljutott — persze jó nagy késéssel — oda, ahol politikai és személyi ellenlábasai tartottak s eltávolodott azoktól, akikhez egész emigrációs kapcsolata fűzte, az arisztokratikus-konzervatív tábortól. E folyamat nem gyökeres fordulat alakjában játszódott le nála; arisztokrata kapcsolatai nem egyszeriben szűntek meg, de az 1848-at megelőző egy-két évben már érezhető egy bizonyos elhidegülés közte és Czartoryski között, aminek éppen az volt az oka, hogy a herceg és szűkebb politikai köre a legmakacsabb merevséget tanusították a szociális kérdések megoldása terén és kétségbeesetten ragaszkodtak a feudális örökségek fenntartásának hiú eszméjéhez. Bem politikai felfogása, emigrációs tervezgetései, irreális telepítési tervei a 40-es évek folyamán is Czartoryski szellemében születtek, de lehetetlen nem észrevenni a társadalmi felfogásában bekövetkezett fejlődést. Nem állott a Demokratikus Társaság táborába — ezt már pusztán személyi ellentétei sem engedték volna meg — nem vallotta magát demokratának, mert nem volt pontosan tisztában e szó igazi tartalmával, de a parasztkérdésben ugyanezt hirdette, amit a demokraták, vagyis, hogy a parasztságnak tulajdonába kell adni azt a földet, melyet eddig is megművelt. E program korlátai is hasonlóknak egy-másra Bem és a demokraták esetében. Mind a két felfogás elhatárolta magát a radikálisabb elemektől, nem vállalt közös-

seget a szocialistákkal és a kommunistákkal és egy bizonyos fókig szem előtt tartotta a nemesség érdekeit, legalábbis olyan mértékben, hogy a nemességet el ne taszítsa magától. A program legfőbb hiányossága az volt, hogy nem beszélt a föld nélküli zsellérekéről, nekik nem akart földet osztani. Ezek sorában ilyenformán nem történt volna mélyreható változás. 1848-ban Bem is, a Demokratikus Társaság is abban az illúzióban ringatta magát, hogy a nemzeti függetlenségi harc megköveteli és lehetővé is teszi egy ideális nemzeti egységfront létrehozását, mivel a lengyel nemzet valamennyi társadalmi osztályának közös, egységes érdekei vannak. Wiktor Heltmann még 1848 szeptemberében is azt írta, hogy „a haza megmentésének egyetlen eszköze a közösség minden osztályát egyetlen egészbe olvasztani.”¹³⁰ Ugyanezek a korlátok jellemzik Bem magatartását is.

Czartoryskitól elhidegült, de arisztokrata kapcsolatai ezzel nem szakadtak meg. Lwówban a Sanguszkokkal, Lubomirskiekkel teremtett új kapcsolatokat, viszont ezzel egyidőben a lwówi Nemzeti Gárdát próbálta demokratikus alapokra helyezni, E kettősség egy bizonyos felemásságot kölcsönöz politikai egyéniségének. A konzervatív-arisztokrata körökkel való kapcsolatai életének elmúlt szakaszára mutatnak vissza, azokra az évekre, amikor a társadalmi tekintély lényegében hamis elvére támaszkodva a nemzet reprezentatív férfait látta a történelmi nevű családok sarjaiban s úgy hitte, hogy a családi származás, a nagy ősök hagyománya és a vagyoni állás már egymagukban is arra teszik hivatottá a nagy vagyonok urait, hogy lelkiismeretes sáfárjai legyenek a nép érdekeinek s magukban egyesítsék az „össznemzeti” érdekeket. Lwówban azonban tanuja lett a vagyonos osztályok gyávaságának, az uralkodó rendszertől való függésének és határozatlanságának. Figyelme az egyszerű városi emberek, kézművesek, iparosok, napszámosok felé fordult, s innen már csak egy lépés vitte tovább, előre az úton, a bécsi proletariátus felé.

Bem felfogásának korlátai nagymértékben megmagyarázhatók az emigráció általános helyzetéből. A közel két évtizedes párizsi emigrációs életben Bem és a többi lengyel emigráns tökéletesen el volt zárva a hazai paraszti tömegektől, nem látta a nép mindennapos, újra és újra megnyilvánuló nyomorgását, nem látta a saját földesuraitól való kizsákmányoltságát, nem volt módjában közelről szemlélni a feudális terhek nyomasztó súlyát és következményeit. Ő csak a lengyel emigráció szenved-

déseit, sivár életkörülményeit és a jobb sors, a szabadság után való vágyakozását látta maga előtt; ezért a főkérdéseket az emigráció szemszögéből szemlélte. A 40-es évek azonban fejlődést hoztak e téren is és Bem sem vonta ki magát az általános fejlődés alól. A lengyel nemzeti felkelés és a nép felszabadítása azonos céllá válik szemében.

A magyarok és a szláv népek összebékítése olyan programpont volt, amire Czartoryskiék és a lengyel demokraták egyaránt törekedtek. 1848-ban már elég nagy múltra tekinthetett vissza Czartoryski úgynevezett keleti ügynöksége, amelynek hatáskörébe estek a magyar, a délszláv és a román ügyek is. 1841-ben telepedett le Konstantinápolyban Czajka Czajkowski Mihály, Czartoryski keleti ügynökségének vezetője, a lengyel titkos diplomácia előfutára a Balkán és általában Kelet-Európa felé. A következő években új ügynökségek létesültek, amelyek mind a konstantinápolyi főügynökségnek voltak alárendelve. Belgrádban Lenoir-Zwierkowski (1841—43), ennek utóda F. Zach (1843—48). Bem álláspontjának megváltozását éppen az jellemzi, hogy elkerülte a kapcsolatokat a Czartoryski-féle ügynökökkel és 1848 őszétől teljes önállósággal járt el. A magyarság összebékítése a monarchiabeli többi népekkel Czartoryski által felélesztett gondolat volt, de Bem ekkor már megszaktotta személyi kapcsolatait Czartoryskiékkal. Ez is nagy fejlődés jele volt Bemnél. Korábban minden újabb lépéséről sietett tájékoztatni a herceget, most e kapcsolatok végleg megszakadnak; Bem soha többé nem került vissza a herceg bűvkörébe. Az emigráció sivár, légüres terében Bemnek talán még szüksége lehetett az olyan külső támaszra, mint amilyen Czartoryski volt, akiben az európai diplomáciai körök a lengyel nemzeti aspirációk jogos letéteményesét látlák s akit kétségtelenül a legnagyobb tekintély és tisztelet övezett a nyugati udvarokban, — de most, 1848-ban, amidőn megnőtt a történelmi események forradalmi árja, amikor végre elérkezett a tettek, a cselekvés hőn óhajtott ideje, Bem megmutatta, hogy nem vesztette el régi önállóságát, nem vált az emigráció viharos életének tehetetlen bábójává, hanem valóban megvan benne az az erély, önállóság, kezdeményező bátorság, amely valaha, a lengyel felkelés idején, mint ereje teljében lévő tisztet jellemezte őt. Most, amikor az emigráció tespedt légkörét friss szelek borzolták fel, amikor megmozdult az európai ifjúság, hogy ledöntse a hamis bálványokat és végrehajtja az esedékes polgári átalakulást a feudalizmus romjain, most Bem is a régi fiatalos lendülettel vetette bele magát az események árába. Elsősorban

most is katona volt, aki a harci alkalmat keresi. Ezért indult Magyarország felé, ahol szeptemberben már komoly fordulatot vettek a dolgok és megtörtént az első nagy összecsapás Jellacsi-
csicssal.

A lengyel ifjúság szakadatlanul áramlott be Magyarországra, hogy fegyverrel a kézben küzdjön a magyar szabadságért, amelyben a saját felszabadulásának legbiztosabb zálogát látta. Bem is ide tartott, de sorsa előbb még Bécsbe vitte, ahol ugyancsak forradalmi események zajlottak le s ahol éppen erélyes hadvezérre volt szükség. A magyarországi út néhány héttel kitolódott, Bem tábornok Bécs felé sietett, hogy felvegye a harcot a reakció szörnyetegével.

Bem tábornok az emigrációban

IV. A FORRADALMI BÉCSBEN

Az októberi bécsi forradalom jelentőségét a marxizmus klasszikusai közvetlenül a forradalmi események lezajlása után méltóképpen értékelték. Engels klasszikus munkája, a *Forradalom és ellenforradalom 1848-ban*, kiemeli a bécsi polgárság és a proletariátus októberi megmozdulásának hősiességét és megmutatja, hogyan nyilatkozott meg a forradalmi mozgalmak eme szakaszában az ausztriai forradalom egész összetettsége és jellegzetessége. Az októberi forradalom jelentőségét Engels nyomán bátran hasonlíthatjuk a párizsi júniusi felkeléséhez: az ausztriai politikai és társadalmi viszonyok megrajzolásánál is megbízható kalauzt jelent számunkra Engels remek munkája a bécsi forradalomról.¹

Hogy Bem tábornoknak a bécsi októberi felkelésben betöltött szerepét kellőképpen értékelhessük, egy rövid tekintetet kell vetnünk az ausztriai, közelebbről a bécsi viszonyok alakulására az októbert megelőző hónapokban. Márciusban a bécsi burzsoázia, a kispolgárság és a munkások közös ereje egyik nappal a másikkal elsöpörte Metternich gyűlöletes rendszerét. A győzelem azonban nem volt végleges. Az osztrák felső arisztokrácia és a pénzarisztokrácia — a metternichi rendszer két fő támasza — a márciusi bécsi események után is megtartotta vezető helyzetét s megpróbálta visszaállítani a régi rendszert. Ezek az osztályok voltak a kezdeményezői az április 25-i oktrojált alkotmánynak és a cenzusos választójogi törvénynek. Ekkor alakult meg „félénk és tehetetlen félliberális bürokratákból”² a Pillersdorf-féle kormány és megindult az akció a forradalmi szervezetek: a nemzeti gárda választmányának központi bizottsága és az akadémiai légiónak ellen. A burzsoázia halálos rettegéssel gondolt az „anarchiára”, és — mint Engels mondja — „igen hamarosan ki merték dugni ezek a körök csápjait egy sajtó-

¹ Engels Frigyes: *Forradalom és ellenforradalom 1848-ban*. II. kiadás. Bp. é. n. 73—79.; 121—148. l.

² Marx—Engels: *Szocsinyenya* VI. 68. l.

törvény, egy hallatlanul arisztokratikus alkotmány és egy választójog formájában, amely utóbbi a régi „rendi” beosztáson nyugodott.”³

Márciustól kezdve a bécsi nép mozgalmából hiányzott a forradalmi vezetés. A reakció mindent elkövetett, hogy csellel játssza ki a népet. Az április 25-i alkotmányt a kormány és a rendi testületek képviselői (az ú. n. központi bizottság) dolgozta ki. Az új alkotmány a régi rendi társadalmat kívánta fenntartani, a választói jogot adócenzushoz kötötte, a széles tömegeket kizárta a választásból és szó sem esett benne a parasztság felszabadításáról. A reakció azonban egyéb, brutálisabb eszközökhez is folyamodott: feloszlatta a nemzeti gárda és az akadémiai légión választmányának központi bizottságát, tehát „*egy olyan testületet, amely azzal a céllal született, hogy a kormányt ellenőrizze, s szükség esetén a nép fegyveres erejét ellene hadba szólítsa.*” (Engels.) A reakciónak erre a nyílt provokálására a nép viharos tüntetéssel válaszolt.

A május 14-i és 15-i hatalmas megmozdulást már nem az ingadozó osztrák burzsoázia vezette, hanem a radikális /kispolgárok, iparosok, diákok. A felkelés eredményeképpen a kormány kénytelen volt elismerni a bizottságot, kénytelen volt visszavonni az alkotmányt és a választójogi törvényt s az általános választójog alapján megválasztott birodalmi gyűlést megbízta az új állami alaptörvény (alkotmány) kidolgozásával. Az alkotmányozó birodalmi gyűlés összehívását a felkelés másnapján a császár is aláírta.

A reakció azonban nem tette le a fegyvert. A mérsékelt bécsi polgároknak nem tetszett az akadémiai légión, mely Engels kifejezése szerint „*a haladás pártjának jellegvára*” volt. Május 26-án miniszteri rendelettel feloszlatták. A nemzeti gárda azonban szembefordult a kormánnyal, közösséget vállalt az akadémiai légiónnal s nem volt hajlandó közreműködni ennek feloszlításában. A kormány lemondott, a császár udvarával együtt elhagyta Bécset és Innsbruckba menekült; ott talált új otthonát az ellenforradalmi párt. „*Bécsben magukra maradtak a politikai erők, a heterogén zagyvalék.*”⁴

A május 15-i és 26-i felkelés a bécsi nép győzelmével végződött, de ez a győzelem sem bizonyult maradandónak. 1848 júniusában Windischgrätznek sikerült levernie a rövid ideig tartó, hősiessé prágai felkelést, s ezzel Csehországban győzött a

³ Engels: Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. 122. l.

⁴ Engels i. m. 124. l.

reakció. Elbukott a júniusi párizsi felkelés is, — egész Európában erősödött a reakció.

A retrográd erők felülkerekedése érezteti hatását Ausztriában is. A feudális-monarchista körök felzárkóznak, aktívabbakká válnak; a nagyburzsoázia, mely az abszolutizmustól való félelmében csatlakozott a forradalmi mozgalomhoz, most elhagyja a forradalmat. A Wessenberg—Doblhoff minisztérium 1848 júliusától a reakciós politika vezetője lesz. A birodalmi gyűlés (Reichstag) többsége a burzsoázia politikai képviselőit tömöríti magába. Ez a körülmény is hozzájárul a földbirtokosok és a burzsoázia felső rétegének összefonódásához. Mint Engels írja, a bécsi burzsoázia fáradt egykedvűségébe, a nyugalom és a rend utáni örökös vágyakozásba merült. „Az udvart akarta viszontlátni. Ujjongva köszöntötték az alkotmányozó gyűlés júliusi megnyitását, mint a forradalmi korszak végét s ugyanígy a visszatérő udvart. A minisztérium a munkanélküliektől megvonta az állami támogatást, a munkások tüntettek, a Nemzeti Gárda burzsoái kiálltak a minisztérium rendelete mellett, rászabadították őket az „anarchistákra” s augusztus 23-án ezek nagy vérfürdőt rendeztek a fegyvertelen munkások között. Kitört a burzsoázia és a proletariátus közti osztályharc Bécsben is s az ellenforradalmi kamarilla elérkezettnek látta az időt, hogy nekigyürkőzhessen a nagy csapásnak.”⁵

A nyár folyamán az ellenforradalom sorozatos győzelmet aratott. Radetzky leverte az olaszországi forradalmat; Windischgrätz Prága után Bécs ellen összpontosította hadait. Soron volt ezenkívül a magyar forradalom elleni hadjárat, melyre a bécsi reakció hű zsoldosát, Jellacsicsot készült felhasználni.

Ausztriában kiéleződtek és elmélyültek a kormánykörök és a demokratikus tábor közti ellentétek. A kereskedő és iparos burzsoázia érdekeit erősen sértette az olaszországi háború és a magyarországi piac elvesztése; a dolgozók helyzete az augusztusi események után érezhetően rosszabbodott; a kisburzsoázia, kiábrándulva a harc eredménytelensége miatt, nem titkolta elégedetlenségét; a nagyburzsoázia körében nőtt a monarchista hangulat. Májusban és júniusban a demokratikus erők nem használták ki a történelmi alkalmakat; augusztusban a burzsoázia áruló módon szakított volt szövetségeseivel, a munkássággal. Bekövetkezett itt is a polgári forradalmak törvénye: a forradalmi mozgalom a polgári demokratikus társadalom valameny-

⁵ Engels i. m. 128. 1.

nyi osztályának közös akciójával kezdődik, de aztán az egyes osztályok mindinkább elválnak egymástól. A burzsoázia hamarosan be akarja fejezni a forradalmat s meg akarja erősíteni hatalmi helyzetét; a radikális kispolgárság sem képes tartósan kezébe ragadni a gyeplőt; a munkások pedig még csak annyi erővel rendelkeznek, hogy támogassák a kispolgárság mozgalmait, de a forradalmat önállóan vezetni nem képesek.

1848 szeptemberében Bécsben az osztályok elváltak egymástól, a demokrácia erői szétforgácsolódtak, az ellenforradalom döntő csapásra készült.

Szeptember 15-én megalakult az alkotmányos monarchista szövetség azzal a céllal, hogy megerősítse a nagyburzsoázia és a földbirtokos arisztokrácia egységfrontját. Erős agitációba kezdett a demokraták ellen. A küzdelem visszhangra talált a nemzeti gárda soraiban is. A gárdán belül fekete-sárga osztagok alakultak, melyekbe főként a burzsoá-arisztokratikus kerületek (Leopoldstrasse, Landstrasse stb.) lakói léptek be. Ezek a reakciós nemzeti gárdisták teljes összhangban működtek a kormánykatonasággal. Voltak azonban a nemzeti gárdának demokratikus osztagai is (főleg a külvárosok, Wieden, Neubau, stb. lakóiból), amelyek az akadémiái légió felé közeledtek és felleptek az ellenforradalmi erőkkel szemben. A gárdához hasonlóan az akadémiái légióban is elhatárolódtak egymástól a reakciós és a demokrata erők. A légió mérsékelt-liberális része igyekezett megmaradni alkotmányos alapokon, a demokrata elemek egyre inkább a harc forradalmi módszerei felé hajoltak.

A birodalmi gyűlés magatartását szeptember hónapban szemléltetően jellemezte a magyar ügyszó való állásfoglalása. Amikor Jellacsics elindult, hogy hátbatámadja a magyar forradalmi mozgalmat, a bécsi birodalmi gyűlés sietett őt együttérzéséről biztosítani. Szeptember 15-én a magyar kormány megpróbálta megszerezni a Reichstag támogatását; küldöttség ment Bécsbe, hogy ott előadja a magyar nemzet kívánságait. A Reichstag szótöbbséggel elutasította a magyar küldöttséget. A bécsi nép ugyanakkor fáklyásmenetet rendezett a magyar kormány képviselői számára s forró fogadtatásban részesítette a küldöttséget. A bécsi demokraták lelkesen léptek be azokba az osztrák önkéntes osztagokba, amelyek a magyar forradalomnak akartak segítséget nyújtani.

A magyar forradalmi mozgalom szeptemberi fordulata idején az osztrák császár és az udvar sietett szövetséget kötni a szláv népek nemesi-földbirtokosi felső rétegeinek politikai

képviselőivel, hogy az ő támogatásukkal verje le a magyar forradalmat. E szláv feudális körök, hogy megvédelmezzék osztálykiváltságait és továbbra is kizsákmányolhassák saját szláv dolgozóikat, beálltak a Habsburgok szolgálatába és készeknek bizonyultak támogatni az udvart a saját népük nemzeti érdekeivel szemben is. Hamarosan katonai téren is létrejött egy német-osztrák és szláv reakciós szövetség, amelyet igen élénken bizonyított a Jellacsics és Latour közötti szoros kapcsolat. Az osztrák hadügyminisztérium rendszeres anyagi segítségben részesítette Jellacsicsot. Hiábavaló volt a bécsi demokrata sajtó tiltakozása; a reakció képviselői egy követ fűjtak.

A magyar mozgalom szeptember hónapban mérföldes lépéssel haladt előre a forradalmi úton. Szeptember 28-án a pesti nép végzett Lamberg császári biztossal, 29-én pedig a honvédhadsereg első nagy győzelmét aratta Pákozdnál. Ezután következett, október 3-án a császári parancs a magyar országgyűlés feloszlatásáról és Jellacsicsnak Magyarország teljhatalmú katonai és polgári kormányzójává való kinevezéséről. A császári rendeletet, amely a Wiener Zeitung október 5-i számában jelent meg, a felelős magyar kormány egyetlen minisztere sem ellenjegyezte! Engels hangsúlyozza, hogy a bécsi udvar azt a Jellacsicsot nevezte ki Magyarország kormányzójává, aki a délszláv reakció vezére volt s aki Magyarország törvényes hatalmával tényleges harcban állt. Ezzel egyidejűleg a bécsi csapatok parancsot kaptak, hogy egyesüljenek azzal a hadsereggel, amelynek feladata volt Jellacsics tekintélyét erőszakkal is megeremteni. Bécsben azonban mindenki érezte, hogy a háború Magyarország ellen egyértelmű az alkotmányos kormányzás elleni háborúval. Az alkotmányt ugyanis a császári parancs lábba tiporta, mivel a császár felelős miniszter ellenjegyzése nélkül akart parancsot kibocsátani. Október 6-án a bécsi nép megmutatta, hogy szembe mer szállni a császár önkényes, alkotmánytörő intézkedéseivel.

A császári reakció már október 6-a előtt megkezdte a hadsereg szervezésének munkálatait azzal a céllal, hogy előbb Jellacsics útján a magyar forradalommal végezzen, majd a forradalmi Bécs ellen fordítsa erejét. A Bécs melletti Sweermarkban széleskörű katonai készülődések folytak; a tervbevett támadás iránya a főváros volt. Október elsején a bécsi nemzetőrség felett egy szélsőségesen reakciós tábornok, Bechtold állott, a bécsi helyőrség élén egy másik közismert reakciós tisz, Auersperg tábornok. Látszott, hogy az udvar rövidesen kato-

nai akciókra szánja rá magát. Október 5-én jelent meg a rendelet, mely szerint a Richter-féle német gránátos zászlóalj és Radetzky seregének egy része induljon Magyarország ellen. Hogy e seregrészeknek milyen rendeltetésük volt, az nem lehetett kétséges. Richter zászlóaljában és Radetzky seregében nagy számban akadtak a magyarokkal rokonszenvező katonák; abban is megegyeztek, hogy gyűlöltek Jellacsicsot. A katonák tehát tiltakoztak a hadügyminiszter rendelete ellen, írást juttattak el Latourhoz, kérték, helyezze hatályon kívül a rendeletet. 6-án éjjel a bécsi munkások és a nemzeti gárda tagjai értesülvén a katonai parancsnokság utasításairól, kapcsolatba léptek a Richter-zászlóalj katonáival. Bécs minden munkáskülvárosában, főleg Humperdorf, Mariahilf és Neubau külvárosokban utasítást adtak a felkelésre. A felfegyverzett gárdisták, a diákok, munkások felvonultak a humperdorfi kaszárnyákhoz. A kivonult nép barátságos kapcsolatba lépett a gránátosokkal. Még nagyobb lelkesedés vált úrrá a tömegen, amikor híre járt, hogy a hadügyminiszter ragaszkodik a kiadott parancs végrehajtásához.

A katonai parancsnokság úgy döntött, hogy a gránátosokat a kormányhű lovasság védelme alatt vezényli ki Bécsből. Reggel 6 órakor, amidőn a vonatnak el kell kellett volna indulnia az északi pályaudvarról a gránátosokkal, a nemzeti gárdisták és az akadémiai légió diákjai körülvették a pályaudvart, hogy megakadályozzák a szerelvény elindítását. Több helyen megrongálták az úttestet. Erre a katonai parancsnokság új parancsot adott ki: gyalogszerrel vezényeljék át a gránátosokat a hetzendorfi pályaudvarra. A nép ellenállása ezt is megakadályozta.

A Tabor-hídon zajlott le az első összecsapás a nép és a kormánykatonaság között. A kormány, értesülve a nép ellenállásáról, odavezényelte a kormányhű Nassaui gyalogos zászlóaljat, néhány század vérttest, a könnyű lovasokat, egy utász osztagot és 3 ágyút Von Vredy vezérőrnagy parancsnoksága alatt. Nem bírván a tömeg nyomásával, Von Vredy elővonatta az ágyúkat. Hamarosan megindult a támadás a fegyvertelen tömeg ellen. A felkelők soraiban főleg munkások voltak; vezetőjük Max Grinzer, a Konstitution c. lap munkatársa. Ellenük irányultak az ágyúcsövek. A környék parasztjai is csatlakoztak a felkelőkhöz, kaszákkal, sarlókkal, vasvillákkal. A felkelők száma több ezerre rúgott; köztük ezer jól felfegyverzett nemzetőr és 200 légionárius volt. Az összeütközés során mindkét fél nagy veszteségeket szenvedett. Két óra körül a nép a város közepe felé nyomult: elől a humperdorfi gránátosok, mögöttük

az akadémiai légio, a munkások és a nép. Két zsákmányolt ágyút is vittek. A nemzeti gárda burzsoá elemei azonban szembefordultak a munkásokkal, elfoglalták a Szent István székesegyházat s amikor a tömeg a Kärtnerstrassen előrehaladva, elérte a Stefansplatzot, a nemzeti gárda reakciós csoportjai a templomból és a környező házakból tüzet nyitottak rájuk. A bécsi nép — nagy vérveszteség mellett — kiverte a burzsoá gárdistákat rejtekhelyükről és megsemmisítette őket. A kezítetésében, a golyók záporában a diákok és a munkások a hősiesség nagyszerű példáit mutatták. A hadügyminisztérium kormánykatonaságot vezényelt a Szent István-térre, de mire a katonák odaértek, a fekete-sárgákat a nép elintézte: 15 halott és 95 sebesült áldozata volt az összecsapásnak.⁶

A bécsi nép az október 6-i felkelés megindításával hatalmas erőről tett tanubizonyságot. A kormány maga sem bízott fegyveres erőiben s ezért taktikázáshoz folyamodott: felhívást bocsátott ki a nemzeti gárdához — eredménytelenül. A város különböző részein barrikádok emelkedtek. A Reichstag ismét bebizonyította tehetetlenségét. A baloldali képviselők azt követelték, hogy a birodalmi gyűlés tevékenyen vegyen részt az eseményekben, de a Reichstag nem a felkelés támogatásáról tanácskozott, hanem a kormány és a nép közti békekötés közvetítéséről, a vérontás megakadályozásáról. A lengyel Smolka elnökelete alatt a Reichstag nem a felkelők segítségére sietett, hanem mindenáron a hadügyminisztert akarta megmenteni a nép haragja elől. Kísérlete nem járt eredménnyel: a munkások és a nemzeti gárdisták betörték a hadügyminisztérium épületébe és megölték Latourt. Az események e heves alakulása megijesztette a birodalmi gyűlést, melynek termei sorra kiürültek. A jobboldali képviselők, Strobachhal együtt elmenekültek, aminek az lett a következménye, hogy a baloldal nagyobb súlyra tett szert. A diákbizottság elvben egyetértett a radikális megoldással (baloldali képviselőkbelől alakítandó új minisztérium, az október 3-i császári parancs eltörlése, a kormánykatonaság eltávolítása Bécsből, teljes amnesztia az október 6-i felkelés résztvevőinek), de nem volt szilárd politikai programja, hol ide, hol oda ingadozott; többsége mégis inkább a jobboldal felé hajlott.

Október 6-án délután a felkelők megtisztították a város belső részét a kormánycsapatoktól. Ezzel azonban nem ért véget

⁶ *Averbuh: Oktyabrszkoje vosztanyie v Vienne v 1848 godu, Voproszi Isztorii* 1948, 10. sz. 97. l.

feladatuk. A felkelők nem voltak puskával felfegyverezve, csak az akadémiai légió tagjainak volt lőfegyvere; a nemzeti gárda tagjai fegyvertelenül állottak. Meg akarták tehát szerezni az arzenált. Este 7 óra körül az épület felé nyomultak s kemény harcba keveredtek a ottani őrséggel (2 század és a nemzeti gárda reakciós része). A felkelők lankadatlan erővel ostromolták s végre el is foglalták a arzenált. A reakció főfeladata most az volt, hogy időt nyerjen. Mindenekelőtt az udvart kellett biztos helyre vinni. Október 7-én reggel a császár és udvara 6000 főnyi katonasággal Innsbruckból Olmützbe menekült. A császár kiáltványban üzent hadat a forradalmi Bécsnek. „Olmützben — írja Engels — az udvar szláv képviselőktől volt körülvéve, szláv entuziasztáktól, — most megindíthatja a hadjáratot. Ez a hadjárat a szlávok szemében a szlávság fel-emelését célzó háború kellett, hogy legyen, megsemmisítő háború mindkét szláv területre betolakodott elem, a németek és a magyar ellen. Windischgrätz most egy csapásra nemzeti hős lett. És serege minden oldalról gyors utánpótlást kapott. Csehországból, Morvaországból, Stájerországból és Olaszországból ezred ezred után vonult fel Bécs irányában, hogy egyesüljenek Jellacsics seregével és a főváros régi helyőrségével. Így október végefelé már közel 60.000 ember volt összevonva, akik csakhamar elkezdték a császárvárost minden oldalról bekeríteni.”⁷

Az udvar a sereget hadikészültségbe helyezte, a Bécs ellen vonuló császári csapatok élén olyan kipróbált reakcióosok álltak, mint Windischgrätz, Auersperg és Jellacsics. A sereg magja a bécsi helyőrség volt Auersperg vezetése alatt. Auerspergnek már volt gyakorlata a forradalmak leverésében; a 30-as évek elején már leverte egy forradalmat Olaszországban (Romagna).

A katonaság azonban, mely Auersperg keze alatt állott, fegyelmetlen, rossz hangulatú katonaság volt. A parancsnok helyzete nehézé lett. A nép, amely szemben állott vele, csak most aratott ragyogó győzelmet és tele volt a vággyal, hogy döntő győzelmet arasson az elnyomás felett. A bécsi demokratikus szervekre várt most az a feladat, hogy hasznot húzzanak ebből a kedvező helyzetből és haladéktalanul megindítsák a hadműveleteket.

E kedvező helyzetben a Reichstag teljesen alkalmatlan vezetőnek bizonyult. Nem állt a forradalmi város élére, hanem

⁷ Engels i. m. 128—129. l.

ellenkezőleg: minden energiájával a „rend és a nyugalom” visszaállítására törekedett. Már a császár távozását követő első napokban egyik küldöttség a másik után indult Olmützbe hűségnyilatkozatokkal. Kérvényeket küldözgettek, kérték a császárt, hogy térjen vissza. A császár magatartása és kiáltványainak hangja pedig arra mutatott, hogy az ellenforradalmi tábornak sikerült eredményeket elérnie a forradalom fegyveres leverésének előkészítése terén. A birodalmi gyűlés alkudozásokba bocsátkozott Auersperggel is, s ezzel időt adott neki arra, hogy felkészüljön a harcra. Közben létrejön a kapcsolat Windischgrätz és Jellacsics között: október 9-én Jellacsics serege megjelenik Alsó-Ausztriában. Soknemzetiségű hadsereg volt a Jellacsicsé: horvátok, németek, galíciai ukránok, olaszok küzdöttek benne; a sereg szelleme reakciós volt, a katonák gyűlölték a munkásokat és a diákokat s türelmetlenül várták, hogy mielőbb Bécs ellen indulhassanak. Október 10-én a bécsi erődítmények között találkozott egymással Jellacsics és Auersperg. Arról tanácskoztak, milyen intézkedéseket tegyenek a forradalmi nép ellen. Abban állapodtak meg, hogy Auersperg sietve kivezenyi csapatait Bécsből s egyesül Jellacsicssal. A tervet meg is valósították: október 12-én reggel Auersperg csapatai nagy gyorsasággal elhagyták Bécset, amit a lakosság örömmel szemlét.

Jellacsics és Auersperg csapatai október 12-től elfoglalták a Bécs körüli stratégiai pontokat. A délkeleti határszélt Jellacsics csapatai szállták meg, a délnyugati Auersperg. A bekerítéshez már csak Windischgrätz katonái hiányoztak. Ez október 8-án kapta az első hírt a bécsi felkelésről, rögtön parancsot adott a Csehországban lévő erőknek Bécs felé való indítására, ő maga pedig Olmützbe sietett, abba a városba, amely ekkoriban az ellenforradalmi erők központja volt.

Mialatt a főváros katonai körülkerítése végbement, benn a városban napról-napra nőtt a fejetlenség. Idézzük e helyen Engels remek jellemzését a bécsi helyzetről az ostrom előtti napokban:

„Bécsben eközben zavar és tanácstalanság uralkodott. A burzsoázia a győzelem után visszaesett régi bizalmatlanságába az „anarchista” munkáoszálllyal szemben. A munkások viszont, akik azt a bánásmódot, melyben hat héttel ezelőtt a felfegyverzett szatócsok részeltették őket, éppoly kevésbé felejtették el, mint a polgárság bizonytalan, ingadozó politikáját általában, nem akarták ezekre bízni a város védelmét és azt követelték, hogy őket magukat fegyverezzék fel és szervezzék

meg katonailag. Az akadémiái légio, amely égett a vágytól, hogy harcolhasson a császári despotizmus ellen, teljesen képtelen volt arra, hogy a két osztály elidegenedésének mélyebb értelmét felfogja vagy akárhogya is megértse a helyzet követelményeit. A zavar volt az úr a nép fejében, a zavar a vezető körökében. A birodalmi gyűlés maradéka, német képviselők és egynéhány szláv, akik eltekintve két-három forradalmár lengyel képviselőtől, spicli-szolgálatot teljesítettek olmtüzi barátai számára, éjjel-nappal ülésezett. Ahelyett azonban, hogy határozott állást foglaltak volna, elostobáskodták az időt, miközben hiábavaló vitákat folytattak a császári hadsereggel szembeni ellenállás lehetőségei felől, anélkül, hogy az alkotmányos eredetük által megszabott határokat átlépnék. A Biztonsági Tanács, amely a bécsi nép csaknem összes szervezeteiből kiküldött képviselőkől állt, el volt ugyan szánva az ellenállásra, de ez még egy kispolgárokból és szatócsokból álló többségnek uralma alatt állt, akiktől nem tudott addig eljutni, hogy következetes elszántsággal, tetterősen cselekedjék. Az akadémiái légio vezetősége heroikus elhatározásokat hozott, de tökéletesen képtelen volt arra, hogy a vezetést valóban átvegye. A munkások, akiket általános bizalmatlanság vett körül, fegyverek nélkül, szervezetek nélkül, még csak alig túl a régi rendszer teremtette lelki rabszolgaságon, csak most ébredve még nem is öntudatra, hanem pusztán ösztönös felfogására társadalmi helyzetüknek s az ebből adódó politikai magatartásnak, legfeljebb lármás tüntetésekkel tudtak szavuknak meghallgatást szerezni; de nem lehetett tőlük elvárni, hogy úrrá tudnak lenni a pillanat nehézségei felett. Azonban készek voltak rá, hogy a legvégsőkig harcoljanak, ha fegyvert kapnak kezükbe.”⁸

Amíg tehát Bécs körül egy 60—70.000 főnyi jól felfegyverzett és jól megszervezett fegyveres tömeg gyülekezett, amelynek vezetése, ha nem is ért sokat, mégis csak katonai vezetés volt, addig Bécsben zavar, osztályellentét és szervezetenlenség jellemezte a helyzetet. Engels is kiemeli, hogy a nemzeti gárda egy része el volt rá szánva, hogy egyáltalán nem harcol, a másik része pedig egyáltalán nem határozott semmit. A bécsi proletár tömeget Engels úgy jellemzi, hogy az számra erős volt, de vezetés és politikai iskolázás nélküli tömeg volt „éppoly könnyen hajlamos a pánikra, mint csaknem ok nélküli dühkitörésekre, minden álhír biztos martaléka, nagyönis harcra

⁸ Engels i. m. 129—131. l.

kész, de fegyvertelen, legalábbis kezdetben s később is, amikor végre bevetették őket, csak hiányosan felfegyverezve és majdnem teljesen szervezetlenül” állott. És mindezek felett ott volt a gyámolatlan parlament, amely „elméleti szőrszálhasogatások fölött vitatkozott, amikor már a tető égett a feje fölött”.⁹

A helyzetképhez hozzáteszi Engels, hogy „egy ilyen harc kimenetele felől alig lehetett kétség...”

Ahhoz, hogy a főváros a siker reményében vehesse fel a harcot a bekerítő csapatokkal, valamennyi belső erő mozgósítására lett volna szükség. Nagy hiba volt, hogy a támadó politika helyett — amely egyedül tudott volna segíteni a védők helyzetén — a bécsiek kezdetől fogva a védekezés álláspontjára helyezkedtek. Így vált lehetségessé Auersperg seregének kivonulása és egyesülése Jellacsics hadseregével. A védők természetlen tárgyalásokat folytattak az udvarral és Jellacsicssal, hiábavaló küldöttségeket menesztettek és ezzel vesztegették a drága időt. Illúziókban éltek, békés módon szerették volna elsimítani a konfliktust s ezzel a magatartásukkal teljesen képteleneknek bizonyultak arra is, hogy a maguk oldalára vonják az ingadozó elemeket: nem tudták az erők erkölcsi túlsúlyát a felkelők oldalára vonni.

Bécs fegyveres védelmének feladata a nemzeti gárda főparancsnokának vállára hárult. Október 9-én a nemzeti gárda főparancsnoka Braun lett, ez azonban erre a posztra teljesen alkalmatlannak bizonyult. Október 12-én Braunt letették s helyére Messenhauser került. Ujságíró és drámaíró volt korábban, egy katonatiszt fia, nemrég még maga is katonatiszt a galíciai helyőrségben, az irodalom mellett kedvvel foglalkozott a történelemmel is és vezetéknévéhez a Cézár nevet csatolta. Igazi neve Messenhauser Vencel volt. Átlagon felüli képességű ember volt, de nem forradalmár, inkább az alkotmányos Reichstag és az alkotmányos monarchia védelmezője. Ilyen vezetés mellett a nemzeti gárda nem válhatott azzá a szervvé, amely a forradalom élére áll és a döntő győzelemre vezeti. Az október 6-i véres eseményeket követően a gazdag bécsi polgárok kiléptek a gárdából s egy részük sietve elmenekült a fővárosból. A hátra maradó részt a bizonytalanság és ingadozás jellemezte. A védők az utolsó percekben nagysietve összekapkodtak egy proletár gárdát, „mivel azonban a kísérlet, hogy a népesség legnagyobb számú, legbátrabb, legtettrekészebb rétegét

⁹ Engels i. m. 131. l.

ilyen módon bevonják, túlságosan későn jött, a gárda a fegyverek használatával és a fegyelem alapelveivel túlságosan kevésbé volt tisztában ahhoz, hogy eredményes ellenállást tanúsihasson" írja Engels.¹⁰

A Mobilgarde (mozgógárda), amelyet a bécsi demokraták a Reichstag ellenzése ellenére állítottak fel, munkásokból és segédekből állott s erős harcos szellemű volt áthatva. A Mobilgarde tagjai talán 10.000-en lehettek. Kétségtelen, hogy minden szervezetlensége és harci tapasztalatokban való járatlansága mellett is ez volt a védősereg legmegbízhatóbb része. Mellette a döntő harcok idején fontos szerephez jutott az akadémiai légio, melyet karok szerint szerveztek meg (medikusok, jogászok, bölcsészek, technikusok). A harcra való felkészülés napjaiban a diákok kaszárnyákban laktak és gyakorlatoztak. Nagy mértékben áthatotta őket a bécsi proletárok forradalmi lelkesedése. Engels azt írja, hogy a 3—4000 főből álló akadémiai légio jól be volt gyakorolva és egy bizonyos fokig fegyelmezett is volt, azonkívül bátor és lelkesedéssel teli; katonai szempontból ez volt az egyetlen alakulat, amelyet a siker reményével lehetett bevetni.¹¹ Mellettük megemlíthető még az Elitekorps több osztaga, melyeket Ludwig Hauk alapított a demokratikus értelmiség tagjaiból. Az egész védősereg alig tett ki 25.000 felfegyverzett embert. „De hát mi volt ez a néhány száz megbízható nemzeti gárdistával és a felfegyverzett proletárok zürzavaros tömegével együtt Windischgrätz óriási számbeli fölényben lévő reguláris hadseregével szemben, nem is szólva Jellacsics rablóbandáiról, melyek egészen megszokott módszereik szerint, mintha egyenesen utcáról utcára, házról házra való küzdelemre lettek volna teremtvé. És mijük volt a felkelőknek, egynéhány ócska, elhasznált, rosszul fogatott és rosszul ellátott ágyútól eltekintve, amit bevethettek volna a nagyszámú, kitűnő állapotban lévő és Windischgrätz által oly kíméletlenül felhasznált tüzéséggel szemben?”¹²

A forradalmárok súlyos hanyagsággal jártak el a fegyverek beszerzése terén. A fegyvertár elfoglalása után beérték azzal, amit ott találtak, nem igyekeztek újabb fegyvereket szerezni, pedig Bécsben akkor nagy készlet volt különböző hadianyagokból (fegyverek, tüzéségi lőszer a simmeringi Új Épületben); e helyeken többnyire gyenge őrség állott, a bécsi de-

¹⁰ Engels i. m. 132. l.

¹¹ Engels i. m. 132. l.

¹² Engels i. m. 133. l.

mokraták kis erőfeszítéssel nagy erőtartalékok birtokába juthattak volna. A forradalmárok e téren is elmulasztották a kedvező alkalmakat. Hiány volt lőszerben, gyenge volt a felkelő lovasság is; a lovasságnál főleg jómódú polgárok szolgáltak, akik otthon, családjuk körében üldögéltek s így „készültek” a harcra.

Nagy mulasztások történtek a demokratikus erők belső szervezése terén is. Sem a Reichstag, sem a Biztonsági Tanács, sem a diákbizottság nem álltak a tömegek élére. Október elején jelentős tevékenységet fejtett ki a demokratikus szervek bizottsága Tausenauval az élen. Ez kitűnő szónok volt. A bizottságba tömörültek a demokrata lapok munkatársai, szoros kapcsolatot tartottak fenn a diák- és munkásegyletekkel. A Bizottságban dolgozott Becher, Jelinek, Kolisch, Fenneberg, ez utóbbi szolgáltonkívüli tiszt. A Bizottság tagjai a francia jakobinusok utódainak tartották magukat, a forradalom elmélyítésére, a márciusi és májusi eredmények kibővítésére törekedtek. Bizonyos hatása volt e bizottságnak, de a tömegek igazi vezetőjévé nem vált. Zavar és tanácstalanság jellemezte a Biztonsági Tanács munkáját is; ez egymásnak ellentmondó határozatokat hozott „s a nép fegyveres tömegeihez hasonlóan hagyta magát ide-oda dobálni a hírek és cáfolatok hullámmzó áradatában. Csak egyetlen pontban voltak mind egységesek: abban, hogy a magántulajdont respektálni kell és pedig egy ilyen időkből szinte nevetséges mértékben. Valamiféle védelmi terv kidolgozása ügyében igen kevés történt.”¹³

A bécsi demokraták mindamelllett hittek Bécs védelmének sikerében. A nemzeti gárda egy kis része harcolni akart és harcolni akartak Bécs proletár tömegei, valamint a diákság is. Mindezekon kívül még két nagyjelentőségű erőforrás állott a bécsiek rendelkezésére: az egyik a magyar hadsereg volt, a másik a saját dolgozó paraszti népük. A parasztság támogatásának elnyerése érdekében Kudlich képviselő október 12-én indította el akcióját, a baloldali képviselők támogatták is felhívás-tervezetét, de a Reichstag többsége leszavazta. A parasztság segítségülhívásának kérdése viharos viták tárgya volt a birodalmi gyűlésben. Az akadémiai légión és a demokratikus intézmények bizottsága helyeselte a tervet, kiáltványokat küldtek ki a Bécs környéki falvakba, a Reichstag azonban nem volt hajlandó felhívni a parasztságot, siessen a fenyegetett bécsi proletariátus megsegítésére. Kudlich és társai megpró-

¹³ Engels i. m. 134. l.

bálták személyes agitációval megnyerni a parasztságot, de akciójuk elkésett, mert Bécs már túlságosan körül volt véve el-
lenséges csapatokkal, így hát Kudlich nem tudta felállítani a
Landsturmot.

Október 16-án bezárult a gyűrű Bécs körül, megszakadt
az összeköttetés a főváros és Ausztria többi része között. Meg-
kezdődött a döntő harc.

Végzetes baklövést követett el a tehetetlen Birodalmi
Gyűlés akkor is, amidőn az utolsó pillanatig nem tudta rá-
szánni magát arra, hogy segítségül hívja a győztes magyar had-
sereget, amely, ha kellő időben megindul Bécs felé, akadály
nélkül egyesülhet a bécsi forradalmi erővel és közös erőfeszíté-
ssel vehetik fel a harcot a császári reakcióval. A gazdag bécsi
burzsoázia nem kívánta a magyar seregek megjelenését Bécs
alatt, mert nem a forradalom győztes megharcolására töreke-
dett, hanem a megalkuvásra, a kiegyezésre. A nemzeti gárda
egy része október elején nyíltan a kamarilla mellé állt, a másik
része a kishitűség terjesztésével, az udvarral folytatott alku-
dozásokkal tetézte az árulásoknak azt a sorozatát, amely En-
gels szerint Bécs vesztét okozta.¹⁴

A magyar kormány haladó tagjai, elsősorban Kossuth, jól
látták, hogy Bécs kérdése nem közömbös a magyar szabadság-
harc további sorsa szempontjából és tudták, hogy Bécs győ-
zelme a reakcióval szemben a magyar ügynek is nagy győ-
zelme lenne. Tragikus történelmi tény, hogy a Jellacsicsot ül-
dőző magyar hadsereg elmulasztotta a kedvező alkalmat és el-
késett a bécsi népnek nyújtott segítséggel. Szeptember végén
és október elején Kossuth az Alföldön toborzott katonákat a
honvédsereg számára; nem lehetett jelen a magyar táborban,
ahol a bizonytalan és áruló tisztek befolyására a Bécs megsegi-
tésére irányuló támadást napról-napra halasztgatták.¹⁵ A ma-
gyar honvédsereg — a vezetés tehetetlensége, ingadozása s
árulása következtében — nem tudta kihasználni nagyszerű
pákozdi győzelmét és Jellacsics a magyar had késedelmeske-
dése következtében előnyhöz jutott. Pázmándy, a képviselőház
elnöke, aki Kossuth távollétében a Honvédelmi Bizottmányban
a legnagyobb súllyal rendelkezett, nem volt rá képes, hogy le-

¹⁴ „Verrat jeder Art hat Wiens Fall vorbereitet. Die ganze Ge-
schichte des Reichstags u. des Gemeinderats seit dem 6. Oktober ist
nichts als eine fortgesetzte Geschichte des Verrats.“ MEGA VII. 421. 1.

¹⁵ Minderre bővebben lásd: Barta I.: A magyar szabadságharc ve-
zetői és a bécsi októberi forradalom. Századok 1951. 3—4. sz. 443—485. 1.

lépjen a legalitás talajáról és a magyar sereg csak nagy óvatossággal követte a visszavonuló Jellacsicsot. A legalitás elvéhez való görcsös ragaszkodás — súlyos tévedés volt azzal a Béccsel szemben, amely már régen elhagyta ezt az elvet!¹⁶

Az osztrák határon időző magyar hadsereg parancsnoka, Móga altábornagy — az öreg császári katona — még a bécsi nép nagyszerű október 6-i felkelésének hatására sem tudta magát rászánni a támadásra. Eredménytelenek maradtak Pulszkynak, a bécsi magyar minisztérium államtitkárának Bécsből keltezett biztató jelentései is a bécsiek felkeléséről. Amidőn Kossuth Szegedről visszatért Pestre, a képviselőház október 8-i ülésén határozottan állást foglalt Bécs megsegítése mellett; kifejtette, hogy a magyar nép nem hagyhatja cserben a bécsieket, hanem minél nagyobb erőt kell küldeni a táborba s azután „előre Bécsig”. Pázmándy vitte az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány utasításait a táborba, ahol a bécsiek megsegítéséért lelkesedő Csányi László már a Béccsel való kapcsolatok felvételén fáradozott. A bécsi tudósítások egyhangúan arról beszéltek, hogy a bécsi nép nagy örömmel várja a magyar sereget.

Mialatt Kossuth Pesten a hadsereg Bécs felé való elindításának politikai előfeltételeit igyekezett megteremteni, a magyar tábor vezetői között az óvatosság és a taktikázás szelleme vált úrrá. A sok taktikázás eredménye volt az is, hogy a Honvédelmi Bizottmány különféle Bécsből érkező jelentések hatása alatt úgy döntött, hogy a megsegítés kérdésében a bécsi országgyűléshez fordul s ennek állásfoglalását kéri. Mielőtt azonban az osztrák országgyűlés nyilatkozhatott volna, a bécsi forradalmi nép képviselői, a demokratikus szervezetek október 10-én kiáltványban fordultak a magyar hadsereghez. „*A szabadság nevében szólítunk fel titeket, hazátok és hazánk nevében, október 6-ika fiainak nevében, hogy minden habozás nélkül, hogy birtoksértés színes okára való tekintet nélkül, mely ily nagy percben gyermekies és illetlen, lépjetelek ausztriai földre, hogy tenmagatokat és minket megváltssatok*” — mondja a kiáltvány.¹⁷ Ezzel egyidőben Csányi László és Pulszky is sürgetik a magyar kormányt, ne habozzon, hanem siessen a sereg elindításával.

Kossuth október 10-én a képviselőház ülésén határozati javaslatot terjesztett elő a bécsiek megsegítésére vonatkozóan,

¹⁶ Barta i. m. 446. l.

¹⁷ A kiáltványt közli: Barta i. m. 453. l.

aminek alapján a magyar kormány a bécsi országgyűléshez fordult, engedélyét kérve a határ átlépésére, s egyben utasította a magyar tábor vezetőit, induljanak Jellacsics üldözésére. Mőga a parancs kézhezvétele után átmenetileg hajlandóságát fejezte ki Bécs megsegítésére. A császárhű tábornok jó támogatóra talált az áruló Pázmándyban és a tisztikar egy részében, mely nem titkolta reakciós érzelmeit s nyíltan uszított a legénység közt. A Jellacsics elleni támadás így újabb haladékokt szenvedett; a fekete-sárga érzelmű tisztek munkájának eredményeképpen egyes zászlóaljparancsnokok állást foglaltak az osztrák határ átlépése ellen.

Bécsben a nép hön óhajtotta a magyar sereg közeledését, az országgyűlés azonban (és a községtanács, melyet az országgyűlés a hadi intézkedésekre felhatalmazott), nem tudta rászánni magát a segélykérésre. Az országgyűlés hűvös magatartásáról érkező bécsi jelentések csak erősítették a magyar táborban a reakció helyzetét. A tábor felelős vezetőinek kishitúsége, bizonytalansága és katonai tanácstalansága magát Kossuthot is megingatta: habár meg volt győződve arról, hogy Béccsel szemben nincs helye semmiféle jogi aggályoskodásnak és hogy a magyar forradalom katonai sikereit csak forradalmi eszközökkel lehet kivívni, mégsem tudott elég eréllyel szembehelyezkedni Pázmándyék határozatlanságával, nem tudott szakítani a törvényesség politikájával, amelyhez az országgyűlés s ennek tagjai és a magyar szabadságharc vezető osztályának nagyrésze ragaszkodtak. Kossuth mindamellett nem mondott le teljesen a Bécsnek nyújtandó segélyről, de a segélynyújtás, most az októberi 13-i megtorpanás után, már bizonyos feltételekhez kötődött, míg ha a támadás néhány nappal ezelőtt megtörténik, a gyors eredmény nem lett volna kétséges. Október 14-én Kossuth Mógához és a táborban tartózkodó kormánybiztosokhoz írott levelében éles politikai érzékkel tapint rá a Bécs felé való előnyomulás kérdésének gyökerére. „Ily rendkívüli percekben, minőket most élünk, a tények ereje határozza meg a politikát, és nem megfordítva. Midőn Jellacsics előttünk futásban volt, lehangolt, kétségbeesett sereggel: ha ekkor gyorsan, kétkedés nélkül utána nyomult volna lelkesült seregünk a Lajthán túl, nincs ember Ausztriában, kinek eszébe jutott volna azt mondani, hogy ez invázió, hanem fogadott volna nyílt karokkal, országgyűlés, Gemeinde-Ausschuss és nép. Jellacsics nem egyesült volna Auersperggel s igaz ügyünknek diadala biztosítva volna. De miután ez meg nem történt, miután Jellacsics nem futamló kalandor most, hanem Auer-

sperrgel egyesült, Bécs alatt fenyegető pozíciót foglalt, s a Lajtha átlépésének kérdése ily körülmények között került a diplomatikai nyilatkozatok szőnyegére, igen természetes, hogy a bécsi országgyűlés úgy, mint a Gemeinde Ausschuss vonakodnak kimondani seregünk meghívását, mert sok dolog van, mit az emberek szeretnek látni, ha megtörténik, de nem szeretnek kimondani.”¹⁸

A magyar megsegítés lehetősége azonban ezzel még nem szűnt meg. Kossuth nem vetette el a tervet, mindössze azt kívánta, hogy a Lajtán való átkelés ne sodorja a magyar sereget végzetes helyzetbe. Bécsben pedig ezután is várták a magyar katonaságot, sőt jobban várták, mint korábban. A bécsi nép az utolsó percig bizakodott a magyarokban.

Az általános zavar és fejetlenség napjaiban érkezett Bécsbe Bem József tábornok, hogy bekapcsolódjék a főváros megvédésére irányuló szervezési munkálatokba. Hogyan jutott Lwówból Bécsbe? A részletek nem ismeretesek. Pulszky, szokása szerint, színesen ecseteli Szirmay Pál, sárosmegyei ellenzéki képviselő karlsbadi találkozását a híres lengyel tábornokkal, akit Pulszky előadása szerint Szirmay szólított volna fel arra, hogy lépjen magyar szolgálatba. Ekkor találkozott első ízben Pulszky és Bem. Ez utóbbi kifejtette, hogy „Messenhauser felszólította, vegye által Bécs védelmét, ő pedig már lekötve érzi magát a magyar kormány irányában s csak azon esetre fogadja el a bécsi megbízást, ha én azt, mint a magyar kormány itteni képviselője megengedem. Természetes, hogy az engedelmet tüstént megadtam, hiszen Bécs védelme a legnagyobb szolgálat, melyet Magyarországnak tehet.”¹⁹

Pulszky előadásából nem derül ki, hogy ki hívta Bem tábornokot Bécsbe; hiszen Messenhauser csak október 13-án lett a nemzetőrség főparancsnoka, Bem pedig már október 14-én az osztrák fővárosban tartózkodott. Meghívása tehát korábbi eredetű volt. Egy igen érdekes, korabeli memoár úgy tudja, hogy előző napon Jelowicki őrnagy Hainburgban (Pozsonnyal szemben) Franciaországból jövet találkozott Bemmellel, aki úgy nyilatkozott, hogy a bécsi Reichstag — talán ennek lengyel nemzetiségű elnöke, Smolka — hívta meg őt Bécsbe.²⁰ Hogy a bécsi küldetést csak átmenetinek tekintette és igazi célja Magyarország volt, azt teljesen biztosnak tekinthetjük; kiderül ez

¹⁸ Barta i. m. 462. l.

¹⁹ Pulszky Ferenc: Életem és korom. 1880. II. 193—4. l.

²⁰ Bem in Wien. Ein historisches Gemälde. St. Gallen 1851. 38. l.

Pulszkynak, a magyar kormány akkori bécsi képviselőjének jelentéseiből, de Bem egész magatartása is erre mutat. Bem már a bécsi védelmi harcokat is nagy mértékben a magyar seggrel való együttműködésre alapozta; további szándéka pedig a lengyel-szláv légió megalakítása és a magyar szabadságharcba való bekapcsolódása volt.

Október 14-én Bécs utcáin feltűnő nagy betűkkel nyomtatott falragaszok adták a bécsi lakosság tudomására az örvendetes hírt, hogy Bem tábornok a városban van és résztvesz a város megvédésére irányuló intézkedésekben. A falragaszt Messenhauser, az ideiglenes főparancsnok írta alá. Október 16-án pedig az alábbi falragasz jelent meg az utcákon:

HIRDETMEŒY.

A híres Bem altábornagy úr szolgálattételére vonatkozó parancsomat kibővitem azzal, hogy nevezettre korlátlan teljesítménnyel átruházom a város összes védővonalainak és külső falainak megsemmisítését és védelmek megszervezését. Az altábornagy úr intézkedik a lövegállásokra; intézkedik a megerősítésekre és azok áthelyezésére, valamint ő az, aki a tábornok rendez be a mozgó testek számára a Belvedereben és a Schwarzenberg kertben. Az altábornagy úr főhadiszállása a táborban van. Az ő intézkedései mélyszegélyben összhangban vannak stratégiai tervemmel. Büntetendő félreismerése volna a nagy célnak, a város védelmének, hogyha Bem tábornok úr bölcs parancsainak csak lányhán tennének eleget. Meg vagyok az ellenkezőről győződve, ismervé az összes vezetők és parancsnokok kiváló szellemét.

Mindakét lovasított nemzetőrség felváltva egy különítményt bocsát rendelkezésére.

A hadbiztos felhivatik, hogy késedelem nélkül mutatkozzék be a tábornok úrnál a táborban.

Bécs, 1848 október 16-án.

*Messenhauser
ideiglenes főparancsnok.²¹*

Október 14-én tehát Bem még csak Messenhauser hadászati tanácsadója, másnap már a mozgó csapatok parancsnoka

²¹ Közli: E. Grüner: Die Geschichte der October-Revolution in Wien. Leipzig 1849. 118. l.

és a belvederei tábor főparancsnoka.²² Messenhauserék külön falragaszokon ismertették a messziről jött hős tábornok eddigi életét a bécsi közönséggel.

Bem Bécsbe érkeztek már teljesen tisztán volt látható a Reichstag gyalázatos magatartása Bécs megvédésével kapcsolatban. Pulszky október 15-én az Országos Honvédelmi Bizottmánynak küldött jelentésében így jellemezte a helyzetet:

„A bécsi dolgok úgy állanak, hogy az országgyűlés a törvényes tért semmiképp sem akarja elhagyni, s ugyan azért, mint az egész birodalom, nem pedig Bécs képviselője, Bécs védelmére nézve tökéletesen neutrális állásban tartja magát s Bécs védelmét a Gemeinde-Rathra bízta. A Gemeinde-Rath félnék, ugyanezért nem meri a magyar sereget meghívni, ez pedig mindamellett, hogy a magyar országgyűlés Jellacsics üldöztetését megparancsolta, még most is Brucknál vesztegel. Az itt volt követek csak jajveszékelní tudtak Bécs tétlensége iránt, mert nem látták, hogy ugyanazon nép, melly October 6-án győzött, alig tartathatik most is vissza a kitöréstől, s minthogy csak az országgyűléssel a Bezirkchefekkel szólnak, nem biztatták seregünket, sőt inkább lebeszélék a bevonulásról. Bem generális itt van, s hozzánk kívánczik, szükséges is volna illy erőlyes férfíú közöttünk, mert itt ő viszi ideiglenesen a védelmi dolgot. Auerspergnek és Jellacsicsnak szoros utasítása van a várost meg nem támadni, s minden összecsapást kikerülni. Ugy lát-szik, hogy ők össze akarják e seregeket húzni s Bécset kiéhez-tetni, melly csak 8 napra van élelemmel ellátva, a communicatio pedig lassan-lassan el fog záratni. Szintúgy kevés a puska-poruk, különösen az ágyúralavó. Nézetem tehát, hogy ide gőz-hajóval, mellynek elejére s hátuljára néhány ágyú helyeztetik, tüstént gabonát és puskaport kellene küldeni... A népet alig lehet feltartóztatni, hogy a sereget meg ne támadja; ma éjjel Schönbrunn mellett két ágyút vett el, a Gemeinderathban Dr. Stifft jun (a radical pártnak egyik képviselője) nyilván protes-tált minden kitörés ellen a városból, mi által, így szólt, a bécsi nép mérsárszékre vitetnék. Boehm (!) átlátja ezen dolgokat, s azért szívesebben hozzánk jön, különösen tisztába akarja hozni a lengyel légió dolgát. Boehmet Szirmay hozta.”²³

²² Az idevonatkozó hirdetmények: Kriegsarchiv Nationalgarde Wien 1848. 10—28. és 10—116. sz. Bem főparancsnoki kinevezése ugyan-ott 10—143. sz.

²³ Kossuth Polizei Akten 244. O. L. Közli: Kossuth Lajos Összes Munkái XIII. (Sajtó alá rendezte Barta I. 1952.) 209—210. 1.

Bem és Pulszky között már az első napon kapcsolat született. Bem részéről nem lehetett félreérteni ennek a kapcsolatnak a gyakorlati értelmét: a magyar segítség gondolata az első pillanattól foglalkoztatta. Smolkával vívott szóharcának is ez volt az indítóoka. Meg akarta győzni honfitársát arról, hogy Bécs számára csak egyetlen menekvés van: ha a bécsi demokratikus erők összefognak Kossuthtal, a magyar honvédsereggel. Nagy meglepetéssel hallgatta Smolka vonakodását. Ez kifejtette előtte, hogy a Reichstag nem hívhatja nyíltan segítségül a magyar sereget; még ha a Reichstag többsége rá is szánná magát arra, hogy összeköttetésbe lépjen Kossuthtal, a dolog akkor sem vihető keresztül. Smolka nem titkolta azt a kishitű meggyőződését sem, hogy Bécsnek mindenképpen el kell vesznie. Ez a kishitőség és gyávaság módfelett felbosszantotta a tábornokot. Már-már arra gondolt, hogy elhagyja Bécsét és Magyarország felé veszi útját, de most, látván a birodalmi gyűlés elnökének határozatlanságát, a bécsi nép harci kedvét és vezetői árulását, — elhatározta, hogy mégis itt marad és kezébe veszi a védelem ügyét. „Ez a Birodalmi Gyűlés nem fog engem megakadályozni abban, hogy azt tegyem, amit jónak látok”, mondotta Smolkának haraggal.²⁴

Nagy lendülettel indultak meg a védelem szervezésének munkálatai. Az első napokban a tábornok mozgósította a nemzetőrséget, hozzálátott az ágyúk felszereléséhez. Messenhauser már október 15-én tábort ütött a Belvedereben. 16-án Bem már innen küldte parancsait az egyes csapatok parancsnokainak. A bécsi nép fellelkesülve készülődött az összecsapásra, melyben rendkívül fontos szerep várt a magyar hadseregre. Neki kellett volna megakadályoznia a Bécsét ostromló osztrák csapatok egyesülését. Pulszky lázas sietséggel írja egyik levelét a másik után a magyar táborba és a Honvédelmi Bizottmányhoz: sürgeti a magyar sereg előnyomulását, amíg nem késő. Október 16-án ezeket írja Csányinak, a táborba:

„A nép itt nagyon nyughatatlan s különösen a félig-meddig schwarzgelb Gemeinde-Ausschuss már szidni kezdi a magyarokat, hogy cserben hagyják Bécsét, melly a gesztenyét számukra a tűzből kivette. Bem jól előre haladott már a nemzetőrség mobilisatiojában s különösen az ágyúk felszerelésében; azonkívül a Landsturm is megindult már, s erősen várják a

²⁴ Bem in Wien 22. 1.

*magyarok közeledését, hogy ők is tüstént elejökbe mehesse-
nek. S azért jöjjetek tüstént minél előbb, minden késedelem
veszélyes, az Istenért jöjjetek.”²⁵*

Bem tábornok azonban nem érte be annyival, hogy Pulsz-
kyn keresztül összeköttetést teremtet a magyar kormányval;
a magyar és a bécsi sereg kézfogását a legelső feladatnak tar-
totta. Mivel Pulszkytól azt a tájékoztatást kapta, hogy a ma-
gyar honvédsereg készen áll arra, hogy Bécsnek segítséget
nyújtson és csak meghívásra vár, Bem nem várva sem a
Reichstag, sem a Gemeinde-Rath intézkedésére, nyomban lé-
péseket tett a honvédsereg és a bécsiek várvavárt találkozón-
jának megvalósítására. Pulszky október 16-án másodszor is ír
Csányinak, közli vele, hogy a mozgósított bécsi nemzetőrség
egészen a Simmeringig elébe megy a magyar seregnek. A hon-
védsereg tehát azonnal induljon.²⁶ Közli Csányival, hogy
„Bemmel és Messenhauserral minden nap 4 órakor tartunk
egy kis tanácsot. Bem nagyon meg van elégedve a dolgok
itteni állásával, de kéri az előnyomulást, szükségesnek is látja
a nép miatt, hogy egy-két egyenruhás magyar tiszt itt legyen.
A vasúton Angernekn biztos a közelekedés. Bem különösen de-
rék ember. Auersperg emberei át kezdenek jönni az itteni nem-
zetőrséghez s egyáltalában mondják, hogy se a magyarokra,
se a népre nem lőnek. Szükséges lesz egy tisztet, aki a terve-
ket ismeri, tüstén ide küldeni, hogy Bemmel értekezhessek,
ámbar nagy a valószínűség, hogy az egész Bécsét környező se-
reg nem is fog ellenállni annak, hogy seregünk a bécsiekkel
a Semmeringen egyesüljön, mert az erő inkább Laa felé kon-
centrálódik, a Dunához csak előőreit állította.”²⁷ Ugyanezekben
az órákban kaphatta meg Csányi László a táborban Bem saját-
kezű levelét, melyet Pulszky továbbított „felette sürgetős”
megjegyzéssel s amelyben Bem tábornok az alábbiakat írta:

*„Miután kineveztettem a mozgócsapatok parancsnokává,
szerencsémnek fogom tartani, hogy beszámolják a magyar csa-
patok főhadiszállásának mindarról, ami történni fog. Ma éj-
szaka az összes mozgó erők a védőfalakhoz hozatnak előre, a
főhadiszállás a Belvedereben. Javasolnám, hogy a magyar fő-
hadiszállás holnap reggel Simmeringbe kerülne, hogy kezét*

²⁵ Csányi iratok 1271. r. sz. O. L. Közli Kossuth Összes Munkái
XIII. 221. l.

²⁶ Csányi iratok 1271. r. sz. 741. O. L. Kossuth Összes Munkái
XIII. 221. l.

²⁷ Kossuth Összes Munkái XIII. 222. l.

foghassunk, amit ütközet nélkül lehetne keresztülvinni, ahogy én látom. Bem tábornok.”²⁸

Nem tudjuk, valóban időben kézhezvette-e Csányi a hozzá intézett levelet; de hiszen enélkül is jó tudhatta, hogy a bécsi nép, s vele az osztrák főváros minden demokratikus lakója türelmetlenül várja már a magyar sereg megérkezését. A magyar táborban tisztában voltak ezzel. Pulszky levelei eléggé tájékoztatták a bécsi helyzetről a magyar kormányt. Kossuth ebben az időben még messze volt a tábortól, ahonnan a reakciós tisztek befolyása alatt kishitű jelentések érkeztek a Honvédelmi Bizottmányhoz, amelyek úgy állították be a dolgokat, mintha a magyar hadsereget végzetes veszedelem fenyegetné abban az esetben, ha Jellacsics gyors üldözése közben átlépi a határt. Kossuth október 16-án utasítást küldött a Lajta-melléki tábor parancsnokságának, s ebben felszólította az országos biztosokat, hogy a sereg induljon Bécs megsegítésére.²⁹ A magyar fősereg ennek értelmében elindult: az elővéd, sőt a főhadiszállás egy nagy része is átkelt a Lajtán, de akkor megérkezett az országgyűlés parancsa, mely szerint a honvédsereg csakis az ország határainak védelmére szorítkozhatik, „mivel a Reichstag mindeddig nem nyilvánította ellenségnek Jellacsicsot”. Ezzel kapcsolatban írja október 17-én Csányi a parndorfi táborból Pulszkynek Bécsbe:

„Ma, mint tudod, a dolgok ismét változtak. Küldjetelek embereket, a vasút kész, vegyétek rá Böhmet (!), hogy Szimaringnál idább jöjjenek elejbénk a bécsiek és mi megyünk. Megyünk mi, ha Kossuth jövend, talán a nélkül is, mert az hozand magával népet és hozand lelkesülést. Meg nem foghatom, miért Szimaringnál tovább jönni a bécsiek nem akarnak, hisz ha van mo-

²⁸ 1207. 1848. (másolat). KA. Wien. 1848.—10—124 1/2. A levél kelte nincs feltüntetve.

²⁹ „Hivatásuk: megverni Jellacsicsot, de a siker jól kiszámított valószínűségével, nehogy armádánk elveszen. Határozatunk: hogy saját határaink védelmére szorítkozzanak, — nem lehet akadály az előnyomulásban, ha siker valószínűségével megtehető. Riasztottak Önök, tisztelt Barátaink, hogy elvesz armádánk, de mégis mennek, mert az országgyűlés parancsolá. Mit tehetnénk mást, mint megálljt kiáltani! De oda tévénk, hogy ha Bécs hí, minden percben segíteni készek vagyunk. Most hí — a Reichstag Jubellel fogadta ajánlatunkat. Bécs mobil armádájának vezére közli dispositióit önökkel, tehát felhívott szövetséges lábón állunk. Az Istenért, vigyék a véghez, hogy armádánk Bécsnek kezet nyujthasson s a haza megmentői lesznek.” Pest október 16. este 9 óra-kor. 1848. 1848—49-i, rendezetlen anyag, Csányi iratok, OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 215. l.

bilizált seregek, könnyű tovább jönni. Nagyobb valószínűséggel fogunk mi küzdeni és nagyobb siker reményével a bécsiek."³⁰

Kossuth tevékenységére nagy mértékben ösztönzően hatott az az értesülése, hogy Bem tábornok Bécsben érintkezést keresett a magyar hadsereg vezérkarával és az együttműködést sürgette. Kossuth személyesen igyekezett a magyar táborba, hogy kierőszakolja ott a döntést.

A bécsiek megsegítésére a magyar kormány október közepén ágyúlőport szállított Bécsbe. A szállítmány megérkezését Pulszky október 16-i levelében nyugtázta s egyben puska-töltést is kért, megemlítve, hogy a fegyveres bécsi nép száma 120.000-re rúg.³¹

A magyar hadsereg parancsnokai bűnös könnyelműséggel elmulasztották a legkedvezőbb alkalmat, hogy a sereg sikerrel szállhasson szembe Auersperg csapataival, megsemmisítse a menekülő Jellacsicsot és kezet fogjon a bécsi néppel.

Október 16-ának és 17-ének bécsi eseményeiről Pulszky részletesen tájékoztatta a Honvédelmi Bizottmányt. A magyarok közeledése nagy lelkesedésre talált a bécsi nép körében. Egyesek az István-templom tornyáról már látni vélték a magyar őrszemeket. Bem, miközben Messenhauserrel a sereget szervezte, újból és újból sürgette Pulszkyknál a magyar sereg megérkezését. Tisztában volt azzal, hogy nincs sok veszteni való idő. Október 16-án Bécs már ostromállapot képét mutatta. Nagyban folyt a mozgó oszlopok szervezése, a tüzéség talpraállítása, az utcákon átépítették a korábbi harcokból ott maradt barrikádokat. Jellacsics főhadiszállását Rothneusiedelben (Liesingtól nem messzire) állította fel, s úgy tetszett, hogy a Duna felé akar terjeszkedni. A nép és az újságok lelkesen beszéltek a magyarokról és sokszor lehetett hallani Böhme tábornoknak, a nagy hírű lengyel tábornoknak a nevét emlegetni. A magyarok és Bem tábornok azonban nemcsak a nép tudatában tartottak össze, hanem a valóságban is. Pulszky tartotta fenn Bem és a magyar tábor közt a kapcsolatokat. Neki adta át Bem tábornok továbbítás céljából azt a jegyzéket, amely a szükségelt lőszereket, hadianyagokat tartalmazta s amelyeket Bem a magyar honvédseregtől kívánt megkapni.³² Ő értesítette a ma-

³⁰ 1848/49-es vegyes anyag. 1848—10—27. Hadt. Lt. Kossuth Összes Munkái XIII. 238. l.

³¹ Kossuth Összes Munkái XIII. 222. l.

³² Pulszky Csányihoz október 17. Bécs. Csányi iratok 1271. r. sz. 738. sz. O. L. Kossuth Összes Munkái XIII. 237. l.

gyar kormányt azokról az intézkedésekről, amelyeket Bem a Magyarországra érkező lengyelek fogadtatására és besorolására látott hasznosnak.³³ Kiderül ebből, hogy ez a nagy hazafi még most sem feledkezett meg honfitársairól. Kedvelt tervét, a lengyel-szláv légió felállítását ismertette Pulszkyval is, aki október 16-án tudósította erről a Honvédelmi Bizottmányt. Azt írja, hogy Bem, mielőtt a bécsi dolgait elvégezte, a légióval Magyarországra érkezik, „hogy a szlávok lássák, miszerint a magyar ügy az ő ügyük, nem a Jellacsicsé”.³⁴

Október 16-a egyébként csendes nap volt Bécsben: Jellacsics megtisztította a Schönbrunnt és közel húzódott a Kahlenberghez.

Engels a Bemről írott életrajzi cikkében megjegyzi, hogy Bécsben „mindaz, amit a védelmi rendszer megerősítésére és a forradalmi erők megszervezésére végeztek, az ő személyes erőfeszítésével volt kapcsolatban”. Valóban, Bem óriási energiával látott hozzá a meglévő erők szervezéséhez. Október 17-én a volt katonákat önkéntes szolgálatra hívta be,³⁵ a mozgó csapatokat és az önkénteseket is a Belvederere rendelte³⁶, nagy falragaszon kiadta napiparancsát, amelyben nemcsak a nemzetőrök zsoldjáról, szolgálatáról intézkedik, hanem az akadémiai légióról is, mely szintén táborba szállt. A parancs szerint „a magyar hadsereg megjelenésekor a város felriasztása a főparancsnok parancsára történik. A Szt. István toronyból fehér füstfelhő és azonkívül dobszó lesz a jel”. A napiparancs elrendeli a tábor tartalékának felállítását, gondoskodik őrszemek felállításáról a külső védelmi vonalakra. A családapákra a legnagyobb és legméltányosabb tekintettel kell lenni; a kerület belsejében járőrszolgálatra kell őket alkalmazni. A belvárosban nem lehet veszélytől tartani, mondja a napiparancs.³⁷

Október 18-án közölte a főparancsnok, hogy előző este vette Bem tábornok első jelentését. „Minden védővonalat és külső kaput megszálltak a mozgók. Most már abban a helyzet-

³³ „Bem rendelkezéseket tett, hogy a lengyel légió emberei Stry, Dukla s a szepesi passzusnak Krakkó felől jöjjenek az országba, szükség tehát, hogy a beregi, ungi, sárosi és szepesi kormánybiztosok tudósítsanak, hogy ezen lengyeleket bocsássák be és segítsék elő Pest felé. Kívánja továbbá, hogy lovakkal láttassanak el, ezen esetben Galiczia megfizeti szívesen a lovak árát.” Pulszky az OHB-nak 1848 okt. 17. OHB iratok 1848. 13. 84. I. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 236. 1.

³⁴ OHB iratok 1848. 1190/e. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 221. 1.

³⁵ KA. Wien 10—157. 1848.

³⁶ KA. Wien 1848—10—158.

³⁷ KA. Wien. 1848—10—161. sz.

ben vagyunk, hogy minden támadással, bármelyik oldalról jöjjön is az, erősen szembe tudunk szállni. A mai nap folyamán a táborban erőlesen tovább folyik a tartalék megszervezése és felújítása.”³⁸ Ugyancsak október 18-án nevezte ki a főparancsnokság az új vezérkari főnököt Haug személyében, akinek kötelességévé tette, hogy Bemmél a legszorosabb egyetértésben működjék.³⁹ Október 20-án Bem a belvederei főhadiszállásán kiáltványt bocsátott ki a bécsi nemzetőrséghez. Ime a kiáltvány szövege:

BÉCS NEMZETŐRSÉGÉNEK.

Az utolsó minisztérium reakciós vállalkozásai a monarchia fővárosában szabadságharcot keltettek életre.

Mint a galíciai, leMBERGI nemzeti gárda tagja, szilárdan elhatároztam, hogy megvédem a birodalom alkotmányát és a magas birodalmi gyűlést minden erőmmel támogatom.

Ezért is nagy örömmel vettem a megbízást, hogy ha ennek szüksége lenne, Bécs nemzetőrségét harcba vigyem.

E megtisztelő megbízás keretében első lépésem volt, hogy olyan intézkedéseket tegyek, hogy a családapák ideje és élete lehetőleg kíméltessek.

Kitűzött célomnak legjobban megfelel, ha az egész nemzetőrség egy stabil és egy mozgó nemzetőrségre oszthatik fel. A családatyák, mint stabil nemzetőrök, biztosítják Bécs város nyugalmának fenntartását, a fiatalabb és nőtlen emberek, mint mozgó nemzetőrök látják el a külső szolgálatot és feladatuk, hogy azokkal a csapatokkal, amelyek fellázkodtak a magas birodalmi gyűlés ellen, harcoljanak.

Mint a harcok embere, szívesen állok ez utóbbiak élére. Felkérem tehát mindazokat, akik a mozgó nemzetőrségben szolgálni akarnak, hogy szolgálatukat megkezdendő, azonnal jöjjenek főhadiszállásomra, a felső Belvederebe. A napi bor és dohány adagon kívül minden szolgálatteljesítő pénzt kap, mint alább következik:

egy mozgó nemzetőr 25 krajcárt konvenciósi pénzben, altisztek 30 krajcárt, egy hadnagy 2 forintot és egy százados 4 forintot.

A tüzérségnél minden tüzér mint napi zsoldot szintén 25 krajcárt kap konvenciósi pénzben, ezen kívül Pótdíj gyanánt

³⁸ KA. Wien 1848—10—170. sz. Grüner i. m. 151. l.

³⁹ KA. Wien 1848—10—171. sz. Grüner i. m. 152. l.

fejenként 15 krajcárt konvenciósi pénzben. Az altisztek különbség nélkül 30 krajcárt és pót díj gyanánt 30 krajcárt konvenciósi pénzben. Főtisztek mint fent. A törzstisztek szolgálatteljesítésükhöz mértén többet kapnak.

A pót díj addig jár, míg tábori szolgálat szükségére fennáll és amíg ilyen teljesítetik.

Egy hónapra történik az elkötelezés.

Minden vétek és különösen szökés az érvényben lévő fegyelmi szabályok szerint büntetettetik.

Hogy tiszt lehessen valaki, erre legénységet kellett verbuválni, éspedig: hadnagy 50 embert, százados 100-at, őrnagy 250-et, alezredes 450-et.

Főhadiszállás Belvedere, 1848 október 20-án.

Bem tábornok.⁴⁰

Közben a magyar segítség kérdése egy pillanatra sem került le a napirendről. Október 19-én a bécsiek izgatott érdeklődéssel olvasták a magyar táborból érkező Leszczyńskinek, a népőrség I. kerületi parancsnokának „Bajtársak” című kiáltványát, melyből arról értesültek, hogy Parndorfnál, Kittseenél (Köpcsény) és Hainburg felé egy 30.000 főnyi, 3000 lóval és 42 ágyúval rendelkező magyar sereg áll teljesen készen arra, hogy „velünk egyesülve szabadságunkat, ha ahhoz vakmerő kéz hozzányúlna, utolsó vércseppig megvédje”. A kiáltvány közli, hogy a magyar honvédsereg vérző szívvel vonult Bruckból Parndorfba vissza a magyar országgyűlés parancsára és csak a bécsi birodalmi gyűlés hívó szavára vár s újból megindul és végleges győzelmet arat az ellenségen.⁴¹ A nép reménykedését villanyozta fel a Kossuth által Bécsbe küldött Csernátorny Lajosnak, a Március 15-e című radikális lap munkatársának „Bécs nemes népéhez” küldött felhívása, amely rámutatott a magyar hadsereg visszafordulásának igazi okaira: a reakciós mesterkedésekre és izgatásokra, kifejezte a magyar népnek azt az óhaját, hogy újból elinduljon a bécsiek megsegítésére. „Kossuth holnap egész biztosan a táborba érkezik, ha talán ma még nem is volna ott és Ti tudjátok, hogy ha felhúzza úticipőit, lábanyomán — úgy, mint a mesében — hatalmas seregek támadnak, olyanok, amelyeknek lehelletére megsemmi-

⁴⁰ An die Nationalgarde in Wien. KA. Wien 1848—10—222. sz. Grüner i. m. 182—183. l.

⁴¹ KA. Wien 1848—10—1182. sz. Grüner i. m. 168—169. l.

sítő vihar keletkezik az alávalósággal és árulással szemben”, írja a lelkes hangú szózat.⁴²

A főparancsnok október 21-én este kiadta rendelkezéseit arra az esetre, ha a magyarok előrenyomulnának. Csak másnap, október 22-én érkezett Bécsbe Messenhauser és Bem kezeihez a magyar kormánynak a magyar hadsereg magatartására vonatkozó nyilatkozata, amely szerint a magyar csapatok csak akkor nyomulnak előre, ha valamely törvényes hatóság a segítségüket kéri. A birodalmi gyűlés és a községtanács — ez volt az a két törvényes hatóság, amely a magyar segítséget kérhette volna — ezután sem volt hajlandó a segítségkérésre. A bécsi burzsoázia képviselői úgy vélték, hogy csak a Habsburgok kegyétől remélhetik a helyzet megoldását.

Közben Windischgrätz elküldte a községtanácshoz az október 16-i császári manifesztumot. A községtanács küldöttséget menesztett a város kapuja előtt táborozó Windischgrätzhez, aki röviden csak annyit felelt: lázadókka! nem tárgyalok.⁴³ Titokban azonban nagyonis tárgyal! a községtanács áruló tagjaival, akik rendszeresen tájékoztatták őt a városon belüli helyzetről. Október 21-én Windischgrätz 9000 embere Kremsben állt, kezében volt a Morvamező és az Északi Pályaúdvár. Szakadatlanul folyt a csapatok összevonása abból a célból, hogy Bécsét északról is fenyegezzék. Október 21-én jelentette Mőga Kossuthnak a parndorfi táborból, hogy az Auersperg—Windischgrätz által vezetett hadsereg 75.000 főből áll; a magyar tábor és Bécs között megszakadt az összeköttetés. Nem biztos, hogy a bécsiek megkapták a magyar kormány értesítését, mely szerint a magyar hadsereg kész megsegíteni a bécsi forradalmárokat.⁴⁴ Október 21-én Pulszky újból sürgeti a Bécs felé való előnyomulást. Jellacsics seregét 18.000 főre becsüli, Auerspergét 15.000-re; de ez utóbbi le van hangolva, „a német katonaság a népre nem fog lőni, sem a magyarokra”, írja.⁴⁵ Október 22-én jelenti, hogy a császár Windischgrätzet az összm monarchia teljhatalmú biztosává nevezte ki. „Tőle már azon parancsolat is érkezett, hogy minden fő és törzstisztek tüstént jelenjenek meg előtte s vegyék tőle rendeleteiket. Miután továbbá máris elmulasztottuk a győzelem legszebb alkalmát,

⁴² *Eine Stimme aus Ungarn an das edle Volk Wiens*. KA. Wien 1848—10—174. sz. *Grüner* i. m. 154—156. l.

⁴³ *Grüner* i. m. 188. l.

⁴⁴ Kossuth Polize! Akten 273. O. L. Barta: A magyar szabadságharc vezetői... Századok 1951. 3—4. sz. 471. l.

⁴⁵ OHB 1499. 1848. O. L. — Kossuth Összes Munkái XIII. 260. l.

midőn magokra hagyván a hős és kirohanásra kész bécsieket, ismét Ausztriából másodszor is visszavonultunk s most Bécs tőlünk, kik szavunkat sem váltottuk be, elhagyatva, két-három nap múlva az élelemszerek elfogyása miatt kapitulálni lesz kénytelen, Pozsony városának s az egész felső vidéknek állapota rövid idő múlva veszedelmessé válhatik, ennél fogva felkértem a honvédelmi bizottmány figyelmét ezen vidékre.”⁴⁶

Windischgrätz ostromállapotot hirdetett Bécsben,⁴⁷ erre a birodalmi gyűlés úgy válaszolt, hogy október 22-én délután törvénytelennek nyilvánította Windischgrätz rendelkezését.⁴⁸ A Reichstag az alkotmányos monarchia védelmezőjeként lépett fel és törvényellenesnek, tehát érvénytelennek minősítette az ostromállapotot, a haditörvényszékek szervezését és Windischgrätz egyéb intézkedéseit. Közben azonban szakadatlanul küldögette küldötteit Windischgrätzhez és a császárhoz, hogy kompromisszumot csikarjon ki belőlük.

A birodalmi gyűlés határozatát Messenhauser falragaszokon adta Bécs lakosságának tudtára s egyben közölte azt is, hogy a várost védelmi állapotba helyezi. „A legnagyobb és legkiterjeszkedőbb rendszabályok lépnek életbe. Minden ingadozásnak, minden fél rendszabálynak el kell maradnia. Ezek egész nyíltan elvesztésünkre vezetnének. Mindazt, amit az én őszinte békeszeretetemből kifolyó békülékenység csak ki tudott gondolni, mindazt megkísérelte minden testületünk. Tekintsetek Pest hőselklű lakóira! Férfiak, nők, gyermekek minden korban minden nemből megmutatták, hogyan kell egy nap alatt védőfalakat megépíteni.”⁴⁹

Mindez nem volt csupán üres szólam vagy fogadkozás. Bem október 21-én felszólítja Jelowicki őrnagyot, hogy lőszert szállítson a táborba, nagyobb számú puskát és 10 vonatszekeket küldet magához,⁵⁰ ugyanaznap gondoskodik a Sophienbrücke (Zsófia-híd) hidőrségének felváltásáról,⁵¹ frásban utasította a mariahilfi (7. kerület) mobilgárdát, hogy 23-án jelenjen meg a táborban harcrakészen.⁵²

Mindez arra mutatott, hogy Bem tábornok nem hajlandó megvárni, amíg az osztrák császári seregek véglegesen bekeri-

⁴⁶ Pulszky az OHB-nak. 1848. okt. 22. OHB. 1526. O. L.

⁴⁷ *Grüner* i. m. 197. l.

⁴⁸ *Grüner* i. m. 202. l.

⁴⁹ KA. Wien 1848—10—220. sz. *Grüner* i. m. 204—205. l.

⁵⁰ KA. Wien 1848—10—204. sz.

⁵¹ KA. Wien 1848—10—203. sz.

⁵² Október 22. Főhadiszállás, Belvedere. KA. Wien. 1848—10—216 sz.

tik Bécsset, hanem támadó mozdulatot kíván tenni, keresztül akarja húzni Windischgrätz és Auersperg számításait. Bem sokkal realisabb katona volt annál, mintsem hogy komolyan higgyen Bécs megvédésének lehetőségében egy teljes körülkerítés és további idővesztés esetén. A támadó hadművelet, az ellenséges gyűrűből való kitörés és a magyar sereggel való egyesülés az ő szemében egyetlen feltétele volt a győzelemnek.

A tábornoknak ez a terve azonban beleütközött a bécsi burzsoázia érdekeibe; beleütközött az ottani demokraták határozatlanságába és a gyanú, amely személyét kezdettől fogva körülvette, most, amidőn Bemnek az ellenséges gyűrűből való kitörésre irányuló tervei ismeretesekké váltak, egyszerűben vésszes arányokat öltött.

Hogy mennyire nem voltak Bemnek illúziói a bécsi harcokra vonatkozólag, mennyire nem remélt csodákat a bécsi védőseregtől, arra vonatkozóan idézzük Smolkával folytatott beszélgetését, amelyet a Bem in Wien c. emlékirat névtelen szerzője örökített meg s amely rendkívül jellemző az októberi bécsi helyzetre. Ez a beszélgetés jónéhány nappal az október 23-i kitörési kísérlet előtt zajlott le. Smolka a bécsiek lelkesedéséről beszélt honfitársának, mire Bem ezt válaszolta: „A lelkesedés nagyon jó, úgyszólván szükséges; közvetlenül a csata előtt csak lelkesedésre van szükség, amikor az arcvonal fel van állítva, jó, ha a lelkesedés odaköt mindenkit, ha mindenki vas szükségyszerűséggel rá van kényszerítve arra, hogy lelkesedésével eredményeket mutasson a környezetének s amidőn az önfenntartás ösztöne segítségként járul e lelkesedéshez.” Smolka a bécsiek önfeláldozását, bátorságát ecsetelte, mire Bem ezt mondta: „Kérem, ne nevezze ezt a Rezidenzleutent népnek, mert ez nem nép. Mint mindenütt: itt is: az ifjúság és a proletariátus fog verekedni — más senki. Ismerem ezt...”⁵³ Ezután Bem kifejti nézetét arról, hogy a várost nem lehet tartósan megvédeni. Rossz ellenségek vannak itt, mondja. A közöny, a hiúság, a bizalmatlanság. Az a rövid idő, melyet a haditanácsban eltöltött — ezt a haditanácsot egyébként inkább népgyűlésnek lehetne nevezni — megismertette vele az itteni tiszték elitjét; egy sincs köztük, akinek hiányos tudása túllépné a gyakorlóteret. De ez még nem volna a legnagyobb baj, ám mindegyik ilyen egyenruha-hős az első akar lenni, mind parancsolni akar, engedelmeskedni egy sem. Mit csináljunk az

⁵³ Bem in Wien. 135. 1.

ilyen emberekkel, mire használjuk fel őket? Most, amidőn a katasztrófa gyorsan és könyörtelenül közeledik. Parancsolni nem tudnak, engedelmeskedni nem akarnak. „Nagyon szerencsétlen helyzet! Előre látom, hogy ezek az emberek a döntő pillanatban csak zavart tudnak majd csinálni; elvetik német testvéreik közt a bizalmatlanság magját ellenem, a lengyel ellen s ezzel parancsaim erejét, hatását megtörik. Pontosan tudom, hogy bűnösnek tartanak, amiért majdnem teljesen lengyel tisztekkel veszem magam körül...” A beszélgetés során Bem annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy nem lesz a döntő pillanatokban 5000-nél több embere és az sem mind bécsi.⁵⁴

Mennyire igaza volt Bem tábornoknak, amidőn megjósolta, hogy a bécsi burzsoázia az utolsó pillanatban visszariad a harctól és ebben az esetben nem marad más megbízható erő az abszolutizmus elleni harcban, mint a munkásság és a diákok!

A bécsi proletariátus, a diákok és a kispolgárság egy része el voltak szánva arra, hogy a végsőig harcolnak a zsarnokság ellen a szabadságért. De a bécsi nagypolgárság ólomsúlyként nehezedett az amúgy is óvatos községtanácsra és a főparancsnokságra. Utjában állott minden erősebb intézkedésnek. Zenker a bécsi forradalomról szóló munkájában⁵⁵ beszámol egy igen jellemző esetről. A nemzeti gárda lovassága a gazdag bécsi polgárok soraiból alakult meg. Martinitz lovaskapitány és Berger segédtsízt megjelentek Bemnél a Belvedereben, ahol haditanács volt s a tervezett kitörésről tanácskoztak. Bemnek jegyzetlap van a kezében, és az egyes alakulatok létszámát jegyzi fel. Amikor a lovasságra került a sor, Bem tört németességgel kérdezi Martinitzt: *„Milyen erős a nemzetőrségi lovasság?”* — *„Négyszáz nemzetőr van”,* hangzik a felelet. Bem elégedett mosollyal jegyzi fel a számot s azt mondja: *„Ah, bravó! s mindnyája tűzbe való!”* — *„Tűzbe? Nem lehet!”* kiáltja Berger és Martinitz hozzáteszi: *„Tűzbe egyetlenegy sem!”* — *„Ah, ah, tehát csupán díszre!”,* ismétli Bem megvetően. Mire Martinitz ezt mondja: *„Nem csupán díszre, hanem szolgálatra is; mi azonban polgárok vagyunk,*

⁵⁴ 141. l. U. o.

⁵⁵ Ernst Victor Zenker: Die Wiener Revolution 1848 in ihren sozialen Voraussetzungen und Beziehungen. Wien—Pest—Leipzig 1897. 287. l. (A párbeszédet feljegyezte Szilágyi S. is. A magyar forradalom férfiai 1848/9-ből. 2. kiad. Pest 1850. 61. l.)

házunkat, udvarunkat, családunkat megvédjük. Csatában nincs mit keresniük."

Ez volt a bécsi burzsoázia magatartása 1848 októberében.

Bem október 23-ról 24-re virradó éjjelen óhajtotta megvalósítani a nagyszabású kitörést. A nussdorfi vonalra készült előretörni, a Döblingnél, Heiligenstadtnál és Nussdorfnál lévő ellenséges állásokat fel akarta göngyöltetni s az ottani pontonhidat felgyújtani. 23-án este Bem a mozgógárda több mint ezer tagjával elhagyta a Belvederet Rossau irányában, a sáncokat megszállatta katonasággal, s több helyen tüzet gyújtott. Közben a községtanács tagjai között híre futott Bem kitörési szándékának. Winter városi tanácsos a főparancsnoksághoz sietett, hogy a tervet megghiúsítsa. Messenhausser távollétében Haug vezérkari főnök sajátkezű levélben fordult Bemhez, élesen tiltakozva a tervbevett kitörés ellen. Kuchenbecker századost bízták meg a parancsnokság átvételével és azzal a feladattal, hogy minden áron akadályozza meg Bem kitörését.⁵⁶

Kuchenbecker egy Mocrette nevezetű tisztára kíséretében megjelent a kitörésre készülő gárdisták között, beszédet intézett hozzájuk s felszólította őket, hogy ne hagyják magukat a kitörési akcióra rávenni. Hasonló értelemben beszélt a gárdistákhoz egy Franz Hirsch nevű fiatal tüzér. Du Beine térparancsnok is ellenszegült a tervnek, arra hivatkozott, hogy a főparancsnokságtól nem kapott utasítást a kitörésre. Bem ke-

⁵⁶ Ime, Haug vezérkari főnök sajátkezű levele, melyet október 23-án este 10 órakor küldött Bemnek — megghiúsítva ezzel a tervezett kitörést: „Mint a nemzetőrség főparancsnoka által ennek távollétében a főparancsnoksági ügyek vitelével megbízott, semmi esetre sem és semmi feltétel mellett sem járulhatok hozzá támadó mozdulatú szándékához Bécs védővonalain kívül az ellenséges hadsereg ellen és annál kevésbé engedélyezhetek támadást az ellenség ellen, mivel védelemre való be rendezkedéseink nem haladtak még annyira előre, hogy hozzáfoghasunk egy támadáshoz. Felkérem, hogy gondolja meg, hogy támadása mögött, sikerüljön ez vagy sem, 400.000 polgártárs jóléte van, amelyről bajtársaimtól és polgártásaimtól hivatva vagyok gondoskodni. Támadására az ellenség részéről rögtön ellenlökésnek kell következnie, gondoljon csak Ön Tábornokom kis csapatának gyengeségére, a legénység kétes politikai érzületére, a veszedelmes fekete-sárgákra, akik azt a következtetést vonják le, hogy Ön egy támadással könnyen kockára teszi Bécs lakosságát és kiszolgáltatja az ellenségnek. Mindaddig, míg a főparancsnok a főhadiszállástól távol van és amíg én őt helyettesítem, semmi körülmények között sem engedhetek meg egy kitörést a városból. A nussdorfi körzet védőparancsnoka, Kuchenbecker százados ezért a leghatározottabb utasításokat és parancsokat kapja. Haug főnök Bécs, 1848 október 23-án.“ KA. Wien 1848—10—229. sz.

ményen ráripakodott a gyáva tisztekre, de a vita közben sok idő folyt el. A gárdában lévő reakciós burzsoá befolyás hatására egyesek meghátráltak, más osztagok pedig indulni akartak. Az éj folyamán Bem letartóztatta Kuchenbeckert, Mocrettet és Hirschet és haditörvényszék elé állításukat helyezte kilátásba. Közben hajnali négy óra lett és a kitörési tervről a túlsó oldalon, az ellenség soraiban is tudomást szereztek. A színtérre érkező Messenhauser kiszabadította Kuchenbeckert és társait. Megvilágosodott és Bem tábornok végülis kénytelen volt a mobilgárda élén visszatérni a Belvederebe.⁵⁷

A nemzetőrség főparancsnokának helyettese mellett a tervbevett kitörés ellen foglalt állást a községtanács is. Bemnek rövidesen éreznie kellett, hogy a bizalmatlanság sűrű szövevénye veszi körül, legbecsületesebb szándékaiban is hátsó gondolatokat keresnek és az általános bizalmatlanság és gyanakvás légkörében helyzete megnehezül. A meghiúsult kitörési tervet követően nemcsak a konzervatív burzsoázia köreibben, de Messenhauser és társai részéről is bizalmatlansággal kellett találkoznia. A gyanúsítás akkor vett konkrét formát, amidőn Bem titkon levelet küldött Kossuthnak, kérve őt, hogy a magyar hadsereg egy erős hadteste támadja meg az osztrák csapatokat a Mariahilf és Lerchenfeld vonalon, törjön előre a város sáncainak vonaláig, ahol a védősereg élén egy lengyel tiszt fogadja a közeledő magyar csapatokat. A Kossuthnak küldött levél nem jutott el a címzettnek, elfogták és az ügy kivizsgálására bizottság ült össze. Azt követelték Bemtől, adja bizonyítékát annak, hogy a kérdéses levél valóban Kossuthnak s nem más személynek szolgált. A gyanúsítgatás szelleme akkor már általánosan elterjedt Bécsben; mindenkiben árulót, dezertőrt szimatoltak; az általános hangulat alól Bem sem vonhatta ki magát. Ismertette a bizottsággal elképzeléseit: azt akarta, hogy a magyar hadsereg lépje át az osztrák határt, meneteljen egyenesen Bécsnek; jöjjön hívás nélkül is, ha már a magas Reichstag nem tartja magát illetékesnek arra, hogy az egyetlen még megmaradt barátot segítségül hívja. Nem várt teljes győzelmet ettől az alig megszervezett magyar seregtől, de mivel a fővárosnak a körülzárása az ellenség nagy erejét köti le, így Windischgrätz csakis a valóban diszponálható csoporttestekkel, nevezetesen a lovassággal tudna a magyarok ellen működni, — ezektől pedig a magyaroknak nincs mit fél-

⁵⁷ Helfert: Geschichte Oesterreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848. Leipzig—Prag 1869.

niök. S ha a magyar sereg oldalán hiányzik a tapasztalt hadvezér, akkor ugyanez a helyzet az osztrák részen is, hiszen a jó vezérek Olaszországban vannak. A magyar csapatok támadásával egyidejűleg Bem egy erőteljes diverziót tervezett St. Marr és Währing vonalán. Célja ezzel az lett volna, hogy heves tűzérségi csatát provokáljon, amely az ellenséges tűzérseget arra kényszerítené, hogy e két pontra összpontosítsa tűzét s ezzel elvonja őt a magyar sereg elől. Mindeme hadműveletek főcélja a Prater, az Augartent, Brigittenaut s a közeli falvakat megtisztítani.⁵⁸

Messenhausernek arra a kérdésére, miért továbbította levelét titokban, Bem kifejtette azt a meggyőződését, hogy a város tele van kémekkel és árulókkal. Sok császárhű tiszt tartózkodik polgári ruhákban a város vonalain belül; azzal foglalkoznak, hogy jelentéseket küldözgetnek az ellenséges főhadiszállásra; ezért fontosnak tartotta, hogy terve teljes titokban maradjon. Ha a levelet nyíltan továbbították volna, néhány órán belül mindenki tudott volna a tervről.

Engels kitűnően jellemezte Bem bécsi helyzetét, amidőn azt írta, hogy: „Bem az egyetlen ember a helyszínen, aki ha valaki egyáltalán, Bécsben talán megmenthette volna — egy Bécsben alig ismert idegen, születésére nézve szláv —, feladta a dolgot, nem bírva a bizalmatlansággal, amivel mindenki fogadta. Ha kitarzott volna, talán meglincselték volna, mint árulót. Messenhauser, aki a felkelő haderőket vezette, inkább volt regényíró, mint akárcsak egy alárendelt rangfokozatú tiszt, semilyen módon nem volt a feladatra alkalmas. És a népi Párt nyolchónapi forradalmi harcok után mégsem tudott nagyobb szabású katonai szakembert kitermelni, mint őt. Ilyen körülmények közt kezdődött a harc.”⁵⁹

Október 23-ára bezárult az ellenséges gyűrű Bécs körül.

Jellacsics és Auersperg hadtestei már korábban kelet, délkelet és dél felől félkör alakban bezárták Bécsset s hozzájuk csatlakoztak a Csehországból, Morvaországból, Sziléziából és Galíciából odaérkező csapatok, amelyek Bécs nyugati és északi övezetén helyezkedtek el a Wien folyótól Breitensee, Ottakring, Währing, Nussdorf elővárosokon át a Dunáig. A 3. hadtest Serbelloni altábornagy vezetése alatt állott; Floridsdorf-Schwarze Lackenau és Tabor hidak vonalán Wyss vezérőrnagy dandára sorakozott fel. A tartalék hadosztály Nussdorfnál és

⁵⁸ Bem in Wien. 185. l.

⁵⁹ Engels i. m. 134. l.

Klosterneuburgnál átkelt a Dunán; Schönbrunn és Laa között táborozott. Mindeme csapatok Windischgrätz főparancsnoksága alatt készültek arra, hogy két irányban is megkezdjék a harcot. A magyar hadsereg támadása ugyanis óráról órára várható volt.

Windischgrätz, már csak a nehéz helyzetre való tekintettel is, arra törekedett, hogy Bécszet harc nélkül kényszerítse megadásra. Október 23-án felhívással fordult a város lakosságához és 48 órai határidőt adott az önkéntes megadásra.⁶⁰ Mindamellett már a határidő lejárta előtt hozzálátott bizonyos katonai intézkedések megtevéséhez. 23-án a nussdorfi várvonalon nagyobb összecsapásra került a sor a Ramberg hadosztály csapatai és a felkelők között. E napon délután Bem vezetésével a felkelők előrenyomultak a várvonalon, a várfalakról ágyútűzzel támogatták őket. A Landwehr alakulatok eleinte meghátráltak, de miután erősítéseket kaptak, visszaverték a támadókat. A Ramberg hadosztály a Duna-csatornától Ottakringig terjedő vonalat szállotta meg s Bem éppen erre a vonalra tervezte október 23—24-ének éjjelén kitérését, hogy a Nussdorfnál vert pontonhidat elpusztítsa. A kirohanásra megtette az előkészületeket, de látva a nemzetőrség ellenállását, letett tervéről és a mobil-gárdával hajnalban visszavonult a Belvederebe.

Windischgrätz 24-én, a határidő lejárta előtt, megkezdte a hadműveleteket; csapatai aznap és másnap megszállták Brigittenaut és Augartent. Jellacsics csapatai október 25-én Simmeringről a Prater elfoglalására hidat vertek a Duna-csatornán. Ugyanaznap megkezdődött a város bombázása is.

Windischgrätz október 23-i felhívására a birodalmi gyűlés nevében másnap Smolka és Wiser aláírásával nyilatkozat jelent meg: miután Windischgrätz herceg, tábornagy nyíltan elmentébe helyezkedik a császári október 19-i szóval és a birodalmi gyűlés október 22-i határozatát nyíltan semmibeveszi, oly rendszabályokat rendel el Bécs ellen Neu-Hetzendorfban, 1848 október 23-án kelt felhívásában, hogy nemcsak a császár által szentesített alkotmányos, de az általános polgári és emberi jogokat is teljesen hatályon kívül helyezi. A birodalmi gyűlés kinyilvánítja, hogy Windischgrätznek ez az eljárása nemcsak törvényellenes, de a nép jogaival és az örökös alkotmányos trónnal szemben is ellenséges.⁶¹ A birodalmi gyűlés

⁶⁰ *Grüner* i. m. 207—208. l.

⁶¹ KA. Wien 1848—10—256. sz.; *Grüner* i. m. 225—228. l.

ugyanakkor folytatta az alkudozásokat a császárral és Windischgrätzzel. A burzsoázia már készen volt a kapitulációra; nem akart harcolni és küldöttsége arra biztatta az ellenséges erők főparancsnokát, hogy jöjjön be Bécsbe és diktálja feltételeit a városnak.

A város közben felkészült a védelemre. A felkelők a dunai védővonalat szerették volna felhasználni és a Bécset körülvevő régebbi földsáncok láncolatát védelemre berendezni. Október 20-ától a külvárosokban hatalmas barrikádok emelkedtek, a lakosság farkasvermeket ásott. Leopoldstadttól és a Tabor hidat erős barrikádok fedték, barrikádok emelkedtek a külvárosok főbb útvonalain is. A bécsi proletárok büszkesége az ú. n. csillagbarrikád volt, amely a Jägerzeilén terült el és több irányból védte a külvárost. Kőből való sánc volt ez, kisebb árkok övezték minden oldalról. Hat ágyút állítottak belé. Ez volt a legerősebb bécsi barrikád. Külön szerepet kapott a védelemben Wieden külváros, melyet valóságos erődtámmenné alakítottak át s szinte bevehetetlennek látszott. A közeledő harcokban a leghősiesebb szerep éppen ezeknek a külvárosoknak a proletár lakosságára várt, amely el volt szánva a végső-kig tartó védekezésre.

Október 24-én este 9 órától Bécs városa ostromállapotban élt. Fegyveres nemzetőrök a gyülekező helyre siettek; a kerület minden legénységének egyötöde előőrs szolgálatban, egy másik ötöde tartalékban, a többi — a riadóig — nyugalomban várakozott. Messenhauser az elővárosokat 8 körzetbe osztotta és a legfőbb védelem parancsai alá helyezte. A védelem legfőbb irányítója Bem József tábornok lett. Közvetlenül alája tartoztak ezentúl is a mozgógárda tagjai. Bem felhatalmazást kapott arra, hogy a kincstári raktárakból e mozgókat fegyverrel, köpennyel, cipővel lássa el. A főparancsnok hadiszállítását visszahelyezték a Stallburgba. Messenhauser lelkes felhívással fordult Bécs védőihöz, kilátásba helyezte, hogy az ostromállapot csak rövid ideig fog tartani és a nép győzelmével végződik.⁶²

⁶² Az egyes körzetek legfőbb védelmi vezetőit Messenhauser az alábbiakban jelölte meg. 1. Brigittenau, Leopoldstadti lovassági laktanya, Augarten, Nordbahnhof számára a légió parancsnoka; 2. Wutshel hadtestparancsnok a Dunaágtól a St. Marx-i vonalig terjedő Landstrasse számára; 3. Burian hadtestparancsnok a St. Marx-i vonaltól a Favoriten vonalig terjedő Wieden számára; 4. Moser zászlóaljfőnök a Favoriten-vonaltól a gumpendorfi vonalig; 5. Braun kerületi főnök a gumpendorfi vonaltól a lerchenfeldi vonalig. 6. Nössel kerületi főnök a lerchenfeldi

Windischgrätz október 26-án újabb felhívást küldött a bécsi községtanácshoz. 23-i felhívásának kiegészítéseként követeli, hogy a bécsi községtanács szolgálta ki 1. Bem lengyel emisszáriust, aki „teljesen hivatlanul avatkozik be a bécsi ügyekbe”, 2. Pulszkyt, a magyar minisztérium volt államtitkárát, 3. Schütte doktort és 4. Latour gróf hadügyminiszter gyilkosait.⁶³

Október 25-én délután 5 órakor lejárt a Windischgrätz felhívásában foglalt határidő. Bécs lakossága felkészült a döntő harchoz. Másnap reggel megjelent Messenhauser parancsa a védősereg valamennyi parancsnokához: *Befehl an alle Commandanten*. „A tárgyalások elszakadt fonalát mi nem vehetjük fel többé”, mondotta. „Windischgrätz nem enged, a kocka el van vetve. A szent igazság győzni fog!”⁶⁴

26-án kora hajnalban Bécs védőerege már a helyén állt.

A császári csapatok is megszállták a város körüli magaslatokat. Benn a városban Aigner megsemmisítette a taborstrassei barrikádokat, melyeket diákok védtek. Nemsokára feltűnt Bem tábornok zömök alakja is, messziről felismerték őt fehér-tollú kalapjáról. Megsemmisítette a barrikádokat s intézkedett, hogy erősítésként a leopoldstadti gárda egy századát előre küldjék.

Reggel nyolc órakor kezdődött az ágyútűz. Ramberg tábornok ágyúi a Tabor felől elkezdtek löni Bécset. A császári csapatok a Kis Duna és a Taborvonal közti területeket iparkodtak megszerezni és heves harcokban sikerült is elfoglalniuk a Tabor vonalát. Egy Fürstenwarter század áthírt az országúton és benyomult az Északi Pályaudvarra, elfoglalta az épületet és visszavetette a felkelőket. Délelőtt 10 órakor a Leopoldstadtnak a Stadtgut és a Furmangasse kijáratáig terjedő része a császári katonaság kezébe került. Azon a ponton, ahol a két utca az Augartenalleba torkollik, egy hatalmas barrikád

vonaltól a währingi vonalig; 7. Bauer az akadémiai légio századosa a währingi vonaltól a Dunaáig; 8. Fenneberg, tábori segédtszázados megbízták a Belváros katonai rendőrségének azonnali megszervezésével, mellette rendelték Hammerschmidt százados-hadbíró. A védelemvezetőknek azonnal jelentkezniük kellett Bem tábornoknál utasításaiért. Messenhauser napiparancsát lásd *Kriegs Archiv Wien 1848–10–256*. — Ezenkívül maga Bem tábornok is eszközölt kinevezéseket: a beteg Frank ezredes helyébe ennek csapattestéhez őrnagyi rangban Komora Corneliust nevezte ki, aki parancsnoka lett a gumpendorfi 2. munkásszázadnak is. *Kriegsarchiv Wien 1848–10–242*. sz. *Grüner* i. m. 231–233. l.

⁶³ *Kriegs Archiv Wien 1848–10–267 1/2*. sz. *Grüner* i. m. 255–256. l.

⁶⁴ *Heifert* i. m. I. 235. l.; *Grüner* i. m. 249–251. l.

emelkedett, mely heves tűzzel fogadta a császáriakat. Megszó-
laltak a csillagbarrikád ágyúi is. Heves tüzelés volt e napon
a Duna-csatorna két oldalán is. A felkelők visszavetették Hel-
ler ezredesnek az erdbergi vonal ellen irányzott rakétás-ütegét.
A Zsófia-híd feljáratánál is volt egy barrikád s egy másik,
erősebb barrikád a folyó túlsó oldalán; ezek heves ágyútűzzel
fogadták az ellenük vezényelt Wutschel-féle csapatot, a brünni
és a landstrassei gárdát. A Zsófia-híd birtokáért folyó heves
küzdelemben a védők 5 órán át bátran verték vissza a táma-
dókat, de már itt is megmutatkozott a védelem szervezetlen-
sége. Hasztalan kérték a védők segítséget Messenhausertől,
nem kaptak. A Duna-csatornához vezető körzetben hőiesen
küzdött a barrikádok között a mobilgárda és a nemzetőrség. A
kormánycsapatok már-már áttörtek, amikor Robert Blum dél-
után egy osztag erősítést hozott az Elitkorpsból s ez megerő-
sítette a védelmet. Forró volt a helyzet a Mariahilfe és a
Lerchenfeld utcákon is. Hiába volt a védők hősiei küzdelme,
az ellenség fokozatosan teret nyert: a Leopoldstadt egy része,
a Prater és Brigittenau elesetek.

Amikor október 26-án Windischgrätz kiadta a parancsot
a támadásra, könnyű győzelemre számított. Mekkora csalódás-
sal végződött számára ez a nap! Az áldozat, amellyel sikereit
elérte, túlságosan nagy volt. Bem tábornok később, erdélyi tá-
borozása során nem egyszer emlékezett meg az október 26-i
nap bécsi harcairól: „a bécsiek úgy verekedtek, mint az orosz-
lánok”, szokta mondani.⁶⁵ Hányszor kellett Jellacsi cs roham-
osztagainak előrenyomulniok, míg végre kézbe tudták kaparin-
tani az északi pályaudvart. Bem vezetése alatt a proletár Mobil-
garde kellemetlen meglepetésben részesítette az osztrák had-
sereg főparancsnokát. Most derült ki, hogy a lengyel tábornok
jól számított, amikor a bécsi munkásosztálytól és a lelkes
diákságtól várta a legfőbb segítséget. Egyik társadalmi réteg a
másik után hagyta cserbe a bécsi polgári demokratikus forra-
dalmat: a burzsoázia, a parasztság, a kispolgárság. Az ellen-
forradalom most, október 26-án a nemzet gyökerével: a mun-
kásokkal találta magát szemben. A munkásság még mint osztá-
ly nem volt történelmileg kifejlődve, de már ott harcolt
példamutató hősiességgel Bécs barrikádjain a szabadság esz-
méjéért. És Bem ennek a munkásságnak állott most az élére.
Nagyszerűbb vezért nem is találhatott volna harcához, mint
amilyen Bem volt.

⁶⁵ Bem tábornok Bécsben. Pesti Hírlap 1882. jan. 5.

Október 27-én a bécsi forradalmárok feszült izgalommal várták, mikor szólalnak meg újból az ellenséges ágyúk. Windischgrätz azonban még egy napot engedélyezett a bécsieknek arra, hogy megadják magukat; ugyanakkor pedig előkészületeket tett a fővárosnak rohammal történő elfoglalására. Mindkét fél egymás mozdulatait figyelte és felkészült a másnapi küzdelemre. Messenhauser parancsot adott a főútvonalakon álló barrikádok átépítésére olymódon, hogy az egyes barrikádok között kocsik közlekedhessenek. A főbarrikádok a János-templom mellett, a Jägerzeilén és a Taborstrassén voltak. A barrikádépítés munkálatait Aigner, Wutschel és a lengyel Jelowicki irányították. Délután Bem is megjelent törzskarával a barrikádoknál. A Schmiedgasséból a Duna-csatornán át a fővámépületig vezető szükséghidat, valamint számos közelben lévő farakást Bem parancsára felgyújtottak a felkelők.⁶⁶ Napközben csak elszórt lövöldözések hallatszottak. Estefelé a török sapkagyár hátsó épülete mögül tűz és füst tört fel. Bem, segédtisztjeivel nyomban a helyszínre hajtatott és a Ferenc-hídnál megparancsolta, hogy a tüzet oltsák el. A felkelők osztaga eleinte nem mert közelebb menni a tűzhöz, de miután Bem megnyugtatta őket, gyorsan hozzáláttak az oltáshoz. Így aztán Bem és gárdatisztjei az ellenség szemeláttára dolgoztak a tüzéségi tűz következtében kigyulladt házak megmentésén. Reggelig tartott a munka.

Október 28-ára tűzte ki Windischgrätz a döntő támadást a forradalmi Bécs ellen. Már 27-én minden tábornok és parancsnok megkapta az erre vonatkozó parancsokat. Az ostrom főcélja a Leopoldstadt elfoglalása volt egészen a Duna-csatorna partjáig. Mellékes célként meg kellett kísérelni az erdbergi és St. Marx-i vonal elfoglalását, a mögöttük fekvő külvárosok kézrekerítését s az előnyomulást egészen Glacisig. Ha ugyanis ez utóbbit sikerül elfoglalniok, akkor az ostromló sereggel a fővárost két oldalról átfogják s innen kiindulva a többi külvárost is kezükbe kerítik. Persze ahhoz, hogy a forradalmi erőket szétszórják, a többi vonalakon is ágyútűzet kellett nyitni. Az osztrák ütegek a Töröksáncon, Ottakringnél és Breitenseenél, Penzing kijáratánál és a bécsi hegyeken állottak.

Messenhauser 28-án reggel napiparancsot adott ki: „*Der heutige Tag wird entscheidend sein*”, írja benne a védősereghez.⁶⁷ Kora reggel sűrű köd feküdt az osztrák fővároson.

⁶⁶ Helfert i. m. I. 237. l.

⁶⁷ Grüner i. m. 265. l.

Nyolc, kilenc, majd tíz óra is eljött s még mindig nem indult meg a támadás: végre fél 11 órakor eldőrdült az első ágyúlövés. Ezután a tüzérségi sortűz mind sűrűbben ismétlődött meg. A csendes bécsi utcák képe menten megváltozott: mindenütt óriási rohanás, a nemzeti gárda oszlopai, a légió, a mobilok, a felfegyverzett munkások rohantak gyűjtőhelyeikre, a barrikádokhoz. Megszólt az István-templom nagyharangja, a veszélyt kongatta. A Nussdorf-vonal felől heves ágyútűz dörögött és hatalmas robbanások hallatszottak a währingi, hernalsi és lerchenfeldi oldalról is. Nemsokára lövöldözés indult a Mariahilf vonal közelében is. A nussdorfi Wasserlinietől a déli pályaudvarig szünet nélkül villámlott; minden irányban egyforma erővel repültek a golyók. Egy félórával a tüzelés megindulása után a felkelők már lőszerhiányt jelentettek Messenhausernak. Tizenegy óra után, amidőn a bán útegei St. Marx felől megkezdték a tüzelést, Ramberg megindította a támadást. Több mint 30 ágyú nyitott tüzet Leopoldstadt ellen, melyet minden irányból elborítottak a tüzérség lövedékei.

Valóban megkezdődött a döntő küzdelem.

Bem az október 28-ra tervezett támadásról előre tudott. Előzőleg ugyanis sikerült elfognia Jellacsicsnak Ramberghez intézett rendeletét s ebből megtudta, hogy Windischgrätz 28-ra tervezi a döntő csatát. Eszerint rendezte be a védelmet. A felkelők fővédőgátja a Jägerzeilén (a mai Praterstrasse) lévő csillagbarrikád volt, ahonnan az utak hat felé, csillagalakban ágaztak szét. A félköralakú állást útikövekből építette meg, befedte gyeptéglával, földdel. A csillagbarrikád mögött egy újabb barrikád emelkedett. A mellvéd 8 láb (2.5 m) magas volt. A bán elfogott rendeletének része volt abban, hogy Bem éppen Leopoldstadttal tette meg a védelem központjának, itt összpontosította legjobb erőit s a legfontosabb pontokat ügyes vezetőkre bízta, akik alkalmasak voltak arra, hogy rendben tartsák a védőcsapatokat.

A drámai kifejlés napján Bem tábornok már kora reggel talpon volt. Hét óra körül segédtisztjének kíséretében megsejlelte a leopoldstadti barrikádokat. A legnagyobb lelkiismeretességgel járt el. Elsősorban a Jägerzeile csillagbarrikádját sejlelte meg. Kétségtelen, hogy Bécsnek ez a legfőbb erődje távol volt attól, amit általában csillagbarrikádnak szoktak nevezni: a Jägerzeile utolsó házai között volt megépítve, gyenge kanyart írt le és az árok, mely körülvette, inkább csak jelentéktelen gödör volt és semmiesetre sem nyújthatott biztos védelmet az ostrom idején. Bem tehát nem tett fel min-

dent erre a kockára: megerősítette a többi barrikádot, azonkívül a környező házakat is védelemre rendezte be. Az egyik baloldali utcában oldalozó állást építtetett. A védőket az elit-csapatokból válogatta össze (linzi és stájer vadászok, lengyel légionisták és bécsi munkások.)

Amidőn reggel 9 órakor néhány ágyúlövés hallatszott az Augarten felől, Bem nyugodtan szóló oda a reggeliző tiszteknek, egyenek, mert hamarosan megkezdődik a dráma nyitánya. Ezután eltávozott. Az utcákon meggyőződött az ágyúk állapótáról, utasításokat adott az ágyúkezelő legénységnek. A kettes számú sáncon magyar és német zászló lengedezett. Bem éppen befejezte reggeli szemleútját, amidőn az ellenség megkezdte a tüzelést. Tíz órakor jelentik Bemnek, hogy az első ostromoszlop felvonult a neugassei barrikád ellen. Bem a saját tartalékából 80 embert irányított a veszélyeztetett helyre. Rövid idő múlva a Neugassén hatalmas tüzéségi tűz fejlődött ki. Az utca felső végén lévő barrikádot hamarosan elfoglalták Jellacsics katonái, de a védők a beérkező munkásoszlop segítségével nemsokára visszanyomták őket. Erre újabb ostromló csapatok nyomultak előre.

Közben a Pratersternen tüzéségi tűz fejlődött ki, mely mind vadabb, mind elkeseredettebb lett. A védők kénytelenek voltak kiüríteni a külső barrikádokat; már csak két ágyú állott az utca két szárnyán, de ezek kezelő személyzete visszavonult a 2. számú sáncba. Bem maga állt oda az egyik ágyú mellé, mellette segédtisztje, az akadémiai légio egy fiatal tisztje, Beblowski százados és néhány lengyel tiszt. Bem tábornok most levetette köpenyét. Kalapja fehér tollbokrétáját egy lövedék felborzolta. Balkezeiben, melyre támaszkodott, egy darab zsemlyét tartott; jobbával távcsövet emelt szeme elé. A jó sakkjátékos teljes nyugalomával figyelte az ütközetet. Ugy látszott, hogy a környezet: a sebesültek vad jajgatása a legkisebb mértékben sem zavarja. Időnként utasításokat adott segédtisztjének, azután a zsemlyéből harapott. Tekintete nyugodt és figyelmes volt. Több, mint két órán át tartott itt a vad tüzéségi csata anélkül, hogy az ellenség, habár óriási számbeli fölényben volt, igazi rohamtámadásba mehetett volna át. Csak a holttestek szaporodtak. „A védekezésben biztonság és terv nyilatkozott meg”, ismeri el még Helfert is Bem nagyszerű védelmi teljesítményét. „Amidőn a vezér (Bem) azt látta, hogy a császáriak valamelyik ágyúja a barrikád ellen irányul, embe-reit gyorsan a házak mentén sorba állította, megvárták, míg a tűz elhangzott, utána hatalmas hurrá kiáltással mindenki ko-

rábbi helyére sietett vissza.”⁶⁸ Így kímélte Bem tábornok a hős bécsi forradalmárok életét. Az ellenség a hősi ellenállás láttára, gyújtórakétákkal kísérletezett, de ezek nem okoztak nagyobb károkat. A legnagyobb hatást a gránátok tették; 2—3 óra körül több mint 30 ház állott lángokban.

A délutáni órákban került sor a csillagbarrikád ostromára. Strastil gránátosai rohamlépésben nyomultak előre mindkét szárnyon a Jägerzeilén, közben az északi pályaudvar felől a 12 fontos üteg is felvonult a csillagbarrikád ellen. Most kezdődött csak meg az igazi vérfürdő!

Egy vadászosztag haladt elővédként a rohamozó csapatok élén, magára vonva a két sarokház ablakaiból a védők tüzeit. Az üteg, mely eddig kartácsokat szórt, most megint tömör golyókkal nyitott összpontosított tüzet az első számú külső sánc ellen. A tulsó oldalon Bem várta őket. Mint Helfert írja elismerően „a legügyesebb és leghidegvérűbb felkelő vezér, akinek előrelátó vezetése mellett egyetlen ágyút sem sütöttek el anélkül, hogy a lövés el ne érte volna a várt hatást.”⁶⁹

Bem tábornok az első sánc ágyúihoz rendelte az ágyúkezelőket, akik kúszva értek oda. Az ostromlók rávetették magukat a sáncre, ekkor az első sánc oldalsó ágyúi kereszttüzet nyitottak és hatalmas kartácszáport zúdítottak az ostromlókra. A 2. sánc ágyúi támogatták a tüzet. Hatalmas hatása volt az ágyútűznek, a horvátok menekültek, sok közülük a földön maradt. Erre újabb sortűz következett.

A Jägerzeile 51. számú házában volt Bem főhadiszállása; a vezér egész nap az utcán tártózkodott. Most volt igazán elemében. Egyik pillanatban a védősorokhoz lovagolt és rossz német kiejtéssel figyelmeztette őket: „*Schützt Euer Leben, dazu habt Ihr die Barrikade!*” („Védjétek életeteket, arra valók a barrikádok!”), majd leugrott lováról, az ágyúkhöz sietett és maga irányította be őket. Nemsokára egy tábori székre ült le a barrikád mellett, a legnagyobb nyugalommal a sűrű golyóesőben. Biztatta embereit. Ömaga sebezhetetlennek látszott. A feszült harci pillanatokban két ízben is személyesen szaladt oda a Szent János plébániára: át akarta töretni a falakat, de a plébánia vezetője lebeszélte, erősítgetvén, hogy a házból kitűnő kórházat rendeznek be.

⁶⁸ Helfert i. m. I. 252. l.

⁶⁹ Helfert i. m. I. 256. l.

Schneider őrnagy a Schönhalls gyalogezred első zászlóalját rohamra vezette a Templom-barrikád ellen. Bem elhallgattatta az ágyúkat és csak kétoldaltól, a házakból fogadta heves tűz az előrenyomuló ostromló csapatokat, amelyek száz lépésnyire közelítették meg a barrikádokat. Ebben a pillanatban Bem tüzet vezényelt! Amikor az ágyúfüst szétoszlott, látni lehetett, hogy a támadó oszlopsorok szétverettek és holtak, sebesültek borítják a kövezetet. A császári csapatokat kénytelenek voltak visszavonni. Most azonban ismét működésbe léptek a 12 fontos ágyúk. Egy lövés leszakítja a lámpaoszlopról a magyar és német zászlót. Az erődítmény kőfalát azonban a lövés nem tudja áttörni.

Közben Ringelhann százados a Gärtnerstrasséig nyomult előre, a Schwarzel zászlóalj a Jägerzeile másik végén egyik házat a másik után foglalta el, — a felkelők mégsem adták meg magukat.

Délután 2—3 óra között váratlan fordulat következett be: ekkor kapta Jellacsics a hírt, hogy a magyar hadsereg közeledik Bécs felé. Ez súlyos probléma elé állította az osztrák hadvezetést: most már két ellenség ellen kellett felvennie a harcot. Előtte a felkelő város, Schwechattól nem messzire pedig a honvédseregek. A bécsi nép felkelése még távolról sem volt leverte, a harc még javában folyt. Gumpendorf. Mariahilf, Schottenfeld, Alt-Lerchenfeld. Josephstadt negyedei teljesen a forradalmárok kezében voltak. De a védők már jórészt ellővödözték lőszereiket, az ágyúk számára már nem maradt lövedék. A védősereg soraiban árulásról beszéltek. Heves harc folyt a Praterstrassén. A Belvederet délután 2 órakor elhagvta az őrség. De a két déli pályaudvar és a Favoritenlinie a felkelők kezén volt; ezt Sanchez tábornok ostromolta egy 12 fontos üteggel. A rohamoszlopok támadásával szemben a felkelők pompásan megállták helyüket és sikerrel védték az állomást. A közeli épületek lángokban álltak.

Délután 3 óra körül a Dunacsatornánál a császári csapatok már elhárították maguk előtt a főakadályt. A Ferenchídnál tüzet fogott egy barrikád, a felkelőknek menteniök kellett magukat és egyik ágyút a másik után vonták át a jobb partra. Ramberg azt a parancsot kapta, hogy Frank és Gramont dandárját bocsássa Jellacsics rendelkezésére, tekintettel a magyarok előnyomulására. Ezzel szemben Ramberg maga is erősítéseket akart kérni Windischgrätztól. Katonái teljesen fáradtak voltak már, súlyos veszteségeket szenvedtek, Schneider őrnagy

megsebesült. Ha most Ramberg a Leopoldstadt elfoglalása előtt elküldi a két dandárt, úgy az egész napos erőfeszítése kudarcra végződhetik. Ezért egy utolsó erőösszpontosításra szánta el magát. Kiadta a parancsot, hogy valamennyi ágyú az utolsó töltényig tüzeljen. Három főoszlopban akart betörni a Praterstrasséra.⁷⁰ A védők is felkészültek a döntő roham elhárítására, a Praterstrassén Schneider őrnagy zászlóalját gyilkos tűzre fogadta.

Hol volt Bem tábornok a csata sorsdöntő pillanataiban? Négy és öt óra között egy kartácsgolyó meghorzsolta a mellét. Egy közeli vendéglőbe vitték, ott orvosok vizsgálták meg a sebet. Néhány perc múlva ismét feltűnt kissé bicegő alakja az utcán. Nem volt hajlandó elhagyni ágyúit és csak nehezen lehetett rábírni, hogy a szomszédos ház emeletes lakásába menjen. Négy teljes óráig úgyszólván szünet nélkül dült itt a vad harc. Hiába való volt a császári sereg túlereje. Közben a Praterstrasse szembenlévő oldalán az Odeon tüzet fogott, a tűz gyorsan terjedt. A császáriak a Sterngasse ellen nyomultak előre. Bem 5 órakor kocsijába ült és az új hídhöz (Augarten) hajtatott, melyet egy tüzerőtiszt éppen fel akart gyujtani. A tábornok megakadályozta őt e tervének keresztülvitelében és megparancsolta, hogy építsenek barrikádokat. Innen a leopoldstadti lovasági kaszárnához hajtatott, majd visszatért a Templom-barrikádhoz.

Félhat órakor, amidőn már erősen sötétedett, egy segéd-tiszt jelenti, hogy az ellenség elfoglalta az országutat; az erdbergi vonal is elesett. Rögtön ezután jelentik, hogy a Belvedere vonalát is erősen megtámadták s a vár talán már az ellenség kezében van. Bem összeráncolt szemöldökkel hallgatta a jelentést, majd keserű nevetéssel mondta: „*En nem lehetek mindenütt jelen!*” Elküldte Beblowskit a Belvederebe, hogy semmisítse meg az irodát.

A védősereg visszavonulóban volt. A Schönhals, Deutschmeister és Mazzuchelli ezredek gránátosai előre nyomultak, megostromolták a János-barrikádot. A felkelők ágyúi már nem voltak a helyükön, korábban visszavonták őket a határőrök elől. A házakból, a tetőnyílásokból, pincelyukakból a felkelők szörnyű tüzet szórtak a ostromló seregre. Bem és a hős bécsi proletariátus egyetlen talpalatnyi földet sem adott oda ingyen a császári reakciónak: minden ház csatatérre változott. Sokszor

⁷⁰ Helfert i. m. I. 261. l.

az ostromlók már az első emeleten voltak, s közben a végsőkig elszánt védők rendíthetetlenül tüzeltek a tetőről és az utcáról. E visszavonulás a bécsi proletariátus igazi hősiességét tanúsította; Engels joggal nyilvánította a legteljesebb elismerését a bécsi nép és vezére, Bem tábornok iránt:

„Ha tekintetbe vesszük egyáltalán nem kielégítő védelmi eszközeiket és a katonai gyakorlat vagy szervezettség tökéletes hiányát soraikban, a bécsiek rendkívül hősiessé ellenállást tanúsítottak. Sok helyen a még Bem parancsnoksága idejéből kelt parancsot, az őrhelyet utolsó emberig védelmezni, szó szerint végrehajtották. De a túlerő túlságosan nagy volt. A hosszú, széles utcákon, amelyek az elővárosok forgalmának erei voltak, egyik barrikádot a másik után seprte el a császári tüzérség és a második csatnap estéjén az óvárosi Glacis házsora a horvátok kezére jutott.”⁷¹

A magyar segítség késett, de a felkelők magukra hagyatva is csak lassan és rendezetten vonultak vissza. Bem főleg arra vigyázott, hogy az ágyúkat megmentse. A bástyákon együtt találta valamennyi ágyúját. Még egy utolsó szemlét tartott, majd a Csillag-barrikád eleste után a London városához címzett vendéglőhöz ment s itt elbúcsúzott a tisztektől. Segédtisztjét előre küldte, ő maga lassan haladt, fáradt volt, nehezen lélekezett. Segédtisztjének meghagyta, hogy a Károly Főherceghez címzett szállodában érdeklődjék lakás iránt. Itt azonban elutasították őket. Elvált a tisztektől, segédtisztjének karjára támaszkodva ment a Grabenen egyenesen a Hofkriegsrath épülete felé. Itt arról értesítették, hogy Jelowicki estefelé elhagyta hivatalát s nem tért vissza.

Bem most már tudta, hogy Bécs sorsa eldőlt. A védősereg menekülése általánossá vált. A Ferdinándhídon át vad áradat rohant végig. Este 6 és 7 óra között az egész Leopoldstadt a császáriak kezén volt. Ramberg most már nyugodtan elküldhette a két dandárt Jellacsicsnak.

A Leopoldstadt elvesztése egyet jelentett a város sorsának megpecsételésével. Bem éjfélig együtt volt a tisztjeivel, vacsoráztak s ekkor Bem közölte segédtisztjével, hogy Magyarországra megy. Éjfél körül intett az adjutánsnak s elindultak egy megadott címre, ahol már vártak Bemre s ahol hamis útlevéllel látták el őket. Ezzel az útlevéllal jutott át még azon az éjszakán a magyar határon. Pulszky, aki Bem kalandos megmenekülését

⁷¹ Engels i. m. 134. l.

leírta, Szontágh Pál képviselőt jelöli meg Bem megmentőjeként.⁷²

Október 28-án este a parancsnokok tanácskozást tartottak a községtanáccsal együtt s itt elfogadták azt a javaslatot, hogy küldöttséget menesztenek Windischgrätzhez, megkérlik, hogy változtassa meg a kapitulációs feltételeket. Windischgrätz ugyanis a bécsi védősereg teljes kapitulációját követelte, azonkívül a barrikádharcok vezetőinek, elsősorban Bemnek és Pulszkynek a kiadatását. A községtanács és a forradalom ingadozó elemei már elfogadták volna a kapitulációt és csak a feltételeken akartak enyhíteni, — nem úgy a bécsi nép! 29-én a tömeg elállta a küldöttség útját: „*Lőjétek le őket!*” hangzott mindenfelől a kiáltás.

A birodalmi gyűlés, a községtanács, a burzsoázia minden képviselője kapitulálni akart, csak a munkások és a diákok nem. A Redout nagytermében összegyűlt a demokratikus szervezetek értekezlete. Kuranda és a többi kispolgári demokrata rá akarta venni a szabadságharcosokat, hogy tegyék le a fegyvert. Krauss miniszter hívatta Messenhauser városparancsnokot, aki maga is megalkudott a helyzettel és szónoklatában a feltétlen kapituláció mellett foglalt állást. De a munkások és a diákok hűek maradtak a szabadság ügyéhez; éjjeli gyűlésükön elhatározták, hogy folytatják a harcot. Volt még egy reménysugár: a magyar honvédsereg közeledése.

Október 30-án egy második küldöttség kereste fel Windischgrätzet s ez a deputáció elfogadta a kemény feltételeket.

⁷² Pulszky szerint B. Huszár, az államkancellária tanácsosa Bécs ostromának kezdetekor 6 olyan útlevelet adott át Wargának, amelyeken személyleírás nem volt feltüntetve. Ezekből kapott egyet Bem tábornok is. Bécs átvétele napján bejött Messenhauser a kancelláriába, ahol Szontágh és Wargha voltak és kérte, segítsenek Bemet megmenteni. Belépett Bem is az akadémiai légió egyenruhájában, oldalán megsebesülve, „Zsulavszkival ő volt az utolsó, ki a Praterben az ú. n. csillagtorlaszt elhagyta, s azon pillanatban egy vadászgolyó által meghorzsoltatott. Panaszkodott, hogy a nemzetőrök elhagyták, *ils ont eu peur*, féltek. Elhatározták, hogy Szontágh lakására viszik. Lakásán legelőbb is Bem sebérlől akart gondoskodni, de ez megjegyezte: „*Ich hab eine gute Leib*”, s egyszerűen angoltapaszt ragasztott rá, azután átpakkolták a holmit egy új bőröndbe. Szontágh felső ruhát és cilindert szerzett Bemnek s fiakkereken elkísérte a kácsához a Wiedenen, hol egy szobát tartottunk. Bem nem akart elválni kardjától, Szontágh ezt a Burg istállók egyik ablakán bevetette, ahol több évvel később meg is találták. Bem elment a Joseph Schneider féle útlevéllal, fiakkereken átjött a lineán s minden további akadály nélkül Pozsonyba érkezett.” Pulszky: Életem és korom. 214. 1.

Pulszky: Életem és korom. 214. 1.

Windischgrätz ezen a napon jelentette Olmützbe, hogy Bécs elfogadta a feltétlen kapitulációt: a császári seregek ma elfoglalják a fővárost. Windischgrätznek a városi küldöttséggel folytatott tárgyalásai idején terjedt el Bécsben futótűzként a hír, hogy megérkezett a magyar sereg. Ujból forradalmi lelkesedés öntötte el a várost. Az utcákon kiáltozások hallatszottak: „*Itt vannak a magyarok! Itt van Kossuth!*” Ismét megtelt a város fegyveres harcosokkal, az egyetem elnéptelenedett aulája újból megélénkült. Megjött tehát a régvárt segítség, a magyar csapatok megjelenése új fordulatot adhat a dolgoknak.

A magyar honvédség valóban Bécs felé közeledett. 28-án indult el a sereg. Görgey vezette az előcsapatot. Fischamentben nem találtak ellenséget, de innen már látták az osztrák sereg előőrseit. Éjjel Görgey nagy tüzeket gyújtatott, hogy a bécsiek lássák a magyar sereg közeledését, „*mert tervünk főleg arra volt alapítva, hogy midőn mi az osztrákokat megtámadjuk elől, a bécsiek kirohanása az ellenség nagyobb részét visszatartsa a csata folytán talán két tűz közé kerítse.*”⁷³ 30-án reggel ért Schwechat alá a sereg, itt volt az emlékezetes ütközet, mely a magyar sereg megfutamodásával végződött. A magyar sereg túlnyomó császári erőkkal találta magát szembe, egy erélytelen és gyengén megszervezett támadást indított, amely semmi eredménnyel sem járt; ellenben a komáromi kaszás nemzetőrök az ellenséges ágyúgolyóktól megfutamodtak, ez magával ragadta a tartalékot is, amit az ellenség kihasznált. A magyar csapatok visszavonultak. A magyar támadóakció gyenge alapokon nyugodott. A magyar fővezér, Móga tábornok nem is hitt a győzelemben és minden reményét a bécsiek kitorésébe helyezte, nem tudván, hogy Bécsben már időközben megszületett a fegyverszünet, a védők megadták magukat Windischgrätznek. Messenhauser is későn kapta kézhez a Kossuth által hozzáküldött levelet. A magyar támadás elkésett s ezzel a bécsi forradalmárok utolsó reménye is szertefoszlott. Marx és Engels keményen megbírálták a magyar forradalom vezetőit e súlyos késedelemért.

A magyar sereg visszaverése után Bécsben letették Messenhauser s helyébe parancsnoknak megválasztották Fenner von Fennebergeret. Halk az Elitkorps-szal körülzárta a Szent István bazilikát, amelynek tornyában Messenhauser a város védelme helyett ebben a drámai helyzetben éppen jövőendő irodalmi ter-

⁷³ Pulszky j. m. II. 206. l.

veit ismertette Berthold Auerbach íróval. A védők leráncigálták a toronyból és aláírtatták vele lemondását.

November elsején elesett az osztrák főváros. Ugyanezen a napon jelent meg Marx lapjának, a Neue Rheinische Zeitungnak a hasábjain a düsseldorfi Népi Klub felhívása Bécs hősi népéhez. „*Bécsiek — mondja a kiáltvány — kezetekben van ma Németország sorsa, kezetekben van Európának és az egész emberiség demokráciájának a sorsa... A harc a zsarnokság és a szabadság, a monarchia és a köztársaság, a korbács általános uralma és a szabad népek általános testvérisége közt folyik.*” Felhívja Marx lapja a bécsi demokratákat, oszlassák fel a Reichstagot, alakítsanak kormányt azokból az erélyes férfiakból, akik kikiáltják a köztársaságot és elsöprik a köztársaság ellenségeit.⁷⁴

A bécsi forradalom ekkorra már elbukott. Elbukatta első sorban a saját áruló burzsoáziája, az a burzsoázia, amelynek vezető szerepe volt a Reichstagban és a községi tanácsban s amely a nemzeti gárda vezetését alkotta. Valóban úgy volt, ahogy Engels mondta: október 6-a után a Reichstag és a község tanács egész történelme az árulások szakadatlan története volt.⁷⁵ De hozzájárult a bukáshoz a bécsi demokrácia gyengesége is. A bécsi demokratikus erőnek nem volt egységes központi vezetésük, amely élére állt volna a küzdelemnek és biztosíthatta volna a győzelmet. A monarchista feudális elemek ki tudták terjeszteni befolyásukat a hadseregre is és hatásuk alatt tartották a főbb állami tisztviselők jó részét. A szláv népek feudális vezetőkörei osztálykiváltságaik védelmében odaálltak a Habsburg dinasztia trónja mellé és kiszolgálták a császárt. Engels elismerően állapította meg, hogy ha valaki, úgy Bem volt az egyetlen ember, aki Bécs megmenthette volna, — de fel kellett adnia az ügyet a feléje irányuló általános bizalmatlanság következtében. Azokkal a súlyos terhekkkel, amelyek ránehezedtek a bécsi forradalmi erőkre, még Bem nagy akaratereje, szervezőképessége sem tudott megbirkózni. A bécsi októberi forradalom azonban még így, elbukottan is, az osztrák forradalmi mozgalom magas fejlődési fokát tükrözi; ez a forradalom, végső kudarca ellenére is, többet tett a bécsi proletártömegek és a többi demokratikus réteg mozgósításáért, forradalmasításáért, mint a márciusi bécsi forradalom. És hogy ez így történt, abban kiváló szerepe volt Bem tábornoknak. Bécsben mindaz, amit a forradalmi

⁷⁴ Neue Rheinische Zeitung 1848 nov. 1. 131. sz.

⁷⁵ MEGA VII. 421. l.

erők megszervezésére tettek, — mondja Engels — Bem személyes erőfeszítésével állott összefüggésben.

Bem tábornok és a forradalmi mozgalom nagyszerű találkozása Bécsben valósult meg 1848 októberében. Ez volt az első alkalom 1831 óta, hogy a szabadság gondolatáért, a saját népe felszabadításáért oly nyughatatlan lánggal égő lengyel tábornok ismét a harc tüzeiben adhatta tanujelét a zsarnoksággal szemben táplált gyűlöletének. Az emigráció sivár és tehetetlen légkörében fájdalmas súllyal nehezedett rá a semmittevés tudata, a céltalanság érzése, az a körülmény, hogy az egyhangúan továbbfutó évek nem teremtettek alkalmat a hősi helytállásra, nem volt módja ahhoz, hogy fegyverrel és ne csak szóval küzdjön az európai reakció uralma ellen. Közel két évtizeden át várta ő is, népének sok más szabadságharcos katonájával együtt, azt a nagy pillanatot, midőn az elnyomott népek felkelnek a deszpotizmus ellen és kivívják szabadságukat. A bécsi forradalomban ezt az alkalmat látta meg s ezért csatlakozott hozzá minden erejével. És ez az erő imponálóan bontakozott ki az októbertvégi napokban, a zürzavar és a tehetetlenség, a megalkuvás és a gyávaság bénító fékjeivel szemben. Most látszott csak teljes nagyságában Bem akaratereje, — tetterekészsége, kemény katonai jellege, fáradhatatlan energiája. Az emigráció hosszú évtizedei sem tudták kioltni belőle a katonai lelkesedést, melyet a reakció, az uralkodói terror, a szent szövetség szellemével szemben táplált gyűlölet éltetett. Iganie és Ostrołęka hőségének egykori bátorsága elevenedett meg a bécsi októberben, különösképpen október 28-án, ezen a bágyadt napfénytől beragyogott őszi napon, amikor Bécs belvárosában ijesztő, halotti csend volt és e csendet csak a külvárosok felől hallatszó ágyúdörgés törte meg időről időre. Ott vívta a maga nagy történelmi harcát a bécsi nép a metternichi zsarnoksággal, a korhadó feudális rendszerrel és ebben a harcban Bem tábornoknak jutott a vezéri szerep. Becsülettel felelt meg most is feladatának.

A bécsi forradalom tüzeiben eltöltött hetek messzire sodorták a tábornokot az emigráció passzív életmódjától, tehát attól az életmódtól, melyet egész életében megvetett s amelyből minduntalan új és új vállalkozások révén szeretett volna szabadulni. Elsodorta őt a bécsi forradalom végleg az emigrációnak attól a táborától is, amely nem a közvetlen cselekvés, nem a népi forradalom, hanem a diplomáciai tárgyalóasztalok körüli láthatatlan cselszövények sikerétől várta a lengyel szabadság diadalát. Nem volt már semmi köze sem Czartoryskihoz, a Hôtel

Lambert arisztokrata-monarchista ügynökeihez, megszűnt velük minden kapcsolata. Hozzátehetjük, örökre megszűntek ezek a kapcsolatok, hogy új kapcsolatok lépjenek helyükbe. A demokratikus erőkkal, a népek szabadságáért küzdő forradalmi erőkkal került kapcsolatba Bécsben a tábornok s ezzel rálépett arra az útra, amely logikus törvénytöréssel vezette őt Bécsből a magyar szabadságharc oldalára.

Bécs forradalma, a császári reakcióval szembenálló hősi bécsi nép magatartása megragadta és új élményben részesítette Bemét. Most közvetlen közlőre láthatta, mire képes a nép, ha jó vezető alatt felkel s harcba indul a jogaiért. Ahogy egyszerűen lelkes barátja lett a bécsi proletároknak, ahogy meg tudta csodálni helytállásukat a túlerőben lévő ellenséggel szemben, ahogy nőtt csodálata az egyszerű emberek iránt, olyan mértékben fordult gyűlölettel az osztrák udvar és aljas kiszolgálói ellen. Magyarországra érve a Közlöny november 11-i és 12-i számában felháborodott hangú cikkben jellemzi Windischgrätz aljas hadviselését és bosszúállását a bécsi népen.⁷⁶

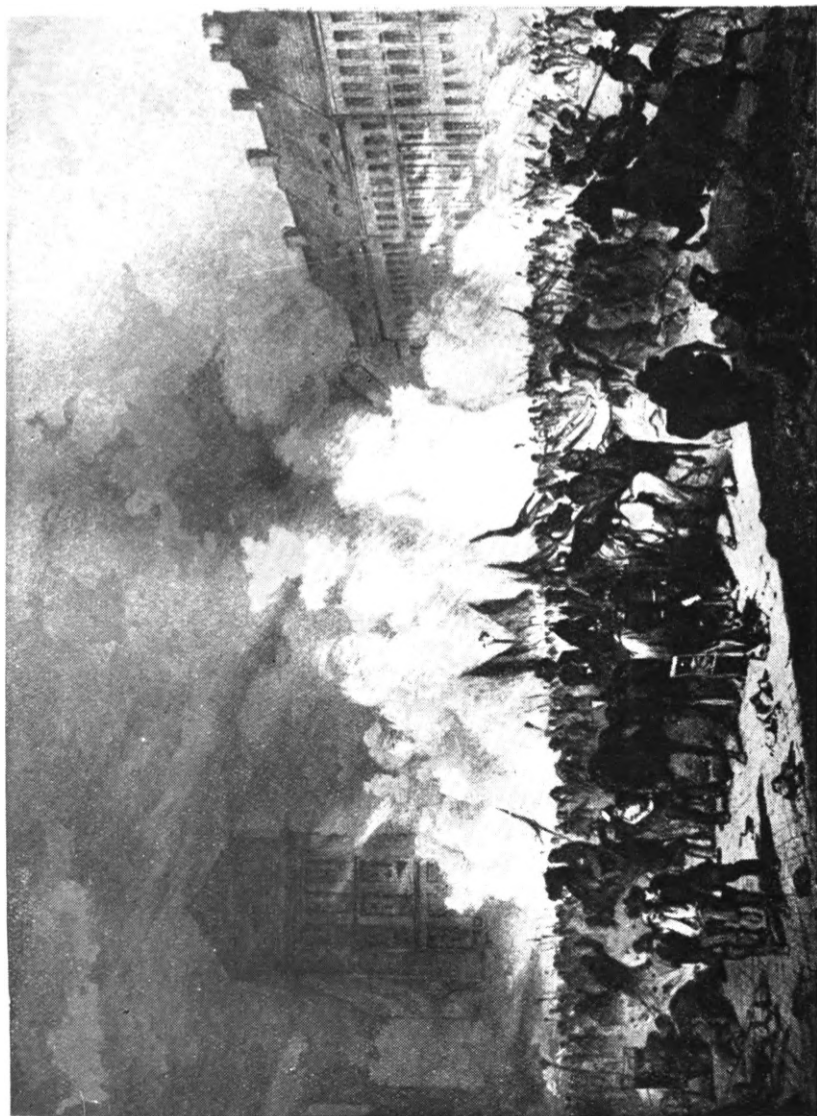
„Hasonlítsa ön össze vitézi tetteit a bécsi nép loyálisával — írja egyik Pesten megjelent cikkében Bem — s emberségével, mely alkotmányos szabadsága védelmében a kamarilla ellen fegyvert fogott, s melynek ön végrehajtója. Én láttam a népet, melyet ön rágalmaz, a legnagyobb meglepetéssel a vésztűzet fenntartani, melyet ön rendelt. Láttam azon proletárokat, akik fáradtság terhe alatt a lángokból, életüket veszélyeztetve, megmenték a pénzt, drágaságokat, házi bútorokat, hogy azokat vagy tulajdonosuknak, vagy a városi hatóságnak átadhassák; és befogták a tolvajokat, kik a préda legkisebb részét meg akarták tartani, míg Ön, Windischgrätz herceg, a házakat raboltatá, melyeket felgyújtata... Ó, Windischgrätz herceg, Ön Austria fővárosa iránt nem volt kegyelmes. Ön határtalan és föltétlen fővárost követelt, csak hogy a nemes akadémiái légiót megkap hassa, mely a bécsi népben a szent szabadság tüzét éltette. Ön személyem kiadatását is követelte, mert amennyire lehetett, a szabadság védői nagyszerű erőfeszítését tehetségem szerint pártoltam. Tőrekvése ellenére sikerült Magyarhonba menekülnöm. Itt, úgy hiszem, szerencsés leendek önnel, gyáva gyujtogató, éreztetni, mit szabad polgár a legvérengzőbb despotizmus alá-

⁷⁶ Windischgrätz teljes szadizmusával állott bosszút Bécsen. 1848 novemberétől 1849 áprilisáig 2375 személyt tartóztatott le a felkelésben való részvétel gyanúja miatt. A felkelés vezetőit kivégeztette. November 9-én agyonlőtték Robert Blumot, 16-án Messenhausert.

való művei irányában tenni képes. Éppen e pillanatban jó értésemre egy tanuló által, kit ön elszalasztott s éppen Pestre érkezett, hogy miután a város minden részeinek ura lett ön, egy nagy részét a tanulóknak és a legbátrabb védőket fölakasztatta és agyonlövete s hogy ön seregébe mindazokat besoroztatá, akik fegyvert fogtak. Minden átok önre, alávaló eszköze a kamarillának! A császár, kiből ön egy új Nérót teremtett, népei által írtózzattal fog visszautasíttatni. Mi önt illeti, neve megbélyegezve megy át az utókorba, miszerint hercegi címéhez még a gyűjtogató és hóhérszolga nevet fogja csatolni.”⁷⁷

A bécsi forradalomban való tevékeny részvétele után természetesen Bem nem is gondolt arra, hogy visszavonuljon a forradalmi harcok színteréről. Bécsben szemtől-szembe került a császári reakció katonai módszereivel és ez mélyen felháborította. Ő, aki a harcban mindenkor lovagias volt és a polgári lakosság érdekeit szem előtt tartotta, meglepetéssel látta, hogy Windischgrätz a legnagyobb kíméletlenséggel, igazi romboló hajlammal gyűjtotta fel a bécsi munkások, polgárok feje felett a házakat. Hozzájárultak felháborodásához azok a hírek, melyek Windischgrätz szadista megtorlásáról szóltak. Ha Magyarországra indulása előtt kiadott lwóvi kiáltványában még az ausztria uralkodóház „meggyőzése”-ről beszélt, úgy most ez a felfogása is gyökeresen megváltozott: az osztrák császári szoldateszkát nem meggyőzni, hanem minden erejével legyőzni kívánta ezután. És ehhez most valóban Magyarországon kínálkozott alkalom.

⁷⁷ *Közlöny* 1848. nov. 11. A *Közlöny* nov. 12-i számában maga Bem mondja el Bécsből való távozása történetét: „Múlt hó 29-én, midőn már a város felerészbe be volt véve, midőn nemcsak a nagy része a bécsi lakosságnak, barátainknak, hanem Messenhausen úr maga is hozzám jött volna és sürgetett, hogy hagyjam el a várost, mert látják, miszerint a további védelem lehetetlen, bár a Jägerzeilén lévő barrikádnál megsebesítettem, elmentem az Aulához s felszólítám az Aula bizottmányát, hogy ámbátor a város elhagyására vagyok felszólítva, de ha ők védelmezni akarják magukat, velük maradok az utolsó percig. A deákok gyűlést tartottak és felelék nekem, hogy miután értesültek, miszerint nekem Magyarhonba kell sietnem, hol most hasznosabb szolgálatot tehetek s hova ők is követni fognak, mert bár a kapituláció nincs gondolatukban, de jelenleg látják a védelmezés lehetetlenségét, ezennel ragaszkodásomért köszönetet mondanak. Ekkor elhagytam Bécset és útlevéllal, melyet barátaim számomra eszközöltek, eljöttem Magyarhonba.” Eszerint tehát Bem október 29-én hagyta el Bécset.

A bécsi októberi forradalom. Bem tábornoka.

1. A LENGYEL LÉGIÓ ÜGYE

Bem tábornok Magyarországra érkezteről az első tudósítást a Pressburger Zeitung november elsejei száma közölte. „*Bem József lengyel tábornok Bécsből, hol Windischgrätz kiadatását követelte, menekülván, Pozsonyba érkezett*”, mondja a híradás. Hozzáteszi a lap, hogy a lengyel tábornokot Pulszky Ferenc nyerte meg hazánk ügyének, menekülését pedig Szontágh Pál tette lehetővé. Bem, a tudósító szerint, egyelőre Pozsonyban marad és megvárja Kossuthot, aki — egy futár híre szerint — holnap reggel érkezik oda.

Kossuth neve ekkor már jóideje a magyar szabadságharcos mozgalom élén ragyogott. Szerepe, súlya tavasz óta egyre nőtt. 1848 október 8-án határozta el a magyar nemzetgyűlés, hogy „az ország minden kormányzata ideiglenesen a honvédelmi bizottmányra ruháztatik” és egyúttal Kossuth Lajost választotta a Honvédelmi Bizottmány elnökévé. A minisztérium működése szünetelvén, a Bizottmány kezében összpontosult az ország védelmének minden gondja és problémája. Október 8-ától a már ekkor jelentkező megalkuvókkal, árulókkal szemben, elsősorban Kossuth éber lelkiismerete virrasztott a nemzet és a forradalom közvetlen érdekein. A forradalmi hadviselést jellemző gyors támadásnak, Jellacsics üldözésének szószólója a nemzetgyűlésben. Sokallja a magyar hadsereg idővesztegetését, az áruló tisztek latolgatását és habozását. Diadalmas alföldi toborzótja befejeztével, október végén jelen van Fischamentnél és Schwechatnál, látja a magyar sereg megfutamodását, leváltja Mógát, az áruló fővezért és a hadsereg fővezérségét az egyszersmind tábornokká kinevezett Görgey Artúrra bízva. Görgey első intézkedése, hogy Guyont — aki a schwechati csatában ki-tüntette magát s akit Kossuth ezekben a napokban léptetett elő ezredessé — Pozsonyból körülbelül 3000 emberrel Simunicis tábornok ellen küldi Nagyszombatba. Kossuth erélyes utasítást küldött Guyonnak, meghagyta neki, hogy Simunicst fogja el

s ha másként nem megy, ne riadjon vissza Nagyszombat ágyúzásától sem.¹ A Simunics elleni hadműveletek sikerének előmozdítását szolgálta Kossuthnak az az intézkedése, mellyel a nála szolgálattételre jelentkező Bem Józsefet Guyon oldala mellé rendelte haditanácsadóként. Ugyanakkor felhívja Görgey figyelmét egy másik lengyel katonára, Wysockira, akit egyenesen a vezérkarba alkalmas tisztnak talált. „*Azt hiszem, még soká hasznát fogja ön vehetni idegen jó tiszteknek, míg maga nevelhet önmagának embereket, kikre bízhat biztosan*”, írja ez alkalommal Kossuth Görgeynek.²

Bemnek Kossuthtal való találkozásáról, első megbeszéléseiről az emlékiratokban sok ellenőrizhetetlen adatot találunk. Pulszky regényesen írja le azt a jelenetet, amidőn Kossuth mindjárt az első találkozás alkalmával a térképen megmutatta volna Bemnek az ellenségtől megszállt Erdélyt s Bem pedig kijelentette, hogy az elveszett területeket visszaszerzi. Más, ellenőrizhetetlen adatok szerint Kossuth Bemmlel együtt utazott volna hajón Pestre s közben hosszasan elmondták egymásnak elképzeléseiket. Mészáros Lázár emlékirataiban azt olvassuk, hogy a tábornok 1831-es érdemeiről a magyar közvéleményben nem élt tiszta kép; kisebb jelentőségű lengyel tiszteket Bemnél többre értékelték. Zavaró körülményként említi Mészáros azt is, hogy Bem mindjárt az első találkozáskor olyan tervekről kezdett beszélni Kossuthnak, amelyek „*furcsáknak tünnek fel a háború idején*”; így már akkor előterjesztette Fiume elfoglalásának tervét, amidőn pedig nyugaton Windischgrätz csoportosította erőit, Erdélyben a románok és Puchner diktáltak.³

Kossuthnak a lengyelek iránti rokonszenve köztudomásúan régi keletű volt. Már az 1831-es lengyel nemzeti felkelés bukása után, sok hozzá hasonló liberális nemesi ifjúval együtt, lelkesen állott ki a lengyel nemzet igazságos ügye mellé. Zemplén megye 1831 június 23-i közgyűlésén tartott beszédében a lengyel szabadság és a magyar szabadság szoros összefüggésére mutatott rá és a lengyel szabadság európai jelentőségét emelte ki. 1848 április 12-én pedig az országgyűlésen kijelentette, hogy a „*lengyel kérdés magyar kérdés*”. Kossuth és a magyar kormány nagy jóindulattal fogadta azokat a lengyel szabadságharcosokat, akik 1848 nyarától Bártfa és Eperjes felől kisebb-nagyobb csoportokban érkeztek az országba azzal a céllal, hogy

¹ Kossuth Összes Munkái XIII. 343. 1.

² U. o.

³ Mészáros Lázár emlékiratai. I. Pest 1866—7. 314. 1.

a közös szabadságért harcoljanak. E csapatokat október végétől kezdve századonként irányították Pestre, ahol további sorsukra vártak.

Ami Kossuthot illeti, elsősorban a műszaki képesítéssel rendelkező lengyel tiszteket látta volna szívesen a magyar hadseregben.⁴ Az 1831-es lengyel felkelés résztvevői közül Mierosławski keltette fel Kossuth figyelmét s teljes joggal, mert ez kitűnő stratégiai szakember volt; szóba került még a szabadságharc folyamán az akkor betegen fekvő Prądzyński neve is. Bem, mint tüzértábornok és mint az európai szabadságharcok — a lengyel nemzeti felkelés és a bécsi forradalom — kiváló tisztje, feltétlenül számíthatott Kossuth rokonszenvére.

A tábornok lelkesen ajánlotta fel szolgálatait a magyar kormánynak és Kossuth nyomban megbízatást is adott neki.⁵ Ezzel kezdődött a két nagy hazafi kapcsolata, amely a későbbiek folyamán egyre erősödött, a kölcsönös megbecsülésnek mind szebb jeleit mutatta. És ezekben a napokban találkozott Bem egy másik katonával, akinek elhatározó szerepe lett a magyar forradalom bukásában, Görgeyvel. Bem és Görgey között már az első látásra ellenszenv ébredt. Bem ekkor még csak talán ösztönösen idegenkedett a hideg, kimért és cinikus Görgeytől, ez utóbbi pedig Bem forradalmi multjától, a bécsi nép élén tanúsított tüneményes helytállásától fordult el ellenszenvvel s erős hajlamot érzett ahhoz, hogy a forradalmi bátorságot — pusztá kalandorszellemmel magyarázza.⁶

⁴ Lásd levelét 1848 nov. 14-ről. Kossuth Összes Munkái XIII. 4541.

⁵ 1848 november 3-án írta Kossuth az OHB-nak: „Bem generális itt van. Szolgálatát ajánlja. Elfogadom. Tegnapelőtt este 6 órakor ment el Bécsből, akkor még az Aula tartotta magát, de Bécs további megtartásának reménye elenyészett. Bécs irtózatot szenvedett. Gyűjtöttak, raboltak, öldököltek. Nem hiában helyeztem oly nagy fontosságot Bécs megmentésében, mert Bem is igazolja azon nézetemet, hogy Bécs elesével határozottan régi tervök ellenségeinknek minden erővel Magyarország ellen fordulni, Bécsnek megtartását életkérdésnek tekintetem, de elhanyagoltatott a legjobb idő, az midőn a futamló Jellacsicsot semmivé lehetett volna tenni... Bécs elesvén, minden órán várhatjuk a beütést, ha csak az Isten havat nem ad... Bem azt gondolja, hogy az ausztriai stratégiájának szokott hibás terve szerint sok oldalról fognak egyszerre beütni.” OHB 2297. 1843. OL. Kossuth Összes Munkái III. 339. I.

⁶ „Bem megjelenése kellemetlen benyomással volt rám. Nem tudtam honnan jön és mi a célja. Váratlan felbukkanása Bécsben, ottani tevékenysége és most egyszerre ez a szintoly érthetetlen önfeláldozási készség, melyet hazám védelme iránt ajkán hordozott, velem önkéntelenül ama divatos forradalmár-katona fajtából való kalandor lovagok egyikét gyanították benne.” *Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon.* I. Bp. 1911. 83. l.

Bem Magyarországra érkezése és az a körülmény, hogy vele egyidőben szép számmal érkeztek ide Galiciából, sőt egyéb lengyel területekről is tisztek, akik kezdtek különféle igényekkel fellépni a magyar kormány felé, hamarosan előtérbe hozta a lengyel kérdést. Mi legyen az ország határát naponként csoportosan átlépő lelkes lengyel fiatalokkal? Pesten már több száz ilyen ifjú várt az alkalomra, hogy hazájáért harcba indulhasson és az ifjúság szószólói a magyar kormányférfiak, elsősorban Kossuth döntését sürgették a lengyel ügyben. A fő kérdés az volt, hogy alakuljon-e lengyel légió Magyarország területén avagy sem. Az ifjúság tömegesen a légió mellett foglalt állást, és a légió mellett kardoskodtak a vezetőik is. Kik voltak ezek a vezetők? A Pozsonyban Kossuth táborában megjelent lengyel küldöttség vezetői közt volt Wysocki József Krakkóból, Dzierzkowski József, a lwóvi Nemzeti Tanács képviselője, Borzecki József, a sambori Nemzeti Tanács elnöke és Woroniecki Mieczysław herceg. Ez a küldöttség Pozsonyban találkozott Falkowskival és Kwiatkowskival, akiket a lengyel ifjak választottak meg küldöttüknek. A két küldöttség összefogott, elhatározta, hogy terveit összehangolja és a magyar kormány révén létrehozza a légiót. A lengyel ifjúság különösen Wysocikban bízott, őt tartották a megalakulandó légió vezérének, Dzierzkowskit pedig a magyar kormány mellett szerették volna politikai képviselőjüként látni.⁷

A bizottságra kellemetlen hatást tett az a hír, hogy Bem tábornok is megérkezett Kossuth táborába. Bem ugyanis néhány napot Guyon oldalán Nagyszombatban töltött haditanácsadóként s november 8-án érkezett Pestre, itt az István főherceg szállóban foglalt lakást.

Az önálló lengyel légió kérdésében komoly ellentétek mutatkoztak Bem és a Wysocki által képviselt tábor között. Bécsben Bem még a lengyel-szláv légió felállítását tervezte, de időközben megismerte a horvátok politikai képviselőinek álláspontját s ez eltérítette eredeti szándékától. Horvátország nélkül a lengyel-szláv légiónak nem lett volna konkrét tartalma; ennek bevonása pedig egyelőre az ő szemében is illúziónak látszott.

A tábornok azonban nem csupán a lengyel-szláv légió eszméjével szakított, hanem általában károsnak tartotta az önálló lengyel légió gondolatát az akkori politikai helyzetben. Volt ebben politikai megfontolás, de kétségtelenül lehetett benne bizonyos személyi él is azokkal szemben, akik a légió eszméjé-

⁷ Falkowski: i. m. 44. 1.

nek hordozói voltak, elsősorban Wysocki ellen, aki Párizsban a Demokratikus Társaság tagja volt, tehát Bem eleve bizalmatlanul tekintett rá. A légió ellenzésének politikai háttérében az orosz beavatkozástól való aggodás állt. S tegyük hozzá, hogy nemcsak Bem tábornok tartott az orosz intervenciótól, hanem Kossuth is.⁸ Ezért találkozott nézetük a légióval kapcsolatban. Az orosz külpolitika szem előtt tartotta azt a körülményt, hogy Ausztria birodalmi pozíciója az erősen fellépő Poroszországgal szemben gyengült. A lengyel forradalmárok pedig ott harcoltak Olaszországban, Bécsben az osztrák uralom ellen és harcuk eredményeként saját hazájuk felszabadulását remélték. A porosz előretörés és Ausztria háttérbeszorulása természetesen kellemetlenül érintette az orosz diplomáciát; ha fordítva történik, a cár jobban örült volna. Hiszen a soknemzetiségű Ausztria sohasem válhatott egy eljövendő nagy német birodalom központi magjává, ami nem volt elmondható Poroszországról. A cári érdek tehát az volt, hogy Ausztria fennmaradjon és ellensúlyozza a porosz hatalmat. Nem beszélve arról, hogy a lengyelek tömeges részvétele esetén a magyar szabadságharcban fennállott az a lehetőség, hogy a harc áterjed galíciai területre és innen magát a cári birodalmat fenyegeti.

A tábornok teljes erkölcsi súlyával állott ki a légió megalakításának gondolata ellen. A magyar kormány és Kossuth is osztotta érvelését, ugyanakkor azonban nem mondhatott le teljesen a lengyel segítségről. Megpróbálták más úton kielégíteni a lengyel hazafiakat. Mészáros, a hadügyminiszter, közölte az első lwówi küldöttség tagjaival, hogy a magyar kormány megengedi egy lengyel zászlóalj megalakítását, egyelőre csak 2 századdal, továbbá egy ulánus svadron és egy üteg szervezését. A lengyelek ezenkívül kisebb csapatteket is felállíthatnak, de csak a magyar zászlóaljak keretében.⁹ Ez a válasz természetesen nem elégítette ki Wysockiékat. Bem kezét látták a dologban és ezért egyenesen hozzá fordultak. A találkozást Falkowski közvetítette s később ő is számolt be emlékirataiban a november 10. körül lejátszódott eseményekről.

A találkozón Bem kifejtette azt a nézetét, hogy nem volna helyes azonnal a háború kezdetén lengyel légiót szervezni; ez ugyanis a magyar hadsereg szervezési munkálatait akadályoz-

⁸ Falkowskinak a lengyel légió megalakítására vonatkozó ajánlata Kossuth annak az aggodalmának adott kifejezést, nem fogja-e a lengyel sas és a lengyel egyenruha Magyarországra zúdítani a cár seregét? *Falkowski* i. m. 63. l.

⁹ *Falkowski* i. m. 115. l.

na, szétforgácsolná a sereget és anarchiához vezetne; ezenkívül fennáll a cári beavatkozás veszélye is, s végül a magyarországi szláv nemzetiségek (horvátok, szerbek) is ellenségesen fordulnának szembe a lengyelekkel, ha ezek nyíltan a magyarok oldalán lépnének fel. A tábornok szerint legajánlatosabb most egyelőre csak egy zászlóaljat felállítani; ezenkívül lehet kisebb csapatokat is szervezni, amelyeket szétszórónának a magyar zászlóaljakra; e zászlóaljak lengyeljei fokozatosan alakulnának önálló egységekké, aszerint, ahogyan a lengyel katonák száma gyarapodik. Ezen az úton is el lehetne tehát jutni a légiohoz.¹⁰

A feszült hangulatban kezdődő megbeszélés¹¹ tehát sikeresnek mutatkozott, de a tárgyalás alatt sötéten hallgató Wysocki a búcsúzásnál megsértette Bemet. „Emlékezzék tábornok úr ígéretére, mert különben tiltakozni fogunk s felelőssé tesszük a tábornok urat a nemzet és az egész világ előtt a megsemmisített reményekért, melyeket a magyar ügyhöz fűzünk.” Erre Bem haragosan kiáltotta feléjük: „Ugy, tiltakozni, gyalázní, a megérdemelt jóhírt tépdetni, ez a ti mesterségeitek! Hát csak tiltakozatok és gyalázkodjatok továbbra is! Semmi közöm hozzátok, távozzatok!”¹²

A sajnálatos összetűzés valójában annak a félreértésnek volt a következménye, amely Bem politikai magatartásának megítélése körül uralkodott a magyarországi lengyel ifjak között. Wysocki Bem ellenes vádjainak magja az volt, hogy ő az arisztokrata párt emberét látta a tábornokban; Czartoryski hívét, aki csak a maga személyi érdekeivel törődik. Mekkora tévedés! Azok az érzelmi szálak, amelyek egykor Bemet a herceghez fűzték, már régen elszakadtak; 1848 meghozta neki is, akárcsak Mickiewicznek, a tétlen tervezgetésekből való kiemelkedést, meghozta a régen várt cselekvési alkalmat. A demokrata szótól irtózott, de nem ennek igazi tartalma miatt, mert azt szentnek tekintette, hanem azért, mivel úgy látta, hogy e szó mögött húzódnak s rejtik el magukat hazájának

¹⁰ Falkowski i. m. 118. l.

¹¹ Falkowski írja, hogy Bem Wysockit nem mint a Demokratikus Társaság tagját óhajtotta asztalánál látni, hanem „mint fiatalabbat az öregebb”. Az alattomos jellemű Dzierzkowski előzőleg arra kapacitálta Wysockit, hogy tegyen említést Bem előtt a portugál légioról s ha a tábornok ellenkezik a légio tervével, akkor fenyegetse meg azzal, hogy „leleplezik” a magyar sajtóban és rámutatnak, hogy mennyire nem kívánta kímélni a lengyel hazafiak vérért az emlékezetes portugáliai légio tervével kapcsolatban. Falkowski i. m. 116. l.

¹² Falkowski i. m. 119. l.

ellenségei, az olyan emberek, mint Gurowski, aki egykor a Demokratikus Társaság tagja volt, később pedig cári ügynökké vedlett, s akinek magatartását Bem még most sem tudta elfelejteni.¹³

Wysocki a meghiúsult tárgyalás után heves agitációban tüzelte Bem ellen a lengyel ifjúságot, pánszlávnak, nagyratörőnek, önzőnek hirdetvén őt, aki tönkretette a lengyel ügy sikerét Magyarországon. Természetes, hogy Wysockit személyi törekvések is vezették a Bem elleni hajszában, hiszen ő lett volna a megalakuló légio parancsnoka. Most tehát lázas agitációjának célja az volt, hogy ellensúlyozza Bem tanácsadói szerepét a magyar kormánynál; ezért kellett őt gyalázní, sértegetni. A lengyel ifjakat Wysocki arra szólította fel, hogy hagyják el az országot.

Pedig a magyar kormány és Kossuth már döntöttek a légio dolgában. Közölték Falkowskival, hogy a kormány elvben nincs a légiók ellen, de egyelőre óvatos eljárást tart célszerűnek, teljesen a Bem által javasoltak szerint. Egyelőre két lengyel századot engedélyez. Feltehető, hogy a cári birodalom nem fog mindjárt beavatkozni a magyar szabadságharcba emiatt; a lengyel légio nyílt megalakulása azonban joggal volna tekinthető háborús oknak. Mihelyt a két századot megszervezték és kiküldték az arcvonalra, új századokat képeznek ki. A lengyel századok élére a kormány Bułharynt, egy képzett, tapasztalt lengyel tisztet kívánt állítani, akinek megvolt az az előnye, hogy honfitársaival szemben „nem foglalkozik politikával.” A kormány kilátásba helyezte, hogy később, alkalmasabb időben, a szétszórt lengyel csapatokat hadsereggé egyesítik.¹⁴

Wysocki agitációjának sikerült hatást elérnie a tettekre sz lensyel ifjagnál, akik most már teljes haraggal fordultak Bem tábornok ellen, benne látván a légio makacs ellenségét. A felháborodás vihárá végülis botrányos cselekedetekbe torkollott. November 9-én a lengyelek 140 aláírással interpellációt intéztek a kormányhoz; erőlyesen tiltakoztak Bem tábornok ellen, akinek katonai erényeit ugyan nem vonták kétségbe, de „er-

¹³ V. ö. cikkét a Közlöny 1848 nov. 14-i számában, melyben igazságtalanul vádolja meg a Demokratikus Társaságot azzal, hogy titkos célja a lengyel ügy megsemmisítése volt és csak kifelé tünteti fel úgy a dolgot, mintha a népek boldogulását szolgálná. Ettől a helytelen bírálattól meg kell különböztetni azt a jogos kritikát, mellyel Bem Gurowskít illeti, aki valóban áruló lett és cserben hagyta a Towarzystwo tisztá céljait.

¹⁴ Falkowski i. m. 91. l.

kölcsi okokból” nem láttak benne elég biztosítékot; szerintük Bem erkölcsi jelleme nem nyújt olyan garanciát, mint amilyent a fiatalság megkövetel a vezéreitől. November 10-én, pénteken az István főherceg vendéglőben egy lengyel ifjú, Kolodziejski Xawer — Wysocki beszédeinek hatása alatt — merényletet követett el a tábornok ellen. Beállított hozzá a szállodába s midőn arra a kérdésre, „Bem generálishoz van-e szerencsém?”, Bem megnevezte magát, az ifjú pisztolyt rántott elő és rálőtt. A golyó a tábornokot arcán találta el, de a sebesülése nem volt veszélyes. A 19 éves ifjút azonnal elfogták és rögtönítélő törvényszék elé állították.¹⁵ Itt nagyon határozottan viselkedett; mint mondotta, azért jött Magyarországra, hogy a szabadságért harcoljon; Bemet le akarta lőni, mert „árulója a szabadságnak”. A kihallgatás után a rögtönítélő törvényszék Kolodziejski ügyét az ifjú korára való tekintettel a rendes bíróság ügykörébe utalta át. Bem maga kérte a Honvédelmi Bizottmány elnökét, Kossuthot, hogy ne bántsák a meggondolatlan ifjút, hiszen nyilván Wysocki hatása alatt cselekedett. A rendes bíróság azután december 9-én az ifjú merényletét egy évi börtönrre ítélte.¹⁶

A tábornok már kiheverte sebesülését. Maga is érezte, hogy a légión híveinek agitációja ellene fordította a közvélemény egy részét s a gyanúsításokkal szemben állást kell foglalnia. Három cikket írt tehát a kormány lapjába, a Közlönybe (nov. 14., 17., 18.) s elmondta a magyar közönségnek rövid élettörténetét. Felvilágosítást nyújtott mindama kérdések felől, amelyekkel kapcsolatban megvádolták.¹⁷ Mindamelllett a magyar közvéle-

¹⁵ Maga Kossuth rendelkezett úgy, hogy a tettetést azonnal rögtönítélő bíróság elé kell állítani. „Megilletődéssel és a legméltóbb borzadállyal értesültem a Bem tábornok élete ellen ma reggel elkövetett orgyilkosági merényletről. A rémítő bűn rögtöni és kérlelhetetlen szigorú büntetést követel, minél fogva felszólítom az igazságügyi minisztériumot a tettetést haladéktól nélkülözve rögtönítélő bíróság elibe fogatni s büntetésének — ha ilyenek volnának — kinyomozása után fejére a bosszúzó igazságnak ítéletét kimondani.” Kossuth utasítása nov. 10-én az igazságügyi minisztériumnak. Kossuth Összes Munkái XIII. 393. l.

¹⁶ A Bem tábornok elleni merénylet részleteire és a magyarországi lengyel légión történetére lásd L. Rusjan: *Polacy i sprawa polska na Węgrzech w roku 1848—1849.* Warszawa 1934. — Az 1848-as szabadságharc résztvevői közül lásd Wysocki emlékiratait: *Pamiętnik generała Wysockiego.* Wyd. 2. Kraków 1880.

¹⁷ November hónapban a magyar lapok egész sor cikket, hírt közöltek Bem tábornokról és Magyarországra érkezett lengyel politikusokról, katonákról. Bem életének részleteit közölte Kossuth Hírlapja (1848 nov. 8., 14., 16., 18., 19.), a Pesti Hírlap (1848 nov. 8., 12., 14., dec. 17.),

ményben az ügy kedvezőtlen hatást váltott ki. Átmenetileg Bem tábornok iránt is csökkent a bizalom, a merénylet hátrányosan befolyásolta a lengyelekről alkotott általános véleményyt. A lengyelek forrongtak, elégedetlenkedtek, továbbra is ragaszkodtak a légiohoz. Kossuth, hogy megbékítse őket, Wysockit kinevezte az alakulóban lévő két lengyel század parancsnokává, s őrnagyi rangban Aradra indította.

A lengyel probléma és a Bem elleni merénylet nyomán felbukkanó kérdések természetesen egy időre lehetetlenné tették azt, hogy a kormány azonnali döntést hozzon a tábornok alkalmazása ügyében. A Bem által közzétett nyilatkozatok és önéletrajzi cikkek azonban megtették a kívánt hatást és Bem ismét tisztán állott a magyar közvélemény előtt. Alkalmaztatásának nem volt akadálya többé.

Kossuth november 22-én alkalmazta Bemet¹⁸ és a Budapesti Divatlap november 25-i számában már azt olvassuk, hogy Bem „lengyel vezér igazolván magát az ellene intézett gyanúsításokkal szemben, most már magyar tábornoki egyenruhát visel.”¹⁹

November 27-én Kossuth Windischgrätz serege várható betörésének ellensúlyozására erősítési munkálatokkal bízta meg Bemet,²⁰ 29-én pedig kinevezi őt az erdélyi hadsereg főparancsnokává.²¹

Nagy eseményeknek kellett történniök, hogy a kormány ilyen gyorsasággal elindította a lengyel tábornokot Erdélybe, az ottani sereg főparancsnokaként. S valóban nagy dolgok játszódtak le az országnak ebben a távoli részében. Kossuth Hírlapja december 6-án azt írta, hogy „a dolgok rossz oldala Erdélyben elérte tetőpontját... Bem tábornok már elment a felső erdélyi hadsereg vezényletét átvenni. És megyen egy országos komisszió intézkedni a multak bűnei és terhei felett.”

A „multak bűneire és hibáira” kell előljáróban egy rövid pillantást vetnünk ahhoz, hogy tisztában legyünk vele, milyen

Bem nyilatkozatát közölte Kossuth Hírlapja (1848 536. l.), a Dzierzkowski-ről szóló nyilatkozatot Kossuth Hírlapja (ugyanott). A merényletről beszámolt valamennyi hírlap.

¹⁸ Levele Bemhez 1848 nov. 22-ről, OHB 3473 : 1848. O. L. Közli Kossuth Összes Munkái XIII. 531. l.

¹⁹ Kossuth a hadügyminiszterhez 1849 febr. 4-én küldött levelében közli, hogy Bem tábornoki kinevezése 1848 november 22-én történt. OHB 1476 : 1848. O. L.

²⁰ OHB 3918 : 1848. O. L. Közli Kossuth Összes Munkái XIII. 570. l.

²¹ A kinevezési okiratot lásd Kossuth Összes Munkái XIII. 583. l.

történelmi feladat várt Bem tábornokra Erdélyben 1848 decemberében.

Milyenek voltak az erdélyi viszonyok a népek tavaszán? Hogyan fordult odáig a helyzet, hogy Kossuth Hírlapja azt írhatta december elején, Bem elindulásakor, hogy „általában az erdélyi dolgok szintoly különösek, mint botrányosak”? Kísérjük végig rövidesen 1848 erdélyi történetét.

2. AZ ERDÉLYI HELYZET

Erdély közjogi szempontból külön államként szerepelt, külön közigazgatással, országgyűléssel. A magyar országgyűlés márciusban hozott törvényei nem vonatkoztak Erdélyre, amiből az következett, hogy az erdélyi diétának Erdélyt Magyarországgal egyesítő határozata kimondásáig, május 30-ig Erdélyben a régi rendszer volt érvényben.

Az erdélyi események tárgyalásánál különös figyelmet érdemel a románság helyzete, mivel a román nép az erdélyi lakosság nagy hányadát tette ki, a jobbgáyságnak nagy többsége elsősorban román parasztságból állott. A román nép megnyerése vagy a forradalom ügyétől való eltaszítása tehát sorsdöntő hatással volt a magyar szabadságharcra. 1848-ig a román nép a teljes jogtalanság állapotában élt Erdélyben, nem volt politikai tényező. A magyar, a székely és a szász (a három összesen annyit sem tett ki, mint a román egymaga!) benn ült az erdélyi országgyűlésen, ahol a románokat kizárólag az egyesült görögíthű püspök képviselte. A román nép vezetői hosszú idő óta harcot folytattak a románságnak, mint negyedik nemzetnek az elismeréséért. 1848-ban fokozott erővel jutott szóhoz a román polgári követelés és az 1848-as történelmi események sodrában a román vezetők törekvései mintegy visszhangra találtak az elnyomott román tömegek párhuzamosan kibontakozó mozgalmaiban.

1848 tavaszától az volt a kérdés, hogyan foglal állást a román értelmiség a magyar forradalmi mozgalomhoz? Vajjon csatlakozik-e hozzá, avagy ellene fordul? Elsőrendű kérdés volt ez már Erdélynek Magyarországgal való úniója szempontjából is. A magyar középnemesség egyhangú lelkesedéssel sürgette az úniót s ennek megvalósulása valóban a haladás ügyét szolgálta. Erdély 1848-ban az únió révén közelebb került a magyar szabadságharchoz, hátteret, felvonulási területet és anyagi segítséget jelentett a forradalomnak. A magyar uralkodóosztály szempontjából az únió megvalósulásának döntő jelentősége volt.

Az unió létrejött, s ennek nyomán Erdély bevonása a magyar forradalom menetébe a magyar birtokos-osztály képviselői számára egyben kiutat ígért abból a válságos helyzetből, melyet 1848 tavaszán a fenyegető erdélyi népmozgalmak jelentettek. Ez az érdek annyira közös volt, hogy az unió jegyében az erdélyi konzervatívok és liberálisok szívesen kezét nyújtottak egymásnak, s felfüggesztették politikai vitáikat — csakhogy az unió révén helyzetüket fenntarthassák.²²

Március 21-én Kolozsvár közönsége felírt a kormányshoz: engedje meg a nemzetőrség felállítását, hívjon össze országgyűlést, engedjen a sajtónak szabadabb mozgást.²³ A kolozsváriak követelését magukévá tették az egyes törvényhatóságok: nemzetőrséget, fegyvereket, uniót, a közteherviselést és az úrbéri viszonyok megszüntetését követelték az erdélyi vármegyék. Az erdélyi magyar politika jelszava így hangzott: Unió vagy halál!

A román értelmiség képviselőinek többsége a haladás mellett foglalt állást, követelte az úrbériség kárpótlás nélküli megszüntetését és a román nemzetiség elfogadását. Az unió kérdésével kapcsolatban nem alakult ki azonnal határozott álláspont a román értelmiség körében; a március végén és április elején többfelé összehívott értekezleteken általában barátságos hangon tárgyalták az unió kérdését s úgy látszott, hogy készek a magyarokkal való megegyezésre, ha magyar részről elismerik a román nemzet politikai jogait.²⁴ E kedvező hangulat április végéig tartott. Április végén azután bekövetkezett a román értelmiség magatartásában a fordulat, melynek következtében a román mozgalom — Barnuţ vezetése alatt — a császári érdekek irányába tolódott és szembefordult a magyar szabadságharcral. Hogy ez így történhetett, abban nagy szerepük volt azoknak a hibáknak, amelyeket elsősorban az erdélyi magyar uralkodóosztály és a magyar kormány 1848-ban a parasztkérdés és a nemzetiségi kérdés területén elkövetett.

A román értelmiség a parasztságban keresett és talált támogatót a maga mozgalmának. E tömegerő tette igazi tényezővé az értelmiség politikai mozgalmát, ez adott neki súlyt és széles méreteket.

²² V. ö. I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. Kossuth Emlékkönyv II. Bp. 1952. 258. l.

²³ Kővári László: Okmánytár az 1848–9-i eseményekhez. Klvár 1861. 4–6. l.

²⁴ I. Tóth i. m. 259. l.

A román parasztságot, akárcsak a magyar parasztságot, nem elégitették ki azok a gyakorlati intézkedések, amelyek a márciusi jobbágyszabadító törvény nyomán következtek be. Erdély feudális urai az 1848. IV. t. c.-et csak ideiglenes engedménynek tekintették. Számos helyen továbbra is megkövetelték a robotot — elmaradt napszám, kurialisták szolgálata, alldiális földek után járó szolgálat s egyéb címeken. A birtokos osztály kiméletlen magatartása természetesen tápot adott a parasztmozgalmaknak. A parasztság nemzetiiségi különbség nélkül egész Erdély területén hozzálátott, hogy végrehajtsa a saját felszabadítását. Megtagadja a dézsmát és a robotot, a bérlet fizetését a jobbágyság által megművelt földek után, visszafoglalja a legelőket és az urasági erdőket.

A román parasztok jogos elégedetlenségét s spontán mozgalmát használta fel a maga mozgalmának erősítésére a román értelmiség, amely az első balázsfalvi gyűlésen Barnuț Simonban találta meg a vezetőjét. Barnuț május 14-én a balázsfalvi gyűlés előértekezletén állást foglalt az unió ellen. A gyűlésen megfogalmazták a román nemzeti mozgalom programját. Követelték politikai nemzetként való elismerésüket, a román nemzet számának megfelelő arányos képviselőket követeltek az országgyűlésben, román tisztviselőket a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban és a katonai hivatalok minden ágában. Követelte a gyűlés a jobbágyság kárpótlás nélküli eltörlését, a dézsma eltörlését, a szólás-, írás- és sajtószabadságot, a cenzúra eltörlését, a nemzetörséget, a földek visszaadását román kézbe és az unió ügyének elhalasztását arra az időre, amikor a román-ság alkotmányos nemzetként léphet fel.

A román értelmiségi vezetőréteg a balázsfalvi gyűlésen felállította a nemzeti komitét, melynek elnöke Șaguna püspök, alelnöke pedig Barnuț lett. A bizottság feladata volt, hogy a román nemzet politikai képviselőtét betöltse. A román mozgalomban vezetéshez jutott liberális értelmiség eleinte törvényes úton igyekezett a magyar kormánynál érvényt szerezni a román követeléseknek, amelyek kétségtelenül jogos követelések voltak. A magyar kormány részéről kevés megértés mutatkozott e törekvésekkel szemben, ami elősegítette azt, hogy Barnuțék — az erdélyi román vezetőrétegek régi hagyományát követve — a Bécsbe vezető út mellett maradtak meg és a császártól remélték azt, amit a magyar kormány nem akart megadni nekik.

A román mozgalom tehát fokozatosan fordult szembe az unióval. Az erdélyi szászok többsége kezdettől fogva élesen

szembehelyezkedett a két ország egyesítésének tervével. A szász burzsoázia nem alaptalanul féltette ősi privilégiumait. A szombati szászok május 4-én utcai tüntetéssel fejezték ki tiltakozásukat az unió ellen, május 5-én pedig bizottmányt hívtak életre, melynek feladata a szász székeknek az unió ellen való felhangolása volt. A szász nemzeti mozgalom központja Nagyszeben lett, „ez a magyar nemzet és magyar alkotmány ellen minden merényletre századok óta kész város.”²⁵

Erdély uniója, a nemzetiségek ellenkezése ellenére is megvalósult. A kolozsvári országgyűlés május 30-án egyhangúlag kimondotta, június 10-én pedig a király szentesítette a határozatot. Gubernátornak kinevezték Teleki Józsefet.

Az unió létrejöttével új lendületet kaptak a román és a szász nemzetiségi mozgalmak. A bécsi reakció is mozgósította ügynökeit a román és a szász nép körében s ennek a gyümölcsei nemsokára megértek. A szász nemzet június 20-án emlékiratban tiltakozott az unió ellen, kijelentette, hogy nem ismeri el az uniót megerősítő királyi leiratot. Erősödött a románság ellenállása is.

A magyar kormány az unió létrejötte alkalmával sietett biztosítani Erdély másnyelvű népeit arról, hogy testvéreknek tekinti az országban lakó különféle vallású és nyelvű népeket „s a jog és szabadság tekintetében nincs és nem is lesz köztünk különbség”,²⁶ de a „rend” megőrzése végett katonai jellegű intézkedéseket is foganatosít. Batthyány már május 19. előtt fegyverbe szólította a székelyeket, akik között Klapka, Berzenczei és Gál Sándor agitáltak, a császári seregben teljesített fegyveres szolgálat abbahagyására biztatván őket. Közben a népi mozgalmak szélesen kibontakoztak a parasztság közt. A főkormányshoz június 7-én óva intette a volt jobbágyokat az erőszakos foglalásoktól s a legkeményebb büntetést helyezte értük kilátásba.²⁷

Június 17-én István nádor helytartó utasítja Apor Lázárt, az erdélyi kancellária helyettes elnökét, hogy szüntesse meg a kancellária működését. Június 19-én Vay Miklós koronaőrrel küldi a helytartó királyi biztostként Erdélybe, hogy a román és a szász mozgalmakat szemmel tartsa. Vaynak a kormány meghagyta, hogy igyekezzék a fellángolt parasztmozgalmakat jó

²⁵ *Jakab Elek*: Szabadságharcunk történetéhez. Bp. 1880. 26. l.

²⁶ Szemere belügyminiszter leirata 1848 jún. 14. *Kővári*: Okmánytár 48—49. l.

²⁷ *Kővári*: Okmánytár 53. l.

szóval lecsillapítani. Különösen a püspökökkel, papokkal kellett érintkezést keresnie Vaynak, a kormány a papokban látva a néphangulát irányítóit, hajlandónak mutatkozott emelni fizetésüket.

A július 2-i országgyűlés elrendelte, hogy egész Erdélyben alakítsanak nemzetőrsképeket, melyek egy részét mozdítható állapotban kell tartani és rendes zsolddal ellátni.

A magyar kormány 1848 nyarán kevesebb figyelmet fordított a román nemzeti mozgalomra, mint az ugyanakkor már nagyobb méretűvé fejlődött délszláv mozgalomra. Folytak ugyan tárgyalások a magyar kormány és a magyarországi román politikusok közt az erdélyi románság helyzetének rendezéséről és a román nép megnyeréséről, de ezek semmilyen eredményhez sem vezettek. Az országgyűlés gyors intézkedések helyett a kérdés rendezését elhalasztotta. Halogatás, tétlenség jellemezte Vay Miklós erdélyi működését is. A június és augusztus közti időszakot nem használta fel arra, hogy mozgósítsa a székely erőket, felfegyverezze őket, székely határőrökkel biztosítsa Gyulafehérvárt és erélyesen lépjen fel a szebeni szászok szervezkedése ellen. Erélytelensége következtében a szász és az osztrák reakció kiépíthette szervezeteit Erdély területén. Megalakult a szász nemzetőrség, létrejött a román népfelkelés. Puchner az 1. román határőrezred egy zászlóalját Gyulafehérvár erődjében helyezte el. Az egyetlen szilárdnak tekinthető terület a Székelyföld volt.

1848 őszén az újoncozás elrendelése új erőt adott a román nemzetiségi és parasztmozgalmaknak. A 11. és 12. honvédezászlóaljakat Erdélynek kellett kiállítania. Nagyszeben és Brassó megtagadták az ujoncozást, de ellene szegült az ujoncozásnak a sorsával elégedetlen román parasztság nagy tömege is. A román értelmiségi vezetők a szeptemberi balázsfalvi gyűlésen nyíltan Bécs mellett foglaltak állást. Megindult a román nép felfegyverzése. Naszódon megkezdődött a románság sorozása. Besztercevidék, Belső Szolnok, Kővár vidékének románjai tömegesen siettek Naszódra, ahol Urban Károly császári alezredes, a 2. román határőrezred parancsnoka feleskette őket a császári zászlóra. Riebel őrnagy Hátszegen toborozta a román parasztokat a császári zászló alá. A fegyverkező nép élén álló papok, tanítók prefekturákra osztják fel Erdélyt.

A magyar forradalom szeptemberi radikális fordulatát követően Latour hadügyminiszter október 3-án fegyveres fellépésre utasította Puchner Antal altábornagyot, az erdélyi parancsnokot. Az öreg császári tiszt nem sokáig habozott, hogy

melyik oldalra álljon. Október elejétől valamennyi intézkedése arra mutatott, hogy a Bécsből érkező parancsokat tekinti maga számára kötelezőknek, mindamellett Vay királyi biztos nem tartotta szükségesnek, hogy erélyesen fellépjen ellene. Amidőn Pestre megérkezett a hír, hogy Puchner le akarja fegyverezni a székely határőri katonaságot, a Honvédelmi Bizottmány október 14-én rendeletben tiltotta el ettől Puchnert s egyben felhívta Vayt, hogy a lefegyverzést minden eszközzel akadályozza meg²⁸

Október 16-án Agyagfalván összeült a székely naggyűlés, melyen a mintegy 50—60.000 főnyi fegyveres székely had letette az esküt a magyar alkotmányra. A székelység harcba szállt.²⁹

Puchner október 18-án egész Erdélyt ostromállapotba helyezte. Erdély lakosaihoz és hatóságaihoz intézett felhívásában közli, hogy miután Magyarország nádora és a magyar minisztérium lemondtak és új minisztérium nem alakult, Magyarországon ezidőszert nincs törvényes kormány. A magyar képviselőház által „erőszakosan” elfoglalt hatalmat és „törvényellenes” kormányzást a király kiáltványa megsemmisítette, azt tehát törvényesnek tekinteni nem lehet. Puchner elhatározta, hogy Erdély kormányzását kezébe veszi, megszűnteti az önkéntes testületeket, a toborzásokat. A nemzetőröket az erdélyi cs. kir. hadikormány parancsai alá helyezi, a biztosokat felfüggeszti, a rendelet megszegőit haditörvényszék elé állítja. Felhívja Erdély lakosait, hogy egyesüljenek a császári-királyi seregben — a „szabadságért”.³⁰

Puchner négy katonai tábornokot szervezett: egyet Hunyadmegyében Riebel őrnagy alatt, egyet Szászrégennél Urban alatt, egyet Szászkezdén Heydte dragonos kapitány alatt, egyet pedig Szebenben Gedeon parancsnoksága alatt.

A magyar hadügyminisztérium Puchnert felmentette hivatalától és helyébe Pfersmann Alajos altábornagyot nevezte ki főhadikormányzóknak. Gedeont Nagyszebenből Budára, Schurt-

²⁸ Kossuth Vay Miklósnak 1848 okt. 14. OHB 1048. OL. 1848.

²⁹ A Székelyföldön 1848 júliusában a következő magyar csapatok voltak: a két székely határgyalogezred (4 zászlóalj) 4530 fő, a 11. huszárezred (8 század) 1571 ember és 935 ló. K. k. General-Commando in Siebenbürgen: Summarische Stand und Dienst pro Mense Juli 1848. D. 815. OL.

³⁰ Kővári: Okmánytár 103—106. l.; Nicolae Popea: Memorialul Archiepiscopului și Metropolitului Andreu baron de Șaguna. I. 1889. Sibiu. 193—195. l.

ter altábornagyot pedig Debrecenbe helyezte át, — ha elfogadták volna az áthelyezést. Mind az osztrák oldalra állottak át és neveikkel a Bem elleni harcokban találkozunk ismét. Vay október 21-én tiltakozott Puchner ostromállapot-hirdetése ellen, a Honvédelmi Bizottmány pedig 22-én intézkedett Dobay 2. székely ezredbeli ezredesnek a székely nemzet fővezérévé való kinevezéséről.³¹

Október 23-án megindultak a hadműveletek. Vay általános népfelkelést hirdetett: „*Keljen fel mindenki, vénék és ifjak, ragadjanak fegyvert és seregelyenek tüstént össze a haza védelmére...*”³² Az agyagfalvi székely tábor részvevői Marosvásárhely felé igyekeztek, s ugyanoda tartott Urban is 4 zászlóalja élén. A császári csapatok a többi oldalról is előrenyomultak: Gedeon parancsnoksága alatt Szebenből nagyobb erők voltak útban a székely tábor ellen. Megmozdul Heydte is, Riebel pedig a románok között gyűjtötte csapatait.

Puchner hadereje október közepén az alábbi csapatokból állott:

Bianchi galíciai 63. soredred 2 zászlóalja	—	—	2080 fő
Sivkovich galíciai soredred 1 zászlóalja	—	—	900 fő
Károly Ferdinánd főherceg 51. soredrede			
3 zászlóalja	—	—	1600 fő
Turszky lovag 62. soredred 1 zászlóalja	—	—	150 fő
Leiningen gróf 31. soredred 1 zászlóalja	—	—	550 fő
Bárá Uracca erdélyi gránátos zászlóalj	—	—	500 fő
Az 5. tábori tüzérezred 1 százada	—	—	180 fő
Savoyai hg. dragonyos ezred 6 százada	—	—	580 lovas
Miksa Ferdinánd fhg. 3. könnyűlovas ezred			
8 százada	—	—	720 lovas
Az 1. és 2. román határőrvidéki ezred	—	—	4000 fő
Székely huszárezred 2 százada	—	—	150 lovas
			11.410 fő.

Két hatfontos, egy 3 fontos üteg 6 ágyúval.³³

Az erdélyi magyar csapatok október közepén: A 2 felosztott székely határőrezredből alakult 8 zászlóalj rendes sorgyalogság. A 12. és 14., valamint még két újonnan felállítandó hon-

³¹ Vay körirata 1848 okt. 21. *Kővári*: Okmánytár 106—108. l. — Az OHB a hadügyminisztériumnak Dobay kinevezéséről OHB 1459 : 1848. OL.
³² *Kővári*: Okmánytár 109—110. l.; *Popea*: i. m. 202. l.

³³ V. ö. *Brett*: Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának története. I. Bp. 1897. 131. l.

véd zászlóalj, több nemzetőrzászlóalj Nagyenyed, Torda, Szamos-újvár, Kolozsvár vidékéről. Egy bihari, egy szabolcsi nemzetőri zászlóalj. Négy század székely huszár, két osztály Mátyás-huszár.

Két üteg tüzérség és 10.000 népfelkelő. A magyar haderő október közepén 4000 gyalogost, 1300 lovaszt tett ki, 16 ágyúval. Ehhez járultak a népfelkelők és a nemzetőrség.

A lényegesen kisebb erdélyi magyar sereg rosszul volt felszerelve és hiányoztak a parancsnokok is, akik fegyelmet tudtak volna teremteni. A Honvédelmi Bizottmány október hónap folyamán teljesen tisztában volt azzal, hogy a román vidékek mozgalmai túlsaptak eddigi kereteiken s leszerelésükhöz komoly katonai erőkre lesz szükség. A nemzetiségi mozgalmak elfojtására a kormány kormánybiztosokat küldött ki az erdélyi megyékbe: Décsy Lászlót (Középszolnok és Kraszna megyébe), Eötvös Mihályt (Szatmárba), Teleki Sándort (Kővár vidékére), Mihályi Gábort (Máramaros s a szomszéd megyékbe), mindnyájukat azért, hogy „a kitört lázadás megakadályozására közremunkáljanak.”³⁴

Október végén a Honvédelmi Bizottmány már Vay erélytelenségét is megsokallotta. A királyi biztos jelentéseiben rémes képet rajzolt a Királyhágón túli állapotokról, de semmit sem tett a veszély elhárítására. „Szükséges valahára, hogy a halogatást gyors elhatározás, a kíméletet erély és elszántság váltsa fel.” A feladat a meglévő erőket nem felaprózni, hanem „mindenekelőtt szükséges a magyar elem fegyverhordható férfait nagy testekbe, jelesen Kolozsvár körüli haladéktalan összegyűjtése... A hadjárás kivált a székelyek részéről azonnal megindíttassék”, rendelkezett a Honvédelmi Bizottmány október 28-án.³⁵

Október utolsó napjaiban már ütközetekre került sor a székely had és az osztrák csapatok között. 29-én az udvarhelyszéki székelyek (Betzmann ezredessel az élükön) megtámadták Urbant és Vajdaszentivánig szorították vissza. 29-én és 30-án megérkezett a csik-gyergyói dandár is (élén Dorschmannal), egyesült az udvarhelyszékievel, 31-én Vajdaszentivánnál megverte és Szászrégenig futamította meg a császári sereget. November elsején Urban Szászrégent is elhagyta. Berzenczei kir. biztos megadásra szólította fel a várost, de a szász lakosság — abban reménykedve, hogy Urban majd csak hamarosan visszafordul, — húzta-halasztotta a tárgyalásokat, mire a türelmüket vesztett székelyek ráérttek a városra s felégették. Ezután a kellő vezetés nélkül álló

³⁴ Az OHB Vay Miklósnak 1848 okt. 25. OHB 1634 : 1848. OL.

³⁵ OHB 1850 : 1848. OL.

székely had hazaszéledt. Alig 2000 főnyi csapat maradt együtt, ezeket Sombory Marosvásárhelyre vezette. Puchner, a vereség hírére, nyomban útnak indította a segítséget, de mire ez Marosvásárhely alá érkezett, a székelyeknek csak jelentéktelen maradványát találta ott. Gedeon ezután könnyűszerrel elfoglalta Marosvásárhelyt.

A képviselőház november 7-én köszönetet szavazott a székelyeknek, de máris új veszély fenyegetett: a székely csapat felbomlott, a székelyek hazamentek és megtagadták valamennyi katonai és polgári hatóságnak a szolgálatot; Marosvásárhely osztrák kézbe jutása pedig lehetővé tette az összeköttetés megteremtését Gedeon, Wardener és Urban déli hadserege között. Gedeon lett az északi hadsereg vezére. Az osztrák hadvezetőség előtt nem kisebb cél lebegett, mint magának Kolozsvárnak az elfoglalása. A támadást Puchner 3 oszlopban tervezte: az Urbanal időközben egyesült Wardener Besztercéről, Gedeon Marosvásárhelyről, Kallány pedig — a román népfelkelőkkel megerősítve — Nagyszebenből indult volna el és a 3 oszlop november 15-én kellett, hogy találkozzék Kolozsvár alatt.

Az erdélyi magyar csapatok parancsnokává a kormány november 11-én báró Baldaccit nevezte ki; órá várt tehát Kolozsvár megvédésének feladata.

November 12-én Urban — Wardener előhadaként — Kolozsvárhoz közeledett. Az ellenség közeledésének hírére a városban haditanácsot tartottak, melyen résztvettek: Czetz János őrnagy, a táborkar fiatal főnöke, Bethlen Gergely őrnagy, a kolozsvári nemzetőrség parancsnoka és Mikes János. Ugy határoztak, hogy a rendelkezésre álló nagyonis korlátozott erővel³⁶ Baldacci a Szamos völgyén megindul Szamosújvár felé, tehát eléje megy Urbannak. A sereg 3—4000 főnyi lehetett, lelkes, de gyakorlatlan katonákból állott; a nemzetőrök és népfelkelők nagy része még nem szolgált puskaport. A mintegy 16.000 főnyi rendes sorkatonasággal szemben e kis had helyzete kétségkívül nehéz volt, mivel azonban Kolozsvár felé az ellenség négy irányból is közeledett (Felvinc, Torockószentgyörgy, Kapustól a nagyváradai úton, végül Urban Szamosújvár felől), Baldacci nem várva tovább Katona Miklós és gr. Károlyi Ede segítőcsapataira, megtámadta Urbant. 13-án Urban heves ágyútűzzel fogadta, majd rövid csata után visszaverte a magyar sereget, mely kénytelen volt visszavonulni Kolozsvárra. Szerencsére Urban nem

³⁶ 11. honvéd zászlóalj, 6 század nemzetőrség, 2 század Kossuth-husár, 1 század vadász, néhány száz lándzsás, 6 ágyú. *Breit* i. m. 134. l.

nagyon üldözte Baldaccit (tekintve, hogy a haditerv szerint a Kolozsvár elleni támadásnak csak 16-án kellett megtörténnie!), úgy hogy volt még idő arra, hogy Kolozsvárott a sereget rendbeszedjék, kiegészítsék és felkészüljenek a város megvédésére. Ennek jelentősége legalább olyan nagy lett volna, mint amilyen nagy demoralizáló hatással járhatott az, ha Kolozsvárt a magyar sereg elveszti.³⁷

A szamosújvári megfutamodás után Urban bevárva a Warden által vezetett főcsapatot, tovább nyomult Bonczhidáig, majd november 15-én Apahidáig. A Kolozsvárra nehezedő veszély egész embereket, bátor és tettekrekész vezéreket követelt; s az erdélyi hadsereg élén a gyáva és tehetetlen Baldacci, s méltó társa, Vay kir. biztos állottak. Vay már a szamosújvári vereség másnapján megírta a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy „*ha nem jön segítség, vagy Gedeon altábornagy 2 ütegével előbb érkezik meg Marosvásárhelyről, akkor a várost lehetetlen lesz tartani a négy oldalról jövő támadás ellen. A város polgársága nem megy bele az ostromba.*”³⁸ Kolozsvár népe meg akarta védeni a várost, haraggal fordult Vay és Baldacci ellen, ez utóbbit egy időre a városházán fogva is tartották — aki nem akarta a védekezést, az nem a nép volt, hanem a kolozsvári arisztokraták. Mint a Honvéd című lap írta valamivel később (jan. 23.), az erdélyi arisztokraták „összesúgtak”; bűnös könnyelműséggel nézték az ellenforradalmi erők szervezkedését; Vay eltúrta, hogy Gyulafehérvárba, Erdély főerősségébe az orláti román ezredet szállásolják be; Déstre semilyen véderőt nem küldetett; a Honvéd megállapítása szerint „*egyetlen főispán sem ragad vezéri zászlót*” és „*a felső arisztokrácia a nép elől rejtelmesen elvonul.*” Ami pedig Baldaccit és Vayt illeti, bűnös hanyagsággal jártak el akkor is, amidőn november 11-ig egy lépést sem tettek azirányban, hogy a kolozsvári védősereget egyesítsék a Katona Miklós vezetése alatt álló hadtesttel, amelynek rendeltetéséről Baldaccinak már november eleje óta tudomása volt.

Baldacci, aki a harctéren is tehetségtelennek bizonyult, egyáltalán nem gondolt arra, hogy megvédje Kolozsvárt. Ahelyett, hogy gyorsan a hadsereg megszervezéséhez látott volna, mozgósítva minden erőt, belenyugodott abba, hogy a kolozsvári sereg gyenge és fegyelmezetlen és ezért legokosabb lesz Kolozsvárt kiüríteni és visszavonulni. A reakciós erők hatása alatt ilyen

³⁷ Vay Miklós jelentése 1848 nov. 14. OHB 3216:1848. OL.

³⁸ Czetz János: Bem erdélyi hadjárata 1848—49-ben. Pest 1868. 14—17. l.

szellemben döntött november 16-án a városi és haditanács. Mialatt azonban a haditanács erről tárgyalt, a nép elfogatta Baldaccit, felháborodásában végezni akart vele, Vayt pedig egy időre arra kényszerítették, hogy vállalja el a fővezérséget. A két gyászvitéz elhagyta a sereget, a haditanács pedig úgy döntött, hogy a kolozsvári védősereg Puchner „túlsúlyban lévő” serege elől visszavonul.³⁹

A haditanács döntése áruláson és gyávaságon alapult. Így tekintette ezt már akkoriban is a haladó közvélemény. Az erdélyi arisztokrácia és a gazdag városi polgárság megijedt a harcoktól, megijedt Urbantól és Wardenertől s félt az esetleges bosszútól, amely egy sikertelen védelem után fenyegette.⁴⁰ November 17-én hajnalban létrejött a kapitulációs egyezmény Kolozsvár és a császári-királyi hadsereg között Válaszúton. 18-án Urban serege bevonult Kolozsvárra. Mint Jakab Elek írja: „Szomorú nap volt ez, s még szomorúbbá tette fiainak egyenetlensége. A polgárság nem helyeselte az önmegadást, elégnek tartotta ellenállásra az itt lévő fegyveres magyar haderőt s bízott az önkéntesek és nemzetőrök számában és felköltendő lelkesedésében; a hadvezénylet vonakodott a szamosújvári tapasztalat után a nemzetőrséget számitásba venni s nem hitte, hogy a rendes katonai erővel tartósan ellenállani lehessen a már több felől érkezőben lévő cs. k. hadseregnek.”⁴¹

³⁹ A kolozsvári futás szégyenletességét éppen az bizonyítja, hogy döntő túlsúly egyáltalán nem állott fenn a két szembenálló sereg között. Puchner ebben az időben 12 zászlóaljba osztott 11.460 gyalogosból, 14 századba osztott 1680 lovasból, 3 ütegből, 8000 jól felfegyverzett százsz nemzetőrből állott. A tüzérség állományát nem ismerjük. (V. ö. Vay M. jelentését Kolozsvárról 1848. november 7. 1848. Hadt. L. 383. és OHB 5290:1848. OL. Ebből azonban csak Urban dandárja (1200 gyalogos, 60 lovas és 5 üteg) állott szemben az erdélyi magyar sereggel. Kolozsvárott a következő erők voltak: a 11. honvéd zászlóalj, a Mátyás huszárezred egy osztálya, a maroszéki fegyveres nemzetőrök két erős százada, az aranyosszéki székelly huszár század, a Magyarországból segítségül oda küldött szabolcs-bihar megyei nemzetőrség félig felfegyverzett zászlóalja és egy hajdú-csapat. „Ha az erőket összehasonlítjuk, a jelen volt ellenség a mieinket csak lándzsáival haladta felül”, írja Jakab Elek idézett munkájában. (426. l.)

⁴⁰ Czetz nov. 18-i jelentésében elmondja, hogy a mágnások, félve az ostrom esetén bekövetkező károsodásuktól, minden erővel arra beszéltek rá a katonai parancsnokságot, hogy adja fel a várost. A szegénysorsú lakosság kész volt életre-halálra harcolni, de hiába követelte a harcot, a haditanács a város kiszolgáltatása mellett döntött. Vay Miklóst egy másik jelentés szerint a kolozsvári nép a nyílt utcán felpofozta, midőn árulásáról értesült. V. ö. Kossuth Összes Munkái XIII. 534–5 l.

⁴¹ Jakab i. m. 428, l.

A kolozsvári magyar had futással igyekezett a magyar hár felé tért nyerni, Bánffyhunrad tájékaig szaladt, ott állította meg a szétszórta egységeket Czetz, Baldacci volt vezérkari főnöke, akire most, Baldacci távozása után az erdélyi sereg szervezésének feladata várt. A Kossuth által küldött 5 ezer főnyi segítség (17 ágyú) Katona Miklós őrnagy vezetésével — elkésett, mert Katona Kővár vidékén megfeneklett és csak 18-án indult el Nagybányáról Désre. Itt Urbannak fél olyan erejű csoportjától súlyos vereséget szenvedett, mire visszaszaladt Nagybányára (nov. 25). Mint a Március 15-e című radikális lap jellemzően írta: „A Győr alatti futás hősmérvény azon futáshoz képest, melyet a nagybányai mozgó sereg mintegy 15.000 embere Dézs-től Nagybányáig egyhuzamban tett. Soha nem hallott gyalázat.”⁴² Itt Katona sorsára bízta Nagybányát és Urban üldözése elől 29-én Szatmárnémeti felé indult.

Bánffyhunradon november 25-ig maradt az erdélyi sereg; ezen a napon Czetz őrnagy a főhadiszállást Csucsára tette át. Az egész hadsereg átvonult Csucsára és Bánffyhunradon csak a szükséges előőrsek maradtak (11. honvédszászlóalj).⁴³

November végén tehát a Kolozsvárról elfutott magyar tábor ott várakozott a csucsaí szorosban, a Sebes-Körös vízének szűk völgyében a lehető legnyomorúságosabb viszonyok között. Csucsá község, az állás kulcsa, nyomorúságos jobbágyfalú, melyben sem a főhadiszállásnak alkalmas épület, sem a legénység és a lovak elszállásolására elegendő hely nem volt. Az élelmezés is csak ügyvel-bajjal történhetett. Itt várta a sereg, hogy mit határoz az osztrák hadvezetőség: megtámadja-e a csucsaí állást, vagy előbb a Székelyföldet próbálja megszerezni. Az 1848—49-es tél hidegnek ígérkezett, az erdélyi hadsereg maradéka pedig szinte mezítláb, rongyosan, minden harci kedv híján várta, hogy a hadvezetőség döntsön sorsáról. Az általános ziláltság és csüggedés közepette az erélyes Czetz próbált rendet teremteni. A seregnek ugyanis Baldacci távozásával vezére sem volt. A Tolnay zászlóalj Pestre küldött tisztiküldöttsége mindenekelőtt új kormánybiztost és más vezért kért a sereg élére. A Honvédelmi Bizottmány egyelőre Czetzet, a sereg tábornoki őrnagyát nevezte

⁴² Március Tizenötödike. 1848. dec. 12. A lap Katona Miklóst „drága jó madár”-ként jellemzi.

⁴³ A többi erő így oszlott meg: a bihari nemzetőrök, a leendő 55. honvédszászlóalj törzse, a Kresz chevauxlegers fél század Csucsára mentek. A 25. zászlóalj egy osztálya Riczkó őrnagy vezetésével Gyaluba, egy osztály Mátyás huszár Nagymásba ment. A szabolcsi nemzetőrök haza, a hajdúság Báródra. V. ö. Czetz i. m. 21. 1.

ki vezérnek, kormánybiztosul pedig december 19-én Beöthy Ödönt, az erélyes délvidéki kormánybiztost küldte a sereghez. Csetznek pedig szigorúan megparancsolta, hogy a gyalázatos körülmények között elvesztett Erdélyt foglalja vissza.

Egy nagyobb arányú, átfogó haditerv végrehajtásához az adott helyzetben Csetz képességei nem voltak elegendők; érezte ezt maga is. A seregnek igazi vezérre volt szüksége, olyan férfire, akinek már a pusztá megjelenése visszaadja az erdélyi hadseregnek elvesztett hitét, győzni akarását, s aminek nyomán igazi újjászületésen menne keresztül az erejében és hitében megfogyatkozott erdélyi katonaság. Kossuth Vettert látta alkalmasnak e szerepre és tervbe vette, hogy Erdélybe küldi. Ehhez azonban időre volt szükség, Csetz tehát egyelőre előkészületi intézkedéseket tett. A csucsa szoroson visszajutni Kolozsvárra teljesen lehetetlennek látszott; számos szoros igénybevételével egész hálózaton át lehetett volna csak oda elérni. Ennek előkészítése érdekében Csetz a főhadiszállást áttette Szilágysomlyóba, a balszárnyat Nagybányára terjesztette ki, a jobbszárnyat pedig Csucsán hagyta.⁴⁴

Magában Erdélyben a kolozsvári székelyteljes futás után csak a Székelyföldön voltak magyar csapatok, melyeknek magvát a 14. és 15. számú (1. és 2. székely) határőr-gyalogezred és a 11. székely határőrhuszárezred alkotta. A Székelyföld egy kis része, Háromszék — 51 négyzetmérföldnyi terület 110.000 főnyi lakossal! — még tartotta magát; Udvarhelyszék és Csíkszék megadta magát Heydtének. A háromszéki székelyek azonban november 15-én elhatározták, hogy mozgósítják a nemzetőrséget. Előzőleg a katonai és polgári kormányt egy héttagú választmányra bízták, a polgári ügyek élére Berde Mózsát, a katonaiak élére Dobay Károly ezredest állították. Az Erdély többi részeiből ide összpontosult derék hazafiak lelkesítő beszédeinek hatására Sepsiszentgyörgyön izzó hangulatú népgyűlést tartottak s ezen felvetették az általános katonai kötelezettség és a fegyverbeállítás kérdését. A gyalogságot Dobay, a lovasságot Sombory ezredek vállalták magukra, az ágyúöntésre Gábor Áron jelentkezett. A háromszéki székely nép felvillanyozódott s harcolni akart a szabadságért. Puchner fenyegető rendeletet küldött a székhez, felszólította, hogy adja meg magát, fogadja be a császári katonaságot s térjen vissza a főhadvezérség iránti engedelmességre. A szék visszaírt, hogy náluk rend van, rájuk katonát ne küldjenek, mert nem eresztik be; Dobay, Gál Sándor és Gá-

⁴⁴ Kővári: Erdély története. 132. l.

bor Áron álltak ezután a nép élére s a sebtiben alakított nemzetőri csapat december első napjaiban remek helytállást tanúsított a Heydte százada elleni harcban: a Rika völgyében Heydte százada az első lövésekre megfutamodott (dec. 2.) és ugyanilyen sikerrel verte vissza a székelység december 3-án a császáriak Földvár, Hermány és Prázmár felől intézett támadását, valamint a románok egy betörését is Tömös és Bodza felől. A székely nép hazafias lelkesedése valósággal csodát tett. „Egy ember állt elé az eke mellől, negyvenéves, nyugalmazott káplár, azon ajánlatot tette, hogy vasból ágyút fog önteni, ha pártolják.”⁴⁵ Gábor Áron a székelyek gyűlésén mindössze egy forintot kért — annyi pénzt, hogy elutazhasson a fülei (magyarhermányi) vasgyárba s két hét alatt hat ágyút ígért s „ha az első próbálövésre célba nem lövök, a második golyó engem szagasson szét”.⁴⁶ A december elején megvívott harcokban már Gábor Áronnak egy hatfontos ágyúja is jelen volt. A székelyföldi csapatok a Barcaságot fenyegették. Az osztrák hadvezetés látta, hogy ezidőszereint elsősorban a székelyektől van mit tartania. Ezzel magyarázható az a nagy sietség, hogy a szászok már december 2-án nyilatkozatot szerkesztettek s e nyilatkozatukban felmerül — most elsőízben! — a cár segítségülhívásának gondolata. A nyilatkozatot aláírták a román békéltető bizottsággal is.⁴⁷

A székelyek kicsiny, lelkes hadseregének jelentős helyi sikerei természetesen nem feledtették el a magyar kormányra nehezedő súlyos gondokat: a csucsaí vert had vigasztalan helyzetét és azt a körülményt, hogy a rossz katonai vezetés és a reakciós főúri politika következtében Erdély szinte teljes egészében elveszett. Ennél is súlyosabb esemény következhetett be, ha Wardenér és Urban egyesülnek, közös erővel betörnek Bihar megyébe s ezzel Nagyvárad is veszélybe kerül! A Honvédelmi Bizottmány a kolozsvári árulás napján, november 17-én az erdélyi hadsereghez teljhatalmú kormánybiztosnak Hódossy Miklóst nevezte ki, de ennek megjelenése semmivel sem vitte előbbre a dolgokat. Vezér kellett, erélyes, tekintélyes, cselekedni és győzni tudó vezér. Ilyen vezér elküldését sürgette november végén maga Csetz is és könnyen lehet, hogy Kossuth éppen Csetznek ilyen értelmű sürgetésére fordult ismét érdeklődéssel Bem tábornok alakja felé.

⁴⁵ Kővári i. m. 124. 1.

⁴⁶ Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848—49. Kolozsvár 1896. 41. 1.

⁴⁷ Kővári: Okmánytár 154—5. 1.

Kossuth előbb Csuha ezredest szerette volna megnyerni az erdélyi fővezérségnek, de ez nem vállalta a megbízatást.⁴⁸ Így került sor Bem kinevezésére. Ezzel egyidőben az OHB utasította a hadügyminisztériumot, hogy Nagyváradon sürgősen állítson fel tüzértartalékraktárat.

November 30-án a Március Tizenötödike egy rövid, de jelentős hírben adta a közönség tudtára, hogy: „Kormányunk Erdélyre nézve sietett intézkedni. Vay Miklós és Baldacci elvannak csapva. Bem generál minden erdélyi hadak fővezérévé neveztetett ki s ma reggel el is indult Pestről. Czetz őrnagy pedig a tábornok élén fog működni”.

Másnap, december első napján jelent meg a Honvédelmi Bizottmány nyílt rendelete az erdélyi parancsnokokhoz és kormánybiztosokhoz Bem tábornok kinevezésével kapcsolatban.⁴⁹

⁴⁸ Lásd levelét az OHB Hódossy kormánybiztoshoz küldött nov. 29-i utasításában. Itt írja Kossuth: „Bem generálist küldjük Önökhöz az Erdélyi operatiók vezérletére. Híres lengyel tábornok — de mégis magyart küldöttünk volna; ha volt volna. Csuha ezredest akartuk. Nem fogadta el. — Vetter pedig Aradra s Aradról majd a Maros völgyén Erdélybe operáland. Kérem most Kormánybiztos urat, igyekezzék úgy hangolni a sereget, hogy Bemet bizalommal fogadja — mindenestre pedig tájékozzon minket arról: jó befolyást tesz-e Bemnek oda rendelése vagy nem. Bém-ben bízhatni, de az baj, hogy magyarul nem tud. Ön sokat tehet a részben, hogy jól fogadja a sereg, s ha jól fogadja, sokat tehet, mert derék, tapasztalt tábornok.” OHB 3978 : 1848. OL. Közli Barta i. m. 592. 1.

⁴⁹ „Erdély s az Erdéllyel határos megyék, kerületek, városok hatóságaihoz, s azokban működő akár rendes, akár nemzetőrségi seregek parancsnokaihoz, és minden kormánybiztosokhoz.

Erdély fővárosával, Kolozsvárral a pártütésnek esvén áldozatul, s a párttűt ellenség pillanatnyi szerencséjében elbizakodva, a szomszéd magyar törvényhatóságok bátorlétét is fenyegetni merészelvén: az ország kormánya kötelességének ismeré, ezen párttűtésnek megbüntetéséről, az ország azon részeinek bátorlétéről, s Erdélynek a párttűt ellenség kezei közül kiszabadításáról kettőztetett eréllyel intézkedni.

Azért midőn egy részről a szükséges hadi erőnek összehúzásáról gondoskodik, egyszersmind első szükségnek ismeri, a kitett célra működendő fegyveres erők élére oly fővezért állítani, ki a szabadság ügye iránt lelkesülve, hadvezéri képessége által a győzelemnek biztos záloga legyen.

Annálfogva ezennel közhírül tétetik, hogy a fent kitett célra működő s minden ahol csatolandó hadseregek fővezéréül, a vitézségéről, s hadvezéri tehetségéről históriailag ismeretes Bem tábornok úr neveztetvén ki: Ezennel meghagyatik, minden azon tájakon együtt vagy különválva táborozó seregek parancsnokainak, minden illető hatóságoknak s

December 2-i kelettel jelent meg Kossuth kiáltványa az erdélyi hadsereghez.⁵⁰

December elsején Kossuth részletes tájékoztatást küld Bemnek az erdélyi helyzetről.⁵¹ A tábornok kinevezése olyan gyorsan következett be, hogy nem maradt idő az erdélyi sajtós viszonyok tanulmányozására: indulnia kellett, mert a veszély közvetlen közelebről fenyegetett.

Czetz a Honvédelmi Bizottmányhoz küldött november 25-i jelentésében azt írta, hogy „*jelenlegi állásunk olyan, hogy illy összefüggés nélküli harczot továbbá teljességgel nem folytat-hatunk, hanem rendszeres hadjáratról gondoskodni elkerülhetetlenül szükséges, ha nemcsak Erdélyt visszanyerni, de Magyarországot ellenséges betöréstől meg akarjuk menteni. Illy rendszeres hadjárat pedig feltételezi azt, hogy itt, Csucsán és a Királyhágón egy alkalmas vezér alatt olly csapatot hagyván,*

kormánybiztosoknak, hogy Bem tábornok urat az ezennel „felső erdélyi hadsereg” név alatt egyesített minden hadierő fővezérének ismerve és tekintve, iránta mindazon tisztelettel, s engedelmisséggel viseltessenek, mellyel háború idején egy fővezér iránt viseltetni kell, a törvényes hadi büntetés terhe alatt. Melyvégre Bem tábornok úr a fővezérséghez tartozó minden hatósággal ezennel felruháztatik. Budapestén, 1848-ik december 1-ső napján. A honvédelmi bizottmány: *Kossuth Lajos* s. k. *Kővár*: Okmánytár. 133. l. — Kossuth Összes Munkái XIII. 613. l.

⁵⁰ *Kiáltvány az erdélyi felső táborhoz.* Katonák! A haza megvárja töletek, hogy az oly gyalázatosan elvesztett Erdélyt vissza foglaljátok, és hogy vitézségeken megtörjék ereje az ellenségnek s elhittsége, mely az első győzelmek mámorában annyire növekedett, hogy Erdélyből már a határos magyarországi vidékek is fenyegettetnek. Ti egy biztos, tapasztalt vezért kívántok, ki benneteket győzelemre vezessen? Elküldtük hozzátok Bem tábornokot, egy előharcosát a lengyel szabadságnak, az osztrolenkai hőst, egy a harcban megedzett férfit, kit Európa ismer és kinek rendelkezésére már seregel az elegendő hadierő, hogy a hazát pusztító ellenséget összezuzza. De bátorság egyedül nem vezet győzelemre, szükséges a fegyelem, mely nélkül a legbátrabb sereg is csak szégvent arat. Azért legyen bizalmatok és engedelmeskedjeteik új derék vezéreknek és ő győzelemre vezetend és újból feltüzendi Kolozsvár tornyait a háromszínű lobogó. Meg vagyunk győződve, hogy hű fiai vagytok őseiteknek és méltó testvérei vitéz bajtársaitoknak, kik a Kárpátoktól a Dráváig és a Marostól a Duna mentén mindenütt rettegtek a háromszoros ellenséget. A kormány hathatósan és eredménnyel intézkedik, hogy számotok folytonosan szaporíttassék, nem azért, mintha segítségre volna szükségtek, hanem hogy többen osztozzanak babértok fölött. Budapest, 1848-ban, december 2-dikán. A honvédelmi bizottmány nevében *Kossuth Lajos* elnök. *Honvéd*, Kolozsvár 1848 dec. 28. — Némi leg eltérő fogalmazásban közli Kossuth Összes Munkái XIII. 613—4. l.

⁵¹ Kossuth Archiv. 565. OL. Közli Kossuth Összes Munkái XIII. 611—612. l.

melly ezen positiók védelmére elkerülhetetlen szükség és mely ezen szegény helyiségekben meg is élhet — a többi erővel egyenesen Nagy-Váradra és Debrecenben egy olly sereget alakítsunk, mellyel rendes operatiókat bizton kezdhünk.”⁵²

Látjuk ebből: Czetz olyannyira alkalmatlannak találta a csucsaí állást, hogy a sereget legszívesebben Debrecenig vonta volna vissza, hogy ott szervezzék újjá. Ebbe a Honvédelmi Bizottmány nem ment bele, hanem Nagyvárad mellett döntött,⁵³ s egyben értesítette Bem kinevezéséről. Ugyanaznap kapta meg Bem tábornok is az erdélyi sereg főparancsnokává való kinevezéséről szóló iratot.⁵⁴

A kinevezés meghagyja, hogy azonnal induljon Nagyváradra és vegye át az erdélyi hadsereget.

3. A HADSEREG SZERVEZÉSE

Bem tábornok tehát elindult Erdélybe. Az Alföldi Hírlap december 5-i számában megjelent tudósítás szerint „Bem tábornok ma Debrecenbe érkezvén, ott a helyi csapatok fölött szemlét tartott s tábori használatra a városi nyomdából egy sajtót magához vett”.

Nem sokáig időzött Debrecenben, 5-én délután félnégy órakor már Nagyváradra érkezett. Mindkét helyen elsősorban a hadsereg ellátásának lehetősége érdekelte. Debrecen a sereg felszerelése és ellátása szempontjából valóságos aranybányának látta; néhányezer lovat remélt innen, többezer főre való gubát, szőrmét: a katonák számára magyar sapkákat kívánt varratni. Nagyváradon megszemlélte a csapattesteket, a helyi erődöt, amelynek akkor 12 ágyúja volt. A csapatok jó része fegyvertelen és ruházatlan — ezek felszereléséről maga a tábornok akart gondoskodni.

Nagyváradon kelt a tábornok első napiparancsa (dec. 6). A sereg biztosítása érdekében elrendelte, hogy azokon a helyeken, ahol a lakosság maga képes eltartani a katonaságot, egy

⁵² Czetz őrnagy jelentése az OHB-nek 1848 nov. 25. OHB 3978 : 1848. OL. Közl. Kossuth Összes Munkái XIII. 591. l.

⁵³ Az OHB Czetznek nov. 29. OHB 3978 : 1848. OL.

⁵⁴ Bem tehát előbb egy megbízást, majd egy kinevezést vett kézhez. A megbízás nov. 27-én kelt s ebben arról van szó, hogy Bem, Klauzál őrnaggyal egyetértésben szálljon ki a győri Mészáros-útra, azt szemlélje meg, jelölje meg az útvonal megerősítéséhez szükséges pontokat és sűrűsően készítse el az út megerősítésének tervét (Fortifikations Plan). (OHB 3918 : 1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 570. l.) Bemnek erdélyi főparancsnokká való kinevezését Kossuth írta alá. OHB 4048 : 1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 583. l.

beszállásolt egyénért (kenyeret is beleértve), naponként 12 ezüst krajcárt kell fizetni; kenyér nélkül 10 ezüst krajcárt; tisztékért kétszerannyit. A mezei táborban és ott, ahol a lakosság teljesen szegény, a sereg fejenként egy font húst, 2 font kenyeret, egy icce bort és 40 emberre egy font sót kapjon.⁵⁵

December 6-án Nagyváradon adta ki a tábornok híres szózatát Erdély népeihez. Itt teszi közhírré első ízben nemzetiségi politikájának alapelveit. Mint írja, az erdélyi hadsereg teljhatalmú főparancsnokává való meghívatása alkalmával első kötelességének tartja, hogy Erdély és a szomszédos vármegyék lakosaival közölje a kormány szándékát. Bem tehát már nagyváradi szózatában mint a kormány programjának a képviselője és végrehajtója mutatkozott be a lakosságnak. Később is ez jellemezte tevékenységét. Nem mulasztotta el külön hangsúlyozni, hogy az ő személyén keresztül a magyar kormány intézkedik, az ő intenciói mindenben megfelelnek a magyar kormány és különösen Kossuth szempontjainak.

A nagyváradi kiáltvány tartalmában, lényegében megfelel azoknak a szempontoknak, amelyeket a magyar kormány vallott a nemzetiségi kérdés rendezéséről. „Valamennyi lakos, tekintet nélkül nemzetiségére, vallására és rangjára, egyenlő és a tisztségek viselésére egyforma jogokkal rendelkezik, ha az államot becsületesen és híven szolgálja és a szükséges képesítéssel bír”, mondja Bem szózata. Akik az állam függetlenségének és jogaik védelmezésére hivatva vannak, születési különbség nélkül a legmagasabb hivatali polcra juthatnak, ha bizonyítékát adják vitézségüknek és szükséges ismereteiknek. Azokról, akik a katonai szolgálat közben egészségüket veszítik, az állam halálukig köteles gondoskodni. A harctéren elhaltak özvegyei és gyermekei az ország oltalma alatt állanak s az állam gondoskodik róluk. A kiáltvány hangsúlyozza, hogy bár az országgyűlés nyelve a magyar nyelv, a többi nemzetiségek megtartják saját nyelvüket és belső ügyeikben a magyar nyelv mellett saját nyelvüket használhatják. A kormány valamennyi vallásfelekezetet egyforma bánásmódban részesít. A kiáltvány tovább megy a magyar kormánynál a nemzetiségek védelembe vétele terén, felszólítja a lakosságot, hogy akiket a kormány által biztosított jogukban valamilyen sértés ért, azonnal forduljanak Bem tábornokhoz és rögtön igazságot fognak nyerni. Erdély és a környékbeli megyék lelkészeit arra kötelezi, hogy a

⁵⁵ Honvéd 1848 dec. 28.

kiáltványt templomaikban több napon át ismertessék hiveikkel.⁵⁶

A nagyvárad kiáltvány három nyelven jelent meg s az volt a rendeltetése, hogy Erdély minden részébe elvigye a magyar kormány emberséges és méltányos nemzetiségi programjának a hírét, úgy ahogyan azt Bem tábornok értelmezte.

Mint látjuk, Bem lényegében a kormány programjának a síkján maradt, nem ment túl azon. Az állampolgári jogokból valamennyi nemzet fiát részesíteni akarta, ha hívek maradnak a magyar kormányhoz és az előírt képesítéssel rendelkeznek. A román nemzet kollektív jogainak elismerését nem látjuk a kiáltványban. Ugyanígy hiányzik belőle minden utalás a parasztság helyzetének megoldására. Már az első lépésnél megmutatkozott Bem későbbi erdélyi működésének egyik legnagyobb hiányossága, az, hogy nem volt parasztprogramja. A nagyvárad szöveget az tette volna a román nép számára igazán vonzó megnyilatkozássá, ha felcsillant volna benne az agrár-demokrácia elvi programja. A román nép ebből egyszeriben megérthette volna, miért kell neki a császár ellenében a magyar forradalom oldalán küzdenie.

Bem december 7-én már Csucsán volt, innen küldte jelentését a Honvédelmi Bizottmánynak. Mint írja, nagyvárad útján 10.000 főnyi katonasággal találkozott⁵⁷ s ebből mindössze 2500 rendelkezett puskával. Legfőbb gondja tehát az volt, hogy ezeket fegyverrel lássa el; ha Kossuth nem küld puskát, semmit sem kezdhet. A hangulat egyébként jó. A székelyeknél is jó szellemmel találkozott; persze néhány ellenkező, árulásra hajlamos tisztet a nagyvárad citadellába kellett csukatnia, utána a zászlóalj készségesen menetelt Csucsára. Kéri, hogy osszák be alája az Aradon tartózkodó második székely zászlóaljat is. Szüksége van tisztekre; mindegy, hogy milyen nemzetiségűek. Ágyúja van 8 darab hatfontos és 2 tarack, löszerben azonban nagy a hiány. Kéri Kossuthot, küldjön sok löszert Nagyváradra, mert oda kívánja telepíteni a tartalékraktárakat.

Másnap, december 8-án este 9 óra tájban megérkezett az erdélyi hadsereg főhadiszállására. Szilágysomlyóra. Másnap reggel szemlét tartott; sorra elvonultak előtte a debreceni nemzetőrök, tüzérek és a Mátyás huszárok. A tisztikarnak mondott tö-

⁵⁶ Bem nagyvárad kiáltványának eredeti fogalmazványát lásd Hódossy kormánybiztos iratai. 1848–1849, 1298. r; sz; OL; — Közli: Kővári Okmánytár. 134. l.

⁵⁷ A nyolc székely zászlóalj 8000 ember, 2 honvéd zászlóalj kb. 1800 fő, 400 főnyi huszárság és a 7000 főnyi bihari nemzetőrség. Bem jelentése dec. 7-ről. OHB 5235. 1848. OL.

mör bemutatkozó beszédét minden memoáíró feljegyezte: „Uraim! A kormány engem e hadsereg teljhatalmú főparancsnokává nevezett ki. Én önöktől feltétlen engedelmességet kérek, aki nem engedelmeskedik, agyon fogom lövetni. De fogok tudni jutalmazni is! A multról nem beszélek. A parancsokat rögtön kiadom. Elmehetnek”.⁵⁸ E pár szóban, mint Czetz megjegyzi, bele volt sűrítve a tábornok egész jelleme: kérlelhetetlen szigor, pártatlanság a büntetésben, de nagylelkűség az érdemek megjutalmazásában.⁵⁹

December 10-ének napját a krasznai vonalon szállásolt érmelléki nemzetőrök, a rendes székely zászlóalj, a Hadadon fekvő debreceni lovas és gyalogos századok és székely nemzetőrök rendbeszedésével töltötte el. Dobozy István kormánybiztos nagy figyelemmel szemlélte az új vezér intézkedéseit, s első benyomását sietett a kormány tudomására adni. E nap eseményeiről írja az OHB-nak, hogy Bem „célszerű, szigorú rendeleteket adott ki a fegyelem helyreállítására, amelynek máris látszik kedvező eredménye”. Dobozy szerint Bem húszezerfőnyi hadsereget akar összehozni, legalább is ekkora seregnek a felszerelésére és élelmezésére utasította Dobozyt. A vezér a lovasságnak kétszeres élelmezést rendelt el, majd Dobozy közbelépésére másfélszeresre szállította le. Ugyancsak Dobozy ad hírt arról is, hogy Bem tábornok el akarja koboztatni mindazoknak az erdélyi arisztokratáknak a birtokát, akik összefogtak az osztrák reakcióval és a kolozsvári kivonuláskor benntartottak a városban s kik, úgy látszik, örömet kezelt fogtak Urbannal. Dobozy felsorolja azoknak a neveit, akiknek a birtokát Bem tábornoknak szándékában van lefoglalni — hazaárulás és a reakcióval való cimborálás miatt. Gr. Bethlen Domokos, Bánffy Ádám, Bánffy Miklós azok az erdélyi mágnások, akiknek hatalmas birtokaik terültek el az erdélyi hadsereg által elfoglalva tartott területen s akiknek földjeit Bem tábornok le akarta foglaltatni.

⁵⁸ Teleki Sándor: Emlékeim. I. Bp. 1897. 20. l.

⁵⁹ Milyen volt ebben az időben Bem tábornok külső megjelenése — az emlékiratok erről is sok érdekes jellemzést adnak. Jól festi le Bem külsejét Czetz, aki hosszú ideig oldalán volt s közelről ismerhette meg a tábornokot: „Bem külső alakja éppen nem tekintélyes. Termete aránylagosan kicsiny, gyöngye, arcza lengyeles, tojásdad, orra kicsiny s felduzzadt, arcza egyik felén sebhely látszott; szája és homloka rendes, haja ősz, kissé ritka, rendszeren botot tartott kezében, melyre támaszkodott, ha csontsebekkel borított jobblábát tovább vonszolta, végül tipegése, mely ez állapot következménye: mindez s hozzá gondolva még a lehető legegyszerűbb honvédatillát, Bem képét nyújtja, amint Szilágyssomlyóban először vizsgálta meg az erdélyi magyar sereg tisztikarát. Czetz: i. m. sk. l.

Remek példája ez annak, hogy hová jutott el a magyar szabadságharc e nagy tábornoka az 1848-as forradalmi események árján: már nem fájlalja az arisztokraták birtokait, hanem szíves örömetest segédkezik abban, hogy az áruló mágnásosztály rablott jószágát a forradalmi kormány és a nép kezébe jussanak. Dobozy jelentése ennek kitűnő bizonyítéka.⁶⁰

Fegyver és csapat kellett az új vezérnek, mert enélkül nem indíthatta el tervezett hadjáratát. Felderítőivel megüzente a román felkelőknek, hogy minden darab lőfegyverért kész 10 forintot adni; ehhez azonban osztrák bankjegyekre volt szüksége, mert a magyar pénzt nem fogadták el a románok. Kossuth 10—15.000 forintot kilátásba is helyezett e célra; de ez édeskeves volt, hisz Bem 15.000 fegyverre számított ily módon! Szilágyssomlyón öt új zászlóaljat alakított újoncokból; várta az aradi csapatokat és főleg lőszert, melyből nagy hiánya volt. A lovasságot újoncokkal töltötte fel és megtette az intézkedéseket lóvásárlásokra is. A meglévő lovak rossz állapota készítette arra, hogy az első csatáig dupla porciót adasson nekik. A sereg ellátását célozta az a napiparancsa is, melyet még Szilágyssomlyón adott ki.⁶¹ Ugyanitt kinevezte Czetet ezredessé és tábornoki főnökévé, Forró Eleket őrnaggyá s a hadművelleti iroda igazgatójává. December 12-én már Szamoskrassóból írta Kossuthnak, hogy ezen a vidéken a fegyelmetlenség „schrecklich”, de reméli, hogy a rendet itt is hamar helyreállítja.⁶²

E gyors helyváltoztatás, a rendkívüli eréllyel végrehajtott szervezési munkát mind arra mutató, hogy a tábornok nem akar hosszú időt eltölteni a harcra való pusztá készülődéssel. A hadsereget a legrövidebb időn belül ütőképessé kívánja tenni. Ennek a célnak érdekében teljesen a saját kezébe vette a sereg szervezésének feladatát: nem volt tekintettel a vármegyék-

⁶⁰ OHB 5486 : 1848. OL.

⁶¹ A sereg mozgóvá tételének feltételeit az alábbiakban szabja meg: a seregnél mindenkor 2 napra való élelmiszer és lótap legyen; a szekerek a seregnél a lehető legcsekélyebb számmal legyenek, szekér álladalmi lovakkal ellátva; a sereg rendelkezzeék mindam a szekerekkel, amelyek favágásra, hidak, utak rontására s kiigazítására szükségesek. Elrendeli, hogy ezentúl minden katonának tarisznyájában 2 napra való élelmiszer legyen (négy font kenyér, egy font szalonna, egy font főtt vagy nyers hús, két vörshagyma, két részlet bor és két részlet pálinka). Minden ló vigyen két részlet zabot és két részlet szénát; a zsákokat az állam adja. Minden lovaskatonának egy balta, ásó és kapa legyen a jobb oldalára akasztva. A tűzérségnél minden szekéren két ásó és egy csákány; ezenkívül minden tartalékszekéren 50 ásó és 25 csákány legyen. — *Kövérti*: Okmánytár 135—6. l.

⁶² OHB 5827 : 1848. OL.

hez kiküldött kormánybiztosokra s azoknak a Honvédelmi Bizottmány által megszabott hatáskörére. Az újoncoztatás jogát a kormány a hadmegyei katonai parancsnokságokra ruházta; a lovasezredek kiegészítése lovakkal az egész országban Répássy tábornok feladata volt; a felszerelési ügyekben a honvéd kerületi főparancsnok volt hivatva intézkedni; az élelmezésről való gondoskodás pedig — Beöthy Ödön főispán, teljhatalmú kormánybiztos Erdélybe érkezéséig — Hódossy kormánybiztos feladata volt. A Honvédelmi Bizottmány rendkívül fontosnak tartotta, hogy e feladatkörök terén a legnagyobb rend uralkodjék, egyik kormánybiztos a másik hatáskörébe ne avatkozzék. A tábornok azonban egyáltalán nem volt tisztában a hatáskörökkel s ennek következtében azokat nem is respektálta.⁶³ Ő hadsereget akart teremteni s ehhez — a sürgető helyzetre való tekintettel az első napokban a hivatalos út mellőzésével — közvetlen akciókkal iparkodott anyagi alapokat teremteni. Szemleútján egyik rendelkezést a másik után adta ki: Tar Károly kormánybiztost Nagyváradon felszólította, hogy lovakat vásároljon és ruházatról gondoskodjék (a lóvásárlás Répássy tiszte volt!); Eötvös Mihály szatmári kormánybiztost arra utasította, hogy a megye a ki nem állított újoncokat rögtön állítsa elő s ezenkívül a 18 évesek is nyomban álljanak sor alá, tehát az OHB rendeletén felül is teljesítse az újoncozást.

Mindez rendkívül sürgős volt, mivel a tábornok a támadást néhány napon belül meg akarta indítani. Első terve az volt, hogy elvágja a Nagybányáról Désre vezető utat (Krassóról 12-én készült Nagybányára) s mihelyt az összekötő utakat sikerül elvágnia, azonnal hozzákezd a nagyobb támadáshoz. Megnehezítette a tervbevevett támadást az a körülmény, hogy a tábornok az Erdély határán talált demoralizált s harcra alkalmatlan nemzetőrökre nem számított a közeli harcban; nagy szükség haza készült küldeni. A Désnél megfutott nemzetőrök magukkal vitték az állam fegyvereit; ezeknek elkobzásáról gondoskodott. Kevés volt tehát a katonasága, ezért gondolt arra is, hogy a kormány ossza be alája Máramaros megyét is s a buko-

⁶³ Bem és a kormánybiztosok hatásköri vitájához érdemes megjegyezni, hogy e téren egy bizonyos következetlenség állott fenn magánál Kossuthnál is. Az erdélyi hatóságokhoz, a csapatparancsnokokhoz és a kormánybiztosokhoz küldött december 1-i rendeletében Kossuth a Honvédelmi Bizottmány nevében engedelmességre szólítja fel őket Bem iránt. (V. ö. Kossuth Összes Munkái XIII. 613. l.) A teljhatalmú kormánybiztosok ismételt panasza indította később Kossuthot arra, hogy Bem és a kormánybiztosok hatáskörét egymástól elkülönítse. A későbbiekben Kossuth a szervezés munkáját teljesen a kormánybiztosok vállára helyezi és Bem tevékenységét kizárólag a hadműveletek folytatására korlátozza.

vinai szorosoakat is. A nemzetőrök elég tekintélyes számmal voltak, vagy 10.000-en!

Bem tábornok mind a hadseregszervezés, mind a nemzetőrök kérdésében teljes önállósággal járt el. Ennek volt a következménye, hogy a kormánybiztosokkal mindjárt az első napokban konfliktusa támadt; a biztosok az OHB-hoz fordultak a maguk igazságának elismeréséért és utasításokért, mitévők legyenek, mert Bem nemcsak, hogy kiadja a parancsokat, de „szokatosan hagnem”-ben számon is kéri a parancs teljesítését.⁶⁴ A kormánybiztosok, de maga a Honvédelmi Bizottmány is túlzottaknak találták a tábornok igényeit a kormány szűkös anyagi eszközeihez képest és megpróbálták ezeket az igényeket lefaragni. A legsúlyosabb teher a szatmári kormánybiztos, Eötvös Mihály vállaira nehezedett. December 13-ról Bem Krassórol újabb parancsot küldött neki, felszólította, hogy megyéjében szervezen loállítási és befogadási hivatalt; a minőséghez képest 100—140 forinttal fizesse a lovak darabját. Vásároltasson tekintet nélkül a ló nagyságára és szőrére annyit, amennyi csak Szatmár megyéből kitelik. Ugyancsak vásároltasson bundákat, köpönyegeket, magyar nadrágokat és csizmákat; ha készlet nincs belőlük, csináltasson, amennyit csak lehet. Sok apró pénzt kért és valamennyi használható szuronyos puská lefoglalását.⁶⁵ Eötvös a ránehezedő terhek súlya alatt, Kossuthhoz fordul és megsértődve Bem magatartása miatt, lemondással fenyegetőzik arra az esetre, ha az OHB elnöke nem intézkedik s Bemet le nem inti, mert a tábornok „magától teszi a rendelkezéseket”.⁶⁶

Kétségtelen, hogy Bem tábornok túlzott igényekkel lépett fel a kormány és a kormánybiztosok felé és igaza volt Kossuthnak, akkor amidőn a reális helyzet lehetőségeire figyelmeztette

⁶⁴ Tar kormánybiztos panaszos leveléből. Bár ő csak a 27. és 28. zászlóalj felszerelési ügyeit intézi, Bem megparancsolta neki, hogy vásárlásokat eszközöljön az erdélyi hadsereg számára. Kossuth a panaszra utasítja Bemet, hogy mellőzze a felszerelési és a vásárlási rendelkezéseket. — Eötvös kormánybiztos panaszára az OHB december 15-én arra utasítja Bemet, hogy tegyen le az újoncokkal való rendelkezésről; esetenként közölje, mennyi újoncra van szüksége; ha Földváry, a debreceni hadmegyei parancsnok nem tud elegendő újoncot kiállítani, akkor jelentse ezt az OHB-nak, mely a hiányt fedezni fogja. Ugyanakkor utasítás ment Eötvös kormánybiztosnak, hogy a rendeleték értelmében állítsa ki az újoncokat, de ezen felül ne terhelje a népet; általában szorosan az országggyűlés határozataihoz tartsa magát. OHB. 5710:1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 762—3. l.

⁶⁵ Bem Eötvös Mihályhoz 1848. dec. 13. Kriegsgericht. Pest 1851. 52. köteg. (110 csomó) Hadt. Ltár.

⁶⁶ Eötvös Mihály az OHB-nak Szatmár 1848 dec. 15. OHB 5913:1848. OL.

őt; hiba volt a hadjárat későbbi szakaszában is az, hogy a tábornok nem szabályszerű állománykimutatás alapján kérte a felszerelési tárgyakat és a löszereket, hanem általánosságban kért fegyvert, pénzt, posztót stb. Kossuth december 12-i levele fel is veti az állam gazdasági helyzetének problémáját és pont-ról pontra megmagyarázza az ország viszonyai között tájékozatlan lengyel tábornoknak, mi az, amire a kormány kötelezheti magát és mi az, ami ezen túl esik. Ez persze nem jelentett szűkkeblűséget Kossuth részéről! Kossuth jól tudta, hogy az erdélyi sereg felfegyverzésén sok múlik; egész Erdélynek a sorsa! És ez könnyen annyit jelenthet, mint: a szabadságharc sorsa. Ezért nem volt szűkkeblű; habár elvileg nem érthetett egyet azzal a móddal, ahogyan a tábornok rendelkezéseket tett s ahogyan kéréseit a kormányhoz felterjesztette, ennek ellenére sietett a lehetőség szerint eleget tenni Bem kéréseinek. „Pénz mindig lesz, amennyi kellend”, ígérte, persze nem mindjárt egy kerek millió; ámbar a kormánybiztosok egyáltalán nem kértek pénzt, mégis küldött Nagyváradra 100.000 forintot. Súlyos feladat elé állítja a kormányt a fegyverek küldésére vonatkozó kérés is: 30.000 ember vár az országban fegyverre. Töltést is indított Erdélybe, 100.000-et, de egyben takarékoskodást kért. Két zászlóaljat is küldött, a felszerelésükre pedig utasította Földváryt.⁶⁷ Azt azonban szigorúan kikötötte, hogy a fegyver a rendes sorkatonaság céljaira fordíttassék, mert a nemzetőrség felfegyverzését a kormány nem vállalhatja. Nagy rosszállással vette az OHB elnöke Eötvösnek azt a jelentését, hogy Bem tábornok az újoncozást is kezébe vette; a 18 évesek újoncozása ellentmondott a kormány rendeleteinek s alkalmas volt arra, hogy a kormány iránti bizalmat csökkentse. Éppen ezért szigorúan utasította a vezért, hogy az újoncozást a honvéd hadmegyei parancsnokoknak engedje át.⁶⁸ A sokféle panasz és a kormánybiztosok jelentésében előforduló szemrehányások végülis arra készítették Kossuthot, hogy teljes részletességgel határozza meg a tábornok hatáskörét. Levelének elsősorban az volt a célja, hogy a Bem tábornok által teremtett hatásköri zűrzavart rendezze, Bemet rendes kimutatások felküldésére szoktassa és a hadsereg létszámának szaporítását a törvények által megszabott keretbe vezesse.⁶⁹

⁶⁷ Kossuth Bemhez Pest 1848 dec. 12. OHB 5173 : 1848. OL. Közli: Kossuth Összes Munkái XIII. 713—715. 1.

⁶⁸ Kossuth Bemhez 1848 dec. 15. OHB 5710 : 1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 763. 1.

⁶⁹ Kossuth Bemhez 1848 dec. 18. OHB 5810 : 1848. OL. Közli: Kossuth Összes Munkái XIII. 798—801 1.

Teljes önállósággal intézkedett Bem tábornok a nemzetőrökről is; december közepén a mintegy 2000 főnyi érmelléki nemzetőrt — akik korábban Kraszna és Doboka megye biztonságára vigyáztak — hazaküldte, de távozásuk előtt felszólította őket, hogy adják el gubáikat, jó lesz az a honvédségnek, amit sokan örömmel teljesítettek is; persze a nemzetőrök egy részénél rossz hatást tett az a körülmény, hogy a tábornok egyszerűen „elcsapta őket” és számosan panaszkodtak, amiért gubáikat, állítólag, feleáron szedték el tőlük és télvíz idején meztelenül eresztették haza őket.⁷⁰ A tábornok rövid beszédet tartott a távozó nemzetőrökhöz; mint mondta, nagyon becsüli azokat a családtagokat, akik odahagyják gyermekeiket azért, hogy az ellenség ellen harcoljanak, „*azonban, mint tapasztalt harcos, bizonyossá tehetem őket, hogy az álladalomnak sokkal nagyobb szolgálatot tennének, ha tűzhelyeiknél maradnának s magok helyett nőlen, harcvágyó ifjakat, 17 éveseken kezdve, jól kiöltöztetve és amennyiben lehetséges, felfegyverezve küldnék magok helyett*”.⁷¹ Világosan kitűnik ebből, hogy a tábornok nem általában a nemzetőrség intézményét tartotta haszontalannak, csak azokat a nemzetőröket, akik Kolozsvárról megfutottak, s akik demoralizált állapotban kevés biztosítékol jelentettek egy támadó háborúban. Egyébként Bem teljes mértékben értékelte a nemzetőrség nagy szolgálatait a fegyveres harcban. A vidéki nemzetőrök közül az önkénteseknek jelentkezőket örömmel fogadta, felvette őket a honvédcsoportokba, hogy külön nemzetőri századokat alakíttasson belőlük.

A kormánybiztosok nem értettek egyet a nemzetőrség hazaküldésével, nagy könnyelműséget láttak benne és tartottak attól is, hogy a volt nemzetőrök hazaérve, rontják majd a lakosság hangulatát. Bem tábornok azonban helyes érzékkel, elsősorban fiatal erőkből álló, jól kiképzett és fegyvermezett, a fáradalmakat és nélkülözéseket szívósan tűrő hadsereget akart, mely inkább kisebb legyen, de építeni lehessen rá. Ebben az irányban folytatta a hadseregszervező munkát, melynek eredményei a legrövidebb időn belül mutatkoztak is.

Vert hadsereg még ilyen gyorsan nem állt talpra, mint az erdélyi honvédség azokban a decemberi napokban, amikor új vezére a személyi példamutatás mindennél hatásosabb fegyverével és az őt jellemző alaposággal, hozzáértéssel állott oda a

⁷⁰ Dobozy I. jelentése az OHB-nak Szilágysomlyó 1848 dec. 18. OHB 6289 : 1848. OL.

⁷¹ Eötvös M. jelentése az OHB-nak 1848 dec. 15. OHB 5913 : 1848. OL.

kiképzés alatt álló szakaszok élére és sajátkezűleg mutatta meg a gyakorlatlan tűzereknek az ágyúk kezelési módját. Rendkívüli szigora nyomán a fegyelem megerősödését szinte óráról órára észlelni lehetett; az erdélyi seregek most már valóban volt igazi vezére, olyan főparancsnok, amilyent Czetz és a többi tisztek a győzelem előfeltételeként jelöltek meg. Boldogan látták a sereg óráról órára való erősödését és azt a tervszerűséget, amely a vezér szervezőmunkájában megnyilatkozott. Dobozy István kormánybiztos — aki Szilágysomlyón közelről látta Bemnek minden intézkedését — december 18-án nagy örömmel értesítette az OHB-t az erdélyi seregen belül bekövetkezett változásról. „Előre bocsátva, hogy Tábornok Fővezér Úr megérkezte oltá a benne vetett bizodalomnak megfelelőe mindent a legnagyobb szilárdsággal elkövet. Naponta szaporodott táborának helyrehozására a fegyelem máris észlelhető. S egész éjjel utazva, már egész Máramarosig felutazott a Tábornok több helyen nagyobb erőkre összehúzását eszközölni s a zsidói, mintegy 2000-ből álló csapatot őrnagy Tóth Ágoston úr parancsnoksága alatt 3 ágyúval Dész felé Doboka megyén keresztül meg is indította; a tábornok több része is naponta óhajtvá várja visszaérkeztével parancsát az előnyomulásra. Mert a szellem az egész katonaságba a megérkezett székelyeket sem véve ki, jelenleg jó — a főbb, alsóbb tisztek, polgári kormányzók között testvéri egyetértés, bizalom — mi csak jóra vezethet — uralkodik —, s örömmel nyujt mindenki segédkezet Fővezér úrnak, miután mi némi elégtelenséget okoz, ezideig még senkivel magát rajtam kívül legkisebb érintkezésbe sem tette a polgári kormánybiztosok közül... mely önzésnek eddig elé is lettek már több kinövésai”.⁷²

Dobozy jelentése híven tükrözi az erdélyi seregben mutatózó hangulatot; rámutat a Bem és a kormánybiztosok között kialakult viszony lényegére is. Ez utóbbiak rossznevén vették azt, hogy a tábornok nem vesz eléggé tudomást róluk s e panaszaik általában jogos volt. A kormánybiztosi intézmény semmibe vévése alapján véve nem volt helyes dolog; ám az egyik-másik kormánybiztos működésével szemben táplált bizalmatlanságnak néha komoly okai voltak. Így mindenekelőtt a legtöbbször panaszok Eötvössel szemben a tábornok bizalmatlansága jogos volt, nem is beszélve báró Vay Miklósról, akinek gyászos szerepét Erdélyben mindenki eléggé ismerte. A valóság az, hogy a lelkes és odaadó biztosokat, elsősorban Teleki Sándort, a tá-

⁷² Dobozy I. jelentése az OHB-nak 1848 dec. 18. Szilágysomlyó. OHB 6289 : 1848. OL.

bornok nagyonis sokra becsülte; ez utóbbit maga mellé vette és el sem engedte maga mellől. Eötvös azon való felháborodásában, hogy Bem tábornok az ország fennálló törvényeire való tekintet nélkül követelt tőle újoncokat, lovakat, felszerelést, — túlzásba esett és a tábornok kéréseiből semmit sem teljesített, hanem panaszokat írogatott az OHB-hoz. Ha Eötvösön múlt volna a Nagybánya környékén december közepén összpontosított 4000 főnyi sereg élelmezése, a katonák éhen halhattak volna. Teleki Sándor volt az, aki róluk gondoskodott, s ezzel Bem tábornok teljes elismerését és megbecsülését vívta ki magának olyannyira, hogy december 18-án Eötvös leváltását kérte az OHB-tól, Telekit javasolva a helyére, „kinek buzgalma és tevékenysége megbecsülhetetlen”.⁷³ A kormánybiztosok később sem hagytak fel panaszaikkal Bem túlságos önállósága miatt, Kossuth azonban — amidőn már néhány ízben véleményét teljes határozottsággal közölte a tábornokkal — vigyázott arra, hogy e nézeteltérések ne menjenek a hadseregen belül kialakuló jó szellem rovására. Éppen ezért arra utasította a kormánybiztosokat és Földváry hadkerületi parancsnokot, akire a lószorozás tartozott, hogy el ne kedvetlenítsék a tábornokot, akinek intézkedéseiben a hibák forrása a magyarországi helyzet nemismérésében keresendő — ne csorbítsák azonban Bem tábornok tekintélyét a seregben.⁷⁴

A Bem és a kormánybiztosok közt kialakult vitához összegezve azt jegyezhetjük meg, hogy a kormánybiztosi intézmény semmibevétele helytelen volt. Bemnek nem volt igaza abban, hogy teljesen függetlenítette magát a kormánybiztosoktól. Ő azonban gyorsan és határozottan intézkedett, mert mielőbb meg akarta indítani a támadást; ezért nem volt híve semmiféle vitának, alkudozásnak. Persze, az ország egészét, az egésznek a szükségleteit, hiányait nem látta tisztán, mert csak Erdélyt vette figyelembe. Ezért utalt találóan Kossuth Bemhez küldött leveleiben arra, hogy az erdélyi főparancsnok nem látja teljes összefüggésében az ország helyzetét. Az egész áttekintése Kossuth feladata volt, ő a szabadságharc egészének érdekeit elébe helyezte az esetleges partikuláris szempontoknak, leveleiben az

⁷³ Bem Kossuthhoz Nagybánya 1848 dec. 18. OHB 6217:1848. OL.

⁷⁴ „...megvárom alezredes úrtól, hogy az annyi harcokban meg-edzett s tapasztalásban gazdag tábornok és fővezér iránt a bizalmat és ragaszkodást a seregben a mennyiben e tekintetben befolyása van, emelni és tágitani igyekezzék.” Kossuth utasítása Földváry alezredesnek. 1848 dec. 17. OHB 5810:1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 784—5. l.

erőviszonyok és a lehetőségek reális számbavételére figyelmeztette Bemet.

Bem tábornok Erdélybe érkezve főfeladatának kétségtelenül az osztrák seregnek Erdély területéről való kiűzését tekintette, de ezzel a főfeladattal párhuzamosan foglalkoztatta őt a nemzetiségek megnyerésének, az erdélyi nemzetiségek közti béke elnyerésének gondolata. A kettő természetesen szorosan összetartozott: a felszabadító háború teljes diadala nem volt elképzelhető a nemzetiségi harc áldatlan viszonyai között. Ha az erdélyi népek odaállnak a magyar forradalom mellé és fegyveresen támogatják azt, akkor az osztrák szoldateszka minden erőfeszítése hiúnak bizonyul és Bécs mesterkedései zsákutcába torkollanak. Bem tábornok nyomban észrevette, hogy ezen a nemzetiségi többségű erdélyi terepen csak a lakosság és a fegyveres erő teljes összhangja hozhat eredményt; csak ha a másnyelvű erdélyi népek is felismerik, hogy a forradalom minden népnek szabadságot hoz, csak akkor viheti teljes győzelemre a magyar fegyvereket.

Erdély visszaszerzése, az osztrákoknak a határon túlra való űzése és a nemzetiségek megbékítése az ő erdélyi hadjáratában nem két különböző feladat volt, hanem szoros egységben jelentkezett.

A nemzetiségek, elsősorban pedig annak a területnek román lakossága akkor már nagyrészt szembekerült a szabadságharc-cal. A tábornok a felkelőkkel szemben nem a kíméletlen megtorlás eszközét választotta, hanem nagylelkűséggel igyekezett barátokká változtatni őket. Már december 15-i kisnyíresi jelentésében azt írja Kossuthnak, hogy „a románok futnak minden faluból, de a kegyelem módszere, melyet meg akarok próbálni, haza fogja őket hozni. Mi mindent megfizetünk, nagyon csodálkoznak, Urban, az ő barátjuk, semmiért sem fizetett”.⁷⁵ December 10-én még Szilágysomlyón, a hadiszervezés, hadsereg-állítás torlódó munkája közepette egy kiáltványtervezeten dolgozik, melyben Erdély másnemzetiségű népeihez fordul, felszólítván őket a magyar ügyhöz való csatlakozásra, mert ellenkező esetben kérlelhetetlen szigorúsággal fogja megbüntetni azokat, akik felkeltek a magyar kormány ellen. A románokat nem üldözni, hanem nekik segíteni akar — mondja a kiáltvány. Éppen ezért a hadsereg részéről semmiféle erőszakoskodásnak nincs helye; a lakosság minden szolgáltatását készpénzzel fizetik. „Fogadjátok el tehát a béke pálmaágát”, mondja végül a

⁷⁵ OHB 6075 : 1848. OL.

szózat, melyet Bem december 17-e után küldött fel az OHB-nak, s amelyet Kossuth már az új teljhatalmú kormánybiztosnak, Beöthynek továbbított december 23-a körül, s amely Beöthy amnesztiaellenes álláspontja következtében soha sem jutott el oda, ahová írója szánta, a román jobbágyok kezeihez.⁷⁶

December 15-én a tábornok Kisnyíresen — szintiszta román vidéken várja a zsidói oszlop beérkezését. Serege a határig akadálytalanul tette meg az utat; úgy látszott, hogy Désig nincs ellenség; magát Dést is csak 700 ember tartotta megszállva, ágyú nélkül. Urban Bánffyhungyadon volt, a többi osztrák erő Csucsá felé összpontosult. „Csak egy párezres jó csapatom volna — írja a tábornok jelentésében Kossuthnak —, akkor Désnek mentem volna, de a mostanival nem kísérelhetem meg ezt, mert egy vesztés harc az első pillanatban nagyon káros volna”.⁷⁷

Nem Désnek ment tehát, hanem Nagybányára s innen számolt be első sikereiről a magyar kormánynak. Mik voltak ezek e sikerek? Elsősorban a csapatok felállítása és megszervezése, az Erdélybe vezető utaknak csapatokkal és ágyúkkal való megszállása, a hegyláncok megszállása és lezárása, s nem utolsó sorban magának Nagybányának a megszállása. E vidék legfontosabb központja éppen Nagybánya volt; megszállásával az ezüst- és a sóbányák, a löpormalmok és vasöntödék a magyar sereg kezébe kerültek. A lakosság is kedvező fogadtatásban részesítette a bevonuló honvédsereget. Mindez örömmel töltötte el a tábornokot s a teljes bizalom kifejezésével írta az OHB-nak: „Most határozottan biztosíthatom a Honvédelmi Bizottmányt, hogy a már adott és megígért eszközökkel, anélkül, hogy további segílyre lenne szükségem, visszahódíthatom Erdélyt”.⁷⁸

Mekkora volt az a sereg, amelyről december 17-én ilyen derülátással nyilatkozott vezére?

Néhány nappal a kolozsvári szégyenteljes szaladás előtt a magyar sereg állománya az alábbi volt: 2380 gyalogos, 520 lovas és 107 tüzér.⁷⁹

⁷⁶ Bem proklamáció-tervezetét közölte a *Történelmi Lapok* 1893 okt. 15-i száma. A tervezeten kelet nincs feltüntetve, de Szilágysomlyón íródott. Beöthyt Kossuth december 19-én nevezte ki Erdély kormánybiztosának, báró Vay Miklós helyére. A kinevezés szerint „az ő teljhatalmú biztosi hatósága alá fog tartozni különösen a jelenben Bem tábornok parancsnoksága alatt álló felső erdélyi hadsereg.” Kossuth Összes Munkái XIII. 810—811. l.

⁷⁷ OHB 6075 : 1848. OL. Közlöny 1848. 196. sz.

⁷⁸ Nagybánya 1848 dec. 17. OHB 5800 : 1848. OL.

⁷⁹ Baldacci jelentése Klvár 1848 nov. 12. OHB 838 : 1848. OL.

Bemnek Erdélybe való megérkezésekor az erdélyi hadsereg az alábbi erőkből állott.

Csucsán és a Feketetónál Riczkó őrnagy alatt:

1 zászlóalj székely (nagyon gyenge) — — — —	600 fő
27. honvéd zászlóalj — — — —	1000 fő
11. honvéd zászlóalj — — — —	600 fő
	2200 fő
1 hadosztály Székely huszár (Kiss őrnagy)	130 fő
1 hadosztály Mátyás huszár (Bethlen Ger- gely) — — — — — —	140 fő
1 Kresz könnyűlovas oszt. (Pereczi) — —	75 fő
	345 fő

11 ágyú.

Krasznán Tóth Ágoston alatt:

31. honv. zászlóalj (Tóth őrnagy) — —	1000 fő
2 ágyú.	

Zsibón (Kemény Farkas őrnagy):

1 zászlóalj Aranyosszéki nemzetőrség (Ke- mény őrnagy) — — — — —	700 fő
1 zászlóalj Marosszéki nemzetőrség (Tol- nai őrnagy) — — — — —	1000 fő
2 ágyú.	

Nagybányán:

55. honvéd zászlóalj (Grubiczi őrnagy)	800 fő
Bécsi nemzeti gárda — — — — —	100 fő
Szétvert nemzetőrség — — — — —	600 fő
	1500 fő

1 osztály Vilmos huszár (Zsurmay szd.)	120 fő
--	--------

Tehát összesen 6400 főnyi gyalogság, 465 főnyi lovasság, 15 ágyú. A bihari nemzetőrséget (5000 fő) Bem tábornok hazaküldte.⁸⁰

December elejétől a kormány jelentős erősítéseket küldött e kis hadsereg kibővítésére. (Mindenekelőtt a székely zászlóaljat, a székely huszárok egy osztályát, a Sándor gyalogság 3 zászlóalját, egy hatfontos üteget Pestről, Debrecenből nemzetőrségi gyalogságot és nemzetőri lovasságot.)

⁸⁰ V. ö. *Hadt. Közlem.* 1940. évf. 236—7. l. Hauk Lajos adatait.

Mindezekkel együtt az erdélyi magyar hadsereg létszáma december 15-én az alábbi volt:

a) A *jobbszárnyon* Riczkó ezredes parancsnoksága alatt Csucsánál az alábbi erők voltak:

A 11. honvéd zászlóalj (Bánffy János őrnagy alatt) — — — — —	700 fő
Az 55. honvéd zászlóalj (Fráter kapitány)	700 fő
Kresz könnyű lovasság (Pereczy kapitány)	75 fő
Bihari nemzetőrség — — — — —	3000 fő
	4475 fő

Velük volt egy hatfontos üteg. Vezérkari tisztek: Baumgarten József őrnagy, Dobay József kapitány.

b) A *központban* Czetz János őrnagy hadseregparancsnok vezetése alatt (csapatparancsnok Mikes Kelemen ezredes) Zilahnál és Zsibónál:

A 31. honvéd zászlóalj (Tóth Ágoston őrn.)	850 fő
Egy háromszéki zászlóalj (Szilágyi őrnagy)	800 fő
Debreceni nemzetőrség — — — — —	500 fő
Tordai nemzetőrség (Kemény Farkas őrn.)	400 fő
Kossuth-huszárok (Bethlen Gergely őrn.)	400 fő
Két lovasszáhad székely huszárság (Kiss Sándor őrnagy) — — — — —	300 fő
Debreceni lovas nemzetőrség — — — — —	200 fő
Egloffstein őrnagy nemzetőrei — — — — —	1000 fő
	4450 fő

Egy hat ágyúból álló háromfontos üteg és 4 darab hatfontos ágyú Debrecenből. A vezérkar főnöke: Forró Elek őrnagy, a székely huszárok közül.

c) A *balszárnyon* Zsurmay őrnagy parancsnoksága alatt Nagybányánál és attól délre:

A 4. honvéd zászlóalj (Meszéna őrnagy) —	1000 fő
A 3. Sándor-zászlóalj (Keller őrnagy) —	900 fő
A bécsi légió — — — — —	400 fő
Egy osztály Kóburg-husár — — — — —	200 fő
Egy század Vilmos-husár — — — — —	160 fő
Szatmári önkéntes lovasság — — — — —	50 fő
Különféle nemzetőrségi gyalogság — —	500 fő
	3610 fő

Egy hatfontos üteg 6 ágyúval.

December 15-én tehát a beérkezett segítséggel együtt a magyar sereg létszáma: 11.150 főnyi gyalogság, 1385 főnyi lovasság és 24 ágyú volt.⁸¹

Ez így tekintélyes számként hangzik, de már említettük e sereg hiányosságait: a nemzetőrcsapatok — a debrecenit és az erdélyit kivéve — majdnem teljesen csak dzsidákkal voltak felfegyverezve, tehát nyílt csatába nem voltak bevetethők; a tüzéség javarészt tapasztalatlan újoncokból állott, akik még az ágyúk töltéséhez sem értettek; a gyors és pontos lövésről az első napokban szó sem lehetett; az újoncok ruházata sem volt kielégítő és még nem mult el teljesen az utolsó egy hónap gyászos eseményeinek lehangoló hatása sem a sereg között. Bem tábornokra és az őt körülvevő néhány derék tisztre várt a feladat, hogy lelket verjenek ebbe a hadseregbe. A tábornoknak elég volt ehhez két-három hét. A tüzéséget megtanította a gyors és pontos lövés mesterségére, hozzászoktatta katonáit a fegyelemhez, a rendhez és lényével a győzelem biztos tudatát árasztotta maga körül. Az első kisebb győzelmek bekövetkezése azután megtette a várt hatást; ezután már nem volt kétség aziránt, hogy Bem tábornok — vagy amint a táborban rövidesen nevezték, „Bem apó” — vezetése alatt csak győzni lehet.

Most nézzük meg, milyen erők állottak Bemmel szemben Erdélyben. Puchner hadserege december közepén a következő erőkől állt:

a) Enyed, Dés és Bánffyhungyad között 3 dandár feküdt. Parancsnokaik: Schurttter, Kalliány és Wardenér tábornokok.

Schurttter tábornok dandára ezekből a csapatokból állt: 4 század bukovinai határőr, 4 század Bianchi gyalogság, 4 század Leiningen gyalogság, 5 század Ferdinánd Miksa könnyű lovasság. Összesen: 3 zászlóalj, 5 lovasszászad. Egy hatfontos ágyú és két vetágyú.

Kalliány tábornok dandára: a Károly Ferdinánd gyalogság 8 százada, Sivkovich gyalogezred 6 század, Uracca gránátos 2 század, Savoyai dragonyos 4 század. Összesen: 3½ zászlóalj, 4 lovasszászad. Négy darab háromfontos ágyú, egy vetágyú.

Wardenér tábornok dandára: 12 század naszódi román határőr, 4 század Parma gyalogság, 4 század Sivkovich gyalogság, 2 század Ferdinánd Miksa könnyű lovasság. Összesen: 4 zászlóalj, 2 lovasszászad. Két háromfontos és 2 hatfontos ágyú, egy vetágyú.

⁸¹ Kővári: Erdély története. 135. sk. l. — Czetz: i. m. 29—31. l. — Breit: i. m. I. 192—193. l.

b) Segesvártól Sárkányig (a székelyek ellen) *Stutterheim* ezredes és *Riebel* Károly őrnagy parancsnoksága alatt a következő csapatok állottak:

Udvarhelyen:

Orláti román határőr — — — — — 1 század

Bianchi gyalogság — — — — — 1 század

Segesvárott:

Orláti román határőr — — — — — 2 század

Bianchi gyalogság — — — — — 1 század

4 ágyú.

Fogarásban:

Orláti román határőr (4 ágyúval) — — — 1 század

Földvárnál:

Bianchi gyalogság — — — — — 4 század

Orláti román határőr — — — — — 2 század

Savoyai dragonyos — — — — — 2 század

Két hatfontos ágyú.

Brassónál:

Naszódi román határőr — — — — — 2 század

Székely huszár — — — — — $\frac{1}{2}$ század

Összesen: $3\frac{2}{6}$ zászlóalj, $2\frac{1}{2}$ lovasszázad.

c) A Bánság elleni tábor *Riebel* József őrnagy alatt. A következő századokból állott:

Vajdahunyadon:

Orláti román határőr — — — — — 1 század

Dobránál:

Székely huszár — — — — — $\frac{1}{2}$ század

Déván:

Leiningen gyalogság — — — — — 1 század

Turszky gyalogság — — — — — 1 század

Zaránd megyében:

Károly Ferdinánd gyalogság — — — — — 1 század

Bianchi gyalogság — — — — — 1 század

Orláti román határőr — — — — — 2 század

Összesen: $1\frac{1}{6}$ zászlóalj, $\frac{1}{2}$ lovasszázad.

Két háromfontos ágyú, egy vetágyú.

A városok fedezésére az alábbi erőket rendelték ki:

Nagyszébenben: Turszky gyalogság 2 százada, 3 század szász vadász, 2 század Turszky gránátos, 1 század Leiningen gyalogság. Két háromfontos ágyú, egy vetágyú.

Brassó: 1 orlári román határőr század (4 ágyúval).

Orláton: egy orlári román határőrszázad.

Kiscsűrön: 1 század Ferdinánd Miksa könnyű lovasság.

Szászsebesen: 1 szász vadászszázad.

Medgyesen: 2 század Leiningen gránátos.

Marosvásárhelyen: 1 század Bianchi gyalogság, egy orlári román határőrszázad. Egy vetágyú.

Összesen tehát $3\frac{3}{6}$ zászlóalj, 1 lovasszázad.

A gyulafehérvári várban: 5 orlári román határőrszázad, egy század tüzérség, 2 század szász vadász. Egy 12 és egy fél 3 fontos üteg. Összesen $1\frac{1}{6}$ zászlóalj, 7 tüzérszázad.

Az összes osztrák haderő tehát $15\frac{1}{2}$ zászlóalj gyalogságból, 15 századnyi lovasságból és 37 ágyúból állott. Ehhez számítható a nagyszámú román népfelkelő, megoszolva az egyes csapattestek között.⁸²

A rendes csapatok számereje — erős számítással — körülbelül 12.000 fő, a román népfelkelőket nem számítva.

Ilyen erőviszonyok mellett indult meg Bem téli hadjárata, mely rövid idő alatt győzelemről győzelemre haladt s Erdély teljes megtisztításához vezetett.

⁸² Kővári: Erdély története, 136—8. l.; Breit: i. m. I. 194. l.

A felső erdélyi hadsereg főparancsnokától

ERDÉLY LAKOSAIHOZ.

A magyar hadsereg jó, hogy szabaddíson titeket a reactio rabigája s a koloni zsarnokság alól
A magyar alkotmány alkotmánya által biztosított szabadság jussal életbe lép.

Mindenemő politikai vérlökét állások becsátatják az egyet országra nézve.

Am de midő s multakra látol vettetik, midő az ellévedt lakosokak kezzelesében bábórságot
adatik, ügyelmeitnek egyszeremind az ország minden lakosai, hogy az alkotmányos kormány ellen
elkövetendő minden egyéb politikai vétkek hadiörvénying fogának büntetettel.

Azon lakosok, kik kezzelesében fegyverrel fogamat el, egy szimén, kik magyar hadseregeink be-
lépte után rugón mindennemő hadi tiszgyvereiket is nem adják, halálal büntetettel.

Felhívotnak azért e hon minden lakosai, hogy nálak letesz mindennemő hadi tiszgyvereket s
legkészelebb eső koloni hadságnak szonast adják be.

Mindnő a hadsereg élmezésére tartozó keltőlők és megrendelt szállítók s tarték által nyug-
tatványozatnak s a kormánybiztosok által ki fognak keltetnek.

Kelt kolozsváril főhad: szállítson dec. 27-én 1848.

BEM, tábornok.

Von dem Ober Commandanten des Ober-Stiebenbürgischen Weeres AN DIE BEWOHNER SIEBENBÜRGENS.

Das Ungarische Heer kommt, um Euch von dem Joche der Reaction, und von dem Militär
Despotismus zu befreien.

Die durch die Ungarische Constitution zugesicherte Freiheit tritt wieder ins Leben.

Für alle bisher begangenen politische Vergehen wird für das ganze Land die Amnestie zuge-
sichert.

Indem jedoch auf das Vergangene ein Schleier gedeckt, und den verirrten Bewohnern verzei-
hen wird, werden zugleich alle Bewohner des Landes aufmerksam gemacht: dass alle gegen die Con-
stitutionelle Regierung begangene neueren politischen Vergehen kriegsrechtlich bestraft werden.

Diejenigen Bewohner, die mit Waffen ergriffen werden, sowohl auch dieselben, welche noch
dem Einzuge des Ungarischen Heeres, ungleich alle Kriegswaffen nicht einliefern, werden der Ter-
rorstrafe unterworfen.

Es werden daher sämtliche Bewohner dieses Landes aufgefordert, alle bei ihnen befindlichen
Kriegswaffen der nächsten militär Behörde sogleich anzuverleihen.

Sämtliche zur Ernährung des Heeres erforderlichen Requisitionen, und angeordneten Lieferungen
werden durch die Officiere gekürrt, und durch die Regierung Commissaire bezhalt.

Klausenburg im Hauptquartier den 27-ten December 1848.

BEM, General.

Dela okirmitra Trupelor din sus in Ardeal CATRA LACUITORI ARDEALULUI.

Tubero Ungarasesz vine, ca arva masinasea de voi de sub jugul reactii, abt Granionului ca-
tinescu.

Slobozena moerurata prin constitutie statului Ungarasesz, jore se initiataz,

Pentru toate greselele politice se asocuraza amnestia de obato pentru toate tiara.

Dore quand se tipa voi (latet) pinto coole troeste, quand lacuitorilor reteleit se de tertara
greselelor, se reflecteze toti lacuitori terti, cumea noole gresele care se vor face impotriva okirmitri
constitutionale, dore legile catinesti si vor pedepa.

Lacuitori noaja, ori se vor pinto cu armele in mana, precum abt seja cari dore intrarea se-
nedei ungareti lodele tot felul de arma ap lator da, cu masina se vor pedepa.

Drept coole se provoca toti lacuitori Patrii secrete, ca tot felul de arma care sunt in diara, la
coe mai de sprunge Juridictio militare oole dore lacuitura.

Toate grele abt de troestie spre lacuitura terti abt fupmentare prin statuti se vor
queto, abt prin comisariti okirmitri se vor pinto.

Bu dat in Klausenburg Tubero de tronto decemb. 27. an 1848.

BEM, General.

VI. A TÉLI HADJÁRAT

1. URBAN KIÜZÉSE

Kossuth, a Honvédelmi Bizottmány elnöke december 13-án felhívással fordult a magyar néphez. Mint a felhívás mondja, a volt nádor irataiból tisztán kiviláglott, hogy a bécsi udvar Magyarországot önállóságától kívánta megfosztani s ezért a reakciós osztrák vezérkar azt tervezte, hogy egyszerre kilenc oldalról támadja meg Magyarországot. A támadás most bekövetkezett! „*Fel hát magyar nép! — mondja a kiáltvány. — Velünk van Isten, mert velünk van az igazság. Mi nem támadunk meg senkit, de az igazságtalan megtámadást a nemzet visszaveri, s az ország törvényes szabadságát, nemzetünk lételét biztosítandja*”.¹

December közepére az osztrák hadvezetőség hadműveleti állapotba helyezte mindazokat a seregrészeket, amelyeket a Magyarországgal szembe fordított céljaira fel akart használni. A központosított előnyomulásnak Pest felé meg kellett kezdődnie. A Duna balpartján az osztrák erők Angernnél és Marcheggnél állottak. A Duna jobbpartján Windischgrätz személyesen parancsnokolt. A Ramberg hadosztály Léderer dandára a németóvári hídnál, a Neustädter dandár Hainburgnál, az Ottinger és Gramont dandárok Prellenkirchennél, a Hartlib hadosztály Brucknál foglalt állást.² A magyar hadsereg zöme a főhadiszállással Pozsonynál állott.

A Morvaország felől betört Simunics altábornagy már december 14-én megkezdte előnyomulását a nádasi szoros felé. A szoros védelmére kirendelt Ordódy dandára visszavonult anélkül, hogy komoly ellenállást fejtett volna ki a császáriak ellen. Amidőn Guyon — kit Görgey Ordódy segítségére küldött — 16-án Nagyszombatba érkezett, ott ellenséget nem talált. Simunics folytatta előnyomulását, még 16-án Nagyszombat elé érkezett, megütközött Guyon kis csapatával, mely kénytelen volt visszavonulni Pozsony felé.

¹ Kossuth Összes Munkái XIII. 725—6. 1.

² Breit i. m. I. 157. 1.

December 16-án támadásba lendült az osztrák főszereg zöme is Parndorfnál. A három oszlopban (Kempen, Schwarzenberg, Jellacsics) támadó osztrák sereg elől a magyar erők visszavonulnak Győr felé. Görgey december 19-én Győrben azt az utasítást vette Kossuthtól, hogy a várost december 16-tól számítva, legalább tíz napig tartsa. Görgey feladta Győrt, majd a Honvédelmi Bizottmány utasítása ellenére, a Vértes-hegységben elfoglalt állásától is visszavonult.

Ugyanebben az időben a Galícia felől betört Schlick altábornagy is erőteljes támadásba ment át; Bártfa, Zboró elfoglalása után Eperjes felé tört elő. Pulszky Sándor alezredes Eperjest ellenállás nélkül feladta, Schlick előtt megnyílt az út Kassára. Kassa elfoglalása után Schlick előtt közvetlen célként a rozsný—losonc—váci út állott, hogy utána közvetlenül beavatkozhasson a magyar fővárosért folytatott harcokba.³

December 14-én a képviselőházban Mészáros Lázár hadügyminiszter bejelentette, hogy Schlickkel szemben maga áll a sereg élére. 18-án Miskolcon át is vette a parancsnokságot Pulszky megvert hada felett.

Mindenütt visszavonulás, vesztett csaták, árulások. Kossuth helyesen az aktív védelemtől várta a harctéri helyzet megjavulását. December 17-én így ír Görgeynek: „*En most egyre kérem Tábornok Urat. A haza érdekében van, hogy egy szerencsés kimeneteli operatioval legyen igazolva határozatának hirtelen változata.*”⁴

„... *En ütközetet kívánnék — de olyat, melynek szerencsés kimenetele előre, úgy az alkalmazott erők száma, mint a vezér ügyessége által előre biztosítva van. Nem írhatok sokat, de esküszöm Önnek — Öntől most, de éppen most egy győzelem, ha mindjárt nem végdöntő volna is, de nem is holmi „Vorposten Gefecht”, hanem „Schlacht”, hazát mentené meg. Erre esküszöm.*”⁵ A forradalom érdekeinek és eszközeinek helyes felismerése diktálta a levelet.

Erősen hasonlít ehhez annak a levélnek a tartalma, amelyet valamivel később, december 29-én Perczelhez írt. Perczel december 16. óta a Dráva mellől útban volt Görgey serege felé, mivel a kormány rendelete értelmében ezzel kellett egyesülnie. Perczel december 26-án ért Pápára, tehát akkor, amikor Gör-

³ Breít i. m. I. 180—185. 1.

⁴ Görgey dec. 14-én arról értesítette Kossuthot, hogy Pozsony tartására határozta el magát. OHB 1848 : 5760. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 778. 1.

⁵ Steier Lajos: Görgey és Kossuth. 222—225. 1. — Kossuth Összes Munkái XIII. 779. 1.

gey elhagyta a győri sáncokat. Ezután Perczel 27-én Tamásiba, 28-án Kisbérbe vonult. 29-én elérte Sárkányt és itt kellett volna a Vértes-hegység bejáratánál elfoglalandó hadállás balszárnyát képeznie. Görgey azonban már a Vértes mögött volt, így Perczel Mórón át Söredre szándékozott visszavonulni. Mórón kapta Kossuth levelét, melyben ez állt: „Az örökös retiráda lehangolta a sereg szellemét — egy támadásnak, egy győzelemnek kell okvetlenül történni, még az eldöntő csata előtt!... Valami győzelmeckét, édes Mórícsm! Különben az örökös retiráda lever minden bátorságot a nemzetben.”⁶

E levél hatására fogadta el a csatát Perczel Mórónál. A többszörös túlerő következtében a móri csata veszteséggel végződött. A sereg hátrálása miatt a hónap utolsó napján az országgyűlés két háza közös, zárt tanácskozáson kimondta, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe tegye át a székhelyét.

Az osztrák hadvezetés Erdélyben is támadásra készült. Puchner december közepén Gyulafehérvár—Kolozsvár vonalán összpontosította hadtestét. Wardener dandárára az a feladat várt, hogy elfoglalja a csucsaí szorost s azon át egyenesen Nagyváradnak nyomuljon előre. Nagyvárad elfoglalása után pedig természetesen Debrecen következik. Windischgrätz úgy hitte, hogy a főváros, Erdély, Nagyvárad, majd Debrecen elfoglalása teljesen megtöri a magyar forradalom politikai és katonai erejét és a „lázadókat” rövid időn belül likvidálni lehet.

Az első keserves csalódás Bem tábornok részéről érte. Erdélyben minden Windischgrätz számítása ellenére történt: itt nem tévovázó, latolgató és bizonytalan hadvezérel találta magát szemben, hanem a forradalmak kemény, támadó katonájával. Iganie, Ostrołęka, Bécs hőisével, akiben két nemzet, a lengyel és a magyar patriotizmusa, szabadságszeretete testesült meg s aki most elindította félelmetes seregét, összegyűjtve minden haditapasztalatot, minden erélyt és akaratot egy hatalmas csapásra.

December közepén, a szakadatlan retirádák, megalkuvó hadmozdulatok, üres taktikázás meddőségétől türelmetlenné váló Kossuth Erdélytől várja a határozott lépést. Bemben látja az alkalmas férfit, aki fordulatot adhat a dolgoknak. December 16-án arra kéri őt, hogy ha a helyzet engedi, nyomuljon gyorsan előre Nagybányáról Erdélybe, űzze el a naszódí románokat, teremtsen meg az összeköttetést a Székelyfölddel. „Dann das weitere nach Ihren weisen Einsicht”, mondja. A kis erdélyi sereg

⁶ Mészáros Károly: Kossuth levelei a magyar szabadságharc karvezéreivel 1848—1849-ben. Ungvár 1862, 38, 1.; Breit i; m. I. 168. 1.

nagy dolgokra hivatott: „Igaz, hogy Önnek egyelőre kevés csapata van, de a 4. honvédszászlóalj, a Sándor-katonák négy százada, a Koburg- és a Vilmos-huszárok századai, valamint a Bécsi légió isteni fiai (*die göttlichen Burschen*) alkotják seregeinek magvát. Ágyúja több mint elég van s ha igaz, úgy alig áll szemben önnel rendezett sorkatonaság, akkor talán éppen ön hivatott arra, hogy a mostani kedvezőtlen események következtében beállt levertséget, vasenergiájával kivívott sikereivel megszüntesse és a kedélyeket felfrissítse.”⁷

Ugyanezt az optimizmust táplálta Bem is a kis erdélyi sereg szemmel látható gyarapodásával egyidejűleg. Ő maga Nagybányán várta az útban lévő segédcsapatokat. A főhadiszállást Kisnyíresre helyezte, az elővédet 2 ágyúval Restolcnál állíttatta fel. Ellenségről egyelőre semmi hír. „Az erdélyi határon a legjobb állásunk van, amit csak találni lehetett”, írta Nagybányáról december 17-én Kossuthnak s egyúttal 10.000 kókárdát és forgókat is kért az új csapatoknak.⁸ A hadműveleti tervet még Szilágyosmlyón megbeszélte Czetzzel, most az erősítéseket kellett még bevárnia. A közvetlen célpont: Dés volt. Kossuth is ebben látta a legközelebbi feladatot. A hadsereg 3 oldalról készült előrenyomulni: Csucsáról Bánffyhungad felé (Riczkó ezredes alatt), Zsibóról és Zilahról Galgó és Hídalmás felé Czetz parancsnoksága alatt, Nagybányáról Désnek Bem vezetése alatt. A jobbszárnynak mindaddig védelmi helyzetet kellett elfoglalnia, míg a balszárnny Désig, a hadközép pedig Hídalmásig előre nem nyomul, s azzal összeköttetésbe nem lép. Csak azután indulhat a sereg mindhárom csoportja előre, Kolozsvár felé. Kolozsvárnál kellett a hadtestnek egyesülnie.⁹ A további hadműveleteket a helyzet volt hivatva megszabni. Ez volt a terv, de december 18-án váratlan dolog történt. Puchner hadai elindultak a csucsa szoros ellen.

Wardener dandára (1500 gyalogos, 290 lovas és 11 ágyú!) indította a főtámadást.¹⁰ Támogatására Urban dandárának Nagyalmás felől Riczkó balszárnya ellen kellett működnie, hogy elterelje a figyelmet a főtámadásról. Wardener balszárnnyát Iancu támogatta román felkelőivel. Jablonsky ezredes 1000 gyalogossal, 110 lovassal és két 3 fontos ágyúval Désről a Szamos völgyében haladt előre Zsibó ellen. A haditerv szerint

⁷ Bem József-iratok 1302. OL. Kossuth 1848 dec. 16-i levele Bemhez. Közl.: Kossuth Összes munkái XIII. 773—4. l.

⁸ OHB 6329 : 1848. OL.

⁹ Czetz i. m. 33. l.; Breit i. m. I. 193. l.

¹⁰ Breit i. m. I. 194. l.

Wardenernek a bánffyhungyadi főútvonalon, Urbannak pedig Nagymásról Nyíresen át a Börvény völgyében kellett elindulnia december 19-én. Urban már 18-án délután megindult.¹¹

Bem tábornok december 18-án sürgős parancsot küldött Szilágyssomlyóra, hogy az egész ottani erő Zsibón át nyomban Kisnyíresre induljon s ott vele egyesüljön. Zsibóról Kemény Farkas jelentette nagyobb ellenséges erők közeledését, melyekkel szemben, úgy látta, állását aligha tudja tartani. Czetz tehát december 19-én sürgősen elindult a székely határőrszászlóaljjal, a székely huszárosztállyal és hat darab 6 fontos ágyúval Szilágyssomlyóról Zsibóra. Előző napon (december 18) már Bethlen Gergely őrnagy is ide érkezett. December 19-én kétnapos csata kezdődött az almási hídnál, melynek az eredménye az lett, hogy december 20-án a román népfelkelők és a rendes császári csapatok kénytelenek voltak Galgón át Désre visszavonulni. A december 20-i csatában a magyar csapat volt a támadó fél: Czetz a főoszloppal¹² Szurdok ellen nyomult előre, Szabó Ferdinánd századost egy másik oszloppal Örmezőn át Tihóra küldte, Kemény őrnagy a nemzetőrséggel és 4 ágyúval Zsibón maradt. A szurdoki magaslaton az ellenség heves ágyútűzzel fogadta a magyar csapatot. Jablonsky már-már biztosra vette a győzelmet, a székely zászlóaljakra vetette magát, de ekkor Czetz a közeli magaslaton állásba rendelte ágyúit s az egyik osztagot az ellenség hátába irányította. A román népfelkelők megfutottak, s erre következett be a császári csapatok visszavonulása. Czetz Zsibóra vonult vissza, hogy csapatait pihentesse.¹³

Közben Urban is támadást indított Riczkó ellen. Riczkó dandárának jobbszárnya megszállta Kissebest és a szorost délről övező lejtőket, a középsereg (Dobay őrnagy alatt) pedig az országutat tartotta megszállva: a balszárny (Baumgarten ezredes alatt) a Börvény völgyét zárta el; két ágyúját az almási és a krasznai út kereszteződésénél helyezte el. Ezt a balszárnyat támadta meg Urban; kemény csata folyt, melyben Baumgarten megsebesült. Urban Nyíresig volt kénytelen hátrálni. Másnap megismételte támadását, anélkül azonban, hogy eredményt ért volna el. A magyar jobbszárny megkerülésére küldött határőreit a 11. honvédszászlóalj visszaverte. Ezután Wardener egymásután

¹¹ Breit i. m. I. 195. l.

¹² 2 székely zászlóalj, 2 század Mátyás huszár, két 3 fontos üteg. Breit i. m. I. 196. l.

¹³ Zsibónál Czetz alatt dec. 19. és 20-án 2550 gyalogos, 1900 lovas és 10 ágyú harcolt. Breit i. m. I. 192—197. l.

kétszer küldött támadásba egy-egy zászlóalj, a magyar közép ellen, de Dobay mindkét támadást visszaverte. St. Quentin őrnagy rohamra vezette a könnyűlovasokat, de az ágyúk kartács-tüze meghiúsította a rohamot, a parancsnok pedig a 11. zászlóalj tüzétől eltalálva, holtan esett el. Az osztrák csapatok visszavonultak: Wardener Bánffyhungyadra, Urban Nagyalmasra.

Az osztrák támadás tehát sorra meghiúsult, a főseregnél pedig Bem tábornok vette át a hadműveletek irányítását. A Szurdokról történt visszavonulás lehetővé tette a zavartalan összeköttetést a Szamos völgyén át a hadközéppel. December 21-én a tábornok azt a parancsot küldte ide Czetznek, hogy kövesse őt a Szamos völgyében Dés felé. Ő maga megindult Nagybányáról Désnek. Útján egy darabig nem talált ellenségre. December 22-én Kápolnára ért. Jablonsky dandára Désen tartózkodott s a város északi oldalán folyó Szamos mögött két szárnyával a környező magaslatokra támaszkodva, harcra készen várta a magyar sereget.

Jablonsky — aki Kolozsvárott még azzal dicsekedett, hogy egy szakasz román népfelkelővel szétverne tízezer honvédet — meglepő éjjeli támadással szeretett volna ígéretésének helytállni. A terep neki kedvezett; előtte a falu, jobbra a meredek hegy, baloldalt a Szamos folyó. A támadás mégsem járt eredménnyel. Bem csatarendben fogadta; néhány ágyút maga irányított be. Négyszázal igen heves tűzérési és gyalogsági harc után a császári dandár megingott. Bem ekkor rohamra indította a kicsiny magyar sereget,¹⁴ a Sándor-gyalogság, Tóth Ágoston őrnagy vezényletével, övig gázolt át a Szamos vízen s visszavetette az osztrákokat a hídnál elfoglalt védelmi állásukból. Rohamra indult a lovasság is. Jablonsky utóhada még egy gyenge kísérletet tett az ellenállásra, de kísérlete hajótörést szenvedett. A dandár gyors futással szaladt Bethlenig, ahonnan Jablonsky a sereg egy kisebb részét Besztercére irányította. Ezzel megnyílt Bem tábornok előtt az út Kolozsvár felé.

Kolozsvár elfoglalása tüneményes gyorsasággal történt. A császári sereg előhada december 24-én Kolozsvár előtt, Apahidánál állott. Bem előnyomulásának hírére Wardener Bánffyhungyadról Kolozsvárra sietett, Rhemen ezredest egy zászlóaljjal, 2 századdal, egy dragonyos svadronnal és 3 ágyúval Apahidára, illetve Szamosfalvára rendelte biztosítékul.¹⁵ Az utolsó

¹⁴ A 27. és 31. zászlóalj, a Sándor gyalogság egy zászlóalja, a szatmári önkéntesek 2 százada. Összesen 3110 fő, 14 ágyú. *Bauer őrnagy Bem tábornok főhadsegédének hagyományai*. Közli Makray László, Pest 1871. 79. l.

¹⁵ *Breit i. m. I. 197. l.*

percben azonban — Bem hirtelen megjelenésétől elképedve és látva, hogy csapatai a csucsai, zsibói és dési ütközetek hatása alatt erkölcsileg letörttek — úgy döntött, hogy kitér a csata elől. — 25-én délután némi ágyúzás után visszavonult Kolozsvár mellett Feleken át Tordára. A menekülés az utolsó pillanatban történt; a Károly Ferdinánd gyalogosok poggyászos szekerei már az előretörő magyar sereg birtokába jutottak. Enyedre érve Wardenér szélhűdést kapott, leesett lováról és néhány nap múlva meghalt.

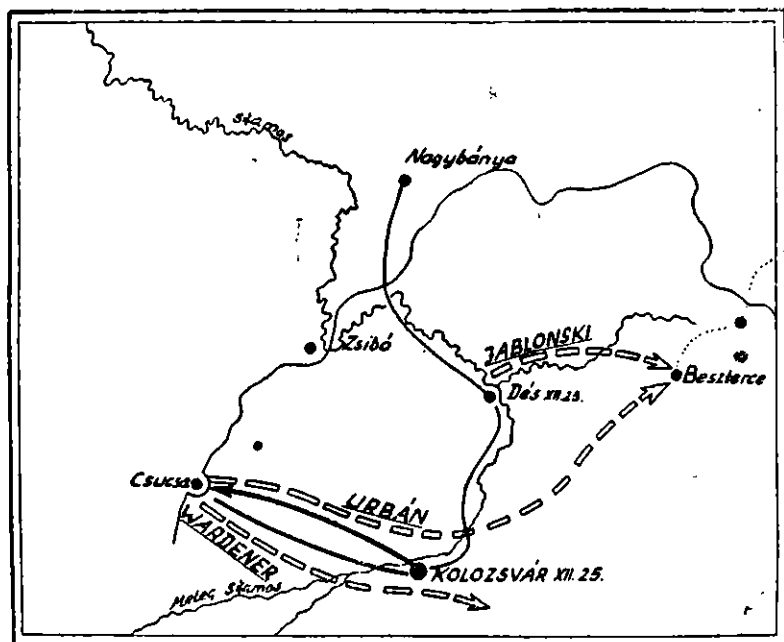
Czetz írja emlékezéseiben, hogy a magyar táborban erős ütközetet vártak Kolozsvár előtt, de „a császáriak Bem hirtelen megjelenése által, ki valóban, mint egy Deus ex machina termett előttük Kolozsvárnál, annyira kivoltak véve sodrúkból, hogy teljességgel nem tudták, mitévők legyenek. De ezenkívül is csapataik erkölcsi ereje a csucsai, zsibói és dési ütközetek alatt annyira meg volt rendülve, hogy Wardenér ezredes elég okosan belátta, miszerint előtte egy győzelmes sereg, háta mögött egy ellenséges érzelmű város lévén, a játék egyenesen romlására ütne ki.”¹⁶

25-én délután Bem tábornok kicsiny, hősi serege kardcsapás nélkül vonult be Kolozsvárra, ahol a kifáradt, lerongyolódott sereg végre megpihenhetett. A császári sereg lóhalálában menekült a hegyeken át. Bem vezetése alatt a magyar sereg olyan gyorsasággal tette meg a szamosújvár—válaszút—apahida—kolozsvári utat, hogy Czetz a hadközéppel csak Kolozsvár előtt tudta őt utolérni, pedig Zsibóról december 22-én hajnalban elindult és éjjel-nappal szakadatlanul menetelt — mondhatni rohant Bem után. Így igazolódott be Bem tábornok kedvelt axiómája, hogy „az ellenséget lábbal kell megverni”.

A visszavonuló Urban december 15-én indult el abban a meggyőződésben, hogy Wardenert Kolozsvárott találja. Nyugodtan közeledett a város felé, s nagy volt a meglepetése, amidőn Kolozsvár közelébe érve, arról értesült, hogy ott már magyarok vannak. Az éj leple alatt sikerült neki átosonnia Bem hadseregének zöme és a Szamosújvár felől előnyomuló tartaléksereg között és Apahida, Zsuk, Szék és Lekence községeken át Besztercére érkezni. Úgyes, kockázatos vállalkozás volt a várostól egy órányira az egész táborral bevágni a mezőségi dombok közé és ha Kiss Sándor ezredes nem érkezik túl korán Kolozsvárra (már éjfélkor ott volt, pedig csak másnap kellett volna befutnia Kolozsvárra), akkor feltétlenül találkoznia kellett volna Urban

¹⁶ Czetz i. m. 39—40. l.

csapataival és ebben az esetben Urban rosszul jár! Bem, Urban szökéséről értesülve, Mikes ezredest a 2. székely zászlóaljjal. egy osztály Mátyás-huszárral és néhány ágyúval Urban üldözésére rendelte. Mikes Papfálnánál utólérte Urban utóvédjét, (2 román határőrezredbeli század, egy szakasz savoyai dragonyos) elfogta és Kolozsvárra kísérte. Urban derékhadának azonban sikerült elérnie Bethlent és egyesült Jablonskyval.

Nagybánya-Kolozsvár.

Kolozsvár elfoglalásának erkölcsi és anyagi jelentősége óriási volt. „Nyolc nappal az események előtt jóformán még nem ismertek erdélyországi hadsereget és csupán három nyomorult falu volt kezeik közt”, írja emlékirataiban Czetz s most „a császári éjszaki hadsereg szét volt ugrasztva, Erdély északi részének meghódítása kilátásban, a déli hadműveletek folytatására az alap megvolt teremtvé, a tartaléksereg részére alkalmas hely kezeink közt és amellet csupán Bem neve elégséges volt, hogy a császári csapatok lehangoltság, félelem és fegyelmetlenséggel teljenek meg, úgyhogy mint Caesarnak egykor,

„csak meg kellett jelennie, hogy győzzön.”¹⁷ A kolozsvári bevonulás s az azt megelőző dési győzelem, a támadó hadművelet forradalmi elvének is fényes gyakorlati alkalmazását nyújtotta. Már az első ütközetek helyesnek tüntették fel Bem tábornoknak azt a forradalmi elképzelését, hogy az erdélyi hadsereg eddigi védekező magatartását támadó hadműveletekkel kell felcserélnie. Ebben a kérdésben teljesen azonos álláspontot vallott Kossuth is; neki is az volt a felfogása, hogy az osztrákkal szemben a lelkes, ütőképes magyar seregnek kell támadnia. Bem már első fellépésével kitűnően megvalósította ezt az elvet. Ilyen körülmények között kettőzöttén érdekes Kossuthnak az a levele, amelyet december 25-én írt Dobozyhoz — tehát akkor, amidőn még sem a dési, sem a kolozsvári győzelmekről nem tudott. „Támadó harczczal kell a magyarnak magát védeni. Így győz, másként nem. Mellyik pontról támadnám meg az ellenséget? Innen nem merem megmondani, de hogy ahonnan támadni akarnék, oda koncentrálnám az erőt, annyi igaz, s ha Bem ezt tévé, helyesen tette. Legyen ön meggyőződve, hogy ha például Désnél megveretnék becsületesen az ellenség, s Urban háta egy diadalmas sereggel veszélyeztetve van, bizony, ha bár 10 mérföldre volna is hazánkban, futna haza.”¹⁸ Amidőn Kossuth e szavakat írta, a dési erőösszpontosítás már megtörtént, az ellenség vereséget szenvedett és Urban is futott, nehogy Bem kezébe essék.

Senki úgy nem tudta értékelni Kolozsvár bevételének óriási jelentőségét, mint Kossuth. A siker őt is igazolta; ő volt az, aki a Magyarországon meglehetősen ismeretlen lengyel tábornokot e legveszélyesebb helyre küldte; s most örömmel látta, hogy olyan férfira talált, akiben bízni lehet. Sietett érzéseit forró szavakba önteni: december 30-án ezeket írta az erdélyi fővezérnek:

„Győzelmes seregének élén f. hó 26-án Kolozsvárra történt bevonulását, tábornok úrnak, miről ugyanekkor kelt levele értesít, a honvédelmi bizottmány örömmel fogadta.

Ön legutóbbi levelében adott szavát férfiúhoz s fővezérhez illőleg váltotta be.

Addig is, míg tábornok úr a nemzet méltó jutalmát veendi hű szolgálataiért, fogadja a kormány azon nyilatkozatát, mikép ön és győzelmes serege a haza háláját kiérdemlették.

Önt nem szülte ugyan e hon, de fiává lőn. Mert valók s önre alkalmazhatók egy üldöztetett jeles férfi eme szavai: „Mint

¹⁷ Czetz i. m. 40. l.

¹⁸ Kossuth Dobozy szilágyi kormánybiztosnak 1848 dec. 25. OHB. 6547 : 1848. OL.

ifjú, hazáról álmodám, most mosolygok ez álom felett. Hol az én hazám? Ott, hol szabadság van . . .”

Lelkének ifjú erejét, mit a szabadság szent hite táplál, szentelhesse ön sokáig és híven igaz ügyünk kivívására! Olly soká s olly híven, mikép a história hosszú pályája végén azt jegyezhesse meg: „Sokáig élt, de korán halt meg.”

Szíveskedjék ön a harcban magokat kitüntettettek névsorát a kormány elé terjeszteni, hogy az ne késsék az illetők érdemökhöz képesti megjutalmazásával.”¹⁹

Kossuth köriratban közölte Bem országraszóló győzelmét az összes főparancsnokkal:

„Most veszem Bem tábornoknak levelét Kolozsvárról. Megírta ezelőtt egy héttel, hogy december 25-én beveszi Kolozsvárt, s bevette. Elfogott két *Compania* infanteriát, egy *escadron chevaux-legerst*. Az ellenség rémülve fut előtte. A *Communicatio Csucsá felé Kolozsvárról nyitva van, Nagyvárad felé.*

A népesség nagy lelkesedéssel fogadta, kevés napok alatt igéri Isten segítségével egészen vissza szerezni.

Hirdesse ki ön ezt azonnal napi parancsban seregénél azon hozzátétellel, hogy a haza megvárja, miként az ön vezérlete alatti vitéz hadsereg szintilly bátor elszántsággal töri meg az ellenséget s hasonló győzelmekkel örvendeztetendi meg az igazságtalanul megtámadott Nemzetet.

Előre bátran! Velünk van Isten és az igazság.”²⁰

Csányinak csak röviden ennyit írt: „Bem győzött, Kolozsvárt bevette. Hatalmasan dolgozik. Hangoljátok fel a sereget.”²¹

Beöthy Ödönt, az új erdélyi teljhatalmú kormánybiztost a Honvédelmi Bizottmány arra utasította, hogy „az ármányt szövő s Erdély elvesztén működő reactionarius sereg ellen kérlelhetetlenül lépjen fel, első teendői közé számítja pedig a Guberniumnak, mint a reactio fészkeének azonnali felszámolását.”²²

Amikor Kossuth a főparancsnokok felé odakiáltotta, hogy „előre bátran!”, ez nem hazafias szólam volt. Elsősorban Görgey figyelmét akarta felhívni Bem előrenyomulásának gazdag eredményére, Kolozsvár visszahódítására. Görgey visszavonulása

¹⁹ OHB 7034 : 1848. OL. A szövegben előforduló „üldöztetett jeles férfi” a lengyelek legnagyobb költője, Mickiewicz. A levelet közli Kossuth Összes Munkái XIII. 926. l.

²⁰ OHB 7034 : 1848. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 927. l.

²¹ Csányi iratok. 1276. r. sz. OL. Kossuth Összes Munkái XIII. 925. l.

²² Kossuth Beöthynek dec. 30. OHB 7034 : 1848. OL. 927. l. Kossuth Összes Munkái XIII. 972. l. Beöthy az erdélyi főkormányzóséket január 2-án megszüntette, irodáit bezáratta, kulcsait magához vette. Az unióbizottmányból választott tanácsosokkal kezdett kormányozni;

mérhetetlen elégedetlenséggel töltötte el Kossuthot. December 28-i levelében írta Perczelnek: nagy megütközéssel értesült arról, hogy Görgey Győrből csata nélkül vonult vissza Bánhidára. „Tehát 6—7 mérföldet Bánhidáig csata nélkül!!! Mi lesz ebből? Én csak most kezdek lenni aggodalomban!”, írja.²³ Elégedetlenségét Görgeynek is kifejezésre juttatta. „A seregek elvesztették bátorságukat az örökös retiráciában”, írja és sürgeti Görgeyt, írja meg már, hol akar csatát vívni, a Galláról Bicskére való retiráláshoz nem járul hozzá — ütközni kell!²⁴

Kolozsvár elfoglalása arra mutatott, hogy Bem tábornok győztes fegyverei nem fognak megállni az elért pontokon, hanem közeleg egész Erdély felmentése. Az osztrák hadvezetőség meg volt rémülve, Bem megjelenése valóban *Deus ex machina*-ként hatott. A tábornok még a kolozsvári bevonulás előtt elfogta Puchnernek Wardenerehez intézett egyik levelét, amelyből kitudt, hogy mivel Puchnernek a Székelyföldre is csapatokat kellett küldenie, Észak-Erdélyben csak védekező jellegű támadásokra kívánt korlátozódni.²⁵ Riadalom, tanácstalanság és fejesztettség vált úrrá a szebeni generalkommandóban és a román nemzeti komité tagjai között is. Az erdélyi hadsereg feltámadt romjaiból s mindjárt első csapása félelmetes hatással járt. Az osztrák tábornokok hamar megtanulták tisztelni és félni rettegett ellenfelüknek, Bem tábornoknak a nevét.

Ez két napot töltött Kolozsvárott, harmadnap indult tovább: Urbannal és Jablonskyval akart találkozni.

Kolozsvárott új felhívással fordult Erdély népeihez, újból amnesztiát hirdetett és egyforma jogokat minden nemzetiségű lakosoknak. A győzelem elérése után is abban a szellemben kívánt működni, amelyet már Nagyváradon kinyilvánított. Meg akarta nyerni a népeket a forradalomnak, s ehhez a legbiztosabb utat a nagylelkűség gyakorlásában látta.

„A magyar hadsereg jó, hogy kiszabadítson titeket a *reactio* rabigája s a katonai zsarnokság alól” — mondja az Erdély lakosaihoz intézett kiáltvány.

„A magyar álladalom alkotmánya által biztosított szabadság ismét életbe lép. Mindennemű politikai vétkekért általános bocsánat biztosittatik az egész országra nézve.”

A kiáltvány figyelmezteti az ország lakosait, hogy az alkotmányos kormány ellen elkövetett minden újabb politikai vétkekért a bűnösök haditörvényszék előtt felelnek. A fegyverrel a

²³ Mészáros K. i. m. 37. l.

²⁴ Mészáros K. i. m. 38—40. l.

²⁵ Bem dec. 24-i jelentése az OHB-nak, OHB 6962 : 1848. OL.

kézben elfogottakat, továbbá azokat, akik fegyvereiket át nem adják, halállal büntetik. A kiáltvány egyben közli a lakossággal, hogy a magyar hadvezetőség a hadsereg élelmezésére eszközölt szállításokat a polgári lakosságnak — a kormánybiztosok útján — megfizeti.²⁶

December 29-én Bem szabadon bocsátotta azokat a román foglyokat, akik Csucsánál és másutt kerültek a magyar sereg kezei közé. A foglyokat (kivéve a határőröket) saját felkezetük templomába vitték, s ott két lelkes felvilágosító beszédet intézett hozzájuk. Esküvel fogadták meg, hogy a magyar forradalom ellen többé fegyvert nem fognak.²⁷

A tábornok Kolozsvár megerősítésére hátrahagyta Tóth Ágoston alezredest az 55. és az általa Tasnádon alakított 31. zászlóaljjal, 2000 bihari és középszolnoki nemzetőrrel, egy század Kossuth, egy század Székely-huszárral, 50 kolozsvári önkéntes lovassal, négy darab hatfontos ágyúval²⁸ Csetznek pedig megparancsolta, hogy a 11. honvédzászlóaljjal, egy Mátyás huszár századdal, egy csapat lándzsás népfelkelővel és egy hatfontos üteggel Torda felé nyomuljon s verje vissza Wardenert esetleges támadását. Szamosújváron és Désen is maradt fedezet. Nagybányára bihari nemzetőröket küldött.

A tábornok december 27-én elindult Szamosújvár irányába, hogy megsemmisítse Jablonskyt és Urbant. Serege négy és fél zászlóaljból (3600 gyalogos), 7 lovasszázadból (860 lovas) és 3 ütegből (18 ágyú) állott.²⁹

December 28-án ért Bem Bethlen alá. Bethlen kis falu a Szamos völgyében amellet az országút mellett, amely Kolozsvárról Bukovinába visz. A falu felett kétoldalt hegyek, előtte a Szamos s rajta 120 lépésnyi hosszú híd. Jablonsky és Urban egyesült seregének előnyös állása volt a Szamos és Bethlen szögletében. 29-én Bem erős, ellenséges tüzérségi tűzben csapataival átkelt a befagyott Szamoson, ágyúival keresztűz alá fogta a császáriak ágyúit. Négy óra alatt sikerült sorra elhallgattatni őket. „Nincs mit e csatában leírnom; hasonlított Bem

²⁶ Bem dec. 27-i kiáltványát lásd *Kővári Okmánytár* 136. l.

²⁷ *Közlöny* 1848 dec. 30.

²⁸ *Kővári: Erdély története* 142. l.

²⁹ *Kővári: i. m.* 144. l. — Bauer őrnagy szerint Bem serege december 29-én az alábbi erőkből állott: A székely határőrvidéki zászlóalj (Szilágyi őrnagy alatt), a Sándor sorgyalogzászlóalj (Koffler Bódog őrnagy alatt), a 27. honvédzászlóalj (Grubiczi Sándor őrnagy alatt), a 4. honvédzászlóalj (Meszéna őrnagy alatt), a bécsi légió, az 55. honvédzászlóalj (Baróti százados alatt), az aranyosszéki zászlóalj (Tolnai Gábor őrnagy alatt). *Bauer őrnagy hagyományai* 92. l.

legtöbb csatáihoz. Négy óráig a legborzasztóbban ágyúztatott: ekkor szuronyt szegeztetett s a császáriakat visszanyomta”, mondja Kővári.³⁰ A gyalogság szuronyrohamára az ellenség meghátrált, majd a lovasság vetette magát a hátráló császáriakra, mire vad futás kezdődött. Binder osztrák százados a Naszód felé vivő völgyön ment fel, Urban pedig — akinek Jablonsky a lába elfagyása miatt a vezényletet átadta — a főúton igyekezett Beszterce felé. Bem Naszód felé Riczkót indította el, maga pedig Jablonskyt és Urbant követte Besztercének. De előbb még elfogyasztotta Bethlenben az Urbannak készített vacsorát, asztalához ültetve két elfogott osztrák tisztet is, akik előbb Urbannal akartak vacsorázni s most szerencséjük volt Bem tábornokkal vacsorázni.³¹

December 30-án Czetz — a tábornok megbízását teljesítve — elfoglalta Tordát.³² A katonai raktárban sok hadianyag került a kezébe. Többek közt elfogta az áruló Kemény József bárót is.

December 31-én Binder Naszód előtt, Urban Beszterce előtt várta a magyar sereget. Bem és Riczkó megérkezésük után, a reggeli órákban, azonnal támadást rendelték el. A csata mindkét részen rövid volt. A császáriak mindkét helység előtt csatarendet alakítottak és heves tűzérségi tűzzel próbáltak eredményt elérni. Bem tűzérsege is munkába lépett, a gyalogság pedig szuronyrohamot intézett az ellenség ellen, mely futásnak eredt.

A besztercei csata előtt a tábornok három részre osztotta fel seregét. A jobbszárny Mikes Kelemen ezredes alatt Lekence felé, a balszárny Riczkó ezredes alatt Naszód felé tartott, Bem a középpel egyenes vonalban Somkerék, Szentandrás, Magyarós, Királynémeti felé nyomult. Riczkónak azt a parancsot adta, hogy Naszód bevétele után szakadatlanul üldözze az ellenséget, foglalja el a borgói utat, mielőtt még a Beszterceből hátráló császáriak odaérnének; így két tűz alá lehet fogni az ellenséget. Az osztrák sereg azonban nagy előnnyel indult a borgói úton, úgyhogy Riczkó nem tudta utolérni. Urban hada maradványaival Ilova—Unikán át megmenekült, a borgói szorosnál újból egyesülhetett Jablonsky seregével. Bem tábornoknak így bele kellett nyugodnia, hogy Urban — egy időre — haladékot nyert.

³⁰ Kővári: Erdély története 145. l.

³¹ 1848—49. Tört. Lapok. 1895. júl. 1.

³² Torda elfoglalása este 11 órakor történt. Czetz serege: a 11. honvédszázalaj 4 százada, 4000 bihari nemzetőr, 65 Kress könnyűlovas és 4 ágyú. Czetz alezredes jelentése Tordáról az OHB-nak. Dec. 30. OHB 53: 1849. OL.

A magyar sereg elfáradt a szakadatlan menetelésben és a harcokban s a tábornok néhány napi pihenőt rendelt el.

December 31-én vonult be a győztes magyar sereg Besztercére. Elöl a Kossuth-huszárok, utánuk az ágyúk, majd Grubiczi őrnagy a 27. zászlóaljjal, Kemény Farkas őrnagy a tordai önkéntesekkel. A hó nem akadályozta az előnyomuló csapatokat. Mint a Közlöny tudósítója írta, „az egész tábor lelke Bem tábornok, aki mellett vesztenünk lehetetlen, ő mindenütt elől van.”³³

December 31-e: Beszterce elfoglalásának napja egyéb szempontból is nevezetes a szabadságharc történelmében. Mint már jeleztük, a magyar országgyűlés e napon Kossuth indítványára kimondotta, hogy a kormány és az országgyűlés Debrecenbe teszi át működését. A szomorú döntésnek mintegy ellensúlyozásaként jelentette meg a Közlöny ugyanazonnap Kossuth lelkesítő szavait: „Szerencse kíséri az erdélyi seregünket! Éljen Bem!” Ez a kolozsvári bevonulásra vonatkozott. Január elsején a kormány és az országgyűlés Debrecenbe költözött, Csányi Lászlót, mint a feldunai hadsereg mellett működő kormánybiztost megbízta, hogy Budapesten teljhatalmat gyakoroljon. Január 2-án Görgey Pestre ment és itt Csányi főkormánybiztos elnöklete alatt haditanácsot tartottak, amely meghagyta, hogy Görgey, mint ezután is vezér, vonuljon Vác felé, azután a Vág völgyében Simunics ellen működjék, s ha vereség érné, vonuljon Komáromba. A Debrecenbe vezető legrövidebb út védelmét Perczelre bízták; a szerbek elleni küzdelmet abbahagyva, az ottani haderőt Vécsey gróf vezetése alatt a kormány új székhelyének védelmére a Tisza középső szakaszához rendelték.

A kormány Debrecenbe költözésének idején a hangulat valóban kétségbeesett volt: a főváros kiürítése következtében az ország nagy része ellenséges kézbe került. Görgey távol a kormány székhelyétől a Kárpátok felé húzódik, Perczel csapataival a Tiszán át vissza, Mészáros hadtestét Schlick szétverte — háromnapis távolságra Debrecenről. Bem győzelmi jelentéseiben bízott ekkor a kormány és a nemzet. Kossuth és a kormány számára Kolozsvár elfoglalásával megnyílt annak a lehetősége, hogy Debrecen fenyegetettsége esetén odategyék át székhelyüket. Bem december végi és január elejei győzelmi hírei valószínűleg a lelket tartották a forradalmi kormány tagjaiban. Erdély jelentősége megnőtt a forradalom szempontjából és az ott aratott győzelmek súlya is növekedett. Kossuth meg is írta Czetznek január 6-án Debrecenből, hogy ha netalán a fővárost

³³ Közlöny 1849 jan. 8.

elveszteni, Erdély visszaszerzése kettőzött fontosságot nyer.³⁴

Ugyanezt a gondolatot fejtegette Bemnek január 6-án küldött levelében is, amelynek főgondolata: Erdély biztosításának fontossága a kormány helyzete szempontjából. „Mindaddig, míg Erdélynek birtokában vagyunk és Debrecen, valamint a Tiszavidék felől hátunk biztosítva van, ügyünk végső sikerében még 10 veszített csata esetén sincs okunk kételkedni”, írja ebben a levelében Kossuth. Majd hozzáteszi, hogy a magyar sereg valójában még egyetlenegy csatát sem veszített: az eddigi visszavonulások egytől-egyik rossz kombinációk eredményei. Perczelt ugyan visszavetették Móránál, de vesztesége Kossuth szerint alig 200 fő, ugyanakkor az ellenség 600 embert veszített, köztük több törzstisztet. Bemhez Kossuthnak az a kérése, hogy tegyen meg mindent a kormány hátának fedezésére; írja meg Debrecenbe, milyen csapatokra és hadiszerekre van szüksége: milyen reménye van Gyulafehérvár elfoglalására; ugyanakkor figyelmezteti az Arad elleni támadás veszélyességére. Nagyszebennel kapcsolatban pedig már most felhívja a tábornok figyelmét arra, hogy ez a város a szász reakció főfészke, ahol nem kegyelemre, nem amnesztiára, hanem kíméletlen, kemény igazságszolgáltatásra lesz szükség. Felfüggeszteni a polgári bíraskodást és az egész Szászföldet ostromállapotba helyezni — ez legyen első dolga Nagyszeben elfoglalása után.³⁵

Január 9-én tartotta első debreceni ülését a képviselőház. Kossuth számolt be a hadihelyzetről s beszámolójának legfényesebb része az volt, amelyben Bem tábornok hadművelleti sikereivel foglalkozott. Ezt mondotta Kossuth a jelenlévők lelkes visszhangja közben:

„Seregeinknek több részeiről — mert úgy kívánván a sors, hogy eddig sok felőli vidékeket valánk kénytelenek őrizni — részint örvendetes, részint nem örvendetes híreket kell mondanom. Örvendetesek az erdélyi események, hol Bem tábornok mindeddig a legfényesebben igazolta a kormánynak és nemzetnek benne vetett bizodalját. Aki általvett mondhatom egy desorganisált és a balesemények által hangulatában megcsökkenent csekély sereget és azon sereg a küzdelmek által a bátorság ösvényén mindinkább erősödve, most már a legbátrabb és leg-

³⁴ Kossuth Csetznek Tordára, 1849. jan. 6. OHB 53:1849. OL. Kossuth Összes Munkái XIV. Sajtó alá rendezte Barta István. Bp. 1953. 44. l.

³⁵ Kossuth Bemhez 1849 jan. 6. OHB 1849. 54/e. OL. Közl.: S. Dragomir: Studii și documente privitoare la Revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49. III. 254—256. l. Kossuth Összes Munkái XIV. 48—49. l.

harcszomjazóbb seregünk közé tartozik, annyira, hogy mint Bem tábornok hivatalos jelentésében írja, csaknem kétségbe esnek azok, kiket a hadimunkálatoknál fogva egyik vagy másik pont őrzésére hátrahagyni kénytelen. Irja egyszersmind, hogy ő nem kíván a törvényhozó testnek és kormánynak alkalmatlankodni, ezúttal segítségkéréssel sem fegyver, sem pénz, sem ruházat, sem élelem, sem ló tekintetében. A sereg, melyet meg lehetős elmállott állapotban és számbanadtunk kezébe, egyéneken jelenleg 20.000 körül áll és azt gondolja, hogy Erdélynek számba vevén kútforrásait, azon sereget lépései közben mindinkább szaporítandja. Ámbár én részemről kijelentem a háznak, hogy Bem tábornoknak hadimunkálatai mindezen szép ajánlatai mellett is különös fontosságot nyernek az által, hogy az országgyűlés itt van, de a kormány nem fog csupán arra támaszkodni és mindenestre intézkedni fog, ha a körülmények úgy kívánandják, segéderőről az ő táborának szaporítására és általában azon vidéknek fedezésére. Utolsó levele, melyet vettem, Besztercéről szól, melyet Naszódossal az oláh lázadás fészkeivel együtt január 2-án foglalt el és különös méltánlylattal kell említenem, hogy eddig még mindig meg szokta mondani előre, melyik nap, melyik órában mit fog elfoglalni, eddig még minden előremondásai teljesültek. Megírta december 20-án, hogy 25-én Kolozsvárt el fogja foglalni, 29-én megírta, hogy január 2-án el fogja foglalni Besztercét és Naszódot, szóval minden tervei eddig pontról pontra teljesültek.”³⁶

Besztercén némi pihenőt kellett adni a seregnek, amely Kolozsvártól idáig egy huzamban tette meg az utat. A 20 fokos hidegben a katonák kétszer háltak a szabad ég alatt, két csatát vívtak meg s naponta csak egyszer vehettek magukhoz meleg ételt. Elfogyott a lőkészlet is. Besztercén a sereg csak annyi időt töltött el, míg a csapatok kijavították ruházatukat, rendbehozták fegyverzetüket, összeszedték Beszterce környékén a fegyvereket, s amíg megérkezett a lőkészlet. Ekkor Bem Riczkó ezredet nevezte ki Beszterce—Naszód parancsnokává, hátrahagyva neki egy zászlóalj Sándor-gyalogot, egy osztály Koburg-huszárt s néhány ágyút — maga pedig tovább haladt seregével Tihuca felé. Ez volt az a hely, ahol az egyesült császári had Erdély elhagyása előtt egy végső mérkőzésre készült fel.

Tihuca község a Beszterce völgyében fekszik. A völgy pár száz lépésre összeszorul, a magas északi és déli hegységek igazi hegyssorost alakítanak ki s kétoldalt a hegyek olyan magasak,

³⁶ Pap Dénes: A parlament Debrecenben 1849. Lipcse 1870. I. 6—7. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 63—64. l.

hogy semmiképpen sem kerülhetők meg; a Bukovinába vezető út felett teljesen uralkodnak. Ha tehát a magyar sereg Észak-Erdélyt valóban a magáénak akarta mondani, Tihucát feltétlenül be kellett vennie. A feladat nem volt könnyű, de a tábornok szerette az ilyen nem könnyű feladatokat. Teleki Sándor — akit Bem tábornok Beöthy Ödön megjelenése után sem engedett maga mellől, hanem élrelmezési kormánybiztosként magával vitt az Urban elleni hadjáratra is — ihletett tollal örökítette meg a tihucai csata történetét. Ő jegyezte fel Bemnek a csata előtt mondott szavait: „Urban állást vett Tihucánál, mely mint a térképen látom, természettől alkotott erős vár, kivált most, ebben a nagy hóban megkerülhetetlen, bevenni majdnem lehetetlen. Mi be fogjuk venni! Ha Tihuca a miénk, Urban el van veszve. Két dolog áll előtte: vagy leteszi a fegyvert, de ezt nem fogja tenni, vagy visszavonul Csernovitzig. Én nyomában követem őt, folyton, szakadatlanul, mindaddig, míg ki nem merülünk, úgy, hogy összerogyunk. Nagyon sajnálom, sok áldozatba fog kerülni, de ennek meg kell lennie. Holnapután Erdély északi része, azaz fél Erdély a miénk. Nagyszerű eredmény! — aki megéri, gyönyörködhetik benne!”³⁷

Urban január 3-án négy óra körül érkezett meg a nagy hóban végrehajtott fáradságos menetelés után Tihucára. Húsz fockos hideg volt, Tihuca telve a Besztercéről és Naszódrról ide menekült császári katonasággal, polgári személyekkel. Urban megérkezett kiéhezett csapatával, de a helyiségben semmi ennivalót nem talált. Maga is belátta, hogy e helyen sokáig nem tarthatja magát s ezért csapatainak egy részét idejekorán Bukovinába küldte.

A tihucai keskeny szorosban a harcoló felek közül egyik sem tudta erőit kifejleszteni s ebben a mindkét félre előnytelen helyzetben kora reggeltől késő estig tartó elkeseredett küzdelem folyt a magyar és osztrák sereg között. Mint Czetz írja: „Itt az osztrákok, a kétségbeesés utolsó megerőltetésével nem többé az ország birtokáért, hanem katonai becsületük megmentéséért küzdve, minden követ megmozdítottak, hogy állásukat megtarthassák, de megfeszítésük is megtört Bem akaratán és csapatainak hőselkűségén, kik többé nem engedtek. Az ellenséges állások megrohantattak és a kétségbeesés utolsó erejét a császáriak részéről csakhamar azon apáthia követé, mely ily válságokban ritkán vagy sohasem szokott elmaradni. Az ellenség elhánnya fegyvereit, bornyúit, egyenkint és csapatostul az erdőkbe futott, honnét az éhség vagy a hideg csakhamar a győzelmes magyarok

³⁷ Teleki: Emlékeim II. 79. 1.

kezébe szolgáltatatta őket, a fegyelem minden köteléke fölbomlott és a fegyverzet, tölténnyel és bornyú nélkül, mezítláb és elfagyott tagokkal Csernovitzba bevonuló császáriakat, kiknek részére Bukovinában nyilvános gyűjtések rendezettek, helyesen nem lehetett többé seregnek nevezni.”³⁸

Ezzel az osztrákok északi serege teljesen kiszorult Erdélyből. Bem tábornok most a tisztek tetszésére bízta, döntsenek: vele akarnak-e menni Bukovinába Urban nyomában? Néhány száz vállalkozó önkéntes állt melléje s ezekkel előnyomult Dorna Vatra felé.

Urban január 4-én, éjjel után két órakor a fősereggel folytatta a visszavonulást, két határőrszázadot hátra hagyva két 3 fontos ágyúval Arsenti százados alatt azzal a paranccsal, hogy délután egy óráig tartsa a szorost. Közben felvonult a magyar sereg s olyan ágyúzás kezdődött, hogy dörgése elhallatszott Poiana Stâmpibá. Arsenti nem fogadta el a csatát, hanem csapataival ott hagyta a szorost.

Bem tábornok a 4. honvéd zászlóalj egy századával, a bécsi légió egy részével, a debreceni tüzérekkel, néhány Székely- és Mátyás-huszárral a menekülők után vetette magát. A kis portyázó különítmény Dorna Vatránál utólérte Urbant s ott a 4. honvédzászlóalj s a bécsi légió bátor támadásának hatására az ellenség sietve vonult vissza Csernovitzra.³⁹ A tábornok nem folytatta az üldözést, Besztercére tért vissza, mert csapatai, melyek immár 15 napja úgyszólván szakadatlan harcok tüzeiben folytatták gyors előnyomulásukat, elfáradtak és a rettenetes hideg is kinozta őket. Célját így is elérte: Felső Erdélyből az ellenség kitakarodott s a magyar seregnek alig volt számbavehető vesztesége: néhány halott és húsz sebesült.⁴⁰ A császáriak Câmpulungig futottak; a katonák egy része fagyott tagokkal kórházba került. Köztük volt Jablonsky is.

Bem tehát ismét örömhírekről értesítette a debreceni kormányt, mely az ország másik részéből gyászos híreket kapott. Január 3-án Görgey elkezdte az elvonulást Vác felé: az ellenség csak utóhadát támadta meg Téténynél, de nem tudott ártani neki. Windischgrätz Bicskén Batthyányt nem fogadta, a küldöttség többi tagjával pedig csak mint magánemberekkel állt szóba, mivel, mint mondotta, nem ismerhet el olyan országgyűlést, melyet a király feloszlott. Kijelentette, hogy a hadműveleteket nem szünteti be az ország feltétlen meghódolása előtt. Követelte,

³⁸ Czetz i. m. 48—49. l.

³⁹ Brett i. m. I. 199—200. l.

⁴⁰ Bem jelentése Dornáról 1849 jan. 5, OHB 4131:1849. OL.

hogy a „pártütő” sereg tegye le a fegyverét. Január 5-én hazabocsátotta a küldöttség tagjait. A Pesten uralkodó levertségről Csányi január 4-én így tájékoztatta Kossuthot: „Ismét itt vagyunk, mint a mirigghaláltól pusztított városban. Bús, komoly, aggódott mindenki. A kormány kivonul, Perczel Budán, — itt Görgey tartalékserege. Én maradok, míg a kormány elvonul. Az után Döbröczönbe, míg onnan is ki nem zavarnak.”⁴¹

Január 5-én, reggel, Perczel utóhadai is elhagyták Budát. Pest kitűzte a fehér zászlót s délután egy órakor az osztrák csapat zeneszó mellett vonult be a fővárosba. Ugyanaznap kelt Görgey hirhede váci kiáltványa, az árulás első dokumentuma, mely szerint „a királyi magyar feldunai hadtest hű marad esküjéhez, az V. Ferdinánd szentesítésével ellátott alkotmányt megvédi minden hódító ellenség ellen, de ugyanígy elszántan küzd azok ellen is, akik köztársasági kísérletekkel akarnák megdönteni az alkotmányos királyságot.” Január 6-án Görgey Vácról Lipótvár felszabadítására indult.

Bem tábornok pedig január 6-án megkezdte szervező munkáját Besztercén. Nyugodtan hozzáláthatott most ehhez, mert Urban részéről jó ideig nem fenyegette veszedelem. A január elejei betörés Bukovinába, megfélemlítő hatással volt Csernovitzban: sok család elhagyta a várost, a császári pénztárakat elszállították; a moldvai határszélre pedig lázas gyorsasággal kozák ezredek és tüzérséget vezényeltek. Lwówban január 7-én és 8-án terjedt el Bem betörésének híre; arról beszéltek, hogy 30.000 magyar közeledik. A galíciai general kommando 2 zászlóalj, egy úteget és egy escadron császári könnyűlovast indított útnak, de ezek egy része a 22 fokos hideg következtében fagyott tagokkal került vissza Lwówba.⁴²

Felmerülhet a kérdés: miért nem támadta meg Puchner Bemet, amidőn ez Urban kiűzésével volt elfoglalva. A magyarázat kézenfekvő: ha Puchner minden erővel Bem ellen indul, hátában a székelyek könnyen elfoglalhatják Nagyszebent és Brassót s ebben az esetben elvesz az utolsó összeköttetés Havaselyén át Délmagyarországra s az osztrák hadtest Erdélyben szorul. Puchner nem támadhatta meg Bemet, mivel elsősorban a vöröstoronyi, a törcsvári és a tömösi szorosokra kellett vigyáznia. Puchner nem bízott abban, hogy egy Bem elleni támadó hadművelet sikerre vezethetne. Ezért a szászok oltalmazásának ürügyén egyelőre jónak látta nem mozdulni ki Nagyszebenből.

⁴¹ Steier: Görgey és Kossuth. 296. l., Kossuth Összes Munkái XIV. 42. l.

⁴² Helfert: Geschichte Oesterreichs IV, k. 274. l.

Besztercébe visszatérve, alkothatott csak tiszta képet magának Bem tábornok az ellenség veszteségeiről és a hadi zsákmányról. Tizenegy ágyút foglaltak el a magyar csapatok (egy részük leszerelve), több száz fegyver és fogoly került kezükbe, azonkívül sok lőszer, ruhanemű, ami nagyon jól jött a hidegben. Január 8-án Bem megírta Beöthy kormánybiztosnak: „Ebben a pillanathan Erdély egész felső része teljesen meg van tisztítva az ellenséges csapatoktól és most arra készülünk, hogy támadó hadműveleteinket Szeben ellen újra megkezdjük. A szerencsés kimenetel felől nem kételkedem.”⁴³

Bem tehát már január 8-án Szeben ellen készült. Az volt hadműveleteinek igazi célja: a szász reakció főfészke, a forradalomellenes erők központja.

Előbb azonban a besztercei vidéket kellett megszerveznie. Január 6-án felszólítással fordult a felkelő román néphez: felhívta, hogy tegye le a fegyvert, térjen haza; akit fegyveresen találunk, annak haditörvényszék lesz a jutalma. A besztercevidéki katonai parancsnok mellé három polgári biztost rendelt. Beszterce-Naszód vidékére 100.000 pengőforint hadisarcot vetett ki. Az amnesztiára vonatkozó felhívását különösen sürgőssé tette az a körülmény, hogy januárban már nagyon elvadultak a viszonyok Erdély nemzetiségi területein. Január 8-án Axente Sever román prefekt fölkelői felgyújtották és felpredálták Nagyenyedet; a lakosok nagy részét leöldösték. Alig maradt épen 20—30 ház. Leégett a református kollégium is, benne a mintegy 25.000 kötetet kitevő könyvtár s értékes kéziratár, múzeum és sokféle tudományos értékű gyűjtemény. A város még a harmadik napon is égett. Popovics Dénes szászsebesi román prefekt január 5-én megtámadta és megsarcolta Szászvárost (9000 forintot csikart ki). A román népi mozgalom, amely a jobbágyság igazságos harcának indult és valódi sérelmekből táplálkozott — osztrák zsoldban álló vezérek irányítása mellett — a magyar forradalom ellen fordult és most már válogatás nélkül pusztította a magyar lakosságot. A mozgalom letörésére kezdte január 6-tól szervezni Beöthy Ödön főkormánybiztos magyarországi mintára a vadászászlóaljokat, melyeknek feladata az „elrablott vagyon visszaszerzése és a magyar helyiségek megvédése”.⁴⁴

⁴³ 1848—49. Tört. Lapok 1893. nov. 1. Ugyanitt Bem annak a reményének ad kifejezést, hogy az elfogott románok nagyobb része a magyar seregben fog harcolni.

⁴⁴ Beöthy felhívása Erdély lakosaihoz vadászcsapatok alakítására. Kővári: Okmánytár. 144. I.

Besztercén a tábornok jól ellátta seregét ruházattal, lábbelivel, élelmezési igazgatóságot állított fel, kinevezte Riczkót tér- és vidéki parancsnokká, egy katonai intéző bizottmányt állított fel, elnökévé Mikes Kelemen huszárezredest nevezte ki s ennek lett volna feladata, hogy az erdélyi főkormányshéket pótolja. Gál Miklósnak, az Aradot körülzáró hadtest parancsnokának megüzente, hogy Erdély visszahódításához nincs szüksége az ő segítségére, hanem még ő adhat Gálnak 2000 embert és 2 ágyút; később pedig egész seregével segítségére fog sietni.⁴⁵ Három táborparancsnokságot szervezett Erdélyben: Kolozsvárt Marzsó Imre alezredes volt hivatva tartani; hozzá tartoztak ezenkívül még az alábbi állomások: Feketető, Gyula, Bánffyhungad, Torda, Válaszút, Berend és Magyaregyreg. Marzsó csapata 3 zászlóalj bihari honvédből, a bihari lovasságból és 4 ágyúból állott. Feladata volt, hogy gyakori cirkálásokkal őrizze a vidéket, gondoskodjék az utánpótlásról, irányítsa a szállítmányokat. Désre Bem tábornok, Bánffy János alezredes állította, Besztercén pedig Riczkót hagyta. A sereg nagyobb részének pedig az volt a feladata, hogy előre nyomuljon Délerdélynek. A hátrahagyott erőket teljesen elegendőeknek tartotta a már elfoglalt vidékek biztosítására, elmentében Beöthy kormánybiztossal, akivel ebben a kérdésben éles nézeteltérése származott.⁴⁶ Beöthynek azonban sok egyéb kérdésben is más nézete volt: ellenezte az amnesztia módszerét; nem tetszett neki, hogy a tábornok a hadsereg tagjainak napi fizetésükön kívül naponta egy itce bort, kétszer pálinkát, egy font húst, fél font szalonnát rendelt, s hogy a hálópénzt tíz ezüst krajcárban határozta meg. Különösen a nemzetőrök miatt tartotta Beöthy a tábornoknak ezt az intézkedését bőkezűségnek: a Tordától Csucsáig érvonalbeli szolgálatot teljesítő nemzetőrök ugyanis e kedvezményekben nem részesültek.⁴⁷ A tábornok közigazgatási jellegű intézkedései csak mélyítették a köztük lévő

⁴⁵ Gál Miklós az OHB-nak 1849. jan. 16. OHB 723:1849. OL.

⁴⁶ Beöthy keveselte, hogy Bem Zsibóra 2, Somlyóra és Csucsára 1—1 nemzetőri századot küldött; Kolozsvárra sorkatonaságot kért. Rémületes kép gyanánt állott előtte Alsórája és Nagyenyed sorsa. Bem tábornok Beöthynek írott levelében kifejtette, hogy egész hadserege körülbelül 15.000 emberből áll; ebből 5565 a már legyőzött területeket tartja megszállva, tehát az ország kisebb részét, a másik kétharmad pedig arra kényszerült, hogy a nagyobbik részt elfoglalja az egész osztrák hadsereg ellen s ellenséges érzületű provinciákat tartson megszállva, mint amilyen Beszterce, Balázsfalva, Szeben. „S önnek mindig kevés a kolozsvári csapat? Teremtsen csapatokat biztos úr!” Beöthy jelentése 1849. jan. 16-ról. OHB 701:1849. OL.

⁴⁷ Beöthy jelentése jan. 2. OHB 224:1849. OL.

távolságot. Bem tábornok szokásához híven még Beöthyvel szemben is megőrizte katonai terveinek titkát; nem számolt el a sereg létszámáról, nem kért, hanem intézkedett. „*Ki kell világosan mondani, hogy kivéve katonai mozgalmait, minden csak általam történhetik meg,*” kéri Beöthy még január 2-án az OHB-t, de január 16-án már — éppen a kolozsvári helyőrség elégedetlenségének vitás kérdése miatt — leváltását kéri, mert nem állhat jól Kolozsvár biztonságaért.

Besztercei tartózkodása idején figyelt fel Bem tábornok a székelyek sorsára. Eddig sem került el figyelmét az a hősie harc, amelyet Gábor Áron és a hozzá hasonló derék székely hazafiak alatt a székelység nagy része az osztrák uralom ellen folytatott, de most, januárban a székelyek harcában is döntő fordulat következett be. Besztercén székely küldöttség kereste fel a tábornokot és kérte, siessen mielőbb a Székelyföldre, főleg Marosvásárhelyre!

Mi történt a Székelyföldön december eleje óta?

December 5-én a székelyek elfoglalják Prázsmárt, beveszik Hermányt, 9-én megütköznek Heydtével, de ez visszaveri őket, 13-án Gál Sándor megtámadja Heydte felsőrákosi táborát, szétszórja s visszavonulásra kényszeríti. 16-án terjedt el a hír, hogy Bem közeledik, a következő napokban újabb ütközetekre került sor, 23-án az ellenség Rika felől becsap Olasztelekre, a meglepett Kossuth huszárok visszavonulnak Háromszékre. A székelyek azután hazaszéledtek és Háromszék egyezkedik az osztrák főparancsnoksággal. 26-án fegyverszünetet kérnek Gedeon altábornagtól, 28-án megkötik az árapataki egyezséget, melynek értelmében a székely határőrgyalogezred és a székely huszárezred megtartja teljes fegyverzetét; a honvéd és nemzetőralakulatokat feloszlatták. Fegyvereiket és lovaikat át kellett adniok a császáriaknak. Január 2-án ratifikálták az Árapataknál kötött egyezményt, melyet január 3-án a 24 tagú választmány is elfogadott s a tíz tagú békebizottmány által végrehajtandónak határozott el. A béke érvénybelépésének ugyanis Gedeon azt a feltételt tűzte ki, hogy a főbb székely katonák és a székelység polgári képviselői is letegyék a hűségesküt Brassóban. Január 5-én a székely határőrezredek tisztjeinek egy része (Sombory vezérlete alatt) megjelent Brassóban és letette a hűségesküt Ferenc József-re. Január 6-án Puchner Medgyesről kiáltványt intézett a székelyekhez s megígérte, hogy ha visszatérnek a király hűségére, a monarchia többi nemzeteivel egyforma bánásmódban fognak részesülni. Január 7-én 86 székely falu kirendelt kikül-

döttei tettek hűségesküet Brassóban, ami úgy folyt le, hogy Háromszék határőrszolgálatra kötelezett 86 faluja két-két 50 éven felüli öreg székelyt küldött Brassóba s ezek tették le az esküt a nép nevében.

A Gedeonnal való alkudozásnak közvetlen oka az volt, hogy Sombory ezredes elvesztette a december 24-i hídvégi csatát. Az egész Háromszék a legnagyobb aggodalmak között élt. Mihelyt azonban megjött a híre annak, hogy V. Ferdinánd lemondott és Bem tábornok a magyar sereggel betört Erdélybe — a székelyek csüggedését bizakodás váltotta fel.⁴⁸ Horváth Albert királybíró január 10-re hívta össze Sepsiszentgyörgyön a törvényhatósági bizottságot a hűségeskü letétele végett, de bizony csak nagyon kevesen jelentek meg és csak néhányan tették le az esküt. Híre járt már a havasi ösvényeken át Bem diadalainak, eljött híre a kolozsvári kiáltványnak. A brassói Wochenblatt hozta a hírt Bem kolozsvári bevonulásáról. A királybíró azzal fenyegette a bizottsági gyűlést, hogy „öt felől fog e szék teljes erővel megtámadtatni”, ami után a jelenvoltak egy része az esküt mondta, a másik rész a Wochenblattnak azt a számát adta körbe, melyben az első nyomtatott hír jelent meg Bem tábornokról a Háromszékben.⁴⁹

A közsékelyek nagy tömege nem értett egyet a hűségeskü letételével és csak egy kis szikra kellett, hogy a reménysége ismét kigyulladjon. S most híre járt, hogy Bem diadalmasan nyomul előre és Besztercénél kiverte az osztrák hadsereget. A Besztercén megjelent székely küldöttség beszámolt a tábornoknak a Gedeonnal kötött egyezségről; kifejtette, hogy a székelyek legfőbb bizalma Gál Sándorban van és kérték Bemet, siessen seregével a Székelyföldre. Bem néhány száz forint ezüstpénzzel látta el a küldöttséget, melléjük rendelte Forró alezredest s oklevelet küldött Gál Sándor kinevezéséről, valamint egy kiáltványt a székelyekhez, melyben közli velük, hogy Gedeon iránt semmiféle tartozásuk nincs; a vele kötött egyezményt tekintsék semmisnek.

Besztercéről a tábornok Marosvásárhelyre sietett. Riczkónak hátrahagyta a Sándor gyalogság zászlóalját, a Koburg huszárosztályt és egy üteg ágyút, ő maga seregével Szászrégenen át Marosvásárhelyre érkezett; közeledtének hírére August ezredes a várost kiürítette és a város csekély számú helyőrsége

⁴⁸ Kővári: Erdély története 154. l.

⁴⁹ Kővári: Erdély története 155. l.

Medgyesre vonult vissza. Bem tehát akadálytalanul megszállhatta a várost, ahol tekintélyes hadizsákmányra tett szert.⁵⁰

A tábornok első dolga volt, hogy innen, a székelység fővárosából megbízottakat küldjön minden székely székhöz s megmozgassa általuk a székelyeket. Jókor érkezett Marosvásárhelyre, mert az ottani lakosság már értesült Nagyenyed sorsáról s rettegve gondolt a jövőre. Január 14-én Jára is Nagyenyed sorsára jutott: Bálint Simon verespataki pap, román prefekt vezetése alatt egy csapat felégette, aranybányáit elpusztította. Január 14-én Bem rendeletet ad ki, melyben Dorschner határőrezredest, az I. székely határőrezred parancsnokát — aki az agyagfalvi gyűlésen a magyar alkotmányra felesküdt, de esküjét megszegte és az osztrák oldalra állott — hivatalából leteszi és hadi törvényszék elé rendeli. Helyére a csiki születésű Gál Sándort nevezi ki.⁵¹ A székelyek nagy lelkesedéssel fogadták Bem megérkezését hírére, mindamellett legalább néhány hétre volt szükség, amíg rendezve és szervezve felkészülhettek a hadjáratra. Ez a körülmény egy kissé megzavarta a tábornok tervét, hiszen a székelyekkel való egyesülésre alapozta reményeit, első sorban Nagyszeben gyors elfoglalását.⁵²

Csetz szerint Bem serege a marosvásárhelyi bevonuláskor az alábbi erőkből állott:

Gyalogság: 2. székely zászlóalj	750 ember
4. honvéd zászlóalj	900 ember
Kemény zászlóalja	600 ember
Bécsi légió	600 ember
Szatmári önkéntesek	600 ember
	3450 ember
Lovasság: Egy osztály Mátyás huszár	240 ember
Egy század Vilmos huszár	120 ember
Egy osztály székely huszár	280 ember
	640 ember

⁵⁰ 500 q liszt, 100 köből búza zsákokban, ugyanannyi zab, 100 öl tűzifa, 100 részleg széna, 1 hordó lőpor, 2000 töltés golyóval, de gyutacs nélkül, 1000 darab töltés golyó nélkül, 2314 darab kenyér. Bem az OHB-nak jan. 18. OHB 1849. 718. OL. Ugyanitt közli seregének létszámát: Kolozsvárott: 8200 gyalogos, 392 lovas; Désen: 444 gyalogos, 224 lovas; Beszterce-Naszódon: 925 gyalogos, 162 lovas; Marosvásárhelyen: 3651 gyalogos, 516 lovas. Összesen: 13.200 gyalogos és 1294 lovas.

⁵¹ Kővári: Okmánytár 145. l.

⁵² Jelentése Kossuthnak, Marosvásárhely, jan. 14., reggel 7 óra. OHB. 1949. 579. OL. *Dragomir* i. m. III. 273–4. l.

Bem Marosvásárhelyen a legnagyobb eréllyel készült a Puchnerrel való találkozásra. Eddigi útja valóságos hódító út volt. Kiss Sándor írta január 15-ről keelve a Honvéd című lapba, hogy „Vezérünk mindenütt, merre legelől vezeti győzelmek seregünk, legnagyobb nagylelkűséggel bánik meghódított ellenségeinkkel, mely nemes eljárása a legjobb hatást gerjeszt, nemcsak a legyőzött, de még a legyőzendő ellenségnél is.”⁵⁴ Kossuth január 10-én szemrehányó levelet ír Görgeynek, ismételt engedetlenségéért — erősen kifogásolja, hogy ütközet nélkül adta fel a fővárost és az örökös retirádával szemben Bemet állítja eléje mintaképül. „Bemnek a legdeszorgizáltabb, megfélemlített, lelketlen, szétbomlott 8000 embert adtam, ő kimondta e szót „előre” — jól kombinált marchokkal győzelemre vezette s nemcsak egy ember el nem szökött tőle, hanem most legjobb szellemű 18.000 embere van.”⁵⁵ Ugyanezekben a napokban íródott meg Petőfi Sándornak, a nemzet legnagyobb költőjének levele Kossuthhoz, melyben a költő annak a vágyának ad kifejezést, hogy Bem tábornok táborába kerülhessen. „Nem előléptetést kérek többé, nem is fogadom el mindaddig, míg hadi tetteim azt követelni nem fogják; csak arra kérem önt, tetessen át a 28. zászlóaljtól Bem táborához; ha dicsőséggel nem harcolhatok, gyalázatot sem akarok nevemre hozni, s mostanában, véleményem szerint, gyalázat nélkül csak Bem oldala mellett lehet az ember,” írta Kossuthnak január 13-án Petőfi.⁵⁶

A győztes előnyomulás az ellenség oldalán rémületet és szorongást keltett: a cári segítség igénybevételének december óta lappangó kérdése ismét előtérbe került. Windischgrätz, aki egyébként a császári sereg január elejei sikerein felbuzdulva, ellenezte a cári segítségkérést, Puchner jelentéseinek hatására január 10-én a császárnak tett előterjesztésében ezt írta: „Vajjon beállott-e már az időpont, midőn hivatva lehetünk a fejedelemségekben fekvő orosz csapatok segélyét igénybe venni, felsegéd legmagasabb belátására bízom.”⁵⁷

⁵³ Czetz i. m. 55. l. — Horváth Mihály Bem gyalogságát 2850 főre, az ágyúk számát 28-ra teszi. V. ö. Horváth i. m. II. 348. l.

⁵⁴ Honvéd jan. 17.

⁵⁵ Deák Imre: 1848, a magyar szabadságharc története levelekben, 268. l. Kossuth Összes Munkái XIV. 83. l.

⁵⁶ Deák i. m. 299—300 l.

⁵⁷ Gelich Richárd: Magyarország függetlenségi harca. Bp. 1889. III. 347. l.

A két dunai fejedelemségben: Moldvában és Havaselvén Lüders Sándor gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt az 5. cári hadtest állomásozott. (Moldvában 1848 júl. 10-től, Havaselvén szept. 27-től.) Ennek segítségét elsősorban az 1848 december 28-i nagyszzebeni gyűlés kérte, amelyen Şaguna görögkeleti püspök képviselte a segítségülhívás gondolatát. Szász részről már előzőleg is érkeztek kérések az orosz hadvezetéshez, de a román békéltető bizottság részéről a segítségkérés gondolata nem talált egyhangú helyeslésre. December 11-én Brassóban Gedeon altábornagynak arra a kérdésére, igaz-e, hogy a hétfalusi románok a cári csapatok segítségét várják, a román komité jelenlévő tagjai azt válaszolták, hogy a prefektúrák ellene vannak a dolognak.⁵⁸ A román békéltető bizottság március 4-i nyilatkozata is a szászoknak tulajdonítja a cári sereg behívását.⁵⁹

A december 28-i nagyszzebeni gyűlésen Şaguna elnökölt és résztvett a megbeszélésen Pfersmann altábornagy, katonai biztos is. A gyűlés a román nemzeti kívánságokat tartalmazó petíció mellett a cári segítségkérés gondolatát is felvetette.⁶⁰ A general commandó továbbította is Şagunának kérését Bécsbe, de Schwarzenberg külügyminiszter akkor nem merte elszánni magát a nyílt diplomáciai lépésre; nemzetközi bonyodalmaktól félt. A cári beavatkozás ürügyet adhatott volna Franciaországnak arra, hogy megsegítse Piemontot, mely harcban állt Ausztriával. A minisztertanácson tehát a segítségkérés ellen foglalt állást. A Buda falai alatt álló Windischgrätz különösen ellenezte a cári intervenciót, melyet Puchner, Şaguna és a szász Salmen sürgettek. Windischgrätz önbizalma azonban alaposan megváltozott akkor, amidőn híre érkezett Bem erdélyi sikereinek.

Puchner december 29-én magához hívatta a román nemzeti komitét, vázolta előtte a Bem előnyomulása következtében előállott súlyos helyzetet és a román népfelkelés mielőbbi mozgósítását követelte. Şaguna hamisan adta át Puchner szavait a komité vezetőinek, Laurian Treboniannak és Barnuţnak, mondván, hogy az osztrák főhadparancsnokság azt követeli, hogy a románok és a szászok hívják be a cári csapatokat. A román-szász vegyes ülésen azután a román nép vezetői hevesen tiltakoztak a gondolat ellen. Csak Şaguna és Orghidan Rudolf brassói kereskedő szavazott a segítségkérés mellett. A gyűlés végülis úgy döntött, hogy a segítséget Nagyszeben és Brassó városa kérje.⁶¹

⁵⁸ *Gyalókey Jenő*: Az első orosz megszállás Erdélyben, Századok, 1922. 631. l.

⁵⁹ *Kövérti*: Okmánytár 155. l.

⁶⁰ *Popea* i. m. 234–235. l.

⁶¹ *Gyalókey*: Az első orosz... 635. l.

Az erdélyi szász és román követek január 2-án Bukarestben felkeresték Lüders tábornokot, — a cári hadseregparancsnok azonban sajnálkozva elutasította őket: nincs felhatalmazása arra, hogy átlépje a magyar határt. Megpróbálkoztak a Porta rendkívüli követénél, Fuad effendinél is, de szintén eredménytelenül. Fuad utasította Omer pasát, hogy egyetlen török katonát se indítson át a magyar határon.

Decemberben a cár álláspontja az volt, hogy Puchner egymagában is elég erős ahhoz, hogy leverje az erdélyi magyar sereget; éppen ezért szigorúan megtiltotta, hogy engedélye nélkül cári csapatok lépjenek Magyarország területére.⁶² Ez persze nem jelentett elvi elzárkózást az intervenció kérdésében. Lüders már decemberben elkészítette az erdélyi osztrák és a havaselvi cári hadak együttműködésének tervét. Decemberben mindössze annyi történt, hogy Engelhardt tábornok az Olt és Bodza között álló cári csapatok parancsnoka Lüders sürgős parancsára december 11-én a cári előőrsök vonalát a magyar határszélre toltta, hogy a Brassóból menekülő szász és román lakosság a székelyek elől hamarabb kerüljön a cári sereg védelme alá. Az intervenció azonban túllépte a tábornokok hatáskörét, — elsősorban diplomáciai kérdés volt. A cári udvar kötötte magát ahhoz, hogy csakis a bécsi udvar hivatalos kérésére indít csapatokat a magyar forradalom leverésére. Az osztrák kormány azonban *most* még erre nem tudta magát rászánni. Windischgrätz január 10-i kérésére Schwarzenberg azt az utasítást adta Puchnernek, hogy igyekezzék tartani magát addig, míg a főseregtől segítséget kap. Most leküzdhetetlen akadály van annak, hogy Bécs segítséget kérjen Pétervártól. A császár és a kormány nevében utasította Puchnert, hogy semmiesetre se kérjen segítséget a cári sereg parancsnokától. Január 14-én Lüders tudtul adja Puchnernek, hogy Havaselvéről csapatait Erdély szorosai felé indítja.⁶³

2. A HARC NAGYSZEBENÉRT

Puchnernek tehát egymagában kellett felvennie a harcot Bem tábornok seregével. Mert már Szebenben is készültek a nagy összecsapásra. Puchner még január 3-án Kalliány vezérőrnagyot 4 zászlóaljból, 3 lovasszázadból és 10 ágyúból álló dandára élén Medgyesre irányította. Losenau ezredes Gyulafehérvár környékén álló 10 századból, 3 és fél svadronból és 6 ágyúból álló dandára Mihálcfalván vonult állásba; feladata volt,

⁶² *Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—49.* 134. l.

⁶³ Lüders levelét lásd Kővári: Okmánytár 148—150. l.

hogy figyelje a kolozsvári utat és összeköttetést tartson fenn a Kalliány dandárral. Gedeon altábornagynak Brassó megszállása után dandarával Kőhalmon át Segesvárra kellett vonulnia s ott várakoznia a további parancsra. A dandár állománya: 15 század, 3 lovasszázad és 8 ágyú volt. Gedeon 13-án el is indult új állásába, hátrahagyva Brassóban Schurttter vezérőrnagyot, aki egy pillanatilag sem érezte magát biztonságban a székelyektől.⁶⁴

Bem Marosvásárhelyre történt bevonulásának hírére tehát Puchner egész erejét elindította, hogy Medgyesen át Marosvásárhely ellen nyomuljon. Puchner a Kalliány dandárnál tartózkodott; ennek volt a feladata, hogy Bem a „*Rebbelenchef*” — ellen induljon. A dandárt Puchner nem látta elég erősnek (3700 főből állt)⁶⁵ s ezért parancsot küldött Losenaunak, hogy Mihálcfalváról a Küküllő mentén a központhoz siessen. Gedeonnak Segesváron a jobbszárnyat kellett alkotnia. Jobbra és északra keletre Heydte állott repülőszlopával. Puchner azt remélte, hogy Bem Marosvásárhelyről a Maros völgyében fog leereszkedni, ő tehát a Kisküküllő völgyében megy eléje. Január 15-én Puchner bevonult Medgyesre, 16-án folytatta útját Marosvásárhely felé.

Bem helyzete távolról sem volt irigylésreméltó. Két gyalogos és egy lovassági dandár indult el ellene, 24—30 ágyú kíséretében azzal a céllal, hogy az egész magyar hadsereget megsemmisítse. Puchnernek csak egy döntő győzelmet kellett volna aratnia. Bem is jól látta, hogy az egész erdélyi helyzet kockán forog, ezért egy pillanatilag sem késlekedett, hanem szervezte a sereget s készült az összecsapásra.

Január 15-én érkezett a tábornok Tordára Mikes Kelemen, Petőfi és Zarzycki szárnysegéd kíséretében. Nyomban kiegészítette a 72. zászlóaljat Kemény Farkas őrnagy parancsnoksága alatt. Rövid idő alatt négy század szabadcsapatot állított talpra nemzetőrökből, enyedi menekültekből, egy osztály lovasságot szervezett s négy század nemzetőrt helyezett harcképes állapotba. Kiss Sándor alezredest a székely huszárosztállyal Bala-vásárra küldte, hogy az ott található ellenséges csapatokat Abos-falva felé igyekezzék szorítani; Mikes Kelemen ezredesnek január 16-án kellett elindulnia a sereg elővédjével Gálfalva felé. A Kiss Sándor vezetése alatt álló csapat alkotta a sereg balszárnyát (27. honvédszászlóalj, egy székely huszárszázad, 9 ágyú); Mikes a központot (egy székely zászlóalj, a 4. honvédszászlóalj,

⁶⁴ Schurttter jelentése Brassó helyzetéről jan. 15. Gedeonnak Sárkányba. K. A. Wien 1849—I—IIc. Siebenbürgen AC köteg.

⁶⁵ *Helfert*: Geschichte Oesterreichs IV. 280. l.

egy Székely és egy Vilmos huszárszázad (2 hatfontos üteg), a Bethlen Gergely parancsnokság alatt álló csapat (1²/₆ zászlóalj, 2 Mátyás huszárszázad és másfél hatfontos üteg) a sereg jobb-szárnyát.

Puchner január 16-án a fősereggel elérte Dicsőszentmártont és Szőkefalvát. Itt bukkant rá a magyar előőrsökre, akik az ellenség közeledésére rendben visszavonultak Gálfalváig, ahol Mikes Kelemen ezredes már jó állásban csatarendbe állította a sereget. Megkezdődött a két óra hosszát tartó csata, melyben elsősorban került egymással szemben Bem és Puchner. Bem tüzérsege kitűnően működött, az osztrák hatfontos üteget hamarosan elnémította. Mikes Kelemennek sikerült az ellenséget kemény támadással Borzásig visszanyomni. Megérkezett a helyszínre a Kalliány-dandár zöme, Szőkefalvánál csatarendbe állott s felvette a visszavonuló elővédet is. Közben Bem előrevonta a középen és a tartalékban lévő gyalogságot és sikerrel vette fel a harcot a beérkező ellenséges osztagokkal. A sereg balszárnyának megparancsolta, hogy a környező hegyek felhasználásával intézzen oldaltámadást Puchner jobbszárnya ellen; Puchner ezt észrevéve, a Borzásnál hagyott Uracca gránátos zászlóalj felét irányította ellenük, de a tüzérsegi tűzzel is támogatott 27. honvéd zászlóalj fölényben volt. Nehogy a jobbszárnytól elvághassák, Puchner visszavonulást parancsolt a centrumnak is. A Pócsfalvánál álló magyar jobbszárny, észrevéve a had közép visszavonulását, a Dicsőszentmárton felé vezető úton előretört. Kalliány a Savoyai dragonyosokat küldi ellenük támadásba, de ezek Mikes Kelemen tüzérségének hatására kénytelenek visszavonulni. Erre az osztrák sereg az egész csatavonal hosszában visszavonul. A Vilmos- és a Székely-husárok üldözésükre indulnak, mire a visszavonulás futássá fajul. Gedeon és Heydte nem érkeztek meg az ütközethez.

Bem tábornoknak a csatában tanúsított bátorságáról elragadtatással beszélnek a győztes harc szemtanúi.⁶⁶ A csata utolsó drámai szakaszában csak a tisztek gyors helytállása mentette meg a vezér életét; Bem az üldöző sereg élén egy ellenséges lovasroham központjába került; Hepperger osztrák főhadnagy

⁶⁶ Bauer őrnagy emlékezései között olvasunk egy jellemző epizódot. „Egy helyen a tábornok oldalban megpillantván egy magaslatot, melyről az ellenséget sikeresen lehetett ágyúztatni, megparancsolta a tüzértisztnak, hogy azonnal két ágyút állítson fel arra: a tiszt azt merészelt válaszolni, hogy ez lehetetlen; mire az öreg vezér hirtelen közbevágott: „Mit, lehetetlen? ha ez öt perc múlva is lehetetlen lesz, főbe lövtem önt, uram!” — és a két ágyú ott termett: tudta Bem, mit lehet és mit nem lehet az ágyúval eszközölni.“ *Bauer őrnagy hagyományai*. 101. l.

teljes dühhel vágtatott neki, de ekkor Kiss ezredes és Teleki Sándor odarohantak, a főhadnagyot megsebesítették, a Mátyáshuszárok pedig a többi dragonyost lekaszabolták vagy' megfutamították.⁶⁷

A császári csapatok Szőkefalván s a nagyrészt leégett Borzson át a hegyek között menekültek. Puchner parancsot küldött Gedeonnak s Szebenbe rendelte őt, Heydtét pedig Szent-ágotára, hogy az újgyház—szebeni utat fedezze.

A gálfalvi győzelem jelentőségét emeli az a körülmény, hogy Bem itt kétszeres osztrák erőkkal állott szemben s az osztrák hadat maga Puchner vezényelte. Mint Bauer őrnagy írja emlékirataiban, a gálfalvi csata megtörte az osztrák főserég erejét és önbizalmát; Puchner csak eszeveszett futással menthette meg seregét. Ha Bethlen Gergelynek sikerül elzárnia az útját, akkor az egész osztrák sereget vagy tökéletesen szétverik vagy fegyverletételre kényszerítik. A magyar csapatok is fáradtak voltak már s így az erélyes üldözés abbamaradt s Puchnernek módja volt rá, hogy Balázstelkén túl szétszórt csapatait összeszedje.⁶⁸

A vereség, melyet Bem tábornok Puchnerre mért, érzékenyen érintette az osztrák hadvezetést. Különösen az erkölcsi hatás volt lesújtó. Mindezideig az volt a helyzet, hogy az osztrák tisztek elhitették saját katonaságukkal, hogy egy fegyelmetlen csőcselékkel állnak szemben, amely mélyen alatta áll a rendes, jól kiképzett és fegyelmezett osztrák katonaságnak.⁶⁹ Gálfalva azután meghozta a meglepetést! Pfersmann altábornagy január 17-én ezt jelentette a csatáról Bécsbe: „17-én parancsot adtam Szőkefalva megszállására, de ez az ellenség nagy tűzérési fölénye miatt nem sikerült. A gyalogság harcba került. Ezért szükséges volt, hogy a csapatokat visszarendeljem Nagyszebenbe, itt összpontosítsam az erőt s az utánam nyomuló, nagyon elmerészedett ellenséget kellő erővel fogadjam.”⁷⁰ Ennél azonban sokkal jellemzőbb volt a gálfalvi vereség okozta erkölcsi hatásra az a körülmény, hogy Schurtter vezérőrnagy — a vereség hírére — elszaladt Brassóból s a Töröcsvári szorosból figyelte az elkövetkezendőket.

Január 18-án Puchner megérkezett Szebenbe, rögtön parancsot küldött balra Losenaunek, jobbra Gedeonnak, hogy siessenek ide. Bem tábornok előtt ugyanis megnyílt a szebeni

⁶⁷ Czetz i. m. 65. l.

⁶⁸ Bauer őrnagy hagyományai. 102. l.

⁶⁹ Helfert: Geschichte Oesterreichs IV. k. 284. l.

⁷⁰ U. o.

főútvonal s Puchner előtt nem volt kétséges, hogy Bem nem fog habozni kihasználni legutóbbi győzelmét. A szebeni szászokat a vereség hírére páni félelem fogta el; a városon menekülés hangulata vett erőt. Növelte az ijedtséget az is, hogy Puchner a hadsereg és a kormány pénztárát a verestoronyi szoros felé indította. 19-én Puchner kiáltványt intézett a szász és a román nemzethez: a császári hadak támogatására és fegyverfogásra szólította fel őket. Kiáltványában megfedte a kishitűeket, Szebent Windischgrätzzel, Schlickkel és Urbannal bízta, felszólította a hű szász és román népet a császár megsegítésére. Mint írta, ügyük október 18-án ötvenszer rosszabbul állt, s most miért félnének.⁷¹ A brassói polgárok behúzták a fekete-sárga zászlókat; a székelyekhez követséget küldöttek s kijelentették, hogy Brassó „a magyarokkal tart”. Mint a *Wochenblatt* írta, a román vezetők prefekturájukkal együtt úgy eltűntek Bem hírére Brassóból, hogy „sárga gallért” nem lehetett többé látni.⁷²

Január 20-án Puchner — aki a gálfalvi és szőkefalvi vereség következtében maga is elvesztette a fejét — be sem várva Bem Nagyszeben elleni támadását, haditanácsot hívott egybe, hogy ez döntsön a cári erők segítségül hívásának kérdésében. A jelen voltak nagyrésze a behívás ellen volt, de az utolsó pillanatban megjelent Vevers százados, hozta Schurtter tábornok jelentését, mely szerint Brassót egy az eddigieknél is veszélyesebb támadás fenyegeti. Most már Puchner is a behívás mellett foglalt állást, csak annyit kötött ki, hogy a segítségkérés ne az ő nevében hanem a haditanács részéről történjék.⁷³ A megrémült öreg Schurtter meg sem várta a nagyszebeni haditanács döntését: még aznap behívta a cári csapatokat. A brassói szász városi tanács kérését Schurtter, mint a város katonai parancsnoka, meleg pártfogással továbbította Lüders tábornokhoz, a havaselvei cári hadseregfőparancsnoksághoz. Ugyanezen a napon kelt Schwarzenberg herceg levele Puchnerhez, melyben arra utasítja őt a császár és a kormány nevében, hogy semmiesetre se kérje a moldvaországi cári csapatok parancsnokától a támogatást; de ha már megtette volna, akkor nyilatkoztassa ki Lüdersnek, hogy a saját felelősségére, a kormány parancsa nélkül kérte őt fel az intervencióra. Ebben az esetben az osztrák külügyminisztérium — megköszönve a küldött segítséget — nyomban megkezdí a szentpétervári kormánnyal a tárgyalást a cári csapatok visszahívásáról. Schwarzenberg herceg utasítását Puchner csak

⁷¹ Kővári: Erdély története 162. l.

⁷² Kővári i. m. 163. l.

⁷³ Gyalóky J.: Az első orosz...: 637. l.

február 5—6 éjjelen kapta kézhez; akkorra már a cári csapatok bennjártak Erdélyben, megszállották Brassót és Nagyszeben.

Bem tábornok január 18-án Bogácson át megérkezett Medgyesre. A hegy alján a városi tanács küldöttsége fogadta: bűnbánatot fogadva és kegyelmet kérve. A tábornok megdorgálta a képviselőket, de senkit sem bántott. Itt is amnesztiát gyakorolt. Szilágyi székely alezredest kinevezte térparancsnokká, rendelkezésre adta a Gálfalváról iderendelt Kemény Farkas zászlóalját egy 24 fontos ágyúval, egy szakasz szatmári önkéntes huzárral — azután folytatta útját Nagyselyk felé.⁷⁴ Czetznek Tordára parancsot küldött, hogy azonnal útnak induljon, gyors menetben kövesse őt Szeben felé; 20-án okvetlenül Vízaknánál legyen. Nagyselyken egynapi pihenőt adott a csapatoknak, hogy a lovakat újból megvasalhassák. „*Puchner fut, mint futott Wardenner és Urban*” jelenti 19-ről Nagyselykről.⁷⁵

20-án folytatta útját: Szelindekről Nagycsűríg nyomult előre. Számítása az volt, hogy közben Czetz csapatai⁷⁶ is beérnek Vízaknára és Czetzzel együtt ostromolja meg Szebent. Czetz azonban elkésett és csak január 20-án késő éjjel ért Vízaknára.⁷⁷

Nagyszeben megostromlása kétségtelenül az erdélyi hadjárat eddigi legmerészebb vállalkozása volt. Bem tábornoknak itt már a császári hadsereg egész láncolatán kellett magát átverekednie: Kallióny Medgyesen táborozott, Losenau ezredes ezzel összeköttetésben Mihálcfalvánál, Axente prefekt a Maros balpartján, Csombordnál, Csernoevitz százados Dévánál, Gedeon altábornagy dandára Segesvár mellett, Szászkezdén, s a körülbelül 13.000 főnyi hadsereg fővezényletét Puchner látta el, aki égett a vágytól, hogy visszaadja Bem tábornoknak a gálfalvi kölcsönt.

Losenau azt a parancsot kapta, hogy a hadtest balszárnyaként Mihálcfalváról elindulva, Kistoronynál foglaljon állást és a Vízakna felől közeledő Czetzet tartóztassa fel. A központot

⁷⁴ *Bauer őrnagy hagyományai*. 105. l.

⁷⁵ *Közlöny*, jan. 20.

⁷⁶ Czetz alatt a következő erők voltak: az egész 11. és a 31. honvéd zászlóalj 4 százada, a Mátyás huszárok és a Kress könnyűlovások 1—1 százada. Összesen 1500 gyalogos, 235 lovas. Egy hat és egy három fontos üteg. *Breit*: i. m. I. 300. l.

⁷⁷ Czetz menetét 2 oszlopban hajtotta végre: Dobay őrnagy a vízaknai hegyen át egyenes irányban, míg Czetz Kiscsűrön át nyomult előre. Itt az elővédet Pálffy őrnagy vezette, de ahelyett, hogy egyenes irányban Kistoronynak tartott volna, hosszú kerülővel, majdnem egy órai késéssel szintén a vízaknai hegyen bukkant fel.

Kalliány tábornok csoportja alkotta, a jobbszárnyat Riebel őrnagy oszlopa. A hadtest tartalékát 2 százsz vadászszázad, egy nemzetőr csapat a Cibin folyó mögött és néhányezer százsz nemzetőr a városban alkotta. Puchner gyalogságának számát a források általában 7000 főre becsülik. Volt 1200 lovasa, 4000 nemzetőre, 30 mozgó ágyúja. Ezzel szemben Bem tábornoknak a szebeni csata napján öt és fél zászlóalja volt 4500 létszámmal, 4 lovasszázada 450 lovassal és 18 löveget számláló 2 és félfontos ütege, Czetzel együtt a gyalogság számát 6000-re becsülhetjük.⁷⁸

Puchner seregének számbeli fölényéhez járult még Szebennek, mint kitűnő erődítménynek nagyfokú védettsége. A várost vastag kőfal vette körül, melynek kiszögellő tornyai jó karban voltak tartva; a város déli oldalán folyik a Cibin folyó, mely természetes vársáncként szolgált. A százsz lakosság és az osztrák hadmérnökök kitűnően megerősítették a várost. A Cibinen túl mocsarak, sáncok védelmezték a járható utakat, melyek természetesen beleestek a domboldalon és a tornyokon elhelyezett ágyúk hatókörébe. A magyar sereg közeledtének hírére a várat elzárták, az őrség elhelyezkedett a falakon s a vár főhomlokzatát, valamint a kőfalakat megrakták 18 és 20 fontos ágyúkkal. Így várta Szeben Bem tábornokot január 21-én.

A császári csapatok a csata előtti éjjelt kinn töltötték a szabadban, várták a támadás napját. Losenau 9 ágyújával a vízaknai utat fedezte, a balszárnyon. A középet Kalliány tábornok foglalta el négy 12 és négy 3 fontos ágyúval. A jobbszárnyon Riebel Károly őrnagy állott. Mögöttük meredeztek a sáncokba beépített ágyúk és a tartalékcsapatok.⁷⁹

A császári hadat Puchner vezényelte.

A magyar sereg három irányból nyomult előre. A jobbszárnyat Czetznek kellett alkotnia Vízakna felől (egyelőre azonban még híre sem volt), a balszárnyal Kiss alezredes Szenterszébet felől közeledett, a közép Mikes Kelemen ezredes és Bethlen Gergely őrnagy alatt az országúton haladt. Január 21-én a levegő nedves és olyanannyira ködös volt, hogy tíz lépésre sem lehetett látni. Bem tábora már reggel félhét órakor a legszebb remények közt útban volt Szeben felé. Az elővéd semmiféle ellenséges mozdulatot nem jelentett, a városból költözködés, székérzaj hallatszott; a tábornok biztosra vette, hogy Szebent már

⁷⁸ Rüstow: Geschichte des ungarischen Insurrektionskriegs in den Jahren 1848 und 1849. Zürich 1860. I. 2. 242. l. — Breit i. m. 300. l. — Czetz i. m. 69—70. l.

⁷⁹ Kővári i. m. 163—4. l.

üresen fogja találni. A város a reggeli órákban sűrű ködbe burkolózott, csak a tornyok alaktalan ködképe volt látható. A sereg élén Kiss Sándor alezredes vezetett 12 székely huszárt, mögötte 80—100 lépésnyire Bem haladt vezérkarával, balján Mikes Kelemen ezredes, jobbról Bauer őrnagy — utánuk nagy távolságra a sereg. Már egész közel voltak a városhoz, amikor Kiss alezredes megkérdezte a vezért, hogy mit tegyenek. „Csak előre!”, volt a válasz. Bem a hírnök megjelenését várta a fehér zászlóval, ehelyett — midőn az elővéd alig 50 lépésnyire ért ahhoz a hídhöz, melynél a Szeben felől jövő út Vízaknára tér le — Szeben felől ágyúlövés dördült el, mely halálosan eltalálta Mikes Kelement s elvitte Teleki Sándor lovának hátsó lábát. Ez volt a szebeniek üdvözlő lövése.

Bem tábornok erre felállította az ágyúkat s a hadsereget harcrendbe állította. A középet Bethlen Gergely foglalta el, a jobbszárnyon a késlekedő Czetz helyében a 4. zászlóalj foglalt állást, mely csatárláncot is állított ki. Ennek tartaléka volt a bécsi légió, ágyúfedezete a Mátyás-huszárok dési százada (Makray őrnagy alatt) és a Vilmos-huszárok. A balszárnyon Kiss Sándor huszárornagy vezénylete alatt egy székely zászlóalj és saját huszárosztálya állott egy üteg ágyúval.

A két fél tüzésége között heves párharc fejlődött ki, mely órák hosszat tartott. Mint Jakab Elek írja „két óráig folyt az első vonalban az ágyúharc, ekkor Bem mintegy 300 lépésnyire hátrább vonta ütegeit és seregét, itt ismét két óránál tovább tartottuk a legöldöklőbb tüzet. Soha életemben vitézebb katonákat, bátrabb és hősiesebb érzésű fiakat nem láttam, mint debreceni tüzeink. Tudom, mert mi fedeztük ágyúikat — leszerelték vagy szétlőtték, lovaik elhullottak, a tüzerek egy harmadra apadtak — nem tágított az egy lépést, nem félt semmitől, nem hátrált meg...”⁸⁰

Bauer őrnagy, Bem tábornok segédtsíztje, hiteltérdemlően így örököltette meg a csata lefolyását:

„Visszasietve vezéremhez, őt a sereg fölállításával elfoglalva találtam; az országúton a bécsi légiót rendelte előre, ettől jobbra a 4. honvéd zászlóaljt, ezen túl a 27. zászlóaljat és a szatmári önkéntesosztályt, az ágyúkat mind a lovasüteg sorában rendelte, fedezetére a székely és az 55. zászlóaljat, az összes lovasságot pedig a sereg két szárnya felé állította, hogy bármely ponton hirtelen megjelenhessen.

Alig volt fölállítva így egész seregünk, amidőn Szebenből kirohant a gránátos zászlóalj, egyenesen a bécsi légiónak és egy

⁸⁰ Jakab Elek i. m. 463. 1.

savoyai dragonyososztály jobbszárnyunk megkerülésére rohanva; de az első állásra bírta a bécsi légió bátorsága, az utóbbit pedig gróf Bethlen Gergely őrnagy Mátyás-huszár osztálya jobboldalában dühvel támadván meg, nemcsak veszteséggel visszaverte Szebenbe, de három tisztet is, köztük egy Papp nevű századost elfogott.

Ezután körületekintvén, miután a lég az ágyúdörgés által megtisztult a ködtől, észrevettem, hogy az ellen Disznód felől a nagycsúri szőlők felé egy, gyalogságból, lovasságból és ágyúból álló kerülőosztályt igyekezett hátunkba irányozni, mire figyelmeztetve vezérünket, Bem megrendelte, hogy küldjem ezen kerülő osztály ellen Kiss Sándor alezredest az 55. honvéd zászlóaljjal, a Székely huszárosztállyal és 4 ágyúval, mit sietséggel megtéve láttam, hogy ezeknek közeledtére az ellenség felhagyott kerülő szándékával és visszavonul; erre Kiss Sándor is visszaindult, elfoglaltatni az illető állásokat.

Azonban ezalatt a csata perczről percze tüzesedett, miután az ellenség rendre mind kihozta számos seregét Szebenből, de a mieink, bár sokat szenvedtek s bár felire sem érték fel az ellen számát, mint a szikla állottak, egy hajszálnyit sem hátrálva.”⁸¹

Csetz, akinek megjelenése döntő fordulatot adhatott volna a szebeni ostromnak, még mindig nem érkezett meg. „Seregünk sóhajtvá pillant Vízakna felé, de oroszánbátorsággal küzd, nem engedve az ellenség több mint kétszeres túlerejének egy talp-alatnyi tért, vezérünk nyugtalankodik, de Csetz még nem érkezik; foly a véres csata, hullanak az áldozatok tömegestül, viszik sebesült törzs- és főtiszteinket és sérült ágyúinkat hátrafelé, csaknem egész seregünk csatárokba feloszolva harcol tömegek ellen, csak egy ágyúszót vár Vízakna felől, a kétségbeesés dühével tartja meg állását, de Vízakna felől némaság uralkodik. Végre közeleg a dél, háromórai szakadatlan harc lankasztani kezdi az erőt, a bécsi légió nagyobb része elhullott, a honvédek ingadozni kezdenek, megszorodott ősz vezérünk mindenütt személyesen bátorít, lovasságunk az ellenséges lovasrohamokat visszaveri és e szinte már személyessé vált dühös és irtózatoss harc közepette egy „Éljen!” harsog el, mert e percben mutatkozik Csetz serege Vízakna felől, új erőt nyer minden honvéd, elrepült a lankadság, megdöbbenve áll meg az ellenség; most töltést kiáltanak a zászlóaljok, töltést a tüzérség, száguldoznak a segédtsztek a töltésszekerekhez, megnyitják; késő minden, mert nincs töltés. Nem hiszi az öreg vezér, személyesen

⁸¹ Bauer őrnagy hagyományai, 108—109, 1;

győződik meg felőle, de töltés nincs, későre érkezett meg Csetz, mert alig van annyi töltésünk, hogy visszavonulásunkat fedezhessük, melyet Bem e szomorú percben megrendel.”⁸²

Bem két és három óra körül rendelte el az általános visszavonulást. Puchner két szárnydandárának oldalozó támadása sikerrel járt, a lőszerhíjával lévő fáradt csapatok meghátráltak Nagycsűr felé. A visszavonulás rendben folyt le. A Vilmos-, Székely- és Mátyás-huszárok 4—500 lépésnyire nyugodt hátrálás után, amint az ellenséges lovasság úzóbe akarta venni őket, ágyústól együtt arcvonalat alkottak és jól irányzott ágyúlövéseik megállították az üldözőket. Többször maga Bem tábornok célzott s egy-egy találó lövése megállította az előrerohanó ágyúkat, az ellenséges lovasság támadását pedig visszaverték. Bem az ágyúival és a lovasság egy részével jó darabig megmaradt az eredeti állásban és fedezte a megrendült lovasság visszavonulását; csak midőn már biztosítva volt az út hátrafelé, akkor csatlakozott ő is ágyúival és lovasságával a visszavonuló sereghöz. Az üldözők zavarásából kivette részét Csetz is, élénk tüzet zúdítva rájuk a vízaknai magaslatokról. Puchner Nagycsúrnél előőrseket hagyott hátra, a sereget pedig Nagyszebenbe vezette vissza. Itt egyesítette az osztrák erőket. Ideérkezett meg a csata utáni napon Gedeon is.

A nagyszebeni ütközetről beszámolót írt a Honvéd február 5-i számában Kurcz Antal, a kiváló magyarbarát erdélyi szász hírlapíró, aki Bem közvetlen közelében vett részt az ostromban. Híradását érdemes figyelemre méltatni: rövid összefoglalása, de egyben mérlege is a csatának:

„Az ütközet kemény ágyúzással kezdődött; a mi csatársoraink kétszer vonultak Szeben legkülső elővárosáig, de mindannyiszor visszaverettek. Egyébiránt is a tüzelés oly élénk volt, hogy a katonák déltáján már hiányt szenvedtek lőporban. Tizenegy órakor megjelent Csetz alezredes — két órával később, noha megjelenése a csatamezőn az ellenség legszélső balszárnyát valamennyire visszanyomta, s 12 óra után 5 percgig seregünk általános előnyomulása volt észlelhető, de 20 perc múlva megfordult a lovasság s utána csakhamar a csatárláncok. Egy órakor parancs adatott általános visszavonulásra.”

Valamennyi emlékiratíró munkájában azt olvassuk, hogy Bem tábornok biztosra vette: Nagyszebent üresen találja. Mint a Honvéd február 20-i számában olvassuk: *„Bem ezer meg ezer hír nyomán azt hitte, hogy semmi ellenállás nem lesz. Egy szá-*

⁸² Bauer őrnagy i. m. 110—111. l.

kasz székel huszár előfedezete alatt minden csatarend nélkül az egész táborral, rendes masírozási alakban vonult Szebennek. A városban mély csend, csak este hallottunk dobszót s láttunk a medgyesi úton egy pár csoportot. Az ellenség Hammersdorf felé vorpostírozta volt magát s csatározókat is állított fel. De az öreg úr nem is ügyelte. Nur vorwärts, vorwärts, monda s mentünk előre. A Medgyesre vivő úton a várostól két puska-lövésnyire van egy híd, a híd vizs át egy kis vízeckén, mely Vizakna felől folyván, megy bele a Szeben vizébe. Midőn a híd-től 100 lépésnyire vagyunk, megdördül az ágyú s az első 5—6 lövésre elhull Mikes Kelemen szeretett ezredesünk. Két székel huszár lova elesik. Teleki S. 3 lábú lovon nyargal visszafelé... Lovas ágyúütegeink rögtön előtermének, seregünk csatarendbe állia s a Mátyás-huszárság első százada a lovaságyúuteggel az ellenség sáncaitól alig 150 lépésre, az ellenség ágyúinak torkában felállott."

Czetz késése és a lőszer kifogyása — ez a két tényező hiúsította meg Bem tábornok nagyszerű szebeni tervét, amely ha sikerült volna, úgy Puchner már ekkor kiszorul Erdélyből. Puchner most tehát megúsza a találkozást; de rettegése nem szűnt meg s ezentúl még aggodóbb sürgetéssel kérte a cári beavatkozást. Pedig most haderejét tekintve egyáltalán nem állt rossz-szul. Gedeon megérkezése Brassó felől nagy megerősödés volt számára, hiszen Gedeon 6000 embert hozott, s ezzel együtt Szebenben 10—12.000 főnyi fegyveres katonaság tartózkodott. Puchner azonban „támadás helyett a muszkaségely kieszközlésével tölté idejét”, mint Horváth Mihály írja.⁸³

A Nagyszeben alól történt visszavonulás külön figyelmet érdemel az erdélyi hadjárat történetében. Bem itt is megmutatta, hogy nemcsak a győzelem kivívásában és kihasználásában páratlan hadvezér, de úrrá tud lenni a vereségen is, nagy tud lenni a visszavonulás órájában is. A Nagycsűr felé rendezetlenül szaladó gyalogságot és a lovasságot futni hagyta, a leszerelt debreceni ágyúkat otthagya a hadszíntéren, a harcképes tüzérséget, valamint a Mátyás-huszárokat azonban magaköré gyűjtötte és este 10 óráig folytonosan újabb állásokat foglalva folytatta a visszavonulást, újabb és újabb károkat okozva az üldözőknek. Két órán át tartotta így fenn az ellenséget, úgyszólván Szeben kapui alatt. „Bem nagy hadvezérhez illően cselekedett: körülötte minden összetört, csak ő maga maradt rendületlen, hidegvérű, gondolkozó, jól tudta ő, hogy Vizaknát elhagyni any-

⁸³ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. II. k. 1865. Genf. 352. l.

nyi, mint Erdélyt földadni. Azért is ott volt mindenütt, ő maga választotta ki az ágyúk állomásait, az üldöző ellenséget lőtávokra engedte magához közeledni s ilyenkor egy pár ügyesen irányzott sortűzzel többet ártott neki, mint talán az egész ütközet alatt. Vízaknára érve ő maga helyezte el az ágyúkat a helység végénél emelkedő lejtőn, kartácsokkal töltötte meg azokat és minden ágyút ő maga sütött el sajátkezűleg az ellenség lerohanó gyalogsági hadosztályaira — eközben leszállt az éj, az ellenség akarva, nem akarva, ismét csak respectálni kezdé a megvert Bemet.” Nagycsúriben előőrseket hagyva a császáriak, visszatértek Szebenbe.⁸⁴

Bem tábornok csapatai közül az 55. honvédszászlóalj egy része Szelindeken állapodott meg, a többi Nagyselykig vonult vissza. Innen másnap ezek a csapatok is Szelindekre értek. Bem ide rendelte Czetetz és Kemény őrnagyot is.

„Az ellenség győzött; de a győzelem oly nagy áldozatába került, hogy bár serege Gedeonnak Brassóból megérkezett dandárával megszaporodott, sem 22-én, sem a következő napokon nem merte megtámadni seregünket, úgy, hogy ez Szelindeken egy egész hétig időt nyert fáradsalmait kipihenni.”⁸⁵

3. VIZAKNA

A nagyszebeni kudarc meggyőzte Bemet arról, hogy ilyen kis sereggel nem lehet elfoglalni Szebent. Egyelőre tehát lemondott a támadó hadműveletekről és serege erősítéséhez látott. A mögöttes helyiségekben kevés őrség volt, innen nem remélhetett sok erősítést, Kolozsvár messze volt, a szükséges lőkészletet onnan nem várhatta határidőre; Háromszéken a székelyek elég jól gyülekeztek, de ez is távol volt; a kormány pedig csak a Maros vonalon az Aradnál álló hadtestből küldhetett segítséget neki. Irt tehát Kolozsvárra, Nagybányára és Marosvásárhelyre, küldjenek hadianyagot, másfélmillió puskatöltényt, 30.000 pisztolytöltényt és 10.000 ágyútöltést. Szervezte, erősítette a megfogyatkozott kicsiny sereget. Nem akart tovább visszavonulni, mert jól tudta, hogy egy ilyen hosszú visszavonulásnak az lehet az eredménye, hogy serege teljesen szétmállik. Szelindeken az elesett törzstisztek helyébe újakat nevezett ki: Mikes Kelemen helyébe Bethlen Gergelyt alezredessé, Bethlen helyébe Makray Lászlót őrnaggyá és megjutalmazta a harcokban kitűnt kato-

⁸⁴ Czetetz i. m. 73. l.

⁸⁵ Horváth i. m. 351. l.

náit.⁸⁶ Fáradhatatlanul szervezett és várta a remélt segítőcsapatokat. Ott állott két órányira Nagyszebentől, az ellenség — most sokszoros túlerőben lévő ellenség! — földjén, nem volt lőszere, pénze s nem volt elég katonája sem. Szerencsére Puchner néhánynapig nyugalmat adott, de előre látható volt, hogy az osztrák főparancsnokság nem fogja sokáig tétlenül nézni a Szelindeken szervezkedő kellemetlen partnert. A Szelindek elleni támadás tehát küszöbön volt. És Bem tábornok ebben a veszélyes szelindeki helyzetben, kitéve az ellenség bármelyik pillanatban megindulható támadásának, az ellenséges túlerőnek, rendíthetetlen hidegvért tanúsított. Még arra is tellett neki a kis hadsereg erejéből, hogy Kiss Sándor alatt elbocsássa a székely gyalogzászlóaljat és a székely huszárosztályt két ágyúval: hadd gyakorolják be a székely ifjakat s azután térjenek vissza a sereghez.

A tábornok lengyel tisztekkel is igyekezett megerősíteni seregét. Január 20-án Piotrowski lengyel ezredeshez írott levelében olyan fiatal lengyel katonák Erdélybe való irányítását kérte, akiket tisztekké lehetne előléptetni.⁸⁷ Nagyszeben elfoglalásának súlyos gondja közepette sem feledkezett meg Bem tábornok szűkebb hazájáról, Galiciáról. Mihelyt arra alkalom kínálkozott, össze akarta kötni a magyar szabadságharc ügyét hazája szabadságának ügyével. Piotrowskival való kapcsolata végső soron egy galíciai betörés tervét szolgálta. Piotrowskit Kossuth bízta meg egy 800 főből álló lengyel zászlóalj megalkotásával. Kossuth december 21-én kelt Nyílt rendelete arra utasította a Bereg és Máramaros vármegyei kormánybiztosokat, hogy a lengyel zászlóaljat úgy tekintsék, mint a magyar hadsereg kiegészítő részét. Bem arra számított, hogy a lengyel zászlóalj tagjai lesznek azok, akik rövid idő múlva betörnek Galiciába. Azt a tanácsot küldte Piotrowskinak, hogy a lengyel katonaságot készítse fel a galíciai betörésre, mert mihelyt ő Erdélyben végez Puchnerral, „néhány svadron huszárral és húszegynéhány ágyúval” maga indul Galiciába. Kilátásba helyezte, hogy a lengyel zászlóalj tagjainak olyan sapkákat készített, mint amilyent a galíciai nemzeti gárda tagjai viselnek.⁸⁸

⁸⁶ Kolozsvár bevételéért egy havi, Beszterce bevételéért egy havi, a tihucai és a dorna vatrai harcokban résztvevő seregrészeknek ezen kívül még fél havi zsoldot fizetett; a szebeni ütközetben résztvetteknek egy havi zsoldot fizetett. Pénze nem lévén, az útitárcájában lévő 12.000 pengő forintját (osztrák 100-as bankjegyekben!) az utolsó fillérig odaadta Bauer őrnagynak; ossza ki seregének; nyugtát sem kért róla.

⁸⁷ Az 1848/49-es légio íratok. D 828 OL.

⁸⁸ U. o.

Szelindek úgyszólván teljesen alkalmatlan állást nyújtott egy erős ellenséges támadás elleni védelemre. Hosszú falu ez, katlanban fekszik, mindenfelől hegyek övezik, egy nyílt útja van s az is Szeben felé vezet. Ha az ellenség megosztott erővel támadja meg és sikerül valamelyik oldalról benyomulnia a helységbe, akkor a bennszorultak az utolsó emberig elvéreznek, mert nincs mód a menekülésre.

„Ily körülmények közt Bemet csak oroszláni bátorsága és rettenthetetlensége marasztalhatta ily állásban akkor, amikor egy egyszerű oldalmozdulat által Vízaknán a legcélszerűbb védelmi állást foglalhatta volna el minden ütközet nélkül s ezáltal biztosíthatta volna magának egyszersmind minden eshetőségek közt a visszavonulást Magyarország felé, míg találkozik a már megígért Beke ezredes vezénylete alatt Déva felé útban volt hadosztállyal, mellyel egyesülve újból támadólag léphetett volna föl és visszanyerhette volna az elhagyott állásokat.”⁸⁹

Szebenben Teutsch őrnagy dolgozta ki Bem ellen a haditervet: három oldalról akarta megrohanni Szelindeket. E terv szerint Kalliány a főoszloppal (4 zászlóalj, 12 ágyú), Nagycsűrön át halad az országút mentén; Kleiser őrnagy ugyanakkor a jobbszárnyoszloppal (2 zászlóalj, egy lovasszázad, 6 ágyú) Kakasfalván át Bem balszárnya ellen, a balszárnyoszlop pedig Riebel őrnagy vezetése alatt Mundrán és Ladamoson át Bem jobbszárnya és háta ellen támad. Ha minden jól megy, a három oszlop koncentrált támadása révén sikerül Bemet hálóba ejteni. A Kleiser őrnagy oszlopának első ágyúszava volt a jeladás a támadás megindulására.

Január 24-én elindult a három oszlop Szelindek ellen. Kalliány Nagycsűr, jobbszárnya Kleiser őrnagy alatt Balázsfalva, balszárnya Riebel őrnagy alatt Vízakna felől nyomult előre, hogy bekerítsék, elfogják Bem tábornok seregét. Az oszlopok reggel indultak el és délben egy órakor bukkantak a magyar sereg előőrseire.

Bem serege Szelindeken az alábbi erőkből állott:

A 4. honvédzászlóalj (Csepi őrnagy).

A 11. honvédzászlóalj (Inczédy Sámuel őrnagy).

A 27. honvédzászlóalj (Csutak őrnagy).

A 31. honvédzászlóalj (Dobay József őrnagy). Ebből 2 század Balázsfalván.

Az 55. honvédzászlóalj (Baróti százados).

A szatmári önkéntes osztály.

⁸⁹ Bauer őrnagy hagyományai. 119. l.

A bécsi légió maradványai.

A tordai, nagyenyedi zászlóaljból (Juhász őrnagy).

A lengyel század (Zarzycki százados).

A Mátyás huszárezred 3 százada (Bethlen Gergely alezre-

des).

A Vilmos huszárezred egy százada (Zsurmay Ignác őrnagy).

Pereczi Mihály alezredes könnyű lovasai.

Szatmári önkéntes huszárszázad (Maróthi százados).

Huszonnégy ágyú.⁹⁰

A támadás hírére Bem tábornok is csatarendbe állította csapatait: a 4. honvédzászlóalj a tüzéség egy részével a községtől délre lévő magaslatokon foglalt helyet; ettől keletre az 55. honvédzászlóalj, nyugatra Kemény zászlóalja állott. Czetzet a 11. és 31. honvédzászlóaljakkal és 6 ágyúval a Rüszt és Ladamos közti dombokra küldte a tábornok.

Mindkét részről nagy tüzzel kezdődött az ágyúzás. A főúton Bem vezényelt, Balázsfalva felől Czetz; Bemmel szemben 12, Czetzszel szemben 6 ágyú állott. Bem tüzésége hamarosan elhallgattatta a Rüst közelében álló egyik császári üteget s a 11. zászlóalj néhány osztaga már-már rohamra indult az ellenség ellen. Kemény őrnagy kihasználva a kedvező helyzetet, zászlóaljával szuronyrohamra indult Kleiser oszlopa ellen s Kakasfalva felé elűzte. Az arcvonal közepén egy ideig még folyt a harc, de a császáriak nem indítottak új támadást, hanem 6 óra tájban itt is, Ladamosnál is lassan visszahúzódtak. Ez utóbbinál az 55. honvéd zászlóalj tartotta sakkban az osztrák csapatokat. Este nyolc óra körül elcsendesedtek az ágyúk, a császáriak Nagycsúr közelében tábornok üteget ültettek. A nap jól végződött: a parányi magyar sereg — a 11., 27., 31. és 55. zászlóaljak romjai! — dicsőségesen tartotta fel az ellenség többszörös rohamát. Bem nyugodtan járt a golyók záporában, semmi kétsége sem volt a győzelem felől; példája erőt és hitet adott a katonáknak, akik — különösen a 11. és 55. zászlóalj — valósággal oroszládként küzdöttek.⁹¹

A kombinált támadás, melyet Teutsch őrnagy főzött ki,⁹² nem vált be; Riebel és Kalliány megkérték és Kleiser egymaga volt kénytelen megkezdeni a harcot Bem ellen; a főoszlop csak négyóra felé érkezett meg Vízakna déli kijárata felől. De megtört a támadás Bem hősi seregének kemény ellenállásán is. A szelindeki éjszakát Puchner sem egykönnyen felejtette el; mi-

⁹⁰ Bauer őrnagy hagyományai. 124—5. l.

⁹¹ Kővári: Erdély története 165. l. — Horváth Mihály i. m. II. 355. l.

⁹² K. A. Wien. Siebenbürgen AC 1849—1—15a

vel tervét még nem adta fel, Nagycsúrnél éjszakázott a sereggel a szörnyű hidegben, hófúvásban, a metsző szélben s még csak tüzet sem rakhattak a katonák, mert ezt Bem észrevette volna; hiány volt élelemben is. Bem tábornok pompás jelentése így szól erről a napról:

„Az ellenség minden oldalról erőit összevonva megtámadott, örvendtettem az ausztriai szokott taktikának. Erőmet összevonva igen könnyű volt őt visszavernem s neki tetemes veszteséget okoznom, s éjjel meleg szobánkba térünk pihenni, míg az ellenség most is a havon szalad.”⁹³

Másnap Bem maga támadott. Keményt Nagycsúr felé indította a gyalogsággal az országúton, ő a lovassággal és az ágyúk egy részével Vízakna felé indult, hogy hátba fogja Puchnert. De a császáriak visszahúzódtak Szebenbe. Éppen ezt akarta Bem tábornok. Egy nagyobb összeütközést ő sem szívesen kockáztott volna meg.

Puchner boldogan írta Bukovinába Urbannak, hogy Bem tábornok Nagyszebennél teljes vereséget szenvedett; nem felejtette el azonban hozzátenni, hogy sürgősen küldjenek csapatokat. Hammerstein altábornagy galíciai főparancsnok utasította is Malkowski altábornagyot, siessen az erdélyi hadtest megsegítésére. Puchner ugyanakkor megsürgette a cári segítségnyújtás ügyét is. Január 22-én Timoni bukaresti osztrák konzul értesítette Puchnert, hogy a Lüders által a brassói és a szebeni polgároknak adott választ a cár megerősítette; de ha maga az erdélyi cs. és kir. kormányhatalom kérne cári segítséget Brassó és Szeben megmentésére, Lüders tábornok fel van hatalmazva arra, hogy a katonai segítséget megadja.⁹⁴

Január 15-e és február 1-e között Schurttter tábornok négy ízben folyamodott Lüdershez segítségért; jellemző ez a Brassóban uralkodó rémületre. Január 26-án Engelhardt felszólította Schurtttert, hogy a megszállás részleteinek megbeszélése végett jöjjön ki a törzsvári határszélre. Itt közölte vele a cár döntését. Kikötötte, hogy a bevonuló cári csapatok ellátásáról a két város köteles gondoskodni. Schurttter boldogan tért vissza Brassóba, öröme azonban korai volt, mivel február elsején a cári seregek még nem érkeztek meg. Lüders január 27-én jelzi Puchnernek, hogy kifejezetten felkérés esetén hajlandó seregével Erdélybe bejönni, sőt már az előkészületeket is megtette. Mint írta, adott volna segítséget Brassó és Szeben kérésére is, de a politikai szempontok arra kényszerítik cárját, hogy csak a legnyomasztó-

⁹³ Közlöny, jan. 30.

⁹⁴ Timoni levelét lásd Kővári: Okmánytár 147. l.

több szükségben és csakis az erdélyi főparancsnok kifejezett kérésére adjon segítséget. Puchner leveléből jól látja, hogy ez a szükséglet fennáll, de világos felhívásra van szüksége. Puchner küldjön határozott felkérést! Az előkészületeket azonban folytatja, hogy kellő időben teremhessen Erdélyben. A hadvezetőség kénytelen volt újabb levelet írni —, Puchner távollétében Pfersmann altábornagy vállalkozott a segítségkérés megfogalmazására. Levelét 28-án kapta meg Lüders, s nyomban közölte Puchnerrel, hogy a cári csapatok február elsején lépik át a Vöröstoronyi szorost.⁹⁵

Lüders három különítményt állított össze: Nagyszeben számára Căineniben és Râmnicul-Vâlceában 4 zászlóaljat, 200 kozákot és egy üteget. Brassó számára Câmpulung és Piteștiben 3 zászlóaljat, 4 dzsidásszázadot, egy üteget, Ploeshtiben 4 zászlóaljat, 4 lovasszázadot, 200 kozákot és egy üteget. Ez mindössze 11 zászlóalj, 8 lovasszázad, 700 kozák és 3 üteg, vagyis összesen kb. 11.200 fő volt. Amikor a csapatoknak indulniuk kellett, Lüders, ezt is megváltoztatta. Brassó megszállására már csak 3 zászlóaljat, 200 kozákot és egy üteget szánt és a Nagyszebenbe irányított különítmény is gyengébb volt a tervezettnél.⁹⁶

Engelhardt tábornok január 31-én a cári csapatok élén átlépte a töröcsvári szorost és Barcarozsnyóig hatolt. Február elsején délután 5 órakor két vadászszázaddal és 100 kozákkal bevonult Brassóba, ahová az éj folyamán a tömösi szoroson át még 150 kozák érkezett meg. Február 2-án megérkezett a cári megszálló csapatok másik része is.⁹⁷ Ugyanaznap Skarjatin ezredes elővédjei átlépték a Vöröstoronyi szorost. Ezek elővéde február 3-án délután 4—5 óra közt érkezett meg Nagyszebenbe. Erdélyben bekövetkezett a cári intervenció.

Január 28-án Heydte repülő-oszlopa Szebenből elindult a székelyek ellen.⁹⁸ Terve az volt, hogy Erzsébetvárost támadja meg.

Bem tábornok közben úgy döntött, hogy elhagyja a szelindeki állást és Vizaknára megy át; itt mindaddig feltartóztatja a császáriakat, amíg a remélt segítség meg nem érkezik. Január 31-én Czetz alezredest a 4. honvédszászlóaljjal, két szakasz Kresz könnyűlovassal és egy üteggel tüntetésre rendelte Nagycsúr

⁹⁵ *Gyalókey*: Az első orosz... 641. l.

⁹⁶ *Kövári*: Okmánytár 169. l. — *Gyalókey*: Az első orosz... 641. l.

⁹⁷ 7 gyalogszázad és egy üteg. Három század csak febr. 3-án érkezett meg.

⁹⁸ Négy század román határőr, egy Turszky század, Panajot Landsturm század, egy osztály Savoyai dragonyos, 4 ágyú.

felé. Czetz megtámadta a császáriak előőrseit és visszaűzte őket Nagycsűr felé, de tovább nem folytatta az előnyomulást, hanem, midőn Szebenből az övénel nagyobb erő érkezett az elővéd megsegítésére, harcolva visszavonult Szelindek felé, majd a közben Vízaknára elindult főserег utóvédjeként Vízaknára. Puchner az egész helyőrséget felriasztotta Czetz ellen, s csak később jött rá, hogy Czetz csupán látszattámadást intézett, hogy ezáltal Bem Vízaknára mehessen.

A tábornokot nyugtalanította, hogy a Beke ezredes alatt Déva felől várt erősítés még mindig nem érkezett meg és Beke hollétéről semmi hírt sem kapott. Elhatározta, hogy nem várja meg Beke megérkezését, hanem elébe küld. Kemény Farkas őrnagyot a 11. és 55. zászlóaljakkal, egy század Mátyás huszárral és egy úteggel Vízaknáról Szászsebesen át Dévára küldte, hogy ott várja be a segítséget s azután vele együtt siessen vissza Vízaknára. Előzőleg a kormány futára hozta a hírt, hogy a kormány a bács-bánsági seregből a Maros völgyén elindította a kívánt segítséget. Kemény feladata az volt, hogy ezt siettesse. Kemény kikülönítésével a tábornok alaposan meggyengítette amúgy is kis létszámú seregét; mindössze 1730 gyalogosa, 325 lovasa és 24 ágyúja maradt!⁹⁹

Kemény erős osztagának Vízaknáról Szerdahelyen, Szászsebesen, Szászvároson át kellett Dévára jutnia — a legveszedelmesebb ellenséges területeken, ahol a román felkelők hatalmas, többezres csoportokban kószáltak. Kemény már január 31-én elfoglalta Vízaknán az osztrák sóvárdát s minden akadály nélkül jutott el Szerdahelyre.

Szelindeken Bem tábornok rendkívül rossz állásban volt. Kis seregéből a székelyek toborzására küldött vagy ezer főt, most ismét elküldte legjobb zászlóalját s egy század huszárt 19—20 mérföld távolságra, ahol ott állott Gyulaféhevár kitűnően megerősített vára a helyőrséggel, a 20—25.000 főnyi román népfelkelő tábor — és Riebel 2—3000 fegyverese. Bem pedig ott várakozott Vízaknán, a szó szoros értelmében az ellenség torkában.¹⁰⁰

Vízakna a Szebentől Medgyes felé vivő út mellett fekszik egy völgyszorosban, mely minden oldalról oly kitűnően uralható, hogy csata esetén az ott lévő csapatok számára nincs más választás, mint győzni vagy meghalni. Az egyetlen kijárás Ladamos felé olyan keskeny, hogy egyetlenegy gyalogsági zászló-

⁹⁹ Rüstow i. m. I. 2. 243. l.

¹⁰⁰ Jakab i. m. 471. l.

aljjal el lehet zárni. Nagyon szerencsétlen állás volt ez! Súlyosbító körülmény, hogy háromszoros túlerő állott vele szemben, Bem serege pedig az örökös előrsi és portyázó-szolgálatok következtében teljesen kimerült; a lőszer sem tartott két csatánál tovább.¹⁰¹ Ebben a helyzetben életszükséglet volt, hogy minél sürgősebben megérkezzenek a segítőcsapatok.

Kossuth teljesen tisztában volt Bem tábornok vállalkozásának súlyosságával és jelentőségével, sietett is intézkedni, hogy az erdélyi hadsereg megkapja a szükséges utánpótlást. Január 27-én sürgette a hadügyminisztériumot, hogy Nagybányára Bem számára 50.000 töltést azonnal indítson útnak s azontúl is hetenkint annyi lőszer menjen Bemnek, amennyi a többi sereg ellátása mellett lehetséges, „*Mert nagy fatalitás lenne Bem tábornokra nézve, ha most, midőn a legnevezetesebb ostrompontnál működik, nem volna kellőleg munitióval ellátva*”, írta Kossuth.¹⁰² Damjanich február 2-án jelentette Ó-Aradról a kormányoknak, hogy seregeből 3000 gyalogost, 2 lovasszázadot és 2 úteget Erdélybe indított. Ha az ellenség a Maros északi partján vonul elő, akkor az ő hadoszlopa nemcsak hogy megállítja, hanem meg is veri. Halmágyon Gál László alezredeshez mintegy 2000, Beke őrnaggyal szintén 2000 ember távozott. Az egész erő, mintegy 7500 ember, Dobránál összpontosul és február 9-én, legfeljebb 10-én Szászsebesen Bem tábornoknál rendelkezésre áll.¹⁰³

Kossuth nemcsak fegyvert és katonát irányított Erdélybe, hanem Csányi László személyében elküldte Beöthy kormánybiztos utódját; egy derék hazafit, akinek lelkesedését és ügybuzgalmát volt alkalma korábban ismerni, s akinek nyugodt vérmérsékletétől, higgadtságától sok sikert remélt az erdélyi adminisztrációt illetőleg.¹⁰⁴

Csányi kinevezési okiratában Kossuth megjelöli az erdélyi közigazgatás elvi szempontjait és részletes utasításokat ad a nemzetiségek iránt tanúsítandó magatartásra vonatkozólag.¹⁰⁵

¹⁰¹ Czetz i. m. 76. l.

¹⁰² OHB 1907:1849 OL; Kossuth Összes Munkái, XIV. 256. 7. l.

¹⁰³ Damjanich az OHB-nak. Febr. 2. OHB. 1514:1849. OL.

¹⁰⁴ Csányi László erdélyi működésére lásd Barta István: Kossuth és Csányi. Századok, 1952. 3–4. sz. 593–687. l.

¹⁰⁵ Kossuth álláspontja szerint: a székelyekről le kell vennie az örökös határőri szolgálat terheit. A székelyek belső autonómiáját csak ott kell megváltoztatni, ahol ezek iránt a nép ősi kegyelettel nem viseltetik. A szászok természetesen ostromállapotban tartassanak, hatóságaik működését fel kell függeszteni, „úgy azonban, hogy előttök békés és csendes viseletök s az alkotmányhoz simulások esetére a rendes politikai jogok

A szabadságharc sikere szempontjából különösen fontosnak tartotta Kossuth, hogy az új kormánybiztos és a hadsereg vezére között a legjobb összhang uralkodjék. Ezért írta Csányinak:

„Ami a jelen s különösen az erdélyi viszonyokkal annyira összefüggésben lévő hadiintézkedéseket illeti, ezekre nézve országbiztos úr oda utasíttatik, hogy magát Bem tábornok és fővezér úrral érintkezésben tevén, vele a legjobb egyetértésben lenni igyekezzék, mi országos biztos úr ösmert nyugalmas és hazaszeretettől átjárt kedélyének még akkor sem leend nehéz, ha a nevezett fővezér önnek némely kívánatára saját operatioi tekintetéből eleget nem is tenne. S minthogy kivált az ellenségtől megtisztított és tisztítandó helyeken, hol a nyugalom fenntartására és a lázadás ismétli kitörésének megelőzésére maga a fővezér kénytelen némi katonai hatóságot hagyni — a polgári intézkedések és viszonyok is a katonaiakkal szoros összefüggésben vagynak és leendnek. Ennél fogva országos biztos úr még politikai intézkedéseire nézve is viszonyban legyen nevezett fővezérrel, nehogy intézkedéseik egymást keresztül vágják.”¹⁰⁶

Ebben az utasításban már benne van Kossuthnak az a tapasztalata is, hogy a tábornok a haditerveket saját maga dolgozza ki, nem kéri ki senkinek a tanácsát és a kormánybiztosokra vár a feladat, hogy intézkedéseiket összhangba hozzák Bem tábornok rendelkezéseivel, mert fordítva nem szokott történni. Az amnesztia kérdésében Kossuth megint a bűnösök megbüntetését követeli, de nem zárja ki a kegyelem eszközeit sem; mindenesetre azonban erőt akar mutatni az ellenségek.

Csányi már január 31-én megérkezett Erdélybe. Első megfigyelése az volt, hogy Erdély és Magyarország között az útvonal a román felkelők miatt nem biztonságos; Kolozsvár s Bem tábornok között még bizonytalanabb az összeköttetés. Csányi tehát a Kolozsvárra küldendő helyőrség kérdésében Beöthynek ad igazat, aki eddig folyton erősítést kért Kolozsvárra. Mindamellet

élvezetének kilátása el ne zárassék.“ A románokra nézve „különbséget kell tenni azon vidékeken, hol a lázadás hatóságilag történt — ilyen a két oláh határvidéki ezred — s azokban, hol a pártítás csak egyéniségekre reducálható, mint némely magyar megyék, melyeknek egyes oláh falvai ugyan tömegestül felkeltek, de azért legyőzetésük után az egész megyét, melynek nagy része magyar vagy pedig jó érzelmű lakosokból áll — büntetni nem lehet.“ A román határőrség lefegyverezendő. OHB. 1849. 1079. OL. *Dragomir* i. m. III. 295—297. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 248—250. l.

¹⁰⁶ OHB. 1079. 1849. O. L. *Dragomir* i. m. III. 297. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 250. l.

Csányi legelső dolga az volt, hogy Bemnek embereket küldött, igaz, hogy fegyvertelenül. Sürgette a kormányt, küldjön Erdélybe karabélyokat, vadászfegyvereket, kardot, pisztolyt, mire Kossuth válasza így hangzott: „...mindaz, amit löfegyvernek hívnak, annyira ritka valami, mint az arany — sőt még annál is ritkább.” Mindamellettt kilátásba helyezi, hogy 400 puskát azért valahogy mégis küld Bemnek.¹⁰⁷

Rendkívül érdekesek Csányi február első felében az OHB-nak küldött jelentései; mutatják szerzőjük hangulati változását az ősz vezérrel kapcsolatban. Szeben január 21-i megtámadását nagyon rossz néven vette tőle; szelindeki állását viszont teljesen indokolatlanul erősnek tartja. „*En küldöttem neki újoncokat, fegyverteleneket, de ő fegyverrel azokat elláthatja, mert néhány száz puskája van. A székelyek is tízezren megindultak, kik között ötezer fegyveres ember, ötezer lándzsás, kapás. A halmágyi erő azonban későn csatlakozhat hozzá, tegnap ment táborába egy futár és visszaérkeztéig a halmágyi sereg nem indulhat, azonban ha elbizakodva a székely segítségbe neki nem rúgta az erősen elsáncolt és három sorban elpalisszadérozott Szebennek, úgy a halmágyiak csatlakozása után győzedelméről nem kételkedek. De kérek, ne veszd figyelmedből azon fontos körülményt, miszerint ő minden kis csatában el veszhet. Már két ízben csak a véletlennek, adjutánsának köszönheti életét. És ha ő elesne, nincsen egyetlen ember is, mint mondják a táborban, ki csak Isten irgalmasságából is tudna parancsnok lenni, Czetset sem kivéve.*”¹⁰⁸

Csányi jól sejtette, hogy a tábornok újból Szeben megtámadását tervezi, de aggodalma nem volt alapos amiatt, hogy Bem túlkorán találná megtámadni Szebent. A tábornok január 21-én pontos képet szerzett a szebeni erőviszonyokról, ami persze egyáltalán nem riasztotta el. A Beke alatt lévő halmágyi erő beérkezése nélkül azonban egy lépést sem akart tenni, ha azonban a segítség megérkezik, úgy tervezte, megkísérli másodszor is Szeben ostromát. Változatlanul derülátó volt; a január 21-i kudarc csak még erősebbé tette elhatározását, hogy Szebent minél előbb meghódítja, s azután — összegyűjtve egész seregét, megindul Magyarország felé. A vízaknai táborba olyan hírek érkeztek, hogy a császáriak oldalán álló lengyel katonák egyesülni akarnak Bem seregével; az elfoglalt területek románjaiban is

¹⁰⁷ Csányi—Kossuth levélváltás. 1849. jan. 31. OHB. 1454:1849. OL.

¹⁰⁸ Csányi Kossuthhoz, febr. 3. OHB. 1512:1849. OL.

bizakodott a tábornok, mert, mint Kossuthnak írta, „az őszinte és általános amnesztia lassan-lassan elhatol hozzájuk és a magyarok oldalára állítja őket.”¹⁰⁹

Bármilyen rossz volt is a vízaknai állás, a tábornok hangulata egy cseppet sem romlott el. Déváról is jó hírek jöttek. Kemény őrnagy gyorsan áthaladt Szerdahelyen, Szászsebesen és február 2-án megérkezett Dévára: az ellenséges csapatok meghátráltak Gyulafehérvárra. Déváról Kemény Farkas Szigethy főhadnagyot Brádra küldte előre, Beke elébe. A vezér a jó hírre február 6-ra vagy 7-re tervezte Szeben ostromát és képzelete már látta azt a napot, amidőn Erdélyt győztesen elhagyja és szembekerül Windischgrätzzel. Szeben elfoglalása, persze, csak az első lépés lett volna ehhez: ha a büszke, gőgös Szebennek megadta a kegyelemdöfést és Brassó, mint ahogy feltételezhető, megadja magát, akkor még el kell foglalnia Gyulafehérvárt, Aradot és Temesvárt és még hátra van a Bánát megtisztítása. Február 3-án Vízaknáról mindeme szép reményeit Kossuth tudtára adta és csak levele végén tesz célzást arra, hogy a hírek szerint Szebenben oroszok vannak; de nyilván néhány „amatőr” cári tisztről lehet csak szó.¹¹⁰

Az erősítések azonban késtek, Csányi fegyvertelen újoncokat indított útnak és Bemhez intézett első levelében, február 1-én arra hivatkozott, hogy még a Feketető és Kolozsvár között felállított csapatok sincsenek kellően felfegyverezve. Még inkább ő volt az, aki Bemtől kért fegyvert abban az esetben, ha Nagyszeben sikeresen elfoglalnia. Mindössze egy fél röppentyű üteget ígért a seregnek.¹¹¹ Pénzt azonban, akárcsak Beöthy, ő sem tudott küldeni s Bem nagy gondban volt, miből fizeti majd a székelyeket. Mert a székelyek egy része már útnban volt hozzá. Február 2-án Csikból öt székely zászlóalj érkezett Sepsiszentgyörgyre, Bemhez igyekeztek. A székely haderő-már készen volt az indulásra s vagy a rövidebb, de kockázatosabb Brassó-fogarasi vonalon, vagy a kerülőt jelentő Székelyudvarhely-medgyesi vonalon át érhetett Nagyszebenbe. Gál Sándor ezredes a merészebb utat választotta. Persze, fogalma sem volt arról, hogy a cári csapatok már február 2-án Brassóba érkeztek. Február 3-án este gyors menetben áttette seregét Szászhermányba s 4-én kora reggel, a sötétben, havazó esőben, kozákokkal találta magát

¹⁰⁹ Bem Kossuthhoz, febr. 1. Vízakna. OHB. 4275:1849. OL.

¹¹⁰ Bem Kossuthnak, febr. 3. Vízakna. OHB. 1579:1849. OL.

¹¹¹ Márki Sándor: Csányi László Erdélyben. Erd. Múzeum. 1897. 427. 1.

szemben. Amikor 3-án Aldobolyból seregét útnak indította, még nem tudta, hogy Brassóban cári katonaság van.¹¹²

Február elsején Szebenben haditanácsot tartottak, melyen megállapították, hogy nem lehet Bemet ilyen fenyegető helyzetben megtérni — két órára Nagyszebentől! Elűzéséhez azonban minden erő egyesítésére volt szükség. Puchner is erősítéseket várt, akárcsak Bem tábornok. Temesvár várparancsnoka, Rukavina küldött valamit, de ez kevés volt. (Csernoevitzot egy kis oszloppal, mely január 29-én bevonult Dévára.)

Puchner egyetlen reménysége a cári csapatokban volt.

Bem tábornoknak a rendelkezésére álló idő alatt legfőbb gondja az volt, hogy olyan állást keressen Vízaknán, ahol nyugodtan várhatja az ellenség támadását. Kiscsűr és Nagyszeben felé egy ágyúlovényi távolságra Vízaknától kiszélesedik a völgy és ott kezdődik a szebeni síkság, melyen mindössze egy domb van, mely az egész síkság felett uralkodik. A völgy nyílásánál. Vízakna előtt sóbányák voltak és sósfürdő, s ezen a területen számos tölcseralakú mélyedés volt, melyekbe észrevétlenül nagyobb számú katonát és ágyúkat lehetett elhelyezni. A mélyedések oldalait hegyek határolják. A sóaknák előtt széles kocsút vezet, egyik oldalán árokkal, a másikon földhányással. Ha a mélyedéseket jobban kivájták, kitűnő vadászárok lehetett belőlük előállítani a hátul felállított ágyúk fedezésére. A vezér tehát megparancsolta, hogy az ágyúkat a bányamélyedésekbe helyezték el s ezzel tűrhetően megerősítette állását.

Február 4-én hajnalban Puchner teljes erővel megindult Vízakna ellen, hogy Bem kis seregét szétverje. A császári sereget a következőképpen csoportosították:

A *jobbszárny-oszlop* Riebel Károly őrnagy alatt a következő erőkből állt: egy zászlóalj, 2 dragonyos szakasz, $\frac{1}{2}$ háromfontos üteg, összesen 800 főnyi gyalogság, 40 lovas, 3 ágyú. A régi tordai úton indult el.

A *középen* Stutterheim ezredes dandára: a Sivkovich ezred 3. zászlóalja, egy Landwehr zászlóalj, a Bianchi ezred egy zászlóalja, a Károly Ferdinánd ezred 3. zászlóalja, egy székely huszár század, két hatfontos, $\frac{1}{2}$ háromfontos üteg. Összesen 2223 főnyi

¹¹² Gál Sándort még Bem nevezte ki ezredessé és állította a székely hadak élére. A régi, fegyverviselt székelyekből hamar megszervezte tekintélyes seregét. A csíkiek lelkesen csatlakoztak hozzá, pár nap alatt 10.000-es sereggel vonult Sepsiszentgyörgyre, ahol a háromszéki csapatokkal egyesült s felhívta a székely bizottmány-gyűlést, hogy mondja fel a békét az osztrák főhadparancsnokságnak. Erre következett be Schurttner remült futása Brassóból. V. ö. *Orbán Balázs: Székelyföld*, III. 190. l. — *Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harcza*. 63. l.

gyalogság, 86 huszár, 15 ágyú. A nagyenyedi úton nyomul előre; a jobbszárny zászlóalja összeköttetést teremt Riebel oszlopával.

Balszárny: *Kallitány* tábornok dandára. A szász vadászzászlóalj 2 százada, a Károly Ferdinánd ezred kombinált zászlóalja, a Bianchi ezred első zászlóalja, az első román határőrezred egy zászlóalja, egy *cheveauxlegers* század, $\frac{1}{2}$ háromfontos üteg. Összesen: 1895 főnyi gyalogság, 72 lovas, 3 löveg. Hat órákor indul s a Stutterheim dandárral egy magasságban nyomul előre a főúton.

Tartalék: *Coppet* ezredes dandára és *Losenau* ezredes lovasdandára. A *Coppet* dandár: 2439 gyalogos, 160 lovas, 6 ágyú; *Losenau* dandára: 424 lovas, 3 ágyú. Végül román népfelkelők.

A császári hadtest összesen 7357 főnyi gyalogságból, 782 lovasból, 30 ágyúból állt.¹¹³

Bem serege a következő csapatokból állt: a 4. honvédzászlóalj, a 27. honvédzászlóalj 4 százada (*Csutak* őrnagy), a 31. honvédzászlóalj 4 százada (*Dobay József* őrnagy), az 55. honvédzászlóalj (*Baróti* százados), a bécsi légio maradványai, a lengyel légio egy százada (*Zarzycki* százados), szatmári önkéntesosztály, Vilmos és szatmári huszárok együtt *Zsurmay* őrnagy alatt, *Mátyáshuszár* osztály. (*Bethlen Gergely* alezredes), *Pereczy* könnyűlovassága, 18 darab ágyú, köztük egy lovas üteg.¹¹⁴

A csata kezdetén, az első ágyúlövések után, Bem *Zsurmay* őrnagyot 4 ágyúval, a Vilmos huszárosztályt és a *Kresz* könnyűlovásokat, valamint a 4. honvédzászlóaljból 2 századot a balszárnyra, *Bethlen Gergely* őrnagyot a *Mátyás* huszárok osztályával, a 31. honvédzászlóaljjal és 4 ágyúval a jobbszárnyra rendelte. A többi ágyúval a *Kemény-féle* zászlóaljjal és a bécsi légióval középen maradt.

A csata úgy kezdődött, hogy a császáriak már ágyúlövésnyire közeledtek s Bem még egy lövést sem tétetett. Csak amikor az ellenség már az ágyúk hatótávolságán belül volt, akkor kezdett el tüzelni a magyar tüzérség, majd a gyalogság. A heves tüzérségi párharc négy óra hosszat tartott; eredménye az lett, hogy a császáriak a környező magaslatokra vonultak vissza, számos halott, sebesült és lőszeres kocsi hátrahagyásával. Az ellenséges jobbszárny a magyar hadsereg balszárnyát szeretne volna megkerülni, de *Zsurmay* rohama megghiúsította e szándékukat.

¹¹³ *Breit* i. m. I. 304. l.

¹¹⁴ *Kővári* i. m. 174. l. 174. l. Bem gyalogságát 1930 főre, a lovasságot 275 főre becsüli, az ágyúk számát 24-re. *Breit* szerint *Vízaknánál* a magyar sereg létszáma az alábbi volt: 3.800 gyalogos, 400 lovas, 23 ágyú. *Breit* i. m. I. 304—308. l.

A 4. honvédszászlóalj szuronyt szegezve rohant előre, üldözve az ellenség balszárnyát, amelynek hatására a császári közép is enged s hátrál. A jobbszárnyukon azonban mind a két rész megmaradt az eredeti helyén. A császári hadközép hatfontosai visszahúzódtak a 12 fontosok mellé. A magyar csapatok már eddig is meglehetősen sok veszteséget szenvedtek, különösen tüzérségi fogat lovakban.

A siker hatása alatt Bem a sáncokból elővonatta ágyúit és az ellenség üldözésére indult. Ez hiba volt. Puchner hamar felismerte, hogy maroknyi sereggel van dolga, személyesen vetette közbe magát, a hátráló csapatokat megállította, az Uracca zászlóaljnak, a Parma és Turszky zászlóaljknak előrenyomulást parancsolt. A Sivkovich zászlóaljjal megerősített Riebel oszlop is ellentámadásba megy át, miközben a hegyoldalból a tüzérség összpontosított tüze hullott a magyar seregre. Az ellenség érvényesíteni tudta teljes túlsúlyát.

Bem az óriási túlerővel szemben is tartani tudta magát egy ideig, a legelől harcoló ellenséges osztagokat megállította és visszavonulásra kényszerítette, de csapatai az óriási túlerő súlya alatt végülis megínogtak. Előbb a közép-, majd a balszárny eredetű futásnak. Bem védtelenül maradt ütegeivel jó darabig megmaradt állásában. A visszavonuláskor nemcsak ütegei kerültek veszedelembe, hanem maga a vezér is: az osztrák vértések egy tisztje néhány közemberrel annyira körülfogta Bem tábornokot, hogy foglyul esett volna, ha az utolsó pillanatban Simonyi Simon (Czetz hadsegéde) oda nem rohan, két közlegényt pisztolyával le nem lő s a tisztnek kétfelé nem vágja a sisakját, mire ez elnémult, a bécsi légiónak a körlet formájában a vezér körül és elkergette a vértéseket.¹¹⁵ Tizenöt ágyú azonban odaveszett.

Szerencse, hogy a császáriak nem üldözték erőlyesen a menekülő sereget. A csata megkezdése előtt Bem azt parancsolta Bauer őrnagynak, hogy visszavonulás esetén csak az ő írott parancsának vétele után indítsa el a podgyász-szekereket. Az általános futás közben Bauer az írott parancsra várt, a szekerek s ágyúk Vízakna szűk utcáin egymásra tolódtak, a rend felbomlott, sok podgyász-szekér, rajtuk Bem iratai, pénztára, azonkívül 11 töltényes szekér, — mind odaveszett.

A vízaknai csata Bem erdélyi hadjáratának egyik legsúlyosabb veresége volt. A kis sereg 1500 főre olvadt le;¹¹⁶ csak hat ágyú maradt, kettő abból is beszögezve, a gyalogság löszere tel-

¹¹⁵ Czetz i. m. 85. l.

¹¹⁶ Horváth M. i. m. II. k. 358. l.

jesen kilőve; a tüzérsegnél minden ágyúra alig maradt több 20 lövésnél. A halottak és sebesültek száma 400 körül volt. Elvesztett 15 ágyú, 9 lőszerkocsi.¹¹⁷

A visszavonulás Szerdahely irányában történt. A vezér Szerdahelyről Szászsebesre küldte előre sebesültjeit. A hírre a gyulafehérvári várból Bartels ezredes a védőrség 5 századával, egy lovasszakasszal és fél háromfontos üteggel Szászsebesre vonult, elfogta Bem vonatát és a sebesültek nagy részét az ottani szász lakosság segédkezése mellett legyilkoltatta. Nemsokára Szerdahelyről ideérkezik Bem tábornok, rövid harcban kiveri Bartels ezredet a városból, megszállja a védőfalakkal körülrített várost és itt szándékozik bevárni az üldözésére indult Puchnert. Végre pontot lelt, ahol megállhatott. A város maga nem sok biztonságot nyújtott, de a szelindeki és a vízaknai álláshoz viszonyítva mégis csak fallal körülvett erőd volt, melyen belül serege — mely másfél nap óta se nem evett, se nem ivott — kipihenhetette magát.

A magyar honvédsereg nem állott bosszút a szászokon, akik előző éjjel legyilkolták a magyar sebesülteket. Hogy ez így történt, abban Bemnek volt legtöbb része. Nem tűrt semmiféle bosszút vagy kilengést! Mint Czetz írja: „*Igy tudta Bem még a legkényesebb körülmények között is föntartani a rendet s fegyelmet és csapataink annyira becsülték tábornokukat, hogy még gyalázatosan legyilkolt testvéreik holtteste előtt is megtagadták parancsára a bosszú szavát.*”¹¹⁸

Szászsebes elfoglalása éppen idejében történt: Bem a városon kívül, a sík területen, elől-hátul ellenségtől körülvéve csekély erővel nem bocsátkozhatott volna ütközetbe. Szászsebes elfoglalása egyszeriben megmentette a helyzetet.

Losenau ezredes 3 órakor a város közelébe érkezett a császáriak előcsapatával. Bem a város kapuit a bécsi légióval eltorlaszoltatta és nyugodtan hallgatta a golyók süvítését. Estig lőték a várost. Másnapra az összes császári erő a város alá érkezett. Puchner megadásra szólította fel a magyar sereg vezérét. Egy főhadnagy parlamentert küldött hozzá azzal a felszólítással, adja meg magát, mert a várost úgysem védheti meg. Mivel a bekerítés veszélye komolyan fenyegetett, a megadás igen indokolt lett volna. Bem tábornok azonban okos cselhez folyamodott: az időhúzáshoz, mely alatt ügyesen előkészítette csapatainak további visszavonulását. Húzta-halasztotta a tárgyalásokat,

¹¹⁷ Breit I. 307. l. — Gelich: i. m. II. 347—348. l.

¹¹⁸ Czetz i. m. 87—88. l.

s közben sorra indította el csapatait Szászváros irányában. Egyszerűen orránál fogva vezette Puchnert, s ez vén róka létere nem jött rá a cselre. Amikor Puchner a cselt felismerte, Bem már messze járt.

Puchner bevonult Szászsebesre, Bem nyomába indította Kalliányt, de Bem a bécsi légióval, 2 ágyúval és lovasaival visszavonulása közben újból és újból állást foglalt, heves tűzzel fogadta üldözőit és fedezte a sereg visszavonulását. Bencencet felgyújtatta maga mögött, mire Kalliány abbahagyta az üldözést. Puchner este 7 órakor Sibotot érte el s itt vonult táborba. Szászvároson román felkelők voltak, úgyhogy Bemnek fegyverrel kellett elfoglalnia. Bethlen Gergely vállalkozott arra, hogy az Arad alól Damjanich által Erdélybe indított segélyhadat felkeresi és hírt hoz róla. Merész vállalkozás volt, a környék tele lévén felkelőkkel, de sikerrel járt: éjfélkor megjött a hír, hogy Kemény hadoszlopa Piskinél áll. Damjanich segélyhadának éle Dévára ért.

Visszatérve a vízaknai vereségre, ennek okát az erőviszonyok terén mutatkozó nagy osztrák fölény mellett abban a körülményben kereshetjük, hogy Bem tábornok elhagyta az állását és az ellenség üldözésére indult. Hiba volt, mivel a császáriak csak erők egy részével támadták meg a magyar állást, seregük nagyobb részét tartalék gyanánt állították fel a Szeben felé néző hegyoldalon úgy, hogy azt Bem nem láthatta. Bauer őrnagy, a csata szemtanúja így örökíti meg ezt a mozzanatot:

„Midőn a csatázó rész hátrálni kezdett, Bem, több tisztje kérésre dacára elhagyta csaknem bevehetetlen védelmi állását és üldözni kezdé az ellenséget, azon reményben, hogy most sikerülend maroknyi seregét a futó ellenséggel egyszerre bevezethetni Szebenbe, de ezen számításból kimaradt még azon igen fontos körülmény is, hogy jobbszárnyunk nem mozdulhatott előre, tehát az ellenséges balszárny hátrább maradt Bem seregénél, melyet, amint felért a hegy ormára, az ellenség eltakart tömegei egy perc alatt körülkaroltak és szétrepesztettek, balszárnya pedig egész dühvvel neki veté magát, elfoglalta ott állott ágyúinkat, — és futva hátráló seregünkkel egyszerre ért előbbeni védelmi állásunkba, melyet tehát bár ágyúkkal is elfoglalni már lehetetlen volt.”¹¹⁹

Alapos a gyanú, hogy az osztrákok visszavonulása csak hadicselből történt, Puchner így akarta maga után csalogatni Bem kicsiny hadát, hogy utána teljes erővel rávethesse magát.¹²⁰

¹¹⁹ Bauer őrnagy hagyományai, 144 l.

¹²⁰ Horváth: I. m. II. 358. l.

Kiss Sándor azt írta a Honvédban a vízaknai csatáról, hogy „*ehhez nagyszerűbb csatát Erdély története nem mutat fel.*”¹²¹ — értvén ezalatt a kis magyar hadsereg hősie, elszánt, minden időkre példamutató harcát az osztrák túlerővel szemben. És megírta a vízaknai csatát — prózában és versben — Petőfi is, örök emléket állítva Bem tábornok és kicsiny hada ragyogó harci helytállásának.

Petőfi január 25-én érkezett Bem szelindeki táborába. Első tábori levelét február 3-án keltezte s a levél 9-én jelent meg a Közlönyben. Csupa hit, csupa optimizmus, mámoros elragadtatás Bem alakja, hősiessége iránt:

„*A januárius 21-ki Szeben alatti véres csata után, melyben nem az ellenség, hanem a fatum kényszerített hátrálni, seregünk Szelindekre vonult s onnan kétízben verte vissza diadalmasan a császáriakat. Soha vezér, soha sereg dicsőbb hősiességet nem fejtett ki, mint a mieink e két alkalommal. Most csak ennyit mondok róluk; később, a mennyire tollamtól telik, örökíteni fogom őket. Szelindekről január 31-kén ide jöttünk át Vízaknára, a mennyire én értem, azért, hogy Temesvár és Szeben közötti közlekedését a császáriaknak megszakítsuk, s ez tökéletesen sikerült. Egy osztály Kemény alezredes vezénylete alatt előnyomult Déva felé, hogy az Aradról jövő Beke őrnaggyal egyesüljön, s a Temesvárból Szebenbe érkező ember- és lőszerbeli segítséget elfogják, ami ezóta megtörtént. A lefoglalt szászsebesi posta leveleiből, miket Kemény megküldött tábornokunknak, kitűnik, hogy a szebeni lakosok és a császári katonák Szebenben igen gonoszul vannak. A császáriaknak sem pénzök, sem kenyérük, sem lőszerük, s a lakosság kétségbeesett félelmek közt.*

Utban van hozzánk Háromszékből 8000 és Csíkszékből 3000 székely, de ezeket be sem várva, mihelyt Beke őrnagy megérkezik, azonnal megrohanjuk Szebent, s Bemtől az utolsó honvédig reméljük, hisszük, hogy urai leszünk Szebennek, amivel annyi van mondva, hogy Erdélyben tönkre lesz téve a reactio utolsó iziglen. Akkor aztán megyünk vezérestül, seregestül a Tisza partjaira, hogy a rónák hazájának is megmutassuk diadalmas zászlóinkat... megyünk bérci folyamok gyanánt, mint hajdan a Bethlenek, Rákócziak, Thökölyek, s hullámainkon visszük a szabadság bárkáját!”¹²²

Nagy költőnk a vízaknai vereség után kiállott fáradalmak miatt csak február 15-én jutott hozzá, hogy beszámoljon a Köz-

¹²¹ Honvéd, febr. 16.

Beöthy Ödön

Bem tábornok a szászsebesi csatában

lőnynek a vízaknai, szászsebesi, és szászvárosi eseményekről. A költői és hű leírás nemcsak az erdélyi hadsereget, de Bem tábornok alakját is kitűnően megvilágítja.

„Bem februárius 1-én, mint már előbb megírtam, seregével Vízaknára vonult át, s ott 4-kéig csendesen voltunk. Febr. 4-kén kijött elénk az ellenség Szebenből, hol erdélyi minden, de minden erejét összpontosította. Vízakna előtt megtámadott bennünket; a szó betűszerinti éretlmében 10-szer nagyobb ereje volt mint nekünk. Négy óráig tartó ütközet után, mely egyike volt a legvéresebbeknek, miket e korban vívtak a magyar seregek, kénytelenek voltunk hátrálni. Kölcsönös ágyúzás közt értünk Szerdahelyre, az első állomásra; az ellenség csaknem odáig követett. Szerdahelyt megpihenvén, éjjel után indultunk Szászsebes felé, hova virradatkor értünk, s hol a gyulafejérvári garnison, mely értesítve volt visszavonulásunkról, ágyúszóval fogadott. Egy órai ágyúzás és csatártüzelés után rohammal vettük be Szászsebest, melyet a fejérváriak eszevesztett futással hagytak el; zsákmányunkul egy pár töltényes szekér jutott, mi nekünk igen jól esett. Dél tájban utólérték bennünket a szebeniek, csapatainkat egy pár órai harc után beszorították a városba, s ágyúztak ránk késő estig, de sikertelenül.

Másnap reggel az éjen át ismét tetemesen szaporodott ellenség csaknem egészen körülvelt; egyszer jelentik Bem tábornoknak, hogy parlementaire jött. Bem azt felelte, hogy küldjék őt vissza. A parlementaire lengyel, mondja a jelentő. „Annyival inkább, felelt Bem; olyan lengyellel nem beszélek, ki most ausztriai szolgálatban van.” Mindamellet éléje vezették a parlamentairet, de a tábornok röviden csak azt mondta neki: „Nem alku-szom” s ezzel kikísértette őt. Ezalatt mi is vonultunk ki a városból Szászváros felé. Fél órányira haladtunk, midőn az ellenség észrevette kitakarodásunkat, s ekkor egész erejével utánunk rugaszkodott, s így jöttünk szakadatlan ágyúzás közben, mely azonban semmi veszteségünkbe nem került, valami egy órányira Szászvárostól, hol egy falut fölgyújtottunk, mi által ketté lett vágva az út, közöttünk és a császáraik között. Este volt, mikor oda értünk. Azt gondoltuk, egész békével húzódnunk be Szászvárosba, de csakhamar megdördültek előttünk az ágyúk; a szász és oláh népfelkelés fogadott bennünket. Virradat előtt jött a jelentés, hogy a szebeniek utólérték. Visszamentünk eléjük, s mintegy két óráig harcoltunk velök, nem a diadalért, mely lehetetlen volt, hanem a becsületért, melyet annyi bajnak utána is épségben hoztunk meg aznap délben Dévára, hol Magyarországból érkezett segédseregekkel egyesültünk. Ez volt 7-én; 8-kán

én elhagytam (de csak rövid időre), a tábort, s azóta mi történt? nem tudhatom, csak annyit tudok a tábornokról, hogy ő másnap azonnal indult visszafelé, s hiszem, hogy seregünk most ismét, ha Szebenben nincs is, bizonyosan Szeben alatt van, és nem sokára benn lesz. Azon sereg, mely négy napi szinte szakadatlan csatátűzben úgy viselte magát, azon sereg, melyet Bem vezérel, lehetetlen, hogy ne győzzön! Szeretném Bemet egész nagyságában felmutatni a nemzet, a világ előtt, de ahhoz több és nyugodt idő kellene, hogy lelkem minden erejét összeszedhessem, — most csak e puszta vázlatban leírt tények szóljanak mellette. Bármily derék hős volt e sereg, az, hogy egy csomóban és épségben maradt a viharos napok után, egyedül tábornokának érdeme.”¹²³

Petőfi költői szépségű beszámolója jól tükrözi a vesztett csata utáni sereg bizakodó hangulatát; a Bembe vetett hit nem rendült meg a seregben, hiszen az ősz vezér a hadi teljesítmények maximumát nyújtotta a túlerővel szemben s a visszavonulásban is nagyobb volt üldözőinél. Még a szkeptikus Csányi is nem a győzelmek, hanem ez az ellenséges túlerővel szemben tanúsított remek helytállás, a Vízakna-szászsebesi visszavonulás tette Bem katonai zsenijének tisztelőjévé: ha egyéb okok miatt nem is szűnt meg zsémbelni rá. Szelesnek, könnyelműnek tartotta a tábornokot; neheztelt azért, mert Nagyszebennél január 21-én nem várta be Csetzet; ha ezt bevárja „a meglepetésnek jó eredménye lehet, de most el vannak készülve és korántsem olyan megszorult a város, mint némelyiktől mondatik.” A vízaknai csata előestéjén aggodalommal néz a segédcsapatok beérkezése elé, mert „féltem az öreget, neki megy, mint mondják, eszeveszetten, dühösen, minden rend, sőt minden tartaléksereg nélkül. Isten csodája, hogy fel nem sodortatik,” írja Kossuthnak február 4-én.¹²⁴ Február 6-án érkeznek Kolozsvárra az első hírek, melyek igazolni látszanak Csányi Kasszandra-tehetségét. A hiányos beszámolók is arra utalnak, hogy helytelen volt hazaküldeni a székelyeket, mivel „ezt az ellenség megorrolván, megtámadta és lehet gondolni, hogy verte őt szét.” Azonban Csányi is bízik Bemben. „Azonban elég ügyes lesz ő ismét összeszedni táborát és valahol olyan pozíciót foglalni, melyben a mozgásban lévő segédseregeket beoszthatja és már ekkor okulva két pofoncsapáson, Szebent szépen nagyobb sikerrel támadandja meg.” Attól tartva, hogy az útban lévő székelyek, Bem vereségének hírére, szétszaladnak, Csányi nyomban futárt küldött Kiss alezre-deshez, szívére kötötte, hogy szoros fegyelmet tartson, embereit

¹²³ Közlöny, 1849. febr. 17.

¹²⁴ OHB. 1578:1849. OL.

szétszéledni ne engedje, hanem siessen velük Bem táborára felé. Bem tábornoknak elküldte a szász községek pénztárát, hogy egy szerencsés győzelem esetén „tudja magát requisitioiban alkalmazni. És ne keressen egy helyt bornyút a bika alatt, más helyt pedig a tehénfejést is elmulassza.” Kossuthtól pénzt sürget. „Ezer szép terveket készítek azonban Erdélyt illetőleg. De ha az öreget továbbra is pofogtatja Puchner, úgy eloszlanak azok, mint álmok. Vajha Arad már be lenne véve! Gaál Miklósnak ide küldése Isten áldása lenne.”¹²⁵

Csányi „ezer szép tervét” alaposan megtépázza február 5-én Urban császári ezredes Bukovinából Erdélybe történt betörése. Urban, aki január elején kígyóügyességgel siklott ki Bem kezei közül, kezdte únni az előőrsi szolgálat egyhangúságát: kerülő hegyi utakon előrenyomult Poiana Stámpiból, megkerülve a *triplex confinium* csúcsát, a Munyirozlavát, a sűrű erdőkön át a magyar előőrsek mögé került és február 5-én hajnalban 22 fokkal hidegben, egy teljes napi hóban való gázolás után, váratlanul megtámadta a Borgói völgyben állomásozó magyar csapatokat; elfoglalta Marosényt; az ottani csapatok parancsnokát, a legnagyobb leleményességgel elfogták Urban tisztjei.¹²⁶ A kalandos tett után Urban február 7-én hajnalban visszatért Bukovinába. Urbannak ez a kalandos betörése, a román felkelők részéről történő szakadatlan fenyegetés és nem utolsó sorban magának Kolozsvárnak igen bizonytalan helyzete Csányi reményeit szétzakgatták; csupa bizonytalanság és találgatás minden jelentése. Február 8-án megint egy szemrehányás Bemnek, „a vérmes reményű, pincér nélkül számoló tábornoknak”, aki hermetice el van zárva Kolozsvártól s mitsem tudni felőle. „Ha Riczkó visszavonulni leendő kénytelen, úgy a magyar helyiségek ismét ki fognak raboltatni, felgyújtatni. És minden Kolozsvár körül összpontosuland, hol a csata kikerülhetetlen. Ég, föld nyelte el a Bemtől nagyra számolt hátrahagyott sereget? Nem tudom, de hogy nem sokan vagyunk, azt tapasztalom. Azonban ez nem nagy baj lenne, csak fegyver ne hiányozna. 500 újoncom van üres kézzel. A székelyek csatlakoztak-e Bemhez? Jön a segéd Riczkónak? Egy szerencsés előnyomulás, nem valami nagy győzelem, csak előnyomulás Bem részéről és egy kis segéd a székelyektől Riczkónak, itt mindent rendbe hozandna.”¹²⁷

¹²⁵ Csányi Kossuthnak, febr. 6. OHB. 1708:1849. OL.

¹²⁶ A vigyázatlan Koffler őrnaggyal 11 tiszt, 3 század Sándor gyalogos, 44 Koburg huszár, 74 ló és 2 ágyú esett Urban kezére. Kővári: Erdély története. 193. l.

¹²⁷ Csányi Kossuthnak, febr. 8. OHB. 4108:1849. OL.

A magyar kormány által Erdélybe, Bem táborába indított segédcsapatok tudata felvillanyozta Csányit is; elképzei, hogyan megőrül majd az ősz tábornok ilyen nagy sereg láttára. „Ennyi erővel ő kész lenne világhódításra indulni, Szeben most neki sifli, pedig megérkezendének székelyei is, kiket higgyed, ha nem küldöd segédségére, a sereget be nem várhatott volna, ki-szorították volna szegént Erdélyből és Erdélyben kétségen kívüli újra kezdődtek volna a mordspectaculumok.”¹²⁸

A vízaknai vereséget követő napokban minden összeköttetés megszakadt Kolozsvár és Bem táborá közt. Ugyanígy teljes tájékozatlanságban élt még február 14-én is Beöthy Nagyváradon. Érdekes, hogy Csányitól függetlenül a bihari főispánt, Beöthyt — aki pedig nem volt Bem nagy híve — ugyanaz az aggodalom tartja fogva: mi lesz a sereggel, ha Bem el találna esni? „Ha Bem tévedett is, de hatalmas katona, egy kissé talán heves és vakmerő, most is sebet kapott. Érje szerencsétlenség, amitől Isten óvjon, mi történik a sereggel? Ki veszi át a vezérletet? Csetz minden jó igyekezet mellett még kívánható tapasztalással nem bír. Bethlen Gergely hatalmas katona, de vezéri tulajdonai vannak-e? Experimentálni pedig a hadba nem lehet. Méltóztassék Elnök úr gondolkodni és megállapodván, az egyént azonnal Erdélybe Bem mellé rendelni,” — írja.¹²⁹

A vízaknai vereség, Urban betörése Kossuthnak Erdély iránt táplált reménysegeit is lehűtik. „Attól félek, Erdélyt újból elveszítjük”, — írja február 9-én Dembińskinek. Nagybánya, Nagyvárad, valamint Debrecen ismét fenyegetett helyzetbe kerülnek. Ha Görgey habozik, ha Schlickkel a dolog elhúzódik, baj lesz. S a tanulság? Csak egy összpontosított támadás segíthet.¹³⁰

Február 15-e körül végre megnyílt az összeköttetés Bem táborá és Kolozsvár között. Megérkeztek a futárok, hozták a vízaknai vereség hírért. Csányinak rendkívül fájt a 15 ágyú elvesztése, mégis azt kellett írnia Bemről: „Szászsebestül Szászvárosig visszavonulása olly remek, hogy nem lehet azt nem bámulni.”¹³¹ Ugyanaznap pedig a Honvédelmi Bizottmánynak azt írja, hogy „nem lehet bámulatra nem ragadtatni és azon meggyőződéshez nem jutni, hogy ő — Bem, nem egyedül nagy tüzér, hanem valóban nagy vezér is.”¹³²

¹²⁸ Csányi Kossuthnak, febr. 9. OHB. 4119:1849. OL.

¹²⁹ Beöthy Ödön Kossuthnak, Nagyvárad, febr. 14. OHB. 2108:1849. OL.

¹³⁰ Dembiński-iratok. 2. kötet. OL.

¹³¹ Csányi Kossuthnak, febr. 16. OHB. 4104:1849. OL.

¹³² U. o.

A vízaknai vereséget tehát, mint látjuk, magyar részről nem tekintették végzetesnek. Érzékeny csapás volt, de már megindult a segédcsapatok Bem táborába való irányítása¹³³ és biztosra lehetett venni, hogy Bem tábornok, mielőtt a szükséges segítség a helyszínre érkezik, nyomban felveszi a harcot Puchnerrel.

Puchnerék körében általában túlértékelték a győzelmet. Arra a hírre, hogy a székely had február 3-án megkezdte a hadműveleteket a Barcaság és Brassó ellen, Schurttner ugyan továbbra is szökni szeretett volna Brassóból, de Engelhardt, Brassó új cári parancsnoka, lehetetlenné tette a szökését. Brassóba rendelték Dorschnert, mint Engelhardt tanácsadóját; ez hozta a vízaknai győzelem hírét. Bem hadseregét nagyjában elvérzettnek nyilvánította.¹³⁴ Közben tovább folyt Brassó erősítése. Február 5-én orosz csapatok: két árkászszázad, 7-én 3 gyalogosszázad, 9-én négy dzsidászszázad, 10-én két gyalogosszázad vonultak be Havaselvéről.¹³⁵ Puchner tábornok elkésve, február 5-én éjjel kapta meg a minisztertanács utasítását, mely a cári csapatok behívása ellen szól. Már késő volt. Nemcsak, hogy ott voltak, de 4-én Szászhermánynál már ütközetben is résztvettek. Gál Sándor ezredes Brassó felé közeledett huszárai élén, amidőn szembekeült a kozákokkal. Ez volt az első ütközet a cári csapatokkal. Öt órai lanyha harc után Gál visszavonult. A brassói határőrzászlóalj szégyenszemre megfutamodott, és a cári katonaság egymaga állt helyt. Az ütközet egyébként nem volt nagy jelentőségű.

4. PISKI

Bem tábornok február 8-án jelentette Déváról Kossuthnak, hogy egyesült Gál alezreddessel, Beke és Hrabovszky őrnagyokkal. Hadteste megint 7000 emberből áll. Ha Szebent nem sikerül elfoglalnia, akkor Medgyest teszi meg hadműveleti bázisául. Puchner február 7-én hajnalban elrendelte Szászvárosnak észak-

¹³³ A kormány a hírre azonnal parancsot adott, hogy Nagyváradról erősítés menjen: egy gyalogos csapat néhány huszár osztállyal, 2 jól felszerelt üteggel a Maros völgyébe. Hrabovszky őrnagy alatt elindult a Máriássy zászlóalj, a torontáli nemzetőrség (1.000 fő), néhány száz aradi mozgó, a 24., 38. honvédszászlóaljból, a császárhuszárok 2 osztálya, a bihari nemzetőrök csapata és 12 ágyú.

¹³⁴ „Durch diesen ebenso kräftigen als glücklich geführten Schlag, dürften die Truppenmacht des Generals Bem so ziemlich als gebrochen angenommen werden können.“ K. A. Wien AC Siebenbürgen 1849—II—15b.

¹³⁵ Engelhardt különítménye ezzel összesen: 4 $\frac{1}{4}$ zászlóalj, 4 dzsidás század, 215 kozák, egy üteg, 2 árkászszázad, összesen 4 800 fő. V. ö.: *Gyalókey*: Az első orosz... 652. l.

ról és délről végrehajtható meglepő támadását. A meglepetésből nem lett semmi. 4 órakor Bem élénk ágyútűzzel fogadta a közeledő északi oszlopot, majd csapatait Dévára vezette.¹³⁶

Nagy bátorság volt már magának a szászvárosi csatának az elfogadása is, hiszen Bemnek ekkor még csak 4 használható ágyúja volt. Persze, a tábornok biztosra vette Kemény megérkezését. Csakhamar kilődözte lőkészletét. A bihari lovasok egy köztűk szétpattanó gránáttól megijedve, futásnak eredtek, magukkal ragadva a többi is. Bem rendületlenül kitartott a város előtt állásában, Dobay őrnaggyal és kis seregével; az ellenséges katonák ekkor egészen a magyar ágyúkhöz értek és 2 ágyút igyekeztek elvinni. Ekkor történt, hogy Bem lovaglőostorával egy osztrák katona arcába vágott és rákiáltott: „*Canaille, meine Kanonen will ich haben!*” Nemsokkal utána egy golyó szétroncsolta Bem jobbkezének középső ujját. Mivel Dobayn kívül mindenki elhagyta, az ágyúkat kénytelen volt ott hagyni és Piski felé távozni, ahol Kemény Farkast már állásban találta. Bem a golyótálalta kezéről sajátkezűleg szedte le a kesztyűt, orvosa a helyszínen megoperálta, ujját eltávolította; utána a vezér nyomban nyeregbe szállt és nem is volt hajlandó ágyba feküdni később sem, amikor pedig a seb majdnem üszkösödni kezdett és a vezér magas lázban irányította a hadműveleteket. A piski csatát már felkötött jobbajával irányította.

Milyen erők álltak egymással szemben a szászvárosi és a piski csatában? Bem tábor a beérkezett segédhadak után az alábbi erőkből állott:

11. honvédzászlóalj	800 fő
4. honvédzászlóalj, 4 század	700 fő
31. honvédzászlóalj, 4 század	400 fő
1. székely zászlóalj	900 fő
3. Máriássy zászlóalj	800 fő
Torontáli nemzetőrség	100 fő
55. honvédzászlóalj, 4. század	600 fő
Aradi mozgók	200 fő
Kemény zászlóalja	200 fő
24. honvédzászlóalj	900 fő

5600 fő

¹³⁶ Dévát Kemény közeledtének hírére Csernoevitz február 4-én elhagyta és Vajdahunyadra, majd Hátszegre ment. Vajdahunyadon meghagyta Solomon román felkelő vezérnek, hogy a Dévára bevonuló magyarokat az-éj leple alatt támadja meg, ami meg is történt, de Solomon vereséget szenvedett és visszavonult Vajdahunyadra.

Lovasság:

1 oszt. Württembergi huszár	300 fő
3 század Mátyás huszár	300 fő
1 osztály bihari őrség	400 fő
28 különböző úrméretű ágyú. ¹³⁷	1000 fő.

Az osztrák sereg az alábbi erőkből állt:

Kalliány tábornok dandára: *Sivkovich* ezred 2 zászlóalja, az 1. román határőrezred 2/3 zászlóalja, a 2. román határőrezred 1/3 zászlóalja, 2 század *cheveauxlegers*, egy hatfontos és fél 3 fontos üteg.

Stutterheim ezredes dandára: az erdélyi vadászok fél zászlóalja, *Bianchi* ezred 2 zászlóalja, egy század székelly huszár, egy hat és egy háromfontos üteg.

Losenau ezredes dandára: a *Parma* gyalogezred 3. zászlóalja, 4 század könnyűlovas, fél háromfontos üteg.

Összesen 6½ zászlóalj, 7 lovas század, 4 üteg. Körülbelül 4500 főnyi gyalogság, 1000 lovas, 24 löveg. Ehhez járult még: a január végén *Csernoevitz* százados alatt a *Maros* völgyébe előretolt különítmény; 1700 gyalogos, 40 szerezsan, 2 ágyú. A *Maros* jobbpartján a *Sztrigy* beömlésével szemben, *Aranynál* állott a *Károly Ferdinánd* ezredbeli kombinált zászlóalj 700 főnyi létszámmal. Mindezeket beleszámítva a császári sereg állományát 7000 gyalogosra, 1000 lovasra és 26 ágyúra tehetjük. Emellett nagyszámú népfelkelő állott a háta mögött.¹³⁸

Az osztrák hadtest február 8-án 6 órakor indult el Szászvárosból és 8 órakor elérte Pádot. *Kalliány* tábornok harchoz csoportosította oszlopát: *Herle* tüzérszázados parancsnoksága alatt a *Parma* ezred 3. zászlóaljának és egy könnyűlovas osztálynak a fedezete alatt, az országúttól északra 18 ágyút, attól délre fél 3 fontos üteget helyez el. *Kalliány* és *Stutterheim* dandárok gyalogsága az országúttól délre levő magaslatokon helyezkedik készenlétbe, hogy a megfelelő tüzérségi előkészítés után a piski hidat elfoglalja. A balszárnyat *Kunich* őrnagy, a középet *Stutterheim* vezényelte. A tartalék: *Losenau* ezredes vezetése alatt (lovasság és három és fél fontos üteg) Pád keleti kijáratánál állott készenlétben. *Csernoevitz* reggel 9 órakor indult el Vajdahunyadról, délben érkezett *Alpestesre*, s a faluval szemben lévő erdő északi szegélyén helyezkedett figyelő állásba — ott is maradt a csata végéig.

¹³⁷ *Czetz*: i. m., 93. l.; *Breit* i. m. II. 125. l.

¹³⁸ *Breit* i. m. II. 126. l.

Kemény Farkas február 8-án a 11. és 55. honvédszászlóaljakkal, egy század Mátyás huszárral és 10 ágyúval Piskinél foglalt állást; feladata az volt, hogy a Szászváros felől Dévára visszavonuló Bem seregét fedezze. Puchner főhadiszállásáról, Szászvárosról egy zászlóaljat, 3 lovas századot és egy 3 fontos üteget Busch alezredes alatt erőszakos kémszemlére rendelt ki ellene. Busch jelentése úgy szólt, hogy a magyarok a Sztrigy partját nagy erőkkel szállták meg s valószínű, hogy Piski körül komoly ellenállást szándékoznak kifejtetni. Kemény is jelentést küldött Bemnek: állását nem fogja tudni tartani, segítséget kér. A tábornok először egy zászlóaljat küldött egy lovascsapattal és egy üteggel Czetz vezetése alatt, azután maga is megindult egész hadtestével Déváról.¹³⁹

Déváról való elindulása előtt Bem konkrét lépéseket tett az erdélyi román lakosság egy részének megnyerése érdekében. Levéllel kereste fel Solomon Miklós hunyadi román prefektust s megbízta, hogy alakítson önálló román hadosztályt. Az alakulatot a magyar kormány fogja pénzzel ellátni. Solomon költségei fedezésére egyelőre ezer forintot küldött.¹⁴⁰ A román katonának rendes zsoldot és amnesztiát helyezett kilátásba. Újabb bizonyítéka volt ez annak, hogy Bem tábornok szakadatlanul gondolt a román fegyveres erő megnyerésére és az erdélyi népek szabadságát a magyar-román összefogás útján szerette volna kivívni. Nagy kár, hogy ezt a programját nem egészítette ki megfelelő parasztprogrammal és nem mutatott elég megértést a parasztság helyzete iránt.

Solomon nem fogadta el a Bem felhívásában foglaltakat és a küldött ezer forintot sietve továbbította a császári hadvezetőségnek.

A piski csata elfogadásával Bem tábornok célja az volt, hogy „az ellenséget, kit eddig hátán hozott, szintazon gyorsasággal, mellyel ő üzetett, Szeben alá visszaűzvé, a Medgyes—Marosvásárhelyi útra kerülhessen, s az ezen utóbbi városban összegyűlt székely sereggel egyesülve, a feladathoz mért erővel támadhassa meg ismét Szebent.”¹⁴¹

Február 9-én reggel fél kilenc órakor Bem tábornok már útban volt Piski felé. Piski: kis falu a Hátszeg vidékéről a Marosba

¹³⁹ Rüstow i. m. I. 2. 245. 1. Bem seregének létszámát 8.500 főre becsüli (Hét zászlóalj, egy lovasszázad, 28 ágyú. Az osztrák sereg létszámát Rüstow 11—12.000 főre teszi 40 ágyúval.)

¹⁴⁰ Bem levelét Solomonhoz közli Deák Imre: 1848. A szabadságharc levelekben. 306—7. l.

¹⁴¹ Horváth i. m. II. 361 l.

siető Sztrigy folyó jobbpartján. A délről északi irányba tartó Sztrigy Piskitől néhány száz lépésre ömlik a Marosba, Piskitől kezdve mindkét partján kiszélesedő területtel. A Sztrigy vizét — nyugatról keletre menő irányban — az Arad, illetve Déva felől vonuló országút szeli át és itt van a piski híd. Fából épült, húsz öl hosszú futását gerendázat metszette kettőbe. A magyar sereg a balparti területen állott, ahol egy emelkedés volt, amely kitűnő állást nyújtott az ágyúknak; a szemközti oldalon viszont egy hegylánc kezdődik, amelyről az ott felállított ágyúk kitűnően uralni tudták a híd környékét; a hegy lábánál vezető országúton belül mintegy 2000 lépésnyi térség volt, amely viszont a lovasságnak nyújtott kitűnő terepet. A Maros és a Sztrigy vize nagyrészt be volt fagyva; úgyhogy egyik oldal számára sem jelentett komolyabb akadályt.¹⁴²

Amikor Bem a sereggel odaérkezett, Kemény még tartotta a hidat. Gyalogságával elfoglalta a folyó balpartján lévő fogadó épületét, az országúton előrenyomulni akaró császáriakat pedig puskatűzzel tartotta fel.

Kétórai tűzérési előkészítéssel kezdődött a reggel nyolc órától este hat óráig tartó ütközet. Maga a tűzérési tűz, a nagy távolság miatt, kölcsönösen nem sok kárt tett egymás csapataiban. Kalliány a gyalogság egy részét szuronyrohamra indította a híd ellen, de Kemény az ellenség nagy vesztesége mellett visszaverte. Erre a 11. honvédszászlóalj — melyet később az 55. honvédszászlóalj egy része is követett — szuronyt szegezve indul a híd ellen és részint a hídon, részint a jégtől zajló vizen átkelve üldözőbe veszi a hátráló császáriakat. Sikerült a császári csatárokat a vámházból kiverni és 2 ágyút elvenni az ellenségtől. A vakmerő magyar támadás azonban kimerítette a 11. és 55. honvédszászlóalj erejét. Kalliány most rohamra indítja gyalogságát, az erdélyi fél vadászszászlóaljat, az egyik Bianchi zászlóaljjal az első, a másik Bianchi zászlóaljjal a második harcvonalban és visszaveti a honvédeket a Sztrigy túlsó partjára. Herle százados előbbre vonta tűzérését, egyik ütegét a folyótól jobbra, a másikat balra vonultatta fel; előbbre vonult a másik dandár hátralévő része is, a lovasság pedig a Maros mentén a jobbszárnyon vonult fel.

Ebben a szorongatott helyzetben Kemény, hogy gyalogságát némi levegőhöz juttassa, a Mátyás huszárok századát indította rohamra a hidat megszállva tartó ellenség ellen. A huszárság a hídnál puszkagolyó és kartács keresztűzébe kerül, jelentős

¹⁴² Kővári: Erdély története. 180—181. l.

veszteségeket szenved, majd felbomolva visszafordul és a gyalogság példáját követve menekülni kezd.

E válságos helyzetben érkezett meg Czetz Dédács felől a segítségadakkal. Nyomban a híd felé vezette csapatát; ott éppen óriási tolongás volt, barát és ellenség összevegyült egymással. Az osztrákok a híd közepén feltűzték a fehér zászlót, barátokozni kezdtek a honvédekkel és a barátságos ölekezés közben több honvédtisztet foglyul ejtettek.¹⁴³ A harc egy időre megszűnt, alkudoztak. A császáriak csele majdnem sikerrel járt, Kemény Farkas csak nehezen menekült meg kezeik közül és Czetzet is körülfogták, kardját követelték. Czetz erre lovát megfordítva, tüzet parancsolt a tüzérségnek; a hídon iszonyú kézitusa fejlődött ki, a magyarok felülkerekednek, a császáriakat a hídon visszaűzik, s megvetik lábukat a túlsó parton. A császáriak az öldöklő kézitusaiban rövid idő alatt 10 tisztet és 200 főnyi legénységet vesztek. Elesett Losenau ezredes, a tartalék parancsnoka is, aki a hídra lovasrohamot vezényelt. A honvédek visszafoglalták a hidat és ágyút is zsákmányoltak.

Közben megérkezett Bem tábornok is; az újból rendezett 11. és 55. zászlóaljat, majd később a kéznél lévő két úteget is ismét a folyón túlra küldi, a magaslatok elleni rohamra. A Mátyás huszárok és a bihari nemzetőrök sikerrel úzták el a hídtól az ellenséget, utánuk a Württemberg huszárok és a székely-zászlóalj a Sztrigynek a Marosba ömlésénél átkeltek a túlsó partra és az egész had Hrabovszky és a jobbszárnyra rendelt Dobay őrnagy alatt újból csatarendbe állt. Az ellenség az országot mentén Pád felé hátrált.

A magyar tábor az egész vonalon előrenyomul. Kalliány egy vértés osztályt vetett oda az üldözők elé, de ezt a Württemberg huszárok visszavetik. Erre Buseck ezredes parancsnoksága alatt a két vértés osztályból és a székely huszárszázadból álló császári lovasság zöme is támadásba lendül s támogatja az egyik Bianchi zászlóalj is. E rohammal szemben a Mátyás huszárok akartak szembeszállni, nyomukban a bihari önkéntesekkel. Elöl a Württemberg huszárok rohantak rá az ellenséges lovasságra, áttörve magukat s elvágva jobbszárnyukat. Mögöttük a Mátyás huszárok. De pár perc múlva a Maros mellől egy ellenséges

¹⁴³ Jakab Elek, aki maga is ott volt a hídon, írja, hogy „az osztrák Bianchi és Sivkovich közemberek tűztek puskáikra fejeir zsebkendőt, még pedig 2—3 egyszerre, úgy hogy a legtermészetesebb volt elhinnünk, hogy ha nem is mind, de egy jókora szám hozzánk akar átállni... Karon is fogták egymást tiszteink, így Kemény lova kantárszárát is megfogták, kérdezve, hogy Bem-e ő? s nemsokára csak bajjal tudott kezeikből menekülni.” *Jakab* i. m. 475 l.

zászlóalj tűnt fel oldalról erős tüzet adott. Az odarejtőzött Bianchi-zászlóalj volt ez Stromfeld százados parancsnoksága alatt. A sortűz hatására a lovasságnál felborult a rend; látva ezt a bihari nemzetőri lovasság, szintén visszafordult. Ekkor érkezett oda a Maros jobbpartjáról a kombinált Károly Ferdinánd zászlóalj, melyet maga Puchner vezetett. A magyar sereg özönlött vissza a hídon. Puchner általános rohamot parancsolt; a Károly Ferdinánd zászlóalj előre rohan, nyomában egy félzászlóalj Bianchi. A lovasság hátrálásától megzavart gyalogságot megbontják, a jobbszárny futása magával sodorja az egész sereget, eszeveszett futás kezdődik a híd felé, mindenki első akart lenni odaát. Bem tábornok hiába akarta megállítani a bomlóban lévő sereget.¹⁴⁴ Hogy az ágyúkat megmentse, elrendeli a visszavonulást. Szerencsére Csernoevitz százados a pestesi erdőnél mindvégig tétnel maradt és Bem Dédács—Szentandrás vonalában megint csatarendbe tudta állítani csapatait. Nagy szerencse, hogy az ütközet előtt Czetz és Bethlen Gergely Szentandrásnál, a piski hídtól negyed órányira tartaléknak odaállított néhány székely századot az országút mellé, egy pár szakasz huszárságot és tiszteket. Ezek most hirtelen vonalat képeznek, elfoglalják a kedvező állásokat.

A sereg, amely idáig bomlottan futott, visszanyeri önbizalmát. Mire Bem tábornok, állásról állásra tüzelve odaért, örömmel látta, hogy új harcra vezethető serege van. „Félóránál rövidebb idő alatt újra voltak alakítva a zászlóaljak és nemsokára helyre volt állítva a csatarend két részben az út jobb és bal felé, a Mátyás huszárok a közepén, a Württemberg huszárok a bal s a bihariak a jobbszárny mögött ismét helyükön voltak. Eközben Bem is igen előnyösen felállította ütegeit az úton és az útszéli dombokon. A császáriak e szerint rendetlenül szétszórt tömeg helyett egy igen tekintélyes csapatot láttak maguk előtt jó rendben és előnyösen elhelyezve.”¹⁴⁵

Puchner egyre több csapatot vitt át a folyó balpartjára, megszólaltatta tüzerségét, és miután itt nem egy felbomlott, ren-

¹⁴⁴ „Mondhatni csak Bem nem futott, Kemény Farkassal a hídnál megállt s könnyes szemekkel nézte futó táborát, mely ön lova patkója dobogásától az ellenét nem tudta megkülönböztetni... „Ich muss die Brücke haben, oder werde ich fallen... Ne fuss magyar! ne fuss magyar! nincs híd, nincs haza!!!” kiabálta utánok végtelen fájdakmában. Mitsem használt. A megrémült, még harcedzetlen forradalmi sereg, amint az összetört aprófegyver, szerte hullt ágyúk, szilagba szakadt szekerek romja közt haladt, s a fehér havon itt pirosuló vérfoltot, amott egy-egy sebesültet látott, ki könyörülő golyóért rimáncodott, fejét egészen elvesztette.” Kővári: Erdély története; 184. l.

¹⁴⁵ Czetz i. m. 100. l.

dezetlenül menekülő sereg, hanem szabályos harcvonalba fejlődött kemény had fogadta, megkezdődött újból a harc. Eleinte Puchner tüzérsége működött, iszonyú tüzelésbe fogva, miközben lovassága a magyar sereg jobbszárnyát igyekezett megkerülni. Bem jóidőben észrevette e szándékot és erősítést küldött Nagybácsa felé. Az ellenséges ágyútűzre csak hosszabb szünetekben válaszolt, aminek viszont az lett a következménye, hogy a császáriak lökészetük legnagyobb részét elpazarolták, a lőszer-tartalék pedig a harc színterétől jókora távolságban volt.

Puchner, aki már biztosnak hitte a győzelmet, most ijedten vette észre, hogy hamarosan súlyos helyzetbe kerülhet. Abban biztos volt, hogy Bem — ha az osztrák tüzérség ellövéldözte az utolsó töltényét is — nem fogja elmulasztani a kitűnő alkalmat és kicsikarja a nap megérdemelt győzelmét. Bem máris minden oldalról szuronytámadást rendelt el, az ellenséget rövid csata után visszavetette s csak a holtak jelezték, hogy az osztrák sereg ma a Sztrigy innenső partján is járt. Mihelyt Puchner derék-hada megkezdte visszavonulását, Bem teljes erejével vetette magát a császáriakra. A csata utolsó felvonását Kővári így örökítette meg:

„Már estve volt, setétedett, de a fegyvertűz villáma mint egy nagyszerű lángözön világítá a csatátért, melyben hőseink, mint lángbaborított szobrok nyugodtan álltak, vége felé Bem szeme már örömben úszott. Néhány perc s a csatának dőlni kell. A császáriak ágyúja szünni kezdett. Czetz, b. Kemény Farkas s gróf Bethlen Gergely, a három dandárvezér s Bem segédei mint megannyi vészmadár, mely az orkán süvöltésére elősiet s a csapkodó hullámokra veti magát, paripáiknak sarkantyút adnak, a sereget rohamra vezénylék. A 11. s 24. zászlóaljoknak jutott a dicsőség előlrohanni... utána a többi... a lovasság is bevágott... az ellent egész hosszában megbonták, csakhamar hídat, csatátért, mindent megkaptak. Utolsó posztójukat, a hídnáli fogadót, hová a Bianchiak vonták be magokat, szuronnal vették be. Erre a lovasság és ágyú átvette a csatát... A piski híd meg volt tartva tehát...”¹⁴⁶

A menekülő császári hadtest Szászvárosig meg sem állt. A hullámozó harc után a nehéz nap mégis a magyar sereg győzelmével végződött. Hrabovszky és Dobay oszlopai, a Württemberg huszárok visszatértek az ellenség üldözéséről. Sötét volt már, csak az égő Piski falu, valamint Szentandrás és Szántóhalma égő házaí világítottak az éjszakában.

¹⁴⁶ Kővári: Erdély története. 185. l.

A nap vesztesége mind a két oldalon súlyos volt. Az osztrák sereg halottakban 8—900 embert vesztett; sebesültjeit nagyrészt magával vitte. Magyar részről 650 halott és ugyanannyi sebesült, a császáriak részéről 661 halott és sebesült áldozata volt a napnak.¹⁴⁷

Este 10 órakor a magyar sereg Pádra ért s ott vett szállást, ahol előző éjjel Puchnerék háltak. A piski csata és az ott aratott győzelem jelentősége hatalmas volt: Bem visszaverte az osztrák sereget, megnyitotta újból az utat az ország felé, ennek nyomában feléledt a székelyek ellenállása. Urban különítménye továbbra is Bukovinában szorult. A piski győzelem ugyanis lehetővé tette, hogy a tábornok kiverje az ismételten betörő Urban csapatait. Közben nem kellett félnie Puchnertől.

Bem tábornok páratlan személyi bátorságának, hidegvérének és remek stratégiai tehetségének lenyűgöző bizonyítékát adta mind a február 7-i szászvárosi, mind az ezt követő piski ütközetben.

Bemnek a piski hídnál tett ama kijelentésével kapcsolatban, hogy „*a hidat elfoglalom, vagy elesék*”, meg kell jegyezni, hogy e felkiáltás — melyet egyébként sok emlékirat tanúsága alapján hitelesnek kell tartanunk — nem a kétségbeesés gesztusa volt. Bem, mint okos és előrelátó hadvezér mindig gondolt a visszavonulásra. Most is. A Szentandrás és Piski közötti hegymélyedéseket visszavonulás esetére már reggel kijelölte és Bethlen Gergelyt figyelmeztette rá; számított tehát arra, hogy visszavonulás esetén ágyúinak jó állásra lesz szükségük.¹⁴⁸

A szászsebesi és piski csatákban tanúsított hősiessége bámulatra ragadtatta az öreg Csányit is. „*Nem lehet azt nem bámulni*”, írta már a Szászvárosig történt visszavonulásról. Kossuthnak írja február 16-i levelében: „*Gondold, egy helyt az ellenség Polákait a kezében lévő osztorocskájával ütögette és szidta s kérdezte tőlük lengyelül „hát ti élhetetlenek ellenem csatáztok” és senki nem lőt reá... Az újját elvágatta és most semmi baja. De folytonos aggodalomban tart engemet vakmerőségével. Ha ő elesne, nincsen egyetlen ember is a közvélemény szerint, ki a vezérletet átvehetné.*” Csupa aggodalom Csányi hangja és a futárok jelentéseinek hatása alatt mindent megtenne Bem tábornokért. „*Tudod — írja Kossuthnak — mennyire bosszantott engemet Görgey vagy akkor Moga táboránál a sok szekér. A szegény öreg (Bem) egyedül a szekerek összetolása miatt vesz-*

¹⁴⁷ Brett i. m. II. 125—130. l.

¹⁴⁸ Jakab i. m. 479. l.

tette el Vízaknánál az ágyúkat. Irtam Nagyváradra, parancsolt meg, hogy küldjenek, ha van, ágyúkat, azokra szüksége leendő annál is inkább, mert Riczkó is elvesztett kettőt, az öreg úr előbb is már egy párt és most ha nem panaszkodik is, nagy hiányt kénytelen ő érezni. Jelen voltak, mondják, hogy Piskinél bámulatosan működött az ősz bajnok kevés ágyúval, nem volt szünete a tüzelésnek. Ott több ágyúkat foglalt volna el, de a gaz osztrákok ott is fehér kendővel békeszín alatt a becsületes magyarokat megcsalták." Ugyanaznap az OHB-nak ezt írja: „ő nem egyedül nagy tűzér, hanem valóban nagy vezér is. A piski hídnál győzelme is hadjáratos tapasztalatának s hadvezéri talentomának tulajdonítható”, mondja róla.¹⁴⁹

A piski csatát követő éjjelen a császári sereg Szászvárosban éjjelezett. Innen 10-én hajnalban Felkenyéren, Siboton át Szászsebes felé volt visszavonulandó, hogy a Coppet dandárral egyesüljön. Alkenyéren parancs érkezett a Szászsebesre előresiető Puchnertől: a Stutterheim dandár Alvincen, Kalliány dandára Szászpiánon, a lovasság Szászsebesen és Péterfalván helyezendő el.¹⁵⁰ Puchner nem gondolt támadásra, mert Nagyszebenbent féltette Bemtől. Bem tábornok azonban most nem mehetett az ellenség üldözésére. Mindenekelőtt a székelyekkel kívánt egyesülni s evégett legközelebbi uticélként Medgyest tűzte ki maga elé. A tervet: a székely haddal való megerősítést helyesnek kell tartanunk, mert Nagyszeben elfoglalása most, az időközben Szebenbe és Brassóba érkezett cári erőkre való tekintettel újabb, komoly erőfeszítést jelentett.¹⁵¹

A Puchnerral való összezapás, tekintve, hogy Bem az azonnali üldözést szándékosan elhagyta, február 11-én már nem lett volna üldözés jellegű, hiszen közben Puchner jól elrendezte dandárait, azonkívül megerősödött Coppet dandárával és Szászsebesnél minden utat elzárt; megint hálóba akarta keríteni Bemet. Arra számított, hogy ha Bem Szászsebesnek folytatja útját, sikerül őt bekerítenie. A tábornok azonban ismét bebizonyította remek taktikai képességeit: nem zavartatva magát, haladt

¹⁴⁹ Csányi Kossuthhoz és az OHB-nak. Febr. 16. OHB. 4104:1849. OL.

¹⁵⁰ Breit i. m. II. 131. l.

¹⁵¹ Mennyi volt a cári intervenció haderő a két városban? Effingham Grant, kit a bukaresti angol konzul Erdélybe küldött, jelentette, február 12-én Viscount Ponsonby bécsi angol nagykövetnek, hogy Brassóban és Szebenben 7.000 orosz van 20 ágyúval. *Correspondence relative to the affairs of Hungary 1847—1849.* 174. l. — Fontblanque belgrádi angol főkonzul febr. 20-án 8.000, február 26-án 10.000 főre becsüli az erdélyi orosz haderőt. U. o. 148. és 163. l.

előre, úgy tetetve a dolgot, mintha egyenesen Szászsebesnek, illetve Sebennek tartana; estefelé Szászsebes irányában sebesen elhaladt. Alvincen meglepte Stutterheim dandárát s ez a gyulafehérvári várba futott előre (február 10).

Február 11-én reggel az összepontosított császári erők Szászsebesnél csatakészben várták Bemet. A tábornok is Sebesán és Lárnkerék között csatarendbe állította egész seregét, hogy az esetleges támadást felfogja. Célja azonban nem a csata volt, hanem a Maros és a Küküllő közti hegyeken át akarta folytatni útját Medgyesre. Zseniális gondolat volt, de roppant nehéz vállalkozás. Az út, melyet Bem választott, a legrövidebb út Szászváros és a Küküllő völgye között. Meredek, szinte járhatatlan hegyeken át vezet Szászsebestől Csügeden, Bervén, Tóháton, Veresegyházán, Szászcsanádon és Holdvilágon keresztül Medgyesre; ha tehát Bem ezen az úton indult el, feltétlenül előbb kellett Medgyesre érnie, mint Puchnernek Nagyszebenen át. De míg a nagyszebeni út kényelmes és járható volt, addig itt járhatatlan hegyek közt, óriási hóban kellett haladnia, nem messzire a gyulafehérvári erőtől, az erőd ágyúinak hatósugarán belül. Bem elindulásakor úgy hitte, hogy a gyulafehérvári erőd ágyúinak ereje nem terjed ki Csüged és környékéig, pedig bizony így volt.

Nagy bátorság volt tehát, de ugyanolyan nagy teljesítmény is a négy napos, fárasztó út — de elvezetett a célhoz. Méltó feladat Bem hadvezéri zsenijéhez! Podgyászát a sebesültekkel és betegekkel Kemény alezredes zászlóaljának és egy szakasz Mátyás huszárnak a fedezete alatt Girbón, Oláhbesenyőn és Tűrön át Balázsfalvára irányította, ő maga pedig a hada zömével Limbán, Csügeden, Girbón, Veresegyházán, Szászcsanádon, Aszszonyfalván és Kiskapuson át mély hóban, dermesztő hidegben Medgyesre vonult. A sereg 12-én ért Bervére, 14-én Szászcsanádra, és 15-én már Medgyesén volt. Jakab Elek írja, hogy olyan manőver volt ez, mely egy diadalmas csatával felért. Limba és Csüged között egy napi munkába került, míg csak az ágyúkat fel tudták vonszolni; húsz ökör alig volt képes a csúszós hegyoldalon egy ágyút felvonszolni, a podgyászos szekerek nagy része megrekedt, az igás állatok teljesen kimerültek. A császáriak Gyulafehérvár sáncai mögül nyugodtan nézték a magyar sereg szörnyű erőlködését, de nem jutott eszükbe, hogy elüsse nek egy tizenyolc fontost, és ezzel teljessé tegyék a magyar sereg zavarát. A piski vereség lenyűgöző hatása volt-e vagy egyéb ok, máig is kiderítetlen, de tény, hogy Bem tábornok serege 12-én szerencsésen elérte Bervét, anélkül, hogy egy lövés is esett volna Gyulafehérvár erődítményeiből. Fáradt seregét itt kipi-

hentette s csak másnap folytatta útját. Bervéről küldte el jelentését Kossuthnak, beszámolt a szászsebesi és piski csatáról s a veszteségekről. Magyar részről 300 halott és sebesült, az osztrák részen 1000 főnyi veszteség volt. Mint jelentésében mondja, serege most 8 zászlóaljból, 3 lovas osztályból és 28 ágyúból áll. Medgyesen valamennyi erőt összpontosít s utána újból Szeben ellen indul. Ekkor már tudomása van a szebeni és brassói cári csapatokról, de a foglyoktól úgy értesült, hogy az oroszok nem vesznek részt az ütközetekben, hanem jelenlétükkel mindössze azt teszik lehetővé, hogy a városok helyőrségét is harcba küldje az osztrák hadvezetőség.¹⁵²

Február 15-én, egész éjjelen át tartó menetelés után a fáradt, 15 nap óta harcoló és menetelő sereg végre beért Medgyesre. Itt azonban csalódás érte Bemet: katonaságot nem talált, az óhajtott erőösszpontosítással tehát még néhány napot várnia kellett. Katonáit Medgyesen jó ellátásban tudta részesíteni, remélte, hogy néhány napon belül a sereg kipiheni magát s a megérkező székelyekkel egyesülve Szebennek indul. Hátvezet embere és 28 ágyúja volt, nem sok, de kipróbált, edzett sereg; a tábornok a négynapos mars idején is erősítette köztük a fegyelmet s gondoskodott arról, hogy semmiben se szenvedjenek hiányt.¹⁵³

Időközben Kiss Sándor alezredes — akit Bem küldött a Székelyföldre toborzás céljából — és Gál Sándor ezredes eredményesen működtek a székelyek között, akiknek újból megalakított zászlóaljai nemsokára már harcrakészen állottak Heydtével szemben. Heydte oszlopát ugyanis Gedeon az árapataki egyezség megkötése után a székelység szemmeltartása végett Segesváron hagyta. Heydte január 31-én elfoglalta Erzsébetvárost, február 8-án pedig a Nagyküküllő völgyében Medgyes felé ereszkedett le. Szilágyi százados egy félzászlóaljból, egy huszárszázadból és 2 ágyúból álló helyőrségével elébe ment, de Heydte Medgyesen át Nagyselykre szorította őt vissza, ahol a vízaknai csatából ide visszavonult Zsurmayhoz csatlakozott. Heydte az

¹⁵² Bem Kossuthnak Bervéről febr. 12, OHB. 3628:1849. OL.

¹⁵³ Lásd napiparancsát Bervéről. *Nagy Sándor*: Okmánytár VII—VIII—IX. Czetzet ezredessé nevezte ki. Minden katona 14 napra való váltóruhával köteles magát ellátni s állandóan magánál hordani. A beteget, sebesülteket a seregtől távol, biztos helyre küldi. Minden zászlóalj jelöljön ki egy inspekciós tisztet, aki a hátramaradottakat elfogja. A csatában a tisztek kötelesek lóháton tartózkodni, mert csak így lehet rendesen vezényelni. Február 14-én Szászcsanádon rendelkezik a hátramaradók, lézengők megbüntetéséről; nemcsak testi büntetésben részesíti őket, hanem minden 10 ezüstforinton felüli pénzüket is elkobozák. Az elkobzott pénzt kiosztják a harcban kitűntek között.

előnyomuló Zsurmay elől meghátrált. Zsurmay Marosvásárhely felé nyomult előre, úgyhogy Heydte megint megszállhatta Medgyest. Bem közeledtének hírére azonban kiűritette a várost és Segesvárra vonult vissza. Itt kapta a hírt, hogy Kiss Sándor alvezéres a székely sereggel február 10-én elindult Sepsiszentgyörgyről Segesvár felé. Arra a hírre azután, hogy Gál Sándor elérte Székelyudvarhelyt, Heydte Segesvárt kardcsapás nélkül feladta és ezzel megteremtette az összeköttetést Bem tábornok és a Székelyföld között. A Háromszéket eddig hősiiesen védelmező 12. zászlóalj és az ottani Kossuth huszár-osztály beolvadt Bem táborába.

Hiába sietett Brassó osztrák helyőrsége Heydte őrnagy segítségére, a székely hadat nem tudta feltartóztatni.¹⁵⁴ A Bemhez Medgyesre megérkező csapatokon kívül tetemes erő maradt hátra Háromszékben is. A székely had¹⁵⁵ Medgyesre való megérkezése éppen jókor jött, mert már másnap híre jött Bem táborába, hogy Urban részéről Besztercénél újabb veszély fenyeget. A Nagyszeben ellen felépített terv ezzel szükségszerűen változást szenvedett. Urban ellen csak Bem serege tudott elég hatásosan fellépni. A székely segítség ugyan elég lassan ért el Bem táborába,¹⁵⁶ de jelentősége kétségen felüli volt. Igaz, hogy nem Szeben ellen, hanem Urban ellen használta fel, de Urban

¹⁵⁴ Brassó helyőrségének elküldését Schurttter sürgette s az ő kérésére egyezett bele Engelhardt cári tábornok. A helyőrség febr. 12-én vonult ki, csak a 175 román határőr maradt a városban. Heydte és Schurttter azt szeretnék volna elérni, hogy Engelhardt a cári különítménnyel vonuljon Háromszékbe és szorítsa vissza a Fogarast és Sárkányt is fenyegető székelyeket. Engelhardt nem állt kötélnek. Utasítása volt rá, hogy semmiféle támadó hadműveletbe ne fogjon. Schurttter végülis belebetegedett a dologba és febr. 19-én Dorschner ezredesnek adta át a város védelmét.

¹⁵⁵ 3 székely zászlóalj, a 12. honvédszászlóalj, 2 huszárszászad és 6 ágyú.

¹⁵⁶ Kossuth február 17-én szóvá is teszi ezt Csányinak küldött levelében. „A székelyekre nézve: csak már egyszer azok a székelyek vagy nem ígérnének, vagy tennének valamit. Bemnek minden baja onnan származik, hogy a székelyek ígéreteire basírozta előnyomulási operációit.” OHB 1849. 2049. Mint láttuk: nem alapozhatta egyéb segítségére a Nagyszeben ellen tervezett támadását. A kormánytól több fegyveres segítséget nem remélhetett, hiszen ha volt erő Erdély számára, elsősorban a román felkelők által fenyegetett pontokra kellett küldeni. Kolozsvár, Dés, Torda szakadatlanul fenyegetve voltak. Csányi legfőbb aggodalma is az volt, hogy mi lesz, ha Riczkót visszaszorítják? Ott állott előtte a felégetett erdélyi városok és falvak rémisztő képe! Csányi maga — közelebről látván az erdélyi helyzetet, mint Kossuth — a székelyekkel való összeköttetést nagyonis fontosnak tartotta és Medgyesen, Segesváron keresztül nagy erősítést remélt Bem számára, OHB, 2058 : 1849. OL.

fenyegetése most közelebbinek és súlyosabbnak is látszott, mint Puchner készülődése. Urban a hátszágot fenyegette, azt a területet, ahol Bem megjelenése, majd gyors eltávazása korántsem pacifikálta a felkelők által nyugtalanított körzeteket, s ahol sem rendes katonaság, sem nemzetőr nem volt elég számban, s ami a legfontosabb: nem volt eléggé felfegyverezve ahhoz, hogy sikerrel állhasson ellent egy nagyobb támadásnak. Beöthy és Csányi egyre-másra sürgették a kormányt, hogy gondoskodjék: lovasság, pénz, felszerelés küldése által a már megszállott területek biztosításáról. Mert, ha Urban és „csordája” felzúdul Kolozsvár környékén s magában a városban is, „egy magyar sem marad életben”, írta Beöthy Nagyváradról.¹⁵⁷

Urban első sikeres betörése február elején fellelkesítette a román felkelőket, akik Szolnokmegyében és Kővár vidékén „vésszel fenyegető forrongásba” jöttek. Nagybányáról a lakosság rémülten menekült.¹⁵⁸

Hasonló jelentést küld Sánta György, a halmágyi kormánybiztos Halmágyról február 18-án: a „borzalmasan vérengző mócok” a város közelében gyülekeznek. Mindeme helyeken csak gyenge, vagy egészen megbízhatatlan nemzetőri századokat lehetett kiállítani a felkelők ellen.¹⁵⁹

Urban február 5-i sikeres kalandjának hírére Malkowski altábornagy, Bukovina katonai parancsnoka elhatározta, hogy egész erejével betör Erdélybe. Hat zászlóaljból, kevés lovasságból és 2 útegből megalakított előhadának vezetését a kitűnő helyismerettel bíró Urbanra bízta. Urban 12-én csapataival Borgóprundra érkezett; a határszélen álló honvédek visszahúzódtak előle, mire Urban a helységet megszállta. Riczkó — akit Bem még január elején Besztercén hagyott azzal a feladattal, hogy Urbanra „vigyázzon” — arra a hírre, hogy Urban az ő csapatánál¹⁶⁰ sokkal nagyobb erővel közeledik, meg hogy Urban elfogta a Sándor-bakákat — elhagyta Besztercét — Királynémetire és Szeretfalvára húzódott vissza s itt elsáncolta magát. Riczkó Királynémetiben állt, a másik csapat (Woroniecki hercegnek, a lengyel légió egyik alosztálya parancsnokának)

¹⁵⁷ Febr. 14. OHB 2026 : 1849. OL :

¹⁵⁸ Eötvös Mihály szatmármegyei kormánybiztos jelentése febr. 15. Nagybánya. OHB. 2170 : 1849. OL.

¹⁵⁹ Sánta György zarándmegyei kormánybiztos jelentése, Halmágy febr. 18. OHB 2496 : 1849. OL. — A nemzetőrség megbízhatatlanságáról Beöthy Ödön febr. 14-i jelentésében: „A Megyei Nemzet őrségre tessék megengedni, nem lehet biztosan számolni.” OHB 2026 : 1849. OL.

¹⁶⁰ Riczkó serege: egy székely és egy honvédzászlóalj, a lengyel légió 2 százada, 2 huszárszázad, egy 3 fontos üteg.

vezénylete alatt Szeretfalvánál. Urban elhatározta, hogy 18-án megtámadja Riczkót. A Naszódra küldött zászlóaljat Szépníyren át Magyarós elfoglalására rendelte, hogy a Királynémetiből kiszorított Riczko oldalába és hátába támadjon. Urban a főoszloppal 18-án hajnalban megtámadta Riczkót. Hat órakerült a főoszlop Királynémeti elé. Riczko csatarendben várta Urbant és két heves rohamot visszavert, a harmadik roham alkalmával azonban Riczko halálos találatot kapott, mire a vezér nélkül maradt sereg megriadt, hátrálni kezdett Szamosújvár felé. A visszavonulást Woronieki és a lengyel légió katonái fedezték. Közben Wieser őrnagy, akinek az volt a parancsa, hogy a Szeretfalvánál állókat támadja meg, elfoglalta Szeretfalvát. Megérkezett Fackler százados is az 51. gyalogezred kombinált zászlóaljával Naszód felől, s ez még változatosabbá tette a helyzetet. Riczko serege szétszaladt, az ágyúk mind odavesztek, egyszerűen fenyegetett helyzetbe került Szamosújvár, Dés és Kolozsvár is. Az egyetlen megmaradt ágyút és a lőszer felét Csányi elküldte Bemnek. Előzőleg Bem tábornok is küldött segítséget Riczkónak (5 ágyút, egy zászlóaljnyi székely tartalékot: ezer embert), ennek egy része Marosvásárhelyre szaladt vissza, más része Szamosújvárba menekült. „Most itt van a veszedelem”, írja Csányi másnap Kossuthnak, aki éppen az előző napokban hívta meg őt magához. „Mennék, de ha én innen elmövedülnek, látna Döbröczön mielőbb erdélyi sereget. Kolozsvárt megvédeni nem lehet, de lehet úgy csatázni, hogy oly ... módon ne történjék a szaladás, mint Riczko serege szétporlott.” Dést is elhagyta a védősereg, de Tóth Ágoston — Csányi utasítására — visszafoglalta és Szamosújvárba sietett, hogy a menekülőket feltartóztassa és a sereget rendbeszedje.¹⁶¹

Urban sikeres rajtaütésének híre felhangolta Puchnerékát Szebenben. Teutsch őrnagy, Puchner vezérkari főnöke, erdélyi száz ember, mindenáron rá akarta venni Puchnert, hogy azonnal indítson támadást és az északról előnyomuló Urbannal összeműködve Bemet Medgyesnél fogják két tűz közé. Puchner azonban most nem engedett; csak február végén, midőn Bécsből Maroicsics őrnagy személyében új vezérkari főnököt kapott, állott kötélnek.

A magyar kormányt Urban új betörése nehéz feladatok elé állította: a Debrecen védelmére rendelt tartaléks csapatokból Kossuth kénytelen volt Nagybánya védelmére egy zászlóaljat, egy osztály huszárságot és 8 ágyút kikülöníteni, nehogy Nagybánya közvetlen veszedelembe jusson. Kossuth Dembińskihez

¹⁶¹ Csányi jelentései febr. 20-ról. OHB 3562 : 1849. és 3589. OL.

írott levelében keserűen említi, hogy így kell folytonosan szétforgácsolnia az erőket és időt engedni az ellenségnek, hogy magát megerősítse ahelyett, hogy támadó hadművelettel nyomulna előre a magyar sereg.¹⁶²

Urban betörése arra készítette Bem tábornokot, hogy felhagyjon a Nagyszeben elleni támadás tervével. Megtette az előkészületeket az Urban elleni hadjáratra. Urban beszercei támadása zavarólag szólt bele terveibe, hiszen tekintetét immár január eleje óta folytonosan Szebenre függesztette: ez volt harcainak legfőbb célja és most nagyon közel érezte magát ehhez a célhoz. Arról már tudott, hogy Szebenben és Brassóban cári csapatok vannak s habár a hírek azt jelentették, hogy a székelyek elől az orosz csapatok visszavonultak, Bem tábornok az intervenció folytatódását az első pillanattól kezdve valószínűnek tartotta. Ezért már február 18-án diplomáciai fellépésre biztatta Kossuthot.¹⁶³ Közben Gál ezredes megérkezett a székelyek egy részével Medgyesre s ezáltal a magyar sereg 4000 gyalogossal és 600 lovassal erősödött. Bem ezt elegendőnek tartotta Szeben ostromára és hogy ezekben a napokban mégsem támadta meg a várost, annak kizárólagos oka a cári intervenció sereg jelenléte volt; mielőtt a város ostromához fogott, tudnia kellett az otlévő cári csapatok létszámát, rendeltetésüket; felderítőt küldött tehát Szebenbe, hogy minderről értesüléseket szerezzen. Segesvárt 100.000 forinttal megsarcolta. Közben az Urban betöréséről érkező hírek arra indították, hogy olyan intézkedésekhez folyamodjék, amelyekkel lehetetlenné tudja tenni az ellenségnek a bukovinai szorosokon át való betörési kísérleteit. Terve az, hogy Gált Csíkba és Gyergyóba küldi, szólítsa fel az ottani székelyeket, keljenek útra és foglalják el a román határszéli területeket, ahonnan a románok egy része önként Urban után ment Bukovinába, részben ennek újból való betörésekor csatlakozott hozzá. Gál Sándor ezredest Bem alkalmasnak találta e feladat elvégzésére.

Február 20-án medgyesi főhadiszállásán felhatalmazással látta el Gált s elküldte őt, hogy a székely székekben katonákat toborozzon. Felszólította a katonai parancsnokságokat és a polgári hatóságokat, hogy Gál ezredesnek minden segítséget megadjanak. Egyben megbízta Gált azzal, hogy az általa kiállított és felszerelt teljes számú székely zászlóaljat a legnagyobb siet-

¹⁶² Kossuth Dembińskihez febr. 21. *Danzer*: Dembinski Magyarországon. I. 146. l.; Kossuth Összes Munkái. XIV. 509. l.

¹⁶³ Bem Kossuthnak Medgyesről febr. 18. OHB, 4140 : 1849. OL.

séggel Naszód vidékére vigye. A fegyveresen jelentkező székelyek birtokukba veszik a román lakosság földjeit.

Bem telepítési terve a székely lakosság egy részét — egyelőre azokat, akik fegyverrel a kézben sietnek Marosvásárhelyre — régi otthona elhagyására szólította. Beszterce-Naszód románlakta vidékére, a román földekre tehát Bem magyarokat akart telepíteni, hogy ezzel elejét vegye egy újabb betörésnek és annak, hogy a helybeli román lakosság támogathassa Urbant a szabadságharc ellen tervezett akcióiban. Habár a telepítési tervnek kifejezetten honvédelmi indítékai voltak, mégsem helyeselhetjük Bemnek ezt a kezdeményezését. A magyar-román jóviszony feltételeinek megteremtését nem telepítésekkel, a lakosság tömegeinek egyik helyről a másikra való eltolásával kellett 1848-ban megteremteni. Megmutatkozott ebben a kérdésben is Bem programjának hiányos volta. Bem a nemzetiségek irányában gyakorolt amnesztia-politikáját nem támasztotta alá az esedékes agrárdemokrácia programjával és ebben egész erdélyi tekenysége hasonlított a Kossuth által hirdetett nemzeti politikához. Ha Bem a román parasztságnak elégtételt szolgáltatott volna a feudális birtokosoktól elszenvedett méltánytalanságokért, ha földet adott volna a román és a magyar parasztságnak, akkor ezzel megteremtette volna a szilárd alapját a két nép barátságának. Ebben az esetben nem lett volna szükség telepítési tervekre és a román földnek magyar kézbe való juttatására.

A telepítési terv a gyakorlatban nem járt eredménnyel, csak arra volt jó, hogy fokozza az ellentétet Bem és a polgári kormánybiztosok között. Ez utóbbiak rögtön átlátták, mennyi zavar forrása lehet ez az elhamarkodott intézkedés.

A székely telepítési terv a tábornok kezdeményezéséből született meg s amikor a kormánybiztosok és maga a kormány róla tudomást vett, az akció már folyamatban volt. A kormánybiztosok nem értettek vele egyet és Kossuth is csak bizonyos kikötések mellett, melyeket a maga helyén ismertetünk. Egyelőre Bem elindította Gál Sándort a székelyek közé, de természetesen nem várhatta be ennek eredményét, hanem neki magának személyesen Urban ellen kellett indulnia. Még Medgyesről elindított 3500 gyalogost, 350 székely huszárt és 14 ágyút előre. Február 23-án maga is elindult és Marosvásárhelyre érkezett; az előreküldött csapatok még itt időztek. Ezeket magához véve, 24-én elindult tehát Bátos irányában. Remélte, hogy másnapra már szembenáll Urbannal. Seregének létszáma: 2 zászlóalj honvéd, 3 székely zászlóalj, 2 székely huszárosztály, 2 Mátyás huszárosztály, körülbelül 5000 ember és 12 ágyú. E

napokban előőrsei már kozákokkal is találkoztak. Nem volt kétséges előtte, hogy a bécsi udvar a cárhoz fordult fegyveres beavatkozásért.¹⁶⁴

A sereg négy nap alatt dermesztő hidegben 150 kilométer utat tett meg a Beszterce közelében fekvő Szászbudakig. Urban, értesülve Bem közeledtéről, Besztercen csak kisebb hátvédet hagyott s a főerővel Borgózsoszenyig húzódott vissza, megszállva a község nyugati szélét. Hatfontos felütegét a Borgó hídjához állíttatta fel, a határőrök a község nyugati szélé előtti magaslatokon csatárláncot alkottak, a 2 román határőrszázalaj és a lovasság a faluban tartalékként helyezkedett el. Fischer tábornok dandára 3000 emberrel és 6 ágyúval már előzőleg megérkezett Borgóprundra, Malkowski altábornagy pedig Marosényban táborozott. A besztercei ütközet mindössze pár órát tartott: Bem tábornok megérkezett, Szászbudakról rárohant Beszterceire, elűzte Urban elővédjét és megszállta a várost. Másnap megérkezett Désről Tóth Ágoston ezredes is.

Másnap, február 27-én Bánffy János őrnagy folytatta az üldözést. Bem Borgózsoszeny ellen támadott. Urban erősítést kért Malkowskitól, de Malkowski nem nyújtott neki támogatást. Mindamellet erős védekezést fejtett ki, de ezután hátrálni kezdett. Borgóprundnál új állást foglalt el. (A Fischer dandár közben Malkowski parancsára ezt a helységet elhagyta és Marosényra húzódott vissza.) Urban keményen védekezett Borgóprundnál, de azután Marosényig visszavonult. Borgó és Tiha községeket a magyar csapat rohammal foglalta el, majd Marosény — az utolsó erdélyi falu — elhagyása után Urban ismét Bukovinában volt. Bem a borgói szoroson újból kikergette ezt az általa annyira megvetett császári tisztet, akit, miután Bukovina közepéig meg sem állt futásában, „bátorságáért” a Lipótrenddel tüntettek ki és bárói rangra emeltek. „Ha most nem verjük meg Urbant, akkor több a szerencséje, mint érdemi”, írta az ütközet előtt Csányi, miután Szamosújvárt és Dést Tóth Ágoston visszafoglalta és Bem serege Beszterce elé érkezett. 24-én boldog megkönnyebbuléssel számol be Urban vereségéről.

„Vége az expedíciónak. Én ellenséget nem láttam, de hogy nem láttam, oka az öreg úr. Ha meg nem indul velünk egy nap, hanem későbbben, úgy lehet, hogy elfogjuk egy részét az ellenségnek, mert minket bevárt volna. De az Öregtől úgy megijedt, hogy nyakra-főre szökött. Mindenesetre nagy respectusra

¹⁶⁴ Bem Kossuthnak Marosvásárhelyről febr. 24. OHB. 4146 : 1849. OL.

kényszerítette az öregünk a gaz rabló, gyilkoló, áruló ellenséget. Félnék tőle nagyon. Van bizony az öreg úrban elég, mi szeretném, ha benne nem lenne, de ő Erdély megmentésére *condicio sine qua non*. Meg kell felőle vallani, hogy ember a talpán... Igen sajnálom, hogy kezével bajlódni kénytelen, ámbár őt foglalatosságában sebje nem akadályozza, pedig orvosa mondása szerint legalább még két hónapig fog vesződni az ujjával. Tóthot megtartja maga táborában. Én őt nehezen nélkülözöm, de Erdély érdeke megkívánja, hogy ő őrizze a határt, Most nyugodt vagyok, mert ezen néhány napokban tapasztaltam, minő szép katonai képességgel bírjon ő. Bár előbb is ő vitte volna a vezényletet, a zavar nem történt volna.”¹⁶⁵

Bem keze nem gyógyult, súlyos láz gyötörte, de ez nem volt akadály akkor, amidőn a szabadságharc érdekében új ütközetre kellett indulnia. Nem időzött semmit sem Besztercén. Csányi boldog volt, hogy személyesen találkozhattak, sok megbeszélni valója lett volna az „*öreg úrral*”, de a tábornoknak sürgős volt az útja: Nagyszebennél Puchner várt rá, oda kellett sietnie. A határszélt megerősítették, 4000 főnyi katonaság maradt a széleken, hátha meggondolja magát Urban, Fiedler vagy Malkowski. Bem 27-én még Urbannal harcolt és március elsején már Medgyesen termett. Előzőleg Tóthot tette meg Beszterce katonai parancsnokává, keze alá adta a magával hozott 3 székely és a 12. honvédszászlóaljat is. Kolozsvár katonai parancsnokává, Tóth helyébe, Kemény Farkas alezredest nevezte ki.

Az erdélyi események: a hadjárat elhúzódása, Puchnerék szebeni erőösszpontosítása, Urban betörése Besztercénél, az Erdélybe küldött rengeteg segítség — Kossuthot rendkívüli mértékben lehangolták. Az volt a legfőbb óhaja, hogy Bem hamar végezzen Erdélyben az osztrákkal és az ott meglévő katonaságot gyorsan Magyarországra lehessen vinni „*hazánk életerére agyarkodó ellenségünk ellen*”. Ime, néhány részlet március 2-án Csányihoz küldött leveléből:

„... És mikor kapok egy levelet tőled, melyben pénzt nem kérsz? Pedig te gazdálkodol, mint senki más, de az az Erdély egy borzasztó örvény, mely mindent elnyel. Bizony még abba hagyjuk, ha soká nem végez az öreg úr. Számítsd fel csak, mennyi erőt küldénk 3 hét alatt oda Dévának, Nagybányának, Kolozsvárnak, Csucsának, Halmágnak — reá megy tízezer emberre és most megint ágyúk kellenének, pedig nem lehet tisztelt Barátom, nem lehet. Windischgrätznek minden csatában két

¹⁶⁵ Csányi Kossuthhoz febr. 24. OHB. 2778 : 1849. OL.

annyi ágyúja van, mint nekünk s jobb tüzérei. Ha tudnék ágyút teremteni s kivált tüzéseket, Dembinszkinak küldeném, nem Erdélybe. Kérlek alázatosan, írjál magad is az öreg úrnak, hogy siessen és ne dissipálgassa megint erejét, mert megint úgy jár Szebennél, mint előbb s én nem fogok tudni neki megint 7000 embert és 16 ágyú segítséget küldeni.” Besztercével kapcsolatban pedig ezt írja Kossuth: „nem tudom, örüljek-e neki, mert roppant veszteségnek tartom, hogy 4000 ember 6 ágyúval ismét ott fog vesztegelni egy passus őrzésében, míg Urban et Co, ha tetszik, békésen felrukkol Galiciába s bejö a vereckei vagy uzsoki passuson Munkács vagy Ungvár felé... Azért siessen az Öreg Úr vagy Isten bizon nem tudom, mit csinálunk ezzel az átkozott Erdéllyel... Hanem az már világos, hogy ha elveszünk, az Erdélyre pazarolt tömérdek erő miatt veszünk el... Azért siessen az Öreg Úr, különben lehet, elveszünk vagy 5000 embert tőle és ne hagyogasson 4000 embert a passusokon, mert nem rázzuk ujjasunk mögül a katonát.”¹⁶⁶

Kossuthnak ez a levele is visszatükrözi az erdélyi helyzet bonyolult voltát. Bem Szeben ellen készül, az erők összpontosítása valóban fontos követelmény; de Urban már másodszor tört be gyors egymásutánban, s Besztercén keresztül fenyegeti Kolozsvárt és Nagyváradot is. Ha február 19-e után nincs Tóth Ágoston gyors közbelépése, majd Bem tábornok nagy erővel végrehajtott támadása, akkor — mint Csányi is rámutatott — Kolozsvárt az általános demoralizáltság közepette Urban feltétlenül elfoglalta volna — s ebben az esetben Bem tábornok kezdeti az egész erdélyi hadjáratot előlről: Désnél és Kolozsvárnál.

Bem tábornok a székelyek telepítésében éppen ez ellen a veszély ellen keresett gyógyírt. A kormánybiztosok tiltakoztak ellene. Asztalos Pál írja február 24-én Kossuthnak a tervről: „ez aligha nem veszélyes”, elveszi a földet a romántól a katonai vidéken s odaadja a székelynek: „ez szikra a puskapor közé”, s most, midőn a román felkelők Alsó-Fehér megyében már nem képesek új tábornok gyűjteni „a fajta irtásnak új stádiuma nyílik meg.”¹⁶⁷ Beke 24-én már kiadta felhívását Kézdivásárhelyen Háromszék lakosaihoz, hogy gyülekezzenek, az akció már folyamatban volt, úgyhogy fellépni ellene nehéz volt, de korrigálni lehetett. Csányi az OHB döntését várta és Kossuth idézett levelében kifejti nézetét erről a kényes dologról. „Ami

¹⁶⁶ Csányi Iratok 1278. r. sz. OL.; Kossuth Összes Munkái. XIV. 571—2. l.

¹⁶⁷ Asztalos Pál levele Kossuthhoz. OHB 2590 : 1849. OL.; *Deák* i. m. 318—319. l.

az oláh határőrség colonisatioját illeti, ez kényes dolog. Az üres helyeket igen, de nem elszórt kisszámú magyarokkal — az csak úgy tanácsos, ha olyan számba telepednek le, hogy azután meg is óvhatják magukat, nem kell 20 oláh közé egy magyart tenni, mert ha meg nem ölik, idővel oláh lesz belőle s vesztettünk nyereség helyett. Csak a mellett kellene maradni, ami utasításodban van, hogy az oláh ezredi végvidék megszüntessék s a szomszéd hatóságok közt felosztassák — s ezt minél előbb, annál jobb — mert egy szétbomlott organizmust nem olly könnyen fog visszaállítani akárki is. Pedig én nem szeretem, hogy oláh határezredi vidék existál. Kapacitáld illy értelemben az Öreget, mert én nem érek rá sokat írni, isszonyú sok dolgom van.”¹⁶⁸

Bem tábornok székelv telepítésével kapcsolatban ismételtén rá kell mutatni arra, hogy e lényegében hibás telepítési akció elsősorban honvédelmi célokat követett és az elhagyott román földekre vonatkozott. Nem földelkobzás volt tehát! Bemnek megbízható elemre volt szüksége a bukovinai határszélen. Ilyen megbízható elemnek tartotta a székelységet. Amnesztia-politikája a román nép között nem járt jelentős sikerrel; hiába hirdette ki többízben is a közkegyelmet, hiába küldött román papokat a nép közé; a román jobbágyi tömegekre nagyobb hatással volt vezéreik ígérete és az osztrák császári tisztek oldalán keresték követeléseik kielégítését. Bem tábornoknak a Közlöny március 7-i számában megjelent kiáltványa köszönetet mond a székelyeknek s utal a még megoldásra váró feladatokra. Hűtlen népek mondja a román. „Én nekik általános bűnbocsánatot adtam, de azok, akik Urbannal az országból kikergettettek, nem tértek vissza, kik honn maradtak az ellenséggel áruoló egyetértésben voltak, mi által tőlem 3 század legjobb katonáimból 2 ágyúm s egy szakasz huszáraim álnokul, eloroztattak. Az áruolás következménye, hogy az ellenség Besztercénél betört.” Ezért a határszélekre oly férfiakat akar telepíteni, akikben bizni lehet. Felszólítja a székelyeket 26—40 év közt, hogy azonnal jelenjenek meg Marosvásárhelyen, ahol 4 zászlóaljba felosztva „s a föld és birtok elfoglalhatóságában seregeink által gyámolítva, valóságos birtokukba ünnepélyesen be is fognak vezetetni”. Különös előnnyel bírnak azok, akik fegyveresen jelennek meg, mert mihelyt egy század összegyűl a birtokuk elfoglalása végett, nyomban a besztercei parancsnoksághoz indulnak.

¹⁶⁸ Csányi Iratok, 1278. r. sz. OL.; Kossuth Összes Munkái. XIV. 573. 1.

A felhívást február 22-én fogalmazta meg a tábornok, afeletti örömeiben, hogy a székely had szépen gyülekezett táborába. Február 26-án Gál Sándor ezredes, székely főhadiparancsnok az alábbi székely csapatokkal rendelkezett:

Az első székely ezred 2. zászlóalja	— —	845 fő
Az első székely ezred 3. zászlóalja	— —	790 fő
Az első székely ezred 4. zászlóalja	— —	859 fő
A 2. székely ezred 2. zászlóalja	— — —	825 fő
A 2. székely ezred 3. zászlóalja	— — —	969 fő
A székely lovasság 3 század	— — —	327 fő
A szabad lovasság 4 század	— — —	321 fő
		4845 fő
A Besztercére induló első székely ezred egy zászlóalja	— — — — —	1217 fő
A háromszéki határszélen álló 2 székely ezred egy zászlóalja	— — — —	1217 fő
Szabad lovascsapat	— — — — —	156 fő
Székely lovasság	— — — — —	156 fő
		2746 fő ¹⁶⁹

Mialatt Bem tábornok Besztercén járt, helyettese, Csetz ezredes gyakorlatoztatta a sereget s készítette elő a várható összecsapásra. Február 27-én napiparancsban dicsérte meg a 11. honvédszászlóaljat, mely a gyakorlaton megmutatta, mit tehet a búzgó hazafiság, szorgalom, ha katonai tapintattal párosul: pontos, gyors összhangzatos mozdulatokat vitt végbe e zászlóalj, habár megalakulásától fogva állandóan a harctéren működik.¹⁷⁰ Már 27-én híre járt a táborban, hogy Puchner a medgyesi magyar tábor megtámadására készül s már el is indult két hadoszlopban a medgyesi magyar sereg ellen.

Bem tábornoknak a medgyesi csata megkezdése előtt Medgyesen és Segesváron összesen tíz zászlóalja, 11 lovasszázada, 36 ágyúja, tehát összesen körülbelül 11.000 főnyi serege volt. Puchnernek február 27—28-án három gyalogos dandára, egy lovasdandára és 40 ágyúja volt útban Szeben és Medgyes között.¹⁷¹

¹⁶⁹ OHB. 1849. febr. 26. 3193. OL.

¹⁷⁰ Nagy S.: Okmánytár XXVII.

¹⁷¹ Rüstow i. m. II. 1. 3. 1.

Puchnernak Nagyszeben környékén összpontosított hadteste a medgyesi ütközet előtt az alábbi részekből állott:

I. dandár: Van der Nüll ezredes.

A 41. sz. Sivkovich sorgyalozezred 1. és 3. zászlóalja

31. sz. Leiningen sorgyalozezred 3. zászlóalja

1. sz. román határőrezred 1 zászlóalja

Savoyai dragonyosok 2 százada

Egy hat- és egy háromfontos üteg.

Állomány: 2480 gyalogos, 180 lovas, 12 löveg.

2. dandár: Stutterheim ezredes.

A 63. Bianchi sorgyalozezred 1. és 2. zászlóalja

A 51. sz. Károly Ferdinánd sorgyezred 3. zászlóalja

Az 1. román határőrezred 3. zászlóalja

Székely huszárok 2 százada

Egy hat- és egy háromfontos üteg.

Állomány: 2530 gyalogos, 166 lovas, 12 ágyú.

Tartalékdandár: Uracca alezredes.

24. sz. Parmai hg. sorgyalozezred 3. zászlóalja.

62. sz. Turszky sorgyalozezred 3. és tartalékszázalja.

Uracca gránátos zászlóalj.

Szász vadászok 2/3 zászlóalja.

Bukovinai határ kordonista 1/3 zászlóalja.

Miksa főherceg chevauxlegersek 8 százada.

Egy 12 és egy hatfontos üteg.

Állomány: 2740 gyalogos, 580 lovas, 12 ágyú.

Az egész hadtest állománya: 13 zászlóalj, 12 lovasszázad és 6 üteg. Összes létszám: 7750 gyalogos, 926 lovas, 36 ágyú.¹⁷²

Amint látjuk, Szeben körül az egész császári sereget mozgásba hozták. Brassóból Schurttner tábornok dandárának felét Szebenbe rendelték, Heydte portyázó csapatát Puchner Ujegyházra irányította. Az olaszországi harcterről érkezett Maroicsics tábornoki őrnagy és Skarjatin cári ezredes Szebent tartották a cári helyőrséggel. Nagy reményeket fűztek Van der Nüllhöz, a gradiskai határőrezredeshez, aki szintén most érkezett Olaszországból; dandáraik élén elindultak Uracca és Stutterheim is. Mindeme nagy sereg a Szeben és Medgyes közti 4 mérföldnyi te-

¹⁷² Breit i. m. II. 138. l.

rületen. A fővezéri tisztet Puchner és Gedeon gyengélkedése miatt Kalliány tábornok látta el.

A haditerv az alábbi volt: Van der Nüll dandára 28-án Szelendeken gyülekezik; innen március 1-én Egerbegyig, 2-án Asszonyfalváig nyomul előre. A másik két dandár (Stutterheim és Uracca) március 1-én követi Van der Nüllt és 3-án Asszonyfalvánál egyesül vele. A támadás március 3-án indul meg a magyar sereg jobbszárnya ellen. Vevers százados egy zászlóaljjal, egy dragonos szakasszal és egy háromfontos félüteggel — a gyulafehérvári védősereg támogatása mellett — tüntetést hajt végre: március 1-én megtámadja Balázsfalvát, elúzi az ottani magyar helyőrséget, utána pedig 3-án Asszonyfalván egyesül a Van der Nüll dandárral. Heydte portyázó különítménye 2-án Martonfalvára, 3-án Szászalmádra megy és innen intéz támadást a magyar balszárny ellen, összhangban a főtámadással.¹⁷³

Vessünk egy pillantást a medgyesi csata színhelyére. Medgye városa a Nagyküüllő völgyében fekszik, közvetlenül a folyó balpartján; a várost tornyok által megszakított védőfal vette körül, de ez nem jelentett nagy védelmet, mivel a város fölött mindenfelé magaslatok emelkednek. A várostól lefelé, a folyó mellett körülbelül egy órajárásra fekszik Kiskapus egy hegy lábánál, a Küüllő partján. Medgye és Kiskapus között a folyó völgye nagyon keskeny és a völgyet rohanó hegyi patakok szelik át, melyek a meredek partról a Küüllőbe rohannak. A Küüllőtől néhány száz lépésnyire emelkedik a középhegy utolsó magaslata, hogy innen kezdve lejtőbe menjen át. E lejtőkön visz az út. Számos kőhíd vezet a patakokon át is. Kiskapus és Medgye közt a feleúton, a folyó túlsó partján fekszik Ekemező község, ahol a harc eldőntött. E kis területen belül a harc gyújtópontja: az Akasztófa-hegy tövében, az országút mentén álló és akkoriban erős palánkkal övezett kocsmáépület és a magas, meredek partú ivánfalvai hegyipatakok keleti partján emelkedő magaslatok voltak. A kocsmá Ekemező községgel éppen szemben állott; tőle a Küüllőig meglehetősen mély mocsár nyúlt el, melynek apró szigetein tégláégető kemencék voltak. Ekemezőnél és Kiskapusnál a hidakat elhordták, a folyó vize megáradt az olvadozó hólettől, átgázolni nem lehetett rajta. Medgyestől délre, egy óra járásnyira fekszik Szász Muzsna, melyet a magyar csapatoknak el kellett foglalniuk, mivel Heydte fenyegette.

¹⁷³ Breit i. m. II. 138—9. 1.

Czetz ezredes Kiskapust az elővéddel megszállotta,¹⁷⁴ megparancsolván neki, hogy a helységet mindaddig tartsa, míg a magyar fősereg Medgyes és Ekemező közti állását el nem foglalja. Az állás kedvező volt, a magyar tüzérség a támadókat keresztútba tudta venni. A vadászok a patak egész partját a hegytől a Küküllőig elfoglalták s fedve voltak; a császári oszlop a nyílt síkságon közeledhetett csak errefelé, úgyhogy a támadás nagyonis kockázatos volt. A tartalékcsoportok a lejtőség mögötti állásokban voltak elhelyezve és a lovasságot a második vonalban teljesen fedezték a dombok.

A Medgyesnél táborozó magyar sereg ellen felvonuló Van der Nüll dandára március 1-én megérkezett Kiskapushoz. Czetz az ellenség közeledtére Herkalovics őrnagyot hat ágyúval Kiskapusra küldte előre, hogy a magyar csapatok védőállásokba való elhelyezkedéséig az ellenséget tartsa fel. Másnap reggel 8 órakor Van der Nüll megtámadta Kiskapust, az őrség az ellenséget feltartóztatta. A harc a két sereg előőrsei között megkezdődött. Herkalovics minden erővel az előőrsek segítségére sietett és az Asszonyfalva és Kiskapus közti magaslatokon jó állást foglalt el és jódarabig sikerrel védekezett Van der Nüll felvonuló dandára ellen. Utána harcolva visszahúzódott a főállásra, ahonnan Czetz tartalékként Medgyesre küldte vissza. Van der Nüll Herkalovicsot követve, a kocsmáépületig jutott előre, ezt a Sivkovics zászlóalj megszállta, egy zászlóalj pedig a jobboldali magaslatokon helyezkedett el. Van der Nüll hatfontos útege a kocsmánál vonult fel. Egy zászlóalj, 7 dragonyos szakasz és 2 fontos félütege a hegy mögött tartalékként várakozott.

Mialatt Herkalovics az ellenséget feltartóztatta, Czetz elfoglalta a patak mögötti állását. Hrabovszky őrnagyot a torontáli zászlóaljjal, egy osztály lovassággal és 4 ágyúval Medgyestől balra, Muzsna község felé küldte a balszárnny biztosítására.

Ekkor érkezett Bem tábornok a harctérre. A védelmet tüstént támadássá változtatta át. Bánffy alezredest a 11. és 24. zászlóaljjal rohamra indította a kocsmáépületbe befészkelődött császáriak ellen. A roham támogatására a tüzérség néhány lépéssel előbbrement. Gyilkos harc fejlődött ki a kocsmá körül: Inczedy őrnagy vezénylesével a 11. zászlóalj rövid ideig tartó lödözés után a kartács- és golyózáporban szuronytámadást

e. c.

¹⁷⁴ 1 zászlóalj gyalogság, 1 század lovasság, 6 ágyú. Czetz i. m. 111. l.

intézett a kocsmá ellen; ismételt rohamozással sikerült az épület megközelítenie; a 24. zászlóalj ugyancsak előre jutott, felkapaszkodott a meredek hegyoldalon, de az elszántan védekező román határőrzászlóalj a többnyire újoncokból álló zászlóaljat ellentámadással visszavetette. A 24. zászlóalj magával ragadta a 11. zászlóalj oldalszárnyát is s ez is elvesztette a teret. De csakhamar ismét összeszedte magát, a mindenfelől sűrűn hulló golyózáporban Bánffy ezredes, a kitűnő Inczedy példáját követve, véres küzdelemben ismét előrenyomult és visszavette a magaslatokat s a csárdaépületet. A császári ágyúk visszavonultak. Öt órán át hullámozott a harc. Van der Nüll a tartalékban lévő Sivkovics zászlóaljat vetette harcba, mely ismét visszavetette a honvédeket. Már a dragonyosok is rohamra indultak és az ellenség azt hitte, hogy a harcot megnyerte. Ekkor azonban Zsurmay őrnagy és Bethlen alezredes a Vilmos- és Mátyás-huszárok élén a mocsarakon és a téglavető kemencéken túl rávetették magukat a császári lovasságra és nemcsak a dragonyosokat verték vissza, de az üldözésre indult gyalogságot is megállították. Inczedy ismét összeszedte embereit: a 11. zászlóalj és az 55. zászlóalj a Károlyi őrnagy vezényelte Württemberg-huszárok támogatásával este hat óra tájban újabb rohamra indultak, kiszorították az ellenséget a csárdán túl fekvő hegyoldali állásából és Kiskapus felé nyomták. Ugyancsak sikerrel járt a 24. és a Máriássy zászlóaljnak a kocsmától délkeletre lévő és a császáriak által csak gyengébben védett magaslatok ellen intézett rohama; a román határőrök visszavonultak. Több mint hét órai makacs védekezés után Van der Nüll félbeszakította a harcot, csapatait Asszonyfalvára vezette vissza, ahová a Stutterheim dandár már előzőleg bevonult.¹⁷⁵

Este kilenc óra volt. Bem Kiskapusig üldözte a császáriakat és üldözte volna őket tovább is a Kiskapus és Asszonyfalva közti hegységekben, de az ő csapatai is elfáradtak, úgy, hogy megelégedett azzal, hogy tűzérési tűzzel üldözte az ellenséget másfél óra hosszat. Kiskapus egy részét a gránátok felgyújtották.

A medgyesi csata első napja tehát győzelmet hozott Bem tábornoknak, de nem volt olcsó győzelem. A magyar sereg vesztesége körülbelül 150 fő volt. A 11. zászlóalj kilenc legderékabb tisztje, köztük Inczedy őrnagy megsebesült. Érzékeny veszteséget szenvedett a lovasság. Veszedelemben forgott az élete magának a vezérnek is. Egy golyó eltalálta, de megakadt a tábor-

¹⁷⁵ Breit i. m. II. 141. l.

nok zsebében lévő vastag irattáskában és a csata után ott megtalálta.

Az erdélyi hadsereg szerencséje volt, hogy Bem tábornok a medgyesi csata előestéjén megérkezett beszercei útvjáról; az osztrák hadvezetőség éppen Bem távollétét akarta kihasználni a döntő csapásra. A medgyesi csata súlyos erőfeszítés volt a magyar sereg számára: tizenkét órán keresztül tartott, Bem úgyszólván teljes lőszerkészletét ellődözte és március elsején este azon gondolkozott, mi lesz, ha a császáriak másnap reggel megismétlik a csatát. Egyetlen reménye az volt, hogy a túlsó oldalon is ellövellődözték a lőszerüket s nem fognak támadni. Igazi szerencsétlenségnek tartotta volna, ha az osztrákok másnap megtámadják.¹⁷⁶

És ez a szerencsétlenség március 3-án bekövetkezett. A császáriak nem törődve az előző napon elszenvedett súlyos veszteségükkel — ha az előző napi támadásnál sokkal óvatosabban is! —, de mégis csak rászánták magukat arra, hogy megtámadják Bem állását.

Puchner az új támadáshoz csak délután fogott hozzá. Ennek oka főleg az volt, hogy 3-án reggel az Uracca dandár még nem érkezett meg Asszonyfalváról, Puchner bevárta ezt és délután indította arctámadásra a Stutterheim- és a Van der Nüll-dandárt. Ugyanaznap hajnalban Daun őrnagy alatt a Parma-ezred 3. zászlóalja, 2 század vadász és a bukovinai határkordonisták elindultak — hogy Szászivánfalva felől kerüljék meg Bem állását. Daunnak ezt a bekerítő mozdulatot az ugyancsak iderendelt Heydte különítménnyel együtt kellett végrehajtania. A Balázsfalva elfoglalására küldött Vevers különítmény bevonult Asszonyfalvára a dandárához, mert tudomására jutott, hogy Balázsfalva amúgy is kis létszámú magyar helyőrsége a Gyulafehérvárról elindított császári oszlop közeledtére elhagyta a várost. Vevers Sorostélyon értesült erről s nyomban Asszonyfalvának fordult. További előnyomulása Balázsfalva felé céltalan lett volna.

Délután 2 órakor Kalliány tábornok megkezdte előnyomulását. A támadásra rendelt császári dandárok Kiskapus előtt fejlődtek harchoz; itt Bemnek Bethlen Gergely vezetése alatt mindössze 2 huszárszázada és 4 ágyúja volt. Tudjuk, hogy Bem

¹⁷⁶ Jelentése a csata napjáról, Medgyes márc 2. OHB, 3264 : 1849. OL,

tábornok ezen a napon nem számított támadásra; úgy hitte, hogy Puchnerék is ellövéldözték lőszerüket. A tábornok a támadás megindulásakor a kocsma körül s ennek közelében, a patak nyugati partján emelkedő magaslat északi lejtőjén állította csatarendbe csapatait. A balszárny biztosítására Zsurmay őrnagyot 4 gyalogos és 1 huszárszázaddal, valamint 2 ágyúval Baromlakra rendelte. A főállásban: a magaslat gerincén a gyalogság, a lejtőn, valamint az országút mentén a tüzérség foglalt állást. A lovasokat Bem az országút és a Küküllő közt, tehát a jobbszárny mögött lépcsőalakban helyezte el.¹⁷⁷

A kiskapusi gyenge őrség az ellenséges előnyomulás alatt természetesen visszahúzódott. Kalliány a következő módon indította meg a támadást: a két hatfontos üteg az országút mentén vonult fel; tőlük jobbra, a magaslat lejtőjén a Leniningen és a Károly Ferdinánd gyalogezredek 3. zászlóaljai fejlődtek harchoz. A többi csapat egyelőre a Kiskapus mellett lévő Schemert Ebene nevű magaslat mögött fedezve helyezkedett el. Az Uracca-dandár — mely időközben megérkezett Nagyselykről — tartalékként Asszonyfalván maradt; két darab 12 fontosát Maroicsics őrnagy felvontatta a Schemert Ebenere.¹⁷⁸

Puchner seregének felvonulása után heves tüzérségi párharc folyt, aminek eredményeként a császáriak Bem 6 ágyúját hasznavehetetlennítették, egy lőszerkocsiját pedig a levegőbe repítették. A hegyháton felállított magyar gyalogságot a jól irányzott ágyútűz kissé megrendítette és a balszárny mindinkább dél felé nyomult, elhagyva jó állását. Maroicsics őrnagy nyomban kihasználva a magyar gyalogságnak ezt a megingását, gyalogságával megmászatta az elhagyott hegyszéleket és a Turszky ezred 3. zászlóalja a magaslatok gerincén át, az erdőtől fedve, Bem balszárnyát átkaroló támadásra indult el. A tartalékban volt Bianchi és Sivkovich zászlóalj a dél felé húzódó honvédek üresen maradt magaslati állásait rohammal elfoglalta és sorban megszállta. A gyalogság meghátrálása döntő volt a csata kimenetelére: az amúgy is megtépázott tüzérség helyzete tartathatlanná vált. Bem ezzel nem sokat törődött: keményen kitartott ágyúival, de a császári gyalogság teljesen bekerítette, úgy, hogy csak a Württemberg-huszárok bátor közbevetése mentette meg a vezért az ellenség kezeitől. A tábornok ezután is csak lépésről lépésre hátrált; újból és újból állásba vitte ágyúit, míg végre elérkezett az ivánfői patak mögötti állásba, melyet

¹⁷⁷ Breit i. m. II. 142. l.

¹⁷⁸ Breit i. m. II. 143. l.

a megszaladt gyalogság a tartalékokkal megerősödve, már korábban megszállott.

Zsurmay Baromlakról, előretolt állásából ugyancsak visszavonult Szászivánfalvára. Az ivánfalvai patak mentén új harc indult az eredeti állás birtokáért. Eleinte főleg a tűzéréség működött, de azután megérkezett Marosvásárhelyről is a 4. zászlóalj két új százada és Muzsna felől a két szatmári század tele töltenytáskával. Bem úgy látta, hogy ezeknek az új csapatoknak a megérkezése feltartóztatta volna az ellenséges támadást, rohamra indította e friss csapatokat. Ez azonban már elkésett. A gyorsan utána nyomuló Leiningen, Károly Ferdinánd és Turszky zászlóaljak az erdőben eljutottak a patak déli partjára: a főállás és az új csapatok baloldalába, rohamoszlopokba tagozva, a magyarok állását oldalazva rávetették magukat a szatmári önkéntesekre és a 4. honvédszászlóaljra — ezek az összecsapást be sem várva, kitértek az ellenség rohama elől. Medgyesen át rendetlenül futni kezdtek Erzsébetváros felé.¹⁷⁹

Puchner megtiltotta az üldözést. Éjszaka az elfoglalt védőállásokban pihentette csapatait.

A Heydte különítmény 3-án délután Bem balszárnyára próbált csapást mérni, de a szatmári önkéntesek visszaverték úgy, hogy többé nem próbálkozott. Amikor Heydte arról értesült, hogy a vert magyar sereg Erzsébetváros felé menekül, Berethalomra ment és 6-ig ottmaradt.

Daun éppen akkor érkezett meg Szászivánfalvára, amikor Bem visszavonuló csapatai éppen útban voltak a patak mögötti erdei állások felé. Felfejlődött csapatait, hogy oldalbakapja a magyarokat, de a faluban meghúzódo Zsurmay, aki időközben Ivánfalvára vonult vissza s most is ott tartózkodott, előretört rejtekhelyéről, a meglepett Daunt oldalba kapta és különítményét teljesen szétugrasztotta. A császáriak vesztesége itt, császári források szerint, 72 halott és eltűnt. Zsurmay Berethalmon át szintén Erzsébetvárosnak vette útját, ahová Bem tábornok a Nagyküüllő északi partján végzett menettel még aznap éjjel megérkezett. Az üldözésére küldött dragonyosok eredménytelenül tértek vissza. Az ütközet veszteségei: Bem oldalán 300 fő (100 halott és 200 sebesült), osztrák részén 224 fő.¹⁸⁰

Mint látjuk, a március 3-i csatában az ellenség ismét a balszárny megkerülésével kísérletezett, de míg ez előző nap

¹⁷⁹ Breit i. m. II. 143. l.

¹⁸⁰ Breit i. m. II. 145. l.

teljes kudarccal járt, most a magyar sereg visszavonulásához vezetett. Puchner bevonult Medgyesre és itt kétnapi pihenőt tartott.

A veszített csata után Bem tábornok a legnagyobb óvatossággal a Küküllő jobbpartján húzódott Erzsébetváros felé s ott a balpartra térve, az országúton ment tovább Segesvárnak, s ide március 5-én reggel érkezett meg. Itt egyesült azokkal a hátramaradt csapatokkal, amelyek nem vettek részt a medgyesi harcokban. Március 4-én este Erzsébetvárosból küldte jelentését a Honvédelmi Bizottmányhoz s közölte, hogy Segesváron kíván erős ellenállást kifejteni, de ezt is csak abban az esetben teheti meg, ha elég lőszert kap — különben ezt is ki kell ürítenie. Mint írta, a medgyesi csatának nem annyira a legénységben elszenvedett vesztesége nagy, mint inkább az erkölcsi hátrány.¹⁸¹ Annál kellemesebben érintette a tábornokot az, hogy Segesváron a beérkező csapatokkal serege napról napra erősödött. Ha a lőszer is ilyen mértékben érkezett volna meg, akkor nem habozott volna újból megkísérelni Szeben ostromát. Csányi, akit ismét lesújtott Medgyes elvesztésének híre, március 6-án ezt írja Kossuthnak:

„Munitiót, minden nap munitiót kér a tábornok. Ismét írok Nagyváradra. Vajha már Szeben ellen használná!... Bem tábornok eddig még mindig Erzsébetvárosban és Segesvárott van. Irja, hogy mielőtt a várt segély hozzá csatlakozand a töltenyekkel, támadólag lépend fel. Így lehet, amikor jelentésemet olvasod, akkor Bem verekszik.. Vajha sikerrel!”¹⁸²

Ugyanakkor Csányi hívja fel Kossuth figyelmét a székelyek hősiességére is. Kéri, hogy küldjenek hírlapokat Háromszéknek. *„Háromszék a haza részéről teljes méltánylást érdemel, csuda mi mindent művel ezen merő civilisálatlan országokkal határos népe Erdélynek. Ágyúkat önt, löport, gyutacsot készít és a haza védelmében is méltó unokának bizonyítandja magát a hajdan hős székely nemzetnek. Gábor Áron az, ki éjt és napot fáradhatatlan munka közt tölti a hazáért, ágyúkat önt, egyéb munkásoknak például és irányul szolgál, azonkívül 400 pftot tett le a haza oltárára.”¹⁸³* A székely telepítési akciónak azonban Csányi semmiképpen sem híve. Megírta Gál Sándornak, hogy hagyjon fel ezzel a munkával. A székelyek kérdéseinek végleges rendezése a magyar ország-

¹⁸¹ OHB. 4140 : 1849. OL.

¹⁸² Csányi Kossuthnak márc. 6. OHB 3391 : 1849. OL.

¹⁸³ Csányi jelentése márc. 5. OHB 2946 : 1849, OL.

gyűlés feladata s ebbe még Bem tábornoknak sincs beleszólása. Csányi úgy értesült, hogy Gál Sándor már meg is indított egy zászlóalj székelyt és Monosbán is le akart telepíteni egy másik zászlóaljat — éppen ezért igen határozottan szólította fel Gált a telepítések abbahagyására.

„A székelyek sok, igen sok pénzbe fognak kerülni. Egy-millióról beszélgetnek. Én Gál ezredesnek előlegezésre utalványozok a parajdi sóhivatalból... Én belátom, hogy az örökös pénzkövetelés bosszantó, de már az kikerülhetetlen, ha fel nem akarunk hagyni az erdélyi üggyel. Mi végre is ki tudja, hogyan dül el? Kértem Bemet utolsó levelemben, hogy mielőbb igyekezzen egy lényeges lökést adni a dolgoknak, több seregekre nem számolhat, ő csak gyengülhet, amíg az ellenség gyarapolhat.”¹⁸⁴

Csupa megoldatlan probléma, csupa aggasztó kérdés mered Csányi jelentéseiből a kormányzat elé. A székelyek sok pénzt emésztene fel, de nélkülözni őket nem lehet. Bem telepítési rendelete sok zavar forrása, de letiltani mégsem lehet és ezért „Bemnek bosszantása nélkül kell történnie a tervvel felhagyásnak”; baj, hogy Kolozsvár nagyonis messze van a seregtől; ha viszont Csányi Marosvásárhelyre költöznék át, akkor messzire esik Debrecentől, és a bánffyhungyadi vonal sem lenne biztonságban; nagy nyugtalanságra adnak okot a románok is: Csányi szép szöveget bocsátott hozzájuk, remélte, megnyerheti őket, de közben megérkezett a medgyesi vereség híre, „minden használható erőt segítségére kell küldenem és szöveget szájhősiességre aljasul”, írja március 7-én. Ennyi baj és gond közepette Csányi már nem is akar hitelt adni azoknak a híreknek, amelyek a cári intervencióról szólnak. Március 6-án megható naivitással írja: „Minden nap újabb meg újabb tudósítások győznek meg arról, hogy nem muszkák, hanem muszkagúnyába öltöztetett oláh és szászok, kikkel muszka képében akarják az öreg urat ijesztgetni. Eddig fixa ideája volt a muszka intervenció, de mai napon vett leveléből már látom, hogy más nézetre tér.”¹⁸⁵

Persze, szó sem volt arról, hogy Bem tábornok más véleményre jutott volna a cári intervenciót illetően. Nem fixa ideája volt ez neki, hanem szomorú valóság; március 6-i segészvári jelentésében is említést tesz a Brassóban található cári helyőrségről.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Csányi jelentése márc. 7. OHB. 3205 : 1849. OL.

¹⁸⁵ OHB. 3391 : 1849. OL.

¹⁸⁶ Bem Kossuthhoz Segeszvár márc. 6. OHB. 3258 : 1849. OL.

A román kérdéssel kapcsolatban utalnunk kell március 4-ének hatására: ezen a napon adta ki a császár az ú. n. oktrojált alkotmányt, mely Şagunáéknak keserves csalódást okozott. Şaguna még februárban erdélyi román küldöttséget vezetett Olmützbe a császárhoz és 8 pontból álló kérelmet adott át Ferenc Józsefnek, melyben nemcsak az erdélyi román-ság nemzeti elismerését kéri, hanem önálló román közigazgatást, nemzeti főnököt, egyházfőt, román hivatalos nyelvet, az osztrák birodalmi gyűlésben való képviselést.¹⁸⁷ A március 4-i oktrojált alkotmány a román kérelmekből semmit sem teljesített, sőt a Szászföld területi jellegét is fenntartotta s az ottani román népet a szász polgárság alá rendelte. Március 4-e volt az első nagy csalódása a nemzetiségek császár-barát vezetőségének. Persze, ennek a magyar forradalom és a nemzetiségek megbékélése szempontjából eredménye egyelőre nem nagyon mutatkozott. Şaguna március 5-én, nem ismerve az oktrojált alkotmány tartalmát, újabb kérést nyújtott be az osztrák összfminisztériumba, melyben a román nemzet kívánságait az előbbieknél részletesebben fejtette ki.¹⁸⁸

5. NAGYSZEBEN BEVÉTELE

Bem közben Segesváron nem tétlenkedett. Abban a meggyőződésben, hogy az új ellenséges támadás nem késlekedhetik hosszú ideig, hozzálátott az amúgy is megerősített Segesvár elsáncolásához. Új zászlóaljkat hozatott a Székelyföldről megerősítésül. Segesvártól félóránnyira egy vízmosásos árkot választott ki álláspontul s azt három zászlóaljjal éjjel nappal sáncoltatta, mivel nem is gondolt arra, hogy a győztesek a mindössze öt mérföldnyire lévő Medgyesről négy napig nem támadják meg. Kijavíttatta ágyúit, fegyvereit és nyugodtan várta a támadást. Napiparancsában szigorúan megróttá azokat a tiszteket, akik Medgyesnél parancs nélkül visszavonultak; szigorú büntetést helyezett kilátásba a megfutamodások megszüntetésére.¹⁸⁹ Marosvásárhelyről lőszereket rendelt; a Koburg huszárosztály is útban volt Segesvár felé.

A tábornok előtt Segesváron többféle választás lehetősége állott fenn; tartani Segesvárt mindaddig, míg megérkezik a székelyföldi segítség (Gál Sándor toborozta ezt), vagy Maros-

¹⁸⁷ Popea I. m. 247—250. l.

¹⁸⁸ Popea I. m. 258—264. l.

¹⁸⁹ Nagy S.: Okmánytár XXIX.

vásárhelyre vonulni, erejét ott összpontosítani; ez esetben a székelyek magukra maradtak volna és Bem elveszthette volna a Küküllő vonalát. Egy harmadik lehetőség az lett volna, ha Bem a Székelyföldre vonul s onnan a nemzetőrség segítségével Brassó ellen indul. Bem tábornok azonban Szebent akarta elfoglalni s ezért Segesvár mellett döntött.

Március 8-án azt írta Kossuthnak, hogy bár egyelőre csak nagyon kevés lőszerrel rendelkezik, mégis a következő napokban — amidőn Puchnerék támadását egész biztosra lehet venni — eget és földet meg fog mozgatni, hogy egy a körülmények következtében halaszthatatlan támadással kedvező eredményt érjen el. Ez a kedvező eredmény az adott esetben nem lehetett egyéb, mint Nagyszeben elfoglalása.

Puchner most megsemmisítő csapást tervezett Bemre. Támadásának tervét Maroicsics őrnagy dolgozta ki. Eszerint az osztrák hadtest egyik különítménye támadást színel a medgyes-segesvári országot irányában és ezzel kicsalja Bemet a megerődített Segesvárról. Közben a hadtest zöme délről megkerüli Segesvárt és elvágja a magyar sereget a Székelyfödtől. Puchner belevette a számításba Malkowski altábornagy Bukovinából kilátásba helyezett erős seregét is, melynek ugyanakkor, amidőn az osztrák sereg Segesvár közelébe jut, Marosvásárhelyt kellett volna elérnie. A terv tehát látszatra tökéletes megkerülési elgondoláson alapult, de volt egy nagy hibája: az osztrák hadtestnek ez a stratégiai megkerülő menetelése túlságosan nagy területre terjedt ki, mely azonkívül menetelés szempontjából rendkívül nehéz terep is volt. Bem időt nyert ahhoz, hogy keresztülhúzza Puchner számításait. Malkowski nem érkezett meg, ellenben kellő időben megjött a kiadós eső, amely a mellékutakat járhatatlannokká tette és súlyos akadályt állított a megkerülő hadtest elé. Így vált lehetővé, hogy Bem időt nyerve elindulhatott Segesvárról Medgyes felé, hogy Puchner hátamögött elfoglalja Nagyszebent. Az osztrák hadtest elővéde pedig aznap este besétálhatott az üresen hagyott Segesvárra.

Miért akarta Puchner megkerülni Bem tábornok állását, miért nem támadott egyenesen a medgyesi országot felől? Oldalról és hátulról tervezte a támadást, mert arctámadáshoz nagyonis erősnek látta Bem seregét, másrészt a szász kémek minden bizonnyal jelentették neki, hogy Medgyes felől Bemhez félni vajmi nehéz volna, viszont Fogaras felől a város egész nyíltan, védtelenül állott. Bem még azt is megtette, hogy

a környező erdőkben, a Küküllő völgyében a hegyeken tábor-tüzeket gyújtatott s kellő számú őrcsapatot rendelt ki, ami mind azt a megtévesztést szolgálta, hogy az ellenség a csata elfogadására irányuló készülődéseket látva, más oldalról próbáljon közeledni.

A segesvári csel fényes sikerrel járt. Puchner kerülő utakon, a Segesvárt környező erdők védtelen délnyugati szegélye felé sietett. Március 9-én egész seregével járhatatlan utakon, sáros, hegyes vidéken átkelt a Fogaras felőli útvonalra, hogy meglepje Bem tábornokot. Szentágotán áthaladva, másnap Trapoldon Van der Nüll dandárának kényelmesen rendjeleket osztogat, jelöl annak, hogy mindent a legnagyobb rendben-lévőnek hisz. 9-én reggel a Bem által kiküldött portyázók Holdvilágnál nem találtak ellenséget, de jelentették, hogy az előző nap Holdvilág körül mutatkozó előőrsök átszivárogtak az éjjel Meschen, Segesd felé. Bem előtt azonnyomban világossá vált Puchner és Maroicsics szándéka: „*Most megyünk Szebenbe*”, mondta állítólag táborának.¹⁹⁰

Azonnal kiadta a parancsot, hogy a csapatok lássák el magukat háromnapi élelemmel. Mint Kővári írja, „*amint a papi-roszon oly szép haditervet megértette, azonnal dobos üttetett, csupán annyi időt vesztett, míg két fegyelmet sértett huszárt, Zsurmai kérése ellenére főbelövetett; azzal mart. 9-én délfelé sebes léptekben megindula.*”¹⁹¹ Tizenegy órakor indult el Segesvárról, 10-én hajnali 2 órakor Medgyest szállotta meg. Ezt a 3 századnyi császári helyőrség és Alberti századosnak ide behúzódtott portyázó különítménye sietve elhagyta. 10-én Medgyesről írta jelentését a tábornok: holnap reggel indul Szebennek. Mialatt az ellenség az ő segesvári állásának megkerülésével bibelődött, azalatt ő elindult a jó úton Szeben felé, ahová 2 órai pihenővel holnap este fog megérkezni. Ha Szebent elfoglalta, akkor Erdélyben be van fejezve a hadjárat s ő Déván át Magyarországra mehet, hogy ott is megtegye a magáét. A parancsnokságot Erdélyben Czetznek adja át.¹⁹² Medgyesen 1500 embert, 4 ágyút hagyott Pereczy alezredes parancsnoksága alatt, azután felkerekedett Nagyselykre, ahová 11-én hajnali egy órakor érkezett meg. Reggel 6-kor már megint útban volt Szelindekre, itt déli pihenőt adott, 12 óra-

¹⁹⁰ Czetz i. m. 118. l.

¹⁹¹ Kővári: Erdély története. 199. l.

¹⁹² Bem jelentése Medgyes márc. 10. OHB. 3429 : 1849. OL.

kor elindult Nagycsúrra. Délután 4 órakor a város déli szélén hadteste már csatarendben állott. Amikor a sereg elindult Segesvárról, az eső szakadt, de ez most Bem seregének nem volt akadály; előtte állott a nagy cél: Szeben fellelgvárának elfoglalása. E fellelgvár ezidőszerint ha nem is üresnek, de mindenestre megostromolhatónak és elfoglalhatónak látszott.

A császáriak pedig, közben „győzelmesen” vonultak be az üresen hagyott Segesvárba. Van der Nüll 10-én este 8 óra tájban zavartalanul vonult be a városba. Éjfél tájban a Stutterheim, reggel 4 órakor pedig az Uracca dandár is, valamint a lovasság is megérkezett, Heydte pedig Dánosra ért. Nagy volt a meglepetés. Megértették, hogy Bem nem futott el Segesvárról, hanem Szeben ellen indult. Maroicsics őrnagy a haladéktalan tovább indulás mellett kardoskodott, azt remélte, hogy esetleg Bemet Szebennél két tűz közé szorítják. Puchner azonban a csapatok fáradtsága miatt csak a Van der Nüll dandárt tolta még aznap délelőtt Dánosra előre, ahonnan Heydte különítménye közben Valdhidra vonult. Uracca és Stutterheim dandára 10-én este 11 óra tájban hagyták el Segesvárt, de nem a hosszabb és kényelmesebb, hanem a rövidebb, de nehezebb úton. Bereithalom-Ujegyházon át 34 órai fázasztó menettel március 12-én reggel 8 órakor az elővéd elérte Veresmartot (Rothberg), a hadtest zöme pedig Ujegyházát. Utközben 12-én hajnalban arról értesültek, hogy Nagyszeben 11-én este 9 órakor hosszú, kemény harc után elesett, az ottani osztrák és cári csapatok Nagytalmácsra vonultak vissza. Heydte Bem nyomában Paratélyig jutott, de onnan 12-én visszahúzódtott Szentlászlóig.

Milyen erők maradtak Szebenben Puchner hadtestének Segesvárra történt elvonulása után? Két császári zászlóalj, némi lovasság és Skarjatin hadoszlopa: 1960 gyalogos, 120 kozák és 6 ágyú. Pfersmann és Skarjatin hadoszlopa, akikre a város védelme bízva volt, nem tettek meg mindent az ügy érdekében. Se a csapatokat, se a város védőműveit, sem pedig az ágyúkat nem használták ki úgy, ahogyan lehetett volna. Magyarán mondván el voltak bizakodva: azt hitték, hogy legrosszabb esetben megismétlődik a január 21-i eset és Bem véres fejével szalad vissza Szeben alól. A százsz nemzetőrséget estefelé szállására bocsátották, mintha minden rendben volna, közben pedig odakünn már folyt a harc. A várost övező föld- és cölöpgát kapuit elmulasztották alaposan elzárni, nem küldtek őrsjáratokat a város keleti és nyugati oldalára. Így Szeben felett valóban elvette-

tett a kocka. Szebennek voltak vastag falai, sáncai, ágyúi, de nem voltak igazi védői.¹⁹³

Bem tábornok közeledtére az osztrák és cári védősereg a várostól északra elterülő nagycsúri magaslatok lábánál, a síkságon állott harcrendbe: az orosz csapatok az országúttól nyugatra, az osztrákok ettől keletre. A nemzetőrség 2 zászlóaljnyi ereje a nagy közúton, Medgyes volt helyőrsége és Alberti portyázó különítménye a város belsejében tartalékként várakozott.

Bem felvonultatta az országút két oldalán, a magaslatokon tűzértségét. A cári gyalogság hősieken állta ennek tűzét, majd Skarjatin kozákjai rohamra indultak Bem jobbszárnya ellen. A hatásos kartácstűz azonban visszaűzte őket, a gyalogság balszárnya mögé menekültek s ott húzódtak meg. Bem állandóan erősítette arcvonalát, kiszorította állásából Skarjatint, de ez új állást foglalt el. A Württemberg huszárok Szenterszébet felé, a Koburg és Vilmos huszárok (Kiss Sándor alatt) az oroszok balszárnya ellen indítottak támadást, az itteni elszigetelt orosz ütegeket támadták. A székelység az orosz had közepe ellen indult szuronyrohamra. A cári csapatok, odahagyva a külvárost, a felső város sáncai mögé húzódtak vissza. Persze, Bem nem elégedhetett meg a város környékének elfoglalásával, az idő viszont előrehaladt, hét óra felé járt. Hogy a rohamot a város sáncai ellen megkönnyítse, gránátokkal kezdte lövetni a várost és az erődítményeket. De az égő házak fénye még jobban megvilágította a magyar sereget, megkönnyítette az oroszok számára a célzást, — a győzelem kétséges volt. A honvédek egyik szuronyrohamot a másik után intézték a sáncok ellen, melyeket egyenként kellett elfoglalni. A válságos percben Bethlen Gergely alezredes megkerülő osztályával Paratélyről Muzsnán, Baromlakán, Sályán át megérkezett Szeben alá és a ki nem fáradt csapatait az ellenség jobboldalának irányította. A lelkes 11. honvédzászlóalj honvédei harci dalok mellett a sáncokon és a külvárosokon át, a Sagburg és Elisabeth kapukon áttörve, a városba törtek anélkül,

¹⁹³ A Szeben elestének okait felfedni hivatott hivatalos vizsgálat Nahlik hadbírószázados vezetése alatt utólag megállapította, hogy az osztrákok azt hitték: Bem serege meg van osztva, fele Bukovinával szemben áll, a másik fele Medgyest tartja. Ezért Szebent csak gyengén erősítették meg. A városban a jelentés szerint 17 ágyú, 3.000 orosz veterán, 2.000 osztrák újonc és 1.200 főnyi nemzetőrség tartózkodott. A vizsgálat azt is enyhítő körülménynak tartja, hogy Pfersmann előzőleg nyíltan panaszkodott „homorrhoidál“ fájdalmairól. Hát még hogyan panaszkodhatott a szebeni vereség után?! Hadt. Ltr. 1849. 140. iratsomag. VI/19, Craiova VI. 25. Nahlik jelentése Clam-Gallasnak,

hogy ott azonnali ellenállást találtak volna. Közben kigyulladtak a külvárosok is és Skarjatin attól tartva, hogy az előrenyomuló magyar sereg elvágja visszavonulási vonalát, a városba hátrált és onnan Pfersmann tábornagy csapataival együtt Nagytalmácsra húzódott vissza. Este 9 és 10 óra között történt ez. A magyar sereg Szeben ura lett. A sáncokon álló 17 ágyú, a főhadparancsnokság minden írása és málhája a győzők kezébe került. A lőszeres kocsik közül is mindössze ötöt tudott az ellenség magával vinni.

A csata utolsó félórája leírhatatlan zűrzavarban, az osztrák és orosz csapatok páni félelmű rohanásában telt el. Szeben, melyet a törökök sohasem vettek be, amelyet ősi falai és cölöperődítményei mindenkor megóvtak az ellenséges támadástól, s amely most több ezer cári katonát fizetett és élelmezett, csak-hogy biztonságát megőrizze, most rémülten csomagolt; a katonaság gyalog, szekereken rohant, nehogy az előrenyomuló és már hangosan éljenező magyar honvédek kezébe kerüljön.

Ime, Pfersmann osztrák altábornagy jelentése a magyar sereg győzelméről: *„Képtelen vagyok ecsetelni azt a hatást, amelyet a lázadók „hurrah” kiáltása, a védetlen asszony- és gyermeknép jajveszékelése, az ágyúk bömbölése, a lövészeres taligák zakatolása, a hátráló orosz csapatok tolongása, valamint a város három oldalán is felcsapó lángok idéztek elő. Csak annyit mondhatok, hogy a tehetetlen öreg emberek, asszonyok és gyerekek menekülése megrázó látvány volt, s hogy Nagyszeben eleste az egész tartományra, de különösen Ő Felsége hűséges szászaira és románjaira elszomorító és megdöbbentő hatással lesz.”*¹⁹⁴

Szeben az osztrák hadseregparancsnokság székhelye, a román komité székhelye, a szászok fővárosa — a reakció igazi központja Bem tábornok kezében volt. Puchnert éppen Szeben elestének napján, március 11-én nevezték ki tábornaszernaggyá — a sors iróniája! — másnap, 12-én, Kalliány tábornok kezébe tette le az erdélyi hadtest vezetését. Ideglázba esett. A Vöröstoronyi szoroson át Râmnicul-Vâlceába szállították. Vele távozott a Vöröstoronyi szoroson át Pfersmann, Gräser és Jovich tábornok. A vereség bénító hatású volt. Kalliány 13-án Felekre, 14-én Ucsára, 15-én Fogarasra, 16-án Sárkányra, 17-én Feketealomra hátrált. Skarjatin cári ezredes keserű szemrehányásokat tett az osztrákoknak, hogy cserben hagyták őt Szebennél; sok időt vesztegettek el Segesváron (ami igaz!); legalább 4—5 órával előtt elindulhattak volna Bem nyomában. Ha Pfersmann

¹⁹⁴ *Gyalókey*: Az első orosz... 654—5. l.

altábornagy a várost erőteljesebben védelmezi, az osztrák hadtest még idejében megérkezhetett volna és részt vehetett volna az ütközetben.

Március 11-e az erdélyi hadjárat legszebb napja volt és Bem tábornok életének is egyik legfényesebb ünnepnapja. Ott volt Szebenben győzelmes honvédek élén, abban a városban, ahová hónapok óta minden erővel törekedett s amely végre megnyitotta előtte büszke kapuit.

Március 11-én éjjel háromnegyed tizenkettőkor Puchner lakásáról írja győzelmi hadijelentését Kossuthnak. Leírta a segesvári csel részleteit: hogyan akarta az ellenség Segesvárnál megkerülni, hogyan használta ki az ellenségnek ezt a balfogását, majd a harc lefolyását, kiemelve a derék székely rekruták szereplését. Ismertette a hadizsákmányt. Kossuthhoz írott jelentésében azonban hozzátette, nem bízik abban, hogy a várost hosszabb ideig tartani tudja, mivel előrelátható, hogy a császáriak még hatásosabb cári intervencióért fognak folyamodni. Puchner pedig teljes erejével ráveti magát Szebenre. Közli azt is, hogy éjjel megjelent nála a városi tanács küldöttsége. Minden eddigi bűneikért amnesztiát ígért nekik s egyben megígértette velük, hogy tiltakozást nyújtanak be a cári intervenció ellen.¹⁹⁵ A Csányihoz küldött jelentésében azt is jelzi, hogy a városban egy angol diplomata jelentkezett nála, az angol kormány egyik kiküldöttje, akinek most módjában állott meggyőződni a cári intervencióról. Ez az angol nemsokára Londonba indul és jelentést tesz a kormánynak a látottakról.¹⁹⁶ A Szebenben rekedt angol diplomata Effingham Grant volt.

Csányi március 17-én számol be a Honvédelmi Bizottmány-nak Szeben elfoglalásáról: „Számolásom csalt. Nem hittem Szeben bevételét illy közelben. Az ősz bajnok bennünket meglepett. Szeben a magyaré. Seregeink ostrommal vették azt be, mint az ide csatolt irata a tábornoknak mutatja 5 ezer orosz ellen. Kétség kívül elnézés mellett, de már ez is nagy baj. Puchner egy, az orosz vagy oláh de gyakorlott katona másfelől, azonban reméljük a jót, bizzunk a nép hősében, ha ezúttal meg nem tarthatjuk is Szebent, nyereményt húzunk belőle minden-esetre.”¹⁹⁷

Március 15-én Kolozsvár utcáin röplap jelentette a győzelmet.¹⁹⁸

¹⁹⁵ Bem Kossuthhoz márc. 11. éjjel. OHB. 3421:1849. OL.

¹⁹⁶ Bem Csányinak márc. 13. OHB. 3610:1849. OL.

¹⁹⁷ Csányi jelentése márc. 17. OHB. 3443:1849. OL.

¹⁹⁸ OHB. 3443:1849. OL.

Március első felében fontos változások történtek a kormány székhelyén, Debrecenben is. Március 3-án Görgey és Klapka a hadvezetés terén kétségtelenül hibázó Dembińskit erőszakkal félreállították s az országgyűlésnek új fővezért kellett választani. Kossuth számára az új fővezér személyét illetően háromféle választás állott: „Miután Dembinszki lehetetlenné vált és Bem jelenléte Erdélyben nélkülözhetetlen: nekem csak három férfi — Vetter, Görgey, Damjanics között lehetett választanom” írta március 9-én Klapkának.¹⁹⁹ Görgeyt Kossuth sorozatos engedtlensége és a váci kiáltvány miatt nem akarta megtenni fővezérnek. Végül is Vettert nevezték ki az összes tiszántúli csapatok fővezérévé. Rendkívül érdekes Kossuthnak Csányihoz írt levele március 10-ről, melyben ezt olvassuk:

„Borzasztó krízis volt a hadseregben. Dembinszki hibákat követett el, de még nagyobb része van az eredménytelenségben a szíves közreműködés hiányának. Vetter lett a fővezér. Más-kép lehetetlen volt. Görgeyvel mindent tisztába hoztam személyesen. Ő becsületes ember s minden különösségei mellett tiszta lelkű hazafi. Perczel megyen Bácsba a Ráczok ellen. Guyon hűségére Komáromot bízam. Mi pedig 50.000 emberrel megyünk Pest felé... Ha az erdélyi bajok nem volnának, hűsvéti bárányra Isten segítségével Budára hívnálak meg. De az erdélyi bajok mellett az Isten tudja, mi lesz velünk.” Küldi Murgu Euthymot, a román képviselőt, akinek célja a románok és a szászok közti viszonyt megbontani. „Concentráljátok az erőt — ne engedd dissipálni — és győzzetek. Ah az az Erdély a mi Achilles sarkunk!”²⁰⁰

A levélben Görgeyről is szó esik, e megjegyzés talán éppen Csányi egy korábbi aggodalmaskodásával függhet össze; Csányi ugyanis február 24-én ezt írta: „Görgey is aggaszt, nem azért, mintha hűtlennek képzelném, hanem azért, mert tartok tőle, hogy nem teljesíti elég energiával hivatását.”²⁰¹ A levél sürgős feladatként jelöli meg Kossuth korábbi tervét, az erdélyi sereg összpontosítását. Kossuth azonban nemcsak erdélyi viszonylatban volt ellene az erők szétforgácsolásának; ez utóbbit teljes joggal az egész magyar hadvezetés főhibájának tekintette. A döntő győzelmek elmaradásának főokát abban látta, hogy az

¹⁹⁹ Klapka: Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen, Leipzig 1851. I. 287—290. l.

²⁰⁰ Csányi iratok 1278. r. sz. OL. Kossuth Összes Munkái XIV. 628—9. l.

²⁰¹ Csányi Kossuthhoz febr. 24. OHB. 2778 : 1849. OL.

egyes hadtestek nagyonis szétszakadva harcolnak, ezért már ebben az időben, március közepén fokozottabban és teljes jelentőségében kirajzolódik előtte az egységes hadművelleti terv kívánalma. Még inkább meggyőzte őt ennek szükségéről a cári intervenció megtörténtéről szóló erdélyi híradás. Március 9-én kifejtette Klapkának, hogy szükségessé vált a hadműveletek egysége: a két hadsereg teljes összhangban dolgozzék. Vetter kinevezése már ezt a célt szolgálja.²⁰² Március 9-én Debrecenben az országgyűlés Vettért, Perczelt és Görgeyt elsőként tiszteli meg az újonnan alapított katonai érdemrenddel; ugyancsak elküldték ezt Bemnek, Kiss Ernőnek, Damjanichnak és Guyonnak. Kossuth elküldte Csányinak Bem tábornok részére az oklevelet és a Magyar Katonai Érdemrend középkeresztjének ideiglenes jelét, mert mint írta: „Bem tábornok egyike azon legjelesebbeknek, kiknek a Nemzet elismerésére legméltóbb igényök van. Dicsőségemnek tartottam volna, ha magam lehetek oly szerencsés, hogy Bem tábornok vitéz mellére a hálás nemzet tiszteletének eme szerény jelét feltűzhetném...”²⁰³

Kossuth és a kormány néhány nap múlva értesült Bem nagyszabású szebeni győzelméről: Bembe vetett reménye tehát fényesen igazolódott. Mint a Közlöny írta március 18-i számában „Szebennel porba dőlt a camarilla kígyófészke, a szász bürokrata arisztokrácia szarva megtört, a terrenum, melyben az oláh komité gyökeredzett: légbe van repítve. S a general commando futásnak eredt. A katonai despotia, maga a schwarzgelbismus bukott meg vele.” Másrészt pedig azonnal megnyilatkozott a győztes oldal nagylelkűsége: Bem tábornok Szebenben is eddigi politikáját folytatta. A szász polgárok remegve gondoltak az elkövetkezendő megtorlásra. És ehelyett amnesia következett itt is! Horváth Mihály írta találóan:

„Szeben polgárai, kik saját fegyveres felkelésük, de még inkább az oláh nép felizgatása által eddigelé annyit ártottak a nemzeti ügynek, melynek ádázabb ellensége nem volt, mint ők, s kik most remegve várták, miként viszonzandja tetteiket hasonlóval a győzedelmes magyar sereg, alig hittek füleiknek, mi-

²⁰² Klapka i. m. I. 287—290. l.

²⁰³ Kossuth Csányinak márc. 10. Csányi iratok 1278 r. sz. OL. U. o. lásd Kossuth levelét Bemhez március 8-ról. Tájékoztatja őt Dembiński letételének okairól, Damjanich és Vécsey szolnoki győzelméről, Vetter kinevezéséről. A március 10-i levelet közli Kossuth Összes Munkái XIV. 630. l.; Kossuth márc. 8-i levelét Bemhez Kossuth Összes Munkái XIV. 603—607. l.

dőn másnap hallák, hogy Bem a multakért közbocsánatot hirdet: alig hittek szemeiknek, midőn látták, hogy a rablóknak keresztelt magyar hadak a legszigorúbb fegyelemben tartatnak és semmi rablás, semmi pusztítás nem történik a városukban.”²⁰⁴

Szeben polgárai közül senkinek egy hajaszála sem görbült meg; a magyar csapatok nem a kincstári ajtókat feszegették, hanem a klastromba és zárdákba rejtett fogoly testvéreiket szabadították ki.

Március 12-én Bem tábornok az alábbi kiáltványt adta ki Szeben népéhez:

„SZE BEN LAKOSAI! A magyar hadsereg azért jött, hogy megmutassa, mikép ti ármánynak vagytok játszólapdjája. Mozgalmaidok vezetői és ferde hírlapjaitok a magyar hadsereget csupa népsöpredékből álló föllázadt csoportnak nevezik, melynek nincs más célja, mint rabolni, égetni és gyilkolni. Szászrégent hozzák fel mindig például; pedig Szászrégent nem a magyar hadsereg égette fel és rabolta ki. Azon szász városok, melyek a magyar hadseregnek ellent nem állottak, meg lőnek kímélve; így Beszterce, Medgyes, Segesvár és Szászváros.

A magyar hadsereg fegyverrel kezében, tartós s a polgári szabadságon alapuló békét akar kivívni a magyar királyság határai között, miután a király által szentesített törvények, ármánykodások következtében megsemmisítették és kigúnyoltattak.

Magyarországban minden honpolgár, nemzet- és valláskülönbség nélkül egyenlő szabadságot kell, hogy élvezzen; ezért mondott le a nemesség előjogairól, s lett a paraszt, a hűbéri tartozások eltörlése által szabad polgárrá emelve.

A magyar hadsereg az önkény, a katonai és tiszturalom ellen harcol. Ezért a kényuralomhoz szitók, a császári katonaság és a hivatalnokok legesküdtebb ellenségei.

A magyar hadsereg a közös népszabadságért harcol, ezért küzdenek soraiban mindenféle népfaj ivadéka, mi által egyszersmind az európai népszabadság előharcosául lőn felszentelve.

A magyar hadsereg előtt szent a békés polgár személye és vagyona. Ha seregeim nem kényszerülnek az általatok emelt torlaszok megett orosz szuronyokon és ágyúkon át törni utat magoknak, ha nem kellett volna a várost rohammal bevenniök;

²⁰⁴ Horváth Mihály i. m. II. 368—9. l.

ezt magatokon is tapasztalhattátok volna. De a győző harcfi elkeseredésének az első órákban nem lehetett gátat vetni. Mostantól fogva azonban a legszigorúbb parancsokat adtam ki, hogy a tulajdon megkíméltessek.

Ti orosz segítséget hívtatok. Ez reátok egész Európa előtt a szegyen, ügyünkre pedig a jogosság bélyegét ütötte. Ez nem lehetett az erdélyi összes szászoknak kívánata, kik kevéssel ezelőtt oly orosz gyűlölők valának. Ezen tett vádjá alól csak annak nyilvános visszahúzása által tisztithatjátok ki magatokat.

A magyar kormány, mely minden multra a feledés fátyolát veti, biztosítja hivatalnokaitok szabad választását. Válasszatok olyanokat, kik érdekeiteket jobban tudják védeni.

Egyetlen meneküléstök a Magyarországgali egyesülésnek elismerése és jóváhagyása. A választás nem lehet nehéz a polgári szabadság és kancsuka között, mert hogy mi célja az orosz pártfogásnak, tapasztalni fogtátok volna. És azt ti is tudhatjátok már, mily jól ment volna dolgotok, ha nemzetiségtök és politikai léteztök, a magyar helyett mivel titeket elrettenteni kísértettek, az oláhokéban olvadt volna föl.

En nem maradhatok itt; tovább kell folytatnom hadimunkálataimat. De valamint az általam kihirdetett közbocsánatot még a vandál oláhok irányában is megtartottam, úgy irányotokban is meg leend tartva, ha valahára észretértek, s valamint a katonai befolyásról, mely kisajtol, úgy az orosz intervencióról, mely e fölött, rátok, mint németekre szégyent hoz, lemondatok. Ez elhatározástokban egész erőmmel gyámolítani foglak s csak töletek függ, hogy barát vagy ellenségképpen térjek-e vissza.

Ti oláhok is józanodjatok ki, üzzétek el csábítóitokat, csatlakozzatok a magyar kormányhoz és szabadelvű alkotmányhoz, mely nektek szabadságot és birtokot adott, minél többet senkitől sem kívánhattok, ellenben mindent, magát az életet is elveszíthetitek.

Csak így eszközölhetünk békét, mely a polgárháború által egészen kisajtol s a legborzasztóbb gyilkolások által irtózat színhelyévé süllyedt hazátoknak annyira szükséges.”

Szeben, főhadiszállás, mart. 12. 1849.

BEM J. fővezér.²⁰⁵

²⁰⁵ Kővári: Okmánytár 157—9, I.; Honvéd 149. 70., 73. sz.

Az amnesztiarendeletet kiegészítette Bemnek a felhívása a hírlapok kiadóihoz: folytassák lapjaik kiadását.²⁰⁶

Bemnek e két felhívása szöges ellentétben állott azzal a fel-fogással, amelyet Kossuth képviselt a szászok kérdésében. Egé-szen természetes, hogy az áruló, reakciós szász polgársággal szemben a Bem által képviselt méltányos és nagyonis elnéző álláspont nem volt indokolt és mint a későbbiek megmutatták, nem is ért célt. A szászokat nem nyerte meg vele; meghúzták magukat, mialatt a magyar hadsereg a városban volt, de menten ellenséges fellépésre vetemedtek, mihielyt a harcok menetében kedvezőtlen fordulat következett be. Kossuth, a kérdés alapo-sabb ismerője, már március 17-én azt írta Csányinak: „*A szászok irányában irtózatoss energiával kell fellépni, ezt kívánja bor-zasztó honárulásuk s az ezáltal előidézett orosz invázió.*”²⁰⁷

Mielőtt azonban Bem tábornoknak további szebeni műkö-dését és a magyar kormány ezzel kapcsolatos állásfoglalását is-mertetnőnk, nézzük, hogyan alakultak a hadiesemények március 11-e, Szeben elestének napja után.

Március 12-én a cári csapatok egy különítménye megszá-lotta Vesztenyt. Puchner hadseregének zöme pedig ez időre Ujegyházig ért el. Bem tábornok Puchner ellen Bethlen Ger-gelyt indította 12 ágyúval, 3 zászlóaljjal és egy osztály huszár-sággal, a sereg többi részét pedig Szeben előtt állította fel, mivel, mint már láttuk, feltétlen biztonsággal számított rá, hogy újból megtámadják. Bethlen elindult, de ellenséget nem talált, mivel Puchner az erdélyi hadtest vezényletét Kalliany kezébe tette le és Nagytalmácsra, Skarjatin ezredeshez sietett.

13-án éjjel Bethlennek sikerült elfognia a Puchner-had-test lövészeres és málhás szekereinek tekintélyes részét. Bethlen néhány elfogott szekérrel és 76 fogollyal tért vissza Szebenbe. Foglyul vitte egyszersmind Coppet ezredet, akit Bem, arra az ígéretére, hogy a magyarok ellen többé nem harcol, Bécsbe

²⁰⁶ „A magyar kormány nem akarja a szabadságot csak névvel aj-kain pengetni; ne legyen az chimera, mellyel a népeket járókán szokták vezetni, hanem legyen valóság. Első kellék alkotmányos szabadság meg-szilárdítására a sajtószabadság. Azért felhívom az itteni lapok kiadóit, hogy lapjaik kiadását tovább folytassák. Én semmi korlátokat nem sza-bok nekik, nyomtathatnak, amit tetszik s amiért felelősök lehetnek; csak hogy becsületes, értelmes embereket válasszanak szerkesztőiknek. Mí a kormány irányában megtartandó politikai rendszabályokat illeti, ezek később fognak megállapíttatni. Szebeni főhadi szállás, mart. 14. 1849. Bem J. főtábornok.” *Kővári: Okmánytár* 159. l.; *Honvéd* 1849. 73. sz.

²⁰⁷ Csányi iratok 1278. r. sz. OL, Kossuth Összes Munkái XIV. 668. l.

bocsátott. Coppet azonban, Bemnek adott ígéretével nem törődve, utána ismét harcolt ellenünk!

Az osztrák hadparancsnokság Skarjatin segítségével reménykedett; az intervenciós sereg segítségével szeretne volna megkísérelni Szeben ostromát. Van der Nüll ezredes, dandárparancsnok, 14-én Skarjatinhoz lovagolt és feltette neki a kérdést, hajlandó-e Nagyszeben visszafoglalásánál segédkezni. Skarjatin erre nem volt hajlandó; kijelentette, hogy a Vöröstoronyi szorost is csak úgy kész a magyarok ellen védelmezni, ha osztrák erősítést kap. Enélkül kénytelen lesz elhagyni nagytalmácsi állását is. Így hát Kalliány tábornok Klokocsán őrnagy vezetésével elindított egy különítményt (2 zászlóalj, 2 ágyú), de ez már nem jutott el rendeltetési helyére. Késő este a magyarok, Czetz ezredes vezénylete alatt megtámadták és elfoglalták az Olt hídját Feleknél s ezzel elvágták Klokocsán útján Skarjatin felé.

Közben ugyanis az történt, hogy Bem tábornok, számítva a Szeben elleni támadásra, kemény intézkedéseket tett: a Szebenben talált fegyverekből a magával hozott 2000 lándzsás szeptember újoncot felfegyverezte, a Máriássy zászlóaljat 1300 főre egészítette ki. Mivel nem hitte, hogy Szebent tartani tudja, a nagy sáncágyúkat beszegezettette. Két dandárt szervezett: az egyiket Bánffy János alatt a cári csapatok ellen, a másikat Czetz ezredes alatt a császáriak ellen indította. A két dandár egy darabig együtt haladt, de Veszvényen elvált egymástól. Veszvényen figyelő osztályt hagytak. Károlyi, a Vöröstoronyi szorcsba menekült ellenség sakkbantartására kirendelt hadoszlop parancsnoka megszállta Boicát. Bem egyelőre maga is ezzel a hadoszloppal tartott. A hadtest zömét Czetznek kellett az Olt völgyében felfelé az ellenség ellen vezetnie.

Czetz elővéde Fenyőfalvánál Riebel előőrseibe ütközött és ezeket a feleki hidra szorította vissza. Riebel éppen Skarjatinnal tárgyalt és Klokocsán őrnagy helyettesítette. Ez egy darabig védte a feleki hidat, de mivel az első órában 80 embert veszített, a hidat leromboltatta és Fogaras felé menekült. A feleki híd elvesztése után a Fogaras felé visszavonuló osztrák sereg román határőrszászlóalja javarészt szétszéledt. A hátráló osztrákok érték Vledényt és Sárkányt (márc. 16). Az üldöző magyar csapatok e napon Ucsáig nyomultak előre. Fogarast 17-én foglalták el magyar csapatok. A feleki híd helyreállítása Czetznek hosszú idejébe került s a császári sereg ennek következtében némi időt nyert. Fogaras várparancsnoka, Stráva százados, Riebel sorsára jutott: várőrsége — román határőrcsapat — reggelre odahagyta

a várat; a parancsnok 2 ágyúval Brassó felé sietett, — Fogarast tehát a magyar sereg ellenállás nélkül foglalta el. Czetz ezredes a Brassó felé menekülő osztrák hadak nyomában 18-án ért Vledényig.

Míg Czetz előrehaladt, Bem tábornok Bánffy dandárával Talmácsnak vette útját, hogy kiverje Erdélyből a Szebenből kiűzött császáriakat. 16-án este hét órakor ért Boicára. Erdély utolsó faluja ez, déli szélén emelkedik a Vöröstoronyi vár. A vöröstoronyi szorosban a cári csapatok állottak és visszavonulásukat a császáriak fedezték. Bem este 8 órakor érkezett a vár alá, Dobokay harmincados vezetésével (ki e vidéket kitünően ismerte) nyugat felől megkerülte az ellenség balszárnyát s rajtaütésszerűen támadta meg. A várórségből 2 század foglyul esett, a másik kettő szerencsésen megfutott. A harc és az üldözés éjjel 11 óráig tartott. Heusenstamm százados 94 emberével átvágta magát. Brukenthal Sámuel, a szebeni nemzetőrség parancsnoka, a magyarfaló szász vezér, lovával az Oltha ugratott s ott lelte halálát. Bem másnap még folytatta az üldözést a vöröstoronyi szorosban: az úton ágyúi, a jobbparti sziklákon vadászai lötték az ellenséget. A cári csapatok kivonultak a szoroson, elhagyták Erdélyt. A cári sereggel együtt távozott az országból: Puchner, Pfersmann, Gräser és Jovich tábornok. Bem március 16-i jelentésében írja: „Ma olly intézkedések tettek, hogy az ellenség az itteni szoroson többé keresztül nem jöhet. Az ellenség nagyobb része azonban Brassónak vevén útját, amint foglyok által értesültem, főcsapatjával Fogarast, utócsapatjával Frek (Felek) helységben van, hol nekem is nagyobb erőm lévén, még ma üzőbe veszem, minél fogva annál is inkább reményelhető, hogy Brassónak is 3 vagy 4 nap múlva birtokában leszünk, mivel az ellenséges sereg fáradtan, élelem nélkül és nagy ijedtségben rendetlen futásban szétoszolva keres menedéket.”²⁰⁸

Bem tábornok Brassó felé igyekezett. Kossuthnak már. 16-án a Vöröstoronyi szorosból küldött győzelmi jelentésében arról ír, hogy Mihelyt Brassót elfoglalta, seregének egy részét azonnal Magyarországra viszi.²⁰⁹

Március 17-én Bem tábornok már Fogarasból küldi jelentését. Az előző napon elfogott 150 román, Bem láttára éljenzésbe

²⁰⁸ Bem a Vöröstoronyi szorosból a dési térparancsnoknak márc. 16. OHB. 3666 : 1849. OL.

²⁰⁹ Bem Kossuthhoz, Vöröstoronyi szoros márc. 16. OHB 7736 : 1849. OL.

tört ki és kifejezte óhaját, hogy magyar szolgálatba akar állani. Voilában egy román küldöttség kereste fel (Vajdarécse és Telekirécse románjaiból), mely alávetette magát a magyar kormánynak. Szeben óta majdnem ezer főnyi foglyot ejtett és 500 puskát zsákmányolt; reméli, hogy ez a szám 20.000-re növekszik. 19-re tervezi Brassó elfoglalását.²¹⁰

Az osztrák sereg a legnagyobb bajok között Brassóban állott. Kalliány, a hadsereg parancsnoka, 14-én Engelhardtól azt az értesítést kapta: a brassói orosz seregeknek parancs értelmében Havaselvére kell vonulniok, ha náluk nagyobb magyar haderő fenyegeti őket. Ha nem kap gyors segítséget, nem várja be a támadást. Kalliáynak tehát sietnie kellett Brassóba, hogy legalább ezt sikerüljön tartania. Március 19-én érkezett Brassóba, s az oroszokat még ott találta. Ezen a napon jelentette Lwówba, hogy a magyar sereg Brassó ellen készül; Puchner megbetegedett s neki adta át a hadtest parancsnokságát. Közli, hogy Brassót az ottani csapatokkal együtt védeni akarja s ha győzött, a hűtlen székelyek földjére is benyomul. Erősítést kér a Tömösi szoroson át.²¹¹

Engelhardt hajlandó is volt az osztrák sereggel védelmezni Brassót, de amidőn meglátta a két hét óta szüntelenül hajszolt, lerongyolódott, kedvetlen csapatokat, neki is elment a kedve a dologtól. Közölte Kalliányval, hogy a védekezésnek nem volna értelme, tekintve a sereg elcsigázott állapotát; csakis vereséghez vezetne. Követeli Kalliánytól, hogy a cári hadtest visszavonulásának fedezésére egy dandárt rendeljen a Tömösi szoros megszállására. Kalliány engedett a kívánságnak és Van der Nullt Hétfalura irányította. Ennek célja az volt, hogy a visszavonulást a székelyek ellen is biztosítsa.

Hogyan került Kalliány dandára Brassó alá? Bem tábornok 18-án két oszlopban megközelítette Kalliány állását. A Czetz vezénylete alatt álló főoszlop (5 zászlóalj, 2 és fél huszárszázad, 16 ágyú) Vledény felől, a Szabó alezredes vezetése alatt álló székely oszlop (2 zászlóalj, 3 huszárszázad, 10 ágyú), Szentpéter és Hermány felől nyomult előre. Czetz a Feketehalomtól nyugatra lévő magaslatokon Kalliány előőrseibe ütközött, de elűzte őket a község felé. Ezután csapatait csatarendbe állította s 3 zászlóaljjal megkezdte az előnyomulást. Kabos őrnagy egy zászlóaljjal az úttól északra, Tolnai őrnagy egy zászlóaljjal és a

²¹⁰ Bem Csányihoz márc. 17. OHB. 3782 : 1849. OL.

²¹¹ KA. Wien AC Siebenbürgen köteg 1849. márc. 13. 1/2.

tüzérséggel a két előbbi között, mint középhad az ellenségnek az országúton keresztben álló közepe ellen rontott. Az 52. és a Máriássy zászlóalj, mögöttük pedig ezer főnyi lovasság, tartalékként állt az út mentén. A császári csapatok nem tudtak komoly ellenállást kifejteni. Feketehalmot Stutterheim és Uracca dandára tartotta megszállva. Maga a község nem volt védhető, ezért a császáriak a tőle egy órára lévő erdős magaslatokon állták el az utat; egy csapat a Feketehegy mellett, Heydte pedig a Pojána völgyén akart Czetz háta mögé kerülni.

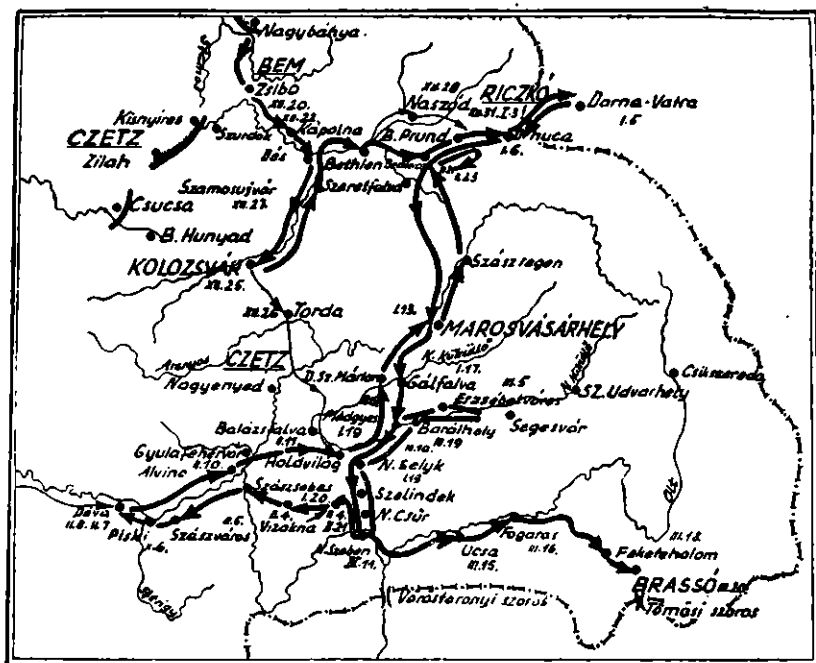
Miután Czetz az előőrsöket kiverte állásukból, a városból menekülő dandárok már csak a helyiségtől jó egy órányira vehettek állást. Tíz órakor kezdődött a csata s még folyt, amidőn Bem odaérkezett. Működtetni kezdte az ágyúkat s az ellenség hamarosan megfutamodott. A császáriak Brassó felé vonultak. Heydte, akinek Bem hátában kellett volna működnie, Persány, Vledény felé, — a töröcsvári szoroson csak 26 órai futással menthette meg csapatait.

Kalliány tehát Brassó alá vezette csapatait. Eleinte komolyan gondolt a város megvédésére, de ez a védelem, mint már láttuk, csakis a jelenlévő cári csapatokkal való együttműködés esetén volt lehetséges. Engelhardt nem volt hajlandó azzal a megvert osztrák sereggel kiállni és kitenni magát a katasztrófának. Brassó ugyanis völgykatlanban fekszik, nagyobb ostromló sereg ellen nehezen védelmezhető, ha pedig a csata elvész, a sereg számára nem marad út a menekülésre. Az egyetlen szám-bajjölhető menedék a várostól keletre fekvő Tömösi szoros. Ide irányult Engelhardt tekintete, amidőn azt követelte, hogy a császáriak fedezzék visszavonulását. Kalliány egymaga nem vállalhatta a harcot. Előzőleg ugyan lépéseket tett a hiányzó löszerek pótlására. Am Gyulaféhérvártól el volt vágva, Moldvából viszont még nem érkezhettek be a szükséges utánpótlás.²¹² Kalliány írt Lwówba, írt Csernyovcba is. A segítség azonban nem érkezett meg, ellenben Engelhardt kérésére kénytelen volt a Stutterheim dandárt Prázsmárra kikülöníteni, úgyhogy Brassó alatt már csak az Uracca dandár maradt s mögötte a város délkeleti részében azok a csapatok, amelyek csak a parancsra vártak, hogy a Tömösi szoroson át visszavonuljanak.

²¹² Brassó védőőrségének fegyverzete március 18-án az alábbi volt: 11 háromfontos, 12 hatfontos, 4 tizenkétfontos ágyú, 11 hétfontos, 2 tízfontos tarack, 6000 csappantyús puská, 2000 kovás puská. Kalliány vezérőrnagy márc. 19. jelentése a lwóvi parancsnokságnak. KA. Wien AC Siebenbürgen Akten AC 1849 III—131/2.

A Feketehalomnál lefolyt ütközet után Bem csapatai Vidombákig üldözték az ellenséget, az előcsapat ott beszállásolt, a főserég pedig visszatért Feketehalomra.

Ugyanakkor Engelhardt a tömösi szoroson át megkezdte a visszavonulást, melyet Van der Nüll Hétfalunál lévő állásában fedezett. A császári csapatok ezzel elhagyták Erdély területét.

Bem útja Nagybányától Brassóig.

Bem tábornok 20-án délben Vidombákig nyomult előre s itt értesült arról, hogy az ellenség az éjjel elhagyta Brassót, s a tömösi és töröcsvári szoroson át kivonult az országból Brassó város küldöttsége Bem tábornok elé sietett Vidombákra és a város feltétlen megadását jelentette be. Délután 4 órakor hangos énekszóval vonult be a magyar honvédség a városba „Az erdélyi hadjáratnak vége van”, jelentette a vezér aznap Brassóból.²¹³

²¹³ Közlöny: márc. 28.

Bem a császári főszereg üldözésére a Tömösi szoroson át Szabó Nándor alezredest rendelte előre háromszéki széke-lyeivel. Március 20—21-én Kalliany hadai kemény fagyban és hóviharban követték a már korábban elindult orosz sereget Havaselve felé. A csikorgó hideg és a kemény fagy a felsőtömös-predeáli meredek utat valóságos jéglejtővé változtatta. A könnyű menetre számító osztrák hadtest Felsőtömös előtt beleütközött Engelhardt különítményébe, melynek kocsijai elakadtak a csúszós úton, s emiatt a csapatok is a hóban vesztegeltek. A kiéhezett lovak erőtlenséggel rogytak le a meredek úton az ágyúkkal. Ott táborozott együtt az osztrák és a cári sereg. Itt, Felsőtömös-nél, bukkant Szabó Nándor alezredes Van der Nüll utócsapata, ²¹⁴ megtámadta 21-én és hatfontos ágyúival olyan nyomást fejtett ki a visszavonuló seregére, hogy az egyik állást a másik után feladva, még aznap kivonult az országból. Habár a magyar támadás a menet után egészben véve lanyha volt, mégis közel 200 főnyi veszteséget okozott az ellenségnek. Heydte arra a hírre, hogy Bem megszállotta Vidombákot, sietve Töröcsvára ment, majd arra a hírre, hogy 2 zászlóaljából és 8 ágyúból álló magyar különítmény igyekszik Töröcsvár felé, 20—21-ike éjjelén átkelt a szoroson s a nyomába küldött Pap alezredes nem érte utól.

Az osztrák és a cári hadaknak Erdély területéről történt kiverése után Bem tábornoknak első dolga volt, hogy március 21-én kiáltvánnyal forduljon Erdély lakosaihoz:

„Végre oly sok inség után megjelent a szerencsés nagy nap, melyen nektek valódi nagy örömmel hirdethetem, miszerént a közös ellenség: „a muszka és osztrák katonaság” meggyőzötven Oláhországba elszaladt, hogy a béke az egész országban kivívatott.

Isten áldja meg ezen napot, én pedig parancsolom, hogy a legközelebbi vasárnapon, minden vallások szertartásai szerint oltár előtti vagy pedig szószéki ünnepélyes hálaadások által ezen nap jelentősége hirdettessék.

A magyar igazgatás, mely az alkotmányos valódi szabadságot akarja, mely minden multakat béke kedvéért örömmel felejt, és amely az elvakított néppel soha háborút nem folytatott, azt óhajtja, hogy a különböző nemzetiségek az egyformaság élvez-

²¹⁴ A dandár ekkor a 41. gyalogezred (Sivkovich) 2, s a 31. (Leiningen) és a 62. (Turszky) gyalogezred egy-egy zászlóaljából, mindössze 4 zászlóaljából, 3 dragonyos, egy könnyű lovasszázadból és egy háromfontos ütegből állott. V. ö. *Gyalókey Jenő: A tömösi ütközet 1849 március 21-én. Századok, 1929.*

zete által a testvériségben egyesüljenek, hogy minden állományi polgárok szokott foglalatosságok mellé vissza térjenek, hogy az ország rövid időn maga mély sebiből a béke s polgári szabadság áldásai közt felüdülhessen.

A magyar kormány csak boldogítani nem pedig elnyomni akar, mindent meg fog tenni, hogy ezen jónak elérését segíthesse. A magyar küllelenséget a határszélektől távol fogja tartani, vagy pedig az országból merőben kihajtani.

Erdély lakói! ébredjétek fel valahára érzéteket tántorító azon mámorotokból, mellyel benneteket a lelkiismeretlen ravaszság összeszorítva tartja, borzadjatok vissza a muszkák használatától, valamint attól egész Európa visszaborzad és használjátok azon alkotmányos jótéteményeket, melyeket nektek a minden igazgatások közt legszabadabb magyar igazgatás ajánl. Ti pedig megvakítottak és megzavartak, térjétek vissza honotokba, a magyar igazgatás meg fog nektek bocsátani, eléggé meg vagytok büntetve lelkiismeretetek mardosó férge által, mely benneteket késő éveken keresztül üldözni fog, midőn benneteket a kegyetlenségre fognak emlékeztetni, melyeket polgártársotokra árasztottatok, midőn benneteket a közvélemény megítélend.

Magyarok, szászok és oláhok, nyujtsatok egymásnak testvéreileg kezet, távoztassatok el minden nemzeti gyűlölséget és boldogok lesztek.

Brassó, mártius 21-én 1849.

BEM J. tábornok.”²¹⁵

Nagyszeben és Brassó elfoglalásának, az osztrák és a cári erők kitakarodásának visszhangja messze megnövelte Bem eddigi népszerűségét. Most vált csak igazán a magyar nép hőisévé a lengyel tábornok; most, amidőn Erdélyt a kettős ellenség súlya alól felszabadította. Kossuth és a magyar kormány nem fukarkodtak az elismeréssel. Március 23-án a debreceni országgyűlés Bem tábornokot nagyszerű haditettei jutalmául altábornaggyá nevezte ki és a katonai érdemjelek első osztályával tüntette ki. Kossuth március 21-én nyílt rendeletben közölte az örvendetes hírt, Szeben elfoglalását a hadseregvezérekkel s egyben kilátásba helyezte, hogy rövidesen személyesen megy a táborba, hogy tanuja legyen a magyar seregek dicsőséges harcának.

„Bem tábornok, — mondja Kossuth felhívása, — (már altábornagy s a magyar érdemjel nagykeresztjének vitéze) győ-

²¹⁵ Kővári: Okmánytár 159—160. 1.

zelemről győzelemre halad. Erdélyt az oroszoktól megtisztította s a hitszegő osztrák vezéreket a magyar szabadság szent földjéről kikergette s csak kevés s aránylag csekély munkája maradt még hátra, hogy Erdélyt a magyar nemzetnek tökéletesen visszaszerezte legyen.” A kiáltvány közli a seregvezérekkel Bemnek Nagyszeben elfoglalása után foganasított intézkedéseit és felsorolja az erdélyi győzelem lelkesítő adatait. A császári hadsereg vezérei, Puchner, Pfersmann, Gräser és Jovich futva menekültek ki az országból, Bem számos törzstisztet elfogott, köztük Coppet ezredest, Berger alezredest (az aradi várparancsnok fiát), Teichert őrnagyot és másokat. „Szeben bevételével özönlik a fegyver kezeink közé, miáltal csak a fegyverre váró ezernyi ezer honvédkarok alkalmat nyernek megosztolni az Ön vezérlete alatti vitéz hadsereggel hazánk megmentésének dicsőségében” üzent az egyes seregvezéreknek Kossuth.²¹⁶

Kossuth szeme előtt „egy győzelmes, döntő csata” képe lebegett most is és e döntő csata, Kossuth felfogása szerint, csakis az erőknél az összpontosulásából folyhatik. Bem a nagyszebeni (majd a brassói) bevonulás után lényegében befejezte erdélyi küldetését, most csakis az lehetett a feladat, hogy sietve csatlakozzék a magyar fősereghez és maga is résztvegyen a döntő ütközetben.

Paszkievics a cári csapatok kivonulásakor (március 31-én) haraggal írta a cárnak: „Windischgrätz teljesen tehetetlen. Nem csinálnak semmit és így történt, hogy hadseregünk kénytelen volt a határ felé visszatérni, ötször olyan erős ellenséggel víva csatáját. Ez más helyeken is megtörténhet. Hadseregünket kompromittálhatja az osztrák tábornokok tehetetlensége.”²¹⁷ Miklós cár április 1-én kelt válaszá így szólt: „Elismerem az osztrákok ügyetlenségét Magyarországon. Puchner generális öt generálissal együtt oldott kereket, hátrahagyva katonáit. A hadsereg, amelyet tábornokai elhagytak, cipő, muníció nélkül, éhesen vonult Havaselvére. Az egész Erdély a forradalom kezén van. Nem kétséges, hogy a lengyelek úgy rendezkednek be Erdélyben, mint egy erősségben.”²¹⁸

Nagyszeben és Brassó elfoglalása azonban súlyos szervezési feladatot tartogatott a magyar kormányzat számára; e szerve-

²¹⁶ Kossuth márc. 21-i nádudvari kiáltványa. OHB 4161 : 1849. OL. Kossuth Összes Munkái XIV. 686—7. l.

²¹⁷ Scserbatov: Paszkievics Magyarországon, Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról. Bp. é. n. 55. l.

²¹⁸ U. o.

zési jellegű feladatok elsősorban Csányira, a teljhatalmú kormánybiztosra vártak és Csányi készült is már Szebenbe, hogy a Kossuthtól kapott utasítások szellemében kemény kézzel, szigorú igazságérzettel teremtsen rendet Szebenben és Brassóban. Mielőtt azonban Csányi Szebenbe érkezhetett volna, Bem tábornok, mint előbb láttuk, már tett bizonyos lépéseket Nagyszebenbe való bevonulásakor az ottani ügyek új elrendezésére; így mindenekelőtt ismét amnesztiát hirdetett minden korábbi vétekre és a legteljesebb polgári szabadságjogokat biztosította a szászoknak; cserébe a magyar kormány elismerését, az unió elismerését és egy nyilatkozatot kért, amelyben a szász városi tanács elítéli a cári seregek behívását. Ez utóbbit elég könnyen elérte; a szebeni szász városi tanács március 26-án ünnepélyesen tiltakozott a cári intervenció ellen.²¹⁹ Egyébként a szászok irányában alkalmazott nagylelkűség terén Bem tábornok egy-maga maradt nézetével. Ez lényegesen más kérdés volt, mint a románok iránti viszony. A románok esetében az amnesztiapolitikának lehetett és volt is reális célja: a román nép megnyerése Erdélyben a forradalmi mozgalom létét és további sikerét érintette; a románok hatalmas segítséget jelentettek volna katonailag; a román népnek is érdeke volt a forradalom győzelme, amely sokkal inkább biztosította volna jogait, mint az osztrák monarchia, amely szemmel láthatóan csak eszközt látott a románokban a magyar szabadságharc ellen, de hallani sem akart a románság szociális és nemzeti követeléseinek kielégítéséről. A szász burzsoázia azonban nem állhatott oda őszintén a magyar forradalom oldalára, mert nem volt érdeke a forradalom győzelme; a román parasztság felett élvezett kiváltságos helyzetét az unió megsemmisítette volna. A reakciós szászok a szabadságharc folyamán minden eszközzel, kitarotán és makacsul harcoltak a magyar ügy győzelme ellen; velük szemben csakis a kemény kéz politikája arathatott győzelmet. Kossuth jól felismerte a tennivalókat; felháborította őt a cári seregek behívása, amelyekben a szászok mesterkedésének eredményét látta, mélyen szívébe mart a szászsebesi gázság, amidőn az ottani szászok legyilkolták a magyar sebesülteket; tudta azt, hogy a szászoktól támogatást nem remélhet, legfeljebb alatomos meghunyászkodást; őket tehát féken tartani, szigorúsággal, és az erő éreztetésével megfélemlíteni s nem amnesztiával, nagylelkűséggel megnyerni akarta. A román népnek nyuj-

²¹⁹ Kővári: Okmánytár 163. 1.

tott amnesztia ellen Kossuth nem szólalt fel, de a szászoknak adott amnesztia heves ellenkezésre ingerelte. Március 17-éről Cibakházáról keltezett levelében utasításokat ad a tábornoknak, a szász kérdésben követendő magatartását illetően: kéri, hogy ne vágjon elébe a kormány intézkedéseinek; ne ígérjen túlsókat a szászoknak, hanem tekintve, hogy ők hívták be a cári segítséget, használja fel most őket arra, hogy segítségükkel takarodjanak ki a cári seregek az országból, mert ellenkező esetben „egyetlen szászt sem fogok eltűnni a magyar korona területén, hanem kiűzöm őket az országból, vagy a törvénynek minden oltalmától, minden szabadságaitól megfosztottaknak nyilvánítom, s minden vagyonukat és javaikat a végnélküli rablás, fosztogatás és a hadi költségek megtérítése fejében lefoglalom.”²²⁰ Utasítja a tábornokot, hogy a szász ellenforradalmi akciók vezéreit fogassa el, tartsa őket tűszökként fogva, s ha a cári sereg nem takarodnék ki azonnal, haditörvényszék elé velük. bűnhődjenek halállal. A szebeniekkel közölje, hogy amennyiben az ellenség újból megtámadná a várost: Szebent irgalom nélkül össze fogja lövetni s annak romjaiból rak seregének mellvédet. A Cibakházáról írott levelet Kossuth ismertette a Honvédelmi Bizottmánnyal is, s kérte intézkedéseinek jóváhagyását. E levele is azt mutatja, hogy Kossuth teljesen tisztában volt Szeben elfoglalásának hatalmas politikai jelentőségével, de ezt az elsőrendű politikai ténytet felhasználni kívánta a hadvezetés érdekében, a szabadságharc végső sikere érdekében. Szeben elfoglalásában azt látta (s azt kívánta demonstrálni a világ, elsősorban az osztrák abszolutizmus felé!), hogy a magyar szabadságmozgalomnak, a magyar forradalomnak ökle van, mellyel nagyot tud sujtani, tud kemény és kérlelhetetlen lenni, ha az ellenség megtöréséről van szó. „Minden becsületes magyarnak meg kell győződnie, miként itt többé választás nincs, hanem élet-halálharcot kell vívni, ha e nemzet még élni akar. Így van lelkesítve a hadsereg, így érzek én, s ezen érzés kénytelenségében meg vagyok győződve, hogy a szászok trányában más politikát követni a legnagyobb hiba volna, mely magát rajtunk iszonyúan megbosszulná” írja a Honvédelmi Bizottmányhoz küldött levelében március 18-án.²²¹

²²⁰ Kossuth levele Bemhez. Cibakháza márc. 17. Közli: *Makray Aladár*: Kossuth Lajos levelei Bem altábornagyhoz. Pest 1870. (A továbbiakban: *Makray*.) Kossuth Összes Munkái XIV. 666—8. l.

²²¹ *Pap Dénes*: A parlament Debrecenben. 1849. I. 1870. 219. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 672—674. l.

Március 22-én Kossuth ódai elragadtatással írott levelében adja tudtára Bemnek, hogy az országgyűlés altábornaggyá nevezte ki.

„Tábornok Ur! Önnek minden lépése csodálattal tölti el a nemzetet, a hadsereget.

Hadseregünk vitéz tisztjei örömetst feldoldoznák életük felét, ha azt mondhatnák, hogy az erdélyi hadjáratban az Ön győzelemkoszorúza parancsnoksága alatt részt vettek.

„Tábornok! az Ön dicsősége örök a történelemben; és a magyar nemzet Ön iránt örök hálára van kötelezve.

Ön nemcsak Erdélyt visszazerezte neki, Ön beléje önté a győzelem reményét: — Ön a mi szent harcunk szerencsés kiemelete iránti hitet, melyet vas kitartásom a legsúlyosabb pillanatokban változatlanul föntartott, az egész nemzet közös hitévé tette — és ezen hit magában rejti a siker biztosítékát.

Magyarország örök hálára van kötelezve Ön iránt, Tábornok Ur. Hajtsa Ön végre átvett feladatának szép művét és Ön sajátmagán, valamint nemes szívű nemzetén tapasztalni fogja — hogy habár az Ön érdemei minden jutalmon felül állnak, Magyarország legalább készletve érzi magát, hogy háláját be akarja bizonyítani.”

Rátérve az időszerű kérdésekre, Kossuth mindenekelőtt Bemnek Magyarországra való jövetelével foglalkozik. Nemcsak, hogy helyesli a szándékot, de legbensőbb óhaja is, hogy ez minél előbb bekövetkezzék. „Én éppen a táborból jövők, ismerem a csapatok szellemét és harc képességét, s kész lennék életembe fogadni, hogy ha Ön, Altábornagy Ur, netalán azon erőkket, melyeket Hrabovszki alatt Aradról és Gál alatt Halmágyról az Ön erősítésére küldtem; azaz 7500—7500 emberrel, alulról fölfelé előnyomulna, már csupán az Ön pusztá közeledése a hadsereget itt a Tiszánál győzhetetlenné teszi — úgy, hogy az ellenség többé nem állna meg előttünk.” Ezután következik a hadműveletek vázolósa; egy oldalvágás Görgeynek, aki Nagykőrös-ről elcsalta ugyan az ellenséget, de manőverének semmi egyéb foganatja nem lett; majd újból a leghatározottabb utasítás arra, hogy mihelyt Erdély biztonsága megengedi, Bem azonnal jöjjön, mert „ez teljesen megadná a döntő csapást”. Erdély polgári közigazgatási szervezésével kapcsolatban ismét utal a kormánybiztos, Csányi feladataira; helyteleníti a beszercevidéki telepítést és a szászoknak adott amnesztiát.²²²

²²² Kossuth Bemnek, márc. 22. *Makray*: 5—14. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 694—699. l.

Március 19-én Kossuth utasította Csányit, hogy foglalja le a szász nemzet vagyonát.²²³

Március 23-án érkezett Szebenbe Csányi és a Kossuth által kívánt szellemben lát hozzá a terület rendezéséhez. Kiáltványában az egész Szászföldet ostromállapotba helyezi, a Bem által adott amnesztiát az általános politikai vétségekre vonatkozólag jóváhagyja, de nem terjeszti ki azokra, akik az ellenséggel, mint annak cimborái eltávoztak; ugyanúgy nem terjeszti ki az amnesztiát azokra sem, akik rablás, gyújtogatás és gyilkosság vétkében bűnösök. Az eltávozott hűtelenek vagyonát az állam részére lefoglalja, a lefoglalások végrehajtására választmányokat nevez ki, melyek munkájukat azonnal megkezdték. Lefoglalja a szász nemzet javait. Rögtönítelő vegyes bíróságokat szervez kerületenkint és rendes büntető törvényszékeket. (A királyföldre 4 rögtönítelő és 7 büntetőtörvényszéket állít.) Szebenbe, Brassóba, Besztercére kormánybiztosokat helyez ki a csalások és zsarolások megakadályozására. A Bem által rendelt tisztújítást helyben hagyja, de kihirdeti, hogy a választások a legközelebbi időn belül a törvény értelmében fognak lezajlani. A szebeni hivatalokat Kolozsvárra helyezi; a bányák ügyében értekezletet tart. Március 6-án kelt rendelete egyébként felszólítja az elmenekült szász és román lakosságot, térjen vissza lakóhelyére. Március 29-én Brassóba látogat el, ahol a szászok kedvező fogadtatásban részesítik, de Csányi kemény szavakkal rója fel bűneiket; mindamellett senkit sem fogat el.²²⁴

Bem tábornok pedig eközben a téli hadjárat utolsó fejezetét siet lezárni. A hálás háromszéki székely lakosság meghívására 25-én, vasárnap, néhány törzstiszt kíséretében elindult, hogy otthonában tekintse meg a derék székely népet, amely olyan kitűnő szolgálatokat tett a harctéren. Kővári így emlékezik meg e látogatásáról:

„Az egybesereglett székelység, nő, férfi, gyermek és öreg hosszú sorban, a fiatalság lóháton, nemzeti lobogó s dzsidákkal s a szekerek tábora várt reája. Zene, ezer ajk éljenzése köszönté. A nemzetőrség őrnagya beszédet tartott hozzá; kocsiját virúggal halmozták el, s örömkönnyekben ragyogó arcok áldása kísérte útját Sepsiszentgyörgyre, Háromszék fővárosába. A szék-

²²³ OHB 1849. 4029. OL.

²²⁴ Csányi jelentése a Honvédelmi Bizottmánynak ápr. 8. OHB 5461 : 1849. OL. Ugyanitt Csányi sürgeti a szászok megadóztatását. Jól látja, hogy a reakciós szászok mindent el fognak követni a magyar kormány kijátszására, „azon biztos reményben, hogy az osztrák hatalom orosz segítséggel végre felettünk győzedelmeskedni fog.”

háznál Horváth Albert főkirálybíró nagyszerű terítékkal várta. Ismét üdvözölni jöttek s éljenzései közt haladt. A lépcsőzetesen Háromszék hölgykoszorúja köszönté, vérpiros rózsát tűztek rendjelei mellé, előtt jobbjá kötelékét hímzett nemzeti szalaggal cserélték fel, az egész asztalnál úrhölgyek szolgáltak fel neki, a legszebb kezek pótolták a jobbkez hiányát... Bem, a mogorva öreg harcos meglepésig nyájas lőn, mindenki számára volt bókja, s az egésztől azzal vált el, hogy a székelyt, melyet hősiességéért eddig becsült, ma szeretni tanulta, s hogy e vala életének legszebb napja. Bem mindenestre szerencséje tetőpontján állt.”²²⁵

Március 28-án, Brassóból Nagyszebenbe visszatérve, Bem ezen a napon a Vöröstoronyi szorosban megtámadta Skarjatint és egy darabig török földön üldözte a cári csapatokat. Ez volt a tavaszi hadjárat záróköve. A 28-i csatáról egyébként Bem napi-parancsa így számol be:

„Szeben bevételkor nem volt időm az ellenséget Verestorony felől a szélekig üldözni, mihelyt azonban Brassó s vidékében eső vámok elfoglaltattak s ide visszatértem, első teendőmnek tartottam az ellenséget az itteni szélekről is elűzni; e végre mai nap 2 zászlóalj, egy vadászosztályt és 2 ágyút a verestoronyi veszteglőnél tartózkodott mintegy 2000 főnyi, 13 ágyúval ellátott muszka ellenséggel szemben állítottam, s sikerült ezen ellenséget az első támadással egyszerre megtéríteni, s öt órai csatázás után az ország szélein ki is űzni; miről a seregeket azon megjegyzéssel értesítem, hogy ezen győzelmes csata után az Oláhország felé eső erdélyi határ teljesen biztosítva van.”²²⁶ A harcban a cári csapatok súlyos veszteséget szenvedtek. Állítólag Skarjatin is megsebesült; Fock hadnagy (Lüders unokaöccse) elesett.

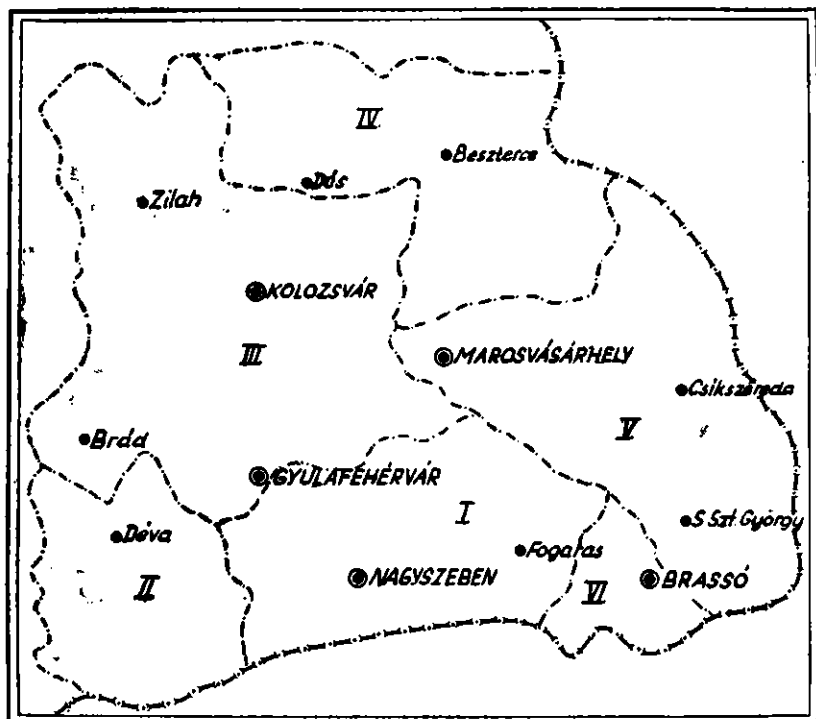
Ugyanezen a napon Szebenben Csányi László átadta Bemnek a magyar érdemrend második osztályú jelvényét.

Ugy látszott, Erdélyben a nagyobbszabású harcok nyugvóponthoz érkeztek. Március végén már csak Kemény Farkas kisebb jelentőségű harcokat vívott a felkelő románokkal (Enyeden, Feleken). Március 27-én a gyulafehérvári várat is ostrom alá vette, ami azonban inkább csak tüntetés volt, mivel komoly várívásra Kemény nem is gondolhatott, tekintve, hogy a védősereg 50 nehéz ágyúval rendelkezett.

²²⁵ Kővári: Erdély története. 209. l.

²²⁶ Nagy Sándor: Okmánytár XLV.

Csányi Szebenben a magyar közigazgatást szervezte, Bem a hadsereget állította talpra s új hadseregszervezetet alakított Erdélyben.²²⁷ Azonkívül pedig, kihasználva a Szeben és Brassó elfoglalásával előállott kedvező helyzetet, megpróbált diplomáciai kapcsolatokat felvenni a külfölddel. Bem diplomáciai erőfeszítései már Szeben elfoglalásakor kezdődtek, amikor Effingham Grant angol diplomatát használta fel arra, hogy tájékoztassa a

Erdély katonai beosztása 1849-ben.

²²⁷ Bem 6 katonai kerületre osztotta Erdélyt: a kerületek székhelye Nagyszeben, Hátszeg (később Déva), Kolozsvár, Beszterce, Csíkszereda és Brassó, Mindegyik kerületben egy-egy katonai főparancsnokság működött s mindegyik alá egy-egy hadosztály tartozott. Szakadatlanul folyt az új zászlóaljok alakítása és begyakorlása is. Az új zászlóaljok számai: 75., 76., 77., 78., 79., 80., 81., 82., 83., 84., 85., 86. Tíz tartalék határőrzászlóaljat is alakított székely nemzetőrökből; lassabban ment a lovas csapatok szervezése. Különösen felfegyverzésük ment nehezebben. Marosvásárhelyen löporgyár létesült és nagymértékben működött a kézdívasárhelyi öntöde is.

világot a magyar szabadságharc céljáról. Grant eredeti küldetése éppen az volt, hogy biztos értesüléseket szerezzen Magyarországról. Grant — aki Colquhoun G. Róbertnek, a bukaresti angol főkonzulnak volt titkára — február elején indult Magyarországra, és a cári csapatokkal érkezett Szebenbe. Feladata az volt, hogy Fuad effendin, a török császári biztoson keresztül, Szebenből jelentéseket küldjön a brit konzulátusnak.

Grant angol útlevelemmel, a cári csapatokkal együtt utazott Nagyszebenbe és ott maradt azután is, amikor már — Bem előnyomulásának hatására — az osztrák és a cári csapatok elvonultak Szebenből. Az angol követségi titkár Szebenben maradásának legfőbb oka az volt, hogy Grant így értékes tájékoztatáshoz kívánt jutni a magyar forradalom egész helyzetével kapcsolatban. Megbízólevele értelmében jelentéseit Fuad effendin keresztül kellett eljuttatnia a bukaresti brit konzulátusra. Az utasítások szerint Grantnak Nagyszebenben kellett működnie, de fennállott az a lehetőség is, hogy más erdélyi városokat is meglátogasson. A politikai pártoktól tartózkodnia kellett.²²⁸

Grant február 5-én indult útnak. A bukaresti angol főkonzulátos előző napon értesült arról, hogy cári csapatok lépték át az erdélyi határt. Február 9-én Colquhoun jelentésében azt írta Sir Stratford Canningnek, hogy aggódással várja Grant első jelentéseit.²²⁹ Grant február 10-én érkezett Szebenbe, ahol rózsás hangulatot talált. Puchner környezetében azt beszélték, hogy Windischgrätz már Aradnál van s rövidesen Szeben alá érkezik. Grant február 22-én újabb jelentést küldött Bukarestbe, ezután abbamaradtak a jelentései, ehelyett március 15-én maga Grant jelentkezett Szeben magyar részről történő elfoglalásának hírével.

Grant március 11 és 13 között találkozott Bemmel Szebenben. Menlevelet kért tőle, hogy visszatérhessen Bukarestbe, mivel diplomáciai küldetése végetért. Grant vitte magával, egyéb iratok mellett, azt a levelet, melyet Bem tábornok írt Boulay de la Meurthe-nek, a francia köztársaság alelnökének. „Azóta, hogy utoljára találkoztunk Párizsban, — írja levele elején Bem — nem szüntem meg harcolni a szabadság szent ügyéért.” Elmondja a továbbiakban bécsi szereplését, Magyarországra jövetelét, erdélyi hadjáratának körülményeit. Utal amnesztiapolitikájára és

²²⁸ Bukarest 1849. febr. 5. Colquhoun főkonzul jelentése Palmerston lordhoz. *Correspondence relative to the affairs of Hungary. 1848—1849.* London 1850. 151 l.

²²⁹ U. o. 142. l.

arra a misszióra, amelyet Kossuth megbízásából Erdély földjén magára vállalt. Levelében szemrehányást tesz a francia köztársaság kormányának, mely oly kevéssé érdeklődik Kelet-Európa alkotmányos államainak sorsa iránt és még konzult sem küld ezekbe az országokba. Magyarország ma minden oldalról ellenséggel van körülvéve; nem tudja tájékoztatni Európát a valóságos helyzetről és nem tudja megcáfolni a német újságok gyalázkodásait. „A francia kormánynak nem szabadna elfelejteni azt, hogy Ausztria és Olaszország teljes egyetértésben járnak el Franciaország természetes szövetségeseivel szemben, melyek között az alkotmányos Magyarország egyike a legfontosabbaknak.” A francia kormánynak minden befolyását latba kellene vetnie a cári intervenció ellen. Francia ügynök elküldését kéri táborába.²³⁰

Ségur március 18-án továbbította Bem levelét Párizsba Drouyn de Lhuysnak²³¹ miután előzőleg már beszámolt Nagyszében esetéről. A bukaresti főkonzul március 22-én válaszolt Bemnek, felhívta figyelmét arra, hogy a semleges Törökország elvárja Bemtől határainak tiszteletbentartását. A levél visszatükrözi a bukaresti diplomáciai körök aggodalmát afelett, hogy Bem serege bármelyik percben betörhet Havaselvére s ott üldözi tovább Puchner és Lüders csapatait.²³²

Március 23-án Bem Brassóból közli Ségurrel, hogy egész Erdélyt elfoglalta. Kéri, hogy küldjön főhadiszállására francia ügynököt.²³³

Ugyancsak 23-án ír Fuadnak: mint semleges hatalomtól azt kéri, hogy a török területre menekült osztrák sereget fegyverezzék le és küldjenek egy török megbízottat Erdélybe. Fuad válaszát nem ismerjük, de Ségur, a francia főkonzul azt mondta, hogy „a tábornok kívánságai elől okosan és ügyesen ki fog térni.”²³⁴

Március utolsó napjaiban Bem levelei nyomán izgatott tárgyalások indultak meg a bukaresti diplomáciai körökben. Nagy kérdés volt, mi történjék akkor, ha Bem átlépve a Brassó—nagyszébeni vonalat a semleges török területen üldözi az ellenséget? A francia főkonzul a semlegesség betartását kérte

²³⁰ Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Românilor. Vol. XVIII. Bucuresti 1916. 127—128. l.

²³¹ Hurmuzaki i. m. XVIII. 132. l.

²³² Hurmuzaki i. m. XVIII. 134. l.

²³³ Hurmuzaki i. m. XVII. 135. l.

²³⁴ Horváth Jenő: Bem tábornok és a bukaresti külképviseletek. Hadtörténelmi Közlemények 1927. 382. l.

Omer pasa török főhadparancsnoktól, Timoni osztrák konzul azonban Puchner megsegítését szorgalmazta. Sem a francia, sem az angol kormány nem tett eleget Bem ama kérésének, hogy diplomáciai megbízottat küldjön táborába.²³⁵ Bem tábornok ezután főleg külföldi lapok beszerzésére törekedett Bukaresten keresztül. Április 4-én Szászsebesről 100 forintot küldött Ségurnek azzal a kéréssel, hogy a tábornok részére három hónapra francia lapokra fizessen elő.²³⁶ A továbbiakban Bem tábornok szerepe arra szorítkozott, hogy Bukaresttel és Konstantinápolyal ő közvetítette a magyar kormány diplomáciai akcióit.

Figyelemreméltóak Bem tábornoknak ezek a diplomáciai kezdeményezései, habár gyakorlatilag eredményhez nem vezettek. Magyarország a forradalom idején magára hagyva küzdött az abszolutizmus ellen, s habár kétségtelen volt, hogy Erdély elfoglalásával egyenes arányban nőtt Bem tábornok tekintélye, a külföldön és a bukaresti külképviseletek között komoly megfontolás tárgya lett az az igénye, hogy melléje diplomáciai megbízott küldessék — végülis erre nem került sor. Igaz viszont, hogy ez szervesen következett a nyugati hatalmak alapvető magatartásából. Anglia és Franciaország kormányaitól távol állott a gondolat, hogy a fenyegetett magyar szabadság segítésére siessenek. A magyar szabadságharc természetes szövetségeseit nem a franciákban és az angolokban kellett keresni, hanem Piemontban, melyet azonban Radetzky Novaránál leverte s ezzel a magyar forradalom elesett természetes szövetségeseitől. A francia kormánytól nem lehetett segítséget várni: Napoleon Lajos a második császárság visszaállítására törekedett és rendcsinálónak akart feltűnni a nagyhatalmak előtt; ezért tiporta le Mazzini római köztársaságát. Anglia pedig az európai reakció támasza volt, Marx szerint az a szikla, melyen megtörnek a forradalom hullámai.²³⁷ Anglia legfontosabb keleti szövetségese éppen Ausztria volt. Ausztria ugyanis Anglia szempontjából gátat jelentett Oroszországgal és Franciaországgal szemben. Angliának szüksége volt az erős, egységes Ausztriára.

²³⁵ Ismeretes Palmerston válasza Colquhoun konzulnak arra a leveleire, melyben Bem erre irányuló kérését továbbította. Palmerston szerint „nem lenne tanácsos önnek semilyen figyelőt vagy levelezőt küldeni Bem tábornok seregéhez”, az ilyesmi Palmerston szerint félreértésekre adhatna alkalmat. V. ö. *Haraszti Éva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp. 1951. 71. l.

²³⁶ *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 140. l.

²³⁷ *Marx—Engels*: Művei VII. k. 103. l. (oroszul).

Bem huszárai felmorzsolják az osztrákokat a győzelmes fogarasi csatában

Csányi László

Az angol politika uralkodó körei a leghatározottabban ellene voltak a magyar forradalmárok megsegítésének. Palmerston külügyminiszter az angol külpolitikában az angol ipari és kereskedelmi nagytőke érdekeit képviselte. Éppen ezért nem volna helyes, ha Palmerston üres rokonszenvenyilatkozatai megtévesztenének bennünket az angol hivatalos külpolitika igazi szándékai és érdekei felől. Ha Ausztria nem volna, fel kellene találni! — ez volt az angol külpolitika álláspontja; a másik Palmerstonnak híres kijelentése: „*Végezzetek vele gyorsan!*” — vagyis minél hamarabb verjétek le a magyar szabadságharcot.²³⁸

Nem volt realisabb esélye a francia segítségben való bízódásnak sem. Nem állott fenn olyan francia-orosz ellentét, amely ezt indokoltta tette volna. Hamis legenda az is, hogy Miklós cár ellenségesen tekintett az 1848-as forradalom után hatalomra került francia burzsoá köztársaságra. Az európai burzsoázia nem segített a magyar szabadságharcnak, egymás között fennálló számos érdekellentétei mellett sem.

Keleten sem volt vígasztalóbb a helyzet. A cári csapatok jelenléte nagy akadályozója volt annak, hogy a Porta elismerje a forradalmi magyar kormányt; hiszen még a dunai fejedelemségekben is ott állottak a cári megszálló csapatok. Bem tábornok győzelmes hadjárata s Erdély megtisztogatása az ellenségtől kétségtelenül mély hatást gyakoroltak a bukaresti külföldi diplomáciai megbízottakra. A havaselvei cári csapatok, Bem közeledtének hírére, csomagoltak és távozásuk azt jelentette volna, hogy a bukaresti diplomáciai kar is szabadabb mozgást nyer. Lüders Bukarestben hiába próbálta megnyerni Bem ellen a török császári biztost, Fuad effendit és a török főparancsnokot, Omer pasát; nem tudta rávenni őket arra, hogy katonasággal támogassák erdélyi beavatkozását. Arra mutatott ez, hogy török részről már ekkor sem hiányzott a jóakarat a magyar forradalom iránt és különösen Bemnek voltak hívei a törökök között. Persze, Bem tábornok tisztában volt azzal, hogy a magyar kormány a törököktől nem remélhet segítséget, legfeljebb jóindulatú semlegességet. Ez is elegendő lett volna az adott

²³⁸ Palmerstonnak és az angol diplomáciának a magyar szabadságharcra vonatkozó állásfoglalására lásd: *Averbuh: Carszkaja intervencija v borbe sz. vengerszkoj revoluciej*. Moszkva 1935. 210. l. — *Haraszti Eva: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen*. Bpest 1951. — V. ö. még *Pulszky Ferenc: Életem és korom*. 1880. II. 251. l.

helyzetben, amikor Bem fegyverei győztesen nyomultak előre a bukovinai, moldvai határszélekig.²³⁹

Bem diplomáciai erőfeszítéseinek tárgyalásánál meg kell jegyezni, hogy ezek teljesen függetlenek voltak Czartoryski herceg diplomáciai kezdeményezéseitől és hogy Czartoryski diplomáciai munkássága elkerülte Bem tábornokot, abban ez utóbbinak van nagy része. Bem nem kereste az érintkezést a lengyel arisztokrata tábor ügynökeivel és az egész erdélyi hadjárat folyamán nem is jött létre kapcsolat Bem és a belgrádi, valamint bukaresti lengyel ügynökség között. Pedig Czartoryskiék nagyon is számítottak a tábornokra s szerették volna bevonni őt a herceg diplomáciai akcióiba. Bizonyosság erre Czajkowskiaknak, a konstantinápolyi főügynöknek február 14-i jelentése, melyben arról ír, hogy szeretne kapcsolatokat teremteni Bemmél. A cél az, hogy Bem jól bánjon a románokkal és a szlávokkal. Ne menjen Galíciába, hanem a Dunán át Bosznia felé s közben mindig tekintettel legyen a törökök érdekeire, de állandóan nyugtalanítsa a horvátokat. Czartoryski szándéka az, hogy a részletek megbeszélése végett Garašanint küldi Bem táborába.²⁴⁰

Február 23-án Bystrzonowski — a herceg belgrádi ügynöke — hívja fel Czajkowski figyelmét Bem személyére. „A magyarok ügye emelkedik. Bem és Dembiński tábornok emelik fel”, írja. A vajdaságokban és Horvátországban terjed a rokonszenv a magyarok iránt a németekkel szemben. Ledönteni

²³⁹ A törökök megnyeréséért elkecsereedett harc folyt a bukaresti diplomáciai körökben. Timoni osztrák konzulnak sok fejtörést okozott az a körülmény, hogy az oroszelleneseknek tekintett Ségur francia és Colquhoun angol konzulok jó viszonyt tartottak fenn Fuad effendivel. Colquhounnak magyarbarát híre volt Bukarestben. Fuad effendi Bem iránti tiszteletét bizonyítja, hogy két ízben (március 26. és ápr. 26.) is írt neki. A török állásfoglalás megváltoztatásáért folytatott harcot végül is eldöntötte a cári intervenció előkészítése. Duhamel tábornok május 18-án nyílt színvallásra szólította fel Fuad effendit. Május 19-én pedig Kotzebue orosz konzul jelezte Bukarestben, hogy a cári beavatkozásra valóban sor kerül. Fuad effendi május 31-én adta meg az oroszoknak a kért választ, mely szerint „Törökország ezzel a néppel nem akar kapcsolatba lépni és a határ erőszakos átlépését erőszakkal fogja visszaverni. A császári hadsereg főparancsnok őkegyelmessége és én azt az utasítást adtuk a határon álló katonai hatóságainknak, hogy 1. szigorúan őrködjének a határvédelem fölött, 2. a birodalom területe ellen intézett minden támadást erővel verjenek vissza, 3. a magyarokkal minden hivatalos kapcsolatot kerüljenek.” *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 159. l.

²⁴⁰ 1849 febr. 14. Agencja Wschodna Nr. 65. 5369/Czart. AVL. Krakó.

Ausztriát, e pillanatban éppen látom a főfeladatot. Maga Garašanin számolt be a horvátok körében érezhető magyar rokonszenvről.”²⁴¹ A herceg ügynökeinek azonban nem sikerült semmiféle kapcsolatba jutniok Bessel; ezért írja Bystrzonowski jelentősen március 17-én Belgrádból Párizsba, hogy Bem jól működik, — „*mais rien de direct avec moi*”, — nincs kapcsolatuk egymással.²⁴² Bem győzelmei hozzájárultak ahhoz, hogy Czartoryski és táborá fokozottabban a magyar-szláv és a magyar-román megegyezést állították tevékenységük középpontjába és a megegyezést nem utolsó sorban éppen a tábornok segítségével szerették volna elérni.

E megegyezésnek Bem tábornok kezdettől fogva híve és szorgalmazója volt. Az amnesztia-rendeletek a kedvező talajt voltak hivatva előkészíteni a magyarság és a nemzetiségek várva várt megbékéléséhez. Ezt a célt szolgálta Bem minden egyes kiáltványa, ennek a célnak a jegyében bánt a legnagyobb kímélettel a meghódított városok lakosaival, a polgársággal és értelmiséggel, ezért küldött papokat a román nép közé s igyekezett seregébe bevonni minél nagyobb számban román és szász elemeket. Emlékeztet február 9-i közeledése Solomon román felkelővezérhez; szívesen vette volna, ha seregében román légió harcolt volna; egyidőben románul tudó tiszteket kért Kossuthtól, mert számított a román nép nagyobb tömegű fegyverbeállítására. Az erdélyi román értelmiség vezetőihez sajnos nem talált utat, de jó kapcsolat alakult ki közte meg a havaselvei román demokrata politikusok között; így mindenekelőtt Cesar Bolliac, a havaselvei forradalmi román költő és politikus érzi át elsőnek a szabadságnak azt a felemelő érzését, amelyet Bem győzelme eredményez és ad kifejezést magyarbarátságának március 25-i brassói szózatában.

„Hat hónapig tartó üldöztetés és letartóztatás után a külföldre menekült Román Bujdosó végre kinyithatta szemét és szabadon fellélegezhetett, hála a magyar fegyvereknek és a szabadság arkangyalának, Bem tábornoknak, aki lesújtott a zsarnokság ördögeire és megtisztította az eget. Román testvéreim, kik annyi pártra és csoportra szakadtatok, éreztétek végre át ezt az igazságot; amidőn ma harcok folynak bizonyos népek és bizonyos fejedelmek közt, tulajdonképpen egész Európát egyetlen küzdelem hatja át; a szabadság és a zsarnokság harca népek és dinasztikiák között. Az uralkodóházak össze-

²⁴¹ Bystrzonowski Czajkowskihoz febr. 23. 5369/Czart. ÁVL. Krakkó.

²⁴² 5369/Czart. ÁVL. Krakkó.

fognak, hogy vállvetve védelmezzék roskatag trónjukat s immár egyetlen reményüket a népek közt lévő egyenlenségre és viszályba vetik. Ha majd egyszer a népek felismerik igazi érdeküket, a harcnak vége szakad.”²⁴³

Bolliac azokhoz a román demokrata forradalmárokhöz tartozott, akik a havaselvei forradalmi mozgalom letörése után a magyar-román megbékélésben látták a román nemzet jövőjének biztosítékát és 1849 tavaszán, éppen Bem tábornok győzelmes erdélyi hadjárata révén kapcsolatot teremtenek a magyar forradalmi kormánnyal. A román forradalmárok, Balcescu, Ghica, Balaceanu és a Bem közvetlen közelében működő Bolliac már Bem tábornok 1849 márciusi előnyomulásának idején egy román légió megalakításának tervéről leveleznek egymással. E terv teljes mértékben egyezik Bem elképzeléseivel is.²⁴⁴ Bolliac és Rosetti 1849 tavaszától írásaikban terjesztik a Bem iránti rokonszenvét, kiemelik a román nép kedvező magatartását és a magyarokkal való megegyezés mellett érvelnek. Kétségtelen, hogy Bem tábornoknak óriási érdeme van abban, hogy e haladó román férfiak eljuthattak ahhoz a meggyőződésükhöz, hogy a román nép ügye azonos a magyar szabadságharc ügyével.

A szász értelmiség körében is sikerült Bemnek híveket szereznie: Gooss Károly, Roth Illés és Kurcz Antal voltak a magyarbarát irányzat főképviselői. Kurczot különösen kitüntette a tábornok: hadsegédjévé tette; Kurcz Bem oldalán esett el később a segesvári csatában.²⁴⁵

A Bem tábornok környezetében uralkodó demokratikus légkört erősítették a hadseregében szolgáló bécsi légionisták, akiknek hősiességét különösen értékelte a tábornok,²⁴⁶ a len-

²⁴³ Bolliac lapjának, az *Espatriatul*-nak 1849 márc. 25-én Brassóban megjelent első számából. Közzölte: 1848–1849. évi iratok a nemzeti-ségi megbékélésről. Bp. 1948. 160–161. l.

²⁴⁴ Állítólag Bem felszólította a Nagyszebenben tartózkodó havaselvei emigránsokat, hogy alakítsanak román légiót, Ezek azonban akkor még vonakodtak elfogadni a tervet, mert nem akartak saját testvéreik ellen harcolni. V. ö. Fotino G.: *Din vremea renasterii nationale a Tarii Românești. Boierii Golești II.* București 1939, 295. l.

²⁴⁵ Kurcz Bécsben született, ott is tanult. 36 éves korában, 1835-ben került Erdélybe, mint Kemény József magántitkára. 1840-ben költözött Brassóba. Irodalommal és történelemmel foglalkozott s főleg szász viszonylatban jelentős érdemeket szerzett. A *Siebenbürger Wochenblatt* melléklete számára dolgozott. Mint széles látókörű, haladó szellemű férfi, 1848-ban élénk figyelemmel kísérte az európai eseményeket.

²⁴⁶ Lásd elismerését a bécsi légió tagjainak, *Honvéd* márc. 28.

gyel légió tagjai és természetesen a székelyek, akik Bem apójukban atyjukat tisztelték és szerették. E hadsereg fényét, híret volt hivatva emelni nagy költőnk, Petőfi is, aki már Mészàrossal való összetűzése idején azon a véleményen volt, hogy gyalázat nélkül csak Bem táborában élhet az ember, s aki Bem iránti rajongó lelkesedését gyönyörű versekben örököltette meg. A demokratikus és plebejus gondolkodású költő szemében Bem tábornok volt az igazi katonaeszmény megtestesítője: minden bizonnyal nem a költői képzelet túlzásai sugalmazták a Petőfi verseiben megnyilatkozó elragadtatást, hanem a tábornok nemese emberi alakja készítette költőnket rajongásra és meghajlásra.

Külön kötetre rúgná azoknak a megnyilatkozásoknak az ismertetése, amelyek Bem katonai jellemét örököltették meg az utókor számára. Az emlékiratíró kortársak jellemrajzai különösen érdekesek számunkra abból a szempontból, hogy megvilágítják ennek a nagy katonának emberi alakját, megmutatják jellemének keménységét, vezéri tulajdonságait, tehát azokat a személyi feltételeket, amelyeknek nagy részük volt a győzelem kivívásában.

Bauer őrnagy, Bem tábornok hadsegédje, számos kitűnő vonással rajzolta meg az utókor számára Bem tábornok emberi arcképét a kolozsvári, besztercei, piski, nagyszebeni diadal idejéből. Megmutatja emlékezéseiben Bemet, a szigorú katonát, a seregéről atyailag gondoskodó tábornokot és a melegszívű, érző embert — a sereg igazi vezérét. Elmondja, hogyan örködött a vezér a sereg rendes és bőséges ételmezése felett, aminek az a jó következménye lett, hogy a sereg Bem keze alatt ritkán szenvedett hiányt élelemben. Két napi ételmet minden katonának magával kellett hordania.

„Gyakran személyesen győződött meg ezen rendelete teljesítése felől, de történt, hogy csataközben tapasztalatlan katonák elhanyagták ételmüket s ekkor a csata után, midőn az ételmezés legbajosabb volt, vagy éheztek, vagy gondosabb társaikra voltak kénytelen szorulni. Az öreg úr ilyenkor mindig haragudott s néha büntetett is.

Munitió volt a harmadik szava a gondos vezérnek; munitiót rendelt vagy kért, ahonnan csak remélte, hogy kaphat és nem ezerivel vagy százezerivel, hanem millióival a töltéseknek, mert tudta, hogy munitió hiánya meglankasztja a legbátrabb sereget is; de sajnos, minden sürgetése dacára mégis volt eset, hogy munitió hiánya miatt kénytelen volt döntetlen csatákat félbehagyni, vagy győzelmes csata után hátrálni.

Ezért soha őt nagyobb haraggal nem lehet látni, mintha katonái hébe-hóba töltéseiket majorságra stb. vesztegették."²⁴⁷

A tábornok reggel hét órakor tartott szemlét a sereg fölött s ilyenkor minden embere felszerelve, csatakészben, jóllakva állott ki helyére; ilyen szemlék alkalmával adta ki napiparancsait; ellenőrizte hogyan hajtják végre az élelmezésre, a ruházatra vonatkozó rendeleteit, megdicsérte a csatákban kitűnteket, megjutalmazta őket előléptetéssel. E szemlék rövidek voltak s nem fárasztók; díszelgés és minden feszélyezettség nélküliek. Különös gondossággal, mondhatni szeretettel szemlélte meg napjában az ágyúkat, melyeken a legkisebb hibát is felfedezte gyakorlott szeme s rögtön gondoskodott kijavításukról: az ágyús szekereket, sőt a töltésesládákat is kinyitatta ilyenkor, megnézte és rendbehozatta. A sereg létszámáról naponta kimutatást kért.

„Jellemére nézve Bem szilárd, pénzvágy és hiúság nélküli, szigorú. haithatatlan, vakmerően bátor, körütekintő, a helyzetet rőötön felfogó, minden körülmények közt megrendíthetetlen s azonnal határozó férfi volt; egyszóval: megtestesült képe egy valódi vezérnek"²⁴⁸

A haditervek titokbantartása olyan tulajdonsága volt, amelyre már a kormánybiztosok is az első napoktól kezdve felhívták a kormány figyelmét; Bauer megfigyelése szerint ennek oka volt az is, hogy a tábornok, a helyi viszonyokkal nem lévén ismerős, sokszor csak az utolsó pillanatban, a tényleges helyzet követelményeinek figyelembevételével készítette el tervét.

Nagyon érdekes az, amit külsejéről írnak a kortársak, akik egyébként szokásait is feljegyezték. „Testalkata közepeszerű és teste egy 30 éves nyílt seb által elgyengült volt, de erős lelke elviseltette vele a legóriásibb fáradságokat; reggeltől éjfélíg lovon ült a csatákban egy falat étel, egy korty ital nélkül; szokásai megedzették gyenge testét, mert azok egészen örökös harcra voltak számítva. Bem egyik legsajátságosabb állítása az volt, hogy katonának akkor kell tudnia aludni, és enni, amikor ideje van rá, tehát előre is; és valóban ő ezt tudta, mert ha biztos volt támadások ellen s ő sem támadhatott lőanyag vagy egyébnek hiány miatt, annyit aludt és annyit evett, hogy három napra is beérhette vele.”²⁴⁹ A szoká-

²⁴⁷ Bauer őrnagy i. m. 84—85. l.

²⁴⁸ Bauer őrnagy i. m. 86. l.

²⁴⁹ Bauer őrnagy i. m. 88. l.

sait, szavait megőrző történeteknek se szeri, se száma a magyar utókor irodalmában. A legjóízűbb történeteket kétségtelenül Teleki Sándor jegyezte fel róla, de a magyar sajtó, újságok, kalendáriumok száz éven át megszámlálhatatlan sok történetet jegyeztek fel róla az erdélyi hadjárat egy-egy epizódjával kapcsolatban, amelyek között persze nehéz volna megállapítani, melyik hiteles és melyik nem az. E történetek azonban, függetlenül költött vagy valódi tartalmuktól, lényegében ugyanannak a rokonszenves, keménykötésű, nagy akaraterejű, szilárd jellemű, forradalmi harcosnak az alakját állítják elénk, akiben a magyar nép a dicső 48-as harcok legkitűnőbb tábornokát tanulta megismerni és szeretni. Nagy hősiesség, a szabadságharc ügye iránti határtalan odaadás, a végtelen önmegtagadás, áldozatkészség juttatták el őt Erdély felszabadításának csodálatosan gyors eredményéhez; közepes képességekkel e siker elképzelhetetlen lett volna. Katonai erényeit hamar felismerte az ellenség is: Puchner maga is csak elismeréssel nyilatkozott Bem tábornokról, s nem titkolta, hogy hosszú katonai pályafutása alatt ennyire még nem talált emberére, mint most, hogy rossz sorsa a lengyelek e nagyszerű hőisével állította szembe. Bemnek rettegett híre kezdett lenni Bécsben is és a Balkánon, ahová gyorsan elhatolt győzelmeinek híre. És felfigyelt rá a távoli Péterváron a minden oroszok cárja, Miklós cár is, aki rettegvé gondolt arra, hogy a magyar forradalom Bem sikerei folytán átcsaphat Bukovinába és Galíciába is és megremegtetheti a cári trónust.

Bem tábornok nagyszerű katonai jelleméről, kiemelkedő emberi tulajdonságairól már az erdélyi harcok idejében tudomást szerzett a nyugati világ is. Maga Effingham Grant, az angol diplomata gondoskodott róla, hogy a nyugati diplomácia tudomást szerezzen Bem tábornok seregének szelleméről s magáról a vezérről, akit Szebenben szemtől-szembe látott s aki iránt igazi lelkesedés ébredt benne. Grantot valósággal felvilányozta Bem s a vele folytatott beszélgetés. 1849 március 18-án elragadtatással számolt be Bukarestből C. A. Rosettinak Bemről, a „derék és ügyes öregről”, a „tökéletes katonáról”, arról az emberről, „akinek elsősorban köszönhető a magyar fegyverek győzelme Erdélyben”. Grantot meglepte a magyar csapatok „mérsékletessége”, s megjegyzi, hogy Bem, kiváló harcos, jól tudja, hogy „a fegyelem ma fontosabb, mint valaha”. Az elragadtatott levélben azután ezt olvassuk: „Láttam végre, kedves barátom, a nép ügyének ezt a védelmezőjét — és büszke vagyok rá.” Igéri Rosettinak, hogy majd ha találko-

nak, elbeszéli neki részletesen, miről volt szó közte és Bem között, miről beszélt az erdélyi hadsereg bálványával.”²⁵⁰

Az angol politikusok közül lord Dudley Stuart nem tiltotta Bem iránt érzett nagyrabecsülését. Májusban levélben ajánlotta Bem figyelmébe Brătianu Demetert, egy bukaresti román hazafit (Ion Brătianu fivérét) és kérte, hogy vegye fel seregébe. Brătianu Bem alatt akart harcolni a császár és a cári sereg ellen. Stuart azt írja levelében, hogy Bem sikerei nemcsak Magyarország sikereit jelentik, hanem Bem hazájának, Lengyelországnak és egész Európának a sikerei is egyúttal.²⁵¹

Elsősorban azonban a forradalmi harcban álló Magyarország kormánya és népe számára volt roppant erőforrás Bem téli és tavaszi sikersorozata. Kossuth, amikor híre érkezett a március 4-i oktrojált alkotmány jogtipró rendelkezéseinek, okkal állította oda Bemet válaszként a kamarilla aljas mesterkedéseivel szemben: március 25-i beszédében ezeket mondta:

*„Olmützből furcsa dolgokat írtak, melyeknek rövid tartalma az, hogy Magyarország nincs többé s azt mondják, hogy ez fait accompli. Erre legközelebb mindjárt elsőbben is Bem tábornok erdélyi vitéz hadseregünkkel olymódon felelt, hogy kikergette az országból az orosz segéderőt, melyre támaszkodva mertek oly istentelenséget kimondani.”*²⁵²

Magyarországon — Kossuthot is beleértve — az erdélyi sikert végleges eredményként értékelték. Kossuth is úgy vélte, hogy ezekután az ellenség végérvényesen ki van verve az országból és teljesen szükségtelen, hogy Bem tábornok még továbbra is Erdélyben maradjon s magával tartsa a rendelkezésére adott erőket. Egyelőre menjen a Bánátba, azután Arad és Temesvár elfoglalása után a Dunához siessen; majd, amikor a szabadságharc katonai eseményei kedvezőbb fordulatot vettek, Bemre az a feladat várt volna, hogy lépje át a Dunát, siessen a főszerephez s vegye át annak fővezérségét.

Bem hat hét alatt valóban kiverte az ellenséget Erdélyből, kiverte — de nem semmisítette meg. Szeben és Brassó elfoglalásával nem szűntek meg az erdélyi harcok. Túlzott optimizmus volt azt hinni, hogy az osztrák és a cári hadvezetőség egy-

²⁵⁰ E. Grant levelét közli: *Al. Cretzianu*: Din archiva lui Dumitru Brătianu. I. 1933. 197—200. l.

²⁵¹ Lord Dudley Stuart levele Bemhez, 1849 május 16. *Al. Cretzianu* i. m. 211—212. l.

²⁵² *Horváth Mihály* i. m. II. 405. l.

szerűen tudomásul veszi az Erdélyben elszenvedett kudarcot és kísérletet sem tesz többé ennek az országrésznek az elfoglalására. Bem hat hét alatt az ellenségnél kisebb erővel csak arra volt képes, hogy megfutamítsa azt, de éppen mert kisebb erőkkel rendelkezett, mint ellenfelei, nem vállalkozhatott arra, hogy azokat megsemmisítse. Így győzelmeinek sem lehetett végleges jellegük. E győzelmeket hadvezetése rugalmas voltának köszönhetette: gyorsabb, fordulatossabb, elevenebb és találékonyabb volt, mint Puchner és a többi osztrák tábornok, nem beszélve most a cári intervenciók csapatok parancsnokairól, akik nem is kaptak határozott utasításokat Lüderstől komolyabb és nagyobbarányú hadműveletek lefolytatására és inkább csak segítő szerepük volt az osztrák csapatok mellett. Bem sikerei — mint pl. Beszterce esetében láttuk — gyakran csak rövid időre teremtették meg egy-egy elfoglalt terület biztonságát, néhány hétre vagy egy-két hónapra; utána új ellenséges beütés könnyen semmivé teszi az elért eredményt. A vezérnek ilyen esetben az a feladata, hogy kis, de mozgékony seregét gyors menetekben vezesse új és új veszélyeztetett területekre, ahol váratlan rajtaütésekkel, a fegyvernemek pompás kihasználásával, sokszor meg éppen furfanggal (mint Szeben elfoglalásánál!) mérjen csapást az ellenségre. A siker ilyen módon gyorsan és meglepetésszerűen következik be, de ugyanolyan kockázatos is, mert az ellenség nagy tömegei könnyen tönkretelhetik. A téli és a tavaszi hadjárat számos olyan esetet mutat fel, amidőn csak egy hajsza választotta el Bem tábornokot attól, hogy egész hadseregét elfogják vagy szétverjék. Mint Rüstow írta bírálólág Bem hadvezetéséről „nála minden cérnán lóg”,²⁵³ aminek persze nem Bem tábornok „hibás” hadvezetése az oka, hanem erőinek korlátozott volta, az a körülmény, hogy igazi nagy tömegeket, 30—40 ezres létszámú hadsereget nem mozgathatott volna, mivel ehhez egyszerűen hiányzott az ember. Pedig a nagy tömegekkel való hadművelési tevékenység fontos tényező volt az akkori csatákban is. És ebből a szempontból nem volt helyes az, hogy a tábornok nem törekedett seregének nagy tömegekkel való kiegészítésére; pl. nem eléggé értékelte a nemzetőrséget. Kicsiny, de megbízható sereget akart inkább, mint nehezen mozgatható hatalmas számú hadsereget, amelynek a megbízhatóságához is kétség fért. Mindamellet nem állíthatjuk azt, hogy nem törekedett a sereg utánpótlására; mi egyébre szorgalmazta az újoncozást

²⁵³ Rüstow i. m. I. 2. 247. 1.

Erdélyszerte, miért szervezte a székelységet, semmibevéve a kormánynak azt a figyelmeztetését, hogy a székelység már únja az örökös katonai kormányt, miért állított fel új és új zászlóaljakat s próbálta még a román és szász lakosságot is beszervezni a seregbe? Az erdélyi téli és tavaszi harcok, mint az eredmény mutatja, még az aránylag kis erőkkkel is győzelmet hozhattak; másként állt a dolog a nyári hadjáratban.

Nagy létszámú hadsereget Erdélyben Bem nem tudott teremteni. Ez csak úgy vált volna lehetővé, ha sikerül a meg egyezés a román nép vezetőivel, Iancuval és társaival és a románság, amely Erdély lakosságának nagyobb részét tette ki, csatlakozik a honvédséghez. Enélkül Bem serege szükségszerűen „kis” hadsereg maradt, aminek súlyos következményeit a későbbiek mutatták meg, amidőn a cári intervenció a télnél sokkal nagyobb méretekben fenyegetett.

Bem tábornok győzelmei, ha nem voltak is végleges győzelmek és nem eredményezték az ellenség teljes megsemmisítését, a forradalmi hadvezetés remek példái. Az egyes ütközeteknél rámutattunk arra, hogy milyen fontos szerepe volt a támadói harcmódnak a téli hadjárat győzelmeiben. Kossuth mellett Bem képviselte a legkövetkezetesebben a támadó hadműveletek forradalmi felfogását, s az eredmény igazolta kettejük helyes nézetét. Az erdélyi győzelem nemcsak Bem tábornok személyi rátermettségének, de ennek a hadműveleti elvnek is fényes igazolása!

A téli hadjárat csatái kítűnő alkalmat nyújtanak arra, hogy megfigyeljük a száz év előtti idők egyik legkiválóbb európai tüzérének, Bemnek harcmódját. Bem valóban vérbeli tüzér volt és a sajátos erdélyi terepen volt alkalma arra, hogy tüzéri képességeit a legkülönbözőbb alkalmakkor csillogtassa meg. Elmondhatjuk, hogy Bem csatáinak két fő jellegzetes eszköze az ágyú és a szurony voltak. Emellett persze Bem alkalmazta a lovasrohamot is.

Már a csatát megelőzően Bem a tüzér szemével nézte a terepet és sohasem mulasztotta el a harcmező tüzérségi szempontból való értékelését. Ágyúit mindig a terepnyújtotta előnyök gondos kihasználásával, az adott harci helyzetnek legmegfelelőbb módon, minden merev sémától mentesen alkalmazta. Az üteget néha egy tömegben, egy helyen állította fel, máskor kisszámú tüzérséget több félütegbe tagozva helyezt el. A röppentyűk iránti régi érdeklődése megnyilvánult az erdélyi hadjárat folyamán is: szerette ezt a fegyvernemet már csak azért is, mert meredek röppályája és könnyű szállítható-

sága Erdély hegyes-völgyes vidékén nagy előnnyel járt. Gondja volt Bemnek arra is, hogy a tüzéséget időnként gyors megkerülésre, megfelelő oldalozó tűz leadására is felhasználja. Harcmódjának egyik jellemző vonása, hogy nem tartott tüzértartalékot. Előfordult azonban, hogy tüzésége egy részét előzetesen elrejtette s ezt alkalmazta aztán oldalozó tűzre vagy meglepetésszerű oldaltámadásra. A csapatok számbeli hiányát a tüzéség irányzásbeli tökéletességével és a bőséges lőszerellátással iparkodott pótolni.

Gyorsaságát, mozgékonyságát volt alkalmunk látni már a lengyel felkelés idején is s ez most különösen fontos szerepet játszott. Ütegeit az erdélyi harcok idején is mozgékonyosságra, öntevékenységre készítette. Egyik-másik ütege egy csatában négyszer-ötször is helyet változtatott.

A csata folyamán a tábornok főgondja a tüzéségi tűz volt. Gyorsan felismerte az ellenség leggyengébb vagy legerősebb pontját és ágyúinak tüzeit ennek megfelelően irányította. Gyakran előfordult, hogy az üteg mellől személyesen irányította a tüzet. Tüzereitől — és általában katonáitól — megkövetelte a legvégsőkig való kitartást, még akkor is, ha az együtt járt az ágyúk elvesztésével. E kitartásra személyesen mutatott példát, mert visszavonulásokkor mindig az utóvéd-ágyúknál tartózkodott. Ennek a következménye volt, hogy élete olyan gyakran forgott közvetlen veszedelemben és nem egyszer csak katonái gyors közbelépésének köszönhető, hogy megmenekült a fogságtól vagy a haláltól. Így történt március 3-án a kiskapusi csatában, amikor a tábornok makacsul kitartott az utóvéd-ütegeknél és csak a Württemberg huszárok közbelépése mentette meg. Hasonló helyzettel találkoztunk a vízaknai ütközet után is.

Bem tüzéségének kitűnő működtetésére nagyszerű példa a január 17-i gálfalvi ütközet. Mint Bem minden csatájában, itt is a tüzéségé volt az első szó. A magyar ütegek kiváló működése hamarosan elnémította az osztrák ágyúkat. Ezután következett magyar részről a gyalogos roham, mely visszadobta a védekező osztrákokat. Puchner erősítést küldött, sikerült is megállítani és védekezésre kényszeríteni a honvédeket. A magyar zászlóaljnak a tüzéség kitűnően irányított lövéseinek köszönhető, hogy meg tudtak maradni állásaikban. Az osztrák lovasság a gyalogosok támogatására a magyar arcvonal jobbszárnya ellen intézett támadást, mely összeomlott a magyar tüzéség összpontosított tüzeiben. Az ütközetet azután a magyar huszárok rohama döntötte el.

Több órán át tartó tüzérségi tűzzel kezdődött a január 21-i nagyszebeni csata is, melynél a visszavonulást Bem személyesen fedezte lovasaival és tüzérségével. Közben a visszavonuló magyar tüzérség több visszacsapást mért az üldöző császáriakra. Vízaknánál a magyar csapatok visszavonulásakor az ütegek helyükön maradtak. Kartácstűzzel igyekeztek az ellenség előrenyomulását megakadályozni és így fedezték a magyar csapatok visszavonulását. Kétútnon működött Bem tüzérsége a piski csatában, ahol még a késő délutáni órákban is ide-oda hullámozott a harc. Bem felismerte az ellenség pillanatnyi gyengeségét és sikeresen alkalmazott tüzérségi cselével a magyar oldal javára döntötte el a küzdelmet. Lovasütegét támadásba rendelte s ennek előrenyomulását az előtte rohanó huszárokkal fedezte. Az ellenség közelében az üteg tüzelőállásba ment, a lovasság ketté vált és az ágyúk pusztító kartácstűzet zúdítottak a lovasrohamtól már megzavart ellenségre, mely futásban keresett menedéket. Herle főhadnagy (az osztrák sereg öt ütegének tüzérparancsnoka) tehetetlen dühében „gyalázatos csel”-ként jellemezte Bem eljárását. Jelentése szerint „a meglepő pánik folytán a császári ütegek és lőszerkocsik eszeveszetten hátravágtattak, amiért a tüzérség képtelen volt az osztrák csapatok visszavonulását fedezni. A halálfélelemben jutott és megfutamodott kisegítő tüzérséget alig tudtam ismét összeszedni.”²⁵⁴

Bem tüzérségének 1849 tavaszán tehát nagy szerepe volt abban, hogy a császári hadakat tüneményesen gyors idő alatt sikerült Erdély határain túlra űznie. A gyalogság és a lovasság mindenkor megbízható fegyvertársat láthatott Bem tüzéreiben és mindenkor támaszkodhatott segítségére.

²⁵⁴ A magyar tüzér. 1938. 91. l. Ugyanott az erdélyi tüzérség szereplésének értékelése.

1. A BÁNÁT MEGTISZTÍTÁSA

Kossuth március 22-én közölte első ízben határozottabb formában Bemmel azt az óhaját, hogy a tábornok az erdélyi hadjárat sikeres befejezése után azonnal siessen Magyarországra és győzelmes kardját a Tiszánál „dobja a sors mérserpenyőjébe”. Kossuth ugyanebben a levelében Bem útját is megjelölte:

„Ami azon kérdést illeti, melyik utat válassza ön? én még mindig abban a véleményben vagyok, amelyben januárban valék: Karánsebesen keresztül a bánságba, — Ön elfoglalja Lugost, felszabadítja a bánya-kerületet, fölfegyverzi a hősies Fehértemplomot, elsöpri az eléje álló ellenséget, vagy azt a Dunába, Tiszába űzi, — Temesvárral ne törődjék *most*, hanem vonuljon *Arad* felé, — semmisítsen meg minden ellenséget, mely nyílt mezőn Ön elé áll, — szólítsa fel Arad várát a megadásra, — de hosszas ostromba ne bocsátkozzék, — hanem erősítse meg magát az aradi csapatok felével és Szegednél keljen át a Tiszán —, mit tegyen azután?, azt a körülmények fogják megmutatni; vagy keljen át Ön a Dunán Bajánál, vagy vonuljon az ellenség jobboldala ellen párhuzamosan a Dunával — hol Önt Pest vármegye alsó részeiben a derék nép egy intésre tömegesen követni fogja, mint népfölkelés.”¹ Bem megérkezése, mondja Kossuth, döntően hatna a magyar sereg győzelmére.

Március 25-én Bem Nagyszebenből — ahová közben Brassóból visszaérkezett — örömmel jelezte Kossuthnak, hogy az első zászlóaljokat máris útnak indítja Magyarország felé s a többiek hamosan követik ezt.² 26-án azután a hadsereg létszámának szaporításáról írt az elnökeknek, ami teljes mértékben megnyerte ennek helyeslését; azt felelte neki Kossuth, hogy

¹ *Makray* i. m. 11. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 697. l.

² Bem Kossuthhoz márc. 25. OHB. 5146 : 1849. OL.

nem nyugszik mindaddig, míg 200.000 ember nem áll harcra-készen, „én Magyarország erejét oly imponálóvá akarom tenni, hogy szükség esetében még az európai diplomácia macchiavellismusára is kezünk a kardra téve felelhesünk; amíg élek, s amíg seregeink győznek, Ön nyugodt lehet az iránt, hogy én a nemzet részére a legnagyobb erőfeszítés legmagasb díját követelem, és ez a tökéletes önállóság és függetlenség; úgy hiszem, egy európai hatalom sem fogja ezt túlzottnak találni mindazok után, amiket velünk tettek!” Bemnek arra a haditervére, hogy április 10-én Szegeden lesz, Kossuth megjegyzése az, hogy ez kellemesen fogja őt meglepni, de azt óhajtja, hogy a Szegedre való megérkezés vagy a bánság kitisztításával, vagy Arad bevételével legyen összekötve.³

Kossuth tehát ismételten feladatává teszi Bemnek a Bánát megtisztítását. Az Erdélyből kihozandó csapatok létszámára nézve Kossuth intenciója az volt, hogy Bem hozzon magával egy bizonyos sereget, köztük némi székely erőt is, de néhány megbízható zászlóalj mindenesetre maradjon Erdélyben, főleg a szorosok őrzésére. Az erdélyi sereg parancsnoka ideiglenesen Csetz legyen, úgy, hogy a parancsnoki cím Bemnek hagyassék meg. A levélben szó esik a lengyel nép felhasználásáról is. Kossuth hangsúlyozza, hogy előbb Magyarország ügyét kell teljesen diadalra vinni s csak azután kerülhet sor egyéb expedíciókra. „Ez a legbiztosabb út Lengyelország szabadságára is! — az ellenkező által az egyik elveszne, anélkül, hogy a másik nyerne.”

Az itt felmerült kérdésekkel kapcsolatban rendkívül érdekes Kossuthnak ugyanezen a napon, április 1-én Csányihoz küldött utasítása, amely a Bemmel szemben alkalmazott diplomatikus modort mellőzve, a dolgokat sokkal inkább néven nevezi. Mindenekelőtt pontos képet ad Bem Magyarországba való szállításának egész háttéréről és rávilágít Kossuth felfogására a galíciai expedíció kérdésében. „Bemnek ki kell jönni Erdélyből, ha ott nincs kivel küzdenie. Mert különben meg nem tartja az Isten is, hogy Galíciába ne törjön. A galíciai expedíció sem nem abstract jó, se abstract rossz. De a körülményeket még csak fontolgatni is jókor van, mielőtt Magyarország ügye bevégezve volna. Akkor majd, ha imposant erővel bírunk, s Európa körülményei kedvezendek, a kérdést fontolóra vehetjük. Mert ha szabaddá tehetném a lengyelt, tenném azért, hogy a szabad nemzetek családja szaporodjék s hogy Magyarország

³ Makray i. m. 17—18. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 781. l.

úgy az osztrák, mint orosz ellen hű szövetségest bírnak. De a lengyel miatt Magyarország sorsát risquirozni nem fogom. Ezért nem akarok most galíciai expedíciót s mert ezt nem akarok, Bemnek ki kell jönni Magyarországra... Légy gonddal, hogy Bem székeket is hozzon magával, s magyar seregbelieket is hagyjon Erdélyben. Ez fontos Magyarországra, fontos Erdélyre. Erdély megtartását nem bízám csak erdélyi seregekre. Bem ne hozzon magával többet 6 komplet batalionnál, 4 divízió huszárnál s 24 ágyúnál. Ez elég s ennyit nélkülözhettek, mert ennyi segítséget adtam. Számításom Erdélyből a Bánátba 8000 ember.”⁴ Beszél ezután az öt szoros járhatatlanná tételéről, felszólítja Csányit, hogy a szászokat kétmillióra sarcolja meg: felét sarc gyanánt, felét mint kényszerített kölcsönt. „Ha vonakodnak, exequáltasd. Confiscatioért folyamodtak a gazok? — ezért lakolniuk kell, saját magok mondák ki magokra az ítéletet. Teremts, mit teremteni tudsz. Katonát. Fegyvert s munitiót mindenek felett. Erdélyt organisálni kell. Csak ez által testesülhet az unió valósággá. Institúcióinak harmóniába kell hozatni Magyarországgal, különben nincs állandóság. Nemzetiségek s vallások, mint status organizmus alapjai kábaság. Ennek meg kell szűnni s a megszűnést új territóriális felosztással garantírozni. Ezen organisatio minden detailaiban végetlen fásaszto operatum systematicum s csak most lehetséges s csak egy ember teheti. Békés időben s collegiális tanácskozás soha. Óriási feladat! hátam borsózik tőle. Mondd, tisztelt Barátom, magadra vállalod-e?” Végül elégedettségét fejezi ki a meginduló diplomáciai kapcsolatok felett, Beöthyt Bukarestbe küldi konzulnak s azt írja, hogy fel kell használni Ségurt a portával való összeköttetés kiépítésére. Ennek feltétele a török területre menekült osztrák sereg lefegyverzése.

Íme, ezek voltak az indokai annak, hogy Kossuth Bem Magyarországra jövetelét sürgette; emellett természetesen Bem jövetelének katonai súlyával is teljesen tisztában volt s nem is csinált titkot ebbéli meggyőződéséből. Nem pusztá udvariaság mondatta vele azt, hogy Bem megjelenése a Tiszánál döntően szól bele az itt folyó harcok menetébe.

A Honvédelmi Bizottmány elnökének elgondolása egészben véve fedte Bem tábornok tervét; ő maga is Magyarországra akart sietni, hogy végre szembekerüljön Windischgrätzzel. Utját azonban szerette volna mindenekelőtt Gyula-

⁴ Kossuth Csányihoz Eger ápr. 1. Csányi iratok 1278. r. sz. OL. Kossuth Összes Munkái XIV. 784. l.

fehérvár ostromával egybekötni. Kemény Farkas, mint tudjuk, már március 29-én megkísérelte a vár ostromát, de eredmény nélkül. 27-én, midőn szemrevételezni ment a várat, az ellenség ágyúlövésekkel fogadta, mire elhatározta, hogy visszaadja nekik a „tréfát”. Három felől támadta meg a várat, de 4 ágyújával semmi hatást sem tett; odabenn a védőőrség könnyen eloltotta a keletkezett tüzet s Kemény kétórai tüzelés után visszavonult Borbándra; itt várta Bem erősítéseit.⁵ A várban 10 század gyalogság, 48 lovas és vagy 50 nehéz ágyú volt.⁶ Április 2-án Bem is megérkezett a vár alá Brassóból: azt remélte, hogy August ezredes, a vár öreg parancsnoka feladja az erősséget, de ebben a reményében alaposan csalódott. Gyulafehérvár elfoglalása csakis rendszeres ostrommal vagy szoros ostromzárral összekötött kiéheztetés árán volt elérhető: az előbbihez hiányzott az ostromló tüzérség (elsősorban a hatásos és kellő számú löszer!), az utóbbi célra pedig nem lehetett nagyobb erőket elszakítani az erdélyi hadseregtől. Az erődítményt Bem eddig mindössze megfigyelés alatt tartotta, ami egyáltalán nem akadályozta meg a vár védőit abban, hogy rendszeresen érintkezzenek a környék román felkelőivel. Mivel az ostrom folytatása is meglehetősen kilátástalan dolognak látszott, a tábornok nem is kísérletezett hosszú ideig. Erdélyben egy ellenséges kézben lévő vár, meggyőződése szerint, nem sokáig tarthatta magát, otthagytá tehát Keményt 2400 gyalogossal, egy osztály Mátyás huszárral, 60 aranyosszéki önkéntes lovassal, és egy hatfontos üteggel, maga pedig elindult serege után. Hívta őt Kossuth, az a férfi, akinek hazafiúsága, erkölcsé a legtisztább fényben ragyogott előtte s aki erősítette benne azt a meggyőződését, hogy most Magyarországon van szükség a kardjára. Seregének egy része már Déván volt, a főhadiszállás Szászsebesen. Március 22-i levelében Kossuth Fehértemplomot javasolta neki útirányként; Bemnek azonban az volt a véleménye, hogy akárcsak Gyulafehérvár, úgy Fehértemplom is önként megadják magukat, nem volna tehát sok értelme annak, hogy ez utóbbi miatt négy hetet veszítsen; ezért tehát úgy határozott, hogy egyenes utat választ és 10—12 napon belül Szegedre érkezik.

Kossuth, mint láttuk, azt szerette volna, hogy Bem tábornok befejezve az erdélyi hadjáratot, sürgősen Magyarországra vezesse az erdélyi sereg egy részét. De ekkor megmutatkoztak

⁵ Kemény jelentése Csányihoz. 1849. márc. 29. OHB 5139 : 1849. OL.

⁶ Kővári: Erdély története 213 .l.

Bem túlzott önállóságának káros következményei. Az engedelmesség nem volt erős oldala a tábornoknak. Bár elvben egyetértett azzal, hogy elhagyja Erdélyt és Magyarországra jöjjön, a gyakorlatban különféle ürügyekkel késleltette az elindulást. Jelentéseiben legfőbb akadályként a pénzhányt jelezte meg. Kétszázezer forinttal tartozott a seregnek. Százezer forintot kért sürgősen a kormánytól s ennek megküldésétől tette függővé útja folytatását.⁷ Túlzottan nagy jelentőséget tulajdonított ezenkívül Czetz tábornoki kinevezésének. A kinevezést megígérte Czetznek s most a magyar kormány elutasító válasza ellenére ragaszkodott ahhoz, hogy Czetzet tábornokká nevezzék ki. Az adott helyzetben semmiképpen sem volt indokolt a legnagyobb értékkel, az idővel való ilyen bőkezű gazdálkodás. Ha Bem, Kossuth parancsa értelmében, nyomban hozzálát a Bánát kitisztításához, sok időt lehetett volna nyerni a későbbi harcok érdekében. Bem április elejei eljárása semmiel sem indokolható.

Április 4-én a tábornok Szászsebesen időzött. Száz forintot küldött Ségurnek Bukarestre s megkérte, hogy három hónapra fizessen elő az ő számára francia lapokra s küldesse táborába. Előzőleg, április 1-én Fuad effendinek írt, közölve vele, hogy a menekülő osztrákok nyolc közpénztárt vittek magukkal s ezeket a magyar kormány visszaköveteli; kérte, hogy védje meg a Havaselnén élő magyar polgárokat.⁸ Április 4-én Szászsebesen rendeletet adott ki a sereg rendbentartásáról. Intézkedett arról, hogy az útban lemaradókat a csapat- és századparancsnokok felszedessék, illetve megakadályozzák a seregtől való leválást. Szigorúan megtiltotta, hogy a katonák engedély nélkül fuvart béreljenek és így a parasztokat és állataikat elvonják a mezei munkától.⁹

Április 8-án kereste fel őt Szászsebesen a magyar képviselőház küldöttsége, mely elhozta neki Debrecenből az elsőosztályú érdemjelet s egyben a felhatalmazást arra, hogy a vezénylete alatt lévő hadseregben a leginkább kitűnt vitézeket érdemjellel jutalmazza. Bem 55 darab harmadosztályú érdemjelt osztott ki; de ezután azt kérte a kormánytól, hogy még 96 tiszt és 249 közvitéz díszíttessék fel. Harmadosztályú érdemjellel tüntette ki a tábornok: Czetz, Bethlen, Kemény, Bánffy, Teleki Sándor, Tóth Ágoston, Kiss Sándor, Gál Sándor ezrede-

⁷ Bem Kossuthhoz ápr. 3. Gyulafehérvár. OHB 5310 : 1849. OL.

⁸ *Honvéd* 88. sz.

⁹ *Kövári*: Okmánytár 167—168. l.

seket, Forró, Meszéna, Pereczi, Károlyi Miksa, Ihász, Beke, Szabó Nándor, Inczédy alezredeseket; a századosok közt volt Petőfi Sándor, a nemzet nagy költője. Ő örökítette meg a Közlönyben az érdemrendek átadásának megható hangulatát is:

„A napokban voltak itt a hadügyminiszter s a nemzetgyűlésnek küldöttei, kik meghozták Bemnek az elsőrendű érdemjelet. Az átadás csak szobában, néhány tiszt jelenlétében történt, mert helyben nincs sereg, s különben is a mi vezérünk nem szokott az efféle sallangos és csattogó ceremóniákhoz. Volt ennek a kis szobai ünnepnek mindamellett sok pedanti és táblabírói oldala, de volt olyan momentuma is, mely megható, meg rázó, mondhatni nagyszerű volt, midőn az öreg Németh alezredes e szavakkal adta át a tábornokunknak az érdemjelet: „Én nem vagyok szónok, s ha az volnék, sem tudnék most beszélni; engedje meg ön, hogy megcsókoljam önnek jobb kezét, mely az én hazámért vérzett!” és sírva csókolta meg a tábornok csonka kezét, s mi, kik jelen voltunk, mindnyájan sírtunk — de ezt nem olvasni kell, ezt hallani és látni kellett volna. — Ténnap küldötte szét Bem a kisebb érdemjeleket serege jobb-jainak. E sorok írójának szerencséje van ezek közé tartozni. S így meg vagyok végre jutalmazva is, pedig túlságosan, nem az által, hogy érdemjelet kaptam, hanem azon mód által, mellyel azt nekem átadta Bem. Legyen gyöngeség tőlem, vagy akármi, én meg nem állhatom, hogy e jelenetet ki ne írjam. Saját kezével tűzte mellemre az érdemjelet Bem, balkezevel, mert jobbjá még föl van kötve, s ezt mondá: „balkézze tűzöm föl, szívem felőli kezemmel!” s midőn elvégzé, megölelt, hosszan és melegen ölelt! — az egész világ tudja, hogy én nem vagyok szerény ember, de istenemre mondom, ennyit nem érdemeltem. Oly megilletődéssel, melytől, ha eszembe jut, most is reszket a lelkem, ez feleltem: „Tábornokom, többel tartozom önnek, mint atyámnak: atyám csak életet adott nekem, ön pedig becsületet.”¹⁰

Április első fele eltelt azzal, hogy Bem folytonosan várta a kormány pénzküldeményét és szervezte seregét a magyarországi útra. Március 20-a és április 4-e között 187 ezer forintot fizettetett Szebennel s e tekintélyes összeg mellett is tartozott seregének, Csányi és Kossuth nem kis csodálkozására. Csányi 8-a előtt 100.000 forintot küldött neki, de ugyanakkor pénztárost is menesztett hozzá. Bem azonban 400.000-re jelentett be igényt. Kossuth elküldetett 300.000-et és takarékosagra intette

¹⁰ *Közlöny*, 1849. ápr. 28.

a tábornokot. Meglepte őt Bemnek az az értesítése, hogy 14.000 emberrel és 30 ágyúval szándékozik kivonulni Erdélyből. Ez sokkal nagyobb szám volt, mint amennyire Kossuth gondolt; ő előbb (április 1-én) 8000, majd április 11-én 7500 főnyi sereget kívánt Magyarországra hozni (tehát azt az erőt, amely Déván csatlakozott Bem tábornokhoz). Nem kívánta azonban azt, hogy amennyiben a 14.000 főnyi sereg már útban van, most forduljon vissza a fele, hanem április 11-én azt a rendelkezést küldte Bemnek, hogy ha a sereg már útban van, úgy egyik felét a tábornok sietve küldje fel Budának, a másik részével pedig tisztogassa meg a Bánátot; ha azonban csak 7000 főnyi serege van, akkor ezt a Bánát megtisztítására fordítsa; mert ez most a főfeladat. A Bánátban folytatandó hadjáratot Kossuth össze akarta kötni Erdély hathatós védelmével, még pedig olyképpen, hogy Bem tábornok „egyik kezét folyvást kiterjeszthesse a még mindig nem egészen pacifikált Erdélyre”. Kossuthnak ezt a tervét alátámasztották azok a hírek, amelyek arról szóltak, hogy Hammerstein tábornok Lwówból 12.000 emberrel Dukla és Eperjes felé közeledik, vagy esetleg Bukovinába készül! A Bánát megtisztítása ezért is fontos volt. A megtisztogatott Bánátot elhagyva, Bem tábornok bácskai győzelmei a bánáti hadjárat gyors sikerét ígérték. „Ha a tábornok úr Erdélyből, Perczel pedig nyugatról előnyomul, s ha ön az ostromló aradi hadtest egy részét is erre fordítja, akkor a siker a legrövidebb idő alatt bizonyára alig lesz kétséges”, írta Kossuth, kilátásba helyezvén ezzel Perczel és Vécsey segítségét Bemnek.¹¹

Bem nagy erőkkal való kivonulása Erdélyből: minden irányban nyugtalanságot keltett. Erdély — Szeben és Brassó elfoglalása után sem volt az a nyugodt pont, ahol teljes biztonsággal lehetett megvárni a fősereg végleges győzelmét. Erdélyben folytatódtak a kilengések, Iancu nagy sereget gyűjtött, Erdély határai szakadatlanul fenyegetett helyzetben voltak és Hammerstein Lwów felől való betörése is komolyan foglalkoztatta a kormányt. A Honvédelmi Bizottmány április 10-én aggódva hívta fel mindezekre Kossuth figyelmét s felsorolta azokat az okokat, amelyek „szükségkép megkívánják, mikép az oly sok áldozattal visszaszerzett s fő támaszpontul szolgáló Erdély az osztrák vagy evenl egyesített muszka betöréstől megoltalmazva legyen”. A bizottmány kifejezte azt az aggodalmát, „hogyha Bem altábornagy Erdélyt 12.000 ember-

¹¹ Makray I. m. 23—24. l.; Kossuth Összes Munkái XIV. 862. l.

rel odahagyandja, az osztrákok bizonyosan támadólag fognak fellépni”, éppen ezért „szükségesnek látja a bizottmány azt, hogy az onnan kiindult sereggel vagy Bem altábornagy menjen vissza s tartsa meg Erdélyt vagy ha ő vissza nem menne, egy más gyakorlott hadvezér küldessék oda, mert a bizottmány Erdélynek s ez által több magyarországi megyéknek sorsát veszélyeztetve látja a Bem által otthagyott Czetz tábornok vezérsege alatt”. A Honvédelmi Bizottmánynak a kívánsága tehát az, hogy az erdélyi erőkből semmi el ne vonassék.¹² Igazi borulátás árad Csányi ezidőben kelt jelentéseiből is. Április 13-án ezt írja Kossuthnak:

„Bem, mint hallom, már kivonulóban van. Magával viszi Erdélyben harcban edzett seregeit. Mentsen Isten ilyen macacs embertől, ki tudatlanságában egy ország ügyét ennyire compromittálja, hogy ismét csak a magyarok istenétől kell várunk a segedelmet. Beszélhetek én nekie, mennyi embert vigyen magával. Ő nem tudja, mit viszen, körüllevődi pedig mentül többet szeretnek vinni. Küldjél kérlek néhány nagy ágyút... Hálisten, hogy nálad a táborban egyetértés van. Bizon van arra szükség. Én igaz, pesszimista vagyok... Még jól sehogysem állunk. Még hátra van a fekete leves. Erdélyre, ha az osztrák be akar jönni, keresztet vetek. Czetz ezt megmenteni nem fogja. Pest, Pest az tán fordulatot ad a dolognak...”¹³

A 14.000 ember kivonása most már Kossuthot is módfelett nyugtalanítja; ő is úgy látja, hogy e tekintélyes erő kivonulása maga után vonhatja Erdély elvesztését. De ha már Bem kivonta ezt az erőt Erdélyből, úgy most már kettőzötten fontos a Bánát elfoglalása, mert ha ezt elmulasztja, úgy Erdély éppen a Bánáton keresztül vész el. Erdély elvesztését azonban semmiesetre sem lehet megkockáztatni; nem azért küldött oda Kossuth 7000 főnyi erősítést, hogy most ismét elveszzen ez a fontos terület. A győztes váci csata és Komárom kilátásban lévő felszabadítása után az ellenségnek ki kell vonulnia Pestről; ebben az esetben Bem már későn érkezik — az ellenség a határig nem tud megállni; ha azonban Komárom felszabadítása nem következne be, akkor Bem még jókor ér oda. Jókor érkezik még abban az esetben is, ha a bánáti hadművelet 14 napjába kerülne; a Bánát megtisztítása mindenesetre megéri ezt a 14 napot. Eszerint a tennivaló: Perczel tábornok, miután

¹² OHB 5461 : 1849. OL.

¹³ Csányi Kossuthnak ápr. 13. OHB 5625 : 1849. OL.

Szenttamást és a római sáncokat elfoglalta, a Bácskát kitisztította és Titelig előnyomult — átkel a Tiszán, a Tisza balpartján Torontált kitisztítja. Bem elfoglalja Lugost, visszaszerzi Krassót és Temest s azután kitisztítja Alsó-Magyarországot és a Tisza balpartját.¹⁴

Kossuth következetesen azt az álláspontot képviselte, hogy Bem menjen a Bánságba, azt tisztogassa meg s utána sietve csatlakozzék a fősereghez. Remélte, hogy ez olyan rövid idő alatt fog bekövetkezni, hogy megelőzi az osztrák hadvezetőség mindennemű újabb akcióját Erdély biztonsága ellen. A hadügyminisztérium nem értett egyet Bem bánáti és magyarországi terveivel. Mészáros azt írta neki, hogy a hírek szerint az osztrákok Bukovinában ismét gyülekeznek s be fognak törni Erdélybe; az orosz, sőt még a török hatóságok is inkább hajlanak Ausztria, mint Magyarország felé. Erdélyben ezért erős tartaléksereg szervezendő; a bánági hadműveletekhez elegendő 5—6000 főnyi haderő, annál is inkább, mivel Vécsey Arad ostromának folytatása mellett 3—4000 embert át tudna adni Bemnek. Temesvárt lövetéssel kell leküzdeni, amiben a közeli Pétervárad ostromágyúit felhasználhatja. Ha ezt az országrészt Temesvár bevételével sikerül felszabadítani, akkor az ország, mely jelenleg még három oldalról van körülzárva, már csak egy oldalról volna veszélyeztetve. „Habár az ön megjelenése a Bánságban kétségtelenül nagyhatású lenne, mégis az ön neve még kis haderővel is biztosítékot ad Erdély megtartására s ezért tisztán személyes meggyőződésből, nem is szólva a kormány idevágó parancsáról, okvetlenül szükségesnek tartom, hogy ön ezt az alig visszafoglalt s máig sem erős szálakkal az országhoz fűzött országrészt, még ideiglenesen se hagyja el.”¹⁵

Nemcsak a pénzhiány tartotta vissza Bem tábornokot a Bánátba való elindulástól. Erdély biztonsága sokkal inkább szívügye volt neki is, mintsem hogy teljes védelem nélkül hagyja ezt az országrészt. Minden zászlóaljat és minden huszárosztályt teljes keretűvé kellett tennie; ily módon alakította meg az új 13 zászlóaljat; 10 zászlóalj nemzetőrséget is alakíttatott a szorosok őrzésére. Mindez sok időt vett igénybe. Amíg az új alakulatok létre nem jöttek, a régi erdélyi csapatoknak

¹⁴ Kossuth Bemnek ápr. 12. *Makray* i. m. 28—30. l.; Kossuth *Összes Munkái* XIV. 866—868. l.

¹⁵ A hadügyminiszter Bemhez ápr. 12. OHB. 4125 : 1849. OL.

kellett minden feladatot ellátniok, őrizni a szorosokat, résztvenni Gyulafehérvár, majd Déva ostromában.

Április 12-én azt írta a hadügyminiszternek, hogy az ellenséget ott akarja megtámadni, ahol ez a legkevésbé várja: ezért a Vaskapu-szoroson át, Karánsebesen és Lugoson keresztül indul Szegedre. Három napra számította a szegedi utat.¹⁶

A sereg, amelyet Bem április első felében Erdélyből Magyarországra hozott 8 2/6 zászlóaljból, 8 1/2 lovasszázadból és 31 lövegéből állott.¹⁷

Mielőtt Szászsebesről elindult, egy küldöttséget szervezett, amelynek az volt a feladata, hogy üdvözlje a török hadsereg főparancsnokságát a két dunai fejedelemségben. Az Omer pasát felkereső küldöttség élére Teleki Sándort állította, hat tisztet és tizenkét rendesen felszerelt huszárt adott melléje s a küldöttség elindult, hogy a török főparancsnokot jóindulatra hangolja egy esetleges osztrák és cári betörés esetére. Ugyanakkor Csányi arra a hírre, hogy a cári csapatok Tölgyesnél komoly előkészületeket tesznek egy betörésre, ugyancsak küldöttséget menesztett Lüdershez, hogy megtudja, mi a „cár hajlandósága” s mi okból vonják a cári csapatokat közelebb a magyar határhoz. Csányit Bem távozása teljesen lesújtotta s az erdélyi aggasztó viszonyok a lemondás gondolatát sugalmazták neki. „Itt a pénzbeli kiadások annyira felnőnek, hogy én azokat kezelni nem merem. Előre látván a felmerülő zavarokat, azért mielőtt becsületem, mihez eddig ellenségeim részéről se fért szó, kockáztatna, visszalépni komoly szándékom.”¹⁸

Bem Szászsebesről április 14-én Déva vára alá sietett, melyet akkoriban Kudlich főhadnagy védett. A Maros balpartján, mintegy 800 láb magasan emelkedő ősrégi vár meredek sziklán fekszik, teljesen uralva Déva városát és a vár alatt vezető országotat. Bajos dolog volt a vár megközelítése. Bem Forró Elek ezredest hagyta hátra Déva alatt 2000 emberrel és hat ágyúval. Csutak őrnagyot pedig elindította Abrudbánya fedezésére.

A temesvári császári őrségből Leiningen császári vezérőrnagy 4 zászlóaljból, 5 lovasszázadból és 24 ágyúból álló dandára — melynek feladata az erdélyi határ megfigyelése volt — ebben az időben Lugoson tartózkodott. Leiningen nagyobb kü-

¹⁶ Bem a hadügyminiszternek ápr. 12. Szászsebes. OHB 5826:1849. OL.

¹⁷ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. Történeti Szemle 1915. 92. l.

¹⁸ Csányi Kossuthhoz ápr. 16. OHB. 5823 : 1949. OL.

lőnítményeket küldött Facsetre és a Vaskapuszoros elzárása céljából a Bisztra völgyébe, Vajszlóvára. Ez utóbbi helyen a Leiningen dandár 2 határőrvidéki zászlóalja állott 12 ágyúval.¹⁹

A Bánátban előnyomuló Bemre most az a feladat várt, hogy a Leiningen dandárnak a Titel felől előnyomuló Teodorovics-féle hadtesttel való összeköttetését meggátolja és csapatait egyenként megverje. Teodorovics hadteste ebben az időben Nagybecskerek körül összpontosult.

Bem Dévánál Bánffy és Perczy alezredek parancsnoksága alatt 8 zászlóaljból, 6 huszárszázadból és 30 ágyúból álló két hadosztályt gyülekeztetett. 14-én Bánffyt Dobrán és Facseten, Perczyt pedig Hátszegen és a Vaskapun elindította a Temes völgyébe. Április 15-én a hátszegi völgyben Bem utolérte a Perczy hadosztályt. 17-én megtámadta Leiningen vezérőrnagynak két román határőrzászlóaljból és 12 ágyúból álló vaskapui különítményét Vajszlóvánál, az ellenséget elűzte és két ágyúját elvette. Még aznap bevonult Karánsebesre. Azonnal jelentést küldött az OHB-nak, melyben kénkövet és salétromot kért és változta a román lakosság hangulatát.²⁰

Bem seregében ott volt nagy költőnk, Petőfi is. Résztvevett az április 17-i ütközetben s beszámolt róla a Közlönyben: „Kijöttünk Erdélyből, még pedig jó ómennel — írja benne —, mert első lépésünk is diadal. Vaskapun innen, Vajszlóva határőrfalunál várt bennünket az ellenség. Megtámadtuk, megvertük. Veni, vidi, vici. Két zászlóalj volt ellenünk, seregünk-ből csak négy század (a 78. számú székely zászlóaljból) volt a tűzben s e négy század a legalább 2000 emberből álló ellenséget mintegy kétórai harc után oly kétségbeesett futásnak lódította, hogy Karánsebesig meg sem állt, s onnan is még aznap tovább futott úgy, hogy tennap reggel, midőn ide értünk, a városiak fejér zászlókkal fogadtak. Az ellenség elesetteinek számát nem tudjuk bizonyosan, láttunk valami húsz agyonlőttet s mintegy ötven vízbefuttat, kik a Temesen keresztül akarták életüket a hegyekbe vinni. Mi nekünk — a mi talán hihetetlen, magam sem hinném, ha jelen nem lettem volna — még csak sebesültünk sincs egyetlen egy sem. Két ágyújok is nálunk maradt; az egyiket négy székely szemem láttára vette el példátlan bátorsággal... Átaljában csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, aki maga látja. Nyugodt bátorság-

¹⁹ Breit i. m. II. 167. l.

²⁰ OHB 6123 : 1849. OL.; Közlöny 1849. 89. sz.

gal, mondhatni kimért lépésekkel haladnak a csatában előre folyvást biztosan, mint a réten a kaszások, s még énekelnek, mikor már ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar meg-
únják, szuronyt szegeznek, s rohannak és velük rohan az enyészet; az ellenségnek nem marad más, mint futni vagy meghalni. De a székely csak egy feltét alatt ily vitéz; ha vezére még vitézebb, mint ő, s azért szükséges, hogy Bem legyen a vezérök. De amily hódító a mi tábornokunk rettenetes fegyvere, tán még hódítóbb hasonlíthatatlanul szelíd bánásmódja a harc után. A környékbeli lakosság, mely eszeveszetten futott el előttünk, jövőget visszafelé látván, hogy a honmaradtaknak semmi bántása nincs.”²¹

Vajszlovánál a székely újoncok megfelelték a hozzájuk fűzött reménységeknek. Karánsebes megszállásával Bemnek sikerült elvágnia az ellenség elől az orsova-temesvári utat és kezébe került a ruszskabányai öntöde, mely eddig szintén az ellenségnek termelte a hadianyagot. Karánsebesen napi-parancsban hirdette ki, hogy elhagyta Erdélyt s Czetzet tette meg helyettesül. Ő fog ezentúl rendelkezni Szebenből. Együttal megsűrgette a kormánynál Czetz ezredes tábornoki kinevezését.²²

Karánsebesen értesült a tábornok arról, hogy az Erdélyből Havaselvére márciusban kiűzött 12.000 főnyi erős osztrák hadtest Malkowski vezetése alatt Csernec, Orsova, a románbánáti határvidéken át betört az országba, és a Temes völgyén át siet előre a Bánátba.²³

Bem Teregovánál és Szlatinánál, a Temes völgy szorulataiban figyelő őrséget, Karánsebesen pedig egy különítményt hagyott hátra, s azután elindult Lugos felé, mert változatlanul azt tervezte, hogy előbb Leiningen dandárával végez. Reggel hét órakor érkezett a város alá s már csatarendbe akart állni, amikor kiderült, hogy a városban nincs ellenség; Leiningen Bem közeledésének hírére a Bega melletti Kiszetőhoz húzó-

²¹ *Közlöny*, május 1.

²² *Nagy S. Okmánytár* LV.

²³ Puchner seregének útja az alábbi volt: március 26: a Van der Nüll dandár Margureniben, Stutterheim dandára Moreniben, Uraccée Margineniben állott. A hadtest főhadiszállása Filipeştiben volt. Itt a hadtest márc. 29-én azt a parancsot vette, hogy a Bánságba induljon. Április 3-án Piteştin át Craiovába ment a hadtest, ahová megérkezett Malkowski altábornagy is és átvette a hadtestparancsnokságot. Turnu-Severinen át folytatta előnyomulását és ápr. 22—25. között lépte át az ország-határt Orsovánál. Állományát Gelich 14.000 főre becsüli. *Gelich*: i. m. 299, 1.

dott, hogy közelebb legyen Temesvárhoz; ugyanoda rendelte facseti különítményét is. A bevonuló magyar sereget a lugosi lakosság lelkesen fogadta. Bemet ez a fogadtatás nagyon kellemesen lepte meg; nemzetiségi politikájának sikerét látta benne. Jelentésében kiemeli, hogy a lugosi papok a nyílt utcán térdenállva fogadták, mint felszabadítójukat. Irónikusan jegyzi meg, hogy a Temesvár felé visszavonuló ellenség olyan nagy mester a futásban, hogy minden jóakarata mellett is alig tudja utólag érni.²⁴ A kedvező fogadtatás megjutalmazására 19-én rendeletet adott ki, amelyben elrendeli, hogy a város lakosai hivatalnokait szabadon, akadályozatlanul választhassák meg, „mert ez a polgári szabadság első építőköve” s evégett választási bizottságot nevez ki.²⁵ Lugosról 19-én értesítette Bem arról is a kormányt, hogy Karánsebesen az ottani sóhivatal által hat forintról három forintra szállíttatta le a só mázsájának árát. Az ottani lakosság kérte meg őt erre.²⁶

Bemnek Karánsebesen és Lugoson tett politikai és pénzügyi intézkedései kedvezőtlen fogadtatásban részesültek Kossuthnál. A kormányzó április 23-án írott levelében egész sor olyan kárra hívja fel a tábornok figyelmét, amely mind hibás intézkedéseiből következik. Nyomatékosan felszólítja, hogy „egyáltalában semmiféle politikai, közigazgatási és pénzügyi intézkedésekbe ne bocsátkozzék, hanem szigorúan a hadvezér feladatára szorítkozzék”. Különösen súlyos hibának tekinti a kormányzó a só árának önhatalmú leszállítását, mely lehetetlen helyzet elé állítja a kormányt és személy szerint Kossuthot is, olyannyira, hogy lemondásán kell gondolkoznia. Erdélyben ugyanis a só olcsóbb ára, tekintve az ottani sóbányákat, évszázados privilégium által volt biztosítva; az ország többi részén azonban a só árának általában 3 forintra való leszállítása azt jelentené, hogy a kormány még 4—5 millió forintot ráfizet a szállítási költségekre; ha viszont csak a Bánátban engedélyezi a só árának leszállítását, hogyan okolja meg ezt az egyoldalú intézkedést a többi országrész lakossága felé? Azonkívül, hol lesz a határ a só régi ára és az új ár között? Kossuth levele, ha némileg a következményeket eltúlozva is, de helyesen mutatott rá arra, hogy a tábornok intézkedése a kormány tervbevett sóleszállítási programjának anticipálásaként mindenesetre zavarok forrása lehetett és megkárosította az

²⁴ Közlöny ápr. 26.

²⁵ OHB 6082 : 1849. OL.

²⁶ Honvéd 1849. 184. sz.

államkincstárt is, amely enélkül is súlyos zavarokkal küszködött. Kossuthnak igaza volt akkor, amidőn a tábornokot a közigazgatási és pénzügyi intézkedésektől való tartózkodásra intette. Bem tábornok ez alkalommal ismét átlépte hatáskörét. A sókérdés mellett Kossuth április 23-i levele felveti újból a szászok iránti helytelen elnézést és kegyességet és ezt a magatartást összefüggésbe hozza a székelyek körében jelentkező elégedetlenséggel, amiről Csányi levelei tájékoztatták. A székelyek torkig voltak az örökös katonáskodással. Kossuthnak és Csányinak az volt az álláspontja, hogy le kell venni róluk ezt a terhet és csak fiatal, katonaképes székelyeknek kell fegyvert adni a kezébe; azonkívül a székelység körében véget kell vetni a katonai közigazgatásnak s életbe kell léptetni a polgári hatalmat. Ezzel szemben Bem a székelyeket 30 évig rendelte sorozni s a 30 éven túliakat pedig — a szorosok őrzésére! — határőri szolgálatra rendelte. Kossuth ebben biztos eszközt látott a székelyek eltaszítására.

Teljesen Kossuth álláspontját vallotta Csányi is, aki éppen a székely székekben jelentkező elégedetlenség hatása alatt tett ígéretet a kormányzó nevében egyévi adójuk elengedésére. Neki is az volt a panasza, hogy Bem „csaknem az elaggott korig kiemelni rendelte a székelyeket s én már legalább félig utánamenni voltam kénytelen”.²⁷ Csányi gondolata volt az is, hogy Bemnek a szászok iránti nagylelkűsége ki fogja váltani a székelyek haragját és hogy a székelyek azért vonakodnak adót fizetni, mivel Bem elengedte a szászok adóját.²⁸

Kossuth a közigazgatást a katonai parancsnokságok kezéből a polgári hatóságok kezébe igyekezett visszahelyezni, mert látta a katonai igazgatás hatáskörének kiterjesztésével együttjáró panaszokat.²⁹ Különösen a székelyek elégedetlensége ösztönzi gyors utasítások megtételére. Április 20-án írja Csányinak: „Egy pillanatig sem lehet tovább a székelyeknek adandó concessiókat s régi sérelmeik megszüntetését halasztani — különben lázadás lesz. Ezt tedd meg Édes Barátom azonnal.”³⁰

²⁷ Kossuth ápr. 23-i levelét lásd *Makray* i. m. 31–40. l. — Csányi jelentése ápr. 24-ről. OHB 6206 : 1849. OL.

²⁸ OHB 6260 : 1849. OL.

²⁹ Minden szögben, zugban egy-egy parancsnok van, írja panaszképpen a *Közlöny* ápr. 13-i száma. Főparancsnok, térparancsnok, nemzetőrparancsnok, alparancsnok, kapitány, hadnagy, őrmester, káplár, falusi bíró — mind parancsol a népnek. „Soha annyi úr nem volt a nép fölött, mint most e demokratikus korban”.

³⁰ Kossuth Csányihoz ápr. 20. Csányi iratok 1278. OL.

Kétségtelen, hogy a székelyek elégedetlensége nem Csányi vagy Kossuth agyában született meg, hanem valóban fennállott. A székelyek nagy része únta a katonai kormányzatot és az örökös katonáskodást, különösen akkor, amidőn a zsoldját sem kapta meg. Bem sem tudott fizetni erdélyi tartózkodása idején és most, hogy Erdélyt elhagyta, Czetz és Gál sem tudták katonáikat kifizetni. Különösen Udvarhelyszék és Marossszék székely lakossága elégedetlenkedett. „Háromszék, Gyergyó, Csík, Kászon s egy rész Aranyosszék, ha fizetést nyernek, meg fognak elégtülni. De szükséges nekik kijelenteni, hogy a törvénytelen katonáskodás csak rövid ideig követeltetik vagy kívántatik”, írja Csányi Kossuthnak április 29-én.³¹

Kossuth most már nem elégedett meg pusztán a jótanácsokkal, hanem elküldte Török Gábor aradi polgármestert, a déli hadsereg élelmezési biztosát Bem mellé teljhatalmú kormánybiztosul; így akart véget vetni a kezdődő zavaroknak a Bánátban.³²

A székelyek sorsának enyhítése érdekében adta ki Kossuth április 27-i rendeletét, melyben felszabadítja őket a számukra sérelmes katonai kormányzás és az örökös határőri szolgálat alól. „A székelyek katonai szervezetének meg kell szűnni s helyébe a polgári jogoknak s polgári hatóságnak kell lépni. Az örökös határőri katonáskodás sérelmes terhének el kell enyészni s helyébe az ország többi lakosaival egyenlő honvédi és nemzetőri kötelességnek kell lépni. A katonai parancsnokoknak a székely székek közigazgatásába nem szabad avatkozniok. A katonaaállítás a kormány rendelete nyomán a törvényhatóságoknak kell polgári tisztviselőik útján eszközlésbe

³¹ OHB 6468:1849. OL. Ugyanott kifakad Bemnek a só leszállítására vonatkozó rendelete ellen is. „Bem rendelete nagy zavart idéz elő. Három forintért a szállítás sem lesz megfizetve, annyi fog elkelní. Bajos dolog a tudatlan katoná avatkozása. Pedig szívére kötöttem, hogy ne avatkozzon polgári dolgokba, de nem használ... Czetz ismét pénzért üldöz. Futárját Debrecenbe küldi, mert kér Berde is pénzt. Az emberek elégtületlenek, Bem egy fillért sem hagyott nékiek. Tölem pénztárnokot követelt, az van nékie, azt magával el nem vitte. Elhagyta üres pénztárral. Nevet és bosszankodik is az ember. Soha bolondabb, hiúbb egyéniséget nem ismertem nálánál, de az ellenséget megveri.”

³² „Bem altábornagy úr Magyarország belviszonyait, adminisztrációját nem ismeri, nem ismerheti. Ma definitív határozatot veend tőlem...: hogy hadvezéri körét túl ne lépje, politikai organizációkba, adminisztrációba, financialis ügyekbe ne avatkozzék. És épp ezért szükséges, hogy a visszaszerzett Bánátban egy kormánybiztos vegye át mindazon teendőket, melyeket political tekintetben a körülmények igénybe vesznek.” Kossuth Török Gábornak. 1849. ápr. 23. *Thim József: A magyarországi 1848–49-iki szerb felkelés története*, III: 659, 1.

venni.”³³ E rendelet tehát véget vetett a Bem által gyakorolt újoncozási módszernek.

Erdélyben egyébként is fontos változások történtek: az április 14-i függetlenségi nyilatkozat után megalakult új magyar kormányban Csányi a közmunkaügyi tárcát kapta s ezért készült el Erdélyből. Nagy kérdés volt, ki legyen az utódja? „Mágnás ne legyen, mert itt bizodalom szükséges”, írja Kossuthnak³⁴ és megpendítette Vukovicsnak a nevét, de az az új kormányban szintén miniszteri tárcát kapott. Csányi nagy mértékben elégedetlenkedett Csetzzel is, aki „éppenúgy vendégel, mint Bem”, „valóságos pazarlás”-t visz végbe. „Ez nem idevaló ember, ez itt bajokat fog előidézni. Valóságos magna appendix”, írja róla s felveti Csetz áthelyezésének kérdését is.³⁵ Csetz működése alatt az erdélyi arisztokrácia kezdte visszanyerni régi önbizalmát és fölényét, ami a demokratikus Csányit rendkívül ingerelte; különösen a hadsereget félti az arisztokrata befolyástól, mely Csetzre épít.³⁶ Csányi működésének utolsó időszakában minden reményével a székelyekhez fordult, elengedte egy évi adójukat: „Azokra kell alapítanod, igen tisztelt barátom, tervedet, azokra egyedül”, javasolta Kossuthnak. Csetzzel később megbékélt,³⁷ de a só árának visszaállítása érdekében latba vetette minden befolyását. Az utolsó hetekben Csányi emberfeletti munkát végzett, utazott, szervezett, rendeleteket készített, pénzt, ruhát, fegyvert szerzett és osztott ki, főleg a lerongyolódott székely katonáknak. „Kimerülök, szédülök a munka terhe alatt. Istenemre mondom, egyedül neked van sokkal több dolgod, mint az erdélyi biztosnak, ha kötelességének meg akar felelni. De te, igen tisztelt barátom, Kossuth vagy, mi mások pedig közönséges Isten teremtményei.”³⁸

Bem tábornok a Bánát megtisztításának feladatát a Vécsey és Perczel-féle hadtest segítségével kívánta megoldani. Mind a kettőnek a segítségét kilátásba helyezte a kormány akkor, amikor Bemet a bánáti hadjáratra felszólította. A két hadtestpa-

³³ Hadt. L. 1848—49-es nyomtatványok.

³⁴ Csányi Kossuthhoz ápr. 24. OHB. 6200 : 1849. OL.

³⁵ U. o.

³⁶ Csányi Kossuthhoz ápr. 27. OHB. 6326 : 1849. OL.

³⁷ „Valamint előbb szerettem volna Erdélyt Csetztől megszabadítani és nem is lett volna sok hatása, úgy most méltóztassál őt itt meghagyni. Er macht sich gut, sehr gut. Most szükséges, hogy maradjon.” Csányi Kossuthhoz máj. 2. OHB. 6576 : 1849. OL.

³⁸ Csányi Kossuthhoz máj. 2. OHB 6576 : 1849. OL.

rancsnok közül Perczel, aki márciusban és áprilisban a rendkívül megerősített titeli domb kivételével az egész Bácskát visszaszerezte, örömmel várta Bemnek a Bánátba való érkezését s azt remélte, hogy vele összefogva gyorsan elintézheti Temesvárral együtt az egész déli hadszínteret. Nehezebb helyzet állt azonban elő Vécseyvel, aki április 7-e óta az Aradot körülzárva tartó 5. hadtest parancsnoka volt.

Bem tábornok április 19-én udvarias levélben kérte fel Vécseyt az együttműködésre Temesvár ellen. Mivel saját serege kicsiny ahhoz, hogy ilyen nagy feladatra vállalkozzék, kéri Vécseyt, hogy csak annyi erőt hagyjon hátra, amennyi Arad körülzáratásához feltétlenül szükséges, seregének többi részével pedig induljon Vingán keresztül Temesvárnak, ahová néhány napon belül Lugos felől Bem serege is megérkezik. A főcélpont ugyanis most Temesvár.³⁹

Leiningen egész dandárát a Lugos és Temesvár közötti országúton vonta össze Kiszetónál. Bem azt remélte, hogy Vécsey támogatásával ezt az állást teljesen felszámolhatja. Vécseynek kellett volna az aradi sereggel Rékas felé Leiningen hátába menetelni, miközben Bem Kiszetónál az osztrákokat feltartóztatta volna. Ha Leiningen brigádját sikerült volna Temesvártól eltávolítani, minden bizonnyal alaposan meggyengült volna Temesvár védelme, mivel Leiningen alatt voltak a legjobb csapatok. Temesvár rövid idő alatt elesett volna, ami a bánáti hadműveleteknek is teljesen más irányt adott volna.⁴⁰ Ugyanakkor Bem írt a Radnán állomásozó Villám alezredesnek is, felszólítva, hogy siessen Lugosra. Eljárását április 20-án megindokolta Kossuthnak is: azért írt Vécseynek, mert nem akar időt veszteni; célja, hogy Vécseyvel összefogva, gyorsan Temesvár alatt teremjen, körülzárja a várost, elvágja minden összeköttetésétől. Bemnek ez a levele megfelel azokra a panaszokra, amelyek Erdély állítólagos védtelenségére vonatkoznak. Számítása szerint Erdély megvédésére 30.000 főnyi sereg és 15.000 főnyi tartalék gyalogság áll ezidőszereint rendelkezésre; nagy részük régi katona, akikre most a határok őrizete vár. Ha tehát Bem ebből 10.000-et kivont Erdélyből, még mindig maradt ott 35.000 főnyi rendes sereg. Emlékezteti Kossuthot, arra, hogy ő mindössze 15.000 emberrel hódította meg egész Erdélyt. Ezenkívül a román és a szász lakosság már belefáradt a háborúskodásba és az osztrák vagy a cári hadsereg

³⁹ Bem Vécseyhez. OHB. 6149 : 1849. OL.

⁴⁰ Rüstow i. m. II. 1. 22. 1.

esetleges betörése esetén inkább a magyarokhoz húz, mint az ellenséghez. Nem Erdély felől kell tehát a támadást várni, hanem sokkal inkább Galícia felől; onnan sokkal komolyabb a veszély. Nagy erőket kell összpontosítani Besztercén, ahol 5 kitűnő honvédszászlóalj van, 2 tartalékszászlóalj pedig oda-indult s talán már meg is érkezett. Ezt az erőt kell felszaporítani és ha az ellenség Dukla felől be találna törni, úgy itt az ideje, hogy Bukovinán át rávessük magunkat Galíciára.⁴¹

Vécsey tábornok Bem felhívására nem mozdult el Arad alól. Villám alezredest pedig, aki szót fogadott Bem parancsának, elmozdította a dandárparancsnokságtól. Vécsey ezt a magatartását azzal indokolta meg, hogy a hadügyminisztériumtól nem kapott semmiféle parancsot a Bem hadtestével való egyesülésre, így tehát nem tehet eleget Bem kérésének. Vécsey kitérő válasza viszont lehetővé tette, hogy Leiningen kellő időben vissza tudjon vonulni Temesvárra. Bem üldözte ugyan, de csak jelentéktelen utóvédharcokra került a sor. A Bem-Vécsey ügy ezzel korántsem nyert befejezést, sőt csak ezután vert nagyobb hullámokat. Bem tábornok legszebb reményeit látta összeomolni Vécsey makacskodása miatt. Neki a kormány azt ígérte, hogy a Bánátban számíthat az aradi hadtestre. Ezért meg sem várta a kormány utasítását, hanem ezt megelőzve intézkedett Vécsey hadtestéről. Vécsey azonnal Kossuthhoz fordult, mellékelte Bem felszólítását és kérte a kormány döntését. Ugyanakkor utalt arra is, hogy nem tartaná helyesnek az Aradot körülzáró hadtest meggyöngyítését, mivel a vár megadás előtt áll.

Bem tábornok — miután április 22-én írott jelentésében már panaszt tett Vécsey viselkedése miatt⁴² április 23-án az alábbi levelet küldte Kossuthnak a Honvédelmi Bizottmány címére:

„Külvén az ellenséget egész Erdélyből, minden gondomat arra fordítottam, hogy az ország védelmét kellőleg organizáljam, s hogy személyesen Magyarországra menjek azon sereg-

⁴¹ Bem Kossuthhoz ápr. 20. OHB. 6082:1849. OL. — A galíciai betörés terve ugyanakkor Kossuthot is foglalkoztatta. Ezzel függött össze Dembiński kinevezése a felsőmagyarországi hadtest parancsnokául. Kossuth írja Szemerének ápr. 19-én: „Dembinszkit küldöm hozzátok vezérnek. Teremts és teremtek neki sereget, hogy ne csak megvédje felső magyar hont, de Galiciába is divertálhasson.” Szemere B. iratai. 1303. r. sz. 534. OL. Persze, Kossuth, csak feltételesen egyezett bele a galíciai betörésbe, s mint látni fogjuk, Bem tanácsát is kikérte.

⁴² Bem Kossuthhoz ápr. 22. OHB. 6118:1849. OL.

gel, mely Erdély biztonságának kockáztatása nélkül használható. Hátra volt még Hátszeg völgyének és Déva vidékének megtisztítása az oláh csordáktól, akik e környéket nyugtalanítják, minél fogva jónak láttam szétszórni zászlóaljaimat, miket magammal akartam hozni, hogy pusztán átmenetünk által tisztítsam meg a tájat. Eszerint hadseregem egy részének a dévai nagy úton kelle jönnie, s másik részének a vaskapui szoroson. Az első csapatot Bánffy ezredes úrra bízta s a másodikkal magam mentem Karánsebesre, melynek elfoglalása reánk nézve a legnagyobb fontosságú volt, minthogy biztosította számunkra a vashámor birtokát, mely egész hadseregünket elláthatja golyókkal s minthogy kettévágja az Orsova és Temesvár közötti egyenes közlekedést.

Karánsebesen kaptam Kossuth elnök úrtól s a hadügy-minisztertől a figyelmeztetést arra nézve, hogy használni fognék az országnak, ha mielőtt előbb haladnék, kitakaritanám a Bánátot, mint tettem Erdéllyel. Mind a ketten szerencsétlettek annak megírásával, hogy Aradon lévő Vécsey tábornok az 5. hadtest parancsnoka 3 vagy 4 ezer emberrel azon esetben segítheti hadi működésemet. Szinte Karánsebesen tudtam meg, hogy az Erdélyből kiűzött ausztriai hadsereg egy része, mely a Vöröstoronyi szorosból menekült ki, már átkelt Orsovánál s útban van Temesvárra, s a többiek, kik Brassón túl a Tömösi szoroson szöktek át, folyvást érkezőben voltak Orsovára, onnan hasonlólag Temesvárra menendők.

Teljes szívből helyeselve a kormány kívánatait s érezvén, mily nagy fontosságú, hogy meggátoltassék ezen segítség megérkezése azon erős helyre, melynek akkor csak 6000 védője volt, azonnal azt határozám, hogy Temesvárnak megyek azt bekeríteni s seregem többi részével eléjébe megyek a Puchner csapat maradékának, mely pár nap alatt megérkezendő volt. Nem volt tehát egy elveszteni való pillanat sem s ámbár akkor csak mintegy 1200 emberrel s 12 ágyúval rendelkezhettem, kettőzött marssal Lugoson termettem f. hó 19-én reggeli 7 órakor. Az ellenség, mely mintegy 1000 emberrel s 5 ágyúval tartotta elfoglalva a várost, kétségkívül azt gondolván, hogy nagy erővel jöttem, Temesvár felé húzódott vissza Leiningen csapatához, mely Kövéresen állott a temesvári garnisonnak mintegy felével. E merész marsot azon meggyőződésből tevém, hogy könnyen magamhoz vonhatom mindazon csapatokat, melyek számomra voltak részint a magam seregéből, mely Dobra felől közeledett. Nyílt rendelkezet küldtem ki tehát a két irányban, hogy a parancsnokokat, kik azokat megkapták,

fölhívjam, miszerint rögtön Lugoson teremjenek. Az 5. hadtestbeli derék Villám alezredes, ki Radnán kapta rendeletemet, egy pillanatot sem veszítve el, másnap Lugosra ért a csapattal, melyet vezényelt s mely néhány száz emberből s 6 ágyúból állt. Ha Vécsey tábornok ugyanazt tette volna azon csapatokkal, melyekkel rendelkezhetett, azonnal Temesvárhoz mehett volna s működési tervemet végrehajtatám vala. De e tábornok ahelyett, hogy kötelességét teljesíténé, mely minden katonára nézve abból áll, hogy az ellenség elé menjen, ha alkalom van rá, nemcsak hogy meg nem érkezett, sőt ellenkezőleg, írt nekem s Villám alezredesnek azon rendeletet küldé, hogy ez tüstént visszatérjen Aradra, sőt még le is tette őt a dandárparancsnokságról, amiért előre jött.

Vécsey tábornoknak ezen tette tehát késlelteté, sőt talán le is rontá azon eredményt, melyhez oly könnyen juthattunk volna, ha ő kötelességét teljesíti, mert alkalmasint beletelik néhány nap, amíg zászlóaljaim Lugosra érnek oly számmal, mely elegendő lesz előrehaladásomhoz.

Jogom van tehát és kötelességemnek is tartom Vécsey tábornokot a kormány előtt vagy hazaárulónak nevezni vagy oly gyáva és minden tehetség nélküli tisztnek, kire soha többé semmiféle hadi parancsnokságot nem kell bízni. Ugy hiszem, adtam jeleit a nemes lelkű magyar nemzet és kormánya iránti teljes áldozatkészségemnek, úgy hiszem kötelességem figyelmeztet arra irányozni, amit tennünk kell még, hogy kiűzzük az ausztriai hadsereget, mely még Magyarországon van s mely felényire sem oly erős, mint a mi hadseregünk száma. Katonáim kitűnőek, jó tisztek sem hiányoznak, de a gyávákat el kell küldeni s a seregek élére oly tiszteket kell tenni, akik tanúságot tettek bátorságuk és ügyyszeretetükről.

Ennél fogva van szerencsém kérni Vécsey tábornok letételét s Villám alezredesnek ezredessé kineveztetését.

Lugos, ápr. 23. 1849.

Az erdélyi hadsereg fővezére
Bem.⁴³

Az ország kormányzója Vécsey és Bem jelentései után azonnal sietett intézkedni. Április 25-én Vécseynek Aradra az alábbi rendelet ment:

„A vezénylet egysége megkívánja, hogy minden, a Bánátban álló seregek egy vezér parancsai szerint munkálkodjanak.

⁴³ OHB 6437 : 1849. OL.

Ennél fogva azon időre, míg Bem altábornagy a Bánátban működik, azaz, míg Erdélyből hozott seregeivel a Tiszát vagy Marost át nem lépi, tábornok úr hadtestével Bem altábornagy úr rendelkezései alá állíttatik olyformán azonban, hogy önállósága ezáltal rövidséget ne szenvedjen és részei más hadtestbe be ne olvasztassanak.

Egyúttal van szerencsém Tábornok Urnak értésére adni, hogy Tábornok Ur általam mai napon kelt rendeletem által a bácsi seregnek erkölcsileg történt megmentéséért a katonapolgári 2-ik osztályú érdemjellel díszítettett fel.”⁴⁴

Kossuth tehát — igaz, hogy megkésve — gondoskodott róla, hogy a Vécsey-hadtest Bem tábornok rendelkezései alá rendeltessék s április 25-én külön is írt Bemnek. Kikéri véleményét egy esetleges bukovinai betörésről, helyteleníti Csetznek tábornokká való kinevezését, majd rátér a Vécsey-féle esetre és — Vécseynek ad igazat, mert „Vécsey tábornok hadteste ugyan közreműködésre lőn utasítva, de még akkor nem vala az Ön parancsai alá helyezve. Mit mondana a Tábornok Ur ahhoz, ha például Vécsey tábornok, hadműveletet szándékozván Arad ellen, Öntől egy hadosztályt az Ön tudta nélkül elvenne?”, írja Kossuth Vécsey védelmében.⁴⁵

Kossuth intézkedésére Vécsey útnak indította a 29. honvédszázalóaljat, a Lehel huszárok egy osztályát 6 ágyúval és 928 önkéntes nemzetőrt 2 ágyúval Neudorfra. Hangsúlyozta azonban, hogy a két hadtest együttműködése közben figyelemmel akar lenni továbbra is Aradra és Temesvárra, tekintve, hogy Arad a megadás előtt áll.⁴⁶

Bem tábornok nem várta meg, míg az Erdélyből jövő csapatok beérkeznek, hanem folytatta útját a visszavonuló ellenség nyomában Temesvár felé. Mindössze 16 százada volt. Olyan kis erő volt ez, hogy bátran hihette, az ellenség nem tételezi fel, hogy ilyen kis csapattal megtámadja. A visszavonuló sereg a Begán és a Temesen minden hidat lerombolt. Bem megszálta Kiszetót s az alig járható utakon az ellenség oldalába került, de ez be sem várva a támadást, gyorsan menekült.

⁴⁴ Kossuth Vécseynek ápr. 25. 6126 : 1849. OL. — Ugyanerről értesítés Bem tábornoknak ápr. 25-ről. *Makray* i. m. 41 l.; „Ugy szintén Perczel tábornoknak, ki jelenleg Ujvidék mellett áll, azon instructio küldött, miszerint a bánsági hadműveleteket amennyire lehet támogassa. De az ő hadtestét, mely még a Tisza tulsó részén áll, nem lehetett formázni az Ön parancsai alá helyezni.”

⁴⁵ Kossuth Bemhez ápr. 25. *Makray* i. m. 42—49. l.

⁴⁶ OHB. 6149 : 1849. OL.

Bem Topolovec, Bázos, Bukovác községeken át egyetlen ágyúlövés nélkül érkezett meg Mosnicára. Közeledésének hírére Leiningen — ki csapatai zömével Kövéresen tartózkodott — az utolsó épségben hagyott temesi híd felrobbantása után besiklott Temesvárra.

A tábornok 7 századot és 8 ágyút Mosnicán hagyott és Medvesen át sietve vezette előre csapatait, mert azt remélte, hogy még idejében érkezik, azonban már késő volt, Leiningen bevonult Temesvárra. 26-án Bem Gyirokon és Kissodán át Freidorfra vonult: ott állott 7 századával és 8 ágyújával Temesvár alatt, egy hatezres védősereget számláló város kapui alatt és azon gondolkozott, milyen más volna a helyzet, ha Vécsey elküldte volna az aradi ostromló sereget! E kis csapattal azonban nem tehetett egyebet, mithogy Ságón foglalt állást és a csapatok megérkezését várta.⁴⁷

Néhány napig Ságón kellett időznie. 28-i jelentésében arra kéri a kormányzót, hogy csak sajátkezűleg adjon neki rendeleket, s ne a kormánybiztosok útján. Pénzt, fegyvert és csapatokat kér Puchner serege ellen.⁴⁸ 29-én Freidorfról válaszol Kossuth 25-i levelére. A Vécsey-hadtest által való megerősítése után a Bánát elfoglalására elég erősnek érzi magát, a Perczel-hadtesttel való szorosabb kapcsolatnak azonban nem örül mert félti csapatai fegyelmét — és erkölcsét attól a kósa, gyűlevész néptől, amely Perczel serege nyomában járt. „Rend, fegyelem, a magántulajdon iránti feltétlen tisztelet, ezek olyan érzések, amelyeket igyekszem meggyökereztetni az én fiatal katonáimban — a gyilkolás, gyújtogatás, rablás nálam halálbüntetés terhe alatt tiltva van; — nem kíméljük az ellenséget, de kímélettel vagyunk a békés polgárok iránt és védjük vagyónukat; más a helyzet Perczel tábornok hadtestében. Az ő csapatait olyan nyomorultakból álló csorda követi, akik rabolnak, felégetnek mindent, ami útjukba esik, legyilkolnak asszonyt, gyereket, hogy bosszút álljanak azokon a gonosztevőkön, akiket meg nem találunk többé. A hadviselésnek olyan formája ez, melyet tiszta szívemből megvetek, — s mivel félek, hogy ez a vad bosszúvágy csapataimon is elhatalmasodik s meghiúsítja azt a hadmozdulatot, amelyet a Bánát elfoglalása céljából végezni akarok, arra kértem Perczel tábornokot, adjon nekem alkalmat személyes megbeszélésre Nagybecskerekén, melyet csapataim holnap foglalnak el s ahol azt akarom tolmácsolni

⁴⁷ Bem sági jelentése Kossuthnak ápr. 26. OHB. 6687 : 1849. OL;

⁴⁸ OHB. 7990 : 1849. OL.

neki, folytassa hadműveleteit a Bácskában, sőt — ha ez az Ön terveivel összeegyeztethető — nyomuljon előre Varasd felé. Ami Temesvárt illeti, ma Vécsey tábornok csapatainak egy részét úgy fogom felállítani, hogy a körülzárás teljessé, hézagtalanná váljék; minden előkészítő intézkedést megteszek, hogy megijesszem az ellenséget, melynek lelki ereje már nagyon meg van törve s holnap fel fogom szólítani, hogy adja meg magát. Ha elutasító választ kapok tőle, akkor Temesvár körül annyi csapatot hagyok, amennyi sakkbantartásához elegendő, magam pedig a rendelkezésemre álló csapatok többi részével Puchner elé megyek, hogy őt mielőbb Oláhországba szorítsam vissza, mert az ő bánáti behatolását bizonyára a magyar lakosság újabb tömegeinek lemészárlása követné.” Közli levelében, hogy Teleki Sándort elküldi Omer pasa táborába, majd rátér a galíciai betörés tervére: „Ami azt a gondolatot illeti, hogy csapataink egy részét most vigyük át Galiciába, azt hiszem, ez egyet jelentene azzal, hogy Lengyelországnak ezt a szerencsétlen részét új vérfürdő veszedelmének tegyük ki anélkül, hogy abból valami előny származhatnék Magyarországra. Előbb itt kell jövőgre juttatni dolgainkat és majd ha lesz Magyarországnak 12—15 ezer embere s vagy 50 ágyúja (erre a célra), csakis akkor lehet majd kitűnő eredményeket várni a lengyel tartományokba való behatolástól. Engedje meg, Kormányzó Ur, hogy visszaszerezem Önnek a Bánságot, hogy az ellenség számára elzárjam az Orsova felőli behatolás útját, amint azt a Vöröstoronyi szorosnál tettem, hogy az Öntől kapott megbízólevéllel kezemben az egész határőrvidéken át Fiuméig haladhassak, hogy visszaszerezhessem Önnek ezt a kikötővárost és majd ezek megtörténte után fogok Öntől engedélyt kérni arra, hogy Lengyelországba mehessek harcolni azzal a segítséggel, melyet Ön nekünk nyújtani szíves lesz. Minden más kísérlet csak a legszerencsétlenebb következményekkel járna hazámra nézve.”⁴⁹

Bemnek a galíciai betörés kérdésében elfoglalt álláspontja higgadtságra és előrelátásra vall. Mint látjuk, nem volt hajlandó semmiféle kalandra. Ezt megírta Dembińskinek is, aki-ről tudta, hogy a galíciai diverzió vezetésére szemelte ki a kormány.

Május 6-án levelet írt Dembińskinek s ebben a galíciai betörés kérdésével foglalkozik. A kormány megkérdezte tőle, nem volna-e előnyös egy bukovinai betörés? Válasza az volt, hogy a mostani erőviszonyok mellett az invázió a legnagyobb szeren-

⁴⁹ Bem Kossuthhoz ápr. 29. Freidorf. OHB. 6470 : 1849. OL.

csétlenség volna. Elsősorban Galiciára nézve, „*car elle pourrait être un signal d'un massacre général des malheureux propriétaires du pays que le gouvernement autrichien ferait égorger par les paysans.*” (mivel ez jeladás lehet arra, hogy az osztrák kormány tömegmészárlás útján a parasztok által kiirtassa a szerencsétlen földbirtokosokat). Előbb a magyar hadjáratall kell végezni. Bem el akarja foglalni Fiumét, hogy ezen át bejöhesse-
nek a Franciaországból ide irányított fegyverek, valamint a lengyel tisztek. Csak ennek megtörténte után támadhat Dembiński Krakkó felől, Bem pedig Bukovina felől s rövidesen elfoglalhatják egész Lengyelországot. Ebben a levelében még szilárdan hiszi Bem, hogy a Bánátot néhány nap alatt megtisztítja s utána nyomban Fiume ellen indul.⁵⁰

Malkowski május elsején hajnali 2 órakor megszállta Resicát, főerejével pedig 2-órá Mehádián, lovasságával Orsován tartózkodott. Ebben a helyzetben különös fontosságot nyert a Perczellel való megbeszélés, melyet május 2-ra tűzött ki a két hadvezér.

Perczel még március 15-én nevezte ki a kormány a Szegeden álló 4. magyar hadtest parancsnokává. Perczel mindenké-
előtt a Tisza—Maros szögében álló szerb csapatokat igyekezett visszaszorítani: ez március 22-én megtörtént. Perczel Szeged alól elfoglalta Szőreget, Ószentivánt, Deszket, Kiszombort és visszavette Ókanizsát is. A szabadkai hadosztály Gál László ezredes vezénylete alatt március 23-án elfoglalta Zentát. Március 23-án Perczel Csantavérnél egyesítette csapatait, 25-én Szeghegyen állt, két hadoszloppal Kulán és Verbászon átkelt a Ferenc-csatornán, Verbász szerb részeit felgyújtatta. Kiskérnél 5000 emberével táborba szállt, innen március 27-én Batthyány Kázmérral és egy hadosztállyal Péterváradra érkezett, ahol a tisztek egy része már javában tárgyalt a várnak ellenséges kézre való átadásáról. Perczel az árulókat lecsukta és ezzel biztosította a várat.⁵¹ Március 29-én Kamenic felé sikertelen kirohánást tett, de habár nagy veszteséget szenvedett, az ostromlók vonalát nem tudta áttörni; március 30-án Verbász felé indult, elűzve kisebb szerb csapatokat. Április 4-én súlyos harcok árán elfoglalta Szenttamást. A magyar hadsereg két oszlopban támadott: az egyik Gál alatt a verbászi sáncokat ostromolta, a másik Perczel Miklós alatt a hídfő ellen vonult. Szenttamás elfogla-

⁵⁰ Dembinski iratok. A I. Vol. 2. OL. — Danzer: Dembinski Magyarországon. 264. l.

⁵¹ *Thim* i. m. III. 579. l.

lása nagyjelentőségű siker volt: utána sorra meghódoltak a közép-bácskai községek.⁵² A szerbek 2—3000 halottat vesztek.

Április 4-én Sztratimirovics György a vajdasági kormány nevében statáriumot hirdet; Rajacsics április 6-án Bukarestben a cári főparancsnoknál gyors segítséget kér, 8-án Rajacsics pátriárcha Sztratimirovicsot rendkívüli biztosként a csajkás kerületbe küldi. Szenttamás eleste után a szerb csapatok Zsablya és Titel felé menekültek, Sztratimirovics védőállást foglalt el a titeli fennsíkon és a csajkások ellenállását szervezte. Perczel elhatározta, hogy megtámadja a titeli fennsíkon.⁵³ Perczel 12-én Kovil Szentivánnál foglalt állást, 13-án megtámadta Vilovót és Mosorint, de véresen visszaverték. Most derült ki, hogy Perczel hibát követett el akkor, amidőn először Szenttamás ellen indította csapatait s nem a titeli fennsíkot foglalta el, amelyen április elején mindössze egy csajkás zászlóalj állott. Késését kihasználta Sztratimirovics s 8000 embert és 30 ágyút egyesített a sáncoknál. Perczelnek csak négy gyenge dandára volt, egyenként 1500—2000 fővel. A szerbek még a cári segítséget is szerették volna igénybevenni, de Lüders kijelentette, a cár engedélye nélkül nem nyújthat segítséget (ápr. 13).

Az elfoglalt Bács megyét Perczel újjászervezte. Megszüntette a csajkás kerület császári katonai jellegét, a csajkás kerületet Magyarország részének nyilvánította és bevezette a polgári törvényeket. Elrendelte, hogy minden község bírót és esküdtet válasszon, akik szerb nyelven vezessék a község dolgait. Intézkedett arról is, hogy a kerület igazgatása is szerb nyelven történjék. Rendelete értelmében a községek képviselőire várt a feladat, hogy saját főbíró, főjegyzőt, főpénztárnokot és országgyűlési képviselőket válasszanak. Perczel megszüntetett minden hadiszolgálatot s eltörölte a régi császári tartozásokat is.⁵⁴ Mindegyik intézkedés sokban hasonlítanak Bem módszeréhez. Mindkét vezér teljhatalommal járt el a nemzetiségek sorsának intézésében és nem sokat adott a melléjük kirendelt kormánybiztosok véleményére.

Perczel kiáltványt intézett a szerbekhez: válasszanak a szabadság és a kárhozat között; azt remélte, hogy a szerbek meghódolnak előtte, de nem így történt, mert Sztratimirovics meg-

⁵² *Thim J.*: i. m. I. 354—9. l.

⁵³ Előzőleg 7-én Perczel kiverte a szerbeket a gospodinczei sáncokból, mire ezek a titeli fennsík felé vonultak vissza. Gál különítménye ápr. 6-án Csurogra indult, de ott nem talált ellenséget. Viszont szerb csapatok álltak Földvárnál és Obecsénél.

⁵⁴ *Thim i. m.* III. 630—1. l.

jelent a titeli fennsíkon, az átözlő szerb csapatokkal védőállást foglalt el s visszautasította Perczel felhívását.⁵⁵ Kossuth nem értett egyet Perczel intézkedéseivel és április 14-én Batthyányi Kázmér kormánybiztosnak részletes utasításokat adott a csajkás kerület politikai bekebelezése ügyében. Meghagyta neki, hogy szüntesse meg a csajkás kerület katonai szervezetét. a csajkás zászlóaljat oszlassa fel, amnesztiát bűnügyekben ne adjon. A magyar országgyűlés április 22-én a csajkás kerületet Bács—Bodrog megyéhez visszacsatolta.

Perczel, miután Ujvidéknél 3 napig pihentette csapatait, 19-én elfoglalta a szerbektől Óbecsét. A titeli fennsík megtámadását jobb időkre halasztotta el, viszont parancsot küldött Kollmannnak, kit Szegeden hátrahagyott, hogy egész seregével vonuljon a Tisza balpartján a Bánátba. Kollmann 4 zászlóaljjal, 2 lovasszázaddal, 8 ágyúval április 15-én Oroszlámosnak és Törökkanizsának indult; ellenállásra nem talált, mert a szerbek Nagybecskerekig visszavonultak.⁵⁶ Kollmann április 24-én Mokrinnál megtámadta Zubán Lázár szerb népfelkelőkből álló csapatait s ezek Nagyikinda felé elmenekültek. Kollmann április 23-án elfoglalta Kikindát.

Nagyikinda és Mokrin elfoglalása után Perczel két oszlopban Törökbecsére és Kiskikindára (Basahíd) ment s mind a kettőt elfoglalta. A basahídi ütközetet Perczel személyesen vezette, míg jobbszárnyának Kollmann ezredes volt a parancsnoka. Ez utóbbi elfoglalta Karlovát és Beodrát, elűzte az ott lévő 2 határőrszászlóaljból, egy dzsidas századból és 6 ágyúból álló oszlopot, mire az ellenség feladta Törökbecsét. Ezzel a Bánát nagy része felszabadult. Mint Perczel írta, ezzel „*meg lehet teremteni az összeköttetést a Temesvár körülzárására egyesítendő sereg és Pétervárad között.*” Itt kapta meg Bem futárüzenetét, mely szerint Bem már április 25-én Temesvár alatt lesz. Perczel május 2—3-ra tervezte, hogy Temesvár alá ér s akkor Bem tábornokkal együtt megkezdí közös hadműveleteit. Elsősorban Temesvárt szabadítják fel, de Perczel intézkedéseket tett a Bácsba való átkelésre is.⁵⁷

Perczel ezután Melence ellen összpontosította seregét, hogy innen Nagybecskerekre menjen, ahol Teodorovics főereje gyülekezett. Teodorovicsnak 10.000 főnyi serege volt. A két sereg

⁵⁵ *Thim J.*: i. m. I. 360. l.

⁵⁶ Teodorovics tábornok osztrák-szerb hadával a Tisza—Maros szögletből ápr. 14-én vonult vissza Nagybecskerekre. Seregének állománya: 10.000 gyalogos, 600 lovas, 10.000 szerb népfelkelő.

⁵⁷ Perczel jelentése ápr. 26. Törökbecse. OHB. 6451 : 1849. OL.

29-én találkozott s az összecsapás elkeseredett harc után magyar győzelemmel végződött. Teodorovics vert hadával visszavonult a Temes mögé. Terve az volt, hogy Fehértemplomon átvonul és Malkowski hadtestével egyesül.⁵⁸ Perczel április 30-án elfoglalta Nagybecskereket s innen ment Zsombolyára, ahol május 2-án Bem tábornokkal találkozott. Perczel rendkívül derűlátó volt. „Bánát mindenütt hódol s így már csak a határvidék van hátra. Eppen most hírlík, hogy Temesvár is meg akarja adni magát, miután a népség lázong”, írta április 28-án jelentésében.⁵⁹

Kétségtelen, hogy Perczelnek ez a derűlátása nem volt eléggé indokolt: Bemre és Perczelre, valamint a velük együttműködő Vécsey-féle hadtestre még rendkívül súlyos feladatok vártak. Teodorovics hadserege ekkor 8591 emberből, 607 lóból és 35 ágyúból állott,⁶⁰ a titeli fennsíkon Mosorinban, Vilovón, Titelen mintegy 5500 ember volt s egy üteg némi lovassággal.⁶¹ Temesvár helyőrsége abban az időben 8847 főt tett ki⁶² és már Fehértemplom felé közeledett Malkowski altábornagy erős hadteste is.

A Bem—Perczel találkozó a legnagyobb egyetértés jegyében folyt le; május 2-án Zsombolyán olyan szívélyes jóviszony született a két hadvezér között, amely fennállott a szabadságharc végéig. Érthetővé teszi ezt a két tábornok felfogásában megnyilvánuló számos rokonvonás. Mind a ketten szem előtt tartották az elfoglalt területek nemzetiségi lakosságának megnyerését. Ennek érdekében széleskörű amnesztiát gyakoroltak. A másnyelvű népeket nem elriasztani, hanem a szabadságharc ügyének megnyerni óhajtották. Rokonvonás volt bennük az is, hogy a szabadságharc egész időtartama alatt a kemény helytállás, a katonai bátorság jellemezte tevékenységüket. Hasonló vonást láthatunk abban is, hogy mind a ketten nagyfokú önállóságra törekedtek és ez az önállóság gyakran odavezetett, hogy egyszerűen nem vettek tudomást a kormány, a hadügyminisztérium parancsairól, hanem saját elképzeléseik szerint vezették a hadjáratot. E túlzott önállóság azonban mindkettőjük esetében káros eredményekhez vezetett. Mindketten számos kérdésben szembekerültek a kormány szándékaival. Így elsősorban a polgári közigazgatás területére való elkalandozásuk, a teljhatalmú biztosokkal való megférhetetlenségük okozott sok kel-

⁵⁸ Breit i. m. II. 165. l.

⁵⁹ Törökbecse, ápr. 28. OHB. 6530 : 1849. OL.

⁶⁰ Thim i. m. 372. l.

⁶¹ U. o.

⁶² Rüstow i. m. II. l. 22. l.

lehetetlen percet Kossuthnak. Míg azonban Bem többnyire nem is válaszolt Kossuth ilyen tárgyú szemrehányásaira, hanem rendületlenül járta a maga útját, addig Perczel a maga indulatosságával, szertelenségével és hiuságával odáig vitte a dolgot, hogy Kossuth is komolyan megneheztelt rá, s a kormány kénytelen volt elvenni tőle a főparancsnokságot.

Bem és Perczel között e rokonfelfogás olyan tartós barátságra vezetett, amely a szabadságharc vezéreinek egymáshoz való kapcsolatában ritkaságszámba megy. E rokonszenv később, az emigrációban is tovább élt.

Az amnesztia kérdése miatt, a polgári biztosokkal való összetűzések miatt és végül a parancsok végrehajtása terén Perczel állandó vitában állott a kormánnyal. Akárcsak Bem, ő is gyakran átlépte hatáskörét s ezért joggal bírálta őt Kossuth. Akárcsak Bemet, őt is figyelmeztette Kossuth (április 14) arra, hogy a politikai tevékenység a polgári biztosok feladata. Felhívta őt arra, hogy csakis katonai jellegű intézkedéseket tegyen. Kossuth nem helyeselte Perczelnek a csajkás kerületre tett intézkedéseit, mint ahogy nem helyeselte az amnesztiát sem; rablókat, nyílt árulókat Kossuth szerint nem lehetett amnesztiával jutalmazni. Kossuth nemcsak egyes egyéneket, de egész községeket ki akart vonni az amnesztia alól, pl. Szenttamást.⁶³

Ugy látszik, hogy a zombolyai találkozón a két hadvezér mindezen kérdésekről tárgyalt egymással, mert Perczel a Bemmel történt találkozásáról írott jelentésében nem a haditervvel kezdi, hanem mindenekelőtt szükségesnek tartja kifejtetni véleményét „hazánk belbékéje helyreállíthatása végett”. Elsősorban a kormánybiztosokat marasztalja el; a sok kormánybiztos többnyire ügyetlen, zavarosban halászni szerető, háborúban helyenkívüli, „az ország *financiális állapotát terhelő, káros egyéniségek, hovahamarább megszüntetendő*”, írja Kossuthnak. Kitér az amnesztia kérdésére is: a fegyverrel a kézben elfogottakkal szemben indokoltnak tartja a legszigorúbb hadbírói eljárást; „*úgy más részről politikai vélemény miatt bár az újabb országgyűlési határozatainkkal merőben ellenkezőleg nyilatkozzék is, annál inkább passiv viselet miatt perbefogatásokat elrendelni, vagyont elkoboztatni: éppúgy vétségnek, mint meggondolatlanságnak tartom. Sőt még azt is kijelentem, hogy gonosz és politikátlan cselekvés leszén oly egyéniségeket üldözni, kik polgári hivatalt viseltek az ellenséges uralom alatt.*” Korábbi

⁶³ Kossuth Batthyányi Kázmér főispán, országos biztosnak. ápr. 14. OHB. 5511 : 1849. OL.

optimizmusával ellentétben most maga hívja fel Kossuth figyelmét a veszélyekre: „*Mi még messze vagyunk az ígéret földétől. Puchner ismét beront! Más oldalról Bács és Bánátban 17 zászlóaljnyi bátor nép ellenünk s ezen kívül sok ezerre menő leszorított fegyveres népség. A Dunán túl is könnyen történhetik demonstráció, mely miatt erőim egy részét különösen Pétervárad biztosítása végett is Újvidék körül a Dunáig terjeszkedve kell tartanom...* Csak ezután közli Kossuthal, hogy mi-
ben állapodtak meg Bemmel: míg Perczel Teodorovics serege ellen küzd, addig Bem az Orsovánál benyomuló Malkowski osztrák hadtest ellen indul. Perczel megtisztítja Nyugatbánátot, közben Bem egyrészt Temesvárral foglalkozik, másrészt megakadályozza azt, hogy Malkowski összeköttetést teremtsen akár Temesvárral, akár Teodoroviccsal. „*Bem tábornaggyali intézkedésünk szerint pár nap alatt a Bánátot ki fogjuk tisztítani, azután a Csajkás kerület utolsó zugát foglalom el és hiszem: három hét múlva úgy, mint ő kívánja, a Dunán átkelendek*”, foglalja össze megbeszéléseik eredményét Perczel.⁶⁴

A döntő csatát Perczel Temesvár körül remélte.

Még egy fontos eseményt kell itt feljegyezni: Kossuth Görgeyt nevezte ki hadügyminiszterré. Azt a férfit, aki engesztelhetetlenül gyűlölte Bemet és Perczelt.

Május elsején történt Görgey kinevezése hadügyminiszterré és május elsején közölte a bécsi hivatalos Wiener Zeitung, hogy a császári kormány igénybe fogja venni a cár fegyveres segítségét. Május elsején Berg cári tábornok részvételével tanácskozások folytak Pozsonyban, melyeken Welden, Schwarzenberg miniszterelnök és Cordon báró hadügyminiszter is résztvettek. Elhatározták: Felső-Magyarországon és Erdélyben a háború folytatását kizárólag a cári seregek vegyék át, jobbszárnyuk egészen a Jablonkai-szorosig terjedjen, ahol helyre kell állítani az összeköttetést az osztrák sereggel. Paszkievics nagy tömegben akart felvonulni, az osztrák álláspont az volt, hogy több apróbb hadoszlopban történjék az intervenció.⁶⁵

Május 3-án Bem tábornok felhívással fordult a temesvári várőrséghez:

„*Tudjátok, hogy az erdélyi osztrák sereget teljesen megvertem és Oláhországba űztem. Azt is tudjátok, hogy ennek a seregnek roncsai Temesvárra akartak menekülni s jelenleg Orsován vannak. De én győzelmes hadammal idejében érkez-*

⁶⁴ Mészáros i. m. 64—66. l.

⁶⁵ Breit i. m. III. 35. l.

tem meg a Bánátba, hogy szembeszálljak vele vagy ha meg-
szöknék előlem, hogy újból visszaverjem az oláh fejedelemség-
be. Látjátok, hogy egymagamban is elég erős vagyok ahhoz,
hogy Temesvárt körülzárjam, de még két friss hadtest csatla-
kozik hozzám: Arad alól az 5. és Perczel tábornok Bácskából,
melyet visszahódított. A mi egyesített seregeink tehát tízszer
olyan erősek, mint szükséges lenne, hogy az egész Bánátot
visszahódítsuk. Azt is tudjátok, hogy erőm minden nap növeks-
szik, a tiétek pedig éppen fordítva: napról napra csökken, anél-
kül, hogy pótolhatnátok. Sorsotok nem kétséges tehát s ha én
a várost egyelőre nem bombáztatom, azért van, mert nem aka-
rom, hogy a békés lakosság tönkremenjen. Irtózom a fölösle-
ges vérontástól. Szabad elvonulást biztosítok számotokra az or-
szág területén át és mindazok számára is, kik veletek akarnak
tartani. Minden magánvagyonotokat is magatokkal vihetitek.
Ha azonban kitartotok a vár védelmezése mellett, akkor eskü-
szöm az Istenemre, hogy az összes tiszteket kardélre hányatom.
Az egész világ helyeselni fogja ezt a szükségből teendő intéz-
kedésemet, mert ti lázítottátok fel a Bánátot, hogy az emberek
kölszönösen mérsárolják egymást, ti türtétek ördögi mosollyal,
hogy az idecsődített gonosztevők és rablók hónapokon át irtsák
a magyarokat, pusztítsák javaikat. Büntetések tehát igazságos
lenne. 24 órai gondolkodási időt engedek nektek.

Bem az erdélyi és bánáti sereg főparancsnoka.”⁶⁶

Rukavina altábornagy, Temesvár várparancsnoka meg-
kapta Bem felszólítását, melynek eszeágában sem volt eleget
tenni. Ellenben megpróbált kitörést végrehajtani, de ezt a kí-
sérletet Perczy visszaverte. Két órai ágyúzás után a várórség
visszavonult.

Temesvár sikeres megostromlása az erőviszonyok miatt
reménytelen volt. Bem ott állott 6589 emberével a Bánátban s
rá várt a feladat, hogy ezzel az erővel majd a fele Bánátot
megszállva tartsa és körülzárja Temesvárt.⁶⁷ Ugyanakkor a né-
hány száz főből álló aradi helyőrség sakkbantartására Vécsey
7800 emberrel vesztegelt az aradi vár alatt s még akkor sem
mutatott túl nagy hajlandóságot a megindulásra, amikor őt erre

⁶⁶ Főhadiszállás Freydorf máj. 3. OHB. 6655 : 1849. OL.

⁶⁷ A sereg szaporításának vágya vezette arra, hogy felhívással for-
duljon a bánáti német lakossághoz és zászlóaljjak megalakítására hívta
fel őket. Ninny őrnagy parancsnoksága alatt tiszta német honvédszászló-
aljat akart felállítani azok számára, akik a németen kívül más nyelvet
nem beszéltek. Felhívását lásd Popea i. m. 329—340. l.

április 25-én Kossuth utasította.⁶⁸ Bem május 4-én arra kérte a kormányzót, hogy Vécsey egész hadtestét rendelje az ő parancsnoksága alá, hogy minél hamarabb végezhesen a Bánáttal s utána oda indulhasson, ahová a kormányzó akarja. Bem ugyanis — miközben ő maga 2463 emberrel körülzárja Temesvárt — nem engedheti meg azt a fényűzést, hogy Vécsey hadteste egyetlen egy ponton álljon, miközben ő kénytelen oszlopokat küldeni különböző irányokba (így pl. Oravica és Fehértemplom felé) a vidék megtisztítása végett.⁶⁹

Kossuth május 6-án írott válaszában már arról értesíti a tábornokot, hogy utasítás ment Vécseynek: feltétlenül teljesítse Bem rendelkezéseit az 5. hadtest csapatainak alkalmazására vonatkozóan. Kossuth ebben a levelében megszabja a hadműveletek irányát is: döntő csapást kell mérni az ellenséges erőkre a Bánságban, mert Puchner várható támadása a dunántúli hadmozdulatokat is veszélyezteti; azonkívül Jellacsics is azzal fenyeget, hogy 14.000 emberével és 38 ágyújával a Bácskára veti magát, egyesül Puchnerral.⁷⁰ A Bánság elfoglalásához hozzátartozik Temesvár és Arad elfoglalása, mert ha ezek felmentetnek, akkor elég 4000 ember a Bánság megtartására, a többi csapat rendelkezésre áll a többi hadszíntéren. Jelenleg három hadtest (20.000 fő!) van elfoglalva a bánáti harcokkal. Kossuth a helyi sikereket jelentéktelennek tekinti, ha ezeket nem egészíti ki Temesvár és Arad felmentése, valamint Puchner seregének szétszórása. Ebből fakad a követelmény, hogy a bánáti erőket egyesíteni kell s egy döntő főcsatát kell vívni. Egyben csodálkozását fejezi ki Kossuth afelett, hogy Bemnek

⁶⁸ Vécsey levele Bemhez május 3-án. OHB. 6660 : 1849. OL. „so hat man die Ehre zu melden, das in dem nach Rücklass der Rekruten und schlechter bewaffneten vor Arad gefertiger mit seiner concentrirter so zur Disposition des Herrn Feldmarschalls, das er im Falle der Not gegen Arad und auch Hochdiers Befehlen gemäss gegen Temesvár operieren kann, wass bei der von Hochdemselben beabsichtigten Zersplitterung des Corps unmöglich wäre, die 3. Comp. 38 Baon nicht gesendet werden können, im Gegentheil bittet der gefertigte auf den oberwährten Erias des Regenten sich berichtuns die zum 5 Armee Corps geförmenden unter dem Oberstl. Villám zum 6. Armee Corps abgerückte Truppen, nach Gyarmata einrückend zu machen.“

⁶⁹ Bem Kossuthhoz máj. 4. Freydorf. OHB. 6660 : 1849. OL:

⁷⁰ Jellacsics hadteste — Breit szerint — 15.800 fő és 74 löveg. A hadtest április 23—24. éjjelén indult el a főváros környékéről Eszékre. 26-án Adonyt, 27-én Dunapentelét érte el, innen Dunaföldváron—Pakson át Tolnára folytatta útját. A hadtest további útja: Szekszárd—Mohács—Lak—Eszék. Itt május 10-én látott hozzá Jellacsics a déli sereg megalakításához. V. ö. *Breit* i. m. III. 25. l.

most kisebb serege van, mint amekkorának Erdélyből való kivonásához a kormányzó beleegyezését adta áprilisban. Utasítja Bemet: emelje fel seregének létszámát 10—12.000-re és gyorsan működjék!⁷¹

Közben a Vécsey-ügy új hullámokat vetett. Bemnek április 23-án a Honvédelmi Bizottmányhoz írott jelentését, melyben Vécseyt árulónak és tehetségtelennek jelentette ki, április 28-án leköszölte a Honvéd című lap Petőfi fordításában, Bem jóváhagyásával. A hadügyminisztérium igazoló jelentést kért Bem tábornoktól,⁷² majd május 9-én Klapka kéri Bem igazolását, miután Vécsey már 6-án benyújtotta igazoló jelentését,⁷³ május 10-én pedig Kossuth maga foglalkozott hosszasan a szerencsétlen ügygel, latbavetve minden tekintélyét, hogy rávegye Bem tábornokot: üsse helyre a dolgot egy nyilatkozattal, amelyben kijelenti, hogy a Honvédben megjelent nyilatkozata félreértésen alapult. Kossuth, mint már előző leveleiben, úgy itt is Vécseynek adott igazat a felmerült affáireben.⁷⁴ Bem május 6-án intranzigens álláspontot foglalt el a Vécsey-kérdésben és ezt fenntartotta később is, de Kossuth iránti feltétlen tisztelete már most arra készítette, hogy alávesse magát a kormányzó terveinek.⁷⁵

A Bem—Vécsey-féle viszály végül is azzal végződött, hogy Bem meghajolt a kormányzó akarata előtt anélkül, hogy

⁷¹ Kossuth levelét lásd *Makray* i. m. 50—53. l.

⁷² Mészáros id. hadügyminiszter Bemnek máj. 3. Kossuth Archiv 490. 16. tételsz. OL.

⁷³ Klapka Bemnek máj. 9. Kossuth Archiv 490. 20. tételsz. 55—56. l. OL.

⁷⁴ „Éppen ezen igazságérzet kényszerítte engem a Tábornok Urnak nyíltan kijelenteni, hogy akkor, midőn Ön a Villám-dandárt Vécsey tábornok tudta nélkül Lugosra rendelé, Vécsey tábornoknak teljes jogában állott azon megütközni, mert ő még akkor nem vala az Ön vezénylete alá helyezve, következésképen Ön nem volt feljogosítva az ő tudta nélkül rendelkezni csapataival.“ Ugyanitt kifejti, hogy a kormány nem sejtette, miszerint Bem csupán 6 századdal érkezik Lugosra és mindjárt az első pillanatban segítségre lesz szüksége. „Kérem Önt a szent ügy nevében, melyért Ön oly hőslélküen küzd, fordítsa el tőlem e kellemetlenség keserű kelyhét és az Ön nemes érzelmeinél fogva egyenlítse ki ezen viszályt.“ Kossuthot aggasztotta az, hogy Vécsey és a hadtestében szolgáló tisztek haditörvényszék elé akarták állítani Bemet és a Vécsey-ügy kivizsgálását kérték, mert ha igaz a vád, hogy Vécsey gyáva, akkor a tisztek nem szolgálhatnak alatta, ha nem igaz, akkor Kossuth védje meg a tisztikar becsületét. A kormányzó szuggesztív erővel ható sorai voltak csak alkalmasak arra, hogy Bem tábornokot a kért nyilatkozat megtételére rávegyék. Másnak nem tette volna meg Bem tábornok.

⁷⁵ Bem Kossuthnak máj. 6. Freydorf. OHB. 6800 : 1849. OL; *Közlöny* 1849. 181. sz.

Vécseyvel kapcsolatban feladta volna eredeti álláspontját. A vitában formailag Vécseynek volt igaza, Bem azonban Kossuth ígérete alapján joggal számított arra, hogy odaérkezése után nyomban igénybe veheti Vécsey csapatait. A hibát elsősorban a kormány késedelmes rendelkezése okozta. Hiszen Kossuth már jóelőre számított a bánáti hadjáratnál Vécsey csapataira. Az erre vonatkozó parancsot azonban későn küldte meg Vécseynek, akkor, amidőn ez már visszautasította Bem hívását. Más kérdés, hogy Vécsey maga sem szívesen kapcsolta össze hadműveleteit Bem seregének mozdulataival és teljesen feleslegesen ragaszkodott aradi állásához, mely semilyen eredménnyel nem kecsegtetett. A szabadságharcnak mindenesetre nagyobb hasznára lett volna, ha Vécsey azonnal megindul Bem hívó szavára.

Klapka, mint Görgey helyettese május 5-én érkezett Debrecenbe, ahol Mészáros átadta neki a hadügyminisztérium vezetését. Klapka tábornok nem ismerte alaposan a viszonyokat Erdélyben. Így történhetett, hogy két dandárt kért Czettől Magyarországba, mire Czetz megírta, hogy egyetlen embert sem tud nélkülözni.⁷⁶

A Vécsey-ügy mellett a bánáti idővesztés is roppantul nyugtalanította Kossuthot. Bizonyítéka ennek május 10-i levele is.

„Ami hadműveleteinket illeti, fájdalom, arról kell tudósítanom Önt, hogy félek, miszerint sok drága időt elvesztünk és az egész nem vág összehangzólag egybe, — gyakran oly ígéretek tesznek nekem, melyek beváltására számítok, s melyek aztán nem teljesülnek be, miből roppant sok hátrány származik. Arra számítottam, hogy Ápril 19. után tizennégy nap alatt a bántásban működő három hadtestből legalább 10.000 embert kapok rendelkezés alá; fájdalom, azóta három hét múlt el, az egyes nyílt helyek megszállása nem maradandó eredmény s bizonyára még más három hét is el fog telni, míg megtörténik az, amire május elején számítottam.”⁷⁷

Kossuth legfőbb óhaja: Bem verje meg mielőbb Puchnert, hagyjon 8000 főnyi erőt Arad és Temesvár körül és vesse magát Jellacsics nyakára. Ezt akarta Bem tábornok is; és ha Vécsey hadtestét azonmód vezénylete alá kaphatta volna, már meg is indult volna a közeledő osztrák hadak ellen, amelyek

⁷⁶ Gellich i. m. III. 403. l.

⁷⁷ Makray i. m. 59. l.

így — Vécsey késlekedése és Bem várakozása folytán — időt nyertek és felvonultak.

Malkowski hadtestének rendeltetése az volt, hogy a Bánátban lévő császári hadsereget megerősítse, összeköttetést teremtsen Teodoriccsal, az aradi és temesvári védőőrséggel s megakadályozza Bem előrenyomulását. Teodoroviccsal előbb Karánsebesen át akarta az összeköttetést megteremteni, de közben értesült arról, hogy a magyarok megszállták a Vaskapuszorost és Teodorovics Nagybecskerek felé vonult; így tehát útjának iránya Fehértemplom lett. A hadtest május 4-én a Temes és a Bega völgyében állott Szlatina, Örményes, Teregoва, Domosnya és Mehádia vonalán. Állománya 12 zászlóalj, 16 lovas század és 36 ágyú.⁷⁸

Malkowski közeledésének hírére Bem tábornok 3000 embert hagyott Freidorfnál Pereczy alatt, a többit Károlyi vezetése alatt Dentán át Versecre irányította. Károlyi 5-én elérte Versecet. Innen Arányi huszárőrnagyot 3 gyalogosszázadból, 3 szakasz lovasból és két ágyúból álló különítménnyel még aznap Oravicára küldte. Arányi egy órai harc árán kiverte a császáriakat a városból. Károlyi 6-án indult Fehértemplom ellen s itt 8-án találkozott Malkowski elővédjével. 10-én Bem tábornok is Fehértemplomba érkezett Freidorfból és a Petrilovánál álló ellenségre vetette magát. A császáriak egy ideig kitartottak, de azután visszavonultak Szász-kára. Malkowski, amidőn oldalaslopának vereségéről értesült, attól tartott, hogy a magyar sereg — amely a kőszá hírek szerint háromszorosa volt az övének — a hátába és oldalába tör; beszüntette tehát csapatai előnyomulását s úgy döntött, hogy visszavezeti őket Havaselvére. Bem üldözésére indult, de már nem érte utól, Bem csak 16-án jutott Orsovára. Malkowski ekkor már török területre ért.⁷⁹

Az idővesztés nemcsak Kossuthot bosszantotta, hanem Bem tábornokot is: a Vécsey-ügy miatt nyolc napot vesztegett el Temesvár alatt. Seregét kénytelen volt szétforgácsolni: Karánsebesen 2000 embere és 4 ágyúja állott, Oravicán és Fehértemplom 5000 ember és 18 ágyú. Ezzel a kis sereggel támadta meg Puchnert s a császáriak megfutottak előle. A Vécsey-ügy keserősége még benne volt és ez az affaire nem is aludt ki egykönnyen. Hiszen Kossuth szemrehányó-panaszzkodó levelét csak ezután kapta meg. Annál nagyobb öröme volt a

⁷⁸ Brett i. m. II. 168. l.

⁷⁹ Brett i. m. II. 169. l.

Perczelrel való együttműködésből. Itt komoly sikerekről lehetett beszámolni.

A Bemmelle való találkozás után Perczel tábornok nem tétlenkedett. Visszatérve hadtestéhez május 6-án Nagybecskerek felől elindult a Temes felé és 7-én megtámadta Teodorovics ottani állását. Főttámadása a gyengén felállított tomaseváci hídfő ellen irányult s ennek szerb őrsége megfutamodott. Az osztrák-szerb dandár Billek alezredes alatt Uzdin felé hátrált. Puffer tábornok, aki május 5-én vette át az osztrák-szerb csapattest vezényletét, s Teodorovics helyébe lépett — Számosról Uzdin felé tartott, de balszárnnya vereséget szenvedett, mire Oppovára hátrált, majd átkelt a Dunán és a Szerémségbe menekült. Így Perczel május 10-én ellenállás nélkül elfoglalta Pancsovát.

Pancsova elfoglalása Bem tábornok egyenes utasítására történt.⁸⁰

Perczel 4000 főnyi rendes katonája és 8000 főnyi mozgó nemzetőrség élén vonult be Pancsovára, ahol 2 kis ágyút, 30 tölteszekeret, 600 puskát, két császári, több szerb lobogót zsákmányolt. 9-én Perczel még azt tervezte, hogy hadteste zömével visszafordul a Bácskába és elfoglalja a titeli fennsíkot; de aztán úgy döntött, hogy Bem operációinak megkönnyítésére egész hada a Bánságban marad és csak 14—15-re tervezte a titeli domb megtámadását. Pancsovával az egész Bánság, a csajkások kerületéig, magyar kézre jutott. A szerb-osztrák hadtestből a jobbszárnny Pavelich őrnagy parancsnoksága alatt a szerb fejedelemségbe ment át.

Bem nemcsak hogy egyetértett Perczel hadmozdulataival, de további tervei között szerepelt az is, hogy Pancsova elfoglalása után csapatainak egy részével maga tartja megszállva e helyet, Perczel pedig siessen Jellacsics ellen. Őmaga közben elfoglalja Aradot és Temesvárt.⁸¹

Perczel is, Bem is nagyfokú optimizmussal tekintettek hadműveleteik további sikerei elé. Kossuth azonban nem értett egyet Perczelnek a Bánátban való „kalandozásával” akkor, amikor Bács még nincsen megtisztítva az ellenségtől. Klapka, az

⁸⁰ „D'un autre côté je n'ai qu'à me louer de la coopération du général Perczel, quoique le Csáikisten District ne soit pas complètement soumis et que l'approche de Jelasich peut avoir des suites fâcheuses, il n'a ni refusé, ni hésité de faire ce que je lui ai demandé. Je l'ai engagé à marcher sur Pancsova, ce qu'il a exécuté avec promptitude.” Bem Temesvárról Kossuthhoz máj. 9. OHB. 6992 : 1849. OL.

⁸¹ Bem május 9-i jelentése, Temesvár. OHB. 6992 : 1849. OL.

ideiglenes hadügyminiszter május 8-án szigorúan megróttá Perczelt, mert fedezet nélkül hagyta a Bácskát, amely most annyi hősi küzdelem és áldozat után ki van téve a szerbek bosszújának.⁸² Kossuth pedig május 9-én válaszol Perczel május 2-i levelére, és e válaszban számos egyéb szemrehányáson kívül azt is olvashatjuk, hogy a Bánátban még semilyen maradandó eredményről nem lehet beszélni, a Bácskában pedig a római sáncokat ismét elfoglalta az ellenség és a csajkás kerület még épségben van. A főhiba Kossuth szerint az volt, hogy Perczel elhagyta Bácskát, holott világos parancsa volt rá, hogy csak Titel meghódítása után menjen a Bánátba. Kossuth sokféle szemrehányásai között azt is olvassuk, hogy Perczel nem hajlandó alávetni magát Bemnek, ami azonban nyilván hamis értesülésből fakadó megállapítás, hiszen Perczel, ha senkivel, de Bemmel mindvégig a legjobb egyetértésben működött.⁸³

Kétségtelen, hogy a magyar kormányzó Debrecenből tisztábban és átfogóbban látta a szabadságharc helyzetét, mint az egyes hadtestek parancsnokai, mint Perczel vagy Bem. Perczel el volt ragadtatva a saját győzelmeitől, az ellenséget levertnek nyilvánította s már csak a határvidék megtisztítását látta megoldandó feladatnak. Kezdetben a kormány és maga Kossuth is hajlamosak voltak arra, hogy a bácskai és a bánáti sikereket túlbecsüljék, — különösen Perczel sikerei alapján. Kiderült azonban, hogy Perczel nem tisztogatta meg alaposan a Bácskát: a titeli fennsík ugyanis egyet jelentett a Bácskával, ez pedig szilárdan osztrák kézben volt. A Bánátot ugyanakkor Temesvár jelentette s ez is osztrák kézben volt.⁸⁴ Jellacsics pedig 15.000 főnyi reguláris csapatot vezetett lefelé Budáról, hogy Bácskát

⁸² Mészáros i. m. 68—69. l.

⁸³ Pancsováról írta Perczel Kossuthnak: „Bemmel én igen jó egyetértésben vagyok; de mindamelllett kijelentem újra, hogy parancsteljesítés hozzám nem fér és félek, hogy mint multkor is, ez az én sorsommal egy úton járó haza veszélyének előpostája.” A levélből nem derül ki világosan, hogy a parancsteljesítést Perczel a hadügyminisztériumra, avagy Bemre vonatkoztatja-e. Lehetséges, hogy Perczel a móri vereségre gondolt. *Thim J. i. m. III. 717. l.* — Egy más helyen: „Bemnek kívánságai általam eddig nemcsak teljesítettek, hanem megelőztettek. És így lesz a tizennégy nap alatt is. Természetesen az eddigiek magam tervezetei és nézetei szerint valának. A felelősség ezekért engemet nyom. Mai naptól fogva miután köteles vagyok parancsait elfogadni, természetesen a felelős ő lesz.” Levele május 10-ről. *Mészáros i. m. 91. l.* Ez utóbbi válasz Kossuthnak arra az utasítására, hogy Perczel a Bánátban nem önálló parancsnok s csak Bem altábornagy rendelkezése szerint működhetik, *Mészáros i. m. 88. l.*

⁸⁴ *Rüstow i. m. II. l. 26—27. l.*

és a Bánátot újból hadszíntérre változtassa. Mindez a következtetéssel járt, hogy ott még erős magyar seregekre volt szükség.

A cár május 8-án kiadta híres kiáltványát, melyben ezeket mondja:

„A zavarok és lázadások azóta nem szűntek meg nyugaton. Bűnös merényletek csábíták el a hiszékeny tömegeket, csalékony képeivel kecsegtetvén azokat a jólétnek, mely még soha nem származott anarchiából és szabadságból. E zavarok elterjedtek a keleten is a török kormány alatt lévő s birodalmunkkal határos Moldva- és Oláhfejedelemségekben. Csak a mi seregeink s a török hadak jelenlétének köszönhetni, hogy a rend ott helyreállítatott s fenntartatik.

De Magyarországon s Erdélyben az osztrák kormány, mely Olaszországban is külső s belső ellenségekkel volt elfoglalva, még nem győzhette le a lázadást, sőt ez, növekedve a mi 1831-i lázadó lengyeleinknek s minden más nemzetek szerencselovagjainak, száműzötteinek és kóborlóinak csapatai által, a legfenyegetőbb kiterjedésben van.

E gyászos viszonyok között Ausztria császára hozzánk fordult, hogy segedelmünket kérje közös ellenségeink ellen. És mi azt nem fogjuk tőle megtagadni.

Segítségül híván ily igaz ügy támogatására a seregek istenét, ki egyedül adhat győzedelmet, hadainkat megindítottuk a lázadás elfojtására, s azon vakmerő pártütők megsemmisítésére, kik a mi tartományaink nyugalmát is bátorkodnak fenyegetni.”⁸⁵

Ez volt a cári intervenció hivatalos bejelentése. Már hónapok óta folyt a diplomáciai levelezés ebben a kérdésben a cári kormány és Bécs között. A cárnak semmiképpen sem volt ínyére a fegyveres beavatkozás Ausztria oldalán. Schwarzenberg „Erdély megszállását” kérte a cártól, mire Paszkievics felhívta a figyelmet arra, hogy „Erdélyben 80,000 felfegyverzett magyar van és az egész ország lázong. Ők tehát (t. i. az oroszok) azt akarják, hogy fölséged vegye magára az egész háború terhét.”⁸⁶ A cár eleinte mindössze Galicia megvédésére gondolt egy magyar betörés esetén. „De Erdélybe bemenni, erre nincs okunk — ez az osztrákok dolga. Miért nem kérték az osztrákok akkor segítségünket, mikor még volt rá idő? Most, amikor már

⁸⁵ Horváth i. m. III. 25—26. l.

⁸⁶ Scserbatov i. m. 56. l.

*mindent elrontottak, ostobaság volna orosz vérrel kijavítani az ő hibáikat.”*⁸⁷

A cár egyéni berzenkedése azonban mitsem változtatott azon a vastörvényen, hogy a minden ízében reakciós cárizmus és a reakciós Ausztria érdekei közösek voltak a szabadságharcos erőkkel szemben. A cár a lengyelekben találta meg a beavatkozás legalkalmasabb ürügét. Április 8-i levelében már arról ír, hogy a cári beavatkozásnak mindent elsöprőnek és nem részlegesnek kell lennie. Előrelátja, hogy milyen bajok születnek a dologból: irigység, hálátlanság, rosszasság, — nem is avatkoznék be az osztrákok érdekében, ha az ing nem volna közelebb, mint a kabát, vagyis, ha Bemben és a többiekben nem látná nemcsak Ausztria, hanem a világ rendjének és nyugalmanak ellenségeit is.⁸⁸

I. Miklós cár előtt az a cél lebegett, hogy világszerte leverje a forradalmi erőket. Amidőn arra az elhatározásra jutott, hogy enged az osztrák kormány kérésének és megsegíti Ausztriát a magyarok ellen, a döntő érv nem az volt, hogy az Osztrák Birodalom veszélyben forog — Ausztria megsegítése egyáltalán nem lelkesítette a cárt, mint levelei bizonyítják! — hanem az, hogy ezáltal megsemmisítő csapást mérhet az európai forradalmi erőkre. A lengyel forradalmárok részvétele a magyar szabadságharcban kétségtelenül szerepet játszott a cár döntésében, hiszen Bemre határozottan utal levelében, mégsem valószínű, hogy ez lett volna a döntő ok a beavatkozásra. A cár azonban szívesen használta fel a Magyarországon működő lengyel szabadságharcosokat ürügyként az intervenció megindoklására.

A torlódo veszélyek hatására Kossuth fontos utasításokat küldött a hadvezéreknek, amelyek magukban foglalják Kossuth tervét a legközelebbi napokra és hetekre. Nézzük mindenekelőtt a kormányzónak ezeket az utasításait.

Bemnek május 12-én az alábbi levelet küldte Kossuth:
Tisztelt Altábornagy Ur!

Beteg és rendkívül el lévén foglalva, csak röviden írok. Az ellenség — új csapatokkal erősödve — azon a ponton van, hogy új invasiót tegyen — Mosonyon át. Az orosz mintegy 80.000 emberrel a lengyel határokon áll Krakkó mellett. Mi még mindig Buda alatt veszteglünk. Jellacsics körülbelül 14.000 emberrel hidat ver Mohács mellett, azon világos szándékkal, hogy a

⁸⁷ Scserbatov i. m. 57. l.

⁸⁸ Scserbatov: General-feldmarsal knyíáz Paszkievics. VI. 1899. 282. l.

rácokkal a Bácskában egyesüljön és Péterváradot a Duna balpartján megszállja.

Szilárd meggyőződése: Ha most tábornok uraink közül mindegyik külön feladatban jár el s nem működnek gyorsan valamennyien együttesen egy combinatio szerint, akkor gonosz bajba jutunk — s különösen a combinált bántási hadsereg lesz veszélyeztetve, Puchner alulról, Jellacsics fölülről, a rácok és határőrök a középén, a temesvári és az aradi őrséggel együtt, veszélyesekké válhatnak — legalább erőink összpontosítását sokáig gátolhatnak.

Míg ellenben ha Ön, egyes kerületek részleges megszállásával felhagyva, egész combinált erejét (saját — Perczel és Vécsey erejét, mintegy 20.000 ember) gyorsan egyesíti, magát Puchnerre veti, ezt gyorsan megsemmisíti, s öt-, legföljebb hat-ezer emberrel Aradot és Temesvárt megszállva hagyván, gyorsan átkel a Tiszán, és Bácsot és Szegedet 4000 emberrel megszállván, mindjárt átmegy a Dunán, akkor bizonyos, hogy a haza meg van mentve.

Ezért ismétlem a sürgős felszólítást: haladék nélkül összpontosítsa Ön erőit és működjék villámgyorsan, különben lehetséges, hogy ama szomorú szükségbe jutok, miszerint kénytelen leszek néhány nap múlva a bántást kiűriteni és az ottani erőket felrendelni.

Ezért még egyszer, Tábornok Ur, összpontosítás és mielőbbi főcsapás, részleges eredmények semmi hasznát sem hajtának számunkra.

Különös nagyrabecsúléssel maradok

Debrecen, május 12. 1849.

Kossuth Lajos s. k.
kormányzó.⁸⁹

Kossuth ebben a levelében nem ír a minisztertanács haditervéről, hanem saját tervét közli Bemmel, a már ismeretes erőösszpontosítási tervet. Kossuth pontosan látta a szabadságharcra váró roppant veszélyeket, az ellenség minden irányból történő felfejlődését, amelyet részleges sikerekkel, helyi győzelmekkel nem lehet feltartóztatni, csak átfogó, összpontosított hadművelettel, gyors, átütő sikerrel. Ezért volt igaza akkor, amidőn Bemet és Perczelt is az erők gyors egyesítésére utasította. Perczelnek május 12-én az alábbi levél ment:

⁸⁹ Makray i. m. 61—62. l.

Édes Barátom! A haza nevében kérlek, félre téve minden más tekintetet, higgy és hallgass arra, amit most mondok.

Az ellenség megerősödve újabb invasióra készül. Jellacsics Mohácsnál hidat vet és kettős célja világos. Egyik a rácokkal Bácsban egyesülni, másik Pétervárad cernirozását a Duna bal-partján effectuálni.

Ha Te egész erőddel még mindig Bácsban volnál, Bem pedig Vécseyvel a Bánátban, nyugodt volnék, de így, midőn Bem is, a te sereged is eparpillirozva vannak s alulról Puchner 9000 emberrel, felülről Jellacsics, középen a rácok, a fősereget pedig Buda tartóztatja, aggódom.

Es kimondom meggyőződésemet, ha most kiki maga feje után indul s külön meg szertehúzva dolgozunk, elveszünk okvetlenül, mert Krakko felől orosz invasió is fenyeget.

Ellenben, ha ez egészet felfogó tekintetből indulva, egy combinált irányban concentrice dolgozunk és minden apró foglalatásokkal felhagyva, gyorsan concentrikus hadjárást teszünk, három hét alatt meg vagyunk mentve bizonyosan.

Azért az Isten és haza nevében kérlek, concentráljatok minden erőt, tegyétek semmivé Puchnert s a 3 corpsból (Bem, Perczel, Vécsey) vagy 6000 embert Temesvár és Arad cernirozására hagyva, a többivel által a Tiszán és ismét vagy 4000 embert Szeged, Szabadkán hagyván, a többivel által a Dunán. Így mentve van a haza, másként irtózatoss baj következik.

Diri, salvavi animam meam. Ha szertehúzva, intéseimet nem követve, bomlásnak indulunk, győzelmeink közepette, én elmondok a nemzetnek, mi miatt jön bajba és mások hibáinak felelősségét magamra nem vállalva resignálok inkább, mintsem inkább örökös viszálykodások egyenlítéseit közt lássam a hazám elvérezni.

Isten áldjon

Debrecen Május 12. 1849.

Barátod

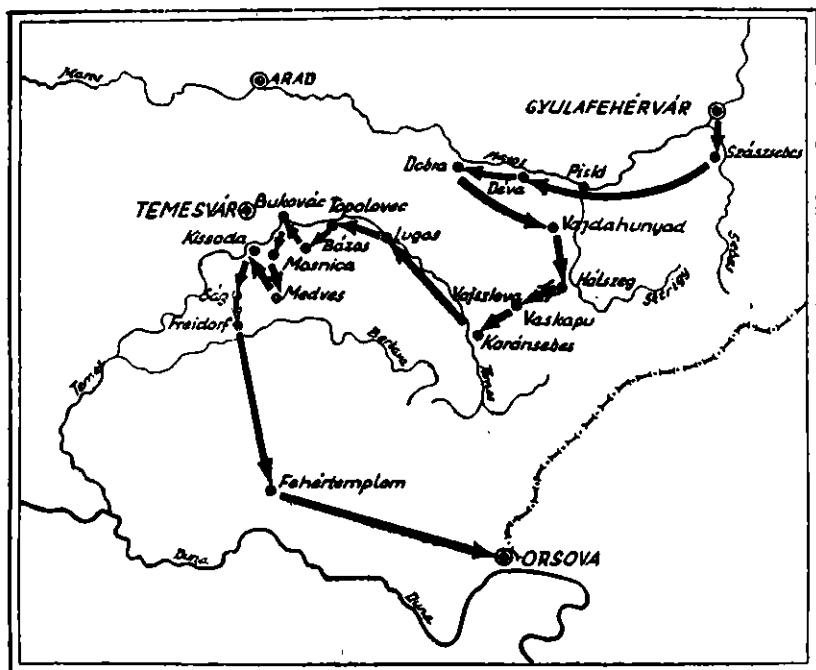
K. L.⁹⁰

Az erők összpontosításának reményét közölte Kossuth Dembińskivel is:

„Ha az ön értesülései az oroszoknak ily jelentékeny erővel Galiciába való bevonulásáról alaposak, ez egy okkal több arra nézve, hogy csupán 10.000 emberrel Galiciába betörni ne merészeljünk, mert a kudarc bizonyos volna. A következő napok, valamint Bem tábornok vezetése alatt lévő bánáti sereg működ-

⁹⁰ OHB. 6917 : 1849. OL. Közli: Thim J. i. m. III. 719—720. l.

déseinek alakulása s legalább 80—100.000 ember összpontosításának kisebb nagyobb lehetősége, nemkülönben az ellenségnek Ausztria határain belül s azokon kívül teendő mozdulata határozandják meg, vajjon a kellő erő mellett Ausztriába vagy Galiciába tegyüek-e által a háborút; mert okvetlen szükséges leendő megfelelően összpontosított erővel az egyik ellenre törni, ne-

Bem bánati hadjárata.

hogy koronkénti gyöngítés folytán mindkettővel szemben gyöngének bizonyuljunk” írja Kossuth, május 12-én a lengyel tábornoknak.⁹¹

Hogyan fogadták az érdekelt hadvezérek, elsősorban Bem és Perczel Kossuthnak az erők összpontosítására vonatkozó haditervét? Bem május 6-án még azt írta, hogy oda megy, ahová a kormányzó rendeli⁹² Erre érkezett Kossuth május 10-i

⁹¹ Gelich i. m. III. 380—2. l. — Természetesen ugyanilyen értesítés ment a fővezérnek, Görgeynek is.

⁹² Bem Kossuthnak máj. 6. Freidorf, OHB. 6800 : 1849. OL.

válasza, amelyben Kossuth Vécsey mellett foglal állást, felszólítja Bemet, hogy tegyen hírlapi nyilatkozatot, melyben Vécsey ellen emelt vádjait minősítse félreértésen alapulóknak, célzást tesz arra, hogy egyes hadseregparancsnokok az ő beleegyezése nélkül léptetnek elő és neveznek ki tiszteket, ami könnyen Bemre is értelmezhető — hiszen ő április 24-én Villám alezredes ezredesnek nevezte ki, május 7-én Dobay Józsefet alezredesnek, május 11-én a szász Kurcz Antalt Fehértemplomban őrnaggyá tette!⁹³

Bemnek május 16-áról küldött jelentése elsősorban a hadjárat eseményeivel: Malkowski kiűzésével foglalkozik. 16-ra virradó éjjel az ellenség elhagyta Orsovát, Skella Kladovára ment, hogy ott átlépje a Dunát. Bem jelentéséből most is kicseng a Perczel iránti elismerés. Minden jel arra mutat, hogy a két tábornok közt kölcsönös volt a bizalom és a rokonszenv. Említi jelentésében Bem Perczel bátorságát és katonai tehetségét, s mint írja, enélkül a hadjárat hosszúra húzódott volna. Beszél még Temesvár felmentésének szükségességéről, — de egyetlen szóval sem válaszol Kossuthnak sürgető levelére az erők összpontosítására vonatkozólag. Ez a mélységes hallgatás arra vall, hogy Bem tábornok már május 16-án elvetette a Magyarországba való jövetel tervét.⁹⁴

Perczel éppen azon a napon (amidőn Kossuth az erők egyesítésére kérte, tehát május 12-én) adta be lemondását a kormánynak. A lemondás előzményei: azok a szemrehányó levelek, amelyeket május 10-e előtt Klapkától és Kossuthtól kapott. Klapka, az ideiglenes hadügyminiszter, május 8-án szemrehányást tett Perczelnek Bácska elhagyása miatt és arra utasította őt, hogy gondoskodjék csapatokról a legfenyegetettebb pontokra. Erre Perczel beadta lemondását, majd május 15-én ingerült levelet írt Klapkának, melyben visszautasítja a hadügyminiszter „*éretlen koholmányait*”. Hivatkozik hadisikereire: március 17-én vette át a bács-szegedi erő parancsnokságát, alig 4000 főnyi rendes csapatot: hat hét alatt megtisztította a Bánátot és Bácskát; Péterváradot megmentette az árulástól és cernirozástól, sőt még a német bántási határőrvidéket is elfoglalta és Pancsován tűzte ki a magyar zászlót. „*Lehetségesé tévém, hogy Bem tábornok pár ezreivel Temesvárt cernirozhassa és az újra becsapó és magát felfogott levelek szerint Teodorovics*

⁹³ Nagy S. Okmánytár, LVII., LX.

⁹⁴ Bem Kossuthnak máj. 16. Orsova. OHB. 7183 : 1849. OL.; Honvéd 1849. jún. 17.

hadából 6 zászlóaljjal kiegészíteni akaró Puchnert kiűzhesse. És mindezt tévém hat hét alatt; tévém pedig kezdetben akkor, midőn közel 60.000 főnyi 160 ágyút számláló hadsereg a Cibakházánál tiszai átkeléskor oly nyomorultan vezérelteték és csak pár nappal előbb Kápolnánál a vezérek kajánsága miatt megvereték.” És ezen vezérek egyike, mint hadügyminiszter, mer neki utasításokat adni? „Szent Tamás és a római sáncok elfoglalása után, midőn tudomásomra esék, hogy Bem altábornagy nem úgy, mint a kormányelnök velem hivatalosan tudatá, hogy seregével ápr. 12-én megjelent volna, mire bazirozva egyébként kitűzött tervem ellenére Titel elfoglalására indulék, a Bánátot és így az oldalamat hátulról Bem altábornagy s ereje által habár pár nappal később érkezém is, biztosítva hívéim: hanem még Erdély határait sem lépte át; kovil-szentiványi diadalمام mellett is szükségesnek találám Ó-Becsét elfoglalni, s a Tiszán átkelni, hogy épen ezáltal bácsi hódításaimat biztosítsam.” Perczel, mint e levélből kiderül, a Bácsban hagyott tartaléksereget elég erősnek találta az ellenséges támadás visszaverésére. Ami pedig Jellacsicsot illeti: „Jellacsics 40.000 embere átkelésétől fél Ön és emiatt már eleve is engem kárhoztat? Hát én Isten vagyok, hogy ő ellenében is tudhassam magamat védeni? Hát nem a felső tábornak lett volna kötelessége tenni ezt? . . .” S a levél végén még egy utalás Bemre: „Pedig ha nem bántanak, ha lelkesemet hálátlansággal és nyomorult kajánsággal nem keserítik: úgy pár ezer emberrel csakhamar átkelek a Dunán, miként azt Bem altábornaggal meghatározám s a dunántúli részt is megtisztítom az ellenségtől.”⁹⁵

A minisztertanács nem fogadta el a hadseregarancsnokságról való lemondást, sőt Kossuth, midőn erről értesítette, annak a reményének adott kifejezést, hogy a jelen viszonyok közepette, midőn az ellenség a cári invázió által segítve újabb támadást készít elő, Perczel nem lesz képes megtagadni a hazától képességeit.⁹⁶

Május 17-én Kossuth újabb sürgős utasítással fordul Bemhez: minél hamarább fejezze be hadműveleteit a Délvidéken. Az oroszok három oszlopban a krakkói körzetbe vonultak és Magyarország ellen készülődnek; előőrseik már Árva megyében vannak! Ezért szükséges, hogy a délvidéki hadjáratot befejezze és csapatai új diszpozíciókat kapjanak.⁹⁷

⁹⁵ Perczel Klapkának Szekhegy máj. 15. Mészáros i. m. 75—81. l.

⁹⁶ *Thim* i. m. III. 751—2. l. Kossuth levele május 17-ről kelt.

⁹⁷ Máj. 17. Debrecen. OHB. 7096 : 1849. OL.

2. A FŐVEZÉRSÉG VAGY ERDÉLY?

Kossuthnak ezek a sürgetései — s mint majd látni fogjuk, a további utasításai is — hatástalanul peregetek le Bem tábornokról. A bánáti hadjárat idején viszonya elhidegült a kormányhoz és magához Kossuthhoz is. Kossuth és a kormányzat nem értett egyet Bemnek adminisztratív pénzügyi intézkedéseivel (a só ára), nem helyeselte amnesztia-politikáját, nem állt melléje a Vécsey-ügyben s ezzel Bem véleménye szerint maga is hátráltatta a hadjárat menetét, a hadügyminisztérium nem küldött elég pénzt és felszerelést a katonáknak, ellenben több egymásnak ellentmondó intézkedés történt, amelyekben a tábornok szándékosságot látott. Mindeme körülmény csalódással és kedvetlenséggel töltötte el. Május 16-án jobb meggyőződése ellenére megírta a Kossuth által kért hírlapi nyilatkozatot, de már ekkor azt is elhatározta, hogy a jövőben igyekszik megóvni magát az ilyen kellemetlenségektől s ezért visszamegy Erdélybe. Május 17-i Kossuthnak küldött levele sommázva nyújtja mindazokat a sérelmeket, amelyek bánáti tartózkodása idején érték.

Kossuth megátolta őt abban, hogy ígéretéhez híven május 12-én Szegeden legyen; Csányi még a Bem által elrendelt meneteket is letiltotta.

Kossuth is bizonytalanságban hagyta őt afelől, menjen-e Szegedre vagy sem s mivel nem küldött pénzt, amivel a csapatok zsoldját kifizethette volna, sem ruhát az újoncok részére, — Bem tétlenségre volt kárhozthatva;

Kossuth megtiltotta, hogy 7000 embernél többet vigyen magával Erdélyből.

Mindeme sérelmek eredményeként Bem már május 17-én kijelentette, hogy visszatér Erdélybe:

„Bármennyire szeretném is, hogy Magyarország nagy, hatalmas és boldog legyen, mégsem tudom elviselni mindazt a sok kellemetlenséget, amellyel a kormány elhalmoz, s kénytelen vagyok a küzdő hadsereg vezényletéről lemondani. Visszamegyek Erdélybe, s kérem, küldjön ide valakit, aki kívánságaiknak jobban megfelel. Sajnálom, hogy kénytelen vagyok visszalépni. Annál is inkább, mert látom, hogy milyen könnyű lett volna és milyen könnyű lenne még ma is eljutnunk akár Bécs jalai alá, akár az Adriai tengerhez.”⁹⁸

Kossuth csak jónéhány nappal később kapta meg Bemnek ezt a levelét és csak május 26-án válaszolt rá. Közben továbbra

⁹⁸ 1848—49-es iratok 1849.—V.—9. Hadt. Lt.

is foglalkoztatta őt Bem bevonása a központi hadműveleti tervbe. Május 21-én a minisztertanács elfogadta a Klapka-féle tervet, melynek lényege az alábbi:

Komárom, mint elsáncolt tábor 30.000 emberrel az 1. és a 8. hadtesttel ellátva az osztrák fősereg előnyomulását akadályozza meg. A vár és a hadsereg vezére Klapka tábornok.

A 2. és 3. hadtest Aulich tábornok alatt a Duna balpartján összeköttetést teremt Dembiński tábornokkal és Komárommal s a Nyitra mellett foglal állást. Ezeknek az egyesített hadtesteknek (melyekből majd fősereg alakul) az a feladatuk, hogy sakkbantartsák az ellenséges erőket a Duna balpartján, fedezék a bányavárosokat és később, az erősítések beérkezése után támadásba menjenek át. Visszavonulási vonaluk Vác vagy Miskolc felé lesz, a körülmények szerint.

Kmetty hadosztálya a főváros bevétele után Veszprém felé indul s innen összeköttetésbe teszi magát Komárommal. E repülő hadtest feladata: a Duna jobbpartját fedezni, magát megerősíteni is végül, ha Bem tábornok átkel a Dunán, közte és Komárom között az összeköttetést minél előbb megteremteni. Visszavonulási vonala Buda felé. Buda be nem vétele esetén Kmetty e hely zárolása végett továbbra is Buda alatt marad; segítséget véve magához Esztergomon vagy Pesten át igyekszik összeköttetésbe lépni a fősereggel.

Arad és Temesvár ostromlására, a Bánság és Bácska biztosítására ott marad Perczel hadteste.

Bem tábornok saját seregeivel és a Perczel-féle hadtest másik felével elfoglalja Titelt, támadást intéz a pétervárad-i ostromzárlatot alkalmazó ellenséges hadtest ellen s felszabadítja ezt az erődöt az ostromzár alól, átkel a Duna balpartjára s a folyam mentén felfelé halad, azután ahol és amikor a körülmények engedik, átkel a Dunán; ha pedig ez nem történhetné meg, akkor a főhadsereghez csatlakozik, melynek parancsnoksága ebben az esetben ráruháztatik.

Erdélyben továbbra is Csetz parancsnokol s főgondjai közé tartozik a román felkelés elnyomása, Gyulafehérvár bevétele s minél nagyobb számú segédcsapatok Magyarországra indítása.

Ezt a Klapka féle haditervet a szakértők már számos alkalmalomban megbírálták s rámutattak alapvető gyengeségére: összpontosítás helyett szétszórta a magyar haderőt. „Harcba vezethető, felszerelt, felfegyverzett seregünk száma mindössze is csak 125—130 ezerre ment. Ezen haderővel az ellenségnek több mint kétszer annyi ereje ellen egyszerre, minden oldalról vé-

deni akarni az országot, annyi volt, mint engedni, hogy elforgácsolt, megosztott hadainkat egyenként verje meg a kétszeres számú ellenség. Nem csekélyebb hibája az, hogy lényegileg védelemre lévén számítva, a harc kezdeményezését az ellenség kényére bízza, hogy ott és akkor támadhassa meg csekélyebb erőnket, hol és amikor túlnyomó erejével tetszeni fog azt megsemmisíteni. Továbbá igen bonyolódott, s az időt és tért egyáltalában nem veszi tekintetbe. Például Bemnek Titel megvételeiben, Pétervárad felmentésében oly feladatot tűz ki s oly hosszú utat szab eléje, hogy mire ő feladatának megoldása után a Duna jobbpartja hosszában Tótországon, a Dráván, Baranyán, Tolnán vagy Somogyon keresztül csak Veszprémbe is eljuthatandó vala, az ellenség, ha megosztott seregeinket Komárom táján gyorsan s egyenként megtámadja, könnyen megtörténhetik vele, hogy Bemnek a Dunántúl nincs többé kivel egyesülnie”, írja erről a haditervről Horváth Mihály.⁹⁹ Hasonlóan mutat rá Breit is a terv hibájára, kiemelve azt, hogy a támadásba való átmenetelt maga a hadművelleti terv tette lehetetlenné, amidőn Bem tábornoknak a Felső-Dunához való beérkezése előtt már magábanvéve is majdnem egy egész hadjáratnyi teendőnek az elvégzését hagyta meg. A terv Perczelt megfosztotta volna seregétől, az egyes seregrészeket meghagyta a maguk szétdaraboltságában és nem érte el azt a célt, amely a főhadművelleti terv alapindítóoka volt, hogy t. i. az egyes seregrészek műveleteiben egység legyen, mert az új terv szerint is az egyes hadtestparancsnokok tulajdonképpen mindmegannyi önálló, független seregparancsnokok maradnak, mindössze azzal a kötelezettséggel, hogy egymással összeköttetést tartsanak fenn. Jogos tehát az a kérdés, nem lett volna-e helyesebb valamennyi másutt nélkülözhető seregrészt egyesíteni a Felső-Duna mentén s ezzel az erős, egységes fősereggel döntő támadást indítani az osztrák fősereg ellen még mielőtt a cári segítség megérkezett.¹⁰⁰

A kormány május 20-án rendeletet küldött a hadtestek és hadosztályok parancsnokaihoz: ezentúl egymással mind összefüggésben a hadügyminiszter által megállapított terv szerint kötelesek működni és a hadügyminisztertől kapják parancsaikat.

Kossuth május 21-én küldte meg Bemnek a Klapka-féle haditervet, de levelében bőven kifejti saját elképzeléseit is. Bemre ugyanazokat a feladatokat ruházza, mint a miniszter-

⁹⁹ Horváth i. m. III. 144—145. 1.

¹⁰⁰ Breit i. m. III. 9. 1.

tanács haditerve: Bem, saját jelentése szerint ezidőszereint 10.000 főnyi sereggel rendelkezik a Bánátban.¹⁰¹

Vegyen ehhez még 6000 főnyi csapatot a Perczel—Vécsey-féle hadtestből. „Perczelnek 12.800 embere van 48 ágyúval, Vécseynek mintegy 8000 embere, mindössze körülbelül 30.000 ember; ha Ön ennek felét elveszi, még mindig 15.000 ember marad ott, ez most a Bácska és bánág részére elég, anélkül is folyvást szaporíttatni fog.” Perczel maradjon a bácskai és bánági főparancsnok, megszállja Orsovát, Fehértemplomot, Pancsovát, ostromzárolja Temesvárt és Aradot, Bem pedig 15—16.000 emberrel gyorsan elfoglalja Titelt, felfelé vonul a csajkások területén, felszabadítja Péterváradot, Ujvidék mellett a Duna balpartjára megy át, Bácsmegyében a Duna mellett gyorsan fölfelé, szem előtt tartván Jellacsicsot. Ha közben a magyar sereg beveszi Budát, akkor Bem keljen át a Dunán s működjék önállólólag (Ausztia, Stíria, Horvátország vagy Fiume ellen!), vagy pedig maradjon a Duna balpartján s vegye át a kombinált magyar sereg vezényletét, ami után két feladat közt választhat: vagy a cári csapatokat verje meg, vagy a Habsburg-házat döntse meg Bécsben.

¹⁰¹ Bem kimutatása szerint (OHB 7455:1849. OL.) az erdélyi hadsereg állománya a Bánátban május 21-én az alábbi volt:

A temesvári tábor

2448 gyalogos
564 lovas
152 tüzér
3164 fő.

9 hatfontos, 3 tarack

Orsovánál:

2214 gyalogos
119 lovas
98 tüzér
2431 fő.

két háromfontos
négy hatfontos és
két tarack.

Versec, Fehértemplom, Lugos, Bázias, Oravica, Mehádía fürdőnél
1558 fő.

Kilenc hatfontos, két tarack.

A 38. honv. zászlóalj útban Freidorf felé 390 fő.

Fehértemplom felé 4. honvédszászlóalj, három hatfontos 790 ember.

A 24. honvédszászlóalj Vajszlova felé 742 ember.

Összesen: 9 zászlóalj, 10 lovasszászad, 8871 gyalogos, 1130 lovas,
426 tüzér, vagyis: 11.427 ember.

Kossuth lázas tettvággyal sürgeti Bemet cselekvésre, de a tábornok nem mozdul. Május 25-én két levelet is küld Kossuth: egyet Bemnek, egyet Perczelnek.¹⁰² A Bemhez írott sürgető levélben olvassuk az alábbiakat:

„A Tábornok Ur ismételve azt írta nekem, hogy számolhatok Önre. Most itt az idő, midőn Önnek ezen ígéretét sürgősen igénybe veszem s az Ön loyaltására annál biztosabban számítok, minthogy a többi hadtestek már megkezdték az előreszabott combinált mozdulatokat s az egésznek meg kellene hiúsulnia, ha az Önnek szánt combinatio idővesztéseget szenvedne.

Eszerint kérem a Tábornok Urat, sem Temesvár által, sem az erdélyi növekvő oláh felkelés, sem a Bukovinából lehetséges invasió felőli egyéb hírek, egyáltalában semmi által se zavartassa meg magát, hanem szokott erélyével siessen fölfelé s a Dunán át.

Szent ügyünk megmentése függ ettől.

Igen fontos okok szólnak amellett, hogy a kormány azonnal Pestre tétetik át, különben a pénz dolgában fennakadunk. De csak akkor mehetünk Pestre, ha hírét vettük, hogy Ön 15—16.000 emberével már útban van...

Az Ön erős karjának ott kell lenni, ahol a veszély a legnagyobb. És ez most sem a bánszágban, sem Erdélyben, hanem a Felső Dunánál van.

Nekünk lehetőleg hamar Bécs előtt kell állnunk. De ez egyedül az Ön mozdulataitól függ.”¹⁰³

A Perczelhez küldött kormányzói levél mindenekelőtt megköszöni, hogy a tábornok megtartotta a bács-bánati sereg vezérletét, majd közli Bemmle kapcsolatos tervét:

„Igazad van, hogy minden a concentratiótól függ; mi minden kitelhető módon állítjuk az új katonákat, hanem igen lényeges dolog a centratoria nézve, hogy a veled is közlöttek szerint Bem a 16.000 emberrel minden haladék nélkül siessen fölfelé. Ha siet, ha minden seregvezér pontosan követi az elébe tűzött irányt és Isten segít, addig, míg az orosz a felvidéken piszmozg, mi Bécsnél döntendjük el a kérdést; de ha nem megy kombinált terv szerint az egész, akkor nagy baj érhet, mert a sereg Budavár bevétele után immár megkezdte a combinált terv szerinti mozdulatokat, s ha Bem nem siet, az egész combinatio dugába dől. ... Azért kérlek édes barátom, légy magad is rajta, hogy Bem minden haladék nélkül teljesítse, amire

¹⁰² Makray i. m. 72—74. l.

¹⁰³ U. o.

fölhívatott; ha ez meglesz, úgy aggodalom nélkül nézek a jövő elébe."¹⁰⁴

A kormányzó annyira számított Bem megérkezésére és arra, hogy utána az ő kezébe megy a sereg fővezérlete, hogy május 21-én Władysław Jordant elküldte Dembińskihez s megkérdezte általa, hogy ha Bemre bíznák a fővezérletet, megtartaná-e Dembiński Bem alatt is a hadtest parancsnokságot? Dembiński válasza az volt, hogy: igen, ha önálló működési kört biztosítanak neki.¹⁰⁵ Néhány nap múlva azonban Dembiński, nem értve egyet a Klapka-féle haditervvvel, lemondott.

Bem május 21-én a Mehádia melletti Herkulesfürdőn kelt hosszú jelentésben számolt be a kormánynak a bánáti elhagyott javakról, bányákról, gazdátlan épületekről — és képzelete Herkulesfürdő kifejlesztésének, karlsbadi mintára való hasznosításának terveivel foglalkozott.¹⁰⁶ 22-én az Ó-Orsován át kiverett ellenség táborozásáról értesíti Kossuthot s hozzáteszi, hogy a határt nem hagyhatja megszállatlanul, mert a 14.000 főnyi, 50 ágyúval rendelkező ellenségnek eszébe juthat, hogy újból betör az országba. Ismételten kér kormánybiztost, mert a sőt Orsován és Mehádián még mindig a régi osztrák kizsákmányoló rendszer által meghatározott 6 forint 31 krajcárért árusítják, holott a só mászája Erdélyben két forint. „Ez a tény nagy elégedetlenségre és kérdezősködésre szolgáltat okot”, írja.¹⁰⁷ Felterjeszti Maderspach bányamester javaslatát a Bánátban eszközlendő kéntermelés és lőporgyártás ügyében. Mindezek hasznos javaslatok és Kossuth azonnal intézkedik is, hogy a tábornok értesítése nyomán a kormány a bánáti salétromot felhasználja lőporgyártásra, de a mostani veszélyes helyzetben Kossuth nem ilyen szolgáltatokat vár a tábornoktól. Május 23-án Bem az erdélyi román felkelők tetteire hívja fel Kossuth figyelmét s egyben közli, milyen rendszabályokat léptet életbe ellenök.¹⁰⁸ Ugyancsak 23-án közli, hogy Temesvár alá indul s megsejlemlé az ottani csapatokat.¹⁰⁹

Az erdélyi helyzet élesedése nem volt titok Kossuth előtt sem és nagyon alapos volt a gyanuja, hogy Erdélyből Czetz megpróbálja arra bírni Bemet, hogy térjen vissza dicsőséges

¹⁰⁴ Kossuth Perczelnek máj. 25. *Mészáros* i. m. 110. l.

¹⁰⁵ *Danzer* i. m. II. 73. l.

¹⁰⁶ Bem Kossuthnak, Herkulesfürdő máj. 21. OHB. 7460 : 1849. OL.

¹⁰⁷ OHB. 7455 : 1849. OL.

¹⁰⁸ Bem Kossuthnak máj. 23. OHB. 7484 : 1849. OL.

¹⁰⁹ OHB. 7483 : 1849. OL.

győzelmei színterére és vegye át az erdélyi hadműveleteket, amelyeket Czetz — betegségére való hivatkozással — kiadott kezéből. Eppen ezért Kossuth május 26-án szigorúan meghagyja Bem tábornoknak, hogy ne engedje magát az erdélyi hírek által befolyásoltatni, hanem az eredeti terv szerint működjék. A kormányzó válaszol Bem május 17-i szemrehányásaira is; Bem akkor azt is írta, hogy a kormánytól semilyen segédcsoportokat nem kapott s most egy 40.000 főnyi sereget ad vissza; Kossuth utal az Erdélybe küldött segítségére s az odaküldött pénzösszegre is. Levelében Bemet Európa legelső élő hősei közé sorolja, de tiltakozik az igazságtalan szemrehányások ellen. Azután megismétli a hadművelési tervekben foglalt utasításokat: előre 16.000 emberrel a Duna mentén, bármit műveljen is Puchner az erdélyi határokon. Rendkívül érdekes Kossuth levelének utóírata, mely Bem május 21. és 22-i jelentéseire vonatkozik. Ime:

„Habár Puchner újból betörne is, összpontosítási tervemtől nem állhatok el. Nekünk Bécs ellen kell mennünk, s ehhez az Ön jövetele 15—16.000 emberrel elkerülhetetlenül szükséges. Lőpormalmokat nem állíthatok fel, mert malmunk elég van, de ezeknek fele nem dolgozhatik, mert nincs salétromunk. A kén előállítását végett a szükséges intézkedés megtétetik, — habár elég kénünk van, csak salétrom hiányzik. A határszél számára biztosnak Fülöp képviselő úr neveztetett ki, Lugoson. Megvannak utasításai. Az államjavak ügyében is különösen lőn intézkedve. A só ügye most van munkában — ez nehéz feladat. Erdélyben a só ára nem két forint, hanem három forint — pedig szállítás nélkül.”¹¹⁰

Bem Puchner várható támadásával, az erdélyi román felkelés hatásával, nemzetgazdasági problémákkal foglalkozott, Kossuth pedig azt várta tőle, hogy induljon meg hadaival és törje át magát az ellenségén, egészen a főszerepig. Bem, mint láttuk, már május 17-én megírta a kormányzónak, hogy lemond a bánáti sereg parancsnokságáról s visszatér Erdélybe; most, 26-án megkapta a kormányzó május 21-i levelét s benne az új hadművelési tervnek megfelelő utasításokat. Válasza erre az alábbi volt:

Kormányzó Ur!

Lugoson kaptam meg azt a levelet, melyet j. hó 21-én hoztam intézett. Elhatározásomat, amelyre kényszerűségből ön-

¹¹⁰ Makray i. m. 81. 1.

megtagadással kellett jutnom, hogy t. i. lemondok a bánsági küzdő sereg vezényletéről, Ön nem volt hajlandó fontolóra venni.

Minthogy azok az okok, amelyek elhatározásomra készítettek, ma is megvannak, azt a megtisztelő küldetést, amelyet rám bízni óhajt, nem fogadhatom el. Ugy érzem, sem a szükséges erő, sem a szükséges tehetség nincs meg bennem ahhoz, hogy azt kielégítő módon ellássam. Hajtsák végre terveit azok, akiket Ön arra alkalmasnak talál. Jobban meg fogják oldani a feladatokat, mint én.

Ezzel nem azt mondom, hogy nem szolgálom szívesen a magyar nemzet szent ügyét, amennyire tőlem telik, életem utolsó pillanatáig. Ezért, mielőtt Erdélybe visszatérek, minden szükséges intézkedést megteszek, amivel tervei sikerültét előmozdíthatom. Itt hagyom Vécsey tábornokot, hogy vezényelje a Temesvárt és Aradot körülzáró csapatokat. Temesvár helyőrsége kb. 5000 emberből áll, Aradé mintegy 1000 főből, rossz minőségű csapatok itt is, amott is. Vécseynek kb. 11.000 embere van, igen jó csapatok. A szükségesnél is több embere van tehát ahhoz, hogy ezt a két várat feltétlenül megadásra kényszerítse. Ha ő más véleményt nyilvánítana, akkor juttassa eszébe, Kormányzó Ur, hogy én Temesvár védőrségét két zászlóaljjal és 14 ágyúval tartottam körülzárva nyolc napon át. A Bánság többi részét azzal a 10.000 emberrel fogom elfoglalni, akiket Erdélyből magammal hoztam s ezzel tehermentesíteni fogom Perczel tábornok összes csapatait. Órá fogom bízni csapataim főparancsnokságát, alvezérül Czetz tábornokot lehet majd rendelkezésére bocsátani.

Tévedésben van Kormányzó Ur, ha azt hiszi, hogy a mi három hadtestünkől ki lehet különíteni 15.000 embert abból a célból, hogy velük előnyomulást kezdjünk. Puchner még mindig ott áll Oláhországban, egy napi járásra Orsovától. Ha megtudja, hogy a határozott meggyengítettük, a maga 14.000 emberével és 50 ágyújával valószínűleg vissza fog térni. Megígérem azonban Önnek, hogy a Bánságnak segítségére jövök majd s ennek a tartománynak a birtokát, valamint Erdélyt is biztosítani fogom Önöknek, feltéve, hogy a hadügyminiszter el nem vesz tőlem további csapatokat, külső szolgálatok ellátására.

Hátuk és jobbszárnyuk tehát biztosítva lesz s így Perczel tábornok hadtestét s a többi csapatokat felhasználhatjuk majd az előnyomulás végrehajtására.

Bár az elveszett idő nagyon megnehezítette feladatunkat, biznunk kell benne, hogy ügyünk diadalmaskodik.

Holnap Becskerekre megyek, hogy Perczel tábornokkal megbeszéljem most tett intézkedéseimet. Rá fogom bízni az összes csapatok vezényletét. Remélhetőleg nem fogja elhagyni ezt a vidéket, addig, amíg Czetz tábornok meg nem érkezik, ki- nek parancsot küldtem, hogy jöjjön Becskerekre. Lesz tehát Önnek ideje arra Kormányzó Ur, hogy közölje vele további intézkedéseit.

Ami engem illet, igyekszem megkönnyíteni Zimony elfoglalását. Azután intézkedni fogok, hogy leverjük a Gyulafehérvár körüli románokat s elmegyek Nagyszébenbe és Besztercére, hogy megtegyem a szükséges intézkedéseket, amelyekre az új helyzet kényszerít.

A legteljesebb tisztelettel vagyok Kormányzó Ur iránt
Freydorf Temesvár mellett 1849 május 26.

Bem.¹¹¹

A levél azt bizonyítja, hogy Bemnek Erdélybe való visszatérésében szerepet játszott az erdélyszerte feléledő román mozgalom is. Első gondoljai közé számítja a Gyulafehérvár körüli román erők letörését.

Bem tábornok nemcsak hogy döntött, de intézkedett is: Perczelt Nagybecskerekre rendelte, hogy ráruházza a parancsnokságot. Hol volt közben Perczel? Május 22-én megtámadta a titeli fennsíkot s nagy veszteségek árán visszaverték. 24-én új támadást indít, de Knicsanin megerősödve készen várta őt: 3 órai harc után Perczel visszavonulót fuvatott. Ez volt Perczel utolsó kísérlete Titel ellen, utána visszavonult a Bánságba. Jellacsics pedig egész seregével átkelt a csajkás kerületbe.¹¹²

Május 27-én írta Perczel Vukovics Sebőhöz: „Bem tábornagtól is vevék e percben levelet, melyben hív ma estére; ott a teendők iránt értekezendő. Én e levelek írása után tüstént oda sietek. Ma értekezem Bemmél. És vele egyetértve működendek.”¹¹³

¹¹¹ 1848—49-es iratok Hadt. L. 1849—5—17.

¹¹² Jellacsics útja: máj. 1. Tolna, 3-án Szekszárd, 6-án Mohács, itt több napig pihent, 10-én Eszékre ért, itt kapta Mayerhoffer tábornok (Péteváradi) és Knicsanin (Titel) sürgető felszólítását, hogy minél előbb vigyen nekik segítséget Perczel és Bem ellen. Jellacsics a bácskai betörés helyett a Duna mentén Vukováron és Ujlakon át folytatta útját, május 23-án ért Kamenicre.

¹¹³ Abafi L.: Perczel Mórról. Hazánk. IX. k. 87. l.

27-én számol be a kormányzónak is arról, hogy Bem Nagybecserekre szólította: „Ő hadait parancsnokságom alá adva Erdélybe tér vissza. Én Hazám nem csekély vésznek kitéve lenni látván nem késem Kormányzó Ur rendelkezései nyomán is egész eréllyel megtenni mindazt, mit erőm, ellenség és körülmény ismérte parancsol, enged.”¹¹⁴ Jellacsics seregének nagyrésze ekkor már a titeli dombon volt és Perczel arra az elhatározásra jutott, hogy a Bánát veszélyeztetése nélkül nem kelhet át a Dunán.

Május 23-án a kormány székhelyét Debrecenből Pestre helyezte; később a nagy katonai telepeket Nagyváradról, a bankjegysajtót Debrecenből szintén Pestre szállították. Május 24-én hosszas semmittevés után Görgey végre meg akarta szüntetni seregének tétlenségét, de azután, mivel hadügyminiszterré nevezték ki, a kormány székhelyére utazott. Görgeyt a május 21-i haditerv jóváhagyása után nem az vezette, hogy minél előbb Bécs alatt legyen, hanem a Kossuth elleni gyűlés és a függetlenségi nyilatkozat megbuktatásának vágya irányította. Nem a haditervekkel foglalkozott, hanem a fondorlatokkal; előbb Pesten — Budát május 21-én foglalta el a magyar sereg — azután Komáromban.¹¹⁵ Bem dunántúli küldetésében — a fővezérségnek Bem kezébe való adásában — Görgey egy percig sem hitt. Célja éppen az ellenkező volt; el akarta távolítani a hadseregéből mindazokat a hadvezéreket, akik a forradalmi elemet képviselték, akik hívei voltak a függetlenségi nyilatkozatnak, Magyarország tényleges elszakadásának Ausztriától. Május 27-től kezdve Görgey parlamenten kívüli működésének — mint ő maga beismeri önéletrajzában — az volt a főcélja, hogy elmozdítsa a függetlenségi nyilatkozat legerősebb támaszait helyükről. A hadtestparancsnokok közül Bemet, Perczelt és Dembińskit, s mellettük Guyont, Komárom várának parancsnokát.

„Parlamenten kívül azon kellettennem, hogy az április 14-ének pártját legerősebb támaszaitól megfosszam. Ezek: a főhadseregtől elkülönítve működő hazai hadierők parancsnokai valának: Bem, Perczel Móricz és Dembiński tábornok s ezenkívül a komáromi várnagy, Guyon gróf. Ezeket helyeikről el kellett mozdítani s a megüresedő vezényeket oly férfiakra kellett bízni, akiktől annakidején a függetlenségi nyilatkozat melletti fegyveres ellenszegüléstől tartani nem kellett. De ez utóbbi

¹¹⁴ OHB. 7571 : 1849. OL.

¹¹⁵ Horváth i. m. III. 149. l.

feladatnak csak mint valóságos hadügyminiszter bírtam megfelelni” — írja Görgey emlékirataiban.¹¹⁶

Ilyen szándékokkal ment Görgey május 28-án Debrecenbe, ahol az országgyűlést elnapolva találta s ahol nyomban érintkezésbe lépett a békepárt tagjaival. Május 27-től Görgey azon dolgozik, hogy a forradalmi gondolkodású hadvezéreket eltávolítsa a hadseregtől. Perczel helyébe Vettert javasolta, Dembiński önként mondott le s helyébe Wysockit állították, Bemmel azonban nehezebb volt a helyzet, mert bánáti sikerei eleve lehetlenné tették azt, hogy Görgey vagy bárki is a békepártból kétségbe vonja hadvezéri tehetségét és sikereit. „Ha Görgey mindamellett is javaslatba hozta eltávolítását a hadseregtől, ez bizonyára amaz egyszerű okból történt, mert a hadsereg főparancsnokául volt kiszemelve” írja Gelich.¹¹⁷ Görgey erre a merészségre akkor vetemedett, amidőn már mint hadügyminiszter rendeletet bocsátott ki, mellyel az összes sereggparancsnokokat — nem mint eddig a kormányzónak — hanem közvetlenül a hadügyminiszternek a parancsai alá helyezte; ez ellen a békepárttal és Görgeyvel nem rokonszenvező tábornokok, Bem, Perczel, Dembiński sorban felemelték szavukat. Görgey akkor boldogan vette volna, ha sikerül Bemet eltávolítania, mint „*renitens elemet*”, de Kossuth erről természetesen hallani sem akart.¹¹⁸

Bem tábornok május utolsó napjaiban már készült vissza Erdélybe. 26-i levelére, amely elhatározását nagyon határozottanak tüntette fel, a kormányzó még egy kísérletet tett a tábornok megnyerésére. Május 28-án minisztertanács foglalkozott Bem új elhatározásával (mely mint láttuk, nem is volt egészen új, hiszen már 17-én kinyilvánította Erdélybe való visszatérésének szándékát!) és amellet nyilatkozott, hogy megmarad eredeti határozata mellett: Bem jöjjön fel a Dunamentén. Kossuth minden ékesszólását igénybevette, csakhogy megnyerje az ügynek az erdélyi vezért:

„A haza elismeri, az Ön magas érdemeit, sok hálaival tartozik Önnek s mindig szívén fogja viselni, hogy ezt tényekkel is bebizonyítsa! Az Ön neve Magyarország történetével elválaszthatatlanul és bensőleg össze lesz kötve, s évkönyveinknek mindig díszleend! — De a hazának, a szabadságnak java, sőt ennek Keleten való fennállása a feladat, ennek megoldására van Ön

¹¹⁶ Életem és működésem Magyarországon. II. 1911. 108. l.

¹¹⁷ Gelich i. m. III. 445. l.

¹¹⁸ Breit i. m. III. 10. l.

a sors által kiszemelve! — Kérem Önt, ne engedje magát semmi melléktekintetek által sem vezettetni, vegye át az Önnek ajánlott parancsnokságot, érje el a célt, mi csak babért teremhet az Ön számára. Tegye meg ezt Ön a haza-, a szabadságért, sőt az én kedvemért, — ki Önnek fonséges erényeit, Önnek bátorságát és hadvezéri tehetségét nagyra tudom becsülni. — A megállapított tervtől nem állhatok el: — azt keresztül kell vinni! A megállapított hadműveleti terveket nem lehet megzavarni, az ország kormányát nem szabad lehetetlenné tenni... A minisztertanács elhatározta, hogy Vukovics igazságügyminiszter urat, mint a kormány közegét, Önhöz küldi, miszerint közölje Önnek a körülmények fontosságát s Önt bírja rá, hogy vegye át az Önnek ajánlott parancsnokságot. Ha a miniszter úrnak nem sikerül Önt erre reábirni, akkor a miniszter úr teljes hatalommal van ellátva, azt és úgy tenni, amint a hazának java kívánja, mert ezt egyáltalában semmiféle tekintetnek nem lehet feláldozni. Magyarország és a szabadság sorsa, sőt Európának s kívált az Ön hazájának sorsa csak Bécs falai alatt dölhet el és fog eldőlni. Fontolja meg Ön ezt, nagyontisztelt Altábornagy Úr, és határozza el magát! Az Ön választása nem lehet nehéz!”¹¹⁹

Vukovics Sebő elment a Bánátba, de útja semmi eredménnyel sem járt. Ha volt is rá lehetőség, hogy a kormányzó viszatérítse Bemét elhatározásától, május végén, amidőn köztudomásúvá vált, hogy Görgey vette át a hadügyminiszteri tárcát, — e kis lehetőség is elenyészett. Ha talán Kossuth személyesen sietett volna Bemhez, a négyszemközti beszélgetés még fordíthatott volna a dolgon. Május 29-én azonban Görgey már csak Perczel haragos leveléből értesülhetett arról, hogy „Bem altábornagy a Hadügyminisztériumtól érkezett zavart és éretlen s őt — mivel egyénektől adatik ki, kik nem érdemesek saruit megoldani — bántó instanciák miatt visszatér Erdélybe. S nekem Bánátba hagyott 5—6000 erejét átadá.”¹²⁰

Fülep Lipót kormánybiztos június 2-i jelentése összefoglalóan közli azokat az okokat, amelyek Bemét arra indították, hogy a Bánátot elhagyja. Azt írja Fülep, hogy „Bem altábornagy elkedvetlenítve van, sértve érzi magát s ez okból ment Erdélybe vissza. Okai, mint azokat saját nyilatkozatából és környezetétől megértém, a következők:

¹¹⁹ Makray i. m. 83—84. l.

¹²⁰ Perczel Görgeyhez. 1848—49-es iratok. 184—5. l. Hdt. Lt.

a) hogy Vécsey irányában, ki késedelmezésével az egész hadjáratot veszélyezteté s még Villám őrnagyot, mivel Bemnek engedelmeskedett, hadi törvényszék eleibe akarta állítani, elégtételt nem nyert,

b) hogy midőn Kormányzó Elnök úr az egész bánási haderőt rendelkezése alá méltóztatott bocsátani, a hadügyminisztérium némelly positiokra vonatkozó részletes intézkedésekkel kezeit megköté, egészen a bécsi haditanács módjára,

c) hogy seregének ruházására minden ígéretek dacára legkisebb gond nem fordították.

Nem érzem magamat hivatva, de a körömon kívül is fekszik ítéletet mondani mindezekről. De tartozom hazánknak, tartozom hódoló tiszteletemnél fogva Kormányzó Úrnak azzal, hogy tapasztalataimból merített néhány szerény észrevételt tegyek.

Bem nevének, merész hadviselésének köszönjük a bánóság birtokát. Az erő, mellyel e nagy eredményt kivívta, felette csekély. Osztrák tisztek kijelentése szerint Bem maga 20.000 ember, s ha csak 2.000-e van is, nekik úgy kell működniök, mintha 22.000-nyi had fenyegetné őket. Itt Karánsebestől s Szászkatól Orsováig ők a számban erősbe, olly szorosokat adtak fel, minő e világon kevés van. Közhatárőrök, oláh s török tisztek csak gúny és megvetéssel szólnak felőlük. S tevék ezt, mert minden oldalról, bár csekély erővel, nyomta őket szünet nélkül, mert hadjáratai mindig meglepők.”¹²¹

A nép a magyar sereget a legjobb hangulatban fogadta, de a Bánóság nem mondható biztosítottnak, mert a határszéltől néhány órányira ott áll Puchner 10—12.000 emberével.

Mint láttuk, Bem részben avval indokolta Kossuth meghívásának elutasítását, hogy Puchnernek a határon túl álló seregére hivatkozott. Most Fülep kormánybiztos is annak az aggodalmának ad kifejezést, hogy Puchner bármelyik pillanatban betörhet a Bánágba és ezzel elvész Bem hódításának eredménye. Ez az aggodalmaskodás nem volt indokolt. Puchner serege május végén nem volt abban a helyzetben, hogy vele új támadásra lehessen indulni. A bukaresti diplomaták jelentései beszámolnak Puchner megveretéséről, seregének teljes ziláltságáról. Ségur írja május 22-én Drouyn de Lhuys-nak, hogy az osztrák csapatok teljesen demoralizálva, szétverve érkeztek meg Orsovánál a fejedelemség területére. Az osztrák

¹²¹ Fülep Lipót kormánybiztos jelentése, Orsova, jún. 2. OHB 7881 : 1849. OL.

katonaság fegyelmezetlenül, rabolva, a parasztokat sarcolva menekül, elkobozza a parasztok állatait, gabonáját, a házakból kiűzi a lakókat s általában úgy viselkedik, mintha meghódított területen volna.¹²² Május 26-án Ségur azt jelenti, hogy Puchner csapatai Szerbián keresztül Horvátországnak vették az irányt s útjukban elkerülhetetlenül találkozniok kell orosz csapatokkal. Lüdersnek nagyon kellemetlen lesz majd, ha katonái érintkezésbe kerülnek egy ilyen teljesen demoralizált sereggel, melynek az a szokása, hogy elfut az első puskalövésre.¹²³

A bánáti betöréstől való aggodás tehát aligha tekinthető indokoltnak. Bem tábornok számára az egyedüli helyes választ valóban az lett volna, ha követi a kormányzó hívó szavát és seregének nagy részét magához véve — úgy, ahogy azt Kossuth május végi leveleiben meghagyta — sietve a főszereg felé indul. Kossuth az ország egészének érdekeitől vezettetve és az egész hadihelyzetet áttekintve írta Bemnek, hogy ne hagyja magát befolyásolni sem az erdélyi román felkelésről, sem Puchner újabb akciójáról, sem pedig a cári betörésről érkező hírek által.

Bem tábornok június 2-án már útban volt Erdély felé. Másfél havi bánáti működéséről azonban hiányos volna a megrajzolt kép, ha nem mutatnók meg röviden azt is, milyen erőfeszítéseket tett a tábornok ezen a hadművelleti területen is a forradalmi erők tömörítése érdekében. Hogyan bánt a meghódított területek népével, milyen eredményeket ért el a nemzetiségek megbékítése és a magyar forradalom nemzetközi hatósugarának kiterjesztése érdekében. Hogy a meghódított területeken a nép, mely eleinte riadtan menekült, utóbb visszatért és bizalommal viseltetett a magyar honvédsereg iránt, abban a legnagyobb érdeme magának a seregvezérnek volt. Bem tábornok az Erdélyben megkezdett amnesztiapolitikát folytatta a Bánságban is, és e felfogása találkozott Perczel tábornok hasonló nézeteivel. Már május 2-i találkozásukkor szó esett a nemzetiségek iránti nagylelkű bánásmódról s Perczel ennek értelmében amnesztiát biztosított mindazoknak a szerbeknek, akik 8 napon belül hazatérnek. Május 5-i Kossuthoz

¹²² *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 154—155. l.

¹²³ „Les troupes de Puchner, qui avaient demandé à passer par la Servie pour rejoindre la Croatie, repasseront dans le Banat avec le corps d'armée russe. Ce sera un grand inconvénient pour le Général Luders, de mettre ainsi en contact avec les siennes, des troupes sans moral aucun, et ayant pris l'habitude de fuir au premier coup de fusil.” *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 156. l.

írott levelében azt mondja, hogy úgy fog eljárni, ahogy azt a humanitás és az ország integritása parancsolja. Oppovánál az elfogott 4—5.000-nyi szerb népnek megkegyelmezett. Május 18-án a magyarfaló Mayerhoffer tábornok azt jelentette, hogy a magyar csapatok mind a városokban, mind vidéken, valamennyi nemzetiséggel igen emberségesen bánnak. A magyarok 150 kocsi búzát küldtek az éhező szerémségi szerbeknek.¹²⁴ Május elején Teodorovics Tomasevácon haditanácsot tartott, melyen elhatározták, hogy az osztrák-szerb sereggel átkelnek a Dunán. A haditanácson Sztefanovics János százados indítványozta, hogy a sereget kísérő menekülő nép átkelését biztosítsák, vagy tekintettel Bem és Perczel humánus magatartására, a nép hódoljon meg nekik.¹²⁵

Bem is, Perczel is külön kiemelik hadijelentéseikben azt a körülményt, hogy a lakosság lelkesedéssel fogadja a bevonuló magyar csapatokat s tudjuk, hogy már Petőfi is büszke volt erre. Bem tábornok hódító útján amnesztiát ígért a szerbeknek is, akárcsak a szászoknak és románoknak:

*„Egy év óta ezen európai Kánaánt ti szerbek tettétek szerencsétlenné, az ártatlan kifosztott magyar, német, oláh nép véres bosszú után kiált, de én a megtévelyedett népen nem óhajtok bosszút állni. Térjetelek meg, rakjátok le a fegyvert és vessétek magatokat a magyar alkotmány alá s én megbocsátok néktek, de aki továbbra is fegyveresen ellenáll, az a halálnak van szánva. Csak egy maradandó béke hozhatja meg az igazi polgári szabadság gyümölcseit.”*¹²⁶ Felhívására a nem fegyverfogható nép egy része visszatért lakóhelyére a *„meghódolva bámulnak barátságos viselkedésünkön”*, mint Klapka írta.¹²⁷ Kísérletet tett Bem tábornok arra is, hogy felvegye az érintkezést Garašaninnal. Ahmed effendi útján levelet juttatott el hozzá, melyben arra kérte a belgrádi kormányt, hogy vonja vissza a titeli fensíkon lévő 2.000-nyi szerbiait. Ugyancsak levelet írt Garašaninnak Perczel is május 8-án és a Habsburgoktól való elfordulásra biztatta őt. Garašanin azonban a leveleket Rajacsics pátriarchának továbbította.

Egészen természetes, hogy Bemnek a nemzetiségek körében élvezett népszerűsége felkeltette Czartoryski hercegnek és ügynökeinek a figyelmét is. Czajka, a herceg konstantinápolyi

¹²⁴ *Thim* i. m. I. 375. 1.

¹²⁵ *Thim* i. m. I. 372. 1.

¹²⁶ *Thim* i. m. I. 375—6. 1.

¹²⁷ *Klapka* i. m. 130. 1.

főügynöke már április 12-én javasolta, hogy a herceg ügynökei teremtsenek összeköttetést a Magyarországon harcoló Bem és Dembiński tábornokkal; ő maga a török megnyerésén fáradozott. Lenoir május 10-én Belgrádból azt jelentette Czartoryskinak, hogy az ottani szerb lakosság között Bem és Dembiński nagy népszerűségnek örvendenek. Czartoryski keleti ügynöksége körében olyan hírek szálltostak, hogy esetleg Bem a románok uralkodója, vagy horvát bán lesz! Czartoryski április 27-én felhívta rá ügynökének, Bystrzonowskinak a figyelmét. Ezt írta a belgrádi ügynökének: *„Különösen Bemet kell megközelíteni, aki most Temesvár alatt lehet. Meg tudta magának nyerni a románokat, érzi a fontosságát a különféle nemzetiségek megnyerésének, meg tudja tenni ugyanezt a szerbekkel is. Először hozzá kell menned és elvinni hozzá a szerbek feltételeit s kívánosságait. Fogjanak össze, nincs más menekvés az orosz támadás elől.”* Czartoryskit egy komplikált szövetség terve foglalkoztatta: dunai federáció Törökországgal szövetségben, egy olasz-szláv-magyar szövetkezés, melyhez Szardinia támogatása járulna.¹²⁸

A magyar kormány nem nézte túlságosan jószemmel Perczel és Bem nemzetiségi politikájának nagyfokú loyálisát. Különösen Perczel állott hadban a magyar kormánnyal a nemzetiségek kérdésében. Éles ellentétekre került sor május végén Perczel és Hertelendy Miksa törvényhatósági biztos között amiatt, hogy a Bács megyében visszatelepített szerb népet a hatóságok zaklatásai újra felbőszítették. Perczel hevesen és indokoltan tiltakozott mindennemű újabb üldözés, kutatás és büntetés ellen. Véleménye az volt, hogy ha egyszer a katonai hatóság megkegyelmezett, a polgári véisztörvényszéknek nincs mit keresnie ott. Ilyen értelemben írt Vukovics Sebőnek is.¹²⁹

Kossuth május 21-én fejtette ki a magyar kormány nézetét a szerb kérdésben Perczel előtt. A Rajacsics patriárka által tervezett szerb vajdaság megvalósíthatatlan, mert az ország szét darabolását jelentené. A szerbek számára a nyelv szabad használatát a helyi adminisztrációban és iskolákban, szabad vallás-gyakorlatot, egyházi zsinatok szabad tartását lehet megadni, egyebet nem.

Bem bánati hadjárata idején nem szüneteltek a magyar román megegyezésre irányuló kezdeményezések sem. Egy részük

¹²⁸ *Handelsman*: Adam Czartoryski. II. 327. l.

¹²⁹ *Hazánk* IX. k. 88. l. — A Hertelendy-ügyről *Thim* i. m. III. 771. l.

magának Kossuthnak a nevéhez fűződik, más részük Bem hódító hadjárata s a hozzáfűzött remények eredményeként fogható fel. 1849 tavaszán a kormányzó is fokozott fontosságot tulajdonított a románokkal való megegyezésnek. Április 14-én, a függetlenségi nyilatkozat napján, kifejtette Csányinak, hogy szeretné a megegyezést a románokkal, ezért elküldi Erdélybe Dragoş János román képviselőt azzal a nyílt rendelettel, hogy lépjen érintkezésbe a román nép vezetőivel s próbálja meg őket a „békés útra visszavezetni”. „Bizalommal vagyok, mikép e küldetésnek jó sikere leend”, írja Kossuth.¹³⁰ A Dragoşnak adott kísérőlevél megjelöli azt a határt, ameddig Kossuth hajlandó elmenni a nemzetiségek jogainak megadása terén:

„Ha a föllázadt román nép a fegyvert leteszi s a státus iránti hűséghez, a kormány iránti engedelmességhez visszatér, én ezennel biztosítom őket, hogy részeseivé lesznek a közös jognak, a közös szabadságnak egyenlő mértékben Magyarország minden lakosával nyelv s valláskülönbség nélkül. Ezzel mindent megadtam, amit egy status polgárainak képes nyújtani. Ha kevesebbet adnék a románoknak, szolgálkká alacsonyítanám őket, minek gondolatától isten őrizzen! Én nem szolgálkká tenni, hanem sokszázados szenvedéseiket s szolgálágukat megszüntetni óhajtom. Ha ellenben többet adnék, másokat tennék szolgálkká, mit igazságos ember nem kívánhat.” Kossuth állást foglal a nyelvi elnyomatás ellen, de kiköti, hogy az országban a diplomáciai nyelv csakis a magyar lehet, „mert különben az ország fenn nem állhat, emellett azonban minden nyelvnek és népiségnek nemcsak szabad használatot és fejlődést akarunk engedni, hanem ezen fejlődést a civilisatio érdekében elő is mozdítani”, írja. A kormányhoz bármilyen nyelven lehet folyamodni: a törvényszék előtt kiki anyanyelvén védheti magát: a kormány gondoskodni fog arról, hogy a törvények a nép nyelvén is közhírré tétessenek: vallási téren biztosítja a lelkiismeret szabadságát. „Egyszóval közös jog, közös szabadság és a törvények minden jótékonyságainak közös élvezete. Nyelvöknek nemcsak szabad használata, hanem fejlesztése és ápolása, vallásuknak s egyházi szerkezetöknek tiszteletben tartása, egyenlő oltalma s pártfogolása: ez az, amit a béke és engesztelés indulatával ajánlok a román népnek”, üzenté Kossuth Dragoş által Erdélybe.¹³¹

¹³⁰ Levele Csányihoz ápr. 14. OHB 5582 : 1849. OL.

¹³¹ Kossuth Dragoşnak ápr. 26. OHB 6576 : 1849. OL.; Popea: i. m. 304—307. l.

A nemzetiségi viszályok eltüntetésére irányuló program, ha nem is tartalmazza a nemzetiségi jogok pontos, jogi megformulázását, a kibékülés őszinte vágya által íródott és feltétlenül alkalmas volt tárgyalási alapnak a magyarság és a román nép vezetői között. Így látták ezt az erdélyi román vezetőférfiak is. Dragoş képviselő, a magyarországi román képviselőkkel egyetértésben, április 19-én Brádról levelet küldött Iancunak s felajánlotta neki Kossuth szellemében a kiegyezést a magyarokkal: Iancu és Buteanu prefectusok 26-án készségüket fejezték ki a tárgyalásokra. Hozzá kell tenni, hogy Kossuth Dragoşon keresztül kegyelmet ígért a román felkelés vezetőinek és a kegyelem alól csak az egyedüli űagunát vette ki.

Iancu és a magyar kormány küldöttei között május 5-én a legszebb remények között indultak meg a tárgyalások, de Hatvani Imre szabadcsapat-vezér Abrudbánya ellen megindított május 6-i támadása egyik napról a másikra minden reményt halomra döntött. Hatvani végzetes támadását megelőzően, május 2-án Dragoş a küszöbönálló tárgyalásokra való tekintettel Kossuthtól 48 órai fegyverszünetre kért engedélyt. Kossuth a fegyverszüneti engedélyt május 10-én elutasította. Erre az a tapasztalat vezette, hogy a szerbek több ízben időnyerésre használták fel az ilyen tárgyalásokat. Kossuthnak tehát az volt a felfogása, hogy a hadműveleteket nem kell felfüggeszteni a tárgyalások idejére. Dragoş, Kossuth válaszát be sem várva, fegyverszünetet ígért Iancuéknak. Hatvani közben rátört Abrudbányára, amit a románok árulásnak tekintettek. Iancu visszavonult Topánfalvára, s a tárgyalások megszakadtak.¹³²

Május 8-án Dragoş Abrudbányáról ismételten kéri Iancut, hogy legyen meggyőződve a magyarok békülékenységről és vegye fel a tárgyalások fonalát. Iancu azonban 9-én általános támadást intéz Abrudbányánál Hatvani csapatai ellen. Hatvani mintegy ezer főnyi csapatának nagyrésze elpusztul, ő maga alig képes Brádra elmenekülni. Az abrudbányai magyarság egy részét a felkelők leöldösik.

Május 10-én Kossuth keményen foglal állást Dragoşhoz írott parancsában a fegyverszüneti terv ellen. „*En már sem a becsülettel, sem a haza érdekével meg nem egyeztethetem, hogy a haza fegyveres ellenségei iránt, gyávaság hírért viselhető örökös közelítések iniciatíváját a kormány tegye meg. Azért*

¹³² S. Dragomir: *Tratativale româno-maghiare din vara anului 1849*. Cluj 1947. 10—13. l. — V. ö. I. Tóth Zoltán: Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—49-ben. Kossuth Emlékkönyv II. 329. l.

én semmi további magyarázatokba nem ereszkedem", írta Kossuth s egyben közölte azt is, hogy erélyes parancsnokot és újabb csapatokat küld Zarándba a harc gyors folytatására.¹³³ A románokkal való megyezés május elején közel állt a megvalósuláshoz, annál nagyobb hiba volt Kossuth részéről a fegyverszünet megtagadása. A harc tehát teljes erővel folytatódik. 16-án Hatvani, csapatait megerősítve, másodszor is bevonul Abrudbányára. Előőrsei Verespatakról Abrudbányára igyekeztek hozni az ottani magyar lakosságot, de a felkelők útközben szétszórták a magyar különítményt. Hatvani négy ágyúja oda veszett, csapata majdnem teljesen megsemmisült és az abrudbányai lakosság is áldozatul esett a harcnak. A felkelők győzelme ismét felgyújtotta a havasokban a lelkesedés tüzeit és a felkelő had szemmel láthatóan gyarapodott. A hónap végére már 8.000 főnyi felkelő had csapott le az Aranyos völgyébe.

Május 19-én Hatvani Imre kétnapos kemény harc után Abrudbányáról visszavonulva Dupapiatránál elvesztette haderejét s vele pusztult a tekintélyes számú polgári lakosság is.

A felkelés ereje megnőtt, a magyar oldalon pedig növekvő kishitűség és majdnem kétségbeesés volt észlelhető. A kormány május 6-án a távozó Csányi helyébe Szentiványi Károly gömöri főispánt nevezte ki Kolozsvára erdélyi főkormánybiztosnak. Az új kormánybiztos a legsivárabb viszonyok közt vette át hivatalát. Az abrudbányai és egyéb véres események hatása alatt Szentiványi már május 19-én azt javasolja a kormánynak, hogy irányítsa vissza Erdélybe Bemet, csak ő képes véget vetni az erdélyi felkelésnek. Idézzük levelének egy részét:

„Az itteni körülmények aggasztók kezdenek lenni: figyelmet és összevágó katonai intézkedéseket igénylenek. A hunyadi főispánnak is az éjszaka vett tudósításából értettem, hogy Szászváros körül az oláhok erejüket összeszedik: azonnal írtam Czetznek és segítséget rendeltem odaküldeni, de ez mind palliatív cura, gyökeresen gyógyító szerekre van itt szükség: de erre az itt létező erő elégtelen, legfeljebb védőleg, de megtámadólag lehetetlen most működni.

Az Oláhország és Moldva felé vezető szorosok őrizetétől egy embert sem lehet elvonni, csak erre legyen elegendő: a gyulafejevári vár körül korántsincs annyi erő, hogy a várat cernirozni lehessen; naponta összeköttetésben vannak az oláhok a várbeliekkel: az ott létező erőt sem lehet tehát fogyasztani;

¹³³ Dragomir i. m. 11. l.

az ostrom hadieszközök hiánya miatt még meg nem kezdődött; a Kolozsvár és Csucsá közt lévő erőt ott kell hagyni, különben a Debrecennel való összeköttetés megszakad, nincs tehát más mód, mint új erőt küldeni ide, a napról-napra növekedő oláh erőnek megsemmisítése végett és pedig minél hamarébb. Véleményem az volna: jöjjön vissza Bem seregének legalább egy részével s összevágó katonai operációkkal támadja meg a lázongókat; ennek mielőbb kell történni, most még célt lehet érni, később sokkal nagyobb erőt fog kelleni máshonnan elvonni; mennél később fog Bem visszajönni, annál nehezebb lesz működni s annál több ártatlan áldozatok fognak elhullni.”¹³⁴

Mennyi fegyveres erő volt ebben az időben Erdélyben? Csetz, akit közben a kormányzó kinevezett tábornoknak, május 17-én 33.000 főről beszél, de rögtön hozzáteszi, hogy ebből a számból le kell számítani azokat az erőket, amelyek a határszéleken az osztrák és cári csapatok ellen őrködnek, s amelyekkel lehetetlen másképp diszponálnia. Kemény Farkas ezredes alatt 6338 főnyi nemzetőrség állott (egy részük „kevesebbé tűzbe biztos szabadcsapat”), a székely határőrség 4985 főt tett ki; fegyver híján nagyobbrészt lándzsával volt ellátva. Volt még 1772 újonc fegyver nélkül, vagy csak vadászfegyverrel. A valóban használható sereg létszáma e körülmények figyelembevételével mindössze 21.705 fő volt. Ebből 3850 fő állott Gyulafehérvár alatt, mint ostromló tábor, 4259 ember Szeben vidékén és a Vöröstoronynál, 3330 fő Brassó, Tömös, Töröcsvár és az Osánci szorosoknál, 7416 ember Beszterce vidékén Urban ellen, 2400 Hátszeg vidékén, beleértve a dévai tábort, 450 Zarándmegyében. A legnagyobb hiány volt fegyverben, puskaporban.¹³⁵ Ilyen körülmények között teljesen illuzórikus maradt a kormánynak az a kérdése, hogy még Erdély küldjön az anyaországba is fegyvert. Hiszen Czetnek még Bem bánáti hadjáratát is támogatnia kellett lőporral, gyutaccsal, melyet Kézdivásárhelyen és Marosvásárhelyen gyártottak. A rosszul felfegyverzett magyar seregben természetesen a Bem által teremtett fegyelem is megromlott. Kővári írta május 14-én Szebenből a kormányzónak, hogy „az itteni ma holnap fölbomlandó fegyelem indokairól” a kormányzó hallgassa ki Borosnyai László hadbíró.¹³⁶ Szentiványi jelentései is siralmas képet adnak a hajdan oly győzelmes erdélyi sereg állapotáról: a Moldva és Havas-

¹³⁴ Szentiványi jelentése máj. 19. OHB. 7234 : 1849. OL.

¹³⁵ Csetz jelentése máj. 17. Nagyszeben. OHB 7383 : 1849. OL.

¹³⁶ Kővári László Kossuthhoz máj. 14. OHB. 7264 : 1849. OL.

elve felé vezető szorosok védelme jelentéktelen volt, kevés volt a gyakorlott katona, a sereg nagy része gyakorlatlan és fegyvertelen újoncokból állott. Szentiványi még alig kezdte meg működését, máris belefáradt a sziszifuszi munkába, Erdély megszervezésébe, s nyomban kérte felmentését a kormánytól. Minden bajra egy gyógyírt tudott csupán: az erélyes fővezért, aki szerint nem lehetett más, mint Bem. Május 20-án ismételtén kéri a kormányt, küldje Bemet vissza Erdélybe, még pedig haladék nélkül.¹³⁷

A magyar-román viszony alakulásának másik oldalára világít rá az a kapcsolat, amely a román forradalmi demokratákat fűzte a magyar forradalomhoz és Bem tábornokhoz. Bălcescu: a román nép nagy fia, az 1848-as román forradalmi mozgalom egyik vezetője, 1849 tavaszán fokozottan reménykedik a magyar szabadságharcban. Az a felismerés vezeteti lépéseit, hogy a román és a magyar népnek egymással összefogva kell kivívnia a szabadságát: a román nép igazi ellensége nem a magyar nép, hanem a császári abszolutizmus, a kamarilla, amelynek érdeke, hogy az elnyomott népek ne találjanak egymásra, hanem egymás ellen harcoljanak és egymást pusztítsák. Azok a megnyilatkozások, amelyeket Bălcescu 1849 májusában tett, a magyar-román kapcsolatok történetének legfényesebb fejezeteit alkotják. A nagy román demokrata éppen Bem tábornok erdélyi és bánáti működésében, az ő nagyvonalú, nemzetiségeket kibékítő politikájában látta a magyar-román kiegyezés egyik bízható feltételét. Bem erdélyi nagyvonalúságának híre messze földre elért: az ő nemzetiségi politikája elsősorban az érdekelt nemzetek fiaiban keltett bizalmat. Új magatartás nyilatkozott meg a lengyel tábornokban és az elnyomott népek fiai boldogan vettek tudomást erről és remélték, hogy mögötte a magyar kormánynak, magának Kossuthnak a megbékélési készsége rejtőzik. A román nép demokrata forradalmárai közül március közepe óta Bem oldalán működött Bolliac, az ő lapjának hangja keltett lelkesedést Bălcescuban is, aki ezt a lelkesedését sietett továbbadni barátjának, Ghicának is Konstantinápolyba. Bălcescu 1849 áprilisában elindult, hogy a magyar táborba, Bemhez, majd innen Kossuthhoz jusson és megbeszélje vele a magyar-román béke feltételeit. Május 12-én Pancsován tartózkodott, keresve az alkalmat, hogy Bem táborába juthasson. E napról kelt levelében ezeket írta Ghicának:

¹³⁷ Szentiványi Kossuthhoz máj. 20. 1849—184—5. Hdt. Lt.

„A Román Komité tagjai nagy hibákat követtek el, amint ezekre még a télen rámutattam. Mi most a teendő? Életre kell hívni egy román mozgalmat s annak jobb, magasabbrendű irányítást kell adni. Amint hallom, Bem most már sok kedveskedéssel kibékítette a románokat és Havaselvén is van ügynöke. Bolliac Nagyszebenben Espatriatul címen román újságot szerkeszt. Úgy hallottam, hogy Bem pecsétjén az Egyesült Magyarország, Lengyelország és Románia szerepel. Semmi kétség az iránt, hogy az európai kormányok összeesküvést szőnek a népek akarata ellen, s hogy a magyar hadsereg jelenleg az egyedüli, mely a szabadságért harcol. Meghasad a szívem, ha látom, hogy milyen gyönyörű szerepet játszanak most a magyarok, azt a szerepet, melyet mi, románok akartunk és reménylünk játszani.”¹³⁸

Május 14-én ugyancsak Pancsováról értesíti Ghicát Bem orsovai győzelmeiről. „A magyarok lelkesedése kimondhatatlan. Kossuthot istenüknek mondják”, írja; dicséri a magyar katonákat, akik jól verednek. Bemet május 16-án kereste fel Mehádián. Kíséretében volt a Czartoryski-tábor egy ügynöke is (Iliński), akinek láttára Bem tábornok egyszerűen elzárkózott a tárgyalások elől. Úgy látta, hogy Balcescu is Czartoryski herceg megbízásából jött hozzá, vagy legalább is köze van a herceg diplomáciai akcióihoz; ezért Balcescunak arra az ajánlatára, hogy kibékíti a román népet a magyarokkal, Bem tábornok kitérő választ adott. „Minek? Van katonaságunk és vannak ágyúink!”, mondta és Kossuthhoz utasította Balcescut, egy honvédtisztet adván melléje kísérendőül Debrecenig, hogy semmi baja ne essék. Hogy a mehádiai találkozó nem járt konkrét eredménnyel, annak természetesen nem az az oka, mintha Bem tábornokban nem lett volna meg a megbékélés iránti hajlam; hiszen egész erdélyi és bánáti politikája ezt a célt szolgálta; — az okot kizárólag a Czartoryski párti ügynök jelenlétében kereshetjük. A kudarc nem törte le Balcescut, elment Debrecenbe s megérkezése után kétórás kihallgatáson jelent meg Kossuthnál, akiről az volt az első benyomása, hogy „nemcsak felvilágosult, hanem jóra való ember is... örömmel fogadta a légión megalakítását”¹³⁹ Kitér levelében az erdélyi magyar-román viszony megromlására is. „Annak ellenére, hogy Bem általános amnesztiát adott, az ottani népek engesztelhetetlensége, meg az odaküldött Csányi kormánybiztos embertelen vi-

¹³⁸ Bălcescu válogatott írásai. Bp. 1950. 176. 1.

¹³⁹ Bălcescu válogatott írásai 179. 1.

selkedése úgy kétségbeejtette és feldühítette a románokat, hogy szörnyűségeket követtek el Abrudbányán, megöltek egy román képviselőt, Dragost, akit innen azért küldtek oda, hogy kibékitse őket, megverték, mint mondják, s elpusztítottak egy 1.800 főből álló magyar csapatot s 4 ágyút is zsákmányoltak.”¹⁴⁰

A román légióra vonatkozó tárgyalások ezután, sajnos, meglehetősen lassúsággal, Debrecenben folytatódtak. Június 3-án Bălcescu arról számolt be Ghicának, hogy a magyar kormány hajlandó a román légiónak megadni mindazt, amit a lengyel légiónak adott. Ghicát fegyverek vásárlására és a Dunán történő felállítására kéri fel.

A tárgyalások tehát folytatódtak, de nem azzal a gyorsasággal, amelyre a történelmi helyzet mindkét felet, mindenekelőtt a magyar kormányt kötelezte.

Május 20-án Miklós cár kiáltványban adta a világ tudtára, hogy elindította seregét az osztrák csapatok támogatására. Az intervenció bekövetkezését elsősorban az osztrák tábornokok sürgették. A Berg cári tábornok mellé beosztott Parrot császári tábornok május hónapban folytonosan küldte jelentéseit arról, hogy a lengyelek Bem és Dembiński parancsnoksága alatt elválnak a magyar hadseregtől, betörnek Galiciába és Podoliába. E jelentések célja világos volt: cselekedetre bírni a cári hadvezetést.¹⁴¹ Welden sürgetésére a Panyutin hadosztály már május közepén megérkezett vasúton Uherský Brodka és Uh. Hradištébe. Szász altábornagy különítménye május 13-án Spytkowicéig nyomult előre s innen keltek át az első kozák különítmények — a cári intervenció előhírnökei — az Árva völgyébe. A segélynyújtás feltételeit Varsóban beszélték meg; itt találkozott az osztrák császár Miklós cárral. A hadműveletek kezdetét június 17-re tűzték ki.

Erdélyben tehát ezek a külső és belső körülmények adták meg a hadvezetés jellegét; ezek indokolták meg a kormánybiztosok és a fővezért helyettesítő Csetz segélykiáltásait Debrecen és Pest felé. Szentiványi május 20-án azt írta Kossuthnak, hogy „egy invasio vagy csak egy félig vesztett csata hírére egész Erdély lángba borul. Nekünk a krízis előtt támadnunk kell.”¹⁴²

Jól mutatja ez a jelentés is azt az indokolt aggodalmat, amelyet a forradalom vezető osztálya érzett az igényeiben ki nem elégített parasztság magatartása miatt. Az intervenció megin-

¹⁴⁰ Bălcescu válogatott írásai 180. l.

¹⁴¹ Steier: Haynau és Paskievics. I. Bp. é. n. 14. l.

¹⁴² 1849.—184.—5—179. Hadt. L.

dulása előtti hetekben is megmutatkozott a kormány programjának súlyos hiányossága, a földosztás hiánya.

A kormány, látva a seregben elharapódzó fegyelmetlenséget, megpróbált szigorúbb utasításokkal rendet teremteni; rendeletben tiltotta meg az idegen nemzetiségű légiók, csapatok alakítását, mert ezekben látta a fegyelmetlenség főokozóját. A román felkelés elnyomására Inczédyt indította útnak, hozzárendelve a határszélen lévő bihari nemzetőröket és a Bánffyhyunad tájékán mozgó nemzetőrséget is. A román felkelők támadó szándékairól érkező hírek mellett nem kevésbé aggasztók voltak azok a hírek, amelyek a cári csapatok mozdulatát jelezték. A Vöröstoronyi őrség parancsnoka már május 21-e előtt értesítést küldött Szebenbe: az oroszok május 30-án nagy erővel be akarnak törni Besztercénél és a Tömösi szoroson. Czetz intézkedett, hogy Kiss Sándor ezredes a határon túl tartóztassa fel az ellenséget, hirdesse ki, hogy a szász városokat a végsőkig fogja védelmezni s ezeknek a városoknak csak a romjai juthatnak az ellenség kezébe. Szentiványi május 22-én kétezer aranyat küld Czetznek fegyverek szerzésére. Csapatokat azonban a kormány nem tudott Erdélybe küldeni, mivel, mint Kossuth írta, „itt az egyéb *austriai sereg ellen kell működniünk, azon felül a naponta várt muszka interventio ellen*”, míg Erdélynek egyelőre csak a román felkelés leveréséhez van szüksége katonákra, amihez elegendőnek kell lennie az ottani kb. 30.000 főnyi erdélyi seregnek.¹⁴³ Kossuthnak az volt a felfogása, hogy Erdélyben fegyvert szerezni is könnyebb, mint az anyaországban, utasította tehát Czetzet, hogy nagyobb eréllyel működjék a román felkelés ellen. Czetz Erdély minden szegelyukát felkutatta, de nem tudott fegyverekre bukkanni. Ha sikerült volna Gyulafehérvárt elfoglalniok a magyar csapatoknak, talán ez segített volna valamit a helyzeten, de ezzel Stein Miksa, aki április 20-a után Keménytől átvette az ostromparancsnoki tisztelet, semmiképpen sem boldogult; nem voltak ostromló ágyúi, kezdetben csak hat darab hatfontosa volt, később 10 darab hatfontosa és 3 háromfontosa. A várat 10 század gyalogság és 48 lovas védte.¹⁴⁴ Jellemző Déva várának helyzete, melyet áprilistól csak 60 osztrák védett és 2000 főnyi magyar sereg ostromolta 6 ágyúval, Forró vezénylete alatt, míg végre május 27-én elesett. Nem sok eredményt hoztak azok az akciók sem, amelyek a havaselvei török katonai vezértől reméltek puskaport és fegyvert.

¹⁴³ Kossuth Szentiványinak máj. 22. OHB 7419:1849. OL.

¹⁴⁴ V. ö. *Gyalókey J.: Az erdélyi hadsereg* ... 95. l.

A katonai helyzet Erdélyben minden tekintetben siralmas volt.¹⁴⁵

Kossuth a legnagyobb aggodalommal értesült arról, hogy nemcsak az alakulóban lévő Mátyás-huszár, de a régebbi idő óta fennálló Székely huszárezred sincs felszerelve és alkalmatlan a csatára; intézkedett, hogy az Erdélyben felállítandó új lovas-ezred engedélyét a hadügyminiszter vonja vissza és a már folyamatban lévő erősítéseket végezzék el, az eddigi huszárezredeketszereljék fel és fegyverezzék fel.¹⁴⁶ Az erdélyi májusvégi helyzetre jellemzők a Dobay parancsnoksága körül történt események. Dobayt Bem tábornok nevezte ki ezredesnek és állította oda a besztercei és tömösi szorosok védelmére ugyanakkor, amidőn elmozdította Tóth Ágostont, aki a székelyek telepítésénél nem járt el a tábornok utasítása szerint. Dobay megbetegedett és helyettest kért Kolozsvárról, Szentiványi a legnagyobb bajban volt, nem tudott senkit sem nélkülözni, mert komolyan aggódott Kolozsvárnak a román felkelők részéről bekövetkező megtámadásától. Nem tehetett egyebet, minthogy a saját szakállára (Bem megkérdezése nélkül) visszahelyezte Tóth Ágostont a besztercei sereg élére, mire azonban ez odaérkezett, Dobay már meggyógyult és átvette a parancsnokságot. Így Tóth Ágoston eltávozott Erdélyből. Előzőleg Kossuth felhatalmazta Szentiványit, hogy abban az esetben, ha Czetz továbbra is beteg maradna, Tóth Ágostont nevezze ki Erdély katonai főparancsnokává, de csak akkor nevezze őt ki, ha a körülmények „oly rögtön haladnának”, hogy ebbéli felterjesztését nem teljesíthetné; a levél elején utal ugyanis Kossuth arra, hogy Erdélyben is fel kell készülni az ellenség betörésére.¹⁴⁷ Czetz ugyanis május végén ágnak dőlt (leesett lováról és megsérült) és az erdélyi hadsereg vezér nélkül állott. Szentiványi nem helyettesíthette a

¹⁴⁵ Szentiványi Lahnertől május 24-én a besztercei és tömösi szorosok védelmére 20.000 gyutacsos töltést kér, hogy elküldhesse Dobay alezredesnek Besztercére. Közli, hogy a besztercei szorosok őrzésére 6918 embere van, ezek közül 2084-nek nincs fegyvere. Kér fegyvert a legnagyobb mennyiségben.

Szentiványi május 24-i jelentésében a besztercei haderőt mindössze 4834 főre becsüli s ebből 2084 fegyvertelen. Ilyen helyzetben megismétli korábbi kérését, hogy mentsék fel a kormánybiztosság alól. Lásd jelentését máj. 24-ről. OHB. 7485 : 1849. OL.

Június 2-án Szentiványi fegyvert kér Kossuthtól. Közli, hogy a szabadcsapatokkal és a valóságos szolgálatban lévő nemzetőrökkel együtt összesen 36.000 főnyi fegyveres erő van Erdélyben, de ebből igen sok a fegyvertelen! Jelentése Kossuthnak 1849—6—2. Hadt. L.

¹⁴⁶ Kossuth a hadügyminiszternek máj. 27. OHB. 7485 : 1849. OL.

¹⁴⁷ Kossuth Szentiványinak máj. 26. OHB. 7485 : 1849. OL.

hiányzó egységes irányítást. Czetz, aki semmi hajlandóságot sem mutatott arra, hogy a sereg élére álljon, megelégedett annyival, hogy május 24-én rendkívül derűlátó képet festett az erdélyi szorosok állapotáról Kossuthnak s jelentésének részben az volt a célja, hogy a kormányt megnyugtassa az erdélyi fejlemények irányában. A valóság egy kissé rosszabb volt, mint ahogy ez a jelentés feltüntette.¹⁴⁸

A katonai helyzet mellett sokat romlott Bem tábornok Bánáthba való távozása óta a belső béke, a népek egymáshoz való viszonya is. Csányi kétségtelenül sokoldalú szervező munkásságot fejtett ki, amelynek célja az volt, hogy Erdély függő ügyeit új alapokra helyezze és az élet szabályos menetét biztosítsa. Április végén átszervezte Erdély pénzügyi igazgatását, békebíráskodást létesített a volt jobbágyok és a földesurak közti vitás ügyek elrendezésére, a vetések megvédésére és a termés biztosítására mezei rendőrséget szervezett, intézkedések történtek a fegyveres rablók megfékezésére. Igazságérzete észrevette és kifogásolta a volt földesurak erőszakoskodásait a jobbágyakkal szemben s azt írta, hogy „az uralom régi érzete még mindig fő vágya a kebelnek” — vagyis a főurak kebleinek.¹⁴⁹ Tisztában volt mindenkor Erdély fontosságával: a szervezést tehát úgy akarta végrehajtani, hogy — mint ő írta — Erdélyből soha Vendée ne lehessen. Nem egyezett bele abba, hogy a százszok pénzért megváltsák újoncaikat, hanem besoroztatta a százsz ifjakat is; jók lesznek házi szolgálatra, ez volt róluk a véleménye. A nemzetiségi együttélést azonban Csányi nem volt képes baráttá változtatni. Az általa alakított vésztörvénytörvények működése — habár ezek éle a reakciós magyar nagybirtokosok ellen is irányult — nem volt kifogástalan; az erdélyi magyar-román harcok nyomán fellángolt az egyéni bosszú és helyet kapott az igazságszolgáltatásban is. Ez azután olaj volt a tűzre. A letartóztatottak száma megnőtt, a gyanúsítgatás, denunciació visszajára fordította Bem tábornok nemes szándékát, mellyel a multakra feledést ígért a megtévelyedetteknek. Szentiványi Károly május 16-án rendeletileg próbált segíteni az elvadult erdélyi közbiztonságon. E rendeletében írta:

„Naponta hallók panaszokat, hogy fegyvertelen, békés polgárok azon ürügy alatt, hogy a lázadásban lévők közé tartoznának, személyökben s vagyonukban megtámadtatnak; — halálom: hogy elfogott bűnösök, midőn egy helyről a másikkra kísértetnek, a kísértőktől kegyetlenségeket szenvedni kénytelenek; —

¹⁴⁸ Czetz jelentését lásd OHB. 7531 : 1849. OL.

¹⁴⁹ OHB. 6848 : 1849. OL.

hallom, hogy ítéletek hozatnak s végrehajtatnak olyanok által, kik erre megbízva, erre hivatva nincsenek; — mindezeknek nem szabad történnie, ezeknek meg kell szűnni. A bejelentett egyes esetekre nézve, a rendeléseket már megtettem.

Nékünk feladásunk nem csak a lázadásban lévőket legyőzni, hanem a kételkedő, de békés polgártársainkat is meggyőzni afelől: hogy mi e haza minden lakosait, nyelv- és vallásbeli különbség nélkül boldogítani akarjuk: amazok ellen, ha már ép nem lehet, a szuronyos vitéz seregeink győzhetetlen ereje, ezek ellen a felvilágosítás s az erkölcsi erő legyen a fegyver. Feladásunk büntetni a bűnöst, oltalmazni az ártatlant. Ezen kitűzött s irányul szentül megtartandó célnak elérése tekintetéből rendelem és parancsolom a következőket:

1. Fegyvertelen és békés polgár, ki senkit sem támad meg, ki senkit se bánt, senki által se bántassék se személyében, se vagyonában.

2. A bűnösök elítélésében a hatóságok által e végre kirendelt bíróságokon kívül senki se avatkozzék.

3. Ha a bűnösök elfogattatnak, a kísérőknek nem szabad őket bántani se személyökben, se vagyonukban.

4. Az ellenkezően cselekvők megbüntetésükre nézve, ha polgári állásúak, itt Kolozsvárt egy törvényszéket alakítottam — ha a katonai karhoz tartoznak, illető előljáróik által meg fognak büntettetni.

5. Felelet terhe alatt kötelességül teszem a Főispánoknak és Kormánybiztosoknak ezen rendeletem közhírül való tételét, pontos és szigorú megtartását.”¹⁵⁰

Ilyen körülmények között indult június első napjaiban Bem tábornok vissza Erdélybe. Amikor április közepén ezt az országrészt elhagyta, a kormánnyal együtt maga is azon a nézeten volt, hogy Erdélyben befejezte művét s ott nincs rá többé szükség. Bánáti hadjárata idején érkeztek hozzá a jelentések az erdélyi viszonyok gyors romlásáról. Csak most vált teljesen világossá, hogy Erdély megtisztítása nem jelentette egyben Erdély pacifikálását is.

Bem téli hadjáratának eredményeképpen a román nemzeti komité vezetősége kiszorult Erdélyből, de ott maradt a román parasztság — megoldatlan problémájával, a földkérdéssel. A magyar kormány nem adott földet az erdélyi parasztságnak és a román nép vezetői, lancuval az élen, a magyar kormány részéről nem láttak semmiféle biztosítékot követeléseik teljesítésére.

sére. A Dragoş-féle közvetítő akció idején még jó kilátások voltak a magyar-román közeledésre és Iancu megnyerése Bem számára óriási segítséget jelentett volna. Az összefogás azonban elmaradt, Hatvani támadása kudarcba fullasztotta a tárgyalásokat, aminek következtében Iancu és a császáriak közti kapcsolat megerősödött.

A román nép felkelése éppen májusban kapott új lendületet s a román felkelő had minden pillanatban fenyegette Bem tábornok egész eddigi erdélyi sikerét, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy május végén már Erdélyben mindenfelé hallatszottak híresztelések a közeledő cári csapatok betöréséről. A román felkelők abban a helyzetben voltak, hogy majdnem teljesen zavartalanul várhatták ki azt az időt, amikor a cári tábornokok ismét betörnek Erdélybe s velük egyesülnek. A veszély felismerése vezette Bem tábornokot arra, hogy május végén utasítást küldjön Erdélybe a román felkelés leverésére. Beke ezredes 2 zászlóaljjal már 23-án megkezdte hadműveleteit Zalatna és Topánfalva ellen. Ez persze kevés volt, s újabb erősítésekre volt szükség. Ezt a célt szolgálta Inczedy alezredesnek a magyar kormány által történt kiküldése és zarándmegyei hadparancsnokká való kinevezése is.

Ahonnan Bem tábornok eltávozott, ott lehangoltság vett erőt az embereken. Ezt láttuk áprilisban Erdélyből való eltávozásakor, ezt láthatjuk a Bánátban is, amidőn híre járt, hogy Bem tábornok visszamegy Erdélybe. Török János május 31-én beszámolt Kossuthnak a délvidéki helyzetről: Perczel el van keseredve a méltánytalanságok és bántalmak miatt, írja, majd rátér Bem távozására: „*Nem marad végre a közlehangolás hatása nélkül azon tény sem, hogy Bem, az eddigi diadalok legfőbb factora, kedvetlenül távozott el a Bánátból s vezérségét odahagyni készül*”, írja jelentésében Török.¹⁵¹ De amint lehangolódtak azok, akik a vezér távozását megtudták, úgy fordultak feléje bizakodva mindazok, akik jövetelétől a helyzet gyökeres változását remélték Erdélyben.

Kossuthnak Bem jöveteléhez és majdan a fővezérség átvételéhez fűződő reményeit az erdélyi visszatérés halomra döntötte. Láttuk, hogy milyen okok vezették a tábornokot elhatározásában. Nem szabad azonban itt megelégedezni egy döntőfontosságú körülménnyel. Április 14-e, a függetlenségi nyilatkozat kimondásának ideje után a magyar kormányban is erős jobbratolódási folyamat következett be; a Kossuth-ellenes, for-

¹⁵¹ Mészáros i. m. 111—114. 1.

radalomellenes erők aktivizálódtak, május 27-től pedig Görgey irányította a békepártnak ezt a nyílt harcát a forradalom ellen. A kormányban ott voltak azok a bénító erők, amelyek kezdtek szemérmetlenül fellépni a forradalom céljaival szemben. Bem tábornok magatartása, meggyőződése, forradalmár felfogása nem volt titok, mint ahogyan Kossuth-hoz való szoros viszonya is köztudomású volt mindenki előtt. A hadügyminisztérium megkötő utasításaiban tehát feltétlenül észre kell vennünk ezeknek a forradalomellenes erőknek a közreműködését, habár Bem tábornok a kormánnyal együtt magát a kormányzót is hibáztatta mindazért, ami bánáti hadjáratát akadályozta és hátráltatta. A hadügyminisztériumban ott voltak Görgey emberei, Bem velük került ellentétbe s nem Kossuthtal, aki minden időben a lehetőség legtávolabbi határáig igyekezett a tábornok kéréseinek eleget tenni. Habár Görgey csak május utolsó napjaiban indíthatta meg, mint hadügyminiszter, Bem elleni akcióját, a konfliktus, mely Bem tábornokot Erdélybe visszavitte, elsősorban a Görgey-féle megalkuvó és szabotáló hadvezetés és Bem forradalmi lendülete közt következett be. Ezért írhatta szabadságharcunk történetének kiváló, haladószellemű megörökítője, Horváth Mihály *„Ő maga a kormánnyal, kivált a Görgey kezébe jutott hadügyminisztériummal támadt kedvetlenségei miatt megint visszatért Erdélybe”*.¹⁵²

Az Erdélybe való visszatérés június elején, jó néhány héttel a cári intervenció megindulása előtt, bármilyen zavaros volt is a helyzet Erdélyben, bármennyire szükség volt is ott egy erős hadvezérre — mégsem volt szerencsés lépés Bem tábornoktól. Kossuth erősszpontosítási tervét ez a lépés teljesen keresztülhúzta, már pedig bizonyos, hogy az adott helyzetben csakis az erők gyors összpontosítása vezethetett volna sikerre s nem az erők szétforgácsolása és az ezzel kapcsolatos tétlen várakozás. Bem megjelenése az északi hadszíntéren annyit jelenthetett volna, hogy az áruló és megalkuvó Görgey-féle hadvezetés teljesen háttérbe szorul s helyét Bem foglalja el: az ő kompromisszumoktól mentes, bátor, tettekreész és támadó hadművelete fordulatot adhatott volna a dolgoknak.

Nem lehet tehát ebben a kérdésben egyetérteni azzal a felfogással, amely szerint Bem eredményes működését csak demokratikus kormány biztosíthatta volna.¹⁵³ Mint ahogyan nem lehet elfogadni azt a következtetést sem, hogy Bem katonailag

¹⁵² Horváth i. m. III. 279. l.

¹⁵³ Mód Aladár: Pártharcok és a kormány politikája 1848—1849-ben. Forradalom és szabadságharc 1848—1849. 1948. 167. l.

nem sokat segíthetett volna a helyzeten, mert a kormányban árulók ültek. Kossuth maga nagyon jól tudta, milyen nagy segítséget nyerhet a lengyel hadvezérben. A hiba az volt, hogy nem törekedett elég következetesen Bem fővezérségének megvalósítására. Áprilisban a magyar hadsereg sikerei és Görgey megtevesztő magatartása egy időre háttérbeszorították a Bem fővezérségéhez fűződő várakozását s volt olyan időszak, amikor megpróbálta rábeszélni önmagát arra, hogy Görgey mégsem áruló, vele is győzelemre lehet vinni a szabadságharc ügyét. Így történt ez április elején. Amikor később Kossuth ismét visszatért Bem fővezérségének tervéhez, már késő volt.

Végül a hibák forrását magában Bem tábornokban is meg kell találnunk. Az egyéni sértődés éppen akkor érvényesült nála megengedhetetlen mértékben, amikor a magyar szabadságharc érdeke azt követelte, hogy háttérbe szorítva minden érzékenykedést, csak a forradalom érdekeit lássa maga előtt és kövesse Kossuth hívó szavát. A Vécsey-ügyben formai szempontból Bem tábornoknak nyilván nem volt igaza; márpedig az ilyen formai szempontokra — mint ahogy arra Kossuth levele is rámutatott — ő maga is sokat adott volna, ha az eset fordítva történik.

Rá kell mutatni végül arra is, hogy a bácskai és a bánáti hadműveletek megítélésében a magyar kormány és Kossuth sem jártak el mindig helyesen. Perczel márciusi és áprilisi sikereit túlértékelte maga Kossuth is és túlzottan vérmes reményeket fűztek a Bánát és Bácska teljes megtisztításához. Mint kiderült, ez sokkal több erőt és főleg időt igényelt, mint előzőleg hitték. Bem elűzte Puchnert, de ez a határokon maradt és megindult Jellacsics is a Dunánál.

Bem tábornok, a saját hadműveleteit illetően, kezdetől fogva függetlenségre törekedett. Egy embertől függött csupán Erdélyben és ez az ember Kossuth volt. Ezt a függőséget szívesen tűrte. Májusban azonban egy új tényező tolakodott előtérbe a hadjárat irányításánál: a reakcióssá váló hadügyminisztérium. Ennek a parancsai mindjárt kezdetben következetlenek voltak; előrelátható volt, hogy ebből konfliktusoknak kell adódnia. Perczel, aki Bemhez hasonlóan harcban állott azokkal az erőkkel, amelyek a kormány székhelyén megkezdtek bomlasztó munkájukat, június 3-án újból lemondott s ez alkalommal a kormány elfogadta lemondását. Bem tábornok nem mondott le, csak a bánáti hadsereget adta ki kezéből; a magyar szabadságharc ügye ezután is szent volt előtte. Úgy látta, hogy Erdély továbbra is az a hely, ahol önállóságát a leginkább biztosítani tudja.

Erdélyben a hadjárat nem volt lezárva: a román felkelés nem csillapodott, hanem egyre terjedt; az erdélyi hadsereg züllőfélben volt s erről a jelentések híven beszámoltak. Erdélyt ezenkívül cári invázió is fenyegette. A kevés eredménnyel biztató magyarországi viszonyok helyett ide vonzotta őt téli és tavaszi hadjáratának ragyogó emléke is, ide vonzották őt a székelyek, akiket megszeretett és itt várt rá komoly küldetés a népek megbékítésének terén is. Az elkezdett, de abbahagyott munka kötelezettsége szólította őt vissza Erdélybe. Ez a vonzás erősebbnek bizonyult, mint Kossuth kérő szava. Ide tért tehát vissza június 2-án nem azért, hogy a nyugalom révébe érkezzék, hanem, hogy felkészítse Erdélyt a nyári harcok nagy feladataira.

VIII. HARC A CÁRI INTERVENCIÓ ELLEN

1. AZ ERDÉLYI HELYZET AZ INTERVENCIÓ KÜSZÖBÉN

Június 2-án tért vissza Bem tábornok korábbi dicsőséges győzelmeinek színhelyére, Erdélybe és június 3-án írta első jelentését Nagyszebenből Kossuthnak. Az erdélyi helyzet minden tekintetben csalódás volt számára. Tavasz óta itt a viszonyok alaposan megromlottak. Katonai téren a román felkelés fokozottan fenyegette a szabadságharc eddigi sikereit. A Bem által meghirdetett amnesztörvényt a magyar hatóságok nem tartották szem előtt, emiatt a nemzetiségek körében az elégedetlenség a legnagyobb mértékben fellángolt. Az erdélyi hadseregben, az erélyes vezetés hiányában, meglazult a fegyelem. Mindezek mellett küszöbön állott az új cári intervenció. Gond és nehézség tehát volt elég.

A román felkeléssel, melynek Hatvani szerencsétlen akciója tápot adott, Bem bánáti távolléte alatt Czetz semmiképpen sem boldogult. Változatlanul tartotta magát Gyulafehérvár, melyet a gyenge magyar ostromlóereg nem tudott bevenni.¹ Pedig Gyulafehérvár jelentősége az erdélyi hadjárat egész időtartama alatt különösen nagy volt; elfoglalása biztosíthatta volna a cári intervenció idejében az összeköttetést a Maros völgyén át az anyaországgal, nem beszélve az ott felhalmozott sok fegyverről, ágyúról, lőszerről. A magyar sereg az ostromlószerkek hiánya következtében a várat komoly ostromnak egyszer sem vetette alá, aminek nem kis mértékben Stein is az oka volt, mert nem gondoskodott eléggé az ostromló sereg erősítéséről. Gyulafehérvár mellett továbbra is az ellenség kezén volt Arad és Temesvár erődje. Aradot Vécsey június 1-én megadásra szólította fel s bár a várban hiány volt élelmiszerben, a járványos

¹ Júniusban a vár alatt egy 3.500 főnyi különítmény tartózkodott. (25 gyalogos század, egy és háromnegyed lovasszázad, két hatfontos ágyú, 4 röppentyűvető és 10 darab különféle lövészerszám.) *Gyalóka: Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején. *Történeti Szemle* 1915. 113—114. l.

betegségek is pusztítottak, Berger tábornok nem adta át a várat s ez csak június 27-én kapitulált. Temesvárnál 7000 főnyi magyar ostromlóereg volt, május 18-tól Vécsey lövette, de a várat sem akkor, sem később nem adták át.

Bem első erdélyi intézkedése a román felkelés elfojtására irányult. Kemény Farkas ezredest a dévai hadosztályból 5450 emberrel és 18 ágyúval elindította a bányavidékre. Nagyszabású hadműveletet tervezett ezzel és reménykedve tekintett az egyébként erre a feladatra alkalmatlan Kemény Farkas küldetése elé. Kemény Brádról indult el a havasokba, 8-án Abrudbánya felé nyomult előre, de csak negyednapra jutott el — a város romjaihoz. Innen kiáltványt intézett Iancuhoz és a román néphez; feltétlen megadás esetén közbocsánatot ígért, ellenkező esetben megtorlást. A hadjárat azonban, melyet a román forradalmi demokrata értelmiség vezetője, Balcescu a magyar-román béke meghiúsulásától tartva, a legnagyobb aggodalommal szemlélte,² komoly veszteséggel járt, Kemény többnapos súlyos harc után kénytelen volt Abrudbányáról Zalatnára, majd innen Gyulafehérvár vidékére visszavonulni. Kemény küldetése hosszú hetekre húzódott ki és végül is eredménytelenül fejeződött be. Hogy Bem tábornok a dévai hadosztályt egyáltalán elindította erre a kockázatos útra, annak főoka abban keresendő, hogy a tábornok a cári intervenciót — nyilván Csetz jelentéseinek hatására — nem tartotta egész közelinek.

A dévai hadosztály kikülönítése mellett komoly veszteséget okozott az is, hogy Kossuth nem járult hozzá ahhoz, hogy Bem visszavigye Erdélybe azokat a csapatokat, amelyeket április közepén magával vitt a Bánátba. A kormányzó ugyanis attól tartott, hogy az ellenség Orsova felől támad; később, amidőn tudottá lett, hogy Orsova felől nem fenyeget támadás, e csapatokat vissza lehetett volna irányítani Erdélybe, de ez is elmaradt. Így 6¹/₆ zászlóalj, 6¹/₄ lovasszázad és 23 ágyú távolléte gyengítette az erdélyi hadsereget.

Bem nyomban hozzálátott a hadsereg szervezéséhez. Kossuthtól 40—50 darab tizenkétfontos ágyút remélt, ezzel szerette volna 14—20 napon belül megostromolni Gyulafehérvárt. Intézkedett, hogy az erdélyi sereg részére a legnagyobb mennyiség-

² Balcescu levele Ghicának jún. 6-ról. „Ma hallottam, hogy Bem, aki Erdélybe ment a románok ellen, körül akarja fogni és fel akarja gyújtani a havasokat, hogy székely csapatokkal kiirtsa a románokat, mint ahogy megpróbálták ezt siker nélkül az oroszok is a cserkeszekkel. Ha a háború ilyen irtóhadjárat jelleget ölt, akkor nehéz lesz kibékülni. Ez nagyon bánt és kétségbeejt.” *Bălcescu Válogatott Írásai* 188. l.

ben gyártsák a gyutacsokat és töltényeket. Nyári ruhát csináltatott a seregnek, utasítást adott arra, hogy a felállítandó lovasalakulat részére a Bánátban lovakat vásároljanak. Megkezdte új zászlóaljak alakítását és e zászlóaljokhoz altisztekből kívánt tiszteket kinevezni. A kinevezések feltételül szabtta meg, hogy az új tisztek ismerjék a román nyelvet, az újoncok ugyanis nagyrészt románokból kerültek ki.³ Hogy a nemzetiségek elégedetlenségét leszerelje, június 5-én kiáltvánnyal fordult Erdély lakosaihoz: szigorú megtorlást helyezett kilátásba mindazok ellen, akik amnesztiarendeleterével visszaéltek. Felszólította a lakosságot, hogy jogos panaszerát jelentse be nála, hogy ennek alapján a magyar kormány nál eljárhaszon az amnesztiarendeleter ellen vétőkkel szemben. Anélkül, hogy joga lett volna hozzá, felfüggesztette a román lakosságot sújtó vésterörvénysszékek működését s kilátásba helyezte az igazságtalanul eljáró katonai bírák elcsapását. Felszólította a nemzetiségek papjait és a néphez közelálló embereket, jelentsék, hogy „*mi nyomja legjobban a népet*”, mert valamennyi lojális állampolgár jólétéről gondoskodni akar.⁴

Az Erdélyben történt visszaélésekről június 6-án hosszú levélben számolt be Kossuthnak is, s ebben a levélben szokatlanul hosszasan fejtegeti nemzetiségi politikájának alapelveit. Az ellenségnek meg kell mutatni, hogy a magyar szabadság a valódi szabadság; meg kell mutatni, hogy a magyar kormány jobb, szabadabb és nemesebb, mint a megdöntött osztrák uralom; az igazságot emberieséggel kell vegyíteni és nem szabad megengedni, hogy a bosszúállás tág teret nyerjen az erdélyi nemzetiségekkel szemben folytatott politikában. Bemet leginkább a vésterörvénysszék működése háborította fel; azt kellett látnia, hogy pusztta gyanúsítgatásra heteken át kihallgatás nélkül fogvatartanak embereket; helytelenítette a túlzásba vitt és alaptalan vagyonek Kobzásokat, amelyek mögött nem egyszer a bírák vagyonszerzési hajlama húzódott meg.⁵

Az amneszti szelleme ellen elkövetett visszaélésekre hívja fel Kossuth figyelmét június 11-én Besztercén kelt levélben is, melyben azt írja, hogy az amnesztiával teljesen visszaélnék; az egyéni bosszú és az egyéni érdek érvényesül egyes túlzók viselkedésében. Az erdélyi nemzetiségek között, mint írja, teljesen megváltozott a hangulat. Ugyanitt helyteleníti a románok köré-

³ Bem napiparancsa jún. 5. Szeben. Nagy Sándor: Okmánytár LXVIII.

⁴ OHB 7824: 1849. OL.

⁵ Bem Kossuthhoz 1849. jún. 6. Nagyszeben. OHB. 7829: 1849. OL.

ben való újoncozást, mert egy kisszámú és megbízható sereg többet segít a magyar szabadságharcnak, mint ha nagyszámú ellenséges érzületű újoncot soroznak be a hadseregbe.⁶

Bem tábornok észrevételei indokoltak voltak, ezt bizonyítja magának a teljhatalmú kormánybiztosnak, Szentiványi Károlynak a jelentése is, melyben maga is helyesli, hogy Bem tábornok a „borzasztó visszaéléseket” meg kívánja szüntetni, azonban rendeleteivel nem ért egyet. A visszaélések megszüntetése ugyanis elsősorban a kormánybiztos feladata lett volna s Szentiványi tett is valamit e téren, különösen, amikor Bem már megelőzte őt bizonyos rendeletekkel. Bem felfüggesztette a vegyes bíróságok működését, holott ezeket a minisztérium szervezte meg; büntetést helyezett kilátásba a visszaéléseket elkövető bírákkal szemben s ezzel Szentiványi szerint „a bírák elleni panaszkodásra felszólítja a népet s ez által a szenvedélyeket a bírák ellen felkölti”. Mindeme okok arra készítetik Szentiványit, hogy újból felváltását kérje.⁷ A katonai és a polgári hatalom között ismét összeütközések támadtak Erdélyben, mihelyt Bem tábornok kézbevette az irányítást. A tábornok a közelgő hadműveletekre való tekintettel mindennél fontosabbnak tartotta azt, hogy az erdélyi román és szász lakosságot a maga oldalára állítsa. Hatalmas optimizmussal hitte, hogy a tavaszi hadjáraton tanúsított emberséges bánásmódjával sikerült is ezt a célt elérnie, s hogy a román nép felkelése mégsem ült el, azért a felelősséget teljesen a polgári igazgatás hozza nem értő, sovíniszta, bosszúszomjas tisztviselőire hárította. Azt remélte, hogy érélyes fellépéssel — a magyar kormány erkölcsi tekintélyére hivatkozva — sikerül rövidesen meggyőzni Erdély nem-magyar nemzetiségeit arról, hogy ő, Bem tábornok a valódi szabadságot hozza nekik, érdemes tehát teljes odaadással támogatniok az ő hadjáratát.

Bem amnesztiapolitikáját azonban ki kellett volna egészítenie az erdélyi román értelmiség megnyerésének. Csakis így válhatott volna aktív katonai erővé a nemzetiségek, konkrétan a román nemzet megnyerésének fontos ügye. Bem nemzetiségi politikájának nagy fogyatéka, hogy a tábornok nem tett számbavehető kísérletet a román nép vezetőinek, elsősorban Iancunak a megnyerésére. Iancunak a megnyerése egyáltalán nem tartozott a lehetetlen vállalkozások közé, s Bemnek e gondolat egyízben meg is fordult az agyában, de nem ismerte fel,

⁶ OHB 1848. 8205. OL.

⁷ Szentiványi Kossuthnak jún. 9. OHB. 7824; 1849. OL.

hogy ez sokkal több, mint pusztán pénzkérdés, mert Iancut nem megvásárolni, hanem meggyőzni kell.⁸

Erdélyi tartózkodásának már az első napjaiban megbízható hírek érkeztek a cári csapatok határontúli készülődéséről. Czetz, aki június elején Bemet az erdélyi fejleményekről tájékoztatta, bizonyos indokolatlan derülátással nyilatkozott a cári intervencióról. Május 27-én például azt írta Szentiványinak, hogy a cári betörés megakadályozására Beszterce vidékén 7000 főnyi katonaság és 9 ágyú van, ami szerinte a Bukovina felől jövő esetleges betörés megghiúsításához elég s indokolásul azt hozta fel, hogy „mert ugyanis, midőn Erdélyben csatázunk, a legnagyobb csatában sem szoktunk 4000 embernél többet használni”.⁹ Czetz azt írja emlékirataiban, hogy rajta kívül Bem tábornokot is megtevesztették az oroszok, akik — mint írja — jól el tudták takarni tervüket.¹⁰ Lehetséges, hogy a cári intervenció időpontját illetően Czetzszel együtt Bem is derülátó volt, nem várta olyan gyorsan az intervenció bekövetkeztét, de hogy ennek megtörténtét biztosra vette, arra számos jel van. Láttá, hogy az Erdélyben lévő csapatok nem lesznek elegendők egy nagy erővel végrehajtott támadás visszaverésére. Máshonnan azonban nem remélhetett csapatokat.

Ezért — lojális nemzetiségi politikájának várható gyümölcseire is számítva — nem riadt vissza attól sem, hogy a román újoncokat azonnal az erdélyi zászlóaljakba sorozza be. Akkor történt ez, amidőn a cári beavatkozás előkészületei már apróbb összecsapást is eredményeztek a határszélen. Június 7-én a tömösi és a töröcsvári szorosok környékén megtörténtek az első csatározások, június 8-án Bem a határszéli szorosokat vizsgálta meg, majd Kolozsvárra indult. Közben szaporodtak a cári csapatok mozdulatairól beszámoló hírek: június 8-án arról értesül, hogy az oroszok a közeli napokban támadásra készülnek s hozzáteszi, hogy „nem fognak készületlenül találni”;¹¹ június 9-én azt jelentik, hogy 10—15 ezer főnyi török katonaság Bulgáriából jövet átkelt a Dunán s Bukarest felé tart; az oroszok Ploesztől befelé, az osztrákok Cserneștiről Pitești felé húzódnak. Bem terve az, hogy a főhadiszállását átteszi Marosvásárhelyre. Mindezek a hírek előrevetítették a nyári hadiesemények félelmetes árnyé-

⁸ Bem Iancuról Kossuthhoz írott máj. 23-i levelében emlékezik meg. OHB 7484: 1849. OL.

⁹ *Gyalókey Jenő: A besztercei hadosztály harcai 1849 nyarán. Hadtörténelmi Közlemények 1937. 13. l.*

¹⁰ Czetz i. m. 157—158. l.

¹¹ OHB 8295: 1849. OL.

kát. Erdély felett már hetek óta komor, vészcsapadék viharfellegek gyülekeztek, a levegő tele volt fojtó feszültséggel, Bem pedig ott állt a rosszul felszerelt és gyatrán felfegyverzett haddal, várva az ellenség minden eddigénél nagyobb támadását. A csapatok hiányos felszereléséért kiket is tehetett volna indokoltabban felelőssé, mint a kormánybiztosokat, akik nem használták ki eléggé az időt a sereg megerősítésére? Június 11-én felháborodva panaszkodik Kossuthnak a kormánybiztosokra, akik elhanyagolták a sereget, s vérlázító esetenként említi meg, hogy a vöröstoronyi fontos helyőrség hat nap óta teljesen hús nélkül van. Hasonlóan tűrhetetlen a helyzet a ruházattal is, a legjobb csapatok le vannak rongyolódva, a lovak részére nincs elég takarmány.¹²

Papp Vilmos alezredest még június 7-én kinevezte a Vöröstoronyi szoros védelmét ellátó nagyszzebeni hadosztály parancsnokául, Perczelnek erősítést ígért Erdélyből,¹³ majd a Nyíregyházára, Hódmezővásárhelyre és Kecskemétre irányított román újoncokat, Szentiványinak minden tiltakozása ellenére, visszatartotta és elhatározta, hogy román zászlóaljokat alakít belőlük. Ilyen román zászlóaljat akart küldeni a Bánátba is, Perczel segítségére,¹⁴ mivel úgy értesült, hogy Perczel az erdélyi hadosztályból csapatokat vitt el s másutt alkalmazza őket. A Lugoson található újoncokat is Nagybecskerekre, a bánáti sereg erősítésére irányította. Perczel azonban június 7-én Kátynál vereséget szenvedett s az újvidéki táborba vonult vissza. Perczel tábornoknak időközben újabb súlyos összekülönbözései támadtak a hadügyminisztériummal. Miután a magyar kormány Perczel májusi lemondását — mint láttuk — nem fogadta el, Perczel május 26-án megismételte a lemondást. A minisztertanács most arra az álláspontra helyezkedett, hogy véget vet Perczel és a kormány szakadatlan viszályának és a lemondást elfogadta. Kossuth június 6-án azt írta Bem tábornoknak, hogy „Perczel szenvedélyességében, bár szereti hazáját, sokszor megfélemlszik róla s ha tűrnék, anarchiára vezetne”.¹⁵ Kossuth soha nem vonta kétségbe Perczel hazafiasságát és katonai bátorságát, ennek indulatossága és szertelensége azonban bosszantotta. Perczel

¹² Bem Kossuthnak jún. 11. Beszterce. OHB. 8206: 1849. OL. Ugyanitt említi, hogy távolléte alatt Ormay-féle vadászcsapatok alakultak, de ezeket nélkülözni tudja s elküldi a fősereghez.

¹³ Bem Bánffy ezredesnek, Medgyes jún. 9. Bem-iratok. OL.

¹⁴ K. Papp Miklós 1848—49-es iratok. Bem csomag. Bem napircsapcsaiból és leveleiből. OL.

¹⁵ *Thim* i. m. I. 155. l.

egyszerűen nem vett tudomást a hadügyminisztérium létezéséről, maga kívánta eldönteni saját beosztását és hatáskörét is. Feltételeket szabott a kormánynak és ezek nem teljesítése eseteére lemondással fenyegetőzött. Május 26-án azt írta Kossuthnak, hogy ha polgári teljhatalommal fel nem ruházzák és a Szegeden alakuló tartalékszázalókat rendelkezésére nem bocsátják, leteszi a parancsnokságot. Május 29-én visszautasította a hadügyminiszter rendeletét, május 31-én pedig megírta Kossuthnak, hogy ő soha Görgeynek magát alá nem fogja rendelni, inkább felkel ellene. A sok engedetlenség és viszály eredménye az lett, hogy június 8-án a kormány elfogadta Perczel lemondását és a bács-bánáti sereg főparancsnokává Vettert nevezték ki. Kossuth június 7-én, a kátyi vereség napján, értesítette Perczelt arról, hogy lemondását elfogadják.

Bemet a kormány arra szólította fel, hogy ezentúl Vetter altábornaggyal egyetértően működjenek a horvátok és szerbek ellen.¹⁶

Június 15-én Bem a tömösi szoros és a borgóprundi állás megtekintése után Brassóba érkezett. A többitől eltérően, mind a két állást kifogástalannak találta, a legénység szellemét, testi állapotát is a lehető legjobbnak. Jelentésében azt írta, hogy szinte kívánná, kísérelje meg az orosz a betörést; sajnálkozva teszi hozzá, hogy június 7-e óta a cári csapatok nem támadtak, sőt Bem tábornok olyan — hamis — híreket kapott, hogy a Tömösön tartózkodott oroszok Bukarest felé húzódtak el. Bem ebből arra a következtetésre jutott, hogy az oroszok talán más helyen szándékoznak betörni. Erdély mellett tehát fokozottan kell figyelnie a Bánátra.¹⁷ Brassóból javasolja Bem a kormánynak, hogy az erdélyi hadügyek igazgatására központot állítsanak fel; a pénzt egy pénztárnok és egy ellenőr kezéhez kéri küldetni, ezek útján történjenek a kifizetések. Ugyanott élesen állást foglal a szabadcsapatok alakítása ellen, helyteleníti a dési sáncok ásását.¹⁸

¹⁶ Vetter hadserege 18.000 emberből állott s 68 ágyúból. Ebből csak 12.000 ember és 40 ágyú volt harcba vihető. A pétervárad i őrség 8000 embert tett ki. *Thém.* i. m. I. 409. I.

¹⁷ Bem jelentése Brassóból jún. 15. OHB 7851: 1849. OL.

¹⁸ Azt írja, hogy a szabadcsapatokból semmi haszon sincsen; ezek arra törekcszenek, hogy az ellenségtől minél távolabb tartsák magukat, hogy annál zavartalanabban rabolhassanak és kicsaponghassanak. Felszerelésük óriási pénzbe kerül az államnak s végeredményben demoralizálják a hadsereget. A sáncépítés csak arra való, hogy néhány tisztnak jó állást biztosítson. E tisztek így igyekeznek távol maradni az ellenségtől. A dési sáncolás feleslegesen sok pénzbe kerül. Brassó 1849. jún. 15. OHB 7852 : 1849. OL.

Brassóban az ottani polgárság részéről özönével érkeztek a panaszok és kérések a városban tartózkodó Bem tábornokhoz. Kérték az ostromállapot megszüntetését; elpanaszolták, hogy a lakosságra ráerőszakolták a nagycímletű bankjegyeket s a kiscímletűeket ezzel szemben erőszakosan bekövetelték; kérték a katonaság kijelölt szállásokon való elhelyezését; enyhébb bánásmódot kértek a katonaság részéről. Bem e kéréseket továbbította a kormányhoz. A maga részéről a lakosság terheinek enyhítése érdekében számos intézkedést foganatosított. Javaslatot tett a kormánynak az ostromállapot megszüntetésére. Kifejtette Kossuthnak, hogy a szász parasztság hú a kormányhoz és csak nyugalomra vágyik, viszont most már maga is úgy látta, hogy a szász papok és a tisztviselők a forradalomnak ellenségei. Most már maga kérte Kossuthot, függessze fel az újoncozást a korábban ellenséges kézen volt területeken.¹⁹

Brassóból Nagyváradra sietett, ahol 19-én Kossuthtal volt találkozója. Ez a személyes találkozás Kossuth eszméje volt, s a kormányzót komoly indokok vezették arra, hogy ezekben a nehéz napokban elhagyja a kormány székhelyét és Nagyváradra siessen Bem tábornokhoz.

Budavár bevételének napjától (május 21) június 8-ig, 9-ig a felső hadsereg csapatai tétlenül várakoztak, s az ellenség közben erősödött. Kossuth, mint tudjuk, a fővezéri hellyel ismételtén Bemet kínálta meg és sok oka volt rá, hogy ehhez a tervéhez ragaszkodjék. Kossuth szemében Damjanich, Dembiński, Aulich, Perczel és Vetter nem jöhettek számításba a fővezérség betöltésének kérdésénél, Görgey pedig nyíltan kimutatta megalkuvó és áruló szándékait. Bem volt az egyetlen megbízható pont, Bemre feltétlenül támaszkodni lehetett, ha elfogadja a neki szánt szerepet. Görgey, hogy közvetlenül az orosz támadás előtt valamilyen hadműveletet színleljen, Bayerrel haditervet készített, mely végre támadó terv volt (célja az ellenség szétszórása a Duna balpartján), csak megvolt az a végzetes hibája, hogy éppen egy hónapot késett el. Klapka ugyan nem helyeselte a támadást, de június 10-én hozzájárult. Eszerint a balparton nagy erővel kell támadni, míg a jobbparton csak tüntetésre szorítkoznak. Bayer, a vezérkari főnök maga sem tulajdonított nagy jelentőséget e támadásnak, mert már június 8-án tudta, hogy Haynau 70.000 főnyi sereggel rendelkezik. Görgey pedig nem a sereg élére állt, hanem Pestre ment, hogy ott a hadügyminisztérium ügyeit intézze, vagyis folytassa ármánykodá-

¹⁹ Bem felterjesztése jún. 15-ről. OHB 7853 : 1849. OL.

sát a szabadságharc sikere és Kossuth személye ellen. A zsigárdi csatánál június 16-án Görgey nem volt jelen. Asbóth a 2. hadtesttel átkelt a Vágon és Zsigárdnál véres harcban megverte a Pott-dandárt, de közben megérkezett Herzinger tábornok egy dandárral és Asbóth elkeseredett küzdelem után kénytelen volt visszavonulni. Görgey csak 18-án, megkésve sietett a harcra. A rossz előkészítésből folyó zsigárdi vereség hatása lehangoló volt a magyar táborban, Szemere elkeseredetten írta Kossuthnak: „*Ime Bem vonakodásának következményei. Ime, mit szül a szűkkeblű dicsvágy. Guyon itt, Lenkey ott, Aulich amott, Schweider, Rápássy másfelé, Damjanich az ágyban — a hazát elfelejtették a katonák, idejök van egyenetlenkedni!*”²⁰

Ezekben a napokban Kossuth számára nem lehetett kétséges, hogy Görgeyre nem építheti tovább a szabadságharc sikerét. Amikor a magyar kormány kétségbeesett intézkedéseket tett, hogy a kettős ellenséggel szemben megállja a helyét, amikor gyors cselekvésre, az erők összefogására lett volna szükség, Görgey Pesten a függetlenségi nyilatkozat megbuktatásán mesterkedett.²¹

1849 májusában és júniusában a békepárt demoralizáló hatása meglátszott a kormány egész politikáján. Egész sor kormányrendelet enyhített a hazaárulók korlátozásán. Májusban a Szemere-kormány számos megyében megszüntette a kormánybiztosi intézményt. Feloszlanak a vegyesbíróságok, az árulók elleni harc szünetel. Katonai téren a kormány nem használta ki a győztes tavaszi hadjárat nyújtotta lehetőségeket. A kormányparti reakció befolyására vezethető vissza, hogy amidőn a cári betörés bekövetkezett, a honvédelem megszervezése terén mutatózó súlyos mulasztásokat a kormány „erkölcsi” mozgósítással: imára, bőjtire való felhívással igyekszik jóténni.²²

A legsúlyosabb pillanatokban ott kísértett a megoldatlan nemzetiségi kérdés réme is. Június 6-án a minisztertanács utasította a belügyminisztert, hogy a szerbekkel és a románokkal indítsa meg a béketárgyalásokat s egyben kinyilatkoztatta, hogy milyen jogokat kíván adni a szerb lakosságnak, ha leteszi a fegyvert. Raksányi őrnagy kapott rá megbízást, hogy Sztratiimirovics Györggyel tárgyalásokba bocsátkozzék.

Mindez az utolsó percben történt. Az intervenció már küszbön állt. I. Miklós cár június 10-én érkezett Varsóba, hogy Fe-

²⁰ Steier L. Haynau és Paskievics. 49. l.

²¹ Horváth I. m. III. 172. l.

²² Andics Erzsébet: Kossuth harca az árulók és megalkuvók ellen. Kossuth Emlékkönyv II. 129—130. l.

renc Józseffel együtt megállapítsák az együttes támadás végleges tervét. Úgy döntöttek, hogy a hadjáratot június 17-én kezdi meg. 18-án délben az első cári csapat, a duklai hágónál, a magyar határra ért. A cár innen visszafordult Varsó felé, katonái pedig átvonultak magyar területre.

Horváth Mihály a Kossuth—Bem találkozó indokai közé sorolja a szerencsétlen zsigárdi csatát is; ezután ugyanis kétségessé vált, hogy a feldunai hadsereg képes lesz-e ellentálni a kettős ellenség nyomásának. „Kossuthnak azon esetre, ha a Feldunánál legyőzetnénk, az volt eszméje, hogy hadaink a Maros vidékén pontosíttassanak össze s itt Bem venné át a fővezérséget. Ez iránt is akart tehát előleg értekezni a tábornokkal.”²³ Annál indokoltabb volt ez, mert közben Jellacsics egészen a Ferenc-csatornáig nyomult fel.

Magáról a nagyváradi találkozóról kevés autentikus feljegyzés tanuskodik. Szeremley szerint Kossuth és Bem meg egyeztek abban, hogy Bem nem lesz a hadügyminiszternek (Görgeynek!) alárendelve, hanem csupán a kormányzó.²⁴ Ramming azt írja, hogy Nagyváradon tervet állapítottak meg, mely szerint Bem a havasi románok leverése után (8—10 nap) 10.000 emberrel ismét a Bánságba indul, hogy Jellacsicsot annál biztosabban megsemmisítsék.²⁵ Horváth Mihály szerint a nagyváradi találkozó megbeszéléseinek egyik tárgya „ama viszályok és sűrlődások kiegyenlítése, melyekbe Bem egy részről bánsági hadjárata alatt Vécsey tábornokkal, más részről, a Bánságban s Erdélyben kibocsátott s a politikai igazgatásba vágó önkényes rendeletei miatt a kormánnyal bonyolódott”. Ennél fontosabb volt azonban a fővezérség kérdése, amelynek szerencsés megoldása a forradalom ügye számára nagy erőgyarapodást jelentett volna. Horváth Mihály szerint azonban Bemnek semmi kedve sem volt „akár a már ismert erdélyi harctérről távoznia, hol babérait nyerte, s kénye-kedve szerint intézkedheték, akár más hadvezérekkel együtt működni s olyféle viszályoknak menni elébe, mint amilyenekben Dembiński bonyolódott volt a tavasz”.²⁶

Rendkívül érdekesek Vukovics Sebőnek a feljegyzései a nagyváradi találkozóról s ennek hatásáról Kossuthra. „Kossuth a tanácsban szóba hozá: mily szükséges a kormánynak Bemmel

²³ Horváth i. m. III. 749. l.

²⁴ Szeremley: Magyarország krónikája az 1848—49-es forradalomban II. 183. l.

²⁵ Ramming i. m. 229. l.

²⁶ Horváth i. m. III. 304. l.

értekeznie, s erre, úgymond, csak két egyén használható, vagy Csányi, vagy Ómaga". Arról folyt a szó, hogy hol legyen a találkozó. „Csányi állította, hogy Bem nem jön ki (Erdélyből!), hogy meglássuk, mint fog Ó Erdélyből Vendéet csinálni. Abban lőn megállapodás, hogy a kormányzó személyesen menvén, Csányit magával vigye és Nagyvárad legyen az összejövetel helye, hova Bem meghívassék. Bem pontosan megjelent a kitűzött napon. Kossuth nemcsak teljesen megnyugodott Bem minden szavában, hanem exaltálva Bemért, tért vissza Pestre. A fővezérség elvállalásáról is szólt Bemmél. Bem azt mondta: önöket még verni fogják Magyarországon, de nem tesz semmit, még lesz arra idő, hogy én Erdélyből kijöjjek... De azt is mondá Bem, hogy a fővezérséget akármikor csak azon feltétel alatt fogadja el, hogy hat hétig senki legkevesébbé sem keveredjék a sereg dolgába. Kossuth, ezúttal Bem készségét s feltételét csak feljegyzendőnek vélte, de bizodalma a győzelemhez látszólag nagyobb lett e támaszkodás által, melyet Bemmeli értekezésből nyert. Az összejövetel tehát a kormányzó és Bem közti harmóniát megerősíté, de Kossuth és Csányi között ez időtől fogva lan kadott a szoros összefogás, amelyben azelőtt valának.”²⁷

A fővezérség kérdéséről kétségtelenül szó esett. Bem a hadügyminisztériummal (Klapka, majd Görgey) szemben táplált bizalmatlanságától vezettetve, továbbá az egyes főbb tisztek között elharapódzott engedetlenség, széthúzás láttára már ekkor kifejtette azt az álláspontját, hogy a fővezérséget csak akkor hajlandó elvállalni, ha minden katonai erőt feltétlenül alárendelnek az ő akaratának. Kossuth nyilván attól tartva, hogy a katonai teljhatalom átruházása esetén a politikai vezetést aligha tudja többé kézben tartani, nem fogadta el az erdélyi fővezér feltételeit. Bem azonban ebből nem engedett, mint ahogy kiderül egy későbbi (július 17-i) Kossuthnak írott leveléből, melyben a nagyváradi találkozón előadott tervére is hivatkozik.

A Bemmél való találkozás alkalmával megtárgyalták Bem hadműveleteinek sorrendjét: eszerint Bem egyelőre a román felkelést veri le, majd ha ezzel végzett (ami Kossuth szerint nyolc napon belül bekövetkezik), nyomban az egész sereggel a Bánátban terem és az ottani hadsereget segíti meg Jellacsics ellen. A fővezérség átvételére csak ezután kerülhet sor. Amint látjuk, Kossuth maga egész sor feladatot szabott Bem elé (a román felkelés, Jellacsics leverése és a csatlakozás a felső sereghez) és csak ezek megoldása után kerülhetett volna sor Bem fővezérségének megvalósítására.

²⁷ Vukovics Sebő emlékirata, Bp. 1894, 505. l.

A terv semmiképpen sem volt reális.

Valóban úgy volt, ahogy Vukovics írja: Kossuth fellelkesült a Bemmel való találkozástól. Meglátszik ez Görgeyhez írott levelén is. A levélből kiérezhető Kossuth nagyrabecsülése Bem katonai képességei iránt.²⁸ Rávilágít a levél a Bem személye körüli bonyodalmak hátterére is. Kossuth szerint Bem Erdélybe való visszatérésének főokozója a hadügyminisztérium volt, amely Debrecenből olyan rendelkezéseket küldött Bemnek, amelyek magát Kossuthot is kompromittálták. „*En azt rendeltem, hogy Bem, míg Bánátban volt, ott fővezér legyen s Perczel is, Vécsey is engedelmeskedni tartoznak neki. Perczel engedelmeskedett; Vécsey nem. Sőt a hadügyminisztérium az én rendeletem ellenére azt írta Bemnek, hogy Vécsey seregével ne diszponáljon.*” A kormányzó levele megvilágítja előttünk Vécsey vonakodásának okát: e vonakodáshoz a hadügyminisztérium utasítása adott alapot. Kossuth jól látva a Bem és Vécsey közti ellentét súlyosságát, felszólította Görgeyt, hogy Vécseyt hívja el a Bánátból és bízza meg a tartalékhadtest parancsnokságával.

Kossuth a legfőbb feladatnak Jellacsics megverését tartja. Helyesen jelölte ki e feladat végrehajtására Vetter altábornagyot, aki a parancsnokság átvétele után nyomban támadó mozdulatokat tett. Az azonban már túlzott reménykedés volt, hogy Bem a bács-bánáti sereget 8—10.000 főnyi sereggel tudja segíteni.²⁹

Foglalkozik Kossuth levele az erdélyi hadsereg állapotával is és nagyon reálisan írja le az erdélyi katonai helyzetet. Bemnek Erdélyben — Kossuth levele szerint — 36.000 gyalogsága van, de ebből mintegy 10.000 ember nem használható, „haszon-talan szabad csapatok”. Van 90 ágyúja, de köztük 12 röppentyűvető, amit Bem nem szeret és 30 kézdivásárhelyi ágyú, mely csak ott helyben használható, egyébként igen tökéletlen. A kormányzó intézkedett az ágyúöntés megjavításáról.³⁰

Amikor Kossuth ezeket írta, még nem volt tudomása arról, hogy a cári intervenció Erdély ellen máris megkezdődött.

A nagyváradi találkozó megerősítette a kormányzó Bembe vetett reményeit, de az itt megszövegezett terv nem vette figyelembe a legsúlyosabb tényezőt, a cári seregek támadását. Bemet a Kossuthtal való találkozó a legrosszabb időpontban vonta el az erdélyi hadjárat vezetésétől. Mire Bem június 24-én Désre

²⁸ Kossuth levelét közli: *Id. Görgey István: 1848 és 1849-ből. II. 1888. 574—578. 1.*

²⁹ *Id. Görgey i. m. 576. 1.*

³⁰ U. o.

ért, az oroszok már két oldalról is betörték az országba: a brasói hadosztály a tömösi és törcsvári ütközetek után feloszlott, Grotenhjelm a borgói és a radnai szorosokból kiverte a kis beszercei hadosztályt és Dobay feladta az egész Besztercevidéket — Désig hátrált. Most az egyszer a nagy idővesztés következtében nem Bem tábornok kezében volt a kezdeményezés. Erdélybe visszatérve nem ő alakította ki a helyzetet, hanem a már kész helyzethez kellett alkalmazkodnia, s ez súlyos hátrány volt.

Most nézzük magának az intervenciónak a bekövetkeztét. Lüders még május 24-én kapta kézhez a cár parancsát, hogy a Moldvában és Havaselnén állomásozó 5. hadtesttel kezdje meg hadműveleteit Magyarország és Erdély ellen. A parancs hadműveleti pontként Szegedet jelölte meg. A betörési irány: 1. Erdélyen át a Maros mentén Aradon keresztül Szegedre, 2. Orsován át, a Bánáton keresztül a Tisza mentén, 3. Szerbián a Nyugat-Bánátba, hogy itt Titelnél közvetlenül érintkezésbe jusson az úgynevezett déli hadsereggel.³¹

Lüders az első irány mellett döntött: seregét Ploesti, Focșani és Câmpulungnál készült összpontosítani, hogy június 19-én átléphesse a határt.³² A május 21-i cári hadműveleti terv szerint Lüders tábornok 26 zászlóaljjal, 16 lovasszázaddal, 18 század doni kozákkal, 65 löveggel (az 5. hadtest állományából) Ploesti-ből nyomul Erdélybe, mindenekelőtt Brassó felé vesz irányt, majd Nagyszebenen át Gyulafehérvár felszabadítására indul. Ha Bem a Bánságból (akkor még ott volt) Lüders ellen fordul, utóbbi a körülményekhez képest viselkedik, s főcélja minden esetben Erdély elfoglalása lesz, hogy utána készen álljon a Magyarországra való benyomulásra, hogy ott a főerővel összhangban működjék. A terv szerint Grotenhjelm altábornagy a 4. hadtest 8 zászlóaljával, a 2. tartalék lovashadtest 6 lovasszázadával, egy század doni kozákkal és 32 löveggel, a Bukovinában álló 2800 főnyi osztrák haddal Dorna Vatrán át nyomul be Erdélybe (június 18-án). E különítménynek kettős rendeltetés jutott: a Beszterce ellen intézendő tüntetés által egyrészt Lüders had-

³¹ *Ramming* i. m. 483. 1.

³² A cári hadsereg balszárnyoszlopának Paszkievics személyes vezete-
tése alatt jún. 18-án Dukláról Magyarországra nyomulva Eperjes és
Kassa felé kellett előretörnie. Ennek a hadseregnek az állománya: 68
zászlóalj, 64 rendes és 28 másnemű lovasszázad, 240 löveg. A jobb
szárnyoszlop Rüdiger lovassági tábornok alatt jún. 15-én nyomul be s a
balszárnyoszlophoz csatlakozik. A két szárny egyesítése után Paszkievics
Pest felé vesz irányt, hogy a magyar hadsereget a Duna és Haynau
közé szorítsa. *Breit* i. m. III. 37 l.

műveleteit megkönnyíteni, másrészt megakadályozni a betörést Bukovinában.³³

Lüders tehát a legegyszerűbb hadműveleti tervet választotta: a legrövidebb irányban a töröcsvári szoroson át előretör Brassóba, mindenekelőtt elfoglalja Erdély délkeleti részét s a Székelyföldet. Erre a célra a korábban Malkowski vezetése alatt állott hadtestet jelölték ki. E hadtest körülbelül 12.000 embernyi létszámmal Clam Gallas parancsnoksága alatt Ploesztnél állt. A terv szerint, mielőtt Brassó elfoglalása megtörtént, Lüders az 5. hadtesttel (körülbelül 28.000 ember) azonnal Szeben elfoglalására indul, megnyitja az összeköttetést a Vöröstoronyi szorossal, majd Gyulafehérvár felszabadítása következik. Ezzel a főhadművelettel egyidejűleg Grotenhjelm altábornagy majdnem 10.000 főnyi hadoszlopa (mely június 8-ig Csernovitz táján alakult meg) Bukovinából Tihucán át Beszterce ellen nyomul, ezt június 19-én megszállja; ezzel sikerül megosztani a magyar erőket s elvonni Lüders elől. Ezután már rövidesen bekövetkezik Grotenhjelm és az 5. hadtest egyesülése. Ha a magyar csapatokat Erdély északi és nyugati részére visszautták és Gyulafehérvárt felmentették az ostrom alól, akkor Erdélyben a hadjárat be van fejezve, Bem kénytelen visszavonulni az Alföldre. A cári sereg előtt megnyílik az út a Maros völgyén át Arad—Temesvár, esetleg Szeged felé.³⁴

A cári kormányzat különösen nagy jelentőséget tulajdonított a Bemmél való leszámolásnak. A cári hadügyminiszter figyelmébe ajánlotta Lüdersnek, hogy a székelyek leverését nem lehet elérni pusztán úgy, ha a cári katonaság előzönlí a Székelyföldet. Mint mondotta, ebben a tekintetben egy Bemre mért csapás valószínűleg döntően hatna a székely ellenállásra. A székelyek Bemben látják mozgalmuk főtámaszát. Bem leveretése „megszelídítene ezt a vad fajtát s ezután Erdély többi részének leszerelése könnyű dolog lenne”, mondja a hadügyminiszteri utasítás.³⁵ Paszkievics és a cári hadvezetés jól látta, hogy a magyar forradalom legfőbb támasza Erdélyben a székelység. Ennek megtörését nem a Székelyföld elleni közvetlen támadással, hanem Bem megverésével képzelték el.

Azáltal, hogy Lüders az erdélyi irányt választotta, Szeged elérése mindenesetre kitolódott, hiszen előbb el kellett foglalnia a Brassó—Szeben—Gyulafehérvár vonalat. Lüders ezzel azt a

³³ Breit. i. m. III. 37. l.

³⁴ Breit i. m. III. 146. l.; *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 27—28 l.

³⁵ *Averbuh* i. m. 151. l.

célt kívánta elérni, hogy elvonja Bem csapatait a Bánátból és a Bácskából. S bár a szorosokon keresztül való előnyomulás megnehezítette a hadjáratot, mégis emellett döntött, mert Moldvában és Havaselvén akart magának támogatást találni. Hozzájárult a választásához az a szempont is, hogy éppen a szorosokon át volt a legrövidebb a távolság a magyar sereg felé; számított a bukovinai csapatok segítségére is.

Egész sor jelentés bizonyítja, hogy az Erdélybe betörni készülő cári csapatok legénysége, tisztjei, sőt maguk a parancsnokok is a legnagyobb kedvetlenséggel tekintettek a várható harcok elé. Az orosz katonákat nem lelkesítette a gondolat, hogy elinduljanak a magyar szabadságharc leverésére. Ségur francia konzul június 14-én azt jelentette Tocquevillenak Bukarestből, hogy a cári sereg katonáiból hiányzik a lelkesedés.³⁶ 16-án pedig beszámolva Lüders támadási tervéről, azt írja, hogy a cári sereg demoralizált állapotban van és erről Bukarestben szélteben beszélnek. Lüders maga is levert és aggodízik amiatt, hogy elveszítheti katonai hírnevét.³⁷

A magyar hadvezetés és a magyar kormány a cári intervenció céljai és arányai felől nem volt tájékoztatva. Az utolsó pillanatig nem hittek abban, hogy nagy cári hadsereg törjön be az országba; arra számítottak, hogy a cári beavatkozás komoly nemzetközi bonyodalmakra vezethetne s éppen ez a szempont meggondolkoztatja magát a cárt is; mint Horváth Mihály írja, az volt a közfelfogás, hogy a cári csapatok csak az osztrák tartományokat szállják meg, hogy ezáltal lehetővé tegyék az ottani osztrák haderő bevetését a magyar forradalom ellen.³⁸

Maga Bem azok közé tartozott, akik egyáltalán nem kicsinyelték le a várható cári beavatkozás súlyát, ő viszont az intervenció irányát illetően élt tévedésben. Az oroszok ugyanis három oldalról jöhettek: Dorna-Vatra, Ploesti vagy Orsova felől. Egy időben, még májusban, maga Lüders abban a hitben, hogy Bem Dél-Magyarországon kívánja bevárni a cári sereget, maga is gondolt arra, hogy Orsován, Karánsebesen, a Vaskapu hágón át induljon Hátszegre,³⁹ ettől a tervtől azonban hamarosan elállt,

³⁶ „Les soldats sont partis sans enthousiasme, et comme des gens qui appréhendent les suites de la guerre qu'ils vont faire”. *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 163. l.

³⁷ „Le général Lüders lui-même est triste et préoccupé. Il craint sans doute, de compromettre dans les Carpathes ses lauriers du Caucase”. *Hurmuzaki* i. m. VXIII. 164. l.

³⁸ *Horváth* i. m. III. 115. l.

³⁹ *Gyalóky Jenő*: Jellachich hadművelleti tervei 1849 május havában. *Hadtörténeti Közlemények*. 1924. 80. sk. 1.

Bem viszont még június közepén is az Orsova felől jövő támadásra számított. Ez esetben is a rossz felderítés tévesztette meg őt. Mint láttuk, olyan hamis híreket kapott, hogy az oroszok Bukarest felé húzódnak vissza és előreláthatólag Orsova irányában fognak támadni. Lüders közben észrevétlenül csoportosította csapatait a szorosok táján. Bukarestből június 13-án indultak el az első cári csapatok az erdélyi határ felé. Június 18-án Lüders tábornok csapatai a tömösi szoros, Engelhardt tábornok serege pedig a törcsvári szoros bejáratánál készen állottak az erdélyi betörésre. Bem, mint tudjuk, ezen a napon Nagyváradon Kossuthal tanácskozott.

Milyen erőt képviseltek az intervenciós csapatok? Az 5. hadtest parancsnoka Lüders altábornagy volt, vezérkari főnöke Skarjatin tábornok. Állománya az alábbi:

Az 5. könnyű lovashadosztálytól összesen 16 lovasszázad és fél vonatászlóalj, 2630 fő, 2346 ló.

A 14. gyalogos hadosztálytól összesen 8 zászlóalj, fél vonatászlóalj. 6845 fő, 450 ló.

A 15. gyalogoshadosztály. Parancsnoka: Hasford altábornagy.

Ezen belül: 1 dandár Dick tábornok alatt: 2 gyalogezredből, 2. dandár: Engelhardt tábornok alatt: 2 vadászezred. Összesen 16 zászlóalj, egy vonatászlóalj. 12.297 fő, 843 ló.

Az 5. tüzerhadosztály. Parancsnoka: Ivin altábornagy. Összesen: 7 üteg (56 löveg), egy vonatászlóalj. 1427 fő, 1173 ló.

Ehhez külön beosztva 2 zászlóalj doni kozákezek, mozgó tartaléktüzérségi telepek.⁴⁰

Az intervenciós haderő északi csoportja Bukovinában Grotenhjem altábornagy alatt az alábbi erőkből állott:

A 10. gyalogos hadosztály: 2 dandár Pavlov alatt: 2 vadászezred, $\frac{1}{2}$ vonatászlóalj: 243 fő és 432 ló. Összesen: 8 zászlóalj és $\frac{1}{2}$ vonatászlóalj. 7217 fő és 432 ló.

A 10. tábori tüzerdandártól 2 könnyű üteg (24 löveg). 488 fő, 330 ló.

A 2. dzsidás hadosztálytól:

2. dandár Vlagyiszlavlevics tábornok alatt: 2 dzsidás ezred, $\frac{1}{2}$ vonatászlóalj: 116 fő, 179 ló. Összesen: 1793 fő, 1835 ló.

⁴⁰ Brett i. m. III. 43. l. — Lüders seregének összlétszámát *Gyalóka* egy helyen 27.300 főre teszi. *Gyalóka Jenő*: Az erdélyi hadjárat 1849 nyarán. Bp. é. n. 49. l. — Rüstow kereken 28.000-et említ. *Rüstow* i. m. II. 1. 82. l. — Kővári 28.606 főre teszi Lüders seregének létszámát. *Kővári* i. m. 241. l. — *Horváth Mihály* (i. m. III. 302—303. l.) szintén kereken 28.000-re,

A 22. sz. lovasüteg (8 löveg): 225 fő, 307 ló.

Az 50. doni kozákezred egy százada: 136 fő, 139 ló.

A Grotenhjelm hadoszlop összege: 8 zászlóalj, 13 lovasszázad, 3 üteg (32 löveg), egy vonatzászlóalj. 6974 gyalogos, 1813 lovas, 713 tüzér, 359 vonatkatona. Összesen: 9859 ember, 3043 ló.⁴¹

A bukovinai osztrák sereg — azelőtt Urban, most Springinsfeld alezredes alatt — 3000 emberből és 9 ágyúból állott. Puchner-féle sereg vezére Clam Gallas altábornagy (hadosztályparancsnokok: Pergen és Coppet tábornokok). Ez a sereg 11.000 főből állott és 36 ágyúból.

Az összes betörőhadat a hadtörténészek 39.000 főre becsülik. Ennyit ír Rüstow⁴² és magyar részéről Horváth Mihály is.⁴³

Gyalókey az 5. cári hadtest harcos állományát 27.311 főre, a Grotenhjelm-féle kombinált hadosztályt 12.450 főre teszi; a betörő ellenség összereje szerint tehát 39.761 fő volt.⁴⁴

Paszkievics terve az volt, hogy Kassánál mind a három hadtestét egyesíti, az előtte álló magyar hadsereget megveri vagy Pest felé űzi, ahol azt az osztrák főszereg támadja meg. Ha a magyarok a Tisza mögé vonulnának, követi őket, hogy aztán az Erdélyből feléje tartó orosz hadakkal két tűz közé foghassa. A hadműveletek úgy voltak megszabva, hogy az orosz főszereg ugyanakkor lépje át a Kárpátokat, amidőn Grotenhjelm egy hadosztállyal a borgóprundi szorosnál, Lüders pedig az 5. hadtest nagyobb részével a tömösi és töröcsvári szorosokon betör Erdélybe.

Erdélynél a cári erők csoportosítása meglehetősen csendben folyt le: június 9-én Grotenhjelm Csernyovcnál összpontosította csapatait, közben Springinsfeld Dorna-Vatránál állott. Június 17-én az oroszok Dorna-Vatrára mentek, Springinsfeld pedig Poiana Stámpira. Lüders június 18-án 21 zászlóaljat, 16 dzsidás, 6 kozákszázadot és 48 ágyút a sinaiai kolostor táján vont össze. Ebből 8 zászlóaljat, 8 dzsidás és 6 kozákszázadot 20 ágyúval feleútra előreküldött Dick tábornok parancsnoksága alatt Sinaia és Predeál közé. Engelhardt tábornok 4 zászlóaljjal, 2 kozákszázaddal, 8 ágyúval a töröcsvári hágó elé, Rucárba érkezett, hogy a hágó és a szoros elfoglalása után Brassó felé törjön előre.

⁴¹ Breit i. m. III. 43. I. — Horváth Mihály 10.500 főre becsüli Grotenhjelm hadosztályát (i. m. III. 302. I.), Rüstow ugyanannyira (i. m. II. 1. 81. I.)

⁴² Rüstow i. m. II. 1. 82. I.

⁴³ I. m. III. 302. I.

⁴⁴ Gyalókey: A beszercei hadosztály harcai. 16 l.

Milyen erő fogadta a betörő cári csapatokat Erdélyben? Az intervenció bekövetkeztekor az erdélyi hadsereg hat hadosztályból állt s az egyes hadosztályok a következő képet mutatták:

I. Hadosztály (Nagyszeben)

Hadosztályparancsnok: *Papp Vilmos* (ideigl.).

A vöröstoronyi különítmény parancsnoka: *Ihász Dániel* alezredes.

A fogarasi különítmény parancsnoka: *Móricz József* alezredes.

Tüzérparancsnok: *Móricz Vilmos* őrnagy.

Gyalogság:

55. zászlóalj, Vöröstoronynál — — — 892 ember

88. zászlóalj 1., 2., 5., 6. százada Nszeben 684 ember

3., 4. százada Fenyőfalva 267 ember

A gyalogság összesen: 2542 ember, összesen $2\frac{4}{6}$ zászlóalj (16 század).

Lovasság: 575 lovas (514 ló).

Tüzérség: 213 ember, 102 ló, 14 löveg (nyolc darab 3 fontos, hat darab 6 fontos).

Ideiglenesen beosztott csapatok: 923 fő.

Összesen: 3330 ember, 616 ló, 14 löveg.

Az ideiglenesen beosztott csapatokkal: 4253 ember, 616 ló, 14 löveg.

II. Hadosztály (Déva)

Hadosztályparancsnok: *Forró Elek* ezredes.

Gyalogság:

A 11. zászlóalj — — — — — 1556 ember

A 24. zászlóalj 5. százada — — — 560 ember

A 24. zászlóalj 2., 4., 6. százada — — 529 ember

Az 50. zászlóalj 1—6. százada — — — 960 ember

A 72. zászlóalj 1., 2., 5., 6. százada — 467 ember

A 80. zászlóalj — — — — — 936 ember

A 82. zászlóalj 4. százada — — — 599 ember

A II. vadászrezd 1. és 2. osztálya — 575 ember

Összesen: $6\frac{2}{6}$ zászlóalj (38 század) 6182 ember

Lovasság: 218 ember, 206 ló.

Tüzérség: 244 ember, 169 ló, 14 löveg.

Összesen: 6644 ember, 375 ló, 14 löveg.

III. Hadosztály (Kolozsvár)

Hadosztályparancsnok: *Kemény Farkas* ezredes.

Gyalogság:

A 27. zászlóalj tartaléka	— — — —	1168 ember
A 31. zászlóalj 3 százada	— — — —	430 ember
Az 50. zászlóalj tartaléka	— — — —	684 ember
A 73. zászlóalj 1 százada	— — — —	177 ember
Torda zászlóalj	— — — —	933 ember
? vadászezred 2. osztálya	— — — —	571 ember

Összesen: $5\frac{2}{6}$ zászlóalj (32 század) 4643 ember

Lovasság: 366 ember, 332 ló.

Tüzérség: 23 ember, 2 löveg.

Összesen: 5032 ember, 332 ló, 2 löveg.

IV. Hadosztály (Beszterce)

Hadosztályparancsnok: *Dobay József* alezredes.

Tüzérparancsnok: *Göger Ferenc* százados.

Gyalogság:

A 12. zj. (Klement György őrnagy) Óradna	924 ember
A 31. zj. 2 sz. (Puhl Ignác őrgy) Beszterce	290 ember
A 73. zj. 5 sz. (Damaszkin György alez.)	
Borgóprund	— — — — — 759 ember
A 76. zj. (Sándor László őrgy) Naszód	— 825 ember
A 83. zj. (Kálnoky Sándor őrgy) Borgóprund	737 ember
A 84. zj. (Sárosi Ferenc őrgy) Borgóprund	704 ember
A III. vadászezredből Besztercén	— — 365 ember
A III. vadászezredből Désen	— — — 80 ember
1. tartalékszászlóalj (Beszterce)	— — 1217 ember
2. tartalékszászlóalj (Borgózsoszeny)	— 1010 ember
Lengyel légió, 4 sz. (Zarzycki Dénes őrnagy) útbán Désre	— — — — 465 ember

Összesen: $8\frac{2}{6}$ zászlóalj (50 század) 7376 ember

Lovasság: $2\frac{1}{4}$ század. 279 ember, 201 ló.

Tüzérség: 7 darab hatfontos, 4 darab háromfontos, egy darab egyfontos ágyú, Beszterce és Borgóprund. 183 ember, 130 ló, 12 löveg.

Összesen: $8\frac{2}{6}$ zászlóalj, $2\frac{1}{4}$ lovasszázad, 12 ágyú, 7838 ember, 421 ló, 12 löveg.

V. Hadosztály (Székelyföld)

Parancsnok: Gál Sándor ezredes.

Tüzérparancsnok: Gábor Áron őrnagy.

Gyalogság:

Testőrszázad (Marosvásárhely)	— —	169 ember
A 31. zj. egy százada, Marosvásárhely		140 ember
A 79. zj. tart. egy százada (Bodza)	—	164 ember
? vadászrezredből 2 osztály	— —	601 ember
A 3. tart. zj. 1—6. százada	— — —	980 ember
A 4. tart. zj. 1—6. százada	— — —	812 ember
Az 5. tart. zj. 1—6. százada	— — —	1070 ember
Csiki új tartalékszázalój	— — —	820 ember

Összesen: $5\frac{1}{6}$ zászlóalj (31 század) 4756 ember

Lovasság: $3\frac{1}{4}$ század, 480 ember, 421 ló.

Tüzérség: 22 darab háromfontos ágyú.

4 darab hatfontos ágyú, 404 ember, 98 ló, 26 löveg.

Műszaki csapatok:

Székely utászcsapat, 2 század (Ojtoz) 330 ember.

Létszám összesen: $5\frac{1}{6}$ zászlóalj, $3\frac{1}{4}$ lovasszázad. 26 ágyú, 2 utászszázad, 5970 ember, 519 ló, 26 löveg.

VI. Hadosztály (Brassó)

Parancsnok: Kiss Sándor ezredes.

A tömösi különítmény parancsnoka: Szabó Nándor alez.

A töröcsvári különítmény parancsnoka: Krasznay Pál őrnagy.

Gyalogság:

A 79. zj. (Krasznay Pál őrnagy) Töröcsvár	1408 ember
A 82. zj. 2 százada, Töröcsvár — — —	303 ember
A 85. zj. (Mara Gábor őrnagy) Tömös —	969 ember
A 86. zj. (Tuzson János őrnagy) Tömös	837 ember
6. tart. zj. (Jánosi Ferenc őrnagy) Brassó	724 ember
Hétfalusi zj. 4., 5., 6. százada. Brassó	573 ember

Összesen: $4\frac{5}{6}$ zászlóalj. 4814 ember.

Lovasság: 308 ember, 317 ló.

Tüzérség: 14 ágyú, 217 ember, 98 ló, 14 löveg.

Főösszeg: $4\frac{5}{6}$ zászlóalj, 2 lovasszázad, 14 ágyú, 5339 ember, 415 ló, 14 löveg.

A fenti hat hadosztály létszámához számítandó még a gyulafehérvári ostromló sereg (parancsnoka Stein Miksa ezredes), mely 3449 embert tett ki (251 ló, 16 löveg). A zarándi hadműveletek június első napjaiban a dévai hadosztály 5560 emberét és 14 lövegét tartották lekötve.

Az erdélyi hadsereg létszáma tehát a papírforma szerint nagyon tekintélyes volt. Bemnek 38.781 embere, 3028 lova és 98 lövege volt.⁴⁵

Az erdélyi gyalogság 21 honvédszászlóaljból,⁴⁶ egy testőrszázadból, 10 tartalék zászlóaljból, 3 vadászezredből, egy lengyel légióból, tehát összesen $37\frac{5}{6}$ zászlóaljnak megfelelő 227 gyalogoszszázadból állott. A honvédszászlóaljak 2—2 századból álló 3 osztályra tagozódtak. Létszámuk: 1200 fő. A legtöbb zászlóalj azonban ezt a létszámot nem érte el. A tartalékszászlóaljak feladata az ország határainak őrzése volt. Bem 7 ilyen tartalékszászlóaljat szervezett (egyenként 1500 főből). A vadászezredek 2—2 századból álló 3 osztályra tagozódtak; az osztályok létszáma 308, az egész ezredé a törzssel együtt kb. 930 fő. A cári intervenció idején Erdély területén a 2., a 3. és a 4. vadászezred állomásozott.

Az erdélyi gyalogság a cári betöréskor az alábbi létszámú volt:

	A megszabott hadi- létszám:	A valóságban:
21 zászlóalj à 1200 ember	25200	18686
Testőrszázad à 169 ember	169	169
4 zászlóaljtartalék à 1200 ember	4800	3881
3 vadászezred à 930 ember	2790	2578
10 tart. zj. à 1500 ember	15000	8726
Lengyel légió	?	465
	47959	34505

A kolozsvári katonai főparancsnokság alá rendelt gyalogos nemzetőrség június 18-án 7863 főből állott, a Hatvani-féle szabadcsapat 145 emberből, a Marosszéki őrség 807 emberből, a Dobó-féle szabadcsapat 141 emberből.⁴⁷

⁴⁵ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 33. l.

⁴⁶ Éspedig a 11., 12., 31., 32., 50., 55., 72., 73., 75., 76., 79., 80., 81., 82., 83., 84., 85., 86., 88., 135. zászlóaljból a 22. zászlóalj egy századából és a 24. 5 századából.

⁴⁷ *Gyalókey Jenő*: Az erdélyi hadsereg az oroszok betörése idején, Történeti Szemle 1915. 19. l.

Az erdélyi lovasság a cári betörés idején a következő erők-
ből állott:

6. sz. Württemberg huszárezred	2 százada
8. sz. Koburg huszárezred	1 százada
10. sz. Vilmos huszárezred	1 százada
11. sz. Székely huszárezred	5 százada
15. sz. Mátyás huszárezred	7 százada
16. sz. Károlyi huszárezred	1 százada

Összesen: 19 század 2538 ember
2364 ló⁴⁸

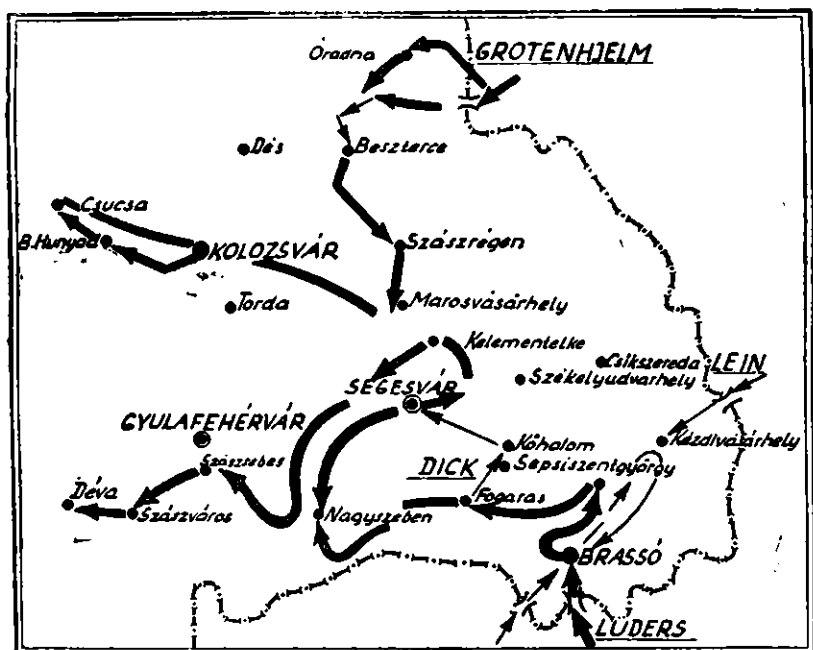
Egy lovasszázad létszáma átlag 180 lovas volt, a valóságban azonban 98—191 közt ingadozott. A tüzérségnél az üteg 6 ágyúból és 2 tarackból állott. Az ütegek szét voltak darabolva s csak a pillanatnyi szükséghez képest vonták össze őket. A cári betörés idején Bemnek egyáltalán nem voltak hatfontos ágyúi. Vagy 40 darab háromfontos és néhány egyfontos volt hivatva pótolni a hiányzó hatfontosokat. Tarack is alig akadt néhány darab. Nehéz (12 fontos) tábori ütegei az erdélyi hadseregnek egyáltalán nem voltak. Volt Bemnek néhány röppentyűje (ebből 8 darab alkotott egy röppentyű üteget).

Az intervenció megindulásakor az erdélyi hadsereg nagy mértékben meg volt osztva s a főerők messze állottak a legjobban fenyegetett helyektől. Az erőknek Erdély déli és délkeleti része felé való összpontosítását megnehezítette Gyulafehérvár, mely nem engedte meg, hogy Bem tábornok onnan a csapatokat elvonja és egy kedvező helyen, például Marosvásárhely környékén vonja össze, felkészülve a várható cári betörésre. Az oroszok június 19—20-án Lüders alatt mintegy 28.000, Grotenhjem alatt (a hozzá beosztott osztrák csapatokkal együtt) 13.000, tehát összesen 41.000 főnyi sereggel törtek be Erdélybe. E betöréssel szemben a beszercei, a székelyföldi és a brassói hadosztály 19.147 embere és 52 ágyúja volt szembeállítható. A csapatok egy része hasznavehetetlen volt. A nyári hadjárat tehát rendkívül kedvezőtlen helyzetben indult meg. Súlyosbító körülmény volt Bem tábornok távolléte; az erdélyi sereg akkor egyetlen olyan nagytehetségű tiszttel sem rendelkezett, aki Bemet helyettesíteni tudta volna a megindult cári támadás ellen.

A cári 5. hadtest zöme június 19-én hajnalban megkezdte előnyomulását az erdélyi határ felé. Ugyanaznap adta ki Lüders kiáltványát Erdély népeihez: „Ösmerjétek tehát bennem teljes

⁴⁸ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 33. l.

bizalommal védőtöket és legyetek meggyőződve, hogy vagyono-
tok és családjaitok boldogsága katonáim előtt mindig szent lesz:
mert igazság és engedelmesség jelszavok”, írta benne.⁴⁹

A cári hadsereg útja Erdélyben 1849 június 19-től augusztus 18-ig.

A cári betöréssel szemben Kiss Sándor, a brassói hadosztály parancsnoka egy-egy különítményt helyezett el a tömösi és a töröcsvári szorosban. A Tömösi szorosban Szabó Nándor alezredes parancsnoksága alatt a 85. és 86. honvédszászlóaljra és 8 ágyúra várt a védelem feladata. A töröcsvári szorosban Krasznay Pál őrnagy parancsnoksága alatt a 78. honvédszászlóalj 2. százada állott 4 ágyúval megerősítve. Brassóban volt még némi tartalék s az egész hadosztály állománya 5339 ember, 415 ló és 14 ágyú volt. Lüders ötször ekkora erővel támadta meg a szorosokat.⁵⁰

A tömösi szorosban Szabó Nándor alezredes (1000 főnyi gyalogsággal és 2 löveggel) a túlerőben lévő ellenséggel szemben

⁴⁹ Kővári: Okmánytár 185. 1.; Popea i. m. 358. 1.

⁵⁰ Gyalóka: Az erdélyi hadjárat... 49—50. 1.

kénytelen volt lépésről lépésre visszavonulni. A tömösi szoros Erdély felől menve erdős hegyek közti völgysszoroson indul ki-felé s az út később a Predeál nevű hegyre kanyarodik fel. A Predeálon levő kolostornál indította Lüders támadásra Dick tábornokot 8 zászlóalj gyalogsággal, 8 század lovassal, 8 század kozákkal és 20 ágyúval. A Predeálon átvonuló út csak erős tüzérsséggel lett volna védhető, de csak gyenge fatorlaszok zárták el az utat, hátrább pedig gyenge védővonal húzódtott. Nem volt helyes, hogy magyar részről nagyon is nagy jelentőséget tulajdonítottak a szoros természetadta védelmi jellegének. A szoros megmás-zása és a rajta való áthatolás egyáltalán nem volt lehetetlen. Szabó Nándor négyórai heves tüzérsségi tüzelés után kénytelen volt elhagyni a Predeál tetőt és a felsőtömösi veszteglőháztól 6 kilométerre levő erősebb védelmi állásba vonult vissza, de a nagyobb erejű ellenség Felsőtömösből is kiszorította a lőszerhiány-nal küzdő, kifáradt csapatot. A magyar sereg a szoros legszű-kebb helyén lévő védőállásba vonult vissza, Alsó és Felső Tömös közé. Szabó már 19-én erősítésért fordult Brassóba és Gál ezredestől is segítséget kért a Székelyföldről. Gál azonban nem tudott neki komoly segítséget küldeni, mert maga is az orosz tá-madásra készült; mindössze 2000 nemzetőrt indított el a tömösi szoros felé 6 ágyúval.⁵¹ Lein ezredes az ojtózi szoros felől fenye-getett betöréssel.

Június 20-án Lüders új támadásra csoportosította erőit. Két csoportban támadott. A főcsoportot (14½ zászlóalj, 8 dzsidas, 6 kozákszásad és 34 ágyú) személyesen vezette. A támadás iránya: Predeál—Felsőtömös—Alsőtömös. A másik csoport Lovcsev ez-redes parancsnoksága alatt (2 zászlóalj, 2 kozákszásad és 2 ágyú) a Sibót-hegyen őrködő 2 magyar század elűzésére indult, hogy Barcarozsnyón át érintkezésbe lépjen Engelhardt tábornoknak a törösvári szorosban közeledő csoportjával. Lovcsev hajnali 3 órakor elindult és viasszaszorította a 2 honvédszászadot. Lüders is elindult, elővédét Dick tábornok vezette.⁵² Az éjszaka megér-kezett a magyar csapatok parancsnoka, Kiss ezredes, vezetése alatt a sereg vitézül verekedett s nagy veszteségeket okozott a cári csapatoknak; maga Dick is megsebesült. Lüders ekkor az elővéd 3 pihent zászlóalját a magyar állás baloldalába indította, s ez kimozdította helyéből a magyar balszárnyat, amely azután

⁵¹ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 52—53. l.

⁵² Ennek tagozása az alábbi: I. harcponal: 2 zászlóalj és egy fél nehézüteg az országúton nyomult előre, egy-egy zászlóalj jobbra és balra a magaslatokon megkerülési céllal. II. harcponal: 4 zászlóalj, egy könnyű üteg. — A két harcponal közt egy könnyű üteg haladt, a 2. harcponal mögött kozákok. *Gyalókey*: i. m. 54. l.

magával rántotta a többi csapatot is. A védőcsapat határai harc után fejvesztetten futamodott meg. Magyar részről a hősiek harcban alig két zászlóaljnyi gyalogság s egy század lovasság vett részt. Keményen harcoltak Lüders katonái is, mint ahogy Szabó Nándor is jelentette másnap Kossuthnak: „Csodálatraméltó azon bátorság, amit elkövettek. Kartácsaink, golyóink egy bataljonukból támadás alkalmával csaknem mind leseperte, a megmaradtott kevés rész holttesteiken szökdösött és még se reterált”,⁵³ A súlyosan sebesült Kiss Sándor fogságba esett és rejtélyes körülmények között meghalt. Helyét Szabó Nándor alezredes foglalta el, de kénytelen volt elhagyni a védőállást, mert bekerítés fenyegette. Leapadt létszámú csapatainak egyik felével Háromszék határa felé hátrált, a másik rész az erdőségekben szerteszéledt. Délután egy órakor Brassó már a cári csapatok kezén volt. Szabó Prázsmárnál szedte össze csapatait és Háromszékbe vonult. A csatában magyar részről 3 ágyú is elveszett.⁵⁴

20-án Engelhardt tábornok a töröcsvári szorost támadta meg. Krasznay őrnagy, a töröcsvári különítmény parancsnoka jelentéskeltelen ellenállás után kiűrtette a szorost és Kiss Sándor utasítása alapján Háromszékre vonult vissza, hogy Gál csapataihoz csatlakozzék. Engelhardt 21-én megszállta Barcarozsnyót s így összeköttetésbe került Lüders tábornokkal. A brassói hadosztály ezzel megsemmisült, Brassó fellegvára megadta magát, Brassóba 5 orosz zászlóalj és 4 dzsídasszázad vonult be.⁵⁵

Brassó eleste után Lüders számára nem jelentett volna súlyos feladatot a Székelyföld elfoglalása; a Gál ezredes vezetése alatt álló sereg egy erélyes támadásnak aligha állhatott ellent; szerencse, hogy Lüders a hadműveleti tervhez mereven ragaszkodva, ezt az erélyes támadást elmulasztotta, aminek következtében Gál Sándor időt nyert s a védelmet megszervezhette.

Június 20-án Grotenhjelm tábornok és Urban ezredes csapatai Bukovina felől hatoltak be Erdély területére. Grotenhjelm a borgói szoroson, Pavlov tábornok a Radna völgyén nyomult fel. Előzőleg, június 17-én, Grotenhjelm az orosz és az osztrák haderőket a támadó előnyomulás megkezdéséhez 2 seregoszlopba osztotta: a jobboszlopot (Pavlov tábornok alatt) 19-én Kosna felé nyomta előre, a baloszlopot 19-én a saját vezénylete alatt Poiana Stámpiban összpontosította. Június 20-án a jobboszlop elővédét az Oliva völgyébe nyomta előre, a baloszlop elérte Tihucát. Jú-

⁵³ Szabó Nándor jelentése jún. 20. 1848—49-es iratok. 1849—6—16. Hadt. L.

⁵⁴ *Gyalókey* i. m. 55—56. 1.

⁵⁵ U. o.

nus 21-én az osztrák elővéd áthaladt Borgómarosényen. Dél-
előtt 11 órakor a Borgótiha keleti végén folyó Turják pataktól
nem messzire magyar előőrsökre bukkant. Ekkor jelentette a 73.
honvédszászlóalj 5. századának parancsnoka, Teleki György fő-
hadnagy az ellenség támadását. A zászlóalj helyettes parancs-
noka, Fornszek Adolf százados elvesztette fejét és Borgótihára
hívta a borgóprundi csapatokat is. Háromórai lanyha küzdelem
után a magyar védősereg visszavonult Borgóprundra.⁵⁶ Itt
akarta kifejteni Dobay a főellenállást.⁵⁷ A besztercei hadosztály
7890 főre rúgott, Grotenhjelm vegyes dandárának létszáma 9403
ember, 1286 ló, 24 ágyú volt. A mellé adott osztrák különítmény
3047 ember, 242 ló és 9 ágyú volt. Grotenhjelm tehát összesen
12.450 emberrel, 1528 lóval és 33 ágyúval rendelkezett. A két se-
reg arányszáma 8:12½ volt.⁵⁸ A borgóprundi állás sem volt meg-
felelő a védelemre. Grotenhjelm már június 21-én kiadta a pa-
rancsot a támadásra. Az első harcvonalat Springinsfeld cs. kir.
alezredes, a másodikat Szamarin cári tábornok vezette. Dobay
még másnap is tétlenül nézte, hogyan csoportosítja az ellenség
támadásra erőit. Még a besztercei tartalékot is elmulasztotta ma-
gához rendelni (2300 fő).⁵⁹ Teljesen érthetetlen volt Dobaynak
ez a jóhiszeműsége, hiszen Borgóprundnál már a hegyek olyan
alacsonyok, hogy joggal kellett átkarolástól tartania. Kezdetle-
ges védőműveiben bizakodott talán? Bizonyos, hogy Dobayt a
védelem szervezése és a hadjárat vezetése terén súlyos mulasztás
terhelte. Grotenhjelm előbb a borgóprundi völgyzárót ágyúz-
tatta, majd döntő támadást parancsolt. A magyar sereg vissza-
vonulása előbb rendben kezdődött, majd a tisztikar is elvesztette
fejét, holott nem is volt komoly üldözés. Dobay Beszterce felé
menekült. A kozákok Wallendorfig üldözték. Grotenhjelm előőr-
sét Jádra állította, a derékhad pedig Borgórusznál táborozott. Ha
Grotenhjelm erélyesen üldözte volna Dobayt, könnyen elvág-
hatta volna útját Besztercére. A szívós ellenállásnak tervezett
csata gyalázatos véget ért. A tapasztalatlan újoncokból álló besz-
tercei hadosztály június 22-ig Borgóprundról 91 kilométert hát-
rált és 70 kilométerre szakadt el az ellenségtől.

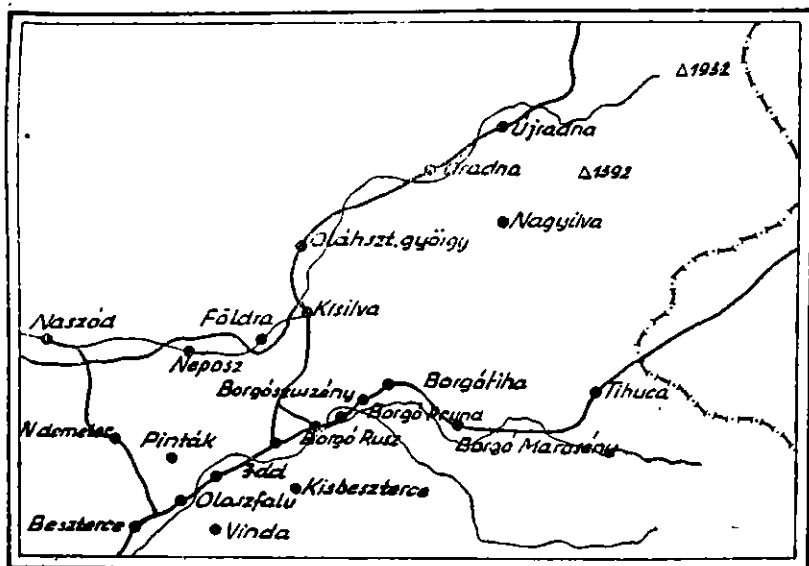
⁵⁶ Breit i. m. III. 147. l.

⁵⁷ Dobay eredetileg két egymástól távolos csoportban tervezte a
védelmet: az egyik a borgói, a másik a radnai szorost védte volna. A tar-
talék Besztercén állott. A terv az volt, hogy ha az ellenség mindkét szo-
rost megtámadni, akkor a tartalék a borgói csapattal egyesülve Bet-
lenig húzódik vissza s magához veszi a radnai csapatot is. Dobay egy-
szerre kétfelé akart védekezni s így sem itt, sem ott nem tudott kellő erőt
kifejteni. *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 66. l.

⁵⁸ *Gyalókey* i. m. 67. l.

⁵⁹ *Gyalókey* i. m. 71. l.

Grotenhjeml könnyű győzelmet aratott, de szerencsére nem használta ki ennek lehetőségeit. Dobay Besztercén át Bethlenbe ment, ahol a radnai őrséggel egyesült, majd a Dés előtti sáncokban foglalt állást. A besztercei futás erkölcsi hatása rendkívül súlyos volt. A csata veszteségei jelentéktelenek voltak, azonban a rémült menekülés láttára Borgóprund és Dés közt a polgári lakosság is elvesztette fejét és szerteszaladt. Sokan egész Kolozsvárig futottak. Szerencse, hogy Bem tábornok június 24-én megérkezett Désre és erélyes intézkedéseivel gyorsan megváltoztatta a sereg és a polgári lakosság hangulatát.

A besztercei hadosztály harcainak színhelye (I.)

Bem június 18-án indult el Kolozsvárról és június 21-én délben érkezett vissza. Az ellenség már Erdély földjén állott. A jelentések úgy szóltak, hogy az ellenség támadása mind Beszterce, mind Brassó irányában körülbelül 10—12 ezer fővel — vagyis egyforma erővel történt. Bem tehát további útját illetően választhatott Beszterce és Brassó között. Ha az ellenség mindkét helyen egyforma erővel tört be, akkor mindegy volt, hogy melyik csoporthoz siet. Mivel azonban nem hitte, hogy Dobay — akit ő nevezett ki a besztercei hadosztály parancsno-

kává — olyan könnyen beengedi az intervenció sereget, nem sietett Besztercére, hanem mindenekelőtt Gyulafehérvárra ment, ahol április 20-a óta Stein volt az ostromló sereg parancsnoka. Steinre, mint tudjuk, az a megoldhatatlan feladat várt, hogy ezt a kellő magaslatokon, a XVIII. sz. első felében tervszerűen kiépített, ágyúkkal és készletekkel jól ellátott várat (Erdély Komáromát!) elfoglalja. Eddigi kísérletei csődöt mondtak. Most Bem tábornok arra utasította őt, hogy egész löszerkészletét felhasználva, próbálja a várat elfoglalni, hogy az ostromló seregnek legalább egy részét igénybe lehessen venni. Stein, Arad bevétele után 2 darab 24 fontos, két 30 fontos és 2 darab 60 fontos bombamozsarat kapott, de hiányzott a bomba, melyet Vajdahunyadnak és Ruszkabányának kellett volna szállítania. Június 24-én mégis megkezdte a hosszasan előkészített ostromot, megszólaltatta 24 fontosát, mire a várból válaszként megszólaltak a 18 fontos ágyúk. A püspöki templom a röppen-tyűk tűzétől lángba borult, de Stein felhívására August ezredes azt válaszolta, hogy nem adja fel a várat, mert a katonai becsületnek még nem tett eleget. A bombázás ezalkalommal is eredménytelen maradt.

Bem tábornok 24-én Désre utazott. Mélységes felháborodással látta, hogy a besztercei hadosztály a felbomlás állapotába jutott. Dobayt a határszél közelében remélte s most — mint napiparancsában írta —: *„Mai napon Désre érkezvén, fájdalmasan tapasztaltam s a legnagyobb megütközéssel vettem, hogy a Besztercén állomásozó seregek itten vannak, anélkül, hogy az ellenségtől nyomattak volna”*.⁶⁰

Dobayt azonnal elmozdította s helyette Damaszkín György alezredest (leköszönt cs. kir. főhadnagy volt), a 73. zászlóalj parancsnokát bízta meg a hadosztály vezetésével. Dobay ellen vizsgálatot rendelt el. Damaszkín ezután összefogta a széthullóban lévő kötelékeket, lelket vert a csapatokba és másnap, 25-én visszafordult s vitte őket az ellenség ellen. Bem tábornok pedig kiáltványt intézett Erdély lakosságához, jelezte, hogy az ellenség Beszterce és Brassó irányában támad, de ő rövidesen ki fogja űzni az országból. A szász és román lakosságot felszólította, hogy tartsa magát távol a harcoktól.

Közben a Székelyföldön is előrehaladtak az események. Gál időt nyert arra, hogy a védelmet megszervezze. Arra a hírre, hogy az oroszok Sepsiszentgyörgy felé vonulnak, 24-én délben elhagyta csapataival Eresztevényt s még aznap este Kézdivásár-

⁶⁰ Bem napiparancsa. *Honvéd* 153. sz.

helyre húzódott vissza; itt kettéosztotta haderejét: nagyobb részével még az éj folyamán Csíktusnádra ment, hogy elzárhassa az Olt szorosát Hasford orosz tábornok elől. A kisebb rész Szabó Nándor alezredes vezérlete alatt Kézdivásárhelyről 25-én Csíksomlyóra húzódott vissza. Hasford 24-én foglalta el Sepsiszentgyörgyöt, 25-én bevonult Kézdivásárhelyre és egyesült az ojtózi szoroson harc nélkül átjött Lein orosz ezredes különítményével. Gábor Áron kézdivásárhelyi ágyúöntő műhelyét Hasford feldúlatta. A magyar csapatok Csíkszeredára vonultak vissza s velük menekült nagyszámú lakosság is. 29-én Hasford visszafordult Brassó felé.

Bem tábornok megszokott gyorsaságával és erélyével intézkedett az ellentámadás foganatosítása végett. A Zalatna és Abrudbánya körül gyülekeztetett csapatokat még június 22-én Magyarigénre rendelte, Désen nagy sietséggel újjászervezte a beszercei hadosztályt s úgy döntött, hogy a sereg élén mindenekelőtt Besztercenek, Grotenhjelm tábornok ellen indul. Legközelebbi célja az volt, hogy éket verjen Lüders és Grotenhjelm közé. Nyomban átlátta ugyanis, hogy az 5. cári hadtest nem szándékozik mindvégig Erdélyben maradni, hanem a Nagyalföld felé törekszik, hogy ott a cári főszereggel egyesüljön. Ezt akarta megakadályozni mindenekelőtt. Ő maga a leginkább fenyegetett hadosztálynak akart a segítségére sietni, visszanyomni az ellenséget s azután a háború színterét áttenni Moldvába, vagy Havaselvére. Úgy tudta, hogy az ellenség mind Besztercenél, mind Brassónál egyforma erővel, 10—12 ezer emberrel tört be. Abban a hitben élt, hogy Lüders már a Havaselvén veszteglő erdélyi osztrák hadtestet is magával hozta, számítása szerint tehát az ellenség száma 20—24 ezer lehetett, s ennek visszaszorítására elegendőnek tartotta az erdélyi hadsereget.

Grotenhjelm megtámadása a 6000 főre lecsökkent hadosztállyal, rendkívül merész terv volt. Grotenhjelm közben magához vette a Dorna Vatrán hagyott 7 dzsiddászázadot s ezzel rendkívül megerősítette lovasságát: 9 lovas századot tudott állítani Bemnek — részben újonc és hiányos fegyverzetű — 2¼ huszárszázada ellen. Bem Désen mindössze 12 darab részben 3 fontos ágyút talált s e téren is súlyos hátrányban volt Grotenhjelmmel szemben, hiszen csak maga a borgóruszi csoport 27 darab hatfontos ágyúval rendelkezett. Bem 23-án egy lovasüteget kért Kossuthtól, de ez nem érkezhett meg 25-re.

Grotenhjelm hadosztálya kétszerre volt erősebb a beszterceinél, tüzérsége pedig háromszor volt erősebb Bem tüzérségé-

nél.⁶¹ A hadosztály ugyan ketté volt osztva, de a Pavlov vezetése alatt álló derékhad Kisilváról 4 óra alatt csatlakozhatott a Borgórusz táján álló főcsoporthoz. A borgóruszi főszereg még Pavlov megérkezése nélkül is kemény dió lett volna Bem számára (8500 fő!); váratlan rajtaütésről pedig szó sem lehetett, mert a cári hírszerző szolgálat kitűnően működött és Bemnek minden mozdulatáról értesüléssel bírt. Grotenhjeml már 25-én este hírt kapott Bem Somkerékre való megérkezéséről. Magához rendelte Pavlov különítményének Kisilván álló derékhadát, a földrai előőrseket és az Óradnánál táborozó csapatokat Kisilván egyesítette. Attól tartott, hogy az utolsó pillanatban megérkezhetik Kazinczy hadosztálya Máramarosból. Ha ez bekövetkezett volna, akkor Bem hadosztálya Beszterce vidékén 15.189 emberből, 115 lóból és 34 ágyúból, valamint egy tarackból állott volna s ezesetben Grotenhjemlnek nehéz dolga akad.

Bem június 25-én jelentette Kossuthnak, hogy előrenyomult Somkerékre anélkül, hogy ellenséggel találkozott volna. 25—26. közti éjjelen élezésszerűen Királynémetinél Grotenhjeml egyik hírszerző különítményébe ütközött, de ez harc nélkül húzódott vissza Besztercére. Bem még aznap, június 26-án kardcsapás nélkül megszállta a várost. Biztos volt benne, hogy másnap ütközetre kerül a sor az ellenséggel, melynek létszámát 12.000 főre becsülte. Az ő serege mindössze 6000 főt számlált!

Másnap, 27-én a Beszterce völgyében, Borgórusz és Jád között a két falut összekötő műút mindkét oldalán folyt le a csata, melynek teljes lefolyását nehéz volna rekonstruálni. Bem elővéde június 27-én délelőtt 11 órakor bontakozott ki Jádról. A tüzérség a lovasság leple alatt az úton, a gyalogság attól kétoldalt, a zöm a balszárnyon fejlődött fel. (A jobbszárnyon állítólag két honvédszászlóalj két ágyúval, a közepén két honvédszászlóalj és 8 ágyú, a balszárnyon egy honvédszászlóalj és a két tartalékszászlóalj maradványai két ágyúval.)⁶²

Grotenhjeml teljesen felkészülten várta a támadást. A jobbszárnyon egy bukovinai határzászlóalj és egy orosz dzsidásrezred foglalt helyet, a közepén, a falu előtt, az országút mindkét oldalán 6 orosz vadászszászlóalj az egész orosz tüzérséggel. A bal-

⁶¹ Grotenhjeml vegyes dandára 2 vadász és egy dzsidás ezredből, egy kozákszászadból és 2 könnyű ütegből alakult. Allománya 9403 ember, 1286 ló és 24 ágyú. Az alája rendelt osztrák (Springinsfeld) különítmény 18 gyalogosszászadból, egy és egynegyed lovasszászadból, egy és fél ütegből állott. Összesen 3047 ember, 242 ló, 9 ágyú. Grotenhjeml tehát összesen 12.450 emberrel, 1528 lóval, 33 ágyúval rendelkezett. *Gyalókaty*: Az erdélyi hadjárat... 67. l.

⁶² *Gyalókaty*: Az erdélyi hadjárat... 75. l.

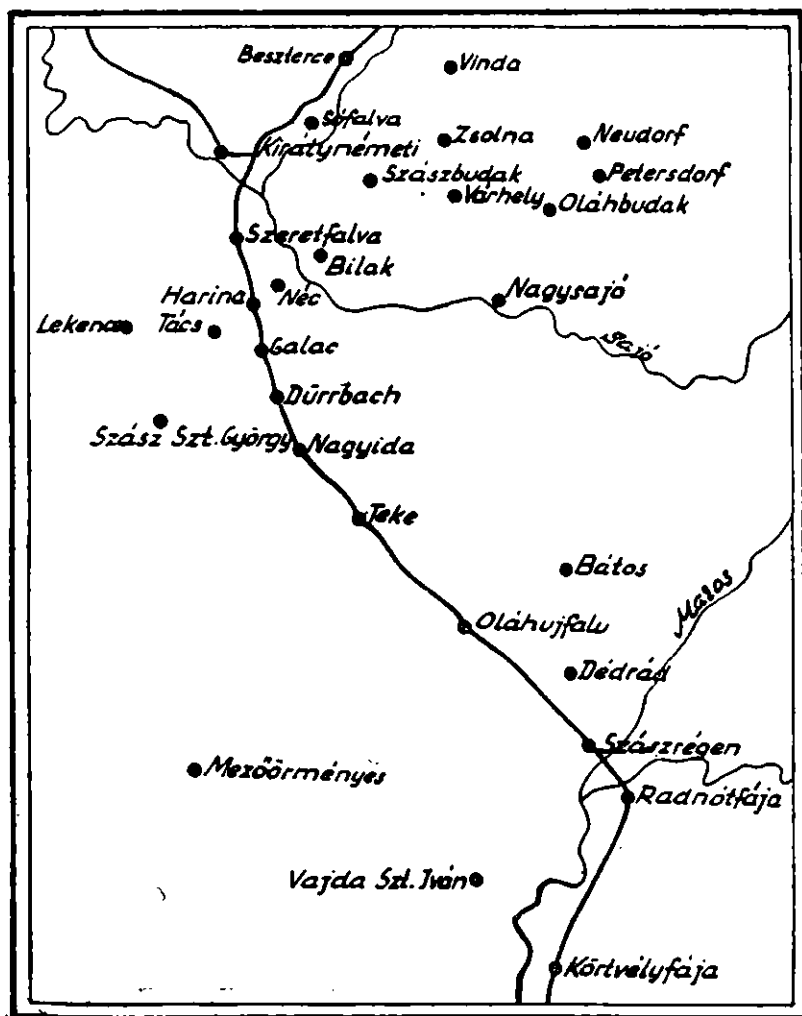
szárnyra egy osztrák zászlóalj, 2 orosz vadászzászlóalj és egy cs. kir. félüteg jutott.⁶³

Hosszú és kemény csata fejlődött ki a két fél között. Bem a hosszú tüzéségi előkészítés után kísérletet tett arra, hogy átkarolja az ellenség két szárnyát és a bukovinai határőröket sikerült is hátra szorítania: de hamarosan megindult az ellentámadás, amely visszanyomta a honvédeket. Ezután állóharc folyt alkonyatig, amikor Bem erős támadást intézett Grotenhjelm bal-szárnya ellen. A magyar középhad 8 ágyújával szemben a huszár lövöldözés folyamán 24 orosz ágyú működött; közben a honvédek több ágyúja megrongálódott vagy használhatatlanná vált. A beszercei hadosztály tüzérparancsnoka, Goger Ferenc százados az ágyúk élén megfutamodott az ütközetből. A tüzéség megfutamodása váratlanul történt és megzavarta a magyar középhad gyalogságát is. Grotenhjelm ezt azonnal észrevette s rájuk eresztette dzsidásait. A cári lovasrohamhoz nem szokott magyar gyalogság már a nagy tömegű lovasság látványától is megriadt és megfutamodott. Mindamellett a harc nem volt túl véres, a dzsidások nem indítottak mindent letipró rohamot s már Jádnál megtorpant az üldözés. A magyar veszteség nem volt nagy; az ütközetet bátran eldöntetlennek tekinthetjük, mert ennek végeztével Bem Besztercére, Grotenhjelm pedig Borgóruszra vonult vissza csapataival. Ugyanoda, ahonnan reggel kiindultak. Bem a kis sereggel ismét megszokott erélyes hadvezetését mutatta be: délelőtt 11 órakor oly gyorsan fejlődött fel tüzéségét, hogy Grotenhjelm elővéde sürgősen visszavonult. Az esti visszavonulás oka mindenekelőtt a nagy orosz lovassági fölényben keresendő, a lovasok állandóan átkarolták Bem szárnyait.

A 27-i csata eredményével Grotenhjelm sem volt megelégedve, ezért elhatározta, hogy megtámadja Bemet és ha lehet, döntő csapást mér rá. A támadás 28-án Wallendorfnál, Olaszfalunál következett be és Bem visszavonulásával végződött. A cári hadosztály éle délelőtt 11 órakor indult el Borgóruszról, 1 óra körül Jád és Olaszfalu közt Bem előérseire bukkant. Bem időközben megerősítette a jobbszárnyát és Marosvásárhelyről várt erősítéseket. Grotenhjelm Bem balszárnyát és a közepét akarta lekötni, hogy közben átkarolhassa a jobbszárnyát.⁶⁴ Váratlan támadása valóban meglepetésszerűen hatott. Bem a gyalogságot — az előző napi futás után — nem akarta nagyobb próbára tenni, ezért a tüzéségét működtette. Mivel a jobbszárny felől komoly átkarolási veszély állott fenn, hamarosan parancsot adott a visz-

⁶³ U. o.

⁶⁴ *Gyalókey* i. m. 76. l.

A besztercei hadosztály harcainak színhelye (II.).

szavonulásra. A Beszterce felé történő visszavonulást a tüzérség fedezte s a tüzérséget, mint a nehéz csaták idején mindig, maga Bem vezényelte. Az orosz dzsidások egy osztrák dragonyösszázaddal és egy félüteggel Besztercén túl követték őt. Besenyőn (Heidendorf) Bem csupán a legszűkebb törzsétől környezve a falu kö-

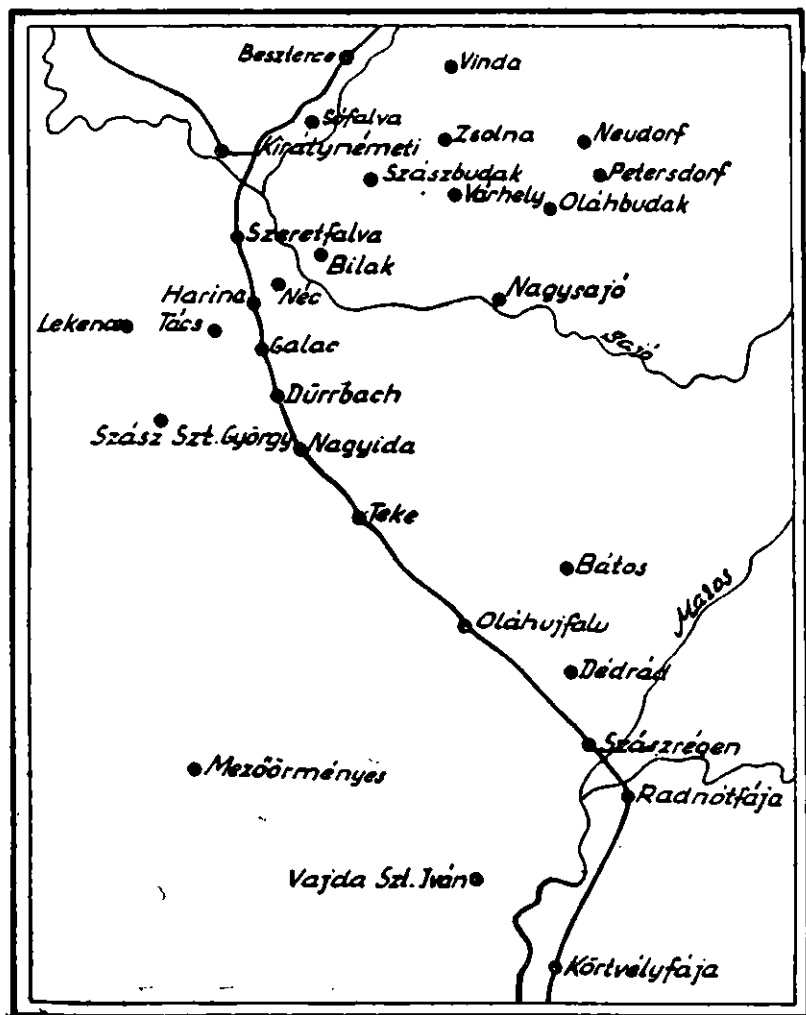
zépén két löveggel minden fedezet nélkül állt meg, hogy az üldözőket futásnak eredt hadától minél távolabb tartsa. Maga vezényelte a két ágyút a falu főutcáján közeledő dzsidások és dragonyosok ellen. A váratlan támadásra az ellenség megtorpant s Bemnek maradt annyi ideje, hogy a két ágyút gyorsan felkapcsoltassa és kisurranjon a veszélyes helyzetből.⁶⁵ A további hátrálás közben Sófalvánál tüzérségét igen előnyös, az ellenségtől nem látott állásba vonultatta fel s amikor az ellenséges elővéd az ágyúk tűzkörletébe jutott, olyan hatásos kartácstűzzel árasztotta el, hogy az üldözés nyomban abbamaradt.⁶⁶ Grotenhjelm közben Bem baloldala ellen egy orosz vadászászlóaljzat és 2 század kordonistát rendelt ki. Bem a nyomásra tüzérségét Szeretfalvára vezette vissza s ott a Sajó felszedett hídja mögött, a Beszterce folyó által fedve, még egyszer megállott tüzérségével. Esti 9 óraker a csata abbamaradt. Grotenhjelm másnap reggel ismét Borgórusznál állt, Bem pedig Szeretfalván egy erős utóvédet hagyva hátra derékhadával Tekére vonult vissza, hogy megbomlott csapatait rendezze. A halottak és sebesültek száma ugyanis csekély volt, de a szökések száma az elmúlt két napban nagyon megnőtt.

A Tekére való visszavonulással Bem tábornok a seregben beállott nagy hiányt akarta pótolni. Nem akart ütközni addig, míg a szászrégeni és marosvásárhelyi segítőcsapatok meg nem érkeznek. Állása volt hivatva arra, hogy az összeköttetést ezekkel megeremtse és egyben Grotenhjelm oldalát is fenyegetse, ha ez meggondolná magát és Besztercén át Dés felé akarna előrenyomulni. Bem egyébként ezt féligmeddig biztosra is vette, mert nem tételezte fel, hogy Grotenhjelm beéri a két csata eredményével. A cári csapatok azonban 29-én nem támadtak. Grotenhjelm mivel Lüderstől nem kapott parancsot a támadásra, ezen a napon visszament korábbi, borgóruszi állásába. Jádon előrszolgálatra az osztrák csapatokat hagyta. A visszavonulás az első pillanatban meglepő volt, de azután Bem megértette, hogy mi volt ezzel Grotenhjelm célja. Grotenhjelm feladata eszerint nem Kolozsvár vagy Marosvásárhely elfoglalása, hanem a bukovinai szorosok védelme egy magyar betörés ellen! S valóban így is volt, Grotenhjelm utasítása úgy szólt, hogy a borgói és a radnai szorosokat védje a besztercei hadosztály ellen.

Mint a csaták közti szünetben általában, Bem tábornok június 29-én Tekén is a csapat fegyelmét igyekezett megerősíteni. Napiparancsában keményen pálcát tör a hadosztály szökevényei

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ *Breit* i. m. III. 150. l.

A besztercei hadosztály harcainak színhelye (II.).

szavonulásra. A Beszterce felé történő visszavonulást a tüzéség fedezte s a tüzéséget, mint a nehéz csaták idején mindig, maga Bem vezényelte. Az orosz dzsídások egy osztrák dragonyosszázaddal és egy félüteggel Besztercén túl követték őt. Besenyőn (Heindorf) Bem csupán a legszűkebb törzsétől környezve a falu kö-

zépén két löveggel minden fedezet nélkül állt meg, hogy az üldözőket futásnak eredt hadától minél távolabb tartsa. Maga vezényelte a két ágyút a falu főutcáján közeledő dzsidások és dragonosok ellen. A váratlan támadásra az ellenség megtorpant s Bemnek maradt annyi ideje, hogy a két ágyút gyorsan felkapcsoltassa és kisurranjon a veszélyes helyzetből.⁶⁵ A további hátulálás közben Sófálvánál tüzéségét igen előnyös, az ellenségtől nem látott állásba vonultatta fel s amikor az ellenséges elővéd az ágyúk tűzkörletébe jutott, olyan hatásos kartácstűzzel árasztotta el, hogy az üldözés nyomban abbamaradt.⁶⁶ Grotenhjelm közben Bem baloldala ellen egy orosz vadászszázalóaljat és 2 század kordonistát rendelt ki. Bem a nyomásra tüzéségét Szeretfalvára vezette vissza s ott a Sajó felszedett hídja mögött, a Beszterce folyó által fedve, még egyszer megállott tüzéségével. Esti 9 óraker a csata abbamaradt. Grotenhjelm másnap reggel ismét Borgórusznál állt, Bem pedig Szeretfalván egy erős utóvédet hagyva hátra derékhadával Tekére vonult vissza, hogy megbomlott csapatait rendezze. A halottak és sebesültek száma ugyanis csekély volt, de a szökések száma az elmúlt két napban nagyon megnőtt.

A Tekére való visszavonulással Bem tábornok a seregben beállott nagy hiányt akarta pótolni. Nem akart ütközni addig, míg a szászregeni és marosvásárhelyi segítőcsapatok meg nem érkeznek. Állása volt hivatva arra, hogy az összeköttetést ezekkel megeremtse és egyben Grotenhjelm oldalát is fenyegetse, ha ez meggondolná magát és Besztercén át Dés felé akarna előrenyomulni. Bem egyébként ezt féligmeddig biztosra is vette, mert nem tételezte fel, hogy Grotenhjelm beéri a két csata eredményével. A cári csapatok azonban 29-én nem támadtak. Grotenhjelm mivel Lüderstől nem kapott parancsot a támadásra, ezen a napon visszament korábbi, borgóruszi állásába. Jádon előrszolgálatra az osztrák csapatokat hagyta. A visszavonulás az első pillanatban meglepő volt, de azután Bem megértette, hogy mi volt ezzel Grotenhjelm célja. Grotenhjelm feladata eszerint nem Kolozsvár vagy Marosvásárhely elfoglalása, hanem a bukovinai szorosok védelme egy magyar betörés ellen! S valóban így is volt, Grotenhjelm utasítása úgy szólt, hogy a borgói és a radnai szorosokat védje a besztercei hadosztály ellen.

Mint a csaták közti szünetben általában, Bem tábornok június 29-én Tekén is a csapat fegyelmét igyekezett megerősíteni. Napiparancsában keményen pálcát tör a hadosztály szókevényei

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ Breít i. m. III. 150. l.

felett és rögtönítélő törvényszéket helyez nekik kilátásba. Szemére veti nemcsak a honvédeknek, de a tiszteknek is, hogy már az első ágyúlövésre elfutottak.⁶⁷

Június 29-én Kossuthnak küldött jelentésében megírta, hogy Tekefalvánál csak addig fog időzni, míg megerősíti magát s azután újra támad. E szándékát Kurcz — valószínűleg a tábornok tudta nélkül — megírta a Honvéd című lapnak s a hír ott meg is jelent (159. sz.). Súlyos botlás volt, hiszen Kurcz ezzel Bem féltett hadititkát fecsegte ki meggondolatlanul.

Június 29-én megérkeztek Tekére a várvavárt segítőcsapatok. Ez azonban a nagy hiányt csak részben pótolhatta. A megérkezett lengyel légió mindössze 4 századból állott (523 ember), ebből is csak 463 fő érkezett meg a besztercei hadosztályhoz. Megjött ezenkívül a 8. Koburg huszárezred félszázada. Annál nagyobb számot tettek ki az elszaporodott szökések. Az eredetileg 7083 főből álló hadosztály június 21. óta 3802 fővel fogyatkozott meg. A két hét alatt megszökött honvédek száma 3000 főre tehető.⁶⁸ Súlyos hiba volt ilyen körülmények között, hogy Bem nem rendelte magához a Kazinczy Lajos ezredes parancsnoksága alatt Ung, Bereg és Máramaros megyében céltalanul időző csapatokat. Kazinczy vezetése alatt jelentékeny erő állott, a hadosztály július 6-ig 7299 főre szaporodott fel s ennek eredeti rendeltetése is az volt, hogy az erdélyi hadszíntérre menjen. Kazinczy június 30-án ajánlotta fel szolgálatait Bemnek, bejelentette, hogy törzse már 30-án Huszton lesz. Bem megkapta Kazinczy levelét, de nem rendelte magához ennek hadosztályát, hanem arra utasította, hogy az oroszok hátát és szárnyát nyugtalanítsa. E súlyos hiba nem magyarázható mással, mint hogy Bem tábornok — ismét csak a hírszolgálat csődje következtében — még ekkor sem sejtette, hogy mekkora cári erőkkal lesz dolga.

Látva, hogy újabb segédc csapatokra már nem számíthat, 30-án elindult seregével Beszterce felé. Grotenhjelm értesült Bem mozdulatairól, de Lüderstől semmiféle parancsot sem kapott, nem tudta, milyen változások történtek a déli hadszíntéren. Attól tartott, hogy Kazinczy hadosztálya a Szamos völgyén benyomul Erdélybe s a háta mögött elfoglalja a két határszoros. Ezért nem tett komoly előkészületeket Bem megtámadására. A legnagyobb óvatosságra intette Springinsfeldet is, maga pedig csak a védekezésre készült fel. Bem haderejét messze túlbecsülte, azt hitte, hogy Bem 12—13 ezer emberrel és 27—30 ágyúval rendelkezik, holott láttuk, hogy erről szó sem volt. Bem serege a

⁶⁷ Nagy S.: Okmánytár LXX. 1. 32. sz.

⁶⁸ Gyálókay: A besztercei hadosztály harcai. 65. l.

Tekén hozzácsatlakozott segítőcsapatokkal együtt július 6-án 3806 (ezek nélkül: 3281) főből állott. Ettől félt annyira Grotenhjem! Persze, ennek a kis seregnek Bem volt a vezére! Méltán írta június 28-án, tehát éppen azokban a napokban, Dobozy István alezredes, kormánybiztos jelentésében Kossuthnak:

„Bizonyosra merem állítani, hogyha Bem Altábornagy Úr, mi könnyen lehető az ő vakmerőségénél s terveivel bibelő elszórakozottságánál el talál esni, úgy Erdély el van veszve, mert itt csak középszerű katonai talentum sincsen, ki árnyékát is kipótolhatná, mert ő azonkívül, hogy harcmezőn hozzá foghatatlan feltalálású vezér és tüzer, bírja az erényébe fanatizált nép bizalmát, bírja szeretetét s hol ő megjelen, bár a néphez szöllani sem tud, mindenbe új életet önt s minden katona egy-egy óriássá növi ki magát. Honnan távozik, aggodalom s komolyság költözik mindenek keblébe”.⁶⁹

Bem tábornok 30-án elindult Tekéről s Nagysajón, Várhegyen, Szászbudakon és Vindán át július elsején este elérte Besztercét s minden ellenállás nélkül megszállta — ezalkalommal már negyedszer. Nem az országúton ment oda, hanem a hegyeken át vivő mellékutakon, ahol a cári lovasság nem zavarhatta. Grotenhjem nem támadott, csendben meghúzta magát a Borgó völgyében. Bem számára a legközelebbi feladat az volt, hogy a cári csapatokat ott elzárva tartsa.

Az erdélyi harcok július első hetében a székelyföldi, háromszéki harcterekre tolódtak át és Bem július 3-án — miután csapatokat indított Brassó felé — közli Bánffy ezredessel, hogy hamarosan maga is odaindul.⁷⁰ Ugyanezekben a napokban kapta meg Kossuth hozzáintézett leveleit, amelyek az erdélyi hadihelyzet mellett a forradalom összhelyzetére vonatkozólag is fontos tájékoztatásokat és kéréseket tartalmaztak. Nézzük, mi történt közben az ország egyéb részein.

Hogyan alakult a hadjárat az északi hadszíntéren? Június 20-án Görgey személyesen indította támadásra hadtestét a Vág vonalán vezénylő Wohlgemuth altábornagy ellen. Asbóth ezredes bevette Zsigárdot és Királyrévet, az ellenség Peredre vonult vissza. 21-én azonban a Panyutin cári tábornok hadosztályával megerősödött ellenség támadott, Pered és Királyrév elesett, a magyar had visszavonult a Vág mögé.⁷¹ Június 24-én hadi- és minisztertanács volt a fővárosban tartózkodó valamennyi tábornok részvételével. Dembiński haditervét fogadják el némi módo-

⁶⁹ *Gyalókey: A besztercei hadosztály harcai.* 12. l.

⁷⁰ Bem J. iratok. OL.

⁷¹ V. ö. *Brett* i. m. III. 60—73. l.

sítással: Görgey seregéből 30.000 ember maradjon Klapka alatt Komáromban, az osztrák főszereg lekötésére. Görgey a 10. hadtesttel való egyesülés után igyekeztek előbb az oroszokat Kassa felé visszaszorítani, aztán, ha jónak látja, vonuljon a Bánságba. A Kmetty-hadosztály és a 9. hadtest azonnal induljon a Délvidékre. Ott egyesülve a 4. hadtesttel, Vetter vezetése alatt verje meg Jellacsicsot. Vetter ugyanis 23-án átvette a déli hadsereg fővezényletét.

26-án újabb fontos minisztertanács volt Pesten. Ezen Görgey azzal a javaslattal állt elő, hogy a kormány ismertesse a lakossággal a cári betörés következtében előállott új helyzetet. A kormány jelentse ki magát mozgónak, csatlakozzék a főszereghez, azzal álljon vagy bukjak. Valamennyi erőt a Duna jobb partján kell összpontosítani és Ausztriára egy döntő csapást mérni; az oroszokkal pedig meg kell kezdeni az alkudozást. A minisztertanács elfogadta a javaslatot. Kossuth, aki már régóta az erők összpontosítását tartotta az egyedüli kiútnak: most az egyesített sereggel külön akarta megverni az orosz, külön az osztrák sereget. Ausztria szívébe, Bécsbe akart hatolni. Június 26-án közölte Bessel ezzel kapcsolatos hadművelleti tervét:

„Mit kell tehát tennünk? — kérdezi s felel rá: — Ha lehetséges volna valamennyi fegyveres erőnket Erdélyből, a bánságból, Felső-Magyarországból, a főhadssereggel egy testté összpontosítani, akkor bátran vethetnők magunkat Oroszország vagy Ausztria hatalma ellen: megosztva e kettő közül egyik sem állhatna ellen nekünk.

Ezen esetben felkérnők Önt az egész egyesült hadsereg főparancsnokságának átvételére. Maga Görgey kijelenté, hogy ha ezen eset bármikor bekövetkezik, szerencséjének fogja tartani, Ön alatt szolgálhatni.

Azonban ezen eset — Erdély és a bánság kiürítése lehetséges-e? legalább most mindjárt lehetséges-e? Én azt hiszem, nem. — már azért sem, mert a székelyek az ő és testvéreik hazáját bizonyára nem áldoznák fel — az oroszoknak és az oláhok gyilkolási vágyának s hazájokat aligha fognák elhagyni.

A többi okokat nem is említve, az azonnali összpontosítás már ezen okból meghiúsulna.

Míg tehát Ön az ellenséggel Erdélyben száll szembe, — nekünk itt két dolog közül az egyiket kell választanunk, — vagy visszavonulni a tiszai vonalhoz, vagy pedig az oroszokat ott előnyomulni engedvén itt merész támadással Ausztriára vetni magunkat és benyomulni hatalmának szívébe.

Mind a kettőnek megvannak előnyei és hátrányai is, úgy taktikai, mint politikai tekintetben.

Azonban mindkettőt jól megfontolva, — én az utóbbira határoztam el magamat. — Mi itt annyi erővel, amennyivel bírnunk, Ausztria ellen indulunk. A pénz, lőszer és fegyverek hiánya is ezt tanácsolja nekünk. Ott kell segédforrásainkat szereznünk s Európa népeivel érintkezésbe lépünk.

De emellett két szerencsétlen körülmény van. Mi elvesztjük Nagyváradot, vagy ettől nemsokára, talán tizennégy nap alatt el leszünk vágva. Főképp pedig, különösen ha Vetter altábornagynak nem sikerül Jellacsicsot és Puchnert is visszavetni, — egy időre Öntől is elvághatnának minket.

Azonban választani kell, és mi, amint mondtam már választottunk.

Ha a választás rossz, szerencsétlenség Ön tanácsával és jelölje ki a véghezvihető hadműveletet.

Ha választásunk mellett maradunk, akkor azon kérdés forog föl, minő irányt fog követni az Altábornagy Úr, elvágtatva egyidőre közreműködésünktől a pénz és hadiszereket illetőleg (mert kész tartalékpénzünk és lőszerünk nincs — a folytonos háború miatt sohasem juthatunk ehhez).

Az Altábornagy Úr az ellenséget (az oroszokat és oláhokat) gyorsan megveri Erdélyben, vagy kénytelen lesz összpontosított erővel visszavonulni.

Mind a két esetben csak két vonalt lehetséges követni. Vagy visszavonul Ön, avagy (győzelem esetében) előre jön Nagyvárad felé és a benyomult oroszok ellen hátulról, illetőleg oldalt működik, — vagy pedig Ön a bánságba vonul, Puchnert és Jellacsicsot elsöpri, átkel a Dunán, vagy velünk egyesülve és az egész hadsereg fölött a főparancsnokságot átvéve, vagy pedig előre Fiuméba.

Nincs ideje a sok írásnak és olvasásnak. Tudósítson Ön engem, Altábornagy Úr, mit fog tenni.

Az Ön kardja döntőleg fekszik nemcsak Magyarország, de a világ szabadságának mérserpenyőjében.

Ha e vihart átéljük, Magyarország, Lengyelország és még néhány nemzet szabad lesz; — ha pedig nem, legalább dicsőségesen veszünk el.

Kérem az Ön gyors válaszát. Önnek kell eldöntenie, mi történjék.”⁷²

⁷² Makray i. m. 89—91. l.

A kormányzó tehát ismét felszólította Bemet, hogy jöjjön Magyarországra s vegye át az összes magyar haderő felett a főparancsnokságot. Kossuth már ekkor nem bízott Görgeyben; a kérdés csak az volt, hogyan távolítsa el Görgeyt, aki ebben az időben a fővezérség mellett a hadügyi tárcát is kezében tartotta. Kossuth 25-én nyíltan felveti Görgey előtt a fővezérség kérdését s arra való hivatkozással, hogy a hadügyminiszterség és a fővezérség egy ember számára túl sok feladatot jelent, kéri, közölje vele, mi a véleménye Bem fővezérségéről.⁷³ Azt is szükségesnek tartotta a kormányzó, hogy lelkes hangon számoljon be Görgeynek a nagyváradi találkozásról és Bem kiváló tulajdonságait méltassa.

Kossuth terve az erők egyesítéséről lényegében továbbra is helyes terv volt, ha valami segíthetett, úgy elsősorban csakis az ilyen nagyszabású erőösszpontosítás tudott volna segíteni. A komáromi összpontosítás tervét azonban a gyors hadiesemények keresztülhúzták: 27-én az osztrák sereg már Győr és Marcaltó közt átlépte a Rábát és Kmettyt elvágta Pöltenbergtől. Június 28-án pedig szerencsétlenül végződött a győri csata. A túlerőben lévő ellenség elől a honvédseregnek vissza kellett vonulnia. Haynau megszállta Győrt. A június 29-i minisztertanácson Görgey azt javasolta, hogy a kormány költözzék Komáromba, de Kossuth a győri kudarc után ezt már nagyfokú könnyelműségnek látta. Görgey szeme előtt azonban a megadás, a kapituláció lebegett; tovább kardoskodott e terve mellett, ami lényegében annyit jelentett volna, mint hogy a kormány elszakad az ország népétől. A minisztertanács elvetette Görgeynek azt a tervét, hogy Komárom legyen a hadműveleti bázis s elhatározta, hogy a kormány székhelyét Szegedre helyezi, Görgey is vonuljon seregével Szegedre. Komáromban Klapka alatt maradjon a 8. hadtest, Horváth és Görgey Ármin mozgó különítményei s az ottani újoncok. Görgey serege egyesüljön Wysocki hadtestével és a bács-bánáti hadsereggel, vegye magához a Cegléden Perczel parancsnoksága alatt álló tartaléksereget és szálljon szembe a cári sereggel. Csányira, Kissre és Aulichra bízta a kormány, hogy e határozatot Görgeynek kézbesítsék.

A kormány tehát úgy határozott, hogy Komáromot tartja, a Dunántúlt és a fővárost sorsára hagyja, Görgeyt pedig a Tisza vidékére rendeli, hogy Wysockival és Dessewffyvel egyesülve Kassa felé visszanyomja az oroszokat, akik ekkor már Miskolcnál álltak. Más elfogadható terv nem merült fel. A döntő harcot a kormány a Tiszánál akarta megvívni.

⁷³ Kossuth levelét közli ld. *Görgey* i. m. II. 591. l.

Az események e drámai fordulata Kossuthot arra indította, hogy még jobban, mint bármikor ezelőtt, az erők gyors összpontosítása érdekében mozgasson meg minden követ.

Ez a terve azonban csakis Bem tábornok bevonásával, az ő fővezéri kinevezésével valósulhatott meg. Bemen kívül nem volt egyetlen alkalmas ember sem, akire Kossuth nyugodt lélekkel rábízhatta volna a sereget, mely csak most került az igazi nagy feladatok elé. Most kellett volna az erélyes vezér, aki nemcsak a hadsereget fogja össze, hanem az egymással viszálykodni kezdő hadtestparancsnokokat is elnémitja. A délvidéken Vécsey függetlennek nyilvánította magát Vetter főparancsnokságától s ez nem maradt hatástalanul elsősorban természetesen Vetterre, másodsorban a Jellacsics háromszoros túlerejével szemben harcra készülődő déli hadsereg tisztjeire és legénységére. Wysocki hadserege Miskolcnál az ellenség túlerejétől félve visszavonult, maga után hozva hatalmas cári erőket. Bemre egyszerre mindennütt szükség lett volna: Miskolcnál, ahol a sereget támadásba kellett volna vinnie, a Bánátban, ahol a parancsnokok viszálya erős vezér után kiáltott és a felső hadseregnél, ahol Görgey nyíltan szabotálta a forradalom érdekeit és a kormány parancsait.

Kossuth június 28-án az alábbi levelet küldte Bemhez:

Altábornagy Úr!

Görgeynek (helyesen: Wysockinak) igen túlnyomó erőtől szorított hadteste harc nélkül Miskolcig visszavonult.

Főként a vezetők, félve, hogy az ellenség 18.000-nyi lovas-sága megtámadja s szétveri őket, nem merének csatába ereszkedni; rögeszméjük főhadtestünkkel egyesülni, s nem gondolják meg, hogy ezáltal az oroszoknak túlerejét ide nyakunkra hozzák, Austriának megadni a fő csapást nem marad időnk, s hogy két tűz közé jutunk.

Ezt Altábornagy Úr önnek szükséges tudomásul jelentenem, azon szilárd meggyőződéssel, hogy csak erőnknek gyors koncentrációja (melly aztán az ön vezérlete alá rendeltetnék), menthet meg.

Anélkül az orosz főerő egy hét alatt Pesten, s mi rosszabb, főseregünk hátánál lesz.

Elkövetünk minden lehető. Sóvárogva várom ön tudósításait.

Pest, június 28. 1849.

Kossuth.⁷⁴

⁷⁴ Szilágyi Sándor: A magyar forradalom napjai 1849 július 1-sője után. Pest 1850. 12—13. l. Szilágyi Wysocki helyett tévesen Görgeyt említi.

Június 29-én a következő levelet küldte a kormányzó Bemnek:

„Sietve tudatom önnek, hogy a tegnapi győri csata ránk nézve rosszul ütött ki, seregeinknek Győrt oda kellett hagyniok.

Annál sürgetőbb szükséggé vált, hogy Altábornagy Úr velünk itt egyesüljön; ha ezen egyesülés elég gyorsan megtörtént, a haza meg van mentve.

Budapest, június 29-én 1849.

Az ország kormányzója
Kossuth

Ugyancsak június 29-én kelt Kossuthnak ez a levele Bemhez:

„Görgey tábornokot 50.000 ember Győrnél megtámadta s legyőzte.

Ezáltal azon terv, hogy Austria ellen nyomuljon s az alsó seregekkel fenn egyesüljön, lehetetlenné vált.

Meghatározottat tehát, hogy Komáromnál erős őrizet hátrahagyásával a többi sereg alatt koncentráljon úgy, hogy az erdélyi, németbánáti s felsőseregek és Wysocki teste Szeged felé nyomuljanak s a bács-bánáti sereggel egyesüljenek.

Ezt azon hozzáadással tudatom önnek, hogy az orosz seregek Tokajon át kemény osztállyal 8., mások szerint 20.000 emberrel átmertek a Tiszán s ma Nyíregyházán vannak.

Ezáltal az ellenség Debrecen s Nagy Várad alatt, úgy látszik, az ön serege háta mögé akar menni s önt a többi seregtől elvágni.

Főfeladatunk legyen ezt meggátolni, s a kormány részéről a fenn leírt koncentrálás ezért határozottatott.

Éjjél van. Minister Csányi, altábornagy Kiss és tábornok Aulich e percben indulnak, Görgeynek a Szegednél koncentrálás iránt határozott rendeletet megvinni.

Bizalmasan legyen mondva, a kormány székhelye is oda tétetik.

Kitartás és remény jó ügyünk diadalában.

Kossuth kormányzó.⁷⁵

Kossuth Bemnek június 23-án Kolozsvárott kelt levelét csak 28-án kapta meg; ebből értesült arról, hogy a cári csapatok betörése következtében Bem ezidőszere nem gondolhat arra, hogy visszamenjen a Bánátba. „De a vész ott is igen nagy, mint álta-

⁷⁵ Mind a két június 29-én kelt levél: *Sziliágyi*: A magyar forradalom napjai. 15. és 18. l.

lában mindenütt” írja neki június 28-án válaszként. Kossuth ismét kifejti az erők összpontosítására vonatkozó elképzeléseit és minden eddigi ajánlatánál határozottabb formában szólítja fel Bemet: jöjjön ki Erdélyből, vegye át a magyar főserég vezérletét, mert ez az egyetlen biztosítéka a sikernek.

„De véleményemet tisztán, nyíltan ki kell mondanom, hogy ha gyorsan egyesíthetjük erőnket: a haza meg van mentve; ha nem: nincs.

Vérző szívvel bár, de szilárd meggyőződéssel ki kell mondanom, hogy ha ez gyorsan történik, egész provinciákat, sőt az ország negyötöd részét kész vagyok feladni, hogy erőink gyorsan koncentráltassanak. Mert úgy megverjük az ellent, s a megvert ellennel az elveszett provinciákat magoktól visszakapjuk; de ha a főerő szétveretik, a nemzet elvesz, s a provinciák mit sem használnak.

Óhajtanám azért, hogy ön egész erejével kijöjjön, egyesüljön a többi testekkel, vegye át a főparancsnokságot, úgy tour a tour megverjük elleneseinket s visszanyerjük a világ szabadságát.

Ha ez nem lehet, félek, hogy 14 nap alatt egy catastrophá történik.”⁷⁶

Az erőösszpontosítás! — ez volt Kossuth leveleinek, utasításainak sürgető és legfőbb követelése. Egyetlenegy forradalmi hadvezért látott maga mellett, akire ezt a feladatot rá lehetett bízni és ezért ostromolta őt leveleivel. Ha Bem elindul, még minden menthető. Nem apró, helyi eredmények, nem a csaták elhalasztása kellett volna, hanem egy döntő csapás az osztrák erőre. A cári sereg csigalassusággal húzódott le az Alföld irányába, mintha csak időt akart volna hagyni arra, hogy a magyarok végezzenek az osztrákokkal. Június 30-án a cár közölte Schwarzenberggel, hogy ha a hadjárat elhúzódik, akkor ő még a tél beállta előtt visszavonja csapatait s erős helyőrséget hagy Galiciában.⁷⁷

Jellemző, hogy a forradalmi gondolkodású politikusok mennyire egyetértettek ebben az időben is. Balcescu, aki Pesten egyengette a magyar-román békekötés ügyét, július elsején írta Ghicának:

„A magyarok elpusztulnak, mint mi és ugyanazon okok miatt. Mind a két nemzetnek olyan tábornok volt az élén, aki

⁷⁶ Pap Dénes: Okmánytár II. k. CCCCXCII.

⁷⁷ V. ö. Mőd: Pártharcok és a kormány politikája 1848—1849-ben. Forradalom és szabadságharc 1848—49-ben. 174—5. l.

nem összpontosította idejében a hadsereget. Görgey kezét foghat Tellel.”⁷⁸ Azt írja e levelében Balcescu, hogy ha a magyarok kibékültek volna a románokkal, most visszahúzódhatnának Erdélybe és örök időkre húzhatnák a háborút; de így nem mehetnek oda. Bem hadmozdulatai meg vannak bénítva és serege elveszett Magyarország számára, mert a székelyek nem akarnak kijönni Erdélyből; ezért aztán Bem nem használ az országnak s az ország sem használhatja őt. Balcescu most már csak annyit kíván Iancunál elérni, hogy maradjon semleges a magyar sereg és a cári csapatok harcában. Maradjon a hegyekben, de közben próbálja rábírní Bemet, hogy álljon egy román vagy tisztán erdélyi, nemzetiség feletti mozgalom élére — szakítva a magyar kormánnyal.⁷⁹

Görgey elfogadta a kormány döntését, de alighogy eltávozott tőle a küldöttség, új tervet szőtt: ismét azt követelte, hogy a kormány jöjjön Komáromba; hozzátette, hogy ha a kormány erre nem hajlandó, menjen Nagyváradra, vagy ahová akar. Július 1-én Kossuth összehívta a hadi- és minisztertanácsot, mely Görgeyt megfosztotta a fővezérségtől s helyébe Mészáros altábornagyot nevezte ki. Mészáros, elég szerencsétlenül, Dembińskit választotta vezérkari főnökéül. Kossuth tisztában volt azzal, hogy e választás mennyire szerencsétlen, de Bem és Perczel kívül (Bem nem jött, Perczel pedig szálla volt a kormány megalkuvásra hajlamos tagjainak szemében), legfeljebb önmagát ajánlhatta. A július 1-i tanácskozáson érintette is saját személyét, de a minisztertanács tagjai nem vették figyelembe ezt. A határozatot közölték Görgeyvel és a többi vezérrel.

Július 2-án Haynau Komáromnál támadott, de a magyar sereg visszavetette a nagy túlerőben lévő osztrák csapatokat.⁸⁰ A vereségtől csak Panyutin csapatai mentették meg az osztrákokat.⁸¹ Görgey személyesen vezette a lovasrohamot és meg is sebesült az ütközetben. A kormány végzését csak a csata után kapta kézhez. Ugyanaznap a kormány és az országgyűlés székhelyét Szegedre tették át; oda költöztek a hivatalos lapok, a bankjegysajtó, a fegyvergyárak és a hadiszertárak. Kossuth 2-án hagyta el a fővárost. Az osztrák sereg már túlhaladta a komáromi elsáncolt táborn. Másnap, 3-án Görgey lemondott a hadügy-

⁷⁸ *Bălcescu válogatott írásai*. 191. l. Christian Tell (1807?—1884) az 1848-i havaselvei forradalom hadügyminisztere és tábornoka.

⁷⁹ V. ö. U. o. 192. l.

⁸⁰ Haynau serege 58.933 főből, a magyar tábor 32.129 főből állott. Az ágyúk aránya 216 a 129 ellen.

⁸¹ *Breit* i. m. III. 89. l.

miniszterségről, kijelenti, hogy a kormánynak nem engedelmeskedik, hanem tőle függetlenül, saját belátása szerint folytatja a hadműveleteit. A kormány meneküljön, ahová tud.

Görgey árulása Kossuth erőösszpontosítási tervét is illuzórikussá tette. Ezért a kormányzó július 4-i Bemhez írott levelében már nem említi az erők koncentrációját. Beszámol a kormány elköltözéséről, a komáromi győzelemről. A tervek között szerepel Kmetty Székesfehérvárról Pestre való előnyomulása és a bács-bánáti sereggel való egyesülése — Jellacsics megtámadása végett. Wysockinak 7-én kell átkelnie a Tiszán, Perczel pedig 10.000 emberrel szintén átkel.⁸² Bem fővezérségéről nincs szó. Ezekben a napokban Kossuth — mivel Bemtől még semmilyen választ sem kapott sürgető leveleire — minden valószínűség szerint Perczelt szeretné az alkalmatlan Mészáros helyére állítani.⁸³

Mészáros főparancsnokká való kinevezésével ugyanis a kérdés távolról sem oldódott meg. Mészáros július 2-án Pestről gőzhajón ment Komárom felé, de még aznap visszairányította a hajót Pestre, mert Komárom felől ágyúdörgést hallott. Görgey hívei a táborban Görgey főparancsnoksága mellett kardoskodtak. Klapka és Nagy Sándor mentek jelentéstételre Kossuthoz, miközben a sebesült Görgey helyett ideiglenesen Leiningen parancsnokolt. A július 5-i minisztertanács döntése szerint Mészáros tartsa meg az összes seregek feletti főparancsnokságot, Görgey pedig maradjon meg a felsődunai hadsereg főparancsnokának, a hadügyminiszterségről azonban mondjon le és rendelje magát alá Mészárosnak.

A fővezérség kérdése továbbra is nyugtalanító probléma maradt. Egyelőre Kossuth maga készítette a haditerveket. Bem fővezérségére a kormányzó csak július 9-én tért ismét vissza, amikor nagyon határozottan újból Bemnek ajánlja fel azt.

Most nézzük, hogyan válaszolt Bem tábornok azokra a felhívásokra, amelyeket a kormányzó küldött hozzá az Erdélyből való elindulására és az erők összpontosítására vonatkozólag.

Kossuthnak június 26-án kelt levelét, melyben a kormányzó kifejti azt a nézetét, hogy Ausztria hatalmának szívébe kell nyomulnia a magyar hadseregnek, Bem teljes mértékben helyeselte, de természetesen azzal a fenntartással, hogy neki egyelőre az a feladata, hogy a betört cári csapatokat kiverje Erdélyből; majd, ha ez megtörtént, akkor egyesíti erőit és Paszkievics hátába esik.

⁸² Pap D.: Okmánytár II. CCCCXCV.

⁸³ Horváth i. m. III. 321. l.

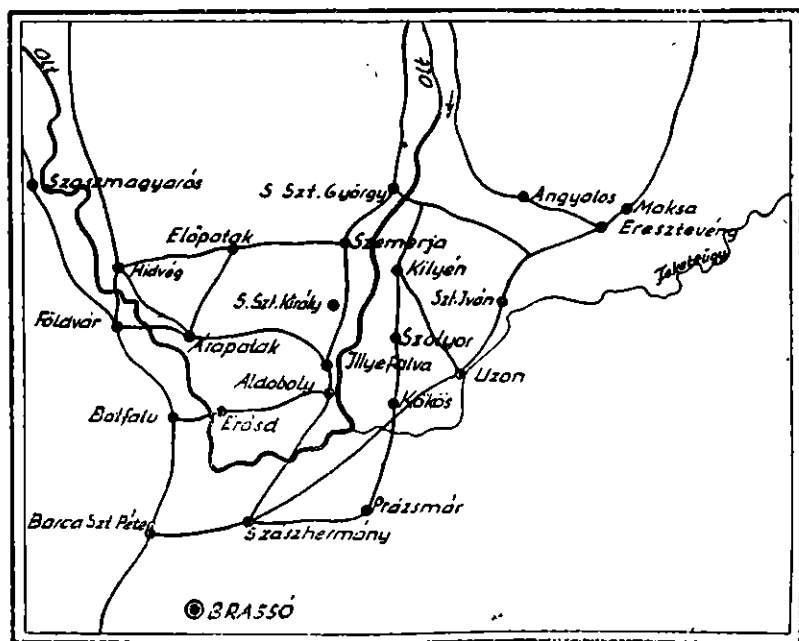
Bem előtt ott állott Borgóprundon Grotenhjelm, majd ha ezt elintézte, a Bánátba kell sietnie. Kossuthnak június 28-án és 29-én kifejtett nézeteivel az erők összpontosítását illetően azonban Bem már nem értett egyet. A komáromi összpontosítást tekintette az egyetlen életrevaló tervnek. Perszé, Bem ezt a véleményét július 3-án fejtette ki s akkorra már az események idősebrütlenné tették a komáromi összpontosítást. Levelében sokkal figyelemreméltóbb az a rész, melyben heves haraggal kel ki a hadseregben elterjedt kishitúség és árulás ellen, amely megnyilatkozott abban is, hogy az egyes seregzvezérek nem tartottak ki a végsőkig helyükön, hanem egykettőre visszavonulót fuvattak. „Ha ön megengedi, hogy mindegyik hadtest visszavonuljon anélkül, hogy helyén a végsőkig kitarisson, akkor az ellenség az egész országot hamarosan elfoglalja és az önök összes erőforrásait megsemmisíti. Csapja el vagy lövesse agyon azokat a tiszteket, akik feladják állásukat és bizza a parancsnokságot új, de bátor tisztekre és akkor a helyzet hamarosan meg fog javulni”, írta július 3-án Kossuthnak.⁸⁴ A javaslat helyes volt, nem volt azonban aki végrehajtsa.

Bem tábornok élesen kelt ki a békepárti vezetés alatt álló hadügyminisztérium ártalmas, ellenforradalmi intézkedései ellen is. „Azt a napot megelőzően, amikor önnel Nagyváradon találkozni szerencsém volt, a minisztérium mondhatnám szándékosan — olyan intézkedéseket tett, melyek a legalkalmasabbak arra, hogy a jó tiszteket elkeserítsék, úgyhogy azok kénytelenek voltak benyujtani lemondásukat. Dembiński és Perczel tábornokok, Kollmann ezredes és én kénytelenek voltunk leköszönni”. Javasolja, hogy Kossuth adjon mindegyiknek önálló hadtestet; Perczel vegye újra át a déli hadtest vezényletét, ő Guyon segítségével megbírkózik Jellacsiccsal. „Közben én ki fogom kergetni az ellenséget Erdélyből s képes leszek arra, hogy tekintélyes erővel a fősereg segítségére menjek. Csak állandóan tájékoztatva legyek a dolgok állásáról, akkor majd tudni fogom, hol üssek egyet az ellenségen. De ha ön összevonja a csapatokat, akkor mindent el fog veszteni s talán én sem leszek már képes arra, hogy a csorbát kiköszöröljem. Csapataink mindenütt saját földjükön állanak, az a félelem tehát, hogy hátsó összekötővonalait elvághatják, téves megítélésen alapul. De ami a saját jelenlegi hadműveleteinket illeti, azokra alapelv legyen, hogy az ellenséget mindenütt körül kell zárni, ha mással nem lehet, gyengébb erőkkel is.” Jelzi saját hadműveleti tervét is: mihelyt kissé

⁸⁴ 1848—49-es iratok, 1849—7—3. Hadt. L.

több csapatot gyűjtött, Brassó felé indul s reméli, hogy be tud törni Havaselvére is. Ebben az ügyben ír Omer pasának, felszólítja, adjon alkalmat személyes találkozásra.

Bem tehát a szükséges erő összegyűjtése után Brassó felé kívánt előrenyomulni. Június utolsó napjaiban és július elején talpra állt az egész Székelyföld: a Csíkba húzódott székely csapatok Gál Sándor ezredes vezetése alatt megindultak a cári csapatok ellen. Ez meglepte Lüderset, hiszen abban a hitben volt, hogy az általa kiküldött Hasford leszámolt Gál Sándorral. Lüders útja az alábbi volt: 25-én Földvár (Marienburg), 26—27.: Illyefalva, 28.: Prázsmár, 29.: Sepsiszentgyörgy. Azt tervezte, hogy mihielyt Hasford visszatér expedíciójából, egy erős különítményt hagyva hátra Brassónál, Hasford csapataival Szebenhez vonul. Evégett Engelhardtot, mint elővédet, előreküldte Vledénybe; ennek előőrsei elérték Sárkányt. Alig tért azonban vissza Hasford, amidőn július 1-én híre jött, hogy megmozdult az egész Székelyföld. Lüders tehát kénytelen volt tervet változtatni; Brassó vidékét nem hagyhatta el nyugodt lélekkel, ha háta

A háromszéki hadműveletek színhelye.

nem volt fedezve a székelyek felől. Ez utóbbi célt kellett szolgálnia Clam Gallas hadtestének, melynek most már nem a Vöröstoronyi szoroson át kellett Erdélybe vonulnia, hanem a Töröcsvári szoroson át Lüders mögött. Clam Gallas azonban még meszsze volt.

Június 30-án a kökői híd közelében (ez a Brassóból Háromszék felé vezető úton a legalkalmasabb átkelőhely az Olton) ismét székely csapatok vannak, míg a túlsó parton Prázsmárt az oroszok őrzik. Magyar részről egy zászlóalj, némi lovasság és 5 ágyú, mint előőr, őrizte a hidat.⁸⁵ Gál július 2-án indult el Kökös felé. Lüders — aki már legszívesebben Nagyszeben ellen indult volna — a székelyek mozgólódásának hírére a Prázsmárnál álló 2 zászlóaljból, 400 kozákból és 4 lövegből álló különítményt küldte a kökői híd ellen.⁸⁶ Délután egy órákor kezdődött a harc, mely jórészt tüzérségi tűzre korlátozódott. Az oroszokénál nagyobb számú magyar tüzérséget a lovasság és a gyalogság fedezet nélkül hagyta, s egymaga minden fedezet nélkül állott az első harcvonalban. A magyar tüzérség átkelt ugyan a folyón, de amidőn az oroszok segítséget kaptak Brassóból, kénytelen volt visszavonulni. Adlerberg tábornok Kökösig hatolt előre, a falut felgyújtotta, majd visszatért a Feketeügy mellé. Gál Uzonba, majd Eresztevénybe hátrált. A lanya csata halottainak és sebesültjeinek száma nagy volt: a magyar csapatok legfájdalmasabb vesztesége: Gábor Áron halála.⁸⁷

Az uzoni (vagy: kökői) ütközetet a hadtörténészek eldöntetlenként tartják számon; ha Gál nem habozik sokat a csata megindításával, könnyen a magyar fél javára dőlhetett volna el a harc.

Július 4-én Gál Sepsiszentgyörgyre húzódott vissza. Adlerberg követte. 5-én azután lezajlott a sepsiszentgyörgyi első ütközet: a legszomorúbb esemény Háromszék hadtörténetében. Lüders maga vezette seregét és döntő csapást akart mérni a székelyekre. 4-én a Hasford hadosztállyal Vledényből Szunyogszéken át Prázsmárra vonult, az Engelhardt alatt álló elővédet Vledénybe vonta össze. Prázsmárról Lüders 3 oszlopban folytatta előnyomulását a Feketeügy felé. A középhad Jesszaulov parancsnoksága alatt az országúton haladt előre (egy gyalogos, 2 vadászszereg, 3 üteg), a jobboszlop Adlerberg tábornok alatt ele-

⁸⁵ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 60. l.

⁸⁶ U. o.

⁸⁷ A hivatalos orosz jelentés szerint a magyarok vesztesége 550 halott, 100 fogoly, 4 ágyú és 2 zászló. A saját veszteségeiről hallgat a jelentés. *Hurmuzák* i. m. XVIII, 172. l.

inte a Feketeügy balpartján haladt, majd Uzonnál átkelt a jobbpartra (3 vadászszázalój, 3 kozákszásad és 4 löveg). A balszárnyoszlop Rennenkampf tábornok alatt Kökös és Uzon megkerülésével igyekezett a székelyek hátába kerülni. (Egy dzsidás ezred, 4 kozák zászad, 4 löveg.)⁸⁸ Gál a Sepsiszentgyörgytől északkeletre elterülő lapályon, az úgynevezett Szépmezőn állította csatarendbe hadait. Előőrsei, a legegységibb elővigyázatossági szabályokat is elmulasztva, közel engedték Adlerberg tábornok csapatait s elhullottak a kozákok támadása alatt. A városban megszállt és készületlen hadosztályon erőt vett a vakrémület és futásban keresett menedéket.

Mialatt mindez lezajlott, Bem tábornok Besztercén időzött. A székelyek megmozdulása nagy örömmel töltötte el. Július 3-án megszüntette a haditörvényszéki vizsgálatot Dobay ellen, miután meggyőződött róla, hogy a borgóprundi betörésnél a beszterce—desi visszavonulásnak nem Dobay gyávasága volt az oka, hanem a katonai tapasztalatok hiánya. Dobay bátorságát továbbra is fel akarta használni s ezért rábízta a székely seregek parancsnokságát Marosvásárhelyen. Ugyanaznap (július 3.) ostromállapotba helyezte a Székelyföldet. Július 4-én, nem utolsó sorban Bem nemzetiségi politikájának hatásaként, Szentiványi kormánybiztos rendeletet bocsátott ki, melyben eltiltja a bűnperekben még tapasztalható különbségtevést a kiváltságos és nemkiváltságos rétegek közt és eltiltja a botbüntetést.⁸⁹ Július 5-én Bem tábornok kiáltvánnyal fordult a magyar nemzethez: szerinte az orosz birodalomban forradalom van küszöbön: addig is, míg a cári csapatokat hazahívják, ellenállásra hívja fel a magyarságot. Mint írja, a havaselvei szabadelvűek is várják már a felszabadító magyar seregeket. Bejelenti, hogy betör Havaselvére. A magyar sereg „nagy és számos és több mint szükséges arra, hogy szétzúzhassuk a határokat áttört ellenséget”. A brassói és besztercei cári csapatokat még mindig 10—12.000-re becsüli. „Jogunk van remélni, hogy a törökök hozzánk csatlakoznak”, írja kiáltványában.⁹⁰

Július 5-én kelt napiparancsában Bem tábornok keményen megrója a június 27—28-án szégyenteljesen megfutamodott székely katonákat, gyalázatos megszabadásnak nevezi a 27—28-i napok eseményeit, aminek folyományaként a haditörvényszéknek nagy tömeg székelyt kellene agyonlővetnie vagy őket százkint megbotoztatnia — de egyiket sem teszi, hanem megbo-

⁸⁸ Breit i. m. III. 163. 1.

⁸⁹ Kővári: Okmánytár 186—7. 1.

⁹⁰ A magyar nemzethez. Közlöny júl. 15. 150. sz. — Honvéd júl. 7.

csát nekik. Figyelmezteti azonban székelyeit, hogy a saját szabadságukért verekednek.

„Ha itt bebocsátjuk a muszkát az országba, útját Maros—Gyergyó—Csík és Háromszék felé veendi, szintúgy megfordítva ez történnék, ha Háromszékre bebocsátanók: tehát itt is, ott is ugyanazon ellenség ellen harcolunk.

Itt kell a muszkát legyőznünk, ha akarjuk, hogy kedveseink Háromszéken megmentve legyenek, s ha mi szabad emberek-ből nem akarunk jobbágyságba süllyedni. Itt kell mindenekelőtt a muszkát megszorítanunk, mert Háromszék felé már más csapataink vannak útban, hogy azt ott is összezúzzák. Figyelmeztetlek továbbá arra is, mikép az ellenséges lovasság épp azáltal győzhet le titeket és vagdalhat össze, ha elszéledeztek. Míg az egyenkint szállingózó bizonyos veszélynek van kitéve, a tömeg legyőzhetetlenül áll, kivált, midőn tudjátok, hogy ágyúimmal nem mozdulok oldalatok mellől. Maradjatok hát együtt, maradjatok mellettem, míg én talpon állok s akkor nincs a világnak oly hatalma, mely minket legyőzzön. Majd megláthatjátok apáitok-, nőitek-, rokonaitokat is; de mint győzelmesek, mint szabad emberek fogjátok viszontlátni; őrizkedjétek hát, hogy a gyávaság szemrehányását senki közületek meg ne érdemelje, s hogy a gyalázat öröksége, mint a régi magyaroknál volt szokásban, unokáitok unokáira ne szálljon. Legyetek és maradjatok a végső leheletig szabad és vitéz székelyek, mert itt nemcsak az forog kérdésben, miként mentődjétek meg vitézségetek által a muszka korbácsuralomtól, hanem a nemzet becsületének megóvása is, melyet elődeitek ezernégyszáz évek alatt Európában megőriztek volt. Legyetek Attila nagy királytokhoz méltók s a hős hunnusoknak becsületére való ivadécai.”⁹¹

De Bem természetesen nemcsak kiáltvánnyal lelkesítette seregét, hanem amennyire módja volt rá, újabb csapatokat is küldött a veszélyeztetett területre. A beszercei hadosztályból nem küldhetett a Székelyföldre, mert nem voltak nélkülözhető csapatok, tehát a dévai és a kolozsvári hadosztályból, valamint a gyulafehérvári ostromlóeregből állította össze Dobay vezetése alatt a székelyföldi különítményt. Július 3-án levelet írt Omer pasának, a havaselvei török hadparancsnoknak: kéri támogatását s jelzi, hogy hamarosan átteszi a harc színterét Havaselvére. Választ természetesen levelére nem kapott, hiszen a pasa a cár szekerét tolta. Törökország és a cári birodalom közt ugyan elég feszült volt a viszony — Törökország nem volt hajlandó orosz

⁹¹ Szilágyi i. m. 36—8. l.

hajórajt átbocsátani a Dardanellákon, továbbá a dunai fejedelemségek kérdésének rendezése miatt — de arról szó sem lehetett, hogy a törökök a magyar forradalmat támogassák.

Fuad effendinek éppen azokban a napokban küldte el az osztrák császár a Vaskoronarend nagykeresztjét!⁹²

Besztercebé érkezve értesült a tábornok arról a vizzályról, amely Gál Sándor táborában a veszített csata után tört ki. A törzstisztek fellázadtak, kijelentették, hogy nekik Gál Sándor nem kell s helyére Szabó Nándort választják meg. Bem, hogy a kezdődő anarchiának véget vessen, sietett intézkedni. Gált meghagyta főparancsnoknak, majd személyesen sietett Csíkszeredára rendet teremteni, a parancsnokválasztó katonatanács 14 résztvevőjét a csíkszeredai Mikóújvár börtönébe záratta és vizsgálatot indított ellenük. Kétségtelen, hogy az egyébként becsületes Gál is hibás volt a július 5-i vereségért, de a főfelelősség az előőrs parancsnokát terhelte, aki elmulasztotta a kellő biztosítást és felderítést.

A székelyföldi események alaposan megzavarták Lüders terveit. Azt remélte, hogy 7-én már Nagyszeben előtt lesz. Meg is parancsolta Clam-Gallas tábornoknak, hogy e napon a Vöröstoronyi szoroson betörve foglalja el Nagyszeben s azután működjék együtt az 5. hadtesttel. E parancsát azonban megváltoztatta és a töröcsvári szorosban való átkelésre utasította Clam Gallast. Maga Lüders még Gál hadosztályának felbomlása után sem mert egyenesen Szebennek indulni. Július 7-én egy ezredet Uzonnál Jesszaulov tábornok alatt pedig 7 zászlóaljat, 8 lovas-századot, 12 löveget Šepsiszentgyörgynél hagyott vissza, maga pedig a hadtest zömével Előpatakon át Földvárra vonult s ott foglalt állást. Engelhardt dandára Vledényt szállta meg.

Lüders tábornagy 9-én Brassóból kiáltványt intézett a székelyekhez: megújítva régi ígéretét, mely szerint azoknak, akik békésen hazatérnek és fegyvereiket beszolgáltatják, nem lesz bántódásuk, a tovább ellenállók ellenben szigorú büntetésben fognak részesülni. Osztrák részről ugyanakkor Dorschner ezredes intézett hasonló tartalmú kiáltványt Csík, Gyergyó és Kászón székelyeihez.⁹³

AKTIV VÉDELEM A TÚLERŐVEL SZEMBEN

Bem terve július 6-án még változatlanul az volt, hogy Brassó előtt 12.000 főre és 50 ágyúra szaporítja fel seregét s

⁹² Hurmuzaki i. m. XVIII. 171. 1.

⁹³ Lüders kiáltványát lásd Kővári: Okmánytár 187. 1.

megrohanja az ellenséget. Utána Havaselvére tör be, felkelésre bírja a liberális párt ottani képviselőit és megpróbálja megszerzeni ehhez a török segítségét. Csak ezután fordul vissza a borbóprundi ellenséges hadtesttel szembe. Bánátból, Hátszeg felől, valamint a Vöröstoronyi szorosból semilyen aggasztó hír nem érkezett, innen nem várt támadást. Abban viszont biztos volt, hogy a Debrecen felé előnyomuló orosz hadoszlopokat, amennyiben elérnék Erdély határát, sikerül szétvernie.⁹⁴

Kossuth ugyanezen a napon írta meg Bemnek, hogy az oroszok átkeltek a Tiszán, előnyomultak Debrecenig, majd visszahúzódtak Miskolc felé, ahol főerejük, 15.000 ember áll. Azt is megírta Bemnek, hogy a magyar sereg, 20–24.000 ember, Vácról Hatvan felé halad. A tiszamenti sereg új főparancsnoka Perczel, serege összesen 10–12.000 főt számlál. Perczel hadteste Abonyban, Wysockié Törtelen állott. E csapatok „a helyzethez igazodnak s vagy átkelnek a Tiszán vagy északnak tartanak és igyekeznek összeköttetést teremteni a Hatvan felé tartó hadsereggel.” (Horváth Mihály itt megjegyzi, hogy Görgey ekkor azon gondolkozott, hogy Komáromból az ellenségen keresztül törve a dunántúli országrészbe teszi át a hadszíntért s ott a kormánytól függetlenül működik.)⁹⁵

Kossuth hatalmas népfelkelő oszlopokról ír, melyek Nagyivánnál, Karcagnál és Püspökinél állanak. Az osztrák sereg Pest-Budára nyomul előre, az előhad elérte Vörösvárt. A bácsbánáti hadsereg parancsnoka, Vetter, alatta Guyon, erősítésére pedig útban van Kmetty 6000 főnyi kiváló csapattal. A bácsbánáti sereg feladata, hogy megtámadja Jellacsicsot, felszabadítsa Péterváradot, elfoglalja Temesvárt. A főparancsnok jelenleg Mészáros, tábornoki főnöke Dembiński. 9-én írta ezt Kossuth, amikor a fővezérség kérdése ismét időszerűvé vált. Mészáros fővezérnek gyenge volt, Dembiński pedig tekintély nélküli ember. Kossuth nem is merte teljesen rájuk bízni a hadműveletek irányítását s ezt a jogot magának tartotta fenn. A két fővezér kifakadt, Mészáros kérte, hogy Kossuth gondoskodjék új fővezérről.⁹⁶

Kossuth most újból Bem tábornoknak ajánlotta fel a magyar csapatok fővezérségét: „Igy állnak a dolgok, altábornagy úr. Bizalommal nézek a jövő elébe azon egyetlen föltét alatt, hogy erős, erélyes katonai parancsnokság álljon a seregek élén. Ezennel altábornagy urat minden magyar seregek főparancs-

⁹⁴ Bem levele Besztercéről Kossuthnak, júl. 6.

⁹⁵ Horváth i. m. III. 324. l.

⁹⁶ Horváth i. m. III. 321. l.

nokságával megkínálom, s gyors feleletet kérek, hogy szíveskednék-e s minő föltételek alatt a főparancsnokságot elfogadni? S hogy ön távolléte esetére kellőleg van-e Erdély biztosítva? — írta neki július 9-i levelében.⁹⁷ Bem e levelet csak július 16-án kapta meg Csíkszeredán. Addig azonban fontos események játszódtak le Erdélyben is.

Július 9-én — az orosz főszeregnek Miskolcraól Pest felé való előnyomulásával egyidejűleg — Lüders megparancsolta a hosszú ideje tétlenül várakozó Grotenhjelmnak, hogy most végre ő is kezdjen offenzívát. Ennek következményeként indult meg másnap, július 10-én az orosz—osztrák had 4 oszlopban Bem állásai ellen. Úgylátszik, hogy Bem időközben feladta azt a tervét, hogy Brassó felé vonuljon el s inkább a Moldva vagy Havaselve felé való betörés mellett döntött, mert 10-én még egész hadával Beszterce előtt állott. Így azután Grotenhjeml ismét az erdélyi sereg fővezérével mérhette össze fegyveres erejét.

Grotenhjeml főoszlopát Vlagyiszlavlevics tábornok vezette, ez 3 orosz vadászászlóaljból, 4 dzsidás századból és 16 ágyúból állt. Az országhúton Olaszfalun (Wallendorfon) át kellett Beszterce felé előnyomulnia. Az I. hadoszlopot a balszárnyon Pavlov tábornok vezette. Ez 4 vadászászlóaljból, 4 dzsidászázadból és 8 ágyúból állott. Vinda felé kellett mennie, lovasságát még előbbre, balra Szászfaluhoz küldeni, Bem jobbszárnya ellen. A jobbszárnyon 1 $\frac{1}{3}$ zászlóalj 1 $\frac{1}{4}$ lovasszázad és 4 ágyú állott Fackler százados alatt. Pénteken át Somkerékre kellett előre nyomulnia a dési úton, hogy az ottani utakat elzárja és Bem visszavonulását Dés felé megakadályozza. A szélső balszárnny oszlopát Springinsfeld alezredes vezette. Ez a Károly Ferdinánd ezred egy zászlóaljból, 2 kordonzászlóaljból, egy chevauxlegers osztagból és 3 ágyúból állott. Szászfalun át Zsolna (Sendorf) felé — Besztercétől délkeletre — kellett előnyomulnia, hogy Pavlovval összeköttetésben Bem jobbszárnnyát támadja meg.⁹⁸

A Pavlov tábornok által vezetett első hadoszlop 10-én hajnali 5 óra tájban bukkant a Vindáról Besztercére vivő úton a 84. honvédzászlóaljra. A zászlóaljparancsnok, Sárosi Ferenc őrnagy Besztercére húzódott vissza s jelentette Bemnek a készülő támadást. E súlyos mulasztásnak katasztrófális következményei lehettek volna. Pavlov ugyanis megtámadta a besztercei hadosztály jobbszárnnyát. A tűzéréség szerencsére erőlyesen

⁹⁷ Szilágyi i. m. 23—24. l.

⁹⁸ Rüstow i. m. II. l. 201. l.; Breit i. m. III. 154—155. l.

szállt szembe a támadókkal, ami Pavlovot arra készítette, hogy megállítsa a támadást és megvárja az osztrák oszlop közbelépését. A II. hadoszlop osztrák csapatai Springinsfeld vezetése alatt hajnali 5-kor Zsolna alá értek; mivel azonban az alezredes Pavlovtól semmiféle értesítést nem kapott, az Olaszfalu felől hangzó ágyúszóra ugyan előrenyomult, de egymaga nem volt hajlandó csatába bocsátkozni. Miután Bem előcsapatai Olaszfalutól elvonultak, e községen át a főhadoszlop is Beszterce közelébe ért.

Bem előnyös állásban 12 ágyúból tüzelve fogadhatta és tartóztathatta az ellenséget. Maga Bem vezényelte az ágyúkat. Teljes két órán át tartóztatta fel a támadókat, rendületlenül állva a szövetséges ütegek összpontosított tüzét. Mivel azonban Bem minden ágyúját az I. és II. ellenséges hadoszlop ellen irányította, ennek az lett a következménye, hogy a tüzéség később az Oláhfalú felől támadó III. oszlop oldalozó tüzébe került. Bem harcvonala a két irányból jövő támadás súlya alatt megtört, a jobbszárnyra nehezedő nyomást sokáig nem tarthatta; ezért a jobbszárny hamarosan a város falain kívül lévő házak közé húzódott vissza. Mindaddig hőiesen tartotta magát, míg Bem, aki hátrálási vonalát is fenyegetve látta, elrendelte az általános visszavonulást. A visszavonulás ez esetben teljesen indokolt volt, hiszen az orosz dzsida ezred a sófalvai háttvédállás ellen is támadásra készült s könnyen elvághatta Bem útját dél felé. Grotenhjelm, habár a Bem lovasságánál háromszorta erősebb lovassággal rendelkezett, nem tudta kihasználni ezt a fölényt és kísérletet sem tett a visszavonuló hadosztály megkerülésére.⁹⁹ Bem Besenyőn át Szeretfalváig hátrált, közben a kedvező terep lehetőségeit felhasználva, ötször állt meg tüzéségével. Első ízben még Besenyő előtt, amidőn hosszú ideig hatásosan lőtte a cári csapatokat. Másodszor a Sófalva nyugati oldalán lévő hegy lejtőjén állította fel 11 ágyúját, a maradékot pedig Szeretfalva mögé küldte vissza. A sófalvai műúton a cári vadászcsapatok és a magyar gyalogosok közt puskázásra került sor. A Honvéd tudósítása szerint Bem balarcát egy puskagolyó súrolta. (171. sz.) Grotenhjelm részéről az üldözés lanyha volt, úgyhogy a magyar csapatok nagyobb baj nélkül érték el Szeretfalvát. Délután 3 órakerült véget a harc. Grotenhjelm estefelé csapatait Besztercére és Olaszfalura vonta vissza. A csata veszteségeiről nincsenek megbízható adataink. Ami a besztercei csata kimeneteletét illeti: Bem a háromszoros túlerővel szemben nem győzhe-

⁹⁹ *Gyalókaty*: Az erdélyi hadjárat... 79—80. l.

tett; megtette, amit tehetett, kisiklott az ellenség kezei közül. A csatában a honvédek jól verekedtek, különösen a besztercei külvárosi harcban.

A visszavonulás alkalmából Bem tábornok élete ismét komoly veszedelemben forgott. A hadosztály egy része a fallal kerített belvároson át vonult vissza. Az élen egy vadászosztály és a lengyel légió haladt. Az alsó kaput úgy kellett feltörni, mert a besztercei lakosság időközben bezárta. Bem hintója az evangélikus templom közelében állott. A hintóban Lukenics százados, a vezér egyik segédtsíztje ült. A lakosság a házakból és a templom tornyából lövöldözött a visszavonuló magyar honvédekre s az egyik puskagolyó halálra sebezte Lukenics századost. Így hálálta meg a szász burzsoázia Bem tábornok nagylelkűségét a szászok irányában!

A besztercei—szeretfalvi csata után Grotenhjelm elmulasztotta kihasználni a sikert; Bem üldözése helyett megint csak visszavonult Borgóruszra. Ez ismét arra vallott, hogy Grotenhjelm nem akar eltávolodni a Bukovinába vezető szorosoktól. Kolozsvárt és Marosvásárhelyt erről az oldalról nem fenyegeti közvetlen veszedelem. Ez a felismerés szabta meg Bem tábornok további hadműveleti terveit.

Grotenhjelm visszavonulása után Bem úgy döntött, hogy a Székelyföldre siet, ahol a legnagyobb szükség van rá. 10-ről 11-re virradó éjjel 3000 embert és 14 ágyút Damaszkín alezredek alatt hátrahagyva a szeretfalvi állásban, elhagyta a tábornok és Csíkszék felé sietett.¹⁰⁰ Célja ezzel nemcsak az volt, hogy a Gál elleni akciót leszerelje, hanem tekintettel Grotenhjelm seregének túlsúlyára, szívesen vette volna, ha a hadszínteret más-hová helyezheti át. A székely haderőre ehhez nagy szükség volt. Ezt kellett megtartani és rendezni. A Székelyföldön új erőket akart gyűjteni, hogy velük Brassónál szembe szállhasson az ellenséggel, kiverje az országból s megkísérrelje a betörést Moldvába. 11-én hajnalban Marosvásárhelyre érkezett, este pedig Udvarhelyre. Marosvásárhelyről felhívással fordult a széke-lyekhez, felszólította őket, hogy seregellenek össze; egy hónap elég, hogy megtisztítsa a hazát az ellenségtől.¹⁰¹

A besztercei csata után Bem tábornok székelyföldi útja a következőképpen ment végbe: július 11: Marosvásárhely, Székelyudvarhely, 13: Csíkszereda, 14: Tusnád, 15: Tusnád és Bük-szád, 16: Csíkszereda, 18: Kézdivásárhely és Eresztvény.

¹⁰⁰ Breit i. m. III. 155. l.

¹⁰¹ Bem felhívása: Székelyek! Gyermekeim! Júl. 10. Marosvásárhely. Másolatban Bem J.-iratok. OL.

Közben Lüders Clam Gallas hadtestének közeledtére 11-én megparancsolta Engelhardtnak, hogy foglalja el Fogaras erődjét. Ez volt a szebeni előnyomulás előjátéka. Engelhardt számára 8 zászlóaljból, 12 lovasszázadból és 20 ágyúból állott; a magyar helyőrség mindössze 667 fő és 4 ágyú volt.¹⁰² Engelhardt gyorsan és alaposan végzett a kis magyar csapattal, mely a 12-i támadás alkalmával feladta állását. A csatában a kis sereg egy negyedrésze elveszett, de odaveszthetett volna az egész. Móricz József alezredes különítményét Fogaras közelében rövid, véres harc után elfogták.

E csata után kezdte Lüders seregének zömét Fogaras körül összpontosítani a Szeben elleni támadásra. Július 13-án Lüders Hasford tábornokot 14 ágyúval Kézdivásárhelyre indította, míg Lein ezredes Moldvából az Ojtozi szoroson keresztül igyekezett szintén oda. 15-én a töröcsvári szoroson át megérkezett Clam Gallas osztrák altábornagy II. (osztrák) hadteste, hogy felváltsa a nagyobbbrészt másfelé szánt cári csapatokat, leverje a székeleyeket és fedezze az 5. cári hadtest hátát. Clam Gallas egy gyors támadással kétségtelenül sikert érhetett volna el, hiányzott azonban a támadáshoz szükséges harci kedv. Lüders sem utasította Clamot gyors támadásra, mert neki meg az volt fontos, hogy a Nagyszeben és Gyulafehérvár ellen megindítandó hadműveletei esetén a háta alaposan fedezve legyen, ne kelljen rajtaütéstől tartania. Clam arra is jó volt, hogy a tömösi és a töröcsvári szorost őrizze mindaddig, míg Havaselvével a vöröstoronyi szoroson át az összeköttetés megnyílik. Clam Gallas tehát nem is igyekezett erőit összpontosítani egy döntő csapásra. Hanem kizárólag védelmi szerepre korlátozódott.

Clam Gallas bevonulása a töröcsvári szoroson Bem tábornok terveit is nagymértékben keresztelte. Gál hadosztálya veszedelmesen lecsökkent s Bem nem remélhette, hogy a szükséges 12.000 embert rövid idő alatt össze tudja szedni. Mostani erőivel nem gondolhatott egy Brassó elleni támadásra, le kellett tehát mondania arról a tervéről, hogy Brassó ellen indul. Július 17-i levelében tehát már nem a Brassó elleni támadásról ír Kosuthnak, hanem a moldvai és havaselvei betörésről. Bemnek e rendkívül fontos levele így hangzik:

Kormányzó Úr!

A postaközlekedés olyan rossz, hogy az ön folyó hó 9-én kelt levelét, amelyben az ellenség mozdulatairól tájékoztat, csak

¹⁰² *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 90. 1.

tegnap kaptam meg. Ön közli velem azt is, hogy a kormány Szegedre költözött s hogy Ön Mészáros tábornokot fővezérre nevezte ki. Megtisztel Kormányzó Úr azzal a kérdéssel is, hogy vajjon hajlandó volnék-e elfogadni a fővezérséget és ha igen, milyen feltételekkel. Ezt a kérdést már meghánytuk-vetettük Nagyváradon és én azon az ott hozott határozaton változtatni nem óhajtok. Még mindig az a meggyőződése, hogy azokkal a segédforrásokkal, amelyek rendelkezésünkre állanak, hat hét alatt, de legfeljebb két hónap alatt egész Magyarországot megszabadítjuk az ellenségtől. De ehhez az kell, hogy az összes katonai parancsnokok, különbség nélkül, a leglelkiesmeretesebben hajtsák végre a kapott parancsokat. Szükséges tehát, hogy a főparancsnoknak meg legyen a hatalma ahhoz, hogy olyan parancsnokokat alkalmazzon, akikre bizton számíthat. Enélkül a legjobban felépített tervek is megghiúsulhatnak, amint ezt már szomorúan tapasztaltam. Ha tehát Kormányzó Úr azt akarja, hogy a nagyon nehéz és kellemetlen megbízatást elvállaljam, hogy mindenkit a maga helyére osszak be s a csapatokat úgy mozgassam, ahogy kell, akkor arra van szükség, hogy a képviselőház engem két hónapra az összes csapatok fővezérévé nevezzen ki — korlátlan hatalommal.

Addig is, míg ez megtörténik, itt mostani helyemen meg fogok tenni mindent, ami lehetséges, hogy ügyeink menetének előnyös fordulatot adjak ezen a területen, amely kétségkívül a legfontosabb. Pár nap múlva be fogok nyomulni Moldvába vagy Oláhországba, az öntől kapot parancs értelmében, fel fogom hívni ezeknek az országoknak lakosait, hogy rázzák le az oroszok igáját s hogy Törökország védnöksége alá helyezkedjenek. Magam köré fogom gyűjteni mindazokat az ifjú oláhokat, akik Magyarországon kerestek menedéket. Omer pasa azonban még nem válaszolt arra a levélre, amelyet neki írtam s amelyben őt tervezett benyomulásomról értesítettem; azt állítják, hogy őt az oroszok megpénzelték. Szükség van rá tehát, Kormányzó Úr, hogy a magunk részéről ugyanezt tegyük. Ha ő bennünket Oláhországba való benyomulásomkor készséggel segítene, akkor az orosz csapatokat könnyűszerrel szétzúznánk, amelyek pillanatnyilag bennünket nyugtalanítanak és akkor minden erőnkkel önök felé fordulhatnánk.

Kérve kérem tehát Kormányzó Úr, küldjön Orsován át egyenest Omer pasának egy jelentékeny összegű ajándékot, mert Magyarország jövője nagy részben ettől függ.

Most Kézdivásárhelyre indulok, ahol elfoglalom azt az utolsó helyet, amelyet a Székelyföldön kezemben kell tartanom, hogy a következő hadműveletek ura lehessenek.

Fogadja Kormányzó Úr legmélyebb tiszteletem kifejezését.

Csikszeredai főhadiszállás, 1849 július 17.

Bem.¹⁰³

Bem tehát ezzel megfelelt Kossuth sürgető kérdéseire: Erdélyből sereggel nem mehetett Magyarországra, hiszen ezzel maga után vonta volna Lüders egész haderejét s ebben az esetben a Tisza—Maros vidékén egyesülő magyar hadsereg — mely még Bem csapataival együtt sem lett volna több 50—60 ezer főnél! — két tűz: Lüders és Paszkievics közé szorult volna. Látuk, hogy Bem Erdélyben annyi erőt sem tudott összegyűjteni, hogy Grotenhjem 12.000 főnyi hadosztályával megbirkózhatott volna. Ezenkívül, mint Horváth Mihály írja, az is kivihetetlen volt, hogy a nagyobbrészt székelyekből álló csapatokat Erdélyből Magyarországra vigyék.¹⁰⁴ Ezért döntött Bem Moldva mellett, ezért akarta Omer pasát a magyar ügy oldalára állítani. Ami a fővezérség kérdését illeti, Bem e téren is következetes álláspontot foglalt el. Messziről is jól látta a hadseregen belül pusztító reakciót s ez ellen csakis forradalmi parancsnoki hatalommal lehetett sikerrel küzdeni. Ezért követelte a korlátlan hatalmat magának.

Július 12-én Kossuth már Szegeden volt; e napon mondotta nagy beszédét a szegedi nép előtt. Mint kifejtette, hadiműködésének központjává Szegedet választja s ezért hiszi, hogy Európa szabadsága Szegedről fog kisugározni; ha találatnákné olyan nyomorult, aki a hazát leigázni s diktátori hatalomra vergődni erőlködnék, azt önmaga gyilkolná le. Ez Görgeyre vonatkozott. Görgey ebben az időben már úgy viselkedett, mint akinek semmi köze a kormányhoz. Július 12-én Adlerberg cári kapitány ellenállás nélkül bevonult Pestre, 13-án Görgey elhagyta seregével Komáromot, ugyanezen a napon Ramberg altábornagy a 3. osztrák hadtesttel bevonult Budára. Guyon a magyar fegyverek utolsó nagyszerű diadalát aratja Hegyesnél: Jellacsics a Duna déli partjára vonul vissza s nem is tud többé komolyan beavatkozni a hadieseményekbe. Július 16-án Haynau megindult Komárom alól Buda felé. Ugyanaznap Kossuth azt írta Bemnek, hogy a felső sereg még mindig Komáromnál áll;

¹⁰³ 1848—49-es iratok. 1849—7—17. Hadt. L.

¹⁰⁴ Horváth i. m. III. 315. l.

Kossuth csak néhány nap múlva értesült arról, hogy Görgey Vácig előrenyomult, ott csatázott — de hogy onnan hová indult, azt Szegeden nem tudta senki. (Görgey 17-én Vácról Losonc—Miskolc irányába indult, hogy a cári hadak megkerülésével egyesüljön a tiszai hadakkal.)

A forradalomnak ezekben az aggasztó eseményekkel teli napjaiban került ismét a kormány székhelyén előtérbe a nemzetiségekkel, nevezetesen a románokkal való összefogás gondolata. A tárgyalások, amelyek május óta megszakításokkal egyrészt a román nemzet forradalmi demokrata képviselői, másrészt a magyar kormány között folytak, július közepén eredményhez vezettek. Balcescu tervezete alapján július 14-én Szegeden megszületett a magyar—román megbékélési terv, a „*Projet de pacification*” és Kossuth elfogadta a román légió megalakítására vonatkozó tervet is. Balcescu szívós munkája tehát — ha későn is —, de meghozta gyümölcsseit. Míg a szerb ellenzékkel ugyanezen időben folytatott tárgyalások megfeneklettek, a magyar—román viszony új, radikális fordulatot ígért. Hogy ez így történhetett, annak a magyar kormány megértőbb magatartása mellett kétségtelenül elsőrendű elősegítője volt az a bizalom, amellyel mind a román nép, mind pedig ennek forradalmi vezetői, köztük elsősorban Balcescu és Bolliac viseltettek az erdélyi hadsereg fővezére, Bem tábornok iránt. Bem működése, nagylelkű, népeket összehozó politikája tehát egy bizonyos eredménnyel mégis csak járt. Iancu és a havasi román felkelők megnyerése részben tragikus okok következtében hiúsult meg; ez okok között a legnagyobb szerepet a Hatvani-féle támadás játszotta és vannak rá adataink, hogy maga Iancu később is nyilvánította azt a szándékát, hogy összefog a magyarokkal. Az összefogás mérhetetlenül sokat jelenthetett volna Erdély akkori helyzetében. Sajnos, nem került rá a sor.

A román nép hangulatára vonatkozóan figyelemreméltó Simonffy alezredesnek egy jelentése, melyben közli Szemerével, hogy a román nép hajlandó volna a megbékélésre, „csak hogy hozzánk kevés bizodalomuk van, holott, amint mondanak, Csutak és Hatvani, őket többször megcsalák, azonban Bem tábornokhoz nagy bizodalmat mutattak”.¹⁰⁵ A békülékenység őszinte hangja cseng ki abból a levélből is, amelyet Iancu június 27-én küldött Simonffy József alezredesnek: „*Higgyétek el, testvérek, hogy mi nagyon világosan látjuk és nagyon szilárdan hisszük,*

¹⁰⁵ Idézi I. Tóth Z. Kossuth és a nemzetiségi kérdés 1848—1849-ben. Kossuth Emlékkönyv. II. 335. l.

hogy ebben a két testvérházában a magyar nem beszélhet lét-ről és jövőről a román nélkül, s a román sem a magyar nélkül”.¹⁰⁶ A magyar kormány késedelmeskedése elsősorban hibás azért, hogy a kedvező alkalom kihasználatlanul múlt el és Iancuval a tárgyalások nem vezettek gyakorlati eredményre. Ebben természetesen Bem is hibás.

Balcescu is feladatának tartotta azt, hogy a román nép nagy tömegeit felsorakoztassa a magyar szabadságharc mellé. Egyik legfőbb erkölcsi támasza éppen a Bem személyében megtestesülő nemzetiségi politika volt; ezért figyelt fel minden Erdélyből érkező hírre olyan aggódo szorongással, ezért kedvetlenedett el, ha a magyar fegyverek nem győztek és újjongott, ha Bem tábornok megverte az ellenséget. Balcescu tervei közé tartozott a közvetítés Iancu és a magyarok között. Csak sajnálni lehet, hogy Bem tábornok nem használta fel idejében Balcescu ajánlatát és az ő segítségével nem kötött egyezményt Iancuval akkor, amidőn erre még volt lehetőség.

Kossuth érdeme, hogy ha korlátozottan is, de bizonyos engedményeket adott a román nemzetnek s így lehetővé vált a megbékélés alapjául szolgáló egyezmény aláírása. Az egyezmény elismeri, hogy a román nép külön nemzetiség s elrendeli, hogy a jövőben az okiratokban a „román” néven említsék: szabályozza a nyelvhasználatot a magánéletben, az iskolákban, a közigazgatásban. A területi autonómia gondolatáig nem jut el. Az egyezmény így is kiemelkedő helyet foglal el a magyar és román nép viszonyának történetében. Különösen fontossá válhatott azzal, hogy az egyezményt kiegészítőleg Kossuth magáévá tette és elrendelte a román légió megalakítását is, s ha ez létrejön, akkor a magyar—román megbékélés a kormányprogrammon túl az abszolutisztikus reakció elleni közös harc győzelmeiben ölthetett volna testet.

Kossuth pénzt adott Balcescunak a légió céljaira, utasítja Bemet, hogy jól fogadja Balcescut és Bolliacot s megszabja a román légió szervezetének feltételeit. Különösen indokoltá tette Kossuth szemében egy ilyen román légió megalakítását — a román nép lecsendesítésének és a külföldi közvéleménynek a megnyugtatása mellett — Bemnek Moldvával és Havaselvével kapcsolatos terve: ha Bem a román légióval az élen tör be Moldvába, akkor az ottani lakosság a magyar sereget felsza-

¹⁰⁶ V. ö. I. Tóth i. m. 332. l.

badítójaként fogja üdvözölni. A részletekre való megállapodás feladatát a kormányzó Bemre bízta.¹⁰⁷

A *Projet de pacification* kimondotta azt a felismerést, hogy a magyar és a román nemzetnek „egymást kölcsönösen segíteniök kell és ugyanazon zászló alatt kell harcolniok a szabadság védelméért”. E közös harc színterének elsősorban Erdélyben kellett lennie. Kossuth kifejezetten azt kívánta, hogy amennyiben Bem Havaselvére betörne — s július 16-i levelében már azt is hozzáteszi, hogy ezt igen szeretné — a román zászlóalj legyen az elővéde. „A következmény felszámíthatlan volna”, írja a kormányzó Bemnek. „*Ha a dolog oláhhonbeli bemenetelre kerül, kérem az urakat pár nappal azelőtt tanácskozássra hívni fel, hogy előre intézkedhessenek, mert óhajtható, hogy ottan barátoknak tekintsenek. Igen szükségesnek vélem megmondani a proclamációban: mint a törökök s oláhok baráti jövőünk felszabadítani őket az orosz nyomás alól.*”

A kormányzónak ez a levele egyéb szempontokból is figyelemreméltó: részletesen ismerteti Bemmél a hadihelyzetet, a kormány pénzügyi helyzetét, megokolja, miért kellett a kormány székhelyét Szegedre áttenni, az anyagi dolgokban türelemre inti Bemet. „A bank három nap alatt rendben lesz s így ön pénztárnokának 200.000 forintot küldendek. Ön 800.000 forintot kér 30 és 15 krajcárosokban. Kérem fölszámolni, hogy erre 9.600.000 nyomás szükségeltetik, amellet emberi kezek által (gőz nem használható), csak 20 sajtó dolgozván s egy perc alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel-nappal dolgozva 35 nap kívántatik csak ez összegre! S ez összeg havi kiadásainknak csak tizedrésze. Ennyit a nehézségek felfejtésére. Mi embernek lehet, megteszem. Többet nem tehetek.”¹⁰⁸

¹⁰⁷ „Elfogadom tehát a javaslatot és aláírtam az okmányt, melynek értelmében a fent említett Balcescu és Bolliak urak fel vannak hatalmazva arra, hogy egy román légiót szervezzenek olyan elvek szerint, melyek hasonlatosak azokhoz, amelyek a lengyel és olasz és más légiók szervezéséhez szolgáltak alapul; ami az idecsatolt okmányban részletezett feltételeket illeti, azoknak a megítélését teljesen Önre bízom, Altábornagy Ur. Tekintettel arra, hogy Ön van a helyszínen és ismeri teljesen ezt az országrészt, Ön tud majd a legjobban megegyezni ezekkel az Urakkal. Ezenkívül megbíztam Boczko biztos urat, hogy amennyiben rajta áll, legyen ezen urak segítségére és gondoskodjék szükségleteikről, hogy tervüknek a megvalósítása minden késedelem nélkül megtörténhessék.” Kossuth levele Bemhez júl. 14. KA Wien A. C. Siebenbürgen 1849—7—10. Hadt. L. Július 9-én Szentiványi elhagyta Erdélyt s utóda a kormánybiztosságban Boczkó Dániel lett.

¹⁰⁸ *Pap Dénes: Okmánytár II. DV.*

Egyébként Kossuth rendíthetetlen derülátással ítéli meg a hadihelyzetet. Perczel 24.000 emberrel vonul Ceglédre Szolnokra s vagy átkel a Tiszán, vagy a folyó jobbpartján fenyegeti az oroszokat, akik Debrecenből visszavonultak úgy, hogy a Tisza vonala most tiszta az ellenségtől. Perczel a szolnoki és abonyi táborban van, feladata, hogy a Tisza jobbpartját, a Duna—Tisza közét Szegeddel fedezze, a főerővel Hatvan, majd Pest és Vác ellen nyomuljon. „Ma Szegeden vagyunk, a jövő héten tán Aradon vagy Nagyváradon (mit leginkább szeretnék)”, írja s jelzi, hogy személyes toborzó körúttal egy hónap alatt 30 ezer főnyi tartalékot akar felállítani. Guyon megverte Jellacsicsot, aki Titelre szaladt; Kmetty ma felszabadítja Péterváradot, Bánffy ezredes Perlaszra siet s mielőtt Jellacsics Titelre érne, megpróbálja azt bevenni, Titel azonban „ránk nézve kemény harapás lesz”, írja Bemnek. „Seregek és vezérek derekak”, teszi hozzá.

A havaselvei forradalmárok a legvérmesebb reményekkel tekintettek Bem tábornok havaselvei hadművelete elé. A légió terve új lelkesedést öntött mindenekelőtt Balcescuba. Kossuth-tal folytatott tárgyalásairól boldogan számol be Ghicának és meglátszik, hogy reményeinek legbiztosabb záloga Bem tábornok. Bolliac, aki teljesen osztozza Balcescu magyarbarát politikáját, Bem tábornok közelében tartózkodott és jó kapcsolat fűzte a lengyel tábornokhoz. Egy napon megemlítette Bem előtt, hogy a románok „különb karriert biztosítanak neki, mint a magyarok”, ha a románok mellé áll és kiűzi Havaselvéről a cári csapatokat. Bolliac a románok királyává akarta választani Bemet s Balcescu szerint Bem „nem fogadta rosszul ezt az odavetett célzást”. A román forradalmi demokraták legfőbb reménysége Bem volt ebben az időben.¹⁰⁹ Július 14-én Balcescu rajongó szavakkal adja Ghica tudtára Kossuth-tal kötött megegyezését:

„Ghica, szeretett Ghica, borulj térdre és adj hálát az Istennek, hazánk megmenekült. Kossuth-tól jövök. Amit álmodni is alig mertem, beteljesedett. Bem megverte az oroszokat Besztercénél és kiűzte őket; most Brassóba indult s azután Havaselvére. Láttam táviratait. Kossuth mutatta meg nekem őket. Pénzzel akarják megnyerni Omer pasát. Fog is menni. Elképzelheted örömet, amikor Kossuth azt javasolta, hogy lancut egész seregével vezessem Havaselvére. Azt mondta, hogy az összes erdélyi és bánsági románoknak a fejedelemségek meg-

¹⁰⁹ Balcescu Válogatott Írásai 195. 1.

mentésére kell indulniok, mert ott van a román nemzetiség alapja. Így tehát Bemmel együtt rövidesen Havaselvére indulok, nagy katonai erővel és 8 millió román kel fel az oroszok ellen. Kossuth mindenben megkönnyíti erdélyi működésemet és pénzzel is ellát; ő valóban nagy ember. Most hiszem, hogy a szabadság ügye diadalra jut. Sohasem voltam olyan boldog, mint ebben a pillanatban.”¹¹⁰

A román forradalmároknak a moldvai vagy havaselvei diverzióhoz fűzött reménykedései természetesen túlzottak voltak. Láttuk már, hogy Bem Erdélyben túlon túl kis és nem is a legjobban felfegyverzett haderővel rendelkezett; ettől nagy eredményeket várni nem lehetett. Rüstow írja, hogy a moldvai diverziótól semmi egyebet nem lehetett remélni, minthogy Bem továbbra is foglalkoztatni fogja Lüders és Grotenhjelm seregeit Erdélyben s ezzel meggátolja őket abban, hogy előrenyomuljanak a magyarországi hadszíntérre s ott egyesüljenek Paszkieviccsel.¹¹¹ Ezt a célt, mint látni fogjuk, Bem tábornok valóban el is érte.

Július 17-én délután 3 órakor indult el Bem tábornok Csík-szeredáról útban lévő csapatai nyomában, a Kászon völgyében Kézdivásárhely felé. Még aznap éjjélkor Szárazpatakra (Kézdivásárhelytől 10 km északra), 18-án pedig Eresztevényre érkezett. Előőrseit az eresztevényi tetőn messze be Angyalos felé, a főcsapatot pedig a Maksán aluli gödörben helyezte el. Itt maradt 20-án délután egy óráig.¹¹² A gyorsan újjászervezett székei hadosztály újra harcképes állapotban volt.

17-én Lüders tábornok Fogarasra érkezett (előbb bevárta, míg Clam Gallas Brassóba ért). Fogarast már Engelhardt elővédje biztosította Lüders számára. A tábornok Fogarasnál gyűjtötte össze csapatait, 8 zászlóaljat, 3 lovasszázadot és 16 ágyút itt hátrahagyott, hogy szükség esetén Clamot támogassák s ennek összeköttetését az oroszokkal biztosítsák, Lüders pedig hadteste zömével 18-án Szkoréra ment. Engelhardt bevárva Lüders utánanyomulását, 18-án folytatta útját Nagyszeben felé s 19-én elfoglalta Porumbákot. Itt értesült arról, hogy az Olt hidját Fenyőfalvánál egy magyar különítmény tartja megszállva; ez volt a Vöröstoronyi szoros és Szeben felé vezető át-

¹¹⁰ Bălcescu Válogatott Írásai 197. 1.

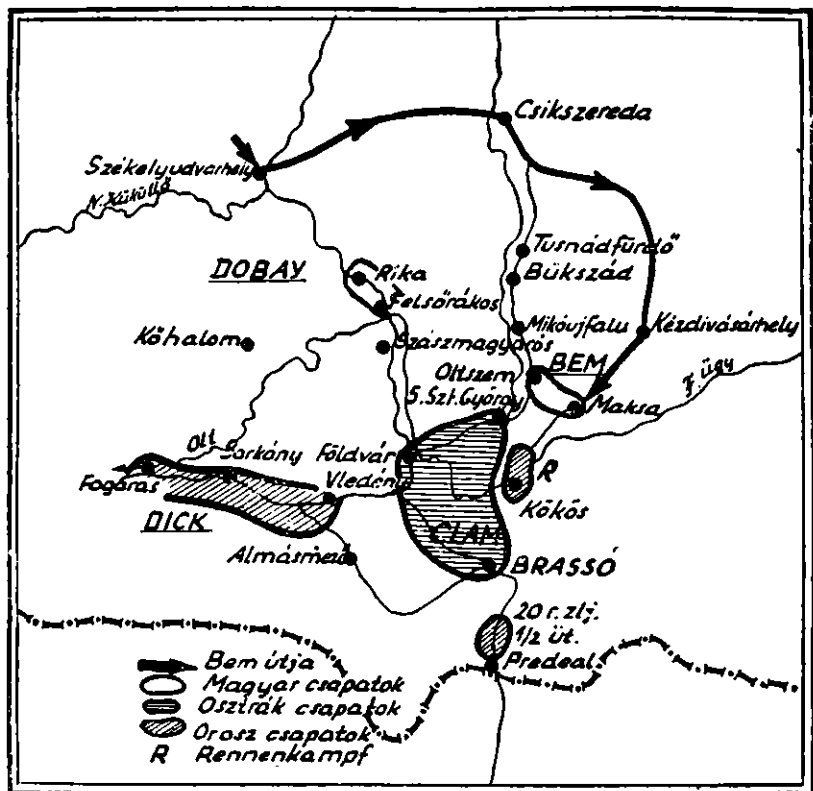
¹¹¹ Rüstow i. m. II. 1. 205. 1.

¹¹² Gyalókey Jenő: Bem moldvaországi hadműveletei. Történelmi Szemle 1918. 241. 1.

járó. Engelhardt, hogy ezt megkerülje, hidat veretett az Olton Szakadát és Porumbák közt Veszteny felé. A hídon át erős csapatokat küldött a túlsó, jobbpartra. 19-én Engelhardt elővédje Vesztenybe vonult s ott egyesült a Feleken és Fenyőfalván át felvonuló Lüders haderejével. Biró Ede őrnagy, aki Papp alezredesnek, a szebeni hadosztályparancsnoknak a megbízásából a fenyőfalvi Olt-hidat őrizte, Nagytalmácsra vonult vissza. A szebeni magyar helyőrség sem tudta tartani magát. Bem ugyan a dévai hadosztályból némi erősítést rendelt Szebenhez, s e segítőcsapatok 17-én meg is érkeztek Szebenbe, de Papp alezredes a szebeni csapattal (1500 fő) nem is akarta védeni Szebent és a Vöröstoronyi szorost: Nagycsűrön és Szelindeken át Medgyes felé elvonult. Papp innen Kézdivásárhelyre húzódott, ahol Bemmel egyesült. (Csapatainak létszáma: egy zászlóalj, 2 lovaszázad és 6 ágyú.) Lüders Vesztenyben értesült arról, hogy a szebeni helyőrség 19-én Medgyesre vonult vissza. A szebeni helyőrség elvonulása következtében magára maradt Ihász Dániel alezredesnek a Vöröstoronyi szorost védelmező különítménye (2 zászlóalj és 6 ágyú), valamint a vele egyesített Biró Ede őrnagy különítménye. Július 20-án Ihász Dániel kemény ellenállás után végülis alulmaradt az ellenséggel vívott küzdelemben (a boicai ütközetben), embereinek 20 százalékát elveszítve, nagynehezen átjutott Căinenibe, ahol a török csapatok lefegyverezték. A vöröstoronyi ütközet másfél órán át tartott; részleteit nem ismerjük. A magyar csapat meghátrálásával a szebeni hadosztály megszűnt létezni. Ezután már a cári csapatok a Vöröstoronyi szoroson át is kaphattak utánpótlást.¹¹³

Időközben Grotenhjelm is támadásba ment át a besztercei hadosztály ellen, melyet Bem távozása után Damaszkín György alezredes vezetett, s amelynek állása Szeretfalvánál volt. Grotenhjelm 16-án összevonta az osztrák csapatokat (3 zászlóalj, 5 lovasszázad és 17 ágyú) s két oszlopban indított támadást: Pavlov dandára az országúton Szeretfalva felé haladt előre arban, míg a többi csapatok Grotenhjelm személyes vezetése alatt Szászbudak, Bilak és Harina (Münzdorf) felé, a magyarok jobboldala felé vették az irányt. Damaszkín jóelőre értesült a jobbszárny ellen készülődő megkerülő támadásról s ezért Pavlov közelébe kiürítette Szeretfalvát s Galac mögé előnyös állásba húzódott vissza. A támadás súlya alatt innen is vissza kellett vo-

¹¹³ Breitt i. m. III. 165—166. l.

A helyzet 1849 július 19-én.

nulnia Tekétől nyugatra, Szentgyörgyre. Grotenhjelm most sem használta ki győzelmét — az Olt völgyében könnyen elérhette volna Lüders csapatait! —, hanem 17-én visszavonult korábbi állásába, Besztercére. Így a magyar csapatok zavartalanul elvonulhattak, Mezőörményesen át eljuthattak Szászrégenbe. Grotenhjelm az osztrák csapatok nagy részét 20-án elővédként Szeretfalvára tolta előre, derékhadával pedig Beszterce és Besenyő közt szállt táborba.¹¹⁴

Ramming azt írja, hogy Bem tábornok a Székelyföldön 12.000 embert és 50 ágyút gyűjtött össze Brassó bevételeére és

¹¹⁴ Breit i. m. III. 156—7. l.

a moldvai betörés céljaira.¹¹⁵ E szám kétségkívül erősen túlzott. Hét-nyolcezer embernél többje Bemnek semmiesetre sem lehetett.¹¹⁶ Ezzel a sereggel készült most szembeszállni Clam Gallas-szal s elfoglalni Sepsiszentgyörgyöt. Kézdivásárhely birtoka ugyanis egymagában nem fedezte volna eléggé Bem tábornok hátát a moldvai expedíció időtartama alatt. Arra is gondolnia kellett, nehogy az ellenség az Olt völgyén felfelé haladva, a kézdivásárhelyi—csíkszeredai útnak a birtokába jusson s Bem összeköttetéseit arra megszakítsa. Ezért Bemnek el kellett foglalnia Sepsiszentgyörgyöt, továbbá a Feketeügy vonalát, hogy ezzel megakadályozza Clam Gallasnak Uzon felől Kézdivásárhely felé indítható támadását, ami viszont az ojtózi szoros elzárásával fenyegetett. Július 20-án megtámadta Clamot, aki erre a támadásra egyáltalán nem számított. Clam ugyanis, amidőn azt látta, hogy Bem az Olt völgye felől Sepsiszentgyörgynél nem támadta meg, hanem a Kászon völgyében Kézdivásárhelynek tart, biztosra vette, hogy a tábornok most indul Moldvába. Annál nagyobb volt a meglepetése, amidőn 19-én azt a hírt kapta, hogy egy magyar csapat a Földvár és Felsőrákos közt lévő Szászmagyaróst készül megszállni és Kézdivásárhely felől is támadás várható. Üzent Dicknek, hogy a Sárkányon lévő négy orosz zászlóaljat azonnal indítsa a földvári úton Persányba, az osztrák sereg támogatására. E segítségre azonban nem lett szükség, mert a magyar előőrsök 20-án visszavonultak. Bem 20-i támadása kettős támadás volt: Van der Nüll osztrák dandára és Rennenkampff orosz különítménye ellen irányult. Rövid ellenállás után mindkettő meghátrált. Az osztrák hadosztály- és dandárparancsnokok — a Bem támadására való többnapos ideges várakozás hatása alatt — csak a visszavonulásra gondoltak. Bem könnyűszerrel elfoglalta Sepsiszentgyörgyöt. Ezzel úgy látta, hogy az egész Székelyföld fedezve van, Clam Gallas semmit sem kezdhet ellene — ő pedig indulhat Moldvába. Clam Gallas feladta Háromszéket s eddig többfelé osztott hadtestét Brassó védelmére, Szászhermánynál egyesítette. Július 21-én Bem ezt írta a kormányzónak: „Dolgaink itt nem mennek rosszul. A székelyek elég nagy számban jönnek

¹¹⁵ *Ramming* i. m. 520. l.

¹¹⁶ Gyalókey 6812 emberre, 672 lóra, és 24 ágyúra teszi Bem seregének létszámát. A Rikát megszállva tartó csapatokkal e szám 9300—500-ra becsülhető, az ágyúk száma 30—32. *Gyalókey*: Bem moldvaországi hadműveletei. 241. l.

hozzám, már körülbelül 15.000 ember gyűlt össze belőlük. Sajnos, fegyverük nincsen... Jelenleg a Maksától Angyaloson át Sepsiszentgyörgyig haladó vonalon állok. Tehát majdnem az egész Székelyföld biztosítva van. Szabadon lélekezünk és folytatjuk az új toborzásokat. Hogy hasznosan töltssem el azt az időt, amelyre szükségem van még ahhoz, hogy az ellenséget megtámadhassam, amely Brassó körül vonja össze erőit, amelyek körülbelül több mint 20.000 emberre rúgnak, holnap be akarok nyomulni az ojtózi szoroson Moldvába.”¹¹⁷

Július 21-én Bem Illyefalvánál nagyobb nyomaték nélkül újra megtámadta az ellenséget. Clam Gallas semmit sem mert kockáztatni: július 21-én anélkül, hogy komolyabb harcra mert volna gondolni, két jelentéktelen csetepaté után elhagyta Háromszéket és a Barcaságba vonult vissza. Bemnek tudomása volt arról, hogy Lüders Fogarason egy orosz dandárt hagyott azzal a feladattal, hogy szükség esetén Clam Gallas segítségére siessen. Tudta azt is, hogy Nagyszeben elfoglalása már csak órák kérdése. (Lüders július 21-én foglalta el a várost!) Ilyen kedvezőtlen erőviszonyok közt nem számíthatott közvetlen taktikai sikerre. Mivel legfőbb feladatát abban látta, hogy megakadályozza a cári 5. hadtestnek a Nagy-Alföldre való kijutását és távoltartsa az ellenséget a Székelyföldről, ennek a célnak az érdekében közvetett lépéshez kellett folyamodnia. Lüders nyugatra fordulása és Szeben elfoglalása ellen közvetlen akadályt állítani nem tudott. Hogy az oroszok hadműveleti terveit megzavarja, olyan területre kellett áttennie a hadműveleteket, ahonnan a cári seregnek az anyaországgal való kapcsolatait megszakíthatta, vagy legalább is megszakítással fenyegethette. Erre Moldvaországot látta a legalkalmasabbnak. A tábornok tehát lemondott Brassó felszabadításának gondolatáról, lemondott arról, hogy elfoglalja a tömösi és töröcsvári szorosokat.¹¹⁸ A Moldvaországba való betörés meglepetésnek készült az ellenség számára. A tervet, mint láttuk, Kossuth is helyeselte. A terv helyességét végsősoron következményei igazolják: mint látni fogjuk, Bemnek valóban sikerült elérnie azt, hogy Lüders visszafordult a Székelyföld felé.

¹¹⁷ Bem jelentése júl. 21. Sepsiszentgyörgy. KA Wien. Feldacten der ungar. Siebenbürg. Armee 1849. Fasc. VII. Nr. 13. Hadt. L. Másolat: 1848—1849-es iratok.

¹¹⁸ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 101. l.

Az adott helyzetben Bem tábornok valóban nem tehetett okosabbat. Mert ami a legtermészetesebb lett volna, az tudniillik, hogy egész erejével támadja meg Clam Gallast, az egyben a legtöbb kockázattal is járt. A Clam elleni akció ugyanis csak akkor vezethetett volna sikerre, ha Bem tábornoknak sikerült volna Clamot Lüders hadtestétől elvágnia és kiűznie Havas-elvére. Bemnek Lüders és Clam közé — a belső vonalra — kellett volna eljutnia, hogy Földvár felől Brassó felé kiszoríthassa az osztrák hadtestet s elvághassa Lüderstől. Ennek a támadásnak nem is Maksárról, hanem Rikáról kellett volna történnie. Ennek azonban komoly akadálya volt a Fogarason maradt Dick tábornok, aki 8 zászlóaljával, 200 kozákjával és 12 ágyújával nyomban Clam Gallas segítségére sietett volna és Bemet ekkor két tűz közé fogják. Dick említett dandárából 4 zászlóalj, 50 kozák és 4 ágyú Sárkányon, 100 kozák Vledényben állt.

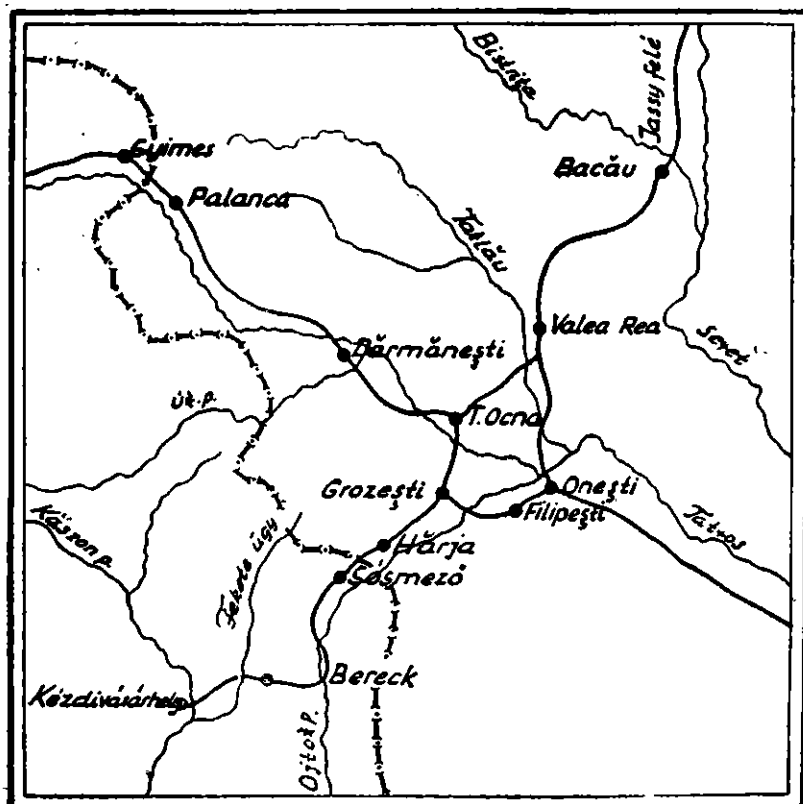
Július 22-én a Moldvába beütni készülő magyar csapatok az ojtózi szoros környékén gyülekeztek. Egészen kicsiny had volt az, amelynek élén a tábornok a diverziót végrehajtani készült. Breit szerint Bem 2000 gyalogossal, 1000 lovassal és 4 ágyúval lépett Moldva földjére.¹¹⁹

Maga Bem július 25-i Târgu-Ocnánál kelt jelentésében 2000 főre teszi csapatai számát. Ez bizony kis had volt. Vele szemben Moller cári tábornoknak 8 zászlóalja, 10 lovasszázada és 16 ágyúja állott Moldvában. Szerencse, hogy az oroszok későn értesültek Bem betöréséről és szétforgácsolt csapataikat nem tudták nyomban egyesíteni s így a betörés pillanatában a helyzet Bemnek kedvezett. Az ojtózi szorost mindössze egy zászlóalj őrizte, egy másik zászlóalj Târgu-Ocnát szállta meg, hogy onnan szemmel tartsa a Tatros völgyét. Egy zászlóalj egy félkönyű üteggel az Ocnától 3 órányira lévő Oneștiben állomásozott.

Bem július 22-én az ojtózi szorusból kiáltvánnyal fordult Moldva lakosaihoz.¹²⁰

¹¹⁹ Breit i. m. III. 167. l. — Gyalókey szerint Bem serege 2 és 2/6 zászlóaljból, fél utászszázadból, egy és háromnegyed lovasszázadból és hat ágyúból állott — 2200 főnyi állománnyal. *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat. 112. l.

¹²⁰ „Moldova lakosai! Az oroszok minden hadizenet nélkül Magyarországra és Erdélybe berohantak. Európa hallgat ezen nemzeti jogsértéshez, de a magyarok elég erősek arra, hogy ellenségüket legyőzzék; — midőn az oroszokkal élet vagy halálra küzdeni kezdenek, úgy akarnak, hogy ezen viadal által a muszka járom alatt nyűgő szomszéd országoknak

Bem moldvaországi hadműveleteinek színhelye.

is hasznot hajtsanak. Ezen célból seregemnek egy része országtokba be is lépett. Moldovaiak! ha szabadok akartok lenni és a Magas Porta oltalma alatt alkotmányos kormányzatnak előnyös hasznát élvezni akarjátok, keljetek fel azon barbár csordák kiirtására, melyek honotokat pusztítják. Mindazok, akik fegyverhordozásra képesek, rohanjanak közös ellenségünkre, gátolják meg minden útjokat, akkor aztán nem lesz nehéz, a magyar hadsereg és a harcias oláh nemzet segítségével, mely utóbbi is egyszerre fellépend, az ellenség hadseregét legyőzni. A Magas Porta nem fog segítségével késni: mert átlátandja, hogy Moldova és Oláhország kizárólag az ő oltalma alá akar lépni, az alatt állani, mint azelőtt hosszas ideig állott, s át fogja látni, hogy csak ezen két ország emancipációja biztosíthatja egyedül politikai jövődjét, melyet az orosz cár naponta mindinkább rövidít. Az ojtózi szorosnál Erdélyben, július 22-én 1849. Az erdélyi had fővezére Bem altábornagy." Kővári: Okmánytár 194—5. l.

Az ojtózi szorosban, Hârján álló orosz vadászzászlóaljat váratlanul érte Bem támadása. Az oroszok egy darabig bátran ellenálltak, várták a segítséget, de a segítség késett. Usztrogov tábornok a betörés hírére Oneştiből egy vadászzászlóaljjal és egy fél üteggel elindult, de a harjai zászlóaljat már visszavonulóban találta Grozeşti közelében. Itt az 1600—1800 főnyi orosz sereg hosszú ideig védekezett, de amikor a magyar huszárok megkerülték az orosz sereg balszárnyát, az orosz lovasságot már nem lehetett velük szembeállítani, Oneştiig visszavonultak. Bem Filipeştiig üldöztette őket. Éjjeli szállásra Grozeştibe tért vissza.¹²¹

A 23-án visszavonult oroszok azonban Oneştiben sem mertek megállapodni. Bem seregét sokkalta nagyobbnak hitték, mint amekkora volt. 12.000 főről szóltak a hírek. Pedig, ha ez a szám valónak bizonyult volna, akkor az egész moldvai cári helyőrség sem bírt volna helytállni Bemmel szemben. Usztrogov 23-án átkelt a Tatros balpartjára, 24-én visszahúzódott Bacăuig. Bem pedig elfoglalhatta Ojtozt és Tatrost. 24-én megszállta Oneştit és Târgu-Ocnát is. Târgu-Ocnáról újabb kiáltvánnyal fordult Moldva lakóisaihoz.¹²²

Bem tábornok megjelenése nagy visszhangot váltott ki Moldvában. Itt ugyanis azután, hogy 1848 nyarán a cári csapatok leverték a forradalmat, a nép távolról sem békélt meg az

¹²¹ A csata vesztesége: magyar részen: 12 halott, 40 sebesült, orosz részen: 40 halott, 111 sebesült. Bem alól kilőtték lovát. *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat... 113. l.

¹²² *Moldova lakosai!* Azon felszólításomban, melyet hozzátok Ojtozból Moldovába való beléptem előtt intéztem, megmondtam, hogy el fogok jönni, benneteket a muszka járom alól megszabadítani, hogy a magyar porta oltalma alatt minden idegen beavatkozása nélkül a valódi polgári alkotmányt élvezhessétek, mert a muszka, kit jelenleg kergetek, minden népszabadság ellensége, tehát épen oly ellenségetek, mint a miénk. — De nektünk, kik veletek a legszorosabb népbáratsági viszonyban akarunk élni, közösen kell fegyvert ragadnunk közös ellenségünk ellen és a polgári szabaddá való lételben kell egymást támogatni. Miután meggyőződtem, hogy csupa előcsapatom is elegendő volt a határt elzárva tartó oroszok megverésére és Bákó felé való nagy veszteséggeli űzésre, magam jöttem el hozzátok. Ha tehát igazán szabadok akartok lenni, azonnal jöjjetek mindnyájan, kik bárminémű fegyvert foghattok és gyűjletek egybe főhadiszállásomon, hogy azonnal rendeztethessétek. Ha fegyverrel vagy lóháton akartok jöni, annál jobb. — Jöjjetek és rövid idő alatt az orosz járom nyakatokról le lesz rázva. Főhadiszállás Okna, július 24-én 1849. Bem J. m. k. Altábornagy. Kővári: Ökmánytár 195—6. l.

elnyomó cári uralommal. Forradalmi emisszáriusok járták keresztül-kasul az országot és hogy jó visszhangra találtak az elnyomott román nép körében, arra élénk bizonyíték Lüdersnek a cárhoz küldött számos jelentése, melyekben arról van szó, hogy a forradalmi ügynökök nyíltan tevékenykednek a cári kormány ellen és levelezésben állanak a külfölddel.

Egy valamivel később kelt bukaresti diplomáciai jelentés annak a megállapítása mellett, hogy Bem kiáltványai semilyen hatást sem gyakoroltak a moldvai lakosságra, szükségesnek tartja megjegyezni, hogy „nem igaz az, hogy Moldva és Havaselve parasztjai ellenségesen néznek a magyarok ügyére. Sőt, inkább rokonszenveznek vele s egyébként is, a fejedelemségekben közel 20 ezer magyar család él, akik között a háború kezdete óta hívei vannak a felkelő hadseregnek.”¹²³

A dunai fejedelemségekben lévő cári tisztviselői kart is rendkívüli mértékben aggasztotta a lakosság forradalmi magatartása. Nagy veszélyt tartogatott minden esetleges moldvai megmozdulás már csak Galiciára való tekintettel is, hiszen okkal lehetett attól félni, hogy a forradalom áterjedhet Galiciába, a forradalmi összeesküvések színhelyére. Az orosz követek jelentései tele vannak félelemmel ebben az időben s e félelmök legfőbb előidézője Bem tábornok, akinek mozgalma átszaphat Galiciába. A cári hadügyminisztérium arra figyelmeztette Lüderst, hogy Bem ki fogja használni a galíciai cári haderő pillanatnyi gyengeségét s megpróbál betörni ebbe az irányba.¹²⁴

A moldvai lakosság körében is nagy hatást tett Bem tábornok megjelenése. A cári levéltárakban fennmaradt egy Tumanszki nevű csinovnyik jelentése a hadügyminisztériumhoz, melyben a cári tisztviselő leírja a moldvai hangulatot Bem betörésének idején: az orosz tisztviselőket páni félelem fogta el arra a hírre, hogy Bem Oituz felé közeledik s Ocnánál jár. Attól féltek, hogy mialatt Lüders elfoglalja Szebent és Brassót, Moldva teljesen védtelenül Bem zsákmányává lesz. Azt írja Tumanszki jelentése, hogy itt ezernyi rabló van, akik mind Bem megjelenésére várnak, hogy azután a cári tisztviselők ellen for-

¹²³ Poujade jelentése Tocquevillenek 1849 aug. 7. *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 179. l.

¹²⁴ R. Averbuh: Carszkaja intervencia v borbe sz vengerszkoj revoluczej. 148. l.

duljanak. Ez az „ezernyi rabló” természetesen a kizsákmányolt lakosság volt.¹²⁵

Bem megjelenésének hírére Iaşiban az orosz és az osztrák konzul megtették az intézkedéseket arra, hogy Besszarábiába meneküljenek, a bojárok egy része már csomagolta értéktárgyait.¹²⁶

Bem teljesen érthetően nagy reményeket fűzött a moldvai lakosság felkeléséhez, amely — ha idejében s kellő erővel történik — kétségtelenül nagy segítség lett volna. A Moller tábornok parancsnoksága alatt álló cári seregnek¹²⁷ talán ideje sem maradt volna arra, hogy kellő gyorsasággal összpontosíttassék. Bem július 25-i ocnai napiparancsa nagy optimizmussal tekint a hadjárat sikerei elébe:

„Tegnapelőtt virradatkor a határt átléptük s néhány száz lépésnyire előttünk ellenséget találtunk. Egy 4 zászlóaljból álló ezred, minden zászlóaljban ezer ember őrizte ellenünk a határszél; elszánt támadásainkkal mindenkin győztünk, kit utunkban találtunk. A posztokat, melyeket az ellenség egymásután vett, a mi ifjú honvédeink nagy merészséggel rohanták meg; mintegy 2000 emberünk volt s mégsem tudott az ellenség nekünk ellenállni s mi őt addig kergettük, míg a bágyadság miatt kényszerítettünk Cilipesti-n megállani. Nagy volt, ami azon a napon történt (az ellenség vesztesége 500 ember). Tegnap folytattuk utunkat: Voinesti-t és Ocnát foglaltuk el... Idejövetelünk célját elértük, az ellenség ereit már egészen ismerjük s tudjuk, hogy a moldvaiak semmit inkább nem kívánnak, mint a mi segítségünk alatt fellépni... Egy kevés idő kell, míg magukat felszereljék. Mindenütt úgy fogadtak, mint felszabadítókat. Az ellenség Bákóban (Bacău) gyülekezett össze; összes ereje Moldvában 7 vagy 8 ezer ember és 16 ágyú. Könnyű lesz nekünk őt a moldovai önkéntesek segítségével kikergetni...”¹²⁸

Hasonló tartalmú jelentést küldött Bem július 25-én Kosuthnak is; ebben is kiemelte, hogy a moldvaiak felszabadítójukként üdvözölték és „segítségünk alatt föllépni óhajtanak”.¹²⁹

¹²⁵ A levelet közli Averbuh i. m. 153. l.

¹²⁶ Hurmuzaki i. m. XVIII. 178. l.

¹²⁷ Moller alatt a következő csapatok voltak Moldvában: Litván vadászrezd 4 zászlóalja, Vilnai vadászrezd 4 zászlóalja, Varsói herceg huszárezd 4 százada, kozákok 2 százada, 2. sz. nehézüteg (8 ágyú), 2. sz. könnyüüteg (8 ágyú), — mindössze 8 zászlóalj, 10 lovasszázad, 16 ágyú. Gyalókey J.: Bem moldvaországi hadművelete. 245. l.

¹²⁸ Nagy S.: Háromszék önvédelmi harca. LXXIV.

¹²⁹ Szilágyi i. m. 65. l.

Bem természetesen saját személyét illetően nem várhatta meg azt, míg a moldvai lakosság tömegesen jelentkezik a magyar fegyveres erőhöz, neki Clam Gallasra való tekintettel is, mielőbb vissza kellett térnie Erdélybe. Clam ugyanis minden nehézség nélkül el tudta volna zárni Bem elől az ojtózi szorost és hátba támadhatna volna Bem egész kis seregét. A moldvai diverzió lélektanilag Clam Gallas tehetetlenségére és passzivitására volt alapozva; ez is egyik gyengéje volt ennek a tervnek. Szerencsére Clam valóban olyan tehetetlennek bizonyult, amilyennek őt Bem gondolta. Bem Gál Sándor feladatává tette, hogy mialatt ő Moldvában jár, az Olt völgyét Csíkszereda felé elzárja, másrészt Clamnak Bem hátába irányuló esetleges támadását megghiúsítsa. Clam egyelőre maga is támadásra várt, s miután ez 22-ig nem következett be, 23-án hajnalban elindult, de nem Bem után, hanem a Sepsiszentgyörgynél álló Gál ellen fordult.

Bem július 25-én nyolc gyalogos századot, egy lovasszakszot és 6 ágyút Grozeştiben hagyott Tuzson őrnagy parancsnoksága alatt, ő maga pedig csapatainak kisebb részével visszatért Erdélybe. A hadjárat, mint ebből is kitetszik, katonailag sem volt eléggé megalapozva: a Tuzson alatt Moldvában maradt magyar sereg már nem vehette fel a küzdelmet a cári erőekkel, ha ezeket összpontosítva indították ellene. Márpedig Moller tábornok, aki 25-én kapta a hírt Usztrogov vereségéről, sietett egyesíteni szétszórta csapatait Bacauban. El is indult Târgu-Ocna felé, de amikor odaért, július 31-én Tuzson már a Székelyföldre járt. 28-án ugyanis megjelent Tuzson táborában Teflik bej török ezredes, akit Bukarestből Omer pasa küldött oda meg tudakolni, mi szándékkal jöttek a magyarok Moldvába. Omer „Istentől segédelmet óhajt” Bemnek, kit neve alapján ismer és igen nagyrabecsül, örömet is lépne mellette — ez válasz volt Bem július 3-i levelére —, de ezt most igen lényeges okokból nem teheti. Egyben „mint barát” felszólította Bemet, hogy a magyar sereg a határ széléig szíveskedjék visszavonulni. Tuzson kénytelen volt a követnek szavát adni arra, hogy visszavonul. Ez meg is történt. Bemhez 28-án már útközben Gorzalfván írta meg jelentését a történetekről. Omer azt is üzenté Bemnek, hogy „eljö az idő, hol ők is velünk kezét fognak”, de ezt egyelőre nem tehetik, „de arról legyünk meggyőződve, hogy soha ellenségünkkel nem válnak”.¹³⁰ A törökök tehát nem hogy nem támogatták Bem moldvaországi hadműveletét, de még jóindulatú semlegességet sem tanúsítottak, hanem Moldva el-

¹³⁰ Tuzson Bemnek júl. 28. Kossuth-Archiv. 490 (142—145)—8. Hadt. L.

hagyását követelték — igaz: nagyon udvariasan — Bemtől. A moldvai diverzió nem érte el a kívánt célt: a kicsiny különítmény, s Bem a háromszéki hadosztályból nagyobb erőt nem tudott kiszakítani, nem vághatta el a cári sereg összeköttetéseit, nem tudta felégetni mögötte a hidakat. A moldvai román lakoságnak pedig ideje sem volt csatlakozni Bem hadaihoz, mert ezek gyorsan visszavonultak.

A moldvai betörés sikerének még egy feltétele volt, az ugyanis, hogy Gál Sándor Bem visszatérteig meg tudja védeni a Székelyföldet. Gál azonban erre nem volt képes. Bem elvonulása után Gálnak mindössze 7000 embere és 24 ágyúja maradt vissza Sepsiszentgyörgynél s ezzel kellett volna a Székelyföldet megtartania. Clam Gallas seregei előbb a hermányi dombok mögött és Brassótól északra állottak, s részben ez utóbbit fedezték, részben Nagyszebennel tartották az összeköttetést. Amikor azonban 22-én a magyar előőrsök Aldobolyra és Illyefalvára igyekeztek előre jutni, nyilvánvaló lett, hogy küszöbön áll a moldvai diverzió. Clam ezután nem Sepsiszentgyörgynél, hanem Földvárnál gyűjtötte össze seregeit. 23-án pedig elindult, de nem az előpatak—szemerjai vagy az aldoboly—illyefalva—szemerjai úton — ami azért érdemel említést, mert előőrsei 22-én azt jelentették, hogy Szemerján van valamelyes magyar haderő, Sepsiszentkirályon és Illyefalván viszont nincs —, hanem Földvárról Árapatakon keresztül nyomult Illyefalvára —, ahol nem volt ellenség! Innen tovább nyomult Sepsiszentgyörgy felé. A Földvár—Illyefalva közti két és negyedmérföldet a sáros úton 11 óra alatt tette meg Clam Gallas. Gál csapatai Sepsiszentgyörgytől délre Szemerjánál állottak ellent. Gál elővédjét (20 zászlóalj, 24 ágyú, 7000 ember)¹³¹ az ellenséges tüzéség visszavetette a szemerjai állásba. Itt Clam Gallas változó sikerű harcok után késő estére kierőszakolta a harmadik sepsiszentgyörgyi csata döntését. A magyarok Sepsiszentgyörgy felé húzódtak vissza. Szerencsére Clam nem üldözte Gál csapatait, mert könnyen elfoglalhatta volna Sepsiszentgyörgyöt, hanem Illyefalvára, július 24-én pedig korábbi állásába, a Feketeügy és az Olt mögé húzódott vissza. Rüstow szerint a magyar sereg vesztesége majdnem 600 fő volt. 27-én Gál, nem érezvén helyzetét elég erősnek, kiűritette Sepsiszentgyörgyöt és Mikóújfalu felé vonult vissza.

Közben Grotenhjelm is elindult a besztercei hadosztály ellen. Bem Damaszkint 11-én a szeretfalvi állásban hagyta hátra.

¹³¹ Rüstow i. m. II. 2.294. 1.

Hogy Damaszkín és Inczédý észak felé való haladását meggátolja, Grotenhjelm 21-én Tekére, Vlagyiszlavjevics tábornok pedig Nagysajóra nyomult. Damaszkín Nagyidánál megütközött Grotenhjelmmel, de rövid harc után meghátrált és Szászrégenbe húzódott vissza. Itt egyesült Inczédý 3 zászlóaljával és a Stein alatt Kolozsvárról odaérkező 3 zászlóaljjal. Damaszkín így ismét 5000 emberrel rendelkezett és Grotenhjelm állása felé közeledett.

Július 22. és 23. közti éjjel kapta Grotenhjelm azt az erősen túlzó hírt, hogy Damaszkín 14.000 emberrel és 20 ágyúval Szászrégennél áll. (A valóságban 4600 ember és 19 ágyú állt szemben a sokkal nagyobb orosz—osztrák haddal.) Grotenhjelm 23-án reggel egyesítette két hadoszlopát Dedrádnál és reggel 5 órakor támadásba indult a Szászrégennél álló magyarok ellen. A magyar előőrsök visszavonultak. Damaszkín nem akart nagyobb csatába bonyolódni, csak addig akarta feltartani Grotenhjelmet, míg a hadosztály a Maros és a Görgénypatak hídján keresztül Radnótfájára vonul. Grotenhjelm ugyan 6 dzsídásszázadot s egy lovasüteget küldött a Maroson át, hogy elzárja a szászrégen—marosvásárhelyi utat, mindamellet Damaszkínnak sikerült visszavonulnia Marosvásárhelyre. A veszteség mindkét részről aránylag kicsiny volt.¹³² Az oroszok nem üldözték Damaszkínt, de ez mégis 63 kilométert vonult vissza, feleslegesen. Július 24-én Erdőszentgyörgyig hátrált. Július 26-án, belátva tévedését, Erdőszentgyörgyről visszatért Marosvásárhelyre, ahonnan az 5 kilométerre északra fekvő Maros-szentgyörgyre vitte a beszercei hadosztályt. Itt találta Damaszkínt Bem tábornok, aki Moldvából visszatérve 26-án Udvarhelyre, 28-án pedig Marosvásárhelyre érkezett. A tábornok Damaszkínt felmentette állásától és Székelyudvarhelyen július 27-én kelt parancsával Forró Elek ezredet, a dévai hadosztály eddigi parancsnokát rendelte a beszercei hadosztály élére. (A parancsnokváltozás a valóságban nem következett be.) A dévai katonai kerületet megszüntette, beolvasztotta a nagyszebenibe, parancsot küldött Forrónak, hogy a dévai hadosztály nélkülözhető csapatait nyomban indítsa Szeben felé, a tartalékpuskákat szállítsa Marosportusra, hogy Stein fegyvertelen honvédeit el lehessen velük látni.

A beszercei hadosztály futása rendkívül bosszantotta a tábornokot. Első gondolata az volt, hogy mihelyt csapatait össze-

¹³² Magyar részről 50—60 halott és sebesült, 95 fogoly, orosz részről 5 halott 15 sebesült, az osztrákoknál 4 halott, 29 sebesült. *Breit i. m. III. 158. l.*

szedi, ismét Beszterce ellen indul. Haditervéről 28-án tájékoztatta Kossuthot:

„Kormányzó Úr! Ime újra itt vagyok Marosvásárhelyen. Valószínűleg hallotta már, hogy csapataink szégyenletesen megfutottak Besztercétől egészen idáig s még ezt a várost is elhagyták. De az ellenség azt mégsem foglalta el s volt időnk rá, hogy ide vissztérjünk. Mihelyt a csapatokat rendbeszedem, Beszterce ellen indulok s azt hiszem, négy napon belül ott lehetek. Egy hadoszlop ugyanoda fog vonulni Kolozsvárról egyidejűleg. Hasonló vereség történt Nagyszebennél. Papp alezredes megfutott anélkül, hogy az ellenséget látta volna s csak itt állt meg. Az összes vétkesek felett haditanács fog ítéletet mondani s szigorú büntetést kapnak. Azután elindulok Nagyszeben ellen körülbelül 8000 emberrel, akik arra felé várnak rám s nyomba utána benyomulok Oláhországba.”¹³³ A Beszterce elleni támadást Damaszkín hadosztályával és Kemény Farkas oda-rendelt csapataival akarta lebonyolítani s mint láttuk, Bem erre négy napot számított. Csakhogy még mielőtt hozzáfoghatott volna a besztercei hadművelethez, értesült róla, hogy Lüders a moldvai betörés hírére visszafordult Nagyszebenből és a Nagy-küküllő völgyében gyors menetben közeledik a Székelyföldre. A Beszterce elleni támadás és a városnak tervbevetett immár ötödik elfoglalása már nem volt megvalósítható. Lüders ismét komolyan fenyegette a Székelyföldet. Bemnek tehát módosítania kellett 28-i tervét.

28-án Bem abban reménykedett, hogy Lüders a moldvai hadjárat és a Grotenhjelm elleni támadás hatása alatt feltétlenül visszafordul Nagyszebenből s így a háta mögött nem lesz nehéz elfoglalni a várost. Erre utal Kossuthnak küldött július 28-i jelentésében. De most, hogy Lüders sokkal közelebb volt, mint várta, már nem támadhatta meg Grotenhjelmet, aki közben ki nem mozdult Szászrégenből. A besztercei hadműveletre nem volt már idő; új terv kellett. A legalkalmasabbnak a Vöröstoronyi szoros felé irányuló hadmozdulat kínálkozott, ugyanis ezt a szorost féltették legjobban az oroszok. A kérdés csak az volt; lesz-e Bem tábornoknak elég ideje ahhoz, hogy csapatait egyesítse s felkészüljön a Lüderssel való harcra?

Mint láttuk, Bem tábornok Marosvásárhelyen intézkedett a Grotenhjelm által szétvert seregek egyesítésére, magához rendelte Pappot Szebenből, Kolozsvárról Kemény Farkas csapatait, Rikáról pedig Dobay kis különítményét rendelte magához,

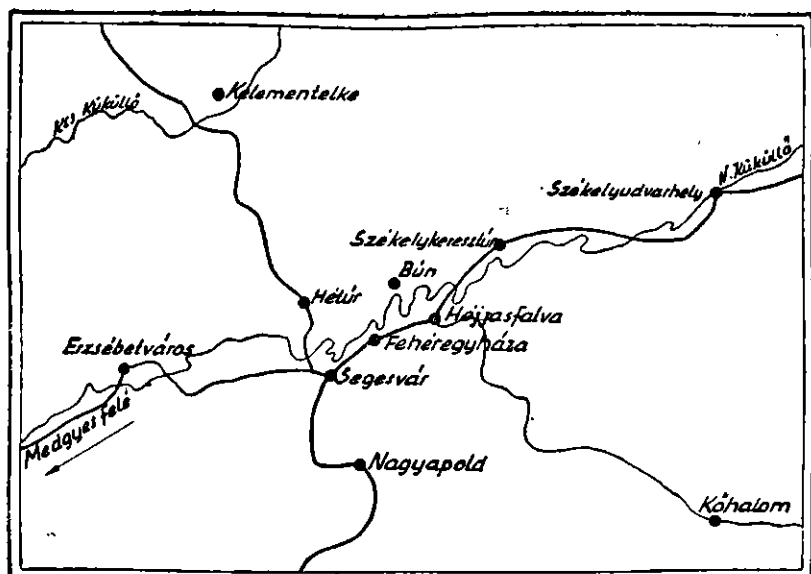
¹³³ 1843—49-es iratok. 1849—7—28. Hadt. L.

Gábor Áron

Petőfi Sándor őrnagyi ruhában

Áttekintő vázlat a segesvári ütközet történetéhez.

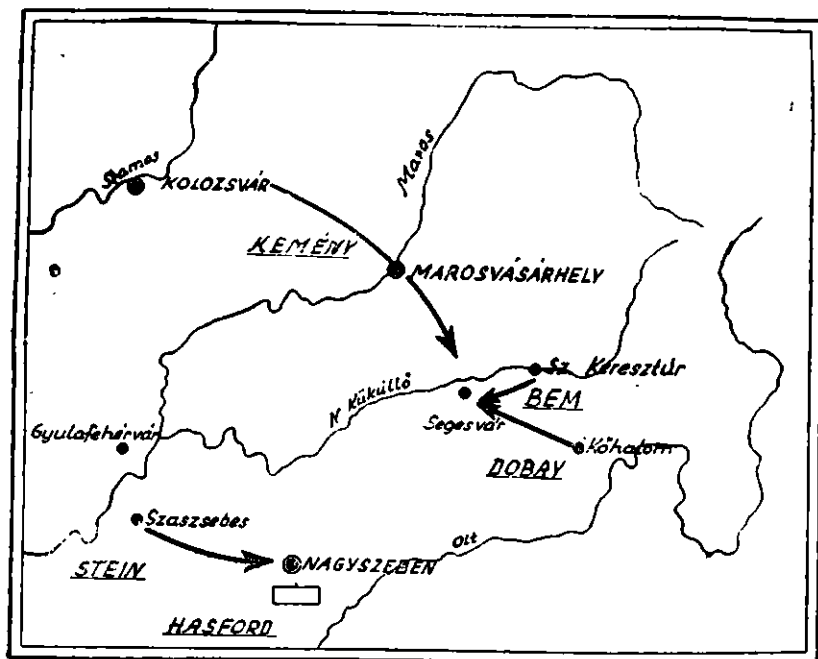
Stein ezredesnek pedig megparancsolta, hogy támadja meg Hasford altábornagyot. Se Kemény Farkas, se Dobay nem érkezett meg idejében, Stein sem támadta meg Hasfordot, úgyhogy Bem nemsokára Segesvárnál a Székelykeresztúron összegyűlt maroknyi had élén került szembe Lüdersszel. Ez már súlyos baj volt s felveti azt a kérdést, nem követett-e el a tábornok hibát akkor, amidőn nem törekedett arra, hogy a szétszórt kis hadakból egy tekintélyes sereget összpontosítson s azzal indítson támadást? Volt-e egyáltalán lehetőség arra, hogy Bem tábornok ezt a tekintélyes haderőt összevonhassa? Kétségtelenül nem törekedett arra, hogy valamennyi erőt egyesítsen Lüders vagy Grotenhjelm ellen. Máskülönben, hogyan történhetett volna meg, hogy Gál Sándornak még mindig 7000 fő körüli seregét nem vonta magához? Gál, akinek sepsiszentgyörgyi állása a moldvai betöréssel kapcsolatban elvesztette jelentőségét, már 26-án visszajött onnan, Kőröspatak mellett Bölönbe ment s mint Bem tartaléka, a Földvártól Udvarhely felé vezető úton tartózkodott.¹³⁴ A segesvári csata előtt Bem ennek csak egy részét

¹³⁴ Gyalókey a Gál vezetése alatt álló erőket mindössze 2 és 1/6 zászlóaljra, egy lovasosztályra és 7 ágyúra becsüli. *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat. 153. l.

rendelte magához Dobay vezetése alatt Segesvárra, hogy ott egyesüljön vele.

Rüstow, a kiváló hadtörténész és ennek nyomán Horváth Mihály is szigorú kritikával illetik Bem tábornoknak a moldvai hadjárat utáni magatartását. Horváth szerint Bemnek július 25-én „még mindig lett volna ideje a szétszórt kisebb hadakból egy tekintélyes sereget összpontosítani s azzal vagy a gyöngébb Grotenhjelmet, vagy magát a szinte több osztályra szakadt Lüders hadtestét megtámadni. De ő, bár a Beszterce táján vívott csatákból meggyőződhetett, hogy sokkal szívósabb s kitartóbb ellenséggel van dolga, mint aminőknek a télen s a tavaszon az osztrákokat tapasztalta; hogy most csupa vakmerőséggel, ha azt az ellenségével legalább egyenlő erő nem támogatja, célt nem érhet s hasztalan pazarolja erejét — afféle portyázó hadviselési modorából még sem tudott kivergődni. Moldvai kirándulása után Gál Sándor hét-nyolcezernyi serege egészen céltalanná lett e vidéken; de ő azt mindemellett is csak Udvarhelyszékbe rendelte s egyedül a vele járt kis dandárral indult Marosvásárhelyre, kétség kívül, hogy Damaszkinnal egyesülve, megint Grotenhjelmmel forduljon. Vásárhelyre 28-án érkezett s ott újabb bizonyítványait találta, mire vezet az apró hadakkal való harcolás. Ott találta ugyanis Damaszkint, kit 11-én háromezer emberrel hagyott Szeredfalvánál; ott hallá, hogy e kis had nemcsak ezen helynél szenvedett július 16-án vereséget, hanem midőn Inczedy és gr. Lázár Dénes egy-egy zászlóaljával Szászrégenbe egyesülvén, Szeredfalván visszatérni készült, Grotenhjelmtől 23-án megint túlnyomó erővel támadtatott meg, s másodszor is megveretvén, oly nyakrafőre futott a Kis-Küküllő folyamáig, hogy hada egészen felbomlott, s csak felével tudott 26-án visszatérni Vásárhelyre. De még a balesemények sem voltak képesek őt kiragadni szerencsétlen rendszeréből s arra bírni, hogy valahára összpontosított nagyobb erővel működjék. Most pedig erre kétszeres indok is ösztönözheté őt, Vásárhelyett értesült ugyanis az említett baleseményeken felül még arról is, hogy Lüders a vöröstoronyi szorost és Szebent megvette, s mi ennél is fontosabb volt, ismét indulóban van a Székelyföldre, hogy a békét valahára teljesen helyreállítsa s az ő, Bem, erőforrását megsemmisítse. Vett tudósításai szerint Lüders roppant készülleteket tőn e terv végrehajtására: Grotenhjelmet, a nyolc zászlóaljjal Fogarason hagyott Dick tábornokot, Clam Gallast az osztrák sereggel, Dannenberget a Moldvában hagyott hadosztállyal, Barnuczot egy felkelt oláh sereggel mind egyszerre a Székelyföld külön pontjai felé indította s maga is megindult Segesvár felé.

Akiknek az oroszok e terve tudomására jutott, valószínűleg mindnyájan azt hitték, hogy Bem valahára komolyan gondoskodni fog hadainak összpontosításáról, s legalább azokat, melyek Vásárhely közelébe esnek, névszerint Kemény Farkast 4—5 ezer emberével Kolozsvárról, Steint, a különben is tétlen ostromhaddal Fehérvár alól, Gál Sándort Udvarhelyszékből, hova őt még 26-án rendelte volt, magához vonja, s az egyesülendő 15—20 ezernyi hadsereggel vagy Grotenhjelmet vagy magát Lüderst fogja megrohanni. De az eszélyen most is győzött kalandos hajlama a portyázásszerű vakmerő, mindent kockáztató hadviselésre. Eltökélte magát, hogy a Marosvásárhelyen kezében lévő öt-hatezernyi haddal egyenesen Lüders ellen induljon s évégett csak Gál Sándor seregének egy részét rendelte fel Dobay ezredes alatt Segesvárra, hogy ott vele egyesüljön. A többi hadakkal akként rendelkezett, hogy Kemény Farkas Marosvásárhelyre siessen s azt tartsa, míg lehet; ha megnyomatik, Kolozsvár felé hátráljon; Steinnek már előbb azt parancsolta volt, hogy a fehérvári zárlathaddal Szebent támadja meg, vagy

Bem támadási terve Segesvárnál.

legalább foglalkoztassa az ott nagyott muszka hadat. Felszólítá végre a különben parancsai alatt nem álló Kazinczy is, ki a nyár folytában alakult 8—9 ezernyi tartalék haddal még mindig tétlen vesztegelt Szatmár keleti részein, hogy azzal Erdélybe siessen”.¹³⁵

Tény az, hogy Moldvából visszatérve Bem tábornok nem sietett minden rendelkezésre álló erőt gyorsan magához vonni s minden erő egyesítésével fordulni szembe Lüdersszel, vagy Grotenhjelmmel. Nem érheti azonban Bemet teljes joggal olyan bírálat, mintha ő egyszerűen letett volna az erők összevonásának szándékáról. Segesvár előtt a tábornok egy kombinált hadműveleti terv alapján készült megfelelő erőt gyűjteni Lüdersszel szemben; maga a terv, ha sikerül, biztosította volna a megfelelő létszámú sereg működését és a baj éppen az volt, hogy Bem tervei nem váltak be, a kombinált hadművelet csak terv maradt, mert a segédc csapatok elkéstek. Kemény Farkas csapatain kívül Bem számított Dobay különítményére. Stein ezredesnek azt a parancsot küldte, hogy Lüders háta mögött támadja meg Hasford altábornagy Nagyszebenben maradt különítményét. Mindeme csapatoknak az volt a rendeltetésük, hogy kiegészítsék Bem táborát, amely ebben az időben a Damaszkín hadosztályából elvont csekély lovasságon kívül a nagyszebeni visszavonult helyőrség romjaiból és a Háromszékből odarendelt csapatokból állott. Az egész sereg mindössze 3700 főből, 14 ágyúból és 2 tarackból állott. Ha azonban a Kemény és Dobay alatt álló csapatok idejében megérkeztek volna, akkor Bemnek 8000 főnyi serege lett volna, ami tekintélyes szám, ha meggondoljuk, hogy Segesvár előtt Lüdersnek sem volt több, mint 9100—9200 embere és 32 ágyúja.¹³⁶

Hátra van még az a kérdés, hogy miért nem rendelte magához Bem — aki már 28. óta értesülve volt arról, hogy az ellenség minden irányból bekerítésére tör — Gál Sándor egész haderejét. Erre más feleletet valóban nem adhatunk, minthogy Bem az odarendelt segítőcsapatokkal Gál nélkül is elég erősnek tartotta seregét arra, hogy Lüdersszel megmérkőzzék. Az ugyanis nem tételezhető fel, hogy Bem tábornok ne tudta volna, hogy Lüders milyen széleskörű előkészületeket tesz a döntő csapásra.¹³⁷ Nem tudhatta azonban Bem tábornok azt, hogy Stein július 25-én este a fenyegető ellenséges támadás miatt kénytelen volt a gyulafehérvári ostromzárat megszüntetni, állását el-

¹³⁵ Horváth i. m. III. 399—401. l.

¹³⁶ Gyalókey J.: Az erdélyi hadjárat. 118. l.

¹³⁷ Rüstow i. m. II. 2. 300. l.

hagyni és a Maros déli partján új állást elfoglalni. Stein csapatai 24-én az alábbi erőkből állottak: 27 század, 2 huszárszázad, 18 ágyú, összesen: 3871 ember, 144 lovas, 170 ló. Számítsuk ehhez Kemény Farkas csapatait, amelyek a kolozsvári helyőrséggel együtt 4000 főt tettek ki — Bem ezt mind beleszámította a kombinált támadás tervébe.¹³⁸

Kemény és Dobay csapatainak csatlakozását Bem annyira biztosra vette, hogy az Olt völgyén felfelé haladó és segítségre szoruló Gál kérésére visszaindította a 81. zászlóaljat. Így azután az amúgyis gyenge magyar csapat 13 századra (2400 főre) csökkent. Az erőknél ez a lecsökkentése akkor történt, amidőn Bem már elindult Székelykeresztúrról.¹³⁹ A segesvári csatában résztvett cári erők nagyságát a források általában 12.000 főre becsülik. A június közepén kelt cári állománykimutatás 10.369 főt tart nyilván, Gyalókay a segesvári csata résztvevőinek számát orosz részen 9100—9200 főre becsüli.¹⁴⁰ Rüstow Lüders Segesvár ellen felvonuló seregét 12.000 főre becsüli.¹⁴¹ Ugyanígy Ramming is.¹⁴²

Bem tábornok július 30-án indult el kíséretével Marosvásárhelyről s még aznap Székelykeresztúrra ért. Már ott volt a Nagyszebenből kivonult és a Sepsiszentgyörgyből odarendelt csapatok egy része is. Az utolsó csapat, a 27. zászlóalj tartalékának (vagyis pótcapatának) 4 százada csak 31-én éjjel egy órakerkezt meg. Július 31-én kora reggel Bem megsejmelte a Székelykeresztúr nyugati végén felállított csapatokat s bosszúsággal látta, hogy az éj folyamán sokan megszöktek a legénység közül. Már kora reggel tikasztó hőség uralkodott, mely percről percre fokozódott. Alig haladt a kis sereg Keresztúrtól 3—4 kilométerre, amikor máris kellemetlen meglepetés érte: egy székely zászlóalj kedvetlenül s nagy lármával vonult visszafelé. Néhány perc múlva lóháton a csapatok közt lovagoló Endes őrnagy közli a csapattal, hogy Gál Sándor — az Olt mentén hátrálva Clam Gallas elől — s a túlnyomó számú ellenségtől erő-

¹³⁸ Stein Miksa jelentése júl. 24. Marosportus. 480 (137—9) Hadt. L. Stein 25-én Marosváradjánál egyesítette csapatait. Támadásra nem is gondolhatott, s csak a Maros völgyét igyekezett tartani. Maga is erősfételeket várt.

¹³⁹ A Székelykeresztúron összegyűjtött gyalogság 3000 főnél több aligha lehetett. A lovasság száma 470—480. A segesvári csatában résztvett tüzérség 240 fő körül lehetett. *Gyalókay Jenő: A segesvári ütközet.* Hadtörténelmi Közlemények 1932. 206. 1.

¹⁴⁰ Hadt. Közlemények 1932. 206. 1.

¹⁴¹ Rüstow i. m. II. 2.299. 1.

¹⁴² Ramming i. m. 531. 1.

sen szorongattatva egy futár által segítséget kért, mire Bem őt a 81. zászlóaljjal Gálhoz visszarendelte. A sereg tagjaira, köztük Petőfi Sándorra is, lehangolóan hatott a hír.¹⁴³

A 81. zászlóalj visszarendelése súlyos hiba volt! Gál Sándor hadosztályának már nem tudott segítséget vinni; Gál augusztus 1-én az Olt szorosában súlyos veszteséget szenvedett a támadó osztrák seregtől. A zászlóalj kiszakítása viszont a magyar sereget súlyosan meggyengítette — számbelileg is, erkölcsileg is. Mint a csatában résztvevő id. Gyalókey írja: „Honvédeink sokkal kedvetlenebbek, lehangoltabbak voltak, mint más ilyen alkalomnál... Keresztúrtól Fehéregyházáig órákon keresztül egyetlen dal sem zendült meg, annyi ezer ember között nem láttam egy arcot, mely a téli és tavaszi hadjárat mindig derült, bátor hőseire emlékeztethetett volna.” Ehhez járult, hogy déltájban fojtó hőség nehezedett minden élőlényre.¹⁴⁴

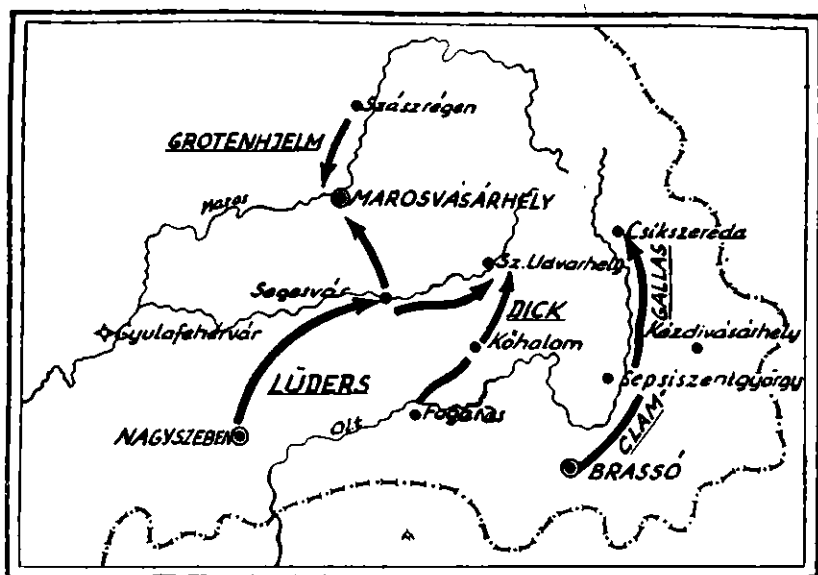
Lüders a segessvári ütközet előtt eredetileg Gyulafehérvár ellen akart menni s már el is indult, amikor hírért vette annak, hogy Bem a Székelyföldön jelentős erőket gyűjt össze és betör Moldvába. Úgy határozott, hogy egyelőre leállítja a Gyulafehérvár felé tervezett előnyomulását. Fontosabbnak tartotta, hogy a rendelkezésre álló erejét a székelyföldi magyar főerő ellen irányítsa, ezt minden oldalról bezárja, megsemmisítse — s csak azután lásson hozzá a további feladatokhoz. Gyulafehérvárról megnyugtató híreket kapott: a vár jól el van látva, néhány napig még bírja.

A Bem elleni támadást Lüders három irányból tervezte; hadműveleti terve szerint július 26-án az 5. cári hadtest zöme elindul Nagyszebenből és 29-én Segesvárra érkezik. Előnyomulásának iránya: Marosvásárhely vagy Székelyudvarhely. Dick tábornok megerősített különítménye 29-én indul Fogarasról Kőhalmon át s vagy július 31-én vagy augusztus 1-én Székelyudvarhelyre ér; Lüders ezt az intézkedését 28-án úgy módosította, hogy megparancsolta Dicknek, ne Székelyudvarhelyre, hanem Segesvár közelébe vonuljon. Ugyanakkor a Clam Gallas alatti hadtest Csíkszeredára vagy Kézdivásárhelyre nyomul. A három oszlop közül tehát a balszárnyat Lüders, a középhadát Dick tábornok, a jobbszárnyat Clam Gallas vezényelte. Grotenhjelmnek az a parancs ment, hogy foglalja el Marosvásárhelyt, hogy ezáltal Bem bekerítése teljessé váljék. Nagyszeben és a vöröstoronyi szoros védelmére Hasford altábornagy

¹⁴³ Id. *Gyalókey Lajos*: Segesvár és Petőfi. *Hazánk* 1887. 339. l.

¹⁴⁴ *Gyalókey* i. m. 342. l.

maradt hátra 5 zászlóaljjal, 2¹/₄ kozákszázaddal, 12 ágyúval és egy röppentyűteggel.¹⁴⁵ Dannenberg tábornoknak a litván vadászrezdet Moldvából kellett az ojtózi szoroson át Erdélybe hoznia.

Lüders támadási terve Segesvárnál.

Július 26-án Lüders 10 zászlóaljjal, 14 lovasszázaddal és 32 ágyúval¹⁴⁶ elindult Nagyszebenből, 27-én Medgyesen és Szász-sároson¹⁴⁷ át 29-én elérte Segesvárt. Itt augusztus 1-ig akart maradni; arra várt, hogy Dick tábornok annyira előrenyomuljon, hogy balszárnyával összeköttetést teremthessen, 29-én Dick a Köhalomtól délnyugatra eső Garatig hatolt, Grotenhjelm Szászrégenen és Radnótfáján állott. Clam Gallas 28-án előcsapataival Sepsiszentgyörgyöt, hadteste többi részével pedig Ilyefalvát szállta meg, 29-én pedig az osztrák hadtest megszállta Árkost, Gidófalvát és Zoltánt.

¹⁴⁵ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat 117. l. — Rüstow az ágyúk számát 16-ra teszi. Rüstow i. m. II. 2.299. l.

¹⁴⁶ Rüstow i. m. II. 2.299. l.

¹⁴⁷ Nem Szászvároson, mint számos szerző, pl. Ramming írja (i. m. 531. l.), mert az Déva és Gyulafehérvár közt van.

Július 31-én déltájban kerültek egymással szembe a harcoló felek előcsapatai a Segesvár—keresztúri úton. Előzőleg Lüders azt a hírt kapta, hogy Bem 28—29-én Marosvásárhelyt volt, ebből tehát arra következtetett, hogy a támadás innen érheti; de más hírek arról számoltak be, hogy Kőhalom és Fogaras felől is közeledik ellenség. Nehogy meglepetés érje, seregét két részre osztotta: Segesvártól északnyugatra, a Hétúr felé vivő út magaslatain állott: a zamosci vadászezred, 4 dzsidás és egy kozákszásad, egy félkönnyű és 2 nehéz üteg, 3 árkász zásad. Segesvár keleti oldalán a lublini vadászezred, az 5. lövészászlóalj, 4 dzsidás és 3 kozákszásad, másfél könnyű üteg és egy árkászzásad állott. Lüders az előbbi csoportnál, a Segesvártól északnyugatra elhelyezkedett csapatoknál tartózkodott. A segesvári csoportot Ivin altábornagy vezette. A két csoport közti távolság nem volt több, mint 5—6 kilométer, de köztük a falu terült el hegehupás utcáival, ami az összeköttetést némiképpen nehezítette.¹⁴⁸

Bem tábornok az ellenség jobbszárnyával szemben állította fel gyalogságának nagy részét, mégpedig nagyon előnyös állásban. Jobbszárnya Fehéregyházára támaszkodott, a balszárny pedig egy meredek lejtőjű s már a tetején is megszállva tartott hegycsúcsra. A sereg zöme ugyanennek a hegynek szelidebb lejtőin, az ütegek a jobbszárny és a közép előtt foglaltak állást.

Lüders sokáig nem akarta elhinni, hogy az udvarhelyi országot felől jelentett magyar had, melyet nemsokára a cári sereg magasabb állásából saját maga is láthatott: Bem egész támadó serege. Lüders háromszoros túlerőre számított magyar részről¹⁴⁹ s biztosra vette, hogy Bemnek még Marosvásárhelyen is nagyobb erői várnak bevetésre. Ezért seregének csak egyik részét állította szembe Bem csapataival, a másik részt pedig a város nyugati kijáratához állította, hogy oldalát és hátát fedezze. Bem főseregét csak egy tüntetésre kiküldött mellékosztálynak tekintette Lüders. Kitűnően világítja meg ezt a kérdést Horváth Mihály klasszikus művében:

„Miként Magyarországban Paszkievics és alvezérei, úgy itt is Erdélyben mindig azt hitte mind Lüders, mind Grotenhjelm, hogy sokkal nagyobb magyar hadakkal állnak szemben, mint valóban volt: nem hihették, hogy aránylag ily csekély hadak

¹⁴⁸ *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat 121. l. V. ö. még *Breit* i. m. III. 173. l. Az ágyúk száma a marosvásárhelyi úton: 16 nehéz, 4 könnyű löveg, — Segesvártól keletre 8 löveg. *Rüstow* i. m. II. 2.300. l. Az adatok egybehangzóak.

¹⁴⁹ *Rüstow* i. m. II. 2.300. l.

tehették előbb olyannyira tönkre az osztrák hatalmat, hogy orosz segílyt kénytelenítetett igénybe venni.”¹⁵⁰ Hasonló értelemben ír Oreusz, orosz történetíró is, a segesvári csata résztvevője. Emlékirata szerint nem várták a magyar támadást, de legkevesbbé Udvarhely felől. Arra számítottak, hogy a magyarok, akiknek Dick hadmozdulatáról értesülve kellett lenniök, nem kockáztatják azt, hogy Dick oldalba fogja őket. Lüders tehát főleg a marosvásárhelyi útra vigyázott. Amikor a magyarok a másik irányból feltűntek, Lüders egy hegytetőről megszemlélte a magyarok erejét és minthogy ezt csekélynek találta, azt gondolta, hogy Bem Udvarhely felől csak tüntető támadást intéz, a főtámadás Marosvásárhely felől fog bekövetkezni. Ezért nem tartotta célszerűnek, hogy ez utóbbi útról bármily csekély csapatrészt is az udvarhelyi útra vigyen át. „Bajos volt ugyanis elhinni — írja Oreusz —, hogy Bem rá tudta volna magát szánni arra, hogy ilyen csekély erővel támadja meg a mi főhaderőnket.”¹⁵¹

Lüders tehát egyelőre a balszárnyon várta a marosvásárhelyi támadást. Kozákcsapatokat küldött ki a vásárhelyi úton, hogy megtudja, hol áll a várt magyar főszereg.

Bem 10—11 óra között kezdte meg a harcot heves ágyútűzzel. A kedvező állásból minden igyekezetével azon volt, hogy átkarolja az oroszok jobbszárnyát s kiszorítsa őket a segesvári erdő magaslatairól. A csatának erről a szakaszáról különben ezeket írja Oreusz:

„A magyar csapatokhoz (támadó gyalogsághoz) érkező erősítések világosan elárulták Bemnek azt a szándékát, hogy jobbszárnyunkat, az egész hadihelyzet kulcsát akarja megsemmisíteni. Eközben tüzéségét is megerősítette, úgyhogy déli 1 órakor már 12 ágyú ontotta ránk tűzét. A magyar tüzéség kitűnő működéséből látni lehetett, hogy azt Bem személyesen vezeti; ágyúi, melyek egymástól nagy távolságban állottak, csaknem mindig a mi harcvonalunknak egy bizonyos pontján egyesítettek tűzüket, miáltal nekünk érzékeny veszteséget okoztak.”¹⁵²

A hatalmas tüzéségi előkészítés után Bem egy szakasz kivételével a jobbszárny egész gyalogságát támadásra indította; a balszárnyon még nem indult meg a harc. A honvédek reggeli kedvetlensége eltűnt. Heves puskázás után ismételten rohamra

¹⁵⁰ Horváth i. m. III. 402. 1.

¹⁵¹ Szentgáli Antal: A segesvári ütközet orosz forrás nyomán. Hadtörténelmi Közlemények. 1922—23. 281—3. 1.

¹⁵² Szentgáli i. m. 284. 1.

indultak s e rohamok hatása alatt sikerült az oroszok jobbszárnyán álló vadász zászlóaljat megingatni. Lipszki ezredes, a lublini vadászvezred parancsnoka a megérkezett erősítésekkel azonban kiszorította a magyar honvédeket a segesvári erdőből az Ördögpaták völgyébe, ahol heves szuronyharc kezdődött, mely több órán át tartott anélkül, hogy a csatában döntő fordulat következett volna be. Lüders augusztus 2-i jelentésében a legnagyobb elismerés hangján írt a honvédek bátor, lendületes támadásairól.¹⁵³

Délután egy órakor nagy szerencsétlenség érte a honvédtüzérséget: a négy darab Gábor Áron gyártotta ágyú a gyors és kitartó tüzelés következtében elhasadt s ki kellett vonni a tűzvonalból. Délután 2 órakor a magyar támadás szorult helyzetbe hozta az orosz jobbszárnyat, Lipszki sürgős segítséget kért, mire Ivin altábornagy a tartalékokból két vadász századot rendelt a harc színhelyére s egyben értesítette a másik csoportnál tartózkodó Lüderset a harc kiéleződéséről. A Marosvásárhely irányába kiküldött kémek délután 2 órakor jelentették Lüdersnek, hogy arrafelé nincsenek magyar csapatok. Ez tehát átadta a bal-szárnyon a parancsnokságot Engelhardtnek, maga pedig a jobbszárnyra sietett, ahova még két zászlóaljat s egy nehéz üteget rendelt Lipszki támogatására. A 7. számú könnyű üteget felváltotta a 6. számúval.

Most kezdett kidomborodni a cári hadsereg főlénye, most lett volna a legnagyobb szükség arra, hogy — Bem kombinált hadműveleti tervének értelmében — Kemény és Dobay segédcsapatai megjelenjenek a harc színterén. Miért nem jelentek meg ezek kellő időben? Dobay József csapatait még előző napon, július 30-án Kőhalom vidékén megtámadta és teljesen szétszórta Dick tábornok; a harc rövid volt és Dobay teljes megfutamodásával végződött. Dobay tehát nem is jöhetett Segesvárhoz, — de hol maradt Kemény Farkas? Ha a parancsot megkapta, minden bizonnyal kellő időben a harctérre érhetett volna. De megkapta-e Bem parancsát? Stein, akit Bem július közepén Nyugat-Erdély katonai parancsnokává nevezett ki s aki alá tartozott a dévai és kolozsvári katonai kerület, elküldte-e neki Bem sürgős utasítását? Stein július utolsó napjaiban kelt jelentéseiben nem látjuk nyomát annak, hogy Bem parancsa értelmében intézkedett-e Kemény csapatainak elindítása felől. Így hát sem Dobay, sem Kemény nem érkeztek meg s Bem maroknyi hada a cári

¹⁵³ „Effectivement, l'ennemi attaquait avec un audace et une intrépidité que l'on n'aurait jamais attendue de sa part“. *Gyalókey*: A segesvári ütközet. 222. l.

csapatok túlsúlyával szemben keményen állta helyét. Bem — a magyar felderítés teljes csődje következtében — nem is sejtette, hogy Segesvár másik oldalán egy, az ellene harcoló orosz csoporttal teljesen egyenértékű másik különítmény áll harcra készen, azt hitte, hogy Lüders teljes erejével áll szemben, s ezért mindenáron el akarta dönteni a hosszúra húzódó harcot. Három és öt óra között csaknem egész gyalogsága bevetésével megkísérelte az orosz jobbszárny átkarolását. A maga jobbszárnyáról az Ördögerdőbe irányította a 80., 81., 82. zászlóalja 3 századát, Ferenczy századossal. A 3 honvédszázad dél felé való elindulása a segesvári út elvágásával fenyegette Lüderset. Ezért sürgősen megparancsolta Bluhm ezredesnek, hogy 4 dzsidás századdal és egy könnyű félüteggel az országúttal párhuzamosan nyomuljon előre. Az orosz félüteg gyorsan szétugrasztotta a 200 újonccal feltöltött 3 honvédszázadot.¹⁵⁴ Csak Fehéregyháza belsőjében lehetett őket összeszedni. A lovasság készenlétben várta a parancsot a beavatkozásra, de Lüders ezt a végére tartogatta. A 6. számú könnyű félüteg és a 4. számú nehéz üteg¹⁵⁵ közben hevesen lőtte a magyar tüzérséget. Öt óra tájban két löszeres kordét sikerült is felrobbantania.

Négy és öt óra között Bem a közben újból rendezett magyar balszárnyat — 10 gyalogos századot! — újból támadásba indította: az Ördögpatakon át a segesvári erdő felé kellett előretörnie s az oroszokat átkarolni s visszaszorítani. E támadásnál a magyar gyalogság hőiesen harcolt, de a túlerő ellen nem segített semilyen hősiesség. A 10 gyalogszázad támadását a túlsó oldalon 16 század fogadta s verte vissza. Az orosz gyalogság a magyarok oldalába és hátába került, úgyhogy egyes csoportok riadtan menekülni kezdtek, nyomukban megindult a nagy tömeg, egyenesen a Ördögerdő felé, nyomában pedig az üldöző cári gyalogság. Most következett be a cári lovasroham a menekülő, gyenge magyar gyalogság ellen! Lüders két dzsidás százada a gyalogságra vetette magát, másik kettő a lovasság ellen vágatott támadásra. A magyar huszárok balszárnya a dzsidások rohamának hatása alatt visszahajlott, a lovasok a faluban találták magukat. Arcvonalváltozásra már nem volt idő. A csata sorsa válságosra fordult, itt is, ott is megfutamodtak kisebb csapatok. A dzsidások elég könnyen szorították vissza a magyar lovasságot. Bem parancsa értelmében a 27. zászlóaljnak kellett volna tüzérségével a visszavonulást fedezni, ez azonban nem tett

¹⁵⁴ *Gyalókey*: A segesvári ütközet. 226. l.

¹⁵⁵ *Szentgáli* i. m. 285. l. — *Gyalókey* szerint 3. számú nehéz üteg volt. *Gyalókey*: Az erdélyi hadjárat 125. l.

eletet a parancsnak. A visszavonulás, melyben most már Bem és kísérete is résztvett, hamarosan futássá változott. A segesvári úton s mellette a huszárok sikertelen támadása után nagy tömegekben, lobogós lándzsa-erdővel vágattak a cári dzsidás ezredek, maguk előtt söpörve a menekülők zilált gomolyagát. A drámai finálét hatalmas égzengés, majd emberemlékezet óta nem látott pokoli zápor kísérte. A kis magyar had teljesen szétszóródott; nagy részét — akik sem a faluba nem juthattak be, sem az erdőn át nem menekülhettek — Fehéregyháza közelében a dzsidások bekerítették s részben elfogták, részben leölték. Valahol Fehéregyházától délre, az ottani hegylejtő lábánál eshetett el legnagyobb költőnk, Petőfi Sándor is, aki halála órájáig oly sokra tartott, kedvenc tábornoka, Bem mellett harcolt. Halála részleteiről ma sem tudunk többet, mint amennyit kortársai feljegyeztek emlékezéseikben. Hősi halál volt, olyan, amilyent kívánt magának a szabadság rajongó szavú költője, — csak éppen a megálmódott győzelem, a világszabadság ciadala helyett vesztett csata ragadta el őt az élők közül.

A csata estéjén Bem is elveszett. Menekülés közben látták egyesek, hogy kocsija, — lovát előzőleg ellőtték alóla — felfordult; mások azt bizonygatták, hogy megsebesült s az orosz lovasság kezébe esett. Az éj folyamán azután a keresésére küldött huszárok megtalálták a tábornokot, amint eszméletlenül feküdt egy útmenti mocsárban. Magához térve, Keresztúrról kocsiján Marosvásárhelyre hajtatott s oda rendelte a szétfutott sereget is.

A segesvári csata veszteségei súlyosak. Bem 1300 halottat és sebesültet veszített, a foglyok számát 500-ra becsülik. Az össz-veszteség tehát 1800 fő volt. Az oroszok veszteségét nem ismerjük. (41 halottat és 205 sebesültet tartanak nyilván.) Maga az ütközet hatalmas cári erőfölény jegyében zajlott le. Döntő különbség volt a magyar huszárság és nála sokkalta nagyobb kozákság és dzsidás ezredek számában is. Ilyen körülmények között felmerülhet az a kérdés: nem volt-e könnyelműség Bem részéről belemenni a csatába? Már utaltunk arra, hogy Bem támadása jól átgondolt hadműveleti terven alapult. Lüders derékhadát három, Segesvár táján egyesülendő csoportnak kellett megtámadnia, mialatt egy csoportnak a Nagyszebent védelmező ellenséges különítmény ellen kellett volna harcba szállnia. Nem bement terhelő a felelősség azért, hogy a terv nem sikerült. A kombinált hadműveleti terveknel fennáll az a veszély, hogy valamelyik csoport ütközetben harcba bonyolódik s nem jut el a kitűzött helyre. Ez történt Dobayval Segesvár előestéjén.

A segesvári vereséget nemzetünk történetében gyászos keretbe vonja — az elszenvedett veszteségek mellett — nagy köl-tonk halála. Általában az erdélyi hadjárat tragikus *débaclé*-ját szokás benne látni, pedig valójában az elszenvedett vereség nem súlyosabb, mint amilyent előzőleg július 5-én Sepsiszent-györgynél szenvedtek el honvédeink. Bem tábornok, jó szo-kásának megfelelően, most sem tett fel mindent egy kockára, A harcképes erdélyi gyalogságnak és lovasságnak, valamint a tüzérségnek csak egészen kis töredéke vett részt a segesvári üt-közetben. A gyalogságnak egykilenced része, a lovasságnak és tüzérségnek egyötöd része.¹⁵⁶ Az erdélyi hadsereg még olyan tekintélyes erőforrással rendelkezett, mint Kemény Farkas csa-patai, amelyek augusztus elején érkeztek meg Marosvásárhelyre. E sereg most, a segesvári vereség után, egyszeriben Bem fő-rejévé vált.

A segesvári csatával Bem tábornoknak sikerült elérnie azt a célját, hogy Lüderset visszafordítsa útjáról. A veszített csata azonban egy másik nagy veszélyt vont maga után: ha most Lü-ders Grotenhjelmnel egyesülten betör a Székelyföldre, ott né-hány nap alatt minden ellenállásnak vége lehet. Bemnek tehát gyorsan kellett cselekednie, minden idővesztés csak a katasz-trófa esélyét növelte. És Bem tábornok megmutatta ez alka-lommal is, hogy a váratlan elhatározások, ragyogó ötletek és még ragyogóbb kivitelezések embere. Nem várakozott, hanem azonnal cselekedett.

Lüders augusztus 2-án a vert magyar had üldözése közben megállott Székelykeresztúrnál. Itt tudta meg, hogy Bem Maros-vásárhelyre ment. Utána indult tehát ő is. Grotenhjelmnek, aki 23-a óta Szászrégennél állt, már előzőleg parancs ment, hogy foglalja el Marosvásárhelyt, hogy Bemnek ne maradjon kiútja. Grotenhjelm augusztus 3-án el is foglalta a várost, de a leg-kisebb ellenállásra sem talált. Bem ugyanis 2-ről 3-ra virradó éjjelen kiűrtette a várost s hajnalban elindult Nagyszeben irá-nyában. Célja az volt, hogy Lüders háta mögött megtámadja Hasford különítményét és elfoglalja Nagyszebent.

Ez váratlan fordulat volt! Lüders augusztus 3-án a Kis-küküllő völgyében Erdőszentgyörgyre ért s itt értesült a meglepő hírről, hogy Bem egyesült a kolozsvári csapatokkal és Medgyesre ment. Nem lehetett kétséges, hogy Szebenbe igyekszik. Bem még aznap Gálfalvához érkezett s ott vonta magához Kemény Far-kas csapatait. Lüders, értesülve Bem hollétéről, sietve indul

¹⁵⁶ *Gyalóka*: A segesvári ütközet. 232. 1.

maga is Gálfalva felé. Bem váratlan hadmozdulata az orosz hadtestparancsnokot arra kényszerítette, hogy letegyen eredeti tervéről és a Székelyföld helyett Szeben védelmére siessen a gyors léptekben előrehaladó Bem serege nyomában. Lüders éppen akkor indult el Vámosgálfalva felé, amidőn a magyar hadtest elhagyta Medgyest; a két sereg közt ebben a helyzetben 56 kilométer távolság volt.¹⁵⁷

Lüders már nem érthette utól Bem seregét, ezért öt kozák-századot menesztett a magyar had után Mihajlov százados alatt azzal a feladattal, hogy Bem utóvédjét zavarja. Ez elérte Medgyest, éppen akkor, amidőn a magyar hátvéd egy osztaga onnan elvonult. Hasfordnak Lüders azt a parancsot küldte, hogy ne sokat kockáztasson, hanem erős szorongattatás esetén üritse ki Szebent és a Vöröstoronyi szorosban várja meg a hadtest beérkezését.

Augusztus 2-a kiemelkedő nap az erdélyi hadjárat történetében, de Bem tábornok életében is. Bámulatos volt az a lélekjelenlét, amellyel az ősz vezér a segesvári vereség után néhány órával már új tervet készített s a legrövidebb időn belül életet vert katonáiba. Marosvásárhelyen a Bem megjelenése előtti napon már folytak az előőrscsatározások az oroszokkal s a kis sereg katonái nem nagyon bíztak abban, hogy Damaszkín fel tudja tartóztatni az ellenség rohamát. Bem megjelenésével teljesen megváltozott a sereg hangulata. Bem nem veszett el, Bem élt s habár egyelőre ágyban feküdt, de mosolygott, ágyban fogadta az előtte tisztelgő tiszteket, akik szintén előkerültek Petőfi kivételével, s néhány órai pihenés után a tábornok ismét talpon volt: rugalmas szervezete nem a pihenést kívánta, hanem az új feladatokat, új harcokat és a győzelmet. A segesvári veszteséget kétszeresen akarta kárpótolni. Még mielőtt az ellenségnek módjában volna tájékozódni a magyar had helyzetéről és az ő terveiről, elindul Nagyszeben felé, de nemcsak Szebent foglalja el, hanem a Vöröstoronyi szoroson át betör Havaselvére és onnan hoz friss csapatokat. Futárt küldött Steinhez: 5-én este érkezzen Nagyszebenbe; egy másik futár Gálnak vitte a parancsot a Székelyföldre; az utolsó emberig tartsa magát. És most végre Kazinczynak is megüzente Bem, jöjjön nyomban Erdélybe.

Bem hadműveleti terveinek zsenialitása előtt a katonai szakértők mindenkor bámulattal álltak meg. A váratlan meglepetésekre alapított húzásainak egyik legszebb példája a nagy-

¹⁵⁷ *Hurmuzaki i. m. XVIII. 181. l.*

szebeni előnyomulás. Itt csak Oreuszt idézzük, annak bizonyítására, hogy még az ellenség oldalán is csodálatot s elismerést váltott ki Bem pompás stratégiája:

„Azt el kell ismernünk, hogy Bem olyan ügyesen tudta felhasználni katonái hangulatát és a térszín alakulását, mint senki más és mindamellet, hogy a rendelkezésére álló haderő aránylag csekély volt, azzal mégis mindent megtett, amit csak lehetett úgy, hogy a mi haderőnket Erdélyben csaknem két hónapig tartóztatta fel. Hol egyik, hol másik oldalra vetve magát, ellenfeleinek figyelmét megosztotta és őket igazi szándékairól bizonytalanságban tartotta. Immár azonban kisiklott a talaj lába alól, eddigi működésének fősínterén, a Székelyföldön. A szövetséges seregek gyűrűje mind szűkebbre szorult körülötte. Ezen a gyűrűn csak két módon vághatta magát keresztül: vagy erőszakkal vagy pedig hadi művészettel. Az első módszer nem sikerült. Ellenben sikerült igen ügyesen felhasználnia az egyetlen egérutat nyugat felé, amennyiben ugyanazzal a fogással, melyet az elmúlt télen Puchner ellen alkalmazott, átbújt csapataink között és egyszerre csak ott bukkant fel, ahol egyáltalán nem is vártuk.”¹⁵⁸ Ez a meglepetés most Szeben volt.

A terv legfőbb zsenialitása pedig abban rejlett, hogy a kis sereggel rendelkező és már-már elveszettnek hitt Bem tábornoknak megint sikerült a nála sokkal erősebb haddal bíró Lüderset rákényszeríteni arra, hogy azt tegye, amit ő akar. A hadműveletek irányát megint Bem szabta meg s nem Lüders: a kezdeményezés, az ő kezében volt s nem az ellenség kezében. Ennek egy magában is hatalmas jelentősége volt a cári hadműveletek kiselletése szempontjából. Lüders nem tehetett egyebet, minthogy erőltetett menetben sietett Bem után, hogy a magára maradt Hasfordnak segítséget vigyen.

Az augusztus 2-án Marosvásárhelyről elindult magyar haderő Kemény csapataival együtt 11 és fél zászlóaljából, 4 és háromnegyed lovasszázadból állott 18 ágyúval.¹⁵⁹ Ez nem egészen nyolcezer embert jelentett.

Bem azonban erősödére is számított; mindenekelőtt Stein Miksa gyulafehérvári körülfáró különítményére, amely ekkor Szászsebes táján táborozott s amelynek Nagyszeben alatt kellett volna egyesülnie Bem seregével. Ez a 3400 főnyi sereg azonban nem érkezett meg Szeben alá. Július 31-én Hasford Szebenből kiindulva 4 zászlóaljával, 200 kozákkal és 12 ágyú-

¹⁵⁸ Szentgáli i. m. 287. l.

¹⁵⁹ Gyalóka: Az erdélyi hadjárat. 133. l.

val¹⁶⁰ Szászsebes és Reussmarkt közt megtámadta Steint s ennek hadtestét teljesen szétugrasztotta. Magyar részről 200 halott, 1175 fogoly s 2 ágyú veszett oda. (Orosz részről 17 halott, 47 sebesült.)¹⁶¹ Stein másnap azt jelentette a hadügyminisztériumnak, hogy a 24. honvédszászlóalj 6 századából mindössze másfél maradt együtt. Hasford, akinek a gyulafehérvári várőrség is segített Stein hátbatámadásával, Szászsebesig üldözte a magyar sereget; ott sikerült Steinnek összegyűjtenie csapatait. Ezért nem mehetett Stein Bemnek segíteni.

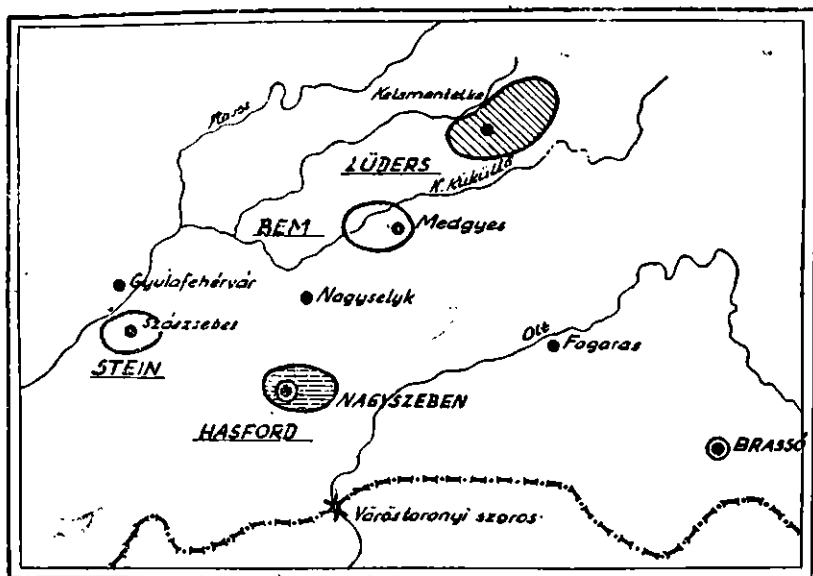
Ugyanakkor a székelyföldi magyar csapatok is súlyos vereséget szenvedtek az ellenségtől. Tuzson János őrnagy július 31-én visszatért Moldvából és Gál Sándor rendeletére elzárta az osztrákok elől a kászonújfalusi hágót. Így kívánta fedezni Gál visszavonulását Csíkba. Clam-Gallas július 30-án Kézdivásárhelyig ment a hadtest főoszlopával, 31-én pedig megindult Kászonújfaluba. Ugyanakkor kezdte meg előnyomulását a mellékoszlop is Coppet tábornok parancsnoksága alatt. A sorsdöntő küzdelem augusztus 1-én zajlott le: Clam-Gallas csapatai Tuzson gyenge erőit Kászonújfalutól nyugatra viaszorították, a magyar sereg az átkarolás veszélye következtében megfutamodott. Tuzson a szoros Alcsik felőli bejáratánál ugyan még egyszer állást foglalt, de az osztrákok erős tüzérségi tüzének, valamint a lovasdandár rohamának súlya alatt a sereg teljesen felbomlott. A menekülő magyarok egy része Csíkszeredára ért, más része az Olt mentén a hegyekbe szökött. Ugyanaznap (augusztus 1) a székely hadosztály másik csoportja Gál Sándor alatt az Olt szorosában súlyos vereséget szenvedett a támadó osztrákoktól és teljesen felbomlott. Gál a hadosztály romjaival Csíkszeredáról a Tolvajos hágón át Szentegyházas-Oláhfaluba érkezett s ott egyesült Dobay alezredesnek a kőhalmi ütközetből megmentett maradványaival. Clam-Gallas pedig ezalatt megszállotta Csíkszeredát. Augusztus 4-én innen intézett kiáltványt a székely néphez, melyben megadásra szólítja fel. Gál augusztus 4-én Székelyudvarhelyen át Nyárádszeredára érkezett s itt értesült arról, hogy Grotenhjeml 2-án megszállta Marosvásárhelyt.

Bem tehát hiába számított Steinre, pedig ennek seregére most a legnagyobb szükség volt. Ha Stein Szeben alá érkezik, Bem tábornok seregének létszáma meghaladja a 11.000-et. Még így is roppant kedvezőtlen volt az arány, hiszen Lüdersnek —

¹⁶⁰ Gellich i. m. III. 340. l.; Breit i. m. III. 176. l. Az ágyúk számát 8-ra teszi.

¹⁶¹ Rüstow i. m. II. 2.303. l.; Breit i. m. III. 176. l.

akihez közben Dick is csatlakozott — 15.000 embere, Hasfordnak pedig 5000 főnyi védőserege volt Szebennél. Még Stein csatlakozása esetén is igen komoly aránytalanság állott volna fenn a szembenálló felek között.

A helyzet 1849 augusztus 3-ról 4-re virradóra.

Hasford már augusztus 3-án hírt kapott a magyar csapatok közeledéséről, 4-én kozákjai már azt jelentették, hogy Nagyselyk mögött erős magyar hadak állanak. 5-én reggel pedig az a hír jött, hogy a magyar sereg Nagyselykről Szegen felé elindult. Hasford, hogy a védelmet jobban előkészítse, a foglyokat, a betegeket és a podgyászt a Vöröstoronyi szoros felé küldte. Ő maga pedig 4 zászlóaljjal, két lovasszázaddal és 10 ágyújával¹⁶² a Nagycsűr két oldalán emelkedő magaslatokat szállta meg. Gyalogságának többi része a vöröstoronyi várat és a határszéli veszteglőzárát szállta meg; a Segesvárról foglyokkal megérkezett 2 gyalogszázad Szegenben maradt.

Lüders azt üzenete Hasfordnak, hogy Szegenben várjon rá és, ha a szükség úgy kívánja, vonuljon vissza Talmács felé.

¹⁶² Rüstow i. m. II. 2.304. l.

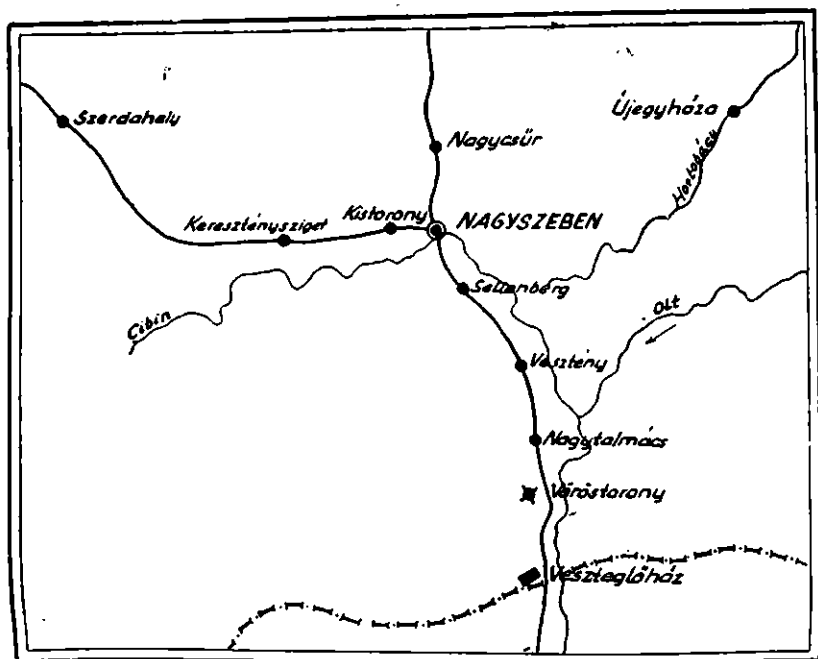
Hasford azonban Bem közeledtének hírére kijött Nagyszebenből — a magyar sereg elé.

Bem tábornok déli 12 órakor kezdte meg az ágyúzást a nagycsúri dombok ellen, majd látva, hogy ennek nem sok eredménye mutatkozik, délután 2 órakor kiadta a parancsot a döntő támadásra. Lovasságával előbb az ellenség balszárnyát akarta átkarolni, majd amikor ez nem járt sikerrel, az orosz jobbszárny megkerülésére adott parancsot a lovasságnak. Hasford ezt be sem várva, elrendelte a visszavonulást a város falai közé. Azonban itt sem kívánt megmaradni, utóvédjével csak addig akarta feltartóztatni Bem előrerohanó gyalogosait és a lovasságot, míg seregének zöme kivonul a városból. Alighogy ez megtörtént, az utóvéd is sietve távozott, mert máris bekerítés fenyegette. A városon túl Hasford ismét állásba ment s ágyútűzzel fogadta az üldöző magyar csapatokat. Bem erősebb tüzéségének beavatkozása vetett azután véget a harcnak. Hasford tovább hátrált Vesztenyre és Nagytalmácsra. A magyar csapatok az éjjelt Vesztenyben töltötték. Bem pedig visszatért Szebenbe, hogy intézkedjék a harc folytatására nézve, mert tudta, hogy Lüders útban van Szeben felé. Szebenben a szász lányok virágokkal, a szász polgárok borral, élelmiszerekkel fogadták Bemet és katonáit. Bem most is nagylelkű volt, megkíméltette a várost, de a szász polgárok küldöttségét megvetéssel utasította le. Csapatait sem a városban helyezte el, hanem a város körüli táborban. A szász polgárok egész éjjel önként hordták a bort, az ételt a táborba s maguk takarították el Szeben utcáiról a holtakat.

Bem tehát győzött Hasford ellen, de a magyar sereg helyzete most sem volt irígylésreméltó. A Vöröstoronyi szorosban az ellenség állott s ha Bem továbbra is ragaszkodik ahhoz a tervéhez, hogy a szoros elfoglalásával Havaselvére tör be, ez még nagy áldozatot követelt. Steinről pedig semmi hír sem érkezett. Ellenben hamarosan híre jött Lüders közeledésének. Bem az első jelentések alapján nem is akarta elhinni, hogy az orosz főszereg közeledik, inkább portyázó kozákokra gondolt. Ő 7-e előtt nem várta Lüders megjelenését. Lüders azonban most az egyszerű rendkívüli gyorsasággal tette meg az utat Gálfalvától Szebenig. 5-én hajnali 3 órakor hagyta el Gálfalvát és a következő 30 órában hetvenkét versztnyi távolságot tett meg. Elővédje már 5-én Nagycsúr közelében járt.¹⁶³

Az 5 kozákszázad után hamarosan egy egész dzsidásezred jelent meg Nagycsúr közelében, vele egy fél lovasüteg. Bem

¹⁶³ Hurmuzaki i. m. XVIII. 181. l.

Az 1849 augusztus 5-i és 6-i harcok színhelye.

hiába küldött egy huszárszázadot Stein megkeresésére — Steinnek se híre, se hamva nem volt.

Az orosz elővéd megjelenése után Bem nehéz választás előtt állt: elkerülje-e az összecsapást és megpróbáljon gyorsan elvonulni Szászsebes felé? vagy megütközzék Lüdersszel? avagy pedig Újegyház felé próbáljon kitérni előre? Bem, szokása szerint, a csatát választotta, — bár inkább kikerülte volna! Hiszen így is teljes stratégiai sikert aratott már, Lüderset sikerült eltéríteni hadműveleti vonalától, felesleges ide-oda futkosásra kényszerítette, ami sehogysem illett bele az intervenció programjába. Persze ehhez hozzá kell tenni, hogy augusztus 5-én a felderítői jelentések alapján 1. Bem nem hitte el, hogy Lüders 7-e előtt Nagycsűr közelébe érhet, 2. még mindig várta Steint. Ehhez számíthatjuk még azt a körülményt, hogy Bem minden valószínűség szerint — a magyar hírszolgálat teljes hiánya következtében — ez alkalommal sem volt tisztában azzal, hogy milyen erővel közeledik Lüders. E sereget a valóságos-

nál sokkal kisebbnek gyanította. Ha Lüders igazi erejével tisztában lett volna, bizonyos, hogy nem fogadja el a csatát.

A mondottakból az is következik, hogy 6-án reggel Bem nem várta felkészülten Lüderst. Gyalogsága és tüzérsége reggel 9 órától kezdve részletekben jelent meg a kitűzött helyen s foglalta el a helységtől délre fekvő magaslati állásokat. Alig jutott valamivel feljebb Hasford előző napi állásainál. Az egész haderő: 6—8 zászlóalj, 8 lovas század és 18 löveg volt.¹⁶⁴ A megtépázott 73. zászlóaljat Bem Nagyszebenben hagyta tartálékul. Vele szemben állott Lüders 15 zászlóalja, 16 lovasszázada és 44 ágyúja.¹⁶⁵ Az elővéd (6 zászlóalj, egy könnyű és egy nehéz félüteg Engelhardt alatt) már reggel 8 órakor a nagycsúri magaslatokon foglalt állás. A magyarok csak később foglalták el állásaikat. Bem két részre osztotta ütegeit: az egyik üteg az országúttól nyugatra a Pfaffenbrunn oldalán, a másik az Alten-Bergen en elterülő szőlők felett foglalt állást. A magyar tüzérség lanyha tüze nyitotta meg a támadást. Dél előtt 10 órakor Bem, látva állásának tarthatatlan voltát, megindította a támadást s megpróbálta az oroszok bal-, majd jobbszárnyának átkarolását — eredménytelenül. Közben Nagycsúr közelébe érkezett Lüders derékhadának éle is. A magyar részen hasztalan várták Stein megjelenését. Hamarosan bekövetkezett a drámai fordulat. Lüders, miután meggyőződött róla, hogy több magyar csapat már nem jön Szeben felől, támadásra adott parancsot. Ütegeinek folytonosan tartó, hatásos tüze alatt 3 dzsidás és 5 kozákszázadot, valamint egy lovas félüteget Bem balszárnya ellen indított, 2 kozákszázadot pedig a magyar jobbszárny megkerülésére küldött. Ez utóbbinak sikerült a helységtől délre fekvő Alten-Bergen keleti lejtőjén lévő szőlőket elfoglalnia s már a hegy csúcsa felé akart előrenyomulni, amidőn Bem 2 zászlóaljat s 2 löveget ellentámadásra küldött ellene. Az orosz jobbszárnyra rendelt dzsidások visszavetették a magyar huszárosztagot, révetették magukat Bem balszárnyának gyalogságára, mely a váratlan támadás hatására összezavarodott s futásnak eredt. Így Bemnek az Alten-Bergen en álló és most bal felől védtelenné vált közepe is megingott, a szembenálló orosz középhad pedig heves támadást intézett ellene. A magyar gyalogság a tüzérséggel összekeveredve, minden rend megbomlásával hátrált, a vezetés teljesen megszűnt. Bem már nem volt

¹⁶⁴ Breit i. m. III. 178. l.

¹⁶⁵ *Gyalókay*: Az erdélyi hadjárat 138. l. Gyalókay Bem seregének állományát 9½ (gyenge) zászlóaljra, 3¼ lovas századra és 10 ágyúra teszi.

képes a csatarendet helyreállítani s a felbomlott had hanyat-homlok rohant vissza Nagyszeben felé. Ahol az egyes zászlóaljak mégis négyszöget alakítottak, ott a cári lovasság támadta őket oldalba és hátba. A lovas félüteg kartácsai megbontották a zászlóaljakat, majd a dzsidások és a kozákok rohama szét-szórta őket. Szeben utcáin az üldözés elmaradt: a cári lovasság és a lovastűzéség a szebeni utcai torlaszok közt nem boldogult könnyen. Blum ezredes hosszas utcai harcok után végre mégis behatolt dzsidásaival a város főterére. Ez volt a magyar csapatok szerencséje: ha ugyanis a lovasok a szászsebesi országútra nyomultak volna (mint Lüders tervezte), akkor elvágták volna Bem tábornok egyetlen menekülési útját Szászsebes felé. Bem csapatainak maradékával a városon keresztül vonult vissza, amidőn egy dzsidás utolérte, karjánál fogva le akarta rántani a nyeregből, de az odasiető huszárok és lengyel dzsidások levágták az orosz. Bem megmenekült s állítólag orvosa kocsiján folytatta az utat Szászsebes felé. A szebeni csatában meghalt Kurcz Antal, Bem titkára, akit saját honfitársai: a szebeni házak ablakaiból lövöldöző szászok golyója terített le Bem kocsijában. Rövid utóvédcsatározás zárta le a nap egyenlőtlen küzdelmét. A veszteség nagy volt: magyar részről 2300 halott, sebesült és fogoly, ezenkívül elveszett 14 ágyú, több tölteyes és podgyász-szekér. Orosz részről: 12 halott, 47 sebesült, más jelentések szerint mégegyszer ennyi, mutatja a véres küzdelem mérlegét.¹⁶⁶ A szebeni egérfogóból Bem csak ügyel-bajjal tudta serege roncsait visszavezetni Szászváros felé. Utolsó erdélyi csatája volt ez Bem tábornoknak; utána az erdélyi hadsereg vezetését átadta Stein Miksa ezredesnek, ő maga pedig Kossuth hívó szavát követve, elindult Temesvárra, hogy átvegye a magyar sereg fővezérletét.

A nagyszebeni vereség számos szerencsétlen körülmény összejátszásának volt a következménye. Ilyen mindenekelőtt Stein elmaradása, az orosz sereg hatalmas számbeli fölénye, a magyar lovasság silány minősége és kicsiny létszáma, a kis sereg meglazult fegyelme, az egyes csapattestek rossz vezetése, a gyalogság és a tüzérség ingadozása, aminek következménye lett a csata második fázisában az általános megfutamodás. Hiába volt Bem személyes példamutatása (Szeben utcáin szokás szerint maga fedezte a visszavonulást ágyúival), a seregben a régi fegyelmet már nem lehetett megtalálni. A legdőntőbb okot azonban Lüders seregének nagy számbeli fölényében (elsősorban

¹⁶⁶ Rüstow i. m. II. 2.307. 1.

lovasságának hatalmas fölényében) kell keresnünk. A gyenge magyar lovasság úgyszólván szóhoz sem jutott a csata folyamán.

Bem Szászsebesen találta Steint, aki csak az előző este kapta meg Bem tábornok parancsát s éppen indult Szeben felé. Szászsebesen a katonák éljenzéssel fogadták a kocsirol leszálló vezért. Bem mosolyogva üdvözölte őket, örült, hogy ezek a katonák — minden vész és baj ellenére — jókedvűek. Átadta Steinnek a parancsnokságot, meghagyta neki, szedje össze a szétvert sereget; a piski hidat az utolsó emberig védje. Maga pedig, kis kísérettel, 7-én elindult a Bánátba. Ezzel lezárult Bem részvétele az erdélyi hadjáratban. Kossuth kinevezte őt a magyar hadsereg fővezérévé. El kellett tehát hagynia Erdélyt, a hős haditettek színhelyét, de milyen más volt ez a távozás, mint a tavaszi, amikor ugyancsak Kossuth szólította őt a Bánságba! Akkor győztesként távozott, most legyőzöttként; akkor sereget is vitt magával, most egymaga ment, néhány kísérővel.

Milyen súlyos események következtek be a magyar szabadságharc egész menetében, hogy megvalósuljon végre Bem fővezérségének Kossuth által oly régóta melengetett gondolata. A szabadságharc katonai eseményeinek kellett mélyrehatóan megfordulniok ahhoz, hogy Kossuth most már félretéve az eddigi szempontokat, erélyes lépéshez folyamodjék s elküldje Bemnek a kinevezést. A forradalom katonai helyzete valóban súlyossá vált. Az árulás, a megalkuvás, a kishitűség politikája megérlelte gyümölcseit. Megint Bemre volt szüksége Kossuthnak; jobban, mint valaha, átérezte, hogy csakis az ő kompromisszumoktól mentes, bátor forradalmi hadviselése hozhat eredményt az után, hogy a sok alkalmatlan hadvezér, egymással civakodó tábornok a haza sorsát a végveszély szélére sodorták. Ezért nem kérte, hanem szólította Bemet a sereg élére. És Bem most — ennyire megkésve — elindult a kormányzói hívásra, hogy megpróbálja megmenteni a szabadságharc ügyét.

Csak vázlatosan tekintsünk végig a július 20-a utáni eseményeken. 21-én Szemere miniszterelnök lemondott s felszólította Kossuthot: vagy maga vegye át a hatalmat, vagy Görgeynek engedje át a diktatúrát. A parlament Szegeden ülésezett, de a minisztérium előtt világos volt, hogy sokáig nem maradhat Szegeden. Az irány: Nagyvárad, utána a Bánát. Görgey bevonult Miskolcra, s ott megállt. 23-án Pöltenberg a Harsány és Vatta közti erdőben összecsap Cseodajev előhadával; előbb az oroszok győznek, utóbb Pöltenberg főhada elől visszavonulnak.¹⁶⁷

¹⁶⁷ Breit i. m. III. 204. 1.

Ugyanaznap Guyon eredménytelenül ostromolta meg a titeli fennsíkot, támadása összeomlott. Kmetty felmentette Péterváradot. 23—24-én éjjel a zsolcai táborba megérkezett Rüdigernek, a 3. cári hadtest parancsnokának július 19-én kelt alkudozásra felszólító levele. 24-én: a görömbölyi ütközet zajlott le. Cseodajev altábornagy, a IV. cári hadtesttel Görömböly felé nyomul előre, a magyar sereg visszavonul Felsőzsolcára. Haynau tovább vonul Budapestről Kecskemét—Szeged irányában. Július 25-én Görgey a Sajó-vonalon állítja fel Leiningen és Pöltenberg hadtesteit. Az oroszok visszavonulnak, de a magyar seregek is elvonulnak a Hernád balpartja felé, mert a Sajó-vonal nem ad elég biztonságot. Poroszlónál a tiszafüredi töltésen Gorcsakov Korponay ezredes seregével harcol, az oroszok a töltést hatalmukba kerítik és a Tisza partjáig nyomulnak előre; a hidat égve találják.¹⁶⁸

A magyar hadvezetés Mészáros és Dembiński teljesen alkalmatlan kezeiben fekszik. Mint Kossuth írja Görgeynek július 23-án: „Az egyik mindent felejtett, a másik csak amannak szemével lát. Mondod, szép módot kell találnunk, hogy elmenjenek. Gondolkodtam, fővezért nem nevezek, hanem mint kormányzó képezem a harmónia kapcsát, veled egyetértőleg s tanácsaid után intézem az operatio irányát úgy, mint például Cegléden tévék. Aztán a dispositio a ti dolgotok. Így bizony, csak így lehet véleményem szerint a sok mindenféle személyes súrlódásokat kikerülni s nem lesz kérdés Mészáros, Dembinski, Perczel és Görgey közt, hanem barátságosan intézem az irány egységét, s aztán gonddal leszek, hogy mindenféle harmonice működjete a kezetek alatti seregekkel s megverjétek a muszkát szépecskén. Minden más mód nem ment meg a súrlódásoktól. S az, hogy a kormányzó rendelkezik az irány felől, senkiben susceptibilitást nem okoz.”¹⁶⁹

Hogyan volt lehetséges, hogy Kossuth, miután már olyan sokszor volt módja meggyőződni Görgey áruló szándékairól, most mégis a vele való teljes egyetértésben akarja megszabni a hadműveletek irányát, sőt ennek tanácsait kéri? Ennek magyarázatát csakis abban a tényben kereshetjük, hogy a szabadságharc vezető szerveiben, elsősorban magában a hadseregben, de a parlamentben és a kormányban is mélyen befészkeltek magukat Görgey hívei. A békepárt ott állott Görgey támaszaként s ezzel szemben Kossuth — miután a baloldallal való szövetségről már korábban lemondott! — nem tudott elég erőt

¹⁶⁸ Breit i. m. III. 206—209. l.

¹⁶⁹ Szilágyi i. m. 56—57. l.

felsorakoztatni. Görgeytől tehát már nem szabadulhatott s ezért megpróbálta a lehetetlen is, csak hogy ezt valamiképpen a forradalom oldalára vonja. Innen a békülékeny baráti hang Kossuth levelében. Július 25-én — Kossuth karcagi távollétét felhasználva — az országgyűlés többsége zárt ülésen Görgeyt kiáltotta ki az összes magyar hadak fővezérévé s felhatalmazta, hogy a hadjáratot mindenkitől függetlenül, saját belátása szerint vezesse, a többi tábornokok neki engedelmeskedjenek. 27-én azután az országgyűlés nyílt ülésén Szemere és Vukovics beszédei után visszavonta a két nappal előbbi fővezéri megbízatást Görgeytől. Perczelt megfosztották a seregvezérségtől, hadtestét átadták Wysockinak Szegeden. A reakció Görgey fővezérsége mellett hangoskodott, de végül mégsem Görgeyt nevezték ki, hanem Dembińskit, melléje rendelve tábornoki főnökként.¹⁷⁰ Mészáros. Nem volt más tábornok kéznél.

Július 26-án Gorcsakov hidat vert a Tiszán, megszállta Tiszafüredet, Korponay visszahúzódott Debrecenbe; Paszkievics tehát átkelt a Tiszán s Görgey bekerítésére tett előkészületeket.¹⁷¹ 28-án Szegeden Szemere benyújtotta a nemzetiségi törvényjavaslatot, melyet a ház egyhangúan elfogadott s törvényerőre emelt. Szemere még két javaslatot terjesztett elő: a kormány tegye át máshova székhelyét s a ház egy időre függessze fel üléseit. A parlament ezeket az előterjesztéseket is elfogadta. A minisztertanács Szemere belügyminisztert és Batthyány külügyminisztert küldte Görgey táborába, hogy a kormányt képviseljék azokon az alkudozásokon, melyeket Görgey az oroszokkal elkezdett. Haynau seregei július 29-én Félégyháza és Szabadka közt állnak.¹⁷² Kossuth Dembińskit kinevezte fővezérnek, de ugyanakkor Bemnek is ír: sürgeti, vegye át a fővezérséget. Kossuth július 31-én Görgeyhez írott levelében szemrehányással illeti a komáromi had kéthetes késéséért, aminek következménye lett, hogy Jellacsicsot nem lehetett döntően megverni. Dembińskit tette meg fővezérnek s ezt Mészáros lemondásával, Aulich és Damjanich betegségével s Perczel lemondásával okolja meg. Kossuth azonban Dembińskit csak a szegedi — igaz, hogy a legfontosabb — sereg fővezérének tekintette; az egész had fővezérének ő Bemet szánta s talán éppen ezért nevezte ki ideiglenesen Dembińskit, mert számított rá, hogy ha Bem tábornok Erdélyből megérkezik, könnyen át lehet majd ruházni Dembińskitől a parancsnokságot Bemre. Persze még így is jog-

¹⁷⁰ Szilágyi i. m. 76—77. J.

¹⁷¹ Breit i. m. III. 209. I.

¹⁷² Előzményeit lásd Breit i. m. III. 226—238. I.

gal merülhet fel a kérdés, hogy addig is miért nem Vetternek adta át Kossuth a sereg vezérletét? Horváth Mihály azon az állásponton van, hogy az adott körülmények között ez lett volna a helyes választás, hiszen Vetter legutóbb szép győzelmet aratott a Bácskában.¹⁷³

Augusztus 1-én Görgey főszlopa Nyíradonyba érkezett, Nagy Sándor Hadházára, Dembiński éjjel fél 1 órakor Szőregre vonult vissza. Dembiński a szegedi sáncokat hiányosaknak találta, nem akart csatát elfogadni Szegednél, hanem seregével a Bánságba akart visszavonulni. A kormány ebbe bele is egyezett, de nem úgy, hogy Dembiński minden ütközet nélkül vonuljon vissza. Augusztus 1-én Kossuth már Aradon volt. Dembiński elhamarkodott visszavonulása után Haynau Újszegednél átkelt a Tiszán s augusztus 3-án bevonult Szegedre. 2-án a debreceni csatában Nagy Sándor hadteste súlyos vereséget szenvedett a Balmazújváros felől előnyomuló Paszkievics sokszoros túlerőben lévő főseregétől. Augusztus 4-én Schlick hadteste bevonult Makóra. E napon a minisztérium rendeletet ad ki, köztudomásra hozza, hogy a hadihelyzet miatt a kormány nem kötheti székhelyét egy helyre. Mostantól kezdve Arad lesz a székhely. A képviselőház utolsó ülését tartja e napon. Szeged feladásának hírére Szemere felszólítja Görgeyt, hogy siessen Aradra, ahol 70.000 főnyi sereg fog összegyűlni.

Nem tudjuk pontosan, mikor kelt Kossuth Bemhez küldött felhívása a fővezérség átvételére vonatkozóan, de minden valószínűség szerint Kossuth ezt arra a hírre tette, amely arról értesítette, hogy Dembiński a szegedi elsáncolt tábornokot elhagyta és Szőregnél foglalt állást.¹⁷⁴ Kossuth világosan látta, hogy Dembińskitől nem remélhet győzelmet. Ezért hívta fel Bemet a fővezérség átvételére, ezért üzent meg Dembińskinek, hogy a sereget gyors menetben vezesse Aradra, ahová Görgey már közeledőfélben volt. A Temesvárt hasztalanul lövő Vécsey azt a parancsot kapta, hogy hagyjon fel Temesvár ostromával, ő is siessen Aradra. Itt kellett most minden erőt — 70—80.000 embert — összpontosítani, mert itt készült a döntő csata. Vécsey augusztus 5-én utolsóízben szólítja fel megadásra Temesvár őrségét, de ez kijelenti, hogy az utolsó töltényig küzd.

Augusztus 5-én Ramberg Törökkanizsánál átkelt a Tiszán, Haynau pedig Újszegedről megtámadta a szőregi sáncokat és súlyos vereséget mért az elvonulóban lévő Dembińskire, aki

¹⁷³ Horváth i. m. III. 413. l.

¹⁷⁴ Breit i. m. III. 242. l.

a szőregi sáncokat feladva Temesvár felé vonult vissza. Haynau rommálövi Szőreget s megnyitja az utat Arad felé. 6-án Veigl vezérőrnagy megtámadta Dembiński hátvédét Óbesenyőnél s Nagyteremiára kergette; a magyar sereg sok foglyot veszített. A kormány e napon székhelyét Aradról Lugosra helyezte át, ahová Kossuth már az előző napokban elindította a bankjegysajtót. Aulich 6-án parancsot küldött Dembińskinek Óbesenyőre, hogy sürgősen vonuljon Aradra, ott egyesül majd valamennyi magyar haderó a végső csapásra. Kossuth 6-án, Aradon értesült arról, hogy Dembiński feladta a szőregi sáncokat és a haditanács végzése ellenére Arad helyett más irányba vonul. Horváth Mihály szerint ekkor kérte fel Bemét a fővezérség átvételére.¹⁷⁵

Kossuthnak ez a levele nem ismeretes, azt sem tudjuk pontosan, melyik napon és hol vette kézhez Bem. Görgeyhez is ment ugyanezen a napon üzenet Kossuthtól: Csányit küldte a kormányzó Görgey táborába, hogy a köztük fennálló baráti viszony alapján siettesse Görgey csatlakozását Dembiński hadához.

Dembiński 7-én Csatádon kapta meg a kormány rendeletét, hogy a sereget gyors menetben Aradra vezesse. Ezt azonban már kivihetetlennek tartotta. Ezért úgy intézkedett, hogy a sereg másnap Kisbecskerekre folytassa a visszavonulást. Itt egyesüljön Vécsey és Kmetty seregével s itt várja Görgey megérkezését. Rüstow súlyos kritikával illeti Dembińskinek azt a hibás döntését, hogy Arad helyett Temesvárt választotta visszavonulási irányul. Habár Dembiński — akiről maga Kossuth is azt írta Görgeynek, hogy „mindent felejtett” — máris sok időt pazarolt el a visszavonulás során, ennek ellenére még mindig eleget tehetett volna a kormány parancsának. Az osztrákok augusztus 7-i állása némi harcok árán még lehetővé tette volna az aradi visszavonulást. Az oroszok pedig még nem tudták volna megakadályozni Görgey és Dembiński találkozását Aradnál.¹⁷⁶ 7-én az osztrák sereg előhadai Temesvár felé Csatádig, Arad felé pedig Varjasig jutottak előre, a sereg zöme azonban még csak Rácszentpéteren, Pészakon, Lovrinban és Grabácon táborozott; — egynapi menet tehát volt még ahhoz, hogy a két ellenséges fél egymással szembekerüljön.¹⁷⁷ Ez alatt az idő alatt, némi csatározások árán el lehetett volna jutni Aradhoz, a Kisbecskerek—szentandrászi vonalra.

¹⁷⁵ Horváth i. m. III. 441. l.

¹⁷⁶ Rüstow i. m. II. 2321. l.

¹⁷⁷ Breit i. m. III. 254. l.

Vécsey 6-án kapta meg a rendeletet, hogy hagyjon fel Temesvár ostromával s vonuljon Aradra. Visszavonatta ostrom-ágyúit, Aradra indította, ő maga csak tábori ágyúival tüzelt. De már nem vonulhatott el a vár alól, mert 7-én este Dembińskinek azt az értesítést kapta kézhez, hogy ez azon a napon Csatádon táborozik, másnap pedig Kisbecskereken, Temesvár közelében lesz.

Bem tábornok augusztus 8-án reggel érkezett Lugosra, ott találkozott Duschekkel, aki magával vitte a kincstárt és a bankóprést; sok Aradról menekült kormánytisztviselő is gyűlekezett már Lugoson, s mint Pataky írja, mind Bemtől remélték a haza megmentését.¹⁷⁸ Lugoson a tábornok mindössze néhány órát időzött, s ottartózkodásának legjelentősebb epizódja a lancu emisszáriusaival való tárgyalása volt. Bem már július 28-i Kossuthhoz küldött jelentésében említi Lancu nevét, akire valamelyik havaselvei vagy moldvai román demokrata forradalmár hívta fel figyelmét. Bem már ekkor arra gondolt, hogy jó lenne Lancut megnyerni a magyar forradalom ügyének. Terve az volt, hogy Lancut pénzzel látja el és Havaselvére vagy Moldvába indítja, hogy az ottani románok élén vegye fel a harcot a cári hatalom ellen. A lugosi tárgyalás részleteit nem ismerjük; állítólag Lancu késznek mutatkozott a megegyezésre, de feltételül kötötte ki, hogy saját seregét maga vezényelhesse: tábornoki rangot kért magának a magyar seregben. Bem hosszas habozás után végülis elfogadhatónak látta az ajánlatot, levélben kinevezte Lancut tábornoknak s felhívta, hogy seregével azonnal Facsetre induljon. Itt adja át csapatainak kimutatását s itt kellett volna megerősíteni az általa előterjesztett tiszteket.

8-án este ért Bem Rékasra, Temesvártól 3 órányira, ahol Dembiński hadseregének több tábornoka tartózkodott. Haditanács volt, amely azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy másnap megütközzenek-e az osztrák sereggel avagy sem. Bem már ekkor a csata mellett nyilatkozott. Álláspontja az volt, hogy Temesvárnál döntő csapást kell mérni az ellenségre. Görgey ugyanis Arad felé közeledik, s ha győzünk, Görgey hátba támadja az ellenséget, — utána a két magyar fősereg egyesül. Már ezen a haditanácson hallatszottak hangok a csata elhalasztása mellett; hivatkoztak a sereg rossz ellátására, arra, hogy a rendkívül erőltetett menetek következtében a csapatok meg vannak viselve; s mint Pataky emlékirata megjegyzi, ép-

¹⁷⁸ K. M. Pataky: Bem in Siebenbürgen, Leipzig 1850, 110. l.

pen azok kardoskodtak a csata elhalasztása mellett, akik első-sorban voltak felelősek a sereg rossz ellátásáért.¹⁷⁹

Augusztus 9-én reggel Bem megérkezett a temesvári táborba — hadsereg nélkül, hírül hozván erdélyi vereségét és saját fővezéri kinevezését.

Milyen helyzetben találta 9-én Dembiński seregét? Mint említettük, Dembiński Kisbecskerek vidékét nem tartotta alkalmasnak az ütközet elfogadására, ezért csak előőrseket hagyott e helyen, 9-én reggel a Beregszó patak mögé kezdett vonulni, hogy a Csóka és Vadászerdő közt foglaljon állást. A hátrálás következtében Temesvár ellenséges kézen lévő erődje a magyar seregnek éppen a hátába esett, s a sereg tisztjei a legnagyobb csodálkozással figyelték, mi lesz ebből. Dembiński ugyanis haditerveit teljesen titokban tartotta.

A sereg hangulata rossz volt. Azt a harci vágyat, amely még Szegednél jellemezte a honvédcsapatokat, most teljes kedvetlenség váltotta fel. A folytonos visszavonulások, és a közben elszenvedett részleges, de mindamellett nagyon érzékeny vereségek csökkentették a katonák önbizalmát. Hozzájárult ehhez az is, hogy már nem bíztak a vezérben — Dembińskiben sem. A sereg egy része csak kaszával és lándzsákkal volt felfegyverezve. Az újoncok nagy száma még eddig soha nem vett részt harcban. Hiány volt élelmiszerekben is. Az élelmezési tisztek gondatlanul jártak el. A sereg több nap óta nem kapott zsoldot.¹⁸⁰

Amikor Bem tábornok megérkezett, Dembiński már a Nyárad-patak mögé vezette vissza a sereget, melynek zöme a Csóka és Vadászerdő között, a Kmetty-féle hadosztály pedig Szakálháza mögött helyezkedett el. Dembiński maga is levert volt, nem hitt az összecsapás sikerében és Vécseyvel kívánt egyesülni, hogy együtt Erdélybe vonuljanak. Ekkor érkezett meg Bem tábornok. Dembiński emlékirata szerint az alábbi beszélgetés folyt le a két lengyel hadvezér között:

Dembiński: „Tábornok, szerencsét kívánok önnek számos győzelmei és sikeréhez. Szerencsés ön, hogy távol volt a kormány székhelyétől s az urakkal nem kellett bajlódnia”.

Bem: „Hohó, különben sem igen engedelmeskedtem volna”.

Dembiński: „Tábornok, nincsenek már Erdélyben oroszok?”

Bem: „Sőt igen, több, mint valaha”.

¹⁷⁹ *Pataky* i. m. 114. l.

¹⁸⁰ *Horváth* i. m. III. 444—445. l.

Dembiński: „Akkor hát mit mivel ön itt az isten szerelméért s mennyi csapatot hoz magával?”

Bem: „Mennyi csapatot hozok magammal? Egyet sem!”

Dembiński: „Ez esetben még kevésbé értem, mi hozza önt tulajdonképpen ide?”

Bem: „Nos hát — Kossuth engem nevezett ki fővezérré, én tehát azért jövök, hogy átvegyem a parancsnokságot”.

Miután Dembiński a meglepetéstől magához tért, átölelte Bemet s így fejezte be a párbeszédet: „Barátom, köszönöm, hogy leveszed a nehéz keresztet vállaimról!”¹⁸¹

A becskerekai úton lovagolva Bem azt kérdezte Dembińskitől, hogy számíthat-e segítségére. Dembiński kijelentette, hogy miután az egyéni parancsnokságot átadta, többé semmibe sem elegyedik. Vázolta Bem előtt a sereg helyzetét s azt javasolta, hogy Bem ne fogadja el a csatát, hanem keljen át a Bega csatornán, a balpartra s ott a sereg néhány napig nyugodtan kipihenheti magát. Erre felelte Bem némi gúnyos mosollyal: „Igen, de örökké csak nem hátrálhat az ember!” Dembiński továbbra is megmaradt eredeti álláspontján, figyelmeztette Bemet a csapatok testi és lelki állapotára, ki vannak éhezve, demoralizáltak: ugyanakkor Vécsey elegendő élelmet gyűjtött Temesvárnál, Bem vezesse oda a sereget, engedjen neki néhány napi pihenőt, hogy aztán újult erővel folytassák a harcot.¹⁸² Dembiński tehát minden áron a további visszavonulás mellett kardoskodott, habár maga is látta, hová tűnt el a sereg jó hangulata a hosszú visszavonulás hatására. Nem a győzelem, hanem a menekülés járt Dembiński agyában, erre akarta rávenni honfitársát is. Olyan biztosra vette a visszavonulást, hogy a lőszertartalékot előző napon Lugosra küldte s oda akart vonulni utána a sereggel. Mivel semmi áron sem akart megütközni az ellenséggel, neki a hadsereg lőszerkészletére nem is volt szüksége. A lőszertartalék elszállításáról azonban Bemet egyszerűen elfelejtette tájékoztatni, — ez pedig döntő módon hozzájárult a temesvári csata szerencsétlen kimeneteléhez. Óriási hibát követett el ezáltal Dembiński!

Bem ugyanis a csata mellett döntött s Dembiński minden lebeszélése ellenére kiadta parancsait a támadásra. A magyar seregbe új életet öntött Bem megjelenése: megint hittek a győ-

¹⁸¹ Danzer F. Alfonz: Dembinski Magyarországon. Bp. 1874. 372. 1.

¹⁸² Danzer i. m. 374—5. 1.

zelemben, új erő, új lelkesedés járta át a fáradt katonákat.¹⁸³ Amerre csak Bem megfordult, mindenütt lelkes éljenzés hallatszott. Dembiński, akire Bem a jobbszárny vezényletét akarta rábízni, megtagadta a közreműködést, nem vállalta semmiért sem a felelősséget.

A Temesvárnál álló magyar sereg Guyon, Dessewffy, Gál, Kmetty és Vécsey hadtestével mintegy 54.000 embert tett ki, ebből harcban használható csak 45.000 fő volt. (9000 ember Temesvárnál állt megfigyelőként.) Volt még ezenkívül 10.000 rosszul felfegyverzett nemzetőrség.¹⁸⁴

Bem nyomban észrevette, hogy az a hadállás, melyet Dembiński foglalt el, nem tartható; a jobboldal könnyen megkerülhető. A Csóka-erdő és Temesvár közt olyan szűk volt a térség, hogy egy ilyen nagy, amelletts iskolázatlan csapatokból álló sereg nem tud szabadon mozogni benne. Egyik oldalon a kiterjedt erdőség rejtegette magába azt a veszélyt, hogy ha itteni állásait az ellenség megkerüli vagy körülkeríti, a magyar hadat könnyen odanyomhatja Temesvárnak, ahol a másik veszély leselkedik: a védősereg. Az állás tehát kedvezőtlen volt. Súlyosbító körülmény, hogy Bem most egy általa teljesen ismeretlen sereg élére került. E sereg tisztikarát nem ismeri, de a legénység körében észlelt általános lelkesedés, a hadsereg szellemének szemmel látható javulása egy támadás várható sikerére mutatnak. Abból a tényből, hogy az osztrák hadsereg is nagy utat tett meg, Bem arra következtetett, hogy az is pihenni szándékoszik Kisbecskerek közelében. Kisbecskereken innen csak 10 zászlóalj, 6 lovasszázad és csekély tüzérség volt látható s Bem azt remélte, hogy ezt nagyobb nehézség nélkül sikerül visszanyomnia, ha mégolyan erős állásban van is az ellenség.

Bem terve az volt, hogy Kisbecskerek felé előrenyomul, homlokban támadja meg az ott lévő ellenséget, visszakergeti, estefelé Aradnak indul és e várra támaszkodva, remélhetőleg Görgeyvel egyesülve várja be az ellenség támadását. Elhatározta, hogy azonnal támadásba megy át. Parancsot küldött Kmettynek a balszárnyra, hogy nyomuljon Szakálházára s tá-

¹⁸³ A csapat hangulatának megváltozásáról számol be *Matolai Etele*: *Visszaemlékezéseim honvéd életemre. Sátoraljaujhely 1883.* 154. l. „Alig képzelhető el lelkesedés, amelyre e hír csapatainkat felvillanyozta: Ha ekkor már mind közeli szemből állunk az ellenséggel és azonnal szuronyra vezetnek: alkalmasint *egy nagyszerű véres diadal* lett volna következése.”

¹⁸⁴ *Rüstow* i. m. II. 2.327. l.

madásával igyekezzék magára hívni az ellenség figyelmét; Gál László és Guyon hadtesteit — hozzá kapcsolva Vécsey néhány zászlóalját és ütegét — a Beregszó patakon keresztül az Újbesenyő és Szentandrás közti vonalra indította; a lovasságot a jobbszárnyon Szentandrás felé nyomta előre. Vécseyt a megmaradt zászlóaljakkal Aradra előre küldte. A Nyárad-pataknál álló elővédet megerősítette, gyorsan egymásután több üteget tolt előre az országot mindkét oldalán, különösen pedig az országot és Szentandrás közt; ezeknek erős tüzelése közben kivonta a csapatokat a Csóka erdőből a nyílt, itt-ott magas kukoricaföldek által fedett terepre. Gyalogságával és lovas csapataival Haynau seregének állását szembe akarta megrohanni, mihelyt a harcba vitt ütegek már megtették hatásukat.¹⁸⁵

A temesvári csatában osztrák részről az alábbi erők vettek részt:

I. hadtest:	14 zászlóalj,	11 lovasszázad,	48 löveg	•
III. „	10 „	6 „	36 „	
IV. „	11 „	8 „	54 „	
Panyutin hadoszt.	16 „	2 „	48 „	
Wallmoden lovas hadosztálya		28 „	18 „	
Tüzértartalék			36 „	
51 zászlóalj. 55 lovasszázad, 240 löveg ¹⁸⁶				

Állítólag 37.000 ember volt a harcoló állomány. (19.000-re rúgott a betegek száma.)

A Wallmoden hadosztály 9-én hajnalban 4 órakor indult el Jécsáról Kisbecskerek felé. Fél kilenckor bukkant Dembińskinek 6—8 lovasszázadból (4 ágyú) álló hátvédjére. A magyar ütegek a helységbe vonultak vissza, ahol az egész utóvéd fedett állást foglalt el, hogy az osztrák lovasokat az Aranka-patakon való átkelés közben megrohanja. Mivel azonban a magyar hátvédet bekerítés fenyegette, vissza kellett vonulnia a Nyárad-patak mögé.

Közben a Nagyjécsáról hajnali 5 órakor elindult 3. hadtest is megérkezett a harc színhelyére. Ramberg a Fiquelmont drago-nyos ezredet Wallmoden jobbszárnyának támogatására előretolta, a hadtest gyalogsága is részint Becskereken keresztül, részint attól délre vonult át az Aranka-patakon, hogy a túlsó ma-

¹⁸⁵ Rüstow i. m. II. 2.329. l. — Horváth i. m. III. 446. l.

¹⁸⁶ Breit i. m. III. 254. l.

gaslatokon a Wolf-dandárral a jobb, a Dossen-dandárral a bal-szárnyon készenlétbe helyezkedjék. Veigl lovas dandára a gyalogság jobboldalának biztosítására attól kissé jobbra előre állt fel.¹⁸⁷

Haynau 9-én nem számított nagy csatára, inkább csak a nagy ütközet bevezetésére. 10-re tervezte a nagy összecsapást, ha a magyarok meg akarnák gátolni Temesvár felmentésében. A Panyutin hadosztály élén Lovrinból fél 10 körül ért Becskerekre. Utasította a Wallmoden lovas hadosztályt —, melynek a haditerv értelmében aznap Kisbecskereken át Temesvár közelébe kellett nyomulnia — és a 3. hadtestet —, melynek derék-hadával a Nyárad-patakig kellett eljutnia, miközben jobbszárny különítménye Gyertyámoson és Beregszón át Szakálházáig nyomul előre —, hogy folytassák előnyomulásukat. A 4. hadtestet már előzőleg Wallmodenhez és Ramberghez irányította. Panyutin hadosztályának feladata Wallmoden és Ramberg közvetlen támogatása volt. Az 1. hadtestet Monostoron át Vingára és a Sartori-dandárral együtt Pécskára irányította. Ez utóbbinak 10-ig Aradig kellett előnyomulnia.

Alighogy 10 óra után a lovas hadosztály és a 3. hadtest megkezdte mozdulatait, a Nyárad-patak mögött jól elhelyezkedett magyar ütegek kisebb lovas osztagok fedezete alatt élénk tüzelésbe kezdtek. Erre Haynau két üteget a temesvári országút mentén, kettőt pedig lépcsőzetes alakban jobbra úgy vonultatott fel a Nyárad-pataktól mintegy 2700 méternyi távolságban, hogy azok onnan a magyar ütegeket keresztűz alá foghatták. Amikor Haynau észrevette, hogy a magyar ütegek száma a Nyárad-patak mentén szaporodik, megértette, hogy a magyarok csatára készülnek fel. Még két 12 fontos üteget rendelt előre a tüzértartalékból a temesvári országúttól keletre a Nyárad-patak felé előre. A Panyutin-hadosztályt — és ennek balszárnyát, a Simbschen-dandárt is — előbbre küldte Ujbesenyő felé. A Hodony felé irányított 4. hadtestnek azt a parancsot küldte, hogy folytassa útját Szentandrás felé s igyekezzék a magyarok jobb oldalába kerülni.

A 12 fontos osztrák tartaléküteg megjelenésére Bem nyomban 6 század huszárt s egy magyar üteget a magyar jobb szárnyon egy még északibb fedett megkerülő mozdulattal e 12 fontosok (az ellenséges balszárny) megkerülésére indított. A magyar lovasság váratlan megjelenése a Nyárad jobbpartján, a kukoricaföldekből előbukkant magyar üteg egész közeli érélyes

¹⁸⁷ *Breit* i. m. III. 255. l.

tüzelése annyira meglepte Haynau szélső 12 fontos ütegeit, hogy ezek sietve, rendetlenül hátráltak Kisbecskerek felé és az utánuk nyomuló orosz zászlóaljokat is zavarba hozták. Állítólag erre kiáltotta volna örömmel Bem: „Hisz az ellenség vissza-húzódik!” Mire Dembiński azt válaszolta volna: „Hagyjad békével visszavonulni s ugyanezt tedd magad is.”¹⁸⁸

Haynau látva a magyar huszárság derekas munkáját, a 14 századból és egy ütegből álló Simbschen lovas dandárt rendelte ellentámadásra, mely 3 arcvonalba tagozva rávetette magát a huszárokra s könnyűszerrel visszaűzte őket a Nyárád mögé.

Délután négyórátajban az osztrák had befejezte felvonulását. A temesvári országúttól délnyugatra a 3. hadtest fejlődött fel oszlopokban, előrevont ütegekkel, két harcvonalban. Jobbszárnyán a Ficquelmont dragonyos ezreddel. Az Auersperg vértess ezred még tovább jobbra, a jobbszárny biztosítására állott fel. A műút baloldalán lovas osztagok fedezete alatt a tüzértartalék vonult fel. Ettől balra az Újbesenyőtől az országúttal párhuzamosan a Nyárád-patak felé vezető út mindkét oldalán Panyutin hadosztálya, tőle balra a síkságon a huszárok visszauzése után újból felsorakozott Simbschen lovasdandár állt fel. Négy orosz zászlóalj 12 löveggel tartalékként állt a temesvári országút menti érdőnél. Hátról, Kisbecskerek megszállására 2 orosz s egy osztrák zászlóalj maradt vissza.¹⁸⁹

A huszárok rohama után több órán át tartó ágyúzás kezdődött, de egyik fél sem mutatott kedvet komolyabb ütközetre. Bem csak Arad alá való menetelét kívánta biztosítani, Haynau pedig segítségre számított: még reggel, a csata előtt elküldött Lichtenstein Ferenc herceghez, aki az osztrák 4. hadtesttel középírányt követve a temesvári és aradi irány között állott s mindkét oldalra tartalékkal szolgált; megparancsolta neki, hogy azonnal változtasson irányt s Hodony helyiségnek Szentandrás felé siessen s itt a magyar hadállás oldalába törjön. Amíg Lichtenstein meg nem érkezett, Haynau várakozólag akart viselkedni. Addig is a balszárnyra — Kisbecskerek, Újbesenyő és a Nyárád patak vize köré — helyezte a csata súlypontját, a temesvár-aradi országút közelébe, hogy a csatatér és az Arad közti összeköttetést elvágja. Ide várta Lichtensteint is. Az ágyúharc ide-oda hullámozott; Breit szerint osztrák részről 100, magyar részről 120 ágyú ontotta tüztét.¹⁹⁰ De ezt a hosszas tüzérségi har-

¹⁸⁸ Rüstow i. m. II. 2.330. l.

¹⁸⁹ Breit i. m. III. 257. l.

¹⁹⁰ Breit i. m. III. 257. l.

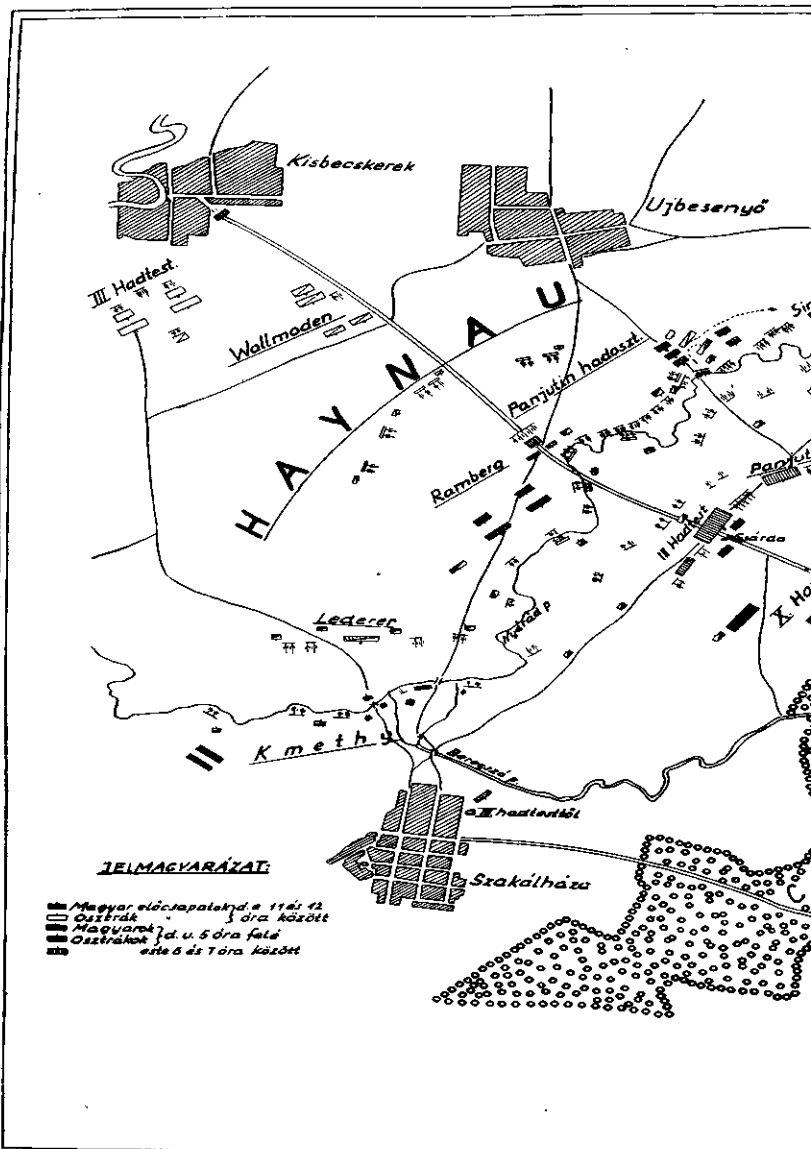
cot a magyar sereg nem bírta sokáig, a magyar ütegek tölténye kifogyott, több üteget hátra kellett vonni. Bem egyik futárt a másik után küldte a tartalékhoz töltényért, ám most derült ki, hogy Dembiński a tartaléklőszert már előző napon előreküldte Lugosra. A tüzérségi lőszer fogytán a magyar ütegek csak gyenge tüzelést tarthattak fenn. Bem az ellenség figyelmét az aradi úttól Szakálháza felé akarta fordítani, ezért Kmettynek parancsot küldött, hogy huszáraival élénkebben nyugtalanítsa az osztrákok jobbszárnyát: Kmetty rögtön előreküldött néhány huszárszázadot, de amint azok a mellékük rendelt üteggel Szakálházánál a Nyárádon átkeltek, Wallmoden az Auersperg-vértese-
ket rendelte ki ellenük; ezek a huszárokat visszavetették s 3 ágyújukat is elvették. Új huszárosztagok siettek segítségükre s a vértéseket visszaverték. Közben a csatavonal közepén folyt a nagyszerű ágyúharc. Négy óra körül nagynehezen megérkezett némi lőszer s az ütegek ismét élénkebben tüzelhettek. A hosszú tüzérségi harcot egyik oldalról sem támogatta komoly gyalogsági és lovas támadás. Ha Bem kihasználta volna a délelőtti 10 órától délután 4 óráig rendelkezésére álló időt, s a Ramberg hadtest, Panyutin hadosztály és a tüzértartalék ellen döntő támadásra indította volna seregét, talán másképp fordul a kocka. Bem azonban nem akart döntő csatát, mert terve az volt, hogy éjjel Aradra megy s ott Görgeyvel egyesül. Amidőn pedig azt látta, hogy az osztrákok sem indítanak döntő rohamot, — tervét már-már sikerültnek hitte.

Délután 4 óra körül váratlanul megfordult a hadihelyzet. Lichtenstein hadteste — mely reggel Pészakról és Varjasról azzal indult el, hogy az éjszakát Hodonyban tölti, de közben megkapta Haynau rendeletét, gyorsított menettel délután fél ötkor Szentandrás alatt termett. Herzinger gránátos hadosztályával és a 4. hadtest tüzérségével Szentandrás délnyugati csúcánál nyomban felvonultatta gyalogságát, két darab 12 fontos üteget kissé jobbra hátul, az Újbesenyő felé vezető út mentén állította fel úgy, hogy azok oldalba fogják a magyar jobbszárny ütegeket s gyors visszavonulásra kényszerítették. A lőszerükből majdnem teljesen kifogyott magyar középhad-ütegek is hátrább vonultak úgy, hogy az osztrák ütegek egészen a Nyárádig lőttek előre.

Bem az osztrák erősítés megérkeztének hírére új rendeletet küldött Kmettynek a balszárnyra, hogy mindenképpen igyekezzék támadással magára vonni az ellenség figyelmét. Ő maga azonnal a jobbszárnyra száguldott. Ekkor azonban végzetes szerencsétlenség érte: útközben lova felbukott, neki pedig esésében

súlyosan megsérült a vállperece, úgyhogy képtelen volt a további vezérletet irányítani s a Vadászerdőben lévő erdészlakba kellett szállítani. Ez valóban helyrehozhatatlan szerencsétlenség volt; a seregnél nem volt senki, aki Bemet helyettesíteni tudta volna. Dembiński és Mészáros későn értesültek a balesetről. Ugyanakkor Lichtenstein erélyes támadást intézett a magyar jobbszárny ellen; a magyar huszárság ugyan visszanyomta az ellenséges lovasrohamot, de Lichtenstein és Haynau ágyúinak kereszttüze hátrálásra kényszeríti. A zavar és a bomlás először Bem jobbszárnya mögött, a népfelkelőkben és a szekerekknél kezdődött. Herzinger hadosztályát, mivel a mocsár miatt a Nyárad patakon átkelni nem tudott — kissé keletebbre tolta el, ütegeit pedig felvonultatta a patakon átvezető híd két oldalán. Keletebbre, az országút mentén a Siengenthal dandár szintén a Nyárad patakig nyomult előre. A magyar jobbszárnyba becsapódó lövedékek hatására azután a második harcvonalban lévő kaszások széjjelszaladtak. Kmetty a szélső balszárnycan nem tudott beavatkozni a dolgok menetébe. Fél öt és öt óra között a válság tetőfokát éri el. Herzinger lövedékei a magyar jobbszárny többi gyalogságát is megzavarták úgy, hogy itt is megkezdődött a menekülés. A gyalogsággal vegyest a jobbszárny és a közép-tüzérség is fokozatosan hátat fordít az ellenségnek s habár a huszárok tovább is kitartanak, végül nekik is távozniuk kell a csataterről. Dembiński, aki közben értesült Bem balesetéről, ideiglenesen átvette a vezérletet és Remetét, valamint Lugost tüzte ki visszavonulási pontokul. Szerencsére Haynau nem láthatta pontosan a magyar hadnak, különösen a jobbszárnynak teljes felbomlását, azt hitte, a csata szándékos félbeszakításáról van szó, s csak távolról követte a magyar sereget. Erélyes közbeavatkozás és üldözés helyett seregteteit a Nyáradon túl újból szabályszerűen csatarendbe állította, hogy központosított erővel induljon a Beregszó patak mentén várt újabb ellentámadás megtörésére.¹⁹¹ A visszavonuló magyar sereg eleinte jó rendben haladt Temesvár felé, de azután a Csóka és a Vadászerdő között, a Temesvár-aradi országúton az ellenséges ágyúgolyók hatására a visszavonulás csakhamar rendezetlen futássá fajult. Ez eldöntötte a sereg sorsát: a szétfutó kötelékeket Temesrékasig nem lehetett összeszedni s nem lehetett Aradra vinni. Néhány ellenséges ágyúgolyó a demoralizált hadsereg soraiban olyan rémületet keltett, hogy a katonák mitsem hallgatva többé a vezényszóra, hanyathomlok szaladtak az erdőbe s mindenki igye-

¹⁹¹ Breit i. m. III. 260. l.

kezett sebesen menekülni, holott az ellenség nem is volt a sarkában „Az ütközet ezzel teljesen veszve lőn, veszve anélkül, hogy tulajdonképpen harcra került volna a dolog. A gyalogság tüzi fegyverét ki sem lötte, annál kevésbbé használta azt szuronyviadalra. A futó sereg az erdőben szétbomlott, sokan nyugat vagy a Maros felé fordultak, szülőföldjükre hazatérni szándékozóik, kik azonban jobbára osztrák fogságba kerültek.”¹⁹² Haynau volt a leginkább meglepve, amidőn a hátráló magyar sereg nyomába küldött lovasai sehol ellenállásra nem találtak; csak Temesváron értesült a magyar sereg felbomlásáról s arról, hogy e csekély erőfeszítésével mekkora eredményt tudott elérni. A halottak és sebesültek száma mindkét részen jelentéktelen volt, de az erdőben bolygók közül sokan estek fogságba. A honvédek jórésze a csata végeztével a Csóka és Vadászerdőben tévelygett s az egész seregből mindössze Kmetty hadosztálya és Vécsey hadtestének az a része maradt meg, mely a várral szemben volt állásban.

A temesvári csatavesztéssel kapcsolatban felmerülhet az a kérdés, hogy helyes volt-e Bem részéről a csata elfogadása. Voltak olyan vélemények is, hogy Bemnek nem kellett volna a csata mellett döntenie. Ezesetben kétféle lehetőség állt előtte: az, amire Dembiński akarta rábeszélni, tehát a Lugos felé való visszavonulás, vagy pedig az azonnali Aradra vonulás. Ez utóbbira 9-én délelőtt talán még lett volna idő; ha Bem nyomban megérkezése után a sereg egy részét elindította volna Aradra, a másik résszel pedig egy erélyes lökést tett volna Kisbecskerek-nél. Honnan tudhatta azonban megérkezése pillanatában Bem, hogy az elvonulás Aradra 9-én délelőtt még lehetséges? Ő éppen azzal akarta biztosítani a Temesvár-aradi utat, hogy nem túl nagy erőkkkel feltartóztatja Haynau seregét s az éj folyamán kisiklik előle Arad felé. Joggal hihette, hogy addigra Görgey is megérkezik oda. Görgey valóban 9-én este ért Aradra, csakhogy addigra már a temesvári csata eldőlt. Bemnek tehát 9-én reggel rendkívül nehéz helyzetben, mondhatnók: teljes tájékozatlanságban kellett döntenie, mi legyen a sereggel? A temesvári csatával nem Temesvár elfoglalása volt a célja, hanem éppen a Görgeyvel való egyesülés Aradnál, ami, ha megtörténik, talán új problémát: Görgey és Bem rivalizálásának kérdését veti fel. Görgey vajjon hajlandó lett volna-e Bem irányítása alatt harcolni? Aligha hihető.

¹⁹² Horváth i. m. III. 451. l.

A temesvári csata Bem igazi szándékai ellenére vált sorsdöntő nagy ütközetté. Ennek okozója a magyar tüzérségnek a csata elején való igen határozott bevetése volt, Bem ezzel túlonúl is belemélyedt az ágyúharcba, de ezt a tüzérségi csatát nem kísérte a gyalogság és lovasság tömegeinek mozgatása. A gyalogság kimaradt a harcból! Ha a hosszas ágyúharc alatt egy nagyobb csapatrésznek sikerült volna az osztrák balszárnyat megkerülnie és eltávolítani az aradi úttól, akkor talán sikerül az egyesülés Görgeyvel. Ehelyett az ellenkező lépés történt: Kmettyt nagyon későn és inkább csak tüntetésszerűen küldték az osztrák jobbszárny ellen.

A temesvári csatavesztés — közvetett formában — felveti Görgey szerepének kérdését is. Mint Horváth Mihály írja, „*Görgey hazafiatlan, szenvedélyteljes lelkét a haza legveszélyesebb perceiben is csak a Kossuth elleni gyűlölet s az ő megbuktatására szőtt fondorlatok foglalkoztatták*”¹⁹³ és kétségtelen, hogy Görgeynek Komárom után tanusított időhúzó taktikája, tétlenkedése kihatott végső soron a temesvári csata kimenetelére.

Mi lett Bessel, miután a csata legforróbb pillanatában lovával elbukva, vállperecét törte? Dembiński, mint emlékezéseiben olvassuk, a Vadászerdőben, az erdész lakásán látta őt viszont. Bem tábornok ágyban feküdt, az ágynemű vérével volt borítva s egy sebész éppen azon volt, hogy az esés következtében eltörtött vállperecet bekötözze. Guyon, Vécsey, Dessewffy és a törzsiszték az ágy körül álltak vagy a pamlagon s a karszékeken ültek. „*Nem megmondtam, hogy ez fog történni?*” tette fel a kérdést lengyelül Dembiński, mire Bem ezt válaszolta: „*Meg kellett legalább kísérelni.*” Bem előbb Dembińskit kérte fel, vállalja el újból a sereg fővezérletét, de az kereken visszautasította, a jelenlévő Mészáros, Vécsey és Dessewffy tábornokok sem mutattak hajlandóságot, mire Bem Guyont nevezte ki vezérkari főnökévé, általa parancsot küldött Kmettynek és Vécseynek, hogy hátvédül maradva tartóztassák fel az ellenséget. Ezután Bem még aznap éjjel Lugosra vitette magát. Ugyanide voltak útban a sereg romjai is.¹⁹⁴

Az augusztus 10-i minisztertanácsn, Aradon résztvett Kossuth és Görgey is. Kossuth azzal nyitotta meg az ülést, hogy hír szerint Dembiński győzött Temesvárnál. Görgeynek arra a

¹⁹³ Horváth i. m. III. 453. l.

¹⁹⁴ Danzer i. m. 385. l.

kérdésére, hogyan vette át egyszeriben Bem a fővezérséget, Kossuth kijelentette, hogy Aulich ellenjegyzésével ő nevezte ki Bemet főparancsnokká. Bem kinevezése újdonságként hatott a minisztertanács tagjaira, akiknek nem volt tudomásuk arról, hogy Bemet a kormányzó kihívta Erdélyből s még kevésbé arról, hogy Bem már csatát is vívott Temesvárnál... Guyon hadijelentése még nem jutott el a kormány tagjaihoz... A minisztertanácson Görgey Bem fővezérsege ellen nyilatkozott, hogy Bem csatavesztés esetén a háborút Erdélybe fogja átvinni, ő maga pedig semmi szín alatt sem hajlandó Erdélybe menni. Ezután kifejtette kompromisszumos megoldási javaslatát: az osztrák ellen hajlandó harcolni, de az orosz ellen nem. Álláspontja az volt, hogy a cárt nyíltan meg kell kínálni a magyar koronával.

Délután a minisztérium Görgeyt nevezte ki fővezérnek. Este pedig lezajlott Kossuth és Görgey drámai párbeszéde, melyen ismét szóba került Bem fővezérsege. Arra a kérdésre, hogyan fogadná Görgey azt, ha a kormány Bemet nevezné ki fővezérnek, Görgey kijelenti, hogy azonnal elhagyná az állását, mivel egy nem-magyarának a főparancsnoki kinevezését olybá venné, mint saját elmozdíttatását. Kossuth megcsillagította az aznapi hírt Dembiński győzelméről, mire Görgey késznek mutatkozott az egyesült sereg élén megtámadni az osztrákokat. Görgey leírása szerint arra a lehetőségre, hogy Temesvárnál az osztrákok győztek, Kossuth öngyilkossággal akart felelni.¹⁹⁵

Az események ezután már gyorsan peregtek. Kossuth 11-én hajnalban értesítette Görgeyt arról, hogy a sereg szét van verve. Az aznapi minisztertanács Görgeyt nevezte ki fővezérré s megbízta az oroszokkal való alkudozás folytatásával, arra is felhatalmazva, hogy esetleg Ferenc József elismerésével békét is kössön. Görgey azonban teljes polgári és katonai hatalmat követelt, — amit egyébként Kossuth aznap hajnalban már meg is ígért neki, de amiről a minisztertanácsban nem tett említést. A miniszterek lemondanak, s felszólítják Kossuthot is a lemondásra. Kossuth délből a maga és a minisztérium nevében visszalépett a kormánytól s a nemzet intézkedéséig a legfőbb polgári és katonai kormányzást Görgeyre ruházta át, majd elhagyta a várost. A miniszterek és képviselők nagy része elmenekült. Este 9 órakor jelent meg Kossuth kiáltványa, mely tudatta, hogy az önvédelmi harc sikeres folytatását nem lehet várni, maga és a mi-

¹⁹⁵ *Görgey Arthur: Életem és működésem Magyarországon. II. Bp. 1911. 345. l.*

nisztérium lemond s a legfőbb hatalmat Görgeyre ruházza. Este 10 órakor megjelent Görgey kiáltványa, tudatva, hogy átvette a hatalmat s ha az ellenség a várost megszállná, ellenszegülés ne legyen. Görgey ezután folytatta alkudozásait a cári hadvezetőséggel a fegyverletételről. 12-re virradó éjjel a magyar sereg Világos alá indult, hogy a cári erők körülférjék. A fegyverletételnek ezt a módját maga Görgey kérte. Augusztus 13-án pedig bekövetkezett a fegyverletétel.

Az általános lehangoltság, az árulás, a kishitűség eme napjaiban Bem ismét a forradalmi hit, a rugalmasság, az erő nagyszerű példáját mutatta. A temesvári csatavesztés után roppant zűrzavarban menekültek az emberek tömegei az ellenség elől, hogy minél hamarabb elérjék a menedéket nyújtó határt. Kocsik, ágyúk, menekülők torlászolták el a lugosi utat; a tábornokok egy része leköszönt: Mészáros, Perczel, Dembiński, Wysocki a török határ felé siettek, — mindenki elvesztette fejét. A súlyosan sebesült Bem tábornok ugyanabban az időben a kis sereg újjászervezésén dolgozott. Egyedül a tábornoki főnökévé ki nevezett s erélyes Guyon állott az oldalánál. Bem hitte, hogy az ellenség néhány napig nem fogja odahagyni kitűnő támaszpontját, Temesvárt, hiszen okkal tarthat Görgeynek egy Arad felől bekövetkező hátbatámadásától. Vécsey hadteste Rékasznál hátvédként állott, a többi csapat egészen Lugosig szétszórta várakozott. Mindenekelőtt élelmet kellett előteremteni a hadnak: a pénztár üres volt, a bankjegynyomda hat hete nem működött, zsoldot fizetni nem lehetett; a sereg kénytelen volt rekvirálni. Mindenről nyugtát adtak.

Augusztus 10-én kapta meg Bem Kossuth sürgönyét: sieszen Aradra. Bem nyomban válaszolt. A következőket írta: „A dolgok nem állanak olyan rosszul, mint ahogy az első pillanatban feltűnt, ellenkezőleg: a sereg újjászervezése gyorsan folyik. Sebesülésemmnek semmi jelentősége sincs, a sereg vesztesége nem nagy, viszont a császáriak előnye csakis kicsi, nem döntő.” Leveleiben kilátásba helyezte, hogy személyesen megy Aradra. Sajnos Kossuth e sürgönyt már nem kapta meg. Ha idejében kézhez kapta volna, talán vár lemondásával Bem megérkezéig.¹⁹⁶

10-én este indult Bem Lugosnak, másnap egész nap Lugoson intézkedett s csak este folytathatta útját Aradra. A nagyobb biztonság végett mellékutakon mentek s inkább csak az éj ső-

¹⁹⁶ Pataky i. m. 122. l.

tétjében, ezért csak 12-én délelőtt 11 óra körül érkeztek Radnára. Itt hallotta Bem Kossuth lemondását és Görgey diktatóságát. Kossuth az előző éjjel utazott át erre. Bemre úgy hatott a hír, mint derült égből a villámcsapás! Lugoson egy szervezés alatt álló sereget hagyott hátra, a legszebb reményekkel mondta búcsúzáskor Guyonnak: „*A-vizionlátásra Szegeden!*” — és most ime, hatalmas terveit egyszeriben megsemmisítették... Nem volt mit keresnie Aradon, sietett vissza Lugosra, de más útvonalon. 13-án meg is érkezett. Eközben Kossuth Lugoson át Orsovára, a török határra ért. Augusztus 13-án Bem elővédje Facset felé az erdély útra tért rá, 14-én követte a sereg zöme s vele Bem tábornok, aki ugyanaznap este ért ide. Kmetty Karánsebes felé vonult vissza, hogy a Vaskapun át Törökországgal tartsa az összeköttetést. Guyon a háttérrel még Lugoson időzött s csak másnap követte a fősereget.

Bem augusztus 14-én Lugosról írt Kossuthnak Orsovára. Szemére veti sietős menekülését s azt, hogy a hatalmat Görgeynek adta át. Ő, Bem nem ismer el semilyen diktatúrát és semilyen más hatalomtól nem fogad el parancsot, csak attól, amely a nemzet reprezentánsa. Habár a kormány a haza feladását határozta el, ő kötelességének tartja kitartani és a szent ügy mellett állni. Terve az, hogy ismét Erdélybe vezeti seregét, folytatja a védelmi harcot s reméli, hogy ez sikerrel jár. Felszólítja Kossuthot, térjen vissza a hadsereg közé, ahol nagyobb biztonságban lesz, mint bárhol a világon. Jelenlététől a sereg ismét lelkesedést kap, új bátorságot merít hősi tettekre.¹⁹⁷

Bem egy pillanatig sem titkolta, hogy Görgeyt árulónak tekinti és árulásnak tartja azt is, amit a kormány augusztus 11-én Aradon elkövetett. Nem látott kényszerítő okot arra, hogy a nemzet a fegyvert letegye, habár a nehézségekkel teljesen tisztában volt. Láta, hogyan bomlik a fegyelem a menekülő seregben, de hát éppen azért kellett Kossuthnak visszatérnie, hogy ők ketten lelket verjenek a csapatokba. Ha most Kossuth visszatér a sereghez, Erdély hegyei között még hónapokig sikerrel lehet folytatni a szabadságharcot. Ezért futárt futár után küld a határszélre, sürgeti a kormány visszatérését.

Kossuth még augusztus 14-én — mielőtt még értesült volna Világosról — válaszolt Bem sürgönyére. Teregován, Karánsebes és Mehádia közt kapta kézhez ugyanis Bem sorait. Ime, Kossuth híres levele:

¹⁹⁷ Pataky i. m. 124. 1.

Bem Altábornagy Úrnak!

Teregova, augusztus 14-én, 1849.

Személyes bátorsággal mit sem gondolok. Meguntam az életet, mert látom, hogy hazám szép építménye s vele az európai szabadság szentsége nem elleneink, hanem entestvéreink miatt önmagától összeomlik.

Éppen ezért nem az élethezi gyáva ragaszkodás ösztönze távoznom, hanem a meggyőződés, hogy jelenlétem hazámra nézve károssá vált.

Tábornok Guyon úr írja, hogy a Temesvárnál egyesült sereg teljes felbomlásban van; ön, altábornagy úr, nem harcolhat; Görgey, az egyetlen sereg élén, mely e tudósítás után még fennáll, kijelenté, hogy többé nem engedelmeskedni, hanem kormányozni akar. Kényszerítém, hogy mint hazafi legyen honához hű s helyet csináltam neki.

Jelenleg egyszerű polgár vagyok s semmi más. Lugosra mentem, megtekinteni, mint néz ki ottan, minő erőre lehetne még számítani a had folytatása körül. Tábornok Vécsey seregét rendben és jó szelleműnek találom, a többiek pedig teljes felbomlásban. Dessewffy, Kmetty nyilváníták, hogy e sereg nem küzdeni, hanem az első ágyúlövésre szétszaladni fog. Az élelemszerek teljes szűkében s merőben requisitóra vagyunk szorítva, nyomorú mód, mely a népet elleneinkké teszi, a bank Aradra, tehát Görgey hatalmába, transponáltatott. Meggyőződésem tehát, hogy ha Görgey megadja magát, a lugosi sereg 24 óráig sem tartható, a fenntartási eszközök hiányozván. Egy sereg tarthatja ugyan magát ellenséges földön requirálás s adóztatással, de saját honában!

En részemről sohasem nyujtok kezét a népem elleni erőszakos s ellenséges rendszabályokhoz; szívesen megszabadítanám enéltem feláldozásával; de elnyomni: soha!

Láthatja, altábornagy úr, hogy lelkiismereti dolog. Nem tehetem, hogy tegnap lelépjek s a kormányzabláját ma viszont megragadjam. Ha nemzet és sereg másképp határoznak, a dolog más szint öltene magára; de Görgey seregének, mindnyájok közt e legvitézebbnek is, bele kell egyeznie. Különben egyszerű polgár vagyok s mint olyan soha sem kölcsönzöm, bár passzív jelenlétem, a nép elleni terrorismus, pusztítás, rablás, requirálás s elnyomás rendszabályaira.

Ha Görgey serege is felszólít a kormányt visszavenni, ha önnek sikerül néhány operatiót keresztül vinni, ha serege élelmezése a nép elleni ijesztési s elnyomási rendszabályok nélkül

is biztosítva lesz, ha a banknak lehető leendő dolgozni s rendelkezésem alatt álland, e három föltét alatt a nemzet szavára a kormányt visszavenném, ha nem: nem. Rám nézve a had nem cél, hanem mód a hazát megmenteni; ha nem lehető céломhoz közelíteni: nem fogok kezet nyújtani a hadat egyedül a had kedvéért folytatni.

Tanácslom önnek, mint jó polgár, s becsületes ember, hogy nép képviselőkből comitét válasszon, mert csak a souveraine hatalom rendelkezhetik a nép felett. Küldjön Komáromba s Péterváradra futárokat, hogy tartsák magukat, biztosítsa magát az aradi várparancsnok együttműködése iránt. Ez mindenekfölött szükséges s nem jelenlétem; mert miután most ön a nép elleni erőszakos rendszabályokhoz kénytelen nyulni, jelenlétemmel soha sem nyújtanék olyanra segédkezett.

Kossuth Lajos.¹⁹⁸

Kossuth levele nem jutott el Bemhez; a Simbschen dandár Karánsebesre való előnyomulása idején elfogta s azután az Österreichisches Correspondenz augusztus 24-i száma tette közzé; innen vette át a Constitutionelles Blatt aus Böhmen augusztus 27-i (204.) szám. Így vált ismeretessé a levél tartalma.

Augusztus 14-én Facseten Bem tábornok a román nép képviselőivel a magyar-román kiegyezésről tárgyalt. A magyar országgyűlés július utolsó napjaiban meghozta a nemzetiségek egyenjogúságát kimondó nemzetiségi törvényt, amely valóban alapjává válhatott az esedékes megegyezésnek a magyarok és a románok közt is. Kossuth és Szemere gondoskodtak arról, hogy a törvénycikk szövege eljusson a román nép közé. A magyar országgyűlés román tagjai közül Vlad Alajos Lugosra indult, Murgu Euthymra pedig az a feladat várt, hogy a hegyek közt tartózkodó lancut értesítse a történetekről és a Szegeden meghozott nemzetiségi törvény alapján rábírja őt a magyar forradalommal való szövetkezésre.

Murgu Euthym és Gozma János román képviselő Facseten találkoztak Bemmél egy Juraschek Villibald nevű facseti birtokos lakásán. A történelmi érdekességű találkozó részleteit később Juraschek így adta elő a császári haditörvényszék előtt:

„1849 augusztus 14-ről 15-re virradó éjjel félkettőkor jött többekkel együtt Bem tábornok facseti házamba. Miután magát a portól megtisztította s miután sebeit bekötözték, jelentették

¹⁹⁸ Pap D.: Okmánytár II. DXXV.

neki, hogy egy küldöttség közeledik. Azon kérdésre, hogy kikből áll az, azt a választ kapta, hogy Murgu áll a küldöttség élén. Nemsokára be is lépett Murgu két kísérőjével, Gozmával és a havaselvei Florescuval. Bem tábornok nagyon barátságosan fogadta őket és megkérdezte tőlük, hogy elintézték-e a marosontúli dolgot? Murgu a fárasztó bevezetéstől türelmetlen Bemnek felsorolta az akadályokat, az elszenvedett fáradtságokat, melyek ellenére sem tudott Iancuval tanácskozni. Csernoevitz százados fellelkesítette a népet a császári ügy érdekében, úgy, hogy a tribunok csak a legnagyobb körültekintés mellett tartottak vele tanácskozásokat. Amióta a nép az orosz segítő csapatokat meglátta, a császári ügyben újra fanatikusan bízik, úgy, hogy az a három tribun, akivel értekezett, egy havi gondolkozási időt kötött ki.

Bem akkor közbevágott: „Csak 48 óráig tudok várni. Számon a románokat!”

Ezután Bem franciául beszélt az urakkal, de azt tanú nem érti, szavait aztán így végzé: „Én seregemmel Erdélybe húzodom, kiverem az ellenséget. Erdély természetes vár, megszállom a bejáratokat, felszaporítom seregemet 120.000 emberre, azzal kiverem a császáriakat Magyarországról. Ezalatt Törökország 300.000 emberrel beront Oroszországba. Anglia támogatja a mi ügyünket”.

Ekkor Murgu vette át a szót és mondotta: „Tábornok Úr! Tanácsom a következő: én a két barátommal Orsovánál átmegek Oláhországba, ott a fegyverekre vonatkozó határozatot keresztül viszem, az általános felkelést előkészítem, hogy Moldva és Oláhországgal egyszerre itt is kitörjön”.

Bem ezt mondotta: „Jó, barátom, de ne Orsovára menjen, hanem jöjjön velem innen Dévára s onnan a hátszegi völgyben készítsen mindent elő. A kitörésről várom az értesítést. Reggel el fogom Önt látni hitellelvel. Itt kell Önnek előbb mindent megindítania”.

Murgu ezután azzal távozott, hogy reggel újra eljön és barátaival megkezdi a munkát. Augusztus 15-én reggel Murgu újból jelentkezett Bem tábornoknál, tanácskoztak, de a beszélgetés tartalmát senkivel sem közölték. Ez volt az utolsó tárgyalás a román nép képviselőivel.¹⁹⁹

Augusztus 15-én már Lugoson is elterjedt Görgey szégyenletes kapitulációjának a híre. A menekülők a Görgey táborából

¹⁹⁹ KA Wien 1849 utáni császári kir. haditörvénytörvényiratok. Idézi Deák Imre: Bem utolsó esztendeje. A székelység. 1934 május.

érkezett hírek alapján azt híresztelték, hogy Görgey szövetkezett az oroszokkal az osztrákok ellen s Leuchtenberg herceg lesz Magyarország királya. A tisztek cári szolgálatba léphetnek s megtarthatják korábbi rangjukat. 14-ről 15-re virradó éjjel Guyon Lugoson megkapta a Lichtenstein herceg tábornok levelét, melyben ez katonai becsületszavára állítja, hogy Görgey Világosnál letette a fegyvert, felszólítja Guyont, hogy ugyanezt tegye s ebben az esetben ő kegyelemért fog közbejárni a császárnál. Guyon Bem nevében is válaszolt: az 1848-ban királyilag is jóváhagyott törvények alapján hajlandó a békekötésre — de feltétel nélküli fegyverletételre soha! Guyon egyidejűleg Bemnek is jelentést tett, elküldte neki Lichtenstein levelét s az arra adott választ. Augusztus 15-én Bem mindkettőt megjelentette napiparancsában (Facseten). A Guyon által adott válasszal teljesen egyetértett. Görgey eljárását hazaárulásnak nyilvánította.

A napiparancs után a tisztek értekezletet tartottak: arról tanácskoztak, hogy mit tegyenek. Egyesek a kedvező feltételekben bizakodtak, amelyek mellett a hírek szerint Görgey letette a fegyvert; de e hírek megbízhatósága feletle kétes volt. Vécsey, aki a legrendezettebb hadtesttel rendelkezett, kijelentette tiszti kara nevében, hogy a további küzdelmet felesleges pocsékolásnak tekinti, seregét oda akarja vezetni, ahol Görgey a fegyvert letette s ugyanazokban a kedvezésekben akar részesülni, mint amaz. Amikor a tisztek tanácskozásáról Bem értesült, személyesen közéjük ment. Kijelentette, hogy kapituláció esetén semmiféle kedvezményre nem számíthatnak. Utalt Lichtenstein levelére, amelyben feltételekről szó sincs s amely Görgeyt csak nevében nevezi s nem tábornokként említi. Bem kijelentette a tisztek előtt, hogy ő mindig, egész életében a szabadságért harcolt, de polgárháborút nem akar előidézni. Éppen ezért nem alkalmaz erőszakot azok ellen, akik a hadsereget elhagyják. Amidőn a tisztek legközelebbi tervei felől érdeklődtek, először is bizalmat kért személye iránt; olyan bizalmat, amelyre a magyar ügyért vívott eddigi harcai alapján méltán igényt tarthat. Azután vázolta terveit: elmondta, a rendelkezésre álló kis erővel milyen jól lehet védeni az erdélyi szorosokat, s fel lehet velük tartani az ellenséges támadásokat. Első feladat legyen megszállni a szorosokat, hogy az ellenség ne tudjon behatolni az országba. Az oroszok megveréséhez Erdélyben meg lesz a szükséges erő. A háborút mindenestre el lehet húzni és ezalatt valamilyen európai eshetőség is adódik, mely segítségünkre lesz. De a legrosszabb esetben is van rá idő, hogy be-

csületes békét kössünk; ehhez azonban be kell bizonyítani ellenségeink előtt, hogy férfiakként kell bennünket megbecsülnök. Ezután a rendelkezésre álló erőkről beszélt: Steinen kívül, akivel közvetlen összeköttetésünk van, meg kell még lennie Gálnak, Kemény Farkasnak és Kazinczynak — ez összesen 70—80.000 ember és 200 ágyú, ami napról napra növekszik.

Bem nem várta meg a tisztek döntését, visszatért főhadiszállására s parancsot adott a másnapi indulásra. Éjszaka a táborban nagy volt az izgalom. Vécsey hadtestében is voltak tisztek, akik szívesen követték volna Bemét Erdélybe²⁰⁰ és nem hitték el, hogy fegyverletétel esetén kedvező bánásmódban lesz részük az osztrákok részéről. Maga Vécsey az elsők között fejezte ki kapitulációs szándékát. Bem állítólag indulatos hangon mondta neki: „Gut, Herr General! Gehen Sie. Übrigens ich muss ihnen sagen, dass sie die Oesterreicher aufhängen werden.”²⁰¹ Így is történt!

Október 6-án Vécseyt felakasztották Aradon.

Hol voltak azok az erők, amelyekre Bem tábornok az erdélyi ellenállás tervét alapozta? Annakidején, amidőn Kossuth hívó szavára Erdélyből Magyarországra jött, hogy a hadsereg fővezérletét átvegye, az erdélyi csapatokat Stein vezérlete alá rendelte s meghagyta neki, hogy a szászsebesi állást minden áron védelmezze, legrosszabb esetben pedig a piski hidat igyekezzék megtartani. A nagycsúri ütközet után Lüders távolról sem folytatta a hadjáratot azzal az eréllyel, amellyel ezelőtt rendelkezett. Napokig Nagyszebenben vesztegelt, mintha nem is volna neki sürgős a Nagyalföld felé való előrenyomulás. Csak augusztus 12-én látott hozzá, hogy a Stein vezetése alatt álló erdélyi hadakkal leszámoljon. 11-én indult el Szebenből 15 gyalogos, egy árkászszázlóaljal, 8 dzsidás és 6 kozákszázaddal, 2 nehéz, 3 könnyű, 1/2 lovas és 2 kozák üteggel. Az orosz elővéd már 11-én este Szerdahely közelében megütközött Stein előőrseivel, amelyek kénytelenek voltak visszahúzódni Szászsebes felé. 12-én Szászsebesnél Lüders megtámadta és visszavetette Stein csapatait, melyek rendben Szászváros felé vonultak vissza, de később a kozákok és a többi lovasság a magyar csapatok oldalába kerültek és a 10 kilométeres visszavonulás tartama alatt sok kárt tettek bennük. A kis magyar sereg lelapadva, bomladozva ért el Szászvárosba. Lüders elővéde 13-án Szászvárost, 14-én pedig Piskit érte el. Stein csapatai csak Déván

²⁰⁰ Pataky i. m. 130. l.

²⁰¹ Jakab E. i. m. 549. l.

állapodtak meg, 15-én azonban a dévai várban kiderítetlen okból tűz ütött ki és hatalmas robbanás történt; az ott felhalmozott nagymennyiségű fegyver, lőszer és élelmiszer elpusztult. A dévai fellelgyárban volt Bem tábornok 36 darab tüzer lövészerszáma (ágyú, tarack, mozsár, röppentyűvető), nagymennyiségű tüzer- és puskalövőszer, melynek jórésze levegőbe repült. A fellelgyár 248 főnyi személyzete közül csak 25 maradt életben. Ez végzetes csapás volt a magyar seregre nézve. Dévát még aznap kiürítették és Stein Dobra felé menekült. 16-án Lüders elővéde akadálytalanul megszállotta Dévát, derékhada pedig Piskit. Bem 15-én még Facseten táborozott és másnap reggel fél 8 órakor ő is Dobra felé indult el a délvidéki hadsereg még használható különítményével. 16-án érkezett Steinhez a hír, Bem 6000 gyalogossal, 1500 lovassal, 50 ágyúval Dévának tart s már Lesnekig jutott. Alighogy Bem tábornok Dobrára ért, Lesnekre indult, hogy Steinnel beszéljen. Ez azonban már útban volt Bem felé és könnyes szemmel beszélte el neki serege állapotát. Stein, habár sok tekintetben képzett tiszt volt, nem sok szerencsével járt Erdélyben. Már mint gyulafehérvári parancsnokot, árulónak tartották; nem tudott népszerűsége szert tenni saját katonái előtt. Rossz hatást váltott ki, hogy Bem távoztakor éppen órábízta a sereg vezényletét. A szászsebesi vereség után csapatainak fegyelme felborult, kénytelen volt feladni a piski hidat s Dévát — senki sem engedelmeskedett már neki.

Bem maga ment a lesneki táborba, összehívta a főtiszteket. Feltette nekik a kérdést: most, miután Görgey a fegyvert letette és Vécsey csatlakozott hozzá, Kmetty hadteste széteszlott, Kossuth Lajos és a kormány az országból elmenekültek, kívánják-e ők és csapataik — a Magyarországon teljesen elvesztett — harcot Erdélyben tovább folytatni? Ha igen, ő kész az utolsó emberig küzdeni a cári zsarnokság ellen. Utalt arra, hogy a történetek után is van még 30.000 embere s megfelelő számban ágyúja is ahhoz, hogy Erdélyben sikerrel hadakozzék s legrosszabb esetben megmentsék a katonai becsületet s ne tegyék le feltétel nélkül a fegyvert. Beszéde megnyugtatta a kedélyeket, a tisztek ismét bizalommal fordultak feléje, különösen amidőn a csapatok vezényletét Bekének adta át. Közben megérkezett Facsetről a sereg, illetve a seregnek az a része, amely úgy döntött, hogy Bemhez csatlakozik. Vécsey és kíséretében számos magasrangú tiszt már éjjel 2 órakor elhagyta a sereget, útközben is sokan lemaradtak. A szökés mind nagyobb méreteket öltött. 17-én sokan eltávoztak a seregből azok közül is, akik Dobrán még együtt voltak a többiekkel. A sereg számát megállapítani ebben az időben már lehetetlen volt, hiszen óráról órára fogyott

a csapat. Az a hír járta az emberek között, hogy a békét már megkötötték, testvéreiket Magyarországon már hazaengedték és itt szükségtelenül tartják őket vissza. Aki a seregben megmaradtak, azok sem a győzelemben hittek, hanem csak Bem kedvéért maradtak együtt; nem volt hozzá lelkük, hogy egyedül hagyják őt a veszély idején; olyan emberek vették körül az ősz tábornokot, akik büszkéek voltak rá, hogy alatta szolgálhattak és most elszánták magukat arra, hogy megosztják vele sorsát a rosszban is.

Augusztus 16-án a sereg a züllés képét mutatta. A csapatok egy része otthagyták tisztjeit: Borosjenő, Karánsebes, Hát-szeg felé menekülnek. A lengyel légió és az olasz önkéntesek Wysocki tábornokkal Mehádia felé indulnak. A lengyel légió-nak Zamoyski közbenjárására Guyon Karánsebes környékét jelölte ki állomáshelyül, de a légió nem akart megállni Karánsebesen, úgyhogy 14-én Kossuth kemény parancsban figyelmeztette Wysockit arra, hogy nem menekülésre, hanem az út biztosítására küldték a légiót lefelé. Bem rendelkezése nélkül ne merjen tovább menekülni, üzeni Kossuth.²⁰²

Bemnek saját szemével kellett meggyőződnie a táborban uralkodó zűrzavarról. Láta a zászlóaljokat tisztek nélkül, az ágyúkat személyzet nélkül, a civilruhás tiszteket, parasztszekereken menekülésre készen. Napok óta folyt a táborban az izgatás, a suttogó propaganda a tisztikarnak állítólag kilátásba helyezett kedvezményeiről és egyesek már titkos utakon ezüst-tallérokat is forgalomba hoztak a katonaság között. A harci kedv lehangolt, a sereg lehagolt romjait új küzdelmekbe vinni már nem lehetett. Vert sereg, elől az orosz, hátul az osztrák — az egyetlen mentség már csak a menekülés volt; — minél előbb elérni a török határt és átmenteni a kis sereget. Emellett a megoldás mellett döntött tehát Bem tábornok. Sietni kellett, az orosz elővéd már Déván állott. A török határhoz csak a dévai völgyön át lehetett eljutni, ki kellett tehát innen verni a cári csapatokat. A tisztek nagy része egyetértett a tervvel, kilátásba helyezte, hogy mindent megtesz a legénységnek, hogy megnyerje e tervnek. Bem tábornok felosztotta kézipénztára tartalmát a legénység között, mely jóideje nem kapott már zsoldot. Egy őrző a hegyeken át megvitte Kmettynek a hírt, hogy a sereg Déván akar keresztültörni s Kmettynek kell fedeznie az utat.

A lesnei útrakészülődést megörökítette emlékiratában Pataky.

²⁰² *Hajnal István: A Kossuth emigráció Törökországban. I. Bp. 1927. 28. l.*

Lenyugvóban volt a nap, amidőn a tábornok Lesnekre ért. A sereg roncsai meglehetősen rendetlenségben követték Dobra felől. Az utolsó 24 óra alatt Lesneken is sok szökés történt. Bem minden csapattal közölte tervét s felszólította azokat, akik követni akarják, lépjenek elő. A tisztek és a legénység egyaránt kinyilvánították azt a szándékukat, hogy követik Bemet. A székek körében ez a mondás járta: nincs mit félni, velünk van Bem apó. Sokan könnyeztek. Ez a jelenet mélyen meghatotta Bemet. „A tisztek becsaptak engem — jegyezte meg —, azt mondták, hogy a sereg nem akar többé harcolni, pedig ezek az emberek harcrakészek. Ha a legénység nem akar harcolni, mindig a tisztek a hibásak.”²⁰³ Esteledett s még aznap el kellett foglalni Dévát.

Indulás előtt érkezett meg Lüders felszólítása Bemhez: kövesse Görgey példáját, hogy a vérontásnak vége legyen. Egy parlamberter hozta Lüders üzenetét: beszélt a sok elfolyt vérről, amibe a kemény harc eddig került s mint mondta, nekik, oroszoknak, kettőzötten fájdalmas ez az áldozat, hiszen az egész dologban nincsenek tovább érdekelve, ők csak segítőcsapatokként jöttek be az országba s nehéz szívvel teljesítették e szomorú kötelességüket. Bem megkérdezte, mik a feltételei a tárgyalásoknak s milyen biztosítékot nyújthat. A parlamberter azt felelte, hogy sajnos, az orosz had, mint segéderő, nem szabhat feltételeket, csak a személyi és vagyoni biztonságot garantálhatja Lüders nevében. Bem erre így válaszolt: „Maga tudja, hogy milyen erősek maguk, én pedig a saját erőmet tudom becsülni. Egyébként magam is véget akarok vetni az ellenségeskedéseknek, de feltétel nélkül nem adom meg magam. Mivel azonban csapataimat mozgásba hoztam és még az éjjel Dévát el akarom foglalni, jelentse Lüders tábornok úrnak, hogy elállok vállalkozásomtól, ha ő egészen a piski hidig visszavonul s engedi, hogy én a túlsó partot megszálljam. Akkor kész vagyok fegyverszünetet kötni s ezalatt felvehetjük a béketárgyalások fonalát.” A futár vissza akart indulni azzal, hogy nyomban jelenti a dolgot s hamarosan itt lesz a válasszal. „Nekem nincs időm a feleletre várni”, mondta Bem „megmondtam már, hogy menetben vagyok, beláthatja, hogy nem jelenthetem bevonuláso-mat előre az ellenségnek. Tartson ön ki itten a kísé-
 rő tisztek társaságában, míg mi az önök vonalát lőtávolságra megközelítjük. Akkor még mindig lesz elég ideje önnek, hogy a saját felelősségére megparancsolja elővédeknek, vonuljanak hátra s így

²⁰³ Pataky i. m. 140. l.

tudni fogom, hogy minden utamban álló akadály el van hárítva”.

Ebből az álláspontjából a tábornok nem engedett. Már sötét volt. A magyar elővéd parancsot kapott az előnyomulásra s amidőn az ellenség ágyúinak lőtávolságába került, Bem elbocsátotta a parlamentert. Az egész beszélgetés Bem részéről kemény, követelő hangon folyt le, ami az orosz parlamentemben tiszteletet ébresztett: azt hitte, hogy Bem tábornoknak legalább 60.000 embere lehet. A tisztek ezalkalommal ismét meggyőződhetek Bem tábornok törhetetlen jelleméről, rendíthetetlen bátorságáról és lélekjelenlétéről. Ott állt Déva előtt egy nevetségesen kis vert sereg romjaival, előtte Lüders kitűnően felszerelt hadteste s még ő az, aki a feltételeket diktálja. Arra a hírre, hogy a magyar elővéd egészen az ellenség közelébe ért, Bem kocsiján az elővédhez hajtatott s megparancsolta, hogy lőjenek az orosz elővédre, ha az rögtön nem vonul vissza. Lovára ült és a sereg élére állt. Az oroszok egyetlen lövés nélkül visszahúzódtak. A hajnali derengésben a magyar sereg bevonult Dévára. Az oroszok zöme Piskinéll állott, az elővéd Dévánál. Lüders 24 órás fegyverszünetet ajánlott fel parlamentér útján, ezt Bem elfogadta. A cári erők parancsnokának fogalma sem volt arról, hogy mekkora erőkkel rendelkezik Bem. Rövidesen megérkezett Dobráról az utóvéd is 4 ágyúval. A dévai csapatokba azonban már nem lehetett lelket verni. Híre jött, hogy a dobrai csapatok is, 9 ember kivételével, szétszéledtek.²⁰⁴ Ezután már lehetetlen volt egybentartani a sereget.

Bem a parancsnokságot Beke ezredesnek adta át. Az egykori erdélyi hadsereg romja (a 4., 11., 12. és 50. gyalogos zászlóalj) volt ez. Bekére várt a feladat, hogy a fegyverszünet leteltével alkudozásokba bocsátkozzék Lüdersszel, Bem tábornok — Guyon, Stein és vagy 20 más tiszt kíséretében — Hátszegen keresztül a Vaskapu szorosához indult. Innen az országút Karánsebesre vezet, de ott már osztrákok voltak, így hát a menekülők a hegyi utakon Marul felé tértek át, ott kiszabadították az előtük járó Kmettyt és társait a falu parancsnokának kezéből és Pojánára, majd onnan Orsovára és innen török földre folytatták útjukat. Bem tábornok — a dicsőséges erdélyi és bánáti harcok hőse — szegényen, néhány derék huszártisztől körülvéve, ökrösszekéren, rázós hegyiutakon vonult ki abból az országból, ahol élete legszebb győzelmeit aratta, ahol az abszolutisztikus reakció elleni kérlelhetetlen harca során a békét, a szabadsá-

²⁰⁴ *Breit* i. m. III. 290. l.

got, a népek közti barátságot akarta meggyökereztetni s ahonnan hazája felszabadítását is végre akarta hajtani. És ahol most Haynau szörnyű rémuralma árnyékolta be a szemhatárt. Az emlékirók visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a menekülő Bem tábornok egész vagyona: a nyakában lógó vászon bakatarisznya volt: házipénztárában 100 forint elértéktelenedett magyar bankjegy maradt, neki magának egy fillér készpénze sem volt — mindezt kiosztotta katonái között. Szegényen jött hozzánk, szegényen is távozott, ékes bizonyítékaul annak, hogy nem volt az, aminek Görgey és a reakció szerette elképzelni: nem volt kondottieri, nem volt modern szerencselovag, hanem az európai szabadság elkötelezettje, nemzetének egyik nagy fia volt, aki mindig, minden körülmények között az elnyomott népek felszabadítását tartotta legfőbb feladatának; ennek a célnak a megvalósításáért küzdött s nem pénzért. Akkor távozott a csataterőről, amikor már minden további harc lehetősége megszűnt, de akkor sem adta fel a szabadságharc gondolatát. Menekülése is valójában új eszközök, új utak keresése volt a további harchoz. Világosan kifejtette ezt búcsúzásakor a tisztikara előtt.

Bem távozásával az erdélyi és bánáti harc végetért, a még fennálló csapatrészek sorban tették le a fegyvert. Beke ezredes, kinek serege Bem távozásának hírére tovább züllött, Lüders előtt tette le a fegyvert. Kemény Farkas még augusztus 15-én feladta Kolozsvárt, majd átengedte a vezetést Gál Sándornak, aki Bánffyhungyadról Csucsára hátrál, majd Krasznán át Zilahra tart, hogy Kazinczyval egyesüljön. Kazinczy azonban, akit Görgey csak augusztus 5-én küldött Erdélybe, abban a hitben, hogy átléphet a cári hadseregbe, Görgey példáját követte s letette a fegyvert. A tisztek legnagyobb része, s így Gál Sándor is halani sem akart a fegyverletételről. A sereg szétszéledt, átengedve felszerelését Grotenhjem csapatainak. Augusztus 19-én Lázár tábornok 5000 embere Karánsebesnél tette le a fegyvert Wallmoden előtt, Dembiński bánági csapatainak egy töredéke Erdélybe menekült és Hátszegnél adta meg magát. A Mehádia és Orsova közt maradt magyar csapatok maradványai — Kosuth és Bem távozása után — 25-én adják meg magukat.

A magyar seregek lefegyverzésével egyidejűleg Erdélyben újra örömnünnepet ül a reakció. Lüders és a többi cári tábornok védelme alatt sorra visszatérnek az erdélyi városokba az osztrák császári reakció ügynökei és kezdetét veszi a kíméletlen megtorlás. A Wolgemuthok, a báró Salmenek és Şagunák lesznek

ismét Nagyszeben urai s az egyesült cári-osztrák haderő augusztus végéig mindenütt eltiporja az ellenállás tüzeit. Szeptembertől november közepéig a cári csapatok elhagyják az ország területét, mert a pacifikáció műve befejezést nyert.

*

Bem nyári hadjáratáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy ez sokkal súlyosabb körülmények között folyt le, mint a téli hadjárat és sokkal nagyobb erőfeszítést követelt meg az erdélyi hadsereg minden egyes részétől, mint a korábbi harcok időszaka. A hadsereg lelke most is Bem tábornok volt. Most még annyira sem számíthatott segédtsíjtjeire, mint a téli harcokban: Czetz sebesülés címen kivonta magát a hadjárat alól. Dobay nem vált be és a többiek sem voltak képesek arra, hogy betöltsék azt az űrt, amit Bem távolléte idézett elő a hadszíntér egyes szakaszain. Bem tábornok érdeme, hogy a sereg együttmaradt és hogy Erdély védelme két teljes hónapon keresztül nem omlott össze.

A nyári hadjárat legfőbb eredményét abban a körülményben kell megtalálnunk, hogy az 5. cári hadtest, melynek Paszkievics parancsa értelmében mindenekelőtt Bemmellel kellett volna végeznie, hogy utána szabad kijutást nyerjen a Nagy-Alföldre, Bem sikeres harcai következtében ezt a feladatát csak nagy későn tudta teljesíteni. A nyári hadjárat során Bemnek végleges győzelmet aratnia teljesen lehetetlen volt. A cári seregek sokszoros túlereje ezt eleve megghiúsította. Az egyetlen helyes eljárás az volt, amelyhez Bem folyamodott: hol itt, hol ott támadta meg az ellenséget, igyekezett részenként megverni s megakadályozni az ellenséges erők tervbevetett egyesülését. Ilymódon folytonos fenyegetések között tartotta Lüderset, aki Bem és a Székelyföld kettős fenyegetésének hatása alatt szinte oda volt szögezve Brassóba és így kerek egy hónapba tellett, amíg Brassóból Nagyszebenbe eljutott. A cári csapatok hadműveletei, mint láttuk, meglehetősen lanyha ütemben folytak. Paszkievics nem adott szabad kezet Lüdersnek, aki viszont Grotenhjelmet hagyta hosszú heteken át teljes tájékozatlanságban. Clam-Gallas osztrák hadteste csak lassan ért az erdélyi határra s amikor végre megérkezett, akkor is rendkívül gyengén szerepelt. Az orosz hadvezetés kénytelen-kelletlen tett eleget az osztrák hadvezetőség kérésének és mintha a hadműveletek lassú irányításával is ki akarta volna nyilvánítani kedvetlenségét.

Bemnek a túlerővel szemben alkalmazott taktikája a legnagyobb csodálatra ragadtatta még a szembenálló feleket is. Lüders engedelmesen követte Bem hadmozdulatait, Puchner pedig kezdettől fogva nagy elismeréssel adózott a lengyel hadvezérnek. A bukaresti diplomaták el voltak ragadtatva Bem teljesítményétől. Ségur, a francia konzul rendszeresen tájékoztatta kormányát Bem erdélyi hadvezetéséről és beszámolt arról is, hogy bukaresti diplomáciai körökben a legnagyobb elégedetlenséggel látják Lüders lassúságát. Ségurnak július 5-én az volt a megfigyelése, hogy Bem mestere Erdélynek („étant maitre du pays”), a meglepetések embere és harcmódjával fokozatosan veri meg Lüders seregeit és demoralizálja az ellenséges csapatokat.²⁰⁵ Az a körülmény, hogy alig néhány nappal a segesvári vereség után Bem már ismét hadsereggel rendelkezik, sőt Szebent ostromolja — csodálatot kelt a forradalom ellenségeiben is. Poujade jelenti augusztus 10-én kormányának, hogy arra a kérdésére, hogy Szebennél ki vezette a magyar csapatokat, a hírhözó orosz konzul így kiáltott fel: „Az t hiszem, Bem. Ő mindenütt ott van!”²⁰⁶

Bem valóban „mindenütt” ott volt, ahol az erdélyi védelem meglazult vagy összeomlással fenyegetett. Személyi bátorsága és példamutatása a végzetes pillanatokban összefogta a kis erdélyi sereget, mely az ő vezetése mellett hosszú ideig eredményesen küzdött a túlerővel. E sereg azonban magára volt hagyva, nem kapott és nem is kaphatott segítséget Magyarországról. A felmorzsolódás állandó kísérő jelensége volt. Bem kezében végülis olyan kis sereg maradt, amely már a betört intervenció sereg egyik csoportjával is csak nehezen birkózhatott meg. A valóságban az egész erdélyi cári erővel szembe kellett néznie.

A nyári hadjárat tehát — a végső eredmény ellenére — Bem hadvezéri képességeinek ugyanúgy fényes bizonyítékait adta, mint a győzelmes téli hadjárat.

A nyári hadjárat fogyatékossága volt, hogy a románság megnyerését szolgáló, helyesen megválasztott politikai lépések most is elmaradtak. A katonai vezetést ezeknek kellett volna kiegészíteniök és támogatniok. Bem ezúttal sem tett semmilyen konkrét intézkedést avégett, hogy a parasztság igényei kielégítést nyerjenek. Ennek következtében amnesztiapolitikája sem tudta megnyerni a magyar ügynek a fegyveres román tömege-

²⁰⁵ Hurmuzaki i. m. XVIII. 169. l.

²⁰⁶ Hurmuzaki i. m. XVIII. 181. l.

ket. Elengedhetetlenül szükség lett volna arra, hogy Bem tárgyalásokat folytasson az erdélyi románság vezetőivel és meg egyezésre jusson velük. Ezt a lépést Bem éppenúgy elmulasztotta, mint a magyar kormány. Olyan körülmény ez is, amely nagymértékben hozzájárult a katonai vereséghez.

Bem 1849 nyarán is a győzelembe, a magyar és a lengyel nép jövőjébe vetett rendületlen hittel verekedett a cári csapatokkal. A derű, a hit átragyogott katonáira is, segített nekik elviselni a nehézségeket. Bem nem tekintgetett a magyarországi hadihelyzet alakulása felé, hanem az erdélyi helyzet követelményei alapján vezette a hadjáratot. A kapituláció gondolata ismeretlen volt előtte. A magyar szabadságharc katonai vezetői közt minden bizonnyal kiemelkedő szerepet töltött be a nyári hadjárat idején is a lengyel tábornok.

Bem tábornok a nagyszebeni csatában

IX. A TÖRÖKORSZÁGI EMIGRÁCIÓBAN

1. MURAD PASA.

Bem tábornok és kísérete sok nélkülözés után 1849 augusztus 23-án Baia de Aramă határfalunál lépte át a török határt. A csapatot kísérő román határőrök itt török katonatiszteknek adták át az emigránsokat, ezek kísérték Bem csapatát augusztus 26-án Turnu-Severinbe. Itt már kétezer körül volt a frissen érkezett s időközben lefegyverzett honvédek száma. A török tisztek Bem csapatát is lefegyverezték. Augusztus 29-én Bem és kísérete Vidin alá, Calafatba érkezett. Innen másnap valamennyiüket átszállították Vidinbe: az emigráció első törökországi állomáshelyére. A polgári és katonai főbb személyeket a városban szállásolták el, a tisztek és a legénység a város szélén felállított sátoptáborban kaptak helyet. A menekültek száma gyorsan nőtt. Bemmél egyidőben vagy öt megelőzve lépte át a határt a magyar kormány több tagja, a hadsereg számos tábornoka és tisztje. Kossuthral egyidőben Szemere, Batthyány Kázmér, Mészáros Lázár, Perczel, Dembiński, Guyon, Stein, Kmetty — egytől egyig török földön kerestek menedéket Haynau szörnyű vérengzése elől. Körjük tömörültek a magyar honvédek és a lengyel légió tagjai. Kétség és reménykedés között várták, milyen álláspontot foglal majd el a török kormány a magyar szabadságharc menekültjeinek ügyében. Előrelátható volt, hogy az osztrák és a cári kormány mindent el fog követni abban az irányban, hogy rábírja a Portát a menekültek kiadására.

A szabadságharcosok törökországi emigrációja elkerülhetetlenül ismét előtérbe állította az ú. n. keleti kérdést, ami hosszú idő óta egyet jelentett Törökország kérdésével. Az emigráció kiadatása körül hamarosan felhullámzó vihar nem maradhatott Ausztria, a cári Oroszország és Törökország egymás közötti ügye, nem korlátozódhatott e három ország kap-

csolatára, hanem szükségszerűen megmozgatta az angol és a francia diplomáciát is. Az orosz-török viszony alakulásában ugyanis erősen érdekelve volt mind az angol, mind a francia kormány. Törökország összezsugorodása Oroszországgal maga után vonta volna az angol-orosz konfliktust is, mivel az angol burzsoázia kereskedelmi érdekei ellentétben állottak a cári Oroszország érdekeivel s ez a gazdasági ellentét egy idő óta éles antagonizmust eredményezett a két ország között. Az angol és az orosz kereskedelem konkurrencia-harcában a legnagyobb jelentősége éppen Konstantinápolynak volt, mert ezen a városon keresztül folyt az orosz gabonakivitel Ázsia távolabbi részei felé. Konstantinápolyban és Trapezuntban ütköztek össze a legélesebben a cári Oroszország és Anglia Belső Ázsiához fűződő kereskedelmi érdekei. Konstantinápoly azonban ugyanakkor mint stratégiai pont is óriási jelentőséggel bírt elsősorban Oroszország számára a Kaukázus s ennek népei szempontjából.

Az a körülmény, hogy a cári csapatoknak sikerült legyőzniük a forradalmi magyar hadsereget, Oroszország nyugat-európai tekintélyét hatalmas mértékben megnövelte. A cári kormány nem tétozva, hogy e megnövekedett tekintélyéből gyakorlati előnyöket húzzon. Elsősorban Ausztriát igyekezett a maga közelkeleti politikájának engedelmes kiszolgálójává tenni. A brit birodalom számára ebben állott a komoly veszély; joggal félhetett az angol kormány attól, hogy a cári hatalom Ausztriát felhasználja arra, hogy keleti politikáját az eddigénél nagyobb eréllyel folytathassa. Előrelátható volt — s az angol diplomácia gondolt is rá —, hogy a cári hadsereg magyarországi sikerei után a cárizmus Ausztria segítségére támaszkodva, megnöveli a Törökországra nehezedő nyomást.¹

Az angol kormány diplomáciai képviselői e veszélyre felfigyelve, nyomban teljes erejükkel arra törekedtek, hogy a Portánál meglévő tényleges befolyásukkal a török kormányt keménységre bírják a cári nyomással szemben. Az angol kormány a magyar és a lengyel emigrációval kapcsolatban megnyilvánuló cári igényekkel és követelésekkel szemben kezdetől fogva ellenállásra tüzelte a Portát: az emigránsok ki nem adatása mellett foglalt állást, de ugyanakkor a legnagyobb óvatossággal ügyelt arra, hogy a helyzet el ne mérgesedjék és háborús konfliktusra ne kerüljön sor. Angliának ugyanis nem

¹ Stratford Canning levele Palmerstonhoz. *Sproxtton*: Palmerston and the Hungarian Revolution, Cambridge 1919. 115—116. 1.

volt érdeke egy török-orosz háború, ellenben érdeke volt az, hogy a béke fennmaradása mellett a cári befolyás ne kerítse hatalmába a Portát.

A török földre lépő magyar és lengyel szabadságharcosok a legnagyobb bizonytalanságban voltak affelől, hogy mi lesz a sorsuk? A forradalmi harc idején Magyarországon az volt az általános vélemény, hogy a Porta rokonszenvvel tekint a magyar nép küzdelmére; e rokonszenvnek voltak látható jelei is. Különösen Kossuth és Bem számítottak a török segítségre. A szabadságharc kezdetén minden bizonnyal felmerült török katonai és politikai körökben a magyar szabadságharc megsegítésének a terve; Ali és Resid pasa közismerten oroszellenes politikát folytattak, a román felkelés leverése után azonban egy időre mindkettőjüket kiszorították a kormányból s így nem sokat tehettek a magyar ügy érdekében. Resid pasa később ismét visszanyerte befolyását és a szabadságharc bukása után ügyes diplomáciai manőverezést folytatott a menekültek kérdésének rendezése érdekében. A török kormány számára ugyanis a török területre érkező szabadságharcosok komoly nyereséget jelentettek. Ha a török kormánynak sikerül őket szolgálatába fogadnia, akkor ez nagy erőgyarapodás lett volna a török hadseregnek, amelynek akkoriban éppen tapasztalt, kiváló tisztekre volt szüksége. Az orosz-török viszony rendkívüli feszültsége nagyon valószínűvé tette a háború közeli ki-robbanását, s ebben az esetben a cári hadsereg elleni harcban már gyakorlattal rendelkező magyar és lengyel katonákra a török katonai vezetés komoly feladatokat bízhatott. A lengyel emigráció hivatalos vezetője, Czartoryski Ádám herceg 1848—1849-ben egész külpolitikai koncepcióját a török-orosz konfliktusra építette. Angliában és Franciaországban a törököknek nyújtandó kölcsön ügyében folytat tárgyalásokat; interveniál Lamartinenál; eljár a Portánál a szlávok és a románok érdekében és ügynökei révén a délszláv-török viták kiküszöbölésére törekszik; sikerült megnyerni politikája számára Resid és Ali pasát, akik három havi kényszer távollét után, 1849 júliusában visszatértek a kormányba s akik éppen az előrelátott török-orosz háború eshetőségére készen támogatják is a herceg lépéseit. Ezzel kapcsolódott össze Czartoryskinak az a korábbi terve is, hogy a lengyel emigrációt minél nagyobb számban igyekezzék áttenni török földre. Már korábban megalapította a lengyel emigránsok első törökországi telepét, a Konstantinápolyhoz közel lévő Adampolist, most pedig Cipruson szeretne

lengyel katonai bázist alapítani és lengyel tiszteket kíván elhelyezni a török hadseregben.

Czartoryski törekvései nem találtak ellenzésre a Portánál. Ugy látszott, hogy török katonai körökben örömmel fogadták a lengyelek mozgolódását, támaszt és segítséget reméltek bennük a cári orosz had ellen. Ennek volt jele az is, hogy már korábban a Porta nem szegült ellene Bem tábornok moldvai támadásának sem, habár visszatérésre szólította fel Bemet. Általában, Bem tábornok személyi vitézsége, szabadságharcos, forradalmi lendülete, nagy katonai tudása sok hívet szerzett neki török földön is. Resid pasa pl. Bem „gyönyörű győzelmeitől” valósággal el volt ragadtatva;² május végén, Bem bánáti sikereinek idején a Porta arról tárgyalt, hogy lefegyverezze-e Puchner kivert hadtestét, majd a török kormány megtiltotta a Szerbián való átvonulást, ami miatt Bécs szemrehányással illette a Portát. A Konstantinápolyban állomásozó nyugati diplomatakra is átragadt a Bem iránti csodálat. Megfigyelhető a rokonszenv Stratford Canning brit nagykövet jelentéseiben, melyek visszatükrözik Bem törökországi hírnevét. Bem csak azért enged egy időre, hogy azután döntő csapást mérjen az ellenzésre, állapítja meg jelentésében Canning s kijelenti, hogy az oroszok drága árat fizetnek minden sikerért.³ Parker admirális, a földközítengeri hajóhad parancsnoka Máltáról azt írta Canningnak, hogy „az általános érdeklődés a harc iránt itt mindig növekedőnek látszik és Bem ügyessége és vitézsége becslést és csodálatot kelt”.⁴ Napier admirális pedig kijelentette, hogy szívesen harcolna Bem oldalán.

Az általános rokonszenvnek megfelelően a Törökországba érkező magyar és lengyel szabadságharcosok vezetőire szívélyes fogadtatást várt. A vidini pasa nagy előzékenységgel fogadta az oda megérkező Kossuthot és sietett kéréseit teljesíteni. Mindez egy bizonyos reménykedéssel töltötte el a Vidinbe érkező magyar politikusokat, akik a pasa magatartása mögött nem egészen alaptalanul a szultán akaratát sejtették.

Az emigrációban Bem tábornok azok közé tartozott, akiket az újabb sorscsapás a legkisebb mértékben sem tudott letörni. Az ő szabadságharcos hitét, lelkesedését még a Görgey-féle árulás sem törte meg, gyenge, kishitű és áruló hadvezé-

² Czajkowski Zamoyskihoz 1849. aug. 7. *Jeneral Zamoyski*. I. V. 250. l.

³ Canning jelentései 1849. júl. 14—25. *Hajnal* i. m. I. 99. l.

⁴ *Hajnal* i. m. I. 104. l.

rek buktató cselvetésein túllépve szeme előtt elsősorban sokat szenvedett hazája népe állott, a lengyel milliók, akik az emigrációtól várták felszabadulásukat az idegen iga alól. Egész életre szóló elkötelezettséget vállalt arra, hogy népét felszabadítsa a zsarnokság uralma alól. E kötelezettség erkölcsi parancsa nem halványult el benne; nem tudta megtörni hitét és akaraterejét semmiféle szenvedés, semilyen testi kín. Ha Törökországba vivő fáradalmas útján visszatekintett hányatott életére, fel kellett, hogy tűnjék neki az 1831-es lengyel nemzeti katasztrófa és az 1849-es magyar összeomlás hasonlósága: itt is, ott is nagymértékben rossz vezetők okozták a szabadságharc bukását. S mint ahogy 1831-ben sem volt hajlandó az áruló tábornokok szavára elhinni, hogy minden elveszett, úgy most sem adta át magát semmiféle katasztrófa-hangulatnak. A rendelkezésre álló erőkkal ő még Görgey fegyverletétele után is kész volt hősi és kemény küzdelmeket vívni, ha ott áll mellette a kormány, ha segíti Kossuth. Elítélte ennek menekülését s nem habozott véleményének kifejezést is adni. Törökország határának átlépése után azonban a magyar szabadságharc reményei szétfoszlottak, a multon való kesergés hiábavaló lett volna. Bem tábornok tehát most már Törökországban látta azt az erőt, amely új fordulatot tud adni az európai eseményeknek. Ha a török kormány hadat üzen a cárizmusnak, akkor az új európai viszályból a lengyel ügy (s vele a magyar ügy is!) győztesen kerülhet ki. Törökországban kell tehát a népeket felszabadító erőt tisztelni és segíteni minden erővel. Már a szerb határról azt írta Czajka Czajkowskiának, Czartoryski konstantinápolyi főügynökének: „Innen jön az első ütés, amely maga után vonja Lengyelország függetlenségét!”⁵

Bem új koncepciója tehát az volt, hogy a lengyel emigráció tagjait besorozza a török hadseregbe, tudását, tapasztalatait egy célravezető háború céljaira használja fel s ezzel megmentse hazáját az idegen elnyomástól. Ha körülnézett maga körül, a tehetséges tisztek egész sorát látta új feladatokra készen; elsősorban velük akart törődni és egyszerű, sok bajt, viszontagságot szenvedett katonáival, akiknek az utóbbi időben már nem tudott zsoldot fizetni. Vidinbe érkezése után első dolga volt, hogy katonái szükségletéről gondoskodják. Augusztus 30-án levelet írt Kossuthnak Vidinből s pénzt kért emberei részére. „Nem szökevények ezek, írta, kik gyáván el-

⁵ J. St. Harbut: General Bem w Turcji. Warszawa 1929. 16. l.

hagyták hazájukat, hanem vitézek, akik az utolsó pillanatig harcoltak velem együtt s akik egykor majd a jövőendő magyar hadsereg magja lehetnek... Ha a gyávák, kik szökésükkel okai lettek hadjáratunk szerencsétlen kimenetelének, bő ellátásban részesülhettek, remélem, hogy az, akire a magyar nemzet rábízta sorsát, nem fogja elhanyagolni azokat, kik a nemzetet az utolsó percig védelmezték." E levelében⁶ Bem még kormányzó-nak címezi Kossuthot. A kormányzó azonban pénzt nem küldhetett, mert nem volt pénze; azonban kitüntette Bem katonáit. A szeptember 8-i napiparancs a Bemet Törökországba kísérő csapatot „elit” névvel tisztelte meg. Kossuth megőrizte nagyra-becsülését a lengyel tábornok iránt. Augusztus 30-án Batthvány Kázmérhoz intézett levelében felveti a gondolatot: eszközöljön ki Zia pasánál rendeletet, amelynek értelmében a lengyel légiót egy, Bem által kijelölendő törzstiszt alá rendelnék és az összes menekült magyar sereget — a lengyel és olasz kötelékekkel együtt — Bem parancsai alá helyezték. Guyont, mint angol alattvalót, akinek szabadon lehetett távoznia Vidinből, Kossuth Konstantinápolyba. Canninghoz küldi, hogy ott a magyar ügy érdekében dolgozzék.

Vidinben az emigránsok helyzete nem volt irígylésreméltó. Ott volt Bem, Dembiński, Bulharyn, Wysocki a lengyel légió életben maradt tagjaival, akik most a hidegre forduló időjárásban, az esőben és hidegben kabát és cipő nélkül dideregtek, vagy a kórházi ágyat nyomták. Talán még ennél is jobban bántotta a katonákat helyzetük tisztázatlansága. Tudták, hogy a cári hatalom és nyomában az osztrák udvar nem késlekednek sokáig, hanem kinyújtják utánuk kezüket. Elég erős lesz-e a török kormány, hogy ellentálljon a ránehezedő kettős nyomásnak? Ez volt az aggasztó kérdés.

S valóban. Titov, a cári birodalom konstantinápolyi követe rövid időn belül tolmácsolta a cárnak az emigránsok kiadatására vonatkozó kívánságát. A mindsűrűbben érkező orosz jegyzékek hangja egyre követelőbb, sőt néha már fenyegető. Ezek a jegyzékek hangsúlyozzák, hogy az orosz kormány nyugtalanító-nak találja a menekültek jelenlétét Törökországban s a legnagyobb eréllyel követeli kiadatásukat. A cári kormány komoly fenyegetést lát abban, hogy Törökország területén forradalmi elem gyülekezik s felhívja a figyelmet arra a veszélyre, amely ebből a körülményből Törökország számára adódhatik. 1849

⁶ Idézi Hajnal i. m. I. 462—3. l.

augusztus 11-én kelt az első ilyen tiltakozó tartalmú jegyzék, melyet hamarosan követett a többi.

A cár augusztus 25-i jegyzéke hangsúlyozza, hogy Bem, Dembiński, Wysocki és Zamoyski a cár alattvalói, felettük már régen ítéletet hoztak a katonai bíróságok s ezek most a magyar felkelésben való részvételükkel újból kompromittálták magukat. A cár kormánya határozott választ követel a Portától. Kívánságának megtagadása esetén súlyos következményeket helyez kilátásba a két ország viszonyát illetően.⁷

A cár magatartását meghatározta az a félelem, amelyet a hadi tapasztalatokban gazdag lengyel katonaság törökországi tartózkodása keltett, hiszen ez a lengyel sereg kitűnő tartaléka lehetett egy bekövetkező lengyelországi felkelésnek. Hogy a lengyel emigráció tagjai körében a lengyelországi felkelés gondolata felmerülhet, azt valószínűvé tette az a tény, hogy a törökországi emigráció tagjai közt számosan voltak, akik résztvettek az 1831-es felkelésben. (Bem, Dembiński, Wysocki, Zamoyski stb.) A cári kormány azonban nem érte be sürgető jegyzékekkel, hanem hamarosan Konstantinápolyba küldte Radziwiłł herceget, hogy ez vezesse a tárgyalásokat a Portával a lengyel emigráció kiadatása ügyében. A Titov követnek küldött utasítás hangsúlyozza, hogy Radziwiłłnak nemcsak Bem, Dembiński és Zamoyski kiadatását kell elérnie, hanem a török kormánynak az egész lengyel emigrációt ki kell szolgáltatnia. A cári kormánynak ez a követelése az 1774 július 21-én megkötött kücsük-kajnardzsi békeegyezmény 2. pontjára volt alapozva, amely a menekültek kiadását parancsolta meg a szerződő feleknek.⁸ A cári kormány a diplomáciai jegyzékváltások során azt szerette volna elhitetni a Portával, hogy az orosz fegyverek magyarországi győzelmében a török kormány is érdekelt volt. A cár arról szeretete volna meggyőzni a Portát, hogy a magyar forradalom a török birodalom rendjét is fenyegette s Törökország érdeke is volt, hogy a rendcsinálás elve alapján a cári fegyverek beavatkozzanak a magyarországi harcokba és ott visszaállítsák a nyugalmat, aminek megtörténte után „a nemzetek

⁷ E. Bapst: Les origines de la guerre de Crimée. Paris 1912. 86. l.

⁸ A tárgyalások folyamán a francia és az angol kormány azon az állásponton voltak, hogy a Porta nem köteles figyelembe venni ennek az egyezménynek a feltételeit, mert előzőleg már Oroszország is megsértette ezt a békeszerződést. Stratford Canning azt bizonyította, hogy a magyar nép, amely szabadságáért fogott fegyvert, nem foglalható a „lázadó” fogalom alá, amelyről a szerződés beszél. Lane Poole: The Life of Canning. London 1888. II. 189—90. l.

szabadon lélekzenek”.⁹ A szultán ezekre az érvelésekre kifejezte loyaltitását a cár iránt és azt a vágyát, hogy békében kíván élni nagy szomszédjával. Ezzel azonban a kérdés korántsem volt elintézve: a vita élesedett s azzal fenyegetett, hogy nem marad meg a diplomáciai jegyzékváltás síkján. A török kormány habozott, nem tudta, mitévő legyen. Súlyosbította a helyzetet Radziwiłł herceg megjelenése Konstantinápolyban, valamint az a kijelentése, hogy kormánya minden olyan kísérletet, amely a lengyelek megszőktetésére irányul, *casus bellinek* fog tekinteni. Radziwiłł azt is hozzátette, hogy 50 ezer cári katona áll készenlétben arra, hogy meginduljon Törökország ellen. Ez már komoly fenyegetés volt.

A diplomáciai nyomással egyidőben a cári kormány titokban elküldte Demidov nevű ügynökét is Sztambulba. Jelentős pénzüsszeggel látta el őt, hogy ennek felhasználásával söpörje el Resid oroszellenes minisztériumát.¹⁰ A cári ügynökök kapcsolatokat kerestek az örmény bankárokhöz, akik hitelezői voltak a török kormánynak s akik ellenezték a török-orosz háborút, mivel ez jövedelmeik elvesztését eredményezte volna.

Oszt rák részről is megindult a nyomás: von Stürmer a belgrádi egyezménynek alapján követelte az emigránsok kiadatását, kihallgatáson jelent meg a szultánnál és átadta neki Schwarzenberg jegyzékét, mely szerint a menekültek veszedelmet hozhatnak Törökországra és az Ausztriával határos országokra, s „az alig eloltott tűzvészt újból felszithatják”.¹¹

Ebben a kényes helyzetben döntő súllyal esett latba Anglia és Franciaország kormányának magatartása. A török kormány haladéktalanul megkezdte a tárgyalásokat e két állam diplomáciai képviselőivel. 1849 szeptember 7-én Aupick konstantinápolyi francia követ kormánya nevében jegyzéket nyújtott át a Portának. Ebben a francia kormány azt a javaslatot tette, hogy a Porta az emigránsokat száműzze az ország belsejébe,¹² ami lényegében annyit jelentett, hogy a francia kormány arra bátorította a Portát: ne engedjen a cári kormány erőszakának. Aupick mellett heves tevékenységbe kezdett Stratford Canning, angol követ is, kifejtván, hogy a cári kormány nem

⁹ A cár levele a török szultánhoz 1849 aug. 14-ről. Idézi *Averbuh*: Carszkaja intervencija v borbe sz vengerszkoj revoluczej. Moszkva 1935. 227. 1.

¹⁰ *Adam Lewak*: Dzieje emigracji polskiej w Turcji. (1831—1878) Warszawa 1935. 74. 1.

¹¹ *Lewak* i. m. 74. 1.

¹² „La Porte va se háter d'interner dans un lieu sûr les réfugiés.”

tekintheti casus bellinek a török kormány tisztán humanizmusból fakadó lépését.

A török kormány ezekután most már azt akarta megtudni, hogy egy esetleges háborús összeütközés esetén számíthat-e Anglia és Franciaország segítségére. Az angol és a francia követ eleinte ugyan „emberiességi” okokból ellene volt az emigránsok kiszolgáltatásának, de arra hivatkozva, hogy kormányuktól nem kaptak irányelveket, nem ígértek nagyobb támogatást a török kormánynak. Az angol és a francia közvélemény azonban különösen ezeknek az országoknak a sajtóján keresztül olyan egyöntetűen lelkesedett a magyar szabadságharc hőseiért, elsősorban Kossuthért és Bemért, hogy ez végülis megtette a hatását az angol és a francia kormánynál. Hozzájárult ehhez annak a körülménynek a felismerése is, hogy amennyiben most az emigráció kérdésében Anglia és Franciaország enged az orosz követeléseknek, ez a jövőben könnyen arra vezethet, hogy a cári kormány úton-útfélen beleszól majd a török külpolitika kérdéseibe.

E tényezők hatására az angol és a francia kormány azt a kifejezett utasítást küldték konstantinápolyi követeiknek, hogy a török kormány utasítsa el az orosz és osztrák követeléseket.

Szeptember 14-én, pénteken, a törökök ünnepnapján nyújtotta át az orosz és az osztrák követ jegyzéküket, amelyben az állt, hogy amennyiben a Porta 48 órán belül nem járul hozzá valamennyi lázadó kiadásához, akkor az újabb intézkedések megérkezéig a Porta a diplomáciai kapcsolatokat tekintse megszakítottaknak.

Az angol és a francia kormány képviselői a cári követtel folytatott tárgyalásokon azt a nézetüket fejezték ki, hogy Oroszország a fennálló szerződések alapján nem indíthat háborút, de a Porta ellenkezése okot adhat arra, hogy Oroszország részéről önkényes lépések történjenek. Összeütközés esetére a két kormány kilátásba helyezte a segítségét Törökországnak. Ez a válasz döntő hatással volt Törökország további magatartására a menekültek kérdésében.

Vajjon valóban fennállott-e a háborús konfliktus veszélye? Az angol kormány s ennek külpolitikai irányítója, Palmerston nem látta sötétnek a helyzetet; s az nem is volt olyan sötét, mint amilyennek festett. Az angol és a francia kormány célja mindenekelőtt az volt, hogy megnyugtassa a nyugateurópai országok kormányait, amelyek megrémültek Oroszország növekvő hatalmától; hogy bebizonyítsa, nem az fog történni, amit a cári

kormány akar, s egyben felhívja a világ figyelmét arra, hogy Törökország erős segítségre számíthat s az angol hajóhad készen áll arra, hogy kifusson a Dardanellákon Konstantinápolyba. Palmerston emellett erősen meg volt győződve arról, hogy Ausztria és Oroszország — a Németországban, Észak-Olaszországban, Lengyelországon és Magyarországon történtek után! — nem fog háborúba sodródni ilyen kérdés miatt Angliával, Franciaországgal és Törökországgal.¹³ Az angol kormány természetesen nem kívánt háborút s nem is hitte, hogy orosz részről idáig jusson a dolog. Nem mulasztotta el azonban Canningot fokozott óvatosságra inteni.

A török kormány is a békés megegyezés híve volt. Ilyen békés megoldásként kínálkozott az a terv, hogy valamennyi emigráns lépjen az állam kötelékébe, ami együttjárt azzal, hogy vegye fel az izlámot. A menekültek nagy tömegeinek a mohamedán vallásra való áttérése az egész vitás kérdést Törökország javára oldotta volna meg. Törökország kitűnő parancsnoki kart és nagyszámú katonát nyert volna általa, a cári kormány sem hangoztathatta volna továbbra is azt a vádat, hogy a török kormány megszegi a békeszerződést. A lengyel tisztek és tábornokok kisebb részére a francia kormány emelt igényt azon az alapon, hogy ezek (köztük Dembiński és Zamoyski) francia állampolgárok. De ott volt a nagyobb rész, amely után a cár és az osztrák császár nyújtotta ki kezét: ezeknek a sorsát egyszerűbben megoldotta volna a mohamedán vallás felvétele. A kücsük-kajnardzsi békeszerződés 2. pontja ugyanis nyitva hagyta ezt az egy lehetőséget: ha az emigránsok a befogadó országok hitére térnek át, Ausztriának és Oroszországnak nincs joga követelni kiadatásukat. A török kormány erre a megoldásra határozta el magát.

A diván 1849 szeptember 8-i rendkívül viharos ülése után adták át Kossuth követének Andrássynak, a török kormány javaslatát: a menekültek térjenek át az izlámra s mentesülve lesznek az üldöztetésektől. Az első tárgyalások hevében Andrássy a terv ellen nyilatkozott, de szeptember 10-én, a másodszori tárgyalásoknál hajlott a terv elfogadására. Hátra volt azonban az emigráció fejének, Kossuthnak az állásfoglalása. Heves viták következtek. Kossuth ellenezte a tervet; erkölcsi okok is akadályozták abban, hogy egy ilyen megoldásra ráálljon, politikailag sem látott benne hasznos lépést. Andrássy azonban abban bizakodott, hogy a cár nem fogja szó nélkül eltérni

¹³ *Sproston*: Palmerston and the Hungarian Revolution. 122. 1.

azt, hogy ilyen könnyűszerrel kicsússzanak a kezei közül s hogy az emigránsok belépjenek a török hadseregbe. Andrassy háborút remélt ettől a lépéstől; ebben az esetben a magyar szabadságharcot török területen lehetne folytatni. Kossuth élesen szembehelyezkedett ezzel az okfejtéssel, írt Palmerstonnak is, s kifejtette, hogy kész meghalni, mintsem hogy megalázza magát: „Az én halálom a török kormánynak nem barátokat, hanem ellenségeket fog szerezni.” Levele végén Anglia politikai érdekeire hivatkozik: „A civilizált Európa politikai érdekei, melyekhez Anglia érdekei is fűződnek és elsősorban Törökország megerősítése szorosan összefüggnek Magyarország fennállásával s erre kell alapoznom összes reményeimet.”¹⁴ Később némiképp változtatott álláspontján, mert a nagyvezérhez írott levele már nem olyan határozott, mint a Palmerstonhoz írott levél hangja. Ebben azt írja, hogy ha nem lesz más kiút, előnyösebbnek látja a zsarnok által diktált parancs követését, vagyis az izlámra való áttérést. Csak azt szabja feltételként, hogy áttérésének olyan formát adjanak, amely nem fosztja meg becsületétől Európa előtt.¹⁵

Az egész magyar és lengyel emigrációs tábor előtt ott állott a választás lehetősége. Czajka Czajkowski, a lengyel diplomácia konstantinápolyi főügynöke, Czartoryski jobbkeze, nyomban lelkes híve lett a renegálás gondolatának. Ő maga is készült felvenni az izlámot az egész lengyel kolóniával együtt. Természetesen politikai cselekedetként, a háború kirobantása érdekében. A lengyelek közül Zamoyski és Wysocki az első pillanattól ellenezték a tervet. Dembiński habozott és azt kérte, hogy előbb engedjék Konstantinápolyba, majd ott dönt véglegesen. Aki azonban egy pillanatig sem habozott, az Bem tábornok volt. Nemcsak, hogy ő maga a saját személyére nyomban eldöntötte a kérdést, de példájával a magyar és lengyel tisztek közül többeket hasonló lépésre készítetett.

Szeptember 17-én érkezett Vidinbe Ali pasának, a szeraszkiernek a követe: Etten effendi őrnagy, egy lengyel dragoman, Jan Saih és Porczyński (Ahmed Tevfik). Megkezdődtek a tárgyalások a lengyel tábor tagjaival. A szultánnak különösképpen Bem és Dembiński személye volt fontos. Etten effendi tehát elsősorban velük tárgyalt; utalt természetesen a közeli orsz-

¹⁴ Kossuth levele Palmerstonhoz. Id. Korn: Neueste Chronik der Magyaren. Geschichtliche Darstellung. 106. l.

¹⁵ Alter: Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848—1849. Berlin 1912. 233. l.

török háborúra s arra, hogy ebben nekik, mint tapasztalt vezéreknak nagy szerepük lehet. Bem, amidőn megtudta, hogy miről van szó, egy percig sem habozott, nyomban az áttérés mellett döntött.¹⁶

Mészáros, a dologról értesülve, szigorúan figyelmeztette a töprengő Dembińskit, „*keresztény kötelességére*”, a terv ellen nyilatkozott Batthyányi is. Viszont a következő napokban számosan követték Bem példáját: Kmetty, Stein, Guyon, Kollmann — egytől-egyig áttértek és rangot kaptak a török seregben. Bem gyors döntése sok lengyel és magyar tisztben azt az elhatározást érlelte meg, hogy követik a vezér példáját. Maga Bem a legteljesebb mértékben gyakorlati-politikai szempontok alapján foglalt állást ebben a sok vitára alkalmat adó kérdésben: Látta, hogy az elkövetkezendő években csak mint a török birodalom katonája szolgálhatja sikerrel a lengyel ügyet, nem habozott tehát rálépni arra az útra, amely a török hadsereg kötelékébe vezethette és hadvezéri képességeinek megfelelő feladattal bízta. Az emigrációban is katona maradt, maga előtt látta a többnyire jó emberanyaggal rendelkező, de felsőbb katonai vezetésben gyenge török hadsereget, amelyre a cári erők legyőzésének nagy feladata várt, maga előtt látta Vidinben a 3000 főnyi menekült magyar sereget, a lengyel légió maradványát, amelyre új harci feladatok várnak — de csak azon az áron, ha meghozzák azt az áldozatot, amelyet a Porta kért tőlük saját biztonságuk érdekében. Bem arra törekedett, hogy a menekült katonák minél nagyobb számban vegyék fel az izlámot, hozzák meg ezt az áldozatot a nagy ügy érdekében. Ezért sietett elől a példával. A török katonai körök meleg érdeklődése arra engedett következtetni, hogy katonai képességeiket nagyonis komolyan veszít Törökországban. Abban pedig Bem nem kételkedett, hogy az orosz-török háború kirobbanása küszöbön áll. Így látta ezt a kérdést Czajkowski is, Czartoryski ügynöke, akivel ezentúl Bem kapcsolata szoros lesz. Czajka Czajkowski Mihály, az ú. n. Keleti Ügynökség (Agencja Wschodna) vezetője, egyike volt a legfontosabb embereknek Konstantinápolyban: összeköttetései a török kormánynál és hadseregénél, valamint a Konstantiná-

¹⁶ Zamoyski emlékirataiban olvassuk, hogy szeptember 17-én hívatta őt Bem. Elmondta neki, hogy az egyik török tiszt tudomására adta, hogy neki, Bemnek, saját drogmanja van. Bem Zamoyskitól kérdezi, mit jelentsen ez? Mire Zamoyski elmondja, hogy a török hadügyminiszter megírta Czajkának, hajlandó magyarországi tiszteket szolgálatba fogadni az orosz ellen. Erre Bem lelkesen kiált fel: „Ez már más dolog! Ezen érdemes gondolkodni!” *General Zamoyski* V. Poznań 1922. 278. l.

polyban akkreditált külföldi követeknél alkalmassá tették őt arra, hogy a lengyel emigráció ügyeit sikerrel képviselje és adott esetben befolyást tudjon gyakorolni a török hivatalos körök magatartására is. Bem és Czajka kapcsolatát szükségszerűen megerősítette Bem áttérésének ténye és az a körülmény, hogy a hosszabb ideje Törökföldön tartózkodó Czajka maga is hajlott a renegálásra s később át is tért a muzulmán hitre. Czajka áttérése azonban jóval később történt, 1851 január 29-én értesíti róla Krasinski Zamoysskit. Eddig az időpontig ő volt Czartoryski diplomáciájának képviselője Törökországban, vele állottak szoros kapcsolatban a lengyel emigránsok s maga Bem is.

Czajka október 8-án, a Bem áttéréséről hozzá érkezett hírre levélben válaszolt s ebben kifejezi Bem lépésének várható következményeit. Mint írja, az orosz és az osztrák kormány féltelme, valamint az angol és francia diplomácia megerősödő tevékenysége jól mutatják, milyen óriási hordereje van Bem tábornok lépésének. Ha a cár az első harag hatása alatt nem üzeni meg a háborút Törökországnak, úgy még ezernyi nehézségre kell számítani addig, míg sikerül kirobantani a háborút. Az a körülmény, hogy a magas Porta elfogadta Bem áttérését, annyit jelent, hogy máris rálépett a háború útjára. „*A kormányzó, a minisztérium, a papság, a nép, a hadsereg megértik és értékelik Tábornok Ur lépésének fontosságát, tudják, milyen előnyt húzhatnak belőle, de ennek a minisztériumnak nincs elég bátorsága s talán erkölcsi ereje sem ahhoz, hogy az ő hatalom befolyásától függetlenítse magát, mely mint rozsdá marja az ottomán birodalmat. Tábornok Ur, én nem hiszek az oroszok haladásában és forradalmában, nem hiszek Lengyelország Walewodjaiban, mert látom, hogy a Lanczorońskiak, a Jablonowskiak, a Radziwillek, Komarok, Niepokoczyckik¹⁷ és a többi gyávák Oroszországot és Ausztriát szolgálják, ellenben hiszem azt, hogy Bem tábornok mai lépésével Lengyelországot feltámaszthatja a sírból.*” Ugyanitt annak a reményének ad kifejezést, hogy a porta az áttérteket meg fogja védelmezni az orosz és osztrák kormánnyal szemben. Czajka a maga részéről a legnagyobb lelkesedéssel ír Bem tábornok eddigi hősie életéről, elismeri a lengyel ügy érdekében végzett munkáját és felajánlja szolgálatait Bem tábornoknak a jövőben is.¹⁸

A törökországi lengyel emigráció muzulmán hitre tért szárnya azonos elképzelést követett: a háborúban reménykedett

¹⁷ Lengyel főnemesi családok.

¹⁸ Czajka levelét közli *Hajnal* i. m. I. 499—502. l.

s azt a pillanatot várta, amikor újból felkötheti a kardját és megverekedhet a cári erővel.¹⁹

Az áttérés után Bem a Murad pasa nevet kapta. A Vidinben időző parancsnok, Zia pasa nagy dísszel tisztegett előtte és török szertartás szerint hétszer csókolt kezét Bem tábornoknak, — most már Murad pasának.²⁰ Híre járt, hogy az áttérők rangjukhoz illő szállást és szép fizetést kapnak és rövidesen elfoglalják méltó helyüket a török hadseregben. A Bem példáját követő tisztek is török rangokat s címeket kaptak: Kmetty: Iszmáil pasa lett, Guyon: Kürsid pasa (fiai Hasszán és Ali bégek), Kollman: Feyzy bej, Zarzycki: Oszmán, Woroniecki a Juszuft nevet vette fel. Áttérésük oka egyezik Bem indokaival: helyzetüket átmenetinek tartották, hittek a közeli háborúban s remélték, hogy a török hadseregben jó beosztást kapnak. Az emigráció időszakára pedig az eddiginél több szabadságot, jobb egyenruhát, zsoldot, tehát kedvezőbb anyagi helyzetet reméltek. E vágyak részben valóban teljesültek: az áttért tisztek elkülönítették, egyenruhát, fizetést kaptak. A kisebb tisztek egyike-másika hamarosan beosztást is kapott. Kettesével, hármásával osztották be őket az ezredparancsnokok adjutánsaiként s mint pasákat a provinciákba küldték ki őket. Így került sok lengyel alsóbbrendű tiszt Ázsiába: Anatóliába, Mezopotámiába, Szíriába, Arábiába, ahol harcoltak az arabokkal s a többi bennszülött törzsszel.

A török lakosság kitörő örömmel fogadta a muzulmán hitre tért harcosokat. Általában nagy jövőt jósoltak a magyar és lengyel főtiszteknek, Bemre a török tüzérség szervezésénél várt

¹⁹ Bem az őt tanácsért felkereső magyar küldöttség vezetőjének, Ihász alezredesnek állítólag ezeket mondta: „Én renegáltam, mert csakis ezen az úton remélem, hogy még egyszer a muszkával verekedhetem, minthogy elgyengült testem és sok sebeim hosszú életet nem ígérnek; de önök fiatal emberek, önök előtt nyitva áll a nagyvilág, tehát lépjenek be a világba és ne renegáljanak, hanem tűrjenek és tanuljanak, hogy idővel hazájuknak használhassanak. A kiadatástól pedig ne féljenek sokat, nem hiszem, hogy bekövetkeznék. Erre a közelebbi történelemben nem igen van példa.” *Tört. Lapok*. 1894 június 15.

²⁰ Egy 1849 szeptember 26-i vidini kémjelentésben ez olvasható: „...török részről egészen nyíltan és minden szemérem nélkül végzik a hitehagyottátétel munkáját. — Bemnek mindenben kezére járnak, beszélnek 1500 dukátról is, mint olyan összegről, mely neki adatott. A pasa tegnap járt nála és hétszer is kezét csókolt neki. Azon menekülteknek viszont, akik nem tértek át, gyötrelmekben van része.” — Bécsi Áll. Ltár. Informationsbureau A—Acten. 1849. 717/A sz. Id.: *Deák Imre*: Bem utolsó esztendeje. *A székelység* 1934. 12. 1. Bemnek, áttérése után, a vidini török hatóságok engedélyt adtak arra, hogy a város környékén szabadon vadászhasson. Az engedélyt azonban hamarosan visszavonták. Hory jelentése Poujadenak 1849 okt. 31. *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 229. l.

volna komoly feladat. Bukarestben Omer pasa azt híresztelte, hogy Bem lesz a török tüzérség főparancsnoka. Bizonyos, hogy a szultánnak lehettek ilyen szándékai, erre azonban csak háború esetén kerülhetett sor; amíg a béke tartott, addig a török kormánynak nem lehetett függetlenítenie magát a cári és az osztrák kormány szándékaitól. E két hatalom ugyanis nem szűnt meg továbbra is a lengyel emigránsok kiadatása érdekében tevékenykedni. Ugyancsak ellenezte Bem magas katonai beosztását az angol és a francia követ, s oszította nézetüket Czar-toryski is, a lengyel emigráció vezetője. A következő hónapokban tehát Bem leghőbb vágya nem teljesülhetett.

Bem tábornok Murad pasává változása kétségtelenül olyan esemény volt, amely megrázta az egész emigrációt. Bem lépését egyesek nyíltan elítélték, mások helyes politikai húzásnak tartották. Kossuth nem helyeselte, ő a magyar és lengyel emigrációt nem akarta felolvasztani a török hadseregbe, hanem együtt akarta tartani s új alapokon akarta megszervezni. Ebben a munkában számított Bem szervező segítségére is. Október 18-án iratot adott ki az emigráció megszervezéséről, levelet írt Bemnek is, mint kormányzó, s ebben udvarias hangon utasításokat ad neki. Kossuth meg akarja szervezni az emigráció ügyeiben való bíráskodás szervezetét, jelentést kér a panaszokról, a bíráskodás ügyeit felül akarja vizsgálni és személye körüli szolgálatra egy gárda-csapatot akar alakítani. Az akkor már renegált Bemet kéri fel, hogy e tervét közölje a vidini pasával. Bem azonban időközben messzire eltávolodott a kormányzótól. Válaszában visszautasítja Kossuth kérését, szemére hányja menekülését és azt a hibát, hogy Görgeynek adta át a hatalmat. Bem ekkor már nem tekinti Kossuthot kormányzónak! Keserű, gúnyos levelében benne van egész csalódottsága a magyar szabadságharc vezetésében, melynek kudarcáért most teljes mértékben Kossuthot teszi felelőssé. Ezidáig Bem tábornok távoltartotta magát a kormányzó személye ellen irányuló csoportosulásoktól, habár köztudomású volt, hogy Kossuth menekülését elítélte. Most sem csatlakozott semmiféle intrikus társasághoz, de kétségtelen, hogy érzelmileg elhidegült Kossuthtól és talán a magyar emigráció többi tagjaitól is. Renegálása új perspektívákat nyitott ki előtte: mint a török hadsereg tagjának az új háború előkészületeivel foglalkozó politikusok és hadvezérek köztötték le a figyelmét és visszásan hatott rá ez a hirtelen bekövetkezett erély. amellyel Kossuth — az előző hetek tétlensége után — nyilván az október 16—18 között érkező különféle hazai hírek (Batthyányi és társainak kivégzése, Haynau örült vérengzése)

hatása alatt újból az emigráció szervezésére törekedett. Bemnek Kossuthoz írott gúnyos, ingerült levele nem maradt fenn, de Kossuthnak október 19-én kelt válaszából könnyű kitalálni tartalmát. Kiderül ebből, hogy Bem visszautasította Kossuth igényeit, megtagadta tőle a kormányzói címet, szemrehányásokkal illette meneküléséért. Bem e levelét a táborban is köröztette. Kossuth nem késett a válasszal és levele hasonlóképpen szemrehányásokat tartalmaz — Bem címére. Kossuth leveléből fájdalmasan cseng ki az a felismerés, hogy az emigrációban most Bem is ellene fordul, az a Bem, akinek „oroszlán bátorságát” mindenkor magasra értékelte, akiben a szabadságharc legderekabb tábornokát tisztelte és szerette s aki most „nagyúr” a török hadseregben, de mégsem akkora úr, hogy a „szegény emigránsokat inzultálhassa”. Egyébként Kossuth hajlik arra a véleményre, hogy Bem tábornok levelét nem is annyira a tábornok írta, mint inkább — Bem betegségét kihasználva — környezete inspirálta. Nem is vágja el ezért a további baráti kapcsolatok útját.²¹

Czartoryski Bemnek török katonai szolgálatba állását olyan incidensnek tekintette, amelynek sem Bécsben, sem Pétervárott nem lesz súlyos következménye. „Ebből háború nem lesz”, írja sajnálkozva Czajkának október 4-én.²² Czartoryski október 6-án Dembińskihez írott levelében elítélte Bem cselekedetét. Szerinte Bemnek várnia kellett volna, de „a jellem győzött a megfontolás felett.”²³ A herceg szerint Bem bátor katona, de nem eléggé képzett. Az a Czartoryski, aki a lengyel emigráció két évtizedében irreális politikai terveihez éppen Bem tábornokban s a hozzá hasonló jószándékú tisztekben keresett munkatársakat, most nem átvallja azt írni, hogy Bem nem annyira tábornok, mint kalandor. A Bemet kihasználó főúr úgy viselkedik, mintha nem is az ő agyában születtek volna meg a portugál légio, az algíri telepítés és egyéb irreális akciók tervei. Czartoryski arra utasítja a Bem iránt kétségtelenül lelkesedő Czajkát, hogy a jövőben legyen a tábornokkal szemben tartózkodó. A török előtt nem kell nagyon emlegetni Bem képességeit. Ami a magyarokat illeti, a magyarok azért vesztek, mert süketek voltak a jó tanács iránt, nem tudtak igazságos álláspontra helyezkedni a szlávokkal szemben. Nem az orosz fegyver győzte le a magyarokat, írja Czartoryski, ellenben Paszkievics majdnem

²¹ Kossuth okt. 19-i levelét közli *Hajnal* i. m. I. 510—513. l.

²² Agencja Wschodna. Páris. 5402/Czart. AVL Krakko.

²³ Agencja Wschodna. 5592/Czart. AVL Krakko.

teljesen harc nélkül aratta le a magyar-szláv ellenségeskedés gyümölcsét. A lengyel emigráció feje szerint Törökország most hasonló helyzetben van. Ugy, ahogyan a horvátok és a szerbek Ausztria felé tekintettek, úgy most a bolgár-bosnyák-szerb Moszkva felé tekint. Intő figyelmeztetés ez a török kormánynak, hogy változtasson eszközein. Ebből a helyzetből fakadnak a lengyel emigráció feladatai is: meg kell győzni a török kormányt arról, hogy az orosz szlávizmus ellensúlyozásaként csakis a lengyel szlávizmust használhatja fel sikerrel Dél-Kelet Európában.²⁴

Aggodalommal nézte Bem lépését az angol diplomácia. Stratford Canning lord, akinek akkoriban a legnagyobb hatása volt az angol kormánynak, de a Portára is, s akiről egyízben Bem azt írta, hogy az ő rendelete alapján „*hullt az eső, vagy süttő a nap*” Konstantinápolyban,²⁵ október 24-én panaszkodik Bem lépése miatt, mely komplikációkat vonhat maga után. Az angol misszió tagjai, Herverth kapitány, és Pr. Longwort pedig jellegzetes kalmár-gondolkodással pénzt akartak adni Bemnek, csak hogy rábírák; vonja vissza lépését.²⁶ Milyen rosszul ítélték meg ezek az angol urak Bem tábornokot!

Az orosz és osztrák kormány intervenciói folytatódtak a Portánál. A szultán felhívására a török kormány kijelentette, hogy Bem és a többiek minden nyomás nélkül tértek át az izlámra. Ausztria Schwarzenberg hercegen át Törökország bécsi követének, Costau Mussuros bejnek azt az aggodalmát fejezte ki, hogy a török kormány Bemet a hadsereg élére szándékozik állítani „tábornagyi” ranggal.²⁷ Az osztrák és az orosz kormány propagandacélokra is fel akarta használni Bem áttérését: Bukarestben a török politika ellen csinált hangulatot, úgyhogy a török kormány jónak látta elküldeni oda Ahmed Vefik bejt, cáfolja meg az elterjedt pletykákat.²⁸

Az osztrák és orosz részről megnyilvánuló intrikáknak lett a következménye, hogy végülis a török kormány úgy döntött: az emigráció tagjait tovább irányítja az ország belseje felé.

Errevonatkozóan a megegyezés az orosz követ és a török kormány között már szeptember 18-án létrejött. A Porta kötelezte magát arra, hogy eltávolítja az országból mindazokat a

²⁴ Agencja Wschodna 1894 okt. 4. 5202/Czart. AVL. Krakko.

²⁵ Bem Ostrowskihoz, Aleppo 1850 máj. 8. Idézi Lewak I. m. 88. 1.

²⁶ Agencja Wschodna 1849 okt. 24. Páris. 5371/Czart. AVL. Krakko.

²⁷ Harbut I. m. 18. 1.

²⁸ U. o.

lengyel emigránsokat, akiknek a neveit a cári kormány előterjeszti. Bemet és a többi mohamedán hitre tért szabadságharcost Ázsia belsejébe számúzi. Osztrák-török részről a tárgyalások oda vezettek, hogy a Porta beleegyezett abba, hogy Kosuthot, Dembińskit, Wysockit Kütahiyába számúzi. E megegyezés nyomán azután megindulhattak a tárgyalások az angol és francia hajóhadnak a Dardanellákból való visszavonulásáról.

Október elején Vidinben a magyar és a lengyel emigránsok még a legkülönbébb kombinációkat hallották jövő sorukra vonatkozólag. A hírek abban megegyeztek, hogy a szultán nem hajlandó kiadni a menekülteket sem a cári, sem az osztrák kormánynak. E hírre, Egressy szerint, azok az áttértek, akik a kiadatástól való félelmükben szánták rá magukat az izlám felvételére, kétségbeestek: azok pedig akik az áttérésre azért határozták el magukat, mert ebben látták a cári birodalom elleni harc egyedüli biztos útját, felélénkültek. *„Ezen rész fel van villanyozva s örömtől sugárzó szemekkel tekint az újra feltűnendő harci képek elébe; minthogy most a muszka-török háborút kikerülhetetlennek tartja, s erősen hiszi, hogy ez alkalmat a muszka felhasználandja régi hódítási terveinek kivitele végett délkeleten.”*²⁹

Az áttértek egy része, s köztük minden bizonnyal első helyen Bem tábornok, az emigráltak török részről történt befogadása miatt elkerülhetetlennek látták a háborút a cárral. A reményeket csak éltette a hír, hogy Titov cári követ megszakította a tárgyalásokat a Portával és egy angol flotta jelent meg a Boszporusznál.

Október 5-én a menekültekhez az a hír érkezett, hogy a magyarokat Ciprus szigetére továbbítják, másnap Ruszcsukot, Szilisztrát és Várnát emlegették s ekkor merült fel első ízben Sumla (a mai Kolarovgrad) neve, az utóbbi mint a lengyelek jövő tartózkodási helye. Október 13-án kapták a menekültek azt a hírt, hogy télre a török kormány a magyarokat és a lengyeleket Sumlába, az olaszokat pedig valószínűleg Gallipoliba szállíttatja. *„A szultán kormánya tehát elhatározta, bennünket legerősebb európai várába, Sumlába helyezni, hol teljes bátorságban leszünk, egyszersmind Sztambulhoz is közelebb jutandván. Újólág biztosít bennünket a kormány részéről, hogy egy pár hó után szabadon fognak bocsátatni... E rendeletnek csupán annyi hatása volt reánk, amennyiben örvendünk, hogy e gyűlöletes fészekből kiszabadulván, legalább levegőt változtat-*

²⁹ Egressy Gábor törörkországi naplója 1849—1850. Pesten 1851. 57. l.

hatunk. Különben jól látjuk, hogy Sumlán is foglyok maradunk. Ruscukig a Dunán mehetnénk, tehát gyorsabban, kevesebb költséggel és fáradsággal; hanem mivel az oláhországi partok némely pontjain orosz csapatok tanyáznak: a pasha attól tart, hogy észrevétnénk: a muszkának könnyen eszébe juthatna bennünket hajóستul mindenestől elfogni. Eszerint szárazon menendünk egész Bulgárián keresztül... Az itteni török kalmárok Sumlát nagyon dicsérik; mondják, hogy gyönyörű fekvése és igen jó vize van. A kis Balkán bércei között fekszik, határváros Bulgária és Rumélia között, melyet hajdan Thraciának neveztek”, jegyzi fel Egressy október 25-én.³⁰

Október 30-án indultak el a lengyelek Sumlába. November 2-án követték őket a renegáltak. Az emigráció tagjai közül október 29-ig 238 személy vette fel az izlámot. Ebből magyar 216 (8 nő), lengyel 7, olasz 15.³¹ A magyarok közül Mészáros Lázár és Vay csatlakoztak Bem apó társaságához, melynek soraiban ott volt Dembiński, Zamoyski és Wysocki is. A magyar csoport, Kossuthtal az élen, néhány nap múlva indult csak a hosszú útra. A Sumlába továbbított emigráció magyar és lengyel tagjai már csak az út célpontjánál találkoztak; a lengyelek korábban érkeztek meg oda s már elhelyezkedtek új otthonukban, amidőn Kossuth és a magyar csoport megérkezett. Kossuth is, Bem is azzal vigasztalták magukat, hogy a sumlai tartózkodás csak átmeneti lesz. Elindulásuk előtt a törökök a legszebb reményeket ébresztették az emigráció tagjaiban Sumla iránt.

A három hétig tartó út: Bulgárián és a Balkán-hegység vadregényes tájain át valóságos felüdülésként hatott a menekültekre. Vidinből Lom városán keresztül tíz nap alatt jutott a karaván Mahlatába, majd Plevenbe. Innen Lovecsen, Novo Szelon át a legcsodálatosabb természeti környezetben haladtak a Jantra völgye felé Tarnovónak (Tirnovó), mely „*gránitromok halmazán mint légi város áll, vagy inkább függ.*” (Egressy.) A fogadtatás mindenütt a legszívélyesebb volt s ez némileg feledtette azt a csalódást, amelyet Bem tábornok és a többi áttért érzett akkor, amidőn elinduláskor azt kellett látniok, hogy ugyanúgy fegyveres kísérettel indítják el őket, mint a többi menekülteket. Az áttérteknek azonban hatalmas protektoraik voltak Sztambulban, elsősorban a szultán, majd Resid pasa és Ali pasa személyében s ez a körülmény érezte hatását bulgáriai útjukon is, majd a Sumlába való megérkezésnél. Minden

³⁰ Egressy i. m. 76—77. l.

³¹ Hurmuzaki i. m. XVIII. 230. l.

jel arra mutatott, hogy Porta számít a lengyel és magyar menekültekre, kezeügyében kívánja tartani őket. A Porta terveiről értesültek az emigráció mellé beosztott török tisztok is, mert máskülönben nem volna megmagyarázható végtelen udvariaságuk Bem és a többi emigrált tiszt irányában. Faik bej őrnagy például nyíltan hangoztatta, hogy a török hatóságok Murad pasának minden kívánságát teljesítik. Faik bej kísérte török részről Bem tábornok csoportját Sumlába. Konstantinápolyban olyan hírek terjedtek el, hogy a török hadügyminiszter, Ali pasa, Bemnek Sumlába való megérkezése alkalmával katonai díszszemlélt akart rendeztetni. Erre ugyan nem került sor, mert a sztambuli nyugati követek, elsősorban Canning, siettek tiltakozni az ilyen demonstráció ellen, de az áttértek, Sumlába való megérkezésük után megkapták tiszti jelvényeiket s beosztásukat a hadseregbe. Ez is arra mutatott, hogy a török kormány komolyan számol tavaszra a háborúval s a lengyelek részvételével a háborúban.

Az angol diplomácia kezdettől fogva rossz szemmel nézte Bem tábornok törökországi népszerűségét és kiemeltetését. Az angol kormánytól távol állott egy komoly háborús összeütközés gondolata. Bem török részről történt kiemelésében az angol diplomácia a *casus belli* előtérbekerülését látta; érdekei pedig azt diktálták, hogy a háborús feszültség a cári birodalom és a Porta közt békés úton oldódjék fel. Ezért azután Canning — habár személyileg nagy csodálója volt Bem katonai vitézségének — Konstantinápolyban felhasználta befolyását arra, hogy Murad pasa ne válhassék azzá a kiemelkedő katonává a török hadseregben, akivé őt tehetsége és tapasztalatai rendelték. Canning már Bem áttérését is élénken helytelenítette, jobb szerette volna, ha a török kormány nem fogadja el Bem áttérési szándékát,³² ezt azonban megakadályozni éppenúgy nem tudta, mint ahogy hiábavalóak lettek volna az osztrák és orosz követek ilyenirányú kísérletei is. A kormánytanácsban a legfőbb mohamedán főpap, a *shejk ül izlám* erélyesen foglalt állást Bem felvétele mellett s kijelentette, hogy amennyiben a kormány visszalép és Bem tábornokot visszautasítja, a *shejk ül izlám* a vallás megsértése miatt a népre fog támaszkodni. Ez ellen az érv ellen a kormány tagjai sem tehettek semmit s az áttérést elfogadták.

Angol részről Canning továbbra is a mellett foglalt állást, hogy Bemet a Porta ne állítsa a világ szeme elé s ne ingerelje vele a cárt. Hiszen a cár követe november elején éppen a len-

³² *Hajnal* i. m. I. 220. l.

gyeiek eltávolítását követelte a legnagyobb eréllyel a török kormánytól: Bem, Dembiński, Wysocki, Zamoyski, Lenoir, Bystrzowski és nem utolsósorban Czajka voltak a legnagyobb száka a cár szemében.³³

A cári követ eréllyes követelölzése és a *casus belli* gyakori emlegetése a legnagyobb aggodalommal töltötte el Stratford Canninget, aki most Bem tábornok sumlai megérkezésének katonai ünnepei előkészületeiről értesölve mélyen felháborodott és Reis effendihez fordult szemrehányásával. Felhíva figyelmét arra, hogy Bem ünnepélyes fogadtatása Sumlában komoly bonyodalmakra vezethet orosz részen. Canning, egy sztambuli jelentés szerint, kedvezölbb magatartást tanúsított a magyar emigránsok iránt, mint a lengyelek iránt. Aupick, francia követ viszont ugyanezen jelentés szerint a lengyelek barátja volt.³⁴

Az események további menete azonban azt mutatta, hogy a diplomácia izzó levegöljében — legalábbis egyelőre — vihar nem kerekedett.

November 7-én Czartoryski is panaszkodott a Portára, amely nagyon lassan készül a háborúra. A szervezési munka nem halad kielégölően. Resid pasa 250.000 főnyi hadsereget helyezett kilátásba Czajkának, ami Czartoryski véleménye szerint csak kezdetnek elég. A sztambuli főügynöknek az emigráció vezére tehát azt az utasítást adja, hogy értesse meg a törökökkel a „si vis pacem, para bellum” értelmét.³⁵ Bemmél a hercegnek az a terve, hogy Czajka küldje őt a Kaukázusba, ahol megjelenése lelkesölően hatna az ottani népekre. Biberstein jelentéséből a herceg azt olvasta ki, hogy Bem Magyarországon fel tudta lelkesölteni a népet, viszont teljesen tehetetlen volt a szervezés terén és „kellő számítás nélkül vetette magát az ellenségre”. Ezért jó szervezőket kell melléje adni s a nagy szeraszkierral való egyetértésben Ázsiába kell őt indítani.³⁶ Czartoryski tehát legszívesebben Ázsiában bízott volna feladatokat Bemre s ebben az is vezette őt, hogy Bem áttért a mohamedán hitre s e tettét sokan helytelenítették; a herceg is úgy látta, hogy Bem már nem az a népszerű ember, aki Magyarországon s Erdélyben volt nemrégiben. Angol és francia körökben a hivatalos visszhang kétségtelenül kedvezölten volt, de ennek oda elsősorban az volt, hogy az angol és francia diplomácia a háborús konfliktustól félt. Jan Sawicki írja Párizsból Dembińskinek 1850 január 7-én,

³³ Agencja Wschodna Páris 1849 nov. 4. 5371/Czart. AVL Krakkó.

³⁴ Agencja Wschodna 1849 nov. 7. 5371/Czart. AVL Krakkó.

³⁵ Agencja Wschodna 1849 nov. 7. 5371/Czart. AVL Krakkó.

³⁶ Agencja Wschodna 1849 nov. 19. Páris. 5371/Czart. AVL. Krakkó.

hogy Bem áttérése rossz hatást keltett francia körökben, „csak a dühödt demokraták nem gyalázzák érte”.³⁷

A lengyel emigráció törökországi jelenléte által felkeltett vihar azonban még nem csillapodott le. 1849 őszén Fuad effendi mint a török kormány követe Pétervárra utazott: s az angol követtel való értekezés után Nesselrode kancellár előtt kifejtette a Porta álláspontját. Nesselrode a cári kormány nevében továbbra is a kücsük-kajnardzsi békeszerződés 2. pontjának betartását követelte, a törökországi emigráció kiszolgáltatását sürgette. A török követ erre kormányának azt a döntését tolmácsolta, hogy a Porta magának tartja fenn a jogot a lengyel emigránsok sorsának rendezésére. Nesselrode nyomatékosan kijelentette: a cári kormány nem tűri el, hogy Törökország menedéket adjon a forradalmároknak, akik éppenúgy veszélyt jelentenek Törökországnak, mint a szomszédos országoknak. Az október hónap folyamán megindult tárgyalásokban résztvett Miklós cár is, konkrét javaslatokkal fordult a török kormányhoz a lengyel emigránsok kiűzésével kapcsolatban, de már abban is megnyilatkozott az orosz külpolitika engedékenysége, hogy nem kiadatásukhoz, csak száműzésükhöz ragaszkodott. Miklós cár számára rendkívül fontos kérdés volt, hogy a nyugati hatalmak mellőzésével közvetlen tárgyalások révén megegyezésre jusson a törökkel, megmutassa a nyugatnak, hogy ebben a konfliktusban az övé az utolsó szó.

Az angol diplomáciát azonban nem lehetett kirekeszteni a további tárgyalásokból s a lengyel emigráció kérdése következtében kiélesedő orosz-török viszony továbbra is szervesen maga után vonta az angol-orosz és francia-orosz viszony élesedését. A diplomáciai harcban a vezető szerepet az angol diplomácia játszotta; a francia kormány szerepe mindvégig másodrendű volt. Az angol kormány azonban — mindamellett, hogy a széles angol közvélemény határozottan oroszellenes hangulatú volt — nem gondolt komolyan a háborús összecsapásra a cári Oroszországgal; sem a whigek, sem Palmerston nem voltak hívei egy közeli háborúnak. A brit hajóhad demonstrációja a Dardanellákban, amely olyan nagy riadalomra és annyi diplomáciai jegyzékre adott alkalmat, sem szolgálta a közeli háború célját, inkább tüntetés volt, az erőknak a megmutatását. 1849 vége Palmerston és az angol kormány többi tagjainak szemében nem volt alkalmas időpont egy új háború kirobbantására. Az Oroszország elleni háború ugyanis könnyen maga után vonhatta volna az

³⁷ Agencja Wschodna Páris. 5592/Czart. AVL. Krakko.

európai forradalmi mozgalmak fellángolását, a forradalmi erők ismét előretörhettek volna.

A magyar és a lengyel emigrációnak Sumlába való továbbításával nem fejeződtek be véglegesen a diplomáciai tárgyalások a nagyhatalmak között. Az ellentétek méregfoga ki volt szedve, a háborús feszültség az emigráció tagjainak, köztük Kossuthnak és Bemnek csalódására enyhült. A Vidinből Sumlába vezető háromhetes út folyamán a menekültek azzal áltatták magukat, hogy mire rendeltetési helyükre érnek, talán már meg is indul az ellenségeskedés a szembenálló felek között. A diplomáciai életben megindult sürgős-forgás, jegyzékváltások — mind arra engedtek következtetni, hogy az emigráció sorsának felvetődésével egyidejűleg mélyebb politikai ellentétek is felszínre kerülnek és a helyzet robbanással fenyeget. Annál nagyobb volt az emigráció csalódása Sumlában, ahová Czajka jelentései révén már eljutottak a hírek arról, hogy a török-orosz diplomáciai tárgyalások folyamán a Porta magáévá tette az emigránsok internálásának tervét. Kossuth, Bem és a többi emigráns vezető azal a gondolattal egyeztek bele a Sumlába való költözésbe, hogy ott tartózkodásuk csak ideiglenes jellegű lesz, helyzetük rövidesen megoldódik. A török-orosz tárgyalásokat időközben Ausztria is mind élénkebb figyelemmel kísérte, majd maga is befolyt ezekbe a megbeszélésekbe s követelésekkel állott elő a Portával szemben. A cár követe mindenekelőtt a lengyelek kiadatását követelte. Stürmer, az osztrák követ a magyar emigráció kiadása mellett kardoskodott. A török kormánynak kétfelé is kellett állania a sarat. Különösen kemény ellenállást tanúsított a Porta a cárnak a lengyel emigráció száműzésével kapcsolatos követelése ellen. Arról egyelőre hallani sem akart, hogy Bemet és a többi áttértet internálja. A török lakosság körében Bem neve az áttérés következtében roppantul népszerűvé lett, a török hatóságok sok kedveskedéssel vették őt körül, számítottak a háború esetén katonai képességeire — hogyan tehetné volna meg a Porta azt, hogy most mint igazhitűt száműzésre ítélje.

1849 őszén a török-orosz viszony feszültsége olyan nagymérvűvé vált, hogy Kossuthal együtt az emigráció nagy része biztosra vette a háborús összeütközést. Ez indokolta meg az emigráció fejének, Kossuthnak diplomáciai mozgékonyását, ez magyarázza meg Czajkanak, a háborút előkészítő lengyel diplomácia legbeavatottabb tagjának derűlátó jelentéseit, melyek még a lengyel és a magyar emigránsok internálásának tervében is biztató körülményt véltek felfedezni; szerinte a szultán éppen az internálás segítségével kívánja kéznél tartani az emigrációt,

hogy a háború pillanatában gyorsan bekapcsolhassa hadi terveibe. Az internálás tényének ilyen kedvező, optimisztikus magyarázata lassan átragadt az emigráció legfőbb fejeire, magára Kossuthra és Bemre is. Kossuth december elején már megbékült azzal a gondolattal, hogy — mint az akkori hírek mondták — a török állam Philippopolisba száműzi őt és főleg azon fáradozott, hogy az egész magyar emigrációt magával vihesse. Az internálást aféle török protektorátusnak képzelte el. Erre engedett következtetni az az előzékenység, amellyel Sumlában a török katonai hatóságok a magyar és a lengyel emigráció iránt viseltettek. Mindez arra mutatott, hogy a sumlai törökök is biztosra veszik a háborút s ennek megfelelően értékelik az emigránsok jelenlétét.

A konstantinápolyi hírek azonban a háborús veszély csökkenéséről tettek bizonyosságot. Az osztrák kormánnyal kezdettől fogva simábban folytak a tárgyalások s a magyar emigráció internálása elé a Porta nem állított akadályokat. Keményebb dió volt a cárral való megegyezés, tehát a lengyel emigráció kérdése. Itt azonban megfigyelhető volt, hogy a cár, habár újabb követeléseket állított fel, hajlandó volt a békés megegyezésre; a háború gondolatát egyelőre félreteszi, jobb alkalomra vár. December közepén merül fel első ízben Czajka jelentésében az a gondolat, hogy miután a török kormány elvben elfogadta az internálás gondolatát, a távoli Ázsiába akarja vitetni a menekülteket. Az osztrákok felé a Porta Kütahiyát vagy más helyet ajánlott fel. Czajka ezt szerencsés megoldásnak tartotta, hiszen így az emigráció együttmaradhat, míg kiutasítás esetén szerte széled a világban s egy háború idején nem szedhető össze egykönnyen. A lengyel főügynök azon fáradozott, hogy a lengyel emigráció számára is hasonló internálást biztosítsanak a tárgyalások folyamán.

Az internálás tervének ismertté válása érdekes módon nem elkeseredést, hanem bizonyos derűlátást keltett Kossuth táborában. Új tervek, új kombinációk kidolgozására adott alkalmat az a tudat, hogy az emigráció a jövőben is együtt maradhat s a török segítséget élvezheti. Bem ezekben a hetekben maga is a legkülönfélébb háborús elképzeléseknek adta át magát; gondolatai leggyakrabban a török hadsereg felszerelése körül forogtak. A saját sorsa mindamellett tisztázatlan volt, nem lehetett még tudni, mit tervez a Porta a renegáltakkal: vajjon kinevezi-e Bemet és a többi főtisztet az ázsiai hadsereg valamelyik posztjára, esetleg a nyugati hatalmak és a cári birodalom előtt eltitkolva igazi beosztását és feladatát, vagy pedig neki is a száműze-

tés lesz a sorsa. Czajka leveleiből december hónap folyamán csalódottan kellett tudomásul vennie, hogy a háború minden valószínűség szerint elhalasztódik. A nyugati kormányok, Anglia és Franciaország ugyan komolyan készülődnek, de nem a magyar és a lengyel emigráció kérdése lesz az alkalom arra, hogy a készülődést tettek váltsák fel. Czajkowski szerint az emigráció kérdésének ilyen háborús megoldása szükségszerűen felvetné általában a magyar és a lengyel problémát, ettől pedig a nyugati hatalmak irtóznak.³⁸

November elején a cár még azt követelte, hogy Bemet és a többi renegátat a török kormány tartsa fogságban. A cári kormány ezt abban a jegyzékében közölte Konstantinápolyal, amelyet november 3-án (az osztrák jegyzékkel majdnem egyidőben) juttatott el, s amelyben engedményeket is tesz, de újabb követelésekkel is áll elő. E követelések legsúlyosabbika az áttértek fogvatartása volt. Ezzel Canning sem értett egyet, s ilyen értelemben biztatta a török külügyminisztert. Az angol flotta egy idő óta ismét ott állt a Dardanellákban, állítólag a vihar miatt menekült oda (Canning érvelése!), de jelenléte az orosz követnek mindenesetre komoly gondot okozott. Ali pasa erőiesen szegült szembe a cári igényekkel, aminek következtében Radziwill elhagyta Konstantinápolyt s maga a szultán is az orosz követelések teljesítése ellen foglalt állást. Resid pasa, a nagyvezér a végsőig harcolt Bemnek és társainak az internálása ellen, mindamellett a török kormánynak is engednie kellett bizonyos kérdésekben. Így mindenekelőtt a renegátok ügyében, mivel ezekért az angol követ, Canning nem sokat tett. A már régebbi idő óta Törökországban tartózkodó lengyel emigránsok ügyében a Porta nem állt rá a kiadatásra. Ezek egy része különben is francia állampolgár volt, de a francia követ, Aupick nem fáradozott érdekükben. Végül is annyit megígért a Porta, hogy azokat, akikre rábizonyult, hogy felforgató tevékenységet fejtenek ki az ország területén, kiadja, de azt is csak akkor, ha azok a kormányok, amelyeknek az útlevelével e lengyel emigránsok Törökországban tartózkodnak, megvonják támogatásukat tőlük. A renegátokkal kapcsolatban csak annyit ígért a Porta, hogy ezeket távoli helyre számúzi.

A tárgyalások a következő hetekben folytatódtak. A Porta terve az volt, hogy Bemet és társait minden különösebb őrizet nélkül Ázsia távolabbi helyére kísérteti. A renegátok őrzésére vonatkozólag a török kormány egyáltalán nem tett ígéretet, mert

³⁸ *Hajnal* i. m. I. 290. l.

Ali pasa szerint ez mélyen sértené a török vallásos meggyőződést. Azt azonban hajlandó volt megígérni, hogy némi őrizetet rendel az áttértek mellé is, persze kevésbbé feltűnő módon. A régebb idő óta Törökföldön tartózkodó lengyel emigránsok kiadatásáról azonban nem akart hallani; ez azokra az országokra tartozik, amelyeknek útlevelével az illetők itt tartózkodnak. A háborús párti Ali pasa Bemék száműztetésénél egyelőre nem jelezte meg a biztos helyet, ahová küldeni szándékozik őket. Valószínűleg olyan helyet keresett, amely ugyan elég messze volna, de mégis eléggé hozzáférhető s ahonnan könnyűszerrel szolgálta lehetne vonni a lengyel katonákat a török hadseregbe.

1850 januárjának elején vált tudottá Sumlában, hogy a török kormány, engedve az orosz és osztrák nyomásnak, a magyar emigrációt Kütahiyába kívánja internálni. Kütahya mellett számításba jött még Brüssza. Kossuth ezt az utóbbi helyet szerette volna választani, de Ahmed effendi fellépésére mégis engedett. Ahmed feladata volt, hogy sorra rávegye a sumlai menekülteket az önkéntes csatlakozásra: Dembiński, Perczel, Bem sorra — hosszabb-rövidebb vita után — beleegyeztek internálásukba. Ahmed effendi a legszebb reményekkel kecsegtette különösképpen Bem tábornokot, akinek katonai lángeszéről török katonai körökben a legjobb hírek keringtek. Kossuth és a többi emigráns vezér számára a legnagyobb csalódást a török kormánynak az a döntése jelentette, hogy csak a legszűkebb környezetüket vihetik magukkal. Ezzel porba dőlt minden szép elképzelésük az emigráció együtt tartásáról, katonai megszervezéséről. A török kormány eleinte maga is azt tervezte, hogy Kossuth, Bem, Dembiński és mások vezetése alatt egy tömegben hagyja az emigrációt, de az orosz és az osztrák követ erélyes fellépésének hatása alatt fokozatosan engednie kellett e tervéből. Kossuth tiltakozott, terveket készített, de mindez hiábavaló volt — súlyos lelki megrázkódtatással kénytelen volt belenyugodni abba, hogy mindössze 5—6 tiszt kíséretében kell megtennie a hosszú utat.

A keresztényeknek megmaradt magyar és lengyel emigráns tisztak nagy részét Kütahiyába irányította Ahmed effendi, az áttért lengyelek útiránya Aleppo lett. A lengyelek közül 14-en elhagyhatták Törökországot, köztük Zamoyski és Bystrzonowski, 14-et Brüsszába internáltak, köztük volt Wysocki, Bułharyn, Dembiński, számos magyar és román politikussal együtt, s innen Brüsszából vezetett tovább az útjuk Kütahiyába.

Fel kellett hát készülnie Bem tábornoknak is arra, hogy elhagyja Sumlát. Az a néhány hónap, amelyet ebben a törökök által olyan csábítónak hirdetett városban töltött el, csalódáson és

Bem, Dembiński és Kossuth

(Korabeli rajz)

Bem, mint Murad pasa

meddő várakozáson kívül egyebet nem tartogatott számára. Az 1849—1850 tele szokatlanul kemény időjárást hozott; annak a vidéknek a lakosai nem is emlékeztek ilyen hideg télre. Az emigránsok rossz kaszárnákban fagyoskodtak, vagy áthúlva, megbetegedve a kórházakban várták sorsuk jobbrafordulását. Nem jártak jobban azok sem, akik megelégtelve a laktanyabeli didergést, a város valamelyik lakójánál kerestek maguknak szállást. Mint Egressy feljegyzi, Sumlán abban az időben a kályha ismeretlen fogalom volt. Az általános nyomorúságban a személyi kérdések is kiéleződtek. Halim pasa, a sumlai főparancsnok, Perczel Mórt tette meg a menekültek fejének, — állítólag a renegáltakkal már korábban odaérkezett Bem-Murad pasa tanácsára. Bem és Perczel barátsága tehát tovább tartott az emigrációban is, míg Bem Kossuthra neheztelt.

Egressy szerint Sumlánban Kossuth teljesen szakított volna Bemmellel, aki viszont az előkelő törököket igyekezett elhidegíteni Kossuthtól. Egressy biztosra veszi, hogy a török Bem tanácsára tette meg Perczelt az emigráció fejének.³⁹ Perczel azonban nagyon szépen viselkedett: egy igazgató választmány megalkotására tett javaslatot, melynek elnökévé Kossuthot javasolta. Az indítványt elfogadták.⁴⁰

A magyar és a lengyel emigráció tagjai közül Bem és Perczel neve örvendett Sumlán a legnagyobb népszerűségnek. Egressy szerint: „*A magyar forradalomból legismeretesebb nevek Törökhonban a Bemé és Perczelé, minthogy mindketten a török határszéleken működtek. Bem erdélyi hadjáratának, valamint Perczel bánáti előnyomulásának híre villámgyorsan hatott el szájról szájra egész a Bosphorusig, minden turbánost bámulatra ragadván. Ehhez járul még, hogy Bem Perczelt leghősibb s elhatározottabb forradalmi hadvezérnek tartja, s mint ilyet legtöbbször becsüli. Bem véleménye pedig a török előtt szentírás.*”⁴¹

Bem sumlai tartózkodására vonatkozólag rendkívül érdekes Egressy január 8-i feljegyzése. „*Az öreg Bemet láttam kocsizni. Nagyon rossz színben volt. Kocsija előtt két török huszár, utána három. Az öreg sokat szenved sebeiben. Napjában kétszer kell azokat kötöztetnie, s ez órákig tart. Az öreg a pénznek mindig*

³⁹ „Bem szavai pedig a törökök előtt oraculum. Iránta határtalan tisztelettel és bizalommal viseltetnek. Szerintök az ily nagy hősök az istennel gyakran találkoznak, s értekeznek személyesen.” Egressy i. m. 110. l.

⁴⁰ Egressy i. m. 110. l.

⁴¹ Egressy i. m. 115—116. l.

szűkében van. Egyik seborvosának 300 arannyal tartozik. Havi járandósága 80 arany; de kiadása még több, mert lopják, s mert asztalánál igen sokan ülnek. Az összes lengyel aristokratia körülötte udvarol. Értem a kiköltözött lengyel grófokat, kiknek száma legio, s kiknek üres címök s gőgjökön kívül semmijök sincs. Ezek minden hadi dicsőséget maguknak tulajdonítanak, mi a magyar hadjárat korából felmutatható.”⁴²

2. ALEPPÓBAN

Február 24-én indult el Bem tábornok és kis csoportja Aleppóba. A tábornokot a lengyel emigráció renegátjai vették körül: Dionizy Zarzycki ezredes (Oszman), Aleksander Iliński alezredes (Szkinder pasa), Władysław és Zygmunt Jordan őrnagyok, Edward Dzwonkowski őrnagy, Tomasz Wierzbicki őrnagy, Józef Tabaczyński, aki később szerzett őrnagyi rangot. Az internáltak közt volt Aleksander Fredro, a neves lengyel író, Wl. Kossak és mások.

Sumlából két részletben mentek el az internáltak. Előbb a Kütahiyába rendelt csoport távozott el Kossuthtal az élen, megrendítő jelenetek között. Emberek ezrei álltak körül a kormányzó lakóházát és Kossuth megható beszédet mondott a sokasághoz. Vele ment Mészáros Lázár és a két Perczel is.

Február 24-én azután Bem és csoportja távozott Sumlából. A törökök ez alkalommal nagyobb szertartásossággal búcsúztatták az emigránsokat, habár mindkét csoport elindításánál ugyanazok a hatósági személyek jelentek meg. Ott volt Ahmed effendi, Hafim és Mohamed pasák, a szultán szárnysegédei, a város kormányzója, több polgári és katonai vezetőember.

Fiala őrnagy, Bem adjutánsa és rajongó tisztelője így emlékezik vissza a tábornok búcsúzásának drámai pillanataira: „Amikor az aleppói csoport elindult, Sumlán még visszamaradt, Kütahiyába irányított magyarok és lengyelek körülvették Bem kocsiját és megindító jelenetek közben még egyszer kezet akartak fogni az ezer sebhellyel borított, de mégis sziklának ható tábornokkal. Két nyelven csendült fel a panaszló hang, de a tábornok nem árulta el érzelmeit annak kibuggyanó jeleivel. Bem ebben Kossuthnak ellenfele volt. Mindvégig nyugodt maradt s a gyász nem kendőzte be hősi homlokát. A távozó generális tiszteletére rendezett lassú mozgású, ünnepélyes keleti hatású felvonulás kötötte le Bem minden figyelmét. Megfigyelte a legcsekélyebb

⁴² Egressy i. m. 138. l.

hibákat is. Miután elvonult előtte a helyőrség, a jövőre való utalással néhány markáns mondatot intézett a jelenlévőkhez. A szabadság végső győzelméről szólt és élesen vágta mindenki lelkébe ezt a mondatot: 'Senki se maradjon el a Reveille-nél!' A savanyú emigráns sors ne törjön meg senkit!

Bem majdnem 18 évig élte a száműzöttek életét, harcolta küzdelmeit. Még ma is rendkívül csodálkozom a megtört és gyenge fizikumú öregnek hősiességén. Sumlából való elindulásunkkor a törökök előtt még nem fedte fel az ő sangvinikus vérmérsékletét, kolerikus természetét. Mindenkit végighallgatott s nem kísérté éles reflexiókkal az országnagyok hízelgő szavait, ígéreteit. Beszért a szultán sógora, Ali pasa, Reshid pasa, Mustafa és mások. Maga a szultán első szárnysegédje útján jóakarataról biztosította őt és megnyugtatta a tábornokot a tekintetben, hogy a Szíriába való küldetése pillanatnyi stratagéma és már a legközelebbi jövőre remélheti Konstantinápolyba való vezénylését, ahol a hadsereg reorganizációjának főnökévé fog beosztást kapni. Bem nyíltszívűségével hitelt adott ezeknek az ígéreteknek.

Mikor a kocsi a lármásan éljenző tömeg között elhaladt a keskeny sumlai utcákon, Bem hátradőlt ülésén. Én mellette ültem, arcán észrevettem ünnepélyes hangulatát s nem akartam kérdéssel megzavarni. Mikor már huzamosabban tartott a hallgatása, a tábornok váratlanul kérdéssel törte meg a csendet. Ezen felbátorodva, megkockáztattam ezt a megjegyzést:\

— Tábornok úr, én attól tartok, hogy a nagy kitüntetések dacára is Tábornok úrral napoleoni módra fognak eljárni a sivár Aleppóban!

— Oh, ifjú barátom — válaszolt Bem — hová gondol ön? Tán még azt is hajlandó elhinni, hogy mi Siriában egy második Hudson Lowe-t fogunk találni?*

— Monsieur — feleltem, — nem angolok a törökök. Az egyik déli nép, a másik északi, nyirkos ködben edzett nép. Kormányzatuk és érdekeik is különbözők.

Bem nem szólt többet, de észrevettem, hogy gondolkodóba esett, megint kínos, hosszú hallgatás következett. Most én törtem meg a némaságot, utaltam arra, hogy Siriában való tartózkodásunk időpontja nincs megállapítva. Bem indulatosan a szavamba vágott:

— Nagyon, nagyon rövid ideig fog Európától való elszakadásunk tartani.

Azontúl beszédesebb lett, s a jövőnek esélyeit, valamint az islam vallásra való áttérés kilátásait latolgattuk. Arra a megál-

* Napoleon rabtartója Szent Ilona szigetén.

lapításra jutottunk, hogyha a menekültek ügye önmagában nem is idézheti fel a háborút a jelen pillanatban, a törökök helyzete megerősödésük folytán lényeges változáson fog keresztül menni. Harci készségük kifejlődik.

— Én egész életemben a szabadságért küzdöttem és az egész élet nekem csak nyomorúságot hozott. Mégis az utolsó leheletemig érte fogok harcolni, bárhogyan változzon is a világ! — mondta lelkesülten. — Én Európa szabadságának hajnalcsillagát Keletről látom feltűnni, ahol a népek bölcsője volt. Bosporusból fog kizendülni a világ megifjodása és a megtiport, meggyalázott emberiség megváltása!⁴³

Aleppóba, e Szíria mélyén álló távoli nagy erődbe, az arab sivatag határára Konstantinápoly megkerülésével, Beiruton át szállították Bem tábornokot. Szilárdan hitte, hogy ott tartózkodása csak rövid idejű lesz. Elindulása előtt Mohamed effendi arról beszélt neki, hogy a száműzetés mindössze három hónapig tart, s ha a diplomáciai bonyodalmak elsimulnak az emigráció körül, Sztambulba hívják őt s a szultán közelében adnak neki feladatot a török hadak szervezése körül. A török háborús párt nem szűnt meg a háborús konfliktus előkészítésén munkálkodni. Ali és Resid pasák továbbra is nagyra tartották Bem tábornokot, Murad pasát és valamennyi emigráns tiszt közül hozzá fűzték a legnagyobb reményt. Aleppo tehát olyan menedékhelynek látszott, amelyből Bem tábornok egyenesen a török tűzéréség élére fog visszahivatni, hogy ismét megmutassa erejét a cárnak. Maga Bem ekkor még nem is tekintette rabságnak az aleppói száműzetést, érdekes kirándulást látott benne, amelynek mihamar vége szakad s akkor kezdődik az igazi munka. Megtévesztette őt a török hatóságok előzékenysége, ígéretése és rejtélyessége. Nem látta, hogy az emigráció internálásával valóban le is zárult a diplomáciai bonyodalom, a vitában álló felek letettek arról a gondolatról, hogy összemérjék fegyvereiket. Győzött a kompromisszum szelleme a diplomáciai mérkőzésben. Mint Nesselrode mondotta, vajúdtak a hegyek és egy kis egér született.

Az aleppói tartózkodás első hónapjában Bemnek fájdalmasan kellett rádöbbsennie, hogy Sztambulba való meghívására sokkal kisebb a valószínűség, mint idejövetelekor hitte. Az áttértek iránt tanúsított udvariasság is csökkent a török hivatalos szervek részéről. Az aleppói kormányzó, nem tudni, milyen parancsra, igazi foglyokként kezelte Bem tábornokot és szűkebb környezetét, megtiltotta nekik a városban való szabad közle-

⁴³ *Acs Tivadar*: A száműzöttek. Fiala János 1848–49-i honvédelmezredes emlékirata az emigrációból. Bp. é. n. 112–114. l.

kedést, az üzletek látogatását, akadályozta Bemet abban, hogy érintkezést tartson fenn az aleppói diplomáciai kolónia európai tagjaival, így Lesseps Ferdinánddal, a szuezi csatorna későbbi építőjével. Az aleppói kormányzó, Musztafa pasa, török marsall minden eszközzel az internáltak életének keserítésére törekedett. Bem tábornoknak tehát kemény harcot kellett vívnia személyi szabadságának visszaszerzéséért. Czajkához írott jelentéseiben beszámolt sanyarú sorsáról: a nedves és hideg lakásról, ahová a nap soha sem süt be s ahol fokozatosan lesz úrrá rajtuk a betegség. Musztafa pasa és Mesker bej, akiktől sorsuk függött, érthetetlen okokból „*sont devenus insolents*”, amiből Bem tábornok könnyen azt a következtetést vonja le, hogy a török kormány talán nem is gondol az ő Konstantinápolyba való hívására. Bem, hogy tiltakozását kifejezze, kíséretével együtt önkéntes házfogságra ítélte magát és sürgette Czajkát, lépjen közbe a Portánál sorsuk javítása érdekében. Ugyanakkor Resid pasának is írt egy kimerítő jelentést aleppói megaláztatásukról.⁴⁴

A török kormány hallgatása azt a feltevést érlelte meg Bemben, hogy a Porta talán már lemondott arról, hogy őt Sztambulba szólítsa és a seregben foglalkoztassa. Ebben az esetben az aleppói tartózkodás teljesen céltalannak, reménytelennek tűnt fel előtte. Örökké fáradhatatlan, munkára, cselekvésre kész természete tiltakozott a hosszú időre nyúló semmittevés, a céltalan élet veszélye ellen. Elképzelhetetlennek tartotta azt, hogy esetleg éveken át kelljen teljes passzivitásban élnie a szíriai sivatagban, kitéve rosszindulatú kormányzók piszkálódásainak, elszakítva a világtól, mint egy élő-halott. Nem azért tért át az izlámra, hogy pusztá életét mentse, hanem hogy szolgálatokat tehessen a török népnek, hogy a török hadsereg katonájaként küzdhessen ellensége, a cárizmus ellen. S most teljes bizonytalanságban élt Aleppóban, azzal a rossz sejtéssel bírkózva, hogy a török kormány megfélemedezett róla, mert nem is gondol az ő visszahívására. Egész március hónap ebben a tétlen várakozásban telt el és Bem arról írt Czajkának, hogy amennyiben a török hatóságok őt továbbra is rabként akarják kezelni, úgy semmi értelme az itt tartózkodásának, el kell hagynia tehát Törökországot, mert mint rab, semmi szolgálatot sem tehet a Portának. „*Öreg koromban elvárok annyit, hogy legalább szabadon lélegezhessek*”, írta március 30-án Sztambulba.⁴⁵

⁴⁴ Bem levele a nagyvezérhez 1850 márc. 29. 5435/Czart; „Polacy Muzulmanie“ AVL Krakko.

⁴⁵ Levele Czajkához. 5435/Czart. AVL Krakko.

Az aleppói kormányzó magatartásában akkor következett be változás, amidőn Resid pasa, Bem leveleinek hatására erőlyesen intézkedett. Bem már előzőleg maga elé szőlította az egyik török tisztet és nyersen mondta el neki nézetét a kormányzó magatartásáról. „Vagy az Ön kormánya hazudik Konstantinápolyban és Ön mond igazat, vagy pedig Ön és az utimasallunk nyomorult orosz vagy osztrák kreatúrák. Majd én világosságot deríték erre az ügyre”, fenyegette meg őt. E kemény fellépésnek meg is lett a hatása. A török kormány megfenyítette aleppói túlbúzó tisztviselőit és Murad pasának újból megengedték a városban való szabad járás-kelest.⁴⁶ Április elején helyzetükben észrevehető változás következett be. Ugyanakkor érkezett híre Aleppóba annak is, hogy a török seregen belül megalakították a 6. és 7. hadtestet. Ez a háborús kilátások javulására engedett következtenni. A török-orosz diplomáciai tárgyalásokról érkező gyér hírek azonban aggasztólag hatottak Bemre, attól tartott, hogy a cári diplomácia ügyeskedésének sikerül, a török-orosz vitát hosszabb időre félretéetni s „a törökök be hagyják magukat csapni az oroszoktól”.⁴⁷

A közeli jövőre vonatkozólag Aleppóban teljes bizonytalanságban élt, bántotta ez a tájékoztatatlanság, melynek elosztására nem voltak elegendők Czajka időnkinti levelei s azért arra gondolt, hogy már csak rövid ideig marad Aleppóban. Ha a dolgok gyökeresen meg nem változnak, lépéseket tesz Konstantinápolyban s megpróbál útlevelet szerezni valamelyik nyugati követésztől. Április közepén helyzete lényegesen változott Aleppóban: a kormányzó a Resid pasától nyert szigorú utasítások hatása alatt Mesker bejre hárítva minden gázságot, megengedte, hogy az emigráció valamennyi tisztje elhagyhassa a kaszárnját és vsszatérhessen a városba.⁴⁸

Az internáltak sorsában ez nagy könnyebbséget hozott, egy bizonyos fokig szabad emberekként érezhették magukat, a nedves és hideg kaszárnják helyett emberségesebb környezetbe kerültek. Május első napjaiban azután megérkezett a nagyvezírnek, Resid pasának válasza Bem panaszos és sürgető leveleire. E levél nyomán ismét messzire szálló tervék, merész remények éledtek az öreg tábornokban. Korábbi aggodalmai eltűntek, a nagyvezír levele amellet tanúskodott, hogy Murad pasáról nem felejtkeztek meg a magas Porta köreiben, nagyon is emlékezetében tartják őt és számítanak segítségére. Resid pasa

⁴⁶ Fiala őrnagy naplója. Ács i. m. 133. l.

⁴⁷ Murad pasa Czajkának 1850 ápr. 13. 5435/Czart. AVL Krakko.

⁴⁸ Murad pasa Czajkához ápr. 20. 5435/Czart. AVL Krakko.

levele ennek ékes bizonyítéka volt. A levél befejezésében a nagyvezír egy-két hónapot jelöl meg Bemnek Aleppóban való tartózkodása határidejéül, s habár nem írja, mit szándékozik tenni ezután, a levél őszinte, baráti hangjából könnyű volt kiolvasni, hogy Resid pasa Sztambulba kívánja szólítani Bem tábornokot.⁴⁹

A nagyvezírnek levele éppen akkor jött, amidőn Bem tábornok már kezdte elveszíteni reményét és mind többet gondolkodott azon, hogyan tudná elhagyni Törökországot. Most Resid pasa soraitól fellelkesülve, megint biztosítékot lát arra, hogy rövidesen szerephez jut a török hadsereg szervezésénél. Most már csak az a fontos, hogy minél hamarabb elkerüljön Aleppóból. Magányos tervezgetésének egyetlen és legfőbb vágya most Sztambul, oda kell eljutnia, ahol a török birodalmat igazgatják, ahol tanácsaira, gyakorlati útmutatásaira a legnagyobb szükség van. A száműzés kenyere most, öregkorban is éppoly keserű volt számára, mint hajdan a lengyel nemzeti felkelés elbukása után; most is ugyanaz a forró hazafiság, ugyanaz az izzó hazaszeretet és szabadságvágy hatotta át egész lényét, mint fiatalabb korában. Tenni, cselekedni akart, hazáját s az egész elnyomott emberiséget szolgálni. Ezért kíváncszott most olyan gyorsan Sztambulba, ahol a török hadsereg főparancsnoksága volt, ahol tapasztalataival, tanácsaival elősegítheti a török hadsereg talpraállítását, kiképzését és harcbeindítását. Ebben a szellemenben tájékoztatja Czajkát, akit a maga ügyének és a lengyel érdekek legfőbb szószólójának tekint:

„Meggyőződve lévén arról, hogy csak Törökországon keresztül lehet elérnünk Lengyelország függetlenségét, dolgozni akarok, amennyire erőm engedi a török tervek támogatása érdekében, habár tudom, hogy különféle nehézségekkel fogom magam szembetalálni... Sok, nagyon sok a tennivaló, különösen a tűzérség és a hadmérnökség fejlesztése terén. Ezért úgy látom, hogy a mi közös ügyünk számára előnyösebb volna, ha Sztambulban, a szultán mellett kapnék beosztást, vagy mint az ő adjutánsa, vagy mint törzséhez tartozó. Mert a forrásnál lévén tanácsokat adhatnék, valahányszor erre szükség van. Ha ez nem megy, akkor jó lenne, ha ott a nagy szeraszkiér mellé kerülnék és ama csapatok szervezésénél segíthetnék, amelyek az ő köz-

⁴⁹ „Mon désir ardent de voir Votre position changer dans une ou deux mois, m'oblige à Vous faire part de ces observations sincères et bienveillantes.“ Murad pasa Czajkának. Aleppo 1850 máj. 4. 5435/Czart. AVL Krakko.

vetlen parancsnoksága alatt állanak. Csak Sztambul és környékén lehessenek!”⁵⁰

Addig is, míg konstantinápolyi beosztása megvalósul, szeretne egy közelebbi városba, Brüsszába kerülni, mert az aleppói sivatagban nincs számára semilyen faladat. Közelebb, egyre közelebb a fővároshoz, ez minden vágya. Megemlíti Czajkának, hogy 200 font adóssága van, ami főleg onnan adódik, hogy mintegy ezer embert szállított át Magyarországból román területre. *„Ha elküldeném neked a számlámat — írja Czajkának — a magyar kormánnyal, meglátnád belőle, hogy én, mint erdélyi és bánáti fővezér a saját zsoldomat sem vettem fel, mert Kossuth nem küldött elég pénzt és én a magyar ügy érdekében véretem és életemet, sőt illetményeimet is feláldoztam. Így lesz ez Törökországban is.”⁵¹*

A levélben annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy eljön az idő, amikor a francia kormány is belátja, hogy megmentését csakis a török birodalomtól várhatja; s a francia nagykövet Sztambulban nem fog engedelmesen kullogni angol kollégája mögött. E szemrehányás nemcsak Aupicknak szólt, hanem elsősorban Canning óvatos, kiegyenlítő, elsimító politikájának is. A gyors cselekvés kilátása időszerűvé teszi Bem szemében a rangsorolás kérdését is. Megszabja feltételeit Czajkának: mint erdélyi fővezér, nem fogadhat el hadtestparancsnoknál kisebb rangot; ha nem muszir, akkor legalábbis szeraszkiei ranghoz ragaszkodik. Csakis ilyen minőségben lehet a török kormány hasznára. Most már úgy látja, meg kell tanulnia a török nyelvet is, ezért olyan török emberre van szüksége, aki vagy franciául vagy németül is ért. Aleppóban ilyen nincs, tehát Sztambulból kér küldetni.

Aleppo messze van Sztambultól, Bem nyugtalanul várja Czajka értesítéseit, de nem tétlenkedik maga sem, további összeköttetéseket keres. Alleon-on, a szultán bankárján keresztül próbál hatni a török birodalom fejére, kapcsolatot keres Aupick francia követhoz, akinek sajátkezűleg is ír és megpróbálja rávenni agresszívebb diplomáciai magatartásra. A francia kormányhoz Bem sokkal nagyobb reményeket fűz, mint Palmers-tonhoz, akinek óvatos, hűvös magatartását a múltban volt alkalma megismerni. Murad pasa aleppói magányában, ahol szabad idejét a Lesseps Ferdinánd könyvtárából kölcsönvett művek olvasásával tölti s ahol bőven van ideje az eljövendő hó-

⁵⁰ Murad pasa Czajkának Aleppo 1850 máj. 4. 5435/Czart. ÁVL Krakkó.

⁵¹ 5435/Czart. ÁVL Krakkó.

napok és évek eseményeiről terveket szőni, a francia kormány szeretné befolyásolni a török kapcsolatok szorosabbá fonására. Május 7-én levelet ír Boulay de la Meurthenek, a francia köztársaság alelnökének, melyben javasolja, hogy Franciaország kössön védő- és támadószereződést az ottomán birodalommal. Levele másolatát elküldte Resid pasának, a nagyvezírnek is, remélve, hogy jó visszhangot fog kiváltani nála ezzel a lépésével.⁵²

Május elején Bem tábornok új reménykedéssel telt meg: remélte, hogy a nagy Porta magáévá teszi a francia-török szövetség tervét, bízott abban, hogy rövidesen megkapja az engedélyt a brusszai újtúra s ebben az esetben hamarosan elhagyhatja Aleppót. Május 9-én azt írta Czajkának, hogy ha megjön a kormány hozzájárulása, június 20. körül már Brüsszán lesz! Felhangolta őt az a hír is, hogy a török kormány két új hadtest felszereléséhez fogott hozzá (a 6. és 7. hadtestről volt szó!). Május közepén már készen állott az útra. A legnagyobb izgalommal várta a francia-török szövetségre vonatkozó híreket. Az volt a véleménye, hogy nemcsak Franciaország számára életkérdés a török birodalom barátsága, de fordítva is áll a dolog: Törökország ezidő szerint nem számíthat más segítségre, mint a francia kormányéra.

Eltelt a május is, Bem még mindig Aleppóban várakozott a meghívásra. Amikor Sumlából elindult, Ahmed azt ígérte neki bizalmas beszélgetésben, hogy három hónapon belül behívják Konstantinápolyba a törzskarhoz. Levelet írt Ahmed effendinek: emlékeztette ígéretére. Megjött a válasz is, Bem nagy csalódására Ahmed effendi újabb négy hónapi aleppói tartózkodást helyezett kilátásba. Bem Czajkán keresztül heves szemrehányásokat tesz a Portának, s maga is ír a nagyvezírnek. Meg akarja győzni őt arról, hogy nagy török hadseregre van szükség. Addig is, amíg sztambuli útja megvalósul, előterjeszti régebbi idő óta érlelődő tervét: az Aleppo környéki arabokból egy irreguláris lovasságot szeretne alakítani. Ehhez kér engedélyt. Ami a saját katonai rangját illeti, legszívesebben a szeraszkiei rangot fogadná: ebben az esetben a jelenlegi tűzérparancsnok meghagyása mellett segíthetne a török tűzérség szervezésénél.⁵³

1850 június 1-én Bem, hogy Sztambulba való helyezésének nagyobb lökést adjon, a legfőbb török főpaphoz, Arif Hikmet

⁵² Murad pasa Czajkának 1850 máj. 9. Aleppo. 5435/Czart. AVL Krakkó.

⁵³ Murad pasa Czajkához 1850 jún. 1. 5435/Czart. AVL Krakkó.

bejhez, a sah el izlamhoz fordul hosszú beadvánnyal, s támogatását kéri ahhoz, hogy Konstantinápolyba kerülhessen. Mint írja, 1849 szeptember 19-én ajánlotta fel szolgálatait a szultán öfelségének s áttért az izlámra. Akkor azt hitte, hogy e ragaszkodásáért nyomban Sztambulba viszik, hogy ott a szultán parancsait vegye és a sah el izlám megáldja őt. Nyolc hónap telt el közben, az engedélyt azóta sem kapta meg s úgy látszik, hogy Konstantinápolyba való utazásának időpontja még most sincs közel. Felhívja figyelmét a cári birodalommal és Ausztriával kapcsolatos eddigi tapasztalataira, mint lengyel születésű embernek egész életén át módjában volt közlőrl látni ennek a két államnak pokoli politikáját, melynek Lengyelország felosztása lett az eredménye. E két hatalom ma ugyanazon az úton halad, hogy ugyanahhoz az eredményhez jusson el — Törökország rovására. A török birodalomnak semmi oka sem volna a félelemre, ha erős hadserege volna, mert forrásai hatalmasak. Sajnos, azonban a magas Porta el hagyja magát ámítani e hatalmak színlelt barátságától és behúnyja szemét a veszély előtt, amely fenyegeti.⁵⁴ Bem felhívja figyelmét arra, hogy Oroszország és Ausztria rendkívüli módon fegyverkeznek, míg Törökország még a múlt évben összegyűjtött csapatait is visszahívta. Az állandó csapattestek nem teljesek és az újoncozás egyáltalán nem folyik. Szíria, amely Mehemed Ali kormányzósága idején rendszeresen szállította a hadseregnek az emberanyagot, tíz év óta nem adott katonát a szultánnak. Felhívja Arif figyelmét a hatalmas tartalékemberanyagra, amely Szíriában, Krimben és a tatárok közt található. Hatalmas munka vár a szultán kormányára Ázsia népeinek fegyverbeállítása terén, de e munka könnyűszerrel végrehajtható, ha a szultán valóban talpra akarja állítani hatalmas hadseregét. Ehhez a munkához felajánlja a maga segítségét s egyelőre irreguláris lovassereget szeretne felállítani az arabokból.

Június közepén Bem tábornok emlékirattal fordul Mehemed Ali pasához s újból előterjesztette az arab könnyűlovasság meg-

⁵⁴ „Polonais de naissance, j'ai en toute ma vie sous les yeux la politique infernale de la Russie et de l'Autriche dont le résultat fut le partage de la Pologne. Ces deux puissances marchent actuellement en suivant la même route, pour arriver au même résultat en Turquie Il n'aurait rien à craindre si l'empire ottoman était sur ses gardes, car ses ressources sont immenses; mais malheureusement trompées par des démonstrations d'une feinte amitié, la Porte ottomane s'endort dans une sécurité périlleuse et ferme les yeux sur le danger qui la menace.“ Murad pasa Arif Hikmet bejnek (Schach el Islam), Aleppo 1850 jún. 1. 5453/Czart. AVL Krakko.

alakítására vonatkozó terveit. Néhányezer főnyi lovasságra gondolt, mely a szíriai arabokból, e kitűnő lovasokból tevődne össze, gyorsan mozgatható volna, háború esetén 5—6 nap alatt Sztambulba volna szállítható. Kitűnő fegyvernemet képviselne ez az orosz és osztrák elleni harcokban. Az arabok bátrak, fáradhatatlanok, kitűnően megülik a lovat, nem vitás, hogy lengyel tisztek vezetése alatt pompásan harcolnának; feladatuk az volna, hogy az ellenség oldalát és hátát fenyegezzék. A lengyel tisztek hoznák magukkal a seregbe a katonai szellemet, az erélyt. Ehhez persze arra van szükség, hogy összetoborozzák a szétszéledt lengyel tiszteket.

Mindez nagyobb mozgási szabadságot igényelt, Aleppo nagyon félreeső hely volt ahhoz, hogy onnan ilyen nagyobbarányú szervezési munkát le lehessen bonyolítani. Bemnek arra lett volna szüksége, hogy szabadon közlekedjék Aleppo—Brüssza és Sztambul között. Erre vonatkozó kérései azonban nem találtak megértésre. A kormány még fizetésére vonatkozólag is elfelejtett intézkedni, mint ahogy június 8-án panaszolja Czajkának.⁵⁵

Megkérte a főügynököt, hogy képviselje érdekeit a kormánynál, tegyen panaszt a sah el izlamnál, hogy a török Porta az áttértekkel rosszabbul bánik, mint azokkal, akik nem lettek mohamedánok. „Ez nem igazságos és nem politikus. A nem-muzulmánok utaznak, ahová akarnak, mi ide vagyunk kötve”, írja neki. Felhívással kell fordulni a szétszéledt lengyel tisztekhez, hogy jelentkezzenek a török hadseregbe. A török kormányt pedig rá kell bírni arra, hogy vezesse be az alkotmányos rendszert. *„Fejem tele van a szervezéssel s előterjesztést teszek a nagy szeraszkiernak”*, írja ugyanakkor. Ami a francia-török szövetséget illeti, a francia követtől egy udvarias levél érkezett mindössze, ami nem elégíthette ki őt. Katonai rangját sem állapították meg mindeztideig. Mint erdélyi fővezér a muszir ranghoz ragaszkodik.⁵⁶

Június első felének egyik vasárnapján komoly veszély fenyegette Murad pasa életét. Kis híja, hogy áldozatául nem esett az Aleppo környékén garázdálkodó rablóknak. Bem mindennap a városkörüli kertekbe szokott sétálni. Egy napon az arra sétálókat néhány arabruhás rabló támadta meg, egy gazdag kereskedőt megöltek, két ember megsebesült s egy közülük utólag belehalt sebébe. Bem tábornok ugyanabban az időpontban a

⁵⁵ 5453/Czart. AVL Krakkó.

⁵⁶ Murad pasa Mehmed Alihoz 1850 jún. 14. 5453/Czart. AVL Krakkó.

tett színhelyétől nem messze sétált egy fegyvertelen tiszt s egy közkatona kíséretében. Ezen a vasárnapon szokása ellenére kissé megkésett a sétával. Ennek köszönhető, hogy életben maradt.

Sétái során fordult érdeklődése a vidék természeti gazdagsága felé. Műszaki fantáziáját különösképpen mozgásba hozta az Aleppo környékén található salétrom; ebből itt hatalmas kiterjedésű mezők terültek el mintegy arra kínálkozva, hogy a török hadsereg részére itt indítsák meg a puskaporgyártást. Bem gyors képzelőereje, nagy gyakorlati érzéke már látta is az itt épülő nagy puska-, ágyú- és lövedékgyárat, s nem késlekedett tervéről értesíteni a nagy szeraszkirt. Beszámolt Aleppo természeti gazdagságáról, ami lehetővé teszi, hogy kevés költséggel nagy mennyiségben lehessen előállítani a puska- és ágyúgyártáshoz szükséges salétrommal, melynek kristályai úgy ragyogtak, mint a hó, a mediterrán oldalon a legkitűnőbb minőségű fák váltakoztak, a hegyekben vasérc — minden együtt volt a puska- és ágyúgyártáshoz. A szervezési munkákat Bem szívesen magára vállalta, csak arra kérte a nagy szeraszkirt, hogy általa megnevezett szakembereket irányítson Aleppóba, akiknek segítségével a puska- és ágyúgyártás nyomban megindulhat. Foknek ezredest (Sumlából), Ali őrnagyot (Konstancából), Murad kapitányt (másnéven Sas, szintén Konstancából) szerződtesse a kormány a meginduló munkákra és indítsa Aleppóba. Egy ügyes mérnököt is megnevez: Vincent St. Germain személyében.⁵⁷

A salétromgyártás ügye ezután egy időre elaludt. Bem a kormány választ várta. Június közepén lovaglás közben ráesett egyik régi sebére, súlyosan megütötte magát, betegeskedett. Angorába szeretett volna utazni, mert úgy hallotta, ott vannak a legjobb fürdők, de nem kapott rá engedélyt. A testi szenvedés, mint azelőtt is, most sem tudta letörni; szívósan és zokszó nélkül tűrte régi sebének felfakadását s a fájdalmakat. Jobban bántotta őt helyzetének teljes bizonytalansága és kilátástalansága. Nagy tervei valahol Sztambulban feküdtek, még nem tudta, hogyan fogadja a szultán a salétromgyárra vonatkozó elképzeléseit, az arab lovasság megszervezésére sem történt intézkedés és rangbesorolása is egyre késett. Levelezésben állott Kollmannal (Feyzy bey), tőle kapott híreket a többi renegált ki-nevezéséről. Lehangolóan érintette a hír, hogy Guyon tábornok

⁵⁷ Murad pasa Mehmed Ali pasának. Aleppo 1850 jún. 15. 5453/ Czart. AVL Krakkó.

Fejzik basának írja magát, holott a magyar hadseregben csak „brigádtábornok” volt, Kollmann pedig, csak ezredesi rangot kapott, holott Bem szerint kétszer annyit ér, mint amaz.⁵⁸ Béntől hatott rá, hogy a Porta részéről mély hallgatás volt a válasz előterjesztéseire. Nem akarta megvárni azt az időt, amíg valamennyi kérésére választ nyer, hanem maga látott hozzá terveinek megvalósításához. Mindenekelőtt kiadta felhívását a Sumlában maradt magyar és lengyel menekültekhez: a tisztekhez, altisztekhez, katonákhoz, hívta őket, jöjjenek a török hadseregbe, a szíriai arab ezredek élére. Kilátásba helyezte nekik, hogy a tisztek megtartják korábbi rangjukat; az altisztek és közlegények, ha megvan a szükséges minősítésük a tiszti ranghoz, tisztekké válnak, mihelyt annyira előrehaladnak a török vagy arab nyelvben, hogy meg tudják értetni magukat az itteniekkel. A mérnökök és tüzérek részére Aleppóban külön elméleti és gyakorlati iskolát helyezett kilátásba. A katonák akkor hagyhatják el a szolgálatot, amikor akarják. Azok, akik később el akarják hagyni Törökországot, útlevelet kapnak.⁵⁹

Hasonló kezdeményező kedvvel látott hozzá a salétromgyártás megindításához. Július 15-én írja Czajkának, hogy nem várja meg a kormány döntését, hanem a saját szakállára kezdi meg a salétrom gyártását. Más anyagi eszköz híján, a saját fizetéséből fedezi az első kiadásokat. Igen szerencsés ötletnek tartja a vállalkozást, mert ilymódon 20 százalékkal olcsóbban tudja majd szállítani a kormánynak a salétromot.⁶⁰ Időközben egészsége is fokozatosan visszaállott, megint naponta kilovagolt. Július közepén lakást változtatott, többi tisztje példáját követve, maga is beköltözött a városba. A Sztambul utáni vágy továbbra is erősen gyötörte, de most már úgy érezte, hogy akadt hasznos dolga itt is: meg kell szerveznie az arab hadsereget s el kell indítani a puskaporggyártást, azután, ha a török kormány hozzájárulása megjön, a fővárosba vezet az útja. Addig egészsége is teljesen rendbejön. „*Jó csillagom nem hagyott el eddig s talán ezután sem hagy el*”, írja reménykedve s egyben elégedetlenkedve Czajkának. „Minden jobb, mint ez a henyelő élet, mely megöli a testet és a lelket.”⁶¹

Pedig a háború kilátásai egyre halványulnak. Az aleppói magányba is elhatol néha egy-egy hír, mely nem hogy fellelke-

⁵⁸ Murad pasa Czajkának 1850 júl. 6. 5453/Czart. AVL Krakkó. Lásd még Feyzy bey (Kollmann) levelét jún. 30-ról. u. o.

⁵⁹ Murad pasa felhívása a lengyelekhez. Aleppo 1850 júl. 7. 5453/Czart. AVL Krakkó.

⁶⁰ Murad pasa Czajkának júl. 15. 5453/Czart. AVL Krakkó.

⁶¹ Aleppo 1850 júl. 20. 5435/Czart. AVL Krakkó.

sítene, inkább elkedvetleníti. Czajka gondoskodott róla, hogy Bemnek járjon néhány francia és török ujság, a Journal de Constantinople című lapot Bem járatta. Ezekből próbált tájékozódni a világhelyzetről. Úgy látja, az 1850-es év már háború nélkül múlik el. Nagy baj, de ha már így van, akkor annál nagyobb buzgalommal veheti bele magát a salétromgyártásba. Lakása is szebb, mint a régi, környezete megszépült. A folyó mellett lakik, kertjében minden üde, zöld színt nyújt. „Elfelejtettem, hogy az arab sivatag szélén vagyok s úgy tűnik fel előttem, hogy a Boszporuszon kívül Törökországban ennél szebb helyen nem is lakhatnám.”⁶²

Most már nem sietteti annyira a sztambuli utat. Az aleppoi életet próbálja, amennyire lehet, hasznossá tenni. A salétromon dolgozik, katonáinak zsoldja érdekében beadvánnyal fordul Mehemed Alihoz, sürgeti az emigránsoknak járó pénzt. Felhívja a kormány figyelmét az aleppói közbiztonság rossz állapotára, a város körül garázdálkodó rablókra, akiknek ómagja is majdnem áldozatul esett.

Július végén azután kósza hírek szálldestak az emigráció soraiban újabb népmozgalmakról, újabb forradalmi fellendülésről. Sztambulban Czajka olyan híreket hallott, hogy Bem lenne a vezére egy magyarországi felkelésnek. Állítólag Kossuth terve volt: rácsapni Olaszországban Radetzky hadseregére. Az új felkelés híre eljutott Canninghez is, aki állítólag nem is ellenezte a tervet, hanem kijelentette, hogy: „*az ilyen dolgokra csakis Bem vállalkozhatik és egyedül ő tudná vezetni*”. Hozzátette, hogy Bem oldalán megmozdulna a forradalmi Németország is. Kikötötte azonban, hogy a forradalmi megmozdulásban a lengyelek ne vegyenek részt, ne ingereljék Oroszországot. Olyan hírek is hallatszottak, hogy külön küldöttség indul Bemhez és felkéri a fegyveres megmozdulás vezetésére.⁶³ Bem Czajkához küldött leveleiben tesz említést a forradalmi mozgalommal kapcsolatos hírekről és a saját véleményéről. „Egy magyarországi és horvátországi felkelésről csak órált agy álmodozhatik”. írta neki augusztus 10-én.⁶⁴ Realisabb tervnek tartotta azt, hogy Törökország üzenje meg a háborút Ausztriának. Egyébként Bem tábornok most nem érzett kedvet ahhoz, hogy aktívan részt vegyen különféle háborús tervezgetésekben. Nyakig belemélyedt a munkájába: már gyártotta a salétromot s ígérte Czajkának,

⁶² Levele Czajkához. 1850 júl. 22. 5435/Czart. ÁVL. Krakko.

⁶³ 5497/Czart ÁVL Krakko.

⁶⁴ Murad pasa Czajkának 1850 aug. 10. Aleppo. 5435/Czart. ÁVL Krakko.

hogy rövidesen küld belőle próbákat a nagy szeraszkiernak. Úgy látta, hogy a háború kitöréséig itt, Aleppóban is sok okos dolgot lehet csinálni. Óhajtotta volna, hogy a kormány helyezze át az ottani kormányzót, aki „káros Törökországnak”; ellenben nagy szeretettel emlékezett meg Kerim pasáról, akivel „nagyon szeretjük egymást: kemény katona és becsületes ember”.⁶⁵ Augusztus 5-én Teleki Sándorhoz írt levelet — telve a régi optimizmussal: „Nem tartozom azok közé, akik az elvesztett háború következtében kételkednek Magyarország jövő függetlenségében, éppenúgy mint nem tartozom azok közé, akik Lengyelország jövő függetlenségében kételkednek annak ellenére, hogy 1831-es felkelésünket elnyomták, erősen hiszem, hogy mindkét ország elnyeri függetlenségét.”⁶⁶

Ügylátszik, a következő hetekben Bem tábornok fokozatosan megbékélt azzal a gondolattal, hogy a háború kitöréséig Aleppo marad tartózkodási helye. A kormányzóról azt írja, hogy „szörnyű számár s közben rossz ember, bosszant tűszúrkálásaival”, elkövette azt a gazságot, hogy Bem Sumlából odahozott csauszát lecsukatta. Bem arra kéri Czajkát, intézze el Sztambulban, hogy neki parancsot csak a nagy szeraszkiek adhasson. Ebben az esetben — ha valamilyen politikai konfliktus közbe nem jön — szívesen megvárja a tavaszt Aleppóban. Ugyanott hírt ad arról, hogy Kmetty (Iszmail pasa) is Aleppóban van.⁶⁷

Bem életrevaló terve a salétromgyártással kapcsolatban időközben a konstantinápolyi hivatalos körök elé került. Murad pasa kezdeményező készségét, talpraesettségét most maga a szultán is megcsodálta. Feti Ahmed pasa, a török tűzérsg és az arzenál parancsnoka jogos aggodalommal figyelte Bem fokozódó népszerűségét s állását féltette Murad pasától. Czajka szeptember 4-én azt jelentette Czartoryskinak, hogy Feti Ahmed pasa az utóbbi napokban rendkívül nyugtalanná vált a szultán Bem iránti jóakarata miatt; állítólag a nagy szeraszkiek azt mondotta a szultánnak: „Bem kezébe kell adni az egész tűzérseget és az arzenálokat, ebből valami jó dolog jön ki.”⁶⁸ Október első felé-

⁶⁵ U. o.

⁶⁶ *Czas* 1929 jún. 30. sz. — *Deák Imre*: A száműzött Kossuth. Bp. 373. l. Bem augusztus 5-én kelt levelét közli: *Magyarság* 1925 május 17, *Pester Lloyd* 1937 december 10. A levél hitelessége nem állapítható meg. Gyanússá teszi az a körülmény, hogy a levél állítólag Bem de Cosban birtokában van.

⁶⁷ Murad pasa levele Czajkához 1850 aug. 16. 5435/Czart. AVL Krakkó.

⁶⁸ Czajka jelentése. Konstantinápoly 1850 szept. 4. 5497/Czart. AVL Krakkó.

ben azután megérkezett Sztambulba a Bem által gyártott salétrom első próbája. A tüzérségi bizottság, melynek élén éppen Feti Ahmed pasa állott, a próbákat kitűnőknek találta. „Murad pasa salétroma tökéletes”, mondotta ki a bizottság.⁶⁹ Bem az első sikereken felbúzdulva 50.000 piasztért kért a kormánytól a salétromgyártás céljaira s ezt az összeget Feti Ahmed pasa minden irigykedése ellenére is megkapta. Az előkészítő munkákat a saját zsebéből fizette. Október 24-én Czajka azt jelenti Czartoryski hercegnek, hogy a kormány megszavazta Bemnek az 50.000 piasztért és Bem nyomban hozzálat a munkához. Bevonja Kozłowski Włodzimierzt és Józefet, Hossowski Jant és Adamot, Pawel Skaleckit.⁷⁰

1850 október végén az aleppói török helyőrségben elégedetlenség tört ki a zsold kifizetése körül elkövetett lelkiismeretlenségek következményeként. Dezertálások folytak s a helyőrség alaposan meggyengült. Ezt a körülményt használta ki a város körül csoportosuló arab lakosság egy harcias csoportja, amelynek tagjai eddig csak a városi polgárok kimerészkedő egyedeit fenyegették, de most nagyobb támadásra szánták rá magukat. A 30.000 lakosú város lakói egy szép napon azon vették észre magukat, hogy nagy tömeg lovas és fegyveres arab veszi körül a várost. A falakon kívül álló fegyveres tömeg azzal az ürügyel közeledett Aleppóhoz, hogy bebocsátást kér, mert kölcsönt akar kérni a „bankoktól”. Valójában a város kifosztására gyülekeztek. Fiala őrnagy szerint a falakon kívül lévő beszívárgott ügynökeik útján felhívták a városban élő arabokat, hogy gyilkolják le a városban lévő törököket és a keresztény katonákat, mert ha nem teszik meg, akkor az ostromlók a városra rohannak s ott kő kövön nem marad.⁷¹

A városban élő arabok az egész dolgot jelentették a kormányzóságon. A pasa feladata volt, hogy a várost s ennek lakóit megvédelmezze a feldühödött pusztai nép ellen. Bem tábornok meggyőződése az volt, hogy a támadásra Musztafa pasa, aleppói kormányzó embertelen eljárása és ostobasága készítette a városon kívül élő nomád törzsek fiait; a felkelés leverése után Bem részletes jelentést küldött a felkelés okairól a szultánnak, kérte Musztafa pasa szigorú megbüntetését s javasolta, hogy helyette Kmetty legyen az aleppói körzet parancsnoka.⁷²

⁶⁹ Czajka levele Bemhez. 1850 okt. 14. 5497/Czart. ÁVL Krakkó.

⁷⁰ Czajka jelentése. 5497/Czart. ÁVL Krakkó.

⁷¹ Ács i. m. 22. l.

⁷² Czajka jelentése 1850 nov. 14. 5497/Czart. ÁVL Krakkó.

Most azonban arról volt szó, hogy a városban élő török, arab és európai lakosság nagy részét közvetlen halálos veszedelem fenyegette. Kerim pasa, Musztafa pasa és Maser bej elvesztették fejüket, nem tudták, mitévők legyenek. Attól tartottak, hogy az ostromlóknak sikerül áttörniök a falakat, behatolnak a városba és a lakosságot kardélre hányják. A tisztek Bemhez siettek segítségért. Murad pasa, aki valami keveset már értett törökül, a terdzimán által elmondatta magának az eseményt s megértvén, miről van szó, azt üzenté a kormányzó pasának, adjon neki szabad kezet s leveri a lázadást. A pasa és a többi tisztek örömtől sugárzó arccal vették Bem segítségét, rendelkezésére bocsátották az egész helyőrséget. Az ezután következő eseményeket Bem adjutánsa, Fiala őrnagy, az eset szemtanúja, így örököltette meg az utókor számára:

„Aleppot tíz, naggyobbrészt még mindig romban heverő külvárossával együtt, a földrengés előtt magas védfalak kerítették, most egy, a földrengéskor szintén beomlott, de részben már kijavított fellegrvár védi és uralja, hol katonai laktanya és az ágyútelep is elhelyezve van.

Bem mindenekelőtt ide sietett, az ágyúkat sugáralakban elhelyezé s a tüzezeket azonnal felállítá, meghagyván nekik, hogy parancsára várjanak. Az ágyúkat pedig azért rakatta köralakban, hogy az ostromló arabok bármely oldalról is támadjanak, készen várja őket. A gyalogság legnagyobb részét a külvárosok széleire küldé azon rendelettel, hogy fedett állásaikból a tüzelést csak akkor kezdjék meg, ha az ágyúk bömbölését hallják, hasonló utasítást adott a lovasoknak is, akiknek feladata volt üldözni a megfutamodó ellenséget.

Ezalatt az arabok várták a városban lévő társaik kedvező üzenetét, vagy a mészárlás megkezdhetésére. Délután két óratájban, miután látták, hogy csalódtak, a gyalogosok és lovasok, kivont görbe kardjaikkal, hosszú fegyvereikkel s még hosszabb lándzsákkal nagy csoportokban, hangos kiáltások között rohantak a városra.

Bem, ki az uralkodó magaslatról minden mozdulatot figyelemmel kísérté, készen várta őket; önmaga irányozta az ágyúkat s a kellő pillanatban irtáztató kartáctüzet küldött a közeledő ellenségre, azután újra meg újra töltetett, egyik ágyútól a másikig szaladt s alig lehetett ráismerni, oly jókedvvel biztatta a tüzezeket, hogy csak minél sebesebben és biztosabban tüzeljenek. Ekkor ismét elemében volt. Az arabok és beduinok már az első tüzelés után a meglepetéstől összezavarodva, egy részük a hegyek felé, másik a városnak íramodott, mire kitört a rejtekben

lévő gyalogság s a közeledőket pusztító sortűzzel fogadta, szorította vissza a síkra, az ágyúgolyók közé, majd előrohant trombiták harsogása közt a lovasság s üldözte őket, míg csak egyet is láthattak. Aleppo környékén. A megmenekültek azután helyiségeikbe, sátraikba visszahúzódtak.”⁷³

Az aleppói felkelés méreteiről nincsen biztos adatunk. Fiala őrnagy szerint a felkelők ezer embert vesztek. E számot túlzottnak kell tartani, kétségtelen azonban, hogy a város lakosságát komoly életveszély fenyegette s ha nincs Bem, talán sikerült volna a felkelőknek kiirtaniok az aleppói keresztény lakoságot, beleértve az ottani diplomáciai személyeket is. Az eset így érthető módon nagy feltűnést keltett. Czajka azt írta a herceghez küldött jelentésében, hogy az aleppói felkelés idején Bem „erdélyi dicsőségét csillogtatta meg. Valamennyi konzul elismeréssel ír jelentésében róla, még az orosz és az osztrák is”.⁷⁴ Török hivatalos körök is teljes elismeréssel adóztak Bem személyes bátorságának és eredményes fellépésének. Ali pasa külön köszönőlevelet küldött Czajkának, felhasználva az alkalmat arra, hogy újólág kifejezésre juttassa csodálatát Bem iránt, egyben pedig sajnálkozását amiatt, hogy ezt a kiváló vezért nem juttatják eléggé szerephez.⁷⁵

Fiala őrnagy azt írja, hogy Bem tábornok az aleppói felkelés leverése után visszavonult magányába s egyedül az emlékeinek élt, még száműzött sorstársaival sem akart érintkezni többé. „Alig beszélt valamit s azt tartották felőle, hogy búskomorságba esett.”⁷⁶ Nem tudjuk, mi volt az oka ennek az elkedvetlenedésnek, talán a közeledő betegség előjelei ütözködtek ki rajta, életterjének megfogyatkozása, testi gyengesége késztette-e a visszavonulásra? Fiala szerint Kálazdy doktor, a kezelőorvosa már jóval bekövetkezett halála előtt látta rajta a biztos pusztulás jeleit. „A téli esték már kivoltak szemelve életrajzának leírására — a halál túlkorán érte utol s vetett örömteljes reményeinknek. A derék Kálazdy doktor, egykori törzsorvosa kezelte a tábornokot, de megérkezésekor rögtön az első látogatása alkalmával kijelentette a kis magyar körünkben: Bem feloszlóban

⁷³ Acs i. m. 23—24. l.

⁷⁴ Czajka Czartoryskihoz 1850 nov. 14. 5493/Czart. AVL Krakkó.

⁷⁵ „Bem nous a rendu un grand service, il est à regretter qu'on ne l'a pas laissé faire, il est le seul homme qui pouvait nous débarrasser des embarras que nous avons et que nous aurons encore”, írta Czajkának. Ali pasa levele Czajkához. Konstantinápoly 1850 nov. 10. 5497/Czart. AVL Krakkó.

⁷⁶ Acs i. m. 25. l.

van, legfeljebb négy-öt hónapja van még hátra s így is lett. Mindent elkövetett a megmentésére, de élete végének mester-ségesen meghosszabbított órái is elmúltak s a szabadságnak ez a nagy csillaga is elpusztult, mint minden e földön. A nap tűző forrósága, a hullámozó homokpusztaság közepette felemésztette minden életerejét. Ausztria és Oroszország jól tudják, miért in-ternálták ide.”⁷⁷

A tábornok aleppói tartózkodásáról, ottani napjairól a leg-hitelesebb jellemzést Fiala őrnagy naplójában találhatjuk. Sze-retettel és forró ragaszkodással viseltetett a nagy tábornokhoz s naplójában sok érdekes adattal egészíti ki azt a képet, amely magának Bem tábornoknak leveleiből és a kortársak levelezéséből alakul ki előttünk. Fiala írja többek között naplójában Bem aleppói tevékenységéről:

„Fáradhatatlanul tevékenykedett, s főcélja maradt a török birodalom katonai reorganizálása. Főként az arab világ mozgósi-tásának, felvonultatásának lehetőségeivel foglalkozott az el-következendő nagy háború idejére. A birodalom bármelyik pontjára gyorsan felvonultatható fogatolt tűzérség vonatkozásait dolgozta ki, e terv keretében a tevévontatás alkalmazhatóságát, általában a tevék felhasználását a vontatásnál és az utánpótlás-nál. Számbevette a birodalom területén létező összes erődítmé-nyeket, még azokat is, amelyeket még a judaeaiak vagy az indiai Joab emeltetett. Állandó védőművek terveit dolgozta ki főleg az Eufrátes átjáróinak biztosítására. Határvadászalakulatok to-borzásának, letelepítésének feltételeit tanulmányozta, mert ki akarta építeni a birodalom védelmét a határvidék lakosságát ál-landóan nyugtalanító sivatagi nomád törzsek betörései és foszto-gatásai ellen is. Foglalkozott a Tigris és Eufrátes felmérésének és szabályozásának kérdésével is. Aleppoi korszárnyánk terüle-tén salétromtisztító gyárat rendezett be. Az innen kikerülő salét-rom a puskaporggyártásnál kiválónak bizonyult, a szultán nagy gyönyörűségére, ki háraemének szépszámu szépeit az innen ki-kerülő löporral való kísérletekkel szórakoztatta. Bem aleppoi gyára csak kis teljesítőképességű, inkább kísérleti telep maradt. Bem kidolgozta az ágyúgyártás és a kézi lőfegyvergyártás mo-delljeit és kivitelezési terveit is és ezekután ránk bízott a ter-vek végrehajtása is oly sorrendben, ahogy azt mi jónak ítéljük a birodalom és a siriai tartomány érdekében.

Az a tapintat, amelyet Bem mindenkor tanúsított a Proféta vallás iránt, köztudottá lett s nagyban hozzájárult nevének,

⁷⁷ Acs i. m. 13—14. l.

nimbuszának a török közvélemény előtti megerősödéséhez. Bemnek azt a magatartását az izlám iránti szimpátiájával magyarázták, holott ez csak politikus volt, mert ezáltal is csak befolyását akarta növelni, hasznosságát pedig kihangsúlyozni. Figyelt a vallási kádenciákra. Legszigorúbban betartotta maga is az egyházi böjtöt, mikor napkeletétől napnyugtáig sem nem evett, sem nem ivott. Többen felhívtuk figyelmét az ily kitartó böjtölés esetleges rossz következményére, de Bem kurtán válaszolt:

— Az én házamban a magam személyén kívül senkit sem kényszeríték a böjt megtartására.

Büszke természetéből mindenfajta képmutatás hiányzott. Ebben sem hasonlított a többi pasákra, kik csak kifelé mutogatták a böjtöt, de titokban jól lakmároztak. Alhatatos maradt elhatározásaiban. Időről időre valamelyik moséban megjelent egy időben, mikor nem tartottak benne istentiszteletet. Azt gondolta, hogy ezzel is tartozását rója le Mohamed vallása iránt. Élete végéig mélységes szeretetet, megbecsülést vívott ki a maga számára a mohamedánok társadalmában. Halála után a sejkek hálaadásokat mutattak be Allahnak, amiért őnekik adta s a mohamedánosság szentjévé avatták. Neve az egész Keleten ismertté lett. A sivatagban nem létezik olyan törzs, amelyik nem a legnagyobb tisztelettel emlegetné Murad pasa nevét. Tetteiről legendák egész sorozata kering az arabok világában „Magyar vezír”-nek is emlegették.

Bem leghőbb vágya volt Konstantinápolyba jutni, ott megszervezni a birodalom védelmét, erőt adva a kormánynak a külföldi kabinetek egyre megújuló és minden nemzet önbecsülését joggal sérthető beavatkozásai ellen. Ezt sohasem érhetette meg. Anglia, de éppúgy Oroszország és Ausztria is minden felmerülő akadállynál igyekeztek nehézséget okozni Törökországnak. Bemnek még a brussai fürdők használatát sem engedték meg, mert az túlközel van Konstantinápolyhoz, hanem ehelyett az örmény hegyvidék Kaiserich nevű fürdőhelyének látogatását javasolták.

Bem komoly tanulmányai, az exakt tudományokban való jártassága mellett is érzéket mutatott a Kelet szépirodalma iránt. Utolérhetetlen szorgalmat tanúsított az arab nyelv elsajátításában, bár ebben az irányban lassan haladt előre. Az arab írásjegyek használatában már előbbre jutott, de a rendelkezésre álló kevés idő folytán azt értékesíteni alig tudta. Leckeóráin egyre hajtogatta:

— Uraim, aki a tudományok történetébe akar betekinteni, az nem élhet az arab nyelv nélkül. Az európai kultúra sokban

adósa az arabnak és az arab nyelv ismerete nélkül a tudomány több mezeje még ma is felfedezetlen és parlagon hagyott lenne.

A kedvenc arab köpenyén és a fezen kívül egyébként nem öltözködött keletiesen. Sétái közben állandóan botra támaszkodott. Csevegése mindig tanulságos volt, mégis vidám, kellemes, magasröptű. Legszívesebben francia nyelven beszélgetett, noha német nyelven is tökéletesen tudta kifejezni mondanivalóit. Ha betegeskedett és szórakoztattuk, ő szórakozottan figyelt beszédünkre. Inkább gondolataival foglalatkoskodott, órákig tudott így ülni hallgatagon, még szempilláit sem rezgelve. Ilyenkor arca néha egészen átszellemült, beszédessé vált, de mi mégsem tudtunk semmit sem kiolvasni abból, ami végbemegy ennek az egészen eredeti egyéniségnek bensőjében. Esténként kiült háza tornácára. Egyedül, társtalanul. Ha ilyenkor megpillantottam őt, nem bírtam legyűrni magamban azt a gondolatot, hogy én egy haldokló nagy ember előtt állok.”⁷⁸

November 23-ról 24-re virradó éjjelen betegedett meg a tábornok, szokása szerint nem véve túlságosan komolyan a betegséget. Pedig ez már a vég jelentkezése volt. Bajának mibenlétével sem környezete, sem az orvosa nem volt teljesen tisztában; az emlékirók maláriás lázról írnak, melyet talán a környékbeli mocsarak moszkítórovarának csípése idézhetett elő. Kálazdy dr., a kezelőorvos, hasztalanul kísérletezett orvosság beadásával, a tábornok nem volt hajlandó elfogadni semilyen gyógyszert. Kitartott amellett az életelve mellett, hogy a természet sokkal többet tehet, mint az emberi segítség.

November 23-án kezdődött a betegsége és december 9–10-e közti éjszaka végzett vele a gyilkos kór. Környezete, az internáltak az utolsó pillanatig megható ragaszkodással vették körül, ott virrasztottak ágyánál. Tabaczyński őrnagy, az adjutánsa fiával Juliannal, Zarzycki (Osman bey) ezredes, Luboradzki (Mehmet Hilmi) hadnagy, Kmetty tábornok (Iszmail pasa) és Fiala őrnagy (Resid aga) voltak a legszűkebb környezetében, olyan emberek, akiket a tábornok igaz szívvel szeretett, s akiktől most búcsúzni kellett örökre. Még nemrég úgy tervezték, hogy a hosszú téli estéken Fiala őrnagy és a „jó Kmetty tábornok” megörökítik Bem apó változatos, gazdag életének főbb eseményeit, s most válniuk kellett apjuktól, rájongva szeretett Bem apójuktól.

Az utolsó napok szomorú történetének krónikásai is ebből a társaságból kerültek ki: Tabaczyński őrnagy, Zarzycki ezre-

⁷⁸ Acs i. m. 133–138. l.

des, Luboradzki hadnagy és a magyar Fiala őrnagy hagyták ránk feljegyzéseikben Bem apó utolsó napjainak és halálos óráinak hiteles történetét. Fiala írja, hogy a már említettek mellett sokat időzött Bem halálos ágyánál Lesseps, a francia konzul (a Szezei csatorna építője), La Nusse, a titkára és még sokan tisztelői közül. Hiába volt minden rábeszélés, a beteg nem vette be az orvosságot. Fiala így írja le az utolsó napokat:

„Végre mikor harmadikán fél 9-kor a szobájába léptem s megállapítottam, milyen szomorú éjszakája volt megint, így szólt: „Igen, Őrnagy úr, Önnek igaza van, hosszú és kínos éjszakám volt!” — majd egy kis szünet után hangosan nevetve így szólt: „Nos, Őrnagy úr, megadom magam az Ön kezeibe, mit akar tőlem?” — én szólni sem tudtam az örömtől, felugrottam, hogy rögtön jelentsem az orvosnak, aki a nap folyamán kétszer is hiába látogatta meg, minden kérésére és unszolására csak az volt a lakonikus felelet: „Majd csak segít rajtam az én természetem, ön megtisztított engem, az ellenség most már el van űzve.” Reggeli látogatásom után megjött az orvos, porokat adott be, ettől jobban lett s többé nem volt hajlandó semmit sem bevenni: fűtetlen szobájában saját feje után fürdőket vett, az eredmény meghűlés lett és orbánc sebesült lábán. Minden aladról figyelmeztették, hogy szobájában melegebb hőmérsékletre van szüksége, de ő kályháról tudni sem akart. Én hozattam egy kályhát, de nem engedte a szobájában felállítani, csak a szomszédos szobában tűrte meg. Mikor én mégis ezt rendeltem a szobájába, nyersen kiáltott rám: „Őrnagy úr, hát már odáig jutottam, hogy a saját házamban sem parancsolhatok?” A szoba hőmérséklete valamivel melegebb lett ugyan, a márványpadlót vékony szőnyeggel fedtük be, de még mindig oly hideg volt, hogy a felkelésnél könnyen meghűlhetett az ember. Sajnos, így lett: „rollig”-ot kapott (melyben gyakran szenvedett), nehéz lázrohamok következtek s legyengült teste, mely kívülről össze volt löve, belülről szétszaggatva összeroskaadt... Életének utolsó órái nyugodtak voltak, haláltusának nyoma sem volt, s aznap délelőtt fél 12-kor földeltük el a tetemet, mohamedán szokás szerint, a kaszárnyával szemben egy domboldalon elterülő temetőben. Mi, internált magyarok vittük a halottat. Néhány zászlóalj kivonult fegyver nélkül, — a sírnál nem lőttek — vajjon ez itt így szokás-e, — nem tudom. A temetés nem volt katonás s a csatákban megöszült veterán több figyelmet érdemelt volna. Törökország főtámaszát vesztette el benne, melyet azonban nem akart, vagy

nem tudott felhasználni, Alappó pedig megmentőjét gyászolja benne.”⁷⁹

Bem apó haldoklásának és halálának lefolyását megörökítette Tabaczyński őrnagy, aki Aleppóban a tábornok legszűkebb környezetéhez tartozott s a halál órájában nem tágtított szeretett tábornoka mellől. Fiala és Tabaczyński dokumentumai arról beszélnek, hogy Bem tábornok az emberekkel — ellenségekkel, rosszakarókkal, riválisokkal — megbékélten távozott az élők sorából. Halála előtt megbocsátott mindazoknak, akik rosszat tettek ellene, vagy akikre vélt sérelmek következtében neheztelt. Mint Wysockinak Zamovskihoz írott egyik levelében olvassuk: *„Őn látszik, ez a rendkívüli ember halála előtt kiírta szívéből azt a nyílőletet, amelyet egyes személnyekkel szemben érzett. Legalábbis ezt lehet kiolvasni Tabaczyński leveléből. Ez Sumlából való elindulásuk óta mindig mellette volt, éjjel-nappal irrasztott mellette, amikor quenne volt s Bem senkitől sem foandott el semmit, csak az ő kezéből. Melékelem a részt leveléből; — Amikor a tábornok már nagyon quennek érezte magát, meafonta kezemet s ezt mondta: „Kedves Tabaczyński, te sírsz? Köszönöm gondoskodásodat”. Elégedte kezemet, majd így szolt: „Lengyelország, Lengyelország, én már nem mentelek meg.” Néhány pillanattal később: „Íri nevemben Wysocki tábornoknak, minden félreértés elmúlt közöttünk, saínálom őt s azt a kötelezettséget hagyom neki, hogy ne szűniék meg dolgozni, mint ahogy Lengyelország felszabadításáért dolgozott, mert a megváltás pillanata eljön, csak nem olyan gyorsan. Kossuth kormányzóval is megbékélt” írja Tabaczyński jelentése alapján Wysocki.⁸⁰*

Tabaczyński szerint Bem apó utolsó szavai ezek voltak: *„Ruhe, Ruhe...”* Délután 5 óra körül mondta ezt az orvosának. Utána elaludt, „mint egy egészséges ember”. Fél 12 órakor érverése gyengült, két órával később halott volt. December 10-e reggel volt. Az orvosi diagnózis egy szolt: *„fièvre pernieuse”*.

Szegényen, elhagyatottan halt meg a kor nagy hadvezére. Idegen országban, messze annyira szeretett lengyel népétől s hazájától. Két muzulmán imádkozott az ágyánál. Musztafa pasa, a kormányzó tüntetően távolmaradt a temetéséről is.

⁷⁹ Ács i. m. 13—15. l.

⁸⁰ Wysocki levele Zamovskihoz. Kütahiya 1851 jan. 17. *Jeneral Zamoyiski*. V. 354. l.

Az izlám ritusa szerint temették december 10-én. Végtelen mosdatások forró vízzel, majd hideg vízzel. Aztán betapasztották a testét valamilyen fehér péppel. A magyarok vállukon vitték a koporsót, azután átvették tőlük a pasák, főrangúak, papok s kézről-kézre adták. Néhány fegyvertelen török katona állta körül a sírt, hatvan dervis énekelte a gyász-zsolozsmát. Megjelent a temetésen az európai telep egy része. Sziriai földet szórtak a sírba, majd háromszoros követ tettek rá. Sorfűz nem hallatszott, csak a mullah utolsó imája szált a sír felett.

Sírja fölé később a török kormány emlékművet állíttatott, ékes keleti zengésű felirattal:

„A dicső Murad pasa, aki menedéket talált a török udvarnál, megtagadta előbbeni vallását és mohamedánná lett. Szerencsések az anyák, kik olyan gyermeket hordanak méhükben, mint Ő volt. De fájdalom, nagy a mi veszteségünk! A sors kíméletlen volt e nagy emberrel szemben. Ezen dicsőséges hős életének fonalát egycsapásra elvágta a halál Aleppo városában.”

Fiala már december 14-én, kelt levelében tájékoztatta Kossuthot Bem halálának körülményeiről. Célzást tesz levelében a Bem és Kossuth közt az emigrációban kialakult viszonyra is. Bem, e levél tanúsága szerint, sok tekintetben megváltoztatta a magyar szabadságharc hőseiről, így Kossuthról alkotott túl szigorú véleményét. Kossuthal megbékélve halt meg, nem érzett neheztelést irányában utolsó órájában.

„Volt szerencsém ismerni a Kormányzó Úr és az elhunyt között az utolsó időkben felmerült ellentéteket. Környezetének egy aljas klikkje idézte elő azokat, egy káosz az emberiség szemetéből. Mikor engem Sumlában a vezérkarhoz beosztottak, tudtam feladatomat és megfogadtam, hogy idővel mindezeket az embereket és a gonosz suttogásokat igaz megvilágításba helyezem és távoltartom a tábornoktól. A derék Kmetty tábornok mindenkor segítő kezet nyújtott ebben s így nem egyszer sikerült halála előtt az országról és személyekről alkotott túlkemény ítéletét enyhíteni. Fogadja Kormányzó Úr egy becsületes szív biztosítását: Bem egyéni karaktere nagy és nemes volt és csak a folytonos sugdolózások vezethették néha félre az öreg urat. Én feladatomat mindenkor egyenes és becsületes viselkedésemmel, a környezetében lévő cselszövő személyek eltávolításával meg tudtam oldani s kitüntető jóindulatának bizonyítékait élvezhettem. Több mint egy évet, s ebből tíz hó-

*napot teljesen egyedül töltöttem mellette, második apám volt ő nekem.*⁸¹

December 30-án Vay László tájékoztatja Kossuthot Bem haláláról, s jellemző, hogy ebben a levélben már találkozunk azzal a gyanúval, hogy Bem nem természetes halállal múlt ki, hanem megmérgezték. Vay levele így hangzik:

*„Mélyen tisztelt Kormányelnök Úr!... Bem ugyanis folyó hó 10-én (mint mondatik: mérég által) jobblétre szenderült. A hős, agg bajnok jobb sorsra s dicsőbb halálra vala érdemes. Valóban szomorú, hogy a dicső a gyávával egy sírba dől. Béke hamvaira. Halála után helyét Kmetty töltendi. A nagy befolyás és magas állásnál fogva magyar érdekeink jobban képviselvék. Szerencse, hogy Bem még életében nagyon magasztalta s aleppoi parancsnoknak ajánlá... Mélyen tisztelő köteles szolgálja: Vay László”*⁸²

A Bem megmérgezéséről szóló híreknek volt egy bizonyos alapjuk. Az osztrák kormány a szabadságharc leverése után nemcsak arra törekedett, hogy a törökországi magyar emigráció egy részét ígérgetésekkel, hazug hírverésekkel visszatérésre bírja, nemcsak az osztrák seregbe való toborzás érdekében küldte el a maga ügynökét Vidinbe Hauslab tábornok személyében,⁸³ hanem az emigráció kiemelkedő vezéreinek az életére is tört. Egy Jasmagy Gábor nevű mérnök arra a feladatra vállalkozott, hogy Törökországba megy s ott megfigyeli az emigrációt, megbarátkozik Kossuthal és átadja valamelyik osztrák konzulnak. Bach és a bécsi kormány a konzuli bíráskodás jogának álláspontjára helyezkedett és Törökországba küldött ügynökei elé azt a feladatot állította, hogy ravaszsággal igyekezzenek behálózni elsősorban Kossuthot s átadni őt a legelső osztrák konzulnak, aki azután őrizet alatt Ausztriába szállította volna a foglyokat.⁸⁴ 1849 telén Kossuthot magyar hazafiak arra figyelmeztették, hogy merénylet készül ellene. A merénylet Jasmagy lett volna. A hír annyira nem látszott lég-

⁸¹ Ács i. m. 15. l.

⁸² Közli Ács i. m. 16. l.

⁸³ Hauslab tábornok 1849 október 31-én érkezett Vidinbe, ahol azonnal megkezdte az önként hazatérők toborzását. Nyomban nagy tömeget vett körül. A törökök közömbösen nézték az osztrák ügynök tevékenységét. Kossuth és Bem emiatt szemrehányásokat tettek a vidini török hatóságoknak. 1849 nov. 12-én Hauslab 3360 menekültet vitt magával. *Hurmuzaki* i. m. XVIII. 229. l.

⁸⁴ A Jasmagyra és a többi ügynökre vonatkozóan lásd *Hajnal* i. m. I. VIII. fejezet. 327. sk. 1.

ből kapottnak, hogy felfigyeltek rá a török hatóságok is, a Porta sürgős parancsot küldött Sumlába a hatóságoknak a merénylet megakadályozására, a nagy szeraszkie pedig külön üzent Kossuthnak és Bemnek, vigyázzanak, az életük veszélyben van.⁸⁵

Jasmagy egész bandát bérelt fel Kossuth és hihetőleg Bem ellen, melynek az volt a feladata, hogy rácsapjon az emigráns vezérekre, amikor azok Jasmagy rábeszélésére menekülni próbálnak.

Törökországban senki sem kételkedett abban, hogy az osztrák kormány valóban képes arra az aljasságra, hogy ügynökei útján Kossuth és a többi emigráns vezér meggyilkolására tör. Még a konstantinápolyi angol nagykövet, Canning is reálisnak tartotta ezt a lehetőséget. Kościelski lengyel ügynök 1849 december 24-én Várnából intette Kossuthot az osztrák aljasságokra. Mint levelében írta, Czajkától és a várnai angol konzultól úgy értesült, hogy az osztrák kormány merénylői útján Kossuth és Bem meggyilkolását tervezi.⁸⁶ 1849 december 30-án Jasmagy azt a jelentést küldte Bécsbe, hogy az „ügyet” Sztambulban elárulták.

Hogy Jasmagy megbízatai közé tartozott Bem tábornok hálóba ejtése is, arra enged következtetni az a körülmény, hogy Jasmagy 1850 nyarán meglátogatta Aleppót is.⁸⁷

Jasmagy sötét terve nem sikerült, hála az emigráció és a török hatóságok éberségének, de hogy Jasmagynak mi lehetett a megbízata, azt sejtethjük abból is, hogy később azok között volt, akiket az osztrák kormánynak tett szolgálataik jutalmaként Bécsben kitüntetésben részesítettek. Jasmagy 1853 augusztus 17-én ezüst érdemrendet kapott Ferenc Józseftől.

A sumlai merénylők feltűnésétől kezdve az emigráció két legkiemelkedőbb tagja, Kossuth és Bem joggal tarthattak attól, hogy az osztrák kormány a török kormány intranzingens magatartása miatt érzett tehetetlen dühében nem riad vissza merénylők, gyilkosok felbérletétől sem. Jellemző ebből a szempontból Zarzycki ezredes (Oszman bej) egy levele, melyet 1850 augusztus 14-én írt Czajkának Sztambulba. Ebben a levélben ezt írja Bemmelle kapcsolatban: „Féltem őt, bár sok őt veszi körül. Az arab párszáz piaszterért mindenre képes és a

⁸⁵ Hajnal i. m. I. 342. l.

⁸⁶ Lewak i. m. 90. l.

⁸⁷ Bécsi Áll. L. Hőhere Polizei Akten 1850. Beirut 7/9. sz. Id.: Deák: Bem utolsó esztendeje. A székelység 1934. 13. l.

szentségtörő kormányok bizonyára nem fognak takarékoskodni ezen". Ugyanebben a levelében rámutat Jasmagy szerepére, és foglalkozik az aleppói osztrák és orosz ügynökök Bem-ellenes intrikáival.⁸⁸ Bemet tehát közvetlen környezete folytonosan féltette egy esetleges merénylettől. Halála után érthetően kaptak szárnyra a hírek erőszakos meggyilkolásáról. K. Ostrowski egy 1853-ban Párizsban megjelent broszúrájában⁸⁹ lehetségesnek tartja azt, hogy Bem osztrák méregtől halt meg s ebben a feltevésében dr. S. Grabowskira támaszkodik, aki akkoriban tért vissza keletről.

Magyarországon még 1856-ban is tartotta magát az a hír, hogy Bemet megmérgezték. Erre mutatnak Pálffy János emlékezései, ahol azt olvassuk, hogy Bem 1853-ban halt meg Törökországban „amint állítatik, méreg által”.⁹⁰

Bem apó közvetlen környezete azonban ellentmond e feltevéseknek. Tabaczyński őrnagy, Fiala őrnagy, Luboradzki hadnagy és maga Zarzycki ezredes is Bem halálát természetes halálnak tartják.⁹¹

A derék Fiala őrnagy beszámolója is megerősíti azt a feltevést, hogy Bem szervezetével a szíriai klíma végzett. Ő, aki ilyen hatalmas szívóssággal állott ellent a harcok fáradalmainak, akiről az egyszerű emberek még később is azt tartották, hogy nem fogja a golyó. — az internáltság kényszerpihenőjében nem tudott ellentálni az egészségtelen éghajlati viszonyoknak. Teste felmondta a szolgálatot. Megbékélten, bele-törődve fogadta az elmúlást. Jellemének nagysága, hatalmas lelki ereje még halálos ágyán is megnyilatkozott. A síró Tabaczynskit ő, a búcsúzó vigasztalta.

A diplomáciai körökben nagy visszhangot vert az emigráció kiemelkedő alakjának váratlan elhúnyta. A bécsi kormány számára különösen fontos volt a hír, sietett is megbízottai útján pontos tájékozódást szerezni a jelentések igazságáról. Mihelyt Bécsbe eljutott Bem tábornok halálhíre, Schwarzenberg külügyminiszter január 27-én Konstantinápolyból hivatalos megerősítést kért.

Az osztrák külügyminisztérium hivatalos érdeklődésére azután a török külügyminiszter, Ali pasa törökbetűs jegyzékben erősítette meg Schwarzenbergnek Bem apó halála hírét.

⁸⁸ Lewak i. m. 90. 1.

⁸⁹ *Lettres slaves*. Páris 1853. 177. 1.

⁹⁰ Magyarországi és erdélyi urak. Pálffy János emlékezései 1939. 75. 1.

⁹¹ V. ö. J. S. *Bystroń*: Polacy w Ziemi Świętej. Kraków 1930. I. 236. 1.

„Volt szerencsénk főméltóságodnak január 27-ről keltezett baráti jegyzékét átvenni, mely szerint főméltóságod a felséges Udvartól megbízott, hogy az izlámhoz nemrég áttért Bem tábornok Aleppóban történt elhalálozásáról a Magyar Portától hiteles értesítést szerezzen. Minthogy a fenti generális tényleg meghalt Aleppóban, sietünk ezen körülményt Főméltóságodnak tudomására hozni, nagyrabecsülésünk biztosítása mellett.”⁹²

Konstantinápolyban a diplomáciai körökben, úgy látszik, nyíltan beszéltek Bem halálának gyanús körülményeiről. Voltak olyan hangok, amelyek lehetségesnek tartották vagy egyenesen feltételezték, hogy Bemet a bécsi kamarilla távolította el az élők sorából. Mérgezésről beszéltek és Bem apó szűkebb környezetének egyes tagjait, elsősorban természetesen kezelő-orvosát, Kálazdy doktort gyanúsították. Az ezzel kapcsolatban kialakult légkörre fényt vet Michanovits konstantinápolyi osztrák főkonzul egy jelentése, melyet bizalmas megjelöléssel küldött 1851 január 1-én Schwarzenberghez: „Főméltóságú herceg, Nagyságos Uram! Tekintet nélkül a hitelt érdemlő jelentésekre, amelyek Aleppóból megerősítik, hogy Bem régi sebei következtében, tehát természetes halállal halt meg, mégsem átalják a rosszindulatú menekültek, állítólagos értesítéseikre hivatkozva, továbbra is merészen azt állítani, hogy Bem osztrák-orosz mérge következtében pusztult el, dr. Kálazdy és Zarzycki gyilkolták meg gyalázatos Judás-pénzért a nemes és hős öreget. Mondják: báró Tecco meghagyta, biztosítsák arról a menekülteket, hogy a Porta részéről a legszigorúbb vizsgálatot rendelték el ennek az infámis gyilkosságnak az ügyében s ugyancsak ő óva intette a hasonló veszélyben forgó Kosuthot, nehogy Bem sorsára jusson.”⁹³

A báró Tecco által kilátásba helyezett szigorú vizsgálatot a török kormány sohasem folytatta le s így érthető, hogy a Bem tábornok erőszakos halálára vonatkozó hírek nem ütköztek el. Bem megmérgezésének híre eljutott Pestre is és erről tanusodik Appel tábornok 1851 január 14-én kelt levele Schwarzenberg herceghez. Itt olvassuk, hogy „... többfelől szétterjedt a hír, hogy Bem felkelő tábornokot egy, a környezetében volt, s pénzzel megvásárolt lengyel, vagy pedig orvosa méreggel küldte a másvilágra. Ez a végzet el fog érni más vezetőket is. Bem halálát Ali pasa, a külügyminiszter meg akarja fejteni,

⁹² U. o. 13/ad 113. sz. — Ács i. m. 17. l.

⁹³ KA Wien Feldacten 1851 Constantinopel 1/1. Id. Ács i. m. 18. l.

mert nagyon fájjalja azt az embert, aki 20.000 katona vesztésége.”⁹⁴

Bécsben és Szentpétervárott nagy volt a megkönnyebbülés, amidőn megérkezett a jelentés Bem haláláról. Mindkét helyen tisztában voltak azzal, hogy az európai reakciónak kevés olyan kíméletlen ostorozója volt, mint az ősz tábornok. A cár már az 1831. évi felkelés leverése után halálra ítélte őt, 1849 után pedig Bécsben is halálra ítélték. Az osztrák hatóságok ugyanakkor, amidőn felbérelt kémeket, brigantikát küldtek az emigráció kiemelkedő alakjainak, egy Kossuthnak, egy Bemnek az elfogására, — arról is gondoskodtak, hogy az emigráció vezéreit, ha már egyszer hálóba estek, kivégezhessék. Ezért elkészítették ellenük a haditörvényszéki ítéleteket s így, amennyiben sikerült volna Bemet vagy a szabadságharc más kiváló résztvevőjét az osztrák hatóságok kezére juttatni, már kész halálos ítélet várta volna őket. Bem ellen 1850 május 1-én hozták meg Bécsben a Mária Terézia idejéből való katonai büntető rendelkezések alapján a kötél általi halálról szóló ítéletet. Valamennyi kormányzóság megkapta az ítélet szövegét mihez tartás végett, ha egy szép napon Bem megjelennék az osztrák birodalom határán.

Amíg Bem tábornok életben volt, a két reakciós külügyminisztérium egy percig sem érezte nyugodtnak magát. Tudták, hogy Bem Aleppóban nincs végképp eltemetve, tudták, hogy internáltsága csak átmeneti jellegű, hogy a török kormány nagyon is számít az ő segítségére, s eljöhet az idő, amidőn Bem, mint a török tüzérség főparancsnoka ismét megtáncoltatja az ellenséges tábornokokat. 1850 decemberéig számos jele volt annak, hogy a Porta is meleg kapcsolatokat tart fenn Bemmél, erre mutattak Resid pasának, valamint Ali pasának a levelei és intézkedései. Bukarestben, az ottani diplomáciai körökben a szintén renegált Omer pasa volt Bem népszerűségének legnagyobb terjesztője. Tőle számos hír szállt a világba Bem várható beosztásáról a török hadseregbe.

Bem halála váratlanul érte a világot. A haladó emberiség egy nagy embert, igazi szabadsághős elvesztését fájlalta. Mély részvéttel értesültek távozásáról a törökök, akik megszerették őt s a magukénak tekintették. De a legnagyobb megdöbbenést halála a lengyel és a magyar szívekben váltotta ki. Az ő élete, pályafutása a magyar és a lengyel érdekek azonosság-

⁹⁴ Bécsi All. L. Informationsbureau iratai 1851. év, 4483/A; sz. Deák Bem utolsó esztendeje. *A székelység* 1934. 14. 1.

gára, a magyar-lengyel sorsközösségre emlékeztette mindkét nép fiait. Magyarok és lengyelek egyaránt a maguk testvérét gyászolták benne. Bem apó szervesen benne él mindkét nép nemzeti történetében, helyet követel magának mind a lengyel, mind a magyar nép nagy nemzeti hősei között, mert, amidőn az egyik elnyomott nép szabadságáért harcolt, ugyanakkor a másik nép szabadságtörökvéseit is szolgálta. Ez a felismerés csengett ki már halála után is a nyugateurópai magyar emigráció illusztris vezéralakjának, Teleki Lászlónak Bem halála alkalmával kiadott proklamációjából, mely a közös fájdalom jegyében egységre, tömörülésre szólítja fel a magyar és a lengyel népet a közös szabadság kivívása érdekében. Két haza hősének mondja a kiáltvány Bemet, aki mindkét hazájában ugyanazért az ügyért küzdött.⁹⁵

A forradalom leverését követő mély süllyedésben, a nemzetközi reakció előretörésének időszakában Bem tábornok neve, csillogó emléke a szabadságharc legdicsőségebb napjait juttatta az emberek eszébe. Bem halott volt, messze hazájától, messze annyira szeretett Erdélyétől a szíriai sivatagban aludta örök álmát, — nevének népszerűsége azonban egyre nőtt. Már életében is népdalok, mondák, szállóigék, a valóság és a népi képzelet csodálatos találkozásából fakadt történetek vitték hírét szerte a világba s emeltek élő emléket nagyságának. A magyar nép tudatvilágához úgy hozzátapadt ennek az idegenből jött katonának a neve, hogy szinte már el is feledték származását: a magyar katonai géniusz megtestesítőjét látták benne. Milyen jellemző erre, hogy már a szabadságharc idején Sárosy Gyula Aranytrombitája — ez az akkoriban oly népszerű forradalmi költemény — Bemet a bravúros magyar huszár pózában örökíti meg, azzal a különbséggel, hogy Bem nem lovat, hanem ágyút lovagol; ágyút, melyet ki nem lőnek alóla s amellyel, ha kedve kerekedik, az eget is beveszi. Legnagyobb költőnk, Petőfi Sándor, már az erdélyi harcok idején írta be verseivel a magyar emberek szívébe Bem apó nagyságát: bátorságát, kemény, törhetetlen jellemét, szabadságszerető lelkét. Az a barátság, amely e két nagy ember között az erdélyi hadjárat viharos napjaiban kifejlődött, minden bizonnyal egyedülálló a történelemben. Petőfi a költő intuitív megérzésével látta meg Bem tábornokban az emberi nagyságot s amit a költői megérzés csak sejtett, azt a hadjárat tapasztalatai megerősítették;

⁹⁵ Teleki cikkét Bem haláláról közli a *Bem apó* c. könyv. Bp. 1934. 266—7. l.

innen a költő mámoros elragadtatása, mely — csodálatos paradoxiaiával — a vízaknai vesztett csata napjaiban Petőfi Bemhez fűződő leggyönyörűbb versét szüli meg, a *Négy nap dörgött az ágyú* c. költeményt.

Szerencse és az Isten
Tőlünk elpártola:
Egy pártfogó maradt csak
Velünk: ez Bem vala.

Oh, Bem vitéz vezérem,
Dicső tábornokom,
Lelked nagyságát könnyes
Szemekkel bámulom.

Nincsen szóml elbeszélni
Nagy hősiességedet,
Csak néma áhítattal
Szemléllek tégedet;

S ha volna ember, kit mint
Istent imádanék,
Meghajolnék előtted,
Térdem meghajlanék.

Petőfi volt az a költőnk, aki elsőízben szerepelteti Bemet a magyar nemzeti történelem nagy hőseinek sorában azzal, hogy egyik versében egyenesen Hunyadi János mellé állítja őt. Déva, Vajdahunyad várai mellett Bem táborával együtt elhaladva költőnk képzelete előtt felmerül a régi kor, e várakhoz fűződő nagy történelmi események sora. Ugy látja, hogy a vajdahunyadi rom a vitézek — Bemnek a Bánátba tartó serege — láttára magához tér évszázados szendergéséből, azt hiszi, Hunyadi jött meg, s örömmel szólítja meg — Bemet. Bem apó ilyen módon válaszol az üdvözlésre:

„Sajnálalak szegény vár,
Hogy örömdet el kell rontani...
Csalatkozol, nem az jött, akit vártál,
Az én nevem Bem és nem Hunyadi.

Szolt vissza a vár: Én azzal törődjem,
Mi volt akkor s mi mostan a neved?
A név mulandó, változékony, ami
Örök, azt nézem én, a szellemet.

Nem a nevedről, hanem szellemedről
S annak művéről ismerem reád:
Az vagy, aki voltál négyszáz év előtt s most
Te mentetted meg a magyar hazát.”

Petőfi még a hős életében a hős varázsával szólaltatta meg Bem apó nagyságát, azóta is Petőfi Bem népszerűségének legszuggesztívebb terjesztője. 1849 után a Bach-korszak gyilkos légkörében nem az irodalomban, hanem a nép szívében élt Bem apó alakja. A szabadságharc hős katonái adták szájról-

szájra tetteit. Bem apója maradt továbbra is a magyar népnek, népszerűsége vetekedett Kossuthéval. A Bach-féle abszolutizmus cenzúrája sivár halált teremtett irodalmunkban, a szabadságharc költészete parancsszóra elnémult, legfeljebb allegóriákban élt tovább 48 dicső öröksége. A Bem alakjával foglalkozó irodalmi alkotások is megszakadnak s csak a kiegyezés utáni években érezhető újból irodalmunkban egy erőteljes Bem-kultusz. Azóta tekintélyes irodalom őrzi Bem apó erdélyi harcainak, a magyar nemzet szabadságáért vívott önfeláldozó küzdelmeinek emlékeit. A múlt század 70—80-as éveitől kezdve hatalmas áradatban jelentek meg versek, elbeszélések, regények, drámák Bem apó erdélyi hősiességéről. Íróink, költőink nagy szeretete nyilatkozott meg abban is, hogy a tábornok alakját a legtöbb esetben idealizáltan rajzolták meg.

Bem emlékét őrzi a lengyel irodalom is. Cyprian Kamil Norwid, a múlt század egyik legeredetibb lengyel költője ódát írt Bem tábornokhoz. Regények, elbeszélések egész sora foglalkozott a lengyel nép e nagy fiának érdekes életsorával.

A magyarországi Bem-kultusz sok szállal ágyazódott bele a magyar nép szabadságharcos hagyományaiba. Bem nevének hallatára Petőfi és Kossuth neve merült fel a nép tudatában, jelölve annak, hogy a magyar szabadságharc hőseihez hasonló szeretetben részesült Bem József is, a messziről jött hadvezér.

Volt azután a Horthy-korszak idején egy hivatalos jellegű Bem-kultusz, mely sokban különbözött az egyszerű nép Bem iránti ragaszkodásától és burkoltan reakciós politikai célokat szolgált. Velejéig hazug volt az a hivatalos Bem-kultusz, amely Bem erdélyi szabadságharcos tevékenységének igazi tartalmát üres frázisokba burkolta és elleplezte a nép előtt. Bem a nemzeti szabadság szent ügyéért fogott fegyvert, az ő harca az idegen elnyomás ellen irányult. 1848—49-ben a bécsi udvar és szövetségesei ellen folyt a harc, mert ezek igyekeztek gúzsba kötni a nemzetet. A Horthy-korszak hivatalos sajtója, kultúrpolitikája azomban ennek a történelmi ténynek hamis magyarázatot adott. Abból a körülményből, hogy Bem 1848—49-ben a cárizmus ellen harcolt, azt a hazug következtetést vonták le, hogy Bem ellensége volt az orosz népnek s ha élne — mondták — ma sem késlekedne fegyvert fogni — a Szovjetunió ellen. Ez volt a rejtett, de néha — mint 1941-ben, a Szovjetunióknak a fasiszta Németország részéről bekövetkezett hitszegő megrohanása idején — nem is annyira rejtett értelme a Horthy-rendszer Bem-kultuszának.

1929 május elején a lengyel kormány úgy intézkedett, hogy Bem tábornok földi maradványait exhumáltatja és Bem szülővárosába, Tarnówba szállíttatta. Az exhumálásra 1929 június 20-án került sor Aleppóban, ahová külön lengyel bizottság utazott ez alkalommal. Bem apó hamvait külön szerelvény szállította Konstantinápoly-Szófia-Belgrádon át Kelebia határállomáson keresztül Budapestre. A határon a magyar feudális úri világ jellegzetes képviselői fogadták a hazájába visszatérő Bem apó hamvait, hivatalos frázisokat hangoztatva. A magyar népet nem hívták meg a hivatalos fogadtatásra. De a magyar nép, Bem apó népe, mégis ott volt, amerre a Bem hamvait szállító kocsi elhaladt. Ott volt a magyar nép hivatalanul is és néma megatottsággal szemlélte a díszes egyenruhák között megbúvó koporsót.

A Pesti Hírlap 1929 június 27-i számának tudósításából valók e sorok:

„Megható kép ez Kelebiától Budapestig. A nagyobb állomások zászlóerdeje, zenekara, dalárdája talán nem is olyan megkapó, mint a sinek mentén levett kalappal álldogáló emberek. Olyan helyeken, ahol így a vasúti kocsi ablakából, amerre a szem ellát, nem tudunk házat felfedezni, sorbaállnak az emberek, a mező szélén, a sín mentén nyolcan-tizen levett kalappal. Vigyázz-állásban, rajongó szemmel üdvözlők a vonatot, mely Bem apó hamvait hozza.” Ez az a nép, amelynek a szabadságáért, emberibb jövőjéért Bem apó a vérét hullatta.

A Bem hamvait szállító vonat ezután néhány napos budapesti időzés után Zsolna-Bohumín vonalán érkezett Krakába, majd innen Tarnówba (jún. 30.). Itt a hivatalos Lengyelország temette el Bemet a számára épített mauzoleumban. Ez a mauzoleum ma is áll a tarnówi városi parkban. Szarkofágja, mely Bem apó hamvait foglalja magába, 12 méter magasságban emelkedik s hat hatalmas korintusi oszlopon nyugszik. Az oszlopszat széles talapzaton áll, melyet bronzláncok fognak körül; az egész építményt víz veszi körül. Magyar, lengyel és török felirat tájékoztat Bem életrajzi adatairól. A magyar felirat így hangzik: BEM APÓ, a magyar szabadságharc legnagyobb hadvezére, 1848—1849.⁹⁶

⁹⁶ A Bem mauzoleum magassága 12 méter, az oszlopoké 8 méter, a szarkofág 4,6 méter hosszú, 2,4 méter magas. Neoklasszikus stílusban épült, tehát abban a stílusban, amelyben Bem tábornok a 20-as években az Ossolineum épületét megtervezte.

1934 április 14-én helyezték el Budapesten a II. kerületi volt Pálffy-téren Bem apó budapesti szobrát, Istók János szobrászművész kitűnő alkotását. A szobor felállításakor a Horthy-rendszer — jellemzően — összeegyeztethetőnek tartotta azt, hogy a szobor a hírhedt aulikus Pálffy Jánosról elnevezett térre és a Radetzkyről elnevezett laktanya elé kerüljön.⁹⁷ Május 13-án ünnepélyes keretek közt léptették le a szobrot, mely ott áll ma is gyökeresen új történelmi viszonyok között épülő magyar főváros Dunapartján, kőbe tömörítve Bem apó hatalmas emberi alakját, mely felemelt baljával a magyar szabadság, függetlenség szent ügyére figyelmezteti az utókort.⁹⁸

1950-ben, Bem apó halálának századik évfordulóját már egy új Magyarország és egy lélekben megújodott nép ünnepelte meg. A magyar nép felszabadultan, a nagy történelmi példának kijáró kegyelettel emlékezett vissza a lengyel nemzet e nagy fiára, aki azért a szabadságért küzdött egy életen át, amelyet a magyar és a lengyel nép a második világháború véres esztendei után végre a magáénak mondhatott. Ebben a meghódított és féltve őrzött szabadságban találkozott végre igazán a nemzet és a hős katona. E találkozásból Bemnek, a hadvezérnek, a forradalmi hősnek az emléke teljes nagyságában bontakozott ki. Alakja ma elevenebb, mint bármikor. Példája lelkesít és felemel.

Két nép hőségének jellemezte Teleki László Bem tábornokot, s e jellemzés ma is találó. A magyar és a lengyel nép szocializmust építő kapcsolatában Bem apó nemes alakja haladó hagyományaink erősítő s összetartó szerepét tölti be.

⁹⁷ Ma a tér Bem nevét viseli.

⁹⁸ Bem budapesti szobrának felállítása 1929-ben foglalkoztatta első ízben a főváros akkori vezetését. A Magyar Orsz. Bem-Bizottság több beadványára a miniszterelnökség azt válaszolta, hogy Bem hamvainak hazaszállítása során társadalmi mozgalom ellen nincs kifogása, de a szobor ügye nem idősezerű, ugyancsak „nem volna jelenleg aktuális (Bem) érdekeinek törvénybeiktatása sem“. Lásd PM. eln. 1929—1241. 5. cs. OL.

1794.

III. 14. Bem József születésének napja.

1809.

X. 3. Bem a varsói hadapródiskola hallgatója.

1810.

IV. 1. Bem alhadnagy.

1811.

IV. 1. Bemet 2. osztályú főhadnagyként beosztják W. Ostrowski lovastüzér ütegéhez Gdańskban.

1812.

IV.-től. Bem ütege Mac Donald marsall (X.) hadtestéhez kerül. Bem résztvesz Napoleon oroszországi hadjáratában.

1813.

XII. 30. Megkapja a francia becsületrend lovagkeresztjét.

1814.

I. 2. Gdańsk kapitulációja.

1815.

I. 21. Bem szolgálattételre jelentkezik a „kongresszusi királyság” hadseregében.

1816.

XII. 6. Bem a „reform“-on.

1817.

III. 17. Elbocsátása a hadseregből.

IX. 27. Visszatér a hadseregbe.

1819.

IV. 13. Másodosztályú kapitány. Bontemps segédtsztje. Kísérletezés közben megsebesül.

1820.

Weimarban megjelenik könyve a rakétafegyverről.

1821.

- IX. 8. Áthelyezik a gyalogtüzérséghez.
A Nemzeti Hazafias Társaság megalakulása.

1822.

- VIII. 8. Bem a Łukasiński-féle összeesküvésben.
Büntetését reformra változtatják. 1823. V. 22-ig reformon van.

1826.

Megváltik a hadseregtől.

1827.

- V. 13. Lubomirski herceg felkérésére az Ossolineum építését tervezi.

1828.

Az Ossolineum alapkötetetele.

1830.

- XI. 29. Franciaországi tanulmányúton.
A varsói felkelés.

1831.

- I. 25. A szejm kihirdeti a trónfosztást.
II. 14. Lengyel győzelem Stoczeknél.
II. 25. A lengyelek vereséget szenvednek Grochównál.
II. 26. Bem szolgálattételre jelentkezik Ostrowski marsallnál.
III. 31. Lengyel győzelem Wawernél és Dębe Wielkienél.
IV. 10. Bem kitünteti magát az iganiei ütközetben. Alezredesnek nevezik ki.
V. 26. Ostrołęka.
Kinevezik ezredesnek.
VII. 28. A haditanácson a támadó hadművelet mellett foglal állást.
VIII. 8. A bolimówi haditanácson előterjeszti a támadásra vonatkozó tervét.
VIII. 22. Dandártábornokká nevezik ki.
IX. 7-8. Varsó ostroma.
IX. 9. A modlini haditanács.
IX. 24. A słupnoi haditanács.
X. 5. A lengyel főserreg leteszi a fegyvert.
Bem Poroszországban.

1832.

- I. Bem első útja Párizsba.
- I. 29. Lengyel légio engedélyezését kéri a francia kormánytól.
- III. Ellentétek keletkeztek Bem és a Lelewel-féle bizottság közt.
- IV. 29. Az Irodalmi és Történelmi Társaság megalakulása.
- IX. 2. Bem a portugál légio szervezésébe fog.

1833.

- V. 19. Oportóban egyezményt ír alá egy portugáliai légio megalakításáról.
- VI. 24. Felhívást ad ki a lengyel katonasághoz a légio érdekében.
- VII. 14. Pasierbski merényletet követ el Bem ellen.
- XI. Bem Lisszabonban.

1834.

- III. A Torre de Belem-i fogházban.
- IV. 12. Kiszabadulása a börtönből. Spanyolországi útja.

1835.

- III. 15. A Lengyel Politechnikai Társaság megalakítása.

1836.

Párizsban megjelenik Bem műve: „Lengyelország régi határai között és az Orosz birodalom“.

1838—1839.

Bem az ú. n. lengyel módszer elterjesztésén fáradozik.

1841.

Történelemlétkönyvét bevezetik a franciaországi iskolákba.

1843—44.

Műveinek újabb kiadásai.

1845.

A francia király a Becsületrend Lovagjává nevezi ki.

1846.

- V. 17 Párizsban tervet készít a lengyelországi felkelés megszervezéséről.
- X. 27. Levéllel fordul egykori ellenfeléhez, Lelewelhez. Megjelenik munkája a lengyel nemzeti felkelésről.

1847.

Brüsszelben, Liègeben folytat tárgyalásokat a lengyel felkelés megszervezéséről.

1848.

- III. Londonban.
- V. 23. Emlékirata Cavaignachoz a lengyel felkelés érdekében.
- VIII. Lwówba siet.
- IX. 29. Felveti egy lengyel-szláv légió tervét, mely Magyarországon harcolna.
- X. 5. Kiáltványa a galíciai ifjakhoz.
- X. 14. Bécsbe érkezik.
- X. 16. Átveszi Bécs védelmének megszervezését.
- X. 23. Kitörést tervez a városból, de a reakció megakadályozza a terv véghezvitelét.
- X. 28. Bécs ostroma. Bem a barrikádokon.
- X. 29. Elhagyja Bécset.
- XI. 3. Kossuth elfogadja Bem szolgálatait.
- XI. 10. Merénylet Bem ellen.
- XI. 22. Bem kinevezése honvédtábornokká.
- XI. 29. Kinevezése az erdélyi hadsereg főparancsnokává.
- XII. 1. Kossuth nyílt rendelete Bem kinevezéséről.
- XII. 6. Bem nagyváradi szózata.
- XII. 9. Szilágysomlyóra érkezik.
- XII. 23. A dési csata.
- XII. 25. Kolozsvár elfoglalása.
- XII. 31. Bevonulás Besztercére.

1849.

- I. 4. Urbant kiveri Erdélyből.
- I. 8. Nagyszeben ellen készül.
- I. 17. A gálfalvi ütközetben Bem győz Puchner ellen.
- I. 21. A nagyszebeni veszített csata.
- I. 24. A szelindeki csata.
- I. 31. Csányi László Erdélybe érkezik.
- II. 2. Brassóba cári csapatok érkeznek.
- II. 4. A vizaknai csata.
- II. 5. Urban betör Erdélybe.
- II. 9. A piski csata.
- II. 15. Bem Medgyesre ér.
- II 23. A borgózsoszényi és borgóprundi ütközetek.
- III. 2-3. A medgyesi csata.
- III. 11. Nagyszeben elfoglalása.
- III. 12. Bem amnesztiát hirdet Szebenben.
- III. 18-20. A feketehalmi ütközet, Brassó bevétel.
- III. 21. Bem brassói kiáltványa.
- III. 23. Az országgyűlés Bemet altábornaggyá nevezi ki.
- III. 22. Kossuth Magyarországra hívja Bemet.

- III. 23. Csányi a Szászföldet ostromállapotba helyezi.
- III. 25. Bem Sepsiszentgyörgyre látogat.
- IV. 2. Gyulafehérvár alatt.
- IV. 4. Szászsebesre érkezik.
- IV. 8. Szászsebesen érdemrendeket oszt.
- IV. 17. Vajszlovánál győz. Bevonul Karánsebesre.
- IV. 19. Lugoson. Vécseyt együttműködésre szólítja fel.
- IV. 25. Vécsey hadtestét Bem alá rendelik.
- V. 2. Bem és Perczel találkozója Zombolyán.
- V. 3. Bem megadásra szólítja fel a temesvári várőrséget.
- V. 6. Kossuth Temesvár és Arad elfoglalására szólítja fel Bemet.
- V. 15. Az osztrák sereg Malkowski alatt elhagyja a Bánátot.
- V. 16. Bem Orsován.
- V. 17. Kossuth a délvidéki hadjárat sürgős befejezését kéri Bemtől.
Bem bejelenti Kossuthnak, hogy visszatér Erdélybe.
- V. 21. Az új hadműveleti terv. Kossuth utasításokat küld Bemnek a Dunán való átkelésre.
- V. 28. A minisztertanács Bem Magyarországra jövetele mellett dönt.
- VI. 2. Bem Erdélybe tér vissza.
- VI. 3. Nagyszebenben.
- VI. 5. Kiáltványa Erdély lakosaihoz.
- VI. 19. Kossuth és Bem találkozója Nagyváradon.
A cári intervenció bekövetkezése.
- VI. 21. Bem Kolozsvárra érkezik.
- VI. 24. Désen.
- VI. 27. A jádi ütközet.
- VI. 28. Ütközet Olaszfalunál. Bem Tekére vonul vissza.
- VII. 1. Beszterce elfoglalása.
- VII. 5. Bem kiáltvánnyal fordul a magyar nemzethez.
A sepsiszentgyörgyi ütközet.
- VII. 10. A besztercei ütközet. Utána Bem a Székelyföldre siet.
- VII. 17. Bem bejelenti Kossuthnak a moldvai betörés tervét.
- VII. 21. Nagyszeben eleste.
- VII. 22-25. A moldvai betörés.
- VII. 26. Bem Udvarhelyen.
- VII. 28. Marosvásárhelyen.
- VII. 31. A segesvári csata.
- VIII. 5. Nagyszeben bevétele.
- VIII. 6. A nagycsüri csata.
- VIII. 7. Kossuth Bemet nevezte ki a magyar hadsereg fővezérévé.
Bem Szászsebesről a Bánátba indul.

Dembiński a kormány rendeletével ellentétben Arad helyett Temesvár felé vonul vissza.

- VIII. 9. A temesvári csata. Bem vállpércét törli.
VIII. 11. A kormány lemondása. Bem Lugoson.
VIII. 14. Bem felszólítja Kossuthot, térjen vissza a sereghez. Kossuth válasza Teregováról.
Bem Facseten Murguval tárgyal.
VIII. 16. Lesneken.
VIII. 23. Bem átlépi a török határt.
VIII. 30. Vidinbe érkezik.
IX. 8. A török kormány az emigránsoknak az izlámra való áttérést javasolja.
Bem áttérése.
XI. 2. Elindulás Sumlába.

1850.

- II. 24. Bem és kísérete Aleppóba indul.
VII. 17. Felhívása a sumlai magyar és lengyel menekültekhez: jelentkezzenek a török hadseregbe.
Aleppóban megkezdik a salétromgyártást.
X. A török kormány megbízást ad Bemnek a salétrom gyártására.
Bem leveri az arab lázadást.
XI. 23. Megbetegszik.
XII. 10. Halála.

A LEVÉLTÁRAK RÖVIDÍTÉSÉNEK JEGYZÉKE

- Bibl. Ossol. (Biblioteka Zakładu Nar. Ossolińskich, Wrocław.)
Bibl. Nar. Varsó. (Biblioteka Narodowa, Warszawa.)
ÁVL Krakkó. (Állami Vajdasági Levéltár, Kraków.)
Rap. L. (Rappersvilli Levéltár.)
KA Wien. (Kriegs-Archiv, Wien.)
OL (Országos Levéltár, Budapest.)
Hadt. L. (Hadtörténelmi Levéltár, Budapest.)

A

Abafi Lajos 496
Ács Tivadar 676, 678, 688, 690, 691,
 693, 695, 697, 700
Adlerberg, cári tábornok 564, 565
Adlerberg cári kapitány 574
Ahmed effendi 502, 672, 674, 681
Ahmed Vefik bej 663
Aigner, Joseph Matthäus 255, 257
Alberti császári százados 406, 408
Ali bég (Guyon fiának török neve)
 660
Ali őrnagy 684
Ali pasa 649, 657, 665, 666, 672,
 675, 676, 690, 699—701
Alleon 680
Almeida, Francesco d' 158, 161,
 164—166
Alter 657
Andics Erzsébet 527
Andrássy Gyula, id. 656, 657
Anrep, cári őrnagy 54
Apor Lázár 283
Appel, császári tábornok 700
Arányi, huszárőrnagy 478
Argout, Antoine-Maurice d' 171,
 172
Arif Hikmet bej 681—682
Arsenti, császári százados 332
Asbóth Lajos, honvédezredes
 527, 553
Asztalos Pál 392
Auerbach, Berthold 286

*August, Stephan Georg, császári
 ezredes* 337, 448, 546
Aulich Lajos, honvédtábornok 489,
 526, 527, 556, 558, 616, 618, 630
Aupick, Jacques 654, 667, 671, 680
Averbuh, R. A. 7, 226, 433, 532,
 587, 588, 654
Axente, Sever Ioan 334, 346

B

Bach, Alexander 697, 703, 704
Bachelu, francia tábornok 29
Backhouse, John 184
Bălăceanu, Ion 436
Balás György báró 13
Balcescu, Nicolae 436, 508—510,
 520, 559, 560, 575, 576, 577, 578
*Baldacci Manó báró császári tábor-
 nok* 288—291, 294, 308
Balint, Simion 338
Balogh János 128
Bánffy Ádám 299
Bánffy János 310, 335, 390, 397,
 398, 416, 417, 449, 455, 463, 524,
 553, 578
Bánffy Miklós 299
Bapst, E. 653
Barnucz, lásd Barnut
Barnut, Simon 281, 282, 340, 594
Baróti, honvédszázados 326, 354,
 364
Barta István 14, 233, 234, 236, 238;
 246, 329, 359
Bartels, császári ezredes 366

* A mutatókat Havas Ervin, a Történettudományi Intézet munkatársa készítette.

- Barzykowski, Stanisław 66, 67, 91,
 92, 96, 153, 163
 Batthyány Kázmér 468, 470, 472,
 616, 647, 652, 658
 Batthyány Lajos 283, 332, 661
 Bauer 255
 Bauer Lajos, honvéddörnyag 8, 320,
 326, 343, 344, 346, 348, 349, 350,
 353, 354, 355, 365, 367, 437, 438
 Baumgarten József 310, 319
 Bayer József 526
 Beblowski, százados 259, 262
 Becher 232
 Bechtold, Philip, császári tábornok
 223
 Behm Adalbert 17, 18, 20
 Behm Ágneska Viktória 18
 Behm Chrystianus (Keresztély) 17
 Behm Franciska 18
 Behm Gáspár 17
 Behm Ignác 17, 18
 Behm Jakab Ignác Henrik Dávid
 18, 20, 21, 45
 Behm Jan Ev. Tyron 18
 Behm Lőrinc (Piotr) 17
 Behm Ludwiga Zsófia 18
 Behm Teréz 17
 Beke József honvédezerdes 354,
 358, 361, 362, 368, 373, 450, 515,
 638, 641, 642
 Bem András 18—22
 Bem de Cosban-család 19, 20
 Bem de Cosban József 19
 Bem de Cosban Włodzimierz 4, 55,
 13, 15, 20, 687
 Beöthy Ödön 292, 301, 308, 324,
 331, 334—336, 359, 360, 362, 372,
 386, 447
 Berde Mózsza (Mózes) 292, 459
 Berg, cári tábornok 77, 80, 84,
 107, 111, 112, 123, 473, 510
 Berger 249
 Berger von der Pleisse, Georg 423
 Berger von der Pleisse, Johann
 520
 Berkó István 13
 Berzenczei László 283, 287
 Besztuzsev alhadnagy 41
 Bethlen Domokos 299
 Bethlen Gergely, honvédezerdes
 288, 309, 310, 319, 343, 344, 347,
 349, 352, 355, 364, 367, 372, 379,
 381, 398, 399, 408, 415, 449
 Betzmann, honvédezerdes 287
 Biberstein 667
 Bielicki 84
 Billek, császári alezredes 479
 Binder, császári százados 327
 Bíró Ede, honvéddörnyag 580
 Bliziński, kapitány 138
 Bluhm, cári ezredes 603, 613
 Blum, Robert 256, 268
 Bobowski őrnagy 149
 Boczkó Dániel 577
 Boehm (Bem)
 Bogusławski, Ludwik 61, 62, 64, 69,
 80, 82, 85, 104, 106, 107
 Bolliac, Cesar 435, 436, 508, 509,
 575, 576, 577, 578
 Bontemps, Piotr 36—39, 106, 707
 Borosnyai László 507
 Borowski 30
 Borzecki, Józef 274
 Boulay de la Meurthe, Henri 430,
 681
 Bourbon-család 140
 Böhm (Bem)
 Braganza hercege 173, 175
 Brătianu, Dimitrie 440
 Brătianu, Ion 440
 Braun 230, 254
 Breafński, Felix 172, 200
 Breit József 10, 286, 288, 311, 313,
 315, 316, 317, 318, 319, 320, 332,
 346, 347, 364, 366, 375, 381, 382,
 395, 396, 398, 400, 401, 455, 471,
 473, 475, 478, 490, 491, 498, 531,
 532, 534, 535, 544, 551, 553, 560,
 565, 569, 571, 580, 581, 584, 591,
 600, 608, 612, 614, 615, 616, 617,
 618, 623, 624, 625, 627, 641
 Brockhaus, Friedrich 197

Brogie, Léonce Victor de, herceg 184
 Brukenthal, Samuel 417
 Bulharyn, Jerzy 277, 652, 672
 Burian 254
 Burnett, Sir Francis 184
 Buseck, császári ezredes 378
 Busch, császári alezredes 376
 Buteanu, Ioan 505
 Bystron, J. S. 699
 Bystronowski, Ludwik 206, 434, 435, 503, 672

C

Canning-család 184
 Canning, Sir Stratford 430, 648, 650, 652, 653, 654, 656, 663, 666, 667, 671, 680, 686, 698
 Carreira, vicomte da 177
 Carvalho, José de Silva 174, 175
 Castera, Barbara du Perron de 19
 Cavaignac, Louis Eugène 209, 210, 710
 Chłapowski, Dezyderyt tábornok 94, 100
 Chłopicki, Józef Grzegorz, tábornok 51—53, 55, 56, 103, 117, 124, 203
 Chmelnicki 96
 Chodźko, Leonard 144, 210
 Chorzewski, hadnagy 30
 Chorzewski, Piotr 58, 103, 104
 Chrzanowski, Wojciech 42, 53, 57, 59, 62, 73, 96—98, 101, 103, 106, 155
 Clam-Gallas, Eduard gróf, altábornagy 408, 532, 535, 564, 567, 572, 579, 582—584, 589, 590, 594, 597—599, 608, 643
 Colquhoun, G. Robert 430, 432, 434
 Coppet, Johann, császári ezredes (később tábornok) 364, 382, 415, 416, 423, 535, 608
 Cordon báró 473
 Cosbani Bem Vladimir, lásd Bem de Cosban Włodzimierz

Costau Mussuros bej 663
 Cretzianu, Al. 440
 Czajka Czajkowski, Michał 216, 434, 435, 502, 650, 651, 657—659, 662, 667, 669—671, 677—679, 680, 681, 683, 685—688, 690, 698
 Czarnowski, tábornok 118
 Czartoryski, Adam, herceg 7, 10, 20, 51, 52, 53, 92, 96, 119, 124, 125, 138, 143, 145—147, 150—164, 165, 166—168, 170—172, 175, 176, 177, 178, 180, 182—185, 190, 193, 195—197, 198, 201, 202, 205—208, 214—216, 267, 276, 434, 435, 502, 503, 509, 649—651, 657, 658, 661, 662, 667, 687, 688
 Czetwertyński-család 33
 Czet János honvédtábornok 8, 288, 289, 290, 291—296, 299, 300, 305, 310, 311, 318—322, 323, 326—328, 329, 331, 332, 338, 339, 344, 346—352, 355, 357, 358, 361, 365, 366, 370, 372, 375, 376—380, 384, 394, 406, 416—419, 446, 449, 452, 456, 459, 460, 465, 477, 489, 493—495, 506, 507, 510—513, 519, 520, 523, 643

Cs

Csányi László 14, 234, 239—241, 242, 324, 328, 333, 359—362, 370—372, 381, 382, 385, 386, 387, 390—393, 402, 403, 410—412, 415, 418, 424, 426—429, 446, 447, 448, 450, 452, 454, 458—460, 488, 504, 506, 509, 513, 529, 556, 558, 618, 710, 711
 Cseodajev, cári tábornok 614, 615
 Csepi, honvédtábornok 354
 Csernátony Lajos 245
 Csernoevitz, császári százados 346, 363, 374, 375, 379, 635
 Csuha Antal 294
 Csutak Kálmán honvédezredes 354, 364, 454, 575

D

d'Almeida, lásd Almeida
 d'Argout, lásd Argout
 d'Artois 28, 29

- d'Hauterive, lásd Hauterive
 Dąbrowski, Henryk 33, 142
 Damaszkín György, honvédelezre-
 des 537, 546, 571, 580, 590—592,
 594, 596, 606
 Damjanich János, honvédtábornok
 359, 367, 411, 412, 526, 527, 616
 Danielewicz, Jerzy 6, 24
 Dannenberg, cári tábornok 110,
 594, 599
 Danzer F. Alfons 388, 468, 493, 621,
 629
 Daróczi Zoltán 20
 Daun, császári őrnagy 399, 401
 De Loulé őrnagy 166, 167, 171
 Deák Ferenc 128
 Deák Imre 339, 376, 392, 635, 669,
 687, 698, 701
 Décey László 287
 Dembiński, Henryk 8, 62, 77, 91,
 100—104, 108, 114, 118, 121, 122,
 183, 200, 372, 387, 388, 392, 411,
 412, 434, 462, 467, 468, 484, 489,
 493, 497, 498, 503, 510, 526, 553,
 560, 562, 568, 615—623, 625—631,
 642, 647, 652, 653, 656—658, 662,
 664, 665, 667, 672, 712
 Dembowski, Edward 199, 200, 210
 Demidov 654
 Désages, Emile 184
 Desprez, belga tábornok 162
 Dessewffy Arisztid, honvédtábor-
 nok 556, 622, 629, 633
 Dibics, (Zabalkanszkij) Johan Karl
 Friedrich, cári tábornok 51, 53,
 55—57, 59—63, 71, 73, 74, 77,
 80—82, 84, 85, 87, 90, 91, 93, 124,
 130
 Dick, cári tábornok 534, 535, 542,
 582, 584, 594, 598, 599, 601, 602,
 609
 Diebitsch, lásd Dibics
 Divéky Adorján 128
 Dobay József, honvédelezre-
 des 310, 312—320, 346, 354, 364, 374, 376,
 486, 512, 531, 537, 544—546, 565,
 566, 592—597, 602, 604, 608, 643
 Dobay Károly 286, 292
 Doblhoff, Anton báró 221
 Dobokay 417
 Dobozy István 299, 300, 304, 305,
 323, 539, 553
 Dobrogoyski, Damazy 42, 107
 Dobrzycki 42
 Don Miguel, lásd Miguel
 Don Pedro, lásd Pedro
 II. Don Pedro, lásd II. Pedro
 Donna Maria da Gloria, lásd Maria
 Dorschmann 287
 Dorschner Ferenc 338, 373, 385,
 567
 Dragomir, Silviu 329, 338, 360, 505,
 506
 Dragoş János 504, 505, 510, 515
 Drouyn de Lhuys, Edouard 431,
 500
 Du Beine 250
 Duc de Nermonds, lásd Nermonds
 Duhamel, cári tábornok 434
 Duschek Ferenc 619
 Dutkiewicz, József 51, 53, 128
 Dwernicki, József, tábornok 55, 74,
 168, 169, 200, 210
 Dziekonski, Kazimierz, tábornok
 120
 Dzierzkowski, József 274, 276, 279
 Dzwonkowski, Edward, őrnagy 43,
 674

E

- Egloffstein honvédőrnagy 310
 Egressy Gábor 664, 665, 673, 674
 Ekielski 68, 72, 75
 Elbington-család 184
 Endes, honvédőrnagy 597
 Engelhardt, cári tábornok 341, 356,
 357, 373, 385, 413—420, 534, 535,
 543, 563, 564, 567, 572, 579, 580,
 602
 Engels, Friedrich 8, 10, 49, 112,
 113, 125—127, 144, 154, 179, 219—
 221, 223, 227—231, 233, 243, 252,
 263, 265—267

Eötvös Mihály 287, 301—303, 304,
305, 306, 386
Es Margit, lásd Hies
Etten effendi őrnagy 657
Evains, belga miniszter 162

F

Fabvier, Charles-Nicolas francia
tábornok 150
Fackler, császári százados 387,
569
Faik bej 666
Falkowski, Juliusz 9, 212, 274, 275,
276, 277
Fäsi, cári tábornok 69
Fejzik basa (Guyon török neve)
Fenner von Fenneberg 232, 255
V. Ferdinánd 333, 337
Ferreira Garment, João 173
I. Ferenc József 336, 404, 527, 528,
630, 698
Ferenczy, honvédszázados 603
Fergusson, Robert 183
Feti Ahmed pasa 687, 688
Feyzy bej (Kollmann török neve)
Fiala János, honvédőrnagy 674,
676, 678, 688—691, 693—696, 699
Fiedler 391
Fischer, császári tábornok 390
Florescu, Dumitru 635
Fock, cári hadnagy 428
Foknek, ezredes 684
Fontblaque 382
Fornszek Adolf, honvédszázados
544
Forró Elek, honvédezredes 300,
310, 337, 450, 454, 511, 536, 591
Fotino, George 436
Fox Strangway 184
Földváry Lajos, honvédalezredes
302, 303, 306
Frank 255, 261
Fráter, honvédszázados 310
Fredro, Alekszander 674
Freire de Andrade 158

Frejlich, József 157, 161, 169
Fuad effendi 341, 430, 431, 433,
434, 449, 567, 668
Fülöp Lipót 494, 499, 500

G

Gábor Áron 292, 293, 336, 402, 538,
547, 564, 602
Gadon L. 7, 123, 133, 142, 148, 151,
178
Gál László, honvédezredes 359,
468, 469, 622, 623
Gál Miklós 335, 371, 373, 426
Gál Sándor, honvédezredes 283,
292, 337, 338, 362, 363, 373, 384,
385, 388, 389, 394, 402—404, 449,
459, 538, 542, 543, 546, 563, 564,
567, 571, 572, 589, 590, 593—598,
606, 608, 637, 642
Galicz, Jan 4, 5, 39, 44, 148
Garašanin, Ilija 434, 435, 502
Garnyica, N. F. 27
Gedeon, Joseph, császári tábor-
nok 285, 286, 288, 289, 336, 337,
340, 342—344, 346, 350—352, 384,
396
Geissmar, cári tábornok 54, 63, 66
Gelich Richárd 10, 339, 366, 456,
477, 485, 498, 608
Gembarzewski B. 58, 60, 75, 93,
94, 103, 104, 117, 131
Gerbel 82
Ghica, Ion 436, 508, 510, 520, 559,
578
Gielgud, Antoni, tábornok 57, 61,
79, 90, 100, 117
Godebski 208
Goger Ferenc, honvédszázados
537, 549
Golovin 101, 102
Gołuchowska Ágnes 21
Gołuchowski J. B. (Bem álnéve)
Gołuchowskich, Agneszka z, lásd
Gołuchowska
Gooss, Karl 436
Gorcsakov, cári tábornok 80, 82,
615, 616

Goslar, Julian 199
 Goszczyński, Seweryn 40
 Gozma János 634, 635
 Görgey Armin honvédőrnagy 558
 Görgey Arthur, hovédőrnagy
 10, 11, 265, 271—273, 315—317,
 324, 325, 328, 332, 333, 339, 372,
 381, 411, 412, 426, 473, 477, 497—
 499, 516, 517, 525—530, 553, 554,
 556—558, 560, 561, 568, 574, 575,
 614—619, 622, 626, 628—633, 635,
 636, 640, 642, 650, 651, 661
 Görgey István, id. 11, 530, 556
 Grabbe, cári tábornok 82
 Grabowski, Józef 133, 134
 Grabowski, Stanisław 207, 699,
 Gräser, császári tábornok 409, 417,
 423
 Gramont 261, 315
 Grandjean, francia tábornok 30
 Grant, Effingham 382, 410, 429,
 439, 440
 Grinzer, Max 224
 Grotenhjelm, cári tábornok 531,
 532, 534, 540, 543—545, 547—549,
 551—553, 562, 569—571, 574, 579—
 581, 590—596, 598—600, 605, 608,
 642, 643
 Grubicz Sándor, honvédőrnagy
 309, 326, 328
 Grüner E. 237, 244, 245, 246, 247,
 253, 255, 257
 Gurowski, Adam 144, 148, 277
 Guyon Richard, honvédőrnagy
 271, 272, 274, 315, 411, 412, 497,
 527, 562, 568, 574, 578, 615, 622,
 623, 629—633, 636, 639, 641, 647,
 652, 658, 660, 684

Gy

Gyalókey Jenő 12, 13, 340, 345,
 357, 373, 409, 421, 454, 511, 519,
 523, 532, 533, 534, 535, 539, 540,
 541, 542, 543, 544, 548, 549, 552,
 553, 564, 570, 572, 579, 582, 583,
 584, 586, 588, 593, 596, 597, 599,
 600, 602, 603, 605, 607, 612
 Gyalókey Lajos, id. 598

H

Habsburg-család 184, 246, 266, 491,
 502
 Hafim pasa 674
 Hajnal István 639, 650, 652, 659,
 662, 666, 671, 697, 698
 Halim pasa 673
 Hammerschmidt 255
 Hammerstein-Ecquord, Wilhelm,
 császári tábornok 356, 451
 Hancz 90
 Handelsman, Marcell 7, 152, 155,
 183, 184, 202, 503
 Haraszi Éva 432, 433
 Harbut, J. St. 651, 665
 Hasford, cári altábornagy 534, 547,
 563, 564, 572, 593, 596, 598, 605—
 610, 612
 Hasszán bég (Guyon fiának török
 neve) 660
 Hatvani Imre 505, 506, 515, 519,
 539, 575
 Haug (Hauk), Ludwig 231, 244, 250,
 265, 309
 Hauke, Maurycy 42
 Hauslab, császári tábornok 697
 Hauterive, Valentin d' 37
 Haynau, Julius Jakob, császári tá-
 borszernagy 526 531, 556, 560,
 574, 615—618, 623—628, 642, 647,
 661
 Helfert, Joseph Alexander 7, 251,
 255, 257, 259, 260, 262, 333, 342,
 344
 Heller 256
 Heusenstamm 417
 Heltman, Wiktor 188, 198, 215
 Hepperger 343
 Henkalovics, honvédőrnagy 397
 Herle 375, 377, 444
 Hertelendy Miksa 503
 Herverth 663
 Herzinger, császári tábornok 527,
 628, 627

Heydte, August 285, 286, 292, 293,
336, 342—344, 357, 384, 385, 395,
396, 399, 401, 407, 419, 421
Hies Margit 17
Hirsch, Franz 250, 251
Hluszniwicz, Antoni 143
Hódossy Miklós 293, 294, 298, 301
Horváth Albert 337, 428
Horváth Jenő 431
Horváth Mihály 339, 351, 352, 355,
365, 367, 376, 412, 413, 440, 481,
490, 497, 516, 527, 528, 533, 534,
535, 561, 568, 574, 594, 596, 600,
601, 617, 618, 620, 623, 628, 629
Hory 660

Hossowski, Adam 688
Hossowski, Jan 688
Howard, Lord 177
Hrabovszky György, honvédtörő 373, 378, 380, 397, 426
Hunyadi János 700
Hurmuzaki, Eudoxiu 431, 432, 434,
501, 533, 564, 567, 587, 588, 606,
610, 644, 660, 665, 697
Huszár Benő 264

I

Iancu, Avram 318, 442, 451, 505,
514, 515, 520, 522, 523, 575, 576,
578, 619, 634, 635
Ibrahim pasa 182, 183
Ihász Dániel, honvédtörő 450,
536, 580, 660
Ilnski, Alexander 509, 674
Imczedy Sámuel, honvédtörő 354,
397, 398, 450, 511, 515, 591,
594
Istók János 706
István főherceg 283
Iszmail pasa (Kmetty török neve)
Ivin, cári altörő 534, 600, 602
Izabella Mária, portugál infánsnő
157

J

Jablonowski-család 659
Jablonowski 41
Jablonowski, Antoni 108
Jablonowski, Stanisław Prus herceg 6, 58, 59, 68, 72, 75, 76, 88,
89, 90
Jablonsky, császári ezredes 318—
320, 322, 325—327, 332
Jagmin 97, 98
Jakab Elek 8, 283, 290, 348, 358,
378, 381, 383, 637
Janikowski, Antoni 117
VI. János, portugál király 157
Jánosi Ferenc, honvédtörő 538
Jasmagy Gábor 697—699
Jasowski 38
Jazwiński, Antoni 191, 192
Jelačić, Josip, lásd Jellacsics József
Jelinek 232
Jellacsics József gróf, tábornok 217, 221—224, 227, 228, 230, 231,
233—235, 238, 241—243, 246, 252,
253, 256, 258, 259, 261, 263, 271,
273, 316, 475, 477, 479, 480, 482—
484, 487, 491, 496, 497, 517, 528—
530, 554, 555, 557, 561, 562, 568,
574, 578, 616
Jelowicki, Edward 110, 236, 247, 257,
263
Jesszaulov, cári tábornok 564, 567
Jordan, Władysław, őrnagy 493, 674
Jordan, Zygmunt, őrnagy 674
Jovich, Stefan, császári tábornok
409, 417, 423
Juhász, honvédtörő 355
Juraschek, Willibald 634
Juszuf (Woroniecki József török
neve)

K

Kabos, honvédtörő 418
Kajzarov, cári tábornok 102
Kálazdy doktor 690, 693, 700

- Kalliány, császári tábornok 288, 311, 341—343, 346, 347, 354, 355, 364, 367, 375, 377, 378, 396, 399, 400, 409, 415, 416, 418, 419, 421
- Kálmán (Könyves) magyar király 212
- Kálnoky Sándor, honvédtábornok 537
- Kamiński 80, 84, 85, 91, 120, 121, 200
- Károlyi Miksa, honvédalezredes 398, 416, 450, 478
- Károlyi Ede gróf 288
- Karski 41, 70
- Kaskel 137
- Katona Miklós 288, 289, 291
- Kazinczy Lajos, honvédtábornok 548, 552, 596, 606, 637, 642
- Keller, honvédtábornok 310
- Kemény Farkas, honvédalezredes 309, 310, 319, 328, 338, 342, 346, 352, 355, 356, 358, 362, 364, 367, 368, 374, 376—378, 379, 380, 383, 391, 428, 448, 449, 507, 511, 520, 537, 592, 593, 595—597, 602, 605, 607, 637, 642
- Kemény József báró 327, 436
- Kempen, császári tábornok 316
- Kerekes Sámuel 11
- Kerim paza 687, 689
- Kicki, Ludwik tábornok 60, 62, 66, 67, 69, 85
- Kiss Ernő, honvédtábornok 412, 556, 558
- Kiss Sándor 339, 368
- Kiss Sándor, honvédezredes 309, 310, 321, 342, 344, 347—349, 353, 370, 384, 385, 449, 511, 538, 541, 542
- Kiss Sándor, huszárőrnagy 348, 408
- Klapka György, honvédtábornok 283, 411, 412, 476, 477, 479, 486, 489, 490, 493, 502, 526, 529, 554, 556, 561
- Klauzál József, honvédtábornok 296
- Klein 137
- Kleiser, császári őrnagy 354, 355
- Klement György, honvédtábornok 537
- Klokocsán, császári őrnagy 416
- Klot, Antoni 165
- Kmetty György, honvédtábornok 489, 554, 556, 561, 568, 578, 615, 618, 620, 622, 626—629, 632, 633, 638, 639, 641, 647, 658, 660, 687, 688, 693, 696, 697
- Knapowska, Wisława 145
- Kniaziewicz, Karol, tábornok 33, 138, 140, 149, 151, 152, 180, 183, 185
- Knicsanin, Sztevan Petrovics 496
- Koffler Bódog, honvédtábornok 326, 371
- Kołaczkowski, Klemens, tábornok 25, 96—98, 106
- Kolisch 232
- Kollmann József, honvédezredes 470, 562, 658, 660, 684, 685
- Kolowrat, Franz 72
- Kołodziejewski, Xawer 278
- Komar-család 659
- Komora, Cornelius 255
- Konarski, Tomasz 68, 69, 91
- Konstantin nagyherceg 33—44, 47, 51, 54, 129, 138
- Korczyńska, Katarzyna z Łojowskich 21
- Kormanski, Włodzimierz 149
- Korn Fülöp Antal 657
- Korponay János, honvédezredes 615, 616
- Kościełski 698
- Kościuszko, Tadeusz 22, 73, 125, 142, 143, 203
- Kosbani Bern József lásd Bern de Cosban József
- Kossak, Włodzimierz 674
- Kossuth Lajos 3, 10, 14, 233—236, 238, 239, 241, 242, 245, 246, 251, 265, 271—279, 285, 291—295, 296, 297, 298, 300—303, 306—308, 315—318, 323—325, 328, 329, 333, 338, 339, 353, 359—362, 370—373, 381, 382, 384, 385, 387—389, 390, 391, 392,

402, 403, 405, 410—412, 415, 417,
422—427, 431, 435, 440, 442, 445—
453, 454, 457—463, 465—467, 470,
472, 473, 475—480, 482—488, 490,
492—494, 497—501, 504—506, 507,
508—513, 515—521, 523, 524—530,
534, 543, 547, 548, 552—554, 556—
562, 568, 572, 574—579, 583, 588,
592, 613—619, 621, 629—632, 634,
637—639, 642, 647, 649—652, 655—
657, 661, 662, 664, 665, 669, 670,
672—674, 680, 686, 695—698, 700,
701, 704, 710—712

Kotzebue 434

Kozłowski, Józef 688

Kozłowski, Włodzimierz 688

Kölcsey Ferenc 128

Kovári László 8, 281, 283, 285, 286,
292, 293, 298, 300, 311, 313, 326,
327, 334, 337, 338, 340, 341, 345,
347, 355, 356, 357, 364, 371, 377,
379, 380, 406, 414, 415, 422, 424,
427, 428, 448, 449, 507, 534, 541,
565, 567, 585, 586

Kraiewski, tábornok 200

Krasicki, órnagy 84, 85

Krasiński, Walerian 659

Krasszovszkij, cári tábornok 102

Kraszewski, J. I. 88, 200

Krasznay Pál, honvédtábornok 538,
541, 543

Krauss, Philipp 264

Krępowiecki, Tadeusz 144

Kreutz, cári tábornok 54, 98, 99,
102

Krukowiecki, Jan 101, 102, 105,
106, 109—113, 117, 125

Kruszewski, Ignacy 139, 151

Krzyżanowski, Seweryn 41

Kuchenbecker 250, 251

Kudlich 454

Kudlich, Hans 232, 233

Kunich, császári órnagy 375

Kunz, H. 6, 60, 104, 105, 107, 108

Kuranda, Ignaz 264

Kurcz, Anton 350, 436, 486, 552,
613

Kutuzov, G. A. 29

Kürsid pasa (Guyon török neve)

Kwiatkowski 274

L

La Nusse 694

Łabanowski 59, 60, 75, 116

de Lacy Evans 184

Lafayette, Marie-Joseph 136, 137,
143, 147—150, 158

Lahner György, honvédtábornok
512

I. Lajos 213

Lajos Fülöp 140—142, 156, 184

Lamartine, Alphonse de 649

Lamberg Ferenc Fülöp gróf, csá-
szári altábornagy 223

Lanckoroński-család 33, 659

Lane-Poole, Stanley 653

Langerman, Jerzy 84

Laski, kapitány 138

Lasocki, Zygmunt 5, 16, 20

Lasota, Grzegorz 19, 21

Latour, Theodor 223, 224, 226, 255,
284

Lázár Dénes 594

Lázár Vilmos, honvédtábornok 642

Lederer, Ignaz Ludwig Paul, csá-
szári tábornok 315

Lein, cári ezredes 542, 547, 572

Leiningen, Christian, császári ve-
zérőrnagy 454—456, 461—463, 466

Leiningen-Westerburg Károly, hon-
védtábornok 561, 615

Lelewel, Joachim 53, 96, 101, 124,
126, 136—138, 143—145, 147, 149,
150, 153, 154, 158, 160, 188, 189,
199, 201, 205, 206, 207, 210, 709

Lenkey János, honvédtábornok 527

Lenoir, lásd Zwierkowski, Ludwik

Lesseps, Ferdinand de 677, 680, 694

Leszczyński, Stanisław 245

Leuchtenberg herceg 636

Lewak, Adam 654, 663, 698, 699

Lichtenstein, Franz herceg 625—
627, 636

Limanowski, Bolesław 40, 41, 170

Linowski, Konstanty 151

Lipót, belga király 151, 152

Lipszki, cári ezredes 602

Livet 25

Łobeski, Świętosław 21

Lobkovitz herceg 46

Loewis, cári tábornok 29

Longwort, Pr. 663

Losenau, Ludwig, császári ezredes
341, 342, 344, 346, 347, 304, 366,
375, 378

Lovcsev, cári ezredes 542

Lowe, Sir Hudson 675

Łubieński, Piotr 106

Łubieński, Tomasz, tábornok 55,
57, 61, 62, 64, 70, 76, 77, 79, 80,
91, 95—97, 100, 103, 106

Lubomirski-család 215

Lubomirski György, lásd Lubomir-
ski, Jerzy

Lubomirski, Henryk herceg 46, 148,
155, 195

Lubomirski, Jerzy herceg 212, 708

Luboradzki 693, 694, 699

Łukaszewicz, Witold 199

Łukasiński, Walerian 40—43, 56,
708

Lukenics, honvédszázados 571

Lukinich Imre 128

Luniewski 96

Lüders, Alekszandr Nyikolajevics,
cári tábornok 340, 341, 345, 356,
357, 428, 431, 433, 441, 454, 469,
501, 531—535, 540—543, 547, 551,
552, 563, 564, 567, 569, 572, 574,
579—581, 583, 584, 587, 592—613,
637, 638, 640—644

M

Mac Donald, Etienne, francia mar-
sall 26, 27, 707

Maderspach 493

II. Mahmud szultán 183

Makray Aladár 320, 425, 426, 445,
446, 451, 453, 458, 465, 476, 477,
483, 492, 494, 499, 555

Makray László 352

Malachowski, Gustaw, tábornok 57,
61, 80, 84, 85, 96—98, 100, 106,
107—109, 111—113, 117, 120, 153,
163, 183

Malinovszkij, cári tábornok 107

Malkowski, császári tábornok 356,
386, 390, 391, 405, 456, 468, 471,
473, 478, 486, 532, 711

Manderstern, cári tábornok 54, 80,
85, 91

Mańkowski, Tadeusz 5, 47

Mara Gábor, honvédőrnagy 538

Maria da Gloria 157, 158, 177

Márki Sándor 362

Markó Árpád 13

Maróicsics, császári őrnagy 387,
395, 400, 405—407

Maróthi 355

Martinitz 249

Martinov, cári tábornok 84, 88,
107

Marx, Karl 6, 21, 112, 127, 140,
144, 146, 179, 265, 266, 432

Marzsó Imre, honvédalezredes 335

Maser bej 689

Matolai Ede 622

Matuszewicz, Wincenty 149

Mayerhoffer, császári tábornok
496, 502

Mazzini, Giuseppe 199, 432

Męciszewski, Filip, ezredes 37

Mehemed Ali, egyiptomi alkirály
165, 182, 183, 682, 686

Mehmed Hilmi (Luboradzki török
neve)

Merawski, T. 34

Mérei Gyula 128

Mesker bej 677, 678

Messenhauser, Wenzel (Caesar) 230,
236—240, 242, 246, 247, 250—252,
254—258, 264, 265, 268, 269

Mészáros Károly 317, 325, 473, 480,
487, 493, 515

Mészáros Lázár, hadügyminiszter
272, 275, 316, 328, 437, 453, 476,
477, 560, 561, 568, 573, 615, 616,
627, 629, 631, 647, 658, 665, 674

Meszéna, honvédalezredes 310, 326,
450

Metternich, Klemens Lothar Wen-
zel, herceg 51, 53, 72, 157, 200,
219, 267

Michanovits 700

Micielski 85

Mickiewicz, Adam 141, 179, 211,
276, 324

Mierosławski, Ludwik 6, 198, 273

Miguel 157, 158

Mihajlov, cári százados 606

Mihály nagyherceg 75

Mihályi Gábor 287

Mikes János 288

Mikes Kelemen, honvédezredes 310,
322, 327, 335, 342, 343, 347, 348,
351

I. Miklós cár 51, 56, 60, 70, 73,
134, 153, 184, 200, 423, 433, 439,
482, 510, 527, 668

Milberg, Henryk, tábornok 57, 61,
97, 120

Miłkowski, Zygmunt (Jeż, T. T.) 9

Miller, A. 7, 190

Miller, I. Sz. 7

Miranda 158

Młocki, Alfred 34

Mochnacki, Maurycy 40, 148

Mocrette 250, 251

Mód Aladár 516, 559

Móga János, császári tábornok 234,
235, 246, 265, 271, 381

Mohamed pasa 674, 676

Moller, cári tábornok 588, 589

Molok, A. J. 7

Morawski, Teofil 53, 96, 100, 106,
120

Móricz József, honvédalezredes 536,
572

Móricz Vilmos, honvédőrnagy 536

Mortin báró 176

Moser 254

Moszyński 30

Muchowski 108, 109, 111

Murad kapitány (Sas) 684

Murad pasa (Bern török neve)

Muravjev, Aposztoł Szeorgiusz 41

Murgu, Efitimie (Euthym) 411, 634,
635, 712

Musztafa 675

Musztafa pasa, marsall 677, 688,
689, 695

Mycielski, Michał 152

N

Nagy Sándor 293, 363, 384, 394, 404,
428, 456, 486, 521, 552, 588

Nagy Sándor József, honvédtábor-
nok 561, 617

Nahlik, császári százados 408

Naimski, Ludwik 4, 21

Namik pasa 182

Napier, Sir Charles 650

Napoleon (I. Napoleon) 22—28, 31,
96, 111, 120, 142, 203, 707

Napoleon Louis 432

Narzymiski 116

Nejmanowski 84

Németh, honvédalezredes 450

Nermonds hercege 206

Nesselrode, Karl Robert gróf 182,
668, 676

Niermojowski, Bonawentura 53, 111,
118—122, 143

Niermojowski, Wincenty 95, 96

Niepokoczycski-család 659

Ninny, honvédőrnagy 474

Norwid, Cyprian Kamil 704

Novoszilcov, Nyikoláj 41

Nössel 254

O

O'Connell, Daniel 184

Olizar 96

Omer pasa 341, 432, 433, 454, 467,
563, 566, 573, 574, 578, 589, 661,
701

Orbán Balázs 363

Ordódy 315

Oreusz, Ivan 11, 601, 607

Orghidan, Rudolf 340

Orléans hercege 139

Orlov, Alekszej Fjodorovics 74

Ormay Norbert, honvédezredes 524

Ossoliński, Józef M. 46

Ostasińskich, Maria z 35

Ostrowski hadnagy 72

Ostrowski, Antoni 158, 166

Ostrowski, Krystyn 699

Ostrowski, Władysław 26, 28, 30,
58, 111, 122, 124, 135, 663, 707

Oszman (Zarzycki török neve)

P

Pac, Ludwik tábornok 57, 59, 60,
75, 85, 118, 120, 152

Paget, John 12

Pahlen, cári tábornok 54, 61, 62,
64, 77, 82, 91, 107, 123

Pálffy János 699

Pálffy Móric, honvédőrnagy 346

Palmello őrnagy 158

Palmerston, Henry John Temple,
viscount 156, 172, 175, 176, 182,
184, 430, 432, 433, 648, 655—657,
668, 680

Panyutin, cári tábornok 510, 560,
623—626

Pap Dénes 330, 425, 559, 561, 577,
634

Papp, császári százados 349

K. Papp Miklós 524

Papp Vilmos, honvédelezredes 421,
524, 536, 580, 592

Parker, angol admirális 650

Parrot, császári tábornok 510

Pasierbski, Platon 170, 171, 709

Paszkievics, Ivan Fjodorovics her-
ceg 71, 73, 74, 91, 93, 97, 99, 102

108—111, 117, 119, 120, 123, 124,
187, 198, 200, 423, 473, 481, 531,
532, 535, 561, 574, 579, 600, 616,
617, 643, 662

Paszkowski tábornok 33

Paszkowski, Józef ezredes 37

Pataky K. M. lásd Pataky (Pirin-
ger) Mihály

Pataky (Piringer) Mihály 3, 619,
620, 631, 632, 637, 639, 640

Paulicci tábornok 28

Pavelich, császári őrnagy 479

Pavlov, cári tábornok 534, 543, 548,
569, 570, 580

Pawlicowa, Maria 157, 201, 207,
208, 209, 210

Pawlowski, Br. 101, 115, 116, 128,
131

Pázmándy Dénes, ifj. 233—235

Pedro, portugál király 157—159,
161, 162, 164—167, 171, 172, 174,
175, 177

II. Pedro, brazil császár 157

Peillet, francia tábornok 24

Pellet, francia tábornok 132

Perczel Miklós, honvédelezredes 468,
674

Perczel Mór, honvédtábornok 8,
316, 317, 324, 328, 329, 933, 411,
412, 451, 452, 460, 461, 465, 466,
468—474, 479, 480, 483—487, 489—
492, 493, 495—499, 501—503, 515,
517, 524—526, 530, 556, 560—562,
568, 578, 615, 616, 631, 647, 672—
674, 711

Pereczy Mihály, honvédelezredes
309, 310, 355, 364, 406, 450, 455,
474, 478

Pergen, császári tábornok 535

Périer, Casimir 149, 184

Pesztel, Pavel 41

Petőfi Sándor 3, 339, 342, 368, 370,
437, 450, 455, 476, 502, 598, 604,
606, 702—704

Pfersmann, Alois, császári tábor-
nagy 285, 340, 344, 357, 407, 408,
409, 417, 423

Piętka, Michał, alezredes 60
 Pietkiewicz 143
Pilch Jenő 13
 Pillersdorf, Franz 219
 Piotrowski, Piotr (Pietrowski, Antoni), ezredes 353
 Plafer, Ludwik 140, 151, 153, 163
 Plater, Władysław 207
 Podczaski 200
 Pol, Wincenty 138
 Poniatowski, Józef, herceg 23
 Ponsonby, William Brabazon 382
Popea, Nicolae 285, 286, 340, 404, 474, 504, 541
 Popovics Dénes 334
 Porczyński (Ahmed Tevfik) 657
 Potocka, Klaudia 136
 Potocki-család 33
 Potocki, Bernard 151
 Potocki, Franciszek 45, 47, 57, 176
 Potocki, Szczęsny 24, 26
 Potocki, Włodzimierz 24, 26
 Potulicki, Henryk 149
Potyemkin, F. V. 7
 Poujade, Eugène 587, 644, 650
 Pöltenberg Ernő, honvédtábornok 556, 614, 615
 Pradzyński, Ignacy, tábornok 25, 40, 42, 53, 57, 59, 60, 62—64, 66, 67, 69—71, 73—75, 77, 79—81, 84, 85, 90—92, 96—98, 100—102, 104, 105, 106, 108, 110—112, 273
 Preuthin 29
 Pruszyński, Ludwik 151
 Puchner, Anton, császári tábornok 272, 284—286, 288, 290, 292, 311, 317, 318, 325, 333, 339—347, 350, 351, 353, 355—358, 363, 365—367, 371, 373, 376, 379—383, 386, 387, 391, 394—396, 399—402, 405—407, 409, 410, 415, 417, 418, 423, 430—432, 439, 441, 443, 456, 463, 466, 467, 473, 475, 477, 478, 483, 484, 487, 494, 495, 500, 501, 517, 535, 555, 607, 644, 650
 Puhl Ignác, honvédtábornok 537

Pulszky Ferenc 234, 236—243, 246, 247, 255, 263, 264, 265, 271, 272, 433
 Pulszky Sándor, honvédalezredes 316
 Puzyrewski, Alexander 6, 77, 90, 91, 92, 103, 105

R

Radetzky, Johann Joseph, császári tábornok 221, 224, 432, 686
 Radziwiłł-család 659
 Radziwiłł herceg 653, 654, 671
 Radziwiłł Mihály herceg 28, 51—54, 56, 58
 Rajacsis József 469, 502, 503
 Raksányi Imre, honvédtábornok 527
 Ramberg, Georg, császári altábornok 253, 255, 258, 261—263, 315, 574, 617, 623, 624, 626
 Rambateau, Claude-Philibert gróf 193
Ramming von Riedkirchen, Wilhelm 9, 528, 531, 581, 582, 597, 599
 Ramorino, Hieronim, ezredes 57, 60, 62, 64, 67, 69, 70, 71, 96, 97, 103—106, 109—112, 117, 119
 Rapp, Jean, francia tábornok 29, 30
 Reis effendi 667
 Rennenkampf, cári tábornok 565, 582
 Répassy Mihály, honvédtábornok 301, 527
 Resid aga (Fiala János török neve)
 Resid pasa 649, 650, 654, 665, 667, 671, 675—680, 701
 Rhemen, császári ezredes 320
 Riczkó Károly, honvédezredes 291, 309, 310, 318, 319, 327, 330, 335, 337, 371, 382, 385, 386, 387
 Riebel, Joseph, császári őrnagy 312
 Riebel, Karl, császári őrnagy 284—286, 347, 354, 355, 358, 363—365, 416
 Riesen, Jakub von 136
 Ringelhann 261

Romanov-család 53
 Rosen, cári tábornok 54, 59—64,
 66, 67, 71, 73, 102, 105, 124
 Rosetti, Constantin A. 436, 439
 Róslakowski, Antoni 157
 Rostworowski, Michał 98
 Roth, cári tábornok 102
 Roth, Elias 436
 Rouget, Nicolas 25
 Routier, Andrzej, tábornok 104, 106
 Różycki, Samuel 103, 120, 132
 Rukavina, Georg, császári tábor-
 szernagy 363, 474
 von Rumel, porosz tábornok 134,
 135
 Rupniewski 76
Rusjan, Lucian 278
 Rüdiger, cári tábornok 98, 101—
 103, 531, 615
Rüstow, Wilhelm 9, 10, 347, 358,
 376, 394, 441, 461, 471, 480, 534,
 535, 569, 579, 590, 594, 596, 597,
 596, 597, 599, 600, 608, 609, 613,
 618, 622, 623, 625
 Rybiński, Maciej, tábornok 57, 61,
 62, 80, 84, 91, 109, 118, 119, 121,
 123, 124, 131, 133, 152
 Rzewuski-család 33

S

Sacken, cári tábornok 77
 Şaguna, Andreiu 282, 285, 340, 404,
 505, 642
 Sahovszkoj herceg 54, 55, 77, 80,
 82, 91
 Saih, Jan 657
 Saint-Marc, Girardin 198
 Salmen-család 642
 Salmen, Franz 340
 Sanchez, császári tábornok 261
 Sandon-Harrowby-család 184
 I Sándor cár 39, 44, 52
 Sándor László, honvédtábornagy 537
 Sanguszko-család 215
 Sanguszko, Władysław 212

Sánta György 386
 Sárosi Ferenc, honvédtábornagy 537,
 569
 Sározy Gyula 702
 Sawicki, Jan 667
Schiemann, Theodor 71
 Schlick, Franz gróf, császári altá-
 bornagy 316, 328, 345, 372, 617
 von Schneider, francia tábornok
 161, 162
 Schneider, császári őrnagy 261, 262
 Schneider, Joseph 264
 Schurtter, Joseph, császári tábor-
 nok 286, 287, 311, 342, 344, 345,
 356, 363, 373, 385, 395
 Schütte 255
 Schwarzenberg, Felix, herceg 316,
 340, 341, 345, 473, 481, 559, 654,
 663, 699, 700
 Schweidel József, honvédtábornok
 527
 Schweider lásd Schweidel
 Ściegenny, Piotr 199
Scserbatov 423, 481, 482
 Ségur de Peyron 431, 432, 434, 447,
 449, 500, 501, 533, 644
 Sepielew, cári tábornok 28
 Serbelloni, császári tábornok 252
 Sierakowski, Wacław, tábornok 118
 Sierawski, Julian, tábornok 96, 152,
 160
 Simonffy József, honvédalezredes
 575
 Simunich lásd Simunics
 Simunics, Balthasar, császári altá-
 bornagy 271, 272, 315, 328
 Skalecki, Paweł 688
 Skalski 38
 Skarjatin, cári ezredes 357, 395,
 407—409, 415, 416, 428, 524
 Skarzyński, Kazimierz, tábornok
 57, 62, 76, 80, 88, 91, 92, 97, 98,
 121, 123
 Skrzynecki, Jan, tábornok 51, 56,
 57, 59—62, 64, 66, 67, 69—71, 73
 —75, 77—86, 90, 91, 93—97, 99,
 100, 103, 106, 117, 124, 125, 129

Słowacki, Juliusz 141, 179
 Smolka, Franciszek 226, 236, 239, 248
 Solignac marsall 166
 Solomon, Nicolae 374, 376, 435
 Sołtyk, Roman 149, 152
 Sombory Sándor, honvédeztizedes 288, 292, 336, 337
 Sowiński, Józef, tábornok 107, 108
 Spazier, Richard O. 6, 54, 57, 60, 71, 74, 79, 82, 96, 102, 108, 109, 118, 119
 Springinsfeld, császári aleztizedes 535, 544, 548, 552, 569, 570
 Sproxton, Charles 648, 656
 St. Germain, Vincent 684
 St. Quentin, császári őrnagy 320
 Steier Lajos 316, 333, 510, 527
 Stein Miksa, honvédeztizedes 511, 519, 539, 546, 591, 593, 595—597, 602, 606—614, 637, 638, 641, 647, 658
 Steinheil, cári tábornok 29
 Stifft 238
 Strandtman, tábornok 108
 Strastil 260
 Stráva 416
 Strobach, Anton 226
 Stromfeld 379
 Stryjeński, Zygmunt, tábornok 62, 64, 70
 Strykowski, Wojciech 21
 Stuart-család 184
 Stuart, Lord Dudley 184, 440
 Stutterheim, császári ezredes 312, 363, 364, 375, 382, 383, 395, 396, 398, 399, 407, 419, 456
 von Stürmer 654, 669
 Sułkowski, tábornok 33
 Święcicki 37
 Swirski, Józef 153, 163

Sz

Szabó Ferdinánd (Nándor), honvédtizedes 319, 418, 421, 450, 538, 541—543, 567

Szádeczky Lajos 128
 Szamarin, cári tábornok 544
 Szaniecki, Jan Olrych 126
 Szassz, cári altábornagy 510
 Szembek, Piotr 55
 Szemere Bertalan 283, 462, 527, 614, 616, 617, 634, 647
 Szentgáli Antal 601, 603, 607
 Szentiványi Károly 506—508, 510—513, 522—524, 565, 577
 Szeremley Samu 528
 Szigethy 362
 Szilágyi Sámuel, honvédtizedes 310, 326, 346
 Szilágyi Sándor 8, 249, 557, 558, 566, 569, 588, 615, 616
 Szirmay Pál 236, 238
 Szkinder pasa, (Iliński, Aleksander török neve)
 Sznajde, Franciszek, tábornok 149
 Szontágh Pál 264, 271
 Sztéfanovičs János 502
 Sztratinirovics György 469, 527
 Szulc, August, ezredes 123
 Szydłowski, Teodor, tábornok 118
 Szytejka 209

T

Tabaczyński, Józef, őrnagy 674, 693, 695, 699
 Tabaczyński, Julian 693
 Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice 156
 Táncsics Mihály 3
 Tar Károly 301, 302
 Tausenau, Karl 232
 Tecco báró 700
 Teichert, császári őrnagy 423
 Teleki György, honvédfőhadnagy 544
 Teleki József 283
 Teleki László 702, 706
 Teleki Sándor 9, 287, 299, 305, 306, 331, 344, 348, 351, 439, 449, 454, 467, 687

Tell, Christian 560
Teodorovics Kuzmán, tábornok
455, 470, 471, 473, 478, 479, 486,
502

Teutsch, császári őrnagy 354, 355,
387

Tevfik bej 589

Thim József 459, 468, 469, 470, 471,
480, 484, 487, 502, 503, 524, 525

Timoni 356, 432, 434

Titov 652, 653, 664

Tocqueville, Alexis de 533, 587

Tokarz, Wacław 4, 6, 20, 29, 32,
34, 36, 44, 45, 51, 52, 53, 55, 57,
60, 66, 67, 71, 73, 75, 77, 82, 97,
98, 99, 100, 105, 113, 119, 124, 125

Toll, cári tábornok 82, 84, 99

Tolnai Gábor, honvédtábornagy 309,
326, 418

Tóth Ágoston, honvédtábornagy 305,
309, 310, 320, 326, 387, 390, 391,
392, 449, 512

I. Tóth Zoltán 14, 281, 505, 575,
576

Towiański, Andrzej 179

Török Gábor 459

Török János 515

Tracy, Victor de 147

Trautmannsdorf, Ferdinand 51

Trebonian, Laurian 340

Tumanszki 587

Turno, Karol, tábornok 91

Tuzson János, honvédtábornagy 538,
589, 608

Tyszkiewicz, Wincenty 100

U

I. Ulászló 213

Umiński, Jan, tábornok 40, 42, 57,
75, 97, 98, 100—104, 108, 112, 114,
115, 117, 118, 120, 122, 123, 152,
160

Uracca, császári alezredes 395, 396,
399, 400, 407, 419, 456

Urban, Karl lovag, császári tábor-
szernagy 284—291, 293, 299, 307,

308, 315, 318—323, 325—327, 331—
333, 345, 356, 371, 372, 381, 385—
393, 507, 535, 543, 710,
Usztrogov, cári tábornok 586, 589

V

Van de Veyer 151

Van der Nüll, császári ezredes
395—399, 406, 407, 416, 418, 420,
421, 456, 582

Várnai Ulászló, lásd Ulászló

Vasconcellos, tábornok 166, 171,
172

Vay László 665, 697

Vay Miklós báró 283—287, 289, 290,
294, 305, 308

Vécsey Károly, honvédtábornok
328, 412, 451, 453, 460—467, 471,
474—478, 483, 484, 486, 488, 490,
495, 500, 517, 519, 520, 528, 530,
537, 617—623, 628, 629, 631, 633,
636—638, 711

Veigl von Kriegslohn, Walentin,
császári vezérőrnagy 618, 624,

Venino Ferenc 18

Venino Johanna (Veninówna) 18,
19, 20

Venino Katalin 18

Vetter Antal, honvédtábornagy 8,
292, 294, 411, 412, 498, 525, 526,
530, 554, 555, 557, 568, 617

Vevers, császári százados 345, 396,
399

Vignaux 29

Villám Ferenc, honvédalezredes
461, 462, 464, 475, 476, 486, 500

de Villiers 165

Vlad, Aloizie 634

Vlagyiszlavlevics, cári tábornok
534, 569, 591

Volkonszkij, Szergiusz 41

Von Vredy, lásd Vredy

Vredy, von császári vezérőrnagy
224

Vukovics Sebő 460, 496, 499, 503,
528, 529, 530, 616

W, X, Y

Wallmoden-Gimborn, Ludwig
Georg Thedel gróf, császári tá-
bornok 623, 624, 626, 642,
Wardener, August, császári tábor-
nok 288, 290, 293, 311, 317—321,
325, 326
Wargha István 264
Wazyk 96
Węgierski, Emiljan tábornok 82—
84, 96, 111, 120
Weisflog, Karol 44
Welden, Franz Ludwig, császári
táborszernagy 473, 510
Wertheimer Eduard 128
Wessenberg, Johann Philipp 221
Wieckowska, Helena 137
Wielhorski, tábornok 33
Wielopolski-család 22
Wielopolski, Alexander 119
Wierzbicki, Tomasz őrnagy 674
Wieser, császári őrnagy 387
Windischgrätz, Alfred herceg, csá-
szári táborszernagy 220, 221, 227,
228, 231, 246—248, 251, 253—257,
261, 264, 265, 268, 269, 271, 272,
279, 315, 317, 332, 339—341, 345,
362, 391, 423, 430, 447
Winnicki, Antoni 148
Winter 250
Witt, cári tábornok 51, 82
Wohlgemuth, Ludwig, császári altá-
bornagy 553
Wojszyński, tábornok 33
Wolgemuth-család 642
Woroniecki, Józef 660
Woroniecki, Mieczysław 274, 386,
387

Wutschel 254, 257

Wybranowski, Roman 211

Wysocki, Józef 9, 20, 272, 274—279,
498, 556, 558, 561, 568, 616, 631,
639, 652, 653, 657, 664, 665, 667,
672, 695

Wysocki, Piotr 50, 51, 106—108

Wyss, Franz, császári tábornok 252

Xavier 172

York, Johann David Ludwig, po-
rosz tábornagy 28

Z, Zs

Zach, Franciszek 216

Zaleski, Bohdan 40, 142

Zaleski, Zbigniew 20

Zaliwski, Józef 147

Zamoyski-család 33, 114

Zamoyski Władysław 9, 92, 151,
162, 171, 200, 212, 639, 650, 653,
656, 657, 658, 659, 665, 667, 672,
695

Zarzycki, Dionizy, őrnagy 342, 355,
364, 537, 660, 693, 698—700

Zawadzki, Walenty 57, 91

Zboriński 114

Zenker, Ernst Victor 249

Zia pasa 652, 660

Zubán Lázár 470

Zwierkowski, Ludwik (Lenoir) 216,
503, 667

Zwierkowski, Walenty 96, 144, 149,
205

Zyć 43

Zsulavszki 264

Zsurmay Ignác, honvédőrnagy 309,
310, 355, 364, 384, 385, 398, 400,
401, 406

1. Bem József, Barabás Miklós rajza
2. A novemberi felkelés
3. Varsó népe elfoglalja az arzenált
4. Az ostrołękai csata
5. Bem tábornok az emigrációban. (A Straszewicz-albumból.)
6. A bécsi októberi forradalom. Bem tábora
7. Bem kolozsvári kiáltványa
8. Bem, Dembiński és Kossuth. (Korabeli rajz)
9. Bem tábornok a szászsebesi csatában
10. Bem huszárjai felmorzsolják az osztrákokat a győzelmes fogarasi csatában
11. Petőfi Sándor őrnagyi ruhában
12. Gábor Áron
13. Beöthy Ödön
14. Csányi László
15. Bem tábornok a nagyszebeni csatában. 1849 július 19
16. Bem mint Murad pasa

A

Abony 568, 578
 Abosfalva (Abuş) 342
 Abrudbánya (Abrud) 454, 505, 506,
 510, 520, 547
 Adampolis 649
 Adony 475
 Agyagfalva (Lutita) 285, 286
 Aldoboly (Dobolii-de-Jos) 363, 590
 Aleppo (Haleb) 672, 674—681, 683
 —691, 695—701, 705, 712
 Alexandria (Al-Iszkanderijje) 183
 Alkenyér (Vinerea-de-Jos) 367, 382
 Almás, lásd Váralmás
 Alpestes (Peştişii-Mare) 375, 379
 Alsógalla 325
 Alsójára lásd Iara
 Alsóporumbák (Porumbacul-de-Jos)
 579, 580
 Alsótömös (Timişul-de-Jos) 542
 Alsózsuk (Jucul-de-Jos) 321
 Alt-Lerchenfeld [Bécs] 261
 Alvinc (Vintul-de-Jos) 383
 Andrzejewo 57
 Angern 240, 315
 Angora (Ankara) 684
 Angyalos (Anghelus) 579, 583
 Antwerpen (Anvers) 162
 Apahida (Apahida) 289, 320, 321
 Apold 406
 Arad (Arad) 279, 294, 298, 329, 335,
 352, 359, 362, 367, 368, 371, 377,
 426, 440, 445, 446, 453, 459, 461—
 465, 474, 475, 477, 479, 483, 484,

489, 491, 495, 519, 531, 532, 546,
 578, 617—619, 623—629, 631—633,
 637, 711, 712
 Aranjuez 165
 Arany (Uroi) 375
 Árapatak (Araci) 336, 384, 590
 Árkos (Arcuş) 599
 Asseiceira 177
 Asszonyfalva (Frâna) 383, 396—400
 Augarten [Bécs] 252, 253, 254, 259
 Augustowo 54
 Avignon 141, 149, 154, 155

B

Bacău 586, 588, 589
 Bácsföldvár (Bačko Gradište) 469
 Bácsújlak (Bačko Novo Selo) 496
 Baia-deAramă 647
 Baja 445
 Bákó lásd Bacău
 Balavásár (Bălăuşeri) 342
 Balázsfalva (Blaj) 282, 284, 335,
 354, 355, 396, 399
 Balázstelke (Blăjel) 344
 Balmazújváros 617
 Bamberg 134
 Bánffyhunyd (Huedin) 291, 306,
 311, 318—320, 335, 403, 511, 642
 Bánhida 325
 Barcarozsnó (Râşnov) 357, 543
 Barcaszentpéter (Sânpetru) 418
 Barèges 159, 206, 207
 Báród, lásd Nagybáród
 Baromlak, lásd Nagybarmoklak

- Bártfa (Bardejov) 272, 316
 Basahid (Bašajid) 470
 Basiówka 46—48
 Bátor (Batoş) 389
 Bayreuth 134
 Bázias (Bazias) 491
 Bázos (Bazos) 466
 Bécs (Wien) 4, 8, 31, 72, 157, 200,
 211—214, 217, 219—224, 226—269,
 271, 273, 275, 282—285, 307, 317,
 340, 344, 415, 439, 488, 491, 492,
 494, 499, 554, 662, 698, 701, 710,
 Becskerek, lásd Nagybecskerek
 Beirut 676
 Belem, lásd Torre de Belem
 Belgrád (Beograd) 434, 435, 503,
 654, 705
 Belvedere [Bécs] 237—240, 243—
 245, 247, 249—251, 261, 262
 Belweder [Varsó] 106
 Bencenc (Pişchinî) 367
 Beodra (Beodra) 470
 Berdicsov 41
 Beregszó (Beregsăul-Mare) 620, 624
 Berend (Berindan) 335
 Berethalom (Biertan) 401, 407
 Bergerac 141, 169
 Berlin 28
 Berve (Berghin) 383, 384
 Besançon 141
 Besenyő (Beşinău) 550, 570, 581
 Beszterce (Bistrita) 288, 320, 321,
 327, 328, 330—337, 338, 353, 385,
 386, 388, 390—394, 399, 413, 427,
 429, 437, 441, 462, 486, 507, 511,
 512, 521, 523, 531, 532, 537, 544—
 553, 565—567, 568, 569—571, 578,
 580, 581, 590, 592, 594, 710, 711
 Bethlen (Beclean) 320, 322, 326, 327,
 544, 545
 Białobrzegi 55
 Białoleka 117
 Białystok 62
 Bicske 325, 332
 Bilak (Bileag) 580
 Błonie 101, 102
 Bobrownik 59
 Bodza (Buzăul-Ardelean) 538
 Bogács, lásd Szászbogács
 Bohumín 705
 Boica (Băita) 416, 417, 580
 Boimie 61, 62, 66, 70
 Bolimów 97, 103, 708
 Bonchida (Bontida) 289
 Borbánd (Barabant) 448
 Borgómarosény (Murăşenii-
 Bărgăului) 371, 390, 544
 Borgóprund (Prundul-Bărgăului)
 386, 390, 525, 537, 544, 545, 562,
 565, 710
 Borgórusz (Rusul-Bărgăului) 544,
 547—549, 551, 521
 Borgótiha (Tiha-Bărgăului) 330,
 331, 353, 390, 532, 543, 544
 Borgózsoszény (Josenii-Bărgăului)
 390, 537, 710
 Borosjenő (Ineu) 639
 Borzás (Bozieş) 343, 344
 Boulogne-sur-Mer 38
 Bourges 169, 170
 Bowsk 27
 Brád (Brad) 362, 505, 520
 Brandenburg 28
 Bölön (Belin) 593
 Brassó (Oraşul Stalin, Braşov) 284,
 312, 313, 333, 336, 337, 340—342,
 344—346, 352, 356, 357, 362, 363,
 373, 382, 385, 388, 395, 403, 405,
 417—420, 422—424, 427—431, 435,
 436, 440, 448, 451, 463, 507, 525,
 526, 531, 532, 535, 538, 541—543,
 545—547, 553, 563—565, 567, 569,
 571, 572, 578, 579, 581—584, 587,
 590, 643, 710
 Breitensee [Bécs] 252, 257
 Bieszt-Litovszk 54, 61, 103
 Brigittenau 252, 253, 254, 256
 Brodnica 131
 Brody 45—47, 58

Brok 77
 Bruck an der Leitha 238, 245, 315
 Brussa (Bursa) 672, 680, 681, 683, 692.
 Brüsszel (Bruxelles) 125, 149, 152, 208, 709
 Buda 285, 333, 340, 411, 451, 480, 482, 484, 489, 491, 492, 497, 526, 568, 574
 Budapest (Lásd még Buda és Pest) 295, 328, 615, 705, 706
 Bukarest (București) 431, 432, 434, 439, 447, 449, 500, 523, 525, 533, 534, 587, 644, 661, 663, 701
 Bukováč (Bukovac) 468
 Burek 21
 Bükszád (Bicsad) 571
 Bydgoszcz 31

C

Cadix 165, 177
 Cahors 169
 Căineni 357, 580
 Calafat 647
 Câmpulung 357, 531
 Câmpulungul-Moldovenesc 332
 Cegléd 556, 578, 615
 Ceglów 60
 Cernești 523
 Châteauroux 141, 169
 Cibakháza 425, 487
 Ciechanowice 54
 Cilipesti, lásd Filipești
 Cordoba 165, 177
 Craiova 456
 Czyste 104, 107—109, 111, 114—116
 Czyżewo 76, 79

Cs

Csantavér (Cantavir) 468
 Csatád (Cetad, Lenaheim) 618, 619
 Csernec (Cerneți) 456
 Csernovitz, lásd Csernyovc

Csernyovc (Csernovic, Cernăuți) 331—333, 419, 532, 535
 Csicsókápolna (Căpâlna) 320
 Csikszereda (Mercurea-Ciucului) 429, 547, 587, 589, 571, 574, 579, 582, 589, 598, 608
 Csiktusnád (Tușnad) 547, 571
 Csombord (Ciunbrud) 340
 Csuccsa (Ciucea) 291—293, 295, 296, 298, 308—310, 317, 318, 321, 324, 326, 335, 391, 507, 642
 Csurog (Čurug) 469
 Csüged, lásd Maroscsüged

D

Dános (Daneș) 407
 Dębe Wielkie 59, 60, 72, 73, 708
 Dęblina 59
 Debrecen 286, 296, 309, 317, 328, 329, 333, 372, 387, 403, 411, 412, 422, 449, 459, 477, 480, 483, 484, 497, 498, 507, 509, 510, 530, 558, 568, 578, 616, 617
 Dédács (Biscaria) 378, 379
 Dedrád (Dedrad) 591
 Denta (Denta) 478
 Dés (Dej) 289, 291, 301, 305, 308, 311, 318—321, 323, 328, 335, 338, 385, 387, 390, 392, 530, 531, 537, 545—547, 551, 565, 569, 710, 711
 Deszk 468
 Déva (Deva) 312, 346, 354, 358, 362, 363, 367—369, 373, 374, 376, 377, 391, 406, 429, 448, 451, 454, 455, 511, 520, 536, 566, 599, 635, 637—641, 703
 Dícsőszentmárton (Târnăveni) 343
 Disznód, lásd Kisdisznód
 Dobra (Dobra) 312, 359, 455, 463, 638, 640, 641
 Domanice 60, 62—64, 66
 Domosnya (Domașnea) 478
 Dorna-Vatra 332, 353, 351, 533, 535, 547
 Döbling 250
 Drezda (Dresden) 134, 135, 137, 139

Dudinot 27
 Dunaföldvár 475
 Dunapentele 475
 Dupapiatra (Dupăpiatră) 506
 Dűneburg (Daugavpils) 27
 Düsseldorf 266

E

Egerbegy (Agărbiciu) 396
 Ekau 27
 Ekemező, lásd Nagyekemező
 Elbląg (Elbing) 131, 133, 134, 136, 137
 Előpatak (Vâlcele) 567, 590
 Enyed, lásd Nagyenyed
 Eperjes (Prešov) 272, 316, 451, 531
 Erdberg [Bécs] 257
 Erdőszentgyörgy (Sângerul-de-Pădure) 591, 605
 Eresztevény (Eresteghin) 546, 564, 571, 579
 Erzsébetváros (Dumbrăveni) 357, 384, 401, 402
 Eszék (Osijek) 475, 496
 Esztergom 489

F

Facset (Făget) 455, 619, 632, 634, 636, 638, 712
 Favoriten [Bécs] 254, 382, 385, 388, 395, 403, 405, 417—420, 422—424, 427—431, 435, 436, 440, 448, 451, 463, 507, 525, 526, 531, 532, 535, 538, 541—543, 546—547, 553, 563, —565, 567, 569, 571, 572, 578, 579, 581—584, 587, 590, 643, 710
 Fehéregyháza (Albești) 598, 600, 603, 604
 Fehértemplom (Bela Crkva) 445, 448, 471, 475, 478, 486, 490, 491
 Fehérvár, lásd Gyulafehérvár
 Feketealom (Codlea) 409, 419, 420, 710
 Feketető (Crna Bara) 309, 335, 362

Félegyháza, lásd Kiskúnfélegyháza
 Felek (Avrig) 321, 409, 416, 428, 580
 Felkenyér (Vinerea-de-Sus) 382
 Felsőrákos (Răcoșul-de-Sus) 336, 582
 Felsőszászfalu (Satu-Nou) 569
 Felsőtömös (Timișul-de-Sus) 421, 536, 542, 543
 Felsőváradszék (Oarda-de-Sus) 597
 Felsőzsolca 615
 Felvinc (Unirea) 288
 Fenyőfalva (Brad) 416, 536, 579, 580
 Filipești 456, 586, 588
 Fischament 271
 Fiume (Rijeka) 272, 467, 468, 491
 Floridsdorf [Bécs] 252
 Focșani 531
 Fogaras (Făgăraș) 362, 385, 405, 406, 409, 416, 417, 536, 571, 579, 583, 584, 594, 598, 600
 Földvár (Feldioara) 293, 312, 563, 567, 582, 590, 593
 Földvár, lásd még Bácsföldvár
 Frankfurt am Main 133, 137, 139
 Freidorf 466, 474, 478, 491, 496
 Freyendorf, lásd Freidorf

G

Gac 79
 Galac (Galati-Bistritei) 580
 Gálfalva, lásd Vámosgálfalva
 Galgó (Gălgău) 318, 319
 Gaikow 131
 Galla, lásd Alsógalla
 Gallipoli (Gelibolu) 664
 Garat (Dacia) 599
 Gdańsk (Danzig) 26, 28, 30, 31, 37, 38, 58, 105, 107
 Gibraltár 165, 177
 Gidófalva (Ghidfalău) 599
 Girbó, lásd Oláhgorbó
 Glacis [Bécs] 257, 263

Golabek 64, 69
 Góra 102
 Gorzafalva, lásd Grozești
 Gospodince (Gospodjinci) 469
 Goworewo 79
 Görömböly-Tapolca 615
 Grabóc (Grabat) 618
 Grabia 97
 Granica 59
 Granno 53
 Graz (Grác) 200
 Grochów 55, 58, 101, 117, 182, 708
 Grodno 54
 Grozești 586, 589
 Gumpendorf [Bécs] 254, 255, 261

Gy

Gyalu (Gilău) 291
 Gyarmata (Giarmata) 475
 Gyertyámos (Cărpiniș) 624
 Gyírok (Giroc) 466
 Győr 291, 296, 316, 325, 556, 558
 Gyula 335
 Gyulafehérvár (Alba-Iulia) 284, 289, 313, 317, 329, 341, 358, 362, 366, 369, 383, 399, 419, 428, 447, 448, 449, 454, 489, 495, 506, 507, 511, 519, 520, 531, 532, 540, 546, 566, 572, 591, 595, 596, 598, 599, 607, 608, 638, 711

H

Hadad (Hodod) 299
 Hadháza, lásd Hajduhadház
 Hainburg 236, 245, 315
 Hajduhadház 617
 Halmágy (Hălmeag) 359, 361, 386, 391, 426
 Hamburg 8
 Hammersdorf, lásd Szentertszébet
 Harina (Herina) 580
 Hárja 586
 Hátszeg (Hateg) 284, 374, 376, 429, 455, 463, 507, 533, 568, 635, 639, 641, 642

Hatvan 568, 678
 Hegyes, lásd Kishegyes
 Heidelberg 133, 137
 Heiligenstadt 250
 Herkulesfürdő (Băile-Herculane) 493
 Hermány (Cașolt) 293, 336, 590
 Hernals [Bécs] 258
 Hétfalú (Săcele) 340, 418, 420
 Hétúr (Hetür) 600
 Hetzendorf 224, 253
 Heubude 29
 Hidalmás (Hida) 318
 Hidvég (Haghig) 337
 Hódmezővásárhely 524
 Hodony (Hodoni) 624—626
 Holdvilág (Hoghilag) 383, 406
 Holm 29
 Hoaszúrév (Răstoci) 318
 Hoyerswerda 134
 Humperdorf [Bécs] 224
 Huszt (Huszt) 552

I

Iara 335, 338
 Iași 588
 Iganie 60—64, 66, 67, 69—72, 75, 120, 267, 317
 Illyefalva (Ilien) 563, 583, 590, 599
 Innsbruck 220, 227
 Ivánfalva, lásd Szászivánfalva

J

Jablonna 112
 Jád (Iad) 544, 548, 549, 551, 711
 Jagodne 69
 Jára, lásd Iara
 Jécsa, lásd Nagyjécsa
 Jerolimiska-erőd 106, 108, 109, 114, 116
 Jeruzsalem 62
 Josephstadt [Bécs] 261
 Jozefów 98, 102

K

Kaiserich (Kaiseriye, Eskişehir) 692
 Kakasfalva (Hamba) 354, 355
 Kál-Kápolna 487
 Kalisz 95
 Kałuszyn 60, 61, 72, 75
 Kamenic (Kamenica) 468, 496
 Kampinoska 92
 Kápolna, lásd Csicsókápolna
 Kápolna, lásd még Kál-Kápolna
 Kapus, lásd Kiskapus
 Karánsebes (Caransebeș) 445,
 454–457, 463, 478, 500, 533, 632,
 634, 639, 641, 642, 711
 Karcag 568, 616
 Karlova (Dragutinovo) 470
 Karlsbad (Karlový Vary) 236
 Karlsruhe 133, 137
 Kassa (Košice) 316, 531, 535, 554,
 556
 Kászónújfalú (Casinul-Nou) 608
 Káty (Kač) 524
 Kecskemét 524, 615
 Kelebia 705
 Kézdiszárzspatak (Valea-Seacă) 579
 Kézdivásárhely (Târgul-Săcuesc)
 392, 507, 546, 547, 571, 572, 574,
 579, 580, 582, 598, 608
 Kiev 41
 Kikinda, lásd Nagykikinda
 Királynémeti (Crainimat) 327, 386,
 387, 548
 Királyrét (Král'ová) 553
 Kisbecskerek (Becicherecul-Mic)
 618–625, 628
 Kisbér 317
 Kiscsűr (Șura-Mică) 313, 346, 363
 Kisdisznód (Cisnădioara) 349
 Kishegyes (Krivaja) 574
 Kisilva (Ilva-Mică) 327, 548
 Kiskapus (Copșa-Mică) 288, 383,
 396–400, 443
 Kiskér (Pribečevičevo) 468
 Kiskikinda, lásd Basahíd

Kiskúnfélegyháza 616
 Kisnyíres (Mesteacăn) 308, 318, 319
 Kissebes (Poieni) 319
 Kissoda (Chișoda) 466
 Kistorony (Turnișor) 346
 Kiszetó (Chizătau) 456, 461, 465
 Kiszombor 468
 Kiszsolna (Jolna) 569, 570
 Kittsee, lásd Köpcsény
 Klosterneuburg 253
 Kocek nad Wieprzem 43, 44
 Kolozsnagyida (Iuda) 591
 Kolozsvár (Cluj) 281, 283, 287–293,
 294, 295, 304, 317, 318, 320–326,
 328, 330, 335–337, 352, 353, 360,
 362, 371, 372, 385, 386, 387, 391,
 392, 403, 410, 427, 429, 437, 506,
 507, 512, 514, 523, 537, 539, 545,
 551, 558, 566, 571, 591, 592, 595,
 597, 642, 710, 711
 Komárom 328, 411, 452, 489, 490,
 497, 546, 554, 556, 558, 560–562,
 568, 574, 616, 634
 Konia 182
 Konstanca (Constanta) 684
 Konstantinápoly (Istanbul) 175, 182,
 183, 187, 195, 216, 432, 502, 508,
 648–654, 656–658, 663–667, 671,
 675–685, 687, 688, 692, 696–700,
 705
 Koppenhága (Köbenhavn) 38
 Kordova, lásd Cordoba
 Kosna (Coșna) 543
 Kovil-Szentiván (Šajkaš) 469
 Kovno (Kaunas) 56, 79
 Kozienice 43, 44, 59
 Kozłow 99
 Kóhalom (Rupea) 342, 598–600, 602,
 608
 Kőkös (Chichiș) 564, 565
 Königsberg (Kaliningrad) 134
 Köpcsény (Kittsee) 245
 Kövéres, lásd Nagykövéres
 Krakkó (Kraków) 23, 95, 139, 198,
 210, 243, 274, 468, 482, 484, 487,
 705

Krasnegoslaw 43
 Krassó, lásd Szamoskrassó
 Kraszna (Crasna) 309, 642
 Królikarnia-erőd 106, 108
 Kruki 79, 80, 91
 Kufstein 200
 Kula (Kula) 468
 Kücsük-Kajnardzsi 653, 656, 668
 Kütahya 664, 670, 672, 674

L

La Rochelle 171—173
 Laa 240, 253
 Labiawa 28
 Ladamos (Loamniș) 354, 355, 358
 Lak, lásd Püspöklak
 Lámkerék (Lancrâm) 383
 Landau 139
 Langfuhr 29
 Latowicz 60—62
 Ławy 80
 Le Havre 172
 Le Puy 141, 169
 Lekence (Lechint) 321, 327
 Lemberg, lásd Lwów
 Leopoldstadt [Bécs] 254—258, 262, 263
 Lerchenfeld [Bécs] 251, 254, 258
 Lesnek (Leșnic) 638—640, 712
 Liège (Lüttich) 208, 709
 Libawa 27
 Liesing 242
 Limba (Limba) 383
 Linden 27
 Lipcse (Leipzig) 56, 137, 139
 Lipótvár (Leopoldov) 333
 Lisszabon (Lisboa) 157, 166, 171—173, 175, 176, 709
 Liw 61, 75
 Lom 665
 Łomża 54, 57, 74, 75, 77, 79, 90
 London 140, 152, 155, 158, 165, 166, 172, 175—177, 185, 209, 410, 710

Lons-le-Saunier 141
 Losonc (Lučenec) 316, 575
 Lousle 141
 Lovacs 665
 Lovrin (Lovrin) 618, 623
 Łowicz 26, 34, 97, 98, 104
 Lublin 22, 26, 54, 95, 102
 Lugos (Lugoj) 445, 453, 454, 456, 457, 461, 463, 464, 476, 491, 494, 524, 618, 619, 621, 626—629, 631—636, 711, 712
 Luków 62, 63
 Lunel 141
 Lüttich, lásd Liège
 Lwów (Lemberg) 17—20, 45, 46, 195, 211, 212, 215, 236, 244, 274, 275, 333, 418, 419, 451, 710

M

Maciejowice 73
 Madrid 165, 177
 Magyaregyreg (Vlaha) 335
 Magyarigen (Ighiu) 574
 Magyarós, lásd Szászmagyarós
 Mahlata 665
 Makó 617
 Maksa (Moacșa) 579, 583, 584
 Marcaltó 556
 Marchegg 315
 Mărgineni 456
 Margureni 456
 Mariahilf [Bécs] 224, 247, 251, 258, 261
 Marienburg (Malbork) 28
 Marienwerder (Kwidzyn) 28
 Marimont-erőd [Varsó] 106
 Maroscsüged (Ciugud) 383
 Marosény, lásd Borgómarosény
 Marosportus, lásd Gyulafehérvár
 Marosszentgyörgy (Sângeorgiu-de-Mureș) 591
 Marosváradja, lásd Felsőváradja

Marosvásárhely (Târgu-Mureş) 11,
 286, 288, 289, 313, 336—339, 342,
 352, 376, 385, 387, 389, 390, 393,
 401, 403—405, 507, 523, 538, 540,
 549, 551, 565, 571, 591, 592, 594,
 595, 597, 598, 600—602, 604—608,
 711
 Martonfalva (Meişul) 396
 Marul (Mărul) 641
 Medgyes (Mediaş) 313, 338, 341, 342,
 346, 351, 358, 362, 373, 376, 382—
 385, 387, 388, 391, 394—399, 401—
 406, 408, 413, 524, 580, 599, 605,
 606, 710
 Mehádia (Mehadica) 468, 478, 491,
 493, 509, 632, 539, 642
 Mehun 170, 171
 Melence (Melenci) 470
 Meschen (Meşendorf) 406
 Metz 25, 139
 Mezőörményes (Urmenişu) 581
 Miastkowo 80
 Mihálcfalva (Mihalt) 341, 346
 Mikóújfalu (Micfalău) 590
 Miłosna 59
 Minszk 61
 Miskolc 316, 489, 556, 557, 568, 569,
 575, 614
 Modlin 57, 91, 92, 95, 103, 112, 113,
 117—119, 123, 708
 Mohács 475, 482, 484, 496
 Mokotów [Varsó] 104
 Mokotowska-erőd [Varsó] 106, 114
 Mokrin (Mokrin) 470
 Monos (Morăreni) 403
 Monostor (Mănăstur) 624
 Mór 317, 329, 480
 Moreni 456
 Mosnica (Moşnița) 466
 Mosorin (Moşorin) 469, 471
 Moszkva 27, 28, 213, 663
 Mózsaizsák 56, 107
 Mundra (Mândra) 354
 Munkács (Mukacsevo) 392
 Muşna (Moşna) 396, 397, 401, 408

N

Nádasapfalva (Popeşti) 322
 Nadbory 78, 79
 Nagymás, lásd Váralmás
 Nagybánya (Baia-Mare) 291, 292,
 301, 306, 308—310, 317, 318, 320,
 326, 352, 359, 372, 386, 387, 391
 Nagybarcsa (Bârcea-Mare) 380
 Nagybaród (Borod) 291
 Nagybaromlak (Vorumloc) 400, 401,
 408
 Nagybecskerek (Zrenjanin) 455, 466,
 470, 471, 478, 479, 496, 497, 524
 Nagycsűr (Sura-Mare) 346, 349—
 352, 354—358, 407, 580, 609—612,
 637, 711
 Nagyekemező (Proştea-Mare) 396,
 397
 Nagyenyed (Aiud) 287, 311, 321, 334,
 335, 338, 428
 Nagyida, lásd Kolozsnagyida
 Nagyiván 568
 Nagyjécsa (Iecia-Mare) 623
 Nagyikinda (Velika Kikinda) 470
 Nagykörös
 Nagykövér (Chevereşul-Mare)
 463, 466
 Nagysajó (Şieu) 553, 591
 Nagyselyk (Şeica-Mare) 346, 352,
 384, 400, 406, 609
 Nagyszeben (Sibiu) 11, 283—286, 288,
 313, 325, 329, 333, 334, 335, 338,
 340, 341, 344—354, 356—358, 361—
 363, 367—370, 372, 373, 376, 382—
 385, 387, 388, 391, 392, 394, 395,
 402, 404—410, 412—418, 422—425,
 427—431, 436, 437, 439—441, 444,
 445, 450, 451, 456, 496, 507, 509,
 511, 519, 521, 531, 532, 536, 563,
 564, 587, 572, 579, 580, 583, 587,
 590—592, 594—599, 604—610, 612
 —614, 637, 643, 644, 710, 711
 Nagyszentpéter (Sânpetru-Mare)
 618
 Nagyszombat (Trnava) 271, 274,
 315

Nagyalmács (Tâlmăciu) 407, 409, 415, 417, 580, 609, 610
 Nagyteremia (Teremia-Mare) 618
 Nagytétény 332
 Nagytópoly (Topolovául-Mare) 466
 Nagyvárad (Oradea) 293, 294, 296—298, 301, 303, 317, 324, 325, 372, 373, 382, 386, 392, 497, 526, 528—530, 534, 555, 558, 569, 562, 573, 578, 614, 710, 711
 Nakly 91
 Nantes 162, 171—173
 Naszód (Năsaud) 284, 327, 330, 331, 334, 338, 387, 389, 537
 Németóvár (Deutsch-Altenburg) 315
 Neu-Schottland 29
 Neubau [Bécs] 222, 224
 Neudorf 465
 Nieszawa 102
 Novara 432
 Novo Szelo 665
 Nowydwór 120, 123
 Nur 77
 Nussdorf 250, 525, 253, 258

Ny

Nyarádszereda (Mercurea-Nirajului) 608
 Nyiradony 617
 Nyiregyháza 524, 558
 Nyíres, lásd Kisnyíres

O, Ő

Ó-Orsova, lásd Orsova
 Óbecse (Starî Becej) 469, 470, 487
 Óbesenyő (Beşenova-Veche) 618
 Ocna, lásd Târgu-Ocna
 Oituz, lásd Ojtoz
 Ojtoz (Oituz) 538, 586, 587
 Ókanizsa (Stara Kanjiža) 466
 Okna, lásd Târgu-Ocna
 Oláhfalú (Vlăhita) 608
 Oláhgorbó (Gârbova) 383

Olaszfalú (Aldorf, Wallendorf) 544, 549, 569, 570, 711
 Olasztelek (Tâlişoara) 336
 Olmütz (Olomouc) 227—229, 265, 404, 440
 Olszewo 86
 Oltszakadát (Săcădate) 580
 Oneşti 584, 586
 Oporto (Porto) 157, 158, 161, 164—166, 172, 709
 Oppova (Opáva, Opova) 479, 502
 Óradna (Rodna-Veche) 537, 548
 Oran 206
 Oravica (Oravita) 475, 478, 491
 Orlát (Orlat) 313
 Oroszlámos (Banatsko Arandjelovo) 470
 Orsova (Orşova) 456, 463, 467, 468, 473, 478, 486, 491, 493, 495, 500, 509, 520, 531, 533, 534, 573, 632, 635, 642, 711
 Osiek 93, 124
 Ostrołęka 6, 53—55, 57, 73—77, 79—82, 84, 86, 87, 89—93, 102, 117, 129, 130, 138, 267, 295, 317, 708
 Ostrów 77, 79
 Ószentiván 468
 Ottakring 252, 253, 257
 Oxford 209
 Örményes (Armeniş) 478
 Örmézó, lásd Szamosörmező

P

Pád (Spini) 375, 378, 381
 Pákozd 223
 Paks 475
 Pancsova (Pančevo) 479, 480, 486, 491, 508, 509
 Pápa 316
 Papfalva, lásd Nádaspapfalva
 Paratély (Părau) 407, 408
 Párizs 45, 47, 134—137, 139, 140, 142, 143, 145, 152, 154, 155, 158, 160—163, 165—167, 172, 175, 177—179, 185, 192, 193, 195, 197, 200, 207, 210, 219, 221, 275, 430, 431, 435, 687, 699, 709

Parndorf 241, 245, 246, 316
 Paryż 106
 Pécska (Pecica) 624
 Péntek, lásd Szászpéntek
 Penzing [Bécs] 257
 Pered (Pered) 553
 Perlasz (Perlez) 578
 Persány (Perşani) 419, 582
 Pest 212, 234, 241, 243, 247, 268, 269,
 272—274, 285, 291, 294, 309, 315,
 328, 333, 452, 489, 492, 497, 510,
 526, 527, 529, 531, 535, 554, 557,
 559, 561, 568, 569, 574, 578
 Pestes, lásd Alsópestes
 Pészak (Pesac) 618, 626
 Péterfalva (Petreşti) 382
 Pétervár, lásd Szentpétervár
 Pétervárad (Petrovaradin) 453, 470,
 473, 483, 484, 486, 489—491, 496,
 525, 568, 578, 615, 634
 Petrilova (Petrilova) 478
 Philippopolis, lásd Plovdiv
 Piątkowo 53
 Pińczow 22, 31
 Piotrków 26
 Piski (Simeria) 367, 373, 374, 376,
 377, 379—384, 437, 614, 637, 638,
 640, 641, 710
 Piteşti 357, 456, 523
 Plauen 134
 Pleven 665
 Płock 51, 73, 95, 120, 121, 123
 Ploesti 357, 523, 531, 533
 Płońsk 123
 Plovdiv 670
 Pócsafalva (Păucea) 343
 Poiana-Stampel 332, 371, 535, 543
 Pojána (Poiana) 641
 Poroszló 615
 Porumbák, lásd Alsóporumbák
 Potok 106
 Poznań 31
 Pozsony (Bratislava) 236, 247, 264,
 271, 315, 316, 473

Prága (Praha) 220, 221
 Prága [Varsó] 55, 59, 91, 102, 112,
 116
 Prater [Bécs] 252, 253, 256
 Prázsmár (Prejmer) 293, 336, 419,
 543, 563, 564
 Predeal 421, 535, 542
 Prellenkirchen 315
 Przetycz 75
 Puławy 52, 145
 Pułtusk 73, 75, 86, 92, 124
 Puy, lásd Le Puy
 Püspöki 568
 Püspöklak 475

R

Rácszentpéter, lásd Nagyszent-
 péter
 Radna (Radna) 461, 464, 632
 Radnótfája (Iernuţeni) 591, 599
 Radom 55
 Rakowiec 106, 108, 116
 Râmnicul-Vâlcea 357, 409
 Raszyn 101
 Rékas, lásd Temesrékas
 Remete, lásd Temesremete
 Resica (Reşita) 468
 Restolc, lásd Hosszúrév
 Reussmarkt, lásd Szerdahely
 Riga 28
 Rika 582, 584, 592
 Róma 212
 Rossau 250
 Rothneusiedel 242
 Rózan 571 62, 75, 80, 81, 91
 Rozsnyó (Rožňava) 316
 Rucăr 535
 Ruszcsuk (Rusze) 664
 Ruszkabánya (Rusca-Montana) 546
 Rutki 75
 Rüz (Ruşi) 355
 Rybno-Kocierzów 97
 Rypin 131

Ryska 27
Rzekuń 80

S

Ság (Şag) 466
Salins 141
Sálya (Şoala) 408
Sambor 274
Samsonkrug 27
Sandomierz (Sandomir) 22, 95
Sárkány (Şercaia) 317, 342, 385, 409,
416, 563, 582, 584
Saunier, lásd Lons-le-Saunier
Schellmühle 29
Schottenfeld [Bécs] 261
Schönbrunn [Bécs] 238, 243, 253
Schwarze Lackenau 252
Schwechat 261, 265, 271
Sebesán (Sebeş) 383
Segesd (Şaeş) 406
Segesvár (Sighişoara) 312, 342, 346,
384, 385, 388, 394, 402—407, 409,
410, 413, 436, 593—606, 609, 711
Segovia 177
Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe)
337, 362, 363, 385, 427, 546, 547,
568, 564, 567, 582, 583, 589, 590,
593, 597, 599, 605, 711
Sepsiszentkirály (Sâncraiu) 590
Serock 57, 73, 75, 77, 92
Seroczyn 62, 63
Sevilla 165, 177
Sibot, lásd Alkenyér
Sieciechów 59
Siedlce 59, 61—64, 70, 71, 73, 102
Siennica 60, 61
Simmering [Bécs] 231, 240, 241, 253
Sinaia 535
Skella Kladova (Kladovo) 486
Ślabkowice 22, 23, 31, 33
Ślupno 119, 121, 708
Śniadowo 82, 124
Sochaczew 97
Sófalfa (Sărata) 551, 570

Sokale 54
Sokol 69
Sokolów 75
Somkerék (Şintereag) 327, 548, 569
Somlyó, lásd Szilágyosomlyó
Sorostély (Şoroştin) 399
Söred 317
Spielberg 200
Spytkowice 510
St. Marx 252, 254, 257, 258
Stargorod 61, 62
Stężyca 59
Stoczek 55, 708
Strassburg (Strassbourg) 139
Stry, lásd Sztrij
Sucha 62, 64
Sumla (Sumen, Kolarovgrad) 664—
667, 669, 670, 672—675, 681, 684,
685, 687, 695, 698, 712
Śuraż 53, 54
Susk 80
Sweemark 223
Świdnica 17
Świętokrzyski folwark (Szentke-
reszt-major) 106, 115

Sz

Szabadka (Subotica) 484, 616
Szakadát, lásd Oltszakadát
Szakálháza (Săcălaz) 620, 622, 624,
626
Szamosfalva (Someşeni) 320
Szamoskrassó (Căraşeu) 300—302
Szamosórmező (Var) 319
Szamosújvár (Gherla) 287—290, 321,
326, 387, 390
Szántóhalma (Sântuhalma) 380
Szárazpatak, lásd Kézdizsárazpatak
Szászalmád (Alma) 396
Szászbogács (Băgaciu) 346
Szászbudak (Budacul-de-Sus) 390,
553, 580
Szászcσανád (Cenade) 383, 384

- Szászfalu, lásd Felsőszászújfalva
- Szászhermány (Hárman) 362, 373, 418, 582
- Szászivánfalva (Ighişul-Vechiu) 396, 399—401
- Szászka (Sasca-Română) 478, 500
- Szászkézd (Saschiz) 285, 346
- Szászmagyarós (Magheruş) 327, 582
- Szászmuzsna, lásd Muzsna
- Szászpéntek (Pinticu) 569
- Szászpián (Pianul-de-Jos) 382
- Szászrégen (Reghin) 285, 287, 413, 551, 581, 591, 592, 594, 599, 605
- Szászsáros (Şaroşul) 599
- Szászsebes (Sebeş) 313, 358, 359, 362, 366, 367, 369, 370, 372, 382—384, 424, 432, 448, 449, 454, 607, 608, 611, 613, 614, 637, 638, 711
- Szászszenygyörgy (Sângior-Nou) 581
- Szászszenlászló (Laslea) 407
- Szászváros (Orăştie) 334, 358, 367, 369, 372—376, 380—383, 413, 506, 599, 613, 637
- Szatmárnémeti (Satu-Mare) 291
- Szeben, lásd Nagyszeben
- Szeged 234, 445, 446, 448, 454, 468, 470, 483, 484, 488, 525, 531, 532, 556, 558, 560, 573—575, 577, 578, 614—617, 620, 634
- Szeghegy (Sekić) 468
- Szék (Sic) 321
- Székásveresegyháza (Roşia-de-Se-caş) 383
- Székelykeresztúr (Cristur) 593, 597, 598, 600, 604, 605
- Székelyudvarhely (Odorheiu) 312, 362, 385, 571, 591, 593, 598, 601, 608, 711
- Székesfehérvár 561
- Szeksárd 475, 496
- Szelindek (Slímníc) 346, 352—355, 357, 358, 368, 396, 406, 580, 710
- Szentágota (Agnita) 344, 406
- Szentandrás (Sântandrei) 327, 378—381
- Szentandrás (Sânandrei) 618, 623—626
- Szentegyház (Căpâlnita) 608
- Szenterzsébet (Guşteriţa) 347, 351, 408
- Szenygyörgy, lásd Szászszenygyörgy
- Szentlászló, lásd Szászszenlászló
- Szentpéter, lásd Barcaszentpéter
- Szentpétervár 71, 74, 166, 341, 439, 662, 668, 701
- Szenttamás (Srbobran) 453, 468, 469, 472, 487
- Szépnyír (Sigmir) 387
- Szerdahely (Mercurea) 358, 362, 366, 369, 608, 637
- Szeredfalva, lásd Szeretfalva
- Szeretfalva (Sărăţel) 386, 387, 551, 570, 571, 580, 581, 590, 594
- Szilágyosomlyó (Şimleul-Silvaniei) 292, 298, 299, 300, 304, 305, 307, 308, 318, 319, 335, 710
- Szilisztra 664
- Szimaring, lásd Simmering
- Szkoré (Scorelu) 579
- Szlatina, lásd Temesszlatina
- Szmirna (Izmir) 182
- Szófia 705
- Szolnok 412, 578
- Szőkefalva (Seuca) 343—345
- Szőreg 468, 617, 618
- Sztambul, lásd Konstantinápoly
- Sztrij 243
- Szunyogszék (Tântari) 564
- Szurdok (Surduc)

T

Talmács, lásd Nagytalmács

Tamási 317

Targowica 26

Târgu-Ocna 584, 586—589

Tárnovo (Tirnovó) 665

Tarnów 20—22, 212, 705

Tasnád (Tășnad) 326

Taurog 28

Teke (Teaca) 551—553, 581, 591, 711

Telekírécse (Telechi-Recea) 418

Temesrékas (Recaș) 461, 619, 627, 631

Temesremete (Remetea-Mare) 627

Temesszlatina (Slatina-Timișului) 456, 478

Temesvár (Timișoara) 362, 363, 368, 440, 445, 453, 454, 457, 461—463, 465—467, 470, 471, 473, 474, 475, 477—480, 483, 484, 486, 489, 491—493, 495, 496, 503, 519, 520, 532, 568, 613, 617—625, 627—631, 633, 711, 712

Teregova (Teregova) 456, 478, 632, 712

Tétény, lásd Nagytétény

Tiha, lásd Borgótiha

Tihó (Tihău) 319

Tihuca 330, 331, 353

Tilsit (Tilza) 26, 27

Tiszafüred 615, 616

Titel (Titel) 453, 455, 469, 471, 480, 487, 489—491, 496, 531, 578

Tóhát (Tăure) 383

Tokaj 588

Tolna 475, 496

Tomaševác (Tomaševac) 479, 502

Topánfalva (Câmpeni) 505, 515

Topolovec, lásd Nagytopolov

Torda (Turda) 287, 321, 326—328, 335, 342, 385

Torockószentgyörgy (Coltești) 288

Torre de Belem 175, 709

Toruń 28

Tömös, lásd Felsőtömös

Töröcsvár (Bran) 421, 538

Törökbecse (Novi Bečej) 470, 471

Törökkanizsa (Nova Kanjiža) 470, 617

Törtel 568

Trapezunt (Trabzon) 648

Trapold, lásd Apold

Trieszt (Trieste, Trst) 177

Troszyn 76, 79

Trzcinec 63

Turnu-Severin 456, 647

Tusnád, lásd Csiktusnád

Tykocin 53, 54, 77—79

U

Ucsa (Ucea) 409, 416

Udvarhely, lásd Székelyudvarhely

Uherský Brod 510

Uherské Hradiště 510

Újbesenyő (Beșenova-Nouă) 623—626

Újgyház (Nocrich) 344, 395, 407, 415, 611

Újlak, lásd Bácsújlak

Újszeged 617

Újverbász (Novi Vrbas) 468

Újvidék (Novi Sad) 465, 470, 473, 491, 524

Ungvár (Uzgorod) 392

Uściług 54

Uzdin 479

Uzon (Ozun) 564, 565, 567, 582

V

Vác 316, 328, 332, 333, 452, 489, 568, 575, 578
 Vajdahunyad (Hunedoara) 312, 374, 375, 546, 703
 Vajdarece (Vaida-Recea) 418
 Vajdaszentivány (Sântioana) 278
 Vajszlova (Voislova) 455, 456, 491, 711
 Válaszút (Răscrucl) 290, 321, 335
 Váldhíd (Valchid) 407
 Vámosgálfalva (Gănești) 342—346, 443, 605, 606, 610, 710
 Váralmás (Almașu) 291, 318—320
 Varasd (Vărășdin) 467
 Várhely (Orheiul-Bistriței) 553
 Varjas (Varias) 618, 626
 Várna (Sztalin) 664, 698
 Varsó (Warszawa) 6, 24, 25, 36—38, 43, 48—51, 55, 58, 59, 74, 79, 91—93, 95—107, 109, 111—119, 124, 130, 147, 510, 527, 528, 707, 708
 Vásárhely, lásd Marosvásárhely
 Vatta 614
 Verbász, lásd Űjverbász
 Veresegyháza, lásd Székásveresegyháza
 Veresmart (Roșia)
 Verespatak (Roșia-Montana) 338, 506
 Versec (Vrșac) 478, 491
 Veszprém 489, 490
 Veszvény (Veștem) 415, 416, 580, 610
 Vidin 647, 650—652, 657, 658, 664, 665, 669, 697, 712
 Vidombák (Ghimbar) 420, 421
 Világos (Șiria) 631, 632, 636
 Vilna (Vilnius, Wilno) 49, 56
 Vilovo (Vilovo) 469, 471

Vinda (Ghinda) 553, 569
 Vinga (Vinga) 461, 624
 Vízakna (Ocna-Sibiului) 346—351, 354—358, 362—365, 367—370, 372, 373, 382, 384, 443, 444, 703, 710
 Vledény (Vlădeni) 416—419, 563, 564, 567, 584
 Voila (Voila) 418
 Vörösvár 568
 Vukovár (Vukovar) 496

W

Wagram 23
 Währing 252, 255, 258
 Wallendorf, lásd Olaszfalu
 Waterloo 162
 Wawer 59, 60, 72, 118, 708
 Węgrów 75
 Weichselmünde 38
 Weimar 708
 Wieden [Bécs] 222, 254, 264
 Wielgolas 61, 62
 Włocławek 123
 Włodawa 54
 Wodynie 60, 62, 63, 66
 Wola 101, 104, 106—111, 113—116
 Wolka 79
 Wordeln 29
 Worms 139
 Wysokie Mazowiecki 77

Z

Zalatna (Zlatna) 515, 520, 547
 Zambrów 57, 76
 Zamość 103
 Zawichost 58
 Zboró (Zborov) 316
 Zebrak 63

Zegrze 75

Zelechów 61

Żelków 64

Zenta (Senta) 468

Zilah (Zálah) 310, 318, 642

Zimony (Zemun) 496

Złotorya 75, 76

Zoltán (Zoltan) 599

Zótki 53, 54, 77

Zürich 9

Zwickau 134

Zs

Zsabyia (Žabalj) 469

**Zsibó (Jibou) 305, 308—310, 318, 319,
321**

Zsigárd (Žigard) 527, 528, 553

Zsitomir 41

Zsolca, lásd Felsőzsolca

Zsolna (Žilina) 705

Zsolna, lásd még Kiszsolna

Zsombolya (Jimbolia) 471, 711

Zsuk, lásd Alsózsuk

T A R T A L O M:

Előszó	— — — — —	I.
Bevezetés	— — — — —	3
I. Az ifjúkor évei	— — — — —	15
II. A lengyel nemzeti felkelésben	— — — — —	49
1. A novemberi felkelés	— — — — —	49
2. Iganie és Ostrołęka hőse	— — — — —	60
3. Varsó védője	— — — — —	101
III. A franciaországi emigrációban	— — — — —	131
1. Bem a fegyveres emigrációért	— — — — —	131
2. A portugál léglő	— — — — —	156
3. A politikai fejlődés évei	— — — — —	179
IV. A forradalmi Bécsben	— — — — —	219
V. Bécsből Erdélyig	— — — — —	271
1. A lengyel léglő	— — — — —	271
2. Az erdélyi helyzet	— — — — —	280
3. A hadsereg szervezése	— — — — —	296
VI. A téli hadjárat	— — — — —	315
1. Urbán kiűzése	— — — — —	315
2. A harc Nagyszebenért	— — — — —	341
3. Vízakna	— — — — —	352
4. Piski	— — — — —	373
5. Nagyszeben bevétel	— — — — —	404
VII. A bánati hadjárat	— — — — —	445
1. A Bánát megtisztítása	— — — — —	445
2. A fővezérség vagy Erdély?	— — — — —	488
VIII. Harc a cári intervenció ellen	— — — — —	519
1. Az erdélyi helyzet az intervenció küszöbén	— — — — —	519
2. Aktív védelem a túlerővel szemben	— — — — —	567
IX. A törökországi emigrációban	— — — — —	647
1. Murad pasa	— — — — —	647
2. Aleppóban	— — — — —	674
Időrendi mutató	— — — — —	707
A levéltárak rövidítésének jegyzéke	— — — — —	713
Névmutató	— — — — —	715
Helynévmutató	— — — — —	733
Képek jegyzéke	— — — — —	749

